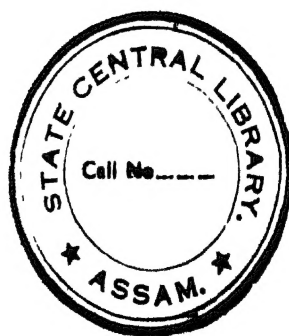

অসমীয়া ব্যাকৰণ আৰু ভাষাতত্ত্ব
ASSAMESE GRAMMAR AND ORIGIN
OF THE ASSAMESE LANGUAGE

অসমীয়া
ব্যাকৰণ আৰু ভাষাতত্ত্ব
ASSAMESE GRAMMAR AND ORIGIN
OF THE ASSAMESE LANGUAGE
WITH
AN INTRODUCTION CONTAINING A
SHORT HISTORY OF ASSAMESE
LITERATURE.

BY
KALIRAM MEDHI, M.A.,
of
ASSAM CIVIL SERVICE,
GAUHATI.

1936

All Rights Reserved.

	Paper.	Clth.
Price	Rs. 5/-	Rs. 6/-

(১৯০৬ চনত প্ৰকাশিত 'অসমীয়া ব্যাকৰণ আৰু ভাষাতত্ত্ব'
প্ৰথম সংস্কৰণৰ নামপাতৰ প্ৰতিচ্ছবি)

অসমীয়া ব্যাকৰণ আৰু ভাষাতত্ত্ব

ASSAMESE GRAMMAR AND ORIGIN
OF THE ASSAMESE LANGUAGE

কালিৰাম মেধি

অসম প্ৰকাশন পৰিষদ

প্রকাশক

চন্দ্রপ্রসাদ শইকীয়া

সচিব

অসম প্রকাশন পৰিষদ

গুৱাহাটী—৭৮১০২১

প্রথম প্রকাশ

১৯৩৬ চন

দ্বিতীয় প্রকাশ

অক্টোবৰ, ১৯৭৮

মূল্যঃ দ্বিশ টকা

মুদ্রণ

শ্রীকালীচৰণ পাল

নবজীৱন প্ৰেছ

৬৬ ব্লে অট্টা, কলিকতা-৭০০০০৬

ভূমিকা

অসম-মাতৃৰ অন্ততম কৃতী সন্তান, অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ একনিষ্ঠ সেৱক, ভাষাবিহু সাহিত্যিক কালিৰাম মেধিৰ পবিত্ৰ জন্মতিথিৰ এশ বছৰ পূৰ্ব হ'ল। তেখেতৰ জন্ম শত-বাৰ্ষিকীৰ এই পবিত্ৰ ক্ষণত প্ৰকাশন পৰিষদৰ পক্ষৰপৰা তেখেতৰ পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ 'অসমীয়া বাকৰণ আৰু ভাষাতত্ত্ব' গ্ৰন্থখনি পুনৰ্মুদ্ৰিত ৰূপত প্ৰকাশ কৰিবলৈ পাই আমি ধন্য হৈছোঁ।

জীৱনৰ সুদীৰ্ঘকাল এগৰাকী ওখ-খাপৰ প্ৰশাসনীয় বিষয়াৰ দায়িত্ব বহন কৰাৰ মাজতো মেধিয়ে অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ স্বকীয় প্ৰতিষ্ঠা আৰু বিকাশৰ হকে অক্লান্ত পৰিশ্ৰম কৰি গৈছিল। বিশেষকৈ, অসমীয়া পুৰণি সাহিত্যৰ বিবিধ ঐশ্বৰ্য্যসমূহ সম্পাদিত ৰূপত পোহৰলৈ অনা, অসমীয়া ভাষাৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত মৌলিক চিন্তা আৰু গবেষণাৰ পন্থা মুকলি কৰা আৰু সাহিত্য সম্পাদনাৰ পদ্ধতি সম্পৰ্কে নতুন আৰ্হি দাঙি ধৰা—এনে ধৰণৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ কামৰ বাবে কালিৰাম মেধিৰ নাম অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত স্বৰ্ণাক্ষৰে লেখা থাকিব।

এই গ্ৰন্থখনিয়ে কালিৰাম মেধিৰ ভাষা-সাহিত্য বিষয়ক গবেষণা আৰু কঠোৰ পৰিশ্ৰমৰ স্বাক্ষৰ বহন কৰিছে। গ্ৰন্থখনিৰ ভূমিকাত তেখেতে অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ সম্পৰ্কে এক পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ অথচ সাৱলীল বৰ্ণনা দাঙি ধৰিছে। মূল পাঠত মেধিয়ে অসমীয়া শব্দৰ ধ্বনিগত বৈশিষ্ট্যৰ লগতে ৰূপগত আৰু বৈয়াকৰণিক বিশ্লেষণ আগবঢ়াইছে। অসমীয়া সাহিত্যৰপৰা বিচ্ছৃত উদাহৰণ দাঙি ধৰি তেখেতে এই গ্ৰন্থত অসমীয়া ভাষাৰ বিভিন্ন উপাদান আৰু গঠন-প্ৰকৃতি সম্পৰ্কে নতুন গৱেষণাৰ বাট মুকলি কৰিছে। অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ গৱেষণামূলক আলোচনাৰ অন্ততম পৰিচয় এইগৰাকী পণ্ডিতৰ পবিত্ৰ জন্ম শত-বাৰ্ষিকীত আমি তেখেতলৈ আমাৰ সন্দ্ৰ প্ৰণিপাত জনাইছোঁ।

মেধি ডাঙৰীয়াৰ এই অমূল্য গ্ৰন্থখনি পুনৰ্মুদ্ৰণৰ বাবে অহুমতি দান কৰি তেখেতৰ স্বেচ্ছায় পুত্ৰ শ্ৰীৰামভদ্ৰ মেধি, শ্ৰীমন্তেন্দ্ৰনাথ মেধি আৰু শ্ৰীমন্তদ্ৰ মেধিয়ে আমাক কৃতজ্ঞতাপাশত আবদ্ধ কৰিছে।

গ্ৰন্থখনিৰ আৰ্হি-কাকত চাই দিয়া বাবে অধ্যাপক শ্ৰীৰজনীকান্ত দেৱশৰ্মালৈ আমি আমাৰ আন্তৰিক ধন্যবাদ আৰু কৃতজ্ঞতা জনাইছোঁ।

এই গ্ৰন্থখনিয়ে সদৌ পাঠক সমাজৰপৰা উপযুক্ত সমাদৰ লাভ কৰিলে আমাৰ উদ্দেশ্য সফল হব।

চন্দ্ৰপ্ৰসাদ শইকীয়া

গুৱাহাটী

অক্টোবৰ, ১৯৭৮

আমাৰ কথা

ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰ পাৰে অৱস্থিত কামৰূপ জিলাৰ হাজোৰ সন্নিকটস্থ বামদিয়া গাঁৱত আমাৰ পৰম প্ৰজ্ঞাতাজন পিতৃ—কালিৰাম মেধিদেৱৰ এটা মধ্যবিত্ত সন্তান পৰিয়ালত ইং ১৮৭৮ চনৰ অক্টোবৰ মাহৰ এটা শুভক্ষণত জন্ম হৈছিল। তেওঁ কামৰূপ জিলাৰ বৰপেটা সত্ৰৰ শাখা বামদিয়া সত্ৰৰ খ্যাতনামা মেধি পৰিয়ালৰ বংশধৰ। গাঁৱতে প্ৰাথমিক শিক্ষা শেষ কৰি তেওঁ কাইথেলি ভাষাত লেখা অক্ষৰ আদি পঢ়িবলৈ শিকিছিল। এই শিক্ষাই তেওঁক পুৰণি অসমীয়া পুথি আদি উদ্ধাৰ কৰা কামত সহায় কৰিছিল। প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ পিছত গুৱাহাটী চৰকাৰী উচ্চ ইংৰাজী বিদ্যালয়ৰপৰা তেওঁ ১৮৯৭ চনত কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এণ্ট্ৰেন্স পৰীক্ষাত সূচ্যুতিৰে উত্তীৰ্ণ হয়। এই পৰীক্ষাত অসমীয়া ছাত্ৰৰ ভিতৰত সংস্কৃত বিষয়ত প্ৰথম হোৱা বাবে হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা আৰু হেমধৰ বৰুৱা সোৱঁৰণী বোঁপ্যপদক দুটা লাভ কৰে; তাৰ পিছত কলিকতাৰ চিটি কলেজৰপৰা পদাৰ্থ বিজ্ঞান আৰু বলয়ন বিজ্ঞানত সন্মানেৰে বি. এ. পাছ কৰি ১৯০৩ চনত কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পদাৰ্থ বিজ্ঞানৰ এম. এ. মহলাত উত্তীৰ্ণ হয়।

১৯০৪ চনত চৰকাৰী কামত চৰ-ডেপুটি কলেক্টৰ হিচাপে নিযুক্ত হৈ তেওঁ ভিন্ ভিন্ ঠাইত ছেটেলেমেণ্টৰ কাম কৰাৰ পিছত ই. এ. চি. হিচাপে কাম কৰে আৰু মহকুমাধিপতি আৰু অস্থায়ী জিলাধিপতি হিচাপে কাম কৰাৰ পিছত ১৯৩৬ চনৰ এপ্ৰিল মাহত অৱসৰ গ্ৰহণ কৰে। দক্ষতা আৰু সূচ্যুতিৰে কাম কৰা বাবে তেওঁ 'বায় বাহাদুৰ' খিতাপ পাইছিল। অৱসৰ লোৱাৰ পিছতো গুৱাহাটীত মেজিষ্ট্ৰেটৰ কামত নিযুক্ত হৈছিল আৰু War Risk Insuranceৰ Special Officer হিচাপে নিযুক্ত হৈ বহুদিন কাম কৰিছিল। চাহুৰি জীৱনত সকলো কাম নিখুঁতভাবে কৰা বাবে সেইসময়ৰ গভৰ্ণৰৰপৰা তেওঁ বিশেষ প্ৰশংসা-পত্ৰ পাইছিল আৰু স্মদক প্ৰশাসনীয় বিষয়া হিচাপে যথেষ্ট সন্মান অৰ্জন কৰিছিল।

চৰকাৰী কামত সোমায়োঁই চৰকাৰী কাম কৰাৰ উপৰিও দেউতাই নানা বিষয়ৰ প্ৰবন্ধ-পাতি লেখিবলৈ আৰম্ভ কৰে। ১৯০২ চন মানৰপৰা তেওঁ সেই সময়ৰ 'আগাম বান্ধৱ' আলোচনী আদি কাকতত ধাৰাবাহিক ভাবে নীতিমূলক, বিজ্ঞানমূলক, বুৰঞ্জীমূলক প্ৰবন্ধ-পাতি আৰু সমালোচনা আদি লেখিছিল। ১৯১৩ চনত তেওঁ প্ৰাক্-শব্দৰী ৰূপ কৰি হেম সৰস্বতীৰ 'প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰ' পুথিখন সংগ্ৰহ আৰু সম্পাদনা কৰি textual criticism সহ এখন পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ পাতনিৰে ছপা কৰাই প্ৰকাশ কৰিছিল। পৰবৰ্তী কালত ইংৰাজীত লেখা প্ৰবন্ধ — 'The Kalitas', 'Brajabali Literature in Assam'

আদি 'Journal of the Assam Research Society'ত প্ৰকাশ হৈছিল। 'Origin of the Assamese Drama' নামক প্ৰবন্ধ গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ 'Aspects of Early Assamese Literature' নামক কিতাপত প্ৰকাশ হৈছে। ইয়াৰ বাহিৰেও ইংৰাজীত লেখা সমালোচনামূলক প্ৰবন্ধ 'Impressions of Prabashi Banga Sahitya Sanmelen' 'Modern Review' আৰু 'Indian Review'লৈ প্ৰকাশৰ বাবে পঠাইছিল। ১৯৫৪ চনৰ জানুৱাৰী মাহৰ ২৪ তাৰিখে মৃত্যু হোৱাৰ আগলৈকে এনে প্ৰবন্ধ-পাতি তেওঁ লেখি আছিল। শেষৰ দিনে বৈষ্ণৱ আৰু শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্ম বিষয়ে নানা প্ৰবন্ধ-পাতি লেখিছিল আৰু সেইবোৰ তৎকালীন সাময়িক আলোচনী আৰু কাকতে-পত্ৰে প্ৰকাশ হৈছিল।

'অসমীয়া ব্যাকৰণ আৰু ভাষাতত্ত্ব' (Assamese Grammar and Origin of the Assamese Language) খনৰ লেখা কাম তেওঁ ১৯১২ চন মানতে আৰম্ভ কৰে। সেই সময়ৰ 'আসাম বান্ধৱ' কাকতত তাৰ কিছু কিছু অংশ প্ৰকাশ হয়। তেওঁ বহুত অধ্যয়ন কৰি, বহুত ঠাইলৈ গৈ লাইব্ৰেৰী আদিত কাম কৰি সমল গোটাইছিল আৰু নানা গবেষণাৰ অন্তত ১৯৩৬ চনত এই কিতাপখন নিজ খৰচত ছপা কৰি উলিয়াইছিল। আমি কলিকতাত ছাত্ৰাবস্থাত থকা সময়তে কিতাপখনৰ ছপা কাম আৰম্ভ হৈছিল। আমি হৰেন কলিতাদেৱৰ লগত ছপা কামৰ তদাৰক কৰি প্ৰেচ্ছা আদি চাইছিলো; কিন্তু কিতাপখনৰ final proof দেউতাই নিজে চাই শুধৰাই দিহে print order দিছিল। কলিকতাৰ শ্ৰীগোবিন্দ প্ৰেছে ছপা আৰু বন্ধোৱা কাম ধুনীয়াকৈ কৰি দিছিল। এইখন কিতাপৰ ইংৰাজীত লেখা বিস্তৃত Introduction খনকে এখন স্কুৱীয়া মূল্যবান গ্ৰন্থ বুলি ক'ব পাৰি। এই Introductionত অসমীয়া ভাষা, ব্যাকৰণ, অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী আৰু প্ৰাচীন অসমীয়া কবিসকলৰ বিষয়েও ভালমান কথো আগবঢ়োৱা হৈছে। মূল ব্যাকৰণখন অসমীয়াতে লেখা। পঢ়িলে তেখেতে কেনেভাবে খৰচি মাৰি অধ্যয়ন কৰি সমলসমূহ আহৰণ কৰিছিল সেই বিষয়ে জানিব পৰা যায়।

১৯৩৬ চনত অৰ্থাৎ এতিয়াৰপৰা ৪২ বছৰ আগেয়ে ছপা হৈ ওলোৱা এই গ্ৰন্থখন কেতিয়াবাই শেষ হ'ল। সেই সময়ত মুঠেই ৫০০ কপি কিতাপ ছপা কৰা হৈছিল। তাৰতৰ অজ্ঞাত ঠাইৰ উপৰিও ইংলেণ্ড, ফ্ৰান্স, জাৰ্মানী আদি ঠাইলৈও এই গ্ৰন্থ পঠিওৱা হৈছিল। কিতাপবোৰ শেষ হৈ যোৱাৰ পিছতো জাৰ্মানীৰপৰা অৰ্ডাৰ আহি আছিল।

১৯৬০ চনৰ পূৰ্বেই ছপা কিতাপ শেষ হৈছিল, তাৰ পিছত ব্যয়-বহুল বাবে নিজে পুনৰ ছপাই উলিওৱা সম্ভৱ নহ'ল আৰু কোনো প্ৰকাশকেও ছপাই উলিয়াবৰ বাবে আগবাঢ়ি আহিবলৈ সাহ নকৰিলে।

ইমান দিন পৰি থকাৰ পিছত গ্ৰন্থখন পুনৰ ছপা হৈ ওলোৱা বাবে আমি অভিযন্তা হুখ পাইছো। এনে এখন মূল্যবান কিতাপ আকৌ ছপা হৈ স্কুৱী-সমাজৰ আগলৈ আহিল, সেয়েই আমাৰ পৰম লাভ। অসম প্ৰকাশন পৰিষদৰ সচিব শ্ৰীচন্দ্ৰপ্ৰসাদ

শইকীয়াই জন্ম শতবাৰ্ষিকী উছৰৰ সময়ত গ্ৰন্থখন আটক-ধুনীয়াকৈ স্থধী-সমাজৰ আগত
উলিয়াই দিবলৈ লোৱা সজ-সিদ্ধান্তৰ বাবে তেওঁলৈ আমাৰ কৃতজ্ঞতা জনাইছো।

শেহান্তৰত সদাশয় স্থধী সমাজে এই গ্ৰন্থক পুনৰ সমাদৰ জনালে আমি তৃপ্তি
আৰু সন্তুষ্টি লাভ কৰিম।

ত্ৰিৰামভট্ট মেধি

শান্তিপুৰ, গুৱাহাটী

১০ আগষ্ট, ১৯৭৮

বিষয়-সূচী

বিষয়	পৃষ্ঠা
INTRODUCTION	1—103
প্রথম অধ্যায়	
বর্ণপ্রকরণ	১
দ্বিতীয় অধ্যায়	
(ক) স্ববর্ণের উচ্চারণ	৯
(খ) ব্যঞ্জন বর্ণের উচ্চারণ	১৪
(গ) অনুস্বাব আর, বিসর্গ	৩৫
তৃতীয় অধ্যায়	
সন্ধি প্রকরণ . . .	৩৯
(ক) সংস্কৃত স্ববসন্ধি . . .	৪০
(খ) সংস্কৃত ব্যঞ্জনসন্ধি	৪১
(গ) পালি সন্ধি . . .	৪২
(ঘ) প্রাকৃত সন্ধি	৪৪
(ঙ) অসমীয়া স্ববসন্ধি . . .	৪৫
(চ) অসমীয়া ব্যঞ্জনসন্ধি . . .	৪৯
(ছ) সংযুক্ত ব্যঞ্জন-বর্ণের বিকৃতি	৪৯
(১) বিকর্ষ	৫১
(২) বিলোপ . . .	৫৩
(৩) সৰলকরণ . . .	৫৩
চতুর্থ অধ্যায়	
স্বব-বিকৃতির সাধারণ নিয়ম	৫৯
(১) উচ্চারণ আর, বিভক্তি যোগত . . .	৫৯
(ক) স্ববর্ণ	৫৯
(খ) অযুক্ত ব্যঞ্জনবর্ণ	৬০
(গ) সংযুক্ত ব্যঞ্জনবর্ণ	৬১
(২) শব্দ-সাধনত	৬২
(ক) শেষ স্ববর্ণ পরিবর্তন	৬২

বিষয়			পৃষ্ঠা
(খ) শেষ বাজনিৰ পৰিবৰ্তন	৬৫
(গ) পদ-মধ্যবৰ্তী স্বৰৰ পৰিবৰ্তন	৬৫
(অ) একস্বৰ	৬৫
(আ) ওচৰা-ওচৰি একাধিক স্বৰ	৭৫
(ঘ) পদ-মধ্যবৰ্তী বাজনিৰ পৰিবৰ্তন	.	.	৭৫
(অ) এক বাজনি		...	৭৫
১। কোমলকৰণ	৮৬
২। লঘুকৰণ	.	..	৯১
৩। স্বৰস্ব-প্ৰাপ্তি	.	.	৯২
৪। বিলোপ	৯৩
৫। কঠিনস্ব-প্ৰাপ্তি	..	.	৯৬
৬। ব্যত্যয়	..		৯৭
(আ) সংযুক্ত বাজনি	৯৭
(ঙ) আদি স্বৰৰ পৰিবৰ্তন	...		৯৯
(অ) একস্বৰ	..		৯৯
(আ) একবাজনি	..	.	১০১
(ই) সংযুক্ত বাজনি-বৰ্ণৰ পৰিবৰ্তন	...		১০৪

পঞ্চম আধ্যা

শব্দ	১০৫
তৎসম, তদ্ভৱ, আৰু দেশজ শব্দ	১০৫

ষষ্ঠ আধ্যা

সংজ্ঞা-শব্দ	১১১
লিঙ্গ	১১১

সপ্তম আধ্যা

বচন	১২৫
-----	-----	-----	-----

অষ্টম আধ্যা

বিভক্তিৰ আকৃতি	১৪০
----------------	-----	-----	-----

নবম আধ্যা

অসমীয়া বিভক্তি	...		১৫১
-----------------	-----	--	-----

বিবরণ	পৃষ্ঠা
দশম অধ্যায়	
শব্দরূপ	১৫৮
একাদশ অধ্যায়	
কাব্য	১৬২
দ্বাদশ অধ্যায়	
শব্দ যোগত বিভক্তি-নির্ণয়	১৮৭
ত্রয়োদশ অধ্যায়	
বিশেষণ	১৯১
চতুর্দশ অধ্যায়	
সংখ্যা-বাচক শব্দ	১৯৪
পঞ্চদশ অধ্যায়	
সর্বনাম	২০৬
ষোড়শ অধ্যায়	
বিশেষণ-সর্বনাম	২০৮
সপ্তদশ অধ্যায়	
ক্রিয়া-বিশেষণ	২৪২
অষ্টাদশ অধ্যায়	
ধাতু	২৫০
১। মৌলিক ধাতু	২৫০
২। ঔৎপাদিক বা দ্বিতীয় স্তরের ধাতু	২৫৮
পাচনী ধাতু	২৫৮
নাম-ধাতু	২৫৯
মিশ্রধাতু	২৬০
ঊনবিংশ অধ্যায়	
ধাত্বাদেশ	২৬১
বিংশ অধ্যায়	
ক্রিয়ার প্রকার	২৭৯

বিবৰণ	পৃষ্ঠা
একৈশ আধ্য	
ক্ৰিয়াৰ ৰূপ	২৮১
কৃদন্ত	২৮৬
কৃদন্ত বিশেষণ	২৮৯
কৃদন্ত ক্ৰিয়া-বিশেষণ	২৯১
ক্ৰিয়া-কৰ্তা	২৯১
অসমাপিকা ক্ৰিয়া বা সংযোজক কৃৎ	২৯২
বাইশ আধ্য	
কাল	২৯৪
তেইশ আধ্য	
বাচ্য	৩১৯
চব্বিশ আধ্য	
ধাতুৰূপৰ সংক্ষিপ্ত নিয়ম	৩২৪
পঁচিশ আধ্য	
ধাতুৰূপ	৩৩০
কৰ্মবাচ্যৰ ৰূপ	৩৩৯
পাচনী বা নিজন্ত ধাতুৰ ৰূপ	৩৩৯
মিশ্রধাতু	৩৪২
ছাব্বিশ আধ্য	
অব্যয়	৩৫১
সাতাইশ আধ্য	
প্ৰত্যয়	৩৬২
কৃৎপ্ৰত্যয়	৩৬৩
আঠাইশ আধ্য	
তৰ্জিত	৩৭৬
(ক) স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয়	৩৭৬
(খ) সাধাৰণ তৰ্জিত	৩৯২

বিবরণ			পৃষ্ঠা
উনবিংশ অধ্যায়			
অব্যয়	৪০২
বিংশ অধ্যায়			
সমাস	৪০৭
অক্ষরসূচী	৪৫০
পরিচিষ্ট	৫১৭

ব্যাকৰণত ব্যৱহৃত হোৱা সংকেতৰ তালিকা

অব্য.	—	অব্যয়
উ.	—	উচ্চাৰণ
ক্ৰি.	—	ক্ৰিয়া
ক্ৰি. বিণ.	—	ক্ৰিয়া বিশেষণ
গদ.	—	গদৰূপ
দী.	—	দীৰ্ঘ
ম্ৰি. লি.	—	ম্ৰি. লি.
পদ.	—	পদলিঙ্গ
পৈ. প্রা.	—	পৈশাচী প্রাকৃত
ব.	}	বচন
বচ.		
বি.	—	বিশেষ্য
বিণ.	—	বিশেষণ
ল.	—	লব্ধ
লি.	—	লিঙ্গ
স. ল.	—	সংজ্ঞা লব্ধ
সৰ্ব.	—	সৰ্বনাম
সা. লি.	—	সাধাৰণ লিঙ্গ
স্বা.	—	স্বা.লিঙ্গ
হু.	—	হু.স্ব

বৰ্ণ-সঙ্কেতৰ তালিকা

অ	}	—অসমীয়া	Caldwell — Dr. Caldwell's	
অস.			Comparative Grammar of the Dravidian Languages	
অথ.	}	—অথৰ্ব বেদ	কৌ. ব্ৰা.—	কৌষীতকি ব্ৰাহ্মণ
অথ. বে.			খাছি.—	খাছিয়া
অ. প্রা.	}	—অপভ্রংশ প্রাকৃত	খাম.—	খামতি
অপভ্ৰ.			গা.—	গাৰো
অ. মা.—		অৰ্ধমাগধী	গুজ.—	গুজৰাটী
আহো.		আহোম	চুটি.—	চুটিয়া
ইং.—		ইংৰাজী	ছান্দো. উপ.—	ছান্দোগ্য উপনিষদ
ইচলা.—		ইচলামিক অৰ্থাৎ আবী বা ফাচী	ত. স. }	} —তৈত্তিবীয় সংহিতা
উ.—		উচ্চাৰণ	তন্ত. স. }	
উড়ি.—		উড়িয়া	ত. ব্ৰা.—	তৈত্তিবীয় ব্ৰাহ্মণ
ঋ., ঋক্. }	}	—ঋগ্বেদ	তা.—	তামিল
ঋ. বে.			তেলে.—	তেলেগু
ঐত. আৰ.—		ঐতৰেয় আৰণ্যক	দৈত্যা.—	দৈত্যাৰি
কথ. সং.—		কথক সংহিতা	পা.—	পালি
কপ্ৰ.—		কপ্ৰমঞ্জৰী	পাণি.—	পাণিনি
ক.	}	—কছাৰী	পণ্ডবি. ব্ৰা.—	পণ্ডবিংশ ব্ৰাহ্মণ
কছা.			পিণ্ডল.—	প্রাকৃতপিণ্ডলসূত্রम्
কাকায়ন, }	}	—Kachchayana's Pali	প্ৰ. অ.—	প্ৰাৰ্ণি অসমীয়া
কাক্কা.			প্ৰ. হি.—	প্ৰাৰ্ণি হিন্দী
কাত্যায়ন. }	}	—Kachchayana's Pali	প. হি.—	পাশ্চিমা হিন্দী
কাত্যা.			পৈ.—	পৈশাচী প্রাকৃত
		Grammar : by F. Mason.	প্ৰা.—	প্রাকৃত
কাত্যায়ন.	}	—কাত্যায়নৰ প্রাকৃত মঞ্জৰী		
কাত্যা.			(ব্যাকৰণ)	
Kellogg — Dr. Kellogg's Hindi Grammar.				

বঙ্গ. }
 বঙ্গা. } —বঙ্গালী
 ববব্দ. }
 বব. } —ববব্দটিৰ প্ৰাকৃত প্ৰকাশ
 ব. }

বাজ. স.—বাজসেনেৰী সংহিতা
 বিমচ. —John Beam's-Comp.
 Grammar.

বৈ.—বৈদিক

ভট্ট. }
 ভট্ট দে. } —ভট্টদেব

ভূ.—ভূটীয়া

মহাবাষ্ণী—মহাবাষ্ণী বা' মহাবাষ্ণী-শৌৰসেনী
 প্ৰাকৃত

মা. ক.—মাধৱ কন্দলি

মাৰ্কেণ্ডেয়—প্ৰাকৃতসম্বন্ধম্

মা. দে., }
 মাধৱ } —মাধৱ দেৱ

মা. প্ৰা.—মাগধী প্ৰাকৃত

মাৰা.—মাৰাঠী

মিকি.—মিকিৰ

মি.—মিৰি

ম্ৰচ্ছ.— }
 ম্ৰচ্ছক.— } —ম্ৰচ্ছকটিক

Macd. V. G.—Macdonnell's Vedic
 Grammar.

Macd. H. S. L.—Macdonell's
 History of Sanskrit Literature.

Maxmull.—F. Maxmuller's Science
 of Language.

মৈথ. স.—মৈথিলী সংহিতা

মৈ.—মৈকিলী

মজ্জ.—মজ্জিমবোধ

ল. সি. কো.

বা }
 সি. কো. } —লঘু সিদ্ধান্তকৌমুদী

লঙ্কব.—লঙ্কবদেৱ

লোব.— }
 লোবসে., } —লোবসেনী

স.—সংস্কৃত

সি.—সিন্ধী

সাং. শ্ৰো, স্.—সাত্ৰ্থায়ন শ্ৰোতস্

হি.—হিন্দী

হেমচ., }
 হেম. } —হেমচন্দ্র
 হে. } —প্ৰাকৃত প্ৰচাৰ

Hornle—A comparative grammar
 of the Gaudian languages
 by A. F. R. Hornle.

শ্রীকালিচরণ ভট্ট

জন্ম
অক্টোবর, ১৮৭৮

মৃত্যু
জানুয়ারী, ১৯৫৪

ASSAMESE GRAMMAR AND ORIGIN OF THE ASSAMESE LANGUAGE

INTRODUCTION

SECTION I

ORIGIN OF THE ASSAMESE LANGUAGE

The origin and growth of the Assamese language are not so simple and clear as we generally suppose. There are writers who think that it is a daughter of Sanskrit. It is even supposed that it is a daughter of the language of the Vedic singers. But its source is not to be found in the Sanskrit or Vedic literature any more than the sources of Italian are to be traced to the classical literature of Rome. Its origin is to be found in the popular dialects of Assam or of a part of India. It is a branch of the living speech of India springing from the same source from which Sanskrit itself sprang when it first assumed its literary independence. Like Hindusthāni, Assamese is Vedic or pre-Vedic Sanskrit in a new form although it has greatly assimilated various other elements into its body notably of the Bodo group of the Tibeto-Burman family.

The history of the ancient form of speech from which the modern vernaculars of India sprang up can be reconstructed from materials supplied by the literature and written documents such as inscriptions on stone, copper-plates and such other relics. But these were not existing before the Aryan invasion of India over the north-western passes. Such relics began with the Vedas.

The home of the Aryan family is supposed by different scholars to be in different places. Some say it was on the highest elevation of Central Asia¹, while others locate it in Southern Russia². It is supposed

¹ Max Müller's—"Science of Language", Vol. I, p. 289.

² George Howell's—"Soul of India", p. 28.

that from there a body of Aryan settlers marched towards Greece, Italy, Germany and other European countries and became the parent stock of the Greek, Italian, Teutonic, Celtic and Salvonic races, while a considerable body moved towards the East and South and settled in Persia, Afghānistān and India. This body separated into two main streams,—the immigrants entering Persia became the ancestors of Zoroastrians and those coming into Afghānistān and India of the Hindus. In the course of time they forgot their neighbours and became quite distinct peoples. Even the settlers entering India in different times became strangers to each other. "The literary records of the latest times of this invasion show us one Indo-Aryan tribe complaining of the unintelligible speech of another and even denying to it the right of common Aryan-hood"¹. The accepted theory is that hordes of Aryan settlers came over the north-western mountain passes into India and drove back the earlier inhabitants, the Kolarians and Dravidians, from their homes and introduced their language in the land they occupied.

"The language of all the earliest records of India, whether literary or inscriptional, is Indo-European in character. That is to say, it is related to Greek and Latin and to our English tongue and not to the earlier forms of speech which it supplanted in India. The Aryan tribes who continued, perhaps for generations or even for centuries, to swarm over the mountain passes into Southern Afghānistān and the Punjab, or through the plains of Beluchistān into Sindh and the Valley of the Indus, must, no doubt, have spoken a variety of kindred dialects. The history of languages everywhere shows that this is invariably the case among primitive peoples. It shows, too, that, in the course of time, when a community becomes settled and civilization advances, the dialect of some particular district, which has won special importance as a centre of religion, politics, or commerce, gradually acquires an ascendancy over the others and is eventually accepted by general consent as the standard language of educated people and of literature : and that when its position is thus established, its use tends to supersede that of the other dialects....

"In India, such a standard or literary language appears first in the hymns of the Rig-Veda, the most ancient of which probably date from a period at least 1200 years before the Christian era. This "Vedic" Sanskrit is the language of priestly poets who lived in the region now known as Southern Afghānistān, the North-Western Frontier Province, and the Punjab ; and it differs from the later "Classical" Sanskrit rather more, perhaps, than the language of Chaucer from that of Shakespeare"².

The language of the earliest inscriptions of Assam so far discovered is Sanskrit with a sprinkling of Prākṛt here and there. It does not supply

¹ Dr. Grierson—in "Encyclopædia Britannica" Vol. XIV, p. 487

² Ancient India,—by Rapson, pp. 9 & 10.

sufficient data for philological consideration of our language. But we have got the remarks of a celebrated traveller of later times indicating its general nature. Hiuen Tsiang (629 A.D.) who visited the country of Kāmarūpa wrote¹,—"Their language differs a little from that of Mid-India". What this keen observer meant by this will probably be apparent from the following considerations :

The philologists have divided the Indo-Aryan languages of India into three groups,—(1) Midland, (2) Intermediate and (3) Outer,—according to their special linguistic characteristics. (1) The Midland group comprises Western Hindi of the Gangetic Doab and the eastern part of the Punjab. It was in this country that the hymns of the Rig-Veda were composed. (2) Round this country there is a band of territory where mixed languages, the Intermediate group, prevail. This includes Gujrati, Marwari, Central Punjabi, Nepali and Eastern Hindi of Oudh and the country to its south. (3) Round the Intermediate group is the belt of outer languages. These include on the north Kasmiri, Western Punjabi and Sindhi, on the south Marathi and on the east Bihari, Oriya, Bengali and Assamese.

"An attempt has been made to solve this problem by distinguishing two main periods of Aryan immigrations. According to the ingenious hypothesis of Dr. Hoenle, which has also obtained the support of Dr. Grierson and Sir Herbert Risley, the linguistic and anthropological experts of the Census of 1901, the earliest wave of immigrants came from the West, and spread themselves over the greater part of western and northern India before the arrival of the second wave. The later settlers probably came across the northern frontier, and, entering the Punjab like a wedge, thrust the early comers outwards in three directions. The languages of the Outer band represent the speech of the earlier immigrants, and the language of the Midland the speech of the later immigrants. As time went on, the people inhabiting the middle band, through the expansive power of superior culture and more vigorous and larger forces, overcame or drove back on all sides representatives of the earlier immigration. Thus we find in the territories of considerable area intermediate or mixed forms of speech formed by a fusion of the two varieties of Aryan speech.

"Moreover, as we leave the Midland, and approach the external borders of this tract, the influence of the Midland language grows weaker and weaker, and traces of the original Outer language become more and more prominent. In the same way the languages of the Outer band were forced further and further afield. There was no room for expansion to the west, but to the south it flowed over the Maratta country and to the east into Orissa, into Bengal, and last of all, into Assam.²

¹ Beal's *Siyuki*,—Vol. II. p. 196.

² Dr. Grierson—in *Encyclopædia Britannica*. Vol. XIV, p. 488. See also "Soul of India" by G. Howells. p. 20.

This is a theory. The morphological and phonological considerations¹ on which it is based is not of universal application. It will appear that the theory cannot be accepted as clearly established. The difference in the Indian vernaculars derived from the Indo-Aryan stock may be due to various causes; e.g. immigration of the Aryans across the eastern frontiers of Assam, or the difference in dialects of the various waves of Aryan immigration at different times. A wave of Aryan immigration over the Himalayan passes across Tibet or through the eastern gorge from western China into Assam is not merely a fanciful idea. The predominant religion of Assam, viz. Vaiṣṇavism, the germs of which could be traced to the Viṣṇins of the Rīg-Veda², the Bihu festivals of Assam which are connected with the sacrificial session of a year's duration and customs which are but remnants of the Vedic and pre-Vedic customs of the Aryans, the Assamese dress, ornaments and utensils which may be traced back to the Vedic times, the peculiar Assamese pronunciation of the sibilants which may be connected with that of the Perso-Aryans and Greeks, some grammatical peculiarities of Assamese which are to be found only in the Vedas and Zend-Avesta and several other characteristics of the Assamese indicate a state of Aryan civilization in Assam which dates back to the pre-Vedic time. They are peculiar to Assam and point to the conclusion, viz. that the Aryan civilization spread into Assam probably before the composition of the Rīg-Veda. I shall revert to this subject later on. For the present let us review the growth of the Indo-Aryan speech in India.

1. The Primary Prākṛts

The oldest specimen of the Indo-Aryan language, so far known, has been preserved in the hymns of the Rīg-Veda, which were, in all probability, composed about 1500 B.C. Its subsequent development, in the Vedic period, is marked by three stages, viz. (1) of the Vedic hymns, (2) of the Brāhmanas and (3) of the Sūtras. The Vedic hymns were in verse while the Brāhmanas were in prose and the language underwent great changes from the one to the other. When it came to the stage of the Sūtras the old Vedic forms were almost completely gone and the language came under somekind of grammatical rules of Āpi-śāli and Pāṇini. The Vedic hymns were preserved for centuries by oral tradition as writing was unknown till a little before the birth of Gautama, the Buddha, in the 6th century before Christ. The ignorance of the art of writing led to the devise of preserving the pronunciation of words in what is known as the Prātiśākhya. In the course of time the literary cultivation of a particular dialect produced the Vedic language of the priestly class.

¹ Hoernh Comparative Grammar, Pp XXVII-XXX.

² R V 1 122 S of which the god is Viṣṇu

The Vedic language may be traced back to the time when the Indo-Aryans still dwelt together with the Persa-Aryans before they settled on the Kubhā in Kabul and north-western borders of India. Beyond that nothing definite is known. The spread of the Indo-Aryan settlers from these localities into the Punjab and over Hindusthān as far as the Ganges can be followed from the hymns of the Rīg-Veda and later Vedic literature. It is probable that in the course of time some sort of unity among the different dialects of these Aryan immigrants was established by reason of their intermingling in their new homes in India. The language of the Rīg-Veda was evidently the dialect adopted by them all. According to Prof Max Müller "the language of the Vedic hymns must have been at one time a spoken language in the North-West of India, but it should be remembered that we know it in its poetic form only, and mostly as applied to religious subjects"¹. Prof. Macdonell also holds the same view. "The spoken language of the Vedic priests probably differed from this dialect of the hymns only in the absence of poetical constructions and archaisms"². John Beames, however, is not quite of this opinion. He remarks: "that this language (Sanskrit, i.e., the language in which the whole of the religious, legendary and philosophical literature of the Aryan Indians is written, from the ancient hymns of the Vedas down to the latest treatises on ceremonies or metaphysics) was once the living mother-tongue of the Aryan tribes may safely be conceded. that it was ever spoken in the form in which it has been handed down by Brahminical authors may as safely be denied"³.

In any case we may accept the form of speech, practically identical with, though somewhat simpler than, that of the Vedic hymns, together with its contemporary dialects, as the spoken Vedic language. These dialects may be regarded as the Primary Vernaculars of Prākṛts. The word Prākṛt is derived from Prakṛti, meaning "nature", "origin" and the Prākṛt language signifies the "natural", "original", continuation of the ancient language or unmodified or real language of the people. It is the natural popular dialect as opposed to Sanskrit, which is a refined or purified or cultured language. This term "Prākṛt" should not be confounded with the language of mediæval period known as "Prākṛt" to be described later on. It is used here in the wider sense of the spoken languages of the people, whether pre-Vedic, Vedic or later vernaculars of Northern India.

The artificial nature of the highly developed and cultured language, known as Sanskrit, deserves more than a passing remark. The language of the Vedas merged in the course of time into that of the Brāhmanas and the latter into the language of the Sūtras. These three

¹ "Science of Language"—Max Müller, Vol I 163

² "History of Sanskrit Literature"—Macdonell, p 20

³ See his Comparative Grammar, Introduction, § 1.

kinds of literature are classed as "Vedic". Their language, mixed up with the local dialects, underwent an artificial but literary development as the result of scholastic study among the priests and educated people till it came under the iron sway of the grammatical rules formulated by the great grammarian, Pāṇini, about the fourth century before Christ. This language is Sanskrit. As the result of a long course of literary treatment and grammatical refinement it eventually gained the general acceptance as the correct form of literary language. But a literary language thus definitely fixed ceases to undergo any change. Thus it is that this language, Sanskrit, has remained unaltered during the long period of about twenty-five centuries, although it is now quite dead and in a metamorphic state. The literature of this period is so varied and vast that one is simply struck with wonder at its extent. No nation in the world could compete with India in the richness and beauty of at least some specimens of this exhaustive lore. The major portion of this literature is, however, devoted to religious subjects.

2. Secondary Prakṛts

"In sharp contrast to the literary language of a country stand the local dialects. While the former is fixed, the latter still continue to have a life and growth of their own and to change in accordance with the laws of human speech. While the literary language, although no doubt originally the dialect of some particular district, gains currency throughout the whole country among the educated classes, the local dialects continue to be spoken by the common people, who in Ancient as in Modern India, must have formed an overwhelmingly large proportion of the population"¹. Thus the Vedic and pre-Vedic dialects of the Aryans and the corresponding Primary Prakṛts continued their life and growth and changed in the course of centuries into Secondary Prakṛts. Their development may be divided into the following three stages :

(a) Pali

Our knowledge is confined chiefly to the Hindu literature which seems to indicate an unbroken succession and development of the Sanskrit language from the Vedic to the Pauranic times. But this is not really the case. It is evident that from at least the seventh century B.C. to the fourth century A.D. a vast literature in Pāli, as the sacred language of Buddhism and Jainism, came into being. The rise of Buddhism and Jainism marks an important epoch in the religious and linguistic history of India. These two religions are revolt against Brāhmanism and also against the supposed

¹"Ancient India" - by Rapson, p. 13.

pretension of the Hindu literature about the universal use of Sanskrit as the only literary language of India. Vardhamāna Jñātaputra (Mahāvīra), the founder of Jainism, probably lived from 599 to 522 B.C. and Siddhārtha Gautama, the founder of Buddhism, from about 563 to 483 B.C. Before and after the rise of Buddhism there was a class of men known as the Wanderers (Paribrājaka) who were greatly respected throughout the country. "They were teachers or sophists, who spent eight or nine months of every year wandering about precisely with the object of engaging in conversational discussions on matters of ethics and philosophy, nature's lore and mysticism"¹. These wanderers met one another in the halls and palaces set apart for them by the kings and noblemen as well as in the sheds erected by the villagers on the roadside for travellers. In their wanderings they used also to call on the local wanderers and learned men to discuss such matters and for interchange of opinion.

"It is clear, in the first place, that there was no obstacle, arising from diversity of language, to intercourse—and that not merely as regards ordinary conversation about the ordinary necessities of daily life, but as regards philosophical and religious discussions of a subtle and earnest kind. The common language thus widely understood—used from the land of the Kurus in the west to Magadha in the east, northwards at Sāvātthi and Kusinārā in the Nepal hills, and southwards in one direction as far as Ujjen—could not have been Sanskrit. Classical Sanskrit was not yet in existence : and the language used in the Brahmanas was neither sufficiently known outside the widely scattered schools of Brahmans, nor of a nature to lend itself easily to such discussions. . . .

"The only reasonable and probable explanation is that the Wanderers talked in a language common among the cultured laity (officials, nobles, merchants and others) which bore to local dialects much the same relation as the English of London in Shakespeare's time bore to the various dialects spoken in Somersetshire, Yorkshire and Essex"². The rise and development of this language of the Wanderers is due to two causes,—(1) one political, and (2) the other religious.

(1) POLITICAL :—Before the rise of Buddhism in the seventh and sixth centuries there were four monarchies in power, viz. the great kingdoms of Magadha, Kosala, Vāṃsas or Vatsas and Avanti — (i) Magadha with its capital at Rājagaha (afterwards Pataliputra) and King Bimbisara, (ii) Kosala with its capital at Sāvātthi and King Pasenadi and later his son Vidūḍabha. (iii) Vāṃsas with capital at Kosambi on the Jumna and King Udena son of Parantapa and (iv) Avanti with capital Ujjeni and King Pajjota. In the course of time the kingdom of Kosala came to be of immense power extending over the whole of the United Province and

¹ See—"Buddhist India"—by Rhys Davids. p 141

² See—"Buddhist India"—by Rhys Davids. pp 146-147

the surrounding country. Just before the rise of Buddhism this mighty kingdom gave peace and security to the people and prosperity to trade and commerce. Under the patronage of Kosala King the growth of the institution of the Wanderers became very rapid and the development of the common language marked. The Magadha kingdom with its capital at Pataliputra was next in importance at this time. But later in the fifth century B.C. it rose to be of importance and in the third and fourth centuries B.C., under the Mauryan dynasty it brought the Kosala kingdom under its sway. Then also the common language of that vast country was cultivated on its intellectual side. But in later times it underwent some changes.

(2) RELIGIOUS :—It should not be supposed that the Vedic Sanskrit was in common use in Northern India just before or after the rise of Buddhism. It was not. And the classical Sanskrit was born several centuries afterwards. This is proved not by the Hindu literature but by external evidence, e.g., the inscriptions of the time. To quote an authority :—

“In the second century after Christ they began to record grants of land to Brahmins. In the third century there are also a few instances. From the fourth century onwards there are quite numerous inscriptions showing a marked rise in Brahmanical influence. The Gupta Kings are then stated to have carried out the most complicated and expensive sacrifices, such as Horse-sacrifice. Each of two inscriptions records the erection of a sacrificial post, another an endowment for lighting lamps in a temple to the sun. There are grants of villages for the performance of sacrificial rites ; and numerous grants of land to Brahmins, and to the temples in their charge. But for the four centuries before that (that is to say, from 300 B.C. to 100 A.D.) no Brahmin, no Brahmin temple, no Brahmin god, no sacrifice or ritualistic act of any kind is ever, even once, referred to. There is a very large number of gifts recorded as given by Kings, princes and chiefs, by merchants, goldsmiths, artisans, and ordinary householders ; but not one of them is given in support of anything—of any opinion or divinity or practice - with which the Brahmins had anything to do. And whereas the later inscriptions, favouring the Brahmins and their special sacrifices, are in Sanskrit, these earlier ones, in which they are not mentioned, are in a sort of Pāli—not in the local vernacular of the place where the inscriptions are found, but in a dialect similar in many essential respects, to the dialect for common intercourse, based on the vernacular, which I suggest, the Wanderers must have used, in their discussions, at the time when Buddhism arose”¹.

Dr Bhandarkar has come to the conclusion that from 200 B.C. to 400 A.D. there was no monument or inscription of any kind devoted to

¹ “Buddhist India” by Rhys Davids, pp 150-151.

Brahmanic religion. Of course, the Brahmins and Brahmanic religion, he says, existed during this period. But the inscriptions of this period showed greater respect for the people than for the Brahmanic learning. And almost the whole population from king to the humblest subjects professed Buddhism. Professor Rhys Davids also concurs in this view and holds that during the four centuries prior to 200 B.C. this state of things prevailed in a greater degree. In support of this view he quotes the following extract from Hopkins *Religions of India*, (p. 548) :—

“Brahmanism has always been an island in a sea. Even in the Brahmanic age there is evidence to show that it was the isolated belief of a comparatively small group of minds. It did not even control all the Aryan population.”

From such observations it will be clear that since before the rise of Buddhism the common language of Kosala, referred to above, was, to a greater extent than the Hindi language at the present time, the *lingua franca* of India. It was adopted by the Wanderers for their discussions and from it the secondary Prakṛt, known as Pāli, was derived. Gautama, the Buddha, who was himself a Kosalan, adopted this language for the propagation of his faith. The Brahmanic language, as preserved in the Vedas, was not the language then in common use although the common language we are speaking of was derived from it and from its innumerable dialects. Pāli retained many Vedic and pre-Vedic forms which were wholly absent from the later classical Sanskrit.

In the course of time this common language, Pāli, also came under the grammatical sway of Kaṣṭhacharya whose probable date was about 350 B.C.¹. Among the Buddhists it became a fashionable literary language. The Buddhist scriptures compiled and arranged by his disciples were written in Pāli. The canonical texts divided into three pitakas (or baskets) were in Pāli. From this arose the name of “Pāli” (i.e. series). When the Buddhist empire broke up with the fall of the Mauryan dynasty and the Gupta Kings came into power the influence of the Brahmins and Brahmanical religion, under their patronage, gradually spread and this was followed by the extension and diffusion of classical Sanskrit as the literary language of Buddhist India.

Professor Rhys Davids has arranged the gradual change of form of the Indo-Aryan language in the following chronological order : —

1. The dialects spoken by the Aryan invaders of India and by the Dravidian and Kolarian inhabitants they found there.
2. Ancient High Indian, the *Vedic*.
3. The dialects spoken by the Aryans, now often united by marriage and political union with the Dravidians, in their settlements

¹ Weber's *History of Indian Literature*, p. 223

either along the spurs of the Himalaya range from Kaśmir to Nepal, or down the Indus valley and then across to Avanti, or along the valley of the Jumna and the Ganges.

4. Second High Indian, *Brahmanic*, the literary language of the Brahmanas and Upaniṣads.

5. The vernaculars from Gandhara to Magadha at the time of the rise of Buddhism, not so divergent probably as not to be more or less mutually intelligible.

6. A conversational dialect, based probably on the local dialect of Sābatthi, the capital of Kosala, and in general use among Kosala officials, among merchants, and among the more cultured classes, not only throughout Kosala dominions, but east and west from Delhi to Patna, and north and south from Sāvatti to Avanti.

7. Middle High Indian, *Pāli*, the literary language based on No. 6, probably in the form in which it was spoken in Avanti.

8. The Asoka dialect, founded on No. 6, especially as spoken at Patna but much influenced by the aim at approximation to Nos 7 and 11.

9. The *Ārdha-Māgadhi*, the dialect of the Jain Angas.

10. The *Lena* dialect of the Cave inscriptions, from the second century B.C. onwards, based on No. 8, but approximating more and more to the next, No. 11, until it merges altogether into it.

11. Standard High Indian, *Sanskrit*-elaborated as to form and vocabulary, out of No. 4 : but greatly enriched by words first taken from No. 5 to 7, and then brought back, as to form, into harmony with No. 4. For long the literary language only of the priestly schools, it was first used in inscriptions and coins from the second century A.D. onwards : and from the fourth and fifth centuries onwards became the literary *lingua franca* for all India.

12. The vernaculars of the India of the fifth century A.D. and onwards.

13. *Prākṛt*, the literary form of these vernaculars and especially of *Mahārāṣṭri*. These are derived not from No. 11 (*Sanskrit*) but from No. 12, the later forms of the sister dialects to No. 6.

"The technical terms, *Sanskrit* and *Prākṛt*, are used strictly, in India, as shown in Nos. 11 and 13. *Sanskrit* is never used for No. 2 or No. 4. *Prākṛt* is never used for No. 7 or No. 8." (Rhys Davids'—'Buddhist India', pp. 153-154). This is probably true generally, although it is a matter of guess-work to some extent. What is meant by "*Pāli*" will be apparent from the above list.

(b) **Prākṛt**

The second stage of development of the secondary Prākṛt is what is known as the *Prākṛt par excellence*. This was the language adopted for the propagation of Jainism and for writing the sacred books of the followers of Bardhamana Jnataputra, (Mahabir), the founder of that faith, till 1000 or 1100 A.D. After that time Sanskrit was adopted for that purpose. A collection of Jaina sacred texts compiled by Hala between third and seventh centuries A.D. testifies to the existence of a rich Prākṛt literature. The Prākṛt dialects also occupied a literary position in the Sanskrit plays where female characters, both high and low, as also domestic servants and persons in inferior position, are introduced as speaking Prākṛt, instead of Sanskrit employed by Kings, noblemen and priests.

Vararuçi (1st Century B.C.), the oldest Prākṛt Grammarian, in his Prākṛt Prakāśa mentions four varieties of Prākṛt, viz.—the real Prākṛt, Śaurasenī, Māgadhī and Paisācī. Another Prākṛt Grammarian of a later date, Hemçandra, in his Siddha Hemçandra Adhyaya VII, enumerates six varieties of Prākṛts, viz.—Prākṛt proper, Śaurasenī, Māgadhī, Paisācī, çulikā—Paisācī and Apabhraṃśa. Pandit Mukunda Śarmā, in his introduction to Prākṛt Manjari of Kātyāyana, also follows the division of Hemçandra¹. He names the language of Mahārāṣṭra Mahārāṣṭrī, that of Śūrasena Śaurasenī, of Magadha Māgadhī, of demons Paisācī and that of the barbarians çulikā-Prākṛt. In the epic the language of Abhirs and such other people are called Apabhraṃśā. In the sacred books the language derived from Sanskrit is styled Apabhraṃśa.

Hemçandra defines Prākṛt as of the nature of Sanskrit². It is the Prākṛt *par excellence*. In one place Vararuçi calls it Mahārāṣṭrī when after giving a few rules of Śaurasenī he says—"the rest is like Mahārāṣṭrī"³. But Hemçandra after giving a few special rules of Śaurasenī says—"the after giving a few special rules of Śaurasenī says—"the rest is like Prākṛt"⁴. On the other hand Vararuçi speaks of Śaurasenī as "of the nature of Sanskrit"⁵ just as Hemçandra describes Prākṛt as "of the nature of Sanskrit". The latter never uses the word Mahārāṣṭrī at all. It seems the two grammarians make little difference between Prākṛt or Mahārāṣṭrī

¹ Sadvidha sā Prākṛti ça Śaurasenī ça Māgadhī |
Paisācī Çulikāpaisāçyapabhraṃśā itū Kramāt ||
Tatra tu Prākṛtaṃ nāma Mahārāṣṭrodbhavaṃ bīduh |

Tathāçoktam Dandina

Mahārāṣṭrāśrayāṃ bhūṣāṃ prakṛṣṭaṃ prākṛtīm bīduh |
Śūrasenodbhavā bhāṣā Śaurasenī itī smṛta ||
Magadhotpanna bhāṣā Māgadhī (Parikirtā).

² "Prakṛuḥ Saṃskṛtaṃ,"—Hemçandra, 1.1. (note)

³ "Seçam Mahārāṣṭrīvat",—Vararuçi, 12.32.

⁴ "Seçam Prākṛtavat",—Hemçandra, 4.286.

⁵ "Prakṛtiḥ Saṃskṛtaṃ,"—Vararuçi, 12.2.

and Śaurasenī. In fact from the literary standpoint the difference is negligible. Mahārāṣṭrī was used in poetry and Śaurasenī in prose. Again, neither grammarian says in which countries Mahārāṣṭrī and Śaurasenī were used although Vararuçi speaks of Māgadhī as the language of Māgadhas¹. From the names themselves it may be inferred that Mahārāṣṭrī is the language of Mahārāṣṭra, the country on the Upper Godāvarī, where modern Mārāṭhī is spoken, viz.: Bombay and Hyderabad : Śaurasenī, the language of Śūrasena, the country round Mathura and Broja having the Gangetic Doab as its centre, Māgadhī that of Magadha or modern Bihār and Paisāçī that of Paṇḍya (Deccan), Kekaya, Vahlīka, Nepālā and some other places. Dr. Hoernle² is of opinion that Prākṛt or Mahārāṣṭrī was never the language of the Marāṭha country as the language of the place, Mārāṭhī, had not a single point in common with it. He maintains that the term Mahārāṣṭrī has no reference to a proper name but that it is a laudatory or descriptive word meaning "the Prākṛt of the great kingdom" (i.e., of the famed country of the Doab and Rajputanā) and therefore the Prākṛt *par excellence*. It means Śaurasenī, the language of the Doab and Rajputanā, from which the modern Western Hindi has been derived. According to him there are only two Prākṛts, Mahārāṣṭra-Śaurasenī and Māgadhī. The Prākṛt grammarians include in the Mahārāṣṭra-Śaurasenī group Mahārāṣṭrī, Śaurasenī, Āvantī, Prāçyā and Sakki. Mahārāṣṭrī and Śaurasenī gave birth to Western Hindi, viz. Mahārāṣṭrī to Braja and Kanaujī and Śaurasenī to Marwari and Gujratī. From Āvantī the speech of Ujjain and Eastern Rajputana, from Prāçyā Baiswari and from Sakki the speech of south and western Punjab were probably derived. In the Māgadhī group the Prākṛt grammarians included Māgadhī, Ārdha-Māgadhī, Dakshinatyā, Utkalī and Sābarī. Māgadhī represents the modern Maithilī, Bengālī and probably in part Assamese. It should, however, be remembered that Assamese in part at least is derived from Śaurasenī now represented by Gujratī and Marwari. I consider that Assamese is a mixture of Śaurasenī and Māgadhī like Ārdha-Māgadhī which is represented by modern Bhojpuri and Eastern Hindi proper. From Dākshinātyā the language of Berar and Mārāṭhī, and from Utkalī, Oriyā and Sābirī, the speech of the country lying within the borders of Utkalī and Dākshinātyā, were derived³.

Paisāçī was the Aryan language as spoken by non-Aryans with perhaps an admixture of their own speech. Dr. Hoernle⁴ describes it as Low or Vulgar Prākṛt in contradistinction to High Prākṛt which was a

¹ Māgadhānām bhāṣā Māgadhī" - Vararuçi, II.1

² See his Comparative Grammar, p XXII

³ See Hoernle's Comparative Grammar, pp XXII-XXIV.

⁴ Hoernle . Com Gramm, p XXVII-

literary and not a spoken language. The latter was always an artificial and grammatic language developed by literary cultivation like Sanskrit and literary Pāli. The term Paisācī is derived from the word Piśāc (demon). The aboriginal tribes,—Dravidians, Kolarians and others,—who came in contact with, or under the subjection of, the Aryans used a distorted form of the Aryan vernacular. It was called Paisācī. It was, however, never the language of the demons. The champions of the Aryan exclusiveness and Hindu orthodoxy despised, abominated, hated and cursed the aborigines, the native foes or religious antagonists from the very beginning of Aryan immigration into India and described them as demons or cannibals (Piśāc or Rakṣa) Take for instance the cursing hymn in the Rig-Veda (VII. 104. 1-2) where Vasiṣṭha invokes Indra and Soma, the slayers of cannibals (Rakṣa-hanau), and pours forth vials of invectives on the heads of their native foes or religious opponents. In any case Paisācī was a language of men. As time went on with long intercourse with the Aryan immigrants the aborigines gradually improved this language till at last their speech and the Aryan Vernacular, each assimilating the speech of the other, gave rise to the common vernacular of each particular place. Thus the Paisācī was eventually assimilated in the Mahārastra-Śaurasenī and Magadhi-Prākṛts.

(c) Apabhraṃśa

With literary cultivation and under rigid rules of grammar Prākṛt ceased, in the course of time, to grow and became stereotyped like Sanskrit. But during all this time the spoken language of the Aryans and of those who came under their influence continued to grow and develop. This growth of the Aryan language mixed, to some extent, with the speech of the aborigines was considered by Prākṛt grammarians to be a corruption of the literary Prākṛt, Śaurasenī and Māgadhi. This is Apabhraṃśa. In point of fact it was the language current among the mass people by the side of the grammatical Prākṛt. Apabhraṃśa contains some elements of Vedic and pre-Vedic languages like Pāli which are not to be found in the grammatical Prākṛt. MaxMuller treats the language of the inscriptions as well as that of the Northern Buddhist canons as the old Apabhraṃśa¹. Hemçandra mentions Apabhraṃśa as of the nature of Śaurasenī². He at the same time maintains that it may be of Māgadhi and Paisācī groups as well³. On the other hand Markandeya arranges the vernacular of the eastern country under the Māgadhi Apabhraṃśa. Thus the Prākṛt grammarians broadly divide the vernaculars of India into two main groups of Apabhraṃśas, viz., Western or Mahārāṣṭra-Śaurasenī

¹ See his "Science of Language", Vol I p 170.

² Hemçandra—IV, 446.

³ Ibid, IV, 447.

and eastern or Magadhi Apabhraṃśa. In later times Apabhraṃśa also came under some sort of grammatical rules as the elaborate rules in Siddha Hemçandra Ahya would show.

3. The Tertiary Prakṛts

The Apabhraṃśas developed, in the course of time, as vernaculars into the Indo-Aryan languages of modern India. This may be regarded as the tertiary stage. MaxMüller arranges the modern vernaculars under the following groups :-

"The spoken languages of India which have been called Neo-Aryan, Neo-Sanskrit or Gaudian, seem to me to have a perfect right to the common name of *Prākṛtic*, which would at once distinguish them from the old Prakṛts, and would at the same time indicate their real origin. They are not derived from Sanskrit but from the old Prakṛts, or more truly still from the local Apabhraṃśas.

"The living Prakṛti languages have now been arranged under four heads, as Western, Northern, Southern and Eastern.

"The Western class comprises Sindhī, Gujrati, Punjabi and Western Hindi :

"The Northern class comprises Garhwāli, Kumaonī and Nepali ;

"The Southern class comprises Marāthī ;

"The Eastern class comprises Biharī (or Eastern Hindī), Bengali, Uriyā and Asāmī.

"The Northern and Western classes on one side, and the Southern and Eastern on the other, show certain traces of affinity.

.....

.....

.....

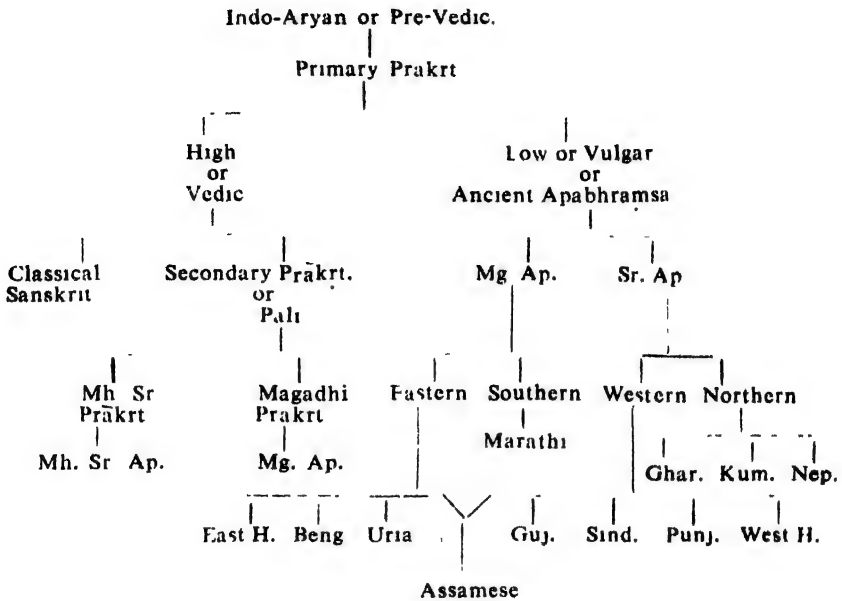
"All these languages and dialects must be considered as the descendants, not of grammatical Sanskrit, nor of the grammatical Prakṛt, but of the various Apabhraṃśas, spoken in different parts of India, and reduced to some kind of grammatical order, partly by native school masters, partly by literary cultivation"¹.

With all deference to the great philologist it may be pointed out that Assamese, though classed as a member of the Māgadhi group, still

¹ MaxMüller—"Science of Language"—Vol. I, pp. 179-180.

retains some important peculiarities of the Western group to which Sindhi and Gujrati also belong. Nay, it retains also a few peculiarities of the language of the Zend-Avesta as we shall see in the next Section. I am in the circumstances tempted to class Assamese as a mixture of Eastern and Western groups.

The table of affinities may be shown thus :—

SECTION II

DIFFERENT ELEMENTS IN ASSAMESE

1. Sanskrit elements

We know that classical Sanskrit was based on one out of the many dialects spoken by the Aryan Indians. The vocabulary and grammar of Sanskrit and of the contemporary dialects ran in parallel streams. So, we should expect to find almost the same grammar and vocabulary in the living dialects of different parts of India. Thus, the important elements of Assamese may be traced to this highly developed and cultured language. Not a single radical element except what has been borrowed from the Tibeto-Burman family and Dravidian and Austroasiatic languages was newly created for the formation of Assamese. We may assert without possibility of contradiction that almost the whole of the Assamese grammar and vocabulary, except the elements of a few other languages to be noticed later on, are to be found in Sanskrit. Grammatical forms may be lost in obscurity here and there. But that is not always the case with vocabulary. The Assamese words in many cases are so much like Sanskrit words that no doubt is possible as to their actual origin and derivation. As the Assamese grammar and vocabulary are mostly derived from Sanskrit or, more truly, from the contemporary popular dialects we shall not try here to notice the Sanskrit elements in Assamese.

2. Pre-Vedic elements

But we cannot ignore the pre-Vedic and other elements that took firm root in Assamese. We shall begin with the pre-Vedic elements. It will be seen that certain peculiarities of Assamese are connected with those of the Aryan languages of Persia and Europe. Thus, there is a certain similarity in sound and meaning between some Assamese words and words belonging to such languages. I give below a few examples. —

(i) Vocabulary :—

<i>Assamese words</i>	<i>Meaning</i>	<i>Derivation</i>
Ābu	=grand-mother	L. <i>av-us</i> (=a grand-father) I. <i>-avi-a</i> (=a grand-mother) Tel. <i>-avv-a</i> (=grand-mother).
Alā	=grand-father.	Gk. <i>-atta</i> and L. <i>-atta</i> =a salutation used to old men equivalent to father. Goth. <i>-attan</i> (=father) V. <i>-tatamaha</i> (=grand-father) , Ath IV. 24. 17)

<i>Assamese words.</i>	<i>Meaning.</i>	<i>Derivation</i>
Al	=feeding, nursing cf āldharā (=an attendant on a Kevaliā).	L. - <i>alo</i> (=to nourish). L.— <i>alumnus</i> (=nursed, nursing). L.— <i>almus</i> (=nourishing, genial). S.— <i>al</i> (=to grow, to make grow, to nourish).
Ukah	=an eagle	L.— <i>Aquila</i> (=an eagle) Eng.— <i>eagle</i> S. <i>Utkrośah</i> (=an eagle). Pali <i>Ukkusa</i> (=eagle)
Ut	=to float down, to flood.	L.— <i>Unda</i> (=a wave) Gk.— <i>hudor</i> (=a wave of water) V.— <i>Udplu</i> (=causing water to flow ; swimming or splashing in water). S.— <i>Udipa</i> (=high water, inundation, flood) from <i>unda</i> (=water)
Uruli	=thrilling sound ut- tered by women in concert (on auspicious occasions)	L.— <i>Ululo</i> (=to howl) Gk.— <i>Olo-luzo</i> (=howl) Eng.— <i>Howl</i> . V.— <i>Ululih</i> (=howling)
Oi	=end	L.— <i>Ora</i> (=border, margin) Dr.— <i>Oram</i> (=border, brim) Guj. & Marathi " <i>Kor</i> "
Kālā	=cow calf	Dan.— <i>Kal</i> (=a calf). Gr.— <i>Kalb</i> (=a calf) Ing.— <i>Calf</i> (properly the young of the cow or bovine genus of quadrupeds) S.— <i>Kalyā</i> (=a cow tit for bull).
Geri	=shout	Gik.— <i>Gērya</i> (=voice) and <i>gēryo</i> (I proclaim) S.— <i>gar</i> (=to shout, to praise) Goth.— <i>Kalla</i> (=to call) Eng.— <i>Call</i> .
Ghopā	=hollow, Cavern	L.— <i>Cav-a</i> (=a cavity, a den) from <i>Cavus</i> (=hollow). S.— <i>gahvara</i> (=a cave, abyss, cavern from <i>gah</i> (=a cave).
Jui	=fire	V.— <i>juhva</i> (=fire) Gk.— <i>daiō</i> , <i>dedauma</i> (=to burn) Cf. S.— <i>Jamitra</i> =Gk.— <i>diametron</i> S.— <i>dava</i> (=conflagration) from √ <i>du</i> (=to burn).
Janī	=lit mother, woman (a feminine termi- nation)	L.— <i>genetrix</i> (=mother) Gk.— <i>yung</i> (=mother). V. & S.— <i>Janī</i> (=mother, woman).
Jaharā	=bastard.	Zend.— <i>Jahi</i> (=a courtesan) ¹ (<i>rā</i> is probably a derivative suffix). Zend.— <i>Jahikayan</i> (=of a whore) ²
Dāk	=to bite, (esp by a snake).	Gk.— <i>Dakry</i> (=bitten) from <i>dāk</i> (to bite). S.— <i>draṣṭa</i> (bitten). Pr.— <i>dakko</i> , <i>datta</i> , (=bitten : Hemç, 2/2).

¹ "Sacred Books of the East"—Darmesteter, Vol. XXIII, p. 47.

² Ibid., Vol. IV, p. 278; probably not from S. Jāra.

Assamese words.	Meaning	Derivation.
Dabā Dabā Dāmā	=kettle-drum	V <i>Āḍambara</i> (=kettle-drum). Eng & Dutch— <i>drum</i> (=a musical instrument covered at both ends of a cylinder). Ger - <i>trommel</i> (a drum)
Telās		L. <i>telā</i> (=a web), <i>texela</i> from <i>texere</i> (=to weave). Cf Eng - <i>texture</i> Kach <i>tētās</i> (=a wrapper)
Deutā	=sky, cloud cf "Baṭāga māhate śantī Deutāre gājam Tāk dekhi mātsya-gane dhanila ujani" Śantī Baramahi "Maghi saptamir opare deu Bohā eri nāngal karāseu" -Dak	Gk <i>Deo</i> (=Sky God) V <i>Dyāvā</i> (=Sky) Gk <i>Zeus pater</i> =L. <i>Jupiter</i> =V <i>dyaushpitar</i> (=the sky, the father) S <i>dyu</i> (=sky) Himālayan Kalita <i>Deotā</i> (=sky and earth God)
Deo	=ghost, evil spirit, demon	Zend <i>Dæva</i> (=fiend, demon, evil spirit) ¹
Dhen di	=to bring forth young, to calve, (said of cattle)	V <i>Dhenā</i> (=a milch cow) A S - <i>eanian</i> - Eng <i>ean</i> (=to bring forth young)
Nāo oi Nāva	a boat	V <i>nāvah</i> , <i>nau</i> =S <i>nau</i> (=a boat) Gk <i>ne-o nau-s</i> (=a boat) L - <i>no</i> , <i>nato</i> (=a boat) and <i>navis</i> (=a ship) Cf Eng <i>naval</i>
Pām		I <i>firma</i> , <i>firmus</i> =Eng <i>farm</i>
Poah	=the young of an animal or bird	I <i>Puellus puella</i> (=a boy a girl) and <i>pullus</i> (=the young of an animal)
Ban	=work, task	S <i>pan</i> (=to negotiate) Gk <i>pon-ov</i> (=work, task) and <i>pon-eo</i> (=to toil to work hard) V <i>Savanam</i> (=work Rk I 312), & <i>Vana</i> (=trouble Rk I 671)
Minā	=enamel of gold	I <i>mina</i> (=ornament of gold) V - <i>manā</i> (=gold ornament cf <i>saṇā manā hiraṇyayā</i> Rk. VIII 78 2)
Markuchā	=a demon that causes death of infants	Zend - <i>Mahrkuša</i> (the demon that sends the deadly winter)
Rahā	=name of a place, or river	V <i>Rasā</i> (=name of a river Rk I 112.12). Zend - <i>Rahha</i> (=name of a river)

¹ Ibid., Vol IV, p. 85.

<i>Assamese words.</i>	<i>Meaning</i>	<i>Derivation.</i>
Lechā or Nechā	=a skein of thread.	Gk. <i>-lachne</i> (=wool) from <i>lakyn</i> (root <i>lak</i> or <i>lak</i> =to plat, to spin). <i>lachysis</i> (=spinning). L — <i>lāna</i> (=wool).
Suhuri		L — <i>Su-Surr-us</i> (=a whispering or whistling)
Sār	=a hart	V <i>Sarabha</i> (=a kind of deer Ath IX 59) from - S <i>śnas</i> (=head) and <i>śṛṅga</i> (=horn) L <i>Cervus</i> (=a horned animal hart) Gk — <i>Kerāov</i> (=horned) from <i>Keros</i> (=a horn) A S — <i>heorat</i> . Eng — <i>hart</i>

Some of these words came probably through Pālī and Prakṛt if not through Sanskrit.

I am quite aware that many of the resemblances I have pointed out in the above list will turn out to be accidental. The resemblances are likely to diminish or disappear in the light of further research. At the same time I am persuaded that *all* the resemblances, I have noticed, will not be found to be the result of accident. The fact is that coincidences exist and whatever may be their nature or value they will at least draw the attention of scholars to this subject and serve as an aid to further, more extended, and more searching inquiry. From this point of view I do not consider this unscientific, although, I admit, resemblance of words is of much less philological value than grammatical forms for the determination of lingual affinities.

(ii) GRAMMAR

Pronunciation :—Turning now to grammar we find that Assamese pronunciation is, in several particulars, peculiar and unlike that found in the modern vernaculars of Eastern India.

(a) **The Cerebrals** :—Assamese has really no cerebral. The Sanskrit cerebrals are pronounced in Assamese half cerebral and half dental, rather more dental than cerebral. “The cerebrals are entirely secondary, being a specially Indian product and unknown in the Indo-European period. They are probably due to aboriginal, especially Dravidian influence”¹. Some scholars including Dr. Höernle and Beames (I. 232-234) are, however, of opinion that “cerebrals of some kind belong to the original stock of the Aryan phonetic system. It is a well-known fact that the (so-called) dentals of all the Aryan languages of Europe, especially of England, when referred to the standard of the Indo-Aryan (true) dentals are not real

¹ Macdonell -Vedic Grammar, § 8.

dentals at all, but cerebrals of more or less purity. They are formed by striking the tip of the tongue against the anterior part of the hard palate or the gum of the upper teeth : and therefore are semicerebrals"¹. Even if we admit this to be true there is no doubt that the dentals or the so-called "semi-cerebrals" are original Aryan sounds. The Assamese language has preserved, in this respect, the pre-Vedic pronunciation of the dentals probably in a slightly altered form. This is wholly independent of the later Vedic influence.

(b) **The Sibilants** :—In the Saṃhitās ś, ṣ and s were sometimes interchanged². In Magadhī Prākṛt³ this tendency is clearly discernible as ṣ and s always change to ś. This unification of ś, ṣ and s in pronunciation is unmistakable in Assamese. This will be apparent from the Assamese pronunciation of such words as Śiva (a God), ṣolla (sixteen), sāt (seven), etc. The Assamese pronunciation of the sibilants is peculiar in India and evidently a relic of the pre-Vedic Aryan pronunciation. It is still found in Greek. The Rev. Mr. Brown in his Assamese Grammar (p. 12) indicates this Greek pronunciation by the letter X. Greek X, however, approaches 'kh' rather than s. It should be remembered that the Assamese pronunciation is intermediate between "s" (or kh) and "h". Sometimes it approaches "kh" (or ṣ) as in "keś" (hair), *barṣaṇa* (rain) and *biśvāsa* (faith) and sometimes "h" as in *śeṣ* (end), *ṣaṭhi* (sixty) and *son* (gold). Instances of such tendency are not wanting in Vedic and Sanskrit as well as in some other Indo-European languages. Thus "kh" and "ṣ" are interchanged in Sanskrit and Vedic, e.g. S.—*pāṣaṇḍa* and *pākhaṇḍa* (=heretical); V.—*uṣa* and *ukha* (=boiling pot). Again, Sanskrit "s"=Irani (Persian) "h"⁴, and an initial "s" in Sanskrit or Latin becomes "h" in Greek⁵. I give below a few examples :—

Iranī Examples⁶

Vedic or Sanskrit	Zend-Avesta	Meaning
<i>Asura</i> (demon).	<i>Ahura</i> (IV 2) ¹	God.
<i>Soma</i>	<i>Hom.</i> } (XXIII 47) <i>Haoma</i> }	The plant-god
<i>Sapta Sindhu</i>	<i>Hapta hindava</i> (IV 9)	Seven rivers
<i>Saptama</i>	<i>Haptān</i> (XXIII 35).	Seventh
<i>Saptarṣi</i>	<i>Haptoiringas</i> (XXIII. 9)	Ursa major
<i>Vivacvat</i>	<i>Vivanghant</i> (IV 11)	A god
<i>Sama Yacati</i>	<i>Ham-yasaiti</i> (IV 271).	Meets equally

¹ Hoernle—Comparative Grammar, § 12.

² Macdonell—Vedic Grammar, § 12.

³ Hemchandra, IV, 289.

⁴ MaxMüller's—Science of Language, Vol. I, p. 54.

⁵ Ibid, Vol. II, p. 356.

⁶ From "The Sacred Book of the East"—Zend-Avesta, by Darmesteter
Reference—Roman figure refers to Volume, and English figure to page number.

Greek Examples.

<i>Sanskrit</i>	<i>Greek</i>	<i>Meaning.</i>
<i>Sārameya</i>	<i>Hermes</i>	A Greek god.
<i>Saramā</i>	<i>Helena</i>	Of Trojan war
<i>Sarva</i>	<i>Holos</i> (L.— <i>Sal-vus</i>).	all.
<i>Sama</i>	<i>Homos</i>	the same
<i>Sūrya</i>	<i>Helios</i>	the sun.
<i>Sapta</i>	<i>Heptos</i>	seven.
<i>Sapta-koṇa</i>	<i>Heptagonos</i> (gonos = corner, angle)	Heptagon
<i>Ṣaṣṭha</i>	<i>Hexa</i>	Six
<i>Ṣaṣṭha-Kona</i>	<i>Hexagonos</i>	Hexagon
<i>Samanāman</i>	<i>Homonymos</i>	Homonym
<i>Sa, Sā</i>	<i>ho, he</i>	that.

(c) Phonetic changes :—

(1) Sanskrit “kṣ” changes to “khs” in Irānī and to ‘kh’ in Assamese. This is unlike the change in Māgadhi Prākṛt, where it changes to “sk” and finally to “cch” (see Elements of Prākṛt—below).

Example :—Zend.—“Nōid makhṣi bereto”¹,

= not brought by flies.

“Makhṣyan perenem”²

= a fly’s wing.

Assamese—mākhi (= a fly),

cf. “mākkhiyāna”—K. Sās.

Sans.—*Makṣi* or *Makṣī* (= a fly).

(2) An initial ‘y’ changes to ‘z’ in Irānī as in Assamese.

Example :—S. —yah = Zend.—zi = Assamese—yi (pronounced ji)³

= Eng.—who.

This is the reverse of Māgadhi Prākṛt change (see Prākṛt elements below).

(d) Plural termination :—In Irānī ‘henti’ is added to pronouns as a plural termination as hant in Assamese.

Example :—“yōi henti ainhau zemo kanenti”⁴.

= Those who bury in this earth, (Zend.—yōi henti,

= Assamese—yihante).

“Caiti henti (Kaiti henti)”⁵ = How many,

“Adhaca henti”⁶ (= and these).

(e) The ablative case affix “parā” in Assamese is evidently the same as “parā” used in the same sense in Irānī :—

¹ The Sacred Books of the East, Demesteter, Vol IV, p. 264

² Ibid, Vol. IV, p. 271.

³ Ibid., Vol. IV, p. 284, 294 and 298

⁴ The Sacred Books of the East, Demesteter, Vol. IV, p. 265.

⁵ Ibid., Vol. IV, p. 268.

⁶ Ibid., Vol. IV, p. 269.

Example :--Zend.--“*parā kavahmād nered*”¹

(=away from any man).

--Assamese--“*parā kono mānuhar*”.

=S.--“*Parā kasmāt narāt*” (?).

Such peculiarities in Assamese have West-Aryan analogies. In fact their West-Aryan affinities appear to be more direct than in any other Eastern Prakṛtic language of India. It may be concluded either that the Assamese had contact with the West-Aryan tribes before their separation from the Sanskrit speaking people : or, more probably, that both the Assamese and such tribes descended from the same source.

(3) Vedic elements

Certain Assamese words in common use, especially among the illiterate villagers, are found in the Vedic literature. Some grammatical peculiarities of the language of the Vedas are also met with in Assamese. I give below a few examples.

Vocabulary :--

Assamese	Meaning	Vedic
Apa	=Venerable or respectable person (in addressisg)	<i>Aptah</i> (learned Rk I 10 34) Cf S - <i>āptāh</i> (=trustworthy person)
Āchāri	=a goading stick	<i>Āstra</i> , <i>Aṣṭrā</i> (plougher's good Rk IV 57 4)
Āi	=mother.	<i>Āpi</i> (woman, mother Rk I. 26 3 I 31 16)
Api	=a girl, woman }	<i>Ābhū</i> (Praise)
Abhuā	=unacquainted, artless	<i>Anabhu</i> (inequitous) (Rk I 51 9)
Āyati	=woman having husband, girls assembled on ceremonial occasions	<i>Āyaji</i> (woman having husband Rk I 28 7)
Ut, } Ot, } Cf Utīyā	=Idleness	<i>Uti nū</i> (Preservation, aid Rk I 8 9)
Enā } Ene }	=lazy	<i>Enā</i> (=in this way Rk I 25 3) ²
Ohār }	=This sort of	<i>Udhar</i> (=udder) ¹
	=In this way	Cf S.- <i>Ūdhas</i> (=udder)
Ohār }	=udder.	<i>Khalva</i> [=some sort of grain or leguminous plant It is mentioned with other grains of all sorts in Vaj Sam (XVIII 12) and as being crushed with Drśad in the Ath V (II 31 1 V 23.8)].
Kalā	a kind of pulse	<i>Kuhasvid</i> (where Rk X 40 2) <i>Akudhyaṃca</i> (=worthless, fruitless Apte)
Kohān	where, whither	
Kundhaç	worthless	

¹ Ibid, Vol. IV, p. 266.

² See also Macdonell--Vedic Grammar, § 178

³ See Macdonell--Vedic Grammar § 91 (6).

Assamese	Meaning	Vedic
Kuli	cuckoo.	<i>Kulika, Kaulika</i> (= a kind of bird · Vaj. Sam. XXIV 24). <i>S. Kokila</i> (=cuckoo). Dr-Kuyil. <i>Akhareṣṭha</i> (= firewood : Śat Br I. 261) Cf S - <i>Khar</i> (=hot) <i>Khādi</i> (=“anklets or armlets or sometimes rings on the hands” · Rk V 54.11 · I 166.9 VII 56.13). Cf. S— <i>Kaṭakam</i> <i>Gṛbhi</i> (=seizing, holding, Apte) or <i>Grbh</i> (=seizure) ¹ <i>Cetanam</i> (=intellect, sensation Rk I 13.11) <i>śaka</i> (=a kind of bird or fly Tait S V 5.12) <i>Jūrm</i> (=a fire brand a fiery weapon · Rk I 129.8) <i>Tāduri</i> (=a female frog Ath V IV. 15.14) S - <i>dardura</i> (=a frog) or <i>dardarika</i> . <i>Nituh</i> (=an actor Rk I 92.4) Cf S <i>Nartaka</i> (=a dancer or actor).
Khatti	firewood.	
Khāru	anklets or armlets.	
Gabhāt	daring. (said of thief)	
Cetan	Sensation	
Chakā	a kind of very small bird	
Jorā, Jor	a torch	
Dāduri	a frog	
Natuvā	actor	
Nirgat	a term of abuse	<i>Nigat</i> (=enemy non-Aryan foe · Rk IX 97 53-54) <i>Pākāru</i> (lit sore or ulcer, from <i>pāka</i> =maturity, and <i>aru</i> , <i>arus</i> =sore Vaj Sam XII, 97) <i>Phlu</i> [=“name of some noxious insect in Rig-Veda (I 191.1) · possibly a species of ant may be meant”] Cf S <i>Pilu</i> =A -pelu (=tape-worm). <i>Pesan</i> (=beauty, adornment · Rk. I 47.2) <i>Peśas</i> [=“an embroidered garment such as a female dancer would wear (Rk II 3.6 IV 36.7 · VII 34.11) Colour or form”]. Cf S <i>Peśah</i> (=form, shape) <i>Vak</i> (=to pour Rk I 63.7) <i>Visuvant</i> [=“the middle day in the Sattrā or Sacrificial session of a year's duration” Equinoctial day Ath V XI. 7.15] <i>Veśi</i> (=needle Rk. VII 18.17) Cf S <i>Vedhanī</i> (=a gimblet) <i>Bhema</i> (to take pride Rk I 11.2) Cf Eng—Vanity L - <i>Vanus</i> =empty void S— <i>Bhuma</i> (=formidable) <i>Menā</i> (=lit female or an animal, either mare or cow · Rk. I 62.7 · I. 95.6 II. 39.2 I 121.2 · X. III 3). <i>Mutālūn, Mutālī</i> (=name of some part of an edible lotus · Ath. IV. 34.5) S— <i>Mrnālam</i>
Pakhatā	white leprosy	
Palu	caterpillar	
Pekham, Peśam, Penç	beauty, adornment decoration of body with ornaments & clothes	
Bāk Bihu	to pour equinoctial festival	
Bejī	a needle	
Bhem	Pride, ostentation	
Menā	drooping horned (said of buffalo)	
Molān	The soft and white part of the stem of a lotus	

¹ Macdonell—Vedic Grammar, § 78.

The words in the above list with the exception of *āpi*, *çetan*, *bhem* and *menā* have undergone phonetic changes according to definite rules. They may accordingly be regarded as pure Assamese words. Ass.—*āi*, meaning mother, is probably derived from V. *āpi* (=woman, mother). Both forms are in current use in Assamese. The Sanskrit equivalent of V. *—bhem* is probably *bhīma* (=formidable). It is not known when such *tatsama* words as *āpi*, *çetan*, *bhem*, *menā*, etc. merged into Assamese. It is presumed that these words as well as the others in the list are not found in Sanskrit in the same form and sense. The Vedic sense has been maintained in Assamese. They are not to be found, I presume, in any prakṛtic language of Eastern India and they could not have found their way into Assamese through such languages. The reasonable conclusion would appear to be that the Assamese have used them since the Vedic or pre-Vedic time.

Here, again, I must admit that resemblances may, in some cases, be accidental. But I cannot persuade myself to believe that *all* coincidences are accidental. In any case they may be of some help to scholars for more searching inquiry in future. In the interest of scientific study itself it is desirable to indicate the various ways in which such inquiry should be made and to furnish some materials for forming an idea as to the truth or otherwise of the assumptions here made.

GRAMMAR

(a) **Sandhi** :—The rules of Assamese Sandhi (§ § 64-79) follow to some extent the Vedic rules. It should be remembered that the ancient Assamese language was not brought under literary cultivation and accordingly the Assamese rules show variations here and there.

(b) **Vikarsa** (or Dissolution) :—Unlike Sanskrit the Vedic Indians used bases in their simple and crude form and for easy pronunciation inserted euphonic vowels wherever necessary. They also avoided successive agglutinations of formative and inflexional particles which are very noticeable in Sanskrit. It should, however, be remembered that Vedic Sanskrit is the result of a process of refinement originating in the literary activity of a still earlier period of which no record survives. In Assamese similar simple and crude form is common. I give below a few examples :

Vedic.	Sanskrit.	Assamese	Meaning.
<i>Vakala</i> (T.B. III 7.42).	<i>Valkalam.</i>	Bākal. Bākali.	bark of a tree.
<i>Vasati</i> (Rk. I 31.15).	<i>Vasati, Vasti.</i>	Basati.	dwelling, abode.
<i>Sasa</i> (=herb, grass : Rk I 51.3).	<i>Sasya.</i>	Sah.	crop, corn.
<i>Pūravah</i> (Rk I 59.6).	<i>Pūrvah.</i>	Pūruva.	ancient
<i>Śakat</i> (Rk. I. 10.6).	<i>Śakta.</i>	Śakat.	large, able.

<i>Vira,</i> }	(Rk. I. 12.19). <i>Vittaḥ</i>	Bit.	wealth.
<i>Viti</i> }			
<i>Cetanam</i> (Rk. I. 13.11). <i>Caitanyam</i> .		Cetana.	sensation, con- sciousness.
<i>Makhas</i> (Rk. I. 18.9). <i>Makṣa</i> .		<i>Makhā</i> .	multitude, collection
<i>Sahah</i> (Rk. I. 24.6). <i>Sāhasah</i> .	}	Sāh.	valour, courage
<i>Saṣṇ</i> (=reason : Rk. I. 51.12)			
	<i>Sahas</i> <i>Satyam</i>	<i>Sacūn</i>	truth

(c) Case-affixes

(i) Accusative affix 'ka':—This is probably a remnant of Vedic "Kaṃ" which is used in dative for emphasis. This is equivalent to Sanskrit "Kaṃ", the accusative form (masculine gender and singular number) of pronoun "kim". This is explained at length in Chapter XI (§ 271.).

(ii) Instrumental case affix—"e", "ehi":—"Ehi" was used in classical Assamese as a plural instrumental case-affix. Its origin is probably Vedic "ebhih". The Sanskrit affix becomes "aiḥ" in masculine gender : example :—Vedic—*Viprebhih* = S.—*Vipraiḥ* (=by the learned). This becomes "ehi" in Prakṛt and this form was adopted in old Assamese. From this the form "e" was probably derived (See § 272 : Chapter XI).

(iii) Ablative case-affix—"parā":—This affix is Indo-Aryan. In Vedic literature it is found used in an ablative sense (Vide. Chapter XI). This is also the case in the Iranī language (see pre-Vedic elements above).

(d) Pronoun

(i) Personal pronouns—"Mai" and "Āmi":—In Vedic the direct form of first person plural is "vayam", but the oblique form is "asma". In Pāli the direct form of first person plural is "ahme" and oblique form is "ahma". It may be presumed that in the original home of the Aryans the first person plural was "asme" in the direct form from which the Pāli form "ahme" (changing "s" to "h" as in the oblique cases) was derived. The old Assamese form is "āhmi" which is thus directly derived from Pāli—"ahme" and remotely from pre-Vedic form "asme". Assamese direct form "mai" and oblique form "mo" are derived from Vedic and Pāli form "ma".

(ii) Personal pronoun—"Tai" and "tumi":—Likewise Assamese direct form "tumi" is an altered form of pre-Vedic—"tusme (?)", Pāli—"tuhme", old Assamese—"tuhmi", Pr.—"tumhe", Ap. Pr. "tumhi". Assamese direct form singular "tai" is derived from V.—"tvam", Pāli—"tvan, tuvan, tuhman", Ap. Pr.—"tain" (cf. L.—*tu*, Gk.—*tu*, S.—*twam*, Eng.—*thou*). Similarly, Assamese oblique form "to" is an altered form of V.—*ta*, Pāli—*ta* and Pr.—*ta*.

(iii) Interrogative pronoun,—“Kāi” (=who) :—Vedic—“kā-ya” is an extended form of “ka” (=kaḥ). It occurs in genitive and is found in combination with “cid” : as,—“Kāyasya cid” (=of whomsoever).¹

(iv) Pronominal adjective,—“enā” and “ene” :—Vedic—“enā” (=this sort of)=Assamese—“enā, ene” (see vocabulary above).

(e) Verb

(i) Infinitive :—Vedic infinitive suffixes are—*tavai taveḍu, taven* and twelve others : e.g. *‘etave’* (to go), *kartave* (to make), *gamtave* (to go), *dātave* (to give), *bhave* (to be), etc. In Apabhraṃśa Prākṛt the infinitive suffix is “*evam*” : e.g. Ap. Pr.—*devam* (to give), S.—*dātum*, = Ass.—*diba* : Ap. Pr.—*pālevi* (to maintain), S.—*pālayitum* = Ass.—*pālība*. There is no doubt that the Assamese infinitive “*ība*” is a modification of the Vedic suffix “*tavai*”. (See § 355).

(ii) Conjunctive participle :—The Assamese suffix is “*i*” and old Assamese “*i*” or “*iyā*” (= *iā*). It is not probably a modification of Sanskrit “*Ktvā*” but of Vedic suffix “*tvi, tvā* or *tya*”.

Example :—Vedic,—“*Kṛtvi*” = Assamese—“*Kari*” (having done) : V.—“*gatvi*” = Ass.—“*gai*” (See § 363).

(iii) Verbal particles—“*Con*” and *hañt*” :—In the Vedas the word “*ṇan*” is an indeclinable, meaning “*ever, even*” (Rk. I. 24.6). It is usually used after a negative and means “*not even*” (= *ṇa + na*). But sometimes it loses its negative sense. It is then used affirmatively in the sense of “*even, ever, also*”².

Example :—V.—*adhā ṇan śrad dadhāti* (Rk. I. 55. 5).

Eng.—Therefore also they believe.

In this sense “*ṇan*” is used also in Assamese as a verbal particle : e.g. *Kar-ṇan* (=you even or indeed do this) : *mai yāoṇṇan* (=I even go or let me go).

In Vedic literature “*hañt*” is used as an interjection in exhortation. It means “*come !*”³. In that sense this word “*hañt*” is used in Assamese as a verbal affix : e.g. *yāhañt* (=go, I say) : *karhañt* (Come ! do this).

(f) Taddhit

(i) Assamese secondary derivative suffixes “*Vanta*” and “*manta*” are probably derived from Vedic through Prākṛt (§ 454).

¹ Macdonell—Vedic Grammar, § 113.

² See Macdonell's Vedic Grammar, § 180 (3).

³ Ibid., § 180.

Example :—

V.—*Aśvavanta* (owning horses),
=S.—*aśvavān* ; Ass.—*aśvavanta*.

V.—*Sakhivanta* (having friends),
=S.—*Sakhivān* ; Ass.—*Sakhivanta*.

V.—*gomanta* (rich in cows),
=S.—*gomān* ; Ass.—*gomanta*.

V.—*Dhanavanta* (wealthy),
=S.—*dhanavān* ; Pr.—*dhanavanto* ;

Ass.—*dhanavanta*.

(ii) Assamese taddhit “an” as in ‘*kāliyan*’ (credit) from S.—*kālika* (price to be paid by instalments) : ‘*patiyan*’ (conviction, belief) from S.—*pratyaya* (trust), is probably derived from Vedic suffix “*tvan*”. (See § 488).

(iii) Assamese taddhits *āli*, *ari* and *āri* are derived from Vedic taddhit “*tāti*”, (§ 490).

Example :—V.—*jyeṣṭha-tāti* (superiority) = Pr.—*jeṭhṭha-āri* or *jeṭhṭha-āli* = Ass.—*jeṭhāli* (qualities of a jetha, father’s elder brother, or a superior).

The above peculiarities will indicate the extent to which Vedic elements have been preserved in Assamese.

THE KALITAS

Before advancing further it would be well to notice some characteristics of the people now inhabiting the valley of the mighty Brahmaputra. The Vedic and pre-Vedic elements in the Assamese language point to one of the following two conclusions, viz., (1) that the Assamese had contact with the Indo-European Aryans, or (2) that they were members of the same Aryan stock. A study of the ethnology and social system of the Assamese people also leads to the same conclusion. The following considerations will, I think, throw some light on this point.

Assam is the home of the Kalitās and its civilization is pre-eminently a Kalitā civilization. The other sub-castes follow the Kalitā social law and customs in their entirety. I shall therefore refer, in the following pages, to the Kalitā characteristics as typical of the whole of the Assamese Hindu population except the Brāhmaṇs and Kāyasthas.

The Kalitās are found everywhere in the Brahmaputra Valley. They are not, I think, the degraded Kāyasthas as described in the “*Hemakoṣa*.”

They are pure Aryans. They are, I suppose, as pure as, if not purer than, the Kāyasthas. There is a tradition current in Assam that Paraśurāma exterminated the Kṣatriyas during his wanderings round the world 21 times wiping out the Kṣatriyas from the face of the earth and that some of the Assam Kṣatriyas saved themselves from the axe of that great Brāhman warrior by concealing their caste and calling themselves Kula-lupta (devoid of caste) or Kalitā. It would appear that the Kalitās were the earliest Aryan immigrants. We find mention made of the Brāhmanical influence in Assam as early as the period of Śatapatha Brāhmaṇa. Brāhman influence was also unquestionable in the time of Narakāsur as we find in the Mahābhārata and Rāmāyaṇa. Later Brāhman immigrants added to their strength. But although Brāhmanical supremacy was later firmly established the Brāhman adapted themselves to the new environments, tolerated the ancient manners and customs of the Kāmrupis and admitted them into their social system. I think everybody will now admit that Col. Dalton came near the correct conclusion when he made the following observations' :—

"The Kalitas are to be found in every district of Assam and as no one appears to know how they got there or where they came from, we may infer that they are the remnant of the earliest colonists of the valley."

*

*

*

"They are not only themselves a good-looking race, but they are the people to whom the Assamese population generally owe the softening of feature which has so improved those of Mongolian descent. The Kalitas exhibit a greater variety of complexion, and, on the whole, are not so fair as the Ahoms and Chutias or as the people of the hills, but they have oval faces, well-shaped heads, high noses, large eyes, well-developed eyelids and eye-lashes, and the light, supple frame of the pure Hindu. Colonel Hannay observes in the note above alluded to, that many Kalitas have the grey eye so frequently found amongst the Rajputs of Western India.

*

*

*

"I do not know of any castes corresponding to them in the western districts; but I find Buchanan Hamilton says that the Kalitas once had great sway in Rungpur, and many of those remaining there have assumed the title of Kaists. As Rungpur was once part of the Kingdom of Kamrup, we might expect to find Kalitas there; but a Hindu tribe, in every way resembling them and having the same name, Kalita, is to be found in the Sambalpur district and some of the Cuttack and Chota Nagpur Tributary mahals.

*

*

*

¹ Dalton's Ethnology of Bengal, pp 77-82.

"I believe we have good grounds for supposing that Assam or Kāmarupa was amongst the earliest established of the Eastern Aryan settlements. Bhagadatta, king of Kamrup, is mentioned as a warrior in the Mahābhārata and in the antiquities and traditions of the country, and we have proof of its having passed through several phases of faith,—Buddhism, Adi Buddhism, Sivaism and Bīṣnuism, —and indication of many fierce struggles for ascendancy by the different sects.

"Sivite shrines built on the ruins of a different type of temples, apparently Buddhist, around in Kamrup and to many of them the test of antiquity by which the age of the deposits in Egypt were calculated might be applied as they are found in places far below the surface.

*

*

*

"Wilson observes in the preface to his Visnu Purana :—"It is a singular and as yet uninvestigated circumstance that Assam or at least the north-east of Bengal (i.e., Kāmarup) seems to have been in a great degree the source from which the Tāntrica and Śākta corruptions of the religion of the Vedas and Puranas proceeded."

*

*

*

"It appears from the earliest notices of Kamrup that the Aryans who first occupied it were subsequently regarded as infidels by their western brethren, that is, in all probability they were Buddhists, and some of the oldest temples are of Buddhist origin. The great temple of Hajo, on the north bank of the river, contains still a large image of "Buddha" or Mahamuni, as the principal object of worship, attracting yearly to its shrine thousands of worshippers from Bhutan and Tibet; but it is now also a place of pilgrimage for Hindus from all parts of India, the object of worship being styled by them "Madhab".

"The existing religious establishments in Assam are monasteries on a large scale The older head-priests were probably Kalitas, who called themselves Kaists. It appears certain that there were no Brahmans with the earlier Aryan colonists."

The Assamese social system supports this view to a great extent. Traces of some at least of the ancient social laws and customs of the Aryans, which are still current in Assam, may be gleaned from the Vedic literature and other sources. These are peculiar to Assam and unlike anything of the kind practised by the Hindus elsewhere. I shall refer to a few of them.

Religion :—We all know that the religion of the Indo-European Aryans was a form of nature worship. The religion of the Kalitā invaders of Kāmarupa was also the same. That form of religion is now almost forgotten in India. Take, for instance, the Assamese Bihu festivals. They appear unconnected with the modern Hindu religion. But originally they

were not so. The Vedic Indians held a *Sattra* or sacrificial session of a year's duration every year. It began on the night of the autumnal equinox when *Atirātra* sacrifice was performed. This was followed at the winter solstice by the *Mahāvratā* sacrifice and then on the day of the vernal equinox by the *Viṣuvāha* sacrifice.¹ The germs of these sacrifices which marked important points on the sun's path along the ecliptic were apparently brought by the Aryans from their original home.

(a) **Kāti Bihu** :—This sacrifice was performed in honour of *Āśvins*. In the *Aitareya Brāhmaṇa* *Atirātra* sacrifice is enjoined as a part of the *Āśvin* *sastra*. This is performed for acquisition of wealth and progeny. In the *Gavāmayana* (*ayana* of cattle) *Sattra* the whole year of 360 days is divided into 2 parts of 180 days each. The first part begins at the Autumnal equinox when day and night are equal. From this point the sun begins to move towards the south (downward) and to prevent it from falling at winter solstice certain hymns are recited with certain rites. Similarly from the point of the vernal equinox the sun after crossing the equator continues to move northward (upward). To prevent it from going too high at the summer solstice similar contrivance is adopted.² On the night of the autumnal equinox the *Atirātra* sacrifice is performed. The spoon of "Soma" (nectar) is passed round the fire thrice as the night is divided into three equal parts and the devotees walk round it drinking Soma and reciting certain hymns of the *Rig-Veda*.³ This is, I think, still practised in a crude and slightly altered form by the Assamese on the night of the last day of *Āśvin* (equinoxial night) under the name of *Kāti Bihu*. On this occasion the children run round the altar singing—

“Tulasir gore gore mṛga pahu ghūre,
etc. etc. etc.”

(b) **Māgh Bihu** :—This is in honour of the fire-god. In the course of the above sacrificial session (*sattra*) the *Mahāvratā* sacrifice was performed by the Vedic Indians at the winter solstice for the purpose of driving away influences hostile to the return of the sun.⁴ A special sort of drum, the "earth drum" (*Dundubhi*), was made by digging a hole in the ground and covering it with a hide.⁵ "At the *Mahāvratā* maidens dance round the fire as a spell to bring down rain for the crops, and to secure the prosperity of the herds."⁶ "The same ceremony is also marked by a curious episode; a *Brāhmiṇ* student and a *hetāra* are introduced as engaged in

¹ See *Aitareya Brāhmaṇa* IV. 4.18.

² *Aitareya Brāhmaṇa* IV. 18.4.

³ *Rk. I* 46.15. See *Aitareya Brāhmaṇa* -by R. S. Trivedi, p. 337.

⁴ *Kathaka Sam.* XXXIV, 5; *Samgkh. Str. Sutra* XVII. 14.11. See also *Rk. 6.16.16*.

⁵ *Rk. I.* 28.5; VI. 47. 29—30.

⁶ *The Sanskrit Drama* by Dr. Keith : P. 26.

coarse abuse to each other.”¹ It was a fertility rite. This probably corresponds in another form to the Assamese Māgh Bihu on the occasion of which the children and young men repair to the house made for the purpose (ārālī or Bhelā ghar) on the eve of the Bihu, often beat the drum and indulge themselves in feasting and merry-making. Early on the morning of the Bihu day (winter solstice) they make a bonfire by setting fire to the house and the high poles covered with straw. As this falls after the winter harvest, *Pithās* (cakes), *Karāis* (fried grains) and *sāndah* (fried-rice beaten flat) are prepared and eaten on the occasion. A similar practice prevails among the Kurmis who are, according to Col. Dalton, connected with the Kalitas.—

“The Kurmis do not appear to have any anti-Hindu religious ceremonies, but one of their festivals, the “Akhan Jatra”, or cake-festival, is noticeable. On the last day of the month of Pus when the granaries are full, the people make cakes in the shape of a double cone called “*Gargoria pitha*”, put on their best attire and assemble on a green outside their village, and the youngmen and women form circles and dance and sing.”²

(c) **Bahāg Bihu** :—In Vedic literature “Viṣuvant” is the middle day in the Sattrā or sacrificial session of a year’s duration. It literally means the day when night and day-light are equal, i.e. equinoxial day (Ath. XI. 7. 15).³ On that day *Govamayana* rite is performed.⁴ This is in honour of the sun (Aditya) and for the welfare and acquisition of cattle. This sacrifice is observed in Assam as a great national festival at the vernal equinox⁵ under the name of “Bihu” or “Bahāg Bihu”. In the morning the cattle are ceremonially bathed and special food and new rope provided that day. The people also put on new clothes. Feasting and merry-making form part of this festival.

(d) **The Barkhelīā and Puthimāchīā sects** :—

Besides the Tantric and Śākta corruptions of the religion of the Vedas a peculiar form of religion known as Mahantaism is followed by a section

¹ Ibid, P. 24.

² Dalton’s Ethnology of Bengal · the Kurmis.

³ See Macdonell and Keith’s Vedic Index of Name and Subject

⁴ Aitareya Brahmana, IV. 18.6.

⁵ This festival ought to fall on 21st March when the sun enters the first point of Aries and when day and night are equal. But owing to the precession of equinox it now falls on 13th April. Thus, the equinox has preceded the sacrificial day by 24 days. The rate of precession is 50 24” in one year or 1° in 72 years. At this rate this precession of 24 days has taken place in 1733.3 years. Probably we may take the Julian correction (i.e. the calendar introduced by Julius Caesar) as the starting point. This means that this festival was at least as old as 18 centuries B.C.

of the people. This is perhaps a corruption of the Indo-Aryan religion. This is sub-divided into 2 sects :---(1) Barkhelia and (2) Puthimāchia. The Barkhelia sect indulge in meat and drink and make no distinction of castes. The Puthimāchia sect eschew meat and drink but follow the Barkhelia cult in all other respects. They recognise only one Supreme Being. A Brahman priest has no place among them.

Festival : The Sonwaris :---The Vedic Indians had a general popular festivity known as *Samana*¹ to which women went to enjoy themselves, poets to win fame, bowmen to gain prizes in archery, etc. This probably survives in Assam in a slightly altered form in the annual Sonwaris (or *Bhathelis*) which are held almost in every village, generally in the month of *Bahag*.

Marriage custom (1) Forms : - Ancient custom enjoins generally monogamy : man and woman should live in wed-lock till death. In Vedic literature marriage is called the clasping of the hands, which is to be made before the elders and superiors of the marrying parties in the place of worship.²

This is the Vedic Hom form of marriage. In Assam this form prevails as also the *Agçauldū* and *Joran* forms in which no Hom ceremony or a Brahman priest is required. This is exactly the custom among the Himalayan Kalties although they are completely under the Brahman influence.³

(2) **Child Marriage** was against the practice of the Vedic Indians. The bride was never a child. She was a fully developed woman well-trained in the management of house-hold duties. She is described in one verse of the Rig-veda as *Vyaktā* (fully developed).⁴ The custom of *Svayamvara* (marriage by self-selection) itself precluded the idea of child marriage. In Assam, unlike the custom of other parts of India, both boys and girls are married when they are grown up. This is also the custom with the Western Aryans.

(3) **Widow re-marriage** :--- Among the Vedic Indians re-marriage of widows was in vogue. In one verse a widow is thus addressed :—

“Rise up, O woman, thou art lying by one whose life is gone : come

¹ See Macdonell and Keith's Vedic Index of Names and Subjects.

² Rig 10.85.36.

“Grhṇāmi te saubhagatvāya hastam mayā patyā jaradaśṛtyathāsah. Bhago ariyamā savitā puramdhir mahyamtvādurgārhapatyāya devāh.”

³ See The Indian Forester, Vol. LX., p. 799.

—Life in a Himalayan Valley by E. C. Mobbs, I.F.S

⁴ “Udīrvātuh patichatī hye iṣā viśvāvasuṃ namasā gorvirore.

Anyāmiścha pitipadam vyaktāmate bhāgo jonusā tasyavidhī”—R.K. 10.85.21.

to the world of living, away from thy dead husband, and become the wife of him who is fit to clasp thy hand and is willing to marry thee."¹

Another verse of the Rig-Veda² reveals the ancient custom of widow marriage. Sāyanāchārya explains the second line of this verse, viz.

"Ko vām śayutrā vidhava iva devaram maryam na yośa kṛṇute sadhasthā."

Thus—

"As a widow is disposed towards her husband's brother at the time of embracing."

This ancient custom of widow marriage is prevalent among the Western Aryans. In Assam widow marriage is going on from time immemorial although now-a-days the educated people think it to be undignified.

Funeral Custom :—The Vedic Indians disposed of the dead either by cremation or burial or by drowning in a running stream.³ In Greece cremation was the general practice in Homer's time. The Greeks adopted the custom of burial later in 'Mycenæ' time. The Persians threw away the dead to be eaten up by vultures. The Assamese dispose of the dead in 3 ways, viz. (1) by burning, (2) by drowning in a running stream and (3) by throwing them away in the jungle to be eaten up by vultures and jackals.

It should be remembered that no aboriginal tribe in Assam throw their dead into the jungle or drown them in a running stream. The Assamese custom appears to be very ancient and brought from the original home of the Aryans.

Uncleanness :—The Vendidad of the Zend-Avesta, chapters V-XII, deal with impurity arising from the dead and the way of dispelling it, chapter XVI with uncleanness of women during menses and Chapter V with defilement during child-birth.

(a) **Death** :—"When a man dies, as soon as the soul has parted from the body, the *Drug Nasu* or *Corpse Drug* (*Drug-demon* or hell) falls upon the dead from the regions of hell, and whoever thenceforth touches the corpse becomes unclean, and makes unclean whomsoever he touches."

"The *Drug* is expelled from the living, whom she has seized through

¹ "Udirva nāryabbhī jivalokam gatāsume tamapa śesa ehi.

Hastagrābhasya didhīṣostavedaṃ pratyurjanitvamabhi samvobhutha."—Rig. 10 18 8

² Rig --X 40 2.

³ "Vidhaveva yathā mṛtabhartṛkā nārī devaram bhartṛbhrātaram abhimukhi karoti sambhogakāle." Sayan.

⁴ See Rig-Veda X. 17 13 X 18 11 & X 17 10

⁵ The Sacred Books of the East, Vol. IV. "The Zend-Avesta" by J Darmesteter.

their contact with the dead, by a process of washings with ox's urine (*Zend-Gomez*, Sanskrit-*Gomoya*) and with water combined with *Sāg-did* (a sort of washing)". As the focus of the contagion is in the corpse it must be disposed of so that death may not spread abroad. On this point the old Indo-European customs have been completely changed by Mazdaism. The Indo-Europeans either burnt the corpse or buried it : both customs are held to be sacrilegious in the Avesta. Gomez is used in cleansing the unclean. When a man dies the first thing to do is to take out the corpse and to purify the house, inside and outside with perfumes burnt on the fire. The perfumes burnt are *rāson* (garlic), benzoin, aloe and pomegranate. When back in the village the corpse-bearers perform the regular *Barashnum* (ceremony of cleansing with holes dug underground, stone, Gomez, etc.) with consecrated Gomez. The Assamese use cowdung for plastering the house. The corpse-bearers in Assam, when back in the village after taking bath, purify themselves with fire kindled with a bundle of thatch on a piece of stone in which seeds of cotton and dry jute-leaf are burnt. In other respects the Assamese custom is almost similar to Zend custom.

The uncleanness of women during menses :--According to Zend-Avesta "The menses are sent by Ahriman, especially when they last beyond the usual time (of three days) : therefore a woman, as long as they last, is unclean and possessed of the demon ; she must be kept confined apart from the faithful whom her touch would defile, and from the fire which her very look would injure ; she is not allowed to eat as much as she wishes (her ration being limited to 8 tolas of dry bread and 4 tolas of liquor) as the strength she might acquire would accrue to the fiends. Her food is not given to her from hand to hand, but is passed to her from a distance, in a long leaden (or brass) spoon." Even a child, if he has touched her, must undergo the rite of cleansing (with water). The general rule is that "whoever has touched a *Dāstin* (menstruous) woman must wash his body and his clothes with Gomez and water." The menstruous women are cleansed by the *Ghosel* (bathing). In Assam such a custom is still rigidly followed.

(c) **Child-Birth** :—According to Zend custom—"a woman during the first three days after delivery is in danger of death. She is not allowed even to drink water unless she is in danger of death. A great fire is lighted to keep away the fiends who use their utmost efforts to kill her and her child." For three nights she is kept confined in a particular place inside the house apart from all clean persons and objects (see Fargard VII. Zend-Avesta). The Assamese custom is almost alike, only the time of such confinement is 5 days.

(d) "As for things they are more or less deeply defiled according to their degree of penetrability : metal vessels can be cleansed, earthen

vessel cannot : leather is more easily cleansed than the woven cloths" (Zend-Avesta : see Fargard VII). The Assamese custom is similar.

Dress :—*Mekhelā* :—In Vedic literature *mekhelā*¹ means a woman's girdle or under-skirt or a Brahmachari's girdle. This dress of women is still in use in Assam. It resembles the gown of the Indo-European women.

Ornaments (1) *Mani* :—Vedic Indians wore *maṇi* (=jewel) of pearl or diamond round their neck.² *Maṇi* is still worn by the Assamese.

(2) *Khāru* :—Vedic *Khādi* means anklets or armlets or sometimes rings round the hands.³ This is worn by Assamese women to the present day. Even men wear *Gām-Khāru*.

(3) *Karaya* :—Vedic word *Kurira* means some kind of head or ear ornament,⁴ *Kariyā* of gold is a well known ear-ornament worn by Assamese women.

Khopā :—Men among the Vedic Indians wore their hair long and in braid (*Kapardu*=*khopā*) like the women.⁵ This is also the case with the Assamese up to the present day. The educated Assamese now wear their hair short in imitation of the Bengalees.

Pest and pans :—Vedic Indians used *ṣaru*⁶ and *Sthālī*⁷ as cooking pots. The Assamese *ṣaru* (generally earthenware cooking pot) and *thālī* (generally big brass cooking pot) are utensils of everyday use.

Profession :—

(1) **Weaving** :—Among the Vedic Indians the work of weaving was the special care of women.⁸ This is specially the case in Assam.

(2) **Samithy** :—Vedic Indians used bellows of birds' feathers.⁹ The Assamese still use them. *Bejī*=Vedic, *Vesī* (=a needle) is also in common use.¹⁰

¹ Ath. VI 133.1 Kath. Sam. 1, 33.5 · VI. 2 27.

² Manu-grīva. Rik. I, 122.14.

133.8 Ath. I. 291 The Assamese women wear *maṇi* (generally of gold and pearl) round their neck even to the present day. Even men often wear *maṇi*.

³ Rik. V. 53.11 : 53.4 · I. 116.9 : VII. 56.13.

⁴ See Macdonell and Keith's Vedic Index of Names and Subjects Rik. X. 85 8.

⁵ Rik. X. 114.3 : I. 114 1-5.

⁶ Rik. I. 7.6 Ath.XVIII. 4 53.

⁷ Ath. VIII. 6.17.

⁸ Ath. X. 7.42 : XIV. 2.52 Rik. I. 923.

⁹ Rik. X. 722 Macdonell and Keith's Vedic Index of Names and Subjects.

¹⁰ Rik. VIII. 78.2.

- (3) **Jewellery** :—The art of making *Minā* (ornament of gold) was known to the Aryans before they left their original home. Vedic *manā*¹ (ornament of gold : Cf. *sachā manā hiranyāya*) is the same as Latin—*minā* (= ornament of gold) and Assamese *Minā*.

Two theories :—The above characteristics indicate an Assamese civilization which is similar to that of the Vedic Indians. The linguistic considerations as also the manners and customs referred to above are nowhere to be found in India. They seem to show that the Kalitas are the earliest Aryan settlers in Assam. How they came to be here? Two theories are possible, viz., (1) that they are the earliest Aryan immigrants who came into India from the west but were later driven eastward into Assam by the second batch of Aryans who came across the northern frontiers and spread into the middle country; or (2) that they entered Assam from the north through Tibet and over the passes of the Himalayas.

The first theory :—We have seen above (section I) that the second wave of Aryan immigrants pushed the early settlers outward in 3 directions by their superior culture and larger numbers. The latter had apparently no literature nor any priest with them, and in fact, division of castes was unknown to them. The second wave was a gradual process extending over several centuries and at different epochs. They were the Vedic Indians. The Kalitas are apparently the descendants of the earliest or first wave of Aryan immigrants. It is probable that in their march eastward, having been driven forward by the second wave of Aryan settlers, some of their brethren parted company and moved southward and entered the mountainous country of Cuttack and Sambalpur, while the main body continued their onward march and eventually entered Assam and spread over the “lovely paphian region” in the Brahmaputra valley. The language and social system which they brought from their original home have not been obliterated through ages although fresh waves of Indo-European settlers, the Vedic Indians, later poured into Assam and merged in Assamese society.

There is, however, one objection to the acceptance of this theory. From Śatapatha Brāhmana we learn that immigration of the Aryans into Assam is very recent. There we find² that *Videgha Māthava* of the country of Kosala-Videhas was at first on the bank of the Sarasvatī river. Fire (i.e., the fire cult) started from there eastward consecrating the eastern world as far as the Karatoya (or Karotī³) river. Eventually the fire crossed the Sadanirā and placed Videgha Māthava with his priest Gotama in the country east of that river. From that time Brahmanic influence with all

¹ Rig-veda VII 18 17.

² Śatapatha Brāhmana, I. 3.3 14-18

³ See “Śatapatha Brāhmana, IX. 5.2.15.

their complex system of sacrifice and social system spread into Assam. Now, Śatapatha Brahmana or, for the matter of that, the invasion of Kamarupa by the Vedic Indians under their leader Videgha Māthava, is assigned, by eminent writers¹, to the later period of the Mahabharata or in any case to the period of the rise and spread of Buddhism in its cradle, the country of Kosala-Videhas. On the other hand the primitive language, religion and social system of the Kalitas of Kamarupa have not yet been fully superceded by the social conditions of the Vedic Indians. It cannot, therefore, be supposed that the Assamese civilization and culture were brought by the Aryans over the mountain passes on the west in recent years.

The second theory :--This theory appears to be more probable. From the earliest times communications between Tibet and Kāmarupa have been maintained. King Bhagadatta of Kāmarupa has been extolled as a great warrior in the Mahabharata.² His army was composed of Kirātas, Chinese and the people inhabiting the countries along the coast of the Indian ocean. His kingdom included the whole of ancient Kāmarupa and parts of China and extended up to Tibet.³ His capital was, Prāgyjyotiṣpura (modern Gauhati). Had there been no way connecting Tibet with Gauhati he could not have ruled over the country up to the boundary of Tibet. But it is a matter of common knowledge in Assam that there are innumerable passes (or duars) across the Himalayas and Bhutan Hills between Cooch-Behar and Paraśuram Kund, specially on the hills alongside the Kamrup and Darrang districts over which Bhutanese and Tibetan pilgrims come annually to Assam in the cold weather. It may thus be taken for granted that the earliest Aryan settlers marched through Tibet and crossing the Himalayas poured into Assam. That this was the most probable route taken by the Kalitās will be evident from the following observations of a great scholar, Rapson⁴ :—

“The chief motive of the migration of peoples, which forms one of the most important factors in the history of the human race, was scarcity of food ; and the chief cause of this scarcity has in Central Asia been the gradual desiccation of the land.

* * * *

“Explorations in Beluchistān and Seistān have brought to light the monuments of past civilizations which perished because of the drying up of the land ; and above all, the researches of Sir Aurel Stein in Chinese Turkeṣtān have supplied us with materials and observations from which

¹ See Weber's History of Indian Literature pp 116-138

² See Mahābhārata Sabhā p, c. XXV, Udyoga p, chaps. III, XVIII, LIV, LXV, CVI.

³ See Kamrup Śāsanāvalī by Pt. P. N. Bhattacharya Vidyavinode, p 111.

⁴ See “Ancient India” by E. J. Rapson, pp 26-28.

it will be possible eventually to write the history of desiccation in this part of the world with some chronological precision. Archæological evidence proves that this region which is now a rainless desert, in which no living being can exist because of the burning heat and blinding sandstorms in summer and the arctic cold in winter, was once the seat of a flourishing civilization; and the study of the written documents and works of art, discovered at the various ancient sites which have been explored, shows that these sites were abandoned one by one at dates varying from about the first century B.C. to the ninth century A.D. The importance of these observations, as bearing on the history of India, lies in the consideration that its present isolation on the land-side was by no means so complete in former times, when the river-valleys and mountain-passes on the east and west of the Himalayas were open, and when the great high-roads leading from China to India on the east, and from India through Beluchistan or Afghanistan to Persia and so on to Europe on the west, not only afforded a constant means of communication, but also permitted the migration of vast multitudes.

"The invaders from the east, greatly as they have modified the ethnology and the languages of India, have left no enduring record whether in the advancement of civilization or in literature. Invaders from the west, on the other hand, have determined the character of the whole continent." They were the Dravidians and Aryans.

It will be seen that our supposition about the second theory is strengthened by the evidence of the social system of the Kalitas of the Himalayas and other places and also by the linguistic affinity. Mr. E. C. Mobbs of the Indian Forest Service has shown¹ that in the Tons valley and Jaumsaer Bawer there are 2 classes of people, viz., (1) the upper class being Rajputs or Brahmans and (2) the lower class, the Kalitas. The latter are not depressed classes; only generally they work as servants. Polyandry, monogamy and polygamy exist side by side among both classes and marriage is consummated with or without the help of a priest. Marriage takes place when bridegroom and bride are grown up and widow marriage and divorce are common.

Col. Dalton found² Kalitas in the Cuttack tributary Mohals and Sambalpur and Bonai districts. Their feature is Aryan although slight deterioration is noticeable owing to admixture with the less comely aborigines around them. They are well-to-do farmers in those places and treated as Sat Śudra or a pure Hindu Caste. They generally allow their girls to grow to maturity before giving them away in marriage. Col. Dalton also connects the Kurmis of Malwa, Jubbulpur and the Doab as far as the

¹ See his—"Life in a Himalayan valley" in the Indian Forester, Vol. LX., pp. 663-799.

² See his "Ethnology of Bengal".

Saogor district with the Kalitas on ethnological and other grounds. This may or may not be true. But one fact is significant, viz., that a Brahman priest is not necessary to give validity to a Kurmi Marriage.

Now, how the Kalitas got into these outlying places? It may be that the Kalitas of Kamrup pushed them towards the west and south-west where they settled at a very remote age and forgot, in course of time, their connection with the main body of Kalitas in Assam. Or, more probably they are the descendants of the Kāmarupa army who conquered Bengal, Kalinga and Kosala and preferred to make those places their home in recent times. A little of history may be mentioned here :—

“The invasion (of Bengal) from Kanauj was followed by another from Assam. King Harshadeva of that country conquered Gauḍa, Orissa and northern Circars (Indian Antiquary, Vol. IX. p. 178). Joydeva, the Licchavi King of Nepal, who was the daughter's son of Harshadeva of Assam, records his grandfather's exploits, and as the former was reigning in the sixth decade of the 8th century A.D. his maternal grand-father must be placed at least 2 decades earlier. . . Harshadeva must have held Bengal for a sufficiently long period, so as to enable him to pass through that country and conquer Odra (Orissa), Kalinga (Northern circars) and Kośala (Orissa Hill tracts). The Gauḍabaho and Kulbhanoo Rajatorangini has familiarised us with the story of the banished king Joydeva who came to Bengal, married the daughter of the king and freed him from the subjection of his liege-lord.”¹ Also the Kalitas of the Himalayas were probably stragglers from the main body of Aryan immigrants in their march to Assam across the Himalayas.

So far I have come across no reference to the Kalitas in the Sanskrit literature. It cannot be assumed that they are the same people as the Kirātas of the Sanskrit literature although it is possible etymologically to derive the word *Kalitā* from *Kirāta*. Probably some reference will be found in the Buddhist literature which I had no opportunity to consult. Hiuen Tsiang's Kūlūtā country and its people are not apparently connected with the Kalitas. Nobody will believe that the Kalitas of Kamarupa suddenly dropped into Assam, nobody knows, whence. It is strange that people exactly resembling the Kalitas of Assam are met with in distant places like Sambalpur, Cuttack and the Himalayas now not in any way connected with Assam. In any case the conclusion is irresistible that the Kalitas of Assam, are the earliest Aryan settlers in India.

4. Prākṛtic elements

In the concluding paras of Section I we have observed that Assamese like other Aryan vernaculars of India is Prākṛtic. It is derived from the

¹ See R. D. Banerjea, in *Dacca Review*, Vol. I. No. 11.

local Apabhraṃśa. We have also noticed that the second stage of development of Secondary Prakṛt is the Prakṛt *par excellence*. Two principal varieties of this Prakṛt, viz., Mahārāṣṭra—Śaurasenī and Māgadhī have been distinguished. This division applies also to the Apabhraṃśas. The Assamese language shows peculiarities of both. The following peculiarities may be mentioned.

(a) **Śaurasenī elements**

(i) Sanskrit termination “rya” becomes “yya” and “jja” (H. C. IV. 266) in Śaurasenī. This is also the case in Assamese writing. But in pronunciation this is always “jja” (ja) in Assamese.

Example : - S.— *Āryah* (venerable, respected, master).

Śr. Pr.—*Ajjo*, and *Ayyo*.

A.—*Ājo* (venerable, great grand-father).

S.—*Kāryaṇ*, Śr. Pr.—*Kajjo*, A.—*Kāj* (work).

H. and Mar.—*aḥja* (grand-father).

In Māgadhī on the other hand “j” becomes “y” (H. C. IV. 292 : Vr. XI. 7). This is never the case in Assamese, especially in pronunciation.

Example :—S.—*Kāryaṇ*, Mg.—*Kayve*, A.—*Kāj* (work).

S.—*durjamaḥ* (wicked man), Mg.—*duyyaṇe*, A.—*durjana*.

(ii) “ś” and “ṣ” become “s” in Śaurasenī (H. C. I. 260). This is also the case in Assamese (§ 33). On the other hand Sanskrit “s” and “ṣ” become “ś” in Māgadhī (H. C. IV. 289) which is never the case in Assamese (§ 33).

(iii) Sanskrit “ks” becomes “kh” (and rarely “ch”) in Śaurasenī (H. C. II. 3) which is exactly the case in Assamese. In Irānī also “kṣ” becomes “khṣ” (Vendidad V. 3).¹

Example : S.—*maksi* (a fly), Zend.—*makhsi*,

Śr. Pr.—*makku*, old Ass.²—*mākkhi*,

A.—*māklu*.

S.—*kṣiṇaṇi* (lean), Śr.—*khīṇom*,

A.—*klīṇa*.

In māgadhī “kṣ” becomes “sk” (= ch : Vr. XI. 8 : H. C. IV. 297) which is hardly the case in Assamese.

(iv) Sanskrit past participle passive “kta” becomes in Śaurasenī “ia” (Vr. VII. 32). This becomes in Assamese (ia=) “ā” and is used in an active sense.

¹ See Sacred Books of the East · Vol. IV., p 264. See also Phonetic changes under “Pre-Vedic elements” above

² See Kāmrup Śasanāvalī · p. 123.

Example :—S.—*paṭhita* (read), Śr.—*paḍhia*, A.—*paḍhā*.

In Māgadhi this suffix becomes “id”=“il” (Vr. XI. 15).

Example :—S.—*gataḥ* (gone), Mg.—*gaḍe*, A.—*gal*, (see Vr. XI. 16).

(v) Future verbal affix “Syam” becomes “Sam” in Śaurasenī (H. C. III. 167, 169). This becomes “am” in Assamese.

Example :—*bhaviṣyami* (I shall be), Śr.—*hossām*, A.—*ham*. This form is peculiar to Assamese.

Māgadhi future participle passive form “ib” or “ab” (=S. *tavya*) is used in Assamese in second and third persons in an active sense as future verbal affix (§ 385).

(vi) Assamese plural termination “hant” is derived from Śr. Ap. “homtau”, Zend.—*henti*, (See “Pre-Vedic elements” above).

(b) Magadhi elements

(i) In Māgadhi “r” becomes “l” (H. C. IV. 288). In Assamese also this rule is often followed.

Example :—A.—*juli* (streamlet), old A.—*joli*,¹

Mag. Pr.—*yali* (jali), S.—*Jharī*, cf. (Dhekiājuli,
Barangājuli, etc.).

(ii) In Māgadhi noun in a-base ends in “e”. This is also the case in Assamese in-as-much as “e” is the nominative case-affix almost in all cases.

Example :—A —*Ei meṣe*, Mg.—*eṣe meṣe*,
S.—*eṣaḥ meṣaḥ* (=this ram).

(iii) Assamese plural termination “hun” is derived from Mg. Ap. (?) “hum”, (See Chap. VII).

(iv) Assamese plural termination “āhān” is derived from Māgadhi āhan (genitive plural : See § 232).

(v) Assamese adverbs “etiā”, “tetiā”, etc. are derived from Mg. “ettiāe”, “tettiāe”, etc. (§ 339).

(vi) Assamese perfect participle suffix “il” or “al” is of “Māgadhi origin and derived from Sanskrit “Kta” (§ 357).

It has been noted (in Section I) that Mh. Śr. and Mg. Prākṛts were literary languages while Paisāṇi was the low or vulgar Prākṛt spoken, in the beginning, by those aborigines who came under the influence of Aryan immigrants and in whose mouth the Aryan vernacular assumed a distorted form. As time went on these aborigines merged into Aryan society and improved their speech with the result that the peculiarities of the Paisāṇi

¹ Kam. Śās., p. 115.

speech disappeared and the Aryan vernaculars developed into the Apabhraṃśas. From these, the Prakṛtic languages of India, including Assamese were derived. In Assam the Apabhraṃśa was more western than eastern. The reason seems to be that the Assamese people were more closely connected with the western than eastern people. In all probability Māgadhi elements first found their way into Assam with the Aryan invaders of Kośala-Bideha under their King Videgha-Māthava. Later the Vaiṣṇava writers of Assam, notably Śrī Śaṅkar Deva, adopted the language of Bideha in the Assamese sacred books as the most fashionable and cultured language of the time. During the Vaiṣṇavic renaissance the Eastern Hīndī language which was derived from Māgadhi Prakṛt took a firm root in Assam. The intermingling of the Kośala-Bidehas with the Assamese in later times also helped this fusion. Hence it is that Assamese is a mixture of Śauraseni and Māgadhi Apabhraṃśas.

5. The Tibeto-Burman and Tai elements

The rich and fertile valley of the Brahmaputra appears to have attracted different tribes from the surrounding hills and plains at different times; and it is very probable that a race-war raged in pre-historic times. Later in the period of the Mahābhārata this country, known as Kāmarupa, was inhabited by Kīrātās and Chins. What became of these people nobody can say. When, however, the systematic history began the Chutiās in the east and the Kachāris in the west were found holding sway over the whole of this country. They are both Tibetan tribes and belong to the Bodo group which includes also Gāros, Meches, Rābhās, Lālungs, Hājangs, Hojāis and Dimāsās. The Shan people, calling themselves Ahoms, under the leadership of Chukāfā, crossed the Patkai range at the extreme south-east corner of this valley in 1228 A.D. and entered Assam. For several hundred years they were in conflict with the Chutiās and Kachāris and it was only about 1540 that they finally overthrew the latter and established their rule as far as the mouth of the Kallang. About this time the Koch Kings of Cooch-Bihar pushed themselves eastward and came in contact with the Ahoms. At the present time in the Upper portion of this valley are found Chutiās, Khāmtis, Phākiāls, Duāniās, Singphos, Mismis, Chulikātās, Abors, Miris, Daflās, Akās and Nagās and in the lower portion Kachāris, Bhutānese, Meches, Khāssis, Lālungs, Mikirs, Hojāis and Rabhas. The Singphos, Khāmtis, Phākiāls and Duāniās made their appearance in Assam only in recent years. About the other tribes nothing definite is known.

Linguistically Khāmti, Phākiāl, Duāniā and Āhom belong to the Tai group, Singpho, Mismi, Abor, Miri, Daflā, Akā and Bhutānese to the Tibetan group, Nagā, Mikir and probably Khāssi to the Kuki-Chin group and Chutiā, Kachāri, Mech, Lālung, Rābhā and Gāro to the Bodo group. According to some philologists the Khāssi language is a member of the Sub-Himalayan group of Turanian family.

The principal tribes inhabiting the plains of Assam in the midst of the Assamese-speaking people are the Chutiās, Kachāris and Gāros of the Bodo group, the Mikirs, Khāsis and Nagās of the Kuki-Chin group, the Daflās, Miris and Bhūtānēse of the Tibetan group and the Khāmtis and Phākials of the Tai group. The Ahoms of the Tai group have merged into the Assamese society. With the exception of the Tai group these tribes belong to the Tibeto-Burman family.

It will be contrary to the law of human speech not to expect in Assamese some traces of the languages spoken by such people. As a matter of fact they have left permanent marks in the Assamese language. The Bodo group, especially, forming as they do, a large proportion of the population of Assam have left unmistakable traces of their language. The elements of such languages may be classed under two main heads, viz. (1), Glossarial affinities and (2) Grammatical affinities. The former may be subdivided into (a) Vocabulary and (b) Geography. I describe below what I mean.

(1) Glossarial affinities

(a) Vocabulary

A large number of words of the Tibeto-Burman family and a few of the Taic family have found their way into Assamese. The following may be mentioned :—

Assamese word	Meaning	Derivation
Am	mother	Kach <i>āi</i> , Bhut - <i>āi</i> , chut. - <i>yoyo</i> (=mother), V <i>apī</i> (mother)
Ah	high land, village	Chut - <i>ātigu</i> (=village)
Apā	boy	Bhut - <i>āppā</i> , Kach. - <i>āfā</i> , Gar. - <i>āfa</i> , chut - <i>āppā</i> , (=father) Dr <i>āppā</i> (=father)
Ālahi	guest	Mik - <i>ālahi arleng</i> (=a guest)
Kābu	convenience.	Khas - <i>kābu</i> (=good luck, opportunity)
Kuāṅ	wild dog	Khas - <i>Kuāṅ</i> (=wild dog)
Kurūā	east.	Chut - <i>Sā Kuruhā</i> (east, lit Sun-rising).
Kētengā	feeble emaciated	Chut - <i>Ketengā</i> (=feeble, emaciated).
Kerep	care.	Mik - <i>Kerep</i> (=aid)
Khang	anger.	Chut - <i>Khang</i> , Gar. - <i>Khāonanga</i> (=anger).
Cēlek	to lick	Gar - <i>Srāka</i> , <i>Sārākā</i> , Kach. - <i>Sālanu</i> (=to lick)
Cām	batch	Ah - <i>Cam</i> (=company)
Cāudāṅ	hangman.	Ah - <i>Cāodāṅ</i> (=hangman)
Jāṅghāi	amber (used as ear ornament).	Kham. - <i>jāṅghāi</i> (=amber).
Jik	to be wet	Chut - <i>Jiku</i> (=to bathe), Ah - <i>jik</i> (=wet)
Tekeli	small earthen jar	Kach - <i>tinkhili</i> , Gar. - <i>tikli</i> (=small earthen jar).
Dalang	a bridge.	Kach. - <i>dāṅg</i> , Gar. - <i>jalang</i> (=bridge)

<i>Assamese word.</i>	<i>Meaning.</i>	<i>Derivation.</i>
Dābar	a basin.	Kach.— <i>dābar</i> (=a water vessel).
Dei	now (adv.)	Chut.— <i>dei</i> (=now, adv.).
Dekā	young man.	Chut.— <i>dekāgu</i> (=young man).
Dong	irrigation channel	Kach.— <i>dong</i> Gar— <i>dongge</i> , Mik— <i>dong</i> (=channel, drain, irrigation channel)
Dobol	part of a field (surrounded by dams).	Kach.— <i>dābli</i> (=a field)
Nangalā	gate-way.	Kach.— <i>nānglā</i> (=gate-way)
Nichāo	uncle.	Ah or Kham— <i>nisāo</i> (=uncle)
Penglāi	Sport, jest.	Kach.— <i>peng-lāi</i> (=jest).
Polonga	straight	Chut.— <i>putungā</i> (=straight, erect).
Phatikā	distilled liquor.	Kach.— <i>phithikā</i> (=spirituous liquor).
Phāidang	to run.	Kach.— <i>fār-dāng</i> (=to come running)
Baralā	unmarried, widower	Kach.— <i>bārlā</i> (=widower).
Bākhar	gun-powder	Khas.— <i>bākhar</i> (=gun-powder).
Māiki	woman, female.	Chut.— <i>misieṭ</i> , Gar— <i>méchik</i> (=a woman), Cf S— <i>māṭṭ + kī</i> .
Mekurī	Cat.	Gar.— <i>mengot</i> , Mik.— <i>meng</i> <i>kuli</i> , Kach.— <i>māuṭ</i> , Chut.— <i>midij</i> (=a cat)
Mechekā		Chut.— <i>metchā</i> (=an otter).
Rāp	eagerness	Ah.— <i>rāp</i> (=eagerness)
Ramalia	to make a cawing noise while flying	Ng.— <i>rumalū</i> (=to gather as cloud).
Lāopāni	fermented liquor	Ah.— <i>lāo</i> (=Lāopani)
Likçau	attendant.	Ah.— <i>likco</i> (=servant)
Litikāi	attendant	Khas— <i>laukai</i> (lit to wander without any useful purpose)
Lekhia	this or that sort of, like.	Chut.— <i>lākīā</i> (=that sort of, like)
Hajuā	labourer.	Chut.— <i>hajiā</i> (=worker, labourer)
Hāijā	cholera	Hindi, Pustu or Chut.— <i>hāijā</i> (=cholera)
Horā	load of a child on back.	Mik.— <i>ang hor</i> (=a load) Cf S— <i>āhar</i> (=gather)
Hilai	gun.	Ah— <i>hilai</i> , Mik— <i>hile</i> , Gar— <i>slai</i> (=gun)

(b) Geography

As the Kachāris and Chutiās were once dominant races in the Assam Valley it is natural to expect that they would leave some permanent traces of their language in the geographical names of the place. As a matter of fact they have given their own names to some of the most prominent physical features of the country. Thus the names of some of the principal rivers and mountains of Assam as also some of the districts and villages bear traces of their language. The following names, among others, will be sufficient for proving this assertion.

(i) Rivers :—

<i>Name.</i>	<i>Derivation</i>
Āi (Bhutānese)	Bhut.— <i>āi</i> , Kach.— <i>āi</i> (=mother).
Kalang (Mikir)	Mik.— <i>Klong</i> (=floor), cf. <i>Ā-Klong</i> (=downward)
Kākadongā (Mikir)	Mik.— <i>Kekdong</i> (=crooked).

Name.

Kiling (Khāssi)
Chingrā (khāssi)
Ciçi (Miri)

Ciseri (Miri)

Ceçā (Garo)
Jināri (Garo)
Jinjiram (Garo)
Tipkai
Tipling
Tibu
Tirāp
Tingrāi (Ahom)

Daiyāng Daiphāng Dikrāi Dikrong Dikhāru Dikhau Digāru Diju Dipilā Dipotā Diphu Dibong Dibru Dimau Dimilā Dirju Disāng Disoi Dihing Dihong	}	Kachāri or chutiā)
--	---	-----------------------

Nāmdāng (Ahom or Khamti)

Ripū (Bhutanese)

Lankā Lām-ding Lan-choliāte Lāng-fer Lungchung Nenā-lung	}	(Mikir)
---	---	---------

Derivation.

Khas.—*Khling* (=an eagle)
Khas.—*Chingrā* (=a creek).
Mir.—*Sī, ā sī* (=water), Gar. *chi*, Bhut.
—*chu* (=water).

Mir.—*Sīsār* (=name of a river)
Gar.—*chi* (=water), Mir.—*Sī* (=water)

{ Gar.—*chu* (=water), cf. Khas.—*Jing*
jerang (=altitude)

{ Kach.—*dui, doi*
Garo—*chi*,
Chut.—*ji*,
Bhut.—*chu*, } =water.

Ah —*ting* (=a chasm)+*ru* (=a hill stream).

Kach.—*dui, doi* (=water)
Doi-ma or *doi-ma* (=great river),
Doi-Sā (=small river)

Chut. *ju* (=water),
juma (=river)

Cf However Austro-Asiatic
Mundari—*dā*
Santhal—*da*
Korowa—*da*
Ho—*da* } =water

Ah or Kham *Nām* (=water) and *dāng* (=nose).

Bhut.—*ri* (=water) and *phu* (=hill) =hill stream.

Mik.—*Lāng* or *lung* (=water)
Lāng-fer (=fearful water)
Lāng Kāng bok=fountain.
Lāng-Sun=waterfall.
Lung (=water)+*ding* (=long).
So (=small)+*li* (=flowing)+*at* (=good).

(ii) Mountains :—

Āmsong (Mikir)
Ajāgar (Gāro)

Māyong (Kachāri or Chutiā)

Misāl-khoā (Gāro)

Longlei (Mikir)

Hājo (Kachāri)

Mik.—*āmsong* (=above).
Gar.—*a.a* (=earth) and *janggil* (=back-bone).

Chut.—*meang*, or
Hill-Kach —*muung* (=elephant)
Gar.—*mi* (=rice, boiled rice), *Sāl* (=Sun, midday) :
mi-sal=midday meal.
Mik.—*longle* (=earth, ground)
Inglong (=mountain).
Kach.—*haju* (=mountain).

(iii) Districts and Villages :—

<i>Name.</i>	<i>Derivation (etymology)</i>
Orāng (Bhutānese)	Bhut Orāng (=a basket carried on back like Ass Khang).
Kulai (Khāssa)	Khas -- Kulai (=a horse)
Gomā (Bhutānese)	Bhut. -- Gomā (=spring)
Chiring Cāpori (Chutiā)	Chut -- chiring (=buttock, hips), Ah -- ting (=chasm) + Khang (=side), Tingkhang=side of the chasm.
Tingkāng (Āhom)	Ah -- tipun (=the world).
Tipām (Āhom)	Ah ti (=place, ground) and uk (=chest, breast), tiok=chest place
Teok (Āhom)	Tegatchu (=mango).
Thekāçu (Gato)	Bhut -- Tsangla (=the Bhutānese inhabit- ing the plains).
Tangla (Bhutānese)	Kach -- dui (=water), dui-ma (=great river)
Dimāpur (Kachari)	Chut -- durang (=kite), cf durang, the name of a Bhutia Basti on the Bhutan hill in charge of a chief up-Dewangiri.
Darrang (Chutiā)	Ah -- Nam (=water), ti (=place), Nam-ti=water place).
Nāmti-dal (Āhom)	Chut. -- Pulunga (=straight, erect)
Polongā (Chutiā)	Bhut -- Lama (=road).
Lāmābāri (Bhutānese)	Bhut -- Beng (=chāng or platform).
Beng-bāri (in Darrang)	Kach Hojai (=Bodos living on the hills or high land)
Bengtal (in Goalpara)	Ah māo-lung (=name of a place), Mik -- Rong (=a village), Rong -- hang =a mikir clan
Hojāi (Kachāri)	
Meleng (Āhom)	
Rongkhang (Mikir)	

(2) Grammatical affinities

(a) Gender :—

In Sanskrit, as in the other Indo-European languages, not only the words signifying rational animals and living beings are classed as masculine or feminine but also those denoting some inanimate things and abstract ideas are conceived of as having sexual distinctions. Such classification has also been followed in Assamese to a certain extent. Thus, for example, the word "uṣā" (dawn) is feminine in Assamese because it is so in Sanskrit and conceived of as the goddess of light in Hindu mythology. Similarly, the word "Brahmaputra", the great river, is masculine because it is regarded as the son of Brahmā, the Creator. The word "Jon" (moony) is feminine in Assamese because it is derived from "Jyotsnā" (light) which is feminine in Sanskrit.

In the Tibeto-Burman family of languages, as in the Dravidian, on the other hand, not only all nouns denoting irrational beings and inanimate objects are regarded as destitute of sex but also rational beings and living creatures with the exception of the nouns of relationship are classed as having no distinction of gender. In these languages, as a general rule, the gender of animate objects is denoted by prefixing or affixing certain words to the nouns signifying such objects. But in the case of nouns of relation-

ship gender is denoted by prefixes, or affixes or by the use of distinct words.

Examples : —

Chutiā :—

Pisā = son.

Pisāsi = daughter.

Makaga mauā = male child or boy.

Misiga mauā = girl.

Chutang chu = boar.

Chukuru chu = sow.

Makaga lipodru = he-goat.

Misiga lipodru = she-goat.

Gāro :—

Depante = son.

Demichik = daughter.

Méa bisa = boy.

Michik bisa = girl.

Wak hifa = boar.

Wak bima = sow.

Dóbok hifa = he-goat.

Dóbok bima = she-goat.

Kachāri :—

Fisā, zalā = son.

Fisā zu = daughter.

Gothiā fisā = boy.

Hinjow fisā = girl.

Omā bundā = boar.

Omā bundi = sow.

Burmā fānthā = he-goat.

Burmā fānthi = she-goat.

Assamese :—

Betā = son.

Betī = daughter.

Chāwāl, āpā

chāwā or *chali*, or *la'rā* = boy.

Choālī, āpi chāwā or *chali* = girl.

Matā gāhari or *bhurā barā* = boar.

Māikī gūhari or bhurī barū = sow.

Paṭhā chāgali (chagali ?) = he-goat.

Pāṭhi chāgali = she-goat.

Dravidian :—

Mag-an = son.

Mag-al = daughter.

The words denoting sex are different in different languages of the Bodo group. Such words in Chutiā generally precede, in Kachāri and Gāro follow, the noun. These characteristics are not only found in Assamese but also some Kachāri words themselves denoting sex, such as “bundā-bundī”, “pāthā-pāthī” (?), etc. are retained. Such characteristics are also found in the Dravidian languages ; but no Dravidian word denoting sex has found a place in Assamese. It may, accordingly, be inferred that the Assamese have borrowed these characteristics from the Bodo languages alone. This is supported by another Dravidian peculiarity, viz. that the distinction of male and female appears only in the pronouns of the third person (see §220).

(b) Number :—

In Sanskrit, as in other Indo-European languages, nouns and pronouns are inflected, i.e., particles are affixed to them to distinguish number. Example :—S.—*Narah* (a man), *narau* (two men), *narāḥ* (men). But in the Tibeto-Burman family of languages the plural is formed by adding separate words, signifying assembly, host, collection, etc., to the base. The words used are “chu” in Bhutānese, “raju” or “laju” in Chutiā, “fur” in Kachāri and “rang”, “drang” and “mang” in Gāro. In the same way the inflectional system is hardly used in Assamese. Separate words are often added to the base in Assamese as signs of plurality. Example :—Ass.—*dalang* (bridge) and *dalang-bor* (bridges)=Kach.—*dalang-fur*, and Gar.—*jalang-rang*.

(i) Bilāk :—Miju—Miśmi plural termination “Kā-phlāk” (=all), is equivalent to Garo “philak” (=all). This word has been adopted in the altered form of “bilāk” as a plural termination in Assamese (§ 229).

(ii) Bor :—The Kachāri plural termination “fur” has been preserved in Assamese in the altered form of “bor” (§ 229).

(c) Case-affixes :—

In Sanskrit the case-affixes are different for singular and plural and they are added to the base. In the Tibeto-Burman family, as in the Dravidian languages, the case-affix is the same for both singular and plural. The only difference between the declension of the singular and that of the

plural is that the post-positions are annexed in the former to the base and in the latter to the sign of plurality. This is exactly the case in Assamese.

Example :—

INSTRUMENTAL.			GENITIVE.	
	Singular.	Plural.	Singular.	Plural.
Sanskrit	<i>Gr̥hena.</i>	<i>Gr̥haiḥ.</i>	<i>Gr̥hasya,</i>	<i>Gr̥hāṇām.</i>
Chutiā	<i>Nvā-chang.</i>	<i>Nyā-laju-chang.</i>	<i>Nyā-yo,</i>	<i>Nyā-laju-yo.</i>
Kachāri	<i>Nu-zang,</i>	<i>Nu-fur-zang,</i>	<i>Nu-ni,</i>	<i>Nu-fur-ni.</i>
Gāro	<i>Nok-chi,</i>	<i>Nok-rang-chi,</i>	<i>Nok-ni,</i>	<i>Nok-rang-ni.</i>
Assamese	<i>Ghare-re,</i>	<i>Ghar-bore-re,</i>	<i>Ghar-ar.</i>	<i>Ghor-bor-ar.</i>
English	With a house,	With houses,	Of a house,	Of houses.

(d) Adjectives :—

In Sanskrit as in the other Indo-Aryan languages adjectives are declined like nouns, and they agree with the nouns they qualify in gender, number and case. In Assamese, only the sex is indicated in a few *tatsama* and *tadbhava* words, but not number and case. Example :—*ajalā lōrā* (artless boy), *ājali chowālī* (artless girl). In the Tibeto-Burman family, as in Dravidian, adjectives can never be declined like the nouns they qualify. This characteristic has been retained in Assamese to a great extent.

Example :—

Kachāri—*Gūham hoāsā.*
 Assamese—*Ejan bhāl mānuha.*
 English—A good man.
 Kachāri—*G h am hingzhāusā.*
 Assamese—*Ejanī bhāl tirutā.*
 English—A good woman.

(e) Passive Voice :—

Modern Assamese passive voice is probably an imitation of the Tibeto-Burman form of passive voice. In the Bodo group of languages the passive voice is formed simply by prefixing the past participle of the regular verb to the different tenses of an auxiliary verb. Thus, in Kachāri, *Zā-anu* (=to be, become), the auxiliary verb, is most commonly used. Example ;—Kach.—“*nunū*” (=see) : past participle—“*nunai*” (=seen).

Kachāri—*Āng nunai Zāaiū*
 Assamese—*Mai dekhā jāon.*
 English—I am seen.
 Kachāri—*Āng nunai Zāabui.*
 Assamese—*Mai dekhā galoñ.*
 English—I have been seen.
 Kachāri—*Āng nunai Zāagan.*
 Assamese—*Mai dekhā yām.*
 English—I shall be seen.

The resemblance is complete (See § 391).

(f) Particles :—

In Sanskrit numerals are used as adjectives without the addition of any word to show the class of things they qualify. But in the Tibeto-Burman family of languages in using numerals certain particles showing the class to which the things enumerated belong are almost always prefixed to them. For example, “duku” in chutiā, “sā” in Kachāri and “sāk” in Gāro are prefixed as particles to the numeral when it is intended to show the number of “man”. In Assamese also such particles are used in such cases. But the particles in Assamese are affixed to the numeral and never prefixed.

Example :—

Sanskrit	<i>Ekah narah</i>	Chut.— <i>chā</i>	} = one.
Chutiā	<i>Duguchā moshu</i>	Kach — <i>se</i>	
Kachāri	<i>Mansui sū se</i>	Gar — <i>sā</i>	
Gāro	<i>Mande sāk sā</i>	As — <i>e</i>	
Assamese	<i>Ejan mānuha</i>	Assamese particle here is	
English	One man	“jan”.	
Kachāri	<i>Tho se wā,</i>	particle— <i>Tho.</i>	
Gāro	<i>Gang sā wā,</i>	“ <i>gang.</i>	
Assamese	<i>Edāl bānh,</i>	“ <i>dāl.</i>	
English	One bamboo.		
Kachāri	<i>Dat se bedat,</i>	particle— <i>dat.</i>	
Gāro	<i>Dat sā bitin,</i>	“ <i>dat.</i>	
Assamese	<i>Ekhturā mangaha</i>	“ <i>khuturā.</i>	
English	A piece of flesh.		

Different particles are used for different objects in Assamese as in the Bodo languages ; for example :—

Gāro.	Kachāri.	Assamese.	Nature of object.
<i>Māng,</i>	<i>mā,</i>	<i>ṣā,</i>	For unintelligent animals, as beasts, birds, etc.
<i>Ge,</i>	<i>gang, man.</i>	<i>ṣā, khan, etc.</i>	For articles conceived as separate entity.
<i>Gang,</i>	<i>tho,</i>	<i>dāl,</i>	For long things, as bamboo.
<i>Dat</i>	<i>dat,</i>	<i>dokhar,</i>	For pieces of stone, meat, etc.
		<i>khuturā</i>	

A large number of such particles is used in Assamese. This peculiarity is borrowed principally from the Bodo group (See § 498).

6. Dravidian elements :—

Dravidian elements in Assamese are apparently meagre. No geographical names, except perhaps Tam.—“āru” (or ālu=river) in Bharalu (river), appear to have survived in Assamese. Vocabulary and grammatical peculiarities are also rather scanty. The following may be mentioned :—

(a) Vocabulary :—

Word.	Meaning.	Derivation.
Āi	small-pox.	Tam.— <i>ammai</i> (=small-pox).
Āmai	mother of a friend : elder brother's mother-in-law.	Tam.— <i>ammei</i> , Mal.— <i>amma</i> (=mother, aunt by the mother's side). cf S.— <i>ambā</i> (=mother).
Urukḥ	to leak, a leak.	Tam.— <i>orukku</i> (=leak).
Coolie	labourer.	Tam.— <i>kulī</i> (=hire); <i>Kuliāl</i> , <i>kulik- kāra</i> (=a coolie, labourer).
Kereyā	hire.	Tam.— <i>kirāyam</i> (=cost, value).
Chinā (in Chinā- joṅk)	small, little.	Tel.— <i>Chinna</i> , Tam.— <i>sunna</i> (=small, little); cf. <i>chinnavidu</i> (=a boy; lit. a little man).
Teñur, Teñwar	epilepsy	Tam.— <i>timir</i> (=epilepsy).
Nichā	intoxication, liking	Tam.— <i>nichā</i> (=affection, liking).
Pakhali	mortar of a Dhenki.	Tam.— <i>kappul</i> (=hollow), Tel.— <i>pokkili</i> , Mal.— <i>pokkul</i> , <i>pokkil</i> (=navel) : from Tam.— <i>pay</i> (=hollow).
Par	time.	Tam.— <i>poru-du</i> , Tel.— <i>prodd-u</i> , <i>podd-u</i> , <i>pul-u</i> , Mal.— <i>pol</i> (=time); cf. A.— <i>par</i> =S.— <i>prahara</i> (=†th part the day).
Phākati	jest, sport.	Tam.— <i>pāgai</i> (=jest).
Beli	sun.	S.— <i>velā</i> (=time, season). Dr.— <i>veyil</i> (=sunshine, heat of the sun).
Barangani, Bargani	subscription.	Tam.— <i>bargai</i> (=rent).
Surukiyā	narrow (as a path).	Tam.— <i>surukku</i> (=narrow).
Hoṅp	to suck.	Dr.— <i>suppu</i> (=to suck).

My remarks above about resemblance will apply here also.

(b) Grammar :—

(i) Gender :—See Tibeto-Burman elements above.

(ii) Number :—Dravidian plural termination *gal* is used in Lower Assam as such in the altered form of *gilā*. In classical Assamese the termination was *gulā* (See § 229/1).

(iii) Case-affixes :—As in the Tibeto-Burman group the case-affixes in the Dravidian languages are annexed to the base in the singular but to the sign of plurality in plural number. This peculiarity has been adopted in Assamese.

(iv) Adjectives :—It is a peculiarity of the Dravidian languages as of the Tibeto-Burman family that adjectives can never be declined to agree with the nouns they qualify as in Sanskrit. This rule has been borrowed in an altered form by Assamese.

(v) Pronoun :—Sanskrit pronoun *tad* in the first case singular of feminine gender becomes *tāi* or *tāye* in Assamese. This is probably derived from Tam.—*tāi* and Tel.—*tāli* (=mother. See § 334.)

7. Austro-Asiatic elements :—

The Austro-Asiatic family includes the Mundāri, Santhāl, Korwā, Khariā, Juāng, Ho and a few other languages. Their influence is rare. The following vocabulary may be mentioned :—

Assamese.	Meaning.	Austro-asiatic.	Meaning.
Āpā	boy.	Mundāri—appu : Santhāl, ho, Korwā, Khariā—appā	} = father.
Dādā	1. elder brother. 2. father's younger brother.	} Santhāl, Khariā,	} —dādā = elder brother.
Kakāi	elder brother.	Mundāri, Santhāl.	} —kākā = father's younger brother.
Bāi	elder sister.	Santhāl—dāi Gond—bai Kondh vai	= elder sister.
Beli		Korwā—beru Khariā -beio Juong—belā	= sun.

8. Islamic elements :—

A large number of Arabic and Persian words have found their way into the Assamese language ; as for example,—*dārā* (stream), *kam* (short), *andar* (inner apartment), *bābe* (on account of), *badali* (in exchange for), *dare* (like), *dāwāi* (medicine), *hārām-khor* (lit. eater of prohibited thing ; a term of abuse), etc. Practically no grammatical peculiarity has, however, been borrowed from such languages.

SECTION III

ASSAMESE LITERATURE

1. Specimens of old Songs, Ballads, etc.

Before proceeding to examine the real subject of Assamese literature it is desirable to notice the songs, ballads, riddles and proverbs which have never been reduced to writing and which have been handed down by oral tradition from a remote antiquity down to the present day. They reflect the intellectual, moral and social state of the people of Assam in ages gone by. They, in fact, give us an idea of the degree of civilisation and culture at some remote period in history. With the change of our speech the language of the songs, ballads, etc. has also undergone the necessary changes. New matters have also been introduced here and there. But still the ancient state of society is there and they afford means by which the daily life of our people, their religion and their progress in the arts and science can be traced. I shall cite only a few instances.

(a) Boat-Song :—

- (i) Gale tulasīr mālā,
Ḍambaru bajāy e !
- (ii) Hāi re ! Bāli e ;
Kainā Phuleswarī e .
- (iii) E kainā Phuleswarī e,
Phulare ghan ghan pāhi ;
Ki e he phule çamatkār kainā e.
- (iv) Hāsati lāhar, temi kānhar ;
Katārī maihar ḍābar ;
- (v) Kaliā mekurī ;
Nāo yāy çekuri ;
Baithā yāy jumuri dhari e.

(b) Bihu-Nām :—

These songs are sung by young rustic boys while girls dance to the accompaniment of instrumental music during the Bahāg Bihu festival (at vernal equinox). Some of them are very elegant and poetic. Only a few are given here.

- (i) Ati çenehare mugāre mahurā
Ati çenehare māko :
Tātokai çenehar Bahāgar Bihuṭi
Nemāri kenekai thākoñ :

- (ii) Āg bāri śuani kākini tāmōl ai
 Pāch bāri śuani pāp :
 Bar-ghar śuani jiārī choālī
 Uliāi dibalai t̃an.
- (iii) Hāt no ki çābā hātī ai śuriā
 Bharire ānguli ghan :
 Koṇ ūi-bopāie tok ai tulile
 Çāi thākibare man.
- (iv) Deutā olāle bar çorār mukhalai
 Duliāi pātīle dolā !
 Kāṇat jilikile narā Jāngfāi
 Gāte Çapkānar çolā.
- (v) Kelai phulili rūpahī madār ai
 Kelai pelāli muṭhi :
 Guruto nelāge bhakatato nelāge
 Thāka tale bhari sari.

(c) **S'anti Bāramāhī** :—

This is a song of a love-lorn lady whose husband was away on business. (Only 4 stanzas quoted here).

Bānā :—Ki Rādhe ! Kānde Hari e.

Puhara mähate Rādhe, kūhā bari puā ;
 Jīvanāthe prāṇanāthe khele pāsā-juā ;
 Pāsā khele juā khele pāsāt nede dhāl ;
 Kaika eri gailā prabhu Binanda Gopāl ?
 Māghara mähate Rādhe, dharamare tithi ;
 Cilānaka gailā Rādhe, bhāginī sahiti.
 Āg hāte jala-phula Āgara-çandan ;
 Jalata nāmiā Radhe jurilā krandan.
 Baihāgar mähate Rādhe Deutāre girjani ;
 Tāka śuni matsyagaṇe dharilā ujani.
 Sio matsye ujān dei bachare ekabār ;
 Mai abhāginī nārī jīm kata kāl ?
 Āhārar mähate Rādhe āharuā bariṣaṇ ;
 Puṣpara pālengit Rādhe karilā śayan.
 Puṣpara pālengit Rādhe nāhilā ghumati ;
 Kaika gailā Prāṇanātha nāhilā ulaṭi.

(d) **Kaina Bāramāhī** :—

This song is a dialogue between a sojourner and a young mistress

of a house whose husband was long absent from home on business. (Only one stanza quoted).

Āhārar māhate kainā Āharuā rāti ;
 Tomār sāud kaṭā gaichi Kāñṇanpurar bhāti.
 Nagaichi Nagaichi kātā ṭike nija pati ;
 Āli haba māthār keṣ ṇingiba gajamatī.
 Dui hātar dui śāṅkhā ṇindīa pariba ;
 Dinak dine śīrṣar sindur maliyan pariba :
 Bārire tulasī Konwār śukhe mari yāba ;
 Tetiā jānim mor sāud kātā yāba.

(e) **Mohoho (or Driving out of mosquitoes) :—**

On the full-moon night in the month of Āghan the boys go round the villages singing this song and begging for presents. A buffoon dances among them on the occasion. With the money, rice, and other things thus collected they arrange a picnic and indulge in feasting and merry-making.

Oho-ho moho-ho !
 Mah khedibā ṭokān lau.
 Mah gel mah-mahāonte,
 Hidāl gāchat gā ghañhāonte.
 Hidali bhāi re !
 Tepor porā khāi re.
 Tepor porāt nahal nuṇ,
 Čaul lāge doṇ doṇ.
 Čaul nedilā dilā kari,
 Āthér gharat lari-čari.
 Lari-čari bhāi re,
 Šoṇār nāngal bāi re.
 Šoṇār nāngal rupār phāl,
 Āthér dekhibā bhāl. &c. &c.

(f) **“Yāvāt Candrāvalī tāvat Kathiā” :—**

Čandrāvalī, the beautiful and accomplished young daughter of a rich sāud (merchant), was brought up in luxury and affluence. She was destined by Bidhātā (Creator) to wed Kathiā, a common village youth of inferior physical and mental gifts. The latter fell in love with Čandrāvalī who, however, rejected all his advances. In despair he, one day, announced the unwelcome prophesy connected with her destiny. This so much exasperated her that she threw her bangle at his face inflicting a bleeding injury on his fore-head. The prophesy, however, alarmed her and to escape the curse she retired to a distant and solitary place. Kathiā with a broken heart set off for distant regions. After many years' wandering

he chanced, one evening, to come to the attractive residence of Çandrāvalī for shelter for the night. He never suspected that Çandrāvalī was the mistress of the house. The later also did not recognise him at first. After supper he went to bed. Then she chanced to see the scar left by her bangle on his forehead. Then she submitted to the fate.

Ka'r parā āhilā Koṇwar, kate dilā pāo :
 Kate tomār ghar-bārī, kote bāp-māo.
 Kibā sodhā kibā pochā mukhe nāi māt,
 Sāt din sāt rāti khāwā nāi bhāt,
 Magurite thakoṇ kainā khīr nadīr khāoṇ pānī,
 Āir nām Lilāvati tāre putra āmi.
 Ghasibāka dilā āni gandha-puṣpa tel,
 Gādhubāka dilā āni uttam Gangār jal.
 Basibāka dilā āni gāmerir pīrā,
 Bhojanat dilā āni mālbhog dhānar chirā,
 Khāyā dāyā athiti bāpu śayan karilā,
 Kānkaṇe kātār çin mūrat lag pālā.
 Bidhātār lekhan nājāy chārīā,
 Jāvat Çandrāvalī tāvat Kathiā.

(g) Jojanā (proverb) :—

- (i) Ek jui,
Ek dui.
- (ii) Dair pānī,
Erir kānī.
- (iii) Bāti khāy,
Āti yāy.
- (iv) Parat āś,
Banat bās.
- (v) Kāchar hār,
Durār nār.

(h) Sāthar or Distan (riddle) :—

- (i) Enu enu er 1 ;
Dharbār r ai thenu.—Egg.
- (ii) Hābit kāhe,
Olāi nāhe.—axe.
- (iii) Harhari çarçari,
Tini mūr dah bhari.—Harrow.

(i) **Fakarã (maxim) :—**

- (i) Parbatat d̥hau,
Sāgarat mau,
Bapekar tirī nāi,
Putekar othara bau.
- (ii) Bāra hāt jāl khān,
Tera hāt phātā,
Māch mārili bāpar betā,
Rau barāli saraki jāi,
Puṭhī khalihā pāhe pāhe ray.
- (iii) Save bole bhālā bhālā,
Mai maroñ oṭhar jvālā.
- (iv) Hātī dātar ruā
Suruj uṭhe puā,
Hātī Brindāvan eri çuāpāt khāi,
Tini prasang kari narakak jāi.

2. Earliest written relics of the Assamese Language.

The Assamese words derived from Sanskrit, though number about 90% of the whole, throw no light upon the ancient condition of the Assamese language prior to the 13th century A.D., the earliest time to which any extant Assamese composition can safely be attributed. The earliest Assamese words appearing in any written record are to be found in the copper-plates of Kāmarūpa, so far discovered, of the period between the 7th and 12th centuries A.D. I give below a list of such words.

Ani (=name of a man)	Occurs in the Guālkuchi plate of Indrapāla (11th century A.D.). It was the name of a man then. It is so even now in Assam.
Āmva (=mango)	Occurs in the Nowgong plate of Balavarmā (10th century A.D.), and in the Śuālkuchi plate of Ratnapāl (11th century A.D.) in the form of <i>khodāmva</i> . The Sanskrit word for it is <i>āmraṇ</i> (=mango). The modern Assamese form of the word is <i>ām</i> (=mango).
Ali (=dam in rice-field)	Occurs in the Nowgong plate of Balavarmā (10th century A.D.) Modern Assamese word is also <i>āli</i> and means a dam or embankment across a rice-field. The Sanskrit word <i>āli</i> means a line or dike. The meaning has changed in Assamese.

- Oḍi-amma**
(=a species of tree) Occurs in the Śubhankara Pāṭaka plate of Dharmapāla (12th century A.D.) The modern Assamese word is *uri-ām*=a kind of timber tree (*Bischoffia javanica*). The Sanskrit word is probably *auḍa āmra* (=wild mango tree) : *auḍa*=wet : cf. S. *Oḍi* (=wild rice).
- Kaṇṭā**
(=thorn) Occurs in the Śubhankara Pāṭaka plate of Dharmapāla (12th century A.D.). The modern Assamese form is *kāntā*, *kāiṇṭ*=a thorn, S.—*Kaṇṭaka* (=a thorn). Old Assamese—*kaṇṭā*.
- Kaṇṭāphala**
(=jack-fruit) Occurs in the Guākuchi plate of Indrapāla (11th century A.D.). Modern Assamese word is *kaṇṭhul*=S.—*kaṇṭaka-phala*=jack-fruit.
- Kaṇṭā-vakkaḍa**
(=plum tree) In Śubhankara Pāṭaka plate of Dharmapāla (12th century A.D.) This is the same word as S. *Vakra-kaṇṭa* and modern As.—*bagarī*, *bagarī*=jujube tree and its fruit (*Zizyphus jujuba*). Modern Assamese word is probably derived from this word and not from *badarāḥ*, *badarikā* or *badarī*.
- Kāliā**
(=a name) In the Nidhānpur plate of Bhāskara Varmā (7th century A.D.). It is the name of a man and very common in modern Assam.
- Kāśimvala**
(=a kind of tree) In Bargāon plate of Ratnapāla (10th century A.D.) and Śubhankara pāṭaka plate of Dharmapāla. Modern word is probably *kāhimālā* tree (*Ficus infectoria*).
- Kūā**
(=well) In the Tezpur plate of Banamāla (9th century A.D.) in the form of *nau-kūvā* (=new well). S.—*kūpaḥ*, modern As.—*kūā*=a well.
- Koppā**
(=a small tank) In the Nowgong plate of Balavarmā (10th century A.D.). Probably it is the same word as S.—*kūpakāḥ*, A. *kūp*=a well or small tank.
- Khōḍā**
(=topless) In the Suālkuchi plate of Ratnapāla (11th century A.D.) in *Khōḍāmva* (=topless mango tree). It is derived from S. *khaṇḍa* (=broken, divided, defective, deficient) =modern As. *khaṇḍā* or *khoirā* (topless, cropped).

Jaṭi
(=the Indian fig tree)

In the Nowgong plate of Balavarmā (10th century A.D.). S. *jaṭi*, modern As. *jari*=the Indian fig tree (*Ficus religiosa*).

Jāṭali
(=name of a timber-tree)

In the Nidhānpur plate of Bhāskara Varmā (7th century A.D.); S.—*jaṭāla*=modern As.—juṭuli or juṭili=a timber tree (*Altingia excelsa*.—Gamble).

Jāṇ
(=a channel)

In the Puṣpabhadra plate of Dharmapāla (12th century A.D.) in *Çākkajāṇa*. The Sanskrit word is *jyāni*=a river, stream. Modern As.—*jān*=a channel along which flood-water flows.

Jingani, gingini
(=name of a tree)

In the Guākuchi plate of Indrapāla. Nep—*Jhingni*, modern As.—*jingini*=a small ever-green tree (*Euriya acuminata*.—Gamble).

Jol (=a channel or drain)

In the Guākuchi plate of Indrapāla in *Śākhoṇa-jola*—*dakṣiṇakulam*. S. *jhara* (=a spring, stream), modern As.—*jol* (=a small channel or drain).

Joli
(=a small channel or streamlet)

In the Guākuchi plate of Indrapāla in *Çamyala-joli*. S.—*jharī* (=a spring, fountain or stream). Modern As.—*julī*, *jhulī* (=a small stream flowing from a hill) : cf. *Dhekiājulī*, *Nāgerjulī*, *Orangājulī*, etc.

Josa, Josī
(=a tangled thicket)

In the Tezpur rock inscription of Harjara Varmā (9th century A.D.) in *nākkajosa*, *nākkajosī*. S.—*jhasa* (a forest, wood), modern As.—*joh*, *juhī* (=tangled thicket) cf. *Naljuhī* (name of a village), *Fakir-joh* (name of a jungle), etc.

Jhari-Pākaṭi
(=a kind of fig-tree)

In the Śubhankara pāṭaka plate of Dharmapāla (12th century A.D.). S.—*jhaṭi* (=a small tree)+ *Parkaṭi* or *Parkaṭi* (=the wave-leaved fig-tree), modern As.—*jari-Pākarī*=a kind of fig tree (*Ficus infectoria*.—Gamble).

Dumbarī
(=the fig-tree)

In the Nidhānpur plate of Bhāskara Varmā (7th century A.D.) in *dumbarīçcheda* (=cut fig-tree). S.—*uḍumbara*, modern As.—*ḍumarū*, *ḍimarū*=the fig-tree (*Ficus glomerata*).

Dobbhi
(=deep pool in a river)

In the Puṣpabhadra plate of Dharmapāla (12th century A.D.) in *Thaisā-dobbhi* (=pool of Thaisā). S. *√dombh* (=to collect), modern As.—*ḍubhi*, *ḍubi* (=a deep pool in a river).

- Dol** In the Puṣṭabhadrā plate of Dharmapāla in
(=a string) *Digdolavṛddhagrāma*. S.—*ḍora* (=a fillet, string), modern As.—*dol* (=a string, rope, cord).
- Dhani** In the Guākuchi plate of Indrapāla (11th century
(=name of a A.D.), modern As.—*Dhani*=a common proper
man) name of a man in Assam.
- Daṇḍi** In the Śuālkuchi plate of Ratnapāla in *Kalangā-*
(=track of *daṇḍi-dakṣiṇa-pāt* (=south bank of Kalangā
elephant) track made by elephants). S.—*daṇḍikā* (=a row, line), modern As.—*daṇḍi* (=a track made by elephant in the jungle).
- Dakṣiṇa-pāt** (See *daṇḍi* above). S.—*dakṣiṇa-pāṭaka* modern
(=south bank) As.—*dakhin-pāt* (=south bank) : cf. *Dakhin-pāt* satra.
- Digummā** In the Gauhati plate of Indrapāla (11th century
(=name of a A.D.). This is the name of a river : cf. the
river) Gumā and Dalgomā.
- Deuli** In the Puṣṭbhadrā plate of Dharmapāla in
(=temple) *nekkadeuli* (=temple on the hill). S.—*devakula*, Pr.—*deula*, modern As.—*deul*, *daul*, *deuli* (=temple) : cf. *Deuli*, the name of a place and hill in Goālpārā district.
- Nākka** In the Tezpur rock-inscription of Hajara Varmā
(=nose) (9th century A.D.) in *nākkajosa*, *nākkajosī* (=nose shaped thicket). S.—*nakra*, modern As.—*nāk* (=nose) or S.—*nāku* (=mountain) and *nākkajosa* (=mountain thicket). *Nekka-deuli* (see above)=S.—*naku* + *devakula* (=mountain temple).
- Pāṇḍari** In the Guākuchi plate of Indrapāla (11th century
(=name of a A.D.). Pāṇḍuri is the present name of a mauza
district) in Kamrup district.
- Pākāṭi** In the Śubhankara Pāṭaka plate of Dharmapāla
(=a kind of (12th century A.D.). S.—*Parkāṭi* (ī)=(the wave-
fig-tree) leaved fig-tree), modern As.—*Pākari* (a kind of fig-tree : *Ficus Cordifolia*.—Gamble).

- Pāṭa**
(=bank) In the Śuālkuchi plate of Ratnapāla (11th century A.D.) in *Kalangā-dāṇḍi-dakṣiṇapāṭa*, *diāmbar-jolottra-pāṭa*, etc. S.—*Pāṭaka* (bank), modern As.—*pār* (=bank). Dakṣiṇa-pāṭa = Dakṣiṇa *pār* (=south bank).
- Pāṭi**
(part of a village) In the Bargāon plate of Ratnapāla (11th century A.D.) in *ruṣigaṇa-pāṭi* (portion of the village of Ruṣigaṇa). S.—*pāṭaka* (=part of a village), modern As.—*pārā* (portion of a village).
- Pārāli**
(=trumpet-flower) In the Puṣpabhadra plate of Dharmapāla (12th century A.D.) in *Pārāli-muṇḍā* (trunk of Pārāli tree). S.—*Pāṭali*, modern As.—*Pārāli*=trumpet-flower (*Stereospermum chelonoides*.—Gamble). Beng.—*Parul*, H.—*paral*, Nep.—*Parari*.
- Puṇṇo**
(=name of a man) In the Nidhānpur plate of Bhāskara Varmā (7th century A.D.). S.—*Pūrṇa* (=full), modern As.—Puṇṇo (name of a man, specially among the rustics).
- Bhīṭhi**
(=a plinth) In the Śubhaṅkara Pāṭaka plate of Dharmapāla (12th century A.D.) in *bhallā-bhīṭhibhū* (ground containing the plinth of Bhallā), modern As.—*bhīṭhi*, *bheti* (=plinth).
- Mandī**
(=name of a province) In the Guākuchi plate of Indrapāla (11th century A.D.) in *Mandī-visaya* (Province of Mandi) : cf. *Mandīā*—a well known place in Barpetā Sub-division.
- Mākkhi**
(=a fly) In the Gauhati plate of Indrapāla (11th century A.D.) in *mākkhi-yāna villa* (fly carrying bheel). S.—*makṣikā*, modern As.—*mākhi* (=a fly).
- Muṇḍā**
(=trunk) In the Puṣpabhadra plate of Dharmapāla (12th century A.D.) in *Pārāli-muṇḍā* (trunk of Pārāli tree). S.—*muṇḍa*, modern As.—*muḍhā* (=the trunk of a tree stripped of the top-branches).
- Ruṣi**
(=a sage) In the Bargāon plate of Ratnapāla (11th century A.D.) in *ruṣigaṇa-pāṭi* (the part of the village of the ṛṣis). S.—*ṛṣi*, modern As.—*riṣi* (not pronounced ṛṣi)=a sage.

Loçan (=a kind of tree)	In the Śubhankara pāṭaka plate of Dharmapāla (12th century A.D.). S.— <i>roçana</i> , modern As.— <i>loçana</i> , Nep. <i>Lasuni</i> =a small ever-green tree (<i>Ilinæ Insignis</i> . “In winter it has clusters of bright red berries like common holly and is used for similar purposes of decoration.”—Gamble).
Vekka (=curved)	In the Puṣpabhadra plate of Dharmapāla in <i>Vekka-śuṣkā-nadī</i> (curved dried-up river). S.— <i>Vakara</i> , modern As.— <i>beṅkā</i> (=curved, bent) : cf. the <i>Bekī</i> river in Barpetā sub-division.
Vahuāla Vṛkṣaḥ (=au tengā tree)	In the Śubhankara-pāṭaka plate of Dharmapāla (12th century). S.— <i>Vahuvāra</i> , modern As.— <i>au</i> (Vahuāla=vahuā=auā=au)=a well-known tree and its acid fruits. (<i>Dillenia indica</i> : “The large fruit is surrounded by the fleshy accrescent calyx which is eaten raw or cooked.”—Gamble).
Ṣani (=name of a man)	In the Guākuchi plate of Indrapāla (11th century A.D.). This name of a man is very common in Assam.
Singaḍi (=kind of aquatic plant)	In the Puṣpabhadra plate of Dharmapāla (12th century A.D.) in <i>Singaḍijolyau</i> (channels of singari). S.— <i>Śṛṅgātaka</i> , modern As.— <i>Śingari</i> (=a kind of thorny aquatic plant and its fruits).
Suvarṇadāru (=a kind of timber tree)	In the Puṣpabhadra plate of Dharmapāla in <i>suvarṇadāru-muṇḍaḥ</i> (see above). S.— <i>Suvarṇa</i> (gold)+ <i>dāru</i> (tree), modern As.— <i>Soṇāru</i> , <i>soṇālu</i> =a well-known valuable timber tree (<i>Cassia fistula</i> —Gamble). Uri.— <i>Sandari</i> , Beng.— <i>sundali</i> .
Sonta (=current, branch stream)	In the Śuālkuchi plate of Ratnapāla (11th century A.D.) in <i>Kula-sontottara-pāṭa</i> (north bank of the Kula current) and <i>Sadhavakulasomottara-pāṭa</i> (north bank of the current or branch stream, <i>Sadhavakula</i>). S.— <i>Srotas</i> , modern As.— <i>Soṇṭā</i> (current, stream).
Haḍi (=earthen pot)	In the Puṣpabhadra plate of Dharmapāla (12th century A.D.) in <i>hijjaratihaḍi</i> (pot of hijjarati). S.— <i>hamḍi</i> , modern As.— <i>hāri</i> (an earthen pot); or it may be connected with S. <i>haḍika</i> (depressed class people).

Hijal	In the Śuālkuchi plate of Ratnapāla (11th century)
(=a kind of tree)	S.— <i>hijjalah</i> , modern As.— <i>hijal</i> , <i>hiddal</i> =a tree of marshy place (<i>Barringtonia acutangula</i> .—Gamble).

3. Assamese Literature : general remarks.

Having thus followed the old Assamese songs, ballads, etc. we now turn to the true Assamese literature. It will be seen that prior to the 13th century A.D. we have no direct proof of the existence of Assamese literature truly so called. During the period of the copper-plate and rock inscriptions between the 7th and 12th centuries A.D. we can undoubtedly trace its germs and beginning to some extent. But the language was, by then, so highly developed that it must have taken centuries to come to that stage. Thus, the thirteenth century is, by no means, to be set down as the limit for the commencement of Assamese literature. On the contrary the form in which it is presented to us at the beginning of the thirteenth century A.D. sufficiently shows that a very considerable period must have elapsed since its commencement as an independent literature of the land. I believe many books still exist, or even original manuscripts, of which we know nothing at present. It is a fact of common knowledge that many families in the interior still possess old manuscript *puthis* in their houses which they keep as sacred relics and often worship as household gods. They hardly bring them out or allow others to touch them. The result is that many such *puthis* have, with the lapse of time, been eaten up by worms and destroyed. At the same time the destructive influence of the climate of Assam as also the national calamities, such as floods, earthquake, war, etc., have wrought havoc on the stock of the ancient manuscripts which have thus been lost to us for ever. But notwithstanding such adverse circumstances unseen *puthis* are being daily brought to light from unsuspected quarters and it is to be hoped that more light will be thrown on the state of the ancient Assamese literature in near future.

The rise and growth of Assamese literature are due to two causes,—(a) political and (b) religious. I shall discuss what I mean.

(a) Political Influence :—

After the fall of the Pāla (Varmā) Kings of Prāgyotiṣpura in the 12th century the state of the kingdom of Kāmarūpa was shrouded in darkness. But it is known that about the later part of the thirteenth century king Durlabh Nārāyaṇ, with his capital at Kamatāpur, was ruling over the country between the Bar Nadī and the Karatoyā¹. The centre of

¹ History of Assam, by Sir E. A. Gait, p. 41.

political power was thus shifted in the 13th century to Kamatāpur in the district of Rangur. King Durlabh Nārāyaṇ was a patron of learning and learned men, poets and religious preceptors flocked to his court for literary and religious pursuits. As at present known, two early Assamese poets, Hem Sarasvatī and Harihar Bipra, wrote Assamese *puṭhi* under Durlabh Nārāyaṇ's patronage. Another poet, Kavi Ratna Sarasvatī, translated the Droṇa Parva of the Mahābhārata under orders of his son, Indra Nārāyaṇ. Mention is also made of Durlabh Nārāyaṇ in the Guru Çaritrās of Daityāri Ṭhākur and Dviṇa Bhūṣaṇ in later years. There is thus no reason to doubt the existence of Durlabh Nārāyaṇ, King of Kamatāpur.

The ancient kingdom of Tripurā (Tippera) comprised, at one time, the Kapilī valley, the North Cachar Hills and Cachar. About the fifth century A.D. Drikpati, a scion of the Tripurā Rāj family, who succeeded to the throne of his father-in-law, the King of Heḍamba, invaded the Kapilī valley and drove the King of Tripurā to Carhar. About the thirteenth century A.D. Ratnaphā, King of Tripura, first assumed the surname of "Māṇikya". Since then all succeeding Kings of Tripurā and also probably the Kings of Jayantiā and Heḍamba assumed that surname. Ratnaphā's great-grand-son was "Mahā-Māṇikya". The Hon'ble Rai Bahadur K. L. Barua places him in the middle of the fourteenth century¹. A prominent Assamese poet, Mādhava Kandali, translated the whole of the Rāmāyaṇa into Assamese under orders of "Mahā-Māṇikya Barāhi Rājā". This Mahā-Māṇikya was evidently the Tripurā king of that name. The late Pandit Hem Çandra Goswami² and Rai Bahadur Madhav Chandra Sarma Bardalai also placed Mādhava Kandali in the middle of the fourteenth century but held that his patron, who was styled "Barāhi," was a Kachāri king of Heḍamba. But the term "Barāhi" may as well mean the Jaintiās and some other people. It should also be remembered that in the opinion of the editor of the Rājamālā two Assamese pandits,—Bāṇeśwar and Śukreśwar, acted as the Court poets of Tripurā. The probability is that Mādhava Kandali was also a court poet of that kingdom.

After Indra Nārāyaṇ's reign darkness again fell on the history of Kamatāpur. About the fourteenth century A.D., however, the Khen kings are found reigning at Kamatāpur. In the fifteenth century their power was declining. The last king of this line, Nīlāmbar, was overthrown by Hussain Sah about 1498 A.D.³.

A war is described in an Assamese artificial epic, the Padmā-purāṇa of Sukavi Nārāyaṇa Deva or Sukavi Ballabha, between Hasan Hussain on one side and the followers of goddess Padmā on the other

¹, ² J. A. R. S. Vol. III, p. 98.

³ See Introduction to my *Prabhlād Carit*.

in which the former was worsted. This Hasan Hussain is probably no other than Hussain Sah himself.

After the capture of Kamatāpur by Hussain Sah in 1498 there was no king of the whole western country. A number of petty chiefs ruled different parts of it till the Koches under Viśva Singha made themselves masters of the whole country between Karatoyā and Barnadī about 1515 A.D. "Biśva Singha now became a great patron of Hinduism. He worshipped Śiva and Durgā, and gave gifts to the disciples of Viṣṇu and also to the priests and astrologers. He revived the worship of Kāmākhyā, rebuilt her temple on the Nilāçal hill near Gauhati, and imported numerous Brahmins from Kanauj, Benares and other centres of learning."¹ Under his patronage a renowned Assamese poet, Durgāvar, composed, at Kāmākhyā, the songs of the Rāmāyaṇa and Padmāpurāṇa known as the "Durgāvarī", which are still recited by the "Ojāpālis" on festive occasions and in popular assemblies. This poet extols Biśva Singha and his 18 queens and 18 sons in the introduction to his "Durgāvarī", an artificial epic dealing with the wanderings of Bephulā. He describes Biśva Singha as the king of Kamatāpur. Apparently the seat of Government was later shifted to Cooch Behar.

Biśva Singha's son, Nar Nārāyaṇ, ascended the throne at Cooch Behar about 1540 A.D. His reign is remarkable for the Vaiṣṇava reformation of Assam inaugurated by Śrī Śankar Deva. "Nar Nārāyaṇ was a great patron of learning and some of the best-known Assamese writings date from his reign. Many Vaiṣṇava hymns and homilies were written by Śankar Deva and Mādhava Deva. Puruṣottam Vidyāvāgīś composed a (Sanskrit) grammar and Ananta Kandali translated the Bhāgavata and other books into Assamese."² In fact Nar Nārāyaṇ's reign was the golden age of Assamese literature. The literature of this period is so vast and varied, though mainly devoted to religious subjects, that no other prākṛtik language in India can probably compete with it. It may be said that the Vaiṣṇava writers of this period were the pioneers of Assamese literature and they were followed by a host of others who adopted their style and language and produced works on various subjects down to the time of the Burmese war (1826 A.D.).

Early in the thirteenth century the Ahoms, under the leadership of Sukāphā, entered Assam from the south-east and subjugated the Morāṇs and Barāhīs and built a city at Čarāidew. In the next 300 years they finally overthrew the Kachāris and Čutiās and established their rule as far as the mouth of the Kalang. The seat of government was shifted to Gargāon which became, in the course of time, the centre of literary activity. The Ahoms kept accurate records of history. Their priests,

¹ History of Assam by Sir E. A. Gait, p. 41.

² See Sir E. A. Gait's History of Assam, p. 59.

known as Deodhāis, and noblemen possessed Buranjis or histories which were brought up-to-date from time to time. At first they were written in the Ahom language. But after their conversion to Hinduism they gradually adopted Assamese and the later Buranjis were written in Assamese.¹ The oldest Assamese Buranji appears to date from about 1539 A.D.

When the country came under the sway of the East India Company after the Burmese war in 1826 clerks were imported from Bengal for employment in Government offices. A few pleaders also came from Bengal. Through their influence Bengali was introduced as the court language and medium of instruction in the public schools. This had disastrous effects on the growth of Assamese language. Fortunately, however, the Christian Missionaries of America came to the rescue. These philanthropic Missionaries wrote an Assamese grammar and an Assamese dictionary, translated the Bible into Assamese and started an Assamese journal, *Arunodaya*, and thereby saved the Assamese language from an untimely death. Emboldened by this example Assamese writers also began to write Assamese books. This is the beginning of the modern Assamese literature.

It will thus be seen that the kings of Kamatāpur and Cooch Behar as also the Tripura kings fostered Assamese literature in the zenith of their power and ushered in a period of great literary activity as the result of which a vast Assamese literature came into being. The language of the Pre-Vaiṣṇava and Vaiṣṇava literature was the dialect of Western Assam while the language of the modern literature is that of Eastern Assam. This latter has been accepted by common consent as the literary language of the country. Political power thus determined the centre of literary activity and also of the form of literary language.

(b) Influence of Religion :—

In the 7th century A.D. King Bhāskara Varmā in the opening lines of his copper plate inscription pays as much homage to “Śaśisekhara Priya Pinākin” (Śiva) as to the cause and effect of the universe, *Dharma*. This shows the existence of Śivaism and Buddhism side by side. The copper plate and rock inscriptions of Harjara Varmā, Banamāla, Bala Varmā and Ratnapāla between the 9th and 11th centuries A.D. begin with an invocation to Śiva showing in an unmistakable degree the prevalence of Śivaism in this country. The later inscriptions except the 2nd plate of Dharmapāla also invoke the same deity. But the 2nd plate of Indrapāla (11th century) adds Durgā and his 1st plate (11th century) Mahā-Varāha (Viṣṇu) and Dharitrī (earth). It will thus be seen that the kings and priests were Śaivas till the first part of the eleventh century

¹ Sir E. A. Gait's History of Assam, p vi.

A.D. Then Viṣṇu became the object of worship in the first part and Durgā in the second part of the 11th century. In the second plate of Dharmapāla (12th century) "Varāharupī Nārāyaṇa" (Viṣṇu) alone is mentioned. It may be assumed that Vaiṣṇavism superceded Śivaism and Śaktism between the 11th and 12th centuries and eventually became the State religion.

There are grounds for supposing that the worship of Śiva is a very early Indian cult and existed in the country long before the arrival of the Aryan immigrants. Recent excavations at the ancient sites of Mohenjo-dāro and Harappā have shown that the Indus Valley was inhabited by a pre-Aryan race some thousand years before the Aryan invasion of India.¹ They were worshippers of the Mother Goddess and Phallic symbols, typified by the *linga*, which is associated now with the worship of Śiva.² It is quite probable that the Aryan settlers, who entered India about 1000 years afterwards, had to fight against the primitive beliefs and cults practised by the inhabitants of the Indus Valley and had eventually to reconcile them with those of their own.³ It is probably for this reason that we find traces of such primitive cults and beliefs in the Atharva Veda later corrupted into the Tāntric form of Hinduism and in the later phase of Buddhism. Thus, in the course of time, the cult of the Mother Goddess and Phallic symbols became not only the religion of the masses but also of the priests and learned men. The interminglings of different tribes and races in later years gradually resulted in a fusion of such cults with the tribal practices and beliefs.

It is admitted that Assam is regarded, even at the present time, as the land of magic, sorcery and necromancy. A very large number of Assamese *puṭhis* of incantations and charms, which are still in use as a means of treatment of diseases by spells and charms, testifies to this belief. There is no doubt that these represent, in part at least, the most popular beliefs based on the teachings of the Atharva Veda and Tāntric form of religion current among the masses. The spirit, which they breathe in the spells and charms, is of a pre-historic age and connected, no doubt, with the cult of the Mother Goddess and Phallus worship of the inhabitants of Mohenjo-dāro and Harappā.⁴ We know that the Tāntric form prescribes various ceremonies, prayers and incantations. It enjoins bloody sacrifices which include among the victims also human beings. The Kālikā Purāṇa mentions a human being of spotless body and unblemished character as the best object of immolation. Sir E. A.

¹ See "The Indus Civilisation"—by Dr E Mackay Chap. VIII.

² Ibid, p. 41.

³ The Indus Civilisation—by Dr. E. Mackay, p. 98.

⁴ Recent excavations at Chanhu-Daro conducted by Dr. Mackay have revealed an earlier civilization. The mother goddess cult was present at Chanhu-Daro also (See the Statesman of date 7.4. 36, p. 15).

Gait in his History of Assam mentions also more bloody practices the authenticity of which is, however, a matter of doubt.¹ This was apparently the religion of the masses between the ninth and twelfth centuries A.D. The Tāntric form of Hinduism probably coalesced with the degraded form of Buddhism of later years, known as the Vajrayāna doctrine. In any case there is no doubt that Buddhism itself borrowed certain forms from the popular religion of the land when it first arose in the Ganges valley.

“It was impossible that such a horrible and grotesque caricature of religion, which seems to have been evolved from the grafting of a degraded Hinduism on the tribal practices of the aborigines, would be allowed to continue indefinitely, and Nar Nārāyaṇ’s reign is remarkable for the Vaiṣṇava reformation inaugurated by Śankar Dev, a Kāyastha of Vatadravā in Nowgong.”² It may be observed that before Śankar Deva three other Vaiṣṇava poets,—Hem Sarasvatī, Harihar Vipra and Mādhava Kandali,—raised a feeble voice against this form of Tāntric religion, while Durgāvar and Maṅkar supported it by composing two different Padmā-purāṇas inculcating the worship of Padmāvatī or Manasā, the guardian goddess of the snakes. But the power and genius of Śankar Deva eventually came out triumphant.

Śrī Śankar Deva preached a purified form of Vaiṣṇavism based on the Bhāgavata Purāṇa and propounded the doctrine of salvation by *Bhakti* (faith) and *Nām-kīrtan* (prayer) in the place of sacrifice. His religion was *Nām-Dharma* as Buddhism was *Dharma*. It should be remembered that the Hindu religious books were then in Sanskrit. The common people had no access to them. So, Lord Śankar Deva adopted the language then in common use in Kāmarūpa for the propagation of his faith. His followers also composed books in imitation of him. In this way a literary activity was inaugurated.

There are grounds for supposing that Buddhism had once great sway in Assam. Also the monastic and congregational systems, the three precious objects (*Śaraṇas*), the image-processions, the *pada-śilā*, the *āsana* and relics, the offerings of lamps, oil and flowers, etc. point to some similarity between Buddhism and Assam Vaiṣṇavism. We have got at least one master-teacher, Dāk, who in his teachings incorporated a few of the principles of Buddhist ethics and piety. In Buddhist India the village people built hospices by the road-side for the shelter of travellers where they might rest, sleep, eat and drink. They also planted trees³ and provided wells or tanks by the side of solitary roads for travellers. These,

¹ See his History of Assam : pp. 56-57.

² See History of Assam by Sir E. A. Gait, pp. 56-57.

³ The germs of this would probably be found in the ancient practice of Mohenjo-dāro. See the Indus Civilisation by Dr. E. Mackay : p. 76.

according to the teachings of Buddha, are pious acts. This has also been taught by our master-teacher in his Bhaṇitā, thus :—

“Jeve dharma karibā jāni ;
 Pukhurī khāniā rākhibā pānī.
 Br̥kṣa ropanat adhika dharma ;
 Maṭha-maṇḍapa śōbhana karma.
 Jei dei tāke pāi ;
 Parakāle basi sukhe khāi.
 Anitya dehāt nāhike āś ;
 Dhane jane bastre kibā biśvās.
 Ji jane dei annara sārī ;
 Sijane nayāi yama nagari.
 Anna-jal mahā dān ;
 Tāt pare śreṣṭha nāhi ān.”

Religion thus played an important part in the growth of Assamese literature.

History

The history of Assamese literature naturally falls into three main periods, viz., (1) Pre-Vaiṣṇava, (2) Vaiṣṇava and (3) Post-Vaiṣṇava or modern. By the pre-Vaiṣṇava period I mean the period from the earliest time to the birth of the great religious reformer, Śrī Śankar Deva (1449 A.D.). The Vaiṣṇava period dates from the middle of the fifteenth century and extends, in its latest phase, to the Burmese war (1826). The third period begins with the British rule and continues to the present time.

Assamese literature of the first and second periods is metrical. But the metres in which it is found are different from the Sanskrit metres. The principal metres used are,—pad, chabi, dolaḍī, leḍeḍī, jhunā, jhumurī, ekāvalī, kusumamālā, bhatimā, totaya and ṇapaya. The songs have different *rāgas*, such as dhanaśrī, āśowāri, kāmōd, suhāi, pattamanjarī, māhur, mallār, bhāṭiālī, tur-bhāṭiālī, basanta, rāmgiri, maur, śrī-gāndhār, kalyāṇ, ahir, gaurī, belwār, sindhuḍā, kau, śyām, lalit, śrī, bhupālī, barāḍī, kānāḍā, etc. The style is generally simple ; only a few poetic forms known as Brajabuli and *tatsama* words are used here and there. In the Vaiṣṇavic age prose was employed for the first time in the dramas and later it attained a high degree of development and excellence in Bhattadeva's Kathā Gītā and Kathā Bhāgavata in the sixteenth century A.D.

Pre-Vaisnava Period :—

Ancient Assamese literature dates probably from the thirteenth century A.D. The earliest poets in the field of Assamese literature are Hem Sarasvatī and Harihar Vipra both of whom flourished during the reign of king Durlabh Nārāyaṇa in the 13th century.

Hem Sarasvatī composed his lyric, *Prahlād Çaritra*, taking the plot from the *Vāmana Purāṇa*. He introduces himself and his subject in his book in the following verse :—

Kamatā Maṇḍala Durlabh Nārāyaṇa
 Nṛpabara anupām.
 Tāhān rājyata Rudra Sarasvatī
 Devayāni Kanyā nām.
 Tāhān tanaya Hema Sarasvatī
 Dhruvara amuja bhāi.
 Pada handhe tehoṇ Praçāra karilā
 Vāmana Purāṇa çai.

The poet here inculcates the doctrine of *Bhakti* (faith) setting forth, by way of example, the triumph of *Prahlād* through the ordeals of torture inflicted on him by his father, *Hiraṇya Kaśipu*, for worshipping *Nārāyaṇa*. This is the first Assamese book on *Vaiṣṇavism*.¹

Harihar Vipra the contemporary of *Hem Sarasvatī*, translated *Aśvamedha Parva* of the *Mahābhārata* in the kingdom of *Kamatāpur* during the reign of *Durlabh Nārāyaṇa*. This poet appears to be a follower of *Gaurī* (or *Śakti*).²

The next poet was **Kaviratna Sarasvatī**, a *Kāyastha* of *Chota-Śilā* in the kingdom of *Kamatāpur* then ruled by King *Indra Nārāyaṇa*, son of *Durlabh Nārāyaṇa*. This *Chota Śilā* is probably the *Śilā* village in the *Barpetā* Sub-division. He translated the chapters on *Jayadratha Badh* in the *Droṇa Parva* of the *Mahābhārata*. His time was probably the later part of the thirteenth or beginning of the fourteenth century A.D.

The fourth poet of this age is **Madhava Kandali** who translated the whole of the *Rāmāyaṇa* under orders of king *Mahā-Maṇikya* of *Tripurā*. He flourished in the middle of the fourteenth century as stated above. Only the 2nd to 6th *Kāṇḍas* of his *Rāmāyaṇa* are now extant. He was a poet of exceptional force and brevity and he wrote in an easy and simple but sublime style never deviating an inch from the original. For this *Śrī Śankar Deva* paid a high tribute to him. He composed another work entitled *Devajit* wherein he attempted to prove the superiority of *Viṣṇu* over other gods. He was a *Vaiṣṇava* poet. The archaic forms in his works at once prove him to be a poet of this age.

The name of **Dāk** the Master Teacher, may be mentioned next in point of time. The tradition is that the aphorisms of *Dāk* were handed down orally for generations and only in recent years reduced to writing in what is known as the *Dāk Bhaṇitā*.

Srijut D. N. Bezbarua in his *Assamese Language and History of Assamese Literature* has taken *Dāk* as the first known Assamese poet

¹ See Introduction to my *Prahlād Caritra* for full description.

² See *History of Assamese Literature* by *Srijut D. N. Bezbarua*.

and assigned the sixth century A.D. as his probable date. Some other Assamese scholars are also of that opinion. Their reason for such assumption is this :—

There was a family of seven brothers in Lehi Dangarā in Barpetā Sub-division the youngest of whom had no issue. One evening Mihir Muni came and took shelter for the night in their house. The wife of the youngest brother, who had no child, served the guest and was blessed with a son. This child was Dāk. It is supposed that this Mihir Muni of the Dāk Čaritra was the great astrologer Varāha-Mihira of Ujjainī and that in the course of his pilgrimage to Kāmākyā he halted for a night in the house of Dāk's father. There is nothing in the Dāk Čaritra to support this view.

Again, the Indian tradition refers to a memorial verse enumerating Dhanvantari, Kṣapaṇaka, Amara Simha, Śanku, Vetāla Bhaṭṭa, Ghatakarpara, Kālidāsa, Varāha-Mihira and Vararuçi as the "nine gems" of Vikramāditya's Court. The trustworthiness and authorship of this verse are doubtful. It is known that there were several Vikramādityas. Which of them is meant? Does it mean the Vikramāditya to whom the Śāka era of 56 B.C. is assigned? There is another tradition which is equally current in modern literature, viz., that King Bhoja of Mālava, who lived in Dhārā and Ujjainī, was the Vikramāditya at whose Court the "nine gems" flourished. According to an inscription (see Cole Brooke II. 462) this king Bhoja lived about 1040-1090 A.D. Bhoja is also mentioned by Alberuni as his contemporary in 1031 A.D. In the circumstances the date of Barāha-Mihira is uncertain.

It should also be remembered that as there are in the Dāk Bhaṇitā some aphorisms connected with the Buddhist ethics there are also others relating to the worship of Brahmā, Viṣṇu and Maheśwara and to the piety attached to the pilgrimage to the Ganges, Benares and some other sacred places.

Then again, the language in which the aphorisms of Dāk have been handed down to us appears to be of the later Vaiṣṇava period almost approaching the modern. The spirit of social life it breathes and the manner of treatment of the various subjects are also almost modern. This indicates that we cannot assign the Dāk Bhaṇitā to the sixth century A.D. as supposed by some of the famous Assamese writers.

In the Bhaṇitā itself we come across such Arabic and Persian words as the following :—

Word	Meaning	Origin
Khat	bond	Arabic.
Hārām-Khor	eater of prohibited food (a term of abuse)	{ Arabic—Hārām = unlawful Persian-Khor = eater

Word	Meaning	Origin
Bāzār	a market	Persian
Jamin	land	Persian
Sahar	town	Persian
Cubā	part of a village	Persian
Darji	tailor	Persian

Such words could not have crept into our language at the early age of the 6th century when there was no Muhammadan influence at all. In all probability they were imported in the 14th or 15th century A.D. It cannot be supposed that all these words were interpolated in recent years. My humble conclusion is that Dāk flourished in the later part of the fourteenth or beginning of the fifteenth century A.D.

Some of the aphorisms of Dāk are real “gems of thought”. I quote a few :—

- (a) Gāre nājāne āthān thān :
Garue nājāne gṛhasthar dhān :
Yame nājāne ekeṭi po :
Kamāre nājāne dukhīār lo :
Duṣṭe nājāne santar bol :
Birālī nājāne marakiār mol :
- (b) Sambandhar larphar ovā :
Kular larphar dhobā :
Māchar larphar bāmi :
Bhārar larphar sāngi :
- (c) Kaṭā nākar kisar ḍhākani :
Jāchi yāi yebe kisar ḍhemani :
Asāṭhan bhaile kisar pātra :
Tiniko jānibā barbar mātra :
- (d) Bāi nagale kihar lāṭhi :
Māch nahale kihar kāṭhi :
Sneh nahale kisar sodar :
Bhāryā nahale kisar ghar :
- (e) Sarva-guṇīāk bhāte nāṭe :
Duṣṭa putra yār nitye kānde :
Āpoch putra nohe bhāl :
Dānta khasile kisar gītāl :
Jyotiṣak paḍhe grahar nāi thit :
Nidile nākhāle kisar bit :
- (f) Nisphal jīvan nitye lore khari :
Nisphal jīvan dharaūi nie dhari :
Nisphal jīvan parat kare āś :
Nisphal jīvan khaṇḍa prabās :

- (g) Kɪ kare śarar śinge :
 Ki kare khorār ringe :
 Kɪ kare śolār hāñhi :
 Kɪ kare andhalār çāhī :
 Ki kare ghɪtar ghol :
 Kɪ kare nidhanīr bol :
- (h) Rogar laghu kukurikanā :
 Banar laghu barāśi ŧanā .
 Mānuhar laghu luplapiā :
 Strīr laghu ghar-beroā :

The next poet was **Durgāvar** who flourished during the reign of Viśva Simha and wrote the Durgāvarī (Padmā Purāṇa) and also composed the songs of the Rāmāyana (see political influence above). His language is, in part at least, archaic as will appear from the following passages :—

- (1) Hātāt çanchala bet pālāt got dharī :
 Nāmīlā uttar hante ojhā Dhanantari .
- (2) Sonekār vākya ŧunī rāndī chaya vahu :
 Dīp jāhī çāhibāka laīlā lahu lahu .
- (3) Lāj nāhī mukhat āmāk bola çedī
 Thukurāk kīsaka tulīā dībo kharī .
- (4) Behulā bole bhārsā karī bukāt :
 Kentherā bhārak dekhon tor śarīrat .

Mankar another poet probably of this age, wrote Padmā Purāṇa dealing with the triumph of Behulā. He was a poet of inferior merit. His work is not recited by the Ojāpālīs in popular assemblies.

Mantra Puthis:—Books of spells and charms bear no names of their authors. Generally they invoke Śiva and Durgā and also sometimes Brahmā and Viśnu. It may be supposed that some of these mantras were composed during the dark period of Assam, *i.e.*, before the thirteenth century A.D. when the Tāntric religion and the corrupted form of Buddhism were the religion of the people.

Besides, in the second period of Assamese literature no reference to any work on mantras is found. Of course, in some of the poems, *e.g.*, the Rāmāyana of Mādhava Kandali, reference to the efficacy of charms and spells can be traced. But no mention is therein made of any specific work. The language has obviously undergone some changes from time to time as these *puthis* are mainly in the custody of uneducated quacks (ojhās). Considering these circumstances I assign these *puthis* to the pre-Vaiṣṇava period, although I have no strong reason for so doing.

I am also persuaded that a few of the mantras must, from the very nature of the subject, be assigned to a very recent date.

This branch of Assamese literature is very copious and it is at present impossible to give a complete list of such works. I give below the names of the *puthis* I found in possession of an Ojhā (Bej) of Rāmdia last year.¹

For treatment of gout, rheumatism, colic, snake-bite, etc. :—

1. Bāra Bhanī I.	24. Çamundā.
2. Sāgar Manthan I.	25. Baisāh.
3. Rām Mantra.	26. Bāndi.
4. Na Bhanī.	27. Bar Bhātheli.
5. Rām Çakra	28. Bhoor Bejāh.
6. Pānī Mangali	29. Çakraśilā Nārāni.
7. Kāndani Kalā.	30. Śamkha Bhātheli
8. Jal Tutī.	31. Bīra Bhadra.
9. Ek Bhanī.	32. Hār Bātwāli.
10. Amayā Bātuli.	33. Gāruri
11. Sarpa Bejāh.	34. Bāra Bhanī II
12. Kālikā Bejāh	35. Janma Anādi.
13. Khakhand.	36. Çamundī.
14. Sāgar Manthan II.	37. Çaurāhi.
15. Pāo Mangali.	38. Sudarśan.
16. Bar Kālikā.	39. Çelakanī.
17. Saru Kālikā.	40. Bar Çamundā.
18. Dāl Saguni	41. Kāl-Bikāl.
19. Kāl Saguni.	42. Otharo Bhanī.
20. Hārūkut.	43. Çilenī.
21. Brahmā Nārāni	44. Brahmā Mantra
22. Na Bhanī Nārāni.	45. Mūr Bikhālī.
23. Bar Nārāni.	46. Bar Paksīraj.

'For carbuncle, swelling, boil, etc. —

47. Sarvadhāk.	49. Śuçi Sarvadhāk.
48. Janma Sarvadhāk.	50. Mesenderi Sarvadhāk.

For fever :—

51. Chāyā Jarbān	54. Tiān Jarbān.
52. Bhīm Jarbān.	55. Sarva Jarbān.
53. Bāra Gopāl Jarbān.	

¹ His name is Srijut Anath Nath Pathak of Debar Satra, Ramdia.

For paralysis, hysteria, apoplexy, lunacy, etc. :—

56. Pakśirāj.	68. Gopāl Narasimha.
57. Rudra Dikṣā.	69. Doā Mantra.
58. Kālāp.	70. Ganeś Mantra.
59. Kalimā.	71. Cāmeli.
60. Paśupāt.	72. Bāra Mātrikhā.
61. Cāmān.	73. Agni Bān.
62. Dah Bāṇ.	74. Khakhand II.
63. Rām Kāhini.	75. Edi Mantra.
64. Kālī Kāhini.	76. Devatār Mantra.
65. Bhairav Doān.	77. Sudarśaṇ.
66. Khang Khang Nara Simha.	78. Bar Kālāp.
67. Vijoy Narasimha.	79. Jāl Çakra.

For infectious diseases, spasm, etc. —

80. Bīlāhi Bejenī.	92. Prasavar Tuti Mantra
81. Khesār Bejenī.	93. Morar Mantra.
82. Āthpāl.	94. Bīrā Janmāvā
83. Khetrapāl.	95. Bīrār Kākutī.
84. Tikāsār.	96. Kuberar Tuti.
85. Gaganī.	97. Doā Mantra II
86. Śanir Chāt.	98. Mesāndarī II.
87. Nārāyaṇ Kavaç.	99. Sarvasār.
88. Deo Hārā.	100. Yakṣapāl.
89. Naḍir Mantra.	101. Tīkā Sār II.
90. Bīrā Kahinī.	102. Şeş Bejenī.
91. Prasavar Teljārā.	

For nervous debility, etc :—

103. Vāyur Mantra I.	105. Do Do. III.
104. Do Do. II.	106. Do. Do. IV.

For small-pox—

107. Vasantar Mantra I.	109. Do. Do. III.
108. Do. Do. II.	110. Do. Do. IV.

In some other places I saw Karati, Gukarati and a few other *puthis*. As a sample I quote a few lines from Gāruri Mantras :—

Śarīrar sambal mām̐sa khān :
 Tāte dilek bajra nakhar ghāo :
 Çitīkilā tejdhārā mukali duāre :
 Çitikiā tej ākāśak gailā :

Sūryar ātholā raśmi bhailā :
 Sei tej phuṭi āsi prthibit parilā :
 Rangā phul haiyā prthibit railā :

(2) Vaisnava period

S'ankar Deva :—

The fifteenth and sixteenth centuries A.D. ushered in an ever memorable age of great religious and literary activity in Kāmarūpa and a number of renowned Assamese writers headed by Śrī Śankar Deva appeared in the literary field. It may safely be asserted that Śrī Śankar Deva was the brightest luminary among this galaxy of Assamese poets who unconsciously built up an edifice of Assamese literature. For propagation of his faith Śankar Deva translated many Sanskrit sacred books and composed several others and thereby made the rich lore of Sanskrit literature accessible to the illiterate masses. He also composed songs and wrote and staged dramas in the Kanrūpi language for that end. Thus unconsciously he and his band of followers made the highest and most glorious contributions to our literature.

Of late a controversy has been raised over the date of birth of Śankar Deva. The most accepted date now is that he was born in Ālipukhurī in Nowgong in 1449 A.D. There is no doubt about the date of his demise. He died in Cooch Behar in 1569 A.D. His education began late at about the age of 12 years. After completing his studies he conceived the idea of preaching a purified form of Vaisnavism and renounced his paternal state as the Bhuyan of the land.

He began writing books at an early age. The most important of his religious works are Kīrtan and Daśam. From a literary standpoint, however, some parts of those works as also the Rukminī Harana (poem) are of unsurpassed beauty and elegance. His poetic faculty was wonderful, his style easy and flowing, his diction sublime and vigorous, his language simple and expressive, his meaning clear and accurate, his description natural and vivid and his manner of expression forceful and sweet. His poetic beauty is most conspicuous in his Bargīt and Ankargīt which may well be compared with the songs of Vidyāpati and the rhythm of Jayadeva. His songs touched the heart of the people most and even to-day the jungles, the fields, the rivers, the towns, the villages and the roads are resounded with their sweet melody.

Mādhava Deva :—

Mādhava Deva, a Kāyastha like Śankar Deva, was born at Pukhuripār near Leteku Phukhurī in Nowgong (or Kāmrup) in 1489 A.D. and died in Cooch Behar in 1596 A.D. He was educated in his ancestral

“Harī nāma rase Vaikuṇṭha Prakāśe
 Prema amṛtara nadī :
Śankara svarupe Pār bhāngī dila
 Bahe brahmāṇḍaka bhedī”

“Tumi çittabrıtti mora Pravartaka Nārāyana
Tumi nātha mai nāthavanta ”

“Yogah cıttavṛtti-nıodhah”

Ananta Kandali :—

Rām Sarasvati :—

He was junior to Śankar Deva and a court-poet of King Nar Nārāyana. He was born in Pachariā not far from Hājo in the Kāmrup district. Under orders of Nar Nārāyana he translated the Mahābhārata into Assamese. He paid high tribute to Śankar Deva regarding him as an incarnation of God. Like Ananta Kandali he was a voluminous writer. The most important of his works are the Baghāsūr Vadh, Mahābhārata and Vyādha Çarit.

Some of the modern Assamese writers are of opinion that Ananta Kandali and Rām Sarasvatī are one and the same person. Without entering into this controversy I may at once say that they are different persons.¹ Both were Brāhmins.

Bhaṭṭa Deva :—

Bhaṭṭa Deva stood in the same relation to Śrī Dāmodar Deva, as Mādhava Deva to Śrī Śankar Deva. He may be truly styled the father of Assamese prose. He was a contemporary of Mādhava Deva and was born in Bherāgaon in the Barpeta sub-division. The most important of his works are the Kathā Bhāgavata and Kathā Gītā. I have freely quoted passages from the Kathā Gītā in the grammar portion.

Sārvabhauma Bhattachārya :—

He was a court pandit of Nar Nārāyana and a contemporary of Śankar Deva. He wrote the Padma Purāna.

Purusottam Gajapati :—

Some of the Assamese writers² place Purusottam Gajapati in the 11th century. His Dīpikā Chanda, however, extols the Nāmdharma of Śankar Deva and condemns the Sankīrtan of Śrī Caṇṭanya Deva. One manuscript even specifically mentions Śankar Deva's name in the following stanza :—

Sito-save pot yāi, rākhaṇta upāi nāi :
Dekhī kṛpāmaya Hari, nararupe avatari
Loka-save aparyanta, nām dāne tāribanta :
Śrīmanta Śankara nām, Śanta-mūrti anupām :

It is known that the native sovereigns of Orissa bore the title of "Śrī Utkaleswar Gajapati Mahārāja"³ or "Gajapati Rājāhs"⁴ Mādhava Deva also gives a hint about Purusottam Gajapati's works, thus —

"Purusottama nāme nareswara Gajapati.
Tān ājñā pāli dvijagana mahāmatī.
Purana Bhārata Smṛti āgamaka çāi.
Nānū grantha saṁgraha karilā eka thāin.
Kṛṣṇa nāma mahimā pūlanta yatamān.
Lekhī āni savāka karilā eka thān "

¹ A reference is invited to the excellent article of Sriyut Balī Nārāyan Dekā, M.A., B.L., in the J A R S., Vol I, pp 72-79, entitled "Growth of Assamese Literature in the sixteenth century"

² The late Rai Bahadur Madhava Candra Bardalai, the late lamented Bharat Candra Das and Sriyut D N Bez Barua among others.

³ See History of Orissa by G Toynbee, p 24

⁴ History of Orissa by G. Toynbee.

And again :—

“Parama Mahanta Gajpati Puruṣottam,
Likhāi āchā śloka çaya yena anukram.
Sehi anukrame āmi raçibo payār,
Kṛṣṇa Prasāde hauka lokata praçār.”

This shows that Puruṣottam Gajapati had the extracts of several books written in Sanskrit which were later translated into the Kāmarūpī language. The Assamese Dipikā Chanda is probably such a translation. The Honourable Rai Bahadur K. L. Barua also seems to hold this view. He writes :—

“It has now been shown that Puruṣottam Gajapati was not an Assamese or a Kamarūpī poet but a King of Orissa and that he cannot be placed in the 7th century A.D.”¹

The above considerations indicate that Puruṣottam Gajapati was a contemporary of Mādhava Deva.²

Aniruddha :—

He was a Kāyastha by caste and contemporary of Śankar Deva. He was born in Nārāyanpur. He founded the Moāmariā sect. He translated the Bhāgavata and the Mahābhārata in parts.

Pitambarā Dviḷa :—

He was also a contemporary of Śankar Deva and wrote the “Usā Parīṇaya” in 1533 A.D.

Kamsari :—

He was a Kāyastha by caste and contemporary of Mādhava Deva and Rām Saraswatī. His another name was Pītāmar. He wrote the Rukmiṇī Harana and translated the Virāta and the Kirāta Parvas.

Vidyā Paṇḇaṇa :—

He was a Brāhmin poet of great repute. Date unknown ; but his language indicates an early date in this period. He composed the Karṇa Parva.

Bakul Kāyastha :—

He was a Pundit in the court of Nar Nārāyana. He wrote an arithmetic known as the Kitābata.

¹ J. A. R. S., Vol. III, p. 32.

² See Kavi Puruṣottam Gajapati in the Assam Bāndhava, Vol. II, p. 96

Sukavi Nārāyana Deva :—

His date was later than the time of Śrī Çaitanya Deva who was younger in years than Śankar Deva. He wrote the Padmā Purāṇa, an artificial epic, describing the sorrow and wanderings of Bepfulā. An invocation (Bandanā) to Çaitanya Deva is incorporated in this book. A war between Hasan Hussain and Padmāvatī is also described in it.

Gopāl mis'ra :—

He was a disciple of Śrī Deva Dāmodar and he founded the Ulubari and Khudiā Satras. He wrote Ghoṣā Ratna.

Space will not permit us to give details of the very large number of other poets of this age

Classification

We now proceed to classify the Assamese Literature of this period into works of Poetry, works of Science and Art and works of Law and Custom. The bulk of old Assamese literature is in a poetic, or rather in a metrical, form. All of them are not, however, real poetry. Most of the works exist, even to-day, in manuscript forms. The earliest manuscripts are only 300 to 400 years old. It is said that manuscripts written by Śrī Śankar Deva and Mādhava Deva themselves are still extant. As is natural no two copies of the same work agree in all respects. Alterations are common. This is due partly to an attempt to correct arbitrarily the supposed mistakes in words and forms in order to make them conform to the modern standard and partly to the mistakes of transcribers.

In the works of Assamese poetry I shall include among others the epics and lyrics under the common name of religious poetry dealing, however, the other branches of poetical works under separate headings.

(A) Works of Poetry**(i) Religious Poetry**

It will be impossible in the narrow compass of this book to give details of the various works. I shall content myself by giving only a list of the important works of this period, thus :—

POET I

Śrī Śankar Deva

POETICAL WORKS

Azāmil Upākhyān.
 Ādi Daśam (Bhāgavata, Book X)
 Utkalamālā.
 Uddhava Saṁvād.
 Kurukṣetra.
 Guṇamālā.
 Nimi Nava Siddha.

POET	POETICAL WORKS	
Śankar Deva
		Prema Kalasī Ghoṣā.
		Bali chalan.
		Vaiṣṇavāmṛta.
		Bhāgavata I-III.
Mādhava Deva
		„ VI.
		„ VIII.
		„ XI.
		„ XII.
		Bhakti Pradīp.
		Rāmāyaṇa (Book VII).
		Rukmīṇī Harāṇa.
		Hariṣandra Upākhyān.
		Vāriṣū Varṇana.
Ananta Kandali
		Amūlya Ratna.
		Guptamaṇi.
		Janma Rahasya.
		Nāma Mālikā.
		Burhā Bhāṣya.
		Bhakti Ratnāvalī.
		Vaiṣṇava Kīrtan.
		Rājsūya Yajña.
		Rāmāyaṇa (Book I).
		Kāṅkhoā.
		Kirāta Parva.
		Kiçak Vadh.
		Kumār Harana.
		Khatāsūr Vadh.
		Gīta-Govinda.
		Ghunuçā.
		Jīva-Stuti.
		Narakāsūr.
		Vṛtrāsūr Vadh.
		Betāl Çandī.
		Vaiṣṇava Amṛt.
		Bhāgavata (Book IV).
		Bhārata Sāvitrī.
		Mahābhārata (Aśvamedha Parva).
		Mahī Rāvana Vadh.
		Rāmāyana (Books II-VI).
		Rādhā Çarit.
		Śeḥ Daśam (Bhāgavat).
		Hari-Hara Yuddha.
		Sahasra Nām.

POET	POETICAL WORKS
Rām Sarasvatī Aśvakarṇa Yuddha. Itihāsa Purāṇa. Kulāçala Vadha. Kurmāvali Vadha. Ghoṣa Yātrā. Yāmāla Saṁhitā. Jayadeva Kāvya. Dharma Saṁvād. Pāñçali Vivāha. Baghāsura Vadha. Vijay Çandra Ghoṣa. Vyāsa Āsram. Bhīma Çarit. Mahābhārata,—
	Vana Parva. Udyoga Parva. Virāta Parva. Bhīṣma Parva. Karṇa Parva. Nārī Parva. Aśvamedha Parva. Mani Çandra Ghoṣa. Śiva Rahasya. Sāvitri Upākhyāna. Sindhurā Parva. Sindhu Yātra. Prasanga-Mālā. Svarga-Khaṇḍa (Bṛhat). Svarga-Khaṇḍa (Kṣudra). Bhāgavata Purāṇa. Bhogamālā. Dīpikā Chanda. Bhāgavata (Books IV-V). Mahābhārata,—Ādi Parva.
Bhaṭṭadeva
Sārvabhauma Bhaṭṭāçārya Svarga-Khaṇḍa (Bṛhat). Svarga-Khaṇḍa (Kṣudra). Bhāgavata Purāṇa. Bhogamālā. Dīpikā Chanda. Bhāgavata (Books IV-V). Mahābhārata,—Ādi Parva.
Puruṣottam Gajpati
Aniruddha Kavi
Aniruddha (of Nar Nārāyana's Court)
Pitāmbara Dvija
Kāṁsāri
Vidyā Pañçānana
Gopāla Miśra or Gopāla Deva
	Devī Bhāgavata. Ghoṣā Ratna. Śankhaçūḍa.

POET		POETICAL WORKS
		Madhu-Kaiṭava.
		Mahiṣāsura Badh.
Gopāl Čaran Dvija	...	Bhāgavata (Book IV).
Govinda Miśra	...	Gītā.
Rām Čaran Thākura	...	Bhakti Ratnākara (translation of Śaṅkara Deva's Sanskrit Bhakti Ratnākara).
Kṛṣṇācārya Bhaṭṭācārya	...	Bhābiṣya Saṁgraha.
Sāgar Khari	...	Hara Gaurī Saṁvād.
		Kurmāvalī Vadha.
		Khatāsura Vadha.
		Aśvakaṇṇa Yuddha.
Śiṣṭa Bhaṭṭācārya	...	Śiśupāla Vadha.
Sundar Kabi	...	Sitār Vanavās.
Bhāgavata Miśra	...	Viṣṇu Purāṇa.
		Sātvata-Tantra.
Viṣṇu Bhārati	...	Bhāgavata Ratna.
		Dhruva Carit.
Gopāl Miśra	...	Janmādyā.
		Parama Dharma.
Ratnākara Miśra	...	Gītā-kīrtan.
		Brahmā Gītā.
Ruċināth	...	Mārkaṇḍeya Čandī.
Madhusūdhana Miśra	...	Mārkaṇḍeya Čandī.
Gaṅgāraṁ Dās	...	Sitār Vanavās.
Narottama Thākura	...	Bhakti Premāvalī.
Narottama Das	...	Brahma-Vaivarta Purāṇa.
Narottama Dvija	...	Brahma-Vaivarta Purāṇa.
Bharat Čandra	...	Itihāsa Purāṇa.
Gopāl Čaran Dvija	...	Harivaṁśa.
Gopināth Pāthak	...	Mahābhārata,— Droṇa Parva.
		Sabhā Parva.
		Svargārohaṇa Parva.
Rām Govinda	...	Brahmaṇḍa Purāṇa.
		Viṣṇu Purāṇa.
Dāmodara Das	...	Mahābhārata,—Droṇa Parva.
Dāmodara Dvija	...	Mahābhārata,—Śālva Parva.
Čandraċuḍa Āditya	...	Utkala Khaṇḍa.
Rām Miśra	...	Bhīṣma Parva.
Pithurām Dvija	...	Mahābhārata,—Muṣala Parva.
Balarām Dvija	...	Brahma-Vaivarta Purāṇa.
Kāma Deva Vipra	...	Aśoka Čarita.

POET		POETICAL WORKS
Viṣṇurām Dvija	...	Dātā Karṇa.
Kālidāsa	...	Yama Gītā.
Kaviśekhara	...	Harivaṁśa.
Keśava Das	...	Bhāgavata—VII. Bhāgavata—IX.
Raghunāth Mahanta	...	Adbhut Rāmāyaṇa.
Bhavanānda Dvija	...	Harivaṁśa.
Nārāyaṇa Das	...	Arjun Saṁvād.
Ananta Ācārya	...	Ānanda Laharī.
Kavirāja Sarasvatī	...	Brahma-Vaivarta Purāṇa.
Kavirāja Çakravartī	...	Śaṅkhaçuḍa Vadha.
Hari Rāi	...	Gita Govinda.
Harivara Vipra	...	Ajāmil Upākhyān.
Ghanaśyāma	...	Babruvāhana.
Jagannāth Dvija	...	Kalki Purāṇa.
Gangādās	...	Lakhmī Çarita.
Lakhinath	...	Mahābhārata,—Aśvamedha Parva.
Vhavadēva Vipra	...	Mahābhārata,—Śānti Parva.
Raghunāth Das	...	Ramāyana,—Nāgākṣa Yuddha. Śatrunjaya.
Paraśurām	...	Devajit. Nava Ghoṣā.

(ii) Drama

Next to the religious poetry, as the second phase in the development of Assamese poetry, comes the Drama. The Assamese word for drama is *Nāt*, which implies, like the Sanskrit word *Nāṭaka*, dancing. The actors in Assamese are called *Natuās*. This word is derived from Vedic *nṛtu* (from *nṛt* = to dance), S.—*nartaka*. Thus drama developed from dancing which was accompanied by music and songs. Before the introduction of drama by Śankar Deva the songs of Durgāvarī were sung in chorus and the poems of Hem Sarasvatī, Mādhava Kandali and others recited in popular assemblies by bands of chorus-singers known as “Ojā-pālis”. This system of chorus-singing is still in vogue. But the drama was an improvement on it in that, besides singing and dancing, procession and dialogue were incorporated in it. Śrī Śankar Deva introduced for the first time Assamese prose in the dialogue of the actors and in the address of the Sūtradhāra to the assembly.

Prose had also been used by the Maithilī poets,—Vidyāpati, Harṣanātha and others,—in their dramas. But whereas the Maithilī poets' prose was in Sanskrit and their songs alone in Maithilī Śankar Deva's prose and songs were both in Kāmrūpī. In this sense Assamese dramas were

perhaps the first in point of time in India.¹ This also marked the beginning of Assamese prose. I give a list of the ancient Assamese dramas so far known :—

NAME OF DRAMA.	NAME OF WRITER.
1. Kāliya Damana	Śankar Deva.
2. Pārijāt Haraṇa	Do.
3. Rukminī Haraṇa	Do.
4. Rāsa Kriḍā	Do.
5. Rāma Vijaya	Do.
6. Sitā Sayamvara	Do.
7. Patni Prasāda	Do.
8. Goālī Pārā	Do.
9. Sitā Haraṇa	Do.
10. Aghāsura Vodha	Mādhava Deva.
11. Bhīṣma Niryāṇa	Do.
12. Cordharā	Do.
13. Rās Jumurā	Do.
14. Piparā Guṇuā	Do.
15. Bhuṣaṇ Heruā	Do.
16. Bhūmī Lutuā	Do.
17. Kotorā Khelā	Do.
18. Bhojan Vihār	Do.
19. Arjuna Bhañjana	Do.
20. Brahmā Mohan	Do.
21. Dadhi Mathana	Do.
22. Kamsa Vadha	Rām Carāṇ Thākur.
23. Syamanta Haraṇa	Daityāri Thākur.
24. Nṛsimha Yātrā	Do.
25. Janma Yātrā	Gopāl Ātā.
26. Bali Chalana	Do.
27. Amṛta Mathana	Biṣṭo Dās.
28. Ajāmila Upākhyāna	Dvija Bhūṣaṇa.
29. Sindurā Yātrā	Jayadeva.
30. Sitār Pātāl Praveś	Ananta Kandali.

Kavi Jayadeva was a great Sanskrit scholar. He introduced many Sanskrit slokas in his drama as also several *Rāgas* and tunes not used by any other writer before or after him.

There is also a large number of dramas written in the same style

¹ For a full description see my article on Assamese Nāṭ in the Assam Bāndhava, Vol. I., p. 134.

and language by poets of later times. Some of them bear no names of the authors. I quote a few lines from Ajāmila Upākhyāna :—

“Gīt : Rāg,—Āśowāri : Paritāl.
 Āvata Yamarājā kayo parasār :
 Bikṛta ākṛti āti thulantara kāi :
 Sange Çitragupta senā kurata bihār :
 Pāvara prahāre yena pṛthivī kampāi :
 Chatra çāmara dole nānā vādyā bāi :
 Kṛṣṇara dāsa Dvija Bhuṣaṇe gāi.

Sūtra :—Aichana prakāre Yamarājā praveśa kaye eka pāśe baihie rahala. Tadanantare Ajāmila nāme eka parama paṇḍita Brāhmaṇa praveśa kaye āvata : Tā dekhaha, śunaha, nirantere Haribola ! Haribola !”

We shall revert to this subject later.

(iii) Ethico-didactic poetry

The next stage of development is the ethico-didactic poetry of which the following may be mentioned besides the master-work of the aphoristic ethical piece, the Dāk-Bhaṇitā, already noticed :—

NAME OF WORK.		NAME OF WRITER.
Nīti Ratna	Nidhiram.
Dharma Saṁvād	Ananta Kandali.
Dharma Saṁvād	Śubhanāth Dvija.
Phakarā	Kavi Kankaṇ.
Vyādha-Çarita	Rām Sarasvatī.
Dharma Purāṇa	Paraśurāma Dvija.
Çāṇakya	Rāmpati.

Closely allied to this class of poetry is the literature of the **Beast-Fable**” of which the following are extant, viz. :—

Hitopadeśa	by Rām Miśra.
Do.	by Dvija Goswāmi.

(iv) Romances and Fables

The next branch of Assamese poetry deals with fables and stories. Their number is comparatively small. The following may be mentioned :—

NAME OF WORK.		NAME OF WRITER.
Prabhāsa Varṇana (Abhīṣṭa Pūraṇa)	A Romance by Siva Śarmā.
Mṛgāvatī Çarita	A Romance by Rāma Dvija.
Śāl Gosāiṇ	A Story by Kaviraja Miśra.
Hayagriva Mādhava	Rām Candra Barpātra.

In this branch may also be included the "Image-Fable" of which the *Putulā arit* or *Vatris Sindhāsana* by Rām Miśra is extant.

(v) Geography, History and Biography

The next stage of development of Assamese poetry relates to Geography, History and Biography. Works of Geography are rare. *Yoginī Tantra* of Rām Čandra Barpātra may be mentioned as a work of this class.

The various *Purāṇas* translated into Assamese contain chapters of history and geography. But apart from these there are other works which may rightly be classed as history. These are mainly *Vaṁśāvalis*. In the houses of the ruling kings and chiefs family-records were kept by the domestic priests or astrologers. These are authentic historical works. They are in poetry. The Ahom histories already noticed are in prose. The following historical works are most important :—

NAME OF WORK.		NAME OF WRITER.
Rāja Vaṁśāvalī, Part I	...	Rati Kānta Dviija.
Rāja Vaṁśāvalī, Part II	...	Sūryadeva Dviija.
Vaṁśāvalī, Darrang Rājāhs	...	Sūryakhari Daivajña.
Do. Rāṇi Rājāhs	...	Mādhava Dviija.

Biography :—

Allied to this branch of Assamese poetry are the *Čaritras* or biographies. During this period biographies of the religious reformers and their principal followers were written in poetry. The following may be mentioned :—

NAME OF WORK.		NAME OF WRITER.
Keśava Deva Čaritra	...	Ambariṣa Dviija.
Guru Čaritra	...	Daityāri Thākur.
Do.	...	Dāmodar Das.
Do.	...	Gadadhar.
Guru Līlā	...	Rāmraī.
Guru Vaṁśāvalī	...	Bhaṭṭadeva.
Gopāl Ātā Čaritra	...	Rāmānanda Dās.
Do. do.	...	Śrīrām Yadumaṇi.
Gopāla Deva Čarit	...	Rāmānanda Dviija.
Govinda Carit	...	Bhavānanda Miśra.
Thākur Ātā Čarit	...	Vidyānanda Ojhā.
Dāmodar Deva Carit	...	Nīla Kaṇṭha Dās.
Vaṁśī Gopāla Čarit	...	Rāmānanda Dviija.
Lakhipati Čarit	...	Jay Nārāyaṇ.
Šankar Deva Čaritra	...	Rām Čaran Thākur.

NAME OF WORK.		NAME OF WRITER.
Śankar Çaritra	Rāmānanda Dvija.
Śankara Çaritra	Dvija Bhūṣaṇ.
Santa Çarit	Kṛṣṇa Āçārya.
Santa Nirṇaya	Kṛṣṇa Bhāratī.
Santa Muktvāṭī	Rāmnāth.
Santa Sampradāya	Govinda Dās.
Hari Deva Çarit	Divākara Dvija.

(B) Works of Science and Arts

(i) Philosophy :

From this general survey of Assamese poetry we now turn to the second division of Assamese literature, viz., to the works of science and art. We may begin with philosophy as the first branch of this division. Works on this subject are rare. We may, however, mention the Gītās of Rāma Saraswatī and Govinda Miśra and Anādi Pātan of Śri Śankar Deva as works of philosophy besides some portions of a few other works. These are poetical works. The Gītā of Bhaṭṭa Deva is, however, in prose.

(ii) Astronomy and Astrology :

We next turn to Astronomy and Astrology as the second branch of the scientific Assamese literature. It may be observed that science of Astronomy was cultivated in Assam from a very early period. The name of the town of Gauhati itself, which was “Prāggyotiṣapura” in old times, indicates that this was so. The Nava-graha temple at Gauhati was undoubtedly an astronomical observatory. The following works are extant—

Karmaphal (astrology)—by Ratnakhari.
 Bhāsvatī (astronomy)—by Kaviraja Saraswatī.
 Svapnādhyāya (astrology)—by some unknown writer.

(iii) Mathematics :

Closely allied to the above is the next branch of the scientific literature,—mathematics. The following works of this branch may be mentioned :—

WORK.		SUBJECT.		WRITER.
Ankar Āryā	. .	Arithmetic	Kaśināth.
Jyotiṣ-Cūḍāmaṇi or		Arithmetic and		Kavi Cūḍāmaṇi.
Kitāp	. . .	Mensuration	
Kitāvata	Arithmetic	Vakul Kāyastha.
Lilāvati	Arithmetic	Kaviratna Dvija.

(iv) Medical Science : —

We may now notice the works on medicine as the fourth branch of the scientific literature. There are two kinds of treatment,—(1) by charms and incantations and (2) by medicine. Literature of charms and spells has already been noticed. There are a few works on medicine : but the writers' names are not mentioned.¹ This is of Āsuric treatment. The following treatises on veterinary science are available, viz. :—

WORK.		SUBJECT.	WRITER.
Ghorā Nidān	Horses, their diseases and treatment.	Sāgar Khari.
Hastividyārṇava	..	Elephants, their diseases and treatment.	Sukumār Barkāith.

Art :

We now turn to the works of art as the fifth branch of the scientific literature.

Music :—The art of music was cultivated by the Assamese from a remote antiquity. The musical instruments described in the Assamese classics are too many. Sūryakhari mentions the following in his Darrang Rāj Vaṃśāvalī :—

Śaṃkha, Ghaṇṭā, Karatāl, Dundubhi, Ḍhāk, Dhol, Dagar, Nāgārā, Rām Benā, Khanjuri, Mohari, Kabilās, Rabāb, Sārindā, Bāñśī, Jhili, Jhinjirikā, Rudrak, Tokari, Tuḍi, Mṛdanga, Mandirā, Khol, Dhomaçi, Gogolā, Mururi, Upānga, Bar Kamsa, Maçuai, Jampha, Jay-kāli, Bherī, Rām Śingā, Rām-tāl, Jhonjarā, Gomukha, Bira-Kāli, Śimhabān, Tabal, Ambaru, Çoçari and Ḍholok.

The following important works of music may be mentioned :—

NAME OF WORK.		NAME OF WRITER.
Kīrtan	Śankar Deva.
Nām Ghoṣā	Mādhava Deva
Gīt ¹ Rāmāyaṇa	Durgāvar.
Padmā Purāṇ (Bephulā) or Durgāvarī	Do.
Suknānni (Bephulā)	Sukavi Nārāyaṇa Deva. or Sukavi Ballabha.
Bar Gīt	Śankar Deva.
Do.	Mādhava Deva
Ankar Gīt	Śankar Deva.
Do.	Mādhava Deva

¹ I found six manuscripts with Srijut Anāth Pāthak of Debar Satra, Rāmdīā.

NAME OF WORK.				NAME OF WRITER.
Ankar Gīt	Other dramatists.
Gīt	Deva Dāmodar.
Dharmar Gīt	Aniruddha.
Biyār Gīt	Unknown.
Gītār Bakalā		Unknown.
Gītār puthi	Do.
Śrīrām Kīrtan	Hridayānanda.
Huṇari Nām	Unknown.
Bihu Nām (not collected).				

Dancing :—

Dancing as an art was practised in dramatic performances. In the dramas direction is given by the Sūtradhār to the different actors to enter the place of performance dancing. Male and female dances are different. This art is still practised. No work on Bihu dance.

Painting :—

It is known that Śankar Deva painted scenes and gave dramatic performance in a form of stage. The drama staged is known as the Çihna-Yātrā. For dramatic performances masks were also made and used. Masks are still used by the actors personifying the mythological deities, monkeys, bears, Asuras and Rākṣasas. The art of painting was in a rudimentary stage at first. But later in portrait and nature-painting the Assamese attained a high degree of success. This is noticeable specially in the border-painting of the old *puthis*. Readers acquainted with the Assamese manuscript *puthis* are struck with wonder at the beauty and excellence of border-painting. Portrait painting also received a high degree of perfection in the Hastividyārnava. For painting the illustrations of this book two expert painters were employed. This book may be called a valuable relic of old Assamese painting.

Writing Materials :—

Bark of Sāçi tree was generally used for writing the manuscripts. It was coloured and thus made insect-proof. The ink was fadeless and stood the wet climate for 400 or 500 years.

(C) Works of Law and Custom

We have got the Dāk Bhaṇitā as the principal work of law and custom. The Khobā-Khubī and Kāṇ-Khoā of Śrīdhar Kandali are also works of this class.

Assamese Prose

The above works are all in poetry. As stated above Assamese prose reached a high degree of development in the sixteenth century. Śrī Śankar Deva first introduced it in his drama in the later part of the fifteenth century. His followers also imitated him. But Bhaṭṭadeva really produced the first pure works of prose. The following old works may be mentioned :—

NAME OF WORK.	NAME OF WRITER.
Kathā Gītā	Bhaṭṭadeva.
Kathā Bhāgavata .. .	Do.
Bhakti Ratnāvalī	Do.
Kathā Ghoṣā	Paraśurām.
Kathā Rāmāyaṇa	Raghunāth.
Kathā Sūtra	Bhāgavata Ācārya.
Sātvata Tantra	Kṛṣṇānanda Dvija.
Svarganārāyaṇ Devar	
Yuddhar Çaritra (History)	Unknown.
Svarga Nārāyaṇ Mahārājar	
Ākhyān (History)	Unknown.
Svarga Nārāyaṇ Dev Mahārājar Janma Çaritra	Unknown.

I quote from the last-named work :

“Pūrve Vaśiṣṭha munie Dikhau nadīr āgārit Vārānasī tulya pabitra kṣetrata nirvās kari puruṣçaraṇa karibāka iça karile, nadiko Vaśiṣṭha nām dibalai itsā karile.” The Buranjis of this period, the glory of Assam, are also in prose.

(3) The Modern Period.

The third or modern period begins with the Burmese war (1826). The state of the country when the East India Company took possession of Assam is thus described by Col. Jenkins : “After describing the civil wars which the successors to the throne waged, the invasion of the Burmese, and their expulsion by the British troops, and stating that the Burmese in their retreat committed the most atrocious barbarities, and carried off into slavery, according to the nominal returns presented to Mr. Scott, 30,000 Assamese, he adds, ‘When therefore we assumed the charge of the country, nothing could possibly be more unpromising than the state of the country. The small remnant of the people had been so harassed and oppressed by the long civil and internal wars that had followed the accession of Raja Gaurinath Singh in 1780 down to 1826, that they had almost given up cultivation and lived on jungle roots and plants, and famine and pestilence carried off thousands that had escaped

the sword and captivity. All men of rank, the heads of the Great Ahom and priestly families, had retired to one district, Goalpara, having, with little exception, lost the whole of their property.' "¹ From this brief sketch it may well be imagined what the state of our literature was during this troublous time. Many valuable manuscripts were destroyed and lost and literary pursuits altogether stopped. In 1853 Mr. Moffatt Mills reported the state of our country thus :—

"A number of Bengalees came into Assam when we took the province (*i.e.*, the six districts of the Assam Valley), and from the uneducated state of the Assamese it was necessary to give them service. But there are now in Seeksagar and Gowhatti many young men of high family and good character who have qualified themselves for employment, and it is most discouraging to them to see most of the high and even some of the inferior offices filled by foreigners".² Through their influence, as stated above, Bengalee was introduced as the court language and medium of instruction in the public schools. The Assamese resented this. Their feeling at the time is thus described by Mr. Moffatt Mills³ :—

"The people complain, and in my opinion with much reason, of the substitution of Bengalee for the Vernacular Assamese. Bengalee is the language of the court, not of their popular books and shastras, and there is a strong prejudice to its general use. It is because instruction is imparted to the youths in a foreign tongue that they look only to Government for employment. Assamese is described by Mr. Brown, the best scholar in the province, as a beautiful, simple language, differing in more respects from, than agreeing with, Bengalee, and I think we made a great mistake in directing that all business should be transacted in Bengalee, and that the Assamese must acquire it. It is too late now to retrace our steps, but I would strongly recommend Anandaram Phukan's⁴ proposition to the favourable consideration of the Council of Education, *viz.*, the substitution of the vernacular language in lieu of Bengalee, and the completion of the course of the Vernacular education in Bengalee. I feel persuaded that a youth will, under this system of tuition, learn more in two than he now acquires in four years. An English youth is not taught in Latin until he is well grounded in English, and in the same manner, an Assamese should not be taught a foreign language until he knows his own.

"The American Missionaries have published some elementary edu-

¹ See Report of A. G. Moffat Mills, Judge, Sudder Court, Mymensingh, dated 24th July 1853, on the Province of Assam : para. 13.

² *Ibid.*, paras. 91.

³ *Ibid.*, paras. 91-93.

⁴ Anandaram Dhekial Phukan. His representation is given in the appendix to the above report.

cational works in Assamese, and would readily publish more, so that the change might be introduced at once."

The Assamese people owe a deep debt of gratitude to the American Missionaries for rescuing the Assamese language from this dying state. About 1833 they translated into Assamese the whole Bible. In 1837 the Rev. Mr. Brown referred to in the above extract published the first Assamese Grammar. In 1844 Kashi Nath Tamuli Phukan and Radhanath Bar Barua wrote an Assam Buranji in Assamese. In 1846 the American Missionaries started at Sibsagar an Assamese monthly, "Arunodaya." Ananda Ram Dhekial Phukan himself published his "Asamiyā Larār Mitra" in 1848. In 1868 the Rev. Mr. Bronson compiled and published the first Assamese Dictionary. Eventually in 1872 Assamese was recognised and introduced by Government as the court language and medium of instruction in the public schools. About this time Hem Chandra Barua, Rai Bahadur Gunabhiram Barua and Dinanath Bez Barua wrote several books including history, grammar, dictionary, etc., and gave a great impetus to their followers including Satyanath Bara, Ratneswar Mahanta, Lambodar Bara, Kaliram Barua, Bholanath Das, Panindranath Gogoi, Baladev Mahanta, Haliram Medhi, Hem Chandra Goswami and several others. The greatest contribution was made by the late Hemchandra Barua, Rai Bahadur Gunabhiram Barua and the late Satyanath Bara. The living writers are known to the Assamese public. Srijut L. N. Bez Barua is the most prominent and powerful, Rai Bahadur P. N. Gohain Barua prolific and Rai Bahadur R. K. Handique very earnest among them.

SECTION IV

CONCLUSION

The Assamese language is spoken over an area of 23,932 square miles covered by the six districts of the Assam Valley,—Goalpara, Kamrup, Nowgong, Darrang, Sibsagar and Lakhimpur,—which formed the Province of Assam soon after the assumption of charge of the country by the British Government in 1826. According to the Census of 1931 Assamese is spoken by 19,94,564 or nearly 2 millions of people. Some dispute the correctness of this figure. However, the question is—whether with so few speakers the Assamese language has any chance of continuing its life or is destined to die. It is known that extraneous influence is unconsciously at work towards its destruction. Foreigners are coming into Assam in quest of employment or land. The very extensive and rich literature of the adjoining province, Bengal, as is natural, is finding its way into the remotest corners of Assam and silently and imperceptibly but firmly and peacefully replacing the civilization, culture, religion and language of Assam by its own. This process has been accelerated by various circumstances and it is doubtful if the language would eventually survive. To keep it alive some means will have to be devised. Some suggest a change of the script. It is to be considered whether this is necessary.

The language is very ancient and rich. We have already noticed the ancient Assamese words and names as used in the copper plate inscriptions between the seventh and twelfth centuries A.D. The Chinese traveller, Hiuen Tsiang, found the Assamese language in a developed form in the seventh century A.D. We have also noticed above the extensive Assamese classics of the period between the thirteenth and sixteenth centuries A.D. The classical Assamese literature was highly developed and there is a vast difference between classical and modern Assamese. Another evidence of antiquity consists in the extraordinary copiousness of the Assamese vocabulary and grammatical forms and in the extreme phonetic changes of the Tadbhavas. I give below a list of 109 words of primary importance with Bengali equivalents as far as possible for comparison¹ :—

<i>English</i>		<i>Assamese</i>	<i>Bengali</i>
Father	.	Pitā, hopāi, deutā	Pitā, bābā
Mother	...	Āi māi, mā	Mā
Man	..	Matā munih	Mānuṣ
Woman	...	Māikī, tirī, tirutā	Strīlok* Māgī
Husband	...	Pai, giriek, giri	Svāmī*
Wife	...	Ghainī	Strī*
Son	...	Po, putek, beṭā	Polā, putrā*

¹ The Tatsamas are marked with an asterisk.

<i>English</i>	<i>Assamese</i>	<i>Bengali</i>
Daughter	Ji, jiarī, betī	Kanyā *
Boy	La'ra, āpā, chāwā	Chele, chodā
Girl	Choāli, jā, āpi	Meye, chudī
Child	Chali, lara-choāli, Chāwā	Sisu *
Offspring	{ Po-poāli, chā-chali, nātu- puti, la'ra-luri	Chele-pile
Son-in-law	Jonwāi	Jāmāi
Daughter-in-law	Boārī	Bau
Father's elder brother	Jeṭhā	Jeṭhā
Father's younger brother	Dadāi, khurā	Kakā, khuḍā
Elder brother	Kakāi, dādā	Dādā
Elder brother's wife	Bau	Baudi
Elder sister	Bāi	Didi
Grand-father	Kakā deutā, ātā	Thākurdādā
Grand-mother	Burhī āi, ābu	Thākurmā
Wife's elder brother	Jeṭheri, bargiri	Sambandhi *
Wife's younger brother	Khulāli	Sālā
Elder sister's husband	Bhinihi	Bhagnipati *
Younger sister's husband	Baināi	Bhagnipati *
Wife's sister's husband	Sālpati	Bhāirābhāi
Youth	Dekā	Yubak, chengdā *
Maiden	Dekerī, gābharu	Yubati
Younger brother	Bhāi	Bhāi
Younger sister	Bhani, baini	Bon
Head	Mur	Māthā
Eye	Caku	Cok
Mouth	Mukh	Mukh
Nose	Nāk	Nāk
Neck	Dingi, gal	Galā
Lip	Oṭh	Thoṭ
Hand	Hāt	Hāt
Foot	Bhari, pāo	Pā
Knee	Āṭhu	Hātu
Thigh	Karangan, urat	Uru *
Waist	Kakāl	Komar
Buttock	Tapilā	Pācā
Navel	Nāi	Nābhi *
Blood	Tez	Rakta *
Sun	Beli, Sūruj	Sūrya *
Moon	Jon	Cānd
Sky	Carag, ākāh	Ākāś *
Day	Din	Din
Night	Nisā, rāti	Rāt
Morning	Puā	Sakālbela, bhor
Evening	Gadhūli, sāy, sandhyā	Sāy, sandhyā *
Fire	Jui	Āgun
Water	Pāni	Jal *
Rain	Barṣaṇ	Br̥ṣṭi *
Light	Pohar	Ālo *
Darkness	Āndhār	Āndhār
Court-yard	Cotāl	Uṭhān
Gate-way	Padulī	Sadar-darijā
Road	Āli, bāt	Rāstā
Stone	Śil, pathar	Pāthar
Tree	Gach, burikh	Gāch
House	Ghar	Ghar
Village	Gāon	Grām, palli
River	Nai	Nadi *
Elephant	Hāt	Hāt
Horse	Ghorā	Ghodā
Cattle	Garu	Garu
Calf	Dāmuri, bāchur, poāli	Bāchur

English	Assamese	Bengali
Bull-calf	Damarā, bāzan	Dāmra
Cow-calf	Kālā, cheuri	Bokan
Buffalo	Mah, mah	Mahiṣ *
Dog	Kukur	Kukur
Cat	Mekuri	Biḍāi *
Deer	Pahu	Harin *
Swine	Gāhari	Suar
Bird	Carāi, pakhi	Pākhi
Black	Kālā	Kālo
White	Bagā	Sādā
Green	Scujā	Sibuj
Red	Rangā	Lāl
Great	Dāngar, bar	Bida
Small	Saru	Chota
Hot	Tapat	Garam
Cold	Cenḥā, thāṇḍā	Thāṇḍā
Sweet	Mithā, soḍ	Mis'a, * muthā
Acid	Tengā	Tvak
Hunger	Bhok	Khide
Thirst	Piāh	Piās
Sleep	Topani	Ghum
Sickness	Nariā	Asukh *
Fever	Jvar *	Jvar *
Diarrhoea	Hāgani	Pejer asukh
Dysentery	Tezāon	Amāsaya *
Small-pox	Āi, basanta *	Basanta *
Cholera	Hāizā, jahani	O ā-uthā
Birth	Janam, opajā	Jnma *
Death	Maran *, dhukuā	Maran *
Fatigue	Bhāgar	Klāni *
Rest	Jirani	Bi'rām *
Eat	Khā	Khā
Drink	Pi	Pān kar
Come	Āh	Ās
Go	Yā *	Yā *
Stand	Uṭh	Oṭh
Sit	Bah	Bas
Walk	Bul, hāt	Hāt
Run	Lar	Daur
Laugh	Hānh	Hās
Weep	Kānd	Kānd

In the above list it will be seen that the Assamese words are mostly *tadbhavas*. The *tatsamas* cannot be pure vernacular words. Their existence in any language only shows its poverty. In this respect Assamese is a very rich language.

Such words of primary importance and the grammatical peculiarities (noticed in the body of the book) clearly indicate that Assamese is quite independent of Bengalee. These two languages are distinct from one another. Assamese has rather some affinity with Hindi. In fact the affinity between Assamese and Hindi is much greater than between Assamese and Bengalee. The grammatical peculiarities noticed in the book will make this clear. I add an example of the mode of expressing the same idea in the three languages :—

Hindi	Bhukh najāne bāsi bhāt.
			Nid najāne choṭi khāt.
			Piās najāne dhubi ghāt.

Bengali	Khide jānenā bāsi bhāt. Niñd jānenā choṭa khāt. Piās jānenā dhubi ghāt.
Assamese	Bhoke nājāne bāhi bhāt. Ninde nājāne chuṭi khāt. Piāhe nājāne dhobār ghāt.

A few writers are in favour of reforming the spelling of Assamese words. As already noticed the Assamese do not pronounce the cerebrals and use only one sibilant. So, the cerebrals and 2 sibilants as also ṛ and ṝ may be dropped. But the literate persons follow the meaning of words with both ear and eye. So, I think, the spelling should follow the Sanskrit originals in cases of Tatsama and Tadbhava words.

Seals bearing incised pictorial signs have recently been unearthed at Mohenjo-dāro and Harappā. These have not yet been completely deciphered. But it is evident that the Brāmī alphabet of India is derived from this script. The probable date of Mohenjo-dāro civilization is 3000—2750 B.C.¹

PREFACE

In the following pages I have made an attempt to give the principal grammatical forms and trace, in as brief a compass as possible, the origin of the Assamese language. I have not confined my attention solely to the standard form of our speech but have noticed both the language and dialects in current use in the Brahmaputra Valley. This is unavoidable for a correct understanding of the origin and development of our language. Words and grammatical forms have a history of their own, throwing light on ethnology, archæology and general history, and a consideration of all such materials is indispensable in a work of this kind. *My aim is to show what they are, not what they should be.* Such a wide consideration would extend the field of grammatical studies and result in the development of a good, readable, healthy and useful Assamese literature.

I have generally followed the spelling adopted in the Hemakoṣa. But it will be observed that, in several particulars, this invaluable work has deviated from the Sanskrit spelling. I consider that spelling should follow the Sanskrit original as far as practicable. Both eye and ear follow the meaning of a word. Further, for purposes of etymology, it is desirable that Sanskrit spelling should be maintained intact. Accordingly I have, in a few cases, suggested a deviation from the Hemakoṣa.

¹ See The Indus Civilization by Dr. E. Mackay.

Occasionally I have used double spelling to conform to both Sanskrit and the Hemakoṣa. Double spelling is not unknown in Sanskrit. The following list will show what I mean.

<i>Spelling of Hemakoṣa.</i>	<i>Meaning.</i>	<i>Spelling suggested.</i>	<i>Derivation.</i>
Kaṭṭarā	{ post for the axle of a Dheṅki.	Kaṭṭarā.	S.— <i>Kuṭara</i> (=the post round which the rope of the churning stick passes). Pr.— <i>Kuṭari</i> . Tam.— <i>Kuliāl</i> , <i>Kulikhāram</i> (= a labourer).
Kulī	{ a coolie or labourer.	Kulī.	<i>Ghum+ti</i> (secondary derivative suffix).
Ghumati	sleep.	{ Ghumati, Ghumati.	S.— <i>Coṣikā</i> (=a petticoat).
Çiria	{ waist-cloth for male.	{ Çuriā. Çuriā.	S.—(<i>Chā</i> , <i>Śāva</i> , <i>Śāvaka</i>)+ <i>ri</i> (redundant suffix).
Çeunri	a cow-calf.	Cheunri.	S.— <i>Dara</i> . S.— <i>Darhā</i> .
Dar	fear.	Dar, dar.	
Dānh	gad-fly.	Dānh.	
Dāmuri	calf.	{ Dāmuri, Dāmuri.	S.— <i>Damva</i> (=a young bullock) As Masc.— <i>Damarā</i> or <i>dāmrā</i> (=a bull-calf) Fem.— <i>Dāmuri</i> (=a cow-calf).
Juti	{ convenience, pleasing.	Juṭi.	S.— <i>Juṣṭa</i> , V.— <i>Juṣṭi</i> (pleasing).
Dhuṭi	{ waist-cloth for male.	Dhuṭi.	S.— <i>Dhaṭikā</i> , <i>dhaṭi</i> (a strip of cloth fastened round the loins or over the privities)
Naṭuā	actor, dancer.	{ Naṭuā, Natuā.	S.— <i>Nartaka</i> , V.— <i>Nrtu</i> . Pr.— <i>Nattao</i> , <i>ṇattao</i> .
Nihāli	{ Quilt, warm cloth.	Nihāli.	S.— <i>Nisāra</i> .
Padūli	{ outer door, gate-way.	Padulī.	S.— <i>Pratoli</i> , Pr.— <i>Padoli</i> .
Padūli-sungā	{ lit. smelling gate-way.	Padulī-sungā.	S.— <i>Pratoli</i> + √ <i>Siṃgh</i> (=to smell).
Bāch	{ to sift, to select.	Bāç.	S.— <i>Viç</i> (=to sift).
Bātari	news.	{ Bātari, Bātari.	S.— <i>Vāṛta</i> , <i>Vāṛtā</i> (=news). As.—masc.— <i>Batarā</i> , <i>bātarā</i> . fem.— <i>Bātari</i> Dim.— <i>Bātari</i> (?)
Lāhari	lovely.	{ Lāhari, Lāharī.	S.— <i>Lāsa</i> , <i>lāsaka</i> (=sporting, a dancer). As masc.— <i>Lāhar</i> . S.— <i>Lāsikā</i> , <i>lāsyā</i> (=a dancing girl). As fem.— <i>lāhari</i>
Śāri	line.	{ Śāri, Śāri.	S.— <i>Sarani</i> , <i>saraṇī</i> , <i>śaraṇi</i> , <i>śarani</i> (=a straight or continuous line.).
Hul	{ a thorn, a pointed thing.	{ Hul, Hul.	S.— <i>Śūla</i> (=a sharp or pointed weapon, an iron spit).

Double letter under a *ref.* (') has been omitted. In Sanskrit and Vedic this is optional. Double letter under a *ref.* is a peculiarity of Bengal. In Northern and Western India it is often avoided. In a few cases I have optionally used Prākṛtic spelling to indicate the real pronunciation, e.g. *jetek*, *yetek* : *jetiā*, *yetiā* *yetiā* : *jeve*, *yeye* ; *tetiā*, *tetiā* : &c.

There are several Assamese grammars in current use in the schools. But some of them are like Sanskrit grammars more or less written apparently in imitation of Bengali works. The first real Assamese grammar, though in an elementary form, was composed by Rev. N. Brown of the American Mission. The late Pundit Nārāyaṇa Čandra Vidyābhuṣaṇa also attempted to write such a grammar. The best work of the kind is the *Baḥal Vyākaraṇa* of the late Assamese scholar S. N. Barā B.L. The other grammars generally deal unnecessarily with rules of Sanskrit *sandhi*, Sanskrit suffixes and Sanskrit compounds, but omit a few of the Assamese grammatical forms. In making this remark I must not be understood, in any way, to underrate their intrinsic worth. I myself derived much benefit from them as I must frankly admit. My object in making this remark is to show the necessity for writing a grammar like the present.

The plan of the work is to explain first the grammatical forms and then to try to trace their origin. Old Assamese forms of words and grammar have been illustrated, in most cases, by quotations and references to their peculiar and important uses indicated. Affinities with the other Prākṛtic languages of Eastern India have been noted wherever thought necessary. For a clear understanding of the suggested derivation Prākṛtic forms have been added. In a few cases Pāli forms have also been inserted.

It will be observed that the origin and derivation suggested in this work are, in several cases, mere matters of guess-work and based mainly on resemblances. It is quite possible that some of the resemblances would turn out to be accidental. A few cases may even appear to be fanciful and arbitrary. Though I have suggested no derivation without sufficient reasons, I have not the slightest desire to make light of my errors, inaccuracies and defects, both of omissions and commissions, which cannot be avoided in a work of this kind in the first attempt. Palpable mistakes will, at once, attract attention of the public; and I shall be grateful to any reader who would do me the honour of kindly pointing them out and indicate the places which require corrections, additions or improvements so as to enable me to remove the errors and defects in the second edition, if indeed the work goes to the press again. I am, however, persuaded that the materials placed before the public will be of some help to the earnest and worthy scholars for a more systematic and thorough study of the subject in future.

I must now gratefully acknowledge the help I have received from different sources. In doing so I must give first place to the Prākṛt

Grammars of Hema Çandra and Vararuçi. I constantly kept by my side these two books with the Hemakoşa and Apte's Sanskrit-English Dictionary and freely referred to them for any information I needed. Professor Macdonell's Vedic Grammar and Dr. Hoernle's Comparative Grammar of the Gaudian Languages are the next works from which I have derived immense help and to which I am greatly indebted. To the Hindi Grammar of Dr. Kellogg, the Comparative Grammar of the Dravidian Languages of Caldwell and the Science of Language of Professor Maxmuller I am equally indebted. I also derived no small help from Beames' Comparative Grammar of the Modern Aryan Languages of India and Kāchchāyana's Pāli Grammar edited by Dr. Mason. I am equally indebted to Professor Rapson for the help I received from his Ancient India and to Sir E. A. Gait for the valuable materials used from his History of Assam. My thanks are also due to the authors of the other books referred to in the body of this work. Among them I may specially mention the name of Srijut D. N. Bez Barua and acknowledge with thanks the help I received from his History of the Assamese Language and Literature in writing the chapter on Assamese Literature in the Introduction to this work.

Very special thanks are due to Dr. B. K. Kakati M.A. PH.D., Pundit . Srijut Nārāyaṇa Çandra Miśra, Srijut S. C. Goswami B.A., B.T., Dr. H. K. Das L.M.S., and the late Pundit Lakhi Kanta Miśra Bhāgavatī for kindly going through parts of this work and for giving valuable suggestions here & there. My young friend Srijut Harendra Nath Kalita has been good enough to read the proofs in Calcutta. I am alone responsible for the few printing mistakes in the book. Two examples in the chapter on phonetic changes have been misplaced through inadvertence. They have been noted in the Errata.

Gauhati, }
30-5-36

K. MEDHI

Transliteration.

অ — a	ট — t
অ' — ā	ঠ — th
অ — ā	ড — d
ই — i	ঢ — dh
ঈ — ī	ণ — ṇ
উ — u	ত — t
ঊ — ū	থ — th
ঋ — ri, r,	দ — d
ঌ — r	ধ — dh
এ — e	ন — n
ঐ — ai	প — p
ও — o	ফ — ph
ঔ — au	ব — b
ঃ — m	ভ — bh
ঃ — h	ম — m
ক — k	য — y
খ — kh	র — r
গ — g	ল — l
ঘ — gh	ব — v
ঙ — ng	শ — s or ś
চ — ç	ষ — ṣ
ছ — ch	স — s
জ — j	হ — h
ঝ — jh	ঝ — n or ṇ
ঞ — ṇ or ñ	ঞ — l
	ঋ — lh

Abbreviation

A.	}	...	Assamese.
As.	}	...	
Ap.	Apabhraṃśa.
Ap. Pr.	Apabhraṃśa-Prākṛt.
Ar.	Arabic.
A. S.	Anglo-Saxon.
Ah.	Ahom.
Ait. Br.	Aitareya Brāhmaṇa.
Ait. A.	Aitareya Āraṇyaka.
Ath. V.	}	...	Atharva Veda.
Ath.	}	...	
Beng.	Bengali.
Beames	John Beame's Comparative Grammar of the modern Aryan Languages of India.
Bhut.	Bhutānese.
Chut.	Chutā.
Dan.	Danish.
Dr.	Dravidian.
Eng.	English.
East. H.	Eastern Hindi.
Gar.	Gāro.
Goth.	Gothic.
Gr.	German.
Gk.	Greek.
Guj.	Gujrātī.
Ghor.	Ghorwālī.
H.	Hindī.
H.C.	}	...	Hemaçandra.
Hem. C.	}	...	
Hoernle.	}	...	Hoernle's Comparative Grammar of the Gauḍian Languages.
Hornle.	}	...	
Ir.	Irānī.
Isl.	Islamic.
K. Śas.	Kāmarup Śāsanāvalī.
Kacch.	Kācchāyana's Pāli Grammar.
Kach.	Kachārī.
Kath. Sam.	Kāthaka Saṃhitā.
Kham.	Khāpti.
Khas.	Khāssi.
Kum.	Kumāonī.
L.	Latin.
Mar.	Mārāthī.

Mait. Sam.	...	Maitrāyaṇī-Saṁhitā.
Mal.	...	Mālayālam.
Mik.	...	Mikir.
Mir.	...	Miri.
Mg. Pr.	}	Māgadhī-Prākṛt.
Mg.		
Mh. Pr.	}	Mahārāṣṭrī Prākṛt.
Mh.		
Mh. Śr. Pr.	...	Mahārāṣṭrī-Śaurasenī-Prākṛt.
Mh. Śr. Ap.	...	Mahārāṣṭrī-Śaurasenī-Apabhraṁśa.
Mg. Ap.	...	Māgadhī-Apabhraṁśa.
Ng.	...	Nagā.
Nep.	...	Nepālī.
P.	...	Pali.
Per.	...	Persian.
Pr.	...	Prākṛt.
Punj.	...	Punjabī.
RK.	}	Rig-Veda.
Rig. V.		
S.	}	Sanskrit.
San.		
Śat. Br.	...	Śatapatha Brāhmaṇa.
Sankh. Śr. Sut	...	Saṅkhāyana Śrauta Sūtra.
Sind.	...	Sindhī.
Śr. Ap.	...	Śaurasenī-Apabhraṁśa.
Śr. Pr.	}	Śaurasenī-Prākṛt.
Śr.		
Tam.	...	Tamil.
T. B.	...	Taittirīya Brāhmaṇa.
Tait. S.	...	Taittirīya Saṁhitā.
Tel.	...	Telugu.
V.	...	Vedic.
Vr.	...	Vararuṇi.
Vaj. Sam.	...	Vājasaneyī Saṁhitā.
West. H.	...	Western Hindi.
Yaju	...	Yajur-Veda.
Zend.	...	Zend-Avesta.

Grammatical Abbreviations.

Ad.	...	Adjective.	Masc.	...	Masculine.
Adv.	...	Adverb.	N.	...	Noun.
Inf.	...	Infinitive.	Neut.	...	Neuter.
Inter.	...	Interjection.	Pr.	...	Pronoun.
Con.	...	Conjunction.	Prep.	...	Preposition.
Fem.	}	Feminine.	V.	}	Verb.
F.			√		

অসমীয়া ব্যাকৰণ আৰু ভাষাতত্ত্ব

প্ৰথম অধ্যায়

বৰ্ণ প্ৰকৰণ (The Alphabet)

১। বৰ্ণৰ চিহ্ন (Type of Alphabet)—অসমীয়া মুদ্ৰিত পুথিত ব আৰু ব ভিন্ন সমুদায় বঙলা আখৰ ব্যৱহৃত হোৱা দেখা যায়। আফিচ-কাছাৰী, স্কুল-কলেজ, দোকান-পোহাৰতো তদুপ। আজিও বহুত অসমীয়াই চিঠি-পত্ৰত ‘ব’-ক ‘ৰ’ কৰি লেখে আৰু ‘ৰ’ আৰু ‘ব’ৰ বৰ প্ৰভেদ নাৰাখে। কিন্তু পুৰণি পুথি লেখোঁতাসকলে এতিয়াও অসমীয়া বৰ্ণমালা এৰা নাই। আগৰ অসমীয়া পণ্ডিতে কেতিয়াও আধুনিক বঙলা বৰ্ণমালা ব্যৱহাৰ নকৰিছিল। সমুদায় হাতে লিখা পুথিৰ আখৰ অসমীয়া। এইটো অৱশ্যে স্বীকাৰ্য্য যে পুৰণি অসমীয়া আৰু পুৰণি বঙলা আখৰৰ গঢ় বৰ বেচি পৃথক নাছিল। আৰু অতীজতে উভয় বৰ্ণমালাৰ একে জন্মস্থান আছিল। কিন্তু আধুনিক বঙলা আখৰ আগেয়ে কোনো কালে অসমত নচলিছিল।

২। মূল—অসমীয়া পুথি, তামৰফলি, খোদিত লিপি, মুদ্ৰা আদিত অসমীয়া বৰ্ণমালা প্ৰচলিত থকা দেখা যায়। এই অসমীয়া আখৰ আধুনিক দেৱনাগৰী আখৰৰ ৰূপান্তৰ নহয়। সম্ভৱতঃ ই হিন্দী “কায়থী”ৰ শাখা মাত্ৰ। আধুনিক দেৱনাগৰী আখৰো কায়থীৰপৰা উদ্ভূত অৱস্থা পোৱা বৰ্ণ। দেৱনাগৰী, বঙলা, অসমীয়া আৰু উড়িয়া আখৰ এতিয়া বিলগ বিলগ হলেও সিহঁতৰ পৰস্পৰৰ ভিতৰত ইমান সাদৃশ্য আছে যে সিহঁতৰ আটাইবিলাকক একে আৰ্হিৰ আখৰ বুলিব পাৰি। বহু পণ্ডিতে বঙ্গালী, অসমীয়া, উড়িয়া আৰু কায়থী আখৰ আগৰ দিনৰ গুপ্ত আৰু কুটিল বৰ্ণৰ ৰূপান্তৰ বুলি অনুমান কৰে। কিন্তু এইবিলাক কোন সময়ত কেনেকৈ পৃথক হ’ল তাৰ মীমাংসা

এতিয়ালৈ কোনোও কবিৰ পৰা নাই। জন বিম্চে^১ কয় যে খৃষ্ট জন্মৰ ৩০০ বছৰ আগৰপৰা পালি আখৰ চলিছিল। তাৰপৰা খৃষ্টীয় পঞ্চম শতাব্দীত গুপ্ত আখৰ আৰু শেষোক্ত আখৰৰপৰা খৃষ্টীয় দশম শতাব্দীত কুটিল আখৰ ওলাইছিল।

৩। কোনো কোনো ইউৰোপীয় পণ্ডিতে^২ কয় যে বিদেশৰ লগত বেহাৰেশাৰৰ সুবিধা কৰিবৰ নিমিত্তে খৃষ্ট জন্মৰ ৭০০।৮০০ বছৰ আগেয়ে ভাৰতৰ মানুহে মুদ্ৰা উলিয়াইছিল আৰু আখৰৰ সৃষ্টি কৰিছিল। ডাক্তৰ মেচনে^৩ কয় যে ভাৰতীয় বৰ্ণমালা খৃঃ পূঃ ৬০০ বছৰৰ আগেয়ে সৃষ্ট হৈছিল আৰু গৌতম বুদ্ধৰ আগেয়ে এই বৰ্ণমালা প্ৰচলিত আছিল। ইকালে সংস্কৃত বৈয়াকৰনিকসকলে বৰ্ণমালাক বিধাতাৰ সৃষ্ট, গতিকে “নিত্য” বুলিছে। জ্যোতিষ্তত্ত্ব^৪ আছে—“যিহেতু ছমাহৰ ভিতৰতে ভ্ৰান্তি জন্মে এই হেতু পূৰ্বকালে বিধাতাই অক্ষৰ সৃষ্টি কৰি পত্ৰগত কৰিছিল।” আজিকালি বহুতে এই মত অশ্ৰান্ত বুলি স্বীকাৰ কৰিবলৈ টান পাব। ভিন ভিন সংস্কৃত ব্যাকৰণত বৰ্ণৰ সংখ্যা ভিন ভিন দেখা যায়। অকল সেয়ে নহয়, দুই এটা বৰ্ণও পৃথক পৃথক। তাত বাদে পৃথিবীৰ ভিন ভিন জাতিৰ বৰ্ণমালাৰ আখৰ, নাম আৰু সংখ্যাও পৃথক। এনে স্থলত বৰ্ণমালাক “নিত্য” বুলিব নোৱাৰি। বৰ্ণ শব্দ নিৰ্দেশ কৰিবৰ চিন মাত্ৰ।

৪। বৈদিক যুগত ভাৰতত কি আখৰ চলিত আছিল তাক জানিবৰ কোনো উপায় নাই। কিন্তু মিচৰ বৰ্ণমালাৰ নিচিনা বস্তুৰ চিত্ৰানুকৰণ আখৰ আদিত চলিত আছিল বুলি বহু পণ্ডিতে বিশ্বাস কৰে। ভাৰতৰ পুৰণি আখৰ এতিয়ালৈ যি পোৱা গৈছে তাৰ ভিতৰত পালি আখৰেই অতি পুৰণি। এই পালি আখৰ অশোকৰ “তাম্ৰ-শাসন” আৰু “শিলালিপি”ত এতিয়াও পোৱা যায়। এই পালি আখৰক “ব্ৰাহ্মী” আখৰো বোলে। এই

১. Comparative Grammar of the Modern Aryan Languages of India —Beames, Vol I, p 57.

২. Imperial Gazetteer of India, India Empire, Vol. II, p. 135. See also Vincent Smith's Asoka, p 140.

৩. Kachchayano's Pali Grammar by F. Mason, p. 7.

৪. বাগ্গাঙ্গিঃহপি সময়ে ভ্ৰান্তিঃ সংজায়তে যতঃ।

ৰাত্ৰাকৰাণ সৃষ্টানি পত্ৰকঢ়াশ্ৰুতঃ পুৰা ॥ ইতি জ্যোতিষ্ততে বৃহস্পতিঃ।

See also “সি.ফা বৰ্ণ সমাৱয়” কলাপ ব্যাকৰণ, ১ম সূত্ৰ।

কথা মনত ৰাখিব লাগে যে অশোকৰ সময়ত আফগানিস্তান অঞ্চলত “খৰোষ্ঠী” আখৰো ব্যৱহৃত হৈছিল। কিন্তু সি বাস্তৱিকতে ভাৰতীয় আখৰ নাছিল। খৰোষ্ঠী আখৰ সৌহাতৰপৰা শওহাতলৈ লেখা হয়; কিন্তু ব্ৰাহ্মী আখৰ প্ৰায় সৰ্বদাই বাওঁফালৰপৰা সোঁফাললৈ লেখা হয়। ব্ৰাহ্মী বা পালি আখৰ পৰীক্ষা কৰি মিঃ টমাচ আৰু জেনেৰেল কনিংহামে^১ অনুমান কৰিছে যে মিচৰবাসীৰ নিচিনা হিন্দুসকলেও আদিত বস্ত্ৰৰ চিত্ৰ আঁকি মনৰ ভাৱ ব্যক্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। তাৰ পাচত সেই বস্ত্ৰৰ আংশিক চিত্ৰকে আখৰ স্বৰূপে ব্যৱহৃত কৰিছিল^২ : যেনে—চৰাইৰ ঠোঁটৰ চিত্ৰেদি “চৰাই”, মানুহৰ মূৰৰ চিত্ৰ দ্বাৰা “মানুহ” বুজাবৰ চেষ্টা কৰিছিল। পাচে এই নিয়ম তেওঁলোকে তাতো বিস্তৃত কৰি কোনো এটা বস্ত্ৰৰ চিত্ৰক সেই বস্ত্ৰৰ বিশেষ গুণ বা স্বভাৱৰ চিন স্বৰূপে ব্যৱহাৰ কৰিছিল; যেনে, ধূত বুজাবলৈ শিয়ালৰ চিত্ৰ, খং বুজাবলৈ বান্দৰৰ চিত্ৰ, বাটবুলা বুজাবলৈ ভৰি ছুখনৰ চিত্ৰ, দেখা বুজাবলৈ চকু এটাৰ চিত্ৰ ইত্যাদি লেখিছিল।

কিন্তু এই উপায়ে সময়ত যথেষ্ট নোহোৱাত (যেনে—মানুহৰ নাম এটা লেখিবৰ নিমিত্তে চিত্ৰ নোহোৱাত) তেওঁলোকে আন উপায় অৱলম্বন কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিল। তেওঁলোকে মিচৰবাসীৰ দৰে শেষত বহু চিত্ৰক উচ্চাৰণ দ্বাৰা নিৰ্দেশ কৰিছিল। এইদৰে ভাৰতবৰ্ষত বৰ্ণৰ চিহ্ন সৃষ্ট হ’ল। জেনেৰেল কনিংহামে অশোকৰ শাসনৰ বৰ্ণমালা বস্ত্ৰৰ চিত্ৰৰ লগত তুলনা কৰি তলত লিখা সিদ্ধান্তত উপস্থিত হৈছে। “মোৰ সিদ্ধান্ত এই যে মিচৰ দেশৰ চিত্ৰাঙ্কৰ মিচৰবাসীৰ দ্বাৰা সৃষ্ট হোৱাৰ দৰে ভাৰতীয় বৰ্ণমালা ভাৰততে সৃষ্ট হৈছিল। মই স্বীকাৰ কৰোঁ ভাৰতীয় বহুবৰ্ণৰ গঢ় একে বস্ত্ৰ বুজুৱা মিচৰৰ বহু চিত্ৰাঙ্কৰৰ লগত মিলে; কিন্তু উভয়ৰ নাম (উচ্চাৰণ) বিলগ, কিয়নো এই দুই ভাষাত সিসাৰে বিলগ বিলগ উচ্চাৰণৰ ধাতু (শব্দ) গঠিত কৰে। যেনে—মিচৰবাসীসকলে বাট হাটাতো মেলি দিয়া ঠোঁট এযোৰৰ চিত্ৰেদি বাটবুলা (বা গতি) বুজাইছিল; ভাৰতবাসীসকলেও তেনেকৈ মেলি দিয়া কোম্পাচ কাঁটা এটাৰ চিত্ৰদ্বাৰা “গ” আখৰ (স. গম্—গতিকৰ্) বুজাইছিল। কিন্তু মিচৰত এই চিত্ৰেৰে “স” (S) আখৰ হে নিৰ্দেশ কৰিছিল। মই

১। His Corpus Inscriptionum Indicarum. [See also Dutt’s Ancient India]

২। ১৯২৯ খৃষ্টাব্দত ভিক্ৰমগড় প্ৰদৰ্শনীত দিৱ্য সত্ৰৰ গোসাঁইৰপৰা প্ৰাপ্ত পালি আখৰযুক্ত দুটা ৰূপৰ মুদ্ৰা দেখিছো। তাৰ আখৰতে এই কথা খাটে।

কণ্ঠ ভাৰতবাসীয়ে এই সংস্কৃত মিচৰবাসীৰপৰা ধাৰ কৰা হলে সি ‘গ’ লুপ্তজাই ‘স’ হৈ বুজালে হয়। এচিৰিয়ান মানুহে একেডিয়ান সাংস্কৃতিক চিহ্ন (বৰ্ণ) ধাৰ কৰোঁতে তাকে কৰিছিল অৰ্থাৎ মিচৰবাসীৰ লগত তেওঁলোকৰ বৰ্ণমালাৰ উচ্চাৰণ মিল বাখিছিল।” জেনেবেল কনিংহামে অনুমান কৰে যে ব্ৰাহ্মী আখৰ ‘খ’ সংস্কৃত খনিদ্র (বা কোদাল, খন্ ধাতু)ৰপৰা, ‘য’ যৱ বা মানুহৰ কোনো এক অঙ্গৰপৰা, ‘দ’ দন্তুৰ (দাঁতৰ) পৰা, ‘ধ’ ধনুসৰ (ধেমুৰ) পৰা, ‘প’ পানিৰ (হাতৰ) পৰা, ‘ম’ মুখৰপৰা, ‘ব’ বীণাৰপৰা, ‘ন’ নাসাৰপৰা, ‘ৰ’ বজ্জুৰপৰা, ‘হ’ হস্তৰপৰা, ‘ল’ লঙ্গৰ (লাঙ্গলৰ) পৰা বা মানুহৰ কোনো এক অঙ্গৰপৰা আৰু ‘শ’ শ্ৰৱণৰ (কাণৰ) পৰা ওলাইছে। এইদৰে আন আন পালি বৰ্ণও, যেনে—অক্ষিৰপৰা ‘অ’, ঈষৰ (ঈহৰ) পৰা ‘ই (ঈ)’, ওষ্ঠৰপৰা ‘ও’, কুম্ভাক্ষ বা কুঠাৰপৰা ‘ক’, চামৰৰপৰা ‘চ’, ছত্ৰৰপৰা ‘ছ’, ঝাবুৰপৰা ‘ঝ’, টঙ্কৰপৰা (তুৰোৱাল) ‘ট’, ত্বৰিত গতিৰপৰা ‘ত’, ফলীৰপৰা ‘ফ’, আৰু স্তৱকৰপৰা ‘স’ ওলাব পায়। পালি (ব্ৰাহ্মী) আখৰ চিনা পাঠকে ইয়াৰ সত্যতা সহজে অনুমান কৰিব পাৰিব।

৫। বৰ্ণ নিৰ্ণয়—অসমীয়া ভাষাত অ, আ, ই, ক, খ, গ আদি ৪৬টি বৰ্ণ আছে। বৰ্ণ দুবিধ—স্বৰ আৰু ব্যঞ্জন বা হল। স্বৰৰ অৰ্থ সংগীত ধ্বনি। ইয়াক আন বৰ্ণৰ সহায় নোলোৱা কৈ উচ্চাৰিত কৰিব পাৰি। ব্যঞ্জনৰ অৰ্থ স্পষ্ট বা বঞ্জিত কৰণ। যি বৰ্ণে স্বৰক বঞ্জিত কৰে সি ব্যঞ্জন বৰ্ণ। স্বৰ ভিন্ন ব্যঞ্জনৰ উচ্চাৰণ কৰিব নোৱাৰি।

৬। স্বৰ বৰ্ণ (Vowels)—অসমীয়া ভাষাত ১১টা স্বৰবৰ্ণ আছে। যথা, আদি স্বৰ—অ আ ই ঈ উ ঊ ঋ, এ, ঐ, ও ঔ। অন্ত্যস্বৰৰ চিন (o) † ি িী ু ুী ে েী ো োী। ইয়াত বাদে অসমীয়াত ‘অ’ আৰু ‘ও’ ৰ মধ্যবৰ্তী উচ্চাৰণ-বিশিষ্ট স্বৰ এটিৰো প্ৰচলন আছে; তাক “অ” বুলিব পাৰি। উদাহৰণ, ল’ৰা, ব’সু, গ’ক, ল’ক, ইত্যাদি।^১ ‘অ’ ৰ প্ৰকৃত উচ্চাৰণ, যথা—কৰণ, অকৰণ, গমন, কলহ ইত্যাদি এই উচ্চাৰণৰপৰা

১। Dutt's Civilization in the Buddhist Age, p. 113.

২। “কোনো কোনোৱে অনুমান কৰে যে সংস্কৃত ‘ও’ ৰ উচ্চাৰণ অসমীয়া অ’ত কৰা যায়। সংস্কৃত ঐ অসমীয়া ‘ও’ ৰ নিচিনা উচ্চাৰিত হোৱা উচিত। তেনেকৈ সংস্কৃত এ ইংৰাজী Man শব্দৰ a-ৰ নিচিনা উচ্চাৰিত হব লাগে। সংস্কৃত ঐ ইংৰাজী make শব্দৰ a-ৰ নিচিনা উচ্চাৰিত হব লাগে। সংস্কৃত ‘অ’ আৰু ‘আ’ ৰ দীৰ্ঘ ব্ৰহ্ম মাত্ৰ প্ৰভেদ, উচ্চাৰণ একে।” শ্ৰীযুত নাৰায়ণচন্দ্ৰ দেৱ মিত্ৰ।

৮। ব্যঞ্জনবর্ণৰ লগত স্বৰ সংযোগ নাথাকিলে পৰস্পৰ লগলাগি সংযুক্ত বৰ্ণ হয়। ক, ঞ, ত্ত, ত্ত্ব, ত্ত্ব, ক্ক, কা, ক্কা, ক্ক, ক্ষ, ক্ষা, ক্ষ্ব, জ, জ্জ, জ্জ্ব, জ্জ্ব, ঘ, ঘ্ঘ, ট্টি, ট্টি, গ্গ, গ্গ, দ্ধ, দ্ধ, ন্ন, ন্ন, স্স, স্স

ক, খ, ব, ক, গ, ঞ, ঠ, ঞ্, স্ত, হ, ঙ, ঙ্, এইবিলাক সংযুক্ত বৰ্ণ ১।
এই কেইটা জানিলে আন সংযুক্ত আখৰ লেখিবলৈ সহজ হ'ব।

সাধাৰণতঃ ট-বৰ্গৰ লগত ষ আৰু ত-বৰ্গ, ক, খ, প, ফ, ম-ৰ লগত স যোগ হয়। কিন্তু ঈ, ঐ, উ, ঊ আগত থাকিলে ক, খ, প, ফ, আৰু ম-ৰ লগত ষ যোগ হয়। বাম্প, বাম্পীকা, শম্প, শৌক্ল, শ্লেষ্মা, ভাষোষ্মা আদি শব্দ এই নিয়মৰ বাহিৰ।

৯। মূল—অসমীয়া বৰ্ণমালাৰ মূল সংস্কৃত বা আচলতে বৈদিক সংস্কৃত। সংস্কৃত বৰ্ণমালাৰ নিচিনা পৃথিবীৰ ভিতৰত সম্পূৰ্ণ আৰু সৰ্বান্ন-সুন্দৰ বৈজ্ঞানিক বৰ্ণমালা ক'তো নাই। এই বৰ্ণমালা লিখা ভাষাত চলাৰ আগেয়ে গঠিত হৈছিল বুলি বক্তে স্বীকাৰ কৰে। ভাৰতৰ বৰ্ণ-বিভাগ অতি পুৰণি কালৰপৰা মুখে মুখে চলি অহা কথা প্ৰাতিশাখ্যৰপৰা জনা যায়। প্ৰাতিশাখা হিন্দুৰ এবিধ স্বৰ-বিজ্ঞান শাস্ত্ৰ।

বৈদিক সংস্কৃতত তলত লিখা বৰ্ণ কেইটি পোৱা যায় :—স্বৰ—অ, আ, ই, ঈ, উ, ঊ, ঋ, ৱ, এ, ও, ঐ, ঔ ১৩টি। বাঞ্জন—ক, খ, গ, ঘ, ঙ, চ, ছ, জ, ঝ, ঞ, ট, ঠ, ড, ঢ, ঙ (l), ঞ্ (lh), ণ, ত, থ, দ, ধ, ন, প, ফ, ব, ভ, ম, য, ৰ, ল, ৱ, শ, ষ, স, হ। তাৰ বাহিৰে জিহ্বামূলীয় আৰু উপস্থানীয় 'ত'-ৰো প্ৰচলন আছিল। এই হিচাপে বাঞ্জনবৰ্ণ ৩৯টি। ঋগ্বেদত সচৰাচৰ, বিশেষকৈ স্বৰৰ মাজত বহিলে, ঙ আৰু ঞ্-ৰ ঠাইত ড় আৰু ঢ় (l আৰু lh) হয়। সেই দেখি কোনো কোনোৱে ঙ আৰু ঞ্-ক ড় আৰু ঢ় বুলি ধৰে ২। 'ৱ'-টোৰ ব্যৱহাৰ বৈদিক যুগত নাছিল বুলিলেও হয় ৩।

ট, ঠ, ড, ঢ, ঙ (বা ড), ঞ্ (বা ঢ), ণ এই কেইটা বৰ্ণৰ ব্যৱহাৰ বেদত নীচেই কম। ঋগ্বেদত শব্দৰ আদিত এই কেইটি বৰ্ণৰ ব্যৱহাৰ দেখা নাযায়। শব্দৰ মাজত আৰু শেষত হে পোৱা যায়। লেখাত থাকিলেও অসমীয়াৰ মুখত 'ৱ' আৰু এই কেইটি বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ নাই।

১। বৰ্তমানত কোনো কোনো অসমীয়া সাহিত্যিক ল'ৰাৰ শিক্ষাৰ সুবিধাৰ অৰ্থে এই সংযুক্ত বৰ্ণ পৰিভাগ কৰি গুটীয়া আখৰ চলাৰ খোজে। তেনে কৰিলে অৱশ্যে আদি শিক্ষাত সুবিধা হ'ব, কিন্তু লেখকৰ পক্ষে অসুবিধা থাকিব। যুক্তাকৰ এবাৰ শিকি ল'ব পাৰিলে শেষত বহুত সময় আৰু পৰিশ্ৰম বৰ্জা পৰিব।

২। Hornle's Comp. Gramm. § 16 and Macdonell's Vedic Gramm., p. 8.

৩। Macdonell's Vedic Grammar, p. 2.

১০। ভিন ভিন সংস্কৃত ব্যাকৰণমতে বৰ্ণৰ সংখ্যাও ভিন ভিন। কলাপ ব্যাকৰণমতে বৰ্ণৰ সংখ্যা ৫৩টা, মুৰ্দ্ধবোধমতে ৫১টা, বহুমালামতে ৫২ আৰু শঙ্কুমতে ৬৩ বা ৬৪টা^১।

পাণিনিমতে মূল বৰ্ণ ৪২টি, যথা :—

স্বৰ—অ, ই, উ, ঋ, ৯, এ, ও, ঐ, ঔ—৯টি।

ব্যঞ্জন—হ, য, ঝ, ব, ল, ঞ, ম, ঙ, ণ, ন, ঞ, ভ, ঘ, ঢ, ধ, জ, ব, গ, ড, দ, খ, ফ, ছ, ঠ, থ, চ, ট, ত, ক, প, শ, ষ, স—৩৩টি^২। ২ আৰু : বিলগ আখৰ নহয়। ইহঁত যথাক্ৰমে—ন্ বা ম্ আৰু ব বা স্-ৰ কপাস্থৰ মাত্ৰ। পৌৰাণিক যুগৰ সংস্কৃতত ঙ, ঙ আৰু ঞ-ৰ ব্যৱহাৰ নাছিল।

১১। পালিত ঐ, ঔ, ঋ, ঌ, ৯, ৯, শ, ষ, এই কেইটি বৰ্ণ নাই। কিন্তু তাত ঙ (১) আৰু ঞ সংস্কৃত বৰ্ণ আছিল^৩। প্ৰাকৃতত ঋ, ঌ, ৯, ৯, ঐ, ঔ, ঙ, ঞ, শ, ষ, বিসৰ্গ আৰু শ্লুত (§১৬) স্বৰব্যৱহাৰ নাই। হেমচন্দ্ৰৰ মতে ‘ঙ’ আৰু ‘ঞ’ ৰ স্বকীয় ব্যৱহাৰ নাথাকিলেও সিহঁত স্বৰ্গ সংযুক্ত হয়। সেইদৰে ‘ঐ’, ‘ঔ’ অকলে নবহি ব্যঞ্জনবৰ্ণ সংযুক্ত হয়^৪। কাৰো

১। স্বৰ্গীয় লক্ষ্মীকান্ত মিশ্ৰ ভাগৱতীৰ নোটৰূপৰা এই সংখ্যা দিয়া হ’ল।

২। “অ ই উ ন্ ১। ঋ ২। ৯ ৩। এ ও ঙ ৪। ঐ ঔ চ্ ৫। হ য ব ব ট্ ৬। ল ঞ্ ৭। ঞ ম ঙ ণ ন ম্ ৮। ঞ ত ঞ্ ৯। ঘ ঢ ধ ষ ১০। জ ব গ ড দ ঞ্ ১১। থ ক ছ ঠ থ চ ট ত ব্ ১২। ক প য্ ১৩। শ ষ স ১৪। হ ল ১৫।”—পাণিনি।

এই চতুৰ্দশ স্বৰৰ অন্ত্য ব্যঞ্জন বৰ্ণ ইং (লে প) হয় (“চলন্ত্যম্”, পাঃ ১।৩।৩)। আৰু পিছৰ (অন্ত) ইং সংজ্ঞাৱলা বৰ্ণৰ লগত উচ্চাৰিত হোৱা যি পাঁচটা আখৰ আছে সেই আখৰ আৰু মাজৰ সবলো আখৰ ধৰিব লাগে (“আদিবন্তেন সহতা”। পাঃ, ১।১।১১)। যেনে—অন্ বোলোতে ‘অ’ আৰু ‘ন’ৰ মাজৰ আখৰ আৰু ‘অ’ বুজিব লাগে। অৰ্থাৎ অ, ই, উ ধৰিব লাগে। ‘অচ্’ বুলিলে অ, ই, উ, ঋ, ৯, এ, ও ঐ, ঔ বুজিব লাগে। যন্ প্ৰত্যাহাৰৰ আখৰ বুলিলে য, ঝ, ব, ল বুজিব লাগে। সেইদৰে শল্ প্ৰত্যাহাৰৰ আখৰ শ, ষ, স, হ। হল্ প্ৰত্যাহাৰৰ সমুদায় ব্যঞ্জন বৰ্ণ।

৩। Kachchayano’s Pali Grammar, p. 15 : §4.

কাছ্চায়নৰ মতে বৰ্ণৰ সংখ্যা ৪১টি—যথা, ক খ গ ঘ ঙ চ ছ জ ঞ ঞ ট ঠ ড ঢ ণ ত থ দ ধ ন প ফ ব ভ ম য ব ল ৱ স হ। অ আ ই ঐ ঔ উ এ ও।

৪। “তেন ঋ ঌ ০৩ ঐ ঔ ঙ ঞ শ ৰ বিসৰ্জনীয় প্ৰত বৰ্জোৱৰ্ণ সমায়্যায়ো লোকদৰগন্তব্যঃ। ঙঞো স্বৰ্গসংযুক্তো ভবত এব ঐদ্বৌতৌ চ কেৰাংচিৎ। কৈতবম্ কৈঅৱম্। সৌন্দৰ্য্যম্ সৌন্দৰ্য্যম্। কোবৰাঃ কোবৰা”।—হেমচ ১।১।

কাৰো মতে স্বতন্ত্ৰ 'ঐ' কাৰৰ ব্যৱহাৰ প্ৰাকৃতত হয়^১। কিন্তু মাৰ্কণ্ডেয়ৰ প্ৰাকৃত সৰ্বস্বম্বপৰা জানিব পাৰি প্ৰাকৃতত কেতিয়াও স্বতন্ত্ৰ 'ঐ' কাৰৰ প্ৰচলন নাছিল। ইয়াৰ ব্যৱহাৰ অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত হে সম্ভৱ^২। কোনো কোনোৱে আকৌ 'ন' আৰু 'য'-ৰো স্বতন্ত্ৰ ব্যৱহাৰ প্ৰাকৃতত নাই বুলি কয়^৩। মাগধী প্ৰাকৃতত 'শ'^৪ আছে। সি যি হক প্ৰাকৃতত এই কেইটা বৰ্ণৰ চলন আছিল বুলি ধৰিব পাৰি :—

স্বৰ—অ, আ, ই, ঈ, উ, ঊ, এ, ও, ঐ, ঔ—১০টি।

বাক্ষন—ক, খ, গ, ঘ, ঙ, চ, ছ, জ, ঝ, ঞ, ট, ঠ, ড, ঢ, ণ, ত, থ, দ, ধ, ন, প, ফ, ব, ভ, ম, য, ৰ, ল, ৱ, স, হ, ঙ, ঙ—৩৩টি। সৰ্বমুঠ—৪৩টি।

প্ৰাকৃত বোলোঁতে আমি মহাৰাষ্ট্ৰী প্ৰাকৃতকে ধৰিম। মহাৰাষ্ট্ৰী প্ৰাকৃতত ঙ-ৰ ব্যৱহাৰ থকা দেখা যায়^৫। এতেকে প্ৰাকৃতৰ সময়তো এই বৰ্ণৰ ব্যৱহাৰ আছিল বুলি ধৰিলে ভুল নহব। হেমচন্দ্ৰ তাক আৰু বৰকচিৰ (কলিকতীয়া সংস্কৰণ) মতে ঙ-ৰ ব্যৱহাৰ প্ৰাকৃতত নাছিল। সি যি হওক অসমীয়া বৰ্ণমালা বৈদিক সংস্কৃতৰপৰা প্ৰাকৃতৰ মাজেদি আহিছে বুলি বোধ হয়। অসমীয়া লিখিত ভাষাত সংস্কৃত বৰ্ণমালা প্ৰচলিত থাকিলেও উচ্চাৰণত সম্পূৰ্ণ নাই। প্ৰাকৃত ভাষা সংস্কৃতৰপৰা নহয় বৈদিক বা প্ৰাকবৈদিক যুগৰ ভাষাৰপৰা হে ওলাইছে। ই কথা ভাষাৰ পৰা কথা ভাষা ৰূপে নামিছে।

১। “ঐবানন ঐবানন ইত্ৰাভয়ম্ অপি প্ৰাকৃতে সাধু।”—জয়মঙ্গল।

“ঐবানন ঐবানন ইত্ৰাভয়ম্ প্ৰাকৃতে সাধু। যত্ৰপ্যেকাৰশ্চ প্ৰাকৃতে নিতাম্ একাৰাদেশ উক্তস্তথাপ্যো দেহা চ কেবাংচিদিত্যুক্তত্বাং তন্মতেনেদমুদাহৃতম্”।—ভৰত মল্লিক। Pischel. p. 2.

২। ভট্টিকাৰো ঐবানন মদ পৰিমল গন্ধৰহাবন্ধদন্তি সম্ভবসম্ ইত্যপভ্ৰংশ ভাষায়া এব সমাবেশো ন প্ৰাকৃতশ্চ। প্ৰাকৃতে সৰ্বথাটৈ কাৰা সম্ভবাৎ”। মাৰ্কণ্ডেয়ৰ প্ৰাকৃতসৰ্বস্বম্। Pischel. P. 2.

৩। “মিদ্ধি সংস্কৃত শব্দানাং ভবেৎ পঞ্চাশ দক্ষৰৈঃ।

প্ৰাকৃতানাং তু মিদ্ধিঃ স্তাষ্টৈশ্চৰাৰিংশদক্ষৰৈঃ।” মুকুন্দ শৰ্মা। কাত্যায়নৰ প্ৰাকৃত মঞ্জৰী।

৪। হেমচ ৪।২৮৭—৩০১। “স্বল্-বৰ্ণো বিণৈকাৰৌকাৰাভ্যাং চ দশ স্বৰাঃ।

শব্দাৱসংযুক্তঙঞৌ নযাভ্যাং চ বিনা হলঃ।

নযোঃ স্থানে ন জৌ স্তাভ্যাং ঙঞৌ বৰ্গযুজৌ কৃটিং।

কৃতিহ্যস্বাংস্ত যুস্ত্ৰায়োহস্তবৰ্গীয়ৈযুজোহস্ত ন।” ইতি মুকুন্দ শৰ্মা

—কাত্যায়ন প্ৰাকৃত মঞ্জৰী।

৫। “পাটে: কাভ:।” “ঘূৰ্ণোৰ্ণোভ:।” “হৃদোৰ্ণোভ:।” কাত্যায়নশ্চ প্ৰাকৃত মঞ্জৰী ৭।৮, ৭৬।

দ্বিতীয় অধ্যায়

উচ্চারণ (Pronunciation)

(ক) স্বৰবৰ্ণৰ উচ্চারণ (Pronunciation of Vowels)

১২। মূল স্বৰবৰ্ণৰ উচ্চারণ—অ, ই, উ, এই তিনিটা মূল হ্ৰস্ব স্বৰ। ‘অ’ৰ উচ্চারণ অসমীয়াত তিনি বকম বুলি ধৰিব পাৰি—হ্ৰস্ব উচ্চারণ, যেনে—সংস্কৃত ঘট, অসমীয়া ছটফট্। ইংৰাজী ‘but’ শব্দৰ ‘উ’ আৰু ‘ঘট’ৰ আৰু ‘চটফট্’ৰ ‘অ’ৰ উচ্চারণ একে। আৰু এটি উচ্চারণ ‘ও’ৰ ফালে ঢাল খোৱা : যেনে—অকঠিন, অকটুৰ, এই দুই শব্দৰ ‘অ’ আৰু ক্+অ। তাতোকৈ ‘ও’ৰ বেচি ওচৰ চাপা উচ্চারণ, যেনে—ক’লা, ল’ৰা, খৰি ইত্যাদিৰ ‘অ’। ‘ই’ৰ হ্ৰস্ব উচ্চারণ “বিক্”, “মিল” ইত্যাদিত পোৱা যায়। ই কেতিয়াবা ‘এ’ৰ নিম্ন স্তৰৰ উচ্চারণ নিৰ্দেশ কৰে; যেনে—সেচক, সেচন, সিচনী (স. সেচনী), সিচ্ : দে, দিওঁ (স. দা ধাতু)। ‘উ’ৰ হ্ৰস্ব উচ্চারণ—সাধু, মুনি আদি শব্দত পোৱা যায়। ই কেতিয়াবা ‘ও’ৰ নিম্ন স্তৰৰ উচ্চারণে নিৰ্দেশ কৰে; যেনে—শো, শুলে, ঘোষা, ঘূষিলে; যুগ্, যোগ্।

আ, ঈ, উ এই তিনিটি বৰ্ণ যথাক্রমে অ, ই, উ-ৰ দীৰ্ঘ উচ্চারণ বুজোৱা স্বৰ। এই তিনি স্বৰ কেতিয়াবা সংযোগৰ সময়ত কোনো স্বৰ লোপ পালে উচ্চাৰিত হয়। ইহঁতৰ মৌলিক উচ্চারণ ভাই, ত্ৰী, সূতা আদি শব্দত পোৱা যায়। আৰু সংযোগৰ ফলত লোপ হোৱা অৱস্থাত পোৱা উচ্চারণ আছিলো (অ+অচ্ বা অস্+ইলো), মুনীন্দ্র (মুনি+ইন্দ্র), কাঁহী (=স. কাংসিক প্রা. কংসিও=অ. কাঁহী), ভূৰ্ধ (=ভূ+উৰ্ধ) আদি শব্দত পোৱা যায়।

১৩। যুক্ত স্বৰ (Diphthongs)—কোনো কোনোৱে ‘এ’ আৰু ‘ও’-ক মূল স্বৰ বুলি ধৰে। কিন্তু এই দুই বৰ্ণ আৰু ঐ, ঔ, বাস্তৱিকৈ যুক্ত-স্বৰ। আদিত ‘এ’টো অ+ই আৰু ‘ও’টো অ+উ ভিন্ন আন একো নাছিল। এই দুই আখৰ ‘ই’ আৰু ‘উ’ৰ উচ্চ স্তৰৰ উচ্চারণ : যেনে—সেচক আৰু সিক্ত, ভোগ আৰু ভুগিছে। আকৌ এই দুই আখৰ অ (বা আ)-ৰ লগত ই (বা ঈ) আৰু উ (বা উ) সংযোগত উৎপন্ন হয়। যেনে—বজেশ্বৰ

(বজ্জ+ঈশ্বৰ): মঘোন (মঘ+উন)। ‘এ’ আৰু ‘ও’ক গুণ স্বৰ বোলে। গুণ বুলিলে স্বৰৰ (বিশেষকৈ ‘ই’ আৰু ‘উ’ৰ) আগত এটা ‘অ’ যোগ কৰা বুজায় আৰু এই সংযোগৰ ফলত ‘ই’ৰ ঠাইত ‘এ’ আৰু ‘উ’ৰ ঠাইত ‘ও’ হয়।

আমি পোণতে ঐ আৰু ঔ-ক অ+ই আৰু অ+উ বুলি ভাবো, কিয়নো স্বৰবিকৃতিৰ নিয়মে ‘নদী’ৰপৰা ‘নঈ’ আৰু ‘মধু’ৰপৰা ‘মউ’ হয় দেখি এই দুই শব্দক “নৈ” বা “নই” আৰু “মউ” বা “মৌ” কৈ লিখোঁ। কিন্তু বাস্তৱিকে এই দুই আখৰ যথাক্রমে আ+ই আৰু আ+উ। সন্ধিৰ ‘ঐ’ৰ ঠাইত আয় আৰু ‘ঔ’ৰ ঠাইত আৱ হোৱা নিয়মৰপৰাই ইয়াৰ সত্যতা উপলব্ধি কৰিব পাৰি। যেনে—(নৈ+অক=নায়ক; পৌ+অক=পায়ক। সন্ধিৰ আৰু এটি নিয়মে ‘অ’ৰ পাছত ‘এ’ (অৰ্থাৎ অ+ই) আৰু ‘ও’ (অৰ্থাৎ অ+উ) থাকিলে উভয়ে মিলি ঐ আৰু ঔ হয়। যেনে—জন+এক=জনৈক, মহা+ওষধি=মহৌষধি। ‘ঐ’ আৰু ‘ঔ’-ক বৃদ্ধি স্বৰ বোলে। বৃদ্ধি বুলিলে স্বৰৰ (বিশেষকৈ ই আৰু উ-ৰ) আগত এটা ‘আ’ যোগ কৰা বুজায়; যেনে—আ+ই (বা ঐ)=ঐ আৰু আ+উ (বা ঔ)=ঔ।

১৪। ঋ (ri), ৠ (rī) ৡ (lri), ৣ (lri) -ৰ উচ্চাৰণ অসমীয়া ভাষাত নাই। প্রাকৃততো নাছিল। সংস্কৃততো কম। সংস্কৃতৰপৰা আমাৰ ভাষালৈ অহা শব্দবিলাক লেখিব লাগিলে আমি ঋ আৰু ৠ-ৰ ব্যৱহাৰ কৰোঁ, কিন্তু তাৰ প্রকৃত উচ্চাৰণ কেতিয়াও নকৰোঁ। তেনে শব্দ পঢ়িবৰ বা কবৰ সময়ত ঋ (বা ৠ)-ৰ ঠাইত ‘ৰি’ ‘ইৰি’ বা ‘ইৰি’ উচ্চাৰিত কৰোঁ। যেনে—ঋতু (season) (উচ্চাৰণ-ৰিতু), অদৃষ্ট (luck) (উ—অদ্রিষ্ট), কৃপণ (miser) (উ—ক্ৰিপণ বা কিৰ্পণ), কৃষি (cultivation) (উ—ক্ৰিষি বা কিৰিষি), কৃপা (favour) (ঊ—ক্ৰিপা, কিৰ্পা বা কিৰিপা), তৃণ (grass) (ঊ—ক্ৰিণ বা তিৰিণ), ইত্যাদি। তথাপি আমাৰ ভাষাত ঋ ৰ বহুত সংস্কৃত শব্দৰ মূল ৰক্ষাৰ কাৰণে লেখাত ‘ঋ’ৰ ব্যৱহাৰ হয়। আৰু সেই দেখি ‘ঋ’টোকুও অসমীয়া বৰ্ণমালাৰ ভিতৰত ধৰা হৈছে (§৬)।

১৫। অনুনাসিক (Nasalization)—বহু অসমীয়া শব্দৰ স্বৰ উচ্চাৰিত কৰোঁতে নাকেদি মাত উলিওৱা হয়। এই মাতৰ নাম অনুনাসিক। বৰ্ণৰ

ওপৰত এটা অৰ্ধচন্দ্ৰ (বা চন্দ্ৰবিন্দু) চিন দি এই উচ্চাৰণ লেখা হয়। এই অমুনাসিক অনুস্বৰৰ দৰে এটা পৃথক বৰ্ণ নহয়। তাৰ স্ক্ৰীয়া ধ্বনিও নাই। ই কোনো বৰ্ণৰ অমুনাসিক (নাকেদি উচ্চাৰণ কৰা) স্বৰ মাত্ৰ। আমাৰ শ্বাস যদি সম্পূৰ্ণৰূপে মুখেদি বাহিৰ কৰি দিওঁ তেন্তে আমি স্বৰ বা ব্যঞ্জন বৰ্ণ উচ্চাৰিত কৰোঁ। তাকে নকৰি যদি তাৰ কোনো এক অংশ উলিয়াও আৰু বাকীখিনি তাৰ লগে লগে নাকেদি উলিয়াও তেন্তে আমি স্বৰ বা ব্যঞ্জনৰ অমুনাসিক উচ্চাৰণ পাওঁ। মুখখন একেবাৰে বন্ধ কৰি শ্বাস কেৱল নাকেদি উলিয়ালে আমি অনুস্বাৰ পাওঁ। অসমীয়াত অমুনাসিক স্বৰ বহুল পৰিমাণে প্ৰচলিত আছে।

সাধাৰণতঃ দুই স্বৰৰ মাজত কোনো ব্যঞ্জন বৰ্ণ বিশেষকৈ ও, ঞ, ম, ৭, ন বা ং লোপ হলে তাৰ ঠাইত অমুনাসিক হয়; যেনে—গাওঁ village (গ্ৰাম), চক sudden fright (চমক), কৌৱৰ prince (কুমাৰ), ভূঁইকঁপ earth-quake (ভূমিকম্প), কুঁৱা well (স. কূপক) ইত্যাদি। ব্যঞ্জনৰ আগত থকা ও, ঞ, ৭, ন, ম লোপ হলেও অমুনাসিক উচ্চাৰিত হয়; যেনে—কুঁজ hunch (কুজ), ভাঁজ bend (ভজ), সঁচা true (স. সত্যম্ প্ৰা. সচ্চম্), পেঁক mud (স. পঙ্ক), কাঁটা thorn (স. কণ্টক) ইত্যাদি। কেতিয়াবা 'হ'ৰ আগত উচ্চাৰণ শ্ৰুতিমধুৰ কৰিবৰ নিমিত্তেও অমুনাসিক যোগ কৰা হয়: যেনে—হাঁহি, ঘাঁহ ইত্যাদি।

১৬। মূল—অসমীয়া স্বৰৰ উচ্চাৰণৰ মূল সংস্কৃত। সংস্কৃত বৈয়াকৰণিক-সকলে তলত লিখাদৰে স্বৰবৰ্ণৰ উচ্চাৰণ নিৰ্দেশ কৰিছে। অ-কাৰ, ই কাৰ, উ-কাৰ আৰু ঋ-কাৰ এই কেই বৰ্ণৰ প্ৰতিটোৱে হ্ৰস্ব, দীৰ্ঘ আৰু প্লুত ভেদে তিনি তিনি বকম উচ্চাৰণ হয়^১। যেনে—‘উ’ ‘উ’ আৰু ‘উ৩’ বা হ্ৰস্ব উ-কাৰ দীৰ্ঘ উ-কাৰ আৰু প্লুত উ-কাৰ। এই তিনি উ-কাৰৰ উচ্চাৰণ কালৰ সমান আন যি অচৰ (স্বৰৰ) উচ্চাৰণ হয় তাৰো যথাক্ৰম হ্ৰস্ব, দীৰ্ঘ আৰু প্লুত সংজ্ঞা হয়। অৰ্থাৎ প্ৰথমে ‘উ’ৰ সমান বোলোঁতে হ্ৰস্ব, দ্বিতীয়ত ‘উ’ৰ তুল্য বোলোঁতে দীৰ্ঘ আৰু তৃতীয়ত উ৩’ৰ দৰে বোলোঁতে প্লুত বুজিব লাগে।

১। “উকালোহজ্ হ্ৰস্ব দীৰ্ঘ প্লুত।” পানিনি, ১।২.২৭।

“উক, উক, উ৩ক বঃ. বাং, কাল ইব কালো যন্ত সোহচ্ ক্ৰমাদ্ হ্ৰস্বদীৰ্ঘ প্লু-তসংজ্ঞা:স্তাৎ।” সি, কোষদী। উ উ উ৩ এই তিনি আখৰক ‘ব’ বোলে অৰ্থাৎ উ-ব বহুবচন ‘বঃ’।

। এইদৰে স্বৰৰ ভিন্ ভিন্ ভেদ হয়। তাৰ ভিতৰত প্ৰতিস্বৰ উদাত্ত, অমুদাত্ত আৰু স্বৰিতভেদে আকৌ ভিন্ ভিন্ প্ৰকাৰৰ হয়^১। উঠা স্বৰ অৰ্থাৎ মুখৰ তালু আদি স্থানৰ ওপৰ ভাগৰপৰা যি বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ হয় সি “উদাত্ত”^২। তালু আদি স্থানৰ নীচ ভাগৰপৰা যি স্বৰৰ উচ্চাৰণ হয় তাৰ “অমুদাত্ত” সংজ্ঞা হয়^৩। আৰু য’ত উদাত্ত আৰু অমুদাত্ত এই দুই বৰ্ণধৰ্ম সমানতাৰপৰা মিল হয় তাকে স্বৰিত স্বৰ বোলে^৪। এইদৰে প্ৰতি স্বৰৰ ন ন প্ৰকাৰ হৈ যোৱাৰ পিছত সিহঁত অনুনাসিক (§ ১৫) আৰু অননুনাসিক ভেদে আকৌ দুই ৰকমৰ হয়^৫। এই বিধিমেতে স্বৰ অঠৰ প্ৰকাৰৰ হয়। যি অনুনাসিক নহয় সি অননুনাসিক। এইদৰে অ, ই, উ আৰু ঋ এই কেই বৰ্ণৰ প্ৰতিটো অঠৰ অঠৰ প্ৰকাৰৰ হয়^৬। ৯ বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ কেৱল বাব ৰকম, কিয়নো তাৰ দীৰ্ঘ নাই^৭। এচ্ (অৰ্থাৎ এ, ও, ঐ, ঔ) এই কেই বৰ্ণবোৰ পৃথক পৃথক বাব ৰকম উচ্চাৰণ হয়, কিয়নো ইহঁতবোৰ ত্ৰুষ্ নাই^৮।

ওপৰৰ কথাৰপৰা বুজা যাব যে অসমীয়াত অ, ই, আদি বৰ্ণৰ পৃথক পৃথক দুই, তিনি ৰকমৰ উচ্চাৰণ থাকিলেও সংস্কৃতৰ সমান বাস্তৱ্য নহয় আৰু সেই সেই উচ্চাৰণ ওপৰত কোৱা উচ্চাৰণৰ অন্তৰ্ভুক্ত। ওপৰত যি মূল স্বৰৰ উচ্চাৰণ দিয়া হৈছে সি বৈদিক যুগৰপৰা চলি আহিছে^৯! বাহুল্যৰ ভয়ত তাৰ উদাহৰণ ইয়াত দিয়া নহল।

১৭। শব্দ (Sound)—শ্ৰবণেন্দ্ৰিয়ৰ প্ৰত্যক্ষীভূত স্থিতিস্থাপক বস্তুৰ কম্পন বা আন্দোলন-সম্ভূত চৈতন্যৰ নাম শব্দ বা ধ্বনি। ই স্পন্দনশীল গতিৰপৰা জন্মে। একোটা স্পন্দনৰপৰা বতাহত একোটা বতুলাকাৰ ঢৌ উঠি শব্দৰ বেগত চাৰিওফালে বিস্তৃত হয়। এই বায়ুতৰঙ্গ আহি আমাৰ

১। “স প্ৰত্যেক উদাত্তাদিভেদেন ত্ৰিধা।” সি, কো § ২ (ক)।

২। “উচ্চৈৰুদাত্তঃ।” পাণিনি, ১।২।২২।

৩। “নীচৈৰমুদাত্তঃ।” পাণিনি, ১।২।৩০।

৪। “সমাচাৰঃ স্বৰিতঃ।” পা ১।২।৩১।

৫। “স নববিধোহপি প্ৰত্যেকমনুনাসিকাননুনাসিকদ্বাভ্যাং ত্ৰিধা।” সি, কো, § ১২ (ক)।

৬। “তদ্ব্যন্থি—অ, ই, উ, ঋ, এবাং বৰ্ণানাং প্ৰত্যেকমষ্টোদশভেদাঃ।” সি, কো, § ১৩ (ক)।

৭। “২ বৰ্গশ্চ ষাটশঃ তন্ত্ৰাদৌৰ্ধাভাৰাং” সি, কো § ১৩ (খ)।

৮। “এচামপি ষাটশ, তেষাং ত্ৰুশ্চাভাৰাং।” সি, কো § ১৩ (গ)।

৯। See Macdonell's Vedic Grammar, § § 4-8.

কাণ-মাদলত খুন্দা মাৰে। এইদৰে বহুত চো আহি আমাৰ কাণত পুহু: পুহু: খুন্দা মাৰিলে আমি শব্দ শুনো। কিন্তু যেই সেই স্পন্দনে আমাৰ কাণৰ প্ৰত্যক্ষীভূত হ'ব নোৱাৰে। বৈজ্ঞানিক পণ্ডিতসকলে কয় যে প্ৰতি চেকেণ্ডত ৩০০টা কৰি কম বা ৪০০০টা কৈ বেচি স্পন্দন হ'লে কোনো শব্দ শুনা নাযায়।

জগতৰ সকলো ধ্বনি এই দুই সংখ্যাৰ স্পন্দনৰ মাজত সীমাবদ্ধ। আমি যি শুনে। তাক দুই শ্ৰেণীত ভাগ কৰিব পাৰি—কোলাহল বা হাই (noise) আৰু স্বৰ বা সংগীত (tone or music)। বতাহত বৃক্ষ-পত্ৰৰ কম্পন, বজ্জনিধোৰ, হাট-বজাৰত বহু মানুহৰ কণ্ঠধ্বনি আদি হাই। ই অসাময়িক কম্পনৰ ফল। ই কিছুমান অসমান তৰঙ্গ দ্বাৰা অসমান সময়ত আমাৰ কাণৰ প্ৰত্যক্ষীভূত উদ্ভেজনা মাত্ৰ। ঠিক ভাগ নোহোৱা কৰি অলপ সময়তে নানা বকম অসমান চোৱে অশুদ্ধভাৱে আমাৰ কাণ-মাদলত খুন্দা মাৰ ফল স্বৰূপে আমি হাই শুনে। বেহেলা, বাঁহী আদি বাত-যন্ত্ৰৰ ধ্বনি, গীত, আদিক আমি স্বৰ (বা সংগীত) বোলে। ই সাময়িক কম্পনৰ ফল। সমান সময়ত সমান সমান চো এটাৰ পিছত আন এটা আহি আমাৰ কাণত খুন্দা মাৰিলে আমি সংগীত শুনে।

১৮। মানৱ বাগ্‌যন্ত্ৰ (Human organ of speech)—ঢোল, খোল, বাঁহী, পেঁপা, বেহেলা, চেৰেণ্ডা আদি বাত-যন্ত্ৰ বজালে শব্দৰ উৎপত্তি হয়। আমাৰ মুখখনো এক বকম বাত-যন্ত্ৰ। আমি কথা কওঁতে এই বাত-যন্ত্ৰৰ সহায়ত মাত উলিয়াওঁ। এই বাগ্‌যন্ত্ৰ পৃথিৱীৰ সকলো বাত-যন্ত্ৰৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ; কিয়নো আমি ইয়াৰে অশেষবিধ মাত উলিয়াব পাৰোঁ। বাগ্‌যন্ত্ৰৰ লগতে আমাৰ মাত ডাঙৰ কৰিবৰ নিমিত্তে মুখ-গহ্বৰ আৰু অলৈখ বকমৰ মাত উলিয়াবৰ নিমিত্তে তালু, জিভা, দাঁত আদি আছে। মানুহৰ মুখ-গহ্বৰ বাস্তৱিকৈ এটি শব্দবৰ্ধক চুঙা (resonance tube)। সকলোৱে জানে যে শুদা স্বৰ-কাঁটা (tuning fork) এটা বজালে তাৰপৰা নিলগত কোনো শব্দ শুনা নাযায়। কিন্তু তাক সেই অৱস্থাত বাকচ এটাৰ ওপৰত বহুৱাই দিলে বাকচৰ ভিতৰৰ বায়ুখিনি তাৰ লগে লগে কাঁপিব ধৰে, আৰু স্বৰ-কাঁটাৰ মাত টান কৰি ভোঁ ভোঁ কৰে গম্ভীৰ মাত উলিয়ায়। আমাৰ কণ্ঠও স্বৰ-কাঁটাৰ নিচিনা এবিধ বাত-যন্ত্ৰ। শব্দবৰ্ধক চুঙা (resonance tube)-ৰ দৰে আমাৰ মুখ-গহ্বৰ নথকা হ'লে কণ্ঠত ওলোৱা শব্দ শুনা নগল হয়।

মুখ-গহ্বৰৰ বায়ু কণ্ঠৰ লগে লগে কম্পিত হোৱাৰ কাৰণে মাত ডাঙৰ হয় আৰু তেতিয়া আমি তাক শুনিবলৈ পাওঁ। মানৱ বাগ্যন্ত্ৰৰ বিষয়ে সংক্ষেপে ইয়াকে কব পাৰি :—

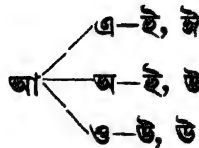
১৯। বুক (thorax) অৰু পৰ্দাছাল (diaphragm)-ৰ মাজত আমাৰ হাওঁকাওঁ থাকে। তাত কণ্ঠনালী বা টোৰ (trachea)-ৰ নিম্ন অংশ আহি লাগিছে। বুকৰ মাংসপেশী আৰু পৰ্দাছালে ফুচ্ফুচত হেঁচা দি হাট্টিনা (bellow)-ৰ কাম কৰে অৰ্থাৎ কণ্ঠনালী দি বতাহ উলিয়াই দিয়ে বা ভিতৰলৈ নিয়ে। কণ্ঠ-নালীৰ (trachea) ওপৰ মূৰৰ নাম কণ্ঠ-দ্বাৰ (বা glottis)। কথা কওঁতে ইয়াৰ মুখ খুলি যায় আৰু আৱশ্যকমতে জিভাৰ গুৰিত লাগি থকা গিলিপ খানে (epiglottis) এই কণ্ঠদ্বাৰ বন্ধ কৰিব খোজে। কোনো বস্তু খাওঁতে কথা কলে কণ্ঠদ্বাৰ কেতিয়াবা মেলা যায়। তেতিয়া খোৱা বস্তু তাত সোমালে আমি বেৰ্ছ খাওঁ। কণ্ঠদ্বাৰৰ তলতেই আচল কণ্ঠ (larynx) আছে। গলৰ উঠঙ্গা অংশৰ পোণে পোণে আৰু কণ্ঠ-নালীৰ পথালি ভাজে কণ্ঠত ছুখান ছাল প্ৰায় লাগালাগি কৰি থাকে। এই ছালৰ নাম শব্দ-বজ্জু (vocal-cords)। ইহঁত কণ্ঠ (larynx)-ৰ অংশ আৰু ইহঁতৰ প্ৰত্যেক কণ্ঠৰ একো কাষে থাকে। কথা কওঁতে মাংসপেশীৰ সহায়ত আমি শব্দ-বজ্জু ছুডাল টান কৰি প্ৰায় সমান্তৰাল অৱস্থালৈ আনো। তেতিয়া ইহঁত পৰস্পৰ চুওঁ চুওঁ হয় আৰু আমাৰ কণ্ঠ (larynx) প্ৰায় বন্ধ হয়। সেই অৱস্থাত ফুচ্ফুচৰপৰা বতাহ ঠেলি ইয়াৰ মাজেদি উলিয়াই দিলে শব্দ বজ্জু কঁপিব ধৰে। তেতিয়া আমাৰ কণ্ঠই পেঁপা, শিঙা, আদি ছুপতীয়া (double-reed) যন্ত্ৰৰদৰে মাত উলিয়ায়। তাৰ পাচত আমাৰ মুখ-গহ্বৰ আৰু নাকে শব্দ-বৰ্ধক চুঙা (resonance tube)ৰ নিচিনাকৈ সেই মাত বৰ্ধিত আৰু স্পষ্ট কৰে। তেতিয়া কথা শুনা যায়।

২০। আমি কথা কওঁতে যিবিলাক বৰ্ণ উচ্চাৰিত কৰোঁ সেই বিলাকক ছুই শ্ৰেণীত ভাগ কৰিব পাৰিব। সংগীত আৰু কোলাহল। স্বৰবৰ্ণবিলাক সংগীত বা স্বৰ আৰু বৰ্ণীয় বৰ্ণবিলাক কোলাহল বা হুল। অন্তঃস্থ আৰু উন্নত বৰ্ণ এই ছুই শ্ৰেণীৰ মাজত পৰে। আমি অনুমান কৰিব পাৰোঁ যে সকলো স্বৰৰ পৃথক পৃথক উচ্চতা (pitch) আছে অৰ্থাৎ বাগ্যন্ত্ৰ কোনো নিৰূপিত বাৰ কঁপিলেহে সেই সেই স্বৰ ওলায়। তথাপি স্বৰবৰ্ণৰ উচ্চাৰণ দেশ, জাতি আৰু মানুহ ভেদে ইমান লৰচৰ হয় যে পৃথিবীত অসংখ্য স্বৰ

প্ৰচলিত আছে বুলি কলেও অত্যাধিক নহয়। আমি ‘অ’, ‘ও’, আৰু ‘এ’ৰ উচ্চাৰণ দুই তিনি বৰমে কৰোঁ। যেনে—খৰ, চোঁচ, কেন্ কেনা (কুশ), ল’ৰা, ল’ৰা, গুনো, এটা (দীৰ্ঘ)। স্বৰৰ দৰে ব্যঞ্জন বৰ্ণৰো উচ্চাৰণ লবচৰ হোৱা দেখা যায়। কিন্তু অসমীয়া বৰ্ণমালাত আমাৰ মাত লিপিবদ্ধ কৰিবলৈ সকলো বৰমেৰ আখৰ আছে। কোৱা বাহুল্য যে বহু বৰ্ণমালাত অসমীয়া ৰ, স আৰু য-ৰ উচ্চাৰণ বুজুৱা আখৰ নাই।

২১। শব্দবিজ্ঞান মতে স্বৰবৰ্ণৰ উচ্চাৰণ (Accoustics of vowels)

—স্বৰবৰ্ণৰ উচ্চাৰণ নানাবিধ (§১৬, ২০) হলেও সকলো ভাষাতে পণ্ডিতসকলে প্ৰাদেশিক উচ্চাৰণৰ নিমিত্তে অলপ স্থান ৰাখি কিছুমান আদৰ্শ স্বৰবৰ্ণ ঠিক কৰি লৈছে। অসমীয়া ভাষাতো সেইদৰে ওপৰত কোৱা (§ ৬) স্বৰবৰ্ণ কেইটাহে প্ৰচলিত আছে। প্ৰাদেশিক উচ্চাৰণৰ হেচপেচৰ নিমিত্তে স্বৰৰ উচ্চতা (pitch) লবচৰ হোৱা দেখা নাযায়। সকলো মানুহে একেটা শব্দ উচ্চাৰণ কৰোঁতে জিভা, তালু আদি বাগ্যন্ত্ৰৰ অংশবিলাক একে স্থানত বা একেভাৱে নাৰাখে। তুজন মানুহৰ মুখ-গহ্বৰ বা শব্দ-বৰ্ধক চুঙা (resonance cavity) ঠিক একে বৰমে কেতিয়াও হব নোৱাৰে। প্ৰতি মানুহৰ শব্দ-বৰ্ধক গহ্বৰ অলপ নহয় অলপ লব হবই হব। কিন্তু মুখ-গহ্বৰ ভিন মানুহৰ ভিন বৰমে হলেও সাধাৰণ আকৃতি প্ৰায় সকলোৰে একে থাকে আৰু সেই দেখি উচ্চাৰণে প্ৰায় একে বৰমে হয়। হেল্মহোল্জ্ নামে বৈজ্ঞানিক পৰীক্ষাতে প্ৰধান স্বৰ কেইটাৰ উচ্চাৰণ তলত লিখা দৰে নিৰ্দেশ কৰিছে—

‘আ’ (যেনে—মাত, মালা)-ৰ পৰা স্বৰবিলাক ওপৰত কোৱা তিনি ভাগত বিভক্ত হৈ ওলাইছে। ইংৰাজী father শব্দৰ এটাৰ উচ্চাৰণ ঠিক ‘আ’ৰ দৰে। এই তিনি ভাগ স্বৰৰ আদি স্থান ‘আ’কে ধৰিব পাৰি। ইহঁতৰ উচ্চাৰণৰ উদাহৰণ আৰু সংক্ষেপ বিৱৰণ তলত দিয়া হ’ল।

অবস্থা বিভাগ	বর্ণ	উচ্চাৰণ বুজোৱা শব্দ	উচ্চাৰণৰ সমন্বিত মুখ-গহ্বৰৰ আকৃতি
প্রথম বিধ	আ	মাতৃ, মালী মায়ী। ইং father.	মঠ বা পলৰ আকৃতিৰ শব্দ-বৰ্ধক গহ্বৰ (resonance cavity) এটা। সি কণ্ঠৰপৰা ওঠলৈ ক্ৰমাৎ বহল।
	অ	ঘট (ইং cot)	‘আ’ এৰি ‘ও’ আৰু ‘উ’ৰ উচ্চাৰণ কৰিব খোজোঁতে মুখৰ দুবাৰখন ওঠ ছুটা চেপি অলপ কোচোৱা হয়,—‘ও’ত কৰি ‘উ’ত বেচি কোচাব লাগে। আৰু লগে লগে জিভাখনক তলৰ ফালে হেঁচি দি গহ্বৰটো ডাঙৰ কৰা হয়। মুখৰ আকৃতি ‘উ’ (যেনে—জম্বু)-ৰপৰা ‘ও’ (যেনে—ভোজ) লৈ আৰু তাৰ পাচে “অ” (যেনে—অকটুৰ) লৈ আৰু তাৰ পিচত ‘অ’ (যেনে—ঘট) লৈ পৰিবৰ্তিত হয়। ইংৰাজী শব্দ poor, more, cot, caught আৰু fatherত যথাক্ৰমে এইবিলাক উচ্চাৰণ পোৱা যায়। মুখৰ সাধাৰণ আকৃতি এই উচ্চাৰণবিলাকত একে থাকে। এই আকৃতি এটা গল-শূল সংকীৰ্ণ মুখৰ লাগী-নিচিঙা গহ্বৰবিশিষ্ট বতলৰ নিচিনা।
	ঐ	অকটুৰ যদি	
	ও	ভোজ কেবোণ, ইং more	
	উ, (উ)	ভুজ, মৃগ, শূল, জম্বু ইং Poor.	

স্বৰৰ বিভাগ	বৰ্ণ	উচ্চাৰণ বুজুৱা শব্দ	উচ্চাৰণ কৰোঁতে মুখ-গহ্বৰৰ আকৃতি
দ্বিতীয় বিধ	আ	মাতৃ, মালা, মায়া। ইং father	পূৰ্বোক্তৰূপ funnel-shaped resonance cavity কঠৰপৰা ওঠলৈ ক্ৰমাৎ বহল।
	এ এ ই (ঈ)	এটা, হেৰা, ইং bat. দেব, লেজ, নবেল্ল। ইং there. সি, কিড, বৈবাগী, জীৱন। ইং machine.	‘আ’ এৰি ‘এ’, এ বা ‘ই’-ৰ উচ্চাৰণ কৰিব খোজোঁতে ওঠ দুটা আগত থাকি বেচিকৈ মেলি দিয়া হয়; কিন্তু জিভাৰ মাজ ভোখৰ কোঁচাই নি তালুৰ কাষ চপাই জিভা আৰু তালুৰ মাজৰ ঠাই ঠেক কৰা হয়। লগে লগে জিভাৰ গোৰ ভলৰ ফালে হেঁচি দি আচল কণ্ঠৰ (বা larynx) ওপৰৰ ঠাই-খিনি বিস্তৃত কৰা হয়। মুখৰ এই আকৃতি ঠিক এটা সংকীৰ্ণ গল বিশিষ্ট বতলৰ নিচিনা।
তৃতীয় বিধ	আ	মাতৃ, মায়া, মালা।	পূৰ্বোক্তৰূপ funnel-shaped resonance cavity.
	অ, অ’ } ই উ	মতি, ফণী, যদি French-peu. অসমীয়াত নাই। French-Pu.	মুখ-গহ্বৰৰ আকৃতি দ্বিতীয় বিধ বতলৰ নিচিনাই। কিন্তু ওপৰত কোৱা নিয়মে তালুৰ মাজৰ ঠাই সংকীৰ্ণ কৰাৰ বাহিৰে ওঠ দুটাইও কোঁচ খাই মাজৰ ঠাই ঠেক কৰে আৰু তালুৰ লগত হোৱা চুঙাৰ আকৃতিকো দীঘল কৰি তোলে। মুখৰ এই আকৃতি ঠিক এটা গল থকা বতলৰ দৰে। কিন্তু ইয়াৰ গল দ্বিতীয় বিধ স্বৰৰ বতলত কৰি বেচি দীঘল।

প্ৰথম বিধ স্বৰৰ ‘অ’ আৰু তৃতীয় বিধ স্বৰৰ ‘অ’ৰ উচ্চাৰণ একে নহয়।
উভয়ৰে মাজত অলপ পাৰ্থক্য আছে।

(খ) ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ (Pronunciation of Consonants)

২২। ওপৰত কৈ অহা হৈছে যে ‘ক’-ৰূপৰা ‘ম’লৈ ২৫টি বৰ্ণৰ নাম স্পৰ্শ বা বৰ্ণীয় বৰ্ণ (§ ৭)। বাগ্যন্ত্ৰ সম্পূৰ্ণ বা ঈষৎ স্পৃষ্ট হলে ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ হয়। কিন্তু প্ৰকৃত পক্ষে বৰ্ণীয় বৰ্ণ উচ্চাৰিত কৰোঁতেহে বাগ্যন্ত্ৰৰ উদ্যোগী (active) আৰু নিশ্চেষ্ট (passive) অঙ্গ ওচৰা-ওচৰি হৈ শ্বাস থলুৱকৰ কাৰণে একেবাৰে বন্ধ কৰে। যেনে, ‘অক্’ বোলোঁতে জিহ্বা আৰু তালুৰ মাজৰ বাট হঠাতে বন্ধ হয়, আৰু ‘ক’ (অৰ্থাৎ ক্ + অ) বোলোঁতে আগে বন্ধ হৈ থকা বাট হঠাতে খুলি যায়। এই বৰ্ণৰাশিৰ কোনো ধ্বনি নাই আৰু উচ্চাৰণ কৰোঁতে মুহূৰ্তৰ নিমিত্তে শ্বাস সম্পূৰ্ণ বন্ধ হয়। এই নিমিত্তে বৰ্ণীয় বৰ্ণক স্পৰ্শ বা নিমাত (mute) বৰ্ণও বোলে। য, ব, ল, ৰ এই কেইটাৰ নাম অন্তঃস্থ বৰ্ণ (Semi-vowels)। ইহঁত স্বৰ আৰু ব্যঞ্জনৰ মধ্যবৰ্তী; সেই দেখি এই নাম। শ, ষ, স, হ এই কেইটি উষ্ম বৰ্ণ। ইহঁত শ্বাসৰ ৰূপান্তৰ।

২৩। বৰ্ণ উচ্চাৰণ কৰিবৰ প্ৰযত্ন দুবিধ—(ক) আভ্যন্তৰ (কণ্ঠত) আৰু (খ) বাহ্য (বা কণ্ঠৰ বাহিৰ বা মুখ আদিত)। ইয়াৰ ভিতৰত (ক) আভ্যন্তৰ প্ৰযত্ন পাঁচ প্ৰকাৰ—(১) স্পৃষ্ট (অৰ্থাৎ য’ত শব্দ-ৰজ্জুৰ স্পৰ্শ হয়), (২) ঈষৎ স্পৃষ্ট (কিঞ্চিং স্পৰ্শ কৰে), (৩) ঈষদ্বিবৃত (য’ত শব্দ-ৰজ্জু উচ্চাৰণ স্থানৰ পৰা কিছু আঁতৰত থাকে), (৪) বিবৃত (য’ত শব্দ-ৰজ্জু উচ্চাৰণ স্থানৰ কিঞ্চিংমাত্ৰ ওচৰ নাচাপে) আৰু (৫) সংবৃত (য’ত শব্দ-ৰজ্জু কোঁচ খাই থাকে)। ইহঁতৰ ভিতৰত স্পৃষ্ট প্ৰযত্ন স্পৰ্শ বৰ্ণৰ হয়। অন্তঃস্থ বৰ্ণৰ ঈষৎস্পৃষ্ট প্ৰযত্ন হয় আৰু উষ্ম বৰ্ণৰ ঈষদ্বিবৃত প্ৰযত্ন হয়। স্বৰৰ বিবৃত প্ৰযত্ন হয়। প্ৰয়োগত ব্ৰহ্ম অকাৰৰ সংবৃত প্ৰযত্ন হয়। আৰু সাধনি অবস্থাত বিবৃত প্ৰযত্ন হয়^১। (খ) বাহ্য প্ৰযত্ন এঘাৰ বিধ—(১) বিবাৰ, (২) সংবাৰ, (৩) শ্বাস, (৪) নাদ, (৫) ঘোষ, (৬) অঘোষ, (৭) অল্পপ্ৰাণ, (৮) মহাপ্ৰাণ, (৯) উদাত্ত, (১০) অল্পদাত্ত আৰু (১১) স্বৰিত। খ, ফ, ছ, ঠ, থ, চ, ট, ত, ক, প, শ, ষ, স, এই কেই বৰ্ণৰ বিবাৰ, শ্বাস আৰু অঘোষ প্ৰযত্ন হয়। হ, য, ব, ল, ৰ, ঞ, ম, ঙ,

১। “যয়ো বিধা। আভ্যন্তৰো বাহ্যন্ত। আভ্যঃ পংচমা। স্পৃষ্টেৰং স্পৃষ্টেৰদ্বিবৃত বিবৃত সংবৃত ভেদাৎ। তন্ত্ৰ স্পৃষ্টং প্ৰযত্নং স্পৰ্শনাম্। ঈষৎ স্পৃষ্টমন্তঃস্থানাম্। ঈষদ্বিবৃতমূষ্মনাম্। বিবৃতং স্ববাণাম্। ব্ৰহ্মন্ত বৰ্ণন্ত প্ৰয়োগে সংবৃতম্। প্ৰক্ৰিয়া ৰূপান্নন্ত বিবৃতমেব”। সি. কো. § ১৩।

ণ, ন, ঝ, ভ, ঞ, ঢ, ধ, জ, ব, গ, ড, দ এই কেইটা আখৰৰ সংবাৰ, নাদ আৰু ঘোৰ প্ৰযত্ন হয়। বৰ্গৰ প্ৰথম, তৃতীয়, আৰু পঞ্চম আখৰ আৰু য, ব, ল, ব—ৰ অল্পপ্ৰাণ প্ৰযত্ন হয়। আৰু বৰ্গৰ দ্বিতীয় আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণ আৰু শ, ষ, স, হ—ৰ মহাপ্ৰাণ প্ৰযত্ন হয়^১।

২৪। মহামতি মেজ্জমূল্যৰ মতে বৰ্ণৰ ধৰ্ম বুলিলে তিনিটি বিষয় ধৰিব লাগে অৰ্থাৎ (ক) কিহৰপৰা বৰ্ণৰ উদ্ভৱ হয়, (খ) কেনে কৰি বৰ্ণৰ উদ্ভৱ হয় আৰু (গ) ক'ত বৰ্ণৰ জন্ম হয়। উক্ত পণ্ডিতৰ মতে (ক) তলত লিখা কাৰণৰপৰা বৰ্ণৰ উদ্ভৱ হয় :

(১) স্বৰিত বা ধ্বনিত শ্বাসৰপৰা (of vocalised breath)। ইসৰক স্বৰবৰ্ণ বোলে। বিবৃত বা অস্পৃষ্ট (no contact)। (ইয়াত শ্বাস বুলিলেও নিঃশ্বাস হে বুজিব লাগে)।

(২) স্বৰিত বা ধ্বনিত নোহোৱা শ্বাসৰপৰা (of breath not vocalised)। ইসৰক অন্তঃস্থা-উদ্বৰ্ণ বোলে। ঈষৎ স্পৃষ্ট বা ইষদ্বিবৃত (slight contact)।

(৩) স্পৃষ্ট কোলাহল (ধ্বনি)-ৰপৰা (of articulate noise)। ইহঁতক স্পৰ্শ বা বৰ্ণীয় বৰ্ণ বোলে। স্পৃষ্ট (complete contact)।

(খ) তলত লেখাদৰে বৰ্ণৰ উদ্ভৱ হয়—(১) শব্দ-বজ্জু (vocal cords) সম্পূৰ্ণ খোলা ৰাখি। ইসৰক বিবাবশ্বাসাঘোৰ (§ ২৩) বা উচ্চাৰণ কঠিন বৰ্ণ বোলে (surd, tenues, hard or sharp)।

(২) শব্দ-বজ্জু ওচৰা-ওচৰি কৰি। ইসৰক সম্ভাৰনাদঘোৰ (§ ২৩) বা উচ্চাৰণ কোমল বৰ্ণ বোলে (sonant, mediae, soft or blunt)। এই পাৰ্থক্য অন্তঃস্থা, উদ্ব আৰু স্পৰ্শ বৰ্ণ উভয়তে খাটে।

(গ) তলত লিখা ঠাইত বৰ্ণৰ উদ্ভৱ হয় :

নানা ঠাইত উদ্বমশীল আৰু নিশ্চেষ্ট অঙ্গ লগলাগি বৰ্ণৰ উদ্ভৱ কৰে। সচৰাচৰ জিভাৰ শুবি, আৰু তালুৰ তলভাগ, জিভাৰ আগ আৰু দাঁত আৰু

১। “বাহুপ্ৰযত্নন্তেকাদশধা। বিবাবঃ সংবাৰঃ শ্বাসো নাদো ঘোৰোহ-ঘোৰোহল্পপ্ৰাণো মহাপ্ৰাণ উদাত্তোহজ্জ্বলন্তঃ স্বৰিতশ্চেতি। খৰো বিবাবাঃ শ্বাসা অঘোৰাশ্চ। হ্ৰঃ সংবাৰা নাদা ঘোৰাশ্চ। বৰ্ণানাং প্ৰথমতৃতীয়পঞ্চমা যণচ্চান্ধপ্ৰাণাঃ। বৰ্ণানাং দ্বিতীয় চতুৰ্থৌ শলন্ত মহাপ্ৰাণাঃ”। সি. কো. § ১৩ক।

See § 10 note, for explanation of খৰ, হ্ৰ, যণ আৰু শল।

ওপৰ ওঠ আৰু তল ওঠ নানা বকমে স্পষ্ট হয়^১। স্বৰবৰ্ণৰ বিষয়েহে এই নিয়ম নাখাটে।

২৫। আমি নিশ্বাস পেলাওঁতে আমাৰ কণ্ঠবন্ধাৰ (glottis) তেনেই মেল খায় আৰু তেতিয়া শ্বাসৰ ধ্বনি স্পষ্ট শুনা যায়। আমি ইচ্ছা কৰিলে কণ্ঠ যৎকিঞ্চিৎ কোঁচাই নি টান কৰি আৰু কণ্ঠদ্বাৰ একেবাৰে খোলা ৰাখি সেই শ্বাসকে ঠেলি উলিয়াই ‘হ’ৰ উচ্চাৰণত পৰিণত কৰিব পাৰোঁ। কণ্ঠদ্বাৰ এই দৰে খোলা থকা আৰু শব্দ-বজ্জু নিলগে নিলগে থকা অৱস্থাত আমাৰ শ্বাসে বাটত সম্পূৰ্ণৰূপে প্ৰতিবন্ধক নাপায় (বন্ধ নহয়) : তেতিয়া উচ্চাৰিত বৰ্ণ ভালকৈ ফুটি নোলায়। ইহঁতক “বিবাবন্ধাসাঘোষ” (§ ২৪) বা উচ্চাৰণ কঠিন বৰ্ণ (surd or hard) বোলে। কণ্ঠদ্বাৰ অলপ বা বেচি বন্ধ অৱস্থাত যদি শব্দ-বজ্জু ছুড়াল ওচৰা-ওচৰি কৰি সিহঁতক কঁপাই শ্বাস ঈষৎ ঘৰ্ষিত বা স্পন্দিত কৰি বাহিৰকৈ দি শব্দ উলিয়া যায় তেন্তে আমি অসমীয়া ‘স’ৰ উচ্চাৰণ পাওঁ। এই ‘স’ সংস্কৃত ‘স’ আৰু ‘হ’ৰ নিকটবৰ্তী, কিন্তু উভয়তকৈ কোমল। গ্ৰীক ভাষাতো এই উচ্চাৰণ আছে^২। এইদৰে কণ্ঠদ্বাৰ বন্ধ আৰু শব্দ-বজ্জু পৰস্পৰ নিকটবৰ্তী হৈ ঈষৎ কম্পিত হলে আমাৰ শ্বাসে বাটত অলপ বাধা পায়। এই অৱস্থাত উচ্চাৰিত ব্যঞ্জন বৰ্ণ স্পষ্টৰূপে ফুটি ওলায়। ইহঁতৰ নাম “সম্ভাবনাদঘোষ” বা উচ্চাৰণ-কোমল বৰ্ণ (sonant or soft)। বৰ্গৰ প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় বৰ্ণ বিবাবন্ধাসাঘোষ আৰু তৃতীয়, চতুৰ্থ আৰু পঞ্চম বৰ্ণ সম্ভাবনাদঘোষ (§ ২৩)। আমাৰ শ্বাস উপযুক্ত হুই বকমে উলিয়াওঁতে বাটত নানা বকম ভেটা দি তাক লৰচৰ কৰিব আৰু ভিন ভিন বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ কৰিব পাৰি। মহামতি মেগ্নমূলাৰে জিভা, মুখা, তালু, দন্ত আৰু ওষ্ঠৰ সহায়ে আঠ বকমে বাট ভেটি ভিন ভিন ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ কৰিব পাৰি বুলি কয়।

২৬। বিবাবন্ধাসাঘোষ আৰু সম্ভাবনাদঘোষ উভয়কে কৰ্কশ আৰু মিহি ভাৱে উচ্চাৰিত কৰিব পাৰি। বিবাবন্ধাসাঘোষৰ স্বাভাৱিক উচ্চাৰণ নকৰি

১। See Max Muller's Science of Language, vol. 11, p. 168.

Cf. also :—অষ্টৌ স্থানানি বৰ্ণানাম্ যুযুঃ কণ্ঠশিবস্তুথা।

জিহ্বামূলক দস্তাক নাসিকোষ্ঠীচ তালুচ।

পাগিনি সাৰ ২ পৃষ্ঠা।

২। ব্ৰাউন চাহাবৰ মতে অসমীয়া ‘স’ৰ উচ্চাৰণ গ্ৰীক x আখৰৰ নিচিনা।

See his Grammar, p. 12.

অৰ্থাৎ শ্বাস হঠাতে বন্ধ নকৰি যদি খন্তেকৰ নিমিত্তে জমা কৰি ৰাখি তাৰ পাছত কণ্ঠদ্বাৰ খোলা আৰু শব্দ-বজ্জু পৰস্পৰ কিঞ্চিৎ নিকটবৰ্তী হৈ থকা অৱস্থাতে তাক সশব্দে তীব্ৰগতিত ওলাব দিয়া যায় তেন্তে আমি বিবাবন্ধাসাঘোষৰ কৰ্কশ স্বৰ পাওঁ। এই অৱস্থাত বিবাবন্ধাসাঘোষ বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ কৰোঁতে শ্বাস জমা হৈ বেচি জোৰে ওলায়। ইহঁতৰ নাম “মহাপ্ৰাণ” (aspirate) বৰ্ণ। আৰু যদি কণ্ঠদ্বাৰ বন্ধ বা অলপ খোলা অৱস্থাত শব্দ বজ্জু দুডাল ওচৰা-ওচৰি কৰি আৰু শ্বাস শব্দযুক্ত কৰি স্পষ্টভাৱে উলিয়াওঁ তেন্তে সম্ভাৰনাদঘোষ বৰ্ণৰ কৰ্কশ উচ্চাৰণ পাওঁ। এই অৱস্থাতো সম্ভাৰনাদঘোষ উচ্চাৰণ কৰোঁতে শ্বাস জমা হৈ বেচি জোৰে ওলায়। ইহঁতো মহাপ্ৰাণ বৰ্ণ (aspirates)। বিবাবন্ধাসাঘোষ আৰু সম্ভাৰনাদঘোষ বৰ্ণ স্বাভাৱিক অৰ্থাৎ শ্ৰুতিমধুবকৈ উচ্চাৰিত কৰিলে অল্প-প্ৰাণ (unaspirate) বৰ্ণ ওলায়। বৰ্গৰ প্ৰথম আৰু তৃতীয় বৰ্ণ অল্প-প্ৰাণ (unaspirate) আৰু দ্বিতীয় আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণ মহাপ্ৰাণ (aspirate)। বৰ্গীয় পঞ্চম বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ কৰোঁতে বাগ্‌যন্ত্ৰৰ পৰিশ্ৰমী আৰু নিশ্চেষ্ট অঙ্গ সম্পূৰ্ণৰূপে স্পৃষ্ট হয় বা লগ লাগে, কিন্তু আমাৰ শ্বাস বিবাবন্ধাসাঘোষৰ দৰে হঠাতে বন্ধ নহৈ সম্ভাৰনাদঘোষৰ দৰেহে বন্ধ হয়। তেতিয়া শ্বাস মুখেদি তুলিয়াই সাধাৰণতঃ নাকেদি উলিওৱা হয়। ইহঁতো অল্প-প্ৰাণ বৰ্ণ। অল্প-প্ৰাণ আৰু মহাপ্ৰাণ উভয়কৈ বিবাবন্ধাসাঘোষ আৰু সম্ভাৰনাদঘোষৰ বিশেষ ধ্বনি বুলিব পাৰি। বৰ্গৰ প্ৰথম আৰু তৃতীয় বৰ্ণৰ লগত ‘হ’ উচ্চাৰিত কৰিলে অৰ্থাৎ সেই সেই বৰ্ণৰ লগতে শ্বাস বৰ কোৰে উলিয়ালে যথাক্ৰমে দ্বিতীয় আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণ ওলায়। বহুত ভাষাত বৰ্গীয় দ্বিতীয় আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণ নাই। প্ৰথম আৰু তৃতীয় বৰ্ণৰ লগত ‘হ’ উচ্চাৰিত কৰি তেনে ভাষাভাষী সকলে দ্বিতীয় আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণৰ কাম চলায়; যেনে, ইংৰাজীত খ, ঘ, ছ, ঝ, থ আদি বৰ্ণ নাই। তাত ক, গ আদি অল্প-প্ৰাণ বৰ্ণৰ পিছতে ‘হ’ উচ্চাৰিত কৰি খ, ঘ আদি মহাপ্ৰাণ বৰ্ণ উলিয়ায়।

২৭। কণ্ঠ্য বৰ্ণ বা জিহ্বামূলীয় বৰ্ণ (Gutturals)^১। ক, খ, গ,

১। “অকুহবিসৰ্জ্জনীয়ানাং কণ্ঠঃ। ইচুযশানাং তালু। ঋটুৰযানাং মূৰ্ধা। ঋতুলসানাং দন্তাঃ। উপপৃথ্ৱানীয়াণামোষ্ঠৌ। ঞ্শ্ৰমঙণানাং নাসিকাচ। ঐদৈতোঃ কণ্ঠতালু। ঐদৌতোঃ কণ্ঠোষ্ঠম্। ঙকাবন্ত দন্তোষ্ঠম্। জিহ্বামূলীয়ন্ত জিহ্বামূলম্। নাসিকাহ্ৰস্ববন্ত”। সি. কো. (১১৫)

N. B. “ককাবচকাবাদিযুকাবঃ পংচবৰ্ণ পৰিগ্ৰহনাৰ্থঃ।”

ঘ, ঙ, হ আৰু স্বৰৰ অ, আ এই কেইটা আখৰৰ উচ্চাৰণ স্থান কণ্ঠ বা জিহ্বামূল বুলি ইহঁতক জিহ্বামূলীয়া বা কণ্ঠ্যবৰ্ণ বোলে। আমাৰ জিভাৰ গোৰ নি কোমল তালুত লগালে আমাৰ শ্বাস 'ক' ৰূপে উচ্চাৰিত হয়। সেই শ্বাসকে স্পষ্ট কৰি শুনা ধ্বনিত পৰিণত কৰিলে 'গ' ওলায়। 'ক' ৰ লগত 'হ' ৰ উচ্চাৰণ কৰিলে 'খ' হয়। বা ক্+জিহ্বামূল শ্বাস (বা 'হ') = 'খ'। সেইদৰে গ+জিহ্বামূল শ্বাস (বা 'হ') = ঘ। 'গ' ৰ পৰা 'ঙ' উচ্চাৰিত হয়। 'গ' উচ্চাৰিত কৰোঁতে যদি জিভাৰ গোৰ আৰু তালু একেবাৰে স্পষ্ট হয় আৰু শ্বাস বিবাহশ্বাসাঘোষৰ নিচিনা হঠাতে বন্ধ নহৈ সম্ভাৰনাদঘোষৰ দৰে কোমলভাৱে বন্ধ হয় আৰু লগে লগে শ্বাস মুখেদি নোলাই নাকেদি ওলায় তেন্তে আমি 'ঙ' ৰ উচ্চাৰণ পাওঁ। 'হ'ৰ উচ্চাৰণ স্বৰিত বা ধ্বনিত শ্বাস ভিন্ন আন একো নহয়। মহাপ্ৰাণ বৰ্ণৰ দ্বিতীয় অংশটোৱে 'হ'। ইয়াৰ উচ্চাৰণ আদিত 'ঘ' বপৰা ওলাইছিল। যেনে, সিঙ্ঘ সং. সিংহ lion, বৈদিক—হস্তি, স্বস্তি, হৃদ্রোহ, দ্রোঘ আদিত তাৰ প্ৰমাণ পোৱা যায়। প্ৰাতিশাখ্যমতে এই বৰ্ণ কেইটি জিভাৰ মূলত উদ্ভৱ হয়। 'হ' টোক তাত ধ্বনিত শ্বাস বুলি ধৰিছে। আৰু মহাপ্ৰাণ বৰ্ণ ঘ, ধ, আৰু ভ-ৰ দ্বিতীয়াংশ বুলি নিৰ্দেশ কৰিছে। 'ক্ষ' অৰ্থাৎ ক্+ষ টো 'স' ৰ আগত থকা তালব্য বৰ্ণৰ স্বৰৰ বিকৃতি মাত্ৰ, যেনে—বচ্ (speak), বক্ষ্যতি (will speak)।

২৮। **তালব্য বৰ্ণ (Palatals)**—চ, ছ, জ, ঞ, য, সংযুক্ত শ আৰু স্বৰৰ ই, ঐ-ৰ উচ্চাৰণ তালব্যপৰা হয় বুলি সেই নাম। জিভাখন দাঙি নি তালুত হঠাতে লগাই শ্বাস বাহিৰ কৰিলে যি উচ্চাৰণ হয় তাক অলপ লবচৰ কৰি এই বৰ্ণকেইটিৰ উচ্চাৰণ কৰিব পাৰি। আদিত সংস্কৃত 'চ' আৰু 'ছ' ৰ উচ্চাৰণ কি আছিল এতিয়াও পণ্ডিতসকলে ঠিক কৰিব পৰা নাই। ইংৰাজী c-ৰ উচ্চাৰণ বঙ্গলা আৰু হিন্দী 'চ'-ৰ অৰ্থাৎ 'ট+শ'ৰ উচ্চাৰণৰ দৰে। অসমীয়াত 'চ' ৰ উচ্চাৰণ সদায় হিন্দী 'স' ৰ নিচিনা। ই ফোচফোচনি বা ঘৰ্ষণ-সূচক (sibilant or fricative) ধ্বনিৰ নিকটবৰ্তী। 'ছ' ৰ উচ্চাৰণ তাত কৰি কঠিন। প্ৰমাণ পোৱা যায় যে প্ৰাকৃতত 'ছ' টোক সাধাৰণতঃ 'শ' কৰি লেখিছিল; আৰু তাক হিন্দী 'স' ৰ দৰে উচ্চাৰিত কৰিছিল, যেনে—মা. প্ৰা.—'সূবী' (knife), অ. 'ছুবী'। অসমীয়াত চিন, চাব, ছাত্ৰ, ছায়া আদি শব্দৰ উচ্চাৰণ কেতিয়াবা অদলবদল হলেও

অসমীয়াই কৰ্কশ আৰু কোমল ছ, চ উভয়ৰে উচ্চাৰণ কৰে। কিন্তু ইহঁতৰ ভিতৰত পাৰ্থক্য ধৰা বৰ সহজ নহয়। জিভাৰ আগ দাঁতৰ ফালে আগবঢ়াই দি শ্বাস উলিয়ালে 'চ'ৰ উচ্চাৰণ হয় আৰু তাক স্পষ্ট কৰিলে 'জ' হয়। 'চ' আৰু 'জ' ৰ পাছত একে লগে 'হ' ৰ উচ্চাৰণ কৰিলে যথাক্ৰমে 'ছ' আৰু 'ঝ' হয়। জিভাখন ওপৰফালে কুঁজ উলিয়াই কোঁচাই নি তালু আৰু মূৰ্ধাৰ মাজখিনিৰ ওচৰ চপাই সেই সংকীৰ্ণ বাটেদি শ্বাস উলিয়ালে 'ছ' ৰ উচ্চাৰণ ওলায়। সেই অৱস্থাতে জিভা অলপ ঢিলাই দি শ্বাসৰ ধ্বনি স্পষ্ট কৰিলে 'য' ওলায়। 'য'-ক (কেতিয়াবা 'জ' ক) উপযুক্তৰূপে অনুনাসিক কৰিলে 'ঞ' হয়। যেনে—কয়ঁ। (কঞা), কুয়ঁ। (কুঞা), ভুয়ঁ। (ভুঞা) ইত্যাদি। ইয়াৰ উচ্চাৰণ কেতিয়াবা অনুনাসিক (nasalised) 'ও'-ৰ উচ্চাৰণৰ লগত মিলে; যেনে—“কঞ”, “থঞ” (বা কওঁ, থওঁ)—নামমালিকা। জিভাখন কোঁচাই নি কাষ চপাই ওপৰ দাঁতৰ স্পৰ্শিত জিভাৰ আগৰ তলিখন লাগোঁ লাগোঁ কৰিলে জিভাৰ তল দেখা যায়; তেতিয়া শ্বাস বাহিৰ কৰিলে সংযুক্ত 'শ'-ৰ উচ্চাৰণ ওলায়; যেনে—শ্ৰী, শ্ৰেণী, পশ্চিম, ইত্যাদি। 'ছ'-ৰ উচ্চাৰণ অলপ কোমল কৰিলে বা 'চ'-ৰ উচ্চাৰণ কৰিলে ইয়াৰ ওচৰ চাপে। অকলে থাকিলে 'শ'-ৰ উচ্চাৰণ অসমীয়া 'স'-ৰ দৰে হয়; যেনে—শিং, শিৱ, ইত্যাদি। বৰ্ণবিজ্ঞানৰ ভুলত প্ৰাকৃত 'স' ৰ দৰেও উচ্চাৰিত হয়; যেনে—পঞ্চাশ, ত্ৰিশ, ইত্যাদি। পালি আৰু প্ৰাকৃতত 'শ'-ৰ পৃথক উচ্চাৰণ নাই। এনেকি 'শ'-ৰ ব্যৱহাৰ একেবাৰে নাই বুলিলেও হয় (§১১)। সেই দেখিয়ে হব পায় অসমীয়াত ইয়াৰ পৃথক উচ্চাৰণ নাই। 'শ'-ৰ বিশেষ লক্ষণ তলত দিয়া হ'ল (§৩৩)।

২১। **মূৰ্দ্ধন্য বৰ্ণ (Cerebrals), দন্ত্য বৰ্ণ (Dentals)**—ট, ঠ, ড, ঢ, ণ, ষ আৰু শ্বৰৰ ঞ এই কেইটি মূৰ্দ্ধন্য বৰ্ণ আৰু ত, থ, দ, ধ, ন, ব, ল আৰু স এই কেইটি দন্ত্য বৰ্ণ। জিহ্বাগ্ৰ দ্বাৰা কঠিন তালুৰ মাজখিনিত আঘাত কৰিলে মূৰ্দ্ধন্য বৰ্ণ আৰু ওপৰ দাঁতৰ আগত আঘাত কৰিলে দন্ত্য বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ হয়। মূৰ্দ্ধন্য বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ টান; দন্ত্য বৰ্ণৰ সহজ আৰু কোমল। অসমীয়াই দন্ত্য বৰ্ণৰ হে সচৰাচৰ উচ্চাৰণ কৰে। কিন্তু সেই বুলি যে অসমীয়াই

১। শ্বাগধী প্ৰাকৃতত 'শ'-ৰ ব্যৱহাৰ আছিল। ই 'স'-ৰ ঠাই অধিকাৰ কৰিছিল; যেনে—এশে; ৰেশে=স. এব য়েব: (That is a ram)। হুশে=স. হংস: (goose)।

মূৰ্ধন্ত্ৰ বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ নকৰে এনে নহয়। মূৰ্ধন্ত্ৰ ও উচ্চাৰিত কৰে; কিন্তু কথা কোৱাত দন্ত্য আৰু মূৰ্ধন্ত্ৰ বৰ্ণৰ বৰ প্ৰভেদ নাৰাখে। লেখাত উভয় বৰ্ণৰে প্ৰচলন আছে। সংস্কৃতৰপৰা অহা শব্দৰ বৰ্ণ-বিগ্ৰাস যথাসম্ভৱ সংস্কৃতৰ নিচিনা কৰি লেখা যায়। কোনো কোনো ঠাইত প্ৰাকৃতৰ অনুকৰণেও বৰ্ণবিগ্ৰাস কৰা হয়। কিন্তু পালি আৰু প্ৰাকৃতৰ উচ্চাৰণ স্থান বিশেষে লৰচৰ হৈছিল। এতেকে এনেস্থলত সংস্কৃত বৰ্ণ-বিগ্ৰাস লৰচৰ কৰাতকৈ প্ৰাকৃত বৰ্ণ-বিগ্ৰাস লৰচৰ কৰাই যুক্তিযুক্ত। ‘থান’ আৰু ‘ঠাই’ শব্দৰ আদি বৰ্ণ সংস্কৃতত ‘থ’। আমি লেখোঁতে ছই ৰকমে লেখোঁ, কিন্তু উচ্চাৰণত একো পাৰ্থক্য নাৰাখোঁ। সংস্কৃত কৰ্ণ শব্দ অসমীয়াত কাণ হয়। সংস্কৃতত গত্ববিধানৰ নিয়মমতে ‘ৰ’ ৰ পিছত থকাৰ কাৰণে মূৰ্ধন্ত্ৰ গ হৈছে। অসমীয়াত গত্ববিধানৰ নিয়ম নাখাটে, কিয়নো তাত ‘ৰ’ নাই। এতেকে “কাণ” নেলেখি “কান” লেখাহে উচিত। কিন্তু মূৰ্ধন্ত্ৰ গ ৰাখিলে শব্দটোৰ মূল বিচাৰিবলৈ সহজ হয়। এতেকে প্ৰচলিত বৰ্ণ-বিগ্ৰাস থকাত আমাৰ অন্তৰিধা নাই।

শব্দৰ আদিতে বহিলে ‘ড’ আৰু ‘ঢ’-ৰ উচ্চাৰণ লৰচৰ নহয়; যেনে—ডাক, ঢাক, ইত্যাদি। ‘ড’ আৰু ‘ঢ’ ৰ লগত ‘য’ যোগ হলে বা দুটা পদ লগলাগি এটা শব্দ হলেও ইহঁতৰ উচ্চাৰণ একে থাকে, যেনে—ডগ্‌ডগী, ঢক্‌ঢক্‌, আঢ়া, জাড়া, ইত্যাদি। আন ঠাইত বহিলে ‘ড’ আৰু ‘ঢ’-ৰ উচ্চাৰণ যথাক্ৰমে কঠিন ‘ৰ’ আৰু ‘হ’-ৰ নিচিনা হয়; তেতিয়া সেই উচ্চাৰণ বুজাবৰ কাৰণে সিহঁতৰ তলত এটি ফুট দিয়া হয়; যেনে,—‘গড়’, গঢ়, ষাঁড়, জাড় বা জাৰ (স. জাড়া), পঢ়া, ইত্যাদি। ‘ডেডা’, লাটো আদিৰ বৰ্ণ-বিগ্ৰাস এই নিয়মে ভুল। অসমীয়া ‘ড’ আৰু ‘ঢ’-ৰ উচ্চাৰণ হিন্দী উচ্চাৰণৰ লগত মিলে।

ত, থ, দ, ধ-ৰ সংস্কৃত উচ্চাৰণ আমাৰ নাই; সংস্কৃত ট, ত, ঠ, থ আদিৰ মধ্যবৰ্তী উচ্চাৰণ হে আমি গ্ৰহণ কৰিছোঁ। ‘ত’ আদিৰ উচ্চাৰণ কৰোঁতে আমি জিভাৰ আগ দাঁতৰ আগতো নলগাওঁ, তালুৰ মাজতো নলগাওঁ। জিভাৰ আগ বাস্তৱিকৈ দাঁতৰ আলুত হে লগাওঁ। এতেকে আমাৰ উচ্চাৰণ অৰ্ধ মূৰ্ধন্ত্ৰ অৰ্ধ দন্ত্যহে হয়। পালি গ্ৰন্থত অতি প্ৰাচীন কালৰপৰা মূৰ্ধন্ত্ৰ আৰু দন্ত্যবৰ্ণৰ ব্যৱহাৰ অদল-বদল হৈ চলি আহিছে; আৰু তাৰপৰা ভাবিব পাৰি যে উভয়ৰ উচ্চাৰণৰ পাৰ্থক্যও নাছিল। অশোকৰ প্ৰস্তৰলিপিত একেটা শব্দৰ একে শাৰীতে

উভয় বৰ্ণ-বিশ্ৰাস পোৱা গৈছে; যেনে—‘ডসং’ বা ‘দসং’=দহ (ten)^১। এই অদল-বদল পুৰণি অসমীয়া সাহিত্যৰ অম্লৰূপ আৰু ই বৰ্তমান অসমীয়া উচ্চাৰণৰ পৰিচায়ক। বঙ্গালীৰ দৰে জোৰ কৰি মুৰ্খণ আৰু দন্ত্য বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ কৰা অভ্যাস অসমীয়াৰ নাই। বাস্তৱিকৈ ভাষাৰ ক্ৰমবিকাশ হৈ পালি প্ৰাকৃত আদিৰ মাজেদি অহা প্ৰাকৃতিক ভাষাৰ দন্ত্য আৰু মুৰ্খণ বৰ্ণৰ সূক্ষ্ম পাৰ্থক্য থকা অসম্ভৱ আৰু অসমীয়া ভাষাত নাই। ইংৰাজী ত, দ আদিৰ উচ্চাৰণ অসমীয়াৰ নিচিনা। বৈদিক যুগতো বৰ্তমান মুৰ্খণ উচ্চাৰণ নাছিল। তেতিয়া ইংৰাজী t, d, n-ৰ নিচিনা ট, ড আৰু ণ উচ্চাৰিত হৈছিল, কেৱল জিভাৰ আগটো ঘূৰাই অলপ তালুৰ ফাললৈ নিয়া হৈছিল^২। প্ৰাতিশাখ্য মতে দন্ত্য বৰ্ণবিলাক বাস্তৱিকৈ মুৰ্খণৰ ফালে ঢাল খোৱা দন্ত্যবৰ্ণ আছিল আৰু সিহঁত দন্ত্য-মূলত উদ্ভৱ হৈছিল অৰ্থাৎ জিভাৰ আগটোৱে দাঁতৰ আগ নহয় গুৰি হে স্পৰ্শ কৰিছিল^৩। ইয়াৰপৰা বুজিব পৰা যাব যে অসমীয়া দন্ত্য বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ বৈদিক দন্ত্য বৰ্ণৰ অম্লৰূপ।

প্ৰফেচাৰ মনিয়ৰ উইলিয়ম্চে (Prof. Monier Williams) কয় যে সংস্কৃতত থকা মুৰ্খণ বৰ্ণ আদিতো অনাৰ্য জাতিৰ মাজত হে চলিত আছিল। হিন্দুসকলে এই উচ্চাৰণ অনাৰ্য জাতিৰপৰা ধাৰ কৰা যেন লাগে। মুৰ্খণ বৰ্ণ ড্ৰাবিড়ী (যেনে তেলেগু, তামিল) ভাষাৰ প্ৰধান বিশেষত্ব আৰু আৰ্য ভাষাৰাশিৰ ভিতৰত কেৱল ভাৰতীয় ভাষাত হে মুৰ্খণ বৰ্ণ প্ৰচলিত থকা দেখা যায়। এতেকে হিন্দুসকলে ড্ৰাবিড়ী ভাষাৰপৰাই মুৰ্খণ বৰ্ণ ধাৰ কৰা সম্ভৱ^৪। প্ৰফেচাৰ মেকডেনেলো এই মতৰ পক্ষপাতী। তেওঁ কয় যে হিন্দু-ইৰাণ সমাজ একে লগে থকা যুগত মুৰ্খণ বৰ্ণৰ অস্তিত্ব নাছিল; আৰু ভাৰতীয় আৰ্যসকলেহে শেষত মুৰ্খণ বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ গ্ৰহণ কৰিছিল। ঋগ্বেদত মুৰ্খণ বৰ্ণৰ ব্যৱহাৰ বৰ কম। তাত আদি বৰ্ণ কেতিয়াও মুৰ্খণ নহয়। শব্দৰ মাজত আৰু শেষতহে তেনে বৰ্ণ পোৱা যায়^৫। ডাক্তৰ হৰ্ণলি আৰু জন্ বিম্চে এই মত স্বীকাৰ কৰিব নোখোজে। তেওঁলোকে কয় যে কোনো

১। Kachchayano's Pali Grammar, B. 1. Page 18 (§15).

২। Macdonell's Vedic Grammar, p. 16 (§ 15).

৩। Ibid., p. 17 (§ 15).

৪। See his Sans. Grammar, p. XXIV. Also Caldwell's Comp. Gramm. of Dravidian Languages.

৫। See his Vedic Grammar, p. 8 (§ 6).

এক বকম অৰ্ধ মূৰ্দ্ধা বৰ্ণ আদিম আৰ্হ ভাষাত চলিত থাকিব পায় ; কাৰ্ণ-
ক্ৰমে সিয়ে হুই শ্ৰেণীত বিভক্ত হৈ প্ৰকৃত দন্ত্য আৰু মূৰ্দ্ধা বৰ্ণ হ'ল^১। ব,
ল, স আৰু ব'ৰ আলোচনা তলত দেখা (§ ৩২।৩৩)।

৩০। **ওষ্ঠ্য বৰ্ণ (Labials)**—প, ফ, ব, ভ, ম, ৰ আৰু স্বৰৰ উ, ঊ
এই কেইটি ওষ্ঠ্য বৰ্ণ। তলৰ ওঠ আনি ওপৰৰ ওঠত লগ লগাই আমাৰ
শ্বাস বন্ধ কৰিলে 'প'ৰ ধ্বনি বা হাই (noise) ওলায়। তাক স্পষ্ট কৰিলে
'ব' ওলায়। 'প' আৰু 'ব'ৰ পাচতে নেৰা-নেপৰাকৈ 'হ'ৰ উচ্চাৰণ কৰিলে
যথাক্ৰমে 'ফ' আৰু 'ভ' ওলায়। সংস্কৃত উপাঙ্গানীয় (প=ফ=) অসমীয়াত নাই।

৩১। **অনুনাসিক বৰ্ণ (Nasals)**—বৰ্ণীয় পঞ্চম বৰ্ণৰ ভিতৰত 'ণ'ৰ
ব্যৱহাৰ অসমীয়াত কম ; কিন্তু ঙ, ঞ আৰু ন'ৰ ব্যৱহাৰ বেচি। হিন্দী,
বঙ্গালী আদি ভাষাত 'ঙ' অকলশৰে কদাচিত হে ব্যৱহৃত হয়, সেই সেই
ভাষাত 'ঙ' প্ৰায়ে ক বৰ্গৰ আন কোনো বৰ্ণৰ লগত যুক্ত হৈ আগত বহে।
অসমীয়াত হলে 'ঙ'ৰ সুকীয়া ব্যৱহাৰ প্ৰচুৰ দেখা যায় ; যেনে,
হিন্দী—মঙ্গল, গঙ্গা (উ-মংগল, গংগা) অ. মঙ্গল (মঙল), গঙ্গা (গঙা) ;
ডাঙ্গৰ (ডাঙৰ), কোঙ্গা (কোঙা), চুঙ্গা (চুঙা)। 'ঙ'ৰ স্বকীয় ব্যৱহাৰ
সিদ্ধীতো যথেষ্ট আছে^২। যেনে—

সংস্কৃত	হিন্দী	সিদ্ধী	অসমীয়া
শৃঙ্গ (horn)	সিংগ (মিক)	সিঙ	শিঙ
অঙ্গন (courtyard)	অংগন (অঙ্গন)	অঙহ	অঙন (?)
অঙ্গাৰ (charcoal)	অংগাৰ (অঙ্গাৰ)	অঙক	আঙাৰ, ইত্যাদি।

সেইদৰে 'ঞ'ৰো সুকীয়া ব্যৱহাৰ অসমীয়াত যথেষ্ট দেখা যায় ; যেনে—
ভূঞা, তিঞাহ, কুঞা, কঞা ইত্যাদি। পুৰণি অসমীয়াতো তঞপ ; যেনে—
“হে অচ্যুত ! অয়ি উভয় সেনাৰ মধ্যত মোৰ বধক থাকিয়ো, জাৰে যুৱন্তা
বিবসৰ চাঞো ; বুলিবা তুমি যুৱন্তাসে যুদ্ধ-চাৰা নহা, তাত শুনা, মঞি
কাৰ সমে এই সঙ্গ্ৰাম মাৰত যুদ্ধ কৰিম”... (ভট্টদেৱ)। বঙ্গালী, উড়িয়া
আদি ভাষাত 'ঞ' ৰ এনে ব্যৱহাৰ কদাচিত হে দেখা যায়। হিন্দীত এনে
ব্যৱহাৰ কথকিত আছে। মাগধী প্ৰাকৃতত 'ঞ' ৰ সুকীয়া ব্যৱহাৰ যথেষ্ট

১। Hornle : Comp. Gramm. § 12. See also Kellogg's Hindi Grammar, p. 38.

২। Beams : Comp. Gramm. vol. I, p. 78.

আছিল^১। ডাক্তৰ হৰ্ণলিয়ে অনুমান কৰে যে শেষৰ কালত তাৰ ব্যৱহাৰ ক্ৰমাৎ কমি আহিছিল আৰু মহাৰাষ্ট্ৰ-শোঁৰসেনীত নাইকিয়া হৈছিল^২।

অল্পনাসিকৰ ভিতৰত কেৱল ন আৰু ম হে সুকীয়াকৈ আৰু শব্দৰ য'তে ত'তে বহে; যেনে—মাতৃ, নাম ইত্যাদি। ঙ, ঞ আৰু ণ শব্দৰ আদিত কেতিয়াও নবহে আৰু ণ কেতিয়াও শেষ বৰ্ণ হ'ব নোৱাৰে। অসমীয়াৰ দৰে সংস্কৃততো প্ৰত্যঙ্, কীদৃঙ্ আদি শব্দত 'ঙ' শেষ বৰ্ণ স্বৰূপে বহা দেখা যায়। ণ টোক কেৱল শব্দৰ মাজত হে পোৱা যায়। ই মূৰ্ধন্য বৰ্ণৰ আগত বহে নাইবা ঞ, ব, ষ এই কেই বৰ্ণৰ পিছত দন্ত্য ন-ৰ ঠাই অধিকাৰ কৰে। শেষোক্ত নিয়ম স্বৰবৰ্ণ, ক-বৰ্গ, প-বৰ্গ, য, ব, হ আৰু ং (অনুস্বাৰ) মাজত ব্যৱধান থাকিলেও খাটিব।

৩২। **অন্তঃস্থ বৰ্ণ (Semi-vowels)**—ওপৰত কৈ অহা হৈছে (§ ২৪) যে বাগ্‌যন্তৰ পৰিভ্ৰমী আৰু নিশ্চেষ্ট অংশ স্পৃষ্ট হোৱাৰ ফল স্বৰূপে বৰ্ণীয় বৰ্ণ উচ্চাৰিত হয়। এই দুই অংশ ঈষৎ স্পৃষ্ট হলে অন্তঃস্থ বৰ্ণ ওলায় আৰু বাগ্‌যন্ত বিবৃত (খোলা) বা ঈষদ বিবৃত (অস্পৃষ্ট) থাকিলে উন্ন বৰ্ণ উচ্চাৰিত হয় (§ ২৪)।

'ৰ'ৰ উচ্চাৰণ সাধাৰণতঃ মূৰ্ধন্য। 'ল'ৰ উচ্চাৰণ দন্ত্য : কিন্তু কেতিয়াবা মূৰ্ধন্য হয়। উভয় আখৰেই অল্পপ্ৰাণ। ইহঁতৰ মহাপ্ৰাণ বৰ্ণ যথাক্ৰমে 'ই' আৰু 'ল্‌হ'। আমি 'পঢ়া', 'বুঢ়া' আদি শব্দৰ 'ঢ়'ৰ ঠাইত বাস্তৱিকৈ 'ই'ৰ উচ্চাৰণ হে কৰোঁ; অৰ্থাৎ অসমীয়া 'ঢ়'ৰ উচ্চাৰণ আজিকালি প্ৰায় দন্ত্য, মূৰ্ধন্য নহয়। পণ্ডিতসকলে কয় আদিত 'ৰ' মূৰ্ধন্য বৰ্ণ আছিল। সংস্কৃত নব, নাৰায়ণ, ৰাতি আদি শব্দৰ 'ৰ' দন্ত্য নহয়, মূৰ্ধন্য হে আছিল^৩। তেতিয়া তাৰ মহাপ্ৰাণ বৰ্ণ অৰ্থাৎ মূৰ্ধন্য 'ঢ়' নিশ্চয় আছিল। এই 'ঢ়' কোনো এসময়ত অসমীয়াত থকা সম্ভৱ।

বৈদিক যুগতো 'ৰ' মূৰ্ধন্য হে আছিল বুলি বোধ হয়, কিয়নো গুৰু বিধানৰ নিয়মমতে 'ৰ'ৰ পাচত থকা দন্ত্য 'ন' মূৰ্ধন্য 'ণ' হোৱা নিয়ম আদিৰেপৰা চলি আহিছে। শেষৰ কালত ই মূৰ্ধন্য গুচি দন্ত্য বৰ্ণৰ ওচৰা-ওচৰি হৈছিল। ঋষিদ প্ৰাতিশাখ্যৰপৰা জনা যায় যে 'ৰ'টো কেতিয়াও মূৰ্ধন্য নাছিল; কেৱল

১। হেমচ, ৪।২০০।

২। Hornle : Comp. Gramm. p. 11 ; See also footnote to § 11.

৩। Hornle : Comp. Gramm., § 16.

দন্ত্যৰণৰা আঁতৰা আৰু মূৰ্দ্ধন্তৰ ওচৰ চাপা অৰ্ধ দন্ত্য বৰ্ণৰূপে উচ্চাৰিত হৈছিল। প্ৰাতিশাখ্যমতে ‘ল’ৰ উচ্চাৰণ দন্ত্য বৰ্ণৰ উচ্চাৰণৰ ঠাইৰপৰা হৈছিল, অৰ্থাৎ দন্ত্যৰণৰা কিঞ্চিৎ আঁতৰা বৰ্ণ আছিল^১। অসমীয়া ‘ল’ আৰু ‘ব’ৰ উচ্চাৰণ যে প্ৰাতিশাখ্যৰ উচ্চাৰণৰ অনুরূপ তাক সহজে বুজিব পৰা যায়। ‘ড’ৰ উচ্চাৰণ কঠিন ‘ব’ৰ উচ্চাৰণৰ ৰূপান্তৰ মাত্ৰ। ‘য়’ আৰু ‘ৱ’ স্বৰমিশ্ৰণে উৎপন্ন; মৌলিক বৰ্ণ নহয়। ইহঁতক শব্দ শ্ৰুতিমধুৰ কৰিবৰ নিমিত্তে এনেই বহুৱা হয়, নাইবা উচ্চাৰণৰ কৰ্কশতা দূৰ কৰিবৰ নিমিত্তে সন্ধিৰ নিয়মে যোগ কৰা হয়। যেনে—পিএ, পিয়ে=পি+এ (প্ৰা.-পীঅই, হিন্দী-পীয়ে), হৱা বা হোৱা=হ+আ (হি-হৱা), হৱে বা হোৱে=হ+এ (হি. হোৱে)। এই কাৰণে সিহঁত শব্দৰ আদিতো বহিব নোৱাৰে। সাধাৰণতঃ ‘য়’ শব্দৰ আদিতো বহিলে তাৰ উচ্চাৰণ ‘জ’ আৰু ‘ৱ’ শব্দৰ আদিতো বহিলে তাৰ উচ্চাৰণ ‘ব’ৰ নিচিনা হয়। তেতিয়া সিহঁত মৌলিক। ডাক্তৰ হৰ্ণলিয়ে অনুমান কৰে যে প্ৰাকৃতৰ সময়ত ‘য়’ৰ উচ্চাৰণ ইংৰাজী y আৰু j-ৰ মধ্যৱৰ্তী আৰু ‘ৱ’ৰ উচ্চাৰণ v আৰু b-ৰ মধ্যৱৰ্তী আছিল। সেই দেখি তেওঁ সেই দুই বৰ্ণক অৰ্ধ ব্যঞ্জন বুলিছে^২। পালিতো ‘য়’ৰ উচ্চাৰণ কেতিয়াবা ‘জ’ৰ দৰে হয়; যেনে—গৰয়ো=গৰজো (gayal)^৩।

মহাৰাষ্ট্ৰ-শৌৰসেনী ভাষাত শব্দৰ আদিতো থকা অৰ্ধস্বৰ ‘ৱ’ আৰু ব্যঞ্জন ‘ব’ৰ কোনো পৰিবৰ্তন নহয়। কিন্তু শব্দৰ মাজত থাকিলে উভয়ৰে অৰ্ধব্যঞ্জন ‘ৱ’ৰ (অৰ্থাৎ ইংৰাজী b আৰু v-ৰ মধ্যৱৰ্তী আখৰৰ) নিচিনা উচ্চাৰণ হয়। মাগধী প্ৰাকৃতত শব্দৰ আদিতো হওক বা মধ্যতে হওক বা শেষতে হওক ই সদায় অৰ্ধ ব্যঞ্জন ‘ৱ’ৰ নিচিনা উচ্চাৰিত হয়। অসমীয়া ভাষাত ‘ৱ’ শব্দৰ আদিতো বহিলে কঠিন হৈ সম্পূৰ্ণ ব্যঞ্জন ‘ব’ হয় আৰু পদমধ্যস্থ অৰ্ধব্যঞ্জন ‘ৱ’ মাগধীত কৰিও বেচি কোমল হৈ সংস্কৃত অৰ্ধস্বৰ ‘ৱ’ত (অৰ্থাৎ ইংৰাজী w-ত) পৰিণত হয় আৰু স্বৰৰ নিচিনা তাৰ উচ্চাৰণ হয় বা ই নিকটবৰ্তী স্বৰৰ লগত যুক্ত হয়। যেনে—আওখাল বা আৱখাল (স. অৱক্ষালন); বিকট (স. ৱিকট); বন (স. ৱন); চৈ (স. চৱিক); দেৱানী (ইচলা. ‘দিওয়ানী’); ইত্যাদি।

১। Macdonell : Vedic Grammar, § 15 (2) (g).

২। Semi-Consonants, see his Comp. Gramm., § 18.

৩। Kachch : Pali Grammar, § 81.

পদমধ্যস্থিত 'ৱ'ক এনেকৈ কোমল কৰা হয় যে কেতিয়াবা সংস্কৃত ব্যঞ্জন 'ব'কো অৰ্ধস্বৰ 'ৱ' (w) কৰা দেখা যায়। যেনে—স. অবলা (woman), অ. অৱলা; স. পৰিবাৰ (retinue attendants), অ. পৰিৱাৰ, ইত্যাদি। কদাচিত হে এই নিয়মৰ ব্যতিক্রম হোৱা দেখা যায়। যেনে—স. নৈৱেত্ত, অ. নৈৱেত্ত। 'য়' আৰু 'জ'ৰ কথাও ঠিক 'ব' আৰু 'ৱ'ৰ নিচিনা। যেনে—বিদায়, চৈতান (ইচলা. চয়তান), ইত্যাদি।

ইয়াৰপৰা জানিব পাৰি যে অসমীয়া 'ৱ'ৰ উচ্চাৰণ সংস্কৃত অৰ্ধস্বৰ (semi-vowel) 'ৱ'ৰ নিচিনা আৰু ইংৰাজী 'w' আখৰৰ অনুরূপ। হিন্দী 'ৱ'ৰ উচ্চাৰণ অসমীয়াৰ ওচৰ চাপে। যেনে—ৱহ, কৰনেৱালা, ইত্যাদি। বঙ্গালী আৰু উড়িয়া আদি ভাষাত এই উচ্চাৰণ নাই। কিন্তু 'য়'ৰ উচ্চাৰণ হলে হিন্দী, উড়িয়া, বঙ্গলা আৰু অসমীয়া ভাষাত একে অৰ্থাৎ 'ইঅ'ৰ (বা ইংৰাজী y-ৰ) নিচিনা। অসমীয়া 'য়' আৰু 'ৱ'ৰ উচ্চাৰণ একে ঠাইতে এনেকৈ দেখুৱাব পাৰি। যেনে—“জে জে বীৰসৱ আসিছে তাৰাক যাবত চাঞা, তাৱত ছুই সেনাৰ মধ্যত বথ ৰাখিবা। কুন্তি-পুত্ৰ অৰ্জুনে শ্ৰীকৃষ্ণক এই বাক্য বুলিলা, হে কৃষ্ণ! এই জ্ঞাতিসৱক যুঝিবে ইচায়ে যুদ্ধত উপস্থিত দেখি মোৰ কৰ চৰণাদি অঙ্গসৱ ভাগি যাই, মুখো শুখাই... শ্ৰীগালেৱো আৰাৱ কৰে” - (ভট্টদেৱ)। য, ৰ, ল, ৱ এই কেইটি বৰ্ণৰ প্ৰতিটোৰে অনুরূপ স্বৰবৰ্ণ আছে; সিহঁত যথাক্ৰমে ই, ঋ, (৯), উ। প্ৰাতিশাখ্যমতে এই কেইটি বৰ্ণ স্বৰ আৰু ব্যঞ্জনৰ মধ্যৱৰ্তী বুলি “অন্তঃস্থা” নাম দিয়া হৈছে। বৈদিক যুগত 'য়'টো ধ্বনিত তালব্য শ্বাস আছিল আৰু তালব্য বৰ্ণ 'ই' ওপজা ঠাইতে ইয়াৰো উৎপত্তি হৈছিল। প্ৰাতিশাখ্যমতে 'ৱ'টো দন্তোষ্ঠ বৰ্ণ আৰু ইংৰাজী v আখৰৰ অনুরূপ। আন স্বৰৰ আগত বহিলে বৈদিক যুগত 'য়'টো 'ই' আৰু 'ৱ'টো 'উ' হৈছিল। 'য়'টো কেতিয়াবা বিনা কাৰণেও (যেনে—আকাৰান্ত ধাতুৰ পিছত) যোগ হৈছিল। যেনে—বৈ. দায়ী (দা ধাতু)^১। অসমীয়া দিআ, দিয়া = দি + আ শব্দৰ 'য়' ও এনেকৈ যোগ হৈছে।

৩৩। **উয় বৰ্ণ (Sibilants)**—অসমীয়া 'স'ৰ উচ্চাৰণ হিন্দী বা বঙ্গলা 'স'ৰ নিচিনা নহয়। অসমীয়া 'স'ৰ উচ্চাৰণ 'হ' আৰু হিন্দী 'স'ৰ

মধ্যবৰ্তী [§ ২৫]। এই 'স'ৰ আদি সংস্কৃত উচ্চাৰণ কি আছিল তাক ঠিক কৰা সহজ নহয়। কিন্তু ই যে অসমীয়া 'স'ৰ নিকটবৰ্তী আছিল তাৰ কোনো ভুল নাই। 'স' জাত বিসৰ্গৰ উচ্চাৰণ প্ৰায় 'হ'ৰ নিচিনা। ইবাণী ভাষাত সংস্কৃত 'স'ৰ উচ্চাৰণ 'হ'ৰ দৰে আৰু তাত 'স'ৰ ঠাই 'হ'ই অধিকাৰ কৰিছিল^১। ইবাণী ভাষা আৰু আদি বৈদিক ভাষা আদিত একে আছিল। পুৰণি ইবাণী ভাষা জেণ্ড-অৱেষ্টা গ্ৰন্থত পোৱা যায়। তাৰপৰা তলত লিখা শব্দৰ তালিকা দিব পাৰি।

বৈদিক শব্দ

অনি (Thou art)
অশ্বৰ (Demon or Supreme Spirit)
দহা (Robber : Non-Aryan)
বনা (Sap, juice : a river)
নোম (Nectar : beverage of the gods)
সপ্ত সিংহৰ : (seven seas)
অস্মি (I am)
সমু (Corn)
স্বৰা (spirituous liquor)
সিন্ধু (sea, river)
সৰস্বতী (name of a river)
স্বিৰবৎ (sun : a god)

ইবাণী শব্দ

অহি
অহৰ (God)
দহা, দনুহ
বনুহা (cf অ. বহা)
হণ্ডম (হোম)
হপ্ত হেন্দু
অহ্মি
হম্ব
হৰা
হিন্দু
হৰকৈতি
স্বিৰনহন্ত ^২

জন বিম্বেচক যি পাঞ্জাবী আৰু গুজৰাটী এই দুই প্ৰাকৃতিক ভাষাত 'স'-ৰ উচ্চাৰণ প্ৰায় 'হ'ৰ নিচিনা আৰু এই দুই ভাষাত 'শ' 'ষ' আৰু 'স' এই তিনি আখৰৰ ঠাইত সচৰাচৰ 'হ' উচ্চাৰিত হোৱা দেখা যায়^৩। অসমীয়াই হলে স (আৰু শ) আখৰৰ নিমিত্তে 'হ'ত কৰিও কোমল অসমীয়া 'স'ৰ উচ্চাৰণ কৰে। অৱশ্যে এইটো স্বীকাৰ্য্য যে কিছুমান সংস্কৃত আৰু প্ৰাকৃত শব্দৰ স আৰু শ উভয়ৰে ঠাইত মাগধী প্ৰাকৃতৰ নিচিনা 'চ', 'ছ' উচ্চাৰিত কৰা হয়; যেনে—উৎসাহ, ছাৱিশ, অসমীয়া ইত্যাদি। কিন্তু

১। Max Muller's India, What Can It Teach Us.

২। See Ragozin's Vedic India and Macdonell & Keith's Vedic Index of Names and Subjects.

৩। Beames : Comp. Gramm., Vol. I, P. 77.

অসমীয়াত 'স', আৰু 'শ'ৰ এনে উচ্চাৰণ অতি বিৰল। 'স'ৰ এই উচ্চাৰণ প্ৰাকৃত আৰু বঙ্গলাত নাই। অসমীয়া 'স'ৰ উচ্চাৰণ আৰু ভাৰাত আছে।^১

অসমীয়া ভাৰাত 'শ'ৰ উচ্চাৰণ বেচি ভাগেই অসমীয়া 'স'ৰ নিচিনা, কদাচিত হে 'হ'ৰ দৰে হয়। যেনে—শিৱ, শেতা, বিশ্, ইত্যাদি। বৈদিক আৰু সংস্কৃত যুগতো ঠিক তেনে আছিল। যেনে—শিকিয়া (শিক্যা, carrying sling, অথ. বে. ৯৩৬), শেলুক (শালুক, root of water lily, অথ. বে. ৫১৩৪৫), শিমলা বা শিমলু (শিম্বল, silk-cotton tree, ঋ. বে. ৩৫৩২২) ইত্যাদি। সংহিতা বিলাকত শ, ষ আৰু স কেতিয়াবা অদল-বদল হোৱা দেখা যায়+ কিন্তু সচৰাচৰ 'শ'টো 'স'ৰ লগতহে বেচি অদল-বদল হয়। যেনে—সস (for শস্—herb, grass, ঋগ্বেদ ১৫১৩), সশ্চ (for শশ্চ, অথ. বে. ৭১২১) ইত্যাদি। অকল সেয়ে নহয়। সন্ধিৰ নিয়মে 'চ'ৰ আগত থকা 'স'টো 'শ' হয়; যেনে—ইন্দ্রশ্চ। আৰু কেতিয়াবা শব্দৰ মাজৰ 'স'টো 'শ' হয়; যেনে—শ্বশুৰ, কেসৰ (কেশৰ), ইত্যাদি।^২ 'শ'ৰ এনে উচ্চাৰণ প্ৰাকৃতৰ স্বৰ বিকৃতিৰ নিয়মৰপৰাও জনা যায়। বহুত সংস্কৃত শব্দৰ 'শ' প্ৰাকৃতৰ সময়তে 'হ'ৰ দৰে উচ্চাৰিত হৈছিল; যেনে—

সংস্কৃত	প্ৰাকৃত	অসমীয়া
দ্বাদশ (twelfth)	বাবহ	বাব
দশ (ten)	দহ	দহ
বুধাশ্ব (know thou)	বুজ্জ	বুজ। ইত্যাদি

বহুত সংস্কৃত বা বৈদিক শব্দৰ 'শ'ও অসমীয়াত 'হ'ৰ দৰে উচ্চাৰিত হয়। যেনে—

শব্দ	অৰ্থ	অসমীয়া
দংশ (স)	Gad-fly	ডাঁহ
শশ (স)	Hare	শহা
শিশুক, শিশুয়াৰ, শুভুয়াৰ: (স)	Porpoise	শিহ
শূল (স)	Pointed stick	হল
শশুৰ (স)	Father-in-law	শহৰ
কুশাৰ (বৈ)	(ঋক ১১২১৩) a grass, sugarcane	কুঁহিয়াৰ, ইত্যাদি

১। See Rev. Mr. Brown's Grammar, p. 12.

২। Macdonell's Vedic Grammar, p. 12 (§ 12).

সংযুক্ত হলে ‘শ’ৰ উচ্চাৰণ সদায় ‘চ’ বা ‘ছ’ৰ দৰে হয়। যেনে —
শ্ৰেষ্ঠ, নিশ্চয়, ইত্যাদি। বহুত প্ৰাকৃত শব্দৰ প্ৰকৃত উচ্চাৰণ বন্ধাৰ নিমিত্তেও
অসমীয়াত ‘স’ আৰু ‘শ’ৰ পৰিবৰ্তে ‘চ’ বা ‘ছ’ লিখা হয়; যেনে—

সংস্কৃত	প্ৰাকৃত	অসমীয়া
মৎস্ত (fish) বা মচ্ছ:	মচ্ছ	মাছ
শিবস্ (head)	সিব	ছিৰা (cf মাছৰ ছিৰা)
পৃষ্টং (questioned)	পুচ্ছল	পুছিল
পশ্চাৎ (behind)	পচ্ছা	পাছ। ইত্যাদি (বৈ-পশ্চা)

ইয়াতে এই কথা মনত ৰাখিব লাগে যে এনে শব্দৰ মূল সাধাৰণতঃ শ, ব, বা স যুক্ত থকা সংস্কৃত শব্দ। প্ৰাকৃতত শ, স, আৰু কেতিয়াবা ‘ষ’ হিন্দী ‘স’ৰ (ইংৰাজী ‘s’ in ‘sin’) দৰে উচ্চাৰিত হৈছিল আৰু লেখোঁতেও ‘স’ লিখা হৈছিল; যেনে—

সংস্কৃত	প্ৰাকৃত	অসমীয়া
শিবস্ (head)	সিব	{ শিব, যেনে—মানৱশিব, স. শিবস্থান, শিখান, ছিৰা, মাছৰ ছিৰা
শশধৰ (moon)	সসধৰ	শশধৰ
শ্বেতঃ (white)	সেতা	শেতা
ষোড়শঃ (sixteenth)	সোলহ	ষোল, (উ. সোল)
শুদ্ধা (pure, unmixed)	সুদধা	শুধা বা শুদা
পাশং (net, halter)	ফাস	ফাচ
শ্ৰব্ধা (hearing)	হুন্নি	শুনি। ইত্যাদি

কেতিয়াবা আকৌ ‘শ’ৰ উচ্চাৰণ ‘ষ’ বা ‘খ’ৰ উচ্চাৰণৰ নিচিনা হোৱাও
দেখা যায়, যেনে—

সংস্কৃত	প্ৰাকৃত	অসমীয়া
দৰ্শয়তি (to cause to see).	দিখায়ই	দেখায়, দেখুৱায়
দৃশ্যতে (to be seen)	দেখথিঅ	দেখি (যেনে - ফুলটো বগা দেখি)

বৈদিকতো এনে আছিল, যেনে দৃক্ষসে, দৃশ্ ধাতুৰ ‘শ’ৰ ৰূপান্তৰ।

‘ষ’ৰ উচ্চাৰণ অসমীয়া ভাষাত ‘খ’ৰ ওচৰা-ওচৰি; কিন্তু ‘খ’ত কৰি
কোমল। আদিতো ‘ষ’ৰ এই উচ্চাৰণ আছিল বুলি অনুমান হয়। যেনে—স.

পাৰণ্ড, পাখণ্ড (impious), বৈদিক, উখা, উষা (boiling pot), ইত্যাদি শব্দত উভয়বিধ নামখৰি প্ৰচলিত। সংস্কৃত শব্দৰ 'ষ'ৰ ঠাইত প্ৰাকৃতত প্ৰায়ে 'খ' লেখা দেখা যায়। উদাহৰণ—

সংস্কৃত	প্ৰাকৃত	অসমীয়া	উচ্চাৰণ
বৰ্ষণ (বৈ. বৰ্ষ)	বৰ্খণ	বৰ্ষণ (rain)	বৰ্খণ
ভূষণ	ভুখণ	ভূষণ (ornament)	ভুখন
অনিমিষ	অনিমিখ	অনিমিষ (without wink)	অনিমিখ
লক্ষ্যঃ	লক্খা	লক্ষ্য (aim)	লক্খা
বিষং	বিখ	বিষ (pain)	বিখ। ইত্যাদি

কিন্তু আন বৰ্ণৰ লগত 'ষ' যোগ হলে তাৰ উচ্চাৰণ অসমীয়াৰ কোমল 'চ'ৰ দৰে হয় ; যেনে—সৃষ্টি, কষ্ট, ইত্যাদি। কিছুমান বৈদিক আৰু সংস্কৃত শব্দৰ উচ্চাৰণ অসমীয়াত 'ষ'ৰ ঠাইত 'হ' হয় , যেনে—

বৈদিক বা সংস্কৃত	অসমীয়া
ইষা (স) (pole of a chariot or plough : Rk x. 135. 3)	ঈহ্
উষ } (স). (salt ground : Matt. উষ } Sam. 1. 6. 3.)	উহ্
তুষ (স). (husk : Ath. V. iv. 6.16.)	তুহ
পৌষং (স). (health, support : R. V. 1. 1. 3)	পৌহ্
মাষ (স). (a kind of bean : Ath. V. vi. 140. 2)	মাহ্
বিষুবস্তু (equinoctial day.	বিহুবান্। ইত্যাদি ^১
Ath. V. vi. 7. 15)	

সংস্কৃত শব্দ লেখোঁতে উচ্চাৰণলৈ লক্ষ্য নকৰি হিন্দী আৰু বঙ্গলাৰ দৰে অসমীয়াতো স্, শ্ আৰু ষ্ লেখা হয়। একে বকম উচ্চাৰণৰ নিমিত্তে 'চ' আৰু 'ছ'ৰ লগত 'শ্', 'ট' আৰু 'ঠ'ৰ লগত 'ষ' আৰু 'ত' আৰু 'থ'ৰ লগত 'স' সদায় যোগ হয়।

১। পালিত ব আৰু শ-ৰ ঠাইত সাধাৰণতঃ 'স' হয় আৰু আনবৰ্ণৰ লগত যুক্ত থকা স বা ষ-ৰ ঠাইত হ হয়। যেনে, পা.—কেশ (hair), স. কেশ : পা. উল্লিৰ (a kind of fragrant grass), স. উল্লিৰ : পা.—ইচ্ছ (to wish), স. ইচ্ছ : পা. ঈশন (a little), স. ঈষণ, ঈষণ : পা. কহ্ন (Krishna), স. কৃষ্ণ : পা. তহ্ণা (thirst), স. তৃষ্ণা : স. অহ্ৰ (I), স. (বৈদিক) অন্ম।

৩৪। এতিয়া উচ্চাৰণ ভেদে বৰ্ণমালাক তলত লেখা দৰে
আমি শ্ৰেণীবদ্ধ কৰিব পাৰোঁ ; যথা—

উচ্চাৰণ নাম	স্বৰ বৰ্ণ	ব্যঞ্জন বৰ্ণ									মন্তব্য
		প্ৰকৃত ব্যঞ্জন				অন্যনাসিক সহাৰনাদ- ঘোষ sonant	অৰ্ধস্বৰ		উপবৰ্ণ		
		বিবাহাৰস্বোষ surd or hard		সহাৰনাদঘোষ sonant or soft			সহাৰনাদঘোষ sonant		সহাৰনাদঘোষ sonant		
		অন্যপ্ৰাণ unaspirate	মহা- প্ৰাণ aspirate	অন্যপ্ৰাণ unaspirate	মহা- প্ৰাণ aspirate	অন্যপ্ৰাণ unaspirate	অন্যপ্ৰাণ unaspirate	মহা- প্ৰাণ aspirate	অন্যপ্ৰাণ unaspirate	মহা-প্ৰাণ aspirate	
১	২	৩	৪	৫	৬	৭	৮	৯	১০	১১	
জিহ্বামূলীয় guttural	অ, আ	ক	খ	গ	ঘ	ঙ	—	—	—	ব	
তালব্য palatal	ই, ঈ, এ, ঐ	চ	ছ	জ	ঝ	ঞ	য	—	—	শ	
মূৰ্ধন্য cerebral	ঋ (ঋ ?)	ট	ঠ	ড	ঢ	ণ	ড, ব	ঢ, ঙ	—	ষ	'ঋ'ৰ ব্যৱহাৰ নাই
দন্ত্য dental	(২, ৩)	ত	থ	দ	ধ	ন	ল	লহ্	স	—	২, ৩ অপ্ৰচ- লিত
ওষ্ঠ্য labial	উ, ঊ, ও, ঔ	প	ফ	ব	ভ	ম	ৰ	—	—	—	

সংস্কৃত 'স' বিবাহাৰস্বৰ।

৩৫। **অনুকূপ বৰ্ণ (Cognate letters)**—ওপৰৰ তালিকাৰ (§ ৩৪) ৩য় আৰু ৪ৰ্থ ঘৰৰ কঠিন (উচ্চাৰণৰ) আখৰৰ অনুকূপ কোমল (উচ্চাৰণৰ) আখৰ ৫ম আৰু ৬ষ্ঠ ঘৰত আছে। যেনে—তৃতীয় ঘৰৰ ‘ক’ আখৰ ৫ম ঘৰৰ ‘গ’ আখৰৰ অনুকূপ। জিহ্বামূলীয় বৰ্ণক এড়ি ৫ম আৰু ৬ষ্ঠ ঘৰৰ প্ৰতি কোমল আখৰৰ আৰু ২য় ঘৰৰ প্ৰতি স্বৰবৰ্ণৰ অনুকূপ বৰ্ণ অষ্টম আৰু নৱম ঘৰৰ অৰ্ধস্বৰত আছে। যেনে—তালব্য বৰ্ণৰ অৰ্ধস্বৰ ‘য়’ আখৰটো ৫ম ঘৰৰ ‘জ’ আৰু ২য় ঘৰৰ ই, ঈ—ৰ অনুকূপ। আৰু ‘জ’ আৰু ‘য়’ উভয়ে ই, ঈ—ৰ অনুকূপ। আকৌ ওষ্ঠ্য বৰ্ণ ভিন্ন আন সকলো ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ নিজ নিজ উষ্ম বা ফোচ্-ফোচনি স্ৰচক বৰ্ণ দশম আৰু একাদশ ঘৰত আছে।

(গ) অনুস্বাৰ আৰু বিসৰ্গ

৩৬। **বিসৰ্গ (Surd aspirate “h”)** (ঃ)—এক কথাত কব পাৰি অসমীয়া ভাষাত বিসৰ্গ (ঃ) নাই। প্ৰাকৃতৰ সময়তে বিসৰ্গ বহু ঠাইত পূৰ্ব স্বৰত বা পাছৰ ব্যঞ্জনত ভুক্ত হৈ লোপ হোৱাৰ প্ৰমাণ পোৱা যায়। অসমীয়া ভাষাতো সেইদৰে বিসৰ্গ লোপ পাইছে। কেৱল সেয়ে নহয় বিসৰ্গস্থানীয় স্বৰ বা ব্যঞ্জন বৰ্ণও অনেক সময়ত অসমীয়া ভাষাত লোপ হোৱা দেখা যায়। যেনে—

সংস্কৃত	প্ৰাকৃত	অসমীয়া
দুৰ্বলঃ (weak)	দুৰ্বলে	দুৰলা
দুঃখঃ (pain)	দুঃখং	দুখ। ইত্যাদি

বিসৰ্গ মানে “পৰিত্যাগ” (অৰ্থাৎ স্ বা ব্ ত্যাগ)।

আমি ‘স’ বা ‘ব’—ৰ জোৰে উচ্চাৰণ নকৰি আমাৰ শ্বাস লাহে লাহে উলিয়াই উচ্চাৰিত ধ্বনি শ্ৰুতিমধুৰ কৰিলে বিসৰ্গৰ উচ্চাৰণ পাওঁ। কিন্তু বাস্তৱিক পক্ষে বিসৰ্গ সংস্কৃত শব্দত হৈ দেখা যায়; আন শব্দত বিসৰ্গ নাথাকে; যেনে--হৃস্ + খ = হৃঃখ। পুৰণি অসমীয়াত বিসৰ্গ বা বিসৰ্গ স্থানীয় বৰ্ণৰ অলপ ব্যৱহাৰ আছিল। যেনে—“যদি বোলা মই বন্ধুসৱক নকৰো শোক, কিন্তু তাৰাৰ বিয়োগে হৃদ পাইবো বুলি আপোনাকে শোক কৰোঁ, তাত শুনা : জেন অনিত্য অস্থিৰ বিষয়সৱ সুখ হৃদ স্বভাৱে পুৰুষক শীত উষ্ণ সুখ হৃদ দেয়ি তেমনে ইষ্ট বিয়োগ-সঞ্জোগাদিয়ো সুখ-হৃদ দিব : তাক সহন তুমি

বীৰৰ উচিত হয়”—ভট্ট। সি যি হওক নহওক বৰ্তমান অসমীয়া দেশজ কথাত তেো বিসৰ্গ নাইয়েই তাত বাদে সংস্কৃতৰপৰা অহা বৰ্তমান অসমীয়া শব্দতো অতি বিৰল। তথাপি শেৰোক্ত শব্দ কিছুমানৰপৰা এতিয়াও বিসৰ্গ আঁতৰা নাই। যেনে, অন্তঃকৰণ, প্ৰথমতঃ, অন্তঃপুৰ, ইত্যাদি।

আমি বিসৰ্গৰ উচ্চাৰণ প্ৰায় ‘হ’ৰ নিচিনা কৰোঁ; যেনে—অন্তঃকৰণ (উ. অন্তঃকৰণ)। বহুত ঠাইত ‘স’ৰ ঠাইত বিসৰ্গ হয়। তেনে ঠাইত ‘হ’ৰ উচ্চাৰণ আৰু পুঙ্কৰ, বিস্ময় আদি শব্দৰ প্ৰাকৃত উচ্চাৰণ (পুঙ্কৰ, বিহ্ময়) আদিৰপৰা অসমীয়া ‘স’ৰ উচ্চাৰণ সম্বন্ধে আমাৰ উপৰোক্ত সিদ্ধান্ত (§ ৩৩) প্ৰনাণিত হয়।

৩৭। (২) **অনুস্বাৰ (Nasal m)**—অনুস্বাৰৰ প্ৰকৃত সংস্কৃত উচ্চাৰণ অসমীয়া ভাষাত নাই। তাৰ পৰিবৰ্তে ‘ঙ’ৰ ওচৰা-ওচৰি উচ্চাৰণ এটিৰ হে প্ৰচলন আছে। সংস্কৃত অনুস্বাৰৰ উচ্চাৰণ অনুনাসিক বৰ্ণ “ম”ৰ অনুৰূপ। ‘ম’ৰ উচ্চাৰণ কৰোঁতে আমাৰ ওঠ ছুটা ক্ষন্তেকৰ নিমিত্তেহে লগ লাগে। কিন্তু অনুস্বাৰৰ উচ্চাৰণত ওঠ ছুটা লগ নালাগে, কেৱল মাত বহুপৰলৈ থাকে। উদাহৰণ—সংস্কৃত—বনম্, ঘটম্; অসমীয়া—বঙচঙ্।

অনুস্বাৰ মানে “পাছৰ মাত বা ধ্বনি”। আমি জানো (§ ১৫) আমাৰ শ্বাস কেৱল মুখেদি উলিয়ালে শুধা স্বৰ বা ব্যঞ্জন বৰ্ণ উচ্চাৰিত হয়; শ্বাস নাকে-মুখে উলিয়ালে অনুনাসিকৰ (চন্দ্ৰবিন্দুৰ) উচ্চাৰণ হয় আৰু তাক কেৱল নাকেদি উলিয়ালে নাসিক্য বৰ্ণ অৰ্থাৎ ঙ, ঞ, ন, ণ, ম আৰু অনুস্বাৰ উচ্চাৰিত হয়। অনুনাসিক উচ্চাৰণ অৰ্থাৎ “”ৰ উচ্চাৰণ এটা পৃথক ধ্বনি নহয়; ই স্বৰ বা ব্যঞ্জনৰ অংশ মাত্ৰ। কিন্তু নাসিক্য বা অনুনাসিক বৰ্ণৰ সুকীয়া ধ্বনি আছে। অনুনাসিক উচ্চাৰণ আৰু অনুনাসিক বৰ্ণ একে নহয়। অনুনাসিক উচ্চাৰণ (”) চন্দ্ৰবিন্দুৰ দ্বাৰা দেখুওৱা হয় আৰু অনুনাসিক বৰ্ণ দ্বাৰা ঙ, ঞ, ণ, ন, ম আৰু ং বুজুৱা হয়। অনুনাসিক উচ্চাৰণ আন এটা বৰ্ণৰ অংশ আৰু অনুনাসিক বৰ্ণ এটা পৃথক উচ্চাৰণ থকা বৰ্ণ; যেনে—ই* = অনুনাসিক (নাকেমুখে উচ্চাৰিত) ই = উভয়ে এটা আখৰ; কিন্তু ইং = ই (এটা ধ্বনি) + “ম্” বা ‘ঙ’—ৰ (এটা ধ্বনি) = দুটা আখৰ। অনুস্বাৰৰ যে কেৱল এটা সুকীয়া ধ্বনি হে আছে এনে নহয়, ই শ্বাস গোটাইখিনিকে অধিকাৰ কৰে। সেই দেখি ই অকলে উচ্চাৰিত হ’ব নোৱাৰে; আন ধ্বনিৰ পাছত হে ইয়াৰ উচ্চাৰণ

হয়। ই কেতিয়াও শব্দৰ আদিতো বহিব নোৱাৰে। সেই দেখি ইয়াৰ নাম, 'অনুস্বাব' (অৰ্থাৎ পাচৰ স্বৰ বা ধ্বনি)।

৩৮। অনুস্বাবৰ লক্ষণ সংস্কৃত, প্রাকৃত আৰু অসমীয়া ভাষাত মোটামুটি ভাবে এনেকৈ দেখুৱাব পাৰি :—

স্থান	সংস্কৃতত	প্রাকৃতত	অসমীয়াত
১। শ, ষ, স আৰু 'হ'ৰ আগৰ অনুনাসিক বৰ্ণ।	অনুস্বাব হয়।	শ, ষ, স-ৰ আগৰ অনুনাসিক বৰ্ণ অনুস্বাব আৰু 'হ'ৰ আগৰ তেনে বৰ্ণ অনুস্বাব বা সেই শ্ৰেণীৰ অনুনাসিক বৰ্ণ হয়। শেষৰ বিধত 'হ' গুচি 'ঘ' হয়।	সচৰাচৰ চন্দ্ৰবিন্দু বা তাৰ আগৰ বৰ্ণৰ বৰ্গৰ অনুনাসিক হয়।
২। বৰ্গীয় বৰ্ণৰ আগত থকা অনুনাসিক বৰ্ণ।	প্ৰায়ে সেই সেই বৰ্গৰ অনুনাসিক হয়।	অনুস্বাব বা সেই সেই বৰ্গৰ অনুনাসিক বৰ্ণ হয়।	তথা।
৩। অনুনাসিক বৰ্ণ, অৰ্ধস্বৰ বা স্বৰৰ আগৰ অনুনাসিক বৰ্ণ।	ণ, ন, বা ম হয়।	সচৰাচৰ ণ, ন, বা ম হয়। কেতিয়াবা 'ম'ৰ আগত অনুস্বাব আৰু স্বৰৰ আগত 'ৱ' হয়।	প্ৰায়ে অৰ্ধস্বৰ আৰু স্বৰৰ আগত চন্দ্ৰবিন্দু হয় আৰু অতিবিক্ত স্বৰৰ লোপ হয়।

উদাহৰণ—	সংস্কৃত	প্রাকৃত	অসমীয়া
(১)।	বংশঃ সিংহ	বংসো সিংহো বা সিংজো	বাঁহ। সিংহ বা সিংহ।
(২)।	পঙ্কঃ মৃক পঙ্ক্তিঃ কম্পিতং পঞ্চ চণ্ডালঃ সংস্কৃত্য সম্ভৱতি	পংকো বা পঙ্কো মঞ্চি পন্তি কম্পিঅ পংচ চংডাল সংভালি সম্ভৱে	পেঁক। মুঁচ। পান্দি বা পাঁতি। কঁপা। পাঁচ। চঁড়াল চন্ডালি। সম্ভৱে।

সংস্কৃত	প্ৰাকৃত	অসমীয়া
হজ্জ	হংজ্জ	ইঞ বা ইয়ে বা ইএ।
(৩)। পুণ্য	পুন্নাং, পুন্নং	পুণ, পুণ্য।
কুমাৰ	কুমালে, কুমলে	কৌঞৰ, কৌৱৰ
স্থানে	থানে	ঠাই, থানে।

কেতিয়াবা এই নিয়মৰ ব্যতিক্ৰমো ঘটে ; যেনে,

ষড়্বিংশতি	ছক্সীশা	ছাব্বিশ।
লগ্না	লগ্গা	লাগা, লগা।
লুটিতা	লুটিআ	লুটিয়া।
মন্ত্ৰতে	মন্ত্ৰই	মানে।
সংতাৰ	সঁতাৰ	সাঁতৰ।
সংচাৰয়িত্ৰা	সংচাৰি	সঞ্চাৰি।
বজ্জা	বঞ্ঝই	বাজা, বজা।
জ্ঞা বা	জজঝা	জঁজা, ইত্যাদি।

৩৯। উপৰোক্ত (§ ৩৮) নিয়ম আৰু উদাহৰণৰপৰা জানিব পাৰি যে সংস্কৃতৰপৰা অসমীয়ালৈ আহোঁতে শব্দবিলাক ক্ৰমাৎ অনুনাসিক বৰ্ণহীন হৈ আহিছে। সংস্কৃত শব্দৰ অনুনাসিক বৰ্ণ সাধাৰণতঃ প্ৰাকৃতত অনুস্বাৰ আৰু অসমীয়াত চন্দ্ৰবিন্দুত পৰিণত হয়। যেনে—বৈ. বংকু, স. বক্ৰং, প্ৰা. বংকং, পুৰণি অ. বক্ক, অ. বেঁকা; বৈ. সঁচা, স. সতাম্, প্ৰা. সচ্চং, পু. অ.—সঞ্চা, অ. সঁচা, ইত্যাদি। কিন্তু ওপৰত কোৱামতে অসমীয়া ভাষাত সংস্কৃতৰপৰা অহা শব্দ অনুনাসিক বৰ্ণবিহীন হলেও দেশজ শব্দৰ বিষয়ে তেনে নহয়। বহু দেশজ অসমীয়া শব্দত আৰু ধ্বন্যাত্মক (Onomatopoeic) শব্দত অনুস্বাৰ বহুল পৰিমাণে দেখা যায়; যেনে—ফাইডাং (কছাৰী. ফাইডাং to come), দলং (কছাৰী. দলং, গাৰো—জলং bridge), টিংৰি (ডফলা—টিংৰি steel), চাংমাই (আহোম—চাংমাই cook), ধলং পলং, খচং মচং, ইত্যাদি।

তৃতীয় আধা

সন্ধি প্রকৰণ (Combination of Letters in Contact)

৪০। সন্ধি (Euphonic combination of sounds)—ওচৰা-ওচৰি দুই বৰ্ণৰ মিলন (euphonic combination) বা স্বল্যাসসাধ্য উচ্চাৰণ উপযোগী মিলনৰ নাম সন্ধি। অসমীয়া ব্যাকৰণত যিবিলাক সন্ধিৰ নিয়ম দেখা যায় সেইবিলাক বাস্তৱিকৈ সংস্কৃতত খাটে। সংস্কৃতৰপৰা লৰচৰ নোহোৱাকৈ অহা অসমীয়া অৰ্থাৎ “তৎসম” (§ ২১০) শব্দত সংস্কৃত নিয়ম বৰ্ণনা কৰা হয়। “তন্তুৰ” বা “দেশজ” শব্দত এই নিয়ম নাখাটে। কিন্তু সংস্কৃত বা প্রাকৃতৰপৰা অসমীয়ালৈ শব্দ সিদ্ধ কৰি আনোতে অসমীয়া সন্ধিৰ নিয়মে শব্দ গঠিত কৰা হয়। অসমীয়া সন্ধিৰ নিয়ম বহুত তন্তুৰ আৰু দেশজ শব্দতো খাটে। এই কাৰণে অসমীয়া শব্দৰ গঠন আৰু বিশেষত্ব জানিব খুজিলে অসমীয়া সন্ধিৰ নিয়ম জনা উচিত।

৪১। গুণ আৰু বৃদ্ধি—সন্ধিৰ কিছুমান নিয়মে গুণ আৰু বৃদ্ধি হয়। গুণ বুলিলে সাধাৰণ স্বৰৰ আগত এটা ‘অ’ যোগ কৰা বুজায়; যেনে—
অ+ই (বা ঈ)=এ; অ+উ (বা উ)=ও; অ+ঋ (বা ঌ)=অব্।
এইদৰে ‘ই’ বা ‘ঈ’ৰ ঠাইত ‘এ’, ‘উ’ বা ‘ঊ’ৰ ঠাইত ‘ও’ আৰু ‘ঋ’ (ঌ)ৰ ঠাইত অব্ হোৱাৰ নাম গুণ। বৃদ্ধি বুলিলে সাধাৰণ স্বৰৰ আগত এটা ‘আ’ যোগ হোৱা বুজায়; যেনে—
আ+ই (বা ঈ)=ঐ, আ+উ (বা উ)=ঔ, আ+ঋ (বা ঌ)=আৰ, বা অ+এ=ঐ, অ+ও=ঔ, অ+অব্=আব্।
এইদৰে ‘ই’ বা ‘ঈ’-ৰ ঠাইত ঐ, উ বা ঊ-ৰ ঠাইত ঔ আৰু ‘ঋ’-ৰ ঠাইত আব্ হোৱাৰ নাম বৃদ্ধি। ‘অ’টো নিজেই গুণ স্বৰ আৰু ইয়াৰ বৃদ্ধি হে হ’ব পাৰে।

৪২। স্বৰৰ সম্বন্ধ (Mutual relations of vowels)—একে স্থান বা অঙ্গৰপৰা ওলোৱা সাধাৰণ স্বৰ বা যুক্তস্বৰক (diphthong-ক) “সবৰ্ণ” বা একে বকম স্বৰ বোলে; যথা—ই, ঈ, এ, ঐ এই কেইটা সবৰ্ণ। ভিন

ভিন্ন অঙ্গৰপৰা ওলোৱা স্বৰৰ নাম “অসবৰ্ণ” বা ভিন্ন বৰ্ণৰ বৰ্ণ; যথা—অ, উ, ঐ এই কেইটা পৰস্পৰ অসবৰ্ণ।

আমি ওপৰত (§ ৩৪) পাই আহিছোঁ। যে জিহ্বামূলীয় ‘অ’, ‘আ’ ভিন্ন সকলো অঙ্গৰপৰা ওলোৱা সকলো স্বৰৰ অনুৰূপ (cognate) অৰ্ধস্বৰ ৮ম আৰু ৯ম ঘৰত দিয়া আছে; যেনে—ই, ঈ, এ, ঐ ইহঁতৰ অনুৰূপ অৰ্ধস্বৰ ‘য়’; উ, ঊ, ও, ঔ ইহঁতৰ অনুৰূপ অৰ্ধস্বৰ ‘ৱ’ আৰু ‘ঋ’-ৰ অনুৰূপ অৰ্ধস্বৰ ‘ৰ’। নিম্নলিখিত তালিকাত উপৰোক্ত গুণবুদ্ধিৰ আৰু স্বৰৰ সম্বন্ধ দেখুওৱা হ’ল।

সাধাৰণ হ্ৰস্ব স্বৰ	সাধাৰণ দীৰ্ঘ স্বৰ	গুণ	বুদ্ধি	অনুৰূপ অৰ্ধস্বৰ
অ	আ	অ	আ	—
ই	ঈ	এ	ঐ	য়
উ	ঊ	ও	ঔ	ৱ
ঋ	ঌ	অব্	আব্	ৰ

সাধাৰণতঃ গুণ বা বুদ্ধি বুলিলে সাধাৰণ স্বৰৰ গুণ বা বুদ্ধি বুজিব লাগে।

(ক) সংকৃত স্বৰ সন্ধি (Combination of Vowels)

৪৩। সন্ধিৰ নিয়মত এটা শব্দৰ অন্ত্যস্বৰ আৰু আন এটা শব্দৰ আদি স্বৰৰ মিলনৰ কথাহে আমি কৰিম। সাধাৰণ হ্ৰস্ব বা দীৰ্ঘ স্বৰৰ পাছত সাধাৰণ হ্ৰস্ব বা দীৰ্ঘ সৰ্বস্বৰ থাকিলে উভয়ে মিলি এটা দীৰ্ঘ হয়; যেনে—সৰ্বস্ব + অন্ত = সৰ্বস্বান্ত, পৱিত্ৰ + আত্মা = পৱিত্ৰাত্মা, মহা + আশয় = মহাশয়, গিৰি + ইন্দ্র = গিৰীন্দ্র, পৰি + ঈক্ষা = পৰীক্ষা, সতী + ঈশ = সতীশ, লঘু + উৎসৱ = লঘুৎসৱ, ভূ + উৰ্ধ্ব = ভূৰ্ধ, পিতৃ + ঋণ = পিতৃণ, ইত্যাদি।

৪৪। ‘অ’ বা ‘আ’-ৰ পাছত সাধাৰণ হ্ৰস্ব বা দীৰ্ঘ অসবৰ্ণ থাকিলে উভয়ৰ সংযোগত পৰবৰ্তী অসবৰ্ণৰ গুণ হয়; আৰু ‘অ’ বা ‘আ’-ৰ পাছত গুণ বা বুদ্ধি স্বৰ থাকিলে উভয়ৰ মিলনত শ্বেষোক্ত স্বৰৰ বুদ্ধি হয়। যেনে—কামৰূপ + ঈশ্বৰ = কামৰূপেশ্বৰ, মহা + ঈশ = মহেশ, নীল + উৎপল =

নীলোৎপল, মহা + ঋষি = মহৰ্ষি, জন + এক = জনৈক, তথা + এবচ = তথৈবচ, মহা + ওষধি = মহৌষধি, মহা + ঐষারত = মহৈষারত, ইত্যাদি।

৪৫। অ, আ ভিন্ন সাধাৰণ স্বৰ অৰ্থাৎ ই, ঈ, উ, ঊ, ঋ, ॠ, কোনো অসবৰ্ণৰ আগত থাকিলে সিহঁত স্ব স্ব অন্বৰূপ অৰ্ধস্বৰত পৰিণত হয়; যেনে—ইতি + আদি = ইত্যাদি, নদী + অম্বু = নদ্যম্বু, বধু + আদেশ = বধ্বাদেশ, স্ন + অন্ন = স্নান, অনু + এষণ = অনুেষণ, পিতৃ + আলয় = পিতৃালয়, ইত্যাদি।

৪৬। স্বৰবৰ্ণ পাছত থাকিলে গুণস্বৰ 'এ' আৰু 'ও'ৰ ঠাইত যথাক্ৰমে 'অয়' আৰু 'অৱ' আৰু বৃদ্ধিস্বৰ 'ঐ' আৰু 'ঔ'-ৰ ঠাইত যথাক্ৰমে 'আয়' আৰু 'আৱ' হয়। যেনে—শে + অন = শয়ন, পো + ইত্ৰ = পৱিত্ৰ, নৈ + এক = নায়ক, পৌ + অক = পাৱক, ইত্যাদি।

(খ) সংযুক্ত ব্যঞ্জন সন্ধি (Combination of Consonants)

৪৭। কোনো কোমল বা বৰ্গীয় সম্ভাৰনাদঘোষ বৰ্ণৰ আগত বৰ্গীয় বিবাৰন্ধাসাঘোষ বৰ্ণ থাকিলে সি সেই বৰ্গৰ সম্ভাৰনাদঘোষৰ অন্বপ্ৰাণ বৰ্ণত পৰিণত হয়। যেনে—জগৎ + ঈশ = জগদীশ, ভবিষ্যৎ + বক্তা = ভবিষ্যদ্বক্তা, জগৎ + জীৱন = জগজ্জীৱন, ইত্যাদি। উলটি বিবাৰন্ধাসাঘোষ বৰ্ণৰ আগত 'দ' থাকিলে সি সেই বৰ্গৰ বিবাৰন্ধাসাঘোষৰ অন্বপ্ৰাণ হয়। যেনে—বিপদ + চয় = বিপচ্চয়, তদ্ + ছবি = তচ্ছবি, ইত্যাদি। বিবাৰন্ধাসাঘোষৰ পাছত 'ত' থাকিলে প্ৰথমটো পৰবৰ্তী বৰ্ণৰ বৰ্গৰ অন্বপ্ৰাণ হয়। যেনে—মহৎ + ছত্ৰ = মহচ্ছত্ৰ, জগৎ + চক্ৰ = জগচ্চক্ৰ, ইত্যাদি।

৪৮। শেষৰ বৰ্ণটো অনুনাসিক হলে প্ৰথমটো নিজ বৰ্গৰ অনুনাসিক হয় আৰু বৰ্গীয় বৰ্ণ নাথাকিলে অন্বস্বৰ (ং) হয়। যেনে—তদ্ + মাত্ৰ = তন্মাত্ৰ, বাক্ + ময় = বাস্ময়, দন্ + শন = দংশন, ইত্যাদি। কিন্তু 'চ' বা 'জ'ৰ পাছত 'ন' থাকিলে 'ন'টো মাত্ৰ 'ঞ' হয়; যেনে—যাচ্ + না = যাচ্ঞা, বাজ্ + নী = বাজ্জী, ইত্যাদি। বৰ্গীয় বৰ্ণৰ আগত 'ম' থাকিলেও সি সেই পৰবৰ্তী বৰ্ণৰ বৰ্গৰ অনুনাসিক হয়। যেনে—সম্ + কল্প = সম্কল্প, ইত্যাদি।

৪৯। 'ত' আৰু 'দ'ৰ পাছত 'শ' থাকিলে উভয়ে মিলি 'চ্ছ', 'হ' থাকিলে 'ক্ক' আৰু 'ল' থাকিলে 'ল্ল' হয়। যেনে—তদ্ + শব্দ = তচ্ছব্দ, তদ্ + হেতু = তচ্ছেতু, তদ্ + লিপি = তল্লিপি, ইত্যাদি।

৫০। চ, ছ পাছত থাকিলে বিসৰ্গৰ ঠাইত শ; ট, ঠ পাছত থাকিলে 'ষ'

আৰু ত, থ পাছত থাকিলে 'স' হয়। যেনে—নিঃ + চিন্ত = নিশ্চিন্ত, ধনুঃ + টঙ্কাৰ = ধনুটঙ্কাৰ, মনঃ + তাপ = মনস্তাপ, ইত্যাদি।

৫১। ক, খ, প, ফ পাছত থাকিলে ইকাৰ বা উকাৰৰ পাছত থকা বিসৰ্গৰ ঠাইত 'ষ' হয়। যেনে—নিঃ + কণ্টক = নিষ্কণ্টক, নিঃ + পাপ = নিষ্পাপ, ইত্যাদি।

৫২। 'অ' বা সম্ভাৰনাদঘোষ বৰ্ণৰ আগত থকা "অস্"ৰ ঠাইত 'ও' হয়; যেনে—মনস্ + হৰ = মনোহৰ, বজস্ + গুণ = বজোগুণ, ইত্যাদি।

৫৩। অ, আ ভিন্ন স্বৰৰ পাছত থকা 'স', স্বৰবৰ্ণ বা 'ব' ভিন্ন সম্ভাৰনাদঘোষ বৰ্ণৰ আগত বহিলে সি 'ব' হয়; যেনে—ত্বস্ + মতি = ত্বমতি, নিস্ + আকাৰ = নিৰাকাৰ, ইত্যাদি।

৫৪। ণত্ব (Change of dental n to cerebral n)

ঋ, ৱ, ষ, এই তিনি বৰ্ণৰ পাছত থকা 'ন', "স্বৰবৰ্ণ, ণ, ম, য, আৰু 'ৱ'"ৰ আগত বহিলে 'ণ' হয়। 'ন' আৰু ঋ, ৱ, ষ'ৰ মাজত স্বৰবৰ্ণ, কবৰ্ণ, পবৰ্ণ, য, ৱ, হ আৰু অহুস্বাৰ থাকিলেও 'ন'টো 'ণ' হয়। 'ন' টবৰ্ণৰ লগত যোগ হলেও 'ণ' হয়। কিন্তু অসমীয়া শব্দত এইবিলাক নিয়ম সদায় মানা নহয়। যেনে—ৰমবমনি, বহন, ইত্যাদি।

৫৫। ষত্ব (Change of dental s cerebral s)

অ, আ ভিন্ন স্বৰ, 'ক' আৰু 'ব'-ৰ পাছত থকা পদমধ্যস্থিত 'স' 'ষ' হয়। 'ট, ঠ'ৰ লগত যোগ হলেও 'স' 'ষ' হয়। দেশজ বা তন্ত্ৰৰ (§ ২১০) অসমীয়া শব্দত এই নিয়ম সদায় বন্ধা কৰা নহয়। যেনে—ইসাদ (witness)।

(গ) পালি সন্ধি

৫৬। পালি আৰু প্রাকৃত সন্ধি দিয়াৰ আবশ্যকতা নাথাকিলেও অসমীয়া সন্ধিৰ নিয়ম বুজিবলৈ অলপ সহজ হ'ব ভাবি সংক্ষেপে পালি আৰু প্রাকৃত সন্ধিৰ অলপ আভাস দিলোঁ।

সবৰ্ণৰ পাছত সবৰ্ণ থাকিলে—

(ক) এটা স্বৰৰ লোপ হয়; যেনে—নখি = ন + অখি = ন + অস্তি

(is not) ; বাজাসি = বাজা + অসি (thou art king) ; মূলভূমিবন্ = মূলন্ + ভূ + উসিবন্ (a root, khus-khus grass) ; নেখনাগতা = নে + এখ + নাগতা (they not having arrived at that place) ; অধমোমক = অধমো + ওমক (vile, inferior) ; যোহন্ = যো + অহন্ (I, who) ; চত্বাৰোমে = চত্বাৰো + ইমে (these four) ; অথোপপতি = অথো + উপপতি (again, a paramour) ; জিন বুদ্ধিতি = জিন + বুদ্ধো + ইতি (Jina—Buddha, it is said) ; ইত্যাদি।

(খ) কেতিয়াবা উভয়ে মিলি দীর্ঘ হয়, যেনে—তত্রাবিৰতি = তত্র + অবিৰতি (great pleasure there)। মহাদানন্দসংসারীতি = মহা + দানন্ + দস্‌সামি + ইতি (I will give the great gift, thus he said)।

৫৭। 'ই'র পাছত 'উ' বা 'এ' থাকিলে, নাইবা 'ই' বা 'এ'র পাছত 'অ' থাকিলে—

(ক) 'ই' বা 'এ'র ঠাইত 'য়' হয়। যেনে—জননিধুদধি = জননিধি + উদধি (sea, ocean) ; ইত্যাদি = ইতি + আদি (so beginning) ; অন্তরীয়াশ্রুতবন্ = অন্তরীয়ানি + অন্তবন্ (an upper garment, clothing) ; তস্‌সপহিলাহোস্তি = তে + অস্‌সপহিলাহোস্তি (these things have been rejected of, or by, those persons)।

(খ) 'অ' বা 'উ' আগত থাকিলে এনে পরিবর্তন নহয়। যেনে—সোতিস্ত্রে = সোত + ইস্ত্রে (organ of hearing) ; সজ্জন্ তস্‌সোবসন্ = সজ্জন্ তস্‌স + ওবসন্ (his own son, the church) ; তথ্যেতিতন্ = তথা এতিতন্ (besides teaching) ; চক্খুস্ত্রে = চক্খু + ইস্ত্রে (the faculty of sight, or eye) ; সাধুতি = সাধু + ইতি (good, this) ; ইত্যাদি।

৫৮। 'উ'র পাছত 'অ' বা 'এ' থাকিলে বা 'ও'র পাছত 'অ' থাকিলে—

(ক) 'উ' বা 'ও'র ঠাইত 'ব' হয়। যেনে—ধাত্তস্তস্ = ধাতু + অন্তস্তস্ (to the end of a root) ; বস্ত্তেখ বিহিতম্ = বস্ত্তু + এখ + বিহিতম্ (landed professions are adjudged in this place) ; স্বাহন্ = সো + অহন্ (this person, I) ; ইত্যাদি।

(খ) 'উ' বা 'ও'র আগত 'অ' থাকিলে এই নিয়ম নাখাটে। কিন্তু 'অ'র ঠাইত 'আ' হলে খাটে। যেনে—সিত্তদকা = সিত + উদকা (white waters) ; সংখ্যান্নোপেতি = সংখ্যান্ + ন + উপেতি (enters not into number) ;

সন্সেদজোপপাতিকা = সন্সেদজা + ওপপাতিকা (produced by fifth, by a visible body); মাৰচা = মা + উচা (say not); ইত্যাদি।

(ঘ) প্ৰাকৃত-সন্ধি

৫৯। সংস্কৃত সন্ধি বিকলে প্ৰাকৃততো হয়^১; যেনে—বাসেসী, বাসসেসী = বাস + ঋষিঃ; বসমায়ৰো, বসমআয়ৰো = বসম + আতপঃ; দহীসৰো, দহিসেসৰো = দধি + ঈষবঃ; সাউঅয়ম্ সাউউঅয়ম্ = স্বাচ্ + উদকম্; কাহী, কাহিই = কৰিষ্ণতি; বীও, বিইইও = দ্বিতীয়ঃ, ইত্যাদি।

৬০। ইবৰ্ণ বা উবৰ্ণৰ পাছত অসবৰ্ণ থাকিলে সন্ধি নহয়^২; যেনে—বংদামি অজ্জবইবং = বন্সে আৰ্হবজ্জম্; দম্বইল্ল কহিবলিত্তো = দম্বজেল্ল কহিবলিপুঃ; নহম্মহাবলিঅকণো = নথপ্ৰভাবল্যকণঃ; সম্বাবহঅবউটো = সন্ধাববহবগুটঃ; ইত্যাদি। কেতিয়াবা হয়, যেনে—পুহৰীসো = পৃথিৱী + ঈশঃ।

৬১। একাব বা ওকাবৰ পাছত স্বৰ থাকিলে সন্ধি নহয়^৩; যেনে—বহুআই নহল্লিহনে অবম্ধম্তিএ কঞ্চুঅং অংগে = বধা নখোল্লিখন আবধ্ণত্যাঃ কঞ্চুকং অংগে; অহো অচ্ছৰিঅং = অহো আশ্চৰ্য্যং, ইত্যাদি। কেতিয়াবা হয়, যেনে—অথালোঅণতবলা = অৰ্থালোকনতবলা।

৬২। ব্যঞ্জন-সম্পৃক্ত স্বৰৰ ব্যঞ্জন লোপ হলে তাক উদ্ধৃত্ত স্বৰ বোলে। স্বৰৰ পাছত উদ্ধৃত্ত স্বৰ থাকিলে সাধাৰণতঃ সন্ধি নহয়^৪; যেনে—গম্ধউডি়ম্ কুণম্তি = গন্ধপুটিম্ কুৰ্ণস্তি; নিসাবৰো = নিশাকবঃ, নিশাচৰোৱা; নিসিঅৰো = নিশিচবঃ; বঅনীঅৰো = বজনীচবঃ, বজনীকৰোৱা; মম্বঅন্তম্ = মম্বজম্বম্। কেতিয়াবা বিকলে হয়। যেনে—কুম্বআৰো, কুম্বাৰো = কুম্বকাবঃ, স্তুউবিসো, স্তুবিসো = স্তুপুকবঃ। কেতিয়াবা সন্ধি হয়; যেনে—চকাও = চক্ৰবাকঃ।

৬৩। তি আদি বিভক্তিৰ স্বৰৰ পাছত থকা স্বৰৰ সন্ধি নহয়^৫; যেনে—হই ইহ = ভৱতি ইহ। প্ৰাকৃত ব্যঞ্জন সন্ধিৰ নিয়ম ইয়াত দিবলৈ ঠাই নাই। স্বৰ বিকৃতিৰ নিয়মত অলপ আভাস পোৱা যাব।

১। “পঞ্চমোঃ সন্ধিৰ্ণা”।—হেমচ. ১।৫

২। “ন যুৰ্ণন্তান্তে”।—হেমচ. ১।৬

৩। “এদোভোঃ স্বৰে”।—হেমচ. ১।৭

৪। “ববন্তোদ্ভন্তে”।—হেমচ. ১।৮

৫। “জ্যাহেঃ”।—হেমচ. ১।৯

(৬) অসমীয়া স্বৰসন্ধি

৬৪। অসমীয়া সন্ধিৰ বিস্তৃত নিয়ম দিয়া অসম্ভৱ। তলত কেইটিমান নিয়ম দিয়া হ'ল। তাৰপৰা অসমীয়া শব্দ সংস্কৃত আৰু প্ৰাকৃতবৰ্ণৰ কেনেকৈ নামি আহিছে তাৰ অলপ আভাস পোৱা যাব। বহুত ঠাইত সন্ধি নহয়। বৈদিক সংস্কৃত আৰু প্ৰাকৃততো তেনে। সংস্কৃতত সন্ধি বুলিলে যি বুজায় অসমীয়াতো সন্ধিৰ অৰ্থ ঠিক তেনে বুলি ধৰিলে ভুল হ'ব। কিন্তু কোনো কোনো ঠাইত অসমীয়া সন্ধি যে হয় তাত সন্দেহ নাই।

৬৫। অ, আ, বা এ পাছত থাকিলে ই, ঈ, এ, ঐ, ঋ'-ৰ পাছত বিকল্পে 'য়' আৰু উ, ঊ, ও, ঔ-ৰ পাছত বিকল্পে 'ৱ' আগম হয়। যেনে—
হাবি+অনি=হাবিয়নি; দি+আ=দিআ, দিয়া; পিতৃ+এ=পিতৃএ, পিতৃয়ে; মালৈ+এবে=মালৈয়েবে, মালৈএবে, মালৈৰে; উলু+অনি=উলুৱনি; শৌ+অভী=শৌৱতী; কৰো+আ=কৰোৱা; কৰো+এ=কৰোএ, কৰোৱে; কু+আ=কুৱা (প্ৰা. কুআ, স. কুপ); গাওঁ+অলীয়া=গাৱলীয়া, গাৱলীআ; জী+আ=জীআ, জীয়া; দ্বি+এক=দিয়েক, ইত্যাদি।
কেতিয়াবা 'আ'ৰ পাছতো 'ৱ' হয়, যেনে—খা+অন=খাৱন; খা+অবীয়া=খাৱবীয়া। 'অ'ৰ পাছতো 'ৱ' হয়। যেনে, ল+অবীয়া=লৱবীয়া।

মূল—বৈদিকতো কেতিয়াবা স্বৰৰ আগত থাকিলে ই, ঈ, ৰ ঠাইত ইয় আৰু উ, ঊ, ৰ ঠাইত উৱ হয়। যেনে—ধী+এ=ধিয়ে (ঋক); ভূ+ই=ভূৱি (ঋক); যু+যু+এ=যুযুৱে (ঋক); ইত্যাদি।

(ক) কেতিয়াবা শব্দৰ অন্তত অকলে থকা 'ই' বা 'ও'ৰ পাছত এ বা ও থাকিলে বিকল্পে 'ই'ৰ ঠাইত 'য়' আৰু 'ও'ৰ ঠাইত 'ৱ' হয়। যেনে—মই+ও=ময়ো, মইও; তই+এ=তয়ে, তইএ; তুই+ও=তুয়ো, তুইও; তেওঁ+এই=তেৱেই, তেওঁএই; গাই+এবে=গায়েবে, গাইএবে; নাও+এ=নাৱে, নাওএ; নাও+এবে=নাৱেবে, নাওএবে; নাও+ও=নাৱো, নাওও।

(খ) কেতিয়াবা আকৌ ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ আগত থকা 'অ' বা 'এ' পিচত থাকিলে স্বৰবৰ্ণৰ পিচত উক্ত 'অ' আৰু 'এ'ৰ লোপ হয়। যেনে—
হৈ+অকু=হুইক, হৈ+এবে=হুইবে, হুইএবে; গাই+অব=গাইব, গাই+এদি=গাইদি, গায়েদি; লাউ+অত=লাউত, লাউ+এবে=লাউবে, লাউৱেবে, লাউএবে; ডুবে+অকু=ডুবেক, ডুবে+এদি=ডুবেদি; বাহুলি+এবে=

বাহুল্যিবে, বাহুল্যিয়েবে, বাহুল্যিএবে; খালৈ+এদি=খালৈদি, খালৈয়েদি;
গাৰো+অব=গাৰোব, গাৰো+এবে=গাৰোবে; শিৱ+অক=শিৱক, শিৱ
+এদি=শিৱেদি; লতা+অত=লতাত; ইত্যাদি।

৬৬। অ বা আ'ৰ পাচত অ বা আ থাকিলে উভয়ে মিলি কেতিয়াবা
আ হয়। যেনে—কঠ+অল=কঠাল, প্রা. কণ্টঅহলে, স. কণ্টকফলং;
হিঅ+অ=হিয়া (হিআ=হিয়া § ৬৫), প্রা. হিঅঅং, স. হৃদয়ং; পূজা+
আৰি=পূজাৰি, প্রা. পূজাঅলিএ, স. পূজাকাৰিকঃ; চাক+অ=চাকা বা
চক+অ=চকা, প্রা. চকঅং, স. চক্ৰকম্; চন্ম+আল অৰ্থাৎ চাম+আব=
চামাৰ বা চম+আব=চমাৰ, মা. প্রা. চন্মআলে, স. চৰ্মকাৰঃ; চ+আৰি=
চাৰি, প্রা. চআৰি, স. চহাৰি; কন্ম+আল অৰ্থাৎ কাম+আব=কামাৰ বা কম
+আব=কমাৰ, মা. প্রা. কন্মআলে—স. কৰ্মকাৰঃ; ইত্যাদি। সম্বন্ধ—
সাধাৰণতঃ অসমীয়াত এই সন্ধি নহয়; যেনে—বঙা+আঁচু (red coloured
yarn); দ+অটা (deep underground pipe), ইত্যাদি। বৈদিকতো
বহুত ঠাইত এই সন্ধি নহয়^১, যেনে—মনীষা অগ্নিঃ (ঋক), মনীষা এভিঃ
(ঋক)। প্রাকৃতত বিকল্পে হয় বুলি আগেয়ে কোৱা হৈছে।

৬৭। 'ই' বা 'ঈ'ৰ পাচত 'ই' বা 'ঈ' থাকিলে উভয়ে মিলি কেতিয়াবা
'ই' বা 'ঈ' হয়। যেনে—পি+ইব=পিব; জী+ইব=জীব; ইত্যাদি।
অসমীয়াত এই সন্ধি অতি বিৰল। সম্বন্ধ।—বৈদিকতো অনেক ঠাইত এই
সন্ধি নহয়। যেনে—অমী ইতি (ঋ); হবীইব (ঋক)।

৬৮। উ বা উ-ৰ পাচত উ বা উ থাকিলে উভয়ে মিলি কেতিয়াবা উ বা
উ হয়। যেনে—তুণা=তু+উণা, মা. প্রা. তুউণএ, স. দ্বিগুণকঃ। এই
সন্ধিও অতি বিৰল। সম্বন্ধ।—বৈদিকতো এই সন্ধি বহুত ঠাইত নহয়^২।
যেনে—বীলু উত (ঋ.), সুউৰ্জঃ (ঋক), সুউতয়ঃ (ঋক)।

৬৯। 'অ'ৰ পাচত ই বা ঈ থাকিলে উভয়ে মিলি সাধাৰণতঃ
বিকল্পে 'ঐ' হয়। কেতিয়াবা 'অ' বা 'এ' হয়; যেনে—ক+ই=কৈ,
কই বা কে, প্রা. কই, কৰি, স. কৃষ্ণা; ল+ই=লৈ, লই, প্রা. লই, স. লব্ধ;
গ+ইল=গৈল, বা গ'ল, প্রা. গইলএ, গমিদএ, স. গতঃ (গমিভঃ);
ন+ঈ=নৈ, নই, প্রা. নঈ, স. নদী; প+ই=পই, পৈ, প্রা. পই, 'স.

পতিঃ ; ব + ঈহাগ = বৈহাগ, ব'হাগ, প্রা. বইহাগো, স. বৈশাখ ; ম + ইহ = মৈহ, ম'হ, হিন্দী. মৈহস, প্রা. মইসো, মা. প্রা. মহিশে, স. মহিষঃ ; পশ্চ + ই = পাছ + ই = পাছে, প্রা. পশ্চই, স. পশ্চে ; গেদ + ইবি = গেদেবি, মা. প্রা. গংডইল্লিএ, গংডইল্লিআ, স. গণ্ডকঃ ; আগ + ই = আগ্নে, প্রা. অগ্নগই, স. অগ্নে ; বহ + ই = বহে, প্রা. বহই, স. বহতি ; ভব + ই = ভবে, প্রা. ভবই, স. ভ্রিয়তে ; ত + ই = তে, প্রা. তই, স. তর্হি ; ইত্যাদি ।

মূল—বৈদিকতো অ বা আ-র পাচত ই থাকিলে উভয়ে মিলি ঐকার হয়^১ । যেনে—প্র + ইষয়ঃ = প্রৈষয়ঃ (ঋক) । আ + ইহস্ = ঐহস (ঋক, of wish) ।

৭০। 'অ'র পাচত উ বা ঊ থাকিলে উভয়ে মিলি সাধাৰণতঃ বিকল্পে 'ঔ' হয় । কেতিয়াবা 'ও' বা 'অ' হয় । যেনে—হৌ, হউ, হ = হ + উ, প্রাকৃত হৌউ, স. ভবতু ; ম + উ = মৌ, মউ = প্রা. মহও, স. মধুকঃ ; থ + উ = থউ, থৌ, থ, প্রা. ঠউ, স. স্থাপয়, ম + উল = মৌল, মল, প্রা. মউল, স. মুকুল ; চ + উথা = চৌথা, চউথা, চ'থা, প্রা. চউথএ, চউথা, স. চতুর্থঃ ; চ + উদ + হ = চ + উদ্র = চৌদ্র, চউদ্র, চৌধ, প্রা. চউদহ, স. চতুর্দশঃ ; চ + উমুখা = চৌমুখা, চউমুখা, প্রা. চউমুহও, স. চতুমুখক, ব + উ = বৌ, বউ, প্রা. বহু, স. বধুঃ ; ল + উণ = লোণ, লুণ, প্রা. লউণং, স. লবণং ; গুণমস্ত + উ = গুণমস্তো, গুণমস্ত, প্রা. গুণমস্তউ, স. গুণরান, ইত্যাদি ।

মূল—বৈদিকতো অ বা আ-র পাচত উ বা ঊ থাকিলে গুণ নষ্টে বৃদ্ধি হয়^২ ; যেনে—আ + উনৎ = ঔনৎ (ঋক, of wet) ।

৭১। 'আ'র পাচত ই, ঈ, উ, ঊ-র সাধাৰণতঃ পৰিবৰ্তন নহয় । যেনে—মাই, প্রা. মাই, মাই, স. মাতৃকা ; ভাই, প্রা. ভাই, স. ভ্রাতৃ ; চব + ই = চবই, চবে ; কিন্তু চবা + ই = চবাই, প্রা. চড়ইআ, স. চটকিকা, (§ ৭৫ দেখা) । ম + আ + উত = মা + উত (§ ৬৬) = মাউত, প্রা. মহারতু, স. মহামাত্র ; বই + নাই = বৈনাই, বইনাই, মা. প্রা. বহিনিবই, প্রা. ভৌনাই, স. ভগিনীপতি, ইত্যাদি ।

৭২। 'ই'র পাচত 'এ' বা 'অ' থাকিলে উভয়ে মিলি 'এ' হয় ; যেনে—

১। Macdonell's Vedic Grammar, § 28.

২। Macdonell's Vedic Grammar, § 28.

দি + এড় = দেড়, প্রা. দিঅড়, মা. প্রা. দিৱড়ে, স. অৰ্দ্ধদ্বিতীয়ঃ; পঢ়ি + অই = পঢ়ে (পঢ়েই), প্রা. পঢ়িঅই, স. পঠ্যন্তে; চাৰি + এক = চাৰেক, প্রা. চত্বাৰি + একো, স. চত্বাৰ + একঃ। কেতিয়াবা পদান্তৰ 'ইঅ'ৰ ঠাইত 'ঈ' হয়; যেনে—পানি + অ = পানী; ছই + অ = ছই (ছুই), প্রা. ছইঅম্, স. দ্বিতীয়।

৭৩। 'ই'ৰ পাচত 'উ' থাকিলে সাধাৰণতঃ কোনো পৰিবৰ্তন নহয়; কেতিয়াবা উভয়ে মিলি 'এ' হয়। যেনে—ঘি + উ = ঘিউ, প্রা. ঘিঅং, স. ঘৃতং; পিউ + সি + আ = পেসি + আ = পেহী (§ ৭৫)।

৭৪। 'উ'ৰ পাচত অ থাকিলে উভয়ে মিলি কেতিয়াবা 'ও' হয়; যেনে—সু + অঁধা = সোঁধা, প্রা. সুঅংধে, সুঅংধো, স. সুগন্ধঃ; উ + অঝা = ওজা, ওঝা, প্রা. উঅজ্জাও, উঅজ্জাএ, স. উপাধ্যায়ঃ।

৭৫। 'ই' বা 'উ'ৰ পাচত আ থাকিলে উভয়ে মিলি যথাক্রমে ইয়া বা উয়া হয় আৰু কেতিয়াবা কেৱল ই, ঈ বা উ, উ হয়। যেনে—শি + আল = শিয়াল, প্রা. শিআলে, শিআলা, শিআলকা, স. শৃগালঃ; বি + আহ্ = বিয়া (§ ৬৫), মা. প্রা. বিআহে, স. বিবাহঃ; পি + আহ্ = পিয়াহ (§ ৬৫) প্রা. পিআসা, স. পিপাসা; বাৰি + আ = বাৰী, প্রা. বাড়িআ, স. বাটিকা; বিজুলি + আ = বিজুলী, মা. প্রা. বিজ্জুলিআ, স. বিহ্মৎ; লাঠি + আ = লাঠী, প্রা. লট্ঠিআ, স. যষ্টিকা (§ ৬৫)।

৭৬। উ বা 'উ'ৰ পাচত ই বা ঈ-ৰ কোনো পৰিবৰ্তন নহয়; যেনে—ছুই, প্রা. ছুই, মা. প্রা. ছুঅউ, স. দ্বৌ; পুই, পুই, প্রা. পুইআ, স. পুতিকা; ভুই, প্রা. ভুমি (ভুই), স. ভূমি।

৭৭। 'এ'ৰ পাচত অ, আ, ই বা উ থাকিলে 'এ'ৰ পৰিবৰ্তন প্ৰায়ে নহয়; পিচৰ স্বৰ লোপ হয়। কেতিয়াবা 'এ'ৰ ঠাইত এৱ হয়; যেনে—বিকে + ই = বিকে, প্রা. বিকেই, স. বিক্ৰীণাতি; দে + অৰ = দেৱৰ, দেওৰ, প্রা. দেঅঘৰং, স. দেৱগৃহম্।

মূল—বৈদিকতো 'এ'ৰ পিচৰ 'অ'ৰ লোপ হয়; কেতিয়াবা নহয়ও'। যেনে—সুনৱে অগ্নে বা সুনৱেগ্নে (ঋক)।

৭৮। 'ও'ৰ পাচত অ বা আ থাকিলে প্ৰায়ে 'ও'ৰ পৰিবৰ্তন নহয় আৰু পিচৰ স্বৰ লোপ হয়। কেতিয়াবা 'ও'ৰ ঠাইত ওৱ হয়। যেনে—

থো+অৰ=থোৰ, (“জীৱন নাৰহে থোৰ”—শঙ্কৰ), প্রা. থোঅড়য়ং, স. স্তোকম্ ; কৌ+অৰ=কৌৱৰ, প্রা. কুঅঁৰ, মা. প্রা. কুমালে, সং. কুমাবঃ (§৯৮)।

মূল—বৈদিকতো ‘ও’-ৰ পিচৰ ‘অ’-ৰ লোপ হয়’ ; কেতিয়াবা নহয়ও। যেনে—দেবাসো অণ্ডুৰঃ বা দেৱা সোণ্ডুৰঃ (ঋ.)।

৭৯। স্বৰবৰ্ণ পাচত থাকিলে অকলে থকা ‘ন’-ৰ ‘অ’ লোপ হয় ; যেনে—ন+অঁটা=নঁটা, ন+এৰিম=নেৰিম, ন+আৱৰা=নাৱৰা, ন+উভাৰ=নুভাৰ, ন+ওকাল=নোকাল, ইত্যাদি।

(৮) অসমীয়া ব্যঞ্জন সন্ধি (Conjunction of Consonants)

৮০। কোনো অল্পপ্রাণ বৰ্ণৰ পাচত ‘হ’ থাকিলে উভয়ে মিলি সেই বৰ্গৰ মহাপ্রাণ বৰ্ণ হয়। যেনে—গদ্দ+হ=গাদ্ (§ ৯১)+হ=গাধ, মা. প্রা. গদ্দহএ, স. গদ্দভকঃ, চ+উদ্+হ=চৌদ্ধ, মা. প্রা. চউদ্দহ, স. চতুৰ্দশঃ ; সিঙ্+হ=সিঙ্ঘ, মা. প্রা. সিঙ্ঘে, প্রা. সীহো, স. সিংহ ; জিব্+হ=জিভা, প্রা. জিত্ৰা, স. জিহ্বা, ইত্যাদি।

৮১। ‘ন’-ৰ পাচত স্বৰবৰ্ণযুক্ত ব্যঞ্জনবৰ্ণ থাকিলে ‘ন’-ৰ ‘অ’-ৰ পৰিবৰ্তে সাধাৰণতঃ সেই ব্যঞ্জন বৰ্ণত যুক্ত থকা স্বৰ এটি ‘ন’-ত যোগ কৰা হয়। যেনে—ন+হয়=নহয় ; ন+লাগে=নালাগে ; ন+দিয়ে=নিদিয়ে ; ন+পুৰে=নুপুৰে ; ন+শোৱে=নোশোৱে ; ন+ঠেলে=নেঠেলে ; ইত্যাদি।

(৯) সংযুক্ত ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ বিকৃতি

(Changes of Conjunct Consonants)

৮২। অসমীয়া ভাষাত ব্যঞ্জন সন্ধিতকৈ তাৰ উল্টা নিয়ম অৰ্থাৎ যোগত কৰি বিয়োগ বেছি। এই বিয়োগ তিনি ৰকমে সাধিত হয়—(১) বিকৰ্ষ (Dissolution), (২) বিলোপ (Elision) আৰু (৩) সৰল কৰণ (Simplification)। সংস্কৃতত বিয়োগ নহৈছিল। কিন্তু প্রাকৃতত সংস্কৃত শব্দ প্রয়োগ কৰোঁতে এই তিনি নিয়মে শব্দৰ গঢ় সলোৱা হৈছিল। বৈদিক সংস্কৃতক আদি প্রাকৃত বুলি ধৰা উচিত আৰু বৈদিকতো এনে নিয়ম কেতিয়াবা দেখা যায়।

৮৩। (১) **বিকৰ্ষ** (Dissolution) : যুক্তাক্ষৰক ফালি পৃথক পৃথক কৰা নিয়মৰ নাম ‘বিকৰ্ষ’। প্ৰাকৃত বৈয়াকৰণিক কাত্যায়নে ইয়াক ‘বিকৰ্ষ’ আৰু বৰকচি আৰু হেমচন্দ্ৰই ‘বিপ্ৰকৰ্ষ’ বুলিছে।^১

(অ) বৈদিক ভাষাত বিকৰ্ষ হৈছিল। যেনে—পুৰৰ **ancient** (ঋ. ১।৫৯।৪৯), শৌৰ. প্ৰা. পুৰৰ (হেমচ. ৪।২৭০), স. পূৰ্বঃ, অস. পূৰ্বব; নৃত্যঃ (ঋ. ১।১৪।৯২) **dancer**, স. নৰ্ত্তকঃ, অস. নৰ্ত্তৰা; শকত **able, strong** (ঋ. ১।১০।৯৬), স. শক্ৰঃ, অস. শকত; বকল **bark of a tree** (তৈ. ব্ৰা. ৩।৭।৪।২), স. বঙ্কলং, অস. বাকল, বাকলি; চেতনং **consciousness** (ঋ. ১।৩৩।১৩৩), স. চৈতন্যং, অস. চেতন; বিদা **knowledge** (ঋ. ১।৩৩।১৭৪), স. বিদ্যা, অস. বিদা, ইত্যাদি।

(আ) প্ৰাকৃতত বহুলৰূপে বিকৰ্ষ হৈছিল। যেনে—বদণং (বৰক. ৩।৬০) **gem**, স. বজ্জং, অস. বতন; সাৰংগ **bow of Vishnu**, স. শাঙ্গঃ (বৰক. ৩।৬০), অস. শাৰঙ্গ; সিমিনো, সিমিনো **dream** (হেমচ. ১।৪৬), স. স্বপ্নঃ, অস. সপন; সলাহা **praise** (বৰক. ৩।৬২), স. শ্লাঘা, অস. শলাগ; হৰিসো **joy** (হেমচ. ২।১০৫), স. হৰ্ষঃ, অস. হৰিষ; আয়ৰিসো **original, sample** (হেমচ. ২।১০৫), স. আদৰ্শঃ, অ. আৰিষ; বৰিসা **rainy season** (হেমচ. ২।১০৫), স. বৰ্ষা, অ. বাৰিষা; দৰিসনং **seeing** (হেমচ. ২।১০৫), স. দৰ্শনং, অ. দৰিষন; গৰিহা **censure** (হেমচ. ২।১০৪), স. গৰ্হা, অ. গৰিহা; অৰিহা **worship** (হেমচ. ২।১০৪), স. অৰ্হা, অ. অৰিহা; পত্মং **lotus** (পালি), পট্মং, পত্মং (হেমচ. ১।৬১), স. পদ্মং, অ. পত্মং; জীয়া **mother** (হেমচ. ২।১১৫), স. জ্যা, অ. জীয়া, ইত্যাদি।

(ই) অসমীয়াতো সেইদৰে বিকৰ্ষ হয়। যেনে—খৰগ **horn of a rhinoceros**, প্ৰা. খগ্গো, স. খড়্গঃ; জনম **birth**, প্ৰা. জন্মং, স. জন্মন্; মোকাল, মুকাল, মকুলি **free, unrestrained**, অপভ্ৰ. মোকলড় (হে. ৪।৩৬৬; প্ৰা. মুকল ?), স. মুক্তকং, ইত্যাদি।

(২) **বিলোপ** (Elision) বুলিলে কোনো যুক্তাক্ষৰক তেনেই লোপ কৰা বুজিব লাগে। সাধাৰণতঃ বিলোপ মানে কোনো আখৰ লোপ

১। “বিকৰ্ষঃ”। কাত্যায়ন প্ৰাকৃত মঞ্জৰী, ৩।৫৮। “বিকৰ্ষ ইতি যুক্ত পৃথক্যাবঃ স উচ্যতে”। “বিপ্ৰকৰ্ষঃ”। ইতি, বৰকচি, প্ৰাকৃত প্ৰকাশ, ৩।৫২। see হেমচ. ২।৭৫।

হোৱাকে বুজায়। বৈদিক সময়তো যুক্তাক্ষৰ লোপ কৰা হৈছিল^১। যেনে—
 প্ৰাণ (forward) = প্ৰাঞ্ + স্ (ঋ) ; অধোক্ত (he milked) = অ +
 দোহ্ + ত্ (ঋ)। প্ৰাকৃততো এনে বিলোপ ঘটিছিল ; যেনে—জিহ্বা
 (tongue) = জিহা (হেমচ. ২।৫৭) ; ৰাতি (night) = ৰাঈ (হেমচ.
 ২।৮৮) ; একলো (single) = একো, এও (হেমচ. ২।১৬৫), ইত্যাদি।
 অসমীয়াতো তেনে হয় ; যেনে—চাৰি (four), প্ৰা. চত্ৰাৰি (হেমচ. ৩।১২২) ;
 স. চত্ৰাৰি ; নুমে, (he sinks, wades), প্ৰা. নুমজ্জই (হেমচ. ১।১৯৪),
 স. নিমজ্জতি ; ইত্যাদি।

(৩) **সৰল কৰণ (Simplification)** বুলিলে যুক্তাক্ষৰৰ একাংশ এৰি
 দি সহজসাধ্য উচ্চাৰণৰ শব্দ গঠিত কৰা নিয়মক বুজায়। বৈদিকত
 এইদৰে যুক্তাক্ষৰৰ একাংশ এৰি দিয়া নিয়ম বহু ঠাইত চলিছিল^২।
 যেনে—চন্দ্ৰ আৰু স্চন্দ্ৰ (shining) ; স্তনয়িত্ব আৰু তনয়িত্ব (thunder) ;
 অভক্ত আৰু অভকৃষ্ট ; অভৱন্ আৰু অভৱন্ত্ (were) ; তান্ আৰু তান্‌স
 (those) ; ইত্যাদি। প্ৰাকৃততো যুক্তাক্ষৰ সৰল কৰা হয়। যেনে—বপ্‌ফো
 (vapour) = বাহো, স. বাপ্পঃ (হেমচ. ২।৭০) ; ৰাউল্লো (perplexed)
 = ৰাউলো, স. ৰ্যাকুলঃ (হেমচ. ২।৯৯) ; একো (one) = এও, স. একঃ
 (হেমচ. ২।৯৯) ; ইত্যাদি। অসমীয়াতো তেনে হয় ; যেনে—যত্‌ (joined),
 প্ৰা. জুত্তং, স. যুক্তং (বৰক. ৩।১) ; মুগ (a kind of pulse), প্ৰা. মুগ্‌গো,
 স. মুদগঃ (ব. ৩।১) ; লাগ, লগ (adhered), প্ৰা. লগ্‌গং, স. লগ্গং
 (ব. ৩।২) ; ইত্যাদি। প্ৰাকৃতৰ অজ্‌হল্ সন্ধি^৩ বা সন্ধি লোপ আৰু
 এই সৰল-কৰণ একে।

(১) **বিকৰ্ষ (Dissolution)**

৮৪। বিকৰ্ষ হলে সচৰাচৰ অসংযুক্ত বৰ্ণৰ যি স্বৰ থাকে সেই স্বৰ
 সংযুক্ত বৰ্ণৰপৰা পৃথক হোৱা প্ৰতিটো বৰ্ণত যোগ হয়। যেনে—মুগ্‌ধ
 perplexed, প্ৰা. মুদ্ধম্, স. মুদ্ধম্ ; মেলেছ a non-Aryan, প্ৰা. মিলিচ্ছো,

১। Macdonell's Vedic Grammar, § 61.

২। Macdonell's Vedic Grammar, §§ 15 (2) (k) & 28.

৩। “সন্ধাৱচাৰম্ৰোপ বিশেষা বহুলম্।” বৰক. ৪।১।

৪। সংস্কৃত নে প্ৰাকৃততৰপৰা শব্দটো নামিছে তাক দেখুৱাবৰ কাৰণে যথাসাধ্য
 প্ৰাকৃত আৰু সংস্কৃত ৰূপ দিয়া হৈছে।

স. স্নেহঃ ; বহিমী a ray of light, প্রা. বস্‌সী, স. বশ্মী ; লখিমী goddess of wealth, স. লক্ষ্মী, ইত্যাদি।

৮৫। স্বৰৰ ঠাইত ‘অ’ বা, ‘আ’ হয় ; যেনে—ঠৰ, তবধ stupefied, প্রা. থড্‌টো, স. স্তব্ধঃ ; দগধ, দগধা burnt, সং. দধ্‌ঃ ; বকত blood, স. বক্তং ; কিবা oath, প্রা. কিৰিয়া, স. ক্ৰিয়া ; পৰশ touch, প্রা. কৰিসো, স. স্পৰ্শঃ ; ভিকৰ beggar, স. ভিক্ষুঃ ; হৰিষ, হৰষ joy, প্রা. হৰিসো, স. হৰ্ষঃ ; অমলা, আমলা acid, প্রা. অম্বিলং, স. অম্লং ; বামণ, বামণ brahman প্রা. বম্‌হনে, স. ব্রাহ্মণঃ ; আছাৰি goad of a ploughman, বৈ. অষ্ট্ৰা, আষ্ট্ৰা (ঋ. ৪।৫৭।৪) ; পলু silk-worm, বৈ. প্লুৰি. (ঋ. ১।১৯।১।১)^১ ; জনম birth প্রা. জন্মো, স. জন্মন্ ; শবদ sound, প্রা. সন্দো, স. শব্দঃ ; বানচ hire, wages, price, স. বস্‌ত্ৰং ।

৮৬। ই বা ঈ হয় ; যেনে—কাইব epic, প্রা. কৰ্‌বো, স. কাব্যঃ ; বিৰিখ tree, স. বৃক্ষঃ ; পছি, পনি (দিয়া) oozed milk, etc., প্রা. পণ্‌হও, স. প্রস্‌সুতঃ ; সইন্ (cf. লইন্-সইন্) soft, প্রা. সন্‌হম্, স. শ্লক্ষ্ণং ; লইন্ soft, প্রা. লম্‌হম্, স. শ্লক্ষ্ণং ; তিৰী woman, স. স্ত্ৰীঃ ; ছিৰী prosperity, health. প্রা. সিৰী, স. স্ত্ৰীঃ ; লখিমী goddess of wealth, স. লক্ষ্মী ; পতিয়ন conviction, স. প্রত্যয়ঃ ; শৃদিৰ Shudra, প্রা. শৃদ্‌দো, স. শৃদ্‌ঃ ; গিয়ান knowledge, স. জ্ঞানম্ ।

৮৭। উ বা ঊ হয় ; যেনে—গুপ্ত secret, প্রা. গুভো, স. গুপ্তঃ ; সূৰ্য sun, প্রা. সূজ্জো, স. সূৰ্য্যঃ . শুকলা white, প্রা. স্কুম্, স্কুলিম্, স. শুক্লং ; মুক্‌থ stupid, প্রা. মুক্‌খো, মুক্‌ক্‌খো, স. মূৰ্খঃ ; পুৰ্ব old, east, প্রা. পুৰিমং, পুৰ্বং, বৈ. পূৰ্বং, স. পূৰ্বঃ ; শত্ৰু enemy, স. শত্ৰুঃ ; মুক্‌তা pearl, স. মুক্তা, মূক্‌তি shape, প্রা. মুত্তী, স. মূৰ্তিঃ ।

৮৮। ‘এ’ বা ‘ও’ হয় ; যেনে—অপেশ্বৰা, celestial dancing girl, স. অপ্‌শ্বৰা ; চেনেহ affection, প্রা. সনেহো, গেহো, স. স্নেহঃ ; কেলেশ pain, প্রা. কিলেসো, স. ক্ৰেশঃ ; নোৱা bathed, প্রা. গহাও (ন্+ও+হা +ও=নোৱাও), স. স্নাতঃ ।

৮৯। ব্যত্যয় বা বৰ্ণৰ স্থান পৰিবৰ্তন হয় ; যেনে - বানচ prince, স. বা বৈ. বস্‌ত্ৰ (ঋ. ৪।২৪।৯) ; দহ বা দ deep প্রা. দহো, স. হৃদঃ ।

১। সম্ভৱতঃ ‘পলু’ৰ মূল স. পীলুঃ নহয়। অ. পেলু thread worm=স. পীলুঃ ।

(২) বিলোপ (Elision)

৯০। কেতিয়াবা ক, ক্ষ, জ্ঞ, ঙ, ত্, হ্ আৰু ল লোপ হয়। যেনে—
চৌধাৰী headman, প্রা. চক্ধৰিএ, স. চক্ৰধাৰিকঃ; তেতালিশ বা তেতাল্লিশ
বা তিয়াল্লিশ forty-three, প্রা. তেচতালীস (§ ২৮৯), স. ত্ৰয়চত্বাৰিংশৎ;
বিয়াল্লিশ,—ল্লিশ forty-two, প্রা. বাঅতালীস (§ ২৮৯), স. দ্বিচত্বাৰিংশৎ;
ছয়চল্লিশ, ছিয়াল্লিশ forty six, প্রা. ছচতালীস, স. ষট্চত্বাৰিংশৎ; পিয়া
drunk, প্রা. পেজ্জা, স. পেয়া; উত্তৰী upper garment, স. উত্তৰীয়ঃ;
দিয়া given, প্রা. দিল্লম্, স. দত্তম্; পঁচত্তৰ seventy-five, প্রা. পন্নহত্তৰী,
স. পঞ্চসপ্ততি (§ ২৮৯); পঁইত্ৰিশ, পঁইতিশ thirty-five, প্রা. পন্নতীসং, স.
পঞ্চত্ৰিংশৎ (§ ২৮৯); চল্লিশ,—লিশ forty, প্রা. চতলীস, স. চত্বাৰিংশৎ
(§ ২৮৯); ধাই midwife, প্রা. ধন্তী, ধাৰী, ধাই, স. ধাত্রী; গা body প্রা.
গান্তম্? স. গাত্রং; দা lit, cutter, a sickle, স. দাত্র; কেবেলা, কাকিৰাল
vegetable fruit, অ. প্রা. কক্কউল্লু, স. কৰ্কটঃ বা কংকৰোলঃ; পুৱা
morning, প্রা. পুৱাহো, স. পূৰ্বাহ্ণঃ; চৰ slap, অপভ্ৰ. চড়ক (হেমচ.
৪১৪০৬), প্রা. চৰিড়, চৱেড়, স. চপেট, (পু. অ. চৰৰ)।

(৩) সৰল-কৰণ (Simplification)

৯১। সৰল কৰোঁতে প্ৰাকৃতৰ নিয়মে কেতিয়াবা ওপৰৰ আৰু কেতিয়াবা
তলৰ যুক্তাক্ষৰ লোপ কৰা হয়। প্ৰাকৃতত কোনো কোনো আখৰ ওপৰত
থাকিলে লোপ হয়, কোনো কোনো আখৰ তলত থাকিলে লোপ হয় আৰু
কোনো কোনোটা য'তে ত'তে থাকিলে লোপ হয়। প্ৰাকৃতৰ উৰ্ধ লোপ;
যেনে—জুঙং united, স. যুক্তং, অ. যুত; মুগ্গং a kind of pulse, স. মুদগঃ,
অ. মুগ। অধঃ লোপ; যেনে—লগ্গং adhered, স. লগ্নঃ, অ. লাগ;
ণগ্গং naked, স. নগ্নঃ, অ. নাগা, নগা। সৰ্ব্বত্র লোপ; যেনে—পক্গং,
পিক্গং ripe, স. পক্গং, অ. পকাঃ; কল্লং tomorrow, স. কলাং, অ. কালি;
সঅং self, স. স্বয়ং, অ. স্বয়ং; উক্কা firebrand, স. উক্কা, অ. উকা। এই
কথা মনত ৰাখিব লাগে যে প্ৰাকৃতত সচৰাচৰ সংস্কৃত যুক্তাক্ষৰৰ ওপৰবটো
লোপ কৰি তলবটো দ্বিহ কৰা হয়। কিন্তু অসমীয়াত হলে দ্বিহ হোৱা প্ৰাকৃত

১। “উপবিলোপঃ ক—গ—ঙ—ত—দ—প—ব—সাম্ব।” বৰক. ৩১

“অধো ঘনয়াম”। বৰক. ৩২

“দগ্ধজ লবানাম্”। ব. ৩৩

শব্দৰ ব্যঞ্জন বৰ্ণৰ এটা লোপ কৰি তৎপূৰ্ববৰ্তী স্বৰ সাধাৰণতঃ দীৰ্ঘ কৰা হয়। এইটো সাধাৰণ নিয়ম। বহুত ঠাইত এই নিয়মৰ লবচৰ হয়। উদাহৰণ তলত দিলোঁ। কিন্তু সকলো অসমীয়া শব্দ প্রাকৃতৰ মাজেদি আহিছে বুলি ভাবিলে ভুল হ'ব। বহুত শব্দ সংস্কৃতৰপৰা পোনে পোনে অসমীয়ালৈ আহিছে।

(ক) **উপৰৰ বৰ্ণ লোপ** :—সাধাৰণতঃ অল্প প্রাণ বৰ্ণ লোপ হয়।

ক—ডকা, ডাকা bitten (esp. by snake), প্রা. ডক্কো, দট্টো, স. দষ্টঃ (হেমচ. ২১২)। (cf. Gk. dakry, from dak=to bite)।

যথ miser, প্রা. জক্খো (ব. ৩২৯), স. যক্ষঃ (হেমচ. ২১৮৯)। চোখা sharp, প্রা. চোক্খ, স. চোক্ষ (sharp, pungent); থোক bunch, প্রা. থোক্, স. স্তোকং (হেমচ. ২১২৫); বাখানা বা বখানা praise, প্রা. বক্খানং স. বাখানাম্ (হেমচ. ২১৯০)। শুকান বা শুখান dry, প্রা. শুকম্, শুক্খম (হেমচ. ২১৫), স. শুক্। হক right, ইচলামিক—হক্^১। পুখুৰী pond, প্রা. পোক্খৰিণী, স. পুষ্কৰিণী (হেমচ. ২১৪)।

গ—যুগ pair, প্রা. জুগ্গম্, স. যুগ্ম (হেমচ. ২১৬২); বাঘ tiger, প্রা. বগ্ঘো, স. বাঘ্ৰঃ (হেমচ. ২১৯০); দীঘ্ warp of a cloth, length, প্রা. দিগ্ঘো, স. দীৰ্ঘঃ (হেমচ. ২১৯১); মগ্ধ a kind of pulse, প্রা. মগ্গ্, স. মদগুঃ (হেমচ. ২১৭৭)।

চ—মিছা untruth, প্রা. মিচ্ছা, স. মিথ্যা (হেমচ. ২১২১); পাছ behind, প্রা. পচ্ছা, স. পচ্ছাৎ (হেমচ. ২১২১); উছাহ exertion, encouragement, প্রা. উচ্ছাহো, স. উৎসাহঃ (হেমচ. ২১২১)। হেঁচা pressure, ইচলা।—হেচ; বছৰ year, প্রা. বচ্ছৰো, স. বৎসবঃ (হেমচ. ২১২১), (বৰক. ৩৪০)।

জ—বুখি understanding, প্রা. বুজ্ঝিঅ, স. বুধা (হেমচ. ২১১৫)। বেজ physician, প্রা. বেজ্জো, স. বৈজ্ঞঃ (হেমচ. ২১২৪); শেজা, track, প্রা. সেজ্জা, স. শয্যা (বৰক. ১১৫)। অজ devoid of knowledge (মূৰ্খত খাটে), প্রা. অজ্জো, স. অজ্ঞঃ (হেমচ. ২১৮৩)। অখাজ prohibited food, প্রা. অহাজ্জো, স. অখাভ্যঃ (মাহুত খাটে)। উজু easy, প্রা. উজ্জু, স. ঋজু (হেমচ. ১১১৩১)।

১। ইচলামিক শব্দ আৰবী বা ফাৰ্চীৰ পৰিবৰ্তে ব্যৱহৃত হৈছে।

ঞ—বিছা hairy caterpillar প্রা. বিঞ্চুও, বিম্চুও, বিম্চিও, স. বৃশ্চিকঃ (হেমচ. ১১২৮, ২১৬)। মজাঠি Madder, বৈ. মঞ্জিষ্ঠ (ঐ. আ. ৩২১৪), স. মঞ্জিষ্ঠ, অপভ্র. মংজিট্টএ (হেমচ. ৪১৪৩৮)।

ট—উট camel, প্রা. উট্টো, স. উষ্ট্রঃ (হেমচ. ২১৩৪)। মুঠি Clenched fist, প্রা. মুট্ঠি, স. মুষ্টিঃ (হে. ২১৩৪)। পিঠি back, প্রা. পিট্ঠি, বৈ. পৃষ্ঠিঃ (যজু. ২০৭৭-৮); চৌথা, চ'থা fourth, প্রা. চউট্ঠো, চউথো, স. চতুর্থঃ (হেমচ. ২১৩৩)।

ড—কড়ি cowrie, প্রা. কবডো, স. কপর্দঃ (হেমচ. ২১৩৬); বুঢ়া old man, প্রা. বুড্ঢো, স. বৃদ্ধঃ (হেমচ. ২১৪০)।

ণ—চান sign (গন্তিত খাটে), প্রা. সন্না, স. সংজ্ঞা (হেমচ. ২১৪২)। পোন straight, মা. প্রা. পন্নলে, স. প্রাঞ্জলঃ বা প্রা. পউণ, স. প্রপ্তণ (হেমচ. ৪১২৯৩)। জীণ digested, প্রা. জিন্নো, স. জীর্ণঃ; (হেমচ. ২১১০২)।

ত—হাথী elephant, প্রা. হত্থী, স. হস্তিন্ (ববক. ৩১২)। পুথি, পুথী, booklet, প্রা. পোত্থী, স. পুস্তী (হেমচ. ১১১১৬)। আরতনি circular motion) (পানীত খাটে), প্রা. আরত্তণম্, স. আরতনম্ (হেমচ. ২১৩০); সিটা, সিঠা sediment, প্রা. সিট্ঠং, স. শিষ্টং, অথবা প্রা. সিত্থম্, সিন্ধম, স. সিক্ঠঃ (হেমচ. ২১৭৬)। পথাৰ field, প্রা. পত্থৰো, স. প্রস্তবঃ (হেমচ. ২১৪৫)।

দ—শবধ funeral ceremony, প্রা. সড্ঢো, স. শ্রাদ্ধঃ। উধান (lit. a fire-place), স. উদ্ধানং fire-place (sacrificial bricks); দুধ milk, প্রা. দুদ্ধম্, স. দুগ্ধম্। গাধ ass, প্রা. গদ্দহো, স. গর্দভঃ (হেমচ. ২১৩৭); মজুৰি wages, ইচলা. মজ্জুৰি (occupation)। উদাম্, উদং unrestrained, প্রা. উদামে, স. উদামঃ (cf. উদামে বিঅ গদ্দহে=উদাম ইব গর্দভঃ। মৃচ্ছক. ১০৩)। হদ boundary, ইচলা. হদ।

ন—উছন deserted, প্রা. উচ্ছনো, স. উৎসন্নঃ (হেমচ. ১১১১৪)। জমিদাৰ landlord, ইচলা-জমিন্দাৰ।

প—আপোন own, self, প্রা. অন্না, অন্নলো, অপভ্র. অগ্নু, স. আত্মন্

(হেমচ. ২।৮৩)। ছপয় a kind of verse, প্রা. ছপ্পএ, স. ষট্পদঃ (হেমচ. ১।২৬৫)।

ব—জিভা tongue, প্রা. জিত্তা, জিহা, স. জিহ্বা (হেমচ. ২।৫৭)। উভা upwards প্রা. উত্তম্, স. উৰ্ধ্বম্ (হেমচ. ২।৫৯)। শিমলা, শিমলু silk-cotton tree, বৈ. শিম্বল (ঋ. ৩।৫৩।২২)।

ম—ঘাম hot weather, প্রা. ঘাম্মো, স. ঘর্মঃ (হেমচ. ৪।৩২৭)। গাঁক pillow, প্রা. গেম্ভুঅম্, স. গণ্ডুঃ, কন্দুকং (হেমচ. ১।৫৭)।

ল—পালং couch, প্রা. পল্লংকো, স. পর্য্যঙ্কঃ (হেমচ. ২।৬৮) ; একল, অকল single, প্রা. একলো, একো, এও, স. একঃ [§ ৮৩ (২)]। থূল bulky, (cf. থূলন্তুৰ), প্রা. থুল্লো, স. স্থূলঃ (হেমচ. ২।৯৯) ; ছলি offsping, progeny, স. ছল্লি (-ল্লী) ; তেল oil, প্রা. তেল্লং, স. তৈলং (হেমচ. ২।৯৮)। বাকি but, ইচলা. বাক্কে।

ৰ—সৰ all, প্রা. সরৱং, স. সৰ্বং (হেমচ. ১।১৭৭)। য়ুৱান grown up, young, প্রা. জোৱৰণম্, স. যৌৱনম্ (বৰক. ৩।৫২)।

স—উম warmth, প্রা. উস্মা, স. উষ্মন্ (হেমচ. ৪।২৮৯)।

হ—জোন moon, প্রা. জোন্হা, স. জ্যোৎস্না (হেমচ. ২।৭৫) ; মেতৰ sweeper, ইচলা. মেহতাৰ।

(খ) অধঃ লোপ ঃ—সচৰাচৰ মহাপ্ৰাণ বৰ্ণৰ লোপ হয়। যেনে,—

বৰ্ণ	অসমীয়া	অৰ্থ	প্ৰাকৃত বা অন্তৰ্গত শব্দ	সংস্কৃত
খ—	চোকা sharp, pungent, keen,		চোন্ধং	চোন্ধং।
	তুখান	dry	তুন্ধম্	তুন্ধং (হেমচ. ২।৫)
	(তুখান)			
	চকু	eye	পালি-চক্খু	চক্খু (কাচ্চা. § ৩০৩)
ছ—	পছিম	west	পচ্ছিমম্	পশ্চিমং (বৰক. ৩।৪০)
ঝ—	মাজ	middle	মজ্জাম্	মধ্যং (হেমচ. ২।২৬)
	মাজ্	middle	মজ্জঝিমো,	মধ্যমঃ (বৰক. ৩।২৮)
ঢ	ঠব	stupefied	ঠভটো	স্তব্ধঃ (হেমচ. ২।৩৯)
ণ	ফাটা	curdled	বৈ. ফাণ্ট	(শত. ব্ৰা. ৩।৪।৩৮)
থ	হাত	hand	হত্থো	হস্তঃ (বৰক. ৩।১২)
	হাতী	elephant	হত্থী	হস্তিন্ (বৰক. ৩।১২)
	পালট	turn round	পল্লত্ধা, পল্লটো	পৰ্য্যন্তঃ (হেমচ. ২।৪৭)

বৰ্ণ	অসমীয়া	অৰ্থ	প্ৰাকৃত বা অন্তৰ্গত শব্দ	সংস্কৃত
ধ—	মুভীয়া ^১	covetous	লোদ্ধণ	লুদ্ধকঃ (হেমচ. ১।১১৬)।
	চিন	sign	চিৎস্ব, চিহ্ন	চিহ্নঃ (বৰক. ৩।৩৪)।
ফ—	ভাপ	vapour	বাহো, বপ্‌ফো	বাপঃ (বৰক. ৩।৩৮)।
ব—	আম	mango	অম্ব ^২	আম্বঃ (হেম. ২।৫৬)।
			অম্ব	কা. শাস.
	তাম্ৰ	copper	তম্ব ^৩	তাম্বম্ (হেম. ২।৫৬)।
ভ—	কুমাৰ	potter	কুস্তআবো, কুস্তাবো ; কুস্তকাবঃ	(হেমচ. ১।৮)।
ম—	বাম্ৰণ	Brahman	বম্বণো	ব্ৰাহ্মণঃ (বৰক. ৩।৭)।
	ধলা ^৪	leprous	—	সিগ্গলা।
ব—	দোণ (a trough, a measure of capacity),	—	—	দ্রোণঃ।
হ—	উম	warmth	উম্বা,	উম্বা (বৰক. ৩।৩২)।
	কান্ধ	Krisna	কন্থ,	কৃষ্ণঃ (বৰক. ১।২৭)।

৯২। যুক্তাক্ষৰৰ এটা লোপ হলে সাধাৰণতঃ তাৰ আগৰ অকাৰ আকাৰ হয়। যেনে :—

আচৰিত wonderful, প্ৰা. অচ্ছেৰম, অচ্ছবিজ্জম, (হেমচ. ২।২১, ৬৬, ৬৭),
স. আশ্চৰ্য্য।

আখি eye, প্ৰা. অক্খি, অচ্ছি, স. অক্ষিঃ (হেমচ ২।৯০)।

থাম post, থস্তো, থস্তো, স. স্তম্ভঃ (বৰক. ৩।১৪)।

কাজ work, কজ্জম, স. কাৰ্য্যঃ (বৰক. ৩।১৭)।

বাখে keeps, বক্খই, স. বক্ষতি (বৰক. ৩।২৯)।

বাতি night, বত্তি, স. বাত্ৰিঃ (হেমচ. ২।৭৯)।

মাটি earth, মট্টিআ, স. মৃত্তিকা (হেমচ. ২।২৯)।

বাটলু, বাটুলি spherical, প্ৰা. বটুলং, স. বৰ্তুলং (হেমচ. ২।৩০)।

গাৰা, গৰা, গাত hole, প্ৰা. গডো, গডা, গট্টো, স. গৰ্ভঃ (বৰক. ৩।২৫)।

আধা half, প্ৰা. অড্‌টম্, অদ্ধম্, স. অৰ্দ্ধম্ (হেমচ. ২।৪১)।

বাছা offspring, বচ্ছো, স. বৎসঃ (বৰক. ৩।৪০)।

বাইজ, বাজ outside, বজ্জাও, স. বাহ্যকঃ (বৰক. ৩।২৮)।

১।, ২।, ৩। সংস্কৃতৰ পৰাহে নামিছে প্ৰাকৃতৰ পৰা নহয়।

৪। 'ধল' ইয়াৰ মূল নহয় ; ধল=white.

ডবা. ডামা kettle-drum, বৈ. আডম্বৰ (বা. স. ৩০।১৯), স. আডম্বৰঃ (kettle drum) ।

মাখি fly, মক্খিআ, মচ্ছিআ, স. মক্ষিকা (হেমচ. ২।১৭) । cf. মাক্খিয়ান (channel of flies ; কামৰূপ শাসনাৱলী, p. 129) ।

৯৩। কেতিয়াবা পূৰ্ববৰ্তী ওকাৰৰ ঠাইত উকাৰ হয়। যেনে, :—

পুথি booklet { প্রা. পোত্থিআ. স. পুস্তিকা, পুস্তী (হেমচ. ১।১১৬) ।
প্রা. পোত্থী

covetous, প্রা. লোদ্ধও, স. লুদ্ধকঃ (বৰক. ৩।৩) ।

যুৱান young, প্রা. জোৱৰ্ণম্, স. যৌৱনং [§ ৯৯ (ক)] ।

৯৪। কেতিয়াবা পূৰ্ববৰ্তী ইকাৰ আৰু উকাৰ দীৰ্ঘ হয়। যেনে :—

দীঘ length, warp, প্রা. দিগ্ঘো, স. দীৰ্ঘঃ [§ ৯১ (ক)] ।

জীণ digested, প্রা. জিণ্ণে, স. জীৰ্ণঃ [§ ৯১ (ক)] ।

তীখা steel, প্রা. তিহ্ম, তিক্খম্, স. তীক্ষ্ণং (হেমচ. ২।৭৫, ৮২)

মূধা, মূধচ্ ridge, মুংঢ়া, মুদ্ধা, স. মূৰ্ধন্ (হেমচ. ১।২৬) ।

সূতা thread, সূত্তং, স. সূত্ৰম্ (হেমচ. ৪।২৮৭) ।

টোকা—সংস্কৃত শব্দৰ ঈকাৰ বা উকাৰৰ ঠাইত হে দীৰ্ঘ হয়। শব্দবিলাক সংস্কৃতৰ পৰা নামা যেন অনুমান হয়।

৯৫। কেতিয়াবা পূৰ্ববৰ্তী স্বৰ আকাৰ, একাৰ বা ওকাৰ হয়। যেনে :—

কাঁকৰা } crab, মা. প্রা. ককড়এ, কম্‌কড়ো, স. কৰ্কটকঃ (হেমচ. ১।২৬)।
কেকৌৰা }

লেজু rope, মা. প্রা. লংজুড়িআ, } স. বজ্জুঃ (H. § 148)
প্রা. লংজু }

বাঙনা } egg-fruit, মা. প্রা. বংগণে, স. বঙ্গনঃ বা বঙ্গঃ।
বেঙেনা }

বেল a kind of fruit, প্রা. বেলেং, বিল্লং স. বিষ্ণং ।

জোৰা fire-brand, বৈ. জুৰ্ণ (স্ক. ১।১২৯৮) ।

মোচ beard, প্রা. মংসু, স. ম্মশ্ৰুঃ (বৰক. ৩।৬) ।

৯৬। কেতিয়াবা পূৰ্ববৰ্তী স্বৰ অনুনাসিক হয়। যেনে :—

ওঁঠ lip, মা. প্রা. ওট্টে, স. ওষ্ঠঃ ।

কঁচু earth-worm মা. প্রা. কিম্চুলএ, স. কিঞ্চুলকঃ।

সোঁত current, প্রা. সোত্তম্, স. স্রোতম্ (হেম. ২।৯৮)।

চৈঁচ coldness প্রা. সেচ্চং, স. শৈত্যং।

সঁচ true, প্রা. সচ্চং, স. সত্যম্ (বৰক. ৩।২৭) ; cf. বৈ. সঁচা (reason : স্বক্ ১।৫১।১২)।

গিৰিহঁত	}	(master,	স. গৃহস্থ।
গিৰস্ত		householder,)	

চতুৰ্থ আধা

স্বৰ-বিকৃতিৰ সাধাৰণ নিয়ম। (Rules of Phonetic Changes)

(১) উচ্চাৰণ আৰু বিভক্তি যোগত (In Pronunciation and Inflection)

(ক) স্বৰ-বৰ্ণ (Vowels)

৯৭। সাধাৰণতঃ শব্দৰ অন্তত থকা ‘অ’-ৰ লোপ হয়। তেতিয়া তাৰ উচ্চাৰণ নহয়। উচ্চাৰণ হসন্ত বা বিৰামেৰে () দেখুৱা হয়। যেনে, উম্ warmth (§ ৯১) ; আচৰিত্ wonderful (§ ৯২) ; পহ (উ. পহ্) track, প্রা. পহো, স. পস্থা ; যহতহ (উ. যহ্ তহ্) whatever may be, প্রা. জহতহ বা জহা তহা, স. যথা তথা ; ধোঁদ (উ. ধোঁদ) sluggard, প্রা. তোণ্ড, স. তুন্দং (corpulent) ; মুনিহ (উ. মুনিহ্) man, প্রাকৃত-মুণিবো, স. মনুয়ঃ ; হম (উ. হম্) I shall be. প্রা. হোস্ সামি, হোহামো, স. ভৱিষ্যামি, ইত্যাদি। ২য় পুৰুষ তুচ্চাৰ্থ আৰু তৃতীয় পুৰুষত নহয়। যেনে, তই কৰ you do ; সি হ’ব he will be, ইত্যাদি। স্বৰবৰ্ণ আদিত থকা বিভক্তি যোগ হলেও “অ” লোপ হয়। যেনে, উমৰ, উমক, উমত, ইত্যাদি।

৯৮। কেতিয়াবা উপধা আকাৰ অকাৰ হয়। যেনে, ক’লা black, প্রা. কলও, কালও, স. কালক ; সৰি like, প্রা. সাৰিচ্ছো, সৰিচ্ছো, স. সদৃশ্চ,

পৰ্যটক, পৰ্যটক traveller, প্রা. পাৱাস্ত্ৰ, পৱাস্ত্ৰ, স. প্রৱাসিন; কুমৰ, কুমাৰ prince প্রা. কুমৰ, কুমাৰ, কুমালে, স. কুমাৰ (§ ৭৮); ছৱৰা door-keeper. প্রাকৃত—ছৱাৰিও, স. দৌৱাৰিকঃ, ইত্যাদি।

: ৯৯। কেতিয়াবা ‘এ’-ৰ ঠাইত ‘ই’, ‘অই’-ৰ ঠাইত ‘এ’ বা ‘ঐ’, ‘ও’-ৰ ঠাইত ‘উ’, ‘অউ’-ৰ ঠাইত ‘ও’ বা ‘ঔ’ হয় আৰু কেতিয়াবা ‘অই’ আৰু ‘অউ’-ৰ ঠাইত ‘অ’ হয়। যেনে, এন্দুৰ, ইন্দুৰ (rat); সেন্দুৰ, সিন্দুৰ (red lead); নেদিলে, নিদিলে (did not give); লেখিম, লিখিম (I shall write); ওপৰ, উপৰ (up); ওলটি, উলটি (coming back); ধইমালি, ধৈমালি, ধেমালি (sport); বইহাগ, বৈহাগ, ব’হাগ (name of a month), প্রা. ৰইসাহো স. বৈশাখঃ; চইত, চৈত, চ’ত (name of a month), প্রা. চইভো, স. চৈত্ৰ; নই, নৈ (river), প্রা. নঈ, স. নদী; সৈন্ধৱ, স’ন্ধৱ (a kind of rock-salt), প্রা. সিংধৱ, স. সৈন্ধৱঃ; মইহ, মৈহ, ম’হ, (buffalo), স. মহিষঃ; নউ, নৌ (not yet), প্রা. নউ, স. নতু; মউ, মৌ (honey), প্রা. মজ্জু, স. মধুকঃ; ব’দ, বৌদ (sun-shine), প্রা. বউদো, স. বৌদ্ৰঃ; মৈৰা, মইৰা, ম’ৰা (peacock), প্রা. মোৰা, মউৰো, স. ময়ূৰঃ, ইত্যাদি।

১০০। কেতিয়াবা অধুনাসিক লোপ হয়। যেনে, মঞি, মই (I); তঞি, তই (thou); পঢ়িলোঁ, পঢ়িলো (I have read); ঠাই, ঠাই (place), ইত্যাদি।

(খ) অযুক্ত ব্যঞ্জন বৰ্ণ (Single consonants)

১০১। শব্দৰ আদিতে থকা ‘ল’ ৰ ঠাইত বিকল্পে ‘ন’ হয়। যেনে, নেজাল, লেজাল having a tail; নেজ, লেজ a tail, স. লজ্জঃ; লুণ, লোণ salt, প্রা. লোণং, স. লৱণং; নেগুৰ, লেজুৰ tail, প্রা. গংগুলাং, লংগুলাম, স. লাজ্জুলাং; নাঙ্গল, লাঙল plough, প্রা. গংগলাং, লংগং, স. লাজ্জলাং। কদাচিত ‘ন’ ৰ ঠাইত ‘ল’ হয়। যেনে, লগুণ sacred thread, স. নৱগুণ।

১০২। অন্ত্য আৰু মধ্য ‘স’ ৰ ঠাইত কেতিয়াবা ‘হ’ হয়। যেনে, লাহ decoration, প্রা. লাসম্, স. লাসঃ decoration, লাস্তম্ (lit. dancing); পোহৰ light, পু. অ. পসৰ (cf. মহাৰাশ্ৰিপুঞ্জ পসৰাই। শব্দৰ), প্রা. পসৰো, স. প্রসৰঃ; বিলাহ sport, grace, graceful

movement, beauty, স. বিলাস; জহ্ to be exhausted, স. জস্, ইত্যাদি।

১০৩। ‘ব’ৰ ঠাইত কেতিয়াবা ‘ল’ হয়। যেনে, লাই, হি. বাই, স. বাক্ৰিকা black mustard; লেজু rope, স. বজ্জু: (§ ৯৫)। ‘ল’ৰ ঠাইতো ‘ব’ হয়। যেনে, পিলীৰা, পিপৰা ant, স. পিলীলঃ; কেটাৰ secretion (of the eye), স. কিত্ৰীল; কৰচ, কৰচলি a ladle, স. কলাচী, কলাচিক, ইত্যাদি।

১০৪। ‘ড’ৰ ঠাইত সাধাৰণতঃ ‘ল’ বা ‘ব’ হয়। যেনে, ফাল্ to split, প্রা. ফাড্, স. ফাট্; বাৰী garden, প্রা. বাড়িআ, স. বাটিকা; নাড়ী, নাৰী artery, স. নাড়ী। সংস্কৃততো হয়। যেনে, নড়ঃ, নলঃ a species of reed; নাড়িকেল, নাৰিকেল cocoa-nut, ইত্যাদি।

১০৫। শব্দৰ আদিত থকা ‘ৱ’ ‘ব’ হয়। যেনে, ব to flow, স. বহ্; বংশ family, স. বংশ; বৰ best, স. বৰ; বিহু equinoxial festival, স. বিষুৱ, ইত্যাদি।

(গ) সংযুক্ত ব্যঞ্জন বৰ্ণ (Conjunct consonants)

১০৬। ‘ঙ্গ’ৰ উচ্চাৰণ সাধাৰণতঃ ‘ঙ’ হয়। যেনে, মঙ্গহ, মঙহ (meat, flesh); খঙ্গ, খঙ (anger); কোঙ্গা, কোঙা (having crooked arm); লেঙ্গা, লেঙা (high, tall); বেঙ্গা, বেঙা (idiot)। কেতিয়াবা, বিশেষকৈ তৎসম শব্দত (§ ২১০) নহয়; যেনে, লিঙ্গ (gender)। কেতিয়াবা ‘জ্ব’ হয়; যেনে, জঙ্গল, জজ্বল (jungle), ইত্যাদি।

১০৭। ‘জ্ঞ’ৰ উচ্চাৰণ ‘গ্য’ৰ দৰে হয়। যেনে, জ্ঞান (উ. গ্যান) knowledge; দৈৱজ্ঞ (উ. দৈৱগ্যা) astrologer; আজ্ঞা (উ. আগ্যা) order; ইত্যাদি।

১০৮। ‘ক্ষ’ৰ উচ্চাৰণ ‘খ’ বা ‘খ্য’ হয়। যেনে, খেত্ৰিয়, ক্ষেত্ৰিয় (উ. খ্যত্ৰিয়), a caste; লক্ষীমপুৰ, লক্ষীমপুৰ (উ. লখীমপুৰ), a district; লক্ষ্মী (উ. লখ্মী) goddess of prosperity; ইত্যাদি।

১০৯। ‘দ্ব’ৰ ঠাইত কেতিয়াবা বিকল্পে ‘দ্’ উচ্চাৰিত হয়। তেতিয়া আগৰ আখৰ অস্বাভাৱিক হয়। যেনে, পদ্মনাভ (উ. পদ্মনাভ, পদ্মনাভ) Vishnu; হৃদ্যবেশ (উ. হৃদ্বেশ, হৃদমবেশ) disguise; ইত্যাদি।

১১০। ‘ংহ’ (mh)ৰ উচ্চাৰণ কেতিয়াবা ‘ংঘ’ বা ‘জ্ঘ’ হয়। যেনে, সিংহাসন (উ. সিংঘাসন, সিজ্ঘাসন) throne; সংহ (উ. সংঘ, সজ্ঘ) collection, assembly; ইত্যাদি।

(২) শব্দ-সাধনত (In Derivation)

(ক) শেষ স্বৰৰ পৰিবৰ্তন (Changes of Final sounds)

১১১। সংস্কৃত আৰু প্রাকৃতৰপৰা শব্দ নমার্জতে পদান্তৰ অনুস্বাৰ আৰু বিসৰ্গ লোপ কৰা হয় আৰু কেতিয়াবা তৎপূৰ্ববৰ্তী ‘অ’ লোপ হয়। যেনে, শুনি hearing, প্রা. শূণিঅ, স. শ্রুত্বা; পাৰ্গত proficient, স. পাৰংগতঃ; মেৰ bend, প্রা. মেৰা, স. মীৰ: (lit. limit); বেজ physician, প্রা. বেজ্জো, স. বৈজঃ; ধেন্, যেনে—ধেন্-দি to give birth to young, বৈদিক—ধেনা: a milch cow; গাক, গাডু pillow, প্রা. গেমডুঅম্, গমডু [§৯১। (ক)]; কীল্ a blow with the elbow, প্রা. খীলও, স. কীলঃ; পথান্ পিথান foot of a bed, প্রা. পঅথাণম্, স. পদস্থানম্; ভাপ্ [§৯১। (খ)]; বেল a kind of fruit, প্রা. বেল্লম্, স. বিল্বম্; মোল value, প্রা. মোল্লম্, স. মূল্যম্, ইত্যাদি।

১১০। প্রাকৃত পুল্লিঙ্গ বা জীলিঙ্গ শব্দৰ অন্তত থকা অ বা আ অসমীয়াত প্রায়ে অস্পষ্ট ‘অ’ হয়। যহত্‌হ্ somewhat, প্রা. জহতহ্ (§৯৭); চান sign, প্রা. সন্না [§৯১। (ক)].; বীণ lute, প্রা. আৰু স. বীণা; নিদ্, নিন্দ্, নিন্দ sleep, প্রা. গিন্দা, স. নিদ্রা (cf. তেজৰে কমলাপতি হৰি পৰভাতে নিন্দ। মা. দে.); সাজ্জ, সায evening, বৈ. সায (ঋক্ ৫৭৭৭২), স. সাযঃ বা প্রা. সংঘা, স. সন্ধ্যা; জোন moon, প্রা. জোণহা [§৯১। (ক)]; বেচ hire, price, স. রেচা, ইত্যাদি।

১১৩। প্রাকৃত পুল্লিঙ্গ বা জীলিঙ্গ শব্দৰ অন্তত থকা ‘ই’ বা ‘ঈ’ৰ ঠাইত অসমীয়াত ই, ঈ বা অস্পষ্ট অ হয়। যেনে, সৰ্বজান, সৰবজান sage, প্রা. সৰ্ব্বোজাণী, স. সৰ্বজ্ঞানী; পিঠি back, প্রা. পিট্ঠি [§৯১। (ক)]. পুথি booklet, প্রা. পোত্‌থী [§৯১। (ক)]; গাঁঠি knot, প্রা. গণ্ঠী, স. গ্রন্থি; মজাঠি Indian madder, স. মজ্জিষ্ঠ, মজ্জিষ্ঠী; বৈনী, বইনী sister, অপভ্র. বহিনি, বহিনী, প্রা. ভইনী, স. ভগিনী ইত্যাদি। সংস্কৃতৰ

পৰা ওলোৱা শব্দৰো তেনে হয়। যেনে, পাতিল small earthen vessel, স. পাতিলা; কৰচ, কৰচলি a ladle, স. কলাচী, কলাচিক; ইত্যাদি।

১১৪। প্রাকৃত পুল্লিঙ্গ বা স্ত্রীলিঙ্গ শব্দৰ অন্তত থকা “উ” বা “উ” ব ঠাইত প্ৰায়ে উ বা অম্পষ্ট অ হয়। যেনে, তনু body, প্রা. তণু, তণু, স. তনু; বো, বউ a bride, elder brother's wife, প্রা. বহু, স. বধূ; মোচ beard, প্রা. মংসু; শাহ mother-in-law, প্রা. সামু, স. স্বশ্রু; ইত্যাদি।

১১৫। প্রাকৃত পুল্লিঙ্গ ইকাবন্ত বা একাবন্ত শব্দৰ ‘ই’ বা ‘এ’ৰ ঠাইত ‘ই’ বা ‘এ’ বা অম্পষ্ট ‘অ’ হয়। যেনে, লাগি touched. প্রা. লগ্গি, লগ্গে, স. লগ্ন; কোঞৰ prince, প্রা. কুমলে, স. কুমাৰ; কাম work, প্রা. কাম্মি, কাম্মে, স. কৰ্ম; শিয়াল jackal, প্রা. সিআলা, সিআলে, স. শৃগাল; ইত্যাদি।

টোকা।—এই কথা পাহৰিব নালাগে যে শেষ স্বৰ এ আৰু ই মাগধী প্রাকৃতৰ চিন, ও শৌৰসেনীৰ চিন, আৰু উ অপভ্ৰংশৰ চিন। শেষৰ এই কেই বিধ স্বৰৰ ঠাইত প্ৰায়ে অম্পষ্ট অ হয়। যেনে, কাম work, অপভ্ৰ. কাম্মু, শৌৰসেনী.—কাম্মো, মাগ. কাম্মে, স. কৰ্ম; ঘাৰ wound, অপভ্ৰ. ঘাউ, শৌৰ. ঘাও, মাগ. ঘাএ (?), স. ঘাত; ইত্যাদি।

১১৬। প্রাকৃত পুল্লিঙ্গ শব্দৰ অন্তত থকা “অএ” অসমীয়াত ‘আ’ হয়। যেনে, ভগা broken, মা. প্রা. ভগ্গএ, অপভ্ৰ. ভগ্গা, স. ভগ্নক; (হেমচ. ৪১৩৫১); সূতা yarn, thread, মা. প্রা. সূতএ, স. সূত্ৰ; ঘোড়া horse, মা. প্রা. ঘোড়এ, স. ঘোটক; ইত্যাদি।

মন্তব্য :—মা. প্রাকৃতৰ ‘অএ’, শৌৰ. “অও” আৰু অপভ্ৰ. “অউ”ৰ ৰূপান্তৰ। সিসৰৰ ঠাইতো আ বা অম্পষ্ট অকাৰ হয়। যেনে, ফোড়া boil, প্রা. ফোড়ও, স. ফোটক; কাঁটা, কাঁইট thorn, প্রা. কণ্টও, কণ্টও, স. কণ্টক; উম warmth, অপভ্ৰ. উম্হউ, উম্হউ, স. উষ্ণত্ব (হেমচ. ৪১৩৪৩); ডলা a flat basket, প্রা. ডলও, স. ডলক; ক’লা black, প্রা. কলও কালও স. কালক (হেমচ ১১৬৭); ইত্যাদি।

১১৭। প্রাকৃত স্ত্রীলিঙ্গ শব্দৰ অন্তস্থিত ‘ইআ’ আৰু “উআ”ৰ ঠাইত প্ৰায়ে অসমীয়াত যথাক্ৰমে ই, ঈ আৰু উ, উ, হয়। যেনে, বেটী daughter, প্রা. ৰিট্টিআ, ৰিট্টিএ, স. পুত্ৰিকা (হেমচ. ৪১৩৩০); বউ, বো (lit. daughter-in-law), elder brother's wife, প্রা. বহুআ, (হেমচ.

১১৬), স. বধূকা; চৰাই bird, প্রা. চড়ইআ, স. চটকিকা; মাহী mother's sister, প্রা. মাউসিআ, স. মাতৃস্বশ্ৰুকা; ঘুড়ী (ঘোড়ী) mare, প্রা. ঘোড়িআ, স. ঘোটিকা; মাটি earth, প্রা. মট্টিআ, স. মৃত্তিকা; ইত্যাদি।

১১৮। প্রাকৃত পুল্লিজ শব্দৰ অন্তস্থিত ইএ, ইও বা উএ, উও-ৰ ঠাইত প্রায়ে অসমীয়াত ঈ বা উ হয়; কেতিয়াবা ইয়া বা উৰা, উৰে বা উৰৈ হয়। যেনে, হালোৱা, হালুৱে বা হালুৱৈ ploughman, প্রা. হলিও, হালিএ, হালিও, স. হালিক: (হেমচ. ১১৬৭); কুচি (যেনে, শাগকুচি) an inhabited country, প্রা. কুসিও, স. কুসিত:; তেলী, তেলীয়া oilman, মা. প্রা. তেল্লিএ, অপভ্র. তেল্লিই, স. তৈলিক:; লাডু, লাক a ball of sweetmeat, মা. প্রা. লডুএ, প্রা. লডুও, স. লডুক:; মালী gardener, মা. প্রা. মালিএ, শৌৰ. প্রা. মালিও, স. মালিক:; ইত্যাদি। কেতিয়াবা আকাৰ হয়। যেনে, বিছা, hairy caterpillar, প্রা. বিঞচুও, ৰিম্চুও, ৰিম্চিও, স. বৃশ্চিক: [§ ১১১ (ক)].; ইত্যাদি।

১১৯। প্রাকৃত ক্লীবলিজ শব্দৰ অন্তত থকা অঅং, ইঅং আৰু উঅং অসমীয়াত প্রায়ে আ, ই বা ঈ আৰু উ বা উ হয়। যেনে, পানী water, প্রা. পানিঅং, স. পানীয়ং; সোণ, সোণা gold, প্রা. সুরঞ্জঅং, সোণ্ণাঅং (হেমচ. ১১২৬), স. সুরৰ্ণকম্; আলু potato, প্রা. আলুঅং, স. আলুকং; চুৰি theft, প্রা. চোৰিঅং, স. চৌৰ্য্যং (হেমচ ১১৩৫); ইত্যাদি। কেতিয়াবা ইঅং—ৰ ঠাইত ইয়া হয়। যেনে, চিয়া a memorial land-mark, প্রা. চেইঅং (হেমচ. ১১৫১), স. চৈত্যং; ইত্যাদি।

১২০। প্রাকৃতৰ পদাস্তব 'ও' সাধাৰণত: অস্পষ্ট 'অ' হয় (§§১১১১১১৫) আৰু কেতিয়াবা অ বা আ হয়। যেনে, উছৰ festival, প্রা. উচ্ছও, উসও (হেমচ. ২১২২), স. উৎসৱঃ; উছাহ, উচ্ছাহ effort, প্রা. উচ্ছাহো (হেমচ. ২১২১), স. উৎসাহঃ; বুঢ়া old man, প্রা. বুড্‌চো [§ ১১১ (ক)]. ওজা preceptor, প্রা. ওৰ্জাও, উৰ্জাও (হেমচ ১১৭৩), স. উপাধ্যায়ঃ; দুৱৰী, দুৱাৰী door-keeper, প্রা. দুৱাৰিও, স. দৌৱাৰিকঃ; গাভিন্ pregnant, প্রা. গাভুনী (হেমচ. ২১২০৮), স. গভিন্, গভিতঃ; গাভিনী pregnant, প্রা. গভিণী, স. গভিণী; টিলা slack, প্রা. সিটীলো, সিটিলো (হেমচ. ২১২১৫), স. শিথিলঃ; আপোন own, self, অগ্নগো (হেমচ. ২১৫১), আত্মগঃ; ইত্যাদি।

(খ) শেষ ব্যঞ্জনৰ পৰিবৰ্তন

(Changes of Final Consonants)

১২১। ব্যঞ্জন বৰ্ণ:—(ক) পদান্তৰ ব্যঞ্জন বৰ্ণ কেতিয়াবা লোপ হয়। যেনে, পানৈ sandal or shoe, স. উপানহ্; মোলান fibre and root of lotus, বৈ. মূলানিন্ name of some part of an edible lotus (অথবে. ৪।৩৪।৫), প্রা. মুণালম্ (হেমচ. ১।১৩১), স. মৃণালং; পেচ decoration of the body, বৈ. পেশম্ (ঋ. ৪।৩৬।৭), স. পেশঃ; ইত্যাদি।

(খ) মূলঃ—প্রাকৃততো অন্ত্য হন্ লোপ হৈছিল^১। যেনে, সৰ a lake, স. সৰস্; পছা back, স. পশ্চাৎ; মক wind, স. মকৎ; চন্দমো moon, স. চন্দ্রমস্; ইন্দ্রঈ name of Ravana's son, স. ইন্দ্রজিৎ, ইত্যাদি।

(গ) শেষ ব্যঞ্জনৰ বিকৃতি পদমধ্যবৰ্তী ব্যঞ্জনৰ লগত দিয়া যাব।

(গ) পদমধ্যবৰ্তী স্বৰৰ পৰিবৰ্তন

(Changes of medial sounds)

(অ) এক স্বৰ (single vowels)

১২২। ‘অ’ৰ ঠাইত ‘আ’ হয়। যেনে, সাক্কা strong desire, প্রা. সড্‌ঢ়া (হেমচ. ২।৪১), স. শ্রদ্ধা; পাথৰ rock, প্রা. পত্থবো (হেমচ. ২।৪৫), স. প্রস্তবঃ; বাকলি, বাকল bark, বৈ. বকল (ত. ব্রা. ৩।৭।৪।২), প্রা. বকলম্ (হেমচ. ২।৭২), অপভ্র. বকলু (হেমচ. ৪।৩৪১), স. বকলং; পাকৰি wave-leaved fig tree, প্রা. পক্‌ড়ি, স. পৰ্কটিঃ; অপ’চা a bad worker, স. অপচঃ (lit. a bad cook; a term of abuse); খুৰা the foot of a bedstead, স. খুৰঃ (a hoof; the foot of a bedstead); কটাৰী, কাটাৰী knife, প্রা. কত্তৰী (হেম. ২।৩০), স. কৰ্তৰী; লাড্ excrement, ordure, স. লংডং; শহা hare, স. শশঃ; হালধি turmeric, প্রা. হলিদ্দা (ববক. ২।৩৩), স. হৰিদ্ৰা; ডলা, ডালা a flat basket, প্রা. ডল্লঅম্, ডলঅম্, স. ডল্লকং, ডলকং; চোলা a bodice, প্রা. চোলও, চোলো, স. চোলকং, চোলঃ (§ ৬৬); ইত্যাদি।

১। অন্ত্যহলঃ। ববক. ৪।৬।

প্ৰাকৃততো হয়^১। যেনে, সাৰিচ্ছং sample, likeness, স. সদৃশং, অস. সৰি; পাসুতো asleep, স. শ্ৰম্ভুঃ; ইত্যাদি।

পালিতো হয়। যেনে, অনাবাতন perpetually, স. অনাবতং (কাচ্চা. § ২৩৯); আলিস্তো a terrace before a house-door, স. অলিন্দঃ (কাচ্চা. § ৩৬); ইত্যাদি।

১২৩। ‘অ’ৰ ঠাইত ‘ই’ বা ‘ঈ’ হয়। যেনে, মিনা enamel made of gold, বৈ. মনা (স্ক ৮৭৮২), লাটিন—মিনা ornament made of gold); শিকল chain প্ৰা. সম্ভলম্ (হেমচ. ১১৮৯), স. শৃঙ্খলং; কাহিল emaciated, weak, প্ৰা. কাহলো (হেমচ. ১২১৪), স. কাহলঃ (dry, withered); নিবান্নৰৈ ninety-nine, প্ৰা. নট্ণৰ্ণৰ্ণএ, স. নব নবতি (§ ২৮৯) ছিয়ালিশ্চ forty-six, ছচ্চতালীসা, স. ষট্চত্বাৰিংশৎ (§ ২৮৯); সন্ধি hole made in the plinth by a thief, স. সন্ধি: জিলিক to shine, অপভ্ৰ. ঝল্লক্ৰিঅউ (হেমচ. ৪১৩৯৫), হিন্দী - ঝলক্না, স. জল্ (to glow, to shine), cf. স. ঝল্লিকা light, lustre: ইত্যাদি।

প্ৰাকৃততো হয়^২। যেনে, পিকং ripe, স. পকং, অ. পকা: বিঅণো fan, স. ব্ৰাজনঃ, অ.—বিচনী; ইত্যাদি।

পালিতো হয়। যেনে, চন্দিমা moon, স. চন্দ্ৰমা (কাচ্চা. § ৩০১)।

১২৪। “অ”ৰ ঠাইত কেতিয়াবা “উ” বা “ঊ” হয়। যেনে, পুখুৰী, tank, প্ৰা. পোক্খৰিণী (§ ৯১১ক): শুচ্ be off, প্ৰা. গচ্ছ, স. গচ্ছ: নট্ৰা, নটুৰা, actor, dancer, প্ৰা. নট্ণএ. স. নৰ্ত্তকঃ: পত্ম lotus, প্ৰা. পোদ্মম্; পউমম্ (হেমচ. ১৬১, ২১১১২) পালি-পত্মো (কাচ্চা. § ১৮), স. পদ্মঃ: আপোন, আপুন own, self, প্ৰা. অগ্নলো, স. আত্মনঃ (§ ৯১১ক): বৰণ name of a tree, স. বৰণ: উল a species of grass, স. উলপ: জুপুৰী cottage, thatched hut, প্ৰা. ঝম্পড়া, সিদ্ধী. ঝুপিড়ী (হেমচ. ৪১৪১৬): কুপতী, কপৌ pigeon, স. কপোতী (female pigeon): খছ itch, scab, স. খস: বুৰী, জুৰী a cascade, a stream, স. ঝৰং, ঝৰা:, ঝৰী: ধুটী a waist-cloth for male, স. ধটিকা, ধটী (old cloth or raiment:

১। “আ সৰ্দ্ধাদিষু বা”। ববক. ১২।

২। ববক. ১৩।

a strip of cloth fastened round the loins or over the privities) ; ইত্যাদি ।

প্ৰাকৃততো উ হয়^১ । যেনে, খুড়িও, খম্ডিও cut, broken in pieces, স. খণ্ডিতঃ, অ. খুন্দা, কুৰা ; গাউও, গাউআ cows, স. গবয়ঃ, অ. গাই । পালিতো হয় । যেনে, পা. নিমুগ্গো, স. নিমগ্নঃ (plunged) ; পা. কুকৰো, স. কুবৰঃ, অস. কুকৰা (osprey) ।

১২৫ । ‘অ’ ৰ ঠাইত “এ” বা “ও” হয় । যেনে, নেউল mungoose, স. নকুলঃ ; কেকোৰা, কাকৰা crab, বৈ. কৰ্কটঃ (যজু. ৫।৫।১৫।১), স. কৰ্কটঃ ; চেলেং an upper garment, স. চেলেং (a garment) ; মেখেলা a woman’s petticoat, স. মেখলা (a woman’s girdle or under-skirt) ; ধনু a bow, প্ৰা. ধনু (হেমচ. ১।২২), স. ধনুস্ ; পেক mud, প্ৰা. পম্‌কো (হে. ১।৩০) স. পঙ্কঃ ; নেগুৰ, লেঙ্গুৰ a tail প্ৰা. গংগুলম্, লংগুলম্ (§ ১০১। হেমচ. ১।২৫৬) ; তেকেনা a child, a young child, স. তকন ; লেজু rope, স. বজু ; তেল্লা dizziness, বৈ. তন্দ্রী (weariness), স. তল্লি, তন্দ্রী (fainting) ; বেঁকা crooked, বৈ. বংকু (ঋক. ১।৫।১।২), প্ৰা. বম্‌কম্, বম্‌কা (হেমচ. ৪।৪।১২), স. বক্রম্ ; খোলা thrashing floor, স. খলঃ ; পোলা a bundle of straw, বৈ. পলদ, স. পলঃ ; ধোপ a kind of tree, স. ধৰঃ ; পোহা a handful, স. প্ৰস্থতঃ ; মাথোন only, প্ৰা. মেত্তম্ (হেম. ১।৮১), স. মাত্ৰম্ ; খোৰোং hollow of a tree, স. কোটৰং ; চোতাল courtyard, স. চত্বালঃ (a ground for an oblation or sacrificial fire) বা চত্বৰং (a level spot of ground prepared for a sacrifice, a courtyard) ; কোৰোকা a shell of a cocoa-nut (used as a pot or ladle), স. কবকঃ ; জোৰা a pair, স. জকুটং বা যুগলকং (§ ২৯৫) ; ইত্যাদি ।

প্ৰাকৃততো হয়^২ । যেনে, লোণং salt, লবণং, অ. লোণ ; সোৰই he sleeps, স. অপিত্তি, অ. শোৰে ; তেৰই thirteen, স. ত্ৰয়োদশ, অ. তেৰ ; সেজ্জা bed, স. শয্যা, অ. সেজা (track), বা শয্যা, (bed) ; ইত্যাদি ।

১ । হেমচ, ১।৫২-৫৬ ।

২ । “এ শয্যাধিযু” । ববক. “লবণনবমালিকয়োৰেন” । ববক. ১।৭। হেমচ. ১।৬,৮,৯ ।

পালিতো হয়। যেনে, সেয়া bed, স. শয্যা; সো six, স. ষট্ (কাচ্চা. § ১৬০)।

১২৬। “আ”-ৰ ঠাইত অ, ই, এ বা ও হয়। যেনে, আদৰ (মালতী) a kind of prickly plant, বৈ. আদাৰ (শ. ত্ৰা. ৪।৫।১০।৪); বেলি sun, time, স. বেলা (time)^১; আমৰা, অমৰা a kind of acid fruit, প্রা. অম্মাড়ত্ত, স. অম্মাতক; পখৰা বা পাখৰা leprosy, leucoderma, বৈ. পাকাক (বাজ. স. ১২।৯৭; lit. পাক=maturity, অক বা অকস্ sore=leprosy); পস্তা, পইতা fermented boiled rice, বৈ. পাস্ত (ঋক্. ১।১২২।১; চা৯২।১); তলিচা a mat, স. তলাচী; জোঁৰাই son-in-law, প্রা. জামাউও, স. জামাতক; (হে. ১।১৩১); পেঙ্গুৰা lame, স. পান্গুলাং (Limping, halting); আন্ধাৰ, এন্ধাৰ darkness, প্রা. অম্ধাৰই, স. অন্ধকাৰ; (হেম. ৪।৩৪৯); হাৰায়, হেৰায় he loses, প্রা. হাৰৱই, স. হাৰয়তি (হেমচ. ৪।৩১); সেই দৰে নালাগে, নেলাগে; নামাৰে, নেমাৰে; ইত্যাদি। অসমীয়াত বহুত ঠাইত ‘আ’ ৰ ঠাইত ব্লিকলে ‘অ’ হয়। যেনে, বজা, বাজা (king) মলা, মালা (garland); কুমৰ, কুমাৰ (prince); মৰা, মাৰা (beaten); ইত্যাদি।

প্রাকৃততো তেনে হয়^২। যেনে, জহতহ, জহাতহা somehow, by some means (§ ৯৭), অ. যহ্-তহ্; চমৰং, চামৰম্ bushy tail of the chamara used as a fly-flap, স. চামৰং, অ. চৌৱাৰ, চৌৱৰ; পত্ৰবো, পত্ৰাৰো field, স. প্ৰস্তাৰং, অ. পথাৰ; নিসিঅৰো, নিসায়ৰো moon, স. নিশাকৰং; অ. নিশাকৰ; অজ্জ noble, venerable, স. আৰ্য; অ. আজো; মেত্তন only, স. মাত্ৰং, অ. মাথোন, মেথান, মেতান; উল্লম্, ওল্লম্, অল্লম্ an esculent root, পালি—অল্লো, স. আত্ৰং, অ. ওল; ওলী line, স. আলী, অ. আলী; ইত্যাদি।

১। ইয়াৰ মূল বৈদিক “বল” নহয়। Vedic “Vala” is not a sun-god. Val is a demon—“Another demon mentioned with some frequency is Vala, the personification of the mythical cave in which the celestial cows are confined”—History of Sanskrit Literature, by A. Macdonell. p. 114.

—“Thus the (Brihaspati) is often described as driving out the cows after vanquishing the demon “Vala”—Ibid. p. 102.

পালিতো হয়। যেনে, বন্তি **night**, স. বাত্ৰি: (কাক্কা. § ৩০১); সাখ **a branch**, স. শাখা (কাক্কা. § ২২৯); পিণ্ট **boiled rice**, বৈ. পান্ত, অ. পস্তা (কাক্কা. § ৭৪); পিতৃ **father**, স. পিতা (কাক্কা. § ১৫০)।

১২৭। ‘ই’ বা ‘ঈ’ৰ ঠাইত উ, ঊ বা ও হয়। যেনে, শুকলা **white**, প্রা. স্নকিলম্, স. শুক্লং; হালোৱা. হালুৱৈ, হালুৱে **ploughman**, প্রা. হালিও, হলিও (বৰক. ১১০), স. হালিকঃ; খাৰু **anklet or armlet**, বৈ. খাদি (ঝক্ ৫৫৪১১১; ১১৬৬৯), স. কটকং; লুচ্ছা **lascivousness**, প্রা. লিচ্ছা (হেমচ. ২১২১), স. লিপ্সা; মাজু **middle**, প্রা. মজ্ঝিমো (হেমচ. ১১৪৮), স. মধ্যমঃ; চোঁচ to **scrap, to shave**, প্রা. চিম্চই (হেমচ. ৪১১১৫), স. চোচং **a bark** (নাম খাতু); ছোৱে **he touches**, প্রা. ছিৱই, স. ছুপতি; শুঙ্ to **smell**, স. শিংশ্; ইত্যাদি।

প্রাকৃততো হয়। যেনে, ৰিমচুও (হেমচ. ১১২৮), ৰিঞ্চুও (হেমচ. ২১১৬), ৰিমছিও (হেমচ. ১১২৬; ২১১৬) **hairy caterpillar**, স. বৃশ্চিকঃ, অ. বিছা; হুমজ্জই **he sinks**, স. নিমজ্জতি, অ. হুমে (হেমচ. ১১৯৪); পাৱাসুও **sojourner**, স. প্ৰবাসিন্, অ. প্ৰবসুৱা (হেমচ. ১১৯৫); সুপিনম্, সোপ্পনম **dream**, স. স্বপ্নং, অ. সপন (হেমচ. ১১৪৬); ইত্যাদি।

পালিতো হয়। যেনে, দুতিয় **second**, স. দ্বিতীয় (কাক্কা. § ১৬২)।

১২৮। ‘ই’ বা ‘ঈ’ৰ ঠাইত ‘এ’ হয়। যেনে, বেল **a kind of fruit**, প্রা. ৰিল্লম্, ৰেল্লম্ (হেমচ. ১১৮৫), স. ৰিৰং; ডেকেৰী **a young girl, a virgin**, স. ডিক্কাৰী; বেটী **daughter**, প্রা. ৰিট্টিআ, স. পুত্ৰিকা; নেমু, নিম্ **lemon**, প্রা. লিম্বু, নিম্বো (হেমচ. ১১২৩০), স. নিংবু; হেলচী **a kind of herb**, বৈ. সিলচী (অথ. বে. ৫৫১১৬); সেওঁতা **parting of hair**, স. সৌমন্তঃ; কেটাৰ **secretion (of eye)**, স. কিত্ৰাল (§ ১০৩); তেতেলি (-লী) **tamarind**, স. তিতিলি (১); পেলু **hook worm or tape worm**, স. পীলুং; শেঙ্গুন **mucus of the nose**, শিংশাণং; ইত্যাদি।

প্ৰাকৃততো তেনে হয়।^১ যেনে, পেণ্ডং funeral cake, স. পিণ্ডং, অ. পিণ্ড, পিড়্ (বৰক. ১।১২); সেন্দূৰং red lead, স. সিন্দূৰং, অ. সিন্দূৰ, সেন্দূৰ; মেৰা limit, boundary, স. মৰীং, অ. মেৰ (হেমচ. ১।৮৭); ইত্যাদি। পালিতো হয়। যেনে, পা. এস, স. ইষ্ (to wish; কাচ্চা. § ২১৪); পা. কুটে, স. কোটি: (ten millions; কাচ্চা. § ১৬০)।

১২৯। 'ই' বা 'ঈ'ৰ ঠাইত অ বা আ হয়। যেনে, পৰখ examination প্ৰা. পলিক্খা, স. পৰীক্ষা; মখা a mass of clotted curd, স. আমিক্ষা; ঘাম hot weather, প্ৰা. গিম্হো, স. গ্ৰীষ্ম [§ ৯১ (ক)]^২; হালধি turmeric, প্ৰা. হলিদ্দা হলদা, হলিদ্দী (বৰক. ২।৩০ : হে. ১।৮৮) স. হৰিদ্ৰা; কটৰা axle of a Dhenki, প্ৰা. কটৰি (হে. ৪।৩৫০), স. কূটৰ: মজাঠি Indian madder, স. মজ্জিষ্ঠ: বাচ্ to sift, separate, স. বিচ্: জোৰা firebrand, torch, স. জুৰ্ণি: ৩: কাম বা কাইম a kind of blue aquatic bird, স. কামিক: (a wild duck): ডাঙ্গৰ large, big, স. ডিঙ্গৰ fat man.

প্ৰাকৃততো তেনে হয়^৩। যেনে, path, track, স. পথ, অ. পুঢ়ৰী earth, স. পৃথিবী, অ. পৃথিবী: মূসও rat, স. মূষিক:; সটিলম্ slack, স. শিথিলম্, অ. টিলা। পালিতো হয়। যেনে, পা. পথবী, স. পৃথিবী (the earth: কাচ্চা. § ২৩)।

১৩০। উ বা উ-ৰ ঠাইত কেতিয়াবা অ বা আ হয়। যেনে, অবিহনে bereft of, without, প্ৰা. বিহ্ণো (হেমচ. ১।১০৩), স. বিহীন: নিৰ্গত a term of abuse, বৈ. নিগুত (enemy, non-Aryan foe: ঙ্ক. ৯।৯৭।৫৩-৫৪): মন্ to discern, to look minutely, প্ৰা. মুণই (হেমচ. ২।২০৪), স. মনুতে: মোচ beard, প্ৰা. মম্শু (হেমচ. ১।২৬), স. শ্মশ্ৰু: আঙঠি finger-ring, স. অঙ্গুৰীয়কং, from অঙ্গুষ্ঠ: চমজা to explain, প্ৰা. সংবুজ্ৰই (হেমচ. ৪।২১৭) স. সমবুধ্যতে: মহৰি mosquito-curtain, স. মনুৰিকা: কৰীয়া ear-ring, স. কুৰীৰং, বৈ. কুৰীৰা (some kind of

১। বৰক. ১।১২, ১৩। হেমচ. ১।৮৫-৮৭।

২। cf, however, স. ঘৰ্ম (heat) প্ৰা. ঘৰ্মো (?), অ. ঘাষ।

৩। বৈ. জুৰ্ণি firebrand: one of the weapons of Vedic Indians (ঙ্ক. ১।১২৯।৮)।

৪। বৰক. ১।১৩। হেমচ. ১।৮৮-৮৯।

head or ear ornament : ঞ্জক্, ১০৮৫১৮), cf. স. কণিকা, প্রা. কল্লিআ
ear-ring : সপন, সপোন dream প্রা. সুপিণম্, সোপ্নণম্ (হেমচ.
১১৪৬), স. স্বপ্নং; আখা fire-place, স. উখা (lit. fire-place in a
sacrifice); ইত্যাদি।

প্রাকৃততো হয় ১। যেনে, মউলং a bud (especially of mango),
স. মুকুলং, অ. মল; অগকম the fragrant aloe wood, স. অশুকং, অ.
অগক (ববক. ১১২২); গলৌঈ a medicinal plant, স. গুলকটী;
ইত্যাদি। পালিতো হয়। যেনে, পা. মকুট, স. মুকুটং (a crown,
tiara; কাচ্চা, § ৩০২)।

১৩১। উ, উ-ৰ ঠাইত কেতিয়াবা ই বা ঈ হয় আৰু কেতিয়াবা এ
হয়। যেনে, ভিন্দা, বুণ্ডা assemblage, প্রা. বুম্ভং (হে. ১১৩১), স.
বৃন্দং; ফিৰিক্কাতি spark of fire. স. ফুলিঙ্গিনী; ফিছা tail (of fish),
প্রা. পুম্ভম্ (হেমচ. ১১২৬), স. পুচ্ছম্, পিচ্ছং; টিং top, summit, স.
তুঙ্গং; কেচু earth-worm, স. কুম্ভ, কিশ্খিলি (-লু) কঃ; নেপুৰ anklet,
প্রা. গিউৰম্, গেউৰম্, নুউৰম্ (হেমচ. ১১২৩); স. নুপুৰম্; ইত্যাদি।

প্রাকৃততো হয় ২। যেনে, পুৰিসো man, স. পুৰুষঃ, অ. পুৰুষ (বব.
১১২৩); সিন্ধী oister, স. শুক্ৰিঃ, অ. ছিপি (cf. ছিপি বুতাম) (হেমচ.
২১১৩৮); ভিউড়ী a frown, স. ভ্রুকুটি (হেমচ. ১১১০), স. ভ্রুকুটিৰচনা,
অ. ভেজুচালি; ইত্যাদি। পালিতো হয়। যেনে, পা. পুৰিস, স. পুৰুষঃ
(a man; কাচ্চা, § ২৯১); পা. কিলিস, স. কলুষ (vicious, wicked;
কাচ্চা, § ১৯৯)।

১৩২। উ, উ—ৰ ঠাইত ও হয়। যেনে, আজো esteemed person,
great-grand father, প্রা. অজ্জু (হেমচ. ১১৭৭), স. আৰ্য; কোঞৰ
prince, স. কুমাৰঃ; ধোপা a bunch, cluster, প্রা. থুৰাও (হেমচ.
১১৭৫), স. স্তবকঃ; কোমোৰা, কুমুৰা gourd, প্রা. কোহণ্ডম্, কোহলম্
হেম. ১১২৪), স. কুম্ভাণ্ডং; মোট a basket, স. মৃত্তং; ছো to touch,
প্রা. ছিৰই, ছুঅই, ছোঅই, স. ছুপতি (√ছুপ্); আপোন self, own,
প্রা. অল্পল্লম্ [হেমচ. ২১১৬৩; § ৯১(ক)]; তোণ quiver, প্রা. তোণং,

১। ববক. ১১২২; হেমচ. ১১০৭।

২। ববক. ১১২৩; হেমচ. ১১০১১৩।

তুণঃ (হেমচ. ১১২৫), স. তুণঃ; পোলা a bundle, pack, heap, স. পুলঃ, পুলকঃ; ভোক hunger, স. বুভুক্ষা; কোদাল a spade, a hoe, স. কুদাৰঃ (-লঃ, লকঃ); টোকন a mace, a stick, স. জ্জঘণঃ. জ্জঘণঃ; কোত a small thing, a bead প্রা. কোংতো (হেমচ. ১১১৬), স. কুংতঃ (cf. কোতমণি); ইত্যাদি।

প্রাকৃততো হয় ১। যেনে তোণ্ডম্ beak, স. তুণ্ডম্, অ. ঠোট (বব, ১১২০) পোকখৰিণী pond, tank, অ. পুখুৰী [§ ৯১(ক)] : মোত্থা a kind of grass, স. মুস্তা, অ. মথ্য (হেমচ. ১১১৬) : মোল্লম্ price, স. মূল্যম্, অ. মোল (হেমচ. ১১২৪) : তম্বোলম্ areca-nut, স. তাম্বুলম্, অ. তামোল (হে. ১১২৪) : ইত্যাদি। পালিতো হয়। যেনে, পা. ওবস, স. উবস্ (best, excellent ; কাচ্চা. § ৪১) : পা. সোকৰ, স. শূকৰঃ (a hog : কাচ্চা. § ২৫১)।

১৩৩। প্রাকৃতত ঋ, ঞ-ৰ ব্যৱহাৰ নাই। সেই দেখি প্রাকৃতৰপৰা অসমীয়ালৈ নামা শব্দত ঋ বা ঞ-ৰ বিকৃতি ঘটিব নোৱাৰে। কিন্তু সংস্কৃতৰপৰা পোনে পোনে ওলোৱা শব্দৰ স্বৰ-বিকৃতি ঘটে। প্রাকৃতত ‘ঋ’ ৰ ঠাইত অ, ই বা উ হয় ২। যেনে, ৰদ্ধো, বুড়ো old man, স. বৃদ্ধঃ, অ. বুঢ়া (ব. ১১২৭, হে. ১১৩১) : কষ্ণো Krishna, স. কৃষ্ণঃ, অ. কানু (ব. ১১২৭) : ঋণং loan, স. ঋণং অ. ঋণ (ববক. ১১৩০) : সিংগম্ horn, স. শৃঙ্গং অ. শিং (হেমচ. ১১৩০) : ঘিণ hatred, স. ঘৃণা অ. ঘিণ (হেমচ. ১১২৮) : উজ্জু easy, straight, স. ঋজু, অ. উজু (হেম. ১১৩১) : ভূঈ wages, hire, স. ভূতিঃ, অ. ভূতি (হে. ১১৩১) : ইত্যাদি। সংস্কৃতৰপৰা নামোতে এই নিয়ম খাটে। যেনে, তিৰিণ grass, প্রা. তণম্, স. তৃণম্ : কিৰ্পা, কিৰিপা pity, favour, প্রা. কিৰা, কিৰ্পা, স. কৃপা : কইবা, কইব, কৈৰা a kind of patridge, স. কুকৰঃ : গাহৰি a hog, স. ঘৃষ্টিঃ; তীষ্টা name of a river, বৈ. তৃষ্টামা (ঋক্. ১০।৭।৬) : ইত্যাদি।

১৩৪। কেতিয়াবা ‘এ’ৰ ঠাইত ‘ই’ আৰু ‘ও’ৰ ঠাইত ‘ঔ’ হয় : কদাচিত অ বা আ হয়। যেনে, শিলা rocky, প্রা. সেলা, সেলো, স. শৈলঃ (ব.

১। ববক. ১১২০। হেমচ. ১১১৬।

২। ববক. ১১২৭। হেমচ. ১২৬-১৩১।

১১৩৪ ; হে. ১১৪৮) ; পুছন wiping away, wiping out, effacing, স. প্ৰোংছনং ; পুঠী a kind of small glittering fish, স. প্ৰোষ্ঠী ; শুই a kind of lizard, স. গোধিকা ; খৰি firewood, fuel, বৈ. আখৰেষ্ঠ (শত. ভা. ১১২৬১), স. খৰ (hot) ; ভইবা one of the three myrobalans, প্র. বহেড়ও (হেমচ. ১১৮৮), স. বিভীতক : : ঘুড়ী a mare, প্রা. ঘোড়িআ, স. ঘোটিকা, ঘোটা ; চুবীয়া, চুৰিয়া male waist-cloth, প্রা. চোড়িআ, স. চোটীকা a petticoat ; য়্হান young, grown up, প্রা. জোৰ্হণম্ [§ ৯১(ক)] ; গাখীৰ milk, স. গোক্ষীৰং cow's milk ; লোভ covetousness, greed ; লুভীয়া covetous, greedy, স. লুক, লোভিন্ ; পখলি mortar of a Dhenki, তা. পোখিলি (navel, hollow) ; ইত্যাদি ।

প্ৰাকৃততো হয়—যেনে, দিঅৰ husband's younger brother, স. দেৱৰং, অ. দেৱৰ, দেওৰ (ব. ১১৩৩) ; কিসৰম্ filament of a flower, স. কেসৰং, অ. কেসৰ (হেমচ. ১১৪৬) ; সুসাসো good government, স. সচ্ছাসনম্, অ. সুশাসন (হেমচ. ১১৫৭) ; গউ cow, স. গো, অ. গক (ক স্বার্থিক প্ৰত্যয়) (হেমচ. ১১৫৮) ; ইত্যাদি । পালিতো হয়—যেনে, পা. উক্স, স. উৎক্ৰোশঃ, অস.—উকহ (an eagle) ; পা. হুন্তন, স. হোত্ৰং (sacrifice ; কাচ্চা. § ২৫৮) ; পা. মহিস্তো, স. মহেন্দ্ৰ : (Indra) ।

১৩৫ । কেতিয়াবা হৃস্ব স্বৰ দীৰ্ঘ আৰু দীৰ্ঘ স্বৰ হৃস্ব হয় । যেনে, ঘুড়ী a mare, প্রা. ঘোড়িআ, স. ঘোটিকা ; ঞ্ছি, বিদি growth, প্রা. ইড্‌টী, স. ঞ্ছি : (হেমচ. ১১২৮) ; বাৰী garden, প্রা. ৰাড়িআ (ব. ২১২০), স. ৰাটিকা ; বৃত্তি, বিত্তি function, প্রা. বিত্তী (হে. ১১২৮), স. বৃত্তি : ; উজু easy, প্রা. উজ্জু (§ ১৩৩) ; গধুৰ, গধীৰ heavy, প্রা. গহীৰম্ (হেমচ. ১১০১), স. গন্তীৰ, গভীৰ ; মিহলি, মিহলীয়া mixed, প্রা. মীসালিঅম্ (হে. ২১১৭০), স. মিজ্ৰম্, বৈ. মিল্লা ; কঁহী bell-metal plate, প্রা. কম্‌সিও (হে. ১১৭০), স. কাংসিক : ; ক'লা black, প্রা. কালও, কলও (হে. ১১৬৭), স. কালক : ; বিয়লি afternoon, প্রা. বিআলি (হে. ৪১৩৭৭), বিকালি ; ইত্যাদি ।

প্ৰাকৃততো হয়—যেনে, বেদে enclosure with bathing platform for bridegroom or bride, স. বেদি: (an altar), অ. বেই; সত্তাবীশ twenty-seven, স. সপ্তবিংশতি:, অ. সাতাইশ, পত্নীহৰম্, পত্নীহৰ husband's house, স. পতিগৃহং, অ. পৈ-ঘৰ: নহিসৌতং current of a river, স. নদীশ্ৰোতঃ, অ. নৈসৌত; বহু, বহু bride, স. বধূ, অ. বৌ, বউ; ইত্যাদি। পালিতো হয়—যেনে, পা. ধন্য, স. ধান্যম্ (paddy), পা. জিৰ্ণ, স. জীৰ্ণ (old; কাচ্চা. § ১৫৭); পা. পূজ, স. পূজ্ (to offer; কাচ্চা. § ২৫২); পা. নাগৰ, স. নগৰং (a city. কাচ্চা. § ২৫১); পা. পীয়, স. প্ৰিয় (beloved; কাচ্চা. P. II.); পা. পুৰিস, স. পুৰুষ: (man; কাচ্চা. ৮৯)।

১৩৬। কেতিয়াবা স্বৰ অনুনাসিক হয় (§ ১৫)। যেনে, বেঁকা crooked, প্ৰা. বম্‌কম্ (হে. ১১২৬), স. বক্র, বৈ. বংকু; ছাঁ, ছাঁহ shade, প্ৰা. ছাহী (হে. ১১২৪৯), ছাহা (ববক. ২১১৮), স. ছায়া; ঘাঁহ grass, মা. প্ৰা. ঘাশে, স. ঘাস:, ইত্যাদি।

প্ৰাকৃততো হয়—যেনে, কাঁই who, স. কঃ, কিম্, অ. কাঁই (হে. ৪১৩৪৯); তই thou, স. ত্বয়া, অ. তই, তঞি (পু. অ.) (হেমচ. ৪১৩৭০); তুহুঁ thou, স. ত্বম্, অ. তই, পু. অ. তুহুঁ (হেমচ. ৪১৩৩০), cf. “তুহুঁ চুৰণী মুখহি সাক্ষী তোৰ”। মা. দে.। পালিতো কেতিয়াবা হয়—যেনে, পা. মহিম্‌স, স. মহিষ: (buffalo; কাচ্চা. § ২৪৯)।

১৩৭। প্ৰাকৃতত ‘ঐ’ আৰু ‘ঔ’ নাই (§ ১১)। সংস্কৃতৰ পৰা প্ৰাকৃতলৈ শব্দ নামোতে ঐকাৰৰ ঠাইত এ বা অঐ আৰু ঔকাৰৰ ঠাইত ও, উ বা অউ হয়^১। যেনে, সেঅলং moss, স. শৈবলং, অ. শেলাই, শেলুৰৈ; বহিসাহো name of a month, স. বৈশাখ:, অ. ব’হাগ, বৈহাগ (ব. ১১৩৫); কোংচো curlew, স. ক্ৰৌঞ্চ:, অ. কণুৱা (হে. ১১১৫৯); বউন্দো sun's heat, স. বৌদ্ৰ:, অ. ব’দ (ব. ১১৪১); ছৱাবীও door-keeper, স. দৌৱাৰিক:, অ. ছৱাবী, ছৱাবী (হেমচ. ১১১৬০)। অসমীয়াতো সংস্কৃতৰ পৰা শব্দ নমাওতে এই নিয়ম খাটে; যেনে, চ’ত, চৈত name of a month, স. চৈত্ৰঃ; চুৰি theft, স. চৌৰ্যঃ; জেঠ

১। হেমচ. ১১৪

২। ববক. ১১৩৪, ৩৫, ৪০-৪১। হেমচ. ১১৪৮, ১৫১, ১৫২-১৬০, ১৬২।

name of a month, স. জ্যৈষ্ঠ; চেটাঁ cold, স. শৈত্যং, ইত্যাদি।
অসমীয়াত হলে ঐকাৰ আৰু ঔকাৰৰ ব্যৱহাৰ আছে। যেনে, দৈ curd,
স. দধি; কাঁকৈ a comb, স. কঙ্কতী, কঙ্কতিক; মৌ honey, স. মধু;
ইত্যাদি। পালিৰ কথাও প্ৰাকৃতৰ দৰে। যেনে, পা. বে, স. বৈ
(certainly; কাচ্চা. § ২৩৯); বেসালি, স. বৈশালি (a city on the
Gandak; কাচ্চা. p. 205); পা. ওবস, স. ওবস, (son; কাচ্চা. § ৪১)
বা স. ঔবস্ক (excellent, best)।

(আ) ওচৰা-ওচৰি একাধিক স্বৰ

(Vowels in contact)

সন্ধিৰ নিয়মত দিয়া হৈছে (§§ ৬৪-৭২)

(খ) পদমধ্যস্থৰ্তী ব্যঞ্জনৰ পৰিবৰ্তন

(Changes of Medial Consonants)

(অ) এক ব্যঞ্জন (Single Consonants)

১৩৮। স্বৰ-বিকৃতি (Phonetic changes):—বৰ্ণ মাত্ৰৰে উচ্চাৰণ
শ্ৰম-সাধ্য। কোনোৱে তেজস্বী, তীক্ষ্ণ আৰু স্পষ্ট উচ্চাৰণ কৰে আৰু
কোনোৱে নিস্তেজ, নিৰ্জীৱ, অনিশ্চিত আৰু অস্পষ্ট উচ্চাৰণ কৰে। মানুহে
প্ৰতিটো স্বৰ আৰু ব্যঞ্জনৰ প্ৰকৃত উচ্চাৰণ কৰিবলৈ অৱহেলা কৰাৰ কাৰণে
স্বৰ-বিকৃতি ঘটে। যেতিয়া মানুহে শ্বাস আৰু মাংসপেশীৰ শক্তি কম কৰি
প্ৰয়োগ কৰিব বিচাৰে আৰু তেনে কৰোঁতে কোনো বৰ্ণৰ ওপৰত বেছি
ভিৰ দি বাকী বৰ্ণৰ বা স্বৰৰ উচ্চাৰণ নকৰি তাক চেৰাই চলি যায়
তেতিয়াই স্বৰৰ বিকৃতি ঘটে। ভিন ভিন জাতিৰ মানুহে ভিন ভিন
ৰকমে বৰ্ণৰ বিকৃতি ঘটায়।

১৩৯। সংস্কৃতৰ পৰা প্ৰাকৃতলৈ শব্দ নামোতে কিছুমান নিয়মে স্বৰ-
বিকৃতি ঘটিছিল। সেই নিয়মবাশি কাত্যায়ন, বৰষ্কটি, হেমচন্দ্ৰ, মাৰ্কণ্ডেয়
আদি প্ৰাকৃত বৈয়াকৰনিকসকলে লিপিবদ্ধ কৰি থৈ গৈছে। আমি
বিস্তৃত আলোচনা কৰাৰ আগেয়ে তলত লিখা নিয়মে প্ৰাকৃত আৰু অসমীয়াত
সংস্কৃত বৰ্ণৰ বিকৃতি ঘটে বুলি কব পাৰোঁ। প্ৰাকৃত বুলিলে মহাৰাষ্ট্ৰ-
শৌৰসেনী (বা Prakṛt par excellence) বুলিব লাগিব। এই নিয়ম শব্দৰ

আদিতে থকা ব্যঞ্জন বৰ্ণত সদাই নাথাকে। শূন্য দিয়া ঠাইত বৰ্ণৰ লোপ বুজিব লাগিব।

১। সংস্কৃত	ক	চ	ভ	প
২। প্রাকৃত	০, গ	০, চ	০, ভ	০, ব (প)
৩। শৌৰসেনী	গ (০)	চ (০)	ব	ব (০)
৪। মাগধী	ক (০)	চ, খ	দ (০)	ব
৫। পৈশাচী	ক (০)	চ (০)	ট, ত	প (০)
৬। অসমীয়া	{ ০, ক, গ, (খ)	চ (০)	০, ত	{ প, ফ (০), ব
৭। সংস্কৃত	খ	ছ	ধ	ফ
৮। প্রাকৃত	হ, (ক)	ছ	হ	হ, (ভ)
৯। শৌৰসেনী	হ, খ	ছ	ধ, ধ (হ)	হ (ফ)
১০। মাগধী	হ, ক	ছ	ধ, ধ	হ (ফ)
১১। পৈশাচী	হ (ক)	ছ	ধ, ট	ফ
১২। অসমীয়া	{ খ, ক (হ), (০)	ছ	{ খ, (ভ), (হ)	{ ফ, প (ব)
১৩। সংস্কৃত	গ	জ	দ	ব
১৪। প্রাকৃত	০ (গ)	০ (জ)	০, দ (ভ)	ব, ভ
১৫। শৌৰসেনী	০ (গ)	০ (ঝ)	দ (০)	ব, ব
১৬। মাগধী	গ (০)	য (০)	০, দ, ড	ব
১৭। পৈশাচী	ক	চ	ত	প
১৮। অসমীয়া	গ, ০	জ, ছ	{ ০, দ (ব)	{ ০, ব, ব (প)
১৯। সংস্কৃত	ঘ	ঝ	ধ	ভ
২০। প্রাকৃত	হ	ঝ	হ	হ
২১। শৌৰসেনী	হ	ঝ	ধ (হ)	হ
২২। মাগধী	হ, ঘ	ঝ, হ	হ	হ, ভ
২৩। পৈশাচী	খ	ছ	দ	ব
২৪। অসমীয়া	ঘ, গ, হ	ঝ, জ	০, ধ	{ ভ, ব,

১৪০। প্রাকৃতৰ উদাহৰণ দিয়া আমাৰ উদ্দেশ্য নহয়। তলত এই নিয়মে ছোৱা অসমীয়া স্বৰ-বিকৃতিৰ উদাহৰণ দিলো।

বৰ্ণ	বিকৃতি	উদাহৰণ
ক	লোপ	যেনে, নেউল mungoose, প্রা. গউলো, স. নকুল: (বৰক. ২।২): ক'লা black, প্রা. কলঙ, স. কালক (হেমচ. ১।৩৭): দাড় tooth, স. দাড়ক: তুলী a down or cotton bed, স. তুলিকা: গুই a kind of lizard, স. গোখিকা: কুলি cuckoo, বৈ. কুলিকা (বাজ. স. ২৪।২৪): কোৱা, কাৱা crow, প্রা. কাঙ, স. কাক: (বৰক. ২।২): আক opium স. আফুকম্; কেৰা squint-eyed, স. কেকৰ, কেকৰক; কাম বা কাইয় a kind of blue aquatic bird, স. কামিক: a wild duck: বালি sand, স. বালুকা: চিলমিলী lightning, স. চিলমিলিকা lightning, ইত্যাদি।
	ক	যেনে, লোক person. প্রা. লোঙ (হেমচ. ১।১৭৭) স.-লোক:, পু. অ. লোই (cf. “কহয় মাধৱ জনহ নবলোই”। মা. দে.)।
	গ	যেনে, শগুন vulture, প্রা. সউণো, স. শকুন: (হেমচ. ১।১৮০): পাগাব an embankment, an encircling or surrounding wall, প্রা. পায়াবো (হেমচ. ১।২৬৮), স. প্রাকাব:, পকাব:; পাগ cooking utensils or oven, স. পাক:; টকনা a horse (male), স. টংকণ: a species of horse, বৈ. তকন: a fleet horse; কবকন thigh, স. কোড়াবন (the body or part of the lap), ইত্যাদি।
	কদাচিত থ	যেনে, লাখুটি a club, স. লকুট (cf. স. লাকুটিক armed with a club); লেখীয়া this sort of, চুটিয়া—লাকিয়া; পথবা, পাথবা leprous, বৈ. পাকাক (বা. স. ১২।২৭): সলখ a kind of timber tree, স. সলকা; খক appetite, স. কাংকা (cf. প্রা. কমখই—স. কাজ্জতি, হেমচ. ৪।১২২): থিলা a pin or wedge, স. কীলক:; থিলা a flat nail, স. কীলিকা (the pin of an axle), ইত্যাদি।
থ	থ	যেনে, মেথলা a woman's petticoat or girdle, প্রা. মেহলা, স. মেথলা (কা. ২।২৫); সুখ happiness, প্রা. হুহম্ (হে. ১।১৮৭), স. সুখম্।

বৰ্ণ	বিকৃতি	উদ্ধাহৰণ
গ	ক	যেনে, শিকল chain, প্রা. সম্বলং, স. শৃঙ্খলং (হে. ১।১৮২) ; মাকু, মাকো shuttle, স. ময়ূথ: the pin of a sundial, বৈদিক—ময়ূথ: (lit. a peg to keep a web stretched : ঋক্ ৭।২২।৩) ।
	হ	যেনে, মুহুদি something chewed after meal to sweeten breath, প্রা. মুহুত্টি, স. মুখত্টি: (বব. ২।২৭) : শিহা wick, প্রা. শিহা, স. শিখা a tuft, a flame.
	লোপ	যেনে, ঘৰমুৱা homeward, অপভ্র, ঘৰাহিমুহ, স. গৃহাভিমুখ (cf. হেমচ. ৪।৩৬৭) ; মুদৈ faced (যেনে, বঙামুদৈ), প্রা. মুদী, স. মুখী (হে. ৩।৭০) ।
	কদাচিত্তি 'গ' বা 'ঘ' ।	যেনে, ব'হাগ, বৈহাগ name of a month, প্রা. বইসাহো, স. বৈশাখ: (হে. ১।১৫১) : বেঘা line, fringe, প্রা. বেহা, স. বেথা (হে. ৪।৩০৩) ।
	গ	যেনে, নগ mountain, প্রা. গণ্ড, স. নগ: (ব. ২।২) ।
ঘ	লোপ	যেনে, শিয়াল (উ. শিআল) jackal, প্রা. শিআলা, শিআলে, শিআলকা, স. শৃগাল: (ব. ১।১১৭) ; বাণ্ড sound, voice, প্রা. বাণ্ড, স. বাগ: (হে. ১।৬৮) ; শুং the awn of corn, স. শুংগ:, ইত্যাদি ।
	কেতিয়াবা 'ক'	যেনে, কাকত paper, ইচ্লা. কাগজ , ফাকতি jesting, তামিল—পাগতি , লাকাম, লাগাম bridle, ইচ্লা. লাগাম ।
	ঘ	যেনে, মেঘ cloud, প্রা. মেহো, স. মেঘ: (হে. ১।১৮৭) ।
	গ	যেনে, গোগ (যেনে, জানিগোগ, বৰিগোগ) intermediate place, স. ঘোংঘ: ; শলাগ praise, প্রা. সলাহা, স. শ্লাঘা (হে. ২।১০১) ; শিঙুণ, শেঙুণ mucous of the nose, স. শিংঘাণ: ; বিগৰে is spoilt. প্রা. বিগট্ঠই, স. বিঘটতে, ইত্যাদি ।
চ	হ	যেনে, হালুক weak, প্রা. হলুঅং, স. লঘুকং ; লহ (পু. অ.) slow, প্রা. লহঅং, স. লঘুকং (হে. ২।১২২) : cf. “লহ লহ মলয়া ভৰি থিক” । শঙ্কৰ ।
	চ	যেনে, কাচ glass, প্রা. কাণ্ড, স. কাচ: (ব. ২।২) ।

বৰ্ণ	বিকৃতি	উদাহৰণ
	লোপ	যেনে, আৱাৰ (যেনে, আৱাৰ-বেৰাৰ—স. আচাৰ-বাস্তৱাৰ) customary rite, অপভ্র. আৱাক, স. আচাৰ: (হে. ৪।৩৪১): পয়াৰ a kind of verse, প্রা. পয়াৰো, স. প্রকাৰ:, প্রচাৰো বা (হে. ১।৬৮), ইত্যাদি।
ছ	ছ	সংস্কৃতত কদাচিত্ত হে পদৰ মাজত অকলশৰীয়া 'ছ' পোৱা যায়। সাধাৰণত: 'চ্ছ' হে পোৱা যায়। অসমীয়াত পদমধ্যবৰ্তী 'ছ'-ৰ ব্যৱহাৰ যথেষ্ট দেখা যায়। যেনে, গছ tree, স. গচ্ছ, মাছ fish, প্রা. মচ্ছু, স. মচ্ছ:, মৎস্:, (cf. মচ্ছেম্ মচ্ছু গিলিচ্ছই= অ. মাছে মাছ গিলে, fish swallows fish: হেমচ. ৪।৩৭০); পুছ ask, প্রা. পুচ্ছহ, স. পৃচ্ছসি (হেম. ৪।৩৬৪) ইত্যাদি।
জ	জ	যেনে, ভুজ arm, প্রা. ভুও, স. ভুজ: (ব. ২।২); গজ elephant, প্রা. গও, স. গজ: (হেমচ. ১।১৭৭)।
	চ	যেনে, বিচনী fan, প্রা. বিঅণম্, স. ব্যজনং (হে. ১।৪৬); বচ a kind of herb, বৈ. বজ্ (name of a plant used against a demon of disease (অথ. বে. ৮।৩৩), স. বচ।
ঝ	ঝ	যেনে, ওঝা, ওজা preceptor, প্রা. উজ্জাও, ওজাও, উৱজ্জাও, স. উপাধ্যায়: (হেমচ. ১।১৭৩)।
	জ	যেনে, নিজৰা spring, hill stream, প্রা. নিজাৰো, স. নিৰ্ঝ'ৰ: (হেমচ. ৪।১৭৩); মাঝু middle, প্রা. মজ্জিমো, স. মধ্যম: (হেমচ. ১।৪৮), ইত্যাদি।
ত	ত	যেনে, বসাতল the lowest world, প্রা. বসায়লম্, স. বসাতলম্ (হে. ১।১৭৭)।
	লোপ	যেনে, জাই a kind of flower, প্রা. জাঈ, স. জাতি: (হেমচ. ১।১৭৭); জুই fire প্রা. জুঈ, স. জ্জাতি:, দ্জাতি: light (হেমচ. ২।২৪); কিন্তু বাস্তৱিকে ইয়াৰ মূল স. জুহ্=flame বা বৈ. জুহ্=fire (cf. "হব্যবাত্ জুহ্ বাস্ত"—হবি সানোতা অগ্নিৰ মূখ (ঋক্ ১।১২৬); দুই two. প্রা. দুইও, স. বিতীয় (হে. ১।২০২); পৈ husband, প্রা. পঈ, স. পতি: (ব. ৪।৩২); বিশ twenty, প্রা. বীশা, স. বিংশতি:; ত্ৰিশ thirty, প্রা. তীশা,

বৰ্ণ	বিকৃতি	উদাহৰণ
		স. জিংগং (হে. ১২৮) ; খাৱৈ a moat, ditch, স. খাতকং, থেংং ; কুৱা (উ. কুআ, যেনে—তেনেকুৱা that sort of), প্রা. কঅং, স. কৃতং (ব. ২১২) ; হোৱা been, become, প্রা. জুঅং, হঅং (হেমচ. ৪৬৪), স. ভূতম্ ; ইত্যাদি।
	দ	যেনে, দাঁতুৰী (lit. female frog), বৈ. তাতুৰী (অথ. বে. ৪১৫১৪), স. দতৰ্ৰঃ ; পদূলি gate-way, প্রা. পদোলি (যুদ্ধক.), স. প্রতোলী ; বাহুলি bat, স. বাতুলিঃ ইত্যাদি।
থ	থ	যেনে, তথাপি even then, স. তথাপি।
	ত	যেনে, শপত oath, প্রা. সবহো, স. শপথঃ (হেমচ. ১২৩১) ; গোপ্তা cow-path, স. গোপথঃ ; শিতান, শিধান place of the head (in a bed), স. শিৰঃস্থানম্।
	হ	যেনে, পহ track, প্রা. পহো, স. পথঃ (হেমচ. ১৮৮) ; নাহ (পু. অ.) lord, প্রা. নাহো, স. নাথঃ (হে. ১১৮৭), “নীতায়ৈ বোলন্ত প্রভুদেৱ নিজনাহা”, মা. ক. ; কহে (পু. অ.) ; কয় he speaks, প্রা. কহই, স. কথতি, কথয়তি (হে. ৪১২), “কুম্বৰ কিঙ্কৰে কহে এড়া আন কাম”, শঙ্কৰ।
	কেতিয়াবা	যেনে, ঢিলা slack, প্রা. সিটিলো, স. শিথিলঃ (হেমচ. ১২১৫)।
	ঢ	
দ	দ	যেনে, গদা mace, প্রা. গয়া, স. গদা (হে. ১১৭৭)। ১
	লোপ	যেনে, নৈ, নই river, প্রা. নঈ, স. নদী (ব. ৪১১) ; থৈব, থৈবা a timber tree (acacia catechu), প্রা. থইবম্, স. থদিবম্ (হেমচ. ১৬৭) ; সবি like, প্রা. সবিসো, স. সদৃশ (হে. ১১৪২) ; পাইক foot-soldier, প্রা. পাইকো, স. পদাতিকঃ (হেমচ. ২১৩৩) ; কল plantain, প্রা. কেলং, কয়লং, স. কদলম্ (হে. ১১৬৭) ; পোলা a bundle of straw or reeds, স. পোলাঃ, বৈ. পলদঃ (অথ. বে. ২১৩৫, ১৭) ; ছৈ, ছই covering of a boat, স. ছদিঃ, ছদিস্, বৈ. ছদিস্ (the covering of a wagon or the thatch of a house ; roof of a carriage ; ঞক্ ১০৮৫১০.) ; পাৰ foot, প্রা. পাঅং, স.

বর্গ	বিকৃতি	উদাহরণ
		পাদং (ব. ২।২); যশোদা, যশোদা a name, প্রা. জসোদা, স. যশোদা, “গোবিন্দ দুধ পিউ পিউ বোলেবে যশোদা”, মা. দে.; সোণাক বা সোণালু (a kind of tree), স. সুরর্ণদাক (cf. সুরর্ণদাক as a boundary mark in কামৰূপ-শাসনাবলী)।
	ব	যেনে, এঘাব eleven প্রা. এআবহ, স. একাদশ (হে. ১।২৬২); বাব twelve প্রা. বাবহ, স. দ্বাদশ (হে. ১।২৬২); থাক anklets or armlets, বৈ. খাদি (থক্ ৫।৫৪।১১), স. কটকম্।
	জ	যেনে, বিজুলী lightning, প্রা. বিজ্জুলা (হেমচ. ২।১৭৩), স. বিদ্যুৎ; বাজনা instrumental music, অপভ্র. বজ্জণও (হেমচ. ৪।৪৪৪), স. বাতম্ (cf. স. বাদনম্); বেজ physician, প্রা. বেজ্জো, স. বৈজ্যঃ। এই বিকৃতি রাস্তারিকে ‘য’ব হে, ‘দ’ব নহয়। ‘দ’ব ঠাইত জ হোৱা দেখা নাযায়।
ধ	ধ	যেনে, সাধু a sage, প্রা. সাহু (হেম. ১।১৮৭), স. সাধুঃ।
	লোপ	যেনে, মৌ honey, প্রা. মহুও (ব. ১।২৪), স. মধুকঃ; বৌ bride, elder brother’s wife, প্রা. বহু (হেমচ. ৪।৪০১), স. বধুঃ ইত্যাদি।
প	প	যেনে, পাপ, sin প্রা. পাঅং (ব. ২।২), স. পাপং।
	লোপ	যেনে, নাতি grandson, প্রা. নত্তিও (হে. ১।১৩৭), স. নপ্তৃকঃ, ওজা preceptor, প্রা. উবজাও, উজাও, ওজাও (হেমচ. ১।১৭৩), স. উপাধ্যায়ঃ; লেও coating, plaster, স. লেপঃ, ইত্যাদি।
	ব, ব	যেনে, তার heat, স. তাপঃ; তৱায় he heats, প্রা. তৱই (হে. ১।২৩১), স. তপতি; গোৱায় he whiles away, প্রা. গঞাই (হেমচ. ১।২৩১), স. গোপতি, গোপয়তি, (cf. “কত তপসাই নবতন্ত পাই, গঞাইলো বিষয়ভোলে।”, মা. দে.); কোব blow, প্রা. কোৱো (ববক. ২।১৫), স. কোপঃ (anger)।

বৰ্ণ	বিকৃতি	উদাহৰণ
	ফ	যেনে, কফীন a small strip of cloth worn between the thighs, স. কোপীনম্; ফলিয়া spasm, প্রা. ফয়দনং স. স্পল্লনম্ (হে. ২।৫৩); বেফাই danger, প্রা. বিয়দে, স. বিপদ্ (হে. ৪।৪০০), ইত্যাদি।
ফ	ফ	যেনে, কফ phlegm, প্রা. কভো, স. কফঃ (ব. ২।২৬); সফল successful, প্রা. সত্তলম্, সহলং, স. সফলম্ (হে. ১।২৩৬), ইত্যাদি।
	প	যেনে, শিপা, শিফা root, প্রা. সিভা, স. শিফা (হে. ১।২৩৬)।
	ব	যেনে, শেৱালী a kind of flower, প্রা. শেভালিআ, সেহালিআ, স. শেফালিকা (হে. ১।২৩৬)।
ব	ব	যেনে, অবুজ unwise, প্রা. অবুজ্জো, স. অবুদ্ধ (হে. ৪।২১৭); অবাধ unrestrained, স. অবাধ।
	লোপ	যেনে, লাউ বা লাগু gourd, প্রা. অলাবু. স. অলাবুঃ (হে. ১।২৩৭); পোৱাল coral, স. প্রাবা (বা) লঃ, কঙ্ক headless trunk, প্রা. কয়মধো, স. কবকঃ, ইত্যাদি।
	ত্ব	যেনে, পৰিৱাৰ retinue, attendants, family, স. পৰিবাৰঃ; প্রবল very strong, স. প্রবল; কুবেৰ, স. কুবেৰঃ, কুবেৰঃ; নিবিড় dense, স. নিবিড়, নিবিড়; ভৱধ paralysis, স. স্তবকঃ।
	প	যেনে, কপিল tawny, প্রা. কৱিলং, স. কবিল, কপিল (হে. ১।২৩); খোপা a bunch, স. স্তবকঃ।
ড	ড	যেনে অভিযত্না a name; অভাগা unfortunate, স. অভাগা।
	ব	যেনে, সভাহ meeting, gathering for prayer, প্রা. মহা, স. সভা (কাভ্যা. ২।২৫)।
	হ	যেনে, বহুত many, much, প্রা. বহত্তম্, স. প্রভুতম্ (হে. ১।২৩৩); পহ (পু. অ.), প্রা. পহ, স. প্রভুঃ (হে. ১।১৮৭)। “পহ বিনে প্রাণমন ধবণু নহায়।”, শঙ্কৰ।
	লোপ	যেনে, গাই cow, প্রা. গাউও, গাউআ, গাই, গাঈ, স. গাভী, গাভীকা; শুৱায় looks beautiful, প্রা. শোহাই,

বৰ্ণ	বিকৃতি	উদাহৰণ
		স. শোভতে (হে. ১।৮৭); শৰ a kind of deer with branching horns, বৈ. শৰতঃ (name of a kind of deer in Atharva Veda, IX. 5. 9 and later)*

১৪১। প্রাকৃতত সাধাৰণতঃ ক, গ, চ, জ, ত, দ, প, য আৰু ৰ লোপ হয় (হেমচ. ১।১৭৭; বৰক. ২।২)। কেতিয়াবা ‘ক’ৰ ঠাইত ‘গ’ হয়, যেনে, এগো one, স. একঃ. অ.=এক (হে. ১।১৭৭)। কেতিয়াবা চ লোপ নহয়; যেনে, গৰুম্চৰো wanderer at night; owl, thief or goblin, স. নক্সচৰঃ (হে. ১।১৭৭)। কেতিয়াবা ‘চ’ৰ ঠাইত ‘জ’ হয়; যেনে, পিসাজী she-goblin, স. পিশাচী, অ. পিশাচী (হেমচ. ১।১৭৭)। ‘ট’ আৰু ‘ড’ৰ কেতিয়াও লোপ নহয়, কিন্তু ‘ট’ৰ ঠাইত ‘ড’ হয়; যেনে, ভড়ো hire, স. ভৰ্টঃ, অ. ভাৰা (হে. ১।১৯৫)। শৌৰসেনী আৰু মাগধীত ‘ত’ আৰু ‘দ’ৰ লোপ নহয়, কিন্তু ‘ত’ৰ ঠাইত ‘দ’ হয় (হেমচ. ৪।২৬০); যেনে, মস্তিদো consulted, spoken, স. মস্তিতঃ, অ. মতা (called); তদো then, স. ততঃ। প্রাকৃত আৰু মাগধী প্রাকৃতত ‘প’ আৰু ‘ব’ৰ ঠাইত ‘ব’ হয়; যেনে, সারো curse, স. শাপঃ, অ. শাঁও; তৰই he heats, স. তপতি, অ. তাৰায় (হে. ১।২৩১); অলারু bottle-gourd, স. অলারুঃ, অ. লাউ, লাও (হে. ১।২৩৭)। অপভ্রংশত হলে ক, খ, ত, থ, প, ফ’ৰ ঠাইত যথাক্রমে গ, ঘ, দ, ধ, ব, ভ হয় (হেমচ. ৪।৩১৬)। যেনে, প্ৰিয় মানুস বিচ্ছেদহগক=স. প্ৰিয়মানসবিক্ষোভকৰম্; সুখে with happiness, স. সুখেন; কথিত্ব spoken, স. কথিতম্; সৰধু oath, স. শপথম্; সন্তলউ successful, স. সফল। আকৌ প্রাকৃতত সাধাৰণতঃ খ, ঘ, থ, ধ আৰু ‘ভ’ৰ ঠাইত ‘হ’ হয় (হেমচ. ১।১৮৭; বৰক. ২।২৭)। যেনে, সাহা branch, স. শাখা, অ. শাখা; মেহো cloud, স. মেঘঃ, অ. মেঘ; নাহো lord, স. নাথঃ, অ. নাথ, পু. অ.—নাহ; সাহু sage. স. সাধুঃ, অ. সাধু; সহা meeting, gathering, স. সভা, অ. সবাহ, সভা। ছ, ঞ আৰু ‘ঢ’ৰ সাধাৰণতঃ পৰিবৰ্তন নহয়; কিন্তু ‘ঠ’ৰ ঠাইত কেতিয়াবা ‘ঢ’ হয়, যেনে,

* See Vedic Index of Names and Subjects by Macdonell & Keith.

মট small cell, monastery, স. মঠঃ, অ. মঠ (হে. ১।১৯৯) ; পিহড়ো, পিটৰো pot, pan, স. পিঠৰঃ। শৌৰসেনী আৰু মাগধীত 'থ'ৰ ঠাইত হ বা ধ হয় (হেম. ৪।২৬৭)। যেনে, নাথো, নাহো lord, স. নাথঃ ; ৰাজপথো, ৰাজপহো highway, স. ৰাজপথঃ। প্ৰাকৃতত কেতিয়াবা 'ফ'ৰ ঠাইত 'ভ' হয় আৰু 'ভ' বিকল্পে 'হ' হয়। যেনে, সেভালিআ, সেহালিআ a kind of flower, স. শেফালিকা, অ. শেৱালী (হে. ১।১৮৭, ২০৬)। পৈশাচীত বৰ্গৰ তৃতীয় আৰু চতুৰ্থ বৰ্ণৰ ঠাইত যথাক্ৰমে প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় বৰ্ণ হয় (বৰক. ১০।৩)। যেনে, গকনম্ sky, স. গগনম্ ; মেথো cloud, মেথঃ ; দশবতনো ten-mouthed, স. দশবদনঃ ; মাথবো, স. মাধৱঃ ; ৰাচা king, স. ৰাজা ; নিচ্ছৰো spring, স. নিৰ্বৰঃ ; ৱটিসং thirty-two, স. দ্বাত্রিংশৎ ; গোপিমতো, স. গোবিন্দঃ ; সলফো grass-hopper, স. শৰভঃ। ইয়াৰ পৰাই বুজিব পৰা যায় যে অসমীয়া তন্ত্ৰৰ শব্দৰ অল্পপ্ৰাণ বৰ্ণৰ ভিতৰত ক, গ, ড, ত, দ আৰু ৰ আৰু মহাপ্ৰাণ বৰ্ণৰ ভিতৰত খ, ছ, ঢ, ধ আৰু ভ বেছিকৈ ব্যৱহৃত হয়। এই নিয়ম সদাই শব্দৰ আদি বৰ্ণত নাখাটে।

১৪২। প্ৰাকৃতত পদমধ্যস্থিত বাঞ্জনবৰ্ণৰ পাঁচ ৰকম পৰিবৰ্তন ঘটে, বা বাঞ্জনবৰ্ণৰ মুঠ ৬ বিধ পৰিবৰ্তন।

(১) প্ৰাকৃতত সাধাৰণতঃ বিবাৰন্ধাসাঘোষ বৰ্ণ সন্ধাৰনাদঘোষ হয়। অসমীয়াত বিবাৰন্ধাসাঘোষ বৰ্ণ কদাচিত হে সন্ধাৰনাদঘোষ হয় ; তাৰ ঠাইত সচৰাচৰ অৰ্ধস্বৰ হয়। এই নিয়ম বিশেষকৈ মূৰ্ধন্ত্ৰ আৰু দন্ত্য বৰ্ণত খাটে। এই পৰিবৰ্তনৰ নাম “কোমল-কৰণ” (softening)। যেনে, মেৰ ram, প্ৰা. মেটো, স. মেঠঃ (হেমচ. ১।২১৫) ; গাৰা, গাত hole, প্ৰা. গড্ডা, গড্ডো, স. গৰ্ভঃ ; কয় speaks, প্ৰা. কহই, স. কথতি। 'প' আৰু 'ব'ৰ ঠাইত প্ৰাকৃতত কোমল 'ৱ' হয়। অসমীয়াত এই 'ৱ'ৰ ঠাইত তাতো কোমল 'উ' বা 'ও' হয়। যেনে, শাঁও curse, প্ৰা. সাৱো, স. শাপঃ ; গোৱাল cowherd, প্ৰা. গোৱাল, স. গোপালঃ।

(২) প্ৰাকৃতত মহাপ্ৰাণ বৰ্ণ সাধাৰণতঃ সন্ধাৰনাদঘোষৰ মহাপ্ৰাণ বা কেতিয়াবা সাধাৰণ মহাপ্ৰাণ (spirant) 'হ' হয় (হেমচ. ১।১৮৭, ১৮৮, ১৯৯ ; ৪।২৬৭)। অসমীয়াত কেতিয়াবা সাধাৰণ মহাপ্ৰাণ 'হ' আৰু কেতিয়াবা অৰ্ধস্বৰ হয় আৰু কেতিয়াবা 'হ' পৰিত্যাগ কৰা হয় বা কোনো পৰিবৰ্তন নহয়। যেনে, পঢ়ে he reads, প্ৰা. পড়ই, স. পঠতি ;

শিহা wick, প্রা. সিহা, স. শিখা; শেৱালী a kind of flower
প্রা. সেভালী, সেহালী, স. শেফালী; শুৱনি beautiful, প্রা. সোহন, স.
শোভন (ব. ২।১৫)। এই পৰিবৰ্তনৰ নাম “লঘুকৰণ” (reduction)
দিব পাৰি।

(৩) প্রাকৃতত কেতিয়াবা ‘য়’ আৰু ‘ৱ’ স্বৰত পৰিণত হয়। অসমীয়াত
এই নিয়ম তাতোকৈ বেছি বিস্তৃত। যেনে, পিয়া drunk, প্রা. পীঅম্,
পীয়লং, পীঅলম্, স. পীতং; বালীদৈ wife of Bali, প্রা. বালীদঈঅ,
স. বালীদয়িতা (cf. হেমচ. ৪।৩০৩); ছুৱাৰ door, প্রা. ছুআৰম্, স.
দ্বাৰম্ (হে. ১।৭৯); দেউল, দ’ল a temple, প্রা. দেৱউলম্, দেউলং, স.
দেৱকুলম্ (হেমচ. ১।২৭১); জেঠাল husband’s elder brother, প্রা.
জেঠৈয়ৰো, স. জ্যেষ্ঠতৰং (হে. ২।১৭২); আওতনি, আৱতনি circular
motion, eddy, প্রা. আৱত্তণম্, স. আৱৰ্তনম্ (হে. ২।৩০)। এই বিকৃতিৰ
নাম “স্বৰলৈ পৰিবৰ্তন” বা “স্বৰত্ব প্ৰাপ্তি” (vocalisation)।

(৪) প্রাকৃতত শব্দৰ আদিত থকা ‘য’ ‘জ’ হয় (হেমচ. ১।২৪৫)।
যেনে, জসো fame, স. যশঃ, অস. যশ; জমো Pluto স. যমঃ, অ. যম।
অসমীয়াতো কেতিয়াবা তেনে হয় আৰু শব্দৰ আদিত থকা “ৱ” সদাই ব
হয় (§৩২)। যেনে, জধা as surely as (strong form of assertion),
প্রা. জধা, স. যথা; বিত property, বৈ. বীতি, স. বিত্তম্, (ঋক্ ১।১২।৯)।
‘স’, ‘শ’ৰ ঠাইতো চ, ছ হয়। এই পৰিবৰ্তনৰ নাম “কঠিনলৈ পৰিবৰ্তন”
বা “কঠিনত্ব-প্ৰাপ্তি” (hardening)।

(৫) প্রাকৃতত প্ৰায়ে ট, ড আৰু ব ভিন্ন অল্পপ্ৰাণ বৰ্ণ আৰু য, ৱ লোপ
হয় (হে. ১।১৭৭)। কিন্তু অসমীয়াত এইবিলাকত বাদেও ন, ম, ব, ল,
ষ, স আৰু হ লোপ হয়। উদাহৰণ তলত দেখা (§§ ১৬৮-১৭৫)। এই
বিকৃতিৰ নাম “বিলোপ” (elision; § ৮৩)।

(৬) প্রাকৃতত বৰ্ণৰ স্থানৰ পৰিবৰ্তন হয় (হেমচ. ২।১১৬-১২৪)।
যেনে, প্রা. বাণাৰসী Benares, স. বাৰাণসী; কণেক elephant, স. কৰেণুঃ।
অসমীয়াতো তেনে হয়; যেনে, অথিতি guest, স. অতিথিঃ। এই বিকৃতিৰ
নাম “ব্যত্যয়” বা “স্থিতিপৰিবৃদ্ধি” (transposition)।

১। কোমল-কৰণ (Softening)

(ক) বিৰাৰণাসাধোৰ ঠাইত সন্ধাৰনাদধোৰ
(Change of surds into sonants)

১৪৩। “ক” ৰ ঠাইত গ বা ঘ হয়; কেতিয়াবা লোপ আৰু কেতিয়াবা অ (ব, য়) হয়। যেনে, পাগ cooking, heating, প্রা. পাগো, স. পাকঃ (cf. প্রা. পাগসানো, স. পাকশাসনঃ; হেমচ ৪।২৬৫); এঘাৰ eleven, প্রা. একাৰহ, এগাৰহ, এআৰহ, এগ্গাৰহ, স. একাদশ (§ ২৮৯); জহা-মাল pole-cat, স. জহকা; বিয়লি (উ. বিঅলি) afternoon, প্রা. বিঅলি, স. বিকালে (হেমচ. ৪।৩৭৭); পয়াৰ a kind of verse, প্রা. পয়াৰো, স. প্রকাৰঃ a kind of song (হেমচ. ১।৬৮); মগৰ a fabulous sea animal, স. মকৰঃ; বগুলা, বগলী crane, স. বকঃ (লা, লী, স্বার্থিক প্রত্যয়); টঙ্কনা, টাঙনা a species of horse, স. টঙ্কনঃ, বৈ. তঙ্কনঃ (a fleet horse); পাগাৰ a well, an embankment around the homestead, a rampart, স. প্রাকাৰঃ, পঙ্কাৰঃ; টেঙা acid, প্রা. টক্ৰম্ (?) স. তক্ৰম্ (lit. butter milk, acid curd) বা স. টংকং a kind of liquor made from টংকঃ (wood-apple); ইত্যাদি।

১৪৪। কদাচিত ‘চ’ ‘হ’ হয় আৰু কেতিয়াবা অ (ব, য়) হয়। যেনে, নীহ inferior, lowest, প্রা. নীচ্চম্, স. নীচৈঃ (হেমচ. ১।১৫৪); খোঁহা, খোৱা inlaid প্রা. খচিও, খইও, স. খচিত (হেমচ. ১।১৯৩); আৱাৰ (যেনে, আৱাৰ-বেৱাৰ) customary rite, অপভ্র, আয়ক, স. আচাৰঃ (হেমচ. ৪।৩৪১); ইত্যাদি।

১৪৫। কেতিয়াবা ‘ট’ ৰ ঠাইত “ডু” বা “ব” হয়। যেনে, পাকৰি the wave-leaved fig-tree, প্রা. পকড়ি, স. পৰ্কটিঃ, (—টী); কৰাহী, কেৰাহী frying pan, a pan, স. কটাহকম্; চব, পূ. অ.—চৰৰ a slap, a blow with open hand, স. চপটঃ, চপেটম্; চুবীয়া waist-cloth for male, স. চোটী, চুটীকা (a petticoat); জগৰ an offence, স. জকটক, হিন্দী—বগড়া (quarrel); বাবে, জাবে he sweeps, প্রা. আঝাডেই, স. অধ্যদয়তি, অধি+√অর্দ; চবাই bird, প্রা. চড়ইআ, স. চটকিকা; তৰ bank, shore, স. তটঃ; ঘাৰ back of the neck, স. ঘাটঃ

(—টা); চাপৰ blow with open palm with fingers extended, স. চপটঃ, প্রা. চপ্গড়; ঝাড় wood, thicket, স. ঝাটঃ; ইত্যাদি।

টোকা : সংস্কৃততো হয়। যেনে, স. $\sqrt{\text{খোট্—ড্—ব্—ল্}} = \text{to limp, to be lame}$, স. খোড়, খোব, খোল = lame, অ. খোৰা; ইত্যাদি।

কেতিয়াবা 'ঠ' হয়; যেনে, কঠ mat, স. কটঃ; কোঠ fort, স. কোটেঃ, কোট্ঠে। কেতিয়াবা 'ত' হয়। যেনে, কঁটৰা, কঁতৰা axle of a Dhenki, প্রা. কটৰি, স. কুটৰঃ (হেমচ. ৪৩৫০); ইত্যাদি।

১৪৬। কদাচিত 'ত' ব ঠাইত 'দ' হয়। যেনে, পহুলি (§ ১৪০) gate-way, outer door, প্রা. পদোলি (cf. পদোলি-ছৰাৰে = বহিৰ্দ্দাৰে। মূচ্ছক. ৬অ.); চাবুদ proof, ইচ্লা. সাবিত : বাহুলি a bat, স. বাতুলিঃ। কদাচিত 'থ' হয়, যেনে—পৈলাথ mud, mire, স. পলিতম্। কেতিয়াবা লোপ হয়; যেনে, বা, বাও wind, প্রা. বাঅ, স. বাতঃ (কপূৰ্ণম. ১ অ); ঘিউ, ঘিৰ clarified butter, স. ঘৃতম্; ইত্যাদি।

১৪৭। কদাচিত 'প' ব ঠাইত 'ব' বা 'ব' হয়। যেনে, অব্যোহ infamy, স. অপযশঃ; উবাৰ uprooting, eradication, স. উৎপাটঃ; লেও, লেৰ a plaster, স. লেপঃ; গোৱাল herdsman, cowherd, স. গোপালঃ; নোৱাৰে he cannot, স. ন পাৰয়তি; জবা the China rose, স. জপা, জৰা; ইত্যাদি।

(খ) সম্ভাৰনাদম্বোমৰ অসমীয়াত পৰিবৰ্তন

(Changes of sonants in Assamese)

১৪৮। কদাচিত 'গ' ব ঠাইত 'ক' হয়। যেনে, ওকাল্ to spit out, প্রা. ওগ্গালই, স. উদগ্গাতি (উদ্ + $\sqrt{\text{গ্}}$; হেম. ৪৪৩); উকা, উগা to relapse, প্রা. উগ্গই, স. উদঘটতে (হেমচ. ৪৩৩); ইত্যাদি।

১৪৯। সাধাৰণতঃ 'ড' ব ঠাইত ড় ৰা ব হয়; কেতিয়াবা ট, ঠ ৰা চ হয়। যেনে, বাৰী garden, প্রা. ৰাডী, স. ৰাটী (মূচ্ছক. ৭অ; § ১০৪); মকৰা spider, প্রা. মকড়ও, স. মৰ্কটকঃ (মূচ্ছক. ১৯ অ.); পৰে he falls, প্রা. পডই, স. পততি (বৰক ৮৫১); ছৰা a kind of turtle, স. ছড়িঃ (a small tortoise); ল'ৰা a boy, পু. অ. লাৰিকা, মা. প্রা. লডিকএ, স. লটেঃ; ভাৰা, ভাড়া hire, প্রা. ভড়ো, স.

ভট: (হেম. ১১২৫); কুব, কুড় (cf. নাজব-কুব) body of the plough, প্রা. কুড়ো, স. কূট: (বৰক. ২১২০); খোৰা, খোড়া lame, স. খোড়, খোৰ, খোল; খেৰ a kind of grass, thatch, প্রা. খেড়ো, স. খেট:, খট: (বৰক. ২১২০); গঢ়ে he shapes, প্রা. ঘড়ই, স. ঘটয়তি (হেমচ. ১১২৫); গোৰ, গুৰি heel, a blow with the heel, প্রা. গম্ভো, অপভ্র. গম্বুড় (হেমচ. ৪১৩৯), স. গম্; তৰ shore, land, প্রা. তড়ো, স. তট: (হেমচ. ৪১৩৫২); উৰন্তীয়া, উড়ন্তীয়া grown up and able to fly, অপভ্র. উড্ডারম্ভতিঅএ, স. উড্ডাপয়ন্ত্যা (হেমচ. ৪১৩৫২); পনক an onion, প্রা. পলাম্ভু (?), স. পলাংডু:; বৰ great, large, অপভ্র. বড্ডা, স. বড় (হেমচ. ৪১৩৬৪); চৰ, পু. অ. চৰৰ a blow with open hand on the cheek, প্রা. চৰিলা চৰিড়া, (হেম. ১১২৮), অপভ্র. চড়ক, স. চপেটা (§ ১৪৫); জুপুৰি, (-ৰী) a thatched hut, অপভ্র. ঝম্পুড (হেমচ. ৪১৪১৬), গুজ. ঝুপড়ী; মোৰ্, মোটক্ to crush, to break, অপভ্র. মোড়ম্ভতি, স. মোটয়ন্তি (হেমচ. ৪১৪৪৫); চৰাই bird, প্রা. চড়ইআ, স. চটকিকা; টুকুৰা a small piece, অপভ্র. থোঅড়ে, টোকড়এ, স. স্তোক; বুৰ to sink, প্রা. বুডই, স. কুড়তি (ব. ৭১৬৮); গুৰি powder প্রা. গুড়িআ, স. গুটিকা (ম্চ্ছক. ১ অ.), বা প্রা. গুম্ভিআ, স. গুণ্ডিকা; চেড়ী maid-servant, প্রা. চেড়িআ, স. চেটিকা (ম্চ্ছক. ৬ অ.); বপুৰা poor man, প্রা. বপ্পড়া (হেমচ. ৪১৩৮৭), স. বপ্ৰক: (lit. father), মাৰা. বাপড়া, গুজৰা.—বাপড়ু ('ব' স্বার্থিক, § ৪৩৪); শুৰ proboscis, প্রা. সোণ্ডো, স. শুণ্ড; কুঢ় deep pool, প্রা. কোণ্ডম্, স. কুণ্ডম্ (হে. ১১২০২); কোচাবী a coil for placing pitcher etc. on, স. কুণ্ডল:, (-লং)=a coil of a rope (cf. কুণ্ডলীকৃত=forming a ring, coiled); সঢ়া (পৰ) lit. it decays, abates, প্রা. সড়ই, স. শদতি (বৰক. ৮১৫১); পিট্ to pain, to hurt, প্রা. পিট্টিই, স. পীড়য়তি (cf. পিট্টিঅ এদং চেড়ং নিক্খালেহি=পীড়য়িষা এতং চেটং নিক্খালয়—ম্চ্ছক. ১০ অ.); কঠ straw-mat, প্রা. কড়ো, স. কট: (ব. ২১২০); ফেৰ to split open, প্রা. ফেডই, স. ফোটয়তি (হেম. ৪১৩৫৮); —“তিমিৰ ফেৰিয়া বাজ ববিৰ কিৰণ”। শ্রা. দে।

১৫০। কেতিয়াবা ‘ড’ ৰ ঠাইত ‘ল’ হয়। যেনে, নল a kind of

reed, প্রা. গড়ং, নলং, স. নড়ম্ (হে. ১১২০২); ডাল a branch, প্রা. ডালইম্, স. দাড়কম্ (হে. ৪১৪৪৫); নালী channel, প্রা. গাড়ী, গালী, স. নাড়ী (হে. ১১২০২); তালফাল tossing about, প্রা. তডপ্‌ফডই, স. তড্ (cf. গুজৰা. তড়ফড়বু; মাৰা.—তড়ফড়ণ); দালিম pomegranate, প্রা. দালিমম্, দাড়িমম্, স. দাড়িমং, দালিমম্; কুঁৱলী fog, mist, স. কুহেড়ী, কুহেড়িকা, কুহেলিকা; খালৈ a fish-basket, স. কৰণ্ডিকা (cf. মংগ্ৰ-কৰণ্ডিকা a fish-basket) ইত্যাদি।

১৫১। 'ঢ'ৰ ঠাইত সচৰাচৰ ব, ঢ, বা ধ হয়। যেনে, বেঢ়ে he surrounds, প্রা. ৰেড্‌টই, স. ৰেষ্টতে (কাতা. ৭১৬৮); বাঢ়ে it increases, প্রা. ৰড্‌টএ, স. বৰ্ধতে (বৰক. ৮১৪৪); পঢ়ে he reads, প্রা. পঢ়ই, স. পঠতি (হে. ১১১৯৯); বুঢ়া old man, প্রা. বুড্‌টো, স. বৃদ্ধঃ (হে. ১১১৩১); ঠৰ paralysed, প্রা. ঠড্‌টো, স. স্তব্ধঃ (হে. ২১৩৯); আধা half, প্রা. অড্‌টম্, স. অৰ্ধম্ (হেমচ. ২১৪১); দাঁড়, দাঁৰ tooth (যেনে, ককিলাৰ দাঁৰ), প্রা. ডাঢ়া, স. দংষ্ট্ৰী, দাড়কঃ (হেমচ. ২১১৩৯); পীৰা stool, মা. প্রা. পীটএ, স. পীঠকঃ (cf. হে. ১১৯৯); বাঢ়ৈ carpenter, মা. প্রা. বড্‌টইএ, স. বৰ্ধকঃ, বৰ্ধকিকঃ (H. §114); কাঢ়ায় he ploughs, প্রা. কড্‌টই, স. কৰ্ধতি (হে. ৪১১৮৭); ইত্যাদি।

১৫২। 'দ'ৰ ঠাইত কেতিয়াবা ব, ল, ত বা য হয়, যেনে—সত্তৰি seventy, প্রা. সত্তদী, সত্তৰী, স. সপ্ততি (§২৮৯); পাচৰা a wrapper, স. প্রচ্ছদঃ; কৰা done, প্রা. কিদো, স. কৃতঃ; পাৰিলে he plucked, প্রা. পাড়িদো, স. পাতিতঃ; গাক pillow, প্রা. গেম্‌ত্ৰঅম্, স. কন্দুকম্, গংভুঃ (§৯১); কৰি having done, প্রা. কৰিঅ, কত্‌অ, স. কৃত্বা (হেমচ. ৪১২৭২); কেক ear-ring, প্রা. কল্লেম্‌ডু, স. কৰ্ণেন্দুঃ (lit. a semi-circular ear-ring); গ'ল gone, প্রা. গদে, স. গতঃ; বতৰ rawness of weather, প্রা. বদলি, স. বাদবঃ (হেমচ. ৪১৪০১; মাৰা. বাদব)*; মতা male, বৈ. মৰ্য, ইচ্‌লা. মদ্দ, মদ্দা; বয়ান face (cf. চান্দবয়ান), প্রা. বয়ণম্, স. বদনং (হেমচ. ১১১৭৭); খাক bracelet, প্রা. খডুঅং, স. কটকম্, বৈ. খাদি (ঋক্ ৫১৫৪১১; ১১১৬৬১৯); ইত্যাদি।

* cf. স. বাতৰ stormy, windy.

১৫৩। প্ৰাকৃতৰ 'ণ' ৰ ঠাইত অসমীয়াত ন হয় আৰু সংস্কৃতৰ ণ কেতিয়াবা ঞ বা ঙ হয়। যেনে, গাভিন *pregnant*, প্ৰা. গভ্ভিণম্, স. গৰ্ভিন্ (ব. ২।১০); পানী *water*, প্ৰা. পাণিঅং, স. পানীয়ম্ (হে. ১।১০১); বয়ান *face*, প্ৰা. বয়ণম্ (§ ১৫২); হনুমন্ত *a well-known monkey of the Ramayana*, প্ৰা. হণুমন্তো, স. হনুমান্ (হেমচ. ২।১৫৯); কুঞা *stinking, smelling like a dead body*, স. কুণপঃ; কোঙা *having a crooked arm*, স. কুণিঃ; ইত্যাদি।

১৫৪। সাধাৰণতঃ 'ৰ' ৰ ঠাইত 'ল' হয় (§ ১০৩)। যেনে, হালধি *turmeric*, প্ৰা. হলদ্দি, হলদা, স. হৰিদ্ৰা (হে. ১।৮৮); নোমাল *new-born baby*, প্ৰা. নৱউমালে, স. নৱকুমাৰঃ (হে. ১।১৭১; ব. ২।৩০); ফালে *he splits*, প্ৰা. ফাৰ্বেই, স. পাটয়তি (কাব্য. ৭।৮); মলে *he rubs or wipes away*, প্ৰা. মৰএ, মলই, স. মৃদনাতি (কাব্য. ৭।৫৭); কোদাল, কোৰ *a spade, a hoe*, স. কুদ্দাৰঃ, কুদ্দালঃ, নাৰিকল *cocoa-nut*, স. নাৰিকেলিঃ, (-লী), নাৰিকেৰঃ (-লঃ), নাড়ি, (-ড়ী) কেৰঃ, নালিকেৰঃ; ইত্যাদি।

১৫৫। কেতিয়াবা 'ল'ৰ ঠাইত ৰ হয় (§ ১০৩); যেনে, সাৰে *he sweeps*, প্ৰা. সালীঅদি, স. সাৰ্যতে (মুচ্চক. ৭ অ.); কৰচ, কৰচলি *ladle*, স. কলাচিকঃ, কলাচী; উবল *mortar*, প্ৰা. ওহলং, উলুহলম্, স. উলুখলম্ (হে. ১।১৭১), cf. তামিল—উবল (*mortar*); নেগুৰ, লেঙ্গুৰ *tail*, প্ৰা. নম্গুলাম্, লম্গুলাম্, স. লঙ্গুলম্ (হে. ১।২৫৬); দৰিদ্ৰ *poor*, প্ৰা. দলিদ্দো, স. দৰিদ্ৰঃ; হেৰি *a term of address*, প্ৰা. হেল্লি (হেমচ. ৪।৩৭৯, ৪২২), স. হংডে; কোঢ়াল (কোহীল) *noise*, স. কোলাহলম্; উকলি *loud exclamation uttered by several women in concert*, বৈ. উল্লিঃ (lit. a hooting, a howl); ইত্যাদি।

১৫৬। কদাচিত 'ল'ৰ ঠাইত ন হয় (§ ১০১)। যেনে, আপোন *own, self*, প্ৰা. অণ্মল্লম্, অপভ্ৰ. অণ্মণু, স. আত্মীয়ম্ (হেমচ. ২।১৬৩; ৪।৩৩৭); পনক *onion*, স. পলাণ্ডু; ইত্যাদি।

১৫৭। কেতিয়াবা 'ব' বা 'ৰ'ৰ ঠাইত প হয়। যেনে, ধোপ *the Indian fig-tree*, স. ধবঃ, বৈ. ধবঃ (name of a tree mentioned with প্লক্ষ, অশ্বথ and খদিৰ; অথ. বে. ৫।৫।৫, ২০।১৩৭।১১); গপ *pride, arrogance*, স. গৰঃ; ইত্যাদি।

২। লঘুকৰণ (Reduction)

১৫৮। ‘খ’ আৰু ‘ঘ’ৰ ঠাইত যথাক্রমে ক আৰু গ হয়; কেতিয়াবা হ হয়। যেনে শাঁকিনী, শাঁখিনী *unlucky woman*, প্রা. সম্ভিগিন্জা, স. শঙ্খিনিকা (cf. হেমচ. ১১৮৭); টকলা *bald, bald-headed*, স. খৰাটং, খল্লিটং, শিহা *wick (lit. flame)*, প্রা. সিহা, স. শিখা (হে. ১১৮৭); সাজোৰ *to tie in a couple*, প্রা. সম্ভড়ই, স. সংঘটয়তি (হে. ৪১১৩); দেৱৰ (দেওৰ) *temple*, প্রা. দেঅঘবং, স. দেৱগৃহম্; গোগ *intermediate place*, স. ঘোংঘং (cf. বৰিগোগ, জানিগোগ); মহঙ্গা *dear*, স. মহাৰ্ঘ; বগা *white*, প্রা. বলক্খ, স. বলক্ষ; ইত্যাদি।

১৫৯। ছ আৰু ঝ কদাচিত চ আৰু জ হয়। যেনে, পুঁছ *to rub or sweep with anything*, প্রা. পুম্চই, স. প্রঙ্কতি (প্র + √উঙ্; হেমচ. ৪১০৫), সমজা *to explain, to point out*, প্রা. সংবুজ্জাই, স. সমুখ্যতে (হেমচ. ৪১২১৭); পাজৰা *to keep off*, প্রা. পজ্জৰাই, স. প্রচৰতি (হেমচ. ৪১৭৩); জুৰী *a spring, fountain, stream*, স. ঝৰং, ঝৰা, ঝৰী (§ ১২৪); ইত্যাদি।

১৬০। ‘ঢ’ৰ ঠাইত ঢ বা হ হয়। যেনে, কয়, কহে *he speaks*, প্রা. কঢ়ই, স. কথয়তি (হেমচ. ৪১২২০); পঢ় *read*, প্রা. পঢ়, স. পঠ (কপূৰ্ণম. ১অ); পহিল *first*, প্রা. পঢ়মো, মা. প্রা. পঢ়মিল্লে, স. প্রথম (হেমচ. ১১২১৫); পাহাৰ *hill*, প্রা. পঢ়িঅঅড়ে, স. প্রথিতক (Hornle; *Comp. Gram.* § 118); ইত্যাদি।

১৬১। ‘থ’ৰ ঠাইত ত (ঠ) বা হ হয়। যেনে, কহ *a decoction*, স. কাথং; গিৰস্ত, গিৰিহত, গৃহস্ত *householder*, মা. প্রা. গিৰ্হস্তে, স. গৃহস্থঃ (হে. ৪১২৯১); গাঁঠি *knot*, প্রা. গষ্ঠি, স. গ্রস্তিঃ (কপূৰ্ণম. ১অ), বা প্রা. গিম্ঠি (হে. ১১২৮); যহ্ তহ্ *passable*, প্রা. জহ তহ, স. যথাতথা (হে. ১১৬৭); শিথান, শিতান *head of the bed*, স. শিৰঃস্থানম্, (see § ১৪০); ইত্যাদি।

১২৬। ‘ধ’ৰ ঠাইত হ বা লোপ হয় (§ ১৪০)। যেনে, দৈ, দহি *curd*, প্রা. দহী, স. দধি (মুচ্ছক. ৭ অ; হে. ৩১৬); দোহাৰ *cut into two*, প্রা. দোহা কিজ্জই, দোহাইঅং, স. দ্বিধা ক্ (ব. ১১৬; হে. ১১৭);

ওহাৰ udder, স. উধস্ বৈ. উধৰ (ঋক্ ১।৫২।৬); গুঁই iguana, প্রা. গোহিআ, স. গোধিকা; ইত্যাদি।

১৬৩। ‘ফ’ৰ ঠাইত কেতিয়াবা প বা ৰ হয় (§ ১৪০)। যেনে, সেপ phlegm, প্রা. সেকো, স. প্লেগ্মা (হেমচ. ২।৫৫); শিপা root, স. শিফা; শেৱালী a kind of flower, প্রা. সেহালিআ, সেভালিআ, স. শেফালিকা (হেমচ. ১।২৩৬); ইত্যাদি।

১৬৪। ‘ভ’ৰ ঠাইত ব, ৰ বা হ হয় (§ ১৪০)। যেনে, বহুত many, much, প্রা. বহুওম্, স. প্রভূত (হেমচ. ১।২৩৩); শুৱনি beautiful, প্রা. সোহণ, স. শোভন (ব. ২।২৭); কৈটৰ name of a demon, প্রা. কইটৰো, স. কৈটভঃ (ব. ২।২৯); সুৱাগ, সোৱাগ good fortune, প্রা. সুহগ্গং, স. সৌভাগ্যম্ (হে. ১।১৬০); সবাহ gathering for prayer, স. সভা; বাখৰ precious stone, স. ভাস্কৰঃ; ইত্যাদি।

১৬৫। কদাচিত ‘শ’ আৰু ‘ষ’ৰ প্ৰকৃত মহাপ্ৰাণ (spirant) হ মাত্ৰ থাকে। যেনে, মিহলীয়া mixed, প্রা. মীসালিঅং, স. মিশ্ৰ, বৈ. মিশ্ৰ (হে. ২।১৭০); দাঁহ gad. fly, স. দংশঃ; দহ ten, প্রা. দহ, দস, স. দশ (হে. ১।২৬২); কাঁহা, কেঁহা astringent, প্রা. কসাও, স. কষায় (হে. ১।২৬০); উহ (lit. salt ground), স. উষ, উষ; মহী ink, প্রা. মসী. স. মষী, মসী (ব. ২।৪৩); নীহালি warm cloth, স. নীশাৰঃ; উকহ (eagle) পালি—উক্কসো, স. উৎক্ৰোশঃ (কচ্চা. § ২৯০); জহ (heat, warmth), স. ঝষঃ; ইত্যাদি।

৩। স্বৰতপ্ৰাপ্তি (Vocalisation)

১৬৬। ‘য়’ৰ ঠাইত ই, ও বা ৰ হয়। যেনে, সদাই always, বৈ. সত্তশিৎ, স. সদাহি; শও, শ hundred, মা. প্রা. সয়ং, স. শতম্; ঘিউ clarified butter, প্রা. ঘয়ম্, স. ঘৃতম্; বোঁৱতী female weaver, স. বয়িত্ৰী; আওচ্ to make furrow with a plough, প্রা. অয়ম্ছই (হে. ৪।১৮৭); হাইবান vexation, ইচ্লা. হায়বান; বাইলা earnest money, ইচ্লা. বায়না; বইনামা sale-certificate, ইচ্লা. বক্কাৰা; পুইণ virtue, religious merit, স. পুণ্যম্; ধইন lucky, blessed, স. ধন্ত; ইত্যাদি।

১৬৭। ‘ৱ’ৰ ঠাইত সাধাৰণতঃ উ বা ও হয় আৰু কেতিয়াবা

হ, অ বা প হয়। যেনে, দেউ, দেও sir (used in addressing a priest or a respectable person), প্রা. দেৰো, স. দেৱঃ; দেউতা (lit. lord) father, প্রা. দেৱআ, স. দেৱতা (হেমচ. ১১৭৭); দানহ demon, প্রা. দাণৰো, স. দানৱঃ; শাঁও brown, dark-coloured, বৈদিক—শাঁৰো (ঋক্ ১৭১১), স. শ্ৰাম; কোন, কুনি who, অপভ্র. কৰণু, কৰণ, স. কো হু (হেমচ. ৪১৩৬৭, ৩৯৫); তেও not withstanding, অপভ্র. তেৱ, স. তথাঅপি (হেমচ. ৪১৩৯৭); আওছৰাৰ wrong door, প্রা. অৱদালম্, স. অপদ্বাৰম্ (হেমচ. ১১২৫৪)। সেইদৰে, আওকথা unreasonable word, আওঘটনা unnatural event, ইত্যাদি। আও=প্রা. অৱ, স. অৱ, অপ উপসৰ্গ। আহ্ come, প্রা. আৱহি, বৈদিক আগহি (ঋক ১১১৩২), স. আয়াসি (হেমচ. ৪১৪২২); হওঁ I am, অপভ্র. হৱিঅউ, প্রা. হৱিঅস্থি, স. ভূতোহস্মি (Hornle; Comp. Gramm. § 122, cf. also § ৩৯৩); মাউত elephant-driver, প্রা. মহাৱত্তু, মহামতো, স. মহামাত্ৰঃ (মুচ্ছক.; ২অ.); বিয়াতা married, স. বিৱাহিতা (cf. “বিয়াতা স্বামীত কেনে ভৈলি নিকাকনী”। মা. ক.); হিচাপ account, ইচ্লা. হিচাব; হেঁপাহ craving, desire, ইচ্লা. হেৱাস্; আঞ্জা curry, স. ব্যঞ্জনম্ (lit. a sauce); ইত্যাদি।

৪। বিলোপ (Elision)।

১৬৮। ৭, ন :—ঠাই, থান place, অপভ্র. ঠাউ, ঠাণু, প্রা. ঠাণু, স. স্থানম্ (হেমচ. ৪১৩৩২, ৩৬২; ২১৭); পঁইত্রিশ thirty-five, প্রা. পণ্ডতীসা, পণতীসা, স. পঞ্চত্রিংশৎ (cf. হেমচ. ২১৪৩, ১৭৪); কুঁয়া rotten, প্রা. কুণৱম্, স. কুণপ (হে. ১১২৩১; lit. dead body); কেক ear-ornament, প্রা. কণ্ণেমডু, স. কৰ্ণেন্দুঃ; সাৰী, শাৰী a continuous line, স. সৰণিঃ সৰণী (a straight or continuous line), বা স. শৰণিঃ শৰণী (a row or line); ইত্যাদি।

১৬৯। ম :—আউসী day of new moon, স. অমাৱসী; স্মঁৰবি (উ. স্মঁঅৰি) remembering, অপভ্র. স্মৰবি, স. স্মৃহা (হেমচ. ৪১৩৮৭); মাঝ middle, মজ্জিমো, স. মধ্যম (হে. ১১৪৮); কন্ধ headless trunk, প্রা. কমংখো, কয়ক্কো, স. কবন্ধঃ (হেমচ. ১১২৩৯); গোঁসাঁই preceptor, অপভ্র.

গোসামিউ, স. গোস্বামিকঃ (হে. ৪৪০২); কৌৱাল *immature*, অপভ্র. কুঁৱল, কোমলু, স. কোমল (হে. ৪৩২৭); কৌৱৰ *prince*, অপভ্র. কুঁৱৰ, কুমৰ, প্রা. কুমালো, কুমৰো, স. কুমাৰঃ (হেমচ. ৪৩২৭); ধোঁৱা (উ. ধোঁআ) *smoke*, অপভ্র. ধুম, স. ধূমঃ (হে. ৪৪১৫); ভুঁই *field*, প্রা. ভূমিঅ, স. ভূমিকা; আঁৱা *not curdled, immature*, বৈ. আমা (ঋক্ ১৬২৯), স. আম; তেঁৱৰ *paralysis*, তা. তিমিৰ; ৰাঁও *a burnt brick*, স. ৰামকম্; গাঁও *a village*, প্রা. গাম, স. গ্রামঃ (কাচ্চা. § ৭৪); সোঁ *right or principal (hand)*, স. সোমঃ *chief, principal, best*, cf. স. নৃ-সোমঃ; ইত্যাদি।

১৭০। য:—আৰিণ *model, sample*, প্রা. আয়ৰিসো, স. আদৰ্শঃ; জলাহ *tank, pond*, স. জলাশয়ঃ; কল *plantain*, প্রা. কয়লম্, স. কদলম্ (হে. ১১৬৭); পৰ *other, foreign*, অপভ্র. পৰায়া পৰকড়, স. পৰ, পৰকীয় (হে. ৪৩৭৬, ৩৭২); কুলি *a coolie*, তা. কুলিয়াল্; ফেছ (*the first milk given by a cow after calving*), স. পীযুষঃ; কঁটিয়া, *short, dwarfish*, তা. কুটুইয়ান; কৰৈ, কাৰৈ *akind of fish*, স. কৰঘী; ইত্যাদি।

১৭১। ৰ:—পোহা *a handful*, অপভ্র. পহৰিঅউ, স. প্রমৃতম্ (হেমচ ৪৩৫৪); ঘৈণী *mistress*, প্রা. ঘৰিণী, স. গৃহিণী (কপূ. ১অ); তোণ *quiver*, প্রা. তৌণীবম্, স. তুণীৰঃ, তুণঃ (হেম. ১১২৪); কণ্ডী *a betel-tray, a small box made of bamboo*, স. কৰণ্ডিকা, কৰণ্ডী; পো *son*, প্রা. পোৰো, স. পুতৰঃ (হে. ১১৭০); গইচ *heavy*, স. গৰিষ্ঠ; গভুৰা, গাভৰু *a child, a youth*, স. গৰ্ভৰূপঃ, গৰ্ভকপকঃ; গাভিন *pregnant*, স. গৰ্ভিন্; কুৰুৱা (*an osprey*), পালি—কুৰুৱা, স. কুৰবঃ (কাচ্চা. § ২৯০); খালৈ *a fish-basket*, স. কৰণ্ডিকা; ইত্যাদি।

১৭২। লঃ—মৈলা *dirty*, প্রা. মঈলং, মলিণং, স. মলিন (হেমচ. ২১৩৮); মোলান *soft white part of lotus*, বৈ. মূলালিন, মূলালী (অখ. বে. ৪৩৪১৫—*name of some part of edible lotus*), স. মৃণালম্; ভোদা *foolish, dull*, প্রা. বঢ়লো, স. বঠৰঃ (হেমচ. ১১২৫৪); কেঁচু *earth-worm*, মা. প্রা. কিম্চুলএ, স. কিঞচুলকঃ (§ ১৮২); বগা *white*, স. বলক (§ ১৫৮); ইত্যাদি।

১৭৩। ৰ:—দেউল, দ'ল temple, প্রা. দেউলং, দেৱউলং. স. দেৱকুলম্ (হেমচ. ১১২৭১); উৰন্তীয়া grown up to be able to fly, প্রা. উড্ডৰম্ভিঅ-এ, স. উড্ভাপয়ন্ত্যা (হে. ৪১২৫২); মেলি having opened, অপভ্র. মেল্লৰি, স. মুক্ত্বা (হে. ৪১৩৫৩); তেইশ twenty-three, প্রা. তেৱীসা, স. ত্ৰয়োবিংশতি: (হে. ১১৬৫); লঙ, লং clove, স. লৱঙ্গম্; পাৰ, পাৰা pigeon, প্রা. পাৰাৰঙ, পাৰৰঙ, স. পাৰাৰতঃ, পাৰৰতঃ (হে. ১১৮০); ধুৰা (উ. ধুআ) introductory stanza of a song. প্রা. ধুআ, স. ধূৰকা (কপূ. ১অ); সোণাক বা সোণালু (a kind of tree), স. স্তূৰ্ণদাকঃ; ইত্যাদি।

১৭৪। স:—বেত cane, প্রা. বেডিসো, স. বেতস্ (হে. ১১২০৭) বা. স. বেত্ৰম্. সৰি like, প্রা. সৰিসো, স. সদৃশ (হে. ১১১৪২); পোব্ to burn, স. প্লুস্ (cf. স. প্লোষঃ=প্রা. পিলোসো) (হে. ২১১০৬), স. প্লুশ্চতি, প্রা. পোলই (হে. ৪১৯০)। যেনে, “অনিচ্ছাতো যেনে অগনি পোলে”—শঙ্কৰ।

১৭৫। হ:—কিয় (উ. কিঅ) why, প্রা. কিহে, কিস্মা, স. কস্মাৎ (হেমচ. ৪১৩৫৬); ল take, প্রা. লহহি, স. লভাসে (হে. ৪১৩৮৩); পুছ question, প্রা. পুছ্হ, স. পৃচ্ছথ (হে. ৪১৩৬৪); এওঁ he (honorific), পু. অ. এহৌ, প্রা. এহো, স. এষঃ (হেমচ. ৪১৩৬২); ভইৰা one of the three myrobalans—a kind of tree, ৰহেড়ও স. ৰিভীতকঃ (হেমচ. ১১৮৮); মোঁ, মউ honey, প্রা. মছঅং, মহূঅং, মধূকঃ (হে. ১১২২২); কেইবা some, প্রা. কইৱাহম্, কইঅৱম্, স. কতিপয়ম্ (হে. ১১২৫০); তেৰ thirteen, প্রা. তেৰহ, স. ত্ৰয়োদশ (হে. ১১১৬৫); উৰল, উড়ল mortar, প্রা. উল্লহলম্, স. উল্লখলম্ (হে. ১১১৭১); কুৱা (উ. কুআ) a fog, mist, স. কুহা; কুৰ্লী a fog, mist, স. কুহেড়িকা, কুহেলিকা, কুহেড়িকা; কয় he speaks, প্রা. কহই, স. কথতি (হে. ১১১৮৭); দ deep, প্রা. দহো, স. দ্রহ (হে. ২১৮৪); ছাঁ shade, প্রা. ছাহা, স. ছায়া (ব. ২১৮৮); দৰে like, ইচ্লা. তৰহ; বিয়া marriage, স. বিৱাহঃ; সিয়ান (উ. সিআন) mucus of the nose, স. সিংহাণম্ (-নং); বৰা boar, স. বৰাহঃ; ষোল বা ষোল্ল sixteen, পা. সোলস (কাচ্চা. § ১৬০), প্রা. সোৰহ, সোলহ, স. ষোড়শ (§ ২৮৯); কাহ্ন (Krishna), প্রা. কন্থো, পা. কন্থ (Krishna, black; কাচ্চা. § ২৮৮) ইত্যাদি।

৫। কঠিনত্ব-প্ৰাপ্তি (Hardening)

১৭৬। ‘য’ৰ ঠাইত ‘জ’ হয়, যেনে—আজি today, পা. অজ্জ, মা. প্ৰা. অয্যা, স. অজ্ঞ (হে. ৪১২৯২); আজো (lit, lord; great-grand-father), প্ৰা. অযো, অজ্জো, স. আৰ্যঃ (হেমচ. ৪১২৬৬); কায, কাজ work, প্ৰা. কযো, কজ্জং, স. কাৰ্যম্; সায্, সাজ evening, স. সাযঃ; বাজ exterior, outer, স. বাহু; মাজু middle, স. মধ্যম (§ ১২৭), পালি-মব্ধ (কাচ্চা. P. V.); ইত্যাদি।

১৭৭। ‘ৱ’ৰ ঠাইত ব বা প হয় (§ ১৫৭), যেনে—চব্বিশ twenty-four, প্ৰা. চট্ঠৰিসং (§ ২৮৯), স. চতুৰ্বিংশতিঃ; ছাৰ্ৱিস twenty-six, প্ৰা. ছৰ্ৱীসং, ছইৰীসা, স. ষড্ৰিংশতিঃ (§ ২৮৯); প্ৰবসুৱা temporary sojourner, প্ৰা. পাৱসুও, স. প্ৰৱাসিন্ (হে. ১১৯৫); দৈব divine, প্ৰা. দইৱম্ স. দৈৱং (হে. ১১৫৩); জপনা a door; a curtain, স. যৱনী, যৱনিকা, জৱনী, জৱনিকা (a curtain in general); ঘোপা a cave, a cavern, an abyss, স. গহ্বৰঃ (cf. কানাবী--গৱি=a cave, a cell, তেলেগু—কপ্পু=a hollow, তামিল—কুগেই, স. গুহা (?), লেটিন—(Cavea); ইত্যাদি।

১৭৮। ‘শ’ৰ ঠাইত চ, ছ বা জ হয়, যেনে—ছাৰা, ছাৱাল child, প্ৰা. ছাৱও, স. শাৱকঃ (হে. ১১২৬৫); কলচী pitcher স. কলশী; বাইচ carpenter's knife, বৈ. ৰাশী, ৰাস্তা (অথ. বে. ১০৬৩), ঋক্. ১৩৭১২), পালি—ৰাসি (an adze, কাচ্চা. § ২৯২), স. ৰাসিঃ (adze); বেজী needle, বৈ. ৰেশী (ঋক্. ৭১৮১১৭); ইংৰাজ English, ইংলিশ; বিছা hairy caterpillar, স. ৰ্শ্চিকঃ (§ ১৮২), পালি—প্ৰিচ্ছা (scorpion, কাচ্চা. § ৮); ইত্যাদি।

১৭৯। ‘স’ৰ ঠাইত চ বা ছ হয়, যেনে—আছাৰ sharp driving rain, প্ৰা. আসাৰো, স. আসাৰঃ (হে. ১১৭৬); মোচ beard, প্ৰা. মান্ধু, মংধু, স. ঋশ্ৰ (হে. ১৮৬); উচুকা to excite, প্ৰা. ওম্ভুই, স. উংম্ভুয়তি (হে. ৪১১০৪); কাচৰ a species of buffalo, স. কাসৰঃ; কুচি an inhabited country (cf. শানকুচি, কমাৰকুচি), স. কুসিতঃ; বানচ hire, wages, price, স. বস্ণম্; ইত্যাদি।

৬। ব্যত্যয় (Transposition)।

১৮০। কোনো কোনো শব্দৰ বৰ্ণবিচ্ছাসৰ সালসলনি হয় আৰু কেতিয়াবা আন ব্যঞ্জনবৰ্ণ যোগ হয়। যেনে, হালুক weak, প্রা. হলুঅং, লহুঅং, স. লঘুকম্ (§ ১৪০); বানচ্ price, স. বন্ম (§ ১৭৯); ডুবে, বুবে he sinks, প্রা. বুডুই, স. কুড়তি (√কুড়্; হেমচ. ৪।১০১); টোপোলা a bundle, স. পোটুলিকা; নহক, বহন garlic, স. লগুনঃ; টকলা bald, bald-headed, স. খৰাটঃ, খল্লিটঃ; মাৰহট্ট mahrattas, প্রা. মৰহট্টম্, স. মহাৰাষ্ট্ৰম্ (হেমচ. ২।১১৯); দহ, দ deep, প্রা. দহো, স. দ্রহঃ বা হ্রদঃ (হেমচ. ১।১২০); লোব্ to gather (as fire-wood), প্রা. আবোলই, স. আলুৰ্গতি (হেমচ. ৪।১০২), বা প্রা. লোড়ই, স. লোটতি (takes away); পোন্ধৰ fifteen, প্রা. পল্পবহ, পল্পবস, স. পঞ্চদশ (হেমচ. ২।৪৩, ১২৩); নিবানৰৈ ninety-nine, প্রা. ণউল্পব্ৰই, স. নবনবতিঃ (§ ২৮৯); এঘাৰ eleven, প্রা. এআৰহ, স. একাদশ (হেমচ. ১।২৬২); তাকুৰি, তাকুৰ a spindle, স. তকুঃ; বৰঙ্গনি subscription. ভা. বাৰগই: বান্দৰ monkey, স. বানবঃ; খিচ mud from dung or urine (of cattle) স. চিক্লিদঃ; অথিতি a guest, স. অতিথিঃ; ডম্বক a small drum of the shape of an hour-glass, স. ডমকঃ; ইত্যাদি।

(আ) সংযুক্ত ব্যঞ্জন (Conjunct consonants)।

১৮১। সন্ধিৰ লগত সংযুক্ত ব্যঞ্জনবৰ্ণৰ বিকৃতিৰ নিয়ম দিয়া হৈছে (§ § ৮২-৯৬)। ইয়াত কেৱল বিশেষ নিয়ম কেইটিমানৰ আভাস দিয়া হ'ল।

ক। বিবিধ সংযুক্তবৰ্ণৰ বিকৃতি।

(Anomalous phonetic changes of conjunct consonants)

১৮২। (ক) (ক), গ্গ আৰু 'ক'-ৰ ঠাইত কেতিয়াবা যথাক্রমে কঁ বা ক্, জ (ঙ) আৰু জঁ হয়। যেনে, কঁকোৰা a crab, প্রা. ককড়এ, কম্‌কড়ো, স. কৰ্কটকঃ (§ ৯৫); টাঙনা. টঙ্গনা colt (lit. a swift steed), বৈ তকনঃ (শক্ ১।৬৬।২), স, টঙ্গনঃ (a species of horse);

কঁকি a trick, fraud, স. কক্ৰিকা; বঙা red, প্রা. বগগো, বস্তো, স. বক্ত (হেমচ. ২।১০); বিছা hairy caterpillar, প্রা. বিছুও, বিমচুও, স. বৃশ্চিক: (§ ৯১); কেঁচু earthworm, প্রা. কিমচুলএ, স. কিঙ্কলক:। গ্ৰ-ৰ ঠাইত জ হয়। যেনে, মহজা (মহঙা) high priced, প্রা. মহগ্ৰো, স. মহাৰ্ঘ। “ক”ৰ ঠাইত কেতিয়াবা “খ”। যেনে, উকখ্ to leak, তামি. ওক্কু।

১৮৩। ‘ক’ৰ ঠাইত কঁ, ঙ বা ঞ হয়। যেনে, পেক mud, প্রা. পকো, পমকো স. পক্ৰ: (হেমচ. ১।৩০); কঁকৈ a comb, স. কক্ৰতী, কক্ৰতিকা; কজাল, কডাল, কাডাল, destitute, poor, প্রা. কম্কালা, কঙ্কালো, স. কক্কাল: (হেমচ. ১।৩০): ঠেঙ leg, স. টক্ৰ: টংগা; পালং bed-stead, প্রা. পুল্লকো, স. পৰ্য়ক্ৰ: (হেমচ. ২।৬৮); ইত্যাদি।

১৮৪। ‘ংস’ বা ‘ংশ’ৰ ঠাইত কেতিয়াবা ‘ঙহ’ হয়। যেনে, মঙহ, মজ্জহ meat, flesh, প্রা. মম্‌সম্, মাংস, স. মাংসম্ (হেমচ. ১।২৯); বঙহ, বজ্জহ family; clan, প্রা. বম্‌সো, স. বংশ:; ইত্যাদি।

১৮৫। ‘ক্ষ’, ‘ক্খ’ আৰু কেতিয়াবা ‘চ্ছ’ৰ ঠাইত ‘খ’ হয়। কদাচিত ‘জ্জ’ৰ ঠাইত ‘ত’ও হয়। যেনে, আখি eye প্রা. অক্খি, অচ্ছি, স. অক্ষি (হেমচ. ২।১৭); উখহা swelling, স. উচ্ছোখ (cf. স. উচ্ছ্ৰন=swelling); পেখ to see, প্রা. পেচ্ছই, স. পেক্ষতে (প্র + √প্ৰক্ষ্ § ৩৫২); মাখি afiy, প্রা. মক্খিআ, মচ্ছিআ, স. মক্ষিকা (হেমচ. ২।১৭); আচৰিত wonderful, প্রা. অচ্ছবিজ্জম্, স. আশ্চৰ্যম্ (হেমচ. ২।৬৭); ওখ high, স. উচ্চ; চোকা sharp, প্রা. চোক্খ, স. চোক্ষ (sharp, pungent, keen)।

কদাচিত ‘চ্ছ’ৰ ঠাইত ‘জ’ হয়, যেনে—উজলা, উছলা raised upward (said of a tooth, prominent), স. উচ্ছল। কেতিয়াবা সংস্কৃত ‘ক্ষ’-ৰ ঠাইত ‘ষ’ হয়। যেনে, কাষ side, স. কক্ষ:; আবল pin on which is supported the foot-pestle, স. অক্ষলক: (a linch-pin, a pin which fastens the yoke to the pole); cf. আবল-খলাই (স. অক্ষলক-খলাকা); ইত্যাদি।

১৮৬। কদাচিত ‘জ্জ’ আৰু ‘জ্‌’ৰ ঠাইত ‘ৰ’ বা ‘ল’ হয়, যেনে—গাঁজ, গাবা hole, প্রা. গড্‌ডো, গড্‌ডা, স. গৰ্ভ: (বৰক. ৩।২৫; হেমচ. ২।৩৫); গিৰাজি verandah, balcony, প্রা. বিজ্‌জী, স. বিজ্‌জি:

(হেমচ. ২।৩৬) ; ঠৰ paralysed, প্রা. ঠড়্‌গো. স. স্তব্ধ (হেমচ. ২।৩৯) ; কৰি, কড়ি cowrie. প্রা. কৰডো, স. কপৰ্দ : (হেমচ. ২।৩৬) ; ইত্যাদি ।

(ঙ) আদি স্বৰৰ পৰিবৰ্তন (Changes of Initial sounds) ।

(অ) একস্বৰ (Single vowels) ।

১৮৭। ‘অ’ৰ ঠাইত ‘আ’ হয়, যেনে—আগলি top piece, অপভ্ৰ. অগ্গলউ. স. অগ্রম্ (হেমচ. ৪।৩৪১ ; হি. অগলা) ; আঙ্গাৰ, একাৰ charcoal, প্রা. অম্‌গাৰো, স. অঙ্গাৰ : (হে. ১।৪৭) ; আঙ্গুলি finger, প্রা. অম্‌গুলিউ, স. অঙ্গুলি : (হে. ৪।৩৩৩) ; আলাস্কু thick smoke, soot, স. অলংধূম : ; আৰ্চি looking glass, বৈ. অৰ্চি : (lit. light : ঋক্ ১।২২।৫), স. অৰ্চি : ; আমলা acid (said of molasses), মা. প্রা. অমলিআ, স. অম্লিকা, অম্ল ; আঁজলি a cavity formed by folding and joining the two hands, স. অঞ্জলি : ; আচ্ছা very well, বৈ অচ্ছা (ঋক্ ১।২২) ; ইত্যাদি । কেতিয়াবা ‘এ’ হয় ; যেনে, এৰাল a tether, স. অৰাল (a spreading like the spokes of a wheel ; ইত্যাদি ।

১৮৮। ‘আ’ৰ ঠাইত বিকল্পে ‘এ’ হয়, যেনে—আন্ধাৰ, একাৰ darkness (§ ১৮৭) ; আলাহ, এলাহ idleness, স. আলস্থং : আঁরা, এঁরা raw, liquid (milk), স. আমক, বৈ. আমা (§ ১৬৯) : আছাৰি, এছাৰি lit. plougher's goad, বৈ. অষ্ট্ৰী, আষ্ট্ৰী (ঋক্ ৪।৫৭।৪) : আদা এদা ginger, স. আদ্র'কম্ ; ইত্যাদি ।

১৮৯। ‘ই’ৰ ঠাইত এ। যেনে, এতিয়া now, প্রা. ইভিয়ম্, স. এতাৰং (হেমচ. ২।১৫৬) ; এন্দুৰ rat, স. ইন্দুৰ : ; একৰাৰ agreement, ইচ্লা. ইকাৰৰ ; এলেকা jurisdiction, ইচ্লা. ইলাকা ; এৰা yes, স. ইড়া (lit. praise) ; এৰ to let go. স. √ঈৰ ; ইত্যাদি ।

১৯০। ‘উ’ৰ ঠাইত ‘ও’। যেনে, ওমল্, উমল্ to play, প্রা. উম্মিলই, স. উম্মিলতি (হে. ৪।২৩২, ৩৫৪) ; উৎ, ওৎ idleness, preservation, স. উতিঃ, বৈ. উতি : (ঋক্ ১।২৩।৬) ; ওড়, উৰ to wea, প্রা. উঅড্‌টই, উঅড্‌টেই. স. উপধ্ৰিয়তে ; উভত, ওভত to turn round, প্রা.

উত্ত্বৃষ্টই, স. উত্ত্বৃষ্টে (হে. ৪১৪৪): ওজা preceptor, physician, প্রা. উৰজাও, পা, উপজায় (কাচা. § ২২০), স. উপাধ্যায়: (হে. ১১৭৩): ওজৰ objection, ইচ্চা. উজৰ; ওকণি a louse, স. ওকণিঃ (উৎকৃণঃ); ওখনি, উখনি a kind of stick for threshing corn, স. উপক্ষেপণম্; ওপচ্ to heap up, স. উপ√চি; ওপজ্ to be born, স. উপ√জন, পালি উপজ্জ (কাচা: § ২২৩): ইত্যাদি।

১২১। 'এ'ৰ ঠাইত 'অ' আৰু 'ও'ৰ ঠাইত 'ঐ' বা 'উ' হয়, যেনে একল solitary, single, প্রা. একল্লো, একল্লো, স. একলক, একল (হে. ১১৬৫): আজৰা, অজৰা to empty by transfer, to pour, প্রা. ওজ্জবো, স. নিৰ্জৰঃ (হে. ১১৮) বা স. √উজ্জ (to give out, to drop or pour down); উচুকা to excite, প্রা. ওম্জ্জই (§ ১৭৯); উড়ী wild rice, স. ওড়িকা, ওড়ী; উষা, উখা boiled, স. ওষঃ (cooking, boiling); উখা (উখা (in উখা-মুখা) quickly, immediately, স. ওষং; ইত্যাদি।

ক। বিলোপ (Elision)।

১২২। অ, আ আৰু উ লোপ হয়, যেনে—ওটা small underground drain, স. আৰতঃ (lit. artificial underground well); ভিজে he gets wet, প্রা. অত্তিজ্জই, স. অভ্যাজ্জয়তে (H. § 172): আঙা, অঙ্গা upper garment, a long coat, মা. অজ্জংগএ, স. অধ্যঙ্গকঃ; কুজ্জচ worthless, ugly, বৈ অকুখ্যংচ; ভিতৰ within, মা. প্রা. অত্তিতৰম্, স. অভ্যন্তৰম্; ছোৱাৰ horseman, প্রা. আসোৱাৰ, স. অশ্বৰাৰঃ (ব. ১১২); খৰি firewood, বৈ. আখৰেষ্ঠ (শতপ. ব্রা. ১২।৬।১), স. খবঃ (fire-place); পানৈ sandal, স. উপানহ্; ডিমক, ডুমক fig-tree. স. উত্থবঃ; কৰ bud, প্রা. কুৰং, কৰং, স. উৎকৰম্ (কপূৰ্ম. ১অ); লাউ, লাও bottle-gourd, প্রা. অলাউম্, লাউম্, স. অলাৱঃ (হে. ১৬৬); মখা clotted curd, স. আমিক্কা (mixture of boiled and coagulated milk), বৈ. আমিক্কা (a mass of clotted curd, অথ. বে. ১০।৯।১৩), স. আমিক্কা (curd of milk & whey); ইত্যাদি।

(আ) একব্যঞ্জন (Single Consonants)

১৯৩। ‘ক’ৰ ঠাইত খ হয়, যেনে—খঁক appetite, স. কাংক্ষা (cf. প্রা. কম্খই, স. কাজ্জতি : হে. ৪।১৯২) ; খোৰোং the hollow of a tree, স. কোটবম্ ; খোপা braid, স. কপৰ্দঃ, কপৰ্দকঃ (braided and matted hair), বৈ. কপৰ্দঃ (a braid : ঋক ১।১১৪।১-৫) ; খেলে he plays, প্রা. কীলই, স. ক্রীড়তি (হে. ১।২০২) বা স. খেলতি (√খেল) ; খাপৰি tile, প্রা. খপ্পবম্, স. কৰ্পবম্, খৰ্পবম্, (lit. potsherd : হে. ১।১৮১) ; খুঁত censure, fault, স. কুট্টনম্ ; খজুতি itching, স. কংড্ৰতিঃ (cf. প্রা. কম্ডুঅই=স. কংড্ৰ্যতি=অ, খজুয়ায়), বা. স. খজুর্ ; খিচ mud with urine of cow, স. চিক্লিদঃ (§ ১৮০) ; খাদা a basket, স. কাণ্ডালঃ, কাণ্ডোলা <lit. a reed-basket ; খালৈ a fish-basket, স. কৰণ্ডিকা ; খিলা (যেনে, পানখিলা) a piece, a minute particle, স. কীলঃ, বা স. অখিল (whole) ; ইত্যাদি।

১৯৪। কদাচিত ‘খ’ৰ ঠাইত ক হয়, যেনে—কৰাই fried grain, স. খদিকাঃ (fried or parched grain) : কল a mill, স. খলঃ ; কাক্ক shoulder, প্রা. খংধো, স. স্কন্ধঃ (হে. ২।৪) ; কলা (মাহ) a kind of pulse, বৈ. খল্লঃ (অথ. বে. ২।৩১।১) ; কচ্ to bind. to fasten, স. খচতি, কচতি (√খচ্, √কচ্) ; কেলি sport, play, স. খেলিঃ বা কেলিঃ ; ইত্যাদি।

১৯৫। ‘ঘ’ৰ ঠাইত গ হয়, যেনে—গড়ে he shapes, প্রা. ঘড়ই গঢ়ই, স. ঘটয়তি (হে. ১।১২২) ; গোগ intermediate place, স. স. ঘোংঘঃ (cf. § ১৫৮) ; গাহৰি a hog, স. ঘৃষ্টিঃ ; ইত্যাদি।

১৯৬। ‘ঝ’ৰ ঠাইত জ হয়, যেনে—জহ (heat, warmth), স. ঝৰঃ ; জোকা to vex, to tease আৰু জঁক to be in a fit of madness, প্রা. ঝম্খই (√ঝম্খ)^১ ; জোকাৰ (cf. উকলি-জোকাৰ) a low murmuring sound (uttered by women on auspicious occasion), স. ঝংকাৰঃ ; ঝাৰণি a wood, a thicket, স. ঝাটঃ

১ ঝিলপুপালভয়োৰ্ ঝাদেশঃ=ঝিলপতি উপালভতে ভাবতে বা। হৈমচ.।৪।২৫২

(§ ১৪৫); জাঁপ, ঝাঁপ a spring, a jump, প্রা. ঝাম্পা, স. ঝাম্পা; (হে. ৪১১৬১); ঝিলিকা shone, অপভ্র. ঝলকিঅউ, স. ঝল্লিকা, ঝলা, (cf. হি. ঝলকনা to shine); কিন্তু স. জল to shine (হেমচ. ৪১৩৯৫)। কেতিয়াবা ‘ছ’ৰ ঠাইতো জ হয়, যেনে—জোপ, জোপা, ছোপ a participle used to denote a tree, স. ছূপ: (a shrub, a bush)। অতি বিৰল।

১১৭। কদাচিত ‘ট’ৰ ঠাইত ঠ হয়, যেনে—ঠেঙ্গ leg, স. টংক:, টংগা; ঠাট্টা a joke, jest, স. টটুৰী। কেতিয়াবা ‘ড’ৰ ঠাইত ঢ হয়, যেনে—ঢাল to pour, প্রা. ডল্লই, স. ধাৰা (হেমচ. ৪১১০); ইত্যাদি।

১১৮। ‘ত’ৰ ঠাইত ট, ঠ, থ বা দ হয়, যেনে—টুটু to decrease, to be exhausted, প্রা. তুটুই, স. ক্ৰটয়তি (lit to break, tear, snap, হে. ৪১২৩০); ঠোঁট beak, প্রা. তোণ্ডম্, স. তুণ্ডম্ (হে. ১১২০); দাহুৰী young frog, বৈ. তাহুৰী (§ ১৪০); দৰে like, ইচলা. তৰহ;—তুঘক a kind of musical instrument, স. তুঘৰম্। কেতিয়াবা ‘চ’ হয়, যেনে—চাউল rice, স. তণ্ডুলম্: চাঁচ্ to cut, to hew, প্রা. চচ্চই, তচ্চই, স. তক্ষতি ($\sqrt{\text{তক্ষ}}$); ইত্যাদি।

১১৯। ‘দ’ৰ ঠাইত ড হয়, যেনে—ডৰ fear, প্রা. ডৰো, স. দৰঃ (হে. ৪১১৯৮ : ১১২১৭); ডাল branch, প্রা. দালএ, অপভ্র. ডালইং, স. দাৰকম্ (হে. ৪১৪৪৫); ডোল. ডোৰা thread, প্রা. ডোৰো, ডোলো, স. দোৰঃ (cf. হে. ১১২১৭); ডাঠ thick. প্রা. দত্ত, স. দষ্ট (হে. ৪১২২২), মাৰা. দাট্ (thick); ডোঙ্গা, দোণা plantain bark, স. দ্ৰোণিঃ (plantain tree), বৈ. দ্ৰায়ঃ (lit. raft of plantain plant ; ঋক্ ৮।১৯।১৪); ইত্যাদি।

কেতিয়াবা ‘ট’ হয়, যেনে - টোকন a stick, স. ক্ৰঘণঃ, তুঘণঃ (an iron club ; a wooden mace); ইত্যাদি।

২০০। ‘প’ৰ ঠাইত ফ বা ব হয়, যেনে—ফাঁছ, ফাঁচ noose, স. পাশঃ; বোকা, পেক mud, প্রা. পম্‌কো, পঙ্কো, স. পঙ্কঃ (হে. ১১৩০); বাটি a cup, স. পাত্ৰিকম্ বা পাত্ৰিকী, তা. পান্ত্ৰিবম্; ফাকতি sport, jesting, তা. পাগতি; ফেঁচা, পেচা an owl, স. পেচকঃ; বেটী daughter, প্রা. বিট্টিআ, স. পুত্ৰিকা (হে. ৪১৩৩০); ইত্যাদি।

২০১। ‘ক’ৰ ঠাইত প বা ব হয়, যেনে—পৰশ touch, প্রা. ফৰিসই, স. স্পৰ্শতি (হে. ৪।১৮২) ; পেলা, ফেলা to throw, প্রা. ফেলই, স. পাতয়তি^১ ; বোৰ many (suffix for plural), কছা. ফুৰ (many) ; ইত্যাদি।

২০২। ‘ৱ’ বা ‘ব’ৰ ঠাইত ভ বা প হয়, যেনে—ভোদা dull, foolish, স. বঠৰঃ (§ ১৭২) ; ভইৰা one of the three myrobalans, স. ব্ৰিভীতকঃ (§ ১৭৫) ; ভোট a Bhutia, স. তীব্ৰতঃ বা ভোট্টি ; পিৰালি verendah, স. ব্ৰিতৰ্দ্দিঃ (§ ১৮৬) ; ভোক hunger, প্রা. ব্ৰুহুক্ষা, ব্ৰুহুক্ষা, স. ব্ৰুহুক্ষা ; ভাপ ভাফ্ steam, gas, প্রা. বপ্ফো, স. বাষ্পঃ ; ইত্যাদি।

২০৩। সাধাৰণতঃ ‘ৱ’ৰ ঠাইত ব হয়, যেনে—বাঘ tiger, প্রা. বগ্ঘো, স. ব্ৰ্যাঘ্ৰঃ ; বাছা son (a term of endearment), প্রা. বচ্ছা, স. বৎসঃ (হে. ৪।২৮২) ; বিয়লি afternoon, প্রা. বিআলি, স. বিকালঃ (হে. ৪।৩৭৭) ; বিয়পা spread, প্রা. ব্যৱডো, স. ব্যাপ্ত (হে. ১।২০৬) (§ ১০৫ দেখা) ; ইত্যাদি।

২০৪। ‘ৰ’ৰ ঠাইত ল আৰু ‘ল’ৰ ঠাইত ৰ হয় (§§ ১০১, ১০৩)।

২০৫। ‘শ’ আৰু ‘স’ৰ ঠাইত ছ বা চ হয়, যেনে—ছিৰা head (said of fish), প্রা. সিৰো, স. শিৰঃ (হে. ১।১৫৬) ; চেনেহ affection, প্রা. সনেহো, গেহো, স. স্নেহঃ (ব. ৪।৬৪) ; ছিৰী welfare, prosperity, প্রা. সিৰী, স. ক্ৰীঃ (হে. ২।১০৪) ; ছিপি oyster, shell, প্রা. সিগ্গী, স্ফুটী, স. শুক্তিঃ (হে. ২।১৩৮) ; চৰকাৰ Government, state, ইচ্লা. সবকাৰ ; চুক beginning, ইচ্লা. শুক ; ছাবাহ hurrah, ইচ্লা. শাবাশ ; চোকোৰা bark, scales, স. শকলম্ ; ছোকোলা skin or scales (as of fish), স. শকুলঃ ; চান sign, প্রা. সন্না, স. সংজ্ঞা (হে. ২।৪২) ; ছিটা vaccination, স. শীতলা (small-pox) ; ইত্যাদি।

ক। বিলোপ (Elision) আৰু আগম (Addition)।

২০৬। বৰ্ণৰ লোপ হয়। যেনে, অঁৰা a coin of the value of 4 cowries, প্রা. গম্ভো, মা. প্রা. গংডএ, স. গণ্ডকঃ ; বণিয়া^২ goldsmith,

১ cf. প্রা. ভৰা কৰ্দমং ফেলহু যথা পাণিঅং পৰাইলং ন হোদি—স. তথা কৰ্দমং কিণতু যথা পানীয়ং পৰ্দ্ধাবিলং ন ভৱতি, যুদ্ধক. ৮অ.।

২ কিন্তু বণিয়া merchant, trader, স. বণিজ্।

প্ৰা. সূৰ্য্যৱিৎ, স. সৌৰৱৰ্ণিকঃ (হে. ১১৬০) ; আতা *grand-father*, বৈ. ততামহঃ (অথ. বে. ৫১২৪১৭) ; ধলা *leprous*, স. বা বৈ. সিখলা, সিখলা (বাজ. স. ৩০১৭ ; তৈত্তি. ব্ৰা. ৩৪১১৪১১) ; ঢিলা *slack*, প্ৰা. সিঢ়িলো (হে. ১১২১৫), ঢিল্লা (কৰ্পূৰম্. ১ অ.), স. শিখিলম্ ; আই *small-pox*, তা. অম্মাই ; বাদ *censure, imputation, blame*, স. অপবাদঃ ; চাপ্ *to approach*, প্ৰা. উৱসপ্পই, স. উপ + $\sqrt{\text{অপ}}$ (হে. ৪১১৩৯) ; পেট *belly*, স. কুপীটম্ ; ভোক *hunger*, স. বৃভুক্ষা (§ ২০২) ; বিহা *an upper garment, a mantle (for woman)*, স. বৃহতী, বৃহতিকা ; ভোট *a Bhutia, Tibetan*, স. তীৰবতঃ, ভোট্টঃ (§ ২০২) ; মোচ *the beard*, প্ৰা. মম্ম স. শাশ্রু ; বন *work, service*, বৈ. সৱনঃ (ঋক্ ১৪১২ ; ১১১৬৫), ৱন *trouble* (ঋক্ ১৬৭১১) ; ইত্যাদি।

২০৭। কেতিয়াবা শব্দৰ আদিত অ, আ, ই আদি স্বৰবৰ্ণৰ আগম হয়,—
যেনে—অবিহন *in the absence of*, স. বিহীন ; আস্তাবল *Eng. stable* ;
ইকুল *Eng. school* ; অকুমাৰী *unmarried girl*, স. কুমাৰী ; ইত্যাদি।

(ই) সংযুক্ত ব্যঞ্জনবৰ্ণৰ পৰিবৰ্তন। (*Changes of Conjunct Consonants*).

২০৮। (ক) মাজত অকাৰ, ইকাৰ, উকাৰ, একাৰ বা ওকাৰ যোগ হয়,
যেনে—সপন সপোন *dream*, প্ৰা. সিৱিণো, স. স্বপ্নঃ ; শলাগ *praise*, প্ৰা.
সলাহা (§ ১৪০) ; তবধ *stupefied*, স. স্তব্ধ ; ছিৰী *prosperity*, প্ৰা. সিৰী,
স. ত্ৰীঃ ; কিৰা *oath*, প্ৰা. কিৰিআ, স. ক্ৰিয়া (হে. ২১১০৪) ; পলু *caterpillar*,
বৈ. প্লুৰিঃ^১ ; চেনেহ *affection*, প্ৰা. সিণেহো, সণেহো, স. স্নেহঃ (হে.
২১১০২) ; নোৱনি *bathing*, অপভ্ৰ. ন্হাণু, স. স্নানম্ (হে. ৪১৩৯৯) ;
ইত্যাদি।

(খ) প্ৰথম ব্যঞ্জন লোপ হয়। যেনে, ফুৰ্ *to roam*, স. ফুৰ্ ; থালী
a cauldron, cooking pot, স. স্থালী ; তুপ *the apex of three*

১ কিছু পেলু *tape-worm*, স. পীলুঃ॥

roofs ; top-knot ; বৈ. ভূপঃ (lit, the top-knot of hair as denoting the upper part of the head, ঋক্ ৭।২।১), স. ভূপঃ (Buddhistic monument) ; ইত্যাদি ।

(গ) শেষ বাঞ্ছন লোপ হয়, যেনে—পতি per head, in or at every one (যেনে, গাইপতি per head), স. প্রতি ; সাক্কা hankering, প্রা. সড্ঢা, স. শ্রদ্ধা (তে. ২।৪১) ; ঘাম hot weather, প্রা. গিম্হো, স. গ্রীষ্মঃ (হে ২।৭৪) ; শশ্ব father-in-law, স. শ্বশুরঃ ।

পঞ্চম অধ্যায়

শব্দ (Words)

২০৯। শব্দ (Word) —অর্থরন্তু বর্ণসমষ্টি বা ধ্বনিৰ নাম শব্দ (word) । তাৰ আদি আকৃতি (elementary form)ৰ নাম প্রকৃতি (crude form) । ক্রিয়া-বোধক বা বস্তু-বাচক বা বস্তুর বিশেষণ-বাচকক প্রকৃতি বোলে । প্রকৃতি দুবিধ,—ধাতু (root) আৰু প্রাতিপদিক (base) । ক্রিয়া-বোধক প্রকৃতিৰ নাম ধাতু (root) আৰু বস্তু বা তাৰ বিশেষণ-বাচক প্রকৃতিৰ নাম প্রাতিপদিক (base) । ধাতু আৰু প্রাতিপদিকৰ পাচত যি যোগ হৈ নতুন শব্দৰ সৃষ্টি কৰে তাৰ নাম প্রত্যয় (suffix) । অসমীয়া ভাষাত ছয় বিধ শব্দ আছে, অৰ্থাৎ সংজ্ঞা বা বিশেষ্য (Noun), বিশেষণ (Adjective), সৰ্বনাম (Pronoun), ক্রিয়া-বিশেষণ (Adverb), ক্রিয়া (Verb) আৰু অব্যয় (Indeclinables) ।

২১০। তৎসম, তদ্ভব আৰু দেশজ শব্দ—প্রাকৃত বৈয়াকৰণিকসকলে সংস্কৃতমূলক শব্দবাণীক দুই ভাগ কৰিছে :—(১) তৎসম আৰু (২) তদ্ভব । “তৎসম” পদে তাৰ (সংস্কৃতৰ) সম বা সি যেনে ইও তেনে অৰ্থাৎ অধিকল সংস্কৃত শব্দক বুজায় । যেনে, অমুক a certain person or thing ; আপি a girl, woman (বৈ. আপি = woman, mother. ঋক্ ১।২৬।৩ ; ১।৩১।১৬) ; আক্ৰান্তি, (pressing upon) ; এতরন্তু all-powerful

(বৈ. এভাৱন্ত so great ; all-powerful) ; গল neck ; চক cooking pot (lit. kettle ; pot ; a vessel in which an oblation is prepared) ; চাল roof ; চেতন intellect, sensation (বৈ. চেতন, ঋক্ ১১৩১১) ; ছাল bark ; ছাগল goat ; জনী (স. জনিঃ, জনী wife, woman) ; নাৱ, নাও a boat (বৈ. নাৱঃ। cf. “ৰেদ নাৱঃ সমুদ্ৰিয়ঃ”— ঋক্ ১২৫১৭ ; প্রা. নাৱঃ) ; দাহ jealously, burning ; পল্লি a thatched cover for a shed, (স. পল্লিঃ = a hut) ; বাট road ; বিড়ঙ্গ skilful ; ভেল raft ; মণি an ornament worn round the neck (lit. a jewel worn round the neck) ; মেল a meeting ; মেনা with drooping horns (said of buffalo), বৈ. মেনা female of an animal with dropping horns as a cow or a mare, ঋক্ ১৫১১৩) ; শিফা root ; সি to bind, to fasten, ইত্যাদি “তৎসম” শব্দ। “তন্তৱ” পদে তাৰ (সংস্কৃতৰ) পৰা হোৱা শব্দক বুজায়। বাস্তৱিকৈ সংস্কৃত শব্দৰ অল্পমাত্র পৰিবৰ্তন হলেও তাক “তন্তৱ” শব্দ বোলা উচিত। কিন্তু বহুত পণ্ডিতে তেনে শব্দক “তন্তৱ” খুবলি “অৰ্ধ-তৎসম” শব্দ হে বোলে। যেনে, আফু opium, স. আফুকম্ ; আয়তী woman having living husband, বৈ. আয়জী (ঋক্ ১২৮১৭) ; উহ, উহ a spring, স. উষ, উষ (lit. salt-ground) ; আচ্ছা very well, বৈ. অচ্ছ, অচ্ছা (= well, ঋক্ ১২১২) ; কুপা a bottle, স. কূপকঃ, কূপঃ ; কমাৰ a smith, স. কৰ্মাৰঃ ; কাকৰাল বা কেৰেলা a kind of vegetable fruit, স. কংকৰোলঃ ; কুলি, কুলী cuckoo, বৈ. কুলীকঃ (a kind of bird বাজ. স. ২৪১২৪) স. কোকিলঃ, প্রা. কোইল ; খাল a ditch, স. খল্লঃ ; গাল cheek, স. গল্লঃ ; চোতাল courtyard, স. চত্বালঃ (a hole in the ground prepared for sacrifice), বা চত্বৰম্ (a terrace for sacrificial fire), প্রা. চত্বল (courtyard, যুচ্ছক. ৯অ.) ; চোন ever, truly. যেনে, কৰচোন, বৈ. চন (ever, ঋক্ ১৫৩১১) ; চোলা mantle, cloak, স. চোলঃ ; ছলি, ছলী child, স. ছল্লিঃ, ছল্লী (offspring ; progeny) ; জুটি pleasing,

১ Cf. “অবেবে বহছি কাণ্ধো নাৱ চোটি ভগমগ কুগতি ন দেহি”, পিঙ্গল।

Q Kanoo! the boat is small ; row and let it not go unsteady.

স. জুই, বৈ. জুষ্টি: (ঋক্ ১১০১২) ; তামূল, তামোল areca-nut স. তামূলম্ ; পল a fishing basket, পু. অ. পলব, স. পলবঃ ; পাখবা, পখবা leprous, স. বা বৈ. পাকাক (বাজ. স. ১২১৯৭) ; পইতা, পজ্জা boiled rice preserved under water, বৈ. পাস্ত (lit. drink, beverage, ঋক্ ১১২২১১, ১১৫৫১১, ১০৮৮১১) ; পঁজি a ball of cotton from which thread is spun, স. পজিঃ ; বচ a medicinal plant, স. বচা, বৈ. বজ (অথ. বে, ৮৬৩) ; বেজী a needle, বৈ. বেশী (ঋক্. ৭১৮১১৭) ; শিকা a carrying sling of rope, স. শিক্যা, বৈ. শিক্যম্ (অথ. বে. ৯৩৬) ; শিপিনী a weaver, স. শিল্পিনী, বৈ. শিপ্রিণী (=artisan, ঋক্. ১৩০১১১ ; সাহ valour, স. সাহসম্, বৈ. সহঃ (ঋক্ ১২৪১৬) ; পেশম, পেশম beauty, adornment, বৈ. পেশন (well-formed, adorned, সুপেশমঃ =beauty, adornment, ঋক্ ১৪৭১২) ; ইত্যাদি “অৰ্ধ-তৎসম” শব্দ। স্বৰ-বিকৃতিৰ নিয়মে পৰিবৰ্তিত হৈ অসমীয়াত সোমোৱা সংস্কৃত শব্দক “তন্ত্ৰ” শব্দ বোলা যায়। প্ৰাকৃত বৈয়াকৰণিকসকলে “তন্ত্ৰ” শব্দ দুবিধ বুলি কয়ঃ—(১) “সাধ্যমান” অৰ্থাৎ যাক বিশেষ নিয়মে সিদ্ধ কৰিব পাৰি আৰু (২) “সিদ্ধ” সংস্কৃত শব্দৰ অনুৰূপ। প্ৰথম বিধ শব্দ দেখাত সংস্কৃতৰ পৰা অহা যেন নালাগে, কিন্তু দ্বিতীয় বিধ সংস্কৃতৰ পৰা আহিছে বুলি ততালিকে ধৰিব পাৰি, কিয়নো তাৰ গঢ় প্ৰায় সংস্কৃতৰ নিচিনাই থাকে। যেনে, আল্ feeding, nourishing, স. √অল্ (to grow, to make grow, to nourish) ; ঔ aye, yes, amen, স. ওম্ ; অথটি bad conduct, স. অথষ্টিঃ ; উজু easy, স. ঋজু (§ ১৩৩) ; কঁৰীয়া ear-ring, স. কৰ্ণিকা বা কুৰীৰম্, বৈ. কুৰীৰা (lit. a kind of head-ornament, ঋক্ ১০৮৫১৮) ; কাল্লা a cow-calf, a young calf, স. কাল্যা ; গইচ heaviest, স. গৰিষ্ঠ ; গছ, গাছ a tree, স. গচ্ছঃ ; চৰিয়া a basin, স. সৰিতকম্ ; জাৰ বা জাড় coldness স. জাড্যম্ ; থগী a betel-tray, স. স্থগী ;

১ “সংস্কৃতভাষা দ্বিধা—সাধ্যমানসংস্কৃতভাষা সিদ্ধসংস্কৃতভাষাচেতি”। সিংহৰাজৰ প্ৰাকৃত ব্যাকৰণ।

২ Cf. স. অল্ meaning intransitively to grow, transitively to make grow, to nourish. (Latin—alo=nourish ; alumnus=nourished ; almus =nonrishing, jovial).—Maxmuller’s Science of Language, Vol. II, p. 374.

ডেকেৰী a virgin, a young girl, স. ডিকৰী ; নিৰ্গত a term of abuse, বৈ. নিগুতঃ (enemy, a Non-Aryan foe, ঋক্ ৯।৯৭।৫৩-৫৪ ; ১০।১২৮।৬) ; ফিকা swollen, স. ফক্ ; বৰুণ name of a tree, স. বৰণঃ ; বাইজ্, বাজ exterior, স. বাহ্য ; বাঢ়্ to distribute, স. বণ্ড্, বৈ. রাড্) cf. “হৰ্যাবাড্”—ঋক্ ১।১২।৬) ; ভাগৰ fatigue, স. ৰাশ্চৰা (toils) ; মহৰি mosquito-curtain, স. মশুৰিকা বা মশহৰিঃ ; লক বা লডু a goading stick, স. লগুড়ঃ (a stick) ; লাখুটি a stick, a club, স. লকুটঃ (club, cudgel ; cf. লাকুটিক=armed with a club) ; চৈঁচা cold, coldness, স. শৈতম্, প্রা. সেচ্চং ; ইত্যাদি “সিদ্ধ তন্ত্ৰ” শব্দ, কিয়নো ইসৰৰ গঢ় সংস্কৃত মূলৰ অনুরূপ। কিন্তু—অথন্তৰ misfortune, accident, স. অত্ৰান্তৰ, প্রা. অথন্তৰ (event in the meanwhile, মৃচ্ছক. ২ অ. ; শকুন্ত. ৫।১১৮) ; উদং, উদাম free, unrestrained, স. উদাম, প্রা. উদামে (cf. “উদামে বিঅ গদদেহে”=উদাম ইৰ গদভঃ। মৃচ্ছক. ১০ অ.) ; এতিয়া now, স. এতাবৎ, প্রা. ইত্তিঅম্ (§ ১৮৯। cf. প্রা. এত্তিঅমেত্তং =স. এতাব-অত্ৰম্, মৃচ্ছক. ২ অ.) ; খাৰু anklets or wristlets, বৈ. খাৰিঃ (armlets or anklets, ঋক্ ৫।৫৪।১১), স. কটকানি, প্রা. খড়্গআইং (bracelets, মৃচ্ছক. ৮ অ.) ; চৌধাৰী headman, স. চক্ৰধাৰিকঃ, প্রা. চক্ৰধাৰিও ; বা চৌধুৰী a noble man, স. চতুৰ্ধুৰী, প্রা. চউদ্ধুৰী ; জুই fire ; স. জুতিঃ বা ছাতিঃ ; প্রা. জুঈ (§ ১৪০), বৈ. জুহুৰ fire ; cf. হৰ্যাবাড্ জুহুৰাস্তং = হৰি সানোতা অগ্নিৰ মুখ, ঋক্ ১।১২।৬) ; ঢিলা slack, স. শিথিল, (§ ২০৬) ; পাহাৰ hill, স. প্ৰথিতক, প্রা. পঢ়িঅহৰে ; পাচৰা a wrapper, স. প্ৰচ্ছদঃ ; পোন straight স. প্ৰাশুণ, প্রা. পউণো (straight, erect, হেমচ. ৪।২৯৩) ; পছলী outer door, gate-way, স. প্ৰতোলী (§ ১৪৬) ; বৈনাই younger sister’s husband, প্রা. ভগিনীৰই, ভইগীৰই, স. ভগিনীপতিঃ ; বেহাৰ mustard, স. বেসৰাৰঃ (condiment of mustard) ; পেঙ্গুৰা lame, স. পান্জুল্যম্ (limping, halting) ; ভিতৰ within, inner apartment, অভ্যন্তৰম্ (§ ১৯২) ; ভুলে he forgets, স. বিহ্বলতি, প্রা. ভুল্লই, ভৰলেই ; মাউত elephant-driver, স. মহামাত্ৰঃ (§ ১৬৭) ; লাঠী a stick, club, প্রা. লট্ঠিআ, স. যষ্টিকা ; লেংটি a strip of cloth worn between the thighs, প্রা. লিম্গৰটেঃ, স. লিম্গপটঃ ;

ছাঁকিব, *roaring in imitation* (when a story is being told), স. অল্পহুঙ্কাৰঃ; ইত্যাদি “সাধ্যমান-তন্ত্ৰ” শব্দ। ইসরক বিশেষ নিয়মেহে সিদ্ধ কৰিব পাৰি। “অৰ্ধতৎসম” আৰু “সিদ্ধ-তন্ত্ৰ” শব্দ প্ৰায় একে আৰু উভয়ৰ পাৰ্থক্য ধৰাও টান। বহুত “অৰ্ধতৎসম” শব্দ বৰ্তমানত বা অতি নিকটবৰ্তী অতীতত সংস্কৃতৰ পৰা প্ৰাকৃতিক ভাষালৈ আহিছে বুলি কোনো কোনোৱে ভাবে। “সিদ্ধ-তন্ত্ৰ” শব্দ সাধাৰণতঃ প্ৰাকৃতৰ মাজেদি প্ৰাকৃতিক ভাষালৈ অহা দেখা যায়। যি শব্দ সংস্কৃতৰ পৰা ওলোৱা নাই, ইচ্লামিক (অৰ্থাৎ আৰবী, আৰু ফাৰ্চী), ইংৰাজী আদি ভাষাৰ পৰা বা ওচৰৰ আন ভাষাৰ পৰা আহি আমাৰ ভাষাত সোমাইছে বা যি শব্দ দেশতে সৃষ্ট হৈছে তাক “দেশজ” শব্দ বোলে; যেনে—আফিল (ইং—appeal); আলহী guest (মিকিৰ—আলহী আলং guest); আবু grand-mother (তেলুগু অৱৰ্ grand-mother, L. avi-a=grand mother); ওৰ end (তামিল ওৰম্ (lit. edge, brink), L. ora=margin, oram=border); কুলি coolie, (তামিল—কুলি=hire, wages, কুলিয়াল, কুলিকাৰম্=coolie, labourer); কুৰাং a kind of dog (খাছিয়া—কুৰাং); কেটেঙ্গা feeble, weak (চুটিয়া—কেটেঙ্গা); কেৰাপ (care, assistance (মিকিৰ—কেৰাপ); কেৰাচিন (ইং—kerosine); কেৰেয়া hire, (তামিল—কিৰায়ম্=cost, value); চাম batch (আহো.—চাম=company); খাতিৰ on account of, (ইচলা. খাতিৰ, for, for the sake of); খিলাপ expiry (ইচলা. খিলাফ, lit. contrary to, against); খেল (পুঠু—খেল) a clan or sociological group; চাউদাং hangman (আহো.—চাউদাং); চেলেক্ to lick (গাৰো—আকা, চাৰাকা; কছাৰী—চালা, চালানু=to lick); জাহিৰ manifestation (ইচলা. জাহিৰ mani-fest); জাংকাই amber used in making ear-rings (খামতি—জাংকাই); জেঙ্গা dispute (মিৰি—আজেঙ্গ, lit. a debt); টেকেলি an earthen jar (কছাৰী—থিংখিলি, গাৰো—টিকলি=a small earthen pitcher); ডোং irrigation channel (কছাৰী—ডোং); ডিল heart (ইচলা. ডিল=heart, cf. কলডিল বা কলাডিল (the spadix of a plantain plant); কুৰুৱা east (cf. কুৰুৱা বতাহ east wind, from চুটিয়া—চা ককুৱা east, lit. sun-rising, probably not from স.

পূৰ্ণ); দলং a bridge (কছাৰী—দলং, গাৰো—জলং); দেই now (চুটিয়া—দেই=now; adverb); নঙ্গলা gate-way (কছাৰী—নাংলা); নিচাও uncle (খাম্.—নিচাও); নিছা intoxication, liking, (তা. নিছা love, affection, liking); নিমখ salt, common salt, (ইচ্লা. নিমক); পেংলাই joke, jest, (কছা.—পেংলাই, from লাই=laugh); পোলোঙ্গা straight (চুটি. পুলুঙ্গা straight, erect); ফটিকা distilled liquor (কছা. ফিটিকা distilled liquor—ইয়াৰ মূল স. ফটিক transparent নহয়; cf. “ফটিকে লঃ”, বৰক. ২।১২; স. ফটিকম্, প্রা. ফলিহো); ফাইডাং run this way, (কছা. ফাইডাং=to move this way); বৰঙ্গনি, বৰগনি subscription (তা. বাৰগই=rent); বৰলা, বালা widower, unmarried man (কছা. বাৰ্লা=widower); বাই elder sister (ইচ্লা. বাই, বই; খামতি—পাইচৌ=elder sister); বমলিয়া to make a loud cawing noise (as birds together) in flying (নগা—বমলা to gather as cloud); হোৰা load carried on the back (মিকি. আং হোৰ=load; cf. স. আহৰ); লাউপানী pachwai, fermented liquor (আহো. লাউ=spirituous liquor); লিক্চৌ attendants, retinue (আহো.—লিক্চৌ); লিটিকাই an attendant (খাছি.—লেইটকাই, lit. to wander without any useful purpose); লেখিয়া that sort of (চুটি.—লাকিয়া=that sort of, like); হাইজা cholera (হিন্দী, পুষ্টি বা চুটিয়া—হাইজা cholera); মেচেকা wild cat (চুটি. মেংচা otter); হজুৰা worker, labourer (চুটি.—হজিয়া, worker); মেকুৰী cat (গাৰো—মেংগো, মিকিৰ—মেংকালু, মেং=cat, কছাৰী—মাউজি, চুটি—মিদিজ্); ইত্যাদি।

যষ্ঠ অধ্যায়

সংজ্ঞা শব্দ (Noun)

লিঙ্গ (Gender)

২১১। সংজ্ঞা শব্দ বা বিশেষ্য (Noun)

জাতি, দ্রব্য, গুণ, নাম আৰু ক্ৰিয়ামাত্রাবোধক শব্দৰ নাম সংজ্ঞা। স্ত্রীলিঙ্গৰ চিন, বিভক্তি, কৃৎ আৰু তদ্ধিত,—এইবিলাক প্ৰত্যয় (suffix)। প্ৰত্যয় যোগ হলে সংজ্ঞা শব্দৰ আকৃতি লবচৰ হয়। বিভক্তিৰ দ্বাৰা লবচৰ হলে তাক পদ বোলে (§ ৪১০)।

২১২। লিঙ্গ (Gender)

বাস্তৱিকৈ অসমীয়া ভাষাত লিঙ্গ দুটা হৈ,—পুংলিঙ্গ (masculine) আৰু স্ত্ৰীলিঙ্গ (feminine)। অচেতন পদাৰ্থ বা যাৰ পুৰুষ-স্ত্ৰী চিনিব নোৱাৰি তেনে প্ৰাণীক ক্লীবলিঙ্গত (neuter gender) ধৰা হয়। কিন্তু সেই বস্তু বুজুৱা শব্দৰ কোনো বিশেষ আকৃতি নাই আৰু বেলেগ ৰূপো নাই। পুংলিঙ্গৰ আকৃতিয়ে তাৰ আকৃতি আৰু পুংলিঙ্গৰ ৰূপেই তাৰো ৰূপ। সাধাৰণতঃ সংস্কৃত লিঙ্গই তৎসম অসমীয়া শব্দৰো লিঙ্গ হয়। এই নিয়মৰ ব্যতিক্ৰমো ঘটে। তন্ত্ৰৰ শব্দৰ দুই ৰকমে লিঙ্গভেদ হয়—(১) অৰ্থগত আৰু (২) আকৃতিগত।

২১৩। অৰ্থভেদে লিঙ্গভেদ (Gender according to signification)

বহুত শব্দৰ জাতি, গুণ বা অৱস্থাৰ পৰা লিঙ্গ নিৰ্দিষ্ট হয়।

প্ৰথমতঃ, তলত লিখা বিশেষ্যৰ শব্দ পুংলিঙ্গ হয়, অৰ্থাৎ—

(১) পুৰুষ জাতিৰ নাম, যেনে—বান্ধুস (demon), বোন্দা (male cat), ইত্যাদি।

(২) বছৰ, মাহ বা দিনৰ নাম, যেনে—মাঘ, জ্যৈষ্ঠ, শুক্ল, বুধ, ইত্যাদি।

(৩) পৰ্বত, সাগৰ আৰু ডাঙৰ বিলৰ নাম।

(৪) পৰ্বত,—হিমালয়, শিঙ্গৰি, কেদাৰেশ্বৰ, ভৈৰৱ, হাতীমূৰা, বাঘবৰ,

ক্ৰীমূৰ্খ, ইত্যাদি। সৰু পৰ্বতৰ নাম স্ত্ৰীলিঙ্গ, যেনে—বান্ধুসিনী, নাককাটী, তুৰগী-মূৰগী, সিদ্ধেশ্বৰী, বাঘেশ্বৰী, উৰুশী, ইত্যাদি।

(খ) বিল,—জলেশ্বৰ, গৰঙ্গা, ডিপো, বৰচলা, কামবাঙা, ইত্যাদি। সৰু আৰু দীঘল বিল কেতিয়াবা স্ত্ৰীলিঙ্গ হয়, যেনে—বৰচলী, ভেলেঙ্গী, বেকী কুজী, ইত্যাদি।

(গ) সাগৰ,—প্ৰশান্ত, শ্বেত, পীত, কৃষ্ণ, ইত্যাদি।

(৪) আকাশৰ ডাঙৰ জ্যোতিৰ্ময় বস্তুৰ নাম, যেনে—সূৰ্য, মেঘ, বৃহস্পতি, বাহু, কেতু, ইত্যাদি। জোন শব্দ স্ত্ৰীলিঙ্গ, কিয়নো তাৰ মূল স. জ্যোৎস্না (§ ৯১ক)।

(৫) কিছুমান মনৰ বৃত্তি বা ভাৱৰ নাম, যেনে—কাম (love or desire of sexual enjoyment), ক্ৰোধ (anger), স্নেহ (affection), ইত্যাদি। সাধাৰণতঃ ইসৰক ক্ৰীবলিঙ্গ বুলি ধৰা হয়। এই জাতিৰ বহুত্ৰ শব্দ বিশেষকৈ আকাৰন্ত শব্দ স্ত্ৰীলিঙ্গ, যেনে—বুদ্ধি (intelligence), ইচ্ছা (desire), তৃষ্ণা (thirst), ইত্যাদি।

(৬) বাৱসায়ী লোকৰ বা কৰ্মকৰ্তাৰ নাম, যেনে—যোদ্ধা (warrior), মালী (flierist), পাঠক (reader), নিশাচৰ (a night-watcher, a goblin), ঘাটুৱৈ (ferryman), ইত্যাদি।

দ্বিতীয়তঃ, তলত লিখা বিশেষত্বৰ শব্দ স্ত্ৰীলিঙ্গ হয়, অৰ্থাৎ—

(১) স্ত্ৰীজাতিৰ নাম, যেনে—মাখুন্দী (a female elephant), ছাগলী (she-goat), কাউৰী (femal crow), দাসী (maid servant), ইত্যাদি।

(২) তিথিৰ নাম, যেনে—পঞ্চমী (fifth day of the bright or dark fortnight), পূৰ্ণিমা (full-moon night), ইত্যাদি।

(৩) নদী, সৰু বিল আদিৰ নাম।

(ক) নদী,—গঙ্গা, যমুনা, কপিলী, ধনশিৰী, চম্পামতী, ভৰলী, ইত্যাদি। ডাঙৰ নদী পুংলিঙ্গ—যেনে, ব্ৰহ্মপুত্ৰ, গদাধৰ, গঙ্গাধৰ, দুধকোঁৱৰ, ইত্যাদি।

তৃতীয়তঃ, তলত লিখা জাতিৰ শব্দ ক্ৰীবলিঙ্গ, অৰ্থাৎ—

(১) সাধাৰণ অচেতন পদাৰ্থৰ নাম, যেনে—বাঁহ (bamboo), শিল (stone), ইত্যাদি।

(২) অৱস্থাৰ নাম বা ক্ৰিয়াবোধক শব্দ। যেনে, জীৱন (life), মৰণ (death), উৰণ (flight), ইত্যাদি।

(৩) কাৰো কাৰো মতে লিঙ্গভেদ কৰিব নোৱাৰা জীৱৰ নাম। যেনে, পৰুৱা (an ant), পতঙ্গ (insect). চাহী (a mite), জোঁক (a leech). শামুক (snail), মাছ (fish), ইত্যাদি। মতা (male) বা মাইকী (female) শব্দ যোগ কৰি ইসৰৰ লিঙ্গভেদ কৰা হয়। যেনে, মতা মৰুৰা (male spider), মাইকী মৰুৰা (female spider), ইত্যাদি। কেতিয়াবা, মাতা, 'মাতী' শব্দ যোগ কৰা হয়। এনে শব্দক উভয় লিঙ্গত থোৱা উচিত।

চতুৰ্থতঃ, কিছুমান শব্দ দ্বিলিঙ্গবাচক (common gender); যেনে, গৰু (cattle), পহু (deer, animal), ছাৱাল (child), চৰাই (bird), পোৱালী, পোৱালি (young of animals or birds), দামুৰি (calf), ইত্যাদি।

পঞ্চমতঃ, কিছুমান শব্দ নিত্য স্ত্রীলিঙ্গ-বাচক। তাৰ পুৰ্লিঙ্গবাচক শব্দ নাই; যেনে, আয়তী (woman having husband), পোহাৰী (female stall-keeper or hawker), পোৱাতী (a woman after confinement), গাভৰু (a maiden). শীৰতী বা ছৰনী (milch cow or buffalo), অপ্সৰা (celestial damsel), গাভিনী (pregnant woman or animal) ইত্যাদি।

কোনো কোনোৱে ককাই, ভাই, আদি শব্দক নিত্যপুৰ্লিঙ্গ আৰু ভনী, জীয়াৰী আদিক নিত্যস্ত্রীলিঙ্গ বুলি ধৰে। কাউৰী, মেকুৰী, বগলী আদি শব্দ বাস্তৱিকৈ স্ত্রীলিঙ্গ, কিন্তু বৰ্তমানত বহুত ঠাইত ইসৰক দ্বিলিঙ্গবাচক (of common gender) বুলি ধৰে।

২১৪। মূল (Derivation) : (ক) ওপৰত দিয়া সমুদায় নিয়মৰ মূল দিয়া সম্ভৱপৰ নহয়। কিন্তু মোটামুটি এই কথা কব পাৰি যে জাতি, গুণ বা অৱস্থা-বাচক সাধাৰণ সংস্কৃত শব্দৰ লিঙ্গ অক্ষুৰি অসমীয়া শব্দৰো লিঙ্গ নিৰ্দিষ্ট হয়। যেনে. পৰ্বতৰ নাম পুৰ্লিঙ্গ, কিয়নো সংস্কৃত পৰ্বত, গিৰি আদি পৰ্বত-বাচক শব্দ পুৰ্লিঙ্গ। সেইদৰে বাৰৰ নাম পুৰ্লিঙ্গ, কিয়নো সংস্কৃত 'দিবস', 'বাসৰ', 'দিন' (day) আদি শব্দ পুৰ্লিঙ্গ। সংস্কৃত 'তিথি' (lunar day) শব্দ স্ত্রীলিঙ্গ। সেই দেখি অসমীয়া তিথিৰ নাম স্ত্রীলিঙ্গ। সংস্কৃত 'নদী' (river) শব্দ স্ত্রীলিঙ্গ; সেই কাৰণে অসমীয়া নদীৰ নাম স্ত্রীলিঙ্গ। সাধাৰণতঃ অসমীয়াত পুৰুষৰ প্ৰকৃতি থাকা শব্দক পুৰ্লিঙ্গ আৰু স্ত্ৰীৰ প্ৰকৃতি থাকা শব্দক স্ত্রীলিঙ্গ অভিহিত কৰা হয়।

(খ) বড়ো ভাষাত অপ্ৰাণীবাচক আৰু জ্ঞানহীন জীৱ-বাচক শব্দ

ক্লীবলিঙ্গ। তেনে শব্দৰ পাচত বা আগত পুৰুষ বা স্ত্রীবাচক আন শব্দ যোগ কৰি তাৰ লিঙ্গ নিৰ্দেশ কৰা হয়। অসমীয়াতো তাৰ অনুকৰণে দেশজ আৰু বহুত তন্ত্ৰৰ শব্দৰ লিঙ্গ নিৰ্ণয় কৰা হয় (§ ২২০)।

২১৫। আকৃতিভেদে লিঙ্গভেদ (Gender according to terminations) :—

সংস্কৃতৰ দৰে আকৃতিভেদে অসমীয়া শব্দৰ লিঙ্গ ঠিক কৰা টান। অন্ত্য বৰ্ণৰ আকৃতিৰপৰা অনেক ঠাইত সংস্কৃত শব্দৰ লিঙ্গ ঠিক কৰিব পাৰি। অসমীয়াত কেৱল তৎসম শব্দৰ বিষয়েহে এই নিয়ম কিছু পৰিমাণে খাটে। তথাপি মোটামুটিভাৱে কব পাৰি যে অকাৰান্ত আৰু আকাৰান্ত প্ৰায় সকলো তন্ত্ৰৰ শব্দ পুৰুষ। আমি ইয়াত ক্লীবলিঙ্গকো পুৰুষৰ ভিতৰত ধৰিছো, কিয়নো তাৰ আকৃতি পৃথক নহয়। ঙ্কাৰান্ত অসমীয়া শব্দৰ যদি অকাৰান্ত বা আকাৰান্ত পুৰুষ শব্দ থাকে তেন্তে সেই ঙ্কাৰান্ত শব্দ ক্লীবলিঙ্গ। ইয়াত বাদে সাধাৰণ নিয়ম দিয়া সম্ভৱ নহয়, কিয়নো সংস্কৃতৰপৰা অসমীয়ালৈ শব্দ নামোতে শেষ স্বৰৰ নানা ৰকমৰ পৰিবৰ্তন ঘটে (§§ ১১১—১৩৭)। এই কথা পাহৰিব নালাগে যে প্ৰাকৃততে, বিশেষকৈ অপভ্ৰংশত লিঙ্গ-বিপৰ্যয় ঘটিছিল*।

(ক) প্ৰাবৃট্ শব্দ, তৰণি আদি সংস্কৃত ক্লীবলিঙ্গ শব্দ প্ৰাকৃতত পুৰুষ হয়। প্ৰাবৃট্ rainy season, প্ৰা. পাউসো; শব্দ autumn, প্ৰা. সবও; তৰণি boat, raft, প্ৰা. তৰণী, অ. তৰণি (হে. ১।৩১)।

(খ) দামন্, শিবস্ আৰু নভস্ ভিন্ন সকাৰান্ত আৰু নকাৰান্ত সংস্কৃত ক্লীবলিঙ্গ শব্দ প্ৰাকৃতত পুৰুষ হয় (হেমচ. ১।৩২)। সান্ত্ব :—যেনে, যশস্ fame, glory, প্ৰা. জসো, অ. যশ; স. তমস্ darkness, প্ৰা. তমো, অ. তম; স. তেজস্ essential nature of anything, semen, প্ৰা. তেও, অ. তেজ (blood); স. পয়স্ milk, প্ৰা. পও, অ. পয়। নাস্ত্ব :—যেনে, স. জন্মন্ birth, প্ৰা. জন্মো, অ. জন্ম, জনম; স. নৰ্মন্ amusement, amorous pastime or sport, প্ৰা. নৰ্ম্মো, অ. নাম (যেনে, ছচৰি-নাম); স. মৰ্মন্ the tender part of the body, প্ৰা. মৰ্ম্মো, অ. মৰম (affection)। সংস্কৃত ‘স্’=প্ৰাকৃত ‘ও’—পুৰুষ।

* “লিঙ্গমতন্ত্ৰম্”। হেমচ. ৪।৪৪৫। অন্তত্বম্=ব্যভিচাৰী।

(গ) অন্ধি অৰ্থবাচক আৰু বচনাদি সংস্কৃত ক্লীবলিঙ্গৰ শব্দ প্রাকৃতত পুল্লিঙ্গ স্বৰূপেও প্রয়োগ হয় (হেমচ. ১।৩৩)। যেনে, স. অক্ষীণি eyes প্রা. অচ্ছী, অক্খী, অচ্ছীইম্, অ. আঁখি; স. চক্ষুংবি eyes, প্রা. চক্খ, চক্খইম্, অ. চকু, চখু। বচনাদি:—যেনে, স. বচনানি speeches, প্রা. বয়ণা, বয়ণাইম্ (হে. ১।১৭৭), অ. বয়ন (যেনে, সেই বয়নে কৈছে—stated in that manner ; cf. § ১৪৪); স. কুলং race, family, প্রা. কুলো, কুলম্, অ. কুল (caste)। সংস্কৃত ‘ম্’=প্রা. ‘ম্’ আৰু স. আনি=প্রা. আইম্,—ক্লীবলিঙ্গ।

(ঘ) গুণাদি সংস্কৃত পুল্লিঙ্গ শব্দ প্রাকৃতত ক্লীবলিঙ্গতো প্রয়োগ হয় (হেমচ. ১।৩৪)। যেনে, স. গুণাঃ qualities, প্রা. গুণাইম্, গুণা, অ. গুণসৰ; স. দেৱাঃ gods, প্রা. দেৱাইম্, দেৱা, অ. দেৱজাক; স. খড়্গাঃ a sword, প্রা. খগ্গম্, খগ্গো, অ. খড্গ; মণ্ডলাগ্রঃ a round or pointed sword, প্রা. মম্‌ডলগ্গম্; মম্‌ডলগ্গো।

(ঙ) সংস্কৃত ইমনাস্ত, আৰু অঞ্জলি আদি পুল্লিঙ্গ আৰু ক্লীবলিঙ্গ শব্দ প্রাকৃতত জ্বীলিঙ্গ ৰূপেও প্রয়োগ হয় (হেমচ. ১।৩৫)। যেনে, স. এষ গৰিমা this greatness, প্রা. এসা গৰিমা, এস গৰিমা, অ. এই গৰিমা। সেইদৰে প্রাকৃত—এসা মহিমা। এস মহিমা this glory; স. ধূতিমা cunningness প্রা. (এসা) ধুতিমা, (এস-) ধুতিমা, অ. ধুতামি; স. অঞ্জলিঃ hollow of the folded hands, প্রা. (এসা) অম্‌জলী, (এস) অম্‌জলী; স. পৃষ্ঠং the back, প্রা. পিট্ঠি, পিট্ঠম্, অ. পিঠি; স. চৌৰ্যঃ theft, প্রা. চোৰিআ, চোৰিঅম্, অ. চুৰি; স. বশ্মিঃ rope, cord প্রা. বশ্মী, অ. বছি; স. গ্রন্থিঃ a knot প্রা. গম্‌ঠী, অ. গাঁঠি; ইত্যাদি। এনে শব্দ অসমীয়াত ক্লীবলিঙ্গ। এতেকে আকৃতিৰ পৰা অসমীয়া শব্দৰ লিঙ্গ ঠিক কৰা অসম্ভৱ।

২১৬। ইচ্ছামিক শব্দৰ ভিতৰত কেৱল চেতন প্রাণী বজুৰা শব্দৰ হে অসমীয়াত পুল্লিঙ্গ বা জ্বীলিঙ্গ ভেদ হয়। তন্ত্ৰিণ আন সমুদায় আৰী আৰু ফাৰ্চী শব্দক ক্লীবলিঙ্গত ধৰা হয়। কিন্তু সেই সেই শব্দৰ ৰূপ পুল্লিঙ্গৰ দৰে। অসমীয়া জ্বীপ্ৰত্যয়ে অসমীয়াত সোমোৱা ইচ্ছামিক শব্দৰো জ্বীপ্ৰত্যয় হয়। যেনে,

পুৰিঙ্গ

স্ত্ৰীলিঙ্গ ।

গোলাম (servant)	বাৰ্দ্ধী (maid servant)
চাহেব (master)	বিবী (married lady)
মেতব (sweeper)	মেতবনী (female sweeper)
চহিচ (syce)	চহিচনী (female syce)
জমিদাৰ (landlord)	জমিদাৰনী (landlady, wife of landlord)
আয়িন (surveyor)	আয়িননী (wife of a surveyor)
নাজিব (cashier)	নাজিবনী (wife of a cashier)

(ক) ইচলামিক পুৰিঙ্গ শব্দ অসমীয়াত কেতিয়াবা স্ত্ৰীলিঙ্গৰ নিচিনা প্ৰয়োগ হয়। যেনে, দাৰা channel; দৰিয়া river (ইচ্লা. দৰয়া); খানা a room (ইচ্লা. খান); ইত্যাদি।

(খ) কোনো কোনো ইচলামিক স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দ অসমীয়াত ক্লীৰলিঙ্গ হয়। যেনে, খতা fault (cf. খতা দি impute fault); তৰহ manner; দাৱাই medicine (ইচ্লা. দাৱা); কহ spirit; হুকুম Government order (ইচ্লা. হুকুমত); নালিছ complaint; ইত্যাদি।

(গ) দুনিয়া (world), দৰিয়া (river) আদি ইচলামিক শব্দ স্ত্ৰীলিঙ্গ।

(ঘ) জামিন (surety), মজুৰ (labour), মালিক (owner), দোচ (ইচ্লা. দোস্ত=friend) আদি ইচলামিক শব্দ পুৰিঙ্গ।

(ক) সংস্কৃত স্ত্ৰীপ্ৰত্যয় (Sanskrit feminine affixes)।

২১৭। (১) সংস্কৃত স্ত্ৰীলিঙ্গত অকাৰান্ত শব্দৰ পাচত ‘আপ্’ হয়; ‘প্’ ইং গৈ ‘আ’ থাকে। যেনে, মনোৰম lovely, fascinating স্ত্ৰী. মনোৰমা; শিৱ the third god স্ত্ৰী. শিৱা। আপ্-প্ৰত্যয় যোগত অক্ৰান্ত শব্দ ইকা-ভাগান্ত হয়। যেনে, গায়ক singer স্ত্ৰী. গায়িকা; পাঠক reader স্ত্ৰী. পাঠিকা; বালক boy স্ত্ৰী. বালিকা; নায়ক leader স্ত্ৰী. নায়িকা; লেখক writer স্ত্ৰী. লেখিকা।

(২) (ক) জাতিবাচক অকাৰান্ত শব্দৰ পাচত স্ত্ৰীলিঙ্গত ‘ঈপ্’ হয়; ‘প্’ ইং গৈ ‘ঈ’ থাকে। যেনে, সিংহ lion, স্ত্ৰী. সিংহী; বিড়াল cat, স্ত্ৰী. বিড়ালী; ব্ৰাহ্মণ, স্ত্ৰী. ব্ৰাহ্মণী। সেইদৰে নাস্ত আৰু নদাদি শব্দৰ পাচতো

স্ত্রীলিঙ্গে ‘ঈপ্’ হয়। যেনে, হস্তিন্ elephant স্ত্রী. হস্তিনী; বাজন্ king, স্ত্রী. বাজ্ঞী; নদ river, স্ত্রী. নদী; নট actor স্ত্রী. নটী; গোব white-coloured, স্ত্রী. গোবী; তৰুণ young স্ত্রী. তৰুণী; কদল plantain, স্ত্রী. কদলী।

(খ) যাতৃ (a husband's brother's wife), স্বসৃ (sister), মাতৃ (mother), ননান্দৃ (husband's sister), ছহিড়ৃ (daughter) আৰু চতসৃ ভিন্ন ঋকাবাস্ত শব্দ স্ত্রীলিঙ্গত ঈবস্ত হয়। যেনে, যাতৃ maker, bearer, স্ত্রী. যাত্ৰী (a nurse); হস্তৃ a slayer, killer, স্ত্রী, হস্ত্ৰী; কৰ্তৃ doer, স্ত্রী, কৰ্ত্ৰী।

(গ) ঞ্ণবাচক উকাবাস্ত শব্দ স্ত্রীলিঙ্গত ঈবস্ত হয়। যেনে, তন্ন thin, lean, স. তন্নী; লঘু light, লঘ্ণী।

(৩) স্বাক্ষবাচক শব্দ শেষত থাকিলে স্ত্রীলিঙ্গত যৌগিক বিশেষণ শব্দ বিকল্পে ঈবস্ত হয়। যেনে, চাক-মুখা a woman with lovely face; বিম্বোষ্ঠী, বিম্বোষ্ঠা a woman with lips as ruddy or cherry as the Bimba fruit.।

(৪) ইন্দ্র, কদ্র, শক্ৰ, ভৱ (Siva), সৰ্ব (Siva), বৰুণ আৰু মৃড় (Siva) শব্দৰ পাচত ‘আনী’ প্রত্যয় হয়। যেনে, ইন্দ্রাণী, কদ্রাণী।

(৫) আচাৰ্য, আৰু সূৰ্য্যৰ স্ত্রীলিঙ্গত ‘আনী’ বা ‘আপ্’ হয়। যেনে, আচাৰ্যানী, আচাৰ্যা spiritual preceptress; সূৰ্য্যাণী, সূৰ্যা sun's wife.

(৬) মাতুল (maternal uncle), উপাধ্যায় (teacher or preceptor), ক্ষত্ৰিয় (a caste) আৰু আৰ্য (Aryan, noble) শব্দৰ পিচত স্ত্রীলিঙ্গ ‘আনী’, ‘ঈপ্’ আৰু ‘আপ্’ প্রত্যয় হয়। যেনে, মাতুলানী মাতুলী, মাতুলা maternal aunt; উপাধ্যায়ানী, উপাধ্যায়ী, উপাধ্যায়া preceptress.।

সম্পূৰ্ণ সংস্কৃত স্ত্রীপ্রত্যয় ইয়াত দিয়া অনাবশ্যক।

(খ) অসমীয়া স্ত্রীপ্রত্যয় (Assamese feminine affixes)।

২১৮। তৎসম আৰু বহুত অৰ্ধ-তৎসম অসমীয়া শব্দত সংস্কৃত স্ত্রীপ্রত্যয় যোগ হয়। তন্ত্ৰৰ আৰু দেশজ শব্দত নিম্নলিখিত স্ত্রীপ্রত্যয় যোগ হয়।

(১) জাতিবাচক তন্ত্ৰৰ অকাবাস্ত শব্দৰ পাচত স্ত্রীলিঙ্গত কেতিয়াবা ‘ঈ’ প্রত্যয় যোগ হয়। যেনে—কাউৰ (crow), স্ত্রী. কাউৰী; ছাগল

(goat) - হাগলী ; মেকুৰ (cat) - মেকুৰী ; কোঁৱৰ (prince) - কোঁৱৰী ; ভালুক (bear) - ভালুকী ; বান্দৰ (monkey) - বান্দৰী ; ইত্যাদি ।

(২) সচৰাচৰ আকাৰান্ত তন্ত্ৰৰ শব্দৰ পাচত স্ত্রীলিঙ্গত 'ঈ' প্ৰত্যয় হয় । যেনে, খুড়া (uncle) - খুড়ী ; জেঠা (father's elder brother) - জেঠী ; পেহা - স্ত্ৰী. পেহী (father's sister) ; বগুলা (the Indian crane) - বগলী, বগুলী ; ফৈচা (person having flat nose) - ফৈচী ; মোমাই, মামা (maternal uncle) - মাই, মামী ; আপা (lit, father ; boy) - আপি, আপী (lit, mother ; girl) ; কজলা, কাজলা (purple) - কাজলী (said of cow) ; উজল-দাঁতা, উছলা-দাতা (a person having prominent fore-teeth) - উজল-দাঁতী, উছলা-দাতী ; বগা (white) - বগী ; বেটা (son) - বেটী ; বুঢ়া (old man or animal) - বুঢ়ী ; মাতা (male) - মাতী (female) ; কিন্তু মতা (male) - মাইকী (female) ; লিগিৰা (attendant) - লিগিৰী ; বেঙা (one unable to articulate clearly) - বেঙী ; ইত্যাদি ।

(৩) কিছুমান বিশেষ জন্তু বুজুৱা শব্দৰ পাচত স্ত্রীলিঙ্গ 'ঈ' আৰু ৰূপান্তৰিত অনী যোগ হয় । যেনে, মখনা, মাখনা (male elephant without tusks) - মাখনী ; পেৰা, পাৰা (he buffalo) - পেৰী, পাৰী ; পঠা, পাঠা (male deer, goat, etc.) - পাঠী ; টঙনা (colt) - টাঙনী (filly) ; ঢেকুৰা (dog) - ঢেকুৰী, ঢেকুৰনী (bitch) ; মলুৱা (male monkey) - মলুৱানী ; ভুৰা (wild pig) - ভুৰী (wild hog), বোন্দা (male cat) - বন্দী ; ইত্যাদি ।

(৪) বস্তু বা বান আৰু মন্তু বা মান প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ স্ত্রীলিঙ্গত যথাক্ৰমে 'ৱতী' বা 'ন্তী' আৰু 'মতী' প্ৰত্যয় হয় । যেনে, গুণৱান বা গুণৱন্ত (meritorious) - গুণৱতী ; শ্ৰীমান বা শ্ৰীমন্ত (prosperous ; healthy) - শ্ৰীমতী ; ৰূপৱন্ত, ৰূপৱান (handsome, beautiful) - ৰূপৱতী, ৰূপন্তী ; ফুলৱন্ত (skilled in ornamental work) - ফুলৱতী, ফুলন্তী, ফুলতী ; বুদ্ধিমন্ত, বুদ্ধিমান (intelligent) - বুদ্ধিমতী ; ইত্যাদি ।

(৫) পুৰিঙ্গ তন্ত্ৰৰ শব্দৰ অন্তঃস্থিত (অস্পষ্ট) অ, আ, ই, ঈ, আৰু উ, ঊ-ৰ ঠাইত যথাসম্ভৱ অনী, আনী, ইনী আৰু উনী প্ৰত্যয় হয় আৰু এ, ঐ, ও, ঔ-ৰ পিচত অনী প্ৰত্যয় হয় । 'অনী'-ৰ অ-ৰ ঠাইত ই, ঈ, এ,

ঐ-ব পিচত য় আক উ, উ, ও, ঔ-ব পিচত য় হয় (সন্ধিৰ নিয়ম দেখা ; §§৬৪—৭৯)। যেনে, চড়াল—চড়ালনী ; কায়স্থ—কায়স্থনী ; হিৰা—হিৰানী ; কলিতা—কলিতানী ; মালী (florist)—মালিনী ; মিৰি—মিৰিয়নী ; বন্ধু (friend)—বন্ধুবনী ; সাধু (sage)—সাধুবনী ; পাড়ে (a sect of Brahmins)—পাড়েয়নী ; বাঢ়ৈ (carpenter)—বাঢ়ৈয়নী ; ভাটৌ, ভাটৌ (parrot)—ভাটৌবনী, ভাটৌবনী ; ইত্যাদি। ক'বাত ক'বাত অনী আক ইনী প্রত্যয় কেতিয়াবা 'এনী' হয়। যেনে, কায়স্থেনী, হিৰেনী ; ইত্যাদি।

(৬) কিছুমান (স্পষ্ট বা অস্পষ্ট) অকাবাস্ত পুল্লিঙ্গ শব্দৰ পাচত জ্বীলিঙ্গে 'অনী' বা 'ইনী' আক 'ঈ' হয়। যেনে, শিয়াল (jackal)—শিয়ালনী, বা শিয়ালী ; বামুণ (Brahmin)—বামুণনী বা বামুণী ; গোপ (milkman)—গোপিনী বা গোপী ; সিংহ (lion)—সিংহিনী বা সিংহী ; বান্ধস (cannibal)—বান্ধসিনী বা বান্ধসী ; পিশাচ (a fiend, devil)—পিশাচিনী বা পিশাচী ; ইত্যাদি।

(৭) কেতিয়াবা অকাবাস্ত বা আকাবাস্ত শব্দৰ অন্ত্যস্বৰৰ ঠাইত জ্বীলিঙ্গত 'ইনী' প্রত্যয় হয়। যেনে, বাঘ (tiger)—বাঘিনী ; যধ (mister)—যধিনী ; অপ'চা (unskilled in work ; lit. a bad cook or bad worker,—a term of abuse. §১২২ দেখা)—অপ'চিনী ; নাগ (fabulous serpent demon said to inhabit the Patala)—নাগিনী ; ইত্যাদি।

(৮) ধোবা আদি কিছুমান পুল্লিঙ্গ শব্দৰ শেষত 'অনী' বা 'নী' প্রত্যয় হয় আক ঝিকলৈ উপধা ওকাৰ আক অন্ত্য অকাৰ আক আকাৰ উকাৰ হয়। যেনে, কোঁচ (a caste) কোঁচনী বা কুঁচুনী ; ডোম (a caste)—ডোমনী বা ডুমুনী ; স্মৃত (a caste)—স্মৃতনী বা স্মৃতুনী ; চোৰ (a thief)—চোৰণী বা চুৰণী ; ধোবা (a washerman)—ধোবানী বা ধুবুনী ; ভূত (a ghost)—ভূতনী বা ভূতুনী ; ইত্যাদি।

(৯) কিছুমান তন্ত্ৰৰ শব্দে জ্বীলিঙ্গত 'নী', 'বী', 'তী' আদি নানা প্রত্যয় গ্রহণ কৰে (তদ্ধিত দেখা, §§৪২৯-৪৯৫)। যেনে, কলা (deaf)—কালবী ; খোড়া (lame)—খোড়তী ; ডেকা (youth)—ডেকেবী ; বেঙা (idiot ; unable to articulate clearly)—বেঙী, বেঙুবী ; শহুৰ (father-in-law)—শাহু ; গৃহস্থ, গিৰস্থ (householder)—গিথেনী, গিৰাতেনী ;

কিন্তু গিৰীহঁত (householder, master of the house)—গিৰীহঁতনী ; বৰগিৰী (wife's elder brother)—বৰগিৰেণী ; ইত্যাদি।

(১০) কিছুমান তদ্ভৱ পুল্লিঙ্গ শব্দৰ অনুৰূপ স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দ নাই। সেই শব্দৰ পৰিবৰ্তে স্ত্ৰীলিঙ্গত আন শব্দ ব্যৱহৃত হয়। যেনে, কোৱা, কাৱা (a crow)—কাউৰী (§২১৮।১) ; দমৰা, দামৰা (a bull-calf)—হেউৰী, কাল্লা ; দাঁতল (a tusker)—মাখুন্দী (§২১৮।৩) ; শৰ (antelope)—ভেলেঙ্গী, ধুলী ; বৰ বা দৰা (bridegroom)—কন্থা ; ককাই (elder brother)—বৌ ; মুনিহ (man)—তিকতা, তিৰী ; পো (son)—বোৱাৰী ; পৈ (husband)—ঘৈণী ; বোপাই (father)—আই ; ভিনীহি (elder sister's husband)—বাই, দেৱৰ (husband's younger brother)—জা ; লৰা (boy)—জোৱালী ; বন্দী (attendant)—বেটী ; ভাৱৈ (father's friend)—আমৈ ; বলদ বা বাজন (bullock, ox)—গাই ; গোহাই বা গগৈ (Ahom nobleman)—আইচু, গাভৰু, জোঁৱাই (son-in-law) - জী ; ইত্যাদি।

২১৯। সাধাৰণ লিঙ্গাত্মক শব্দৰ শেষত 'মতা' (বা মাতা), 'টো', 'টি' বা 'জন' শব্দ যোগ কৰি পুল্লিঙ্গ আৰু 'মাইকী' (বা মাতী), 'টী' বা 'জনী' শব্দ যোগ কৰি স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দ নিৰ্দেশ কৰা হয়। যেনে, কুকুৰটো (the dog) ; মানুহজন (the man) ; গৰুজনী (the cow) ; মানুহজনী (the woman) ; মাতী হাঁহ (duck) ; মতা হাঁহ (drake) ; ইত্যাদি। না-মনিৰ ফালে 'আপা', 'আপি' শব্দ আগত বহুৱাইও লিঙ্গ নিৰ্দেশ কৰে। যেনে, আপা ছাৱা বা ছলি (male child)—আপি ছাৱা বা ছলি (female child)*।

২২০। মূল (Derivation) :

(ক) সংস্কৃত আদি ইণ্ডো-এৰিয়ান (Indo-Aryan) ভাষাত জ্ঞানবান আৰু চেতন প্ৰাণীক হে যে সিবিলাকৰ লিঙ্গ অনুসৰি পুল্লিঙ্গ বা স্ত্ৰীলিঙ্গত অভিহিত কৰা হয় এনে নহয়, কিন্তু অচেতন বস্তু আৰু গুণবাচক সংজ্ঞা বা মনৰ ভাৱকো পুল্লিঙ্গ বা স্ত্ৰীলিঙ্গৰ লক্ষণ থকা বুলি ধৰি সিবিলাকক পুল্লিঙ্গ বা স্ত্ৰীলিঙ্গ-বাচক বোলা হয়। সেইদেখি লিঙ্গ চিনিব নোৱাৰাৰ কাৰণে স্ত্ৰীলিঙ্গত

Cf. The name আপিছলি (আপিশলি)—the famous Sanskrit Grammarian who flourished just before পাবিনি।

গণ্য কবিবলগীয়া বহুত সংজ্ঞা শব্দক জ্বী বা পুৰুষৰ প্ৰকৃতিবিষিষ্ট বুলি কল্পনা কৰি পুৰিঙ্গ বা জ্বীলিঙ্গবাচক বোলা যায়। ইণ্ডো-এৰিয়ান ভাষাৰপৰা ওলোৱা আন প্ৰাকৃতিক ভাষাৰ দৰে অসমীয়াতো এই নিয়ম কিছু পৰিমাণে বৰ্দ্ধিত হৈছে। যেনে, অ. উষা (dawn, জ্বী); জোনবাই (moon; from স. জ্যোৎস্না, প্ৰা. জ্যোৎস্না, জ্বী.)। বড়ো আৰু ড্ৰাবিড়ী ভাষাত কেৱল সকলো জ্ঞানহীন আৰু অপ্ৰাণী-বাচক শব্দকহে যে ক্লীবলিঙ্গ বুলি ধৰা হয় এনে নহয়, সকলো প্ৰাণীবাচক শব্দকে, ইমান কি লিঙ্গাত্মক মানুহ-জাতি বুজুৱা শব্দকো ক্লীবলিঙ্গ-বাচক বোলা হয়। বড়ো আৰু ড্ৰাবিড়ী ভাষাত জ্ঞানী-অজ্ঞানী, চেতন-অচেতন, জ্ঞানৱান-জ্ঞানহীন বস্তু বুজুৱা সকলো শব্দকে একে শাৰীতে থোৱা হয় আৰু অপ্ৰাণীবাচক লিঙ্গহীন বোলা হয়। সেইসব ভাষাত আন কিছুমান পুৰুষ আৰু জ্বীবাচক শব্দ যোগ কৰি তেনে সাধাৰণ লিঙ্গাত্মক শব্দৰ লিঙ্গ নিৰ্দেশ কৰা হয়। ড্ৰাবিড়ী ভাষাত তেনে পুৰুষ বা জ্বীবাচক শব্দ সাধাৰণ লিঙ্গাত্মক শব্দৰ আগত যোগ কৰা হয়, কছাৰী ভাষাত পাচত বহুৱা হয়, গাৰো ভাষাত আগত বা পাচত আৰু চুটিয়া ভাষাত আগত বহুৱা হয়। যেনে, কছাৰী—বুৰ্মা (goat); বুৰ্মা ফাঠী (he-goat), বুৰ্মা ফাঠী (she-goat); ওমা (pig, hog), ওমা বুদ্ধা (boar), ওমা বুদ্ধী (sow)। গাৰো—মাচ্ছু (cattle); মাচ্ছু বিফা (bull or bullock), মাচ্ছু বিমা (cow); বিচা (child); মিআ বিচা (boy), মিছিক বিচা (girl); চুটিয়া—মেচা (tiger); মুকাণ্ড মেচা (tiger—male), মিচিগু মেচা (tigress); ইত্যাদি। অসমীয়াত কছাৰী আৰু গাৰো ভাষাৰ নিয়মে “বোড়াটো” (the horse), “বোড়াজনী” (the mare) আদি পদত লিঙ্গবাচক ‘টো’, ‘জনী’ আদি শব্দ প্ৰতিপদিকৰ পাচত যোগ কৰা হয়। কিন্তু সচৰাচৰ গাৰো চুটিয়াৰ নিয়মে পঠা-পাঠী, বোন্দা-বুদ্ধী, পেৰা-পেৰী আদি লিঙ্গ-বাচক শব্দ প্ৰতিপদিকৰ আগত বহুৱা হয়। যেনে, পাঠী ছাগল বা ছাগলী (she goat), পেৰা মৈহ (he-buffalo), ভুৰা বৰা (wild boar), ইত্যাদি। বড়ো ভাষাত ভিন ভিন শব্দৰ বিশেষণ স্বৰূপে ভিন ভিন লিঙ্গাত্মক শব্দ যোগ হয়। অসমীয়াতো তেনে। ড্ৰাবিড়ীত এনে নিয়ম থাকিলেও কোনো লিঙ্গাত্মক ড্ৰাবিড়ী শব্দ অসমীয়ালৈ অহা নাই। কিন্তু বড়ো ভাষাৰ তেনে শব্দ (যেনে, বোন্দা, বুদ্ধী, মাখুন্দী, পাঠী, ইত্যাদি) আমাৰ ভাষালৈ আহিছে। সেই-

দেখি এইদৰে লিঙ্গাত্মক শব্দ যোগ কৰাৰ নিয়ম বড়ো ভাষাৰ পৰাহে আমাৰ ভাষাত সোমাইছে বুলি ধৰিব পাৰি।

(খ) কেইটিমান লিঙ্গাত্মক শব্দ ভিন ভিন ভাষাৰপৰা লোৱা হৈছে। যেনে, বোপাই (father) from স. বপ্ৰঃ, কিন্তু আই (mother) from কছাৰী—আই, ভুটিয়া—আই, চুটিয়া—য়োয়ো আৰু তামিল—আয়ি (mother); মতা (male) from ইচ্লা. মদ (male) কিন্তু মাইকী (female) from চুটিয়া মিচিগু, গাৰো মিছিক (female), নহলে স. মাতৃকা (mother), বঙ্গালী ‘মাগ্গী’ৰ অনুকৰণ। দঁতাল (tusker) from স. দন্ত (tooth), কিন্তু মাখুন্দী (female elephant) from কছাৰী—মাখুন্দী (female elephant); আপা (male child, boy) from কছাৰী—আফা, গাৰো—আফা, ভুটিয়া—আপ্পা আৰু তামিল—আপ্পান (father), কিন্তু আপি (female, girl) from বৈদিক—আপি: (ঋক্ ১২।২৬৩, ১৩।১১৬) *; ডেকা (young man) from চুটিয়া—ডেকাণ্ড., কিন্তু ডেকেৰী (young girl, virgin) from স. ডিক্কাৰী (young girl। ককাই-বো, ভিনীহি-বাই আদিৰ কথাও তেনে।

‘টো’-ৰ মূল স. স্তোকং (a little), প্রা. থোঅং (হেমচ. ২।৪৫); হিন্দী থু, অস.—টো; টি তাৰ বিকৃতি। বা বৈদিক ত্য (বা ত্যম্, ত্যে plural) = the (ঋক্ ১।৫০।১, ২; ১।৫১।১; ১।৫২।১)। জন (man) from স. জন, বৈ. জন (man; ঋক্ ৮।৬।৪৬, ৪৮); জনী (female, woman) from স. জনি, জনী, বৈ. জনি, জনী (wife, woman; ঋক্ ৪।৫২।১; ৫।৬।১৩, ১০।১০।৩)।

২২১। স্ত্ৰীপ্ৰত্যয়ৰ মূল (Derivation of feminine affixes)।

অসমীয়া স্ত্ৰীপ্ৰত্যয়ৰ আলোচনা তদ্বিতৰ লগত পোৱা যাব (§§ ৪২৯-৪৩৫)। সম্প্ৰতি ইয়াত সাধাৰণ প্ৰত্যয়ৰ মূল দিলো।

* “আ হি য়া সুনয়ে পিতাপিৰ্যজত্যাপয়ে। সখা সখ্যে ববেণ্যঃ”। ঋক্ ১।২৬।৩

“For (হি), the father (পিতা) certainly (অ) sacrifices (আয়জতি) for the son (সুনয়ে), a woman (আপি:) for relation and the best (ববেণ্য:) friend (সখা) for his friend (সখ্যে)।”

“আপি: পিতা প্ৰমতি: সোমানাং ভূমিবন্ত্যিষক্ণং মৰ্ত্তানাম্।” ঋক্ ১।৩১।১৬

—Thou art mother (আপি:), father (পিতা) the great intellect of the good-hearted, the mover and sage and maker of mortal.

(১) ‘ঈ’-প্রত্যয় : অসমীয়া ‘ঈ’ প্রত্যয় সম্ভবতঃ সংস্কৃত ‘ঈপ্’ প্রত্যয়ৰ কপাস্তৰ নহয়। ইয়াৰ মূল সংস্কৃত তদ্ধিত প্রত্যয় ‘ইকা’। ‘ইকা’ প্রাকৃতত ‘ইআ’ আৰু অসমীয়াত সন্ধি হৈ ‘ঈ’ হয় (§§ ৭৫, ১১৭)। যেনে, মাহী (aunt), ঘুড়ী (filly), ইত্যাদি।

(২) ‘অনী’ প্রত্যয় : অসমীয়া অনী প্রত্যয় সংস্কৃত আনী প্রত্যয়ৰ কপাস্তৰ মাত্র (§ ২১৭।৩)। যেনে, বৰুণ—বৰুণনী।

(৩) অসমীয়া ইনী, নী প্রত্যয় সংস্কৃত তদ্ধিত প্রত্যয় ‘ইনী’, ‘ইনি’ বা স্বার্থিক প্রত্যয় ‘ক’ৰ যোগত লব্ধ ‘ইনিকা’ৰ কপাস্তৰ। প্রাকৃতত এই দুই প্রত্যয় যথাক্রমে ইণী আৰু ইণিআ আৰু অসমীয়াত তাৰপৰা ‘ইনী’ হৈছে। যেনে,

সংস্কৃত	প্রাকৃত	অসমীয়া
হস্তিন্ (পু.) Elephant.	হথী	হাতী
হস্তিনী (স্ত্রী)	হথিণী	হাতিনী
হস্তিকঃ=হস্তিন্+ক (পু.)	হথিও	হাতী
হস্তিনিকা (১)=হস্তিনী+কা (স্ত্রী.)	হথিণিআ	হাতিনী
তৈলিন্ (পু.) Oilman.	তেল্লী	তেলী
তৈলিনী (স্ত্রী)	তেল্লিণী	তেলিনী
তৈলিকঃ=তৈলিন্+ক (পু.)	তেল্লিও	তেলী
তৈলিনিকা=তৈলিনী+কা (স্ত্রী)	তেল্লিণিআ	তেলিনী
চক্ৰধাৰিকঃ (পু.) Nobleman.	চক্ৰধাৰিও	চৌধাৰী
চক্ৰধাৰিনিকা (স্ত্রী)	চক্ৰধাৰিণিআ ।	চৌধাৰিণী
চক্ৰধাৰিণী		ইত্যাদি।

(৪) অসমীয়া মস্ত আৰু বস্ত প্রত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত তদ্ধিত প্রত্যয় মৎ আৰু বৎ আৰু বৈদিক প্রত্যয় মন্ত্ আৰু বন্ত্ (cf. বৈদিক—গোমস্ত=rich in cows ; অশনিমস্ত=possessing the thunderbolt ; চক্ষুশ্বস্ত=possessed of eyes ; অশ্ববস্ত=owning horses ; সখিবস্ত=having friends ; পয়শ্বস্ত=containing water ; বোমশ্বস্ত=hairy, ইত্যাদি। প্রাকৃতত ইহঁত যথাক্রমে মংত আৰু বংত (বা মংতে আৰু বংতে) আৰু অসমীয়াত মন্ত আৰু বন্ত হৈছে। প্রাকৃতৰ দ্বীলিঙ্গত উভয়ে মংতী আৰু বংতী বা স্বার্থিক-

প্ৰত্যয় 'ক' (= অ)ৰ যোগত মংতিয়া আৰু বংতিয়া হয়। শেযোক্ত প্ৰত্যয় দুটা অসমীয়াত সন্ধিব নিয়মে (§§৭৫,১১৭) মতী আৰু বতী হয়। অৱশ্যে মতী আৰু বতী প্ৰত্যয় সংস্কৃতৰ পৰা পোনে পোনে আহিছে বুলিও ধৰিব পাৰি। কিন্তু তেতিয়া মন্ত আৰু বন্ত প্ৰত্যয় পোৱা নাযায়। সংস্কৃত বহুবচনত হে মন্ত আৰু বন্ত প্ৰত্যয় হয়। কিন্তু বৈদিকত একবচনতে এই দুই প্ৰত্যয় হয়। যেনে, কুমন্তঃ capable; অশ্ববন্তঃ = owing horses, ইত্যাদি (see Macd. Vedic Gramm. § 182,2, আৰু তদ্বিত § ৪৫৪)।

সপ্তম অধ্যায় ।

সংজ্ঞাশব্দ (Noun) ।

বচন (Number)

২২২। বচন (Number) : অসমীয়া ভাষাত দুটা বচন আছে,—একবচন (singular number) আৰু বহুবচন (plural number)। এটা বস্তু বুজালে একবচন আৰু তাতকৈ বেছি বস্তু বুজালে বহুবচন হয়। যেনে, মানুহ man (একবচন), মানুহবিলাক men (বহুবচন)।

২২৩। মূল (Derivation) : সংস্কৃতত তিনিটা বচন,—একবচন, দ্বিবচন আৰু বহুবচন। সংজ্ঞাশব্দে এটা বস্তু বুজালে একবচন, দুটা বস্তু বুজালে দ্বিবচন আৰু তাতকৈ বেছি বস্তু বুজালে বহুবচন হয়। বৈদিকত দ্বিবচন বিকল্পে হয় অৰ্থাৎ য'ত সংস্কৃতত দ্বিবচন হয় তেনে ঠাইত বৈদিকত দ্বিবচন বা বহুবচন হয়। যেনে, বৈ. উভা যন্তৰা = স. উভৌ যন্তৰৌ (both governors or drivers) ; উভা দেৱা both aspects of God (cf. 'উভা দেৱা দিৱিস্পৃশেন্দ্ৰৱায়ু হৱামহে = we invoke Indra-Vayoo, the twofold aspects of God, residing in heaven, ঋক্. ১২৩২)। প্রাকৃতত দ্বিবচন তেনেই লোপ পালে *। যেনে, প্রা. 'দোহি বাহুহি ষেড়ন্তি দম্পঙ্গে হা পৰোপ্ফৰং = স. দাভ্যাং ৰাহভ্যাং ষেড়ন্তে দম্পতী হা পৰম্পৰম্ (the man and the wife clasp each other with both hands) = অ. দুই বাহুৰে বেড়ে, ইত্যাদি। প্রাকৃতৰ নিয়মে অসমীয়াতো দ্বিবচন নাই। সেই দেখি অসমীয়াত বচন দুটি।

২২৪। মৌলিক আৰু যৌগিক বহুবচন (Simple and compound plurals)

অসমীয়া বহুবচন তিনি ৰকমে নিৰ্দিষ্ট হয়।

(১) সংজ্ঞা শব্দৰ পাচত সৰ, সকল, জাক, গণ, বিলাক, গিলা, বোৰ, লোক, মান, মখা. বৃন্দ, নিকৰ, খান, আদি শব্দ যোগ কৰি সচৰাচৰ বহুবচন

* 'দ্বিবচনে বহুবচনম্—কাভ্যায়ন ৫।১০৬, বৰক. ৫.৬৩

'বহুবচনস্ত বহুবচনম্'। হেমচ. ৩।১৩০

বুজুৱা হয়। যেনে, সখিসৰ (friends), দেৱতাসকল (gods), পখীজাক (birds), মানুহবিলাক (men), ইত্যাদি।

(২) কেতিয়াবা সংজ্ঞা শব্দত কোনো প্ৰত্যয় যোগ নকৰিও বহুবচন বুজুৱা হয়। যেনে, সামাজিক লোক men of the society or assembly; 'ৰাজ সমজাৰ লোক আছে চাই চাই', হেমসৰ। 'ব্ৰজবাসী তোমাত অপৰিমা প্ৰাণ চিত্ত', শঙ্কৰ।

সংখ্যা বুজাব লাগিলে সংখ্যাবাচক শব্দটো সংজ্ঞা-শব্দৰ আগত বহুৱা হয়; কিন্তু সংজ্ঞা-শব্দৰ আকৃতি একে থাকে। যেনে, দহোটা কুকুৰ ten dogs।

(৩) কেতিয়াবা সংজ্ঞা-শব্দটো বাৰ বাৰ উচ্চাৰণ কৰিও বহুবচন বুজুৱা হয়। যেনে, 'একেটা কলী গাই, ঘাটে ঘাটে পানী খাই।' (lit. there is only one black cow and she drinks water from ghat to ghat = a fish-hook visits ghats)।

প্ৰথম বিধ বহুবচনক যৌগিক (compound plural) আৰু দ্বিতীয় আৰু তৃতীয় বিধক মৌলিক (simple plural) বহুবচন বুলিব পাৰি।

২২৫। সৰল আৰু তিৰ্যক আকৃতি (Direct and oblique forms) :

কিছুমান শব্দত বহুবচনৰ চিন যোগ কৰোঁতে বা তাৰ দ্বাৰা বহুবচনৰ অৰ্থ প্ৰকাশ কৰোঁতে শব্দটোৰ কোনো পৰিবৰ্তন নঘটে। যেনে, দেৱগণ, বন্ধুসকল, মানুহবিলাক। এনে শব্দৰ একবচন আৰু বহুবচনক যথাক্ৰমে সৰল একবচন (direct singular) আৰু সৰল বহুবচন (direct plural) বোলে। কিছুমান শব্দত বহুবচনৰ চিন যোগ কৰোঁতে শব্দটোৰ অলপ লৰচৰ ঘটে। যেনে, তোমালোক (for তুমি + লোক), তাৰাসৰ, ইত্যাদি। এনে শব্দত বিভক্তি যোগ হলেও সেইদৰে আকৃতি সলায়। যেনে, মো-ৰ, মো-ক, মো-লৈ, তোমা-ক, তোমা-ৰ, তোমা-ত, ইত্যাদি। এই শেষোক্ত বিধ শব্দৰ বহুবচনক তিৰ্যক বহুবচন (oblique plural) আৰু তাৰ একবচনক তিৰ্যক একবচন (oblique singular) বোলে আৰু শব্দটোৰ এনে আকৃতিক তিৰ্যক আকৃতি (oblique form) বোলে। কিছুমান বহুবচনৰ প্ৰত্যয়, যেনে, হুঁত, হুন, আঁহা—বাস্তৱিকৈ শব্দৰ তিৰ্যক আকৃতিত প্ৰযোজ্য বিভক্তি বা তিৰ্যক আকৃতিৰ শব্দ। কিন্তু সিবিলাক যোগ হওঁতে সংজ্ঞা-শব্দৰ কোনো

পৰিবৰ্তন নঘটে। সিবিলাক যৌগিক বহুবচনৰ প্ৰত্যয়ৰূপে অসমীয়াত ব্যৱহৃত হয়। কিন্তু সিবিলাক প্ৰত্যয় তিৰ্যক (oblique terminations)।

২২৬। যৌগিক বহুবচনৰ মূল (Derivation of compound plural terminations)

(ক) সংস্কৃতত প্ৰত্যয়ৰ দ্বাৰা শব্দৰ আকৃতি পৰিবৰ্তিত কৰি বহুবচন নিৰ্দেশ কৰা হয়। যেনে, নৰঃ (a man), নৰাঃ (men), নৰৈঃ (by men) ইত্যাদি। কিন্তু তিব্বতীয় বা বড়ো ভাষাত প্ৰত্যয় নহয়; সমষ্টিবোধক স্বতন্ত্ৰ শব্দ হৈ প্ৰাতিপদিকৰ পাচত যোগ কৰি বহুবচন নিৰ্দেশ কৰা হয়। কছাৰী—ফুৰ্, ফ্ৰা, ফৰ্, গাৰো—বাং, ডাং, চুটিয়া—ৰাজু, লাজু, ছিগা, ভুটিয়া—চু, সমষ্টিবোধক শব্দ। ইবিলাক শব্দ শব্দৰ শেষত যোগ কৰিলে বহুবচন হয়। যেনে, কছাৰী—নূ (a house), নূ-ফুৰ্ (houses); গাৰো—বল্ (a tree), বল্-বাং (trees); চুটিয়া—মোচি (a man), মোচি-ৰাজু বা লাজু বা ছিগা (men); ভুটিয়া—মেশ্মি (a Lepcha), মেশ্মি-চু (Lepchas) *। বড়ো ভাষাৰ এই (শব্দৰ শেষত স্বতন্ত্ৰ শব্দ যোগ কৰি বহুবচন সিদ্ধ কৰা) প্ৰকৃতি অসমীয়াত গৃহীত হৈছে আৰু এই নিয়মে অসমীয়া যৌগিক চিন সৃষ্ট হৈছে। এনে প্ৰকৃতি দ্ৰাবিড়ীতো কিছু পৰিমাণে আছে।

(খ) যৌগিক বহুবচনৰ চিনক তিনি ভাগ কৰিব পাৰি,—(১) তৎসম, (২) তন্ত্ৰ আৰু (৩) দেশজ চিন। ইত, ঐহা আদিৰ আলোচনা তিৰ্যক বচনৰ লগত কৰা যাব (§ § ২৩১-২৩৩)। তলত আন যৌগিক বচনৰ মূল দিলো।

২২৭। তৎসম চিন (Tatsama terminations)

সকল, চয়, গণ, লোক, বৃন্দ, বাশি, নিকৰ, সঙ্কল, কুল, সমূহ, সমাজ, সমুদাই, ঠাত, ওখ, আৱলি আদি তৎসম চিন। ইসবৰ অৰ্থ একত্ৰিত বহু-সংখ্যক বস্তু, জন্তু ইত্যাদি (বা host)। তৎসম হলেও ‘গণ’ আৰু ‘লোক’

১ See Endle's Kachari Grammar, p. 9; Phillip's Garo Grammar, § 6; Brown's Deori-Chutia Grammar, p. 7; Byrne's Bhutanese Grammar, § 6.

শব্দ বহুকালৰ পৰা অসমীয়াত চলি থকা বুলি অনুমান হয়। প্ৰাকৃতৰ মাজেদি আহিলেও ইহঁতৰ আকৃতি লৰচৰ হোৱা নাই। পুৰণি অসমীয়াত এই দুই শব্দৰ বহুল প্ৰয়োগ হৈছিল। বৰ্তমানতো ইহঁতৰ য'তে ত'তে চলতি আছে। 'গণ' শব্দ প্ৰাকৃত, সংস্কৃত আৰু বৈদিকতো বহুবচনৰ প্ৰত্যয়ৰূপে কেতিয়াবা ব্যৱহৃত হৈছিল। যেনে, প্ৰা. 'ঋংকাৰ পলই বন বৰই কুইলগণ বিবহিঅগণমূহ অইবিবসম্'—পিঙ্গল। স. 'ঋংকাৰঃ পততি বনে ৰৌতি কোকিলগণো বিবহিগণমুখমতিবিবসম্' (The cuckoos sing in the jungle, the low murmur flows and the lovers separated from the beloved feel pain); স. গুণিগণগণনাৰম্ভে (at the commencement of enumeration of meritorious persons, Hitopadesha); বৈ. 'যুৱাগণো' (cohort of the youthful); যুৱাগণঃ (the army of showerers of comfort, ঋক্ ১৮৭।৪); মাৰুতং গণম্ (the class of Marutas, ঋক্ ১।১৪।৩) বা মৰুদগণাঃ (ঋক্ ১।২৩।৮)। গণ প্ৰত্যয় বঙ্গালী বহুবচনৰ বিশেষত্ব। সকল শব্দ মা. প্ৰাকৃতত সত্ৰলে বা সগলে হয়। এই শব্দৰ কোনো পৰিবৰ্তন নোহোৱা কৰি আমাৰ ভাষাত চলাৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰি যে ই সংস্কৃতৰ পৰা পোনে পোনে আহি অসমীয়া ভাষাত সোমাইছে। ই আধুনিক হব পায়। আনবিলাক তৎসম শব্দৰো কোনো পৰিবৰ্তন ঘটা নাই। ইসৰো আধুনিক। বোধকৰো অসমীয়া পুৰণি কবিসকলে সংস্কৃতৰপৰা পোনে পোনে আনি এই শব্দবাশিৰ ব্যৱহাৰ কৰিলে আৰু তেতিয়াৰে পৰা ইহঁতৰ প্ৰচলন হল। লোক বা লোগ প্ৰত্যয় হিন্দীৰ বিশেষত্ব।

২২৮। তন্তুৰ চিন (Tadbhava terminations)

সৱ, মান, মখা জাক, খান, বাঁহ আদি তন্তুৰ চিন।

(১) সৱ : সংস্কৃত সৱঃ all, প্ৰাকৃতত সৱ্বো, সৱ্বু (হেমচ. ৪।৩৬৬, ৪২২) আৰু হিন্দী আৰু অসমীয়াত সৱ, বঙ্গালীত সব হয়। সৱ শব্দ মৈথিলী বহুবচনৰ বিশেষত্ব^১। ই আসামতো বহু পুৰণি কালৰ পৰা বহুবচনৰ প্ৰত্যয় ৰূপে চলিছে। যেনে, 'কতোসৱে ধ্যান কৰি এয়ি আত্মাক দেহতে দেখে; কতোসৱে প্ৰকৃতি-পুৰুষ বিবেকে সুদ্ধ আত্মাক বিচাৰ কৰে; অপৰসৱে অষ্টাঙ্গ

^১ See Kellogg's Hindi Grammar, § 188.

যোগব বলে মনতে জানে ; অগ্নাসবে কৰ্মযোগে দেখিতে যত্ন কৰে।', ভট্টদেৱ।
'বড়সম দ্বাবাসৱ আছে।', শঙ্কৰ। 'গোধূলি গোধনসৱ কৰি এক ঠাই।',
শঙ্কৰ।

(২) মান : জন বিম্চৰ মতে মান প্রত্যয় সংস্কৃত মান=পৰিমাণ
(measure) ৰ পৰা আহিছে^১। ডাক্তৰ হৰ্ণলিয়ে এই মত স্বীকাৰ নকৰে^২।
তেওঁৰ মতে সংস্কৃত মানৱ-ৰ পৰা হিন্দী মনই (man) আৰু উড়িয়া (আৰু
অসমীয়া) মান শব্দ আহিছে আৰু বহুবচনৰ চিনৰূপে ব্যৱহৃত হৈছে। মান
শব্দ উড়িয়া বহুবচনৰ বিশেষত্ব। ই বৰ্তমান অসমীয়াত কদাচিত হে ব্যৱহৃত
হয়। অসমীয়াত ই সাধাৰণতঃ দুই ৰকম অৰ্থ প্ৰকাশ কৰে। এক অৰ্থত ই
মাত্ৰ (up to the last) অৰ্থাৎ কাৰ্শ্ব্য বুজায়। যেনে,

‘বা শৱদক উচ্চৰন্তে বাম বাম বাম বাম বাম

মুখ হন্তে বাজ ছয়া পলায় পাপমানে’। মা. দে।

‘পুণ্যমানে হোন্ত অভ্যন্তৰ’। মা. দে.

‘সৱে চতুৰ্ভুজ পুৰুষমানে’। শঙ্কৰ।

‘নগৰৰ লোকমানে পলাইলা সকল’। হে. স.

‘যতেক স্তনদৰী পদ্মিনীমানে’। শঙ্কৰ।

দ্বিতীয় অৰ্থত—ইমান, তিমান, যিমান, কিমান, কিছুমান ইত্যাদি স্থলত
তদ্ধিত ৰত্ প্রত্যয়ান্ত ইয়ান্, তাৱান্, যাৱান্ ইত্যাদি শব্দৰ (বা মন্ত্
প্রত্যয়ান্ত তেনে শব্দৰ) বিকৃতি। এইদৰে ‘মান’ৰ যোগত কিছুমান শব্দ
বহুবচনান্ত হয়। এই ৰন্ত্ প্রত্যয়ে অসমীয়া ‘মান’ৰ মূল যেন লাগে। পূৰ্ণ
অসমীয়া ‘মান’ৰ মূল জন বিম্চৰ ‘পৰিমাণে’ই ঠিক যেন লাগে।

(৩) মখা বা মাখা : ই সংস্কৃত মক্ষঃ (a multitude or collection),
প্ৰা. ‘মক্ষা’ৰ পৰা ওলাইছে। বৈদিক মখস (all) ৰ পৰা ওলোৱাও অসম্ভৱ
নহয় (cf. সম্মখসং=all homes or homes of all. ঋক ১।১৮।৯)।

(৪) জাক : সম্ভৱতঃ স. জালকম্-(multitude or collection) ৰ
পৰা আহিছে।

(৫) থান : স. থণ্ডম্ (a multitude, assemblage, group),

১ Beames' Comp. Gramm. H, p. 199.

২ Hornle : Comp. Gramm. § 364.

জেনে—তৰুখণ্ড (কাদম্বৰী ২৩), ইয়াৰ মূল। প্ৰাকৃতত ই খম্ভং হয় আৰু তাৰ পৰা অসমীয়াত খান হৈছে।

(৬) বাহ : স. নিবহঃ (multitude, heap) শব্দৰ পৰা আহিছে।

২২৯। দেশজ চিন (Desaja terminations)

গিলা, বিলাক আৰু বোৰ দেশজ প্ৰত্যয়।

(১) গিলা : এই চিন সংস্কৃত কুলং-ৰ পৰা ওলোৱা নাই। ইয়াৰ মূল দ্ৰাবিড়ী ক্লীবলিঙ্গৰ বহুবচনৰ প্ৰত্যয় গল^১। এই প্ৰত্যয় (neuter plural suffix gal) তামিলত গল, কল, কানাৰীত গলু আৰু তেলুগুত লু, গুলু হয়। যেনে, তা. কুলম্-গল, তেলেগু—কুলম্-গুলু (tanks)। এই গুলু বা গলৰ পৰা বঙ্গালী গুলা, গুলি আৰু অসমীয়া গিলা প্ৰত্যয় ওলাইছে। গিলা প্ৰত্যয় পুৰণি অসমীয়াত গুলা আছিল। যেনে,

যিতো খলগুলা দিয়া আছে বিপ্ৰলোক।

সৱে বৰ্ণা হুই যদি তাক বুজিয়োক ॥

যিবা খলগুলা দিয়া ব্ৰাহ্মণে আছয়।

সৱে সত্য হুই অল্লো কৰাইবে পাৰয় ॥ দৈত্যবি

গিলা প্ৰত্যয় নামনি আসামত বহুলৰূপে চলে। ডাক্তৰ ষ্টিভেনছনে (Stevenson) দ্ৰাবিড়ী ‘গল’ৰ মূল সংস্কৃত সকল (আৰু তাৰ পৰা ওলোৱা তামিল—সগল) বুলি ভাবে। কিন্তু Dr. Caldwell এ এই মত স্বীকাৰ নকৰে। তেওঁৰ মতে গল (all) শব্দ দ্ৰাবিড়ী।

(২) বিলাক : এই প্ৰত্যয় সংস্কৃতৰ পৰা ওলোৱা নাই। ইয়াৰ অল্পৰূপ সংস্কৃত ‘বিলোক্’ শব্দ এটা ধাতু আৰু তাৰ অৰ্থ দেখা (to see)। এতেকে এই অৰ্থৰ ‘বিলোক’ শব্দ স্বৰ-বিকৃতিৰ নিয়মে ‘বিলাক’ হৈছে বুলি ধৰিলেও ই বহুবচনৰ প্ৰত্যয় স্বৰূপে ব্যৱহৃত হব পাৰে বুলি ভাবা যুক্তিবিহীন। বিলাক প্ৰত্যয় ইচলামিক বলীক (all) শব্দৰ পৰা নামিছে বুলি ধৰাও অল্পচিত। তেনে কৰাৰ প্ৰধান আপত্তি এই যে উক্তৰ ভাৰতত আসামতকৈ ইচলামৰ প্ৰভাৱ বেচি বিস্তৃত হৈছিল। অথচ ভাৰতৰ আন কোনে ভাষাতে এই শব্দ

^১ See—Dr. Caldwell's Comparative Grammar of the Dravidian Languages, 3rd. ed., p. 224

অনুমান বারমতো চিহ্ন নহয়। অর্থাৎ "বিলোক" ব্রুনি (কালক
 অংশ, বিশেষণ বা অসমীয়া শব্দ নহে। অর্থাৎ 'বিলোক'
 এটা কিয়ৎ আকৃতির অর্থ- 'দেয়া' (to see)। এতক
 'দেয়া' অর্থ 'বিলোক' শব্দ স্বাভাবিকভাবে নিজে 'বিলোক'
 হলেও বহুবচনৰ চিহ্ন স্বরূপে গ্রহণ্য হয় ব্রুনি ভাষা
 সূত্রবিক্রম। 'বিলোক' শব্দ থাকে 'কিলাক' (all) আৰু 'মিচমী'
 "কা-ফ্লাক" (=all)। ব পৰা আদিষ্ট ব্রুনি অনুমান হয়।
 "কা-ফ্লাক" (মিচমী) মিচমী ভাষাৰ বহুবচনৰ অস্তিত্ব-ক চিহ্ন।
 থাকে আৰু মিচমী ভাষাৰ আশ্রয়ৰ দুই মূৰে থকা দুটা
 পৰ্বতীয়া কাঠ। উভয়মতে এটা পৰ্বতীয়াৰ অধোভীৰুকা কাঠ
 ব্রুনি কাঠ-জুৰিদি পৰিষ্কাৰলৈ নিদেয়া কৰিছে। এটা
 অর্থৰ শব্দ এটা আশ্রয়ৰ দুই মূৰে থকা কাঠ দুটাৰ ভিতৰ
 থকা এটা বিশিষ্ট নহয়। গাৰোচিৰ ওচৰ 'বিলোক' 'কিলাক'
 শব্দৰ চলতি নহে; এওঁলৈ থকাটো অসমৰ পাত্ৰ নানান। বিশেষ
 গাৰোচিৰ "কিলাক" শব্দ ওচৰৰ ভাষা ন অসমীয়াৰ পৰা গৈ
 কৰি নিচে ব্রুনি ভাষাৰে লেখা নহে। সেই শব্দ আশ্রয়ৰ
 পূৰ্বভাষা মিচমী ভাষাৰ চৰিত্ৰ আশ্রিত মিচমী শব্দৰ
 আদৰ্শৰে লিখি ব্রুনি ভাষাৰ লেখাৰি, যিলা ব্রুনি
 সমস্ত বৈষ্ণৱ ভাষা-শৈলীৰ কাৰণেই পাত্ৰ নহয়। ব্রুনি
 অনুমান কৰিবৰ সময়ত ৮ ৰে দুটা কাঠ পৰাম্পৰৰ পৰা
 পূৰ্ণ পূৰ্ণ আশ্রয়ৰ পৰা এটা শব্দ মিচমী ভাষাৰ চৰিত্ৰ
 এওঁলৈ পাত্ৰ আৰু সেই ব্রুনি পূৰ্বভাষা ব্রুনি ভাষা
 পাত্ৰ নহে। পূৰ্বৰ অসমীয়া "বিলোক" শব্দ অসমীয়া
 চৰিত্ৰ আশ্রয়ৰ পৰা পাত্ৰ ৮ মিচমী শব্দ 'কা-ফ্লাক'
 শব্দ আশ্রয়ৰ পৰা গৈ নহে আশ্রয়ৰ ৮ 'বিলোক' শব্দ মিচমী
 & see *Handbook of Assamese Language. Vol. I. Part I*

সোমোৱা আৰু বন্ধিত হোৱা কথাটো অসম্ভৱ যেন লাগে। উহঁ 'বিলকুল' আৰু গাৰো (বিশেষণ) 'ফিলাক' (=all) শব্দৰ পৰাও বিলাক শব্দ ওলোৱা নাই যেন লাগে ; কিয়নো 'বিলকুল' আৰু 'ফিলাক' শব্দ আন শব্দৰ পূৰ্বত থাকি পৰবৰ্তী শব্দৰ বাচ্য মাত্ৰকে বুজায়, কিন্তু অসমীয়া বিলাক-প্ৰত্যয় হলে শব্দৰ পাচত বহিহে তজ্জাতীয়ক বুজায়। গতিকে উক্ত দুই শব্দৰ লগত ইয়াৰ প্ৰভেদ আছে। বিলাক শব্দ মিচমী—'কা-ক্লাক্' (=all) শব্দৰ পৰা ওলোৱাটোৱে বেছি সম্ভৱ। কা-ক্লাক্ (মিজু) মিচমী ভাষাৰ বহুবচনৰ প্ৰত্যয় বা চিন^১। এনে অনুমান কৰিব পাৰি যে গাৰো 'ফিলাক' আৰু মিচমী 'কা-ক্লাক্' একে শব্দ। গাৰো আৰু মিচমী উভয়ে তিব্বতীয়া জাতি আৰু আদিতো উভয়ৰ ভাষা একে আছিল বুলি ধৰাত একো বাধা নাই। এতেকে গাৰো 'ফিলাক' আৰু মিচমী 'কা-ক্লাক্' অসমীয়া বিলাক প্ৰত্যয়ৰ মূল বুলি ভাবিব পাৰি।

(৩) বোৰ : কোনো কোনোৱে এই প্ৰত্যয় সংস্কৃত 'ভূৰি'ৰ বিকৃতি বুলি ভাবে। কিন্তু এই অনুমান ঠিক নহয়। ভূৰি আৰু পুৰ বা পুৰ (=all) বৈদিক যুগতে সংজ্ঞা শব্দৰূপে ব্যৱহৃত হৈছিল সঁচা ; কিন্তু বহুবচনৰ প্ৰত্যয়ৰূপে কেতিয়াও তাৰ ব্যৱহাৰ হোৱা নাছিল। যেনে, বৈদিক পুৰাণঃ ৱিশং (hosts of subjects) ; পুৰৱসু (home of all) ; পুৰহৃত (invoked by all) ; কৃতঃ পুৰঃ (leads all) ; পুৰুষ্টুত (praised by all) ; পুৰপ্ৰিয় (dear to all) ; পুৰৱঃ সচন্তে (people serve) ; পুৰনৌথে (carrying multitude) ; ভূৰি গাৱঃ (many cattle) ; ভূৰয়ঃ ক্ৰতৱঃ (many actions) ; ভূৰেবীশানঃ (lord of multitude)। সংস্কৃত আৰু বৈদিকত ভূৰি শব্দ আন শব্দৰ আগত বিশেষণ স্বৰূপে ব্যৱহৃত হৈ বহুতক বুজায়। সংস্কৃতৰে গণ, নিকৰ, সমূহ প্ৰভৃতি শব্দ হলে বিশেষ্যৰূপে শব্দৰ পাচত বহি পূৰ্ববৰ্তী শব্দক বহুবচন-বাচ্য কৰে। ভূৰি শব্দৰ পৰা বোৰ হোৱা হলে ই শব্দৰ পাচত বহি বহুবোধক নহল হয়। আমি অনুমান কৰিছো ভূৰি শব্দৰ পৰা বোৰ ওলোৱা নাই। পুৰণি অসমীয়াতো ইয়াৰ সমূলি প্ৰচলন নাছিল।

আমাৰ মতে বোৰ শব্দ কছাৰী ফুৰ প্ৰত্যয়ৰ পৰা ওলাইছে। ফুৰ শব্দটো

^১ See Grierson's Linguistic Survey of India, Vol. III, Part I.

কছাৰী ভাষাৰ বহুবচনৰ প্ৰত্যয় (suffix)^১। যেনে, ক. দলং (bridge); দলংফুৰ (bridges)। কছাৰী ফুৰ অসমীয়া বোৰৰ পৰা ওলাইছে বুলি ভাবিবৰ কোনো কাৰণ নাই। বুৰঞ্জীৰ পৰা জনা যায় যে কছাৰীসকল পূৰ্ব আসামৰ অতি আদিম জাতি। তেওঁলোক তিব্বতীয়া জাতি আৰু তিব্বতৰ কালৰ পৰা আসামলৈ নামি আহিছে বুলি জাতিতত্ত্ববিদ পণ্ডিতসকলে সিদ্ধান্ত কৰিছে^২। কিন্তু এই উপনিবেশ ইতিহাসৰ কালৰো আগৰ হ'ব পাৰে^৩। কছাৰীসকলে আগেয়ে ফুৰ ব্যৱহাৰ নকৰি আন কিবা প্ৰত্যয় বহুবচন বুজাবৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰিছিল বা তেওঁলোকে আগেয়ে বহুবচনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰিব নাজানিছিল, এনেও ভাবিব নোৱাৰি, কিয়নো কছাৰী সভ্যতাৰ বহুত প্ৰমাণ আসামত বিদ্যমান। আদিতো কছাৰীসকলে এই ফুৰ প্ৰত্যয় অসমীয়াৰ পৰা ধাৰ কৰি নিয়াও সম্ভৱপৰ নাছিল, কিয়নো এই শব্দ বা বোৰ অসমীয়া ভাষাত আগে নাছিল। এইবিলাক কাৰণৰ পৰা এনে অনুমান হয় যে ফুৰ শব্দ কছাৰী জাতিৰ স্বকীয় কথা আৰু তাৰে পৰা অসমীয়া 'বোৰ' প্ৰত্যয় ওলাইছে। খাছিয়া ভোৰ (one of a multitude) শব্দেও কেতিয়াবা বহুবচনৰ অৰ্থ প্ৰকাশ কৰে। যেনে, পাইদ (crowd); পাইদভুৰ (common ignorant people)। এই খাছিয়া ভোৰ বা ভুৰ আৰু কছাৰী ফুৰ সম্ভৱতঃ একে শব্দ। অসমীয়া গাঁৱলীয়া মানুহেও কেতিয়াবা বোৰ নুবুলি ভোৰ বোলে। এই কথা পাহৰিব নালাগে যে কছাৰীসকলো অসমীয়া মানুহ আৰু তেওঁলোকক আসামৰ য'তে ত'তে পোৱা যায়। এতেকে ভাবিব পাৰি যে অসমীয়া বোৰ প্ৰত্যয় কছাৰী ফুৰৰ হে বিকৃতি।

তিৰ্ধক চিন (Oblique terminations): প্ৰাকৃতিক বৰ্তমান ভাষাসমূহৰ শব্দৰ তিৰ্ধক আকৃতি (oblique form) বা বচন (যেনে, হিন্দী 'ঘোড়েকা' এই শব্দত ঘোড়ৰ একাৰ, অসমীয়া 'আমালোক' এই শব্দত আমিৰ ঠাইত আমা), সংস্কৃত আৰু প্ৰাকৃত ভাষাৰ সম্বন্ধ পদৰ (বা ষষ্ঠী

১ See An Outline Grammar of the Kachari Language, by Rev. Mr. S. Endle.

২ See Dalton's Ethnology of Bengal, pp. 77-82.

৩ See Lt. Col. Waddell's Anthropology in J.A.S.B., Vol. LXIX, part III.

বিভক্তির) লগত মিলে, অর্থাৎ প্রাকৃতিক ভাষাৰ তিৰ্যক বচনৰ চিন সংস্কৃত আৰু প্রাকৃত ভাষাৰ ষষ্ঠী বিভক্তির চিন মাত্ৰ। স্বৰ-বিকৃতিৰ নিয়মে বৰ্তমান প্রাকৃতিক ভাষাৰ তিৰ্যক-বচনৰ প্রত্যয় সংস্কৃত আৰু প্রাকৃতৰ সম্বন্ধ পদৰ চিনৰ পৰা নমাই আনিব পাৰি (§ ২৪১)। আমি পাচত দেখুৱাম (§ § ২৬৭-২৭৬) যে উক্ত ভাষাবিলাকৰ বিভক্তি বা বিভক্তিৰ চিহ্নবাশি (case-affixes) বাস্তৱিকে সংজ্ঞা-শব্দ আৰু সিবিলাকক সম্বন্ধ-পদৰ শেষত যোগ কৰা হয়। ইয়াতে কৈ থোৱা উচিত যে সংস্কৃতৰ সাতোটা বিভক্তিৰ ভিতৰত প্রাকৃতত প্রথমে ৪থী বিভক্তি তেনেই লোপ হ'ল আৰু তাৰ ঠাই ষষ্ঠী বিভক্তিয়ে অধিকাৰ কৰিলে^১। তাৰ পৰবৰ্তী কালত প্রাকৃতত আন আন বিভক্তিও লোপ হ'ল, কেৱল প্রথমা আৰু ষষ্ঠী (কৰ্তা আৰু সম্বন্ধ পদৰ চিন) পৃথক হৈ থাকিল^২। এই কৰ্তা আৰু সম্বন্ধপদৰ প্রথমটো সৰল আকৃতি (direct form) আৰু দ্বিতীয়টো তিৰ্যক আকৃতি (oblique form)। শেষৰ কালত প্রাকৃতৰ এই সকলোকে একাকাৰ কৰিব খোজা নিয়মে অপভ্রংশ আৰু আন প্রাকৃতত আৰু বৰ্তমান প্রাকৃতিক ভাষাসমূহৰ সাতোটা বিভক্তিকে এটাত পৰিণত কৰিব ধৰিছিল অর্থাৎ ষষ্ঠী বিভক্তিৰ দ্বাৰা সকলো বিভক্তিৰ কাম চলোৱা হৈছিল। যেনে,

১ম :

(১) ‘সুজনে কথু ভিচ্চমুকম্পকে শামিএ গিড্‌গকে ৱি শোহদে।

পিণ্ডণে উণ দৰ্‌গৰ্‌ৱিহে দুকলে কথু পলিণামদাণুণে ॥’

মুচ্ছক. ৩।১

(সুজনঃ খলু ভূত্যানুকম্পকঃ স্বামী নিৰ্জনকোহপি শোভতে।

পিণ্ডনঃ পুনদ্ৰ'য়গৱিতো দুকবঃ খলু পৰিণামদাকণঃ ॥)

১ “চতুৰ্থাঃ ষষ্ঠী”। হেমচ. ৩।১৩১ ; কাভ্যা. ৫।১০৭

যথা, প্রা. গমো দেৱশ্চ—স. নমো দেৱায়।

প্রা.—সখি গোবহুগাণং চ গমো হবিহবাণং চ।

—স.—স্বস্তি গোব্রাহ্মণানাং চ নমো হবিহবয়োঃ।

২ “কচিদ্ দ্বিতীয়াদেঃ”। হেমচ. ৩।১৩৪

(দ্বিতীয়াদীনং দ্বিতীয়াদীনং স্থানে ষষ্ঠী ভৱতি কচিৎ)।

যেনে, সীমাধবস্ রম্ভে—স.—সীমাধবং রম্ভে।

ধনস্ লঙ্কা—স. ধনেন লঙ্কাঃ। চিবস্ মুক্তা—স. চিবেণ মুক্তা

চোবস্ বিহই—স. চোবাং বিভেতি।

পিটটিএ কেসডাবো—স. পৃষ্ঠে কেশডাবঃ।

(২) 'কথম্ চক্ৰিমে দুৱালে কক্খবাড়িআএ।' ম্চ্ছ. ৪অ.

(কথম্ আচ্ছাদিতং দ্বাৰং বন্ধবাটিকায়াঃ।)

(৩) 'কে শে গব্ভদাসীএ পুন্তে? শূলে বিক্ৰন্তে? পাণ্ডৱে
শেদকেহ? পুন্তে লথাএ? লৱণে? ইন্দ্রপুন্তে?' ম্চ্ছক. ১অ.

(কঃ স গৰ্ভদাস্তাঃ পুত্ৰাঃ? শূৰো বিক্ৰান্তঃ? পাণ্ডৱঃ শ্বেতকেতুঃ?
পুত্ৰো বাধায়াঃ? বাৰণঃ? ইন্দ্রপুত্ৰঃ?)

২২১ :

(১) 'ভিস্গা মূহস্গ ভবিমো' হেমচ. ৩।১৩৪

(তস্তা মুখং স্বৰামঃ।)

৩২১ :

(১) 'ভস্গ তুএ মদণিআ দাদৰ্ৱা।' ম্চ্ছক. ৪অ.

(তস্তা স্বয়া মদনিকা দাতৱ্যা।)

(২) 'ভণিৎ অ ভাএ।' ম্চ্ছক. ৪অ. (ভণিতঞ্চ তয়া।)

(৩) 'এন্তিআএ ঋদীএ ণ তএ অহহে ভণিমে।' ম্চ্ছক. ৫অ.

(এভাৱত্যা ঋদ্যা ন তয়া অহং ভণিতঃ।)

(৪) 'অক্কাআলপুলিদাএ উণ ণাশিআএ স্বৱন্তম্।' ম্চ্ছক. ৫.

(অক্কাৰপূৰিতয়া পুনৰ্নাসিকয়া সুর্যাস্তম্।)

(৫) 'মএ ৱণ্ণিৎ।' কপূৰম. ২অ.। (ময়া ৱণ্ণিতা।)

৪৩১ :

(১) 'সোখি ভোদিএ।' ম্চ্ছক. ৩অ..। (স্বস্তি ভৱতৌ।)

(২) 'অজ্জআএ তুহ আগৰণম্ নিৱেদেমি।' ম্চ্ছক. ৪অ.

(আৰ্য্যতৌ তৱাগমনং নিবেদয়ামি।)

(৩) 'ৱহিণিআএ অজ্জাবুদাএ গহুজ সময়েছি।' ম্চ্ছক. ৬অ.

(ভগিষ্ঠৌ আৰ্য্যধূতাতৌ গচ্ছা সমৰ্পয়।)

৫৩১ :

(১) 'ভুমং মম চেটে ভৱিঅ কশ্চ ভাআশি।' ম্চ্ছক. ৮অ.

(ভুম্ মম চেটৌ ভূষা কশ্মাং বিভেষি।)

(২) 'ইজবাই জাণ লহজক্খবাই পায়েন্তি বেগ্ন সহিআণ।'

—হেমচ. ৩।১৩৪

(ইতবাণি যেভ্যো লঘুকবাণি পদাস্তেন সহিতেভ্যোঃ ।)

৬ষ্ঠী :

(১) 'দাসীএ ধীএ।' কপূৰ্ণম. ১অ.। (দাস্যাঃ পুত্রি।)

(২) 'উববিত্তিউতখনপত্তাবপীড়িঅং চবণপঙ্কজযুগং সে।'

—কপূৰ্ণম. ২অ.।

(উপবিস্তিতস্তনপ্রাগ্ভাবপীড়িতং চবণপঙ্কজযুগং তস্যাঃ ।)

(৩) 'সে অপরিভুডাইনীএ পোষ্টরিখাৰো।' মুচ্ছক. ৪অ.

(তস্যা অপরিভুডাকিত্যা উদববিস্তাবঃ ।)

(৪) 'কেস্তিয়ং ভাএ বঅণারলীএ মুল্লম্।' মুচ্ছক. ৫অ.

(কিয়ন্তস্যাঃ বস্তাবল্যা মুলাম্ ।)

(৫) 'দহিচ্ছলপলিগুজাএ বজ্জালীআএ শলপলিরন্তে হোদি।'

মুচ্ছক. ১অ.।

(দহিসবপবিলুকায়াঃ মার্জাবিকায়াঃ স্ববপবিরতঃ ভবতি ।)

(৬) 'কাহ এ হোই চলাচলে ধণে।' মুচ্ছক. ২অ.

(কস্ত ন ভবতি চলাচলং ধনম্ ।)

৭মী :

(৭) 'উজ্জইনীএ চোবেরি পথি।' মুচ্ছক. ৩অ.

(উজ্জয়িত্যাং চোবোহপি নাস্তি ।)

(২) 'পোক্খলিগীএ পক্খালিঅ।'—মুচ্ছক. ৮অ.

(পুষ্কবিণ্যাং প্রাক্কাল্য ।)

(৩) 'এদম্ অধিঅলগিঅং দুলে ফেলিঅ এথ অগ্গম্ অধিঅলগিঅং ঠারইল্লম্।'—মুচ্ছক. ৯অ.

(এতমধিকবণিকং দ্বীকৃত্য অত্র অন্তমধিকবণিকং স্থাপয়িষ্যামি ।)

ইয়াব পৰা দেখা যায় যে কৰ্ত্তাৰ কৰত তিৰ্ক-বিভক্তিৰ চিন যোগ কৰিয়ে শেষৰ কালত সকলো বিভক্তিৰ কাম চলোৱা হৈছিল। এই একাকাৰ কৰিব

খোজা বিভক্তিৰ আকৃতি আৰু তিৰ্যক একবচনৰ চিন আমি পিচত দেখুৱাম (§ § ২৪০)। ইয়াত কেৱল এই কথা মনত ৰাখিলেই হ'ব যে ষষ্ঠীৰ একবচনেই তিৰ্যক আকৃতি—একবচন বা বহুবচন, আৰু তাৰ সাধাৰণ আকৃতি 'এ'।

২৩১। 'হ্ৰন্' : সংস্কৃতৰ ষষ্ঠীৰ একবচনৰ ঙস্ (শ্ৰ) আৰু বহুবচনৰ আম্ (নাম্) প্ৰাকৃতত যথাক্ৰমে 'সূস' আৰু ণঃ হয় (হেমচ. ৩৬, ১০)। মাগধী প্ৰাকৃতত তাৰ বাহিৰে একবচনত আহ আৰু বহুবচনত 'আই' হয় (হেমচ. ৪১২২ আৰু ৪১৩০০)¹। ইয়াৰ পৰা অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতৰ একবচনত সূ, হো বা সূসু আৰু বহুবচনত হম্ বা হম্ হয়²। অপভ্ৰংশত ৫মী আৰু ষষ্ঠী বিভক্তিৰ

১ "অৰ্ঘাৰ্হা ঙসো ডাহঃ।" হেমচ. ৪১২২

"আমো ডাই বা।" হেমচ. ৪১৩০০।

যেনে, স. দৈদৃশশ্ৰ=মা. প্ৰা. দৈদিশাহ।

স. ভগদন্তশোণিতশ্ৰ কৃষ্ণঃ=মা. প্ৰা.—

ভগদন্তশোণিদাহ কৃষ্ণে।

স. অকাৰ্হশ্ৰ গন্ধোহপি নাশ্চি

'=অকাৰ্হাহ গন্ধে বি নাথি।, মুচ্ছক. ৮অ.

ম. তন্ত দৰিদ্ৰচাকদন্তাত্মবক্তা

=তাহ দৰিদ্ৰচাকদন্তাহ অহুবক্তা। মুচ্ছক. ১ অ.

স.—অগণানাং মুখং=মা. প্ৰা.—শয়ণাই মুহম্।

স.—তানাম্=মা. প্ৰা.—তাই।

স.—সৰিতাম্=মা. প্ৰা.—সৰিতাই।

স.—কৰ্মণাম্=মা. প্ৰা. কৰ্মাই।

ইত্যাদি।

২ "ঙসঃ সূহসূহঃ"। হেমচ. ৪১৩৩৮। (অপভ্ৰংশে অকাৰাং পৰশ্ৰা ঙসঃ স্থানে সূ, হ, সূ ইতি ত্ৰয় আদেশা ভৱন্তি)। যেনে, স.—দুৰ্লভশ্ৰ=অপভ্ৰংশ—দুৰ্লভহো; স. বালায়া : =অপভ্ৰ. বালহে; স.—পৰশ্ৰা=অপভ্ৰ. পৰসূ, স. তন্ত=অপভ্ৰ. তন্তু।

"আমো হম্"। হেমচ. ৪১৩৩২। (অপভ্ৰংশে অকাৰাং পৰশ্ৰামো হম্ ইত্যাদেশো ভৱতি।)।

"হম্ চেহুতাম্"। হেমচ. ৪১৩৪০। (অপভ্ৰংশে ইকাৰোকাৰাভ্যাং পৰশ্ৰামো হম্ হম্ চাদেশৌ ভৱতঃ।)।

যেনে, স. তৃণানাম্=অপভ্ৰ. তনহম্; স. উকণাম্=উকহম্।

আকৃতি বহুবচনত একে অর্থাৎ হুম্^১। একবচনৰ কথাও ঠিক ভেনে অর্থাৎ উভয়ৰ বিভক্তি হে^২। হুম্ বিভক্তি অপভ্রংশত সপ্তমীৰ বহুবচনতো ব্যৱহৃত হোৱা দেখা যায়^৩। হিম্ অপভ্রংশ প্রাকৃতৰ ওয়া আৰু ৭মীৰ বহুবচনৰ বিভক্তি^৪। ই ৬ষ্ঠীৰ বহুবচনতো ব্যৱহৃত হয়^৫। ইয়াৰ পৰা হম্, হিম্ আৰু হুম্ অপভ্রংশ প্রাকৃততে ওয়া, ৪ৰ্থী, ৫মী, ৬ষ্ঠী আৰু ৭মীৰ বহুবচনত ব্যৱহৃত হৈছিল বুলি ধৰিব পাৰি। কেৱল বহুবচনত হে এনে একাকাৰ হৈছিল এনে নহয়, একবচনতো হৈছিল। ডাক্তাৰ হৰ্ণলিয়ে প্ৰমাণ কৰিছে যে ৬ষ্ঠীৰ একবচনৰ চিন বা তিৰ্যক আকৃতি অপভ্রংশ প্রাকৃতত একবচন বা বহুবচনৰূপে চলিছিল^৬। এতেকে আমি ধৰিব পাৰোঁ যে প্ৰথমতঃ হুম্‌টো বহুবচনৰ

১ “ভ্যসো হুম্”। হেমচ. ৪।৩৩৭। অপভ্রংশেহকাৰাং পৰশ্চ ভ্যসঃ পঞ্চমী-বহুবচনশ্চ হুম্ ইতি আদেশঃ ভৱতি।)। যেনে, স. গিৰিশুদ্ধেভ্যঃ=অপভ্ৰ. গিৰিসিম্গহুম্।

২ (ক) “ঙসিভ্যসঙীনাম্ হেহুম্‌হয়ঃ”। হেমচ. ৪।৩৪১। (অপভ্রংশে ইদৃষ্ট্যাং পৰেৰাম্ ঙসি ভ্যস্ ঙি ইত্যোভ্যেভ্যাম্ যথাসংখ্যং হে হুম্ হি এতে ত্ৰয় আদেশা ভৱন্তি।)। যেনে, স. গিৰেঃ=অপভ্ৰ. গিৰিহে; স. তৰোঃ=অপভ্ৰ. তৰহে; স. তকভ্যঃ বকলম্=অপভ্ৰ. তকহম্ বকল্, স. কলৌ=অপভ্ৰ. কলিহি।

(খ) “ঙসঙন্ত্যোহে”। হেমচ. ৪।৩৫০। (অপভ্রংশে জিহ্বাং বৰ্তমানান্নাঃ পৰয়োঙস্ ঙসি ইত্যোভ্যোহে ইত্যাদেশো ভৱতি।)। যেনে, স. তন্তা ধন্তায়াঃ=অপভ্ৰ. তহে ধনহে; স. বালায়াঃ=অপভ্ৰ. বালহে।

৩ (ক) “প্ৰায়োহৰিকাবাং কচিং স্থপোহপি হুম্”। হেমচ. ৪।৩৪০। যেনে, স. অহং কিং ন যুক্তং ষয়োৰ্দ্ধিশোঃ খণ্ডে ষে কৃষা=অপভ্ৰ.—ইউম্ কি ৭ জুতউ হুম্ দিশিহিম্ খণ্ডই দোশি কৰেৰি।

(খ) “হংহং ভ্যসঃ” ইতি মাৰ্কণ্ডেয়ঃ। (ভ্যসো হংহমৌ স্মাতাম্)। যেনে, প্ৰা. কক্থহং পভিড়ো=স. বুদ্ধেভ্যঃ পতিতঃ; পৰহং চলিহু=স পৰেভ্যঃ চলিতঃ। বাহল্যাং কক্থহিংভো, পৰেস্থংভো। “স্থপো বা”। “আমো বা”। যেনে, বজ্জগহা বজ্জগহং=স. ব্ৰাহ্মণানাম্ ইতি মাৰ্কণ্ডেয়ঃ।

৪ “ভিস্থপোৰ্হিম্”। হেমচ. ৪।৩৪৭। যেনে, স. গুৰৈঃ=অপভ্ৰ. গুৰহিম্, স. মাৰ্গেবু=অপভ্ৰ. মৰ্গগহিম্।

৫ Horne : Comp. Grammar, § 367.

৬ Ibid., § 369.

তলত তেওঁৰ উদ্ধৃত মাৰ্কণ্ডেয়ৰ প্ৰাকৃতসৰ্বস্বৰ সূত্ৰৰ বাদেও হেমচন্দ্ৰৰ মত দিলো :—

(ক) “উৎস্বমোঃ ॥ স্বমোকং স্মাৎ ॥ চন্দ্ৰ। বাউ। অগ্গিউ। মহউ।”

বিভক্তিকাপে অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃততে তৃতীয়া, চতুৰ্থী, পঞ্চমী, ষষ্ঠী আৰু সপ্তমীতে চলিছিল আৰু দ্বিতীয়তঃ ষষ্ঠীৰ আকৃতি সকলো বিভক্তিতে আকৃতি হৈছিল। অপভ্ৰংশৰ এই একাকাৰ কৰিব খোজা নিয়ম প্ৰাকৃতিক ভাষাৰাশিত সম্পূৰ্ণৰূপে বৰ্দ্ধিত হৈছিল আৰু সেই সময়তে হুম্ বিভক্তিটো ‘ছ’ বা ‘ছন’ত পৰিণত হৈ অসমীয়া ভাষাত সাধাৰণতঃ সকলো বিভক্তিৰ বহুবচন ৰূপে ব্যৱহৃত হ’ল। ইয়াৰ চিন তিৰ্যক একবচনতো অসমীয়াত থাকি গল; যেনে, তোহৌ।

কৰ্তা আৰু কৰ্মকাৰকৰ একবচনত অকাৰান্ত শব্দৰ উত্তৰ ‘উ’ হয়। যেনে, চন্দ্ৰঃ বাজা, অগ্নিঃ, মধুকঃ। হেমচন্দ্ৰৰো এই মত—“বমোৰস্তোৱং”। হেমচ. ৪।৩২১। যেনে, অপভ্ৰ.—দহমুহো ভূৱনভয়কক তোসিঅসকক গিগ্গউ বহববি চড়িঅউ।

==স. দশমুখো ভূৱনভয়কবস্তোৱিতশব্দৰো বথস্তোপবি আৰুচঃ।

(খ) “হোচ্চ ॥ বমো হৌ চ স্তোৱং ॥ কক্থহো।”

এনে শব্দৰ উত্তৰত কৰ্তা আৰু কৰ্মৰ একবচনত “হো”ও হয়। যেনে, বৃক্ষঃ। এই ‘হো’ ষষ্ঠীৰ একবচনৰ চিন। হেমচন্দ্ৰৰ মতো তেনে;—“ঙসঃ স্তহোস্‌সৱঃ”। হেমচ. ৩৬৮। যেনে,

অপভ্ৰ.—তস্ত হউম্ কলিয়ুগি ছল্লহহো বলি কিল্লউম্ স্তঅণ-স্‌স্ব। স.—তস্তাহং কলিয়ুগে ছল্লভস্ত বলিং ক্ৰিয়ে স্তজনস্ত।

(গ) “সৌ পুংস্তত ও কচিৎ ॥ সপ্পো” ॥

কৰ্তাকাৰকৰ একবচনত অকাৰান্ত পুল্লিঙ্গ শব্দৰ উত্তৰত কেতিয়াবা ‘ও’ হয়। যেনে, সৰ্পঃ। হেমচন্দ্ৰৰো এই মত,—

“সৌ পুংস্তোদ্‌ বা”, হেমচ. ৪।৩৩২। যেনে,

অপভ্ৰ.—ববিসসএণ বি জো মিলই সহি সোক্থহং সো ঠাউ। স.—বৰ্ষশতেনাপি যো মিলতি সখি সৌখ্যানাং স স্থানম্।

(ঘ) “জসো হে চ ॥ কক্থহে। বালাহে ॥”

অকাৰান্ত বা আকাৰান্ত শব্দৰ পাচত কৰ্তা আৰু কৰ্মৰ বহুবচনত ‘হে’ হয়। যেনে, বৃক্ষসৱ, বালাসকল।

বাস্তৱিকে এই ‘হে’ বিভক্তি পঞ্চমী আৰু ষষ্ঠী বিভক্তিৰ প্ৰত্যয়। ‘ঙসঙস্তোহে’। হেমচ. ৪।৩৫০। যেনে, অপভ্ৰ. তুচ্ছমজ্‌বহে==স. তুচ্ছমধ্যায়াঃ।

‘দ্বিয়াম ভহে’, হেমচ. ৪।৩৫২। যেনে, জহে=যন্তাঃ; অপভ্ৰ. তহে=স. তন্তাঃ; অপভ্ৰ. কহে=স. কন্তাঃ।

(ঙ) ‘দ্বিয়াম্ উচ্‌ চ জশ্‌সোঃ ॥ বালাউ। চকাবাদ্‌ বালাহে ॥’

অকাৰান্ত বা আকাৰান্ত দ্বীলিঙ্গ শব্দৰ পাচত কৰ্তা আৰু কৰ্মৰ বহুবচনত উ বা হে

‘তেহে প্রাশংসন্তো পাছে তোহোঁকে বা মোকে।’ মা. ক.। পুৰণি অসমীয়াত হোঁ, হুঁ বহুবচনতো ব্যৱহৃত হৈছিল। যেনে, দুহুঁ (both), কতোহোঁ (some)।

কতোহোঁ বান্ধস দুৱাৰ আৰত
বাৰৰ মুঠাত ধৰি। মা. ক.।

কতোহোঁ দূৰত ছয়ো ভৈলা ভূমি পাৰ। মা. ক.।

প্ৰাকৃতিক বহুত ভাষাত ‘হুম্’ বিভক্তি ৰূপান্তৰিত হৈ চলিত আছে। সিবিলাক ভাষাত ‘হুম্’ৰ ‘হ’ লোপ হৈছে আৰু লক্ষপ্ৰত্যয় বহুবচনৰ তিৰ্যক চিন (oblique plural termination) স্বৰূপে তিষ্ঠিছে। জন বিম্চে হিন্দীত অতি পুৰণি তিৰ্যক বহুবচনৰ চিন চাঁদৰ ‘আনং’ (প্রা. আণম্) বুলি ধৰিছে আৰু ই ‘আণম্’-ৰ পৰা অপভ্ৰংশ ‘হুম্’ বিভক্তিৰ মাজেদি আহি হিন্দীত সোমোওঁতে ওঁ, ওঁ, আঁ আকৃতি ধাৰণ কৰিছে বুলি ভাবে। কিন্তু এই তিনি বিভক্তি সংস্কৃত ‘আনি’-ৰ ৰূপান্তৰ হোৱাও অসম্ভৱ নহয়। ইয়াতে এটা কথা কোৱা উচিত। সংস্কৃত ‘শ্চ’ ৰূপান্তৰিত হৈ সস, স্ত, হো আৰু স্ত্ৰ হোৱাটো সহজে বুজা যায়। কিন্তু সংস্কৃত ‘আম্’ (বা নাম্)ৰ পৰা কেনেকৈ হুম্, হুম্ বা আঁহ হয় তাক সহজে বুজা নাযায়। সংস্কৃত তাসাম্, যাসাম্ আদি ৰূপৰ অনুৰূপ

হয়; যেনে, বালাসৰ। হেমচন্দ্ৰৰো সেই মত,—“জিগ্ম্যাম্ জস্শসোকণোং”। হেমচ. ৪।৩৪৮। যেনে,

অপভ্ৰ.—তাণ গণংতিএ অজুলিউ জজ্জৰিআউ নহেণ। স.—তেবাং গণয়ন্ত্যা অজুলো জৰিতা নথেন।

(৫) “ইং নপুংসকে দীৰ্ঘো বা ॥ নপুংসকে জশ্শসোৰ্ ইং শ্ৰাং। প্ৰাণদীৰ্ঘো বা। বণাইং, বণইং; মুহুইং, মুহুইং, ॥” ক্লীবলিঙ্গত কৰ্তা আৰু কৰ্মৰ বহুবচনত অকাৰান্ত শব্দৰ পাচত ইং হয় আৰু আগৰ স্বৰ কেতিয়াবা দীৰ্ঘ হয়। যেনে, বনসৰ, মধুসৰ।

হেমচন্দ্ৰৰো সেই মত—‘ক্লীবে জস্শসোৰিম্’। হেমচ. ৪।৩৫৩। যেনে,

অপভ্ৰ.—কমলইম্ মেগ্গৰি অলিউলইম্ কৰিগংডাইম্ মহংতি। স.—কমলানি মুক্তা অলিকুলানি কৰিগণান্ কাঙ্কন্তি।

মাৰ্কণ্ডেয়ৰ মতে ওপৰৰ বিভক্তি কেইটা কৰ্তা আৰু কৰ্মত ব্যৱহৃত হয়। তাৰ ভিতৰত হো আৰু হে বগীৰ বিভক্তি আৰু ‘ও’, ‘উ’ বগী বিভক্তি হো’ আৰু ‘হু’-ৰ ৰূপান্তৰ বুলি বিশ্বাস হয়।

১ See. Kellogg's Hindi Grammar, § 192.

প্ৰাচীন বিভক্তিৰ পৰা হম্, হুম্ আদি ওলোৱা সম্ভৱ। সি যিকি নহওক 'হম্'ৰ হ্ অসমীয়াত লোপ নহল। ই পুৰণি অসমীয়ত হোঁ হৈছিল আৰু বৰ্তমানত হ্‌ন হৈছে। যেনে, তা-হ্‌ন (they), সখি-হ্‌ন (friends), চিদ্দা-হ্‌ন (Chida and others)।

২৩২। আহাঁ :

ওপৰত আমি পাই আহিছো (§২৩১) যে সংস্কৃত ঊষ্ঠী বিভক্তিৰ বহুবচন 'নাম্' মাগধী প্ৰাকৃতত 'আই' হয়^১। ইয়াৰ পৰা অসমীয়া 'আহাঁ' তিৰ্যক বহুবচনৰ চিন (oblique plural termination) হৈ ওলাইছে। যেনে, ৰামআহাঁ (Ram and others), সখিআহাঁ (friends)। পুৰণি অসমীয়াত আহাঁৰ বহুল প্ৰয়োগ আছিল। যেনে,

সবাহাৰু আজি দ্বাৰকাক নিবো

গুছাইবো মাৰৰ শোক।' শঙ্কৰ।

'বাপাহাঁৰ মিত্ৰ মঞি ছয়ো পৰিচয়।' মা. ক.।

'সিকাৰণে দুইহান মিলাইলা হৰগৌৰী।' দুৰ্গাবৰ।

'খুটিয়াতে দশন ভাঙ্গিল সৱেহাঁৰ।' হে. স.।

(ক) আহাঁ, তাহাঁ আদিৰ লগত এই 'আহাঁ'ৰ সম্বন্ধ নাই। আহাঁ (these men), তাহাঁ (those persons) আদি সংস্কৃত আসাম্ (বা এষাম্), তাসাম্ (বা তেষাম্) আদিৰ অসমীয়া আকৃতি। পুৰণি অসমীয়াত তেনে শব্দৰ প্ৰচলন আছিল। যেনে,

'মৰিল তনয় মোৰ আহাঁৰেসে দোৰে।' শঙ্কৰ।

'পৃথিৱীত নাহি ৰাজা তাহান সমান।' শঙ্কৰ।

'প্ৰশান্ত পুৰুষ আনন্দময়।

তাহান্তো তোমৰা কৰা সংশয়॥' শঙ্কৰ।

'কহৌ এৱে হৰি প্ৰকাশৰ যেনে ফল।

শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন কৰে যাহাৰা সকল॥

তাহাঁৰ চিন্তত আসি প্ৰৱেশি অনন্ত।

স্বাসনা নিঃশেষে হুঃখক সংহবন্ত'॥ মা. দে.।

(খ) 'আহাঁ'ৰ হ্ লোপ হলে কেতিয়াবা 'আঁ' হয় আৰু সন্ধিৰ নিয়মে.

ই 'স্বা' বা 'স্বী' হয়। যেনে, ককাৰ (the elder brother), ককাৰী। (thy elder brothers)। সেই দৰে ভাইয়। (brothers—younge), বৌৱী (elder brothers' wives), পোৱী (sons), পৈয়। (husbands), ইত্যাদি। আদিতে ই বহুবচনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰিছিল। বৰ্তমানত সঙ্কমার্থত একবচনত সাধাৰণতঃ ব্যৱহৃত হয়।

(গ) মাগধী প্ৰাকৃতৰ 'আই' বিভক্তি বৈদিক 'আস:' বিভক্তিৰ পৰা আহাও অসম্ভৱ নহয়। বৈদিকত বহু ঠাইত প্ৰথমা বিভক্তিৰ বহুবচনত 'আস:' হয়। যেনে, বৈ. 'জনাসো অগ্নিঃ দধিৰে' (people worship Agni, ঋক্—১।৩৬।২) =স.—জনাঃ অগ্নিঃ দধিৰে; বৈ. পূৰ্বাসঃ (past sages. ঋক্ ১।৩৫।১১) =স. পূৰ্বাঃ; বৈ দেৱাসঃ (learned people, ঋক্ ১।২৬।৮) =স. দেৱাঃ; কণাসঃ (Kanvas, ঋক্ ১।১৪।৫) =স. কণাঃ; বৈ. ৱিপ্ৰাসঃ (savants, ঋক্ ১।২২।২২) =স. ৱিপ্ৰাঃ; ইত্যাদি। এই 'আস:'ৰ পৰা মাগধী প্ৰাকৃতৰ মাজেদি অসমীয়া আই ওলোৱাটো একেবাৰে অসম্ভৱ নহয়।

২৩৩। ইঁত :

কাত্যায়ন, বৰকটি আৰু মাৰ্কণ্ডেয়ৰ প্ৰাকৃত ব্যাকৰণ মতে 'হিংতো' 'স্বংতো' পঞ্চমীৰ বহুবচনৰ বিভক্তি (§ ২৩১ foot-note, কাত্য. ৫।৭, বৰক. ৫।৭)।^১ হেমচন্দ্ৰৰ 'প্ৰাকৃত প্ৰচাৰ'ৰ পৰা জানা যায় যে পৰৱৰ্তী কালত 'হিংতো' বিভক্তি একবচনতো ব্যৱহৃত হৈছিল^২। অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত এই বিভক্তি উভয় বচনতে 'হোংতও' বা 'হোংতউ হয়'। যেনে, প্ৰা. কহাম্ হোম্ তও আগদো =স. কুতঃ

১ 'ভাসো হিংতো স্বংতো'।—কাত্য. ৫।৭ (প্ৰা. আধোৰণা গআহিংতো =স. অধোৰণা গজ্জোভ্যঃ; প্ৰা. মেহাস্বংতো গজা পজা =স. মেঘোভ্যো গতানি পয়াংসি।)

২ 'ভসোভ্যোদোহুহিংহিংতোলুকঃ'।—হে. ৩।৮ (যেনে, প্ৰা. বচ্ছাহিংতো =স. বৃক্ষাং; মূল্যাহিংতো পৰহ্ অৱহুকণ্ঠমুদং দলন্তা =স. মূল্যং প্ৰভৃতি পৰভূতবধুকণ্ঠমুদ্রাং দলন্তঃ; হে. ৩।২; যেনে বৃক্ষেভ্যঃ =প্ৰা. বচ্ছাহিংতো, বচ্ছোহিংতো, বচ্ছাহিংতো, বচ্ছোহিংতো)।

৩ 'সৱাদেৰ্ভসেহাম্', হে. ৪।৩৫৫; (যেনে, প্ৰা. তহাম্ হোংতও আগদো =স. ততো ভৱান্ আগতঃ)।

'ভসিভসভ্যাম্ তউতুজ্জাতুধাঃ'। হে. ৪।৩৭২ (যেনে, প্ৰা. তউ হোংতউ আগদো)

'ভাসাভ্যাম্ তহহম্'। হে. ৪।১৭৩ (যেনে, তহহম্ হোংতউ আগদো =স. তন্মাদ্ ভৱান্ আগতঃ)

'মহ মচ্ছা ভসিভসভ্যাম্', হে. ৪।৩৭২ (যেনে, মহহোংতউ গদো =স. মদ্ ভৱান্ গতঃ)।

'অব্ধহম্ ভাসাভ্যাম্', হে. ৪।৩৮০।

ভৱান্ আগতঃ=অ. কৰ পৰা আহিল ? তুহ্মা হোংতউ আগদো=স. স্বদ্
ভৱান্ আগতঃ=অ. তোমাৰ পৰা আহিল ; অম্হহম্ হোংতউ গদো=স, অস্মদ্
ভৱান্ গতঃ=অ. আমালোকৰ পৰা গ'ল ; ইত্যাদি।

এতিয়া আমি জানো অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত মৌ আৰু ৬ষ্ঠীৰ আকৃতি একে
আৰু প্ৰাকৃতৰ সময়তে সকলো বিভক্তি লোপ হৈ কেৱল প্ৰথম আৰু ৬ষ্ঠী
বিভক্তিত পৰিণত হ'ল। আমি ওপৰত (§ ২৩০) এইটোও পাই আহিছো
যে শেষৰ কালত প্ৰথমা বিভক্তিও লোপ হৈ কেৱল ৬ষ্ঠী থাকিল আৰু ৬ষ্ঠী
বিভক্তিয়ে প্ৰথমাৰো বিভক্তি হল। এনে গোলমালৰ অৱস্থাতে প্ৰাকৃতিক
ভাষাৰাশিত 'হিংতো' বা 'হোংতউ' ৰ পৰা লব্ধ বিভক্তি বহুবচনৰ চিন স্বৰূপে
ৰহি গল। আন ভাষাত 'হোংতউ'-ৰ হ লোপ হল ; কিন্তু অসমীয়াত নহল।
অসমীয়াত প্ৰথমে 'হোংতউ' ৰ পৰা হস্ত বা হস্তে হল আৰু তাৰ পিচত হঁত
হল। পুৰণি অসমীয়াত হস্তৰ বহুল প্ৰয়োগ দেখা যায়। যেনে,

‘তুইহস্তৰ আগত ভৈলন্ত শিশুৰূপ’। শব্দৰ

‘দেৱ দৈত্য নৰ যক্ষ দানৱ যতেক নাগ

সবে হস্তে কৌতুকক পাইল। মা. ক.

‘ছয় হস্তে পলাই গৈলা ৰাখি জীৱ মানে’। মা. ক.

বৰ্তমান অসমীয়া ‘হঁত’, পুৰণি অসমীয়া ‘হস্ত’ বা ‘হস্তে’ অপভ্ৰংশ ‘হোংতউ’
বা ‘হোংতও’, প্ৰাকৃত ‘হিংতো’ বা ‘হোংতো’ৰ পৰা আহিছে। প্ৰাকৃত হোংতো
সংস্কৃত ভৱৎ (ভৱান্) বা ভূ খাতুৰ (present participle active voice)
আকৃতি। এতেকে হঁত বাস্তৱিকৈ ভূ বা হ খাতুৰ কৃদন্ত পদ^১। হঁতটো
সংজ্ঞা শব্দৰ বিষয়ত মানৱ জাতি বুজুৱা শব্দত হে যোগ হয় ; যেনে, লৰাহঁত।
কিন্তু সৰ্বনামৰ বিষয়ত সৰ্বত্ৰ চলে ; যেনে, সিহঁত, ইহঁত, তাহঁত, ইত্যাদি।

কিন্তু ‘হঁত’ৰ মূল ইবাণী ‘হেস্তি’ বুলিহে অসম্ভৱ হয়। ইবাণী ভাষাত
সৰ্বনামৰ পাচত ‘হেস্তি’ প্ৰত্যয় বহুবচনৰ চিন স্বৰূপে ব্যৱহৃত হয়। যেনে,
‘যোই হেস্তি ঐন্থো জেমো কেনেস্তি’=Those who bury in this earth
(Zend.—যোই হেস্তি=যিহঁতে, যিসকলে)^২।

১ ‘স্তুমানো’, হেমচ. ৩।১৮০ (ক্ৰিয়াতিপস্তে: স্থানে স্তুমানাৱাদেশো ভৱতঃ। হোস্তো,
হোস্থাণো।)

‘শত্ৰুানশঃ’, হেমচ. ৩।১৮১ (শত্ৰু-আনশিত্যেত্যয়োঃ প্ৰত্যেকম্ স্ত মান ইত্যোৱাদেশো
ভৱতঃ)।

২ See Sacred Books of the East : Darmesteter : Vol IV. P. 265.

অষ্টম অধ্যায়।

সংজ্ঞা-শব্দ (Noun)।

বিভক্তিৰ আকৃতি (Case-affixes)।

২৩৪। সংস্কৃত, পালি আৰু ভাৰতৰ সংস্কৃতমূলক ভাষাত সাতটা বিভক্তি আছে। সিহঁতৰ আকৃতি আদিতো একে আছিল। বিভক্তিৰ পৰিবৰ্তন দেখুৱাবলৈ আমি তলত সংস্কৃত, পালি, প্রাকৃত, হিন্দী আৰু উড়িয়া বিভক্তিৰ আকাৰ দিলোঁ। বৈদিক বিভক্তিৰ আকাৰ সাধাৰণতঃ সংস্কৃতৰ দৰে।

সংস্কৃত				পালি		প্রাকৃত	
বিভক্তি	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন	একবচন	বহুবচন	একবচন	বহুবচন
প্রথম	সি (:)	ঔ	জস্ (অঃ)	সি (ঙ)	য়ো (আ)	ও	লোপ। (আ, এ)
দ্বিতীয়া	অম্	ঔ	শস্ (আন্, অঃ)	এন্ (ন)	য়ো (এ)	ং (ম্)	তথা
তৃতীয়া	টা (আ,এন)	ভ্যাম্	ভিস্ (এভ্যঃ)	না (এন)	হি (এহি, এভি, আহি)	ণো (ণ)	হি, হিঁ, হিং
চতুৰ্থী	ঙে (আয়,এ)	ভ্যাম্	ভাস্	স সসে	নন্ (আনন্)	—	—
পঞ্চমী	ঙসি (আং, অঃ)	ভ্যাম্	ভাস্	ম্মা (ম্মা, হ্মা)	হি (এহি, এভি আহি)	ভো, ধো (ও), দু (উ), হিংতো ; লোপ।	ভো, ধো (ও) দু (উ), হিংতো, হুংতো।
ষষ্ঠী	ঙস্ (অঃ, অঃ)	ওস্	আম্	স (সস)	নন (আনন্)	সস	ণো, (আণ)
সপ্তমী	ভি (এ, ই)	ওস্	হপ্ (হু, এয়)	ম্মিন্, এ, ম্মিস্, ম্মিন্	হ (এহু, আহু)	ভে (এ), ম্মি	হ

প্ৰাকৃতত চতুৰ্থী আৰু ষষ্ঠী একে^১। পালি আৰু প্ৰাকৃতত দ্বিবচন নাই^২। বৈদিকতো বহুত ঠাইত দ্বিবচনৰ ঠাইত বহুবচন হয়।

২৩৫। পালি। পুৰিস (স. পুৰুষ—man) শব্দ।

	একবচন	বহুবচন
প্ৰথম	পুৰিসো	পুৰিসা
দ্বিতীয়া	পুৰিসন্	পুৰিসে
তৃতীয়া	পুৰিসেন	পুৰিসেহি, পুৰিসাহি, পুৰিসেবি।
চতুৰ্থী বা ষষ্ঠী	পুৰিসসন্	পুৰিসানন্
পঞ্চমী	পুৰিসসমা পুৰিসহমা	পুৰিসেহি, পুৰিসাহি, পুৰিসেবি।
সপ্তমী	পুৰিসে, -স্বিন্, পুৰিসস্বিন্,	পুৰিসেস্, পুৰিসাস্।

২৩৬। প্ৰাকৃত বচ্ছ (স. বৃক্ষ—tree) শব্দ।

	একবচন	বহুবচন
১ম	বচ্ছো	বচ্ছা
২য়	বচ্ছং	বচ্ছে
৩য়	বচ্ছেণ, বচ্ছাণ।	বচ্ছেহি, বচ্ছেহিঁ, বচ্ছেহিং
৪থী	(ষষ্ঠীৰূপ)	
৫মী	বচ্ছন্তো, বচ্ছাও	বচ্ছন্তো, বচ্ছাও, বচ্ছাউ,
	বচ্ছাউ, বচ্ছাহি	বচ্ছাহি, বচ্ছেহি, বচ্ছাহিংতো,
	বচ্ছাহিংতো, বচ্ছা।	বচ্ছেহিংতো, বচ্ছাস্থংতো, বচ্ছেস্থংতো,
৬ষ্ঠী	বচ্ছস্	বচ্ছাণ, বচ্ছাণং।
৭মী	বচ্ছে, বচ্ছেস্বি।	বচ্ছেস্।

২৩৭। পূৰ্বাঞ্চলৰ প্ৰাকৃতিক ভাষাৰ বিভক্তি :—

প্ৰাকৃতিক ভাষাবিলাকত বিভক্তিৰ চিন একবচনত একে। বহুবচনৰ চিনৰ পাচত বিভক্তি যোগ কৰা হয়। তিৰ্যক বচন ভিন্ন আন ঠাইত শব্দটোৰ কোনো পৰিবৰ্তন নহয়। তলত পূৰ্বাঞ্চলৰ কেইটিমান ভাষাৰ বিভক্তি দেখুৱা হ'ল। জীলিঙ্গ আৰু ক্লীৰলিঙ্গতো বিভক্তিৰ আকাৰ পুন্নিঙ্গৰ দৰে থাকে।

১ 'চতুৰ্থাঃ ষষ্ঠী', কাত্যায়ন, ৬।১০৭। সখি গোবস্বত্ৰণানং চ নমো হৰিহৰাণ চ—স্বস্তি
গোব্ৰাহ্মণানং চ নমো হৰিহৰায়োঃ।

২ 'দ্বিবচনে বহুবচনম্', কাত্যায়ন, ৬।১০৬। দোহি বাহুহি বেচন্তি দম্পই হা পবোপ্ৰবম্
—দ্বাত্যায় বাহুভ্যায় বেচন্তে দম্পতী হা পবম্পবম্।

অসমীয়া	বঙলা	উড়িয়া	পূব হিন্দী	পশ্চিম হিন্দী
১মী ০, এ	—	—	—	নে
২য়ী ক	কে, বে	কু, কি	কে	কো
৩য়ী এ, বে, দি, ঘাৰা	এ, দিয়া, ঘাৰা	ক, কক, ঘাৰা	সে	সে, নে
৪র্থী ক, লৈ, লাগি	কে, এ	কু, কি	কে	কো
৫মী পৰা	হইতে, থেকে	ঠাক, কক	সে	সে
৬ষ্ঠী ব	ব	ব, কব্	কৈ, কব	কা
৭মী এ, ত	তে এ	বে, কবে, ঠাবে মে,	পৰ. তক তলক মে,	পৰ, তক, তলক।

২৩৮। উদাহৰণ স্বৰূপে হিন্দী আৰু উড়িয়া শব্দৰূপ তলত দিলোঁ।

(ক) প. হিন্দী। ঘোড়া (horse) শব্দ।

একবচন	বহুবচন
১। ঘোড়া	ঘোড়ে
২। ঘোড়া, ঘোড়েকে	ঘোড়ে, ঘোড়েকে
৩। ঘোড়েনে	ঘোড়োঁনে
৪। ঘোড়েকে	ঘোড়োঁকে
৫। ঘোড়েসে	ঘোড়োঁসে
৬। ঘোড়েকা (—কে,—কী)	ঘোড়োঁকা (—কে,—কী)।
৭। ঘোড়েনে (তক,—পৰ,—তলক)	ঘোড়োঁনে (—পৰ, তক,—তলক)

(খ) পূব হিন্দী। পুৰুষ (person) শব্দ।

একবচন	মৌলিক বহুবচন	যোগিক বহুবচন
১। পুৰুষ্	পুৰুষ্	পুৰুষলোগ, পুৰুষনলোগ
২। পুৰুষ, পুৰুষকে	পুৰুষ্ বা পুৰুষনকে	<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 3em; margin-right: 5px;">{</div> <div> <p>পুৰুষলোগ,</p> <p>পুৰুষলোগকে</p> <p>পুৰুষনলোগ</p> <p>পুৰুষনলোগকে</p> </div> </div>
৩। পুৰুষ্‌সে	পুৰুষনসে	<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 3em; margin-right: 5px;">{</div> <div> <p>পুৰুষলোগনসে</p> <p>পুৰুষনলোগসে</p> </div> </div>
৪। পুৰুষ্‌কে	পুৰুষনকে	<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 3em; margin-right: 5px;">{</div> <div> <p>পুৰুষলোগনকে</p> <p>পুৰুষনলোগকে</p> </div> </div>
৫। পুৰুষ্‌সে	পুৰুষনসে	পুৰুষলোগনসে, পুৰুষনলোগসে

একবচন	মৌলিক বহুবচন	যৌগিক বহুবচন
৬। পুৰুষকৈ,—কে	পুৰুষনকৈ,—কে	পুৰুষলোগনকৈ,—কে, পুৰুষন- লোগকৈ,—কে
৭। পুৰুষমে	পুৰুষনমে	পুৰুষলোগনমে, পুৰুষনলোগমে

(গ) উড়িয়া : পুৰুষ (person) শব্দ ।

	একবচন	বহুবচন
১।	পুৰুষ	পুৰুষমানে ।
২।	পুৰুষকু	পুৰুষমানকু
৩।	পুৰুষঘাৰা, বা কড়ক	পুৰুষমানকঘাৰা, বা কড়ক ।
৪।	পুৰুষকু	পুৰুষমানকু ।
৫।	পুৰুষঠাক	পুৰুষমানকঠাক ।
৬।	পুৰুষৰ	পুৰুষমানকৰ ।
৭।	পুৰুষঠাৰে	পুৰুষমানকঠাৰে ।

২৩৯। ইয়াৰ পৰা দেখা যায় যে হিন্দীৰ (আৰু আন কিছুমান সংস্কৃতমূলক ভাৰতীয় ভাষাৰ) প্ৰথমা আৰু দ্বিতীয়া বিভক্তিৰ একবচনত সংজ্ঞা-শব্দৰ কোনো পৰিবৰ্তন নঘটে। প্ৰথমা আৰু দ্বিতীয়াৰ যৌগিক বহুবচনত আৰু তৃতীয়াৰ পৰা সপ্তমীলৈ একবচনত কিছুমান সংজ্ঞা-শব্দৰ অন্ত্যবৰ্ণৰ পৰিবৰ্তন ঘটে। সেইদৰে তৃতীয়াৰ পৰা সপ্তমীলৈ বহুবচনতো সংজ্ঞা-শব্দৰ আন একবচন পৰিবৰ্তন ঘটে। প্ৰথমা আৰু দ্বিতীয়াৰ বহুবচন আৰু তৃতীয়াৰ পৰা সপ্তমীলৈ একবচনৰ আকৃতি একে। এই আকৃতিক তিৰ্থক একবচন আৰু তৃতীয়াৰ পৰা সপ্তমীলৈ বহুবচনৰ আকৃতিক তিৰ্থক বহুবচন বোলে। এই কথা মনত ৰাখিব লাগে যে হিন্দী প্ৰথমা আৰু দ্বিতীয়াৰ সৰল বহুবচন তিৰ্থক একবচন (অৰ্থাৎ তৃতীয়াৰপৰা সপ্তমীলৈ একবচনৰ আকৃতি) ভিন্ন আন একো নহয়। প্ৰাকৃতিক আন ভাষাৰো সেই একে কথা। এই নিয়ম পুৰণি অসমীয়া ভাষাতো খাটে। বৰ্তমান অসমীয়াত এই নিয়ম খাটে নে নাখাটে সংজ্ঞা-শব্দৰ বিষয়ত তৎ ধৰিব নোৱাৰি; কিয়নো বৰ্তমানত তিৰ্থক একবচনত সংজ্ঞা-শব্দৰ কোনো পৰিবৰ্তন নঘটে। কিন্তু সৰ্বনামত হলে বৰ্তমানতো এই নিয়ম খাটে। উড়িয়াৰ দৰে অসমীয়াতো প্ৰথমাৰ বহুবচনত ‘এ’ হয়। কিন্তু উড়িয়াত প্ৰথমাৰ একবচনত কেতিয়াও ‘এ’ নহয়। অসমীয়াত কেতিয়াবা এ হয় আৰু কেতিয়াবা নহয়; যেনে, ৰামে দেখিছে, ৰাম আছে।

২৪০। তিৰ্যক বচনৰ মূল (Origin of oblique form)

সংস্কৃত ষষ্ঠীৰ একবচনৰ বিভক্তি ‘শ্ৰ’ মাগধী প্ৰাকৃতত ‘শ্শ’, ‘স্’ বা আহ (বা ‘হ’) হয়^১। এই বিভক্তিৰ চিন অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত ‘হো’ বা ‘ছ’ আৰু ‘হে’ বা ‘হি’ হয়^২। এইবিলাক বিভক্তি সকলো লিঙ্গত অকাৰান্ত, ইকাৰান্ত আৰু উকাৰান্ত শব্দৰ শেষত যোগ হয়। এইদৰে আমি অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতৰ ষষ্ঠীৰ একবচনত (১) অহো, ইহো, উহো (বা অহ, ইহ, উহ) আৰু (২) অহে, ইহে, উহে (বা অহি, ইহি, উহি) বিভক্তি পাওঁ। ইয়াৰ প্ৰথম বিধ পূৰ্বাঞ্চলৰ প্ৰাকৃতিক ভাষাত অহ, ইহ, উহ বা হ ইং হলে অ, ই, উ হয়। অসমীয়াত বৰ্তমানত এই বিভক্তি সদাই হয়। যেনে, ৰামনাম (অৰ্থাৎ ৰাম + অ + ৰ নাম) name of Ram; নদী-কাষ bank of river; শিশু-লীলা pastime of childhood, ইত্যাদি। দ্বিতীয় বিধ বিভক্তি পূব-ভাৰতৰ প্ৰাকৃতিক ভাষাত ‘ই’ ইং হোৱাত অই, ইই আৰু উই হয় অৰ্থাৎ এ (= অ + ই), ঈ (= ই + ই)। আৰু উই (= উ + ই) হয়। যেনে, হিন্দী—‘ঘোড়েকো’ of a horse (ইয়াত ‘ঘোড়ো’ৰ একাৰ); অসমীয়া—প্ৰথমা, তৃতীয়া আৰু সপ্তমীৰ একবচন ‘ৰামে’ ইয়াত একাৰ (অৰ্থাৎ ৰাম + এ) = তিৰ্যক একবচন ‘এ’ = অপভ্ৰংশ প্ৰথমৰ একবচনৰ বিভক্তি ‘অহি’। সেইদৰে অসমীয়া প্ৰথমৰ একব. লক্ষ্মীই বা লক্ষ্মী (= লক্ষ্মী + ই), শিশুই (= শিশু + ই), ইত্যাদি। এই শেষোক্ত আকৃতি বিৰল। সাধাৰণতঃ প্ৰথম বিধ আকৃতি (এ) ই যোগ হয় আৰু তেতিয়া লক্ষ্মীয়ে, শিশুৱে ইত্যাদি ৰূপ হয়। কিন্তু অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতৰ দ্বিতীয় বিধ বিভক্তি—অহি, ইহি, উহি পুৰণি অসমীয়াতো প্ৰথমৰ একবচনত প্ৰচলিত আছিল।

যেনে, সবহি মিলিল আহি সিংহ তুৱাৰত। মা. ক.।

১ “অৰণাদ্ বা ওসো ভাহঃ”। হেমচ. ৪।২২২। ভগদত্তশোণিত্ৰাহ কুন্তে—স. ভগদত্তশোণিত্ৰাহ কুন্তঃ। পক্ষে, ভীমসেনশ্শ পশ্চাদো হিংডীঅদি—স. ভীমসেনশ্শ পশ্চাদ্ ধিণ্ডাতে। হিড়িষাএ ঘুড়কয়শোকে ৭ উৱশমদি—স. হিড়ীষায়া ঘটোংকচশোকে। নোপশায়াতি। ভীমসেনশ্শ, ভীমসেনস্। হিড়িষাএ, হিড়িষাহ।

২ “ওসঃ স্ত্বহস্ৱঃ”। হেমচ. ৪।৩৬৮। “ওসিভ্যস্ৱীনাং হেহস্ৱঃ”। হেমচ. ৪।৩৪১। “ওস্ৱন্তোহে”। হেমচ. ৪।৩৫০। “ওহি”। হেমচ. ৪।৩৫২।

পুত্ৰ পৰিবাৰ সৰহি অসাৰ

কৰব কাহেৰি সাৰ। শঙ্কৰ।

পূৰ্বদিশ প্ৰতি আপুনিহি চলি যাহাঁ। মা. ক.

সকলহি বানৰ আমাৰ নিজ ভক্ষ্য। মা. ক.

বৰ্তমানত ইয়াৰ চলতি নাই বুলিলেও হয়। ওপৰৰ উভয়বিধ আকৃতি পূৰ্বাঞ্চলৰ প্ৰাকৃতিক ভাষাৰ তিৰ্যক (এক বা বহুবচনৰ) আকৃতি বা চিনকপে ব্যৱহৃত হয় আৰু সেই দেখি বৰ্গী বিভক্তি তাত নিহিত থাকে।

সংস্কৃত বৰ্গী বহুবচনৰ বিভক্তি 'নাম্' মাগধী প্ৰাকৃতত 'ণং' বা 'আই' (বা 'ই') হয়^১ আৰু অপভ্ৰংশত হং, হ্ৰং বা হিং হয় (§২৩৬)। এই বিভক্তি কেইটা সকলো লিঙ্গত অকাৰান্ত্ব ইকাৰান্ত্ব, আৰু উকাৰান্ত্ব শব্দৰ শেষত যুক্ত হয়। এইদৰে অপভ্ৰংশত আমি (১) অহং, ইহং, উহং, (২) অহ্ৰং ইহ্ৰং, উহ্ৰং আৰু (৩) অহিং, ইহিং, উহিং পোৱা। 'হ' ইং হলে (১) জাঁ, জঁ, উ, (২) ঙ্গ বা ঙ, উ (৩) ঞ্ বা ঞ, জঁ, ইঞ, উঞ (সন্ধিৰ নিয়ম দেখা) পোৱা যায়। ইয়াৰ ভিতৰত অসমীয়াত কেৱল 'ঞ' হয়। এই 'ঞ' একবচনান্ত 'এ'ৰ লগত একে আকাৰৰ বিভক্তি হোৱাত শেষৰ কালৰ উভয়ৰ পাৰ্থক্য নথকা হ'ল। পূৰ্বাঞ্চলৰ ভাষাত ইয়াৰ কেইটিমান আকৃতি তিৰ্যক বহুবচনৰ বিভক্তিকপে ব্যৱহৃত হয় আৰু সেই দেখি তাত বৰ্গীৰ অৰ্থ নিহিত থাকে।

২৪১। (১) ওপৰত কোৱা হৈছে (§ ২৩০) যে পূব ভাৰতৰ প্ৰাকৃতিক ভাষাত তিৰ্যক বচনৰ চিন সংস্কৃত আৰু প্ৰাকৃতৰ বৰ্গী বিভক্তি ভিন্ন আন একো নহয়।

(২) আমি পাচত দেখুৱাম (§§২৬৭—২৭৬) যে প্ৰাকৃতিক ভাষাৰ বিভক্তিৰ চিনবিলাক (post-position) সপ্তমী বিভক্তিয়ুক্ত সংজ্ঞা বা কৃদন্ত শব্দ। এতিয়া এই কথালৈ মন কৰিব লাগে যে ছুটা শব্দ সংযোগ কৰিব লাগিলে পূৰ্বৰ শব্দটোক বৰ্গী বিভক্তিত ৰাখা হয়। যেনে, 'ৰামনাম' এই সংযুক্ত শব্দৰ প্ৰথমটোত বৰ্গী বিভক্তিৰ 'ৰ' উহ আছে, অৰ্থাৎ ৰামনাম=ৰামৰ নাম। এতেকে বিভক্তিৰ চিন (যেনে, ক, লৈ. ৰ ইত্যাদি) যোগ কৰাৰ আগতে বিশেষণীয় শব্দটোক বৰ্গীত থব লাগে। এতিয়া আমি জানোঁ এই চিহ্নবাশি যোগ হোৱাৰ আগেয়ে শব্দটোক তিৰ্যক আকৃতিত সদায় ৰাখিব

লাগে। যেনে, হিন্দী ‘ঘোড়েকা’, ইয়াত ‘ঘোড়ে’ৰ একাবযুক্ত ‘ঘোড়ে’ শব্দ। পুৰণি অসমীয়াৰ উদাহৰণ, ‘আৰ নেদেখিবো বে! জীৱেৰ জীৱন বনমালী’, শব্দৰ। ‘মুৰাৰি পাটেৰ খোপা পৰি পৰি হালে’, তুৰ্গাৱৰ। ইয়াত একাবযুক্ত ‘জীৱে’, ‘পাটে’ তিৰ্যক আকৃতি। বৰ্তমান অসমীয়াত আৰু সচৰাচৰ পুৰণি অসমীয়াতো শব্দটো তিৰ্যক আকৃতিত ৰাখিছো নে নাই তাক সংজ্ঞা-শব্দৰ বিষয়ত ধৰিব নোৱাৰি, কিয়নো আমি ওপৰত (§ ২৪০) পাই আহিছো যে অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতৰ ষষ্ঠীৰ একবচনৰ চিন অহো, ইহো, উহো অসমীয়াত অ, ই, উ (অকাবাস্ত, ইকাবাস্ত আৰু উকাবাস্ত শব্দত) হয়। কিন্তু অসমীয়া সৰ্ননামৰ ৰূপ কৰোঁতে বিভক্তি যোগ কৰাৰ আগেয়ে আমি সৰ্ননাম শব্দটোক তিৰ্যক আকৃতিত নাৰাখি নোৱাৰো। যেনে, তদ্ শব্দৰ তিৰ্যক আকৃতি পুল্লিঙ্গৰ একবচনত ‘তা’ আৰু বহুবচনত ‘তা’ বা ‘সি’ হয়। যেনে, তাক, তাৰ, তাত ; সিহঁতক, সিহঁতৰ, সিহঁতত ; তাহঁতক, তাহঁতৰ, তাহঁতত ; ইত্যাদি।

(৩) প্ৰাকৃত বৈয়াকৰণিকসকলে কয় যে ইদম্ অৰ্থত ষষ্ঠীৰ পাচত ‘কেৰ’ শব্দ (post-position) যোগ হয়^১। এতিয়া আমি জানো প্ৰাকৃতিক ভাষাত এই ‘কেৰ’—(যেনে, হিন্দী,—কৈ, কৰ ; অসমীয়া—কেৰি, ক, ৰ ; যেনে, তাকেৰি, তাক, তাৰ—his)—শব্দৰ তিৰ্যক আকৃতিৰ লগত হে যোগ হয়। এতেকে প্ৰাকৃতিক ভাষাৰ তিৰ্যক আকৃতি আৰু প্ৰাকৃতৰ ষষ্ঠীৰ আকৃতি একে।

(৪) প্ৰাকৃতৰ সকলোকে একাকাৰ কৰিব খোজা লক্ষণে অপভ্ৰংশত সকলো কাৰককে নি এটা কাৰকত অৰ্থাৎ ষষ্ঠী বিভক্তিত পৰিণত কৰিছিল (§ ২৩০)। এতেকে প্ৰাকৃতিক ভাষাৰ সকলো বিভক্তিতে থাকা শব্দৰ সাধাৰণ আকৃতিটো ষষ্ঠী বিভক্তি ভিন্ন আন একো নহয়।

২৪২। অপভ্ৰংশ আৰু প্ৰাকৃতিক ভাষাৰ বিভক্তি একাকাৰ হোৱাৰ পিচত ভিন ভিন বিভক্তি নিৰ্দেশ কৰিবলৈ শেষৰ কালত প্ৰাকৃতিক ভাষাসমূহ তিৰ্যক আকৃতিযুক্ত শব্দৰ পাচত ভিন ভিন সংজ্ঞা-বিভক্তি (post-position) যোগ কৰাৰ নিয়ম হ’ল। অসমীয়াত এই ভিন ভিন শব্দ-বিভক্তিৰ (post-position) চিন—ক, দি, বে, লৈ, লাগি, ৰ আৰু ত। এইদৰে সংস্কৃতৰ

১ “ইদমৰ্থন্ত কেবঃ”। হেমচ. ২।১৪৭। ইদমীদং=তুমহকেবো ; অমদীদং=অমহকেবো।

সাতোটা বিভক্তি আকৌ পোৱা গ'ল। এতিয়া আমি পাইছো (§২৪০) যে অপভ্রংশ প্ৰাকৃতত ষষ্ঠীৰ আকৃতি কেইবাটাও। অৰ্থাৎ একবচনত 'হো' 'হে' আৰু বহুবচনত 'হম্' 'হিম্' আৰু 'হুম্'। এই নিমিত্তে প্ৰাকৃতিক ভাষাত কেইবাটাও তিৰ্যক আকৃতি বৰ্ণিত হৈছে। অসমীয়াত এই আকৃতি তিনি বিধ :—(১) অই (=এ), ইই (=ঈ বা ই), উই ; (২) অএ (নাই), ইএ, উএ (অৰ্থাৎ অহে, ইহে, উহে) আৰু (৩) অ, ই, উ। যেনে, (১) পাৰই, লতাই, নাৰায়ণে ; লক্ষ্মী বা লক্ষ্মীই, শিশুই ; (২) লক্ষ্মীয়ে (=লক্ষ্মীএ), শিশুৱে (=শিশুএ) ; (৩) ঘৰ-ক, কালী-ক। এই তিনি আকৃতিৰ এটাহে সাধাৰণতঃ সাধাৰণ তিৰ্যক আকৃতি (অৰ্থাৎ বিভক্তি যোগ কৰিবৰ কাৰণে লোৱা আকৃতি) ৰূপে ব্যৱহৃত হয়। আন ছটা আকৃতি এক বা ততোধিক বিভক্তিৰ বিশেষ আকৃতিৰূপে ব্যৱহৃত হয় আৰু এই বিশেষ আকৃতিৰ পিচত সচৰাচৰ আন কোনো চিন যোগ নহয়। অসমীয়াত 'এ'টো বিশেষ তিৰ্যক আকৃতি আৰু ই কৰ্তা, কৰণ আৰু অধিকৰণ কাৰকত (অৰ্থাৎ প্ৰথমা, তৃতীয়া আৰু সপ্তমী বিভক্তিত) ব্যৱহৃত হয়। যেনে,

‘শুনিলন্ত হৰে পাচে কথা বিপৰীত।’, শঙ্কৰ

‘দুঃশাসন হিয়া কুঠাৰে চিৰে।’, শঙ্কৰ

‘গলে বনমালা শোভে কৌস্তভ কণ্ঠত।’, শঙ্কৰ

‘পুতি থৈলো প্ৰতিমাক বালুকায় ঢাকি।’, শঙ্কৰ

‘ক্ৰোধে বুলিলন্ত লক্ষ্মী শাপি।’, শঙ্কৰ

‘আপোনাৰে মাৰ্গক চেলেকে নিজ মুই।’, দৈত্যাবি

সেইদৰে,—পাৰই, সেই নামে মানুহ, এই বিষয়ে কৈছে, ইত্যাদি। দ্বিতীয় বিধ আকৃতি কেবল কৰ্তাত ব্যৱহৃত হয়। যেনে, মতিয়ে, শিশুৱে। তৃতীয় বিধ চিন অ, ই, উ (অৰ্থাৎ ছ) আন বিভক্তিৰ তিৰ্যক আকৃতিৰূপে ব্যৱহৃত হয়। যেনে, ৰাম-ক, মতি-ক, শিশু-ক। কেতিয়াবা এই আকৃতি কৰ্তাতো চলে। যেনে, ৰাম গল (Ram has gone), মতি আহিল (Mati has come), শিশু উঠিল (the child has awoken), ইত্যাদি। অ, ই, উ (অৰ্থাৎ অকাৰান্ত, ইকাৰান্ত আৰু উকাৰান্ত শব্দ) বুলিলে আ, ঈ, উ-কো ধৰিব লাগে। ইয়াত অ, আ-ৰ সলনি অ ; ই, ঈ, এ, ঐ-ৰ সলনি ই আৰু উ উ, ও, ঔ-ৰ সলনি উ ধৰা হৈছে।

২৪৩। পুৰণি কালত তিৰ্যক আকৃতি (যেনে, এ) যেনেকৈ ষষ্ঠী বিভক্তিৰ

দ্বাৰা সাধিত হৈছিল তেনেকৈ পৰবৰ্তী কালতো তিৰ্থক আকৃতি নতুন ষষ্ঠী বিভক্তিৰ চিনৰ দ্বাৰা দেখুৱা হৈছিল। এই তিৰ্থক বিভক্তিৰ চিন তৃতীয়া, চতুৰ্থী আৰু পঞ্চমী বিভক্তিত হে দেখা যায়। যেনে, ঘৰৰ দ্বাৰা, ঘৰক লাগি, ঘৰৰ পৰা। ইয়াত ক, ৰ ষষ্ঠীৰ চিন আৰু তাৰ পাচত দ্বাৰা, লাগি আৰু পৰা শব্দ-বিভক্তিৰ (posts-position) যোগ হৈছে। সংস্কৃত আৰু প্ৰাকৃতৰ দৰে পুৰণি অসমীয়াতো পঞ্চমী আৰু ষষ্ঠীৰ চিন কেতিয়াবা একে হৈছিল। যেনে,

‘দিলা লড় নামি উড়লৰে।’ শঙ্কৰ

‘কৰ্ণত গুঞ্জাৰ থোকা মাথে মৈৰা-পাখী।’, শঙ্কৰ

নবম অধ্যা

সংজ্ঞা-শব্দ (Noun)

অসমীয়া বিভক্তি

(Assamese case-affixes)

২৪৪। **বিভক্তি (case affixes)**। ধাতু আৰু প্ৰাতিপদিকৰ পাচত যিবিলাক প্ৰত্যয় যোগ কৰি ধাতু আৰু শব্দৰ ৰূপ কৰা হয় সিবিলাকৰ নাম বিভক্তি (verbal and case-affixes : § ৪১০)। তলত অসমীয়া বিভক্তি (case-affixes) দেখুৱা হ'ল। শব্দত যোগ হোৱা প্ৰত্যয়ৰ নাম শব্দ-বিভক্তি আৰু ধাতুত যোগ হোৱা প্ৰত্যয়ৰ নাম ক্ৰিয়া-বিভক্তি।

(ক)

একবচন

প্ৰথম বিভক্তি—ও, এ (ই)।

দ্বিতীয়া বিভক্তি—ও, ক্।

তৃতীয়া বিভক্তি—এ, বে, দি, দ্বাৰা।

চতুৰ্থী বিভক্তি—ক্, লৈ, লাগি।

পঞ্চমী বিভক্তি—পৰা।

ষষ্ঠী বিভক্তি—ব্।

সপ্তমী বিভক্তি—এ, ত্।

বহুবচনতো বিভক্তি একে ; কেৱল প্ৰাতিপদিকৰ (base ৰ) পিচত

আগেয়ে বহুবচনৰ প্ৰত্যয় যোগ কৰি লৈ তাৰ পিচত হে বিভক্তি Post-position) যোগ কৰিব লাগে। বহুবচনত সম্ভাৰ্থত সকল, লোক, তুচ্ছাৰ্থত বোৰ, ইঁত, গিলা আৰু উভয়তে বিলাক, সৰু আদি বহুবচনৰ প্ৰত্যয় যোগ হয়।

কোনো কোনো বৈয়াকৰণিকে ক্, লৈ, ব্ আৰু ত্-ৰ আগত অ-যোগ কৰি অক্, অলৈ, অব্ আৰু অত্ বিভক্তি আৰু বে আৰু দি-ব আগত এ-যোগ কৰি এবে আৰু এদি বিভক্তি কৰে। কিন্তু অক্, অলৈ আদিৰ আদি ‘অ’ স্বাৰ্থক ‘অ’ (=ক) প্ৰত্যয় আৰু এবে, এদি-ব আদি ‘এ’ তৃতীয়া বিভক্তি ‘এ’। আকৌ, ব্যঞ্জনান্ত প্ৰাতিপদিকৰ পাচত যেনেকৈ ক্, লৈ আদিৰ আগত অ যোগ কৰিব লাগে তেনেকৈ স্বৰান্ত প্ৰাতিপদিকৰ পাচতো অক্, অলৈ আদি বিভক্তিৰ ‘অ’ লোপ কৰিব লাগে। সেই দেখি বিভক্তিৰ এই উভয়বিধ আকৃতিকে আমি শুদ্ধ বুলি ভাবোঁ।

(খ) মূল (Origin and Derivation)। এইদৰে বিভক্তি যোগ কৰাৰ নিয়ম দ্ৰাবিড়ী আৰু বড়ো ভাষাৰ বিশেষত্ব। সংস্কৃত একবচন আৰু বহুবচনৰ বিভক্তি পৃথক পৃথক। যেনে, স.—নৰঃ (a man), নৰাঃ (men) : নৰেণ (by a man), নৰৈঃ (by men), ইত্যাদি। কিন্তু তীৰ্ব্বতীয় বা বড়ো আৰু দ্ৰাবিড়ী ভাষাত উভয় বচনতে বিভক্তি একে। কেৱল একবচনৰ বিভক্তি প্ৰাতিপদিকত আৰু বহুবচনৰ বিভক্তি বহুবচনৰ প্ৰত্যয়ৰ পাচত যোগ হয় যেনে,

একবচন

	প্ৰথম।	তৃতীয়া।	ষষ্ঠী।
তীৰ্ব্বতীয় :— বড়ো :—			
কছাৰী—	ন্	ন্-জাং	ন্-নি।
গাৰো—	নক্	নক্-ছি	নক্-নি।
চুটিয়া—	জা	জা-ছাং	জা-য়ো।
ভুটিয়া—	ছিম্	ছিম্-গী	ছিম্-গি।
দ্ৰাবিড়ী :—			
তামিল—	মানেই	মানেই-জা	মানেই-ইনাছু।
অসমীয়া—	ঘৰ	ঘৰেৰে	ঘৰব।
English—	a house :	by a house :	of a house :

বহুবচন

তীক্ষ্ণভাষী :—বডো :—

কছাৰী—	নৃ-ফুৰ্	নৃ-ফুৰ্-জাং	নৃ-ফুৰ্-নি।
গাৰো—	নক্-বাং	নক্-বাং-ছি	নক্-বাং-নি।
চুটিয়া—	জা-লাজু	জা-লাজু-ছাং	জা-লাজু-য়ো।
ভুটিয়া—	ছিম্-ছু	ছিম্-ছু-গী	ছিম্-ছু-গি।

জাবিড়ী :—

তামিল—	মানেই-গল্	মানেই-গল্-আল্	মানেই-গল্-ইনাড্।
অসমীয়া—	ঘৰ-বোৰ্	ঘৰ-বোৰে-বে	ঘৰ-বোৰ-ব্।
English—	houses :	by houses :	of houses.

বডো আৰু জাবিড়ীৰ এই বিশেষত্ব অসমীয়াত বৰ্ণিত হৈছে।

বডো ভাষাৰ আন এটি বিশেষত্বৰ কথা ইয়াত কোৱা উচিত। অসমীয়া ভাষাৰ এনে বিশেষত্ব যে তিৰ্যক বিভক্তি তাৰ কথা আগেয়ে কোৱা হৈছে (§ ২৪৩)। বডো ভাষাত পঞ্চমী বিভক্তি যোগ কৰাৰ আগেয়ে প্ৰাতিপদিকৰ পাচত ষষ্ঠী বিভক্তি যোগ কৰা হয়। কছাৰী পঞ্চমী বিভক্তি বাস্তৱিকৈ ‘জাই’ আৰু চুটিয়া পঞ্চমী বিভক্তি ‘বাছাপি’। ষষ্ঠী বিভক্তি কছাৰীত ‘নি’ আৰু চুটিয়াত ‘য়ো’। এই ষষ্ঠী বিভক্তি নিজ নিজ পঞ্চমী বিভক্তিৰ আগত যোগ হয় আৰু লব্ধ পঞ্চমী বিভক্তি কছাৰীত ‘নি-জাই’ আৰু চুটিয়াত ‘য়ো-বাছাপি’ হয়। যেনে, কছাৰী—নৃ (a house), নৃ-নি (of a house), নৃ-নি-জাই (from a house); চুটিয়া—জা (a house), জা-য়ো (of a house), জা-য়ো-বাছাপি (from a house)। গাৰো ষষ্ঠী বিভক্তি ‘নি’ আৰু পঞ্চমী বিভক্তি ‘অনি’ বা অনিখো। শেষোক্ত বিভক্তিৰ ‘নি’ ষষ্ঠী বিভক্তি হব পায়। অসমীয়া পঞ্চমী বিভক্তি ‘পৰা’ যোগ হোৱাৰ আগেয়ে এই দৰে প্ৰাতিপদিকৰ পাচত ষষ্ঠী বিভক্তি ‘ৰ’ যোগ হয়। বডো ভাষাৰ এই বিশেষত্বৰ ছাঁ অসমীয়াত সোমোৱা অসম্ভৱ নহয়।

২৪৫। (১) প্ৰথম বিভক্তি (Nominative case-affix)

(ক) ওপৰত কৈ অহা হৈছে যে ষষ্ঠীৰ ৰূপ বা তিৰ্যক আকৃতি কেতিয়াবা প্ৰথম বিভক্তিতে চলিছিল (§ ২৪২)। সেই নিয়মে অসমীয়া

প্ৰথম বিভক্তিৰ দুই বকৰূপ সন্তৰ্ভাৱঃ—(১) অ, ই, উ আৰু (২) অই (=এ), ইই (=ঈ বা ই), উই। যেনে, বাম, মতা, মতি, লক্ষ্মী, শিশু, বধু, পিতৃ, ডুবে, মৈ, গাৰো, মো—(অৰ্থাৎ হ্ৰস্ব বা দীৰ্ঘাকৃতি বা *weak or strong form* উভয়তে)। এনে ৰূপ সন্তা বা পতন অৰ্থত সাধাৰণতঃ অকৰ্মক ধাতুৰ লগত ব্যৱহৃত হয়। আৰু (২) বামে, পাৰই, কৃষে, কৃষই, মতাই, মতায়ৈ, মতি বা মতিএ (-য়ে), লক্ষ্মী বা লক্ষ্মীএ (-য়ে), শিশুই বা শিশুএ (-ৰে), বধুই, বধুএ (-ৰে), পিতৃই, পিতৃএ (-য়ে), ডুবে, ডুবেই, মৈএ (-য়ে), গাৰোই (-ৰে), মোএ (-ৰে) ইত্যাদি। এই ৰূপ সচৰাচৰ সৰ্বকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ লগত ব্যৱহৃত হয়। কান্দ, হাঁহ আদি কিছুমান অকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ লগতো ব্যৱহৃত হয়। যেনে, বামে হাঁহে (Ram laughs)।

(খ) অ, আ, উ, ঊ, এ আৰু ও-ৰ পাচত ‘ই’ আৰু ‘এ’ উভয় আকৃতি চলে। পুৰণি অসমীয়াত সচৰাচৰ ‘এ’ হে চলিছিল বা কোনো চিন যোগ নহৈছিল। যেনে,—

কৃষ্ণক কলঙ্ক দিয়া ডৰি সত্ৰাজিত।

আপোনাৰ কথা আনি দিলন্ত কৃষ্ণক ॥—শঙ্কৰ

তুষ্ট হুয়া সূৰ্য্যে স্তম্ভক তাক দিলা।

সত্ৰাজিতে মহামণি কণ্ঠত পিন্ধিলা ॥—শঙ্কৰ

যশোদা দেখে পুত্ৰ গৈলা ডৰি।—শঙ্কৰ

যশোদা সুন্দৰী দেখন্ত পাছে।—শঙ্কৰ

বশ্মিয়ে চক্ষুক পীড়ে দেখে প্ৰজাধাক।—শঙ্কৰ

শুনিয়া হিৰণ্য কশিপু দুনাই

শোধয় কথা পুত্ৰত।—শঙ্কৰ

শৰীৰকো পীড়ে ব্যাধি চক্ষুৱে নাকলে।—শঙ্কৰ

(গ) ইকাৰান্ত আৰু ঞ্কাৰান্ত শব্দৰ পাচত সাধাৰণতঃ ‘ই’ নহয়; হোৱা উচিতো নহয়। কিয়নো মূলমতে (§§ ২৪০।২৪২) শব্দটো ইকাৰান্ত গুচি ঙ্কাৰান্ত হোৱা উচিত। অসমীয়াত কিন্তু সচৰাচৰ এই পৰিবৰ্তন নহয়। সেই দেখি ‘ই’ৰ ব্যৱহাৰ অনাবশ্যক। সাধাৰণতঃ লক্ষ্মীই এনে ৰূপ নহয়; লক্ষ্মী বা লক্ষ্মীএ এনে হয়।

(ঘ) অকাৰান্ত শব্দৰ ‘অ’ বিকল্পে লোপ হয়। যেনে, সিংহই বা সিংহে। কিন্তু ‘বাঘই’ এনে ৰূপ নহয়, কিয়নো ই ব্যঞ্জনান্ত শব্দ।

(ঙ) ‘এ’ যোগ হলে পদান্তৰ উ, ঊ,ঐ, ঔ-ৰ পাচত ‘ব’ আৰু ই, ঈ, ঐ, ঐ-ৰ পাচত ‘য়’ হয় (§ ৬৫)। যেনে, শিশুৱে, সকলোৱে, লক্ষ্মীএ (-য়ে), ডুবোৱে, পিতৃএ (-য়ে), ইত্যাদি।

(চ) সেইদৰে পদান্তৰ অকলশৰীয়া ‘ও’ আৰু ‘এ’ৰ ঠাইত যথাক্রমে ‘ব’ আৰু ‘য়’ হয় (§ ৬৫)। যেনে, গাওঁ—গাঁৱে। তিৰ্যক একবচনত বিকল্পে হয়। যেনে, গাওঁক বা গাঁৱক, গাওঁৰ বা গাঁৱৰ, ইত্যাদি।

(ছ) অনুস্বাৰান্ত শব্দৰ অনুস্বাৰৰ ঠাইত তিৰ্যক একবচনত সদায় ‘ঙ’ বা ‘জ’ হয়। যেনে, ঠেঙে বা ঠেঙ্গে; ঠেঙক বা ঠেজক; ইত্যাদি।

(জ) তিৰ্যক একবচনত ব্যঞ্জনান্ত শব্দৰ পাচত ‘অ’ যোগ হয়। যেনে, কুকুৰ, কুকুৰক, কুকুৰৰ, কুকুৰত, ইত্যাদি।

(২) দ্বিতীয়া বিভক্তি (Accusative case-affix)

(ক) মানুহ আৰু দেৱতা বাচক বা ডাঙৰ বস্তু বুজুৱা শব্দৰ পাচত দ্বিতীয়া বিভক্তিৰ চিন ‘ক’ যোগ হয়।

যেনে, ক্ষত্ৰিয়ক কাটিলা পৰশু কৰে ধৰি।—শব্দৰ

মথুৰাক আসি ৰামে সমে আলোচিলা।—শব্দৰ

(খ) ইতৰ জন্তু বা বস্তু বুজুৱা শব্দত সাধাৰণতঃ ‘ক’ যোগ নহয়। যেনে, কলম কাটে (mends the pen), মাছ মাৰে (catches fish), ইত্যাদি।

কেনে মাটি খাইলি অৰে গোপাল।

কোবাই আজি তোৰ ফাড়িবো ছাল।—শব্দৰ

(৩) তৃতীয়া বিভক্তি (Instrumental case-affix)

(ক) ‘এ’ ৰ প্ৰকৃতি প্ৰথমা বিভক্তি ‘এ’ৰ অনুৰূপ। যেনে,

কোন কৰ্মে পাৱে সংসাৰ পাৰ।—শব্দৰ

(খ) পুৰণি সাহিত্যত প্ৰথমা বিভক্তিত সাধাৰণতঃ ‘ই’ নহয়, কিন্তু তৃতীয়াত হয়। যেনে,

প্ৰলয় অপায়

তাবিলা লীলাই।—শব্দৰ

বৰাহ শৰীৰি

পৃথিৱী উদ্ধাৰি।—শব্দৰ

ঘোড়ায় সহিতে

পেলাইলা মাৰি।—শব্দৰ

(গ) বে বা দি যোগ হলে পদান্তৰ ই, ঈ, এ, ঐ, ঋ—ৰ পাচত বিকল্পে ‘য়ে’ আৰু উ, ঊ, ও, ঔ—ৰ পাচত বিকল্পে “ব” হয় আৰু ‘য়ে’টো কেতিয়াবা ‘ই’ ত পৰিণত হয়। যেনে, বাহুলিৰে, বাহুলিদি বা বাহুলিয়েৰে, বাহুলিয়েদি (by the bat); পহুৰে, পহুদি বা পহুৱেৰে, পহুৱেদি, পহুইদি (by the deer) : ইত্যাদি।

(ঘ) ব্যঞ্জনান্ত শব্দৰ পাচত ‘ৰে’ আৰু ‘দি’ বিভক্তিৰ আগত ‘এ’ আৰু ‘দ্বাৰা’ আৰু ‘পৰা’ বিভক্তিৰ আগত ‘অৰ্’ হয়। যেনে, বাট (path), বাটেৰে, বাটেদি, বাটৰ দ্বাৰা, বাটৰ পৰা, ইত্যাদি।

(ঙ) ‘ৰে’ আৰু ‘দি’ বিভক্তিৰ আগত অকাৰান্ত শব্দৰ ‘অ’ৰ ঠাইত বিকল্পে ‘এ’ হয়। যেনে, সিংহেৰে, সিংহেদি বা সিংহৰে, সিংহদি (বিৰল) (by lion)। কিন্তু পাৰৰে, পাৰদি, ইত্যাদি।

(চ) ‘দ্বাৰা’ আৰু ‘পৰা’ বিভক্তি পাচত থাকিলে স্বৰান্ত শব্দত প্ৰথমে ‘ৰ’ আৰু ব্যঞ্জনান্ত শব্দত ‘অৰ্’ যোগ হয়। যেনে, ইন্দ্ৰিয়ৰ দ্বাৰা, ইন্দ্ৰিয়ৰ পৰা : বাটৰ পৰা, ইত্যাদি।

(ছ) পূৰণি অসমীয়াত দ্বাৰা বিভক্তিৰ আগত কেতিয়াবা ‘ৰ’ যোগ নহৈছিল। যেনে,

সি চিন্তাশুদ্ধিদ্বাৰায়ে জ্ঞানক পায়।—ভট্টদেৱ

দেৱসৰো বৃষ্টিদ্বাৰে শস্ত্ৰ সম্পূৰ্ণ কৰি তোৰাক বুদ্ধি কৰাউক।

—ভট্টদেৱ

(জ) বৰ্তমানতো কেতিয়াবা ‘দ্বাৰা’, ‘দি’, ‘সৈতে’ যোগত বস্তুৰ চিন গুচে। যেনে, হাতৰ দ্বাৰা; হাতদ্বাৰা, হাতেদি হাতদি; হাতেৰে সৈতে, হাতেসৈতে (with hand); ইত্যাদি।

(৪) চতুৰ্থী বিভক্তি (Dative case-affix)

(ক) ‘ক’-ৰ প্ৰকৃতি দ্বিতীয়া বিভক্তি ‘ক’-ৰ অন্তৰ্গত। যেনে, বায়ুণক ধন দিয়া (Give money to the Brahmin)।

(খ) ‘লাগি’ যোগ হলে সংজ্ঞা শব্দৰ পাচত ‘ক’ যোগ হয়। যেনে,

গৃহক লাগি আসে সত্ৰাজিত।—শঙ্কৰ

খুস্পিল হস্তীক কৃষ্ণক লাগি।—শঙ্কৰ

ঘৰক লাগি যাওঁ (I go home)।

(গ) ‘লাগি’ যোগ নহলে চতুৰ্থীত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়। যেনে,
তপক মনে গৈল মন্দবক।—শঙ্কৰ

কৈক যাইবি নবসিংহ কৰিবো দোহাৰ।—শঙ্কৰ

(ঘ) ‘লৈ’ বিভক্তিব আগত ‘ক’ যোগ নহয়। যেনে, ঘৰলৈ গল (has gone home), গুললৈ দক্ষিণা দিয়া (give presents to the preceptor)।

(৫) পঞ্চমী বিভক্তি (Ablative case-affix)

(ক) ‘পৰা’-ৰ লক্ষণ ওপৰত দিয়া হৈছে; যেনে,
বৰুণৰ পৰা তাক আনিলা উদ্ধাৰি।—শঙ্কৰ।

(খ) কেতিয়াবা ‘পৰা’ যোগ নোহোৱাতো পুৰণি অসমীয়াত পঞ্চমীৰ কাম ৬ষ্ঠীৰ দ্বাৰা সিদ্ধ হৈছিল (§ ২৪৩); যেনে,

বৃষভৰ নামি হব আৰো গৌৰী মাৰ।—শঙ্কৰ

(গ) পুৰণি অসমীয়াত ‘হস্তে’ পঞ্চমী বিভক্তিকপে সচৰাচৰ ব্যৱহৃত হৈছিল। যেনে, ‘মোত হস্তে হৱে চৰাচৰ’। মাধৱদেৱ। ‘হস্তে’ৰ আগত ‘ত’ যোগ হয়।

(ঘ) পুৰণি অসমীয়াত ‘সন্তে’ও কেতিয়াবা পঞ্চমী বিভক্তিকপে ব্যৱহৃত হৈছিল। যেনে,

ভয় সন্তে নৃপতিৰ শিহৰিল গাৱ।—মা. কন্দলি

(৬) ষষ্ঠী বিভক্তি (Genitive case-affix)

(ক) বৰ্তমান ষষ্ঠীৰ চিন ‘ৰ’। যেনে, ৰামৰ ঘৰ (House of Ram)।

(খ) পুৰণি অসমীয়াত ‘ক’ ‘কেৰি’ আৰু কেতিয়াবা ‘এৰ’ ষষ্ঠীৰ চিন ৰূপে চলিছিল; যেনে,

গাৱে উজাগৰে কৃষ্ণক গীত।—শঙ্কৰ

বৎসক স্নেহে যেন ধেমু ধায়।—শঙ্কৰ

যাকেৰি নাহি উপাম।—মাধৱদেৱ

জীৱেৰ জীৱন মুকুন্দ মুৰাৰি।—শঙ্কৰ

(৭) সপ্তমী বিভক্তি (Locative Case-affix)

(ক) ‘এ’ৰ লক্ষণ ওপৰত দিয়া হৈছে।

(খ) ব্যঞ্জনান্ত শব্দৰ পাচত সপ্তমী বিভক্তিত কেতিয়াবা ‘এ’ৰ ঠাইত ‘ই’ হয়। এই নিয়ম পুৰণি অসমীয়াত বেছিকৈ চলিছিল। যেনে ‘যেহি

দিগে চায় যেন সূৰ্য্যৰ জ্বৰতি'।—শঙ্কৰ। 'চাৰি দিকি দৃষ্টি ভৰি চাহন্ত
নিৰখি'। হেম. সব.। অজুসৰি, সলনি, ইত্যাদি। স্বৰাস্ত শব্দৰ পাচতো
কেতিয়াবা 'এ'ৰ ঠাইত 'ই' হোৱা দেখা যায়; যেনে,

আছন্ত সবে যদি খেদ চিত্তি।—শঙ্কৰ

(গ) বৰ্তমানত সচৰাচৰ 'ত' সপ্তমীৰ চিন। পুৰণি অসমীয়াতো ইয়াৰ
ব্যৱহাৰ আছিল। যেনে,

গুৰুত শিখিলা কিবা কহিয়ে আমাত।—শঙ্কৰ

(৮) সম্বোধন (Votive case-ending)

সৰল প্ৰথম বিভক্তিৰ চিনে ইয়াৰো চিন। যেনে, হে বাম, হেৰা
মহু, ইত্যাদি।

দশম আধ্য

শব্দ প্ৰকৰণ।

সংজ্ঞা-শব্দ (Noun)

শব্দৰূপ (Declension)

নৰ (man) শব্দ।

২৪৭।	একবচন	বহুবচন ১
প্ৰথম বিভক্তি।	নৰ, নৰে	নৰসকল, নৰসকলে।
দ্বিতীয় "।	নৰক	নৰসকলক।
তৃতীয় "।	নৰে, নৰেৰে, নৰেদি,	নৰসকলে, নৰসকলেৰে, নৰসকলেদি.
চতুৰ্থ "।	নৰৰ দ্বাৰা।	নৰসকলৰ দ্বাৰা।
চতুৰ্থী "।	নৰক, নৰলৈ, নৰক লাগি	নৰসকলক, নৰসকললৈ, নৰসকলক লাগি।

১ সম্ভৱাৰ্থত নৰসকল, নৰলোক, তুচ্ছাৰ্থত নৰবোৰ, গিলা, আৰু উভয় অৰ্থত নৰসৰ,
নৰলিলাক হয়। তাৰ বাহিৰে নৰজাক, নৰগণ, নৰকুল, নৰবৰ্গ ইত্যাদি ৰূপো হ'ব পাৰে।
শেষোক্ত ৰূপ বিৰল।

একবচন	বহুবচন
পঞ্চমী " । নবব পবা	নবসকলৰ পবা ।
যষ্ঠী " । নবব	নবসকলৰ ।
সপ্তমী " । নবে, নবত	নবসকলে, নবসকলত ।
সম্বোধন " । হে নব	হে নবসকল ।

২৪৭। অকাৰান্ত পাব (pigeon) শব্দ

একবচন	বহুবচন
১। পাব, পাবই	{ পাববিলাক, পাববোৰ, পাবগিলা, পাব- বিলাকে, পাববোৰে, পাবগিলাই ।
২। পাব, পাবক	{ পাববিলাক, পাববোৰ, পাবগিলা, পাব- বিলাকক, পাববোৰক, পাবগিলাক ।
৩। পাববে, পাবলৈ, পাবছাৰা	{ পাববিলাকেবে, পাববোৰেবে, পাববিলাকব- ছাৰা, পাববোৰৰ ছাৰা, পাবগিলাইদি, পাব- বিলাকেদি, পাবগিলাৰ ছাৰা ।
৪। পাবক, পাবলৈ, পাবক লাগি	পাববিলাকক, পাববোৰক, পাবগিলাক, পাব- বিলাকলৈ, পাববোৰলৈ, পাবগিলাক লাগি ।
৫। পাবব পবা	পাববিলাকৰ পবা, পাববোৰৰ পবা, পাব- গিলাৰ পবা ।
৬। পাবব	পাববিলাকৰ, পাববোৰৰ, পাবগিলাৰ ।
৭। পাবত	পাববিলাকত, পাববোৰত, পাবগিলাত ।
৮। সম্বোধন—হে পাব	হে পাববিলাক, হে পাববোৰ, হে পাবগিলা ।

২৪৮। অকাৰান্ত সিংহ (lion) শব্দ

একবচন	বহুবচন
১। সিংহ, সিংহে, সিংহই	{ সিংহবিলাক, সিংহবোৰ, সিংহগিলা, সিংহবিলাকে, সিংহবোৰে, সিংহগিলাই ।
২। সিংহ, সিংহক	{ সিংহবিলাক, সিংহবোৰ, সিংহগিলা, সিংহবিলাকক, সিংহবোৰক, সিংহগিলাক ।

১ সাধাৰণতঃ তৎসম শব্দৰ পাচত তৎসম চিন আৰু ভুক্ত শব্দৰ পিচত বিলাক, বোৰ আৰু গিলা যোগ হয় ।

- ৩। সিংহে, সিংহেৰে, সিংহেদি, সিংহৰ দ্বাৰা।
- { সিংহবিলাক, সিংহবোৰ, সিংহগিলা,
সিংহবিলাকেদি, সিংহবিলাকৰ দ্বাৰা
সিংহবোৰ, সিংহবোৰেৰে, সিংহবোৰেদি,
সিংহগিলাই, সিংহগিলাইদি, সিংহগিলাৰ দ্বাৰা।
- ইত্যাদি।

২৪৯। আকাৰান্ত ঘোড়া (horse) শব্দ

- ১। ঘোড়া, ঘোড়াএ (-য়ে), ঘোড়াই { ঘোড়াবিলাক, ঘোড়াবোৰ, ঘোড়াগিলা,
ঘোড়াবিলাকে, ঘোড়াবোৰে, ঘোড়াগিলাই।
- ২। ঘোড়া, ঘোড়াক { ঘোড়াবিলাক, ঘোড়াবোৰ, ঘোড়াগিলা,
ঘোড়াবিলাকক, ঘোড়াবোৰক, ঘোড়াগিলাক।
- ৩। ঘোড়াৰে, ঘোড়াইদি, ঘোড়াৰ দ্বাৰা { ঘোড়াবিলাকেৰে, ঘোড়াবিলাকেদি,
ঘোড়াবিলাকৰ দ্বাৰা, ঘোড়াবোৰেৰে,
ঘোড়াবোৰেদি, ঘোড়াবোৰৰ দ্বাৰা,
ঘোড়াগিলাইদি, ঘোড়াগিলাৰ দ্বাৰা।
- ইত্যাদি।

২৫০। ঙ্গকাৰান্ত মালী (florist) শব্দ

একবচন	বহুবচন
১। মালী, মালীএ (—য়ে)	মালীবিলাক, মালীবিলাকে।
২। মালীক	মালীবিলাকক।
৩। মালীৰে, মালীদি, মালীদ্বাৰা	মালীবিলাকেৰে, মালীবিলাকেদি,
মালীবিলাকৰ দ্বাৰা।
- ইত্যাদি।

২৫১। উকাৰান্ত শিশু (child) শব্দ

- ১। শিশু, শিশুএ (-ৰে), শিশুই শিশুগণ, শিশুসৰে, শিশুসৰ, শিশুগণে।
- ২। শিশুক শিশুসৰক, শিশুগণক।
- ৩। শিশুএ (-ৰে) শিশুৰে, শিশুইদি, শিশুৰ দ্বাৰা { শিশুগণে, শিশুসৰে, শিশুগণদ্বাৰা, শিশুসৰৰ
দ্বাৰা, শিশুবিলাকেৰে, শিশুবিলাকেদি।
- ইত্যাদি।

২৫২। ঋকাবাস্ত পিতৃ (father) শব্দ^১

১। পিতৃ, পিতৃএ (-য়ে)	পিতৃসকলে, পিতৃসকল।				
২। পিতৃক	পিতৃসকলক।				
৩। পিতৃএ (-য়ে), পিতৃবে, পিতৃদি, পিতৃদ্বাৰা।	<table border="0"> <tr> <td rowspan="2">}</td> <td rowspan="2">{</td> <td>পিতৃসকলে, পিতৃসকলেৰে,</td> </tr> <tr> <td>পিতৃসকলেদি, পিতৃসকলদ্বাৰা।</td> </tr> </table>	}	{	পিতৃসকলে, পিতৃসকলেৰে,	পিতৃসকলেদি, পিতৃসকলদ্বাৰা।
}	{			পিতৃসকলে, পিতৃসকলেৰে,	
		পিতৃসকলেদি, পিতৃসকলদ্বাৰা।			

ইত্যাদি।

২৫৩। একাবাস্ত ডুবে (a family of Brahmins) শব্দ

একবচন	বহুবচন ^২
১। ডুবে, ডুবেয়ে, ডুবেই	ডুবেবিলাক, ডুবেবিলাকে।
২। ডুবেক	ডুবেবিলাকক।
৩। ডুবেৰে, ডুবেদি, ডুবেদ্বাৰা	ডুবেবিলাকেৰে, ডুবেবিলাকেদি, ডুবেবিলাকৰ দ্বাৰা।

ইত্যাদি।

২৫৪। ঐকাবাস্ত 'মৈ' (harrow) শব্দ

১। মৈ, মৈএ (-য়ে)	মৈবোৰ, মৈগিলা, মৈবোৰে, মৈগিলাই।
২। মৈ বা মৈক	মৈবোৰ, মৈগিলা, মৈবোৰক, মৈগিলাক।
৩। মৈৰে, মৈদি, মৈদ্বাৰা	মৈবোৰে, মৈবোৰেদি, মৈবোৰৰ দ্বাৰা, মৈগিলাদি, মৈগিলাৰ দ্বাৰা।

ইত্যাদি।

২৫৫। ওকাবাস্ত গাৰো (a hill tribe) শব্দ

১। গাৰো, গাৰোএ (-ৰে), গাৰোই	গাৰোবিলাক, গাৰোবিলাকে।
২। গাৰোক	গাৰোবিলাকক।
৩। গাৰোৰে, গাৰোইদি, গাৰোদ্বাৰা	গাৰোবিলাকেৰে, গাৰোবিলাকেদি, গাৰোবিলাকৰ দ্বাৰা।

ইত্যাদি।

১। 'পিতৃসকল' এনেও হ'ব পাৰে। ডুবেসকল, ডুবেসকল, ডুবেবোৰ, ডুবেগিলা; গাৰোসকল, গাৰোসকল, গাৰোবোৰ, গাৰোগিলা, এনেও হয়।

২৫৬। ঔকাবাস্ত বোঁ (a kind of fish) শব্দ

একবচন	বহুবচন ^১
১। বোঁ, বোঁএ (-য়ে)	বোঁবোৰ, বোঁবোৰে।
২। বোঁ, বোঁক	বোঁবোৰ, বোঁবোৰক।
৩। বোঁবে, বোঁদি, বোঁদাৰা	বোঁবোৰেবে, বোঁবোৰেদি, বোঁবোৰৰ দ্বাৰা।

ইত্যাদি।

২৫৭। ব্যঞ্জনাস্ত বাট্ (path) শব্দ

১। বাট্, বাটে	বাটবোৰ, বাটবোৰে। ^২
২। বাট্, বাটক	বাটবোৰ, বাটবোৰক।
৩। বাটেবে, বাটেদি, বাটৰ দ্বাৰা	বাটবোৰেবে, বাটবোৰেদি, বাটবোৰৰ দ্বাৰা, ইত্যাদি।

তৎসম শব্দৰ লগত সাধাৰণতঃ তৎসম বা তদ্ভৱ বহুবচনৰ চিন যোগ হয় ;
আৰু তদ্ভৱ আৰু দেশজ শব্দৰ লগত দেশজ চিন যোগ হয়।

একাদশ আধ্য

শব্দ প্ৰকৰণ।

সংজ্ঞা শব্দ (Noun)।

কাৰক (Case)।

২৫৮। কাৰক (Case)

ক্ৰিয়াৰ লগত যাৰ অস্থয় তাৰ নাম কাৰক। অসমীয়া ভাষাত ছয়টা কাৰক আছে—কৰ্তা, কৰ্ম, কৰণ, সম্প্ৰদান, অপাদান, অধিকৰণ। সম্বন্ধ পদ কাৰক নহয়, কিয়নো ক্ৰিয়াৰ লগত তাৰ অস্থয় নহয়। সম্বোধন পদ কৰ্তাকাবকৰ অনুৰূপ। বিভক্তি সাতটি হয় কাৰক আৰু সম্বন্ধ পদৰ

১। বোঁগিলা, বোঁবিলাক ; বাটবিলাক, এনেও হয়।

চিনাক্তপে যোগ হয়। বিভক্তিৰ আকৃতি কেইটাক ছই শ্ৰেণীত ভাগ কৰিব পাৰি,—(১) মৌলিক (simple) আৰু (২) যৌগিক (compound) বিভক্তি। যি বিভক্তি সংজ্ঞা-শব্দৰ লগত যোগ হৈ নিজৰ অস্তিত্ব হেৰুৱায় তাক মৌলিক বিভক্তি বোলে। এ, ক, ৰে, দি, লৈ আৰু ত এই কেইটি মৌলিক বিভক্তি (simple case-affixes)। যি বিভক্তিয়ে সংজ্ঞা শব্দৰ লগত যোগ হলেও নিজৰ আকৃতি অপৰিবৰ্তিত অৱস্থাতে ৰাখে তাৰ নাম যৌগিক বিভক্তি (compound case-affixes)। এনে বিভক্তিয়ে সংজ্ঞা-শব্দৰ পাচত এটা পৃথক শব্দৰূপে বহি বিভক্তি নিৰ্দেশ কৰে। কিন্তু এনে অৱস্থাত ই সংজ্ঞা-শব্দৰ সাধাৰণতঃ ৬ষ্ঠী বিভক্তিৰ পাচত যোগ হয়। ‘দ্বাৰা’, ‘লাগি’ আৰু ‘পৰা’ যৌগিক বিভক্তিৰ আকৃতি। যেনে, ঘৰৰ দ্বাৰা, ঘৰক লাগি, ঘৰৰ পৰা। কোনো কোনোএ যৌগিক বিভক্তিৰ অস্তিত্ব স্বীকাৰ কৰিব নোখোজে। তেওঁলোকে কয় যে কৰ্তৃক, হতুৱাই, সৈতে, প্ৰতি, নিমিত্তে, অৰ্থে, পৰ্যন্ত আদি শব্দৰ দৰে তেনে শব্দ যোগ হোৱাত বিভক্তি নিৰ্ণয় হয় মাথোন। যেনে, ৰাম কৰ্তৃক (অৰ্থাৎ ৰামৰ দ্বাৰা), ৰামৰ হতুৱাই, ৰামে সৈতে, তাৰ বা তাক প্ৰতি, ৰামৰ নিমিত্তে, ঘৰৰ অৰ্থে, ঘৰ পৰ্যন্ত, ইত্যাদি। এইবিলাকৰ দৰে ‘দ্বাৰা’, ‘লাগি’, ‘পৰা’ও বাস্তৱিকে বিভক্তি নহয়। কিন্তু মহাজনসকলে এই কেইটাক বিভক্তি বুলি উল্লেখ কৰিছে। সেই দেখি আমিও কৰিলোঁ। যৌগিক বিভক্তি পৰিত্যাগ কৰিলে অসমীয়া পঞ্চমী বিভক্তি নাথাকে; তেতিয়া ৫মী আৰু ৬ষ্ঠী বিভক্তি একে হয় (§ ২৪৩)। বড়োভাষাত অপাদান কাৰকৰ বিভক্তি অসমীয়াৰ দৰে প্ৰথমে প্ৰতিপদিকৰ পাচত ৬ষ্ঠী বিভক্তি যোগ কৰি আৰু তাৰ পিচত স্বতন্ত্ৰ শব্দ-বিভক্তি (post-position) যোগ কৰি নিৰ্দেশ কৰা হয়। যেনে,

	অসমীয়া	কছাৰী	চুটিয়া	গাৰো	অৰ্থ
প্ৰথম বিভক্তি	ঘৰ	নৃ	গ্ৰা	নক	a house
ষষ্ঠী	" ঘৰৰ	নৃ-নি	গ্ৰা-য়ো	নক-নি	of a house
পঞ্চমী	" ঘৰৰ পৰা	নৃ নি-ফ্ৰাই	গ্ৰা-য়ো-বাছাপি	নক-ওনি-কো	from a house.

এই নিয়ম বোধকৰো অসমীয়াত ৰক্ষিত হৈছে।

২৫৯। কৰ্তাকাৰক (Nominative case)

যি কাম কৰে বা যি হয় সি কৰ্তা। কৰ্তাকাৰকত প্ৰথম বিভক্তি হয়।

যেনে, বাম আছিল; বামে বন কৰিছে। পুৰণি অসমীয়াত কৰ্তাকাৰকৰ চিন শূন্য বা 'এ' (য়ে, ৰে) আছিল। যেনে,

দেখি জাম্ববন্ত বীৰ বিড়ঙ্গ।

লৈলন্ত মাণিক মাৰিয়া সিংহ ॥—শঙ্কৰ

বৈশানপায়ন বদতি শুনিয়ে নৰেশ্বৰ।—ৰামসৰ।

প্ৰহ্লাদে শিখাস্ত গাৱে গোবিন্দৰ গীত।—শঙ্কৰ

বৰ্তমান অসমীয়াত প্ৰথমা বিভক্তি এ (=য়ে, ৰে), ই বা শূন্য কৰ্তা-কাৰকত প্ৰয়োগ হয়। যেনে সাধুসকলে সজ পথ দেখুৱায়; লক্ষীএ অনুগ্ৰহ কৰে; শিশুএ (-ৰে) বা শিশুই কান্দে; লতাই গছত মেৰাই উঠে; বেলি উঠিল; ইত্যাদি।

(ক) অকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ কৰ্তাত সচৰাচৰ কোনো বিভক্তি যোগ নহয়। যেনে, বাম আছে, গছ পৰিল। কিন্তু হাঁচ্, কান্দ, কাহ্, হাঁহ্, নাচ্, ইত্যাদি কিছুমান অকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ কৰ্তাত প্ৰথমা বিভক্তি (বা তিৰ্যক বিভক্তিৰ চিন) 'এ' যোগ হয় (§ ২৪৫); যেনে, বামে কান্দে।

২৬০। কৰ্মকাৰক (Objective case) :—

যি কাম কৰা যায় বা ক্ৰিয়াৰ যি ব্যাপ্য তাৰ নাম কৰ্ম। কৰ্মকাৰকত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়; যেনে, ৰাবণে সীতাক হৰি নিছিল, 'বাহু উপৰক তুলি নিসঙ্গ হয়। অঙ্গীকাৰ কৰা'। ভট্ট দে.। সি ঘৰক যায় (=হিন্দী—বহ ঘৰকো জাতা হৈ=স.—সঃ গৃহং গচ্ছতি)। বৈদিকতো এনে হৈছিল; যেনে, নহি ৰামস্তি দূৰকে যত্রা ৰথেন গচ্ছথঃ।

অশ্বিনা সোমিনো গৃহং ॥—ঋক্ ১।২২।৪

(হে অশ্বীদয়! ৰথেদি য'তে হক মানুহৰ ঘৰক যোৱা; কিয়নো তোমালোকৰ পক্ষে ই দূৰ নহয়)।

(ক) 'ক' যোগ (use of post-position 'ক')

কৰ্মপদ বিশেষকৈ সূকীয়াভাবে নিৰ্দেশ কৰিব লাগিলে দ্বিতীয়া বিভক্তিৰ চিন 'ক' যোগ কৰা হয়; অস্থথা হলে তেনে কৰা নহয়। এই নিয়মৰ বিষয়ে ইয়াকে কব পাৰি যে জ্ঞানী জীৱৰ জাতি, সন্থক বা নামবোধক শব্দ কৰ্ম হলে তাত 'ক' যোগ হয়। যেনে, এনে কানীয়াক কোনেও বিশ্বাস নকৰে; ৰামক মাতিছো, ইত্যাদি। কিন্তু (১) জ্ঞানহীন জীৱ, (২) অচেতন

(200)

[illegible]

ମହାମାତା ଶରୀର ଶୁଦ୍ଧି ମନ୍ତ୍ର ।

ଜାଣି ଦେଖି ନିଜର ଭାବନାକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ସମର୍ଥନ ଦେବା ।

[illegible]

(2) अन्वयी लक्ष्मी (Cognate accusative).

কেন্দ্রিকা-২ দূৰে পূৰ্বৰ পৰা প্ৰকাশ বিৰোধ্য নহৈ পূৰ্ব
 সিদ্ধান্তৰ সৈতে হয়। ইয়াক পৰস্পৰীকৰণ (Cognate)

পদাৰ্থ আৰু (৩) দোষ, গুণ বা অৱস্থাবোধক শব্দৰ পাচত ‘ক’ যোগ নহয়। যেনে, (১) গোৰখীয়াই গৰু চৰায়, (২) হনুমন্তে লক্ষা পুৰিছিল, (৩) মোৰ দোষ নখৰিবা, ইত্যাদি। কৰ্মপদক অনিশ্চিতভাৱে বান্ধ কৰিব খুজিলে ‘ক’ যোগ কৰিব নালাগে। এই নিয়ম জ্ঞানী জীৱতো খাটে। যেনে, সি পোণ্ডপুত্ৰ ললে। কিন্তু কৰ্মপদ নিশ্চিতভাৱে নিৰ্দেশ কৰিব খুজিলে জ্ঞানহীন বা অচেতন পদাৰ্থ বা অৱস্থাবোধক শব্দৰ লগতো ‘ক’ যোগ কৰিব লাগে। যেনে, নলে শিলকো ওপঙ্গাব পাৰিছিল ;

আপোনাৰ মহিমাক

আপুনি বেকত কৰি

জীৱক কৰিয়ো পৰিত্ৰাণ।—মা. দে.।

সম্পদকো জানা হুহি সম্পদ। জানা আপদকো হুহি আপদ ॥

—শঙ্কৰ

আকৌ, বহুবচনৰ দ্বাৰা যেতিয়া সমষ্টিমাত্ৰ নিৰ্দেশ কৰা যায় তেতিয়া ‘ক’ যোগ হয়; যেনে, সি আয়তীসকলক বুলন দিছে; খ্ৰীকৃষ্ণে ১৬০০০ কন্থাক প্ৰাগজ্যোতিষপুৰৰ পৰা লগত নিছিল। কিন্তু সমষ্টি নুবুজাই এটা এটাকৈ সকলোটকৈ বুঝালে ‘ক’ যোগ নহয়। যেনে, সাড়াই ৰাইজ মাতিছে; সি মেলকি গোটায়েছে অৰ্থাৎ এটা এটাকৈ মাতিছে। একে বাক্যতে কৰ্ম আৰু সম্প্ৰদান থাকিলে সাধাৰণতঃ ‘ক’ যোগ নহয়; যেনে, বাসুদেৱে যশোদাক নিজপুত্ৰ দিছিল।

(খ) সম্বন্ধী কৰ্ম (Cognate accusative)

কেতিয়াবা কেতিয়াবা একে ধাতুৰ পৰা ওলোৱা বিশেষ্য সেই ধাতুৰ ক্ৰিয়াপদৰ কৰ্ম হয়। ইয়াক সম্বন্ধী কৰ্ম (Cognate accusative) বোলে। যেনে, মাত নামাতিবি; এঘুমটি^১ ঘুমায়েছে; তেনে চাল চালিছে, এমাৰ মাৰিলে; চৰাইএ গীত গাইছে; ভৰণি ভৰিলো; বৰঙ্গণি বৰগিছে; বোল বুলিছে;

সাৰ্থক বৰক

বৰিলা সুন্দৰী

কন্থা বৰ বিচক্ষণী।—মা. দে.।

(গ) স্থানবোধক কৰ্ম (Accusative of place)

যি ঠাইলৈ যোৱা যায় সি কৰ্ম। যেনে, পাটলিপুত্ৰক চলক (cf. হিন্দী.

১। ‘এঘুমতি’—এনেও হব পাৰে

পাটলিপুত্ৰকো চলিয়ে)। সম্প্ৰদানো হয়; যেনে, পাটলিপুত্ৰলৈ চলক। কিন্তু এনে স্থলত সংস্কৃতত হলে কৰ্মকাৰকতে দ্বিতীয়া আৰু চতুৰ্থী দুয়ো বিভক্তি বিধান কৰিছে।

(৪) দ্বিকৰ্মক ক্ৰিয়া (Verbs with two accusatives)

বহুত ক্ৰিয়াৰ দুটা কৰ্ম থাকে। এনে ক্ৰিয়া দুবিধ—(১) পাচনী ক্ৰিয়া আৰু (২) যাচ, শোধ, ক, শাস, জি, কধ, নি, বহ, হৰ, গ্ৰহ, কৰ, পাত, ভাব্ আদি দ্বিকৰ্মক ধাতু। ওপৰত উক্ত নিয়মে জ্ঞানী জীৱবাচক শব্দ বা সৰ্বনামৰ লগত ‘ক’ যোগ হয়; কিন্তু আন কৰ্মটোত প্ৰায়ে ‘ক’ যোগ নহয়। যেনে, মই তাক ভাত খুৱালো; সম্ভাটে ছখীয়াক ধন যাচিছে; সি তাক প্ৰশ্ন সুধিছিল; দাককে কৃষ্ণক প্ৰভাসক নিছিল;

সীতাক ৰামক দিবা পুৰি মনোৰথ।—মা. দে।

পূৰ্বে এক বৰ দিয়া আছাহা আমাক।

ভক্তি দেখি আৰু বৰ দিবে খোজা মোক ॥ মা. দে।

২৬১। কৰণ কাৰক (Instrumental case)

যাৰ দ্বাৰা ক্ৰিয়া নিষ্পন্ন হয় তাৰ নাম কৰণ। কৰণ কাৰকত তৃতীয়া বিভক্তি হয়; যেনে, কটাৰীৰে তামোল কাটিলে; ‘নায়াইবেক তল সেতু বান্ধিয়ো পাথৰে’।—মা. ক.; ‘মুখ দিয়া হুপিয়া কৰোক পুঁজ বাজ’।—মা. দে.; ‘জ্ঞান দ্বাৰায়ে মোক্ষ লভিবা’।—ভট্ট. দে.; ‘হাতেদি নাজানো তাল যে মন্দিৰা, মুখেদি নাজানো গীত’।—মনকৰ; ইত্যাদি।

২৬২। সম্প্ৰদান কাৰক (Dative case)

যাক দান কৰা যায় বা যাৰ উদ্দেশ্যে কোনো কাম কৰা যায় তাৰ নাম সম্প্ৰদান। সম্প্ৰদান কাৰকত চতুৰ্থী বিভক্তি হয়; যেনে, সি ইষ্টদেৱতাক পুষ্পাঞ্জলি দিছে; ব্ৰাহ্মণলৈ দক্ষিণা দিয়া; তাক লাগি বাট চাবা;

ব্ৰাহ্মণক লাগি গৃহ সজাইলা অপাৰ।—শঙ্কৰ

দিলা দান দক্ষিণা ঋত্বিজ আচাৰ্য্যক।—শঙ্কৰ

সম্প্ৰদান কাৰক তলত লিখা অৰ্থত ব্যৱহৃত হয়:—

(১) কৰ্মবোধক (Objective dative)—যেনে, বলৰামে সকলোকে আশাভৰসা দি আছিল।

(২) আৱশ্যকবোধক (*Dative of necessity*)—যেনে, আমি সভাক
যাব লাগিব বা সভালৈ যাব লাগিব। (cf. হি.—পৰ্বকো পহুঁচা চাহিয়ে)।

(৩) সম্বন্ধবোধক (*Dative of possession*)—পুৰণি অসমীয়াত
সাধাৰণতঃ প্ৰচলিত ; যেনে,

বিদূষক লাগি চাস্তা ছুৱা উঠি থিয়।—শঙ্কৰ

গাৱে উজাগৰে কৃষ্ণক গীত।—শঙ্কৰ

তাক নকহিলো পদ বাহুল্যক দৰে।—শঙ্কৰ

যদিবা আমাকে স্নেহে আইলা গোপীগণ।—শঙ্কৰ

ইয়াত ‘ক’ বাস্তবিকৈ ৬ষ্ঠীৰ চিন।

(৪) উদ্দেশ্যৰূপ কাৰণবোধক (*Dative of cause*)—যেনে, সি ধানক
বা ধানলৈ গৈছে (অৰ্থাৎ ধান আনিবলৈ গৈছে)।

হেন জানি সাজিবোহো ছুৰ্গ দ্বাৰকাক।

মহুশ্য নপাৰে যেন তাক লজ্জিবাক ॥—শঙ্কৰ

এনে ঠাইত সম্প্ৰদান ক্ৰিয়াবাচক।

২৬৩। অপাদান কাৰক (*Ablative case*)

যাৰ পৰা কোনো বস্তু পৃথক হয় বা ভয়, ত্ৰাণ, জন্ম, বাৰণ, পৰাজয়,
বিৰাম, আদান, বা অন্তৰ্ধান হয় তাক অপাদান কাৰক বোলে। অপাদান
কাৰকত ৫মী বিভক্তি হয়। যেনে, হাটৰ পৰা চাউল আনিলো। তলত লিখা
শ্ৰেণীত অপাদান কাৰক বিভাগ কৰিব পাৰি :—

(১) স্থানীয় অপাদান (*Local ablative*)—যি ঠাইৰ পৰা চলন,
পতন, মিলন, বিচ্ছেদ ইত্যাদি হয় তাৰ নাম স্থানীয় অপাদান। যেনে, সি
হাৰিৰ পৰা ঘৰলৈ আহিল ; ‘মস্তকৰ পৰা পাদ পৰ্য্যন্তে।’—শঙ্কৰ।

(২) সাময়িক অপাদান (*Temporal ablative*)—যি সময়ৰ পৰা জন্ম,
উৎপত্তি, আবিৰ্ভাব ইত্যাদি হয় তাক সাময়িক অপাদান বুলিব পাৰি। যেনে,
পুৱাৰ পৰা গধূলিলৈ বাট হাটিছো ; তেতিয়াৰ পৰা মই যোৱাই নাই।

(৩) উৎপত্তি বা কাৰণবোধক (*Ablative of source and cause*)
— যেনে, তই কি পাপৰ পৰা এনে মূৰ্খ হলি ; কুঁহিয়াৰৰ পৰা শুড় হয় ; ইত্যাদি।

(৪) ব্যৱহাৰবোধক (*Ablative of use*)—যেনে, ইয়াৰ পৰা কি কাম ;
ঘোড়াৰ পৰা সময় ৰক্ষা হয় ; ইত্যাদি।

২৬৪। সম্বন্ধ পদ (Genitive case)

যাৰ লগত সম্বন্ধ তাক সম্বন্ধ পদ বোলা যায়। সম্বন্ধ পদত যষ্টী বিভক্তি হয়। তলত লিখা অৰ্থত সাধাৰণতঃ সম্বন্ধ পদ ব্যৱহৃত হয় :—

(১) সম্বন্ধ-বোধক (Genitive of relationship)—যেনে, তোমাৰ ভাই।

(২) অধিকাৰ-বোধক (Genitive of possession)—যেনে, ৰামৰ হাতী।

(৩) সজুলিবোধক (Genitive of material)—যেনে, ‘সুবৰ্ণৰ খাটিকামি মাণিকৰ কৰা’। ‘লগাই আছে হীৰাৰ কপাট’।—শঙ্কৰ

(৪) উৎপত্তি-বোধক (Genitive of origin)—যেনে, কাউৰীৰ কা কা ৰব ; শিয়ালৰ খেকখেকি ; জন্মৰ পাপ ; বৰ্ষণৰ পানী , বন্দুকৰ আগুৱাজ ; পৰ্বতৰ জুই।

(৫) কাৰণ-বোধক (Genitive of cause)—যেনে, কামৰ ভাগৰ ; প্ৰৱাসৰ দুখ ; ভাঙৰ নিছা।

(৬) স্থান-বোধক (Genitive of place)—যেনে, কামৰূপৰ কামাখ্যা ; নৰকৰ কীট ; স্বৰ্গৰ তাৰা।

(৭) বয়স-বোধক (Genitive of age)—যেনে, পাঁচ বছৰৰ ল’ৰা ; পোন্ধৰ বছৰৰ ঘৰ।

(৮) গুণবোধক (Genitive of quality)—যেনে, নানা তৰহৰ বস্তু ; সুখৰ বাতৰি।

(৯) ব্যৱহাৰ-বোধক (Genitive of use)—যেনে, উড়িবৰ কাপোৰ ; হাতৰ লাখুটি।

(১০) কৰ্তা-বোধক (Subjective genitive)—যেনে, শঙ্কৰৰ ধৰ্ম ; উইৰ মাটি।

(১১) কৰ্ম-বোধক (Objective genitive)—যেনে, তোমাৰ আশাত বন্দী হলো ; য’তে বাঘৰ ভয়, ত’তে ৰাতি হয়।

(১২) কৰণ-বোধক (Instrumental genitive)—যেনে, মোৰ দন্ত ফল ; কলৰ কাপোৰ।

(১৩) তুলনাৰ্থক (Genitive of comparision)—যেনে, মধুৰৰো সুমধুৰ।

(১৪) বিশ্লেষণ-বোধক (Genitive of partition)—যেনে, ভাৰতৰ
একাংশ ; পানীৰ এচলু।

(১৫) বিশেষণ-বোধক (Genitive of adjective)—যেনে, খাৰৰ পাত্ৰ।

(১৬) অব্যয়-বোধক (Genitive of interjection)—যেনে, জয় !
পাণ্ডবৰ জয় !

‘ কেতিয়াবা ষষ্ঠী লোপ হয় , যেনে, বামনাম ল ।

২৬৫। অধিকৰণ-কাৰক (Locative case)

ক্ৰিয়াৰ আধাৰৰ নাম অধিকৰণ। অধিকৰণ কাৰকত ৭মী বিভক্তি হয়।
তলত লিখা অৰ্থত সাধাৰণতঃ অধিকৰণ কাৰক হয় :—

(১) স্থানবোধক (Locative of place)—যেনে, পৃথিৱীত সকলো
অনিত্য ;

‘উৰঃস্থলে লক্ষ্মী দিলন্তু দেখা।

কষটিত যেন সোণাৰ ৰেখা ॥’—শঙ্কৰ

(২) কাল-বোধক (Locative of time)—যেনে, অতীত কালত
আসামত কছাৰীসকলে বাজহ কৰিছিল ; ‘তিনি শাওনে পাণ’—ডাক

(৩) পৃথকত্ব-বোধক (Locative of difference)—যেনে, তোমাত
মোত একো ভেদাভেদ নাই।

(৪) সঙ্গ-বোধক (Locative of contact)—যেনে, গ্ৰীচৰ লগত
তুৰ্কীৰ যুদ্ধ হৈছে।

(৫) বিস্তৃতি-বোধক (Locative of sphere of action)—যেনে,
খাজনা তোলাত মোৰ হাত নাই।

(৬) বিষয়-বোধক (Locative of subject)—যেনে, তাৰ দয়াত
খাইছো।

(৭) অৱস্থা-বোধক (Locative of condition)—যেনে, ‘মুক্তিত
নিষ্পৃহ যিটো’—মা. দে. ; ভালত ভাল নাই।

(৮) কৰণ-বোধক (Locative of instrument)—যেনে, ‘একপাত
শৰে বালী সঙ্কলিলা জীৱ।’—শঙ্কৰ

(৯) তুলনাত্মক (Locative of comparision)—যেনে, ‘যাৰ নাই
গৰু, সি সবাতো সৰু।’

(১০) মূল্য-বোধক (Locative of price)—যেনে, এটকাত চাৰি দোণ ধান।

(১১) যোগ-বোধক (Locative of addition)—যেনে, সি দিনে দিনে শুকাই গৈছে।

(১২) কৰ্ম-বোধক (Locative of object)—যেনে, মোত দয়া নেৰিবা।

কেতিয়াবা ৭মী লোপ হয়; যেনে, মই সেই সময় ঘৰত নাছিলো।

২৬৬। সম্বোধন-পদ (Vocative case)

ই এটা কাৰক নহয়। ইয়াত কোনো বিভক্তিও যোগ নহয়। কেৱল সম্বোধনত ইয়াৰ ব্যৱহাৰ হয় আৰু শব্দৰ আগত হে, হেৰা, হেৰি ইত্যাদি অব্যয় বহে। যেনে, হে লাম; হেৰা ৰাম, ইত্যাদি।

২৬৭। বিভক্তিৰ মূল (Origin and derivation of case-affixes)

ভাষাতত্ত্ববিদ পণ্ডিত মেগ্‌মুলাৰে কয় যে আদিতৈ সকলো আৰ্য-ভাষাত এটি মাত্ৰ কাৰক আছিল; সি অধিকৰণ। বৰ্তমানতো পৃথিবীৰ কোনো কোনো ভাষাত কেৱল একেটা কাৰক। তাৰ অৰ্থ স্থানীয় বা সি বাস্তৱিকৈ অধিকৰণ কাৰক। ইংৰাজীত সম্বন্ধ পদক লৈ কেৱল তিনিটা কাৰক। উক্ত পণ্ডিতৰ মতে অতি আদিম সংস্কৃত বা আদি বৈদিক ভাষাত এটা হে কাৰক আছিল,—অধিকৰণ। যি সমাজত প্ৰথমে অতি আদিম প্ৰাক্‌বৈদিক ভাষা বৰ্ধিত হৈছিল আৰু পৰিপুষ্টি লাভ কৰিছিল সেই সমাজৰ লোকে আদিতৈ কৰ্ম, সম্প্ৰদান আদি কাৰকৰ ব্যৱহাৰ নাজানিছিল। বস্তুৰ গুণ, দোষ, অৱস্থা আদি ভাব ভাষাৰ আদিতৈ জাতি বা দ্ৰব্য মাত্ৰ আছিল। কাৰকবিলাকে যি যি অৰ্থ প্ৰকাশ বা অভাৱ পূৰণ কৰে আদিতৈ সিবিলাক কেৱল স্থানীয় সম্বন্ধ বা বস্তু আছিল। আদিম সভ্য জাতিৰ মানুহে ‘ভাৰতৰ ৰজা’ বুলি মনৰ ভাব ব্যক্ত কৰিব খোজোঁতে বাস্তৱিকৈ ‘ভাৰতত ৰজা’—এনে বুলি কৈছিল। অৱস্থা বা সম্বন্ধ বুজুৱা ভাব (যেনে, সম্বন্ধ পদ) তেতিয়া তেওঁলোকৰ ভাষাত সোমোৱা নাছিল। অধিকৰণ কাৰকে বা স্থানৰ ভাবে আদিতৈ সকলো কাৰকৰ কাম চলাইছিল। শেষত অধিকৰণ কাৰকৰ পৰাই আন ৬টা কাৰকৰ উৎপত্তি হৈছিল। যেনে, ‘কুকুৰটোক কোবা’—এই কথা

প্ৰকাশ কৰিবলৈ আদিতৈ কুকুৰটোত কোবা বা কুকুৰটোৰ ফালে কোবা—এনেকৈ কৈছিল। সেই দৰে মানুহে খায় অৰ্থত মানুহ+এ=মানুহ+এই=মানুহ+ইয়াত খায়—এনেকৈ কৈছিল। আকৌ হাতেদি ধৰ অৰ্থত হাত+এ+দি=হাত+ইয়াত+দি ধৰ=হাততে বা হাতে ধৰ; ছুৰীয়াক ধন দে অৰ্থত ছুৰীয়াত ধন দে; ঘৰৰ পৰা অৰ্থত ঘৰত থাকি (তাৰ) পৰা; কামৰূপৰ কামাখ্যা অৰ্থত কামৰূপত কামাখ্যা—এনেকৈ মনৰ ভাব ব্যক্ত কৰা হৈছিল। কালক্ৰমে সমাজৰ উন্নতিৰ লগে লগে মনৰ ভাবো উন্নত হ'ল, সূক্ষ্মাদপি সূক্ষ্ম ভাব আদান-প্ৰদানৰ চেষ্টা হ'ল, বস্তুৰ গুণ, দোষ, অৱস্থা আদিৰ বিশ্লেষণৰ লগে লগে আগৰ স্থানীয় ভাবৰ লগত আৰু অনেক সূক্ষ্ম ভাব যোগ কৰিব লগীয়া হ'ল আৰু এই দৰে কৰ্ম, সম্প্ৰদান, অপাদান আদি সূক্ষ্মভাবাত্মক কাৰকৰ সৃষ্টি হ'ল। শেষত সংস্কৃত, লাটিন আদি ভাষাৰ উন্নত অৱস্থাত ৬টা কাৰক ওলাল—কৰ্তা, কৰ্ম, কৰণ, সম্প্ৰদান, অপাদান আৰু অধিকৰণ। প্ৰথমতে সংস্কৃতত এটা বিভক্তি—‘ঙি’ বা ‘ই’ আছিল; যেনে, হৃদ শব্দ অধিকৰণত হৃদ+ই=হৃদি (in the heart)। কালক্ৰমে সু, ঔ, জস্; অম্, ঔ, শস্ আদি বিভক্তিৰ সৃষ্টি হ'ল। কিন্তু এই বিভক্তি কেইটা আদিতৈ সপ্তম্যন্ত সংজ্ঞা-শব্দ আছিল। শেষৰ কালত সিবিলাক বিভক্তিকপে যোগ হওঁতে নিজ অঙ্গৰ অনেক অংশ পৰিত্যাগ কৰাত নিজৰ অস্তিত্ব হৰুৱালে। এইদৰে লব্ধ সপ্তম্যন্ত পদৰ অৱশেষ সু, ঔ, জস্ আদিয়ে বিভক্তি।

২৬৮। সংস্কৃতৰ পৰা প্ৰাকৃত ভাষা ওলাওঁতে ইয়াৰ ঠিক বিপৰীত হৈছিল অৰ্থাৎ সংস্কৃতত এটা কাৰকৰ পৰা ৭টা (সম্বন্ধপদ লৈ) হৈছিল; কিন্তু প্ৰাকৃতত ৭টা কাৰকৰ পৰা এটা হৈছিল (§ ২৩০)। সি সম্বন্ধ পদ আৰু তাৰ বিভক্তি ৬ষ্ঠী। প্ৰাকৃতৰ পৰা বৰ্তমান প্ৰাকৃতিক ভাষাবিলাক ওলাওঁতে প্ৰথমে এটা কাৰক অৰ্থাৎ সম্বন্ধপদ হৈ পোৱা গৈছিল। এই ষষ্ঠ্যন্ত পদেই তিৰ্যক আকৃতি বুলি কোৱা কৈছে (§ ২৪১)। ভাষাৰ ক্ৰমবিকাশৰ লগে লগে আন কাৰকৰ আৱশ্যক হোৱাত প্ৰাকৃতৰ সাধাৰণ বিভক্তিয়ুক্ত পদত (অৰ্থাৎ তিৰ্যক আকৃতিত) আন কিছুমান শব্দ যোগ কৰি নতুন কাৰকৰ কাম কৰিব লগীয়া হ'ল। এই নতুনকৈ যোগ কৰা শব্দবিলাকেই বৰ্তমান প্ৰাকৃতিক ভাষাৰ বিভক্তি। অসমীয়াত ক্, দি, বে, লৈ আদি এইদৰে যোগ হোৱা বিভক্তি।

২৬৯। সপ্তম্যন্ত পদ বিভক্তিৰ চিনৰূপে যোগ হোৱা নিয়ম সংস্কৃতৰ দৰে প্রাকৃত আৰু প্রাকৃতিক বৰ্তমান ভাষাতো বক্ষিত হৈছে। অৱশ্যে সংস্কৃতত যি যি শব্দ বিভক্তিকৰূপে ব্যৱহৃত হৈছিল প্রাকৃতিক বৰ্তমান ভাষাত সেই সেই শব্দ ব্যৱহৃত হোৱা নাই। কিন্তু একে শব্দ বিভক্তিকৰূপে ব্যৱহৃত নহলেও একে নিয়মে বিভক্তি যোগ হয় অৰ্থাৎ কিছুমান সপ্তম্যন্ত পদ প্রাকৃতিক ভাষাৰ বিভক্তিকৰূপে যোগ হয়। কিন্তু এইদৰে শব্দ এটা যোগ কৰিব লাগিলে মূল শব্দটোক ওপীত থব লাগে (§ ২৪১) বা সেই দেখি সপ্তম্যন্ত পদটো মূল শব্দৰ তিৰ্যক আকৃতিৰ লগত যোগ হয়।

২৭০। কৰ্তা-কাৰকৰ বিভক্তি (Case-affixes of nominative)

কৰ্তা-কাৰকৰ বিভক্তি—শৃণু বা ‘এ’ (বা ই)। ওপৰত কোৱা হৈছে (§§ ২৪০।২৪২) যে সংস্কৃত—শ্র, নাম্, মা. প্রা.—সস, গং, অপভ্র. প্রা.—হো বা হে (একব.) আৰু হং, ভং বা হিং (বহুব.)-ৰ পৰা অকাৰান্ত, ইকাৰান্ত আৰু উকাৰান্ত সংজ্ঞা শব্দৰ পাচত (১) অ, ই, উ, (২) এ, ই বা ঈ, উই আৰু (৩) ইএ, উএ ওলাইছে। অসমীয়াত এই বিভক্তি কেইটা যথাক্রমে (১) শৃণু, (২) ‘এ’ আৰু (৩) ‘ই’ হয়। মাগধী প্রাকৃতৰ সময়তে ‘এ’ কৰ্তাৰ বিভক্তিকৰূপে ব্যৱহৃত হৈছিল^১।

২৭১। কৰ্ম-কাৰকৰ বিভক্তি (Case-affixes of accusative)

‘ক’টো অসমীয়া দ্বিতীয়া বিভক্তি বা কৰ্মকাৰকৰ চিন। ইয়াৰ মূল বৈদিক ‘কম্’ বুলি বোধ হয়। বৈদিকত ‘কম’ কেতিয়াবা অব্যয় (particle) স্বৰূপে ব্যৱহৃত হয়। তেতিয়া ই সম্প্রদান-কাৰকত ব্যক্তিবাচক শব্দৰ পাচত লাভৰ অৰ্থে (for the benefit of) বা গুণবাচক সংজ্ঞা শব্দৰ পাচত প্ৰয়োগ হয়। কিন্তু তাৰ অৰ্থ মাৰ গৈ সম্প্রদান কাৰকৰ বিভক্তিৰ অঙ্গৰ নিচিনা হয়^২। যেনে,—

- ১। ‘যুৰাম্ এতং চক্ৰথুঃ সিন্ধুষ্ প্লবং তৌগ্ৰায় কম্।’, ঋক্ ১।১৮২।৫
=তোমালোক দুয়ো এই নাৱ তুগ্ৰপুত্ৰলৈ পানীত পেলাইছা (Ye two

১। ‘অত এৎ পুংসি মাগধ্যাম্।’, হেমচ. ৪।২৮৭; যেনে, এশে য়েশে=স. এষ মেঘঃ (This is a lamb); এশে পুলিশে=স. এষঃ পুৰুষঃ (This is a man)।

২। See Macdonell's Vedic Grammar, § 180, P. 225.

have placed that ship in the waters for the benefit of the son of Tugra.) ।

২। 'হাম্ দেৱাসো অমৃতায় কন্ পপুঃ।', ঋ. ৯।১০৬।৮

=তোমাক দেৱতাসকলে অমৰতলৈ (অমৰত পাবলৈ) পিছে (Thee the gods have drunk for the love of immortality.) ।

৩। 'সমানন্ অজ্যজ্ঞতে শুভে কন্।', ঋক্ ৭।৫৭।৩

=সেই আভাৰে (তেওঁলোকে নিজক) শুৱনিলৈ (শুৱনি হবলৈ) বিভূষিত কৰে (With the same hue they adorn themselves in order to shine well.) ।

৪। 'কন্মৈ কন্ অগ্নিহোত্ৰং হুয়ত ইতি।', মৈত্ৰায়ণী সংহিতা

=কালৈ (কাৰ অৰ্থে) অগ্নিহোত্ৰ কৰা হয় ? (For whose benefit is the Agnihotra offered ?).

৫। 'তেজসে কন্ পূৰ্ণমা ইজ্যতে।', মৈ. সংহিতা

=দীপ্তিৰ অৰ্থে পূৰ্ণচন্দ্ৰ-যজ্ঞ কৰা হয় (For the sake of splendour the full-moon sacrifice is offered.) ।

এই 'কন্'-ৰ পৰা পুৰণি হিন্দী 'কৌ', হিন্দী-'কো', উড়িয়া-'কু', পাঞ্জাবী-'খে', বঙ্গালী-'কে' আৰু অসমীয়া-'ক' ওলোৱা সম্ভৱ। John Beamesএও পু. হি. 'কৌ', হি. 'কো'ৰ মূল সংস্কৃত 'কন্' অৰ্থাৎ কিন্ শব্দৰ দ্বিতীয়াৰ একবচনৰ ৰূপান্তৰ বুলি ভাবে। তেঁও কয় যে—'লিখিত দলিলৰ পৰা প্ৰমাণ কৰিব পাৰি যে বৰ্তমান হিন্দী 'কো' বাস্তৱিকৈ কৰ্ম-কাৰকৰ চিন আৰু ই পুৰণি হিন্দীত কৌ আছিল আৰু ই আদিতৈ সংস্কৃত 'কন্' অৰ্থাৎ কিন্ শব্দৰ ২য়াৰ একবচন বা কৰ্ম-কাৰকৰ আকৃতি আছিল। সেই দেখি প্ৰাকৃতিক আন ভাষাৰ আন আকৃতি ভিন্ন অইন কাৰো লগত তাৰ সংশ্লিষ্ট আছে বুলি ভাবিব নোৱাৰি।'১ অৱশ্যে অসমীয়া 'ক' পোনে পোনে 'কন্'ৰ পৰা নামিছে বুলি ভাবিব কোনো কাৰণ নাই। অপভ্ৰংশৰ মাজেদি তলত লিখা নিয়মে নামিছে বুলি ভাবিব পাৰি।

১। See Beames' Comp. Gramm. of the Modern Aryan Languages of India : Introduction, p. 48.

কিম্ শব্দ প্রাকৃত ১মা আৰু দ্বিতীয়া বিভক্তিৰ একবচনত যথাক্রমে কো আৰু কন্ হয়^১। অপভ্রংশত ‘কিম্’ শব্দৰ ঠাইত ‘কাই’ বা ‘কৰণ’ হয়^২ আৰু প্রথম আৰু দ্বিতীয়াৰ একবচনত ‘কৰণ’^৩ আৰু চতুৰ্থীৰ একবচনত ‘কৰণহে’^৪ হয়। এই ‘কৰণ’ আৰু ‘কৰণহে’ৰ উকাৰ আৰু হে লোপ হলে হিন্দী ‘কৌ’ আৰু ৭ লোপ হলে ‘কো’ পোৱা যায়। তাৰ পৰা অসমীয়া ‘ক’ দ্বিতীয়া আৰু চতুৰ্থী বিভক্তিকাপে ওলাইছে বুলি সহজে ভাবিব পাৰি। অপভ্রংশত ভাস্কৰ ঠাইত ‘জং’ হয়। তেনেকৈ কৰণজং শব্দ পোৱা যায় আৰু তাৰ পৰা কজং = কজ্, কহৌ ওলায়। অপভ্রংশৰ এইবিলাক শব্দৰ পৰা পুৰণি অসমীয়াৰ ক, কু, কজ্ সহজে উলিয়াব পাৰি। পুৰণি অসমীয়াৰ উদাহৰণ:—

সৰ্পক আজোৰে যেন গকড়ে।—শঙ্কৰ

সনক সনন্দ যোগী বাহাকু ধিয়ায়।

সকল নিগমে যাকু বিচাৰি নাপায়॥—মা. দে.

সৰকজ্ মাৰি পূৰত ওহি উদৰ

নাহি কৰত ভূত দায়া।—শঙ্কৰ

যশোৱাকু সুন্দৰী কুচকাই ধৰি হৰি

বয়নে কয়ো স্তনপান।—মা. দে.

(ক) এই ‘ক’ দ্ৰাবিড়ী ‘কু’-ৰ ৰূপান্তৰ নহয়। Dr. Caldwell এও এতিয়া স্বীকাৰ কৰিছে^৫ যে হিন্দী-‘কো’ সিন্ধী-‘খে’ আদি সংস্কৃতমূলক ভাৰতীয় ভাষাৰ কৰ্ম-কাৰকৰ বিভক্তি দ্ৰাবিড়ী ভাষাতে ‘কু’ৰ ৰূপান্তৰ নহয়। তেলেগু, তামিল, সিংহলী আদি সকলো দ্ৰাবিড়ী ভাষাতে ‘কু’ সম্প্রদান-কাৰকৰ চিন বা চতুৰ্থী বিভক্তি। ইমান কি দ্ৰাবিড়ী ভাষাৰ লগত সম্বন্ধ থাকা প্রাচ্য তুৰ্কী ভাষাতো কে, ক, গে, গ, ঘ সম্প্রদানৰ বিভক্তি। তুৰ্কী ভাষা বহুত অতীত কালতে দ্ৰাবিড়ী ভাষাৰ পৰা পৃথক হৈছে। এনে স্থলত দ্ৰাবিড়ী ভাষাই

১। ‘কিম্: কন্ এভসোশ্চ’। হেমচ. ৩।৭১। কিম্: কো ভৱতি আদৌ এভসোশ্চ পৰ্য্যো:।

২। ‘কিম্: কাইকৰণৌ বা’। হেমচ. ৪।৩৬৭। যেনে, কৰণ ঘণ=স. ক। ঘণ।

৩। ‘আমোবন্তোৎ’। হেমচ. ৪।৩৩১, cf, also হেমচ. ৪।৩২৫। যেনে, কৰণ গুণ =স. ক: গুণ:।

৪। cf. হেমচ. ৪।৪২৫; অপভ্র. কৰণহে দেসি=স. কঠৈ দদাসি।

৫। See Caldwell's Comparative Grammar of the Dravidian Languages, 3rd ed., pp. 280-281.

সংস্কৃতৰ পৰা এই ‘কু’ ধাৰ কৰিছে বুলি মনে নধৰে। ইফালে আমি পাইছো যে বৈদিক যুগতে আৰ্যভাষাত ‘কম্’ সম্প্রদান-কাৰকৰ চিনাক্তে ব্যৱহৃত হৈছিল। এতেকে ডাবিড়ী ‘কু’ আৰু বৈদিক ‘কম্’ বোধকৰো সুকীয়া বিভক্তি। উৰাং ভাষাৰ ‘গই’, তীব্বতীয়া ভাষাৰ ‘গ্য’, কছাৰী আৰু গাৰো ভাষাৰ ‘খো’ কৰ্ম-কাৰকৰ বিভক্তি। ইসৰৰ পৰাও বোধকৰো অসমীয়া, হিন্দী আদি প্রাকৃতিক ভাষাৰ ক, কো, কে আদি অহা নাই।

(খ) ডাক্তৰ হৰ্ণলিয়ে কয়^১ যে হিন্দী ‘কো’, বঙ্গালী ‘কে’ আদি বিভক্তিৰ মূল সংস্কৃত সপ্তম্যন্ত পদ ‘কক্ষ্’ (by the side of)। সংস্কৃত ‘কক্ষ্’ = প্রাকৃত—কচ্ছ^২ বা কক্খ^৩ বা কাখে। আকৌ প্রকৃতত খ, ঘ, থ, ধ, আৰু ভ-যুক্ত সংস্কৃত শব্দৰ খ, ঘ আদিৰ ঠাইত ‘হ’ হয়^৪। অপভ্রংশত তাৰ পৰা কহে, কহি হয়। অপভ্রংশৰ এটা নিয়মে অকাৰান্ত শব্দৰ পাচত সপ্তমী বিভক্তি যোগ হলে অকাৰৰ ঠাইত ইকাৰ বা একাৰ হয়^৫। এই দৰে কক্ষ্ = কক্খ = কহ আৰু তাত সপ্তমী বিভক্তি যোগ হলে কহে বা কহি হয়। তাৰ পাচত ‘হ’ লোপ হলে কই (=কে) আৰু কএ = কই = ক থাকে। অপভ্রংশত ‘কক্ষ্’ শব্দ কহহুং, কাহহুং হব পাৰে। তাৰ পৰা হিন্দী ‘কো’ আদি বিভক্তি ওলাইছে বুলি ধৰিব পাৰি। কিন্তু আন শব্দ নলৈ কেৱল ‘কক্ষ্’ শব্দ কিয় দ্বিতীয়া বিভক্তি স্বৰূপে লোৱা হ'ল তাৰ কাৰণ বিচাৰি পোৱা নাযায়। সেই কাৰণে এই মত গ্ৰহণ কৰাত সংশয় হয়।

(গ) Dr. Kelloggএ তেওঁৰ হিন্দী ব্যাকৰণত^৬ ডাক্তৰ হৰ্ণলিৰ মতকে অনুসৰণ কৰি কয় যে হিন্দী কো, কৌ আদি বিভক্তি সংস্কৃত সপ্তম্যন্ত পদ ‘কক্ষ্’ৰ পৰা আহিছে। John Beamesএও এতিয়া এই মত স্বীকাৰ কৰে। আমি হলে কিম্ শব্দৰ দ্বিতীয়া একবচনৰ পৰা এই বিভক্তি আহিছে বুলি ভাবো।

(ঘ) কছাৰী আৰু গাৰো দ্বিতীয়া বিভক্তি (accusative post-position)

১। See Hornle's Comparative Grammar of the Gaudian Languages, §-375, p. 224.

২। ‘ছো অক্ষাদৌ’, হেমচ. ২।১৭

৩। ‘ক্ষমায়াম্ কো’, হেমচ. ২।১৮। ‘ক্ষক্ষাণাং খঃ’। কাত্য. ৩।২০

৪। ‘খষথধভাম্’, হেমচ. ১।১৮৭

৫। ‘ডিনেচ্’, হেমচ. ৪।৩৩৪, উদাহৰণ—উপৰি, তলে।

৬। Kellogg's Hindi Gramm., § 195, p. 180.

‘খো’ৰ মূল বোধকৰো সংস্কৃত ‘কম্’। আন বড়ো ভাষাত ‘খো’ নাই। ছুটিয়াত ‘না’, ভুটিয়াত ‘লু’ আৰু ডফলাত ‘ম’ দ্বিতীয়া বিভক্তিৰ চিন।

২৭২। কৰণ-কাৰকৰ বিভক্তি (Case-affixes of instrumental)

এ, বে, দি, দ্বাৰা এই কাৰকৰ বিভক্তি।

(ক) ‘এ’ :—‘এ’-ৰ মূল ওপৰত দিয়া হৈছে (§§২৪০।২৪২)। অপভ্রংশ প্ৰাকৃতৰ ‘অহিং’ বা ‘হিং’ বাস্তৱিকৈ ষষ্ঠী বিভক্তি। ই তৃতীয়া, ষষ্ঠী আৰু সপ্তমীত ব্যৱহৃত হয়। ই প্ৰাকৃতত কেতিয়াবা ‘ই’ হয়। যেনে,

‘তং তং লীলাই গলো ৰামকৰতংহিঅং ৰএই সমুদ্ৰে। =স.—তং তং লীলয়া নলো ৰামকৰন্তন্তিতং ৰচয়তি সমুদ্ৰে।’, পিঙ্গল

পুৰণি অসমীয়াতো এনে হৈছিল; যেনে, ‘পুতি থৈলো প্ৰতিমাক বালুকাই ঢাকি’, শঙ্কৰ। ‘প্ৰাকৃত আৰু অপভ্রংশত তৃতীয়াৰ একবচন আৰু বহুবচনত ‘এ’ বা ‘এং’ হয়’। যেনে, পিঙ্গলে কহিও =স. পিঙ্গলেন কথিতঃ। তস্ তুএ মদনিআ দাদববা =স. তস্ম তয়া মদনিকা দাতব্যা, গৃচ্ছক। মই কলে =স. ময়া কৃতানি, গৃচ্ছক। অপভ্রংশত ‘ভিস্’ (তয়াৰ বহুব.)ৰ ঠাইত ‘এহিং’ও হয়। অসমীয়াতো পুৰণি কালত ‘এহি’ বিভক্তিৰ চলতি আছিল। যেনে, ‘বৈদুৰ্যা কৱলি শুদ্ধ ৰজতেহি ছাইলা।’, মা. কন্দলি

এটা কথালৈ মন কৰিব লাগে। প্ৰাকৃতৰ, বিশেষকৈ অপভ্রংশ প্ৰাকৃতৰ, শব্দৰাশি প্ৰায়ে অতি প্ৰাচীন সংস্কৃত বা বৈদিক ভাষাৰ পৰা হে স্বৰবিকৃতিৰ নিয়মে নামা দেখা যায়। সংস্কৃত অকাৰান্ত পুল্লিঙ্গ শব্দৰ তৃতীয়াৰ বহুবচনত ‘এঃ’—যেনে, নৰৈঃ, বিপ্ৰৈঃ—এনে আকৃতি হয়। বৈদিকত কিন্তু সচৰাচৰ ‘এভিঃ’ হয়। যেনে,

১। ‘এটুট’, হেমচ. ৪।৩৩০, যেনে, ‘জহিম্ মৰগয়কংতিএ সম্বলিঅম্—স.—যজ্ঞ মৰকতকাস্ত্যা সম্বলিতম্।

‘জে মহ দিগা দিঅহডা দইএং পৱসংতেণ’।—স.—যে মম দন্তা দিবসা দয়িতেন পৱসতা।

‘আটো ডাহুৰাৰো’, হেমচ. ৪।৩৪২। ‘এম্ চেহুতঃ’, হে. ৪।৩৪৩; যেনে, অগ্নিএং উগ্ৰহু হোই জগু ৰাএং সীঅলু তেঁয় =স.-অগ্নিনা উৰুঅং ভৱতি যথা ৰাঘুনা লীতলং তথা। ‘ট এ’, হেমচ. ৪।৩৪২; ‘সসিমণ্ডল চন্দিমাএ পুহু কাই ৭ দূবে দেখ্খই’ =স. শশিমণ্ডলচন্দ্ৰিময়া পুনঃ কো ন দূবে পশ্যতি।

২। ‘ভিত্তেড্ ৰা’, হেমচ. ৪।৩৩৫; যেনে, গজালক্খেহিং ঘেগ্নংতি =স.-গজা দৈৰ্ঘ্যহন্তে।

‘অয়ং দেৱায় জন্মেনে স্তোমো বিপ্ৰেভিৰাসয়া । অকাৰি বন্ধধাতমঃ ॥’,
ঋক্ ১।২০।১

[অ.—দিব্য জ্ঞানালোকত জ্ঞানী পুৰুষৰ দ্বাৰা (বিপ্ৰেভিঃ) এই বন্ধধাতম
স্তোত্ৰ ৰচিত হ'ল ।]

‘সং যো মদাসো অগ্নতেল্লেন চ মৰুত্বতা । আদিত্যোভিষ্চ ৰাজ্জিভিঃ ॥’,
ঋক্ ১।২০।৫ [অ.—মৰুৎ আৰু দীপ্যমান আদিত্যসকলৰ দ্বাৰা (ৰাজ্জিভিঃ
আদিত্যোভিঃ) যুক্ত ইন্দ্ৰৰ লগত তোমালোকলৈ বিদ্যমান আহক] । প্ৰাকৃতৰ
এটা নিয়মে ‘ভ’ৰ ঠাইত ‘হ’ হয় (হেমচ. ১।১৮৭) । এই নিয়মে ‘এভিঃ’
প্ৰাকৃতত ‘এহি’ হয় । যেনে, স. বৃক্ষৈঃ (প্ৰকৃততে বৃক্ষেভিঃ) = প্ৰাকৃত
ৰচ্ছেহিঁ, ৰচ্ছেহিং (হেমচ. ৩।৭) । ‘বৃক্ষৈ’ৰ পৰা কেনেকৈ ৰচ্ছেহি হয়
তাক বুজা নাযায় । কিন্তু ‘বৃক্ষেভিঃ’ৰ পৰা যে ৰচ্ছেহি বা ৰচ্ছেহিঁ হ'ব পাৰে
তাক সহজে বুজিব পাৰি । এতেকে বৈদিক ‘এভিঃ’ৰ পৰা অপভ্ৰংশৰ
মাজেদি অসমীয়াত ‘এহি’ আহিছে বুলি ধৰিব পাৰি । ‘এ’ও অপভ্ৰংশৰ
মাজেদি আদি প্ৰাকৃতৰ পৰা নামিছে । ওপৰত কোৱা মতে (§§ ২৪০।২৪২
যষ্ঠীৰ ৰূপান্তৰ বুলি ইয়াক ধৰিলেও ওয়া আৰু ঙষ্ঠীৰ আকাৰ একে হোৱাৰ
পৰা একে বিভক্তি বুলি ভ্ৰম হয় । লেচেনে ‘এ’টো সংস্কৃত ‘এন’ৰ ৰূপান্তৰ
মাথোন বুলি কয় । কিন্তু ডাক্তৰ হৰ্ণলিয়ে এই মত স্বীকাৰ নকৰে । তেওঁ কয়
সংস্কৃত জ্ঞীলিঙ্গত কেতিয়াও ‘এন’ নহয়, অথচ অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতৰ জ্ঞীলিঙ্গত হে
সচৰাচৰ ‘এ’ যোগ হয় । তেওঁৰ মতে ‘এ’ৰ মূল অহি বা অহিং ।

(খ) ‘দি’ :—বাস্তৱিকে সংস্কৃত দা ধাতুৰ অপূৰ্ণকৃত ‘দত্বা’ (having given),
হিন্দী, বঙ্গলা আৰু অসমীয়া ‘দিয়া’ ভিন্ন আন একো নহয় । অসমীয়া, যেনে,

‘আঞ্চোলে দিয়া ঢাক’, জীৱৰ ক.

‘আসনক মাচা

কৰি হাত দিয়া

বসিল মাটিতে যাই’, শঙ্কৰ

শৌৰসেনী প্ৰকৃতত ‘কৃত্বা’ৰ ঠাইত ইঅ হয়^১ । সংস্কৃত দত্বা অপভ্ৰংশত
দি, দিউ, দিৰি, দৱি, দেপ্লি, দেপ্লিণু, দেৱি, দেৱিণু^২ হয় । তাৰ পৰা দি,
দিয়া সিদ্ধ কৰা টান নহয় । পুৰণি অসমীয়াত দিয়া, দি উভয় আকৃতি
কৰণৰ চিনৰূপে চলিছিল । যেনে,

১। ‘কৃত্ব ইঅঃ’, ব. ১২।২।২

২। হেমচ. ৪।৪৩২।৪৪০

ভৰি দিয়া উঠে কতো গোপীকাৰ মাথে।—শঙ্কৰ
হাতেদি নাজানো তাল যে মন্দিৰা, মুখেদি নাজানো গীত।—মনকৰ
হাণ্ডিবোল বৰলক বাড়িদি বোকাহা।

জলন্ত অগ্নিক হাতে ধৰিবাক চাহা ॥—দৈত্যা।

বৰ্ত্তমানত ‘দিয়া’ৰ ব্যবহাৰ নাই; ‘দি’ হে প্রচলিত। কোনো কোনোৱে
‘বিক্কাইদি পানী পৰে’, ‘বাটেদি যায়’ আদি বাক্যত ‘দি’ কৰণৰ নহয়,
অধিকৰণৰহে বিভক্তি বুলিব খোজে। কিন্তু এই মত ভুল যেন লাগে। এনে
বাক্যত অতি আদিম কালৰ পৰাই কৰণ-কাৰক বা তৃতীয়া বিভক্তিৰ ব্যৱহাৰ
হৈ আহিছে। যেনে,

‘বেদা যো বীনাং পদমন্তৰিক্ষেণ পততাম্।

বেদ ঞাৰঃ সমুদ্ৰিযঃ।’ ঋক্ ১।২৫।৭

God is known who knows the place of the worlds moving .
(পততাং) in the firmament (অন্তৰিক্ষেণ), also knows Veda, the
vessels of the sea. পুৰণি অসমীয়াতো তেনে ঠাইত কৰণৰ ‘দিয়া’ বা
‘দি’ হৈছিল; যেনে,

‘ঘৰৰ কণায় দিয়া চমু চমু গৈ।’—দৈত্যাৰি

(গ) ‘ৰে’ :—

পুৰণি অসমীয়াত ‘ৰে’ কৰণৰ বিভক্তিকপে ব্যৱহৃত হোৱা নাছিল। ‘ৰে’ৰ
মূল পুৰণি অসমীয়া ‘এৰে’। ‘এৰে’ পদ সৰ্বনাম ‘এতদ্’ শব্দৰ ষষ্ঠীৰ পদত
তৃতীয়া বিভক্তিয়ুক্ত পদ। ‘এৰ’=ইয়াৰ আৰু ‘এৰে’=ইয়াৰ দ্বাৰা। বাস্তৱিক
‘ৰে’ৰ একাৰ হে তৃতীয়া বিভক্তি বা কৰণৰ চিন। পুৰণি অসমীয়াত ‘এৰে’
পদ বিভক্তিৰ চিনকপে ব্যৱহৃত নহৈছিল; ‘সহিত’ বা ‘লগত’ এনে অৰ্থত
অব্যয়ৰ নিচিনা ইয়াৰ প্ৰয়োগ হৈছিল। যেনে, ‘আকে এৰে কৰে নামক
সৰি।’—শঙ্কৰ। ‘উডুখলে এৰে বান্ধে চাপি।’—শঙ্কৰ। ‘ইতো প্ৰাণ এৰে সমান
তোমাক মানি আছে মনে আমি।’—দৈত্যাৰি। ইয়াত আকে এৰে=ইয়াৰ
দ্বাৰা, উডুখলে এৰে=উডুখলেৰে বা উডুখলৰ দ্বাৰা, প্ৰাণ এৰে=প্ৰাণৰ দ্বাৰা—
এনে অৰ্থ নহয়; ইয়াৰ লগত, উডুখলৰ লগত, প্ৰাণৰ লগত—এনে অৰ্থ হে
হয়। এই ‘এৰে’ৰ ব্যৱহাৰ ঠিক ‘সহিতে, বা ‘সৈতে’ শব্দৰ ব্যবহাৰৰ অনুরূপ।
যেনে, ‘বিহুৰে সহিতে যেনে কৰিলা আলাপ।’—শঙ্কৰ। ‘এৰে’ৰ যোগত
৬ষ্ঠীৰ অৰ্থ প্ৰকাশ পায়। যেনে, ‘দেবতা তীৰ্থতো হস্তে শুদ্ধ হোৱে নৰ।

সাধু এৰে দেৱে তীৰ্থে অনেক অস্তৰ।’—দৈত্যাবি। ইয়াত—সাধুৰ আৰু দেৱতীৰ্ণৰ বহুত অস্তৰ—এনে অৰ্থ হয়, কৰণৰ অৰ্থ নহয়। সি যি হক, বৰ্তমানত ‘এৰে’ বা ‘ৰে’ কৰণৰ বিভক্তি ৰূপে ব্যৱহৃত হয় আৰু পূৰ্বৰ ব্যৱহাৰ আৰু অৰ্থ নাথাকে। যেনে, হাতেৰে ধৰিলো, কটাৰীৰে কাটিলো, ইত্যাদি।

‘ৰে’ আন ৰকমেও আহিব পাৰে। ই নেপালী ‘লে’ আৰু হিন্দী ‘নে’ৰ ৰূপান্তৰ হবও পাৰে। অসমীয়া ‘ৰে’ৰ দৰে নেপালী ‘লে’ আৰু হিন্দী ‘নে’ও তৃতীয়া বিভক্তিৰ চিন। আগেয়ে বহুতে হিন্দী ‘নে’ সংস্কৃত ‘এন’ৰ পৰা আহা বুলি ভাবিছিল। কিন্তু এতিয়া জন বিমূঢ়ক অনুসৰণ কৰি ডাক্তৰ কেলোগে কয় যে এই বিশ্বাস ভুল। ই সংস্কৃত কৰ্তৃবাচ্যৰ কৃদন্ত পদ ‘লগ্য’, প্ৰ. ‘লগ্গিও’ৰ পৰা ওলাইছে। তাৰ পৰা হিন্দী—লগি, লই, লে আৰু নে হয়^১। তাৰ পৰা নেপালী ‘লে’ও আহিছে। অসমীয়াত ৰ আৰু ল-ৰ অভেদ (§ ২০৪)। এতেকে ‘লে’ৰ পৰা ‘ৰে’ হোৱা অসম্ভৱ নহয়।

‘ৰে’ উড়িয়া ভাষাতো কৰণৰ চিনৰূপে ব্যৱহৃত হয়^২। উড়িয়া ‘ৰে’ যদি নেপালী ‘লে’-ৰ মাজেদি আহা নাই তেন্তে ই মুণ্ডাৰী ভাষাৰ পৰা আহিব পায়। ‘ৰে’-টো মুণ্ডাৰী ভাষাৰ অধিকৰণ কাৰকৰ চিন বা ৭মী বিভক্তি আৰু কৰণ আৰু অধিকৰণৰ বিভক্তি উড়িয়া আৰু অসমীয়া ভাষাত একে^৩। ওপৰত দিয়া প্ৰথম মত অৰ্থাৎ ‘এৰে’ৰ পৰা ‘ৰে’ আহাটোৱে শুদ্ধ বুলি অনুমান হয়।

(ঘ) ‘দ্বাৰা’ :—

সংস্কৃত ‘দ্বাৰ’=door, gateway, means আৰু ‘দ্বাৰা’=by means of, through। শেযোক্ত শব্দ অৰ্থাত ‘দ্বাৰা’ কৰণবোধক আৰু এই অৰ্থত ‘দ্বাৰা’ শব্দ অসমীয়াত কৰণ বা তৃতীয়া বিভক্তিৰ চিনৰূপে ব্যৱহৃত হয়। পুৰণি অসমীয়াতো ‘দ্বাৰ’ শব্দৰ এনে ব্যৱহাৰ আছিল। যেনে,

‘চৈতন্ত শক্তিৰ দ্বাৰে ইতো জড় জগতক
ৰমাৱন্ত কৰ্ম অনুৰূপে।’—মা. দে.

১। Kellogg’s Hindi Gramm, § 136.

২। See উড়িয়া বিভক্তি in Hallam’s Uria Grammar.

৩। See Vocabulary of Mundari in Dalton’s Ethnology of Bengali.

‘কৰ্ম দ্বাৰায়ে যাৰা ব্ৰহ্মলোক পায়াকে তাৰ কদাচিতো মোক্ষ নঘটে।’—
ভট্ট. দে.। ‘সন্ন্যাসীসৰে যি মোক্ষফল পাবে তাকে কৰ্মসৰে জ্ঞান দ্বাৰায়ে
লভে।’—ভট্ট. দে.। দ্বাৰা শব্দ বঙ্গলা আৰু উড়িয়া ভাষাতো কৰণৰ
বিভক্তি ৰূপে ব্যৱহৃত হয় (§ ২৩৭)।

২৭৩। সম্প্ৰদান-কাৰকৰ বিভক্তি (Case-affixes of dative)

এই কাৰকৰ বিভক্তি ‘ক’, ‘লাগি’ আৰু ‘লৈ’। ক আৰু লাগি
পুৰণি কালৰ পৰা প্ৰচলিত আছে। যেনে, ‘সুমিত্ৰাক দিবে আজ্ঞা কৰা
কিছুমান।’—মা. ক.। ‘আকে লাগি ভৈল হৰি বিমুখ।’—শঙ্কৰ

আমাক লাগিয়া আনি আছা কিবা

দিল্লোক সখি সন্দেশ।—শঙ্কৰ

‘লৈ’ৰ ব্যৱহাৰ আধুনিক; যেনে, ব্ৰাহ্মণলৈ ধন দিয়া।

(ক) ‘ক’ :—‘ক’ৰ মূল ওপৰত দিয়া হৈছে (§ ২৭১)

(খ) ‘লাগি’—লাগি বিভক্তি সংস্কৃত সপ্তম্যন্ত পদ ‘লগ্নে’ (in
contact with) ৰ পৰা আহিছে। স. লগ্নঃ, প্ৰা. লগ্গো^১ আৰু অপভ্ৰংশৰ
৭মীৰ একবচনত লগ্গে, লগ্গি^২ হয়। তাৰ পৰা হিন্দী ‘লগি’, আৰু
অসমীয়া ‘লাগি’ হয়। পুৰণি অসমীয়াত ‘লাগি’ৰ ‘গ’ লোপ হোৱাত
কেতিয়াবা ‘লাই’ হৈছিল। যেনে,

‘এ উদ্ধৱ! চল গোকুল লাই।’—শঙ্কৰ

‘কয়লি গৰব তাহে লাই।’—শঙ্কৰ

‘লাগি’ যোগ হোৱাৰ আগেয়ে সংজ্ঞা-শব্দত ‘ক’ যোগ হয়। এই ‘ক’ বৰ্গী
বিভক্তিৰ চিন (§ ২৭৫) বুলি অনুমান হয়।

(গ) ‘গৈ’ :—অসমীয়া লৈ বা লই, স. লগ্নে, অপভ্ৰ. ‘লগ্গি’ৰ পৰা
আহিব পাৰে। তেতিয়া হলে লগ্গি—লাগি—লই হব। কিন্তু ‘লৈ’ৰ মূল
সংস্কৃত কৃদন্ত বিশেষণ ‘লব্ধ’ (=obtained), ৭মী ‘লব্ধে’ (for the
benefit of), প্ৰা. লব্ধে^৩, অপভ্ৰ. লহিএ^৪ৰ পৰা ওলোৱা যেন অনুমান

১। হেমচ. ২।৭৪

২। হেমচ. ৪।৩৩৪

৩। হেমচ. ৩।১৩৪

৪। cf. অপভ্ৰ. লহই=স. লভতে; হেমচ. ৪।৩৩৫

হয়। তাৰ পৰা হিন্দী লয়ে, লএ। ‘লএ’ৰ পৰা ‘লই’ হয়। অসমীয়াতো সেইদৰে ইয়াৰ পৰা ‘লই’ বা ‘লৈ’ হয়।

২৭৪। অপাদান-কাৰকৰ বিভক্তি (Ablative case-affixes)

‘পৰা :—পুৰণি অসমীয়া—পৰা, হস্তে, সন্তে। যেনে, ঘৰৰ পৰা আহিলো ; পৰ্বতৰ পৰা পৰিল।

‘বিমানৰ পৰা পড়ে ছুঁখে।’—শঙ্কৰ

‘বাখিল ব্ৰজক বৃষ্টিত হস্তে।’—শঙ্কৰ

‘ভয়সন্তে নৃপতিৰ সিহৰিল গাৰ।’—মা. ক.

‘হস্তে’ যোগ হলে সংজ্ঞা-শব্দৰ পিছত ৭মীৰ ‘ত’ যোগ হয়। পুৰণি অসমীয়াত কেতিয়াবা ৬ষ্ঠীৰ চিন ‘ৰ’ও পঞ্চমীত চলিছিল। যেনে, ‘কৃতকৃত্য জয়া পাছে দোলৰ বজাইব।’—শঙ্কৰ।

(ক) ‘পৰা’ :—ইয়াৰ মূল বৈদিক ‘পৰস্’ বা ‘পৰা’। ‘পৰা’ সংস্কৃতত এটা শব্দ নহয়, উপসৰ্গ (prefix) হে। যেনে, পৰাক্ৰম, পৰাভব। কিন্তু বৈদিকত ‘পৰা’ বা ‘পয়স্’ এটা পৃথক শব্দ,—অব্যয়, আৰু তাৰ অৰ্থ afar, beyond আৰু অপাদান কাৰকৰ লগত ইয়াৰ প্ৰয়োগ হয়^১। যেনে,

‘পৰা হি মে রিমন্তরः पतन्ति रश्मिर्हৃষ্টয়ে।

वयो न रसतीकप ॥’—ঋক্ ১১২৫।৪

(মোৰ শান্ত বৃত্তিবিলাক পক্ষীগণে বাহাঁৰ ফালে যোৱাৰ দৰে জীৱন লাভৰ নিমিত্তে দূৰৰ (পৰা) বা দূৰলৈ যায়।)

‘পৰা যে যন্তি ধীতয়ো গারো ন গর্যতীৰহু

ইচ্ছন্তীককচক্ষসম্ ॥’—ঋক্ ১১২৫।১৬

(উৰুচক্ষস বৰুণক দেখিবলৈ ইচ্ছা কৰা মোৰ বুদ্ধিবিলাক গৰু যেনে গোহালীলৈ যায় তেনেকৈ বহু দূৰৰ পৰা যায়।)

আমি অহুমান কৰিছো যে এই ‘পৰা’ই অসমীয়া পঞ্চমী বিভক্তিৰ চিন ‘পৰা’। উভয়ৰ অৰ্থ একে আৰু ব্যৱহাৰ প্ৰায় একে। সেই একে অৰ্থত বৈদিকত ‘পৰি’ শব্দ অপাদানত ব্যৱহৃত হয়। যেনে,

‘সুদাসো দত্ৰা রश्नु विभ्रতো बथे पृक्षो बहतमग्निना।

बाये समुद्राद्भुत रा दिवस्पर्यन्तश्चे धन्ते पूकस्प्रहम् ॥’—ঋক্ ১।৪৭।৬

‘হে দৰ্শনীয় অশ্বিনী! সংসাৰত ধন দিওঁতা! সূদাসলৈ অন্ন আৰু ধন বহি আনা। সমুদ্ৰ আৰু আকাশৰ পৰা (‘দিবঃ পৰি’) বহুত স্পৃহনীয় ধন আমাক দিয়া।’

সংস্কৃত বিশেষণ বা সৰ্বনাম ‘পৰ’ (—beyond, further, on the side of), যেনে, ‘শ্লেচ্ছদেশস্ততঃ পৰঃ’ (মহু. স. ২।২৩) বোধকৰো অসমীয়া ‘পৰা’ ৰ মূল নহয়। ‘পৰঃ’ শব্দ সপ্তমীৰ একবচনত সংস্কৃতত ‘পৰে’ আৰু অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত ‘পৰি’ হয়।^১ তাৰপৰা পাজ্জাবী ৫মীৰ চিন ‘পৰৌ’ আৰু সিদ্ধী ৫মীৰ চিন ‘পৰাঁ’ আৰু অসমীয়া পঞ্চমী বিভক্তি ‘পৰা’ ওলোৱা অসম্ভৱ নহয়। কিন্তু সংস্কৃতত ‘পৰঃ’ শব্দৰ পৰা ৫মীৰ অৰ্থ পোৱা নাযায়। সেই দেখি অসমীয়া ‘পৰা’ ইয়াৰ পৰা আহা নাই যেন লাগে। সংস্কৃত ‘পৰ’ (=upon or place denoting relative position) হিন্দী ৭মী বিভক্তিৰ চিন। ইত্যাদি কাৰণে ওপৰত দিয়াটো মূল বুলি বিশ্বাস জন্মে। ‘পৰা’ৰ মূল বাস্তৱিকৈ ইবাণী ‘পৰা’ (=from) আৰু ইবাণীত ই অপাদানৰ বিভক্তিকৰূপে যোগ হয়। যেনে, জেণ্ড—‘পৰা কৰহ্মাদ্ নেৰেদ্’ (away from any man)।^২

পৰা বিভক্তি যোগ হোৱাৰ আগেয়ে সংজ্ঞা-শব্দৰ পাচত ‘ৰ’ যোগ হয়। এই ‘ৰ’ ষষ্ঠী বিভক্তিৰ চিন। ওপৰত কৈ অহা হৈছে যে শব্দৰ তিৰ্যক আকৃতি ষষ্ঠী বিভক্তি ভিন্ন আন একো নহয় আৰু শব্দৰ তিৰ্যক আকৃতিৰ পাচত হে বিভক্তি যোগ হয়। তিৰ্যক আকৃতিত যেনেকৈ বিভক্তি যোগ হয় তেনেকৈ ষষ্ঠীৰ পাচতো বিভক্তি যোগ হয়। ইয়াত কেৱল প্ৰভেদ এই যে অতি পুৰণি কালত যোগ হোৱা বিভক্তি তিৰ্যক আকৃতিৰ পিচত বহিছিল কিন্তু পৰবৰ্তী কালত ষষ্ঠাস্ত পদৰ পাচতহে বিভক্তি যোগ কৰা হৈছিল।

ইয়াৰ মূল বোধকৰো কছাৰী ৫মী বিভক্তি ‘ফাই’ (from) নহয়। কছাৰী ‘ফাই’ যোগ হলে তাৰ আগত ষষ্ঠী বিভক্তি ‘নি’ বহে অৰ্থাৎ ‘নিফাই’ হয়। যেনে, হু (house), হু-নি-ফাই (from the house = ঘৰ-ৰ-পৰা)। কিন্তু আন বড়ো ভাষাত এই বিভক্তি অন্তৰূপ। যেনে, ভুটীয়া ‘লে’, গাৰো ‘অনিকো’, চুটীয়া ‘ছাপি’।

১। হেমচ. ৪।৩৩৪; cf. also হেমচ. ৪।৪৬৮; অপভ্ৰ. মৰিতকুণ্ডং পৰি=স. মৰ্ত্তয়াং পৰি।

২। Darmesteter : Sacred Books of the East, Vol. IV, p. 266.

(খ) ‘হন্তে’, ‘সন্তে’ :

ওপৰত কৈ অহা হৈছে (§ ২৩৩) যে প্রাকৃতত ‘হিংতো’, ‘সুংতো’ আৰু অপভ্রংশত ‘হোংতউ’, ‘হোংতও’, ‘সোংতউ’ ‘সোংতও’ পঞ্চমী বা অপাদান-কাৰকৰ বিভক্তি। ‘হোংতও’ৰ পৰা হিন্দী ‘ছংতো’ বা ‘হুঁত’ আৰু অসমীয়া ‘হন্তে’ ওলাইছে। ‘হংত’ শব্দৰ ৭মীত ‘হন্তে’ হয়। অপভ্রংশ হোংতউ, বা হোংতও সংস্কৃত ভূ ধাতুৰ কৃদন্ত পদ (present participle)। সংস্কৃত ভূ আৰু অস্ ধাতুৰ কৃদন্ত বিশেষণ প্রাকৃতত হিংতো আৰু সুংতো হয়।^১ ‘সন্ত’ শব্দ বৈদিকতে অস্ ধাতুৰ কৃদন্ত বা present participle।^২ ৭মীত উভয়ে হংতে আৰু সংতে হয়। তাৰ পৰাই অসমীয়া হন্তে আৰু সন্তে ওলাইছে। হিন্দীত ‘সন্তে’ৰ ঠাইত ‘সঁ’ হয় আৰু বঙ্গলাত ‘হন্তে’-ৰ ঠাইত ‘হইতে’ হয়। ই পঞ্চমী বিভক্তি।

ডাক্তৰ কেলোগে অনুমান কৰে^৩ যে ‘সং’=সংস্কৃত ‘সম্’ (with) আৰু ‘তে’ সংস্কৃত ৫মী বিভক্তি ‘তস্’ বা সংস্কৃত সপ্তম্যন্ত পদ তৰিতে (ত্ ধাতু) শব্দৰ ‘তে’। অসমীয়াত এই দুই শব্দ যুক্ত হৈ সম্ + তে =সন্তে হব পাৰে আৰু ‘স’ৰ ঠাইত ‘হ’ হলে ‘সন্তে’ বা ‘হন্তে’ হব পাৰে। কিন্তু এই মত ঠিক বুলি বিশ্বাস নহয়, কিয়নো প্রাকৃততে আমি হোংতে, সোংতে পাইছে।

২৭৫। সম্বন্ধ-পদৰ চিন (Genitive case-affix) ‘ব’ :

পূৰণি অসমীয়াত গীত, ভটিমা আদিত ‘কেৰি’ বুলি এটা শব্দ ষষ্ঠী বিভক্তিরূপে ব্যৱহৃত হৈছিল। যেনে,

জয় গুৰু শব্দৰ সৰ্বগুণাকৰ যাকেৰি নাহি উপাম।—মা. দে.

লীলা বিনোদী কন্থকৌমুদী চক্ৰকেৰিকুঞ্জধাৰ ॥—শব্দৰ

প্রাকৃতত ‘কেৰো’^৪ ‘কো’^৫ ‘কেবং’ আৰু অপভ্রংশত ‘কেৰউ’,

১। ‘ক্ৰিয়াতিপত্তে: স্তম্যানৌ।’, হেমচ. ৩।১৭২-১৮০। প্রা. হোংন্ত, হোমাণা—অভয়িত্যৰ্থঃ।

২। Macdonell's Vedic Grammar, § 85. সন্ত=present part. of অস্ (to be).

৩। Kellogg's Hindi Grammar, § 197.

৪। ‘ইদমর্থস্ত কেবঃ।’, হেমচ. ২।১৪৭। তুম্হকেৰো=স, যুদ্ধদীয়: (yours), অম্হকেৰো=স. অম্হদীয়: (ours).

৫। ‘পৰবাজভ্যাম্ ক্ৰডিকৌ চ।’, হেমচ. ২।১৪৮; পাবকম্, পাবকেবম্=পৰকীয়ম্ (of others): বাইকং বাজকেবম্=বাজকীয়ম্ (of kings)।

৬। ‘স্ত্ৰিয়াম্ ভহে’, হেমচ. ৪।৩৫২। তহে কেৰউ=তস্তা: কৃত: (done by her): ‘কহে কেৰো’=স. কস্তা: কৃত: (done by whom)।

‘কেবউম্’^১ আৰু ‘কেবেং’^২ বৰ্গী বিভক্তিত প্ৰয়োগ হয়। এই শব্দ কেইটা বাস্তৱিকৈ বিশেষণ আৰু ইদমৰ্থত বা সম্বন্ধাৰ্থত ইহঁত যোগ হয়। এই ‘কেবো’ বা ‘কেবি’ৰ মূল সংস্কৃত ‘কৃত’ (made, done)। সংস্কৃত ঋকাৰান্ত ধাতু প্ৰাকৃতত অবন্ত হয়^৩ আৰু কৃদন্ত বিশেষণ কৃত, ধৃত, মৃত, আদি শব্দ প্ৰাকৃতত কৰিও, ধৰিও, মৰিও—এনে হয়। এই দৰে লব্ধ ‘কৰিও’ শব্দৰ ইকাৰ ব্যত্যয় (§ ১৮০) হলে আমি ‘কেবো’ পাওঁ। নহলে কৰ্ম আৰু ভাববাচ্যত প্ৰযোজ্য কৃ, হৃ আদি ধাতুৰ ৰূপৰ পৰাও কেবো, কেবি আহিব পাৰে। হৃ আৰু কৃ ধাতুৰ ‘ক্য’ (য) প্ৰত্যয় বিকল্পে লোপ হয়। যেনে, কৰাই, কৰিজ্জই=স. ক্ৰিয়তে^৪। কিন্তু এই মত বহুতে স্বীকাৰ নকৰে। প্ৰাকৃত ‘কেবো’ৰ লগত স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় ‘ক’ যোগ হলে কেবক হয়। প্ৰাকৃতত এই কৃদন্ত বিশেষণ বৰ্ণ্যন্ত পদৰ পাচত ব্যৱহৃত হৈছিল; কিন্তু তাৰ পৰা অৰ্থৰ কোনো পৰিবৰ্তন নহৈছিল। যেনে, তুমহং কেবউং ধণু বা তুমহং ধণু=যুম্মাকম্ সম্বন্ধি ধনম্। ইয়াত কেবউ শব্দ নিদিলেও অৰ্থৰ একো পৰিবৰ্তন নঘটে। বৰ্গীৰ অৰ্থ স্পষ্ট কৰিবলৈ ইয়াৰ প্ৰয়োগ হয়। সংস্কৃত ‘কৃত’ প্ৰাকৃত কেবো, কেবউ, কেবেং, কেলঅং (মুচ্ছক), অসমীয়াত ‘কেবি’ হৈছিল। ‘কেবক’ বা ‘কেবি’ৰ ‘ক’ এৰি দিলে ৰি, ৰ, বে আৰু ক হয় আৰু ৰ এৰি দিলে ক, কে. কো, কা, কু, কি পোৱা যায়। অসমীয়াত সচৰাচৰ ‘ৰ’হে বৰ্গীৰ চিন ৰূপে ব্যৱহৃত হয়। পুৰণি অসমীয়াত কেৰি, ক, কু, কি, ক, ৰি আৰু ৰ বৰ্গীৰ চিন ৰূপে ব্যৱহৃত হৈছিল। যেনে,

কেৰি—‘জগজন জাতক পাতক ঘাতক যাকেৰি এগুণ নাম।’—শঙ্কৰ

ক—‘যদিবা আমাক স্নেহে আইলা গোপীগণ।’—শঙ্কৰ

‘ৰামক নাম অতি অনুপাম। ৰামক নাম ॥’—শঙ্কৰ

১। ‘তুমহং কেবউম্ ধণু’=যুম্মাকং সম্বন্ধি ধনম্, হেমচ. ৪।৩৭৩

২। ‘সম্বন্ধিনং কেবতনো’, হেমচ. ৪।৪২২। যন্ত কেবেং=যন্ত সম্বন্ধিনা।

৩। ‘ঋৰ্ণস্তাৰঃ’, হেমচ. ৪।২৩৪, যেনে, কৰই, ধৰই, মৰই, ইত্যাদি।

৪। ‘হৃকৃত্ৰজোহীৰকীৰো’, কাত্য, ৭।৫৬। ‘হৃকৃত্ৰজাম্ কীৰঃ’, হেমচ. ৪।২৫০

(ক্ৰ প্ৰত্যয় যোগত কৃ ধাতু কাৰিত। প্ৰাকৃতত কাৰিঅ বা কিৰিঅ হয়। cf. মৰিঅ for মৰিত, হেমচ. ৪।৩৭২।)

কু—‘সোহি প্ৰভু নাম ধৰে নন্দকু নন্দন।’—মা. দে.

কি—‘তুহু জগন্নাথকি দাসকি মাধৱ মুহ ভৰি ৰাম কহাৱত ৰে।’

—মা. দে.

ক—‘মধুৰ মুকুতি মুৰাক মন দেখ হৃদয়ে হামাক।’—শঙ্কৰ

ৰি—‘উঠ মেৰি লাল মদন গোপাল আবে তেৰি গোৱাল বুলানকো।’

—মা. দে.

ৰ—‘যেন চিত্ৰ বিচিত্ৰ মৈৰাৰ ভাসে পাখি।’—সা. ভট্ট.

(ক) ‘থেৰ’—ষষ্ঠীৰ বহুবচনৰ আকৃতি। ‘থেৰ’ বাস্তৱিকৈ ডবল ষষ্ঠী অৰ্থাৎ থে+ৰ। ‘থে’ তিৰ্যক বহুবচনৰ চিন আৰু তাত ‘ৰ’ যোগ হলে ‘থেৰ’ হয় আৰু ই ষষ্ঠীৰ বহুবচনৰ বিভক্তিকপে ব্যৱহৃত হয়। কেতিয়াবা কৰ্মৰ বহুবচনত ‘থেক’ আৰু ৭মীৰ বহুবচনত ‘থেত’ হয়। কিন্তু এনে প্ৰয়োগ আধুনিক বুলি বিশ্বাস হয়। ইয়াৰ মূল অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃত ‘তণা’, ‘তণউম্’ হব পাৱ²। এই শব্দ অপভ্ৰংশত ষষ্ঠীৰ এক বা বহুবচনত ষষ্ঠ্যন্ত পদৰ পদৰ পাচত সম্বন্ধ বুজাবলৈ ব্যৱহৃত হয়। তণা ৭মীৰ একবচনত ‘তণি, তণে’ হয়³। স্বৰবিকৃতিৰ নিয়মে ‘ত’-ৰ ঠাইত ‘থ’ হলে (§ ১৯৮) আৰু ৭ লোপ হলে ‘তণি’ৰ ঠাইত ‘থে’ হয় (সন্ধিৰ নিয়ম § ৬৯ দেখা)। এই ‘থেৰ’ বঙ্গালী ‘দেৰ’ আৰু পাঞ্জাবী ষষ্ঠীৰ একবচন ‘দা’ বা ‘দী’ৰ অনুকৰণ। কিন্তু উভয়ৰে মূল আদিত দা-ধাতুৰ (perfect participle) ‘দন্ত’ হলেও ‘থে’টোক ‘দা’ বা ‘দী’ৰ পৰা সিদ্ধ কৰিব নোৱাৰি, কিয়নো স্বৰবিকৃতিৰ নিয়মে ‘দ’ৰ ঠাইত ‘থ’ নহয় (§§ ১৪০। ১৯৯)। কিন্তু ‘থ’ৰ ঠাইত ‘ত’ আৰু ‘ত’ৰ ঠাইত ‘দ’ হব পাৰে (§§ ১৪০)। এই নিয়মে ‘থে’ৰ পৰা ‘দে’ সিদ্ধ কৰিব পাৰি। কিন্তু প্ৰাকৃতিক আন কোনো ভাষাতে ‘থেৰ’ৰ ব্যৱহাৰ নাই। সেইদেখি ‘থেৰ’ৰ পৰা ‘দেৰ’ আহিছে বুলি ভাবিব নোৱাৰি। উড়িয়া ‘ঠাৰু’ বিভক্তি অধিকৰণ কাৰকত হে চলে।

পুৰণি অসমীয়াতো ‘থেৰ’ প্ৰচলিত আছিল। যেনে,

‘দেৱদ্যব যানে আমাঠেৰ তাৰ লক্ষি।’—মা. ক.

‘তোমাঠেৰ বাক্য যত কহিলোহো আস্ত।’—দৈত্যাবি

১। ‘সম্বন্ধিনঃ কেৰতণে’, হেমচ. ৪।৪২২।২০; যেনে, অমৃহহম্ তণা—স. অম্ৰাহং লব্ধি। cf. also হেমচ. ৪।৩৬১; তুহু তণউম্—স. ত্বৰ লব্ধি।

২। হেমচ. ৪।৩৩০ আৰু হেমচ. ৪।৩৩৪

২৭৬। **অধিকৰণ কাৰকৰ বিভক্তি (Case-affixes of Locative)**
'এ' আৰু 'ত':

(ক) 'এ':—'এ'-ৰ মূল ওপৰত দিয়া হৈছে (§§২৪০।২৪২।২৭২)। অপভ্ৰংশত ৭মীৰ একবচনত 'হি' (অহি) হয়^১। এই 'অহি' ৰ পৰা যে 'এ' হয় আৰু ই যে ৬ষ্ঠীৰ চিন তাক ওপৰত কোৱা হৈছে। অপভ্ৰংশত 'এ' ৰ ঠাইত ৱিকলে 'ই' হয়^২। এতেকে অসমীয়া এ, ই আদিত ৬ষ্ঠী আৰু ৭মীৰ চিন আছিল বুলি ধৰিব লাগিব। অপভ্ৰংশৰ দৰে অসমীয়াতো অধিকৰণৰ 'এ' 'ই' হয়। যেনে,

‘নধৰিলা সাগৰে তোমাৰ মংসু কায়া।’—শঙ্কৰ

‘থৈলা ঢাকি ঘূৰি গৈলা নিজপুৰি।’—শঙ্কৰ

বৰ্তমানতো ক্ৰিয়াবিশেষণত কোনো কোনো ঠাইত ৭মীৰ 'ই' পোৱা যায়। যেনে, সমূলি, অনুসৰি, ইত্যাদি। আজিকালিও 'এ' ৰ প্ৰচলন আছে। যেনে, 'মুস্থ শৰীৰে আৰু স্বপ্ৰানে এই খত লেখি দিলোঁ'; 'এই বিষয়ে মন্থএ (ৰে) কৈছে', ইত্যাদি। পুৰণি অসমীয়াত হলে ইয়াৰ ব্যৱহাৰ বৰ বিস্তৃত আছিল। আগৰ দৰে বৰ্তমানতো ক্ৰিয়াবিশেষণত ৭মী বিভক্তি যুক্ত থাকে।

(খ) 'ত':—'ত'-ৰ মূল সংস্কৃত 'অন্তঃ' বা 'অন্তৰং'। সংস্কৃত 'অন্তৰং'=প্ৰাকৃত 'অংতে' বা 'অংতো'=অপভ্ৰ. অংতক^৩। তাৰে 'অ' আৰু 'অং' লোপ হলে মাৰাঠীত 'ংত' আৰু অসমীয়াত 'ত' হয় আৰু ৭মী বিভক্তিকপে ব্যৱহৃত হয়। যেনে, ঘৰত একো নাই;

‘মংসুৰূপে অৱতাৰ ভৈলা প্ৰথমত।

উদ্ধাৰিলা চাৰি বেদ প্ৰলয় জলত॥’—শঙ্কৰ

ইয়াৰ বাহিৰে 'পাশে', 'কাষে', 'মাজত', 'ভিতৰে' আদি কিছুমান শব্দও অধিকৰণৰ চিনৰূপে ব্যৱহৃত হয়। কিন্তু ইসৰক বিভক্তি বোলা নাযায়। এই শব্দবোৰ বিভক্তিকপে ব্যৱহৃত হোৱাৰ আগেয়ে সংজ্ঞা-শব্দটোত

১। 'উসিভ্যস্ভিনাম্ হেহম্‌হয়ঃ', হেমচ. ৪।৩৪১। (অপভ্ৰংশে ইচ্ছ্যাম্ পৰেযাম্ ওসি, ভাস্, ভি ইত্যোতেভাম্ যথালংঘ্যাম্ হে, হম্‌ হি ইত্যোতে ত্ৰয় আদেশা ভৱন্তি।)

২। 'ভিনেচ্চ', হেমচ. ৪।৩৩৪; যেনে, উপৰি. তলি, তলে।

৩। 'স্ববেহন্তবচ্চ', হেমচ. ১।১৪; যেনে, 'অংতো উৱৰিং'=অন্তৰ-উপৰি। Also স. অন্তচাৰী=প্ৰা. অংতেচাৰী; হেমচ. ১।৬০; 'ধদংতক'=স. স্তনাস্তবং, হেমচ. ৪।৩৫০

ষষ্ঠীৰ বিভক্তি যোগ হয় আৰু ইহঁত নিজেও সপ্তমান্ত পদ হয়। ‘পাশে’=স. ‘পাৰ্শ্বে’ (by the side of)=অপভ্র. পাসহিং, পাসি, পাসে=হিন্দী পাস। যেনে, ‘সকল শিশুৰ কাণ খাই খাই আসয় তোমাৰ পাশে’, ত্রীধৰ. ক.। ‘কাষে’=স. কক্ষে (at the side of)=অপভ্র. কচ্ছে, কক্খে, কহে, কহি=বঙ্গলা কাশে। ‘মাজত’=স. মধ্যো (in the middle)=অপভ্র. মঙ্ঘো, মঙ্ঘি, মঙ্ঘাহি=অ. মাজে মাঝে। ‘ভিতৰে’=স. অভ্যন্তৰে (within, in the interior)=প্রা. অন্তিতৰে—হিন্দী ভীতৰ।

দ্বাদশ আধ্যা

শব্দ-যোগত বিভক্তি-নির্ণয়

(Case-affixes governed by words).

২৭৭। সংস্কৃতৰ দৰে অসমীয়াতো ভিন ভিন শব্দৰ ব্যৱহাৰত ভিন ভিন বিভক্তিৰ প্ৰয়োগ হয়। এই প্ৰয়োগ প্ৰায় সকলো ঠাইতে সংস্কৃতৰ অনুকৰণ।

প্ৰথম বিভক্তি (First case-affix)

(১) অভিধেয় বা নাম মাত্ৰে প্ৰথম বিভক্তি হয়; যেনে, ঈশ্বৰ, ঘৰ, বান্দৰ।

(২) কৰ্তাত প্ৰথম; যেনে, ৰাম আছে; গোবিন্দে হাঁহে।

(৩) সম্বোধনে প্ৰথম; যেনে, হে অচ্যুত; হেৰা ইন্দ্র।

(৪) অনুসাৰে, অবধি, পৰ্যন্ত, পূৰ্বক, বিশেষ, ৰূপে, স্বৰূপে আদি শব্দ যোগত প্ৰথম হয়; যেনে, ৰীতি অনুসাৰে চলিবা; ঘাটৰ পৰা বাট পৰ্যন্ত; জন্ম অবধি নব মৃত্যুৰ অধীন; ইচ্ছা পূৰ্বক কোনেও অধঃপাতে নাযায়; ঠাই বিশেষে আচাৰ লৰে; ‘দূতৰূপে আসি আছে তোমাৰ চৰণ।’—অ. ক.

(৫) বিনে যোগত প্ৰথম বা সপ্তমী হয়; যেনে, দুখ বিনে সুখ নাই; ‘তান্ত বিনে আন নাহি কেৱ।’—মা. দে.

(৬) মতে শব্দ যোগত প্ৰথম বা ষষ্ঠী হয়। যেনে, মোৰ মতে এইহে উত্তম; নিয়ম মতে কাম কৰিবা।

(৭) নামে বা নামেৰে শব্দ যোগেও প্ৰথম হয়; যেনে, ‘পুকৰোন্তম নামে ক্লেত্ৰ তাতেসে বিখ্যত।’—শঙ্কৰ। দশৰথ নামেৰে বজা।

(৮) সন্ধাশ, সন্ধে আৰু সদৃশ শব্দ যোগত প্ৰথম বা ষষ্ঠী হয়; যেনে, ‘মাগৰ সন্ধাশ দেখি পদাতি।’—শঙ্কৰ; শিশু বা শিশুৰ সদৃশ স্বভাৱ; ‘হাতত তাল নাৰীগণ সন্ধে।’—শঙ্কৰ; গৰুৰ সঙে গৰু।

(৯) সম শব্দ যোগত প্ৰথমা, তৃতীয়া বা ষষ্ঠী হয়; যেনে, ‘বিহুৰে সমে হেন কথা কই।’—শঙ্কৰ; ‘সৱে মায়ময় স্বপ্ন সম।’—শঙ্কৰ; ‘তাসম্বাৰ সম ভাগ্যবতী আৰু নাই।’—শঙ্কৰ; ‘ঘুৰুচাক সম মই নোহো ভাগ্যবতী।’—শ্ৰীধৰ ক.। সেইদৰে সহিত বা সৈতে যোগতো প্ৰথমা, তৃতীয়া বা ষষ্ঠী হয়; যেনে, ‘এহিমতে কৃষ্ণ বলো সহিত।’—শঙ্কৰ; ‘বিফুত মেলানি মাগি লৰিল গৃহক লাগি ভাৰ্য্যায়ে সহিতে, শূলধৰ।’—শঙ্কৰ; তাৰ সৈতে বামৰ বন্ধুত্ব আছে।

(১০) বাজে শব্দ যোগত প্ৰথমা বা সপ্তমী হয়; যেনে, গোবিন্দৰ গুণ চৰিত্ৰ বাজে।’—শঙ্কৰ; তাতে বাজে মোৰ কবলগীয়া নাই।

২৭৮। দ্বিতীয়া বিভক্তি (Second case-affix)

(১) কৰ্মত দ্বিতীয়া; যেনে, মই ভাত খালো।

(২) ধিক শব্দ যোগত ২য়া বা ৭মী বিভক্তি হয়; যেনে, তাৰ জীৱনে ধিক; তেনে মানুহক ধিক; ‘ধিক ধিক ব্যৰ্থৰে সাজাইলো মেৰ-ঘৰ; ধিক ধিক দিলো মই এ পালি গ্ৰহৰ; মেৰৰ চৌপাশে ধিক মই ঔষধ ৰোৱাইলো। নেউলি ময়ূৰী ধিক মই ওঝাক আনিলো।’—হুৰ্গাবৰ।

(৩) অধ্ব আৰু কালবাচক শব্দৰ উত্তৰ দ্বিতীয়া হয়; যেনে, গাড়ীখন ঘণ্টাত ছমাইল যায়; সি ইয়াত ছমাহ আছিল।

(৪) সৰি শব্দ যোগত দ্বিতীয়া হয়; যেনে, ‘বহিৰ হোমে নোহে তাক সৰি।’—শঙ্কৰ

(৫) গমনাৰ্থক ধাতুৰ লগত অধিকৰণ কাৰকৰ কৰ্ম-সংজ্ঞা হয়; যেনে, ঘৰক যা; ‘বেহাৰৰ হস্তে নৰনাৰায়ণ বড়নগৰক গৈল।’—দৈত্যবি

(৬) তুল শব্দ যোগত কেতিয়াবা ২য়া হয়; যেনে, ‘নাহিকে তোমাক তুল।’—শঙ্কৰ

২৭৯। তৃতীয়া বিভক্তি (Third case-affix)

- (১) কৰণ-কাৰকত তৃতীয়া বিভক্তি ; যেনে, হাতেৰে ধৰিলে ।
- (২) উনাব্দ শব্দ যোগত তৃতীয়া ; যেনে, পাচে কম তিন কুৰি টকা ।
- (৩) প্রকৃতি, স্বভাৱ, নাম আদি শব্দৰ উত্তৰত তৃতীয়া বা ৭মী বিভক্তি হয় ; যেনে, জুই প্রকৃতিয়ে উৎপ ; দশৰথ নামেৰে ৰাজা ।
- (৪) উপসংখ্যানে অৰ্থাৎ ক্ৰিয়া বিশেষণৰূপে ব্যৱহৃত সংজ্ঞা-শব্দৰ উত্তৰত তৃতীয়া হয় ; যেনে, বেগে বা বেগাই যা ; ঘনাই খোঁটে ।

২৮০। চতুৰ্থী বিভক্তি (Fourth case-affix)

- (১) সম্প্রদান-কাৰকত চতুৰ্থী ; যেনে, নবেল্লক টকা দিয়া ।
- (২) প্রয়োজন অর্থত চতুৰ্থী ; যেনে, সি খৰিক যায় । ‘বনিজক যান্তে সাধু পৰিল মনত ।’—তুৰ্গাবৰ
- (৩) প্রতি শব্দ যোগত ২য়া, ৪থী বা ৬ষ্ঠী হয় ; যেনে, সেই দিনাক প্রতি মই তাৰ মুখকে দেখা নাই ; ‘তেখনে গৈলন্তু সতী বন্ধনক প্রতি ।’—তুৰ্গাবৰ ; ‘পঠাইলন্তু দূতসবে মাধৱক প্রতি ।’—অনন্ত ক. ; তাৰ প্রতি মোৰ কোপ নাই ।
- (৪) অসুয়া, ক্রোধ, ঈর্ষা, শ্লাঘা আদি শব্দ যোগত চতুৰ্থী হয় ; যেনে, তালৈ মোৰ অসুয়া নাই ; গুৰুৱে শিশুক শ্লাগিছে ; বামক ক্রোধ কৰিছে ।
- (৫) নমস্কাৰ শব্দ যোগত চতুৰ্থী ; যেনে, গুৰুক নমস্কাৰ ।
- (৬) গমনার্থক ধাতুৰ যোগত কেতিয়াবা কৰ্মৰ সম্প্রদান-সংজ্ঞা হয় ; যেনে, চাক কলিকাতালৈ গ’ল ।
- (৭) পাচনী-ক্ৰিয়া যোগতো কেতিয়াবা চতুৰ্থী হয় ; যেন, মাকে শিশুক চন্দ্র দেখুৱাব ।
- (৮) অভিসন্ধি, অভিপ্রায় আৰু নিমিত্তার্থক ক্ৰিয়াৰ্থ-ক্ৰিয়াৰ উত্তৰত চতুৰ্থী হয় ; যেনে, দেখিবলৈ হুই চকু আছে ; ‘কাটি লৈবে লাগি হৰি সমীপ চাপিলা ।’—শঙ্কৰ ; ‘কৰিবাক লাগিলা শঙ্কক বুণ্ডমাৰ ।’—শঙ্কৰ । কেতিয়াবা চতুৰ্থী লোপ হয় ; যেনে, ‘শুশিৰ নপাবে আৰু বৰিব কিৰণ ।’—শঙ্কৰ

২৮১। পঞ্চমী বিভক্তি (Fifth case-affix)

- (১) অপাদান-কাৰকত পঞ্চমী ; যেনে, ঘৰৰ পৰা আহিল।
 (২) কাল আৰু পথ বুজালে অবধি-বোধক শব্দৰ উত্তৰত পঞ্চমী হয় ; যেনে, আজিৰ পৰা চৌথা দিন।
 (৩) অন্ত্যৰ্থ-বোধক শব্দৰ উত্তৰত পঞ্চমী হয় ; যেনে, অসমৰ পৰা বঙ্গ পৃথক।
 (৪) হেতুৰ্থে তৃতীয়া, পঞ্চমী বা সপ্তমী হয় ; যেনে, আনন্দেৰে বা আনন্দত নাচিছে, শোকৰ পৰা বা শোকত কান্দিছে।

২৮২। ষষ্ঠী বিভক্তি (Sixth case-affix)

- (১) সম্বন্ধে ষষ্ঠী ; যেনে, টিনৰ ঘৰ।
 (২) সহার্থক শব্দৰ যোগত ষষ্ঠী হয়—যেনে, ঘোৰাৰ সহিত ; তাৰ লগত ; ঘৰে সৈতে, ইত্যাদি।
 (৩) নিমিত্তে, হতুৱাই, অৰ্থে, প্ৰতি, নিচিনা, দৰে, অন্তৰে, ভিতৰে, বাহিৰে আদি শব্দ যোগত ষষ্ঠী হয় ; যেনে, তাৰ নিমিত্তে, বামৰ হতুৱাই পানী অনালো, ধনৰ অৰ্থে কাম কৰিছো, ঘৰৰ নিচিনা প্ৰবাসত আছো, তুলাৰ দৰে কোমল, তাৰ বাহিৰে আন কাম নাই ; ইত্যাদি।

২৮৩। সপ্তমী বিভক্তি (Seventh case-affix)

- (১) অধিকৰণে ৭মী ; যেনে, পৰ্বতত জুই লাগিছে।
 (২) নিৰ্দ্ধাৰে সপ্তমী ; যেনে, কবিৰ মাজত কালিদাস শ্ৰেষ্ঠ।
 (৩) অৱচ্ছেদে ৭মী ; যেনে, ছঃশাসনে দ্ৰৌপদীৰ চুলিত ধৰিছিল।
 (৪) বিনা, বাজে, বাদে শব্দ যোগত ৭মী হয় ; যেনে, হৰিত বিনে গতি নাই, তাত বাদে আৰু গাঁও আছে, মুখ্য মন্দিৰত বাজে সাধাৰণ মন্দিৰো আছে।
 (৫) তুলনাত্মক শব্দ যোগত ৭মী হয় ; যেনে, সবাতো সৰু, 'জগততে কৰি মই যিহেতু উত্তম।'—শঙ্কৰ
 (৬) 'থাকি' আৰু 'পৰ' শব্দ যোগত ৭মী হয় ; যেনে,
 বাজাৰ দণ্ডিত থাকি স্তূল পুৰক ঢাকি
 নিবন্তৰে কৰে হৰি ঘোষ।—শঙ্কৰ
 হৰিভকতিত পৰ নিস্তাৰ কৰন্তা নাই।—শঙ্কৰ
 মহত থাকি গুবই নোৱাৰি ; তাত পৰ আৰু একো নাই।

ত্ৰয়োদশ আধা বিশেষণ (Adjective)

২৮৪। যি শব্দে সংজ্ঞাৰ গুণ বা অৱস্থা প্ৰকাশ কৰে তাৰ নাম বিশেষণ (adjective)। কোনো কোনো বিশেষণৰ দুটা আকৃতি থাকে—এটা হ্ৰস্ব (short) আৰু আনটো দীৰ্ঘ (long)। যেনে, দুখী poor (হ্ৰ.) দুখীয়া (দীৰ্ঘ) ; ভাতু rice-eater (হ্ৰ.), ভতুৱা বা ভাতুৱা দী. ; দামোদৰী (হ্ৰ.), দামোদৰীয়া (দী.), ইত্যাদি। হ্ৰস্ব আকৃতিৰ আকৌ দুবিধ আকৃতি হয়—এটা লঘু (weak) আৰু আনটো গুৰু (strong)। গুৰু আকৃতিত সাধাৰণতঃ পুঞ্জিগত ‘আ’ আৰু স্ত্ৰীলিঙ্গত ‘ঈ’ প্ৰত্যয় হয়। যেনে, ডাঙৰ big (ল.), ডাঙৰা (গু. পু. ; যেনে, মাজডাঙৰা মুনিহ), ডাঙৰী (গু. স্ত্ৰী. ; যেনে, মাজডাঙৰী তিৰী), নিমাত silent (ল.), নিমাতা (গু. পু.), নিমাতী (গু. স্ত্ৰী.) ; পাগল mad (ল.), পাগলা বা পগলা (গু. পু.), পাগলী (গু. স্ত্ৰী.), ইত্যাদি। প্ৰত্যয়ৰ বাবে তদ্ধিত দেখা (§§৪২৯-৪৩৫)। সাধাৰণতঃ বিশেষ্যৰ লিঙ্গ অনুসাৰে বিশেষণৰো লিঙ্গ নিৰ্দিষ্ট হয় ; যেনে গুণৱান পুৰুষ, গুণৱতী স্ত্ৰী, পকা ফল। বিশেষণ শব্দক লিঙ্গ অনুসৰি দুভাগ কৰিব পাৰি—(১) অপৰিবৰ্তিত (uninflected) আৰু পৰিবৰ্তিত (inflected)। অপৰিবৰ্তিত বিশেষণৰ কোনো সংজ্ঞাৰ আগতে কেতিয়াও পৰিবৰ্তন নহয়, কিন্তু পৰিবৰ্তিত বিশেষণৰ সংজ্ঞাৰ লিঙ্গ অনুসাৰে পৰিবৰ্তন ঘটে। যেনে, ঠামুৱা লৰা, ঠামুৱা ছোৱালী ; সুন্দৰ পুৰুষ সুন্দৰী স্ত্ৰী। সাধাৰণতঃ তন্ত্ৰৰ বা দেশজ সংজ্ঞা-শব্দৰ আগত বহা তন্ত্ৰৰ বা দেশজ বিশেষণৰ কোনো পৰিবৰ্তন নঘটে। কিন্তু তৎসম বা অৰ্ধতৎসম সংজ্ঞা-শব্দৰ আগত থাকা তৎসম বা অৰ্ধতৎসম বিশেষণৰ পৰিবৰ্তন ঘটে। যেনে—

(ক) অপৰিবৰ্তিত (Uninflected)

পুংলিঙ্গ

স্ত্ৰীলিঙ্গ

সৰু লৰা (Little boy)	সৰু ছোৱালী (Little girl)
ধুনীয়া ডেকা (Handsome youth)	ধুনীয়া ডেকেৰী (Handsome maiden)
ভাল বলদ (Fine bullock)	ভাল গাই (Fine cow)
ডাঙৰ মথনা (Big male elephant)	ডাঙৰ মাখন্দী (Big female elephant)
চুটিয়া শালিকা (Male Salika bird)	চুটিয়া (চুটি) শালিকী (Female Salika bird)

(খ) পৰিবৰ্তিত (Inflected)

ভুক্তব

পুংলিঙ্গ

স্ত্ৰীলিঙ্গ

নিমাতা গৰু (silent cattle)	নিমাতী গাই (silent cow)
বুদ্ধিয়ক (বুদ্ধিমান) কাউৰ (clever crow)	বুদ্ধিমতী কাউৰী (clever female crow)
আজলা বা আজলা লৰা (simple boy)	আজলী ছোৱালী (simple girl)
ক'লা বলদ (Black bullock)	কলী গাই (Black cow)
বিতোপন লৰা (Lovely boy)	বিতোপনী ছোৱালী (Lovely girl), ইত্যাদি

ভৎসল

সত্যবাদী কুমাৰ (Truthful prince)	সত্যবাদিনী কুমাৰী (Truthful princess)
শান্ত বালক (Calm boy)	শাস্তী, } বালিকা (Calm or virtuous girl)
	শাস্তা }
শ্ৰীমন্ত পুৰুষ (Healthy man)	শ্ৰীমতী স্ত্ৰী (Healthy woman)
বেগবান নদ (Swift river)	বেগবতী নদী (Swift river)

কেতিয়াবা অচেতন বস্তু বা বিষয় বুজুৱা সংজ্ঞাৰ তৎসম বা তন্তুৰ বিশেষণে অপৰিবৰ্তিত থাকে—যেনে, নিবস কথা, উজ্জল তাৰা, মধুৰ ভাষা, সজ ইচ্ছা, ইত্যাদি। কিন্তু সচৰাচৰ পৰিবৰ্তন ঘটে; যেনে, অচলা ভক্তি, ধীৰা গতি, ইত্যাদি।

মূল (Derivation) : প্ৰাকৃতৰ সময়তে লিঙ্গ-বিপৰ্যয় ঘটিছিল (হেমচ. ১।৩১-৩৬, ৪।৪৩২-৪৩৩)। প্ৰাকৃতিক ভাষাতো তেনে হৈছে। সংস্কৃতত বিশেষ্যৰ লিঙ্গ আৰু বচন অনুসৰি বিশেষণৰো লিঙ্গ আৰু বচন হয় আৰু বিশেষ্যৰ দৰে বিশেষণৰো আকৃতি পৰিবৰ্তিত হয়। দ্ৰাবিড়ী আৰু বড়ো ভাষাত কেতিয়াও তেনে নহয়। অসমীয়াত বড়ো আৰু দ্ৰাবিড়ীৰ এই নিয়ম আংশিক ৰক্ষিত হৈছে।

২৮৫। উপমা বুজাবলৈ 'নিচিনা' বা 'দৰে' শব্দ প্ৰয়োগ কৰি বিশেষণৰ কাম কৰা হয়। যেনে, হিমালয়ৰ নিচিনা পৰ্বত; ভীমৰ দৰে বীৰ; ইত্যাদি। 'নিচিনা' শব্দৰ মূল সম্ভৱতঃ সংস্কৃত 'নিদৰ্শনা' শব্দ। 'নিদৰ্শনা' এবিধ উপমা^১। তাৰ মূল সংস্কৃত নি+দৃশ্ ধাতু। সংস্কৃত 'দৈদৃশঃ' শব্দ অপভ্ৰংশত 'ঐসো'

১। নিদৰ্শনা—“অভবদৃশসদৃশ উপমাপৰিকল্পকঃ”, ইতি কাব্যপ্ৰকাশে। A figure of speech.

(হেমচ. ৪।৪০৩) আৰু সেই অনুসাৰে ‘নিদৰ্শনা’ অপভ্ৰংশত নৈসনো বা নৈসনা হয়’। অসমীয়াত তাৰ পৰা নিচিনা হল। ‘দৰে’ৰ মূল ইচ্ছামিক (আৰব) ‘তৰহ’ (in that manner)।

২৮৬। তুলনাত্মক যাৰ লগত তুলনা কৰা হয় সেই বস্তু বুজুৱা শব্দটোক ৭মীবিভক্তিত ৰাখি তাৰ পাচত ‘কৰি’, ‘কৈ’ বা ‘কে’ প্ৰয়োগ কৰি তুলনীয় বস্তু বুজুৱা শব্দটো বহুৱা হয়। যেনে, ‘জ্ঞানহীন অভ্যাসত কৰি ভক্তি সহিতে উপদেশসকল শ্ৰেষ্ঠ। তাতো কৰি ধ্যান বড়; ধ্যানতো কৰি কৰ্মফলত্যাগ উত্তম; ত্যাগত কৰি মোৰ প্ৰসাদে শীঘ্ৰে সংসাৰ শাস্তি হয়।’ ভট্ট দে.। তাত কৈ ই ডাঙৰ। সিগাঁৱত কে ই গাওঁ ওচৰ। অধিক, জাস্তি, বেচি আদি শব্দৰ ব্যৱহাৰ কৰিও ছটাৰ উৎকৰ্ষতা দেখুৱাব পাৰি। কিন্তু যাৰ লগত তুলনা কৰা যায় সেই বস্তু বুজুৱা শব্দটোক পূৰ্বোক্তৰূপে সপ্তমী বিভক্তিত ৰাখিব লাগিব। যেনে, ৰামত কৈ হৰি বেচি বিদ্বান; তেলত কৈ পানী অধিক গধূৰ। সকলতো কৰি উৎকৃষ্ট বা নিকৃষ্ট অৱস্থা দেখুৱাব লাগিলে ‘সকল’ বা ‘সৰ’ শব্দ বা তাৰ পিচৰ সংজ্ঞাশব্দ অধিকৰণত ৰাখি তাৰ পাচত ওপৰত কোৱা দৰে ‘কৰি’, ‘কৈ’ বা ‘কে’ প্ৰয়োগ কৰি বা নকৰাকৈয়ে তুলনা দেখুৱাব পাৰি—যেনে, সি সকলোত কৈ বুদ্ধিমান; অণু সৰাতো সৰু; ইত্যাদি।

(ক) কেতিয়াবা তৎসম শব্দত সংস্কৃত ‘তৰ’ আৰু ‘তম’ প্ৰত্যয় যোগ কৰিও ছটাৰ ভিতৰত এটাৰ আৰু বহুতৰ ভিতৰত এটাৰ পাৰ্থক্য দেখুৱাব পাৰি—যেনে, পুণ্যতৰ, পুজ্যতম, ইত্যাদি।

(খ) কেতিয়াবা তুলনাৰ কাম আন বিশেষণ শব্দৰ দ্বাৰাও কৰা হয়। এনে বিশেষণক বিশেষণীয় বিশেষণ বোলে—যেনে, বৰ ভাল ঘৰ, অতি উত্তম কাপোৰ, নীচেই তাকৰ লৰা, ইত্যাদি।

২৮৭। **মূল (Derivation)** : নিৰ্দ্ধাৰণে তুলনাত্মক শব্দৰ উদ্ভৱত সংস্কৃতৰ দৰে ৭মীবিভক্তি হয়। সৰাতো (completely, entirely) = প্ৰাকৃত সৰৱতো = স. সৰৱতঃ বুলি বোধ হয়।

১। অতাম্ ভৈলঃ, হেমচ. ৪।৪০৩। cf. also অন্নৈগো = স.—অন্নাদৃশঃ।

চতুৰ্দশ আখ্যা

সংখ্যাবাচক শব্দ (Numerals)

২৮৮। অসমীয়া ভাষাত কেইবা বিধো সংখ্যাবাচক শব্দ আছে - যেনে,
(১) সংখ্যাবাচক সংজ্ঞা (cardinals), (২) সংখ্যাবাচক বিশেষণ (ordinals),
(৩) আংশিক (fractionals), (৪) গুণ বা পূৰণবাচক (multiplicatives),
(৫) সমষ্টিবোধক (collectives), (৬) পৌনঃপুনিক (reduplicatives),
(৭) অনিশ্চিত (indefinitives), (৮) নিশ্চিত (denominatives),
(৯) বিয়োগক (subtractives) আৰু (১০) বৈভাগিক (distributives)
শব্দ।

(১) সংখ্যাবাচক সংজ্ঞা (Cardinals)

২৮৯। অসমীয়া সংখ্যাবাচক বিশেষ্য কোনো এক নিৰূপিত নিয়মে
সংস্কৃত বা প্রাকৃতৰ পৰা নামা নাই। তলত সংস্কৃত, পালি, প্রাকৃত আৰু
অসমীয়া সংখ্যাবাচক শব্দৰ একৰ পৰা এশলৈ এখন তালিকা দিয়া হল।
তাৰ পৰাই মূল বিচাৰি পোৱা যাব। স্বৰ-বিকৃতিৰ নিয়মে অসমীয়া সংখ্যা-
বাচক সংজ্ঞা সিদ্ধ হৈছে। ধৰ্মগ্রন্থৰ পালিৰ (Pali of Scriptures) ৰূপ
হে ইয়াত দিয়া হৈছে (কাক্সা. § ১৬০)।

অঙ্ক	সংস্কৃত	পালি	প্রাকৃত	অসমীয়া
১	একঃ	এক, একা, একং	এক্কো, এগো	এক
২	দ্বৈ, দ্বৌ	দ্বৈ, দুৱৈ, দুৱি	দুএ, দুৱে, দুই, দুঅউ	দুই
৩	ত্ৰৌণি, ত্ৰয়ঃ	তয়ো, ত্ৰি, তিস্সো	তিয়ি, তয়ো	তিনি
৪	চত্বাৰঃ	চত্বয়ো, চত্সো, চত্বাৰি, চতু	চত্বাৰো, চত্বাৰি	চাৰি
৫	পঞ্চ	পঞ্চ	পংচ	পাঁচ

অঙ্ক	সংস্কৃত	পালি	প্রাকৃত	অসমীয়া
৬	ষট্, ষষ্	সো, ছ	ছ, ছস্, ছহ	ছই, ছয়
৭	সপ্ত	সত্ত	সত্ত	সাত
৮	অষ্ট	অঠ	অট্ঠ	আঠ
৯	নব	নব	নব, নঅ	ন, নও
১০	দশ	দস	দহ	দহ
১১	একাদশ	একাবস	একাবস, এগাবহ, এআবহ, এগ্গাবাহ	এঘাব
১২	দ্বাদশ	বাবস	বাবহ	বাব
১৩	ত্রয়োদশ	তেবস	তেবহ	তেব
১৪	চতুর্দশ	চুদ্দস	চউদ্দহ	চৌধ, চৌদ্ধ
১৫	পঞ্চদশ	পগ্গবস	পগ্গবহ, পদ্ধবহ, পগ্গবস	পোদ্ধব
১৬	ষোড়শ	সোলস	সোলহ, সোবহ	ষোল, ষোল্ল
১৭	সপ্তদশ	সত্তবস	সত্তবহ, সত্তাব	সতব, সোত্তব
১৮	অষ্টাদশ	অঠাবস	অট্ঠাবহ	অঠব, ওঠব
১৯	উনবিংশতি	একুনবীস	উণবীসা, একুণবীসা	উনৈশ
২০	বিংশতি	বীস, বীসতি, বীসং	বীসা, বীসই, বীসাই	বিশ
২১	একবিংশতি	একবীস	একবীসা, এআইসা	একৈশ
২২	দ্বাবিংশতি	দ্বাবীস	দ্বাবীসং, দ্বাবীসা, বাইসা	বাইশ
২৩	ত্রয়োবিংশতি	তেবীস	তেবীসং, তেবীসা	তেইশ
২৪	চতুর্বিংশতি	জোবীস, চতুবীস	চউব্ বীসং, চউবীসা, চউবিসই	চৌবিশ, চব্বিশ
২৫	পঞ্চবিংশতি	পঞ্চবীস	পংচবীসং, পংচবীসা, পচীসা	পঁচিশ
২৬	ষড় বিংশতি	ছপ্ বীস	ছব্বীস, ছব্বীসা, ছইবীস	ছাব্বিশ, ছাব্বিশ
২৭	সপ্তবিংশতি	সত্তবীস	সত্তাবীসা, সত্তাইসা	সাতাইশ
২৮	অষ্টবিংশতি	অটবীস	অট্ঠাবীসা, অট্ঠাইস	আঠাইশ
২৯	উনত্রিংশৎ	একুনতিংস	উণতীসা, উণতীসআ	উনত্রিশ
৩০	ত্রিংশৎ	তিংস, তিংসতি	তীসা, তীসআ	ত্রিশ
৩১	একত্রিংশৎ	একতিংস	একতীসা (৭)	একত্রিশ

অঙ্ক	সংস্কৃত	পালি	প্রাকৃত	অসমীয়া
৩২	ষাট্ৰিংশৎ	বাতিংস	বত্তীসা	বত্ৰিশ
৩৩	ত্ৰয়ত্ৰিংশৎ	তেত্তিংস	তেত্তীসা	তেত্ৰিশ
৩৪	চতুত্ৰিংশৎ	চতুতিংস	চউত্তীসা	চৌত্ৰিশ
৩৫	পঞ্চত্ৰিংশৎ	পঞ্চতিংস	পন্নতীসং পণতীসং	পইত্ৰিশ
৩৬	ষট্ৰিংশৎ	ছত্তিংস	ছত্তীসা	ছয়ত্ৰিশ
৩৭	সপ্তত্ৰিংশৎ	সত্ততিংস	সত্ততীসং	সাতত্ৰিশ
৩৮	অষ্টত্ৰিংশৎ	অটতিংস	অট্টতীসা	আঠত্ৰিশ
৩৯	উনচত্বাৰিংশৎ	নবতিংস একুনচত্তালী	উণচত্তলীসা	উনচল্লিশ
৪০	চত্বাৰিংশৎ	চত্তালিস চুত্তালিস, তালিস	চত্তলীসা চালীস	চল্লিশ
৪১	একচত্বাৰিংশৎ	একচত্তালীস	একচত্তালীসা	একচল্লিশ
৪২	দ্বাচত্বাৰিংশৎ	দ্বৈচত্তালীস বাচত্তালীস্	দ্বায়ালীসং বাআলীসং, বাঅত্তালীসং	বাচল্লিশ বিয়াল্লিশ
৪৩	ত্ৰয়শ্চত্বাৰিংশৎ	তৈচত্তালীস্	তৈআলীসা তৈচত্তালীসা	তৈচল্লিশ তৈতাল্লিশ
৪৪	চতুশ্চত্বাৰিংশৎ	চতুচত্তালীস্	চৌয়ালীসা, চউচত্তালীসা	চৌচল্লিশ চৌয়াল্লিশ
৪৫	পঞ্চচত্বাৰিংশৎ	পঞ্চচত্তালীস্ পঞ্চতালীস্	পঞ্চচত্তালীসা	পঞ্চল্লিশ
৪৬	ষট্চত্বাৰিংশৎ	ছচত্তালীস্	ছচত্তালীসা	ছয়চল্লিশ ছিয়াল্লিশ
৪৭	সপ্তচত্বাৰিংশৎ	সত্তচত্তালীস্	সত্তঅত্তালীসং	সাতচল্লিশ
৪৮	অষ্টচত্বাৰিংশৎ	অট্টচত্তালীস্	অট্টঅত্তালীসং অট্টতালীস	আঠচল্লিশ
৪৯	উনপঞ্চাশৎ	একুনপঞ্চাস	উণবংচসা উণপংচাসা	উনপঞ্চাশ
৫০	পঞ্চাশৎ	পন্ডাস	পংচাসা পংচাসং	পঞ্চাশ
৫১	একপঞ্চাশৎ	একপন্ডাস	একাষল্লং	একাঘন
৫২	দ্বাপঞ্চাশৎ	দ্বৈপন্ডাস	দ্বাষল্লং	দ্বাঘন

অঙ্ক	সংস্কৃত	পালি	প্রাকৃত	অসমীয়া
৫৩	ত্ৰিংশকাশং	তেপত্তাস	ত্ৰিংশা, ত্ৰিংশং, তেব্বা	ত্ৰেপন তেবন
৫৪	চতুঃপঞ্চাশং	চতুপত্তাস	চউপ্পং, চউপ্পং, চউপ্পা, চউব্ব	চৌবন
৫৫	পঞ্চপঞ্চাশং	পঞ্চপঞাস পঞ্চপত্তাস	পংচাব্বা, পণব্বা, পংচপ্পা ।	পঁচপন পঁচপ্ন
৫৬	ষট্‌পঞ্চাশং	ছপত্তাস	ছপ্পা ছপ্প	ছাপন ছাপ্ন
৫৭	সপ্তপঞ্চাশং	সত্তপত্তাস	সত্তাব্বা, সত্তাব্বং, সত্তাব্ব্	সাতাবন সাতাপন
৫৮	অষ্টপঞ্চাশং	অষ্টপত্তাস	অট্টাব্বং	আঠাবন আঠাপন
৫৯	উনষষ্টি	একুনসটি	উণসট্ঠী	উনষাঠি
৬০	ষষ্টি	সটি	সট্ঠী	ষাঠি
৬১	একষষ্টি	একসটি	একসট্ঠী	একষাঠি একষটি
৬২	দ্বাষষ্টি	দ্বাসটি	দ্বাসট্ঠী	দ্বাষাঠি, — টি
৬৩	ত্ৰিষষ্টি	তেসটি	ত্ৰিসট্ঠী	তেষাঠি ত্ৰেযাঠি, — টি
৬৪	চতুঃষষ্টি	চতুসটি	চউসট্ঠী	চৌষাঠি, — টি
৬৫	পঞ্চষষ্টি	পঞ্চসটি	পপ্পসট্ঠী	পঁইষাঠি, পঞ্চাঠি, — টি
৬৬	ষট্‌ষষ্টি	ছসটি	ছসট্ঠী	ছষাঠি, — টি
৬৭	সপ্তষষ্টি	সত্তসটি	সত্তসট্ঠী	সাতষাঠি, — টি
৬৮	অষ্টষষ্টি	অট্টসটি	অট্টসট্ঠী	আঠাষাঠি, — টি
৬৯	উনসপ্ততি	একুনসত্ততি	উণসত্তদী উণসত্তবী	উনসত্তব উনসত্তবি
৭০	সপ্ততি	সত্ততি, সত্তবি	সত্তব	সত্তব, সত্তবি
৭১	একসপ্ততি	একসত্ততি	এহত্তবী	একসত্তব, এসত্তব
৭২	দ্বাসপ্ততি	দ্বাসত্ততি	দ্বাসত্তবী (২)	দ্বাসত্তব

অঙ্ক	সংস্কৃত	পালি	প্রাকৃত	অসমীয়া
৭৩	ত্ৰিসপ্ততি	তেসত্ততি	তিহত্তবী তেহত্তবী	তেসত্তব ত্ৰেসত্তব
৭৪	চতুঃসপ্ততি	চতুসত্ততি	চউহত্তবী (৭)	চৌসত্তব
৭৫	পঞ্চসপ্ততি	পঞ্চসত্ততি	পল্লহত্তবী (৭)	পঁচসত্তব
৭৬	ষট্‌সপ্ততি	ছসত্ততি	ছহত্তবী (৭)	ছয়সত্তব, হিসত্তব
৭৭	সপ্তসপ্ততি	সত্তসত্ততি	সত্তহত্তবী (৭)	সাতসত্তব, সাতাত্তব
৭৮	অষ্টসপ্ততি	অঠসত্ততি	অট্টহত্তবী (৭)	আঠসত্তব আঠাত্তব
৭৯	উনানীতি	একুনঅসীতি	উল্লআসীঈ	উনানী
৮০	অশীতি	অসীতি	আসীঈ	আশী
৮১	একানীতি	একুাসীতি	একাসীঈ	একানী
৮২	দ্বানীতি	দ্বাসীতি	বেআসী	বিবানী
৮৩	ত্ৰানীতি	তেআসীতি	তেআসী (৭)	তিবানী
৮৪	চতুৰানীতি	চতুৰাসীতি	চউআসী (৭)	চৌবানী
৮৫	পঞ্চানীতি	পঞ্চাসীতি	পল্লআসীঈ (৭)	পঁচানী
৮৬	ষড়ানীতি	ছলানীতি	ছেআসীঈ	ছয়ানী, ছিয়ানী
৮৭	সপ্তানীতি	সত্তাসীতি	সত্তাসীঈ	সাতানী, সপ্তানী
৮৮	অষ্টানীতি	অঠানীতি	অট্টানী	আঠানী, অষ্টানী
৮৯	নবানীতি (উননবত)	একুননবতি	উল্লগব্বএ	উননবৈ, উননবৈ
৯০	নবতি	নবুতি	গউএ, গব্বএ	নবৈ, নবৈ
৯১	একনবতি	একনবুতি	এক্কাগব্বঈ	একান্নবৈ একান্নবৈ
৯২	দ্বানবতি	দ্বেনবুতি	বাগবে বাগবে	বিবান্নবৈ, (-বৈ)
৯৩	ত্ৰিনবতি	তেনবুতি	ত্ৰিগব্বঈ (৭)	তিবান্নবৈ (-বৈ)
৯৪	চতুৰ্নবতি	চতুৰ্নবুতি	চউগব্বঈ (৭)	চৌবান্নবৈ (-বৈ)
৯৫	পঞ্চনবতি	পঞ্চনবুতি	পংচগব্বঈ (৭)	পঁচান্নবৈ, (-বৈ)

অঙ্ক	সংস্কৃত	পালি	প্রাকৃত	অসমীয়া
১৬	ষষ্টি	ছনবুতি	ছেণবুতি (৭)	ছয়ান্নবৈ (-নৈ) ছিয়ান্নবৈ (-নৈ)
২৭	সপ্তনবতি	সপ্তনবুতি	সপ্তাণউএ	সাতান্নবৈ (-নৈ)
২৮	অষ্টনবতি অষ্টানবতি	অষ্টনবুতি	অট্টণবুতি (৭)	আঠান্নবৈ (-নৈ)
২৯	নবনবতি	নবনবুতি	ণউণবুতি (৭)	নিবান্নবৈ, (-নৈ)
১০০	শত	সত্তং	সট্ট, সঅং, সয়ং	শও, শ

২৯০। বিশ, ত্রিশ, চল্লিশ, পঞ্চাশ আদি শব্দৰ অন্তঃস্থ ‘শ’ৰ উচ্চাৰণ ‘ছ’ৰ দৰে। সিবিলাক শব্দক বিছ, ত্ৰিছ, চল্লিছ, পঞ্চাছ—এনেদৰে লেখিলেহে উচ্চাৰণৰ সুবিধা হয়। কিন্তু অসমীয়া বৈয়াকৰণিক আৰু হেমকোষৰচক স্বৰ্গীয় হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই ‘শ’ৰ ব্যৱহাৰ কৰিছে আৰু বৰ্তমানতো এনে বৰ্ণ-বিন্যাস চলিছে দেখি আমিও তাকে অনুসৰিলো। ‘শ’ৰ পাচত গণনাৰ নিমিত্তে হাজাৰ, অযুত, লাখ, কোটি আদি শব্দৰ ব্যৱহাৰ হয়। হাজাৰ (ইচ্চা. হজাৰ), লাখ (স. লক্ষ), কোটি (স. কোটি) আদিৰ মূল সহজে পোৱা যায়। শ, হাজাৰ আদি শব্দৰ আগৰ এক আৰু দুই শব্দৰ ‘ক’ আৰু ই বিকল্পে গুচে—যেনে, এক শ বা এশ, দুই শ বা দুশ। সেইদৰে বিশেষণৰূপে ব্যৱহৃত হোৱা ‘এক’, ‘দুই’ শব্দৰো ‘ক’ আৰু ‘ই’ বিকল্পে গুচে; যেনে, একজন বা এজন, দুই আখৰ বা দুআখৰ, ইত্যাদি।

(২) সংখ্যাবাচক বিশেষণ (Ordinals)

২৯১। সাধাৰণতঃ সংখ্যাবাচক সংজ্ঞাৰ পৰা সংখ্যাবাচক বিশেষণ ওলায়। কিন্তু তলত লিখা সংখ্যাবাচক বিশেষণ কেইটি অশূদ্ধল নিয়মে সিদ্ধ হয়। সেই দেখি সিসৰৰ মূল তলত দিয়া হল। এই কথা মনত ৰাখিব লাগে যে এই তালিকাত দিয়া শব্দ কোৱা ভাষাত হে সচৰাচৰ প্ৰয়োগ হয়। লিখা

ভাষাত সাধাৰণতঃ সংস্কৃত সংখ্যাবাচক বিশেষণৰ ব্যৱহাৰ বহুলৰূপে চলে—
যেনে, প্ৰথম, দ্বিতীয়, তৃতীয়, চতুৰ্থ, একাদশ, একবিংশ, ইত্যাদি।

সংস্কৃত	প্ৰাকৃত	হিন্দী	অসমীয়া
প্ৰথম:	পচম	পহিল	পহিল
	পচমিল্লৈ	পহিলা	পহিলা
			(§ ১৬০)
দ্বৈত:	দোদসবো		
দ্বৈততক:	দোদসবৰ	দুসৰা	দোচোৰা ^১
ত্ৰিষতক:	তেসবৰ	তিসৰা	তেচৰা
চতুৰ্থক:	চউথএ	চৌথা,	চৌথা,
	"	চউথা	চ'থা
পঞ্চমক:	পংচমএ	পাঁচৰা,	পঞ্চা,
	পংচৰএ	পচা	পঞ্চম
ষষ্ঠ:	ছট্টো, ছট্টও	ছঠা, ছঠৰা,	ছয়া,
		ছট্টা	ইৰা
সপ্তমক:	সত্তৰএ	সাতৰ	সাতা
		সত্তী	

তেনেকৈ আঠা, নৱা, দহা সিদ্ধ হয়—যেনে, পহিল ঘৰ, তেচৰা কলহ, ইত্যাদি। কেতিয়াবা সংজ্ঞা শব্দটোকে আকাৰান্ত কৰিও বিশেষণ কৰা হয়—যেনে, 'একু, দুকু (এগো, দুগো), তিনা, চাৰা, পাঞ্চা চ'ল ভ'ল ভাণ্টা।' ধাল-খেলাৰ 'আঠা-পাঁচিশ'। 'দহা-কৰ্ম' কৰিছে বা 'দহা' কৰিছে। মাহৰ দিন লেখোতে পহিলা, দোচোৰা, তেচৰা, চৌথা, পাঁচই, ছয়ই, সাতই, আঠই, অঠৰই ইত্যাদি আৰু বিশৰ পৰা ত্ৰিশলৈ—বিশে একুশে, ইত্যাদি—এনেদৰে লেখা হয়। অঙ্কত লেখিব লাগিলে—১লা, ২ৰা, ৩ৰা, ৫ই, ৮ই, ২৩শে, ইত্যাদি—এনে দৰে লেখা হয়। কিন্তু তিথিৰ বিষয়ত হলে সংস্কৃত শব্দকে লেখা হয়—যেনে, দ্বিতীয়া, তৃতীয়া, ইত্যাদি।

(৩) আংশিক সংখ্যাবাচক শব্দ (Fractionals)

২৯২। অসমীয়া ভাষাত নিম্নলিখিত অংশবাচক শব্দ ব্যৱহৃত হয়।

ভগ্নাংশ সংখ্যা	সংস্কৃত	প্রাকৃত	হিন্দী	অসমীয়া
$\frac{১}{২}$	পাদ:	পাও, পাউ	পাব, পাও	পোৱা
$\frac{১}{৪}$	চতুৰ্থক:	চউথএ	চৌথাই	চৌথা
$\frac{১}{৫}$	তৃতীয়ক:	তইঅএ	তিহাই	তেহাই (তেৱাই)
$\frac{১}{৬}$	অৰ্ধ:, অৰ্ধক:	অড্‌টো, অড্‌চও	আধা	আধা
$\frac{১}{৮}$	পাদোন:	পাওণো	পৌনে, পোন	পোণে
$\frac{১}{৯}$	সপাদ:	সৱণ, সৱাও	সৱা	চোৱা
$\frac{১}{১০}$	দ্বিঅৰ্ধ:	দিৱড্‌টে, দিঅঢ	ডেট	দেব্‌, দেড়্‌
$\frac{১}{১১}$	অৰ্ধতৃতীয়া	অড্‌চঅইআ	অঢ়াই	আঢ়াই
$\frac{১}{১২}$	সাৰ্ধক	সাড্‌চও	সাঢ়ে	চাৰে

(+ অৰ্ধক)

‘পোৱা’ বুলিলে এক চতুৰ্থাংশক বুজায়। এক সেৰৰ এক চতুৰ্থাংশৰ নামো পোৱা। ‘পোণে’ বুলিলে এক চতুৰ্থাংশ বাদ, ‘চোৱা’ বুলিলে এক চতুৰ্থাংশ যোগ আৰু ‘চাৰে’ বুলিলে আধা যোগ বুজিব লাগে—যেনে, পোণে তিনি টকা=তিনি টকাৰ এশিকি কম=২৫০ অনা; চোৱা তিনি টকা=তিনি টকা এশিকি=৩০০ অনা আৰু চাৰে তিনি টকা=তিনি টকা আৰু আধা টকা=৩৫০ টকা। দেৰ সেৰ=এক সেৰ আৰু আধা সেৰ; ‘দেৰ শ’ বুলিলে এক শ আৰু আধা শ=১৫০; আঢ়াই সেৰ=দুই সেৰ আৰু আধা সেৰ; আঢ়াই শ=দুশ আৰু আধা শ=২৫০; ইত্যাদি।

(৪) পূৰণবাচক সংখ্যা (Multiplicatives)

২৯৩। কোনো সংখ্যাক কেইবাৰ যোগ কৰিব লাগে তাক এই শব্দ-সৱৰ দ্বাৰা দেখুৱা হয়। এনে সংখ্যাক পূৰণ বা গুণবাচক সংখ্যা বোলে। সংখ্যাবাচক সংজ্ঞাত ‘অং’, ‘আ’ বা ‘এ’ প্ৰত্যয় যোগ কৰিলে এনে শব্দ ওলায়। নেওতাতে বিশেষ কৰি গুণবোধক সংখ্যাবাচক শব্দৰ প্ৰচলন দেখা যায়। তলত একৰ পৰা দহলৈ পূৰণবাচক সংখ্যাৰ নাম দিয়া হ'ল।

অঙ্ক	অসমীয়া পূৰণবাচক শব্দ	অঙ্ক	উদাহৰণ
১।	একং, একে	৩×১	তিনি একে তিনি।
২।	দুগুণ, দুই	৩×২	তিনি দুই (বা দুগুণ) ছয়।
৩।	তিনি, তিন, তিনে, ত্ৰিকা, ত্ৰিকে তিকা, তিকে	৩×৩	তিনি তিকে ন, বা তিনি তিনি ন, বা তিনি ত্ৰিকে ন।
৪।	চাৰি, চোক	৩×৪	তিনি চাৰি বাৰ, বা তিনি চোক বাৰ।
৫।	পাঁচা, পাঁচে, পাঁচ	৩×৫	তিনি পাঁচ পোন্ধৰ, বা তিনি পাঁচা পোন্ধৰ, বা তিনি পাঁচে পোন্ধৰ।
৬।	ছয়	৩×৬	তিনি ছয় অষ্টৰ।
৭।	সাত, সাতা, সাতে	৩×৭	তিনি সাত ঐকশ, বা তিনি সাতা ঐকশ, বা তিনি সাতে ঐকশ।
৮।	আঠ, আঠা, আঠে, অষ্টং	৩×৮	তিনি আঠ চব্বিশ, বা তিনি আঠা চব্বিশ, বা তিনি অষ্টং চব্বিশ, ইত্যাদি।
৯।	ন, নঙ, নং	৩×৯	তিনি নং সাতাইশ, ইত্যাদি।
১০।	দহ, দহে, দহং	৩×১০	তিনি দহং ত্ৰিশ, ইত্যাদি।

২৯৪। **মূল (Derivation)** : একাৰান্ত ৰূপ তিৰ্যক বহুবচনৰ বা প্ৰথম বিভক্তিৰ চিন (§ ২৪০)। ‘আ’টো বিশেষণৰ প্ৰত্যয় (তদ্বিত § ৪৩৯ দেখা)। অনুস্বৰ সংস্কৃত পদৰ অন্ত্য বৰ্ণ ভিন্ন আন একো নহয়। তলত যথা সম্ভৱ মূল দিয়া হল। সচৰাচৰ স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় ‘ক’ সংস্কৃতত যোগ হয়।

সংখ্যা	সংস্কৃত	প্ৰাকৃত	হিন্দী	অসমীয়া
১ (Unit)	এককম্	একজং	একা	একা
২ (Duad)	দ্বিগুণকম্	দুউগজং	দুদ্ব, দুদ্বী	দুই, দুগা দুগুণে, দুগুণ
৩ (Third)	ত্ৰিকম্ ত্ৰিককম্	ত্ৰিজং, ত্ৰিজজং	ত্ৰী, ত্ৰিকা ত্ৰীয়া	তিনা, তিনে, ত্ৰিকে, তিকে, তিকা

সংখ্যা	সংস্কৃত	প্রাকৃত	হিন্দী	অসমীয়া
৪ (Quarternion) চতুৰ্দ্ধকম্	চতুৰ্দ্ধকম্	চউদ্ধকং	চৌক্	চোক, চোকে, চাৰি
৫ (Pentad) পঞ্চকম্	পঞ্চকম্	পংচঅং	পংচা	পাঁচা, পাঁচে পাঁচ
৬ (Hexad) ষট্‌কম্	ষট্‌কম্	ছকঅং	ছকা	ছয়, ছকা (তাঁচ খেলা আদিত থাটে)
৭ (Heptad) সপ্তকম্	সপ্তকম্	সত্তঅং	সত্তে	সাতা, সাতে।
৮ (Octad) অষ্টকম্	অষ্টকম্	অট্‌ঠঅং	অটে, অট্‌ঠে	অষ্টং, আঠা, আঠে
৯ (Nine) নবকম্, নবম্	নবকম্, নবম্	নঅঅং	নবা, নবাই	ন, নবে, নং
১০ (Decad) দশকম্	দশকম্	দহঅং, দশম্	দহা, দহাঁদে, দহাম্	দহ, দহে দহং

কেতিয়াবা সংখ্যাবাচক শব্দৰ পাচত ‘গুণ’ শব্দ বহুৱাই পূৰণবাচক শব্দ বুজুৱা হয়—যেনে, ‘আঞ্জাত নেদে লুণ। সানা পোতকাই তিনি গুণ’।

(৫) সমষ্টিবোধক সংখ্যাবাচক শব্দ (Collectives)

২৯৫। পূৰণবাচক সকলো সংখ্যা সমষ্টিবোধক—যেনে, দুই দুগুণ চাৰি অৰ্থাৎ দুই বাৰ দুই যোগৰ সমষ্টি চাৰি। তলত লিখা শব্দবিলাক সমষ্টিবোধক। সংস্কৃত সংখ্যাবাচক শব্দত স্বার্থিক প্ৰত্যয় ‘ক’ যোগ কৰি এনে সংখ্যাবাচক শব্দ উলিৱা হয়। প্ৰাকৃতত ‘ক’ ‘অ’ হয়।

সংখ্যা	সংস্কৃত	প্ৰাকৃত	হিন্দী	অসমীয়া
২ (couple)	যুগলকম্	জুঅৰউ, ^১ জুঅলএ, জুঅৰঅং	জোৰা জোডো	যোৰা যোৰা।
২ (two-fold, double)	দ্বিগুণকম্	দুউগঅং	দুগা দুগী।	দুগা, দুগা দুগাই
৪ (four-fold)	গুণকঃ	গংডঙ	গংডা	গণ্ডা, অৰাং
১২ (dozen)	—	—	ডজন	ডজন

১। গ=০ আৰু ল=ব। (§§ ১৪০।১৫৫)

২। ড=ড বা ব (§ ১৪২)

সংখ্যা	সংস্কৃত	প্রাকৃত	হিন্দী	অসমীয়া
২০ (twenty)	বিশম্	বীশা	বীস্	বিচী বিহী (lit. 20 dons).
৩ (three)	ত্ৰিকা	তিঅঅং	তিয়া	তিয়া
৫ (five)	পঞ্চকং	পংচঅং	পংচা	পাঞ্জা

ছকা, চোক আদিৰ মূল ওপৰত (§ ২০৪) দেখা। পূৰণবাচক আৰু সমষ্টিবাচক সংখ্যাৰ প্ৰভেদ নাই বুলিলেও হয়।

উদাহৰণ: ‘ছুণা কৰি ষাঠি টকা তেখনে দিলন্ত।’—দৈ। ‘তিয়া জ্বৰ, ইত্যাদি। ‘একে আছে৷ দন্ধ হই, ছনাই নাজালিবি জুই’। শব্দৰ

(৬) পৌনঃপুনিক সংখ্যাবাচক শব্দ (Reduplicatives)

২০৬। সংখ্যাৰ পুনঃ পুনঃ উল্লেখ হোৱা অৰ্থত এই সংখ্যাবাচক শব্দৰ ব্যৱহাৰ হয়। ইয়াৰ মূল সংস্কৃত দ্বিধা, ত্ৰিধা ইত্যাদি শব্দৰ পাচত প্ৰাকৃতিক ভাষাত স্বাৰ্থিক অৰ্ প্ৰত্যয় যোগ হয়; যেনে,

বাৰ	সংস্কৃত	প্রাকৃত	হিন্দী	অসমীয়া
২ (double)	দ্বিধা	দোহা, দুহা (হেমচ. ১।২৭)	দোহবা	দোহাৰ দোহাৰা দোৱা
৩ (triple)	ত্ৰিধা	তেহা, তিহা	তেহবা	তেবা

ওজা-পালিৰ ‘দোহাৰা’ কথাও এই মূলৰ পৰা ওলাইছে। বাকী সংখ্যাৰ পাচত ‘বাৰ’ শব্দ যোগ কৰি পৌনঃপুনিক সংখ্যাবাচক শব্দ সিদ্ধ কৰা হয়। যেনে, তিনিবাৰ, চাৰিবাৰ, ইত্যাদি।

উদাহৰণ: ‘এক দোৱা কৰি গৈয়া চাপিলেক কোল।’—মা. ক. দোৱাৰাৰ। ‘কৈক যাবি নবসিংহ কৰিবো দোহাৰ।’ হে. সব.

(৭) অনিশ্চিত সংখ্যাবাচক শব্দ (Indefinitives)

২০৭। অনিশ্চিত সংখ্যা বা ‘প্ৰায়’ এই অৰ্থ বুজাবৰ নিমিত্তে কেতিয়াবা সংখ্যাবাচক সংজ্ঞাৰ পাচত ‘এক’ শব্দ যোগ কৰা হয়। শব্দ দুটা অসমীয়া সন্ধিৰ নিয়মে লগ লাগে (cf. §§ ৭২।৬৫)। যেনে, চাৰেক বা চেৰেক = চাৰি + এক (about four, some). দ্বি + এক = দিয়েক; শৱেক বা শভেক =

শও + এক, শত + এক। কেতিয়াবা নিকটবর্তী ছুটা সংখ্যাবাচক সংজ্ঞা একে লগে প্ৰয়োগ কৰিও এই অৰ্থ বুজাব পাৰি—যেনে, সাত আঠ টকা; কুড়ি পঁচিশ মোন, ইত্যাদি। কেতিয়াবা ‘গোটা’ (স. গোটকঃ = assembly) শব্দ সংখ্যাবাচক শব্দৰ আগত যোগ কৰিও এই অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিব পাৰি—যেনে, গোটা দুই নাৰিকল, গোটা পঁচিশ বেজী, ইত্যাদি। কেতিয়াবা ‘কেইবা’ (স. কতিপয়ম্, প্রা, কইবাহম, কইঅৱম্, some) শব্দ যোগ কৰিও এনে অৰ্থ বুজুৱা হয়—যেনে, কেইবাটা মানুহ, কেইবা ডোখৰ কাঠ। ‘খানিক’ (some) শব্দৰ ব্যৱহাৰ কৰিও অনিশ্চিত সংখ্যা বুজাব পাৰি—যেনে, ‘বোলন্তু আমাক ঠাই দিয়োক খানিক।’ দৈত্যাবি। খানিক লোণ দিয়া (give me a little salt)।

(৮) নিশ্চিত সংখ্যাবাচক শব্দ (Denominatives)

২৯৮। নিশ্চয়কৈ বা দঢ়াই কোৱা অৰ্থত সংখ্যাৰ পাচত ‘ও’ যোগ কৰি নিশ্চিত সংখ্যা বুজুৱা হয়—যেনে, সিহঁত চাৰিয়ো গৈছে; ‘দহো আঙ্গুলিয়ে খায়; বুঢ়াই হেঁচিলে যায়।’ দুইকো দুয়ো নহে তুষ্টি। হানে বজ্জ সম মুষ্টি ॥—শঙ্কৰ। ‘আঠ ঘঁষাই সাতো খটখটিত উঠিল।’—দৈত্যাবি।

মূল : হিন্দীতো এনে হয়—যেনে, দোনো বৰিস্। এই ‘ও’ বাস্তৱিকৈ অব্যয় (§§ ৪০৭।৫) আৰু emphasis বা জোৰ দিবলৈ ইয়াৰ ব্যৱহাৰ হয়।

(৯) বিয়োগক সংখ্যাবাচক শব্দ (Subtractives)

২৯৯। বিয়োগক সংখ্যা ‘কম’ বা ‘ঘাটি’ শব্দ যোগ কৰি প্ৰকাশ কৰা হয়—যেনে, পাঁচে কম তিনি কুড়ি টকা অৰ্থাৎ ৫৫ টকা। দুকুৰিৰ চাৰি টকা ঘাটি অৰ্থাৎ ৩৬।

মূল : ‘কম’ (less) শব্দ ইচলামিক (ফাৰ্চী)। ‘ঘাটি’ শব্দ স. ঘট্ৰিতক, অপভ্ৰ. প্ৰাকৃত ঘট্ৰিঅএ, হিন্দী ঘটিহা—(inferior, low-priced)ৰ পৰা ওলাইছে।

(১০) বৈভাগিক সংখ্যাবাচক শব্দ (Distributives)

৩০০। সংখ্যাৰ দ্বিকৃতি কৰি বিভাগ বুজুৱা হয়। ‘একো একো হস্তী যেন পৰ্বত সমান।’—হেম. স.। কুলিক দহ দহ অনা দিলে অৰ্থাত প্ৰতি কুলিক দহ অনাকৈ দিলে। কেতিয়াবা ‘কৰি’ বা ‘কৈ’ শব্দ যোগ কৰিও এনে অৰ্থ প্ৰকাশ কৰা হয়—যেনে, মগনীয়াক পাঁচ টকা কৈ দিলে।

পঞ্চদশ আধ্যা

সৰ্বনাম (Pronoun)

৩০১। সকলো নামৰ পৰিবৰ্তে যি শব্দৰ প্ৰয়োগ হয় তাৰ নাম সৰ্বনাম। সংজ্ঞাশব্দৰ লিঙ্গ আৰু বচন সৰ্বনামৰো লিঙ্গ আৰু বচন হয়। অসমীয়া ভাষাত তিনিটা পুৰুষ (person)—প্ৰথম বা উত্তম পুৰুষ, দ্বিতীয় বা মধ্যম পুৰুষ আৰু তৃতীয় বা অগ্ৰ পুৰুষ^১। অস্মদ্ (মৈ বা মই বা ময়) শব্দ প্ৰথম বা উত্তম পুৰুষ, যুস্মদ্ (তুমি বা তই বা তয়) শব্দ দ্বিতীয় বা মধ্যম পুৰুষ; তাত বাদে আন সমুদায় শব্দ তৃতীয় পুৰুষ। অসমীয়া সৰ্বনাম শব্দক সাধাৰণতঃ তিনি ভাগ কৰিব পাৰি :—ব্যক্তিবাচক, বিশেষণবাচক আৰু ক্ৰিয়া-বিশেষণবাচক। এই, সেই, যি, সি, ইত্যাদি ব্যক্তিবাচক সৰ্বনাম (Personal pronouns); আন, ই, এই, এতেক, ইত্যাদি বিশেষণ-সৰ্বনাম (Pronominal adjectives); এতিয়া, তেতিয়া, ইত্যাদি ক্ৰিয়া-বিশেষণ সৰ্বনাম (Pronominal adverbs)। ব্যক্তিবাচক সৰ্বনামক আকৌ আঠ ভাগ কৰিব পাৰি :—(১) প্ৰকৃত ব্যক্তিবাচক সৰ্বনাম (Personal pronouns) অৰ্থাৎ অস্মদ্ (মই I) আৰু যুস্মদ্ (তই thou or তুমি you) শব্দ; (২) অদূৰবৰ্তী নিশ্চয়বাচক সৰ্বনাম (Proximate demonstrative pronoun) অৰ্থাৎ এই, ই (this); (৩) দূৰবৰ্তী নিশ্চয়বাচক সৰ্বনাম (Remote demonstrative pronoun) অৰ্থাৎ সোঁ, সেই (that); (৪) সাধাৰণ নিশ্চয়বাচক সৰ্বনাম (General demonstrative pronoun) অৰ্থাৎ সি, তাই, এই (He, she, it); (৫) সম্বন্ধবাচক সৰ্বনাম (Relative pronoun) অৰ্থাৎ যি (who, which); (৬) পৰস্পৰ সম্বন্ধবাচক সৰ্বনাম (Corelative pronoun) অৰ্থাৎ সেই (that); (৭) প্ৰশ্নবাচক সৰ্বনাম (Interrogative pronoun) অৰ্থাৎ কোন (who, what) আৰু (৮) অনিশ্চিত সৰ্বনাম (Indefinite pronoun) অৰ্থাৎ কোনো, কিছু (any one, any)। ইয়াৰ পৰা দেখা যাব যে সংস্কৃত, প্ৰাকৃত, হিন্দী, বঙ্গালী আদি ভাষাৰ দৰে অসমীয়াত সম্পূৰ্ণ সৰ্বনাম নাই—যেনে, সংস্কৃত অদস্ শব্দ, হিন্দী ওহ, উহ, বঙ্গালী ও, উনি

১। আমি সংস্কৃতৰ প্ৰথম, মধ্যম আৰু উত্তম পুৰুষক যথাক্ৰমে তৃতীয়, দ্বিতীয় আৰু প্ৰথম পুৰুষ বুলিলো।

বুজুৰা শব্দ অসমীয়াত নাই। অসমীয়া সৰ্বনামবিলাক যদিও সংস্কৃতৰ পৰা নামিছে তথাপি সিবিলাকৰ মূল বিচাৰি উলিয়া টান আৰু নানাবিধ আকৃতি ভিন ভিন মূলৰ পৰা আহিছে। আন আন প্ৰাকৃতিক ভাষাৰ সৰ্বনামো সংস্কৃতৰ পৰা প্ৰাকৃতৰ মাজেদি নামিছে। মূল বিচাৰি উলিয়াবৰ সুবিধাৰ কাৰণে তলত প্ৰাকৃত, হিন্দী, উৰিয়া আৰু বঙ্গালী সৰ্বনামৰ ৰূপ প্ৰকৃত ব্যক্তিবাচক সৰ্বনামৰ বিষয়ত দেখুৱা হ'ল। প্ৰাকৃতত দ্বিবচন নাই আৰু ৪খীৰ আকৃতি ষপ্তীৰ নিচিনা।

(১) ব্যক্তিবাচক সৰ্বনাম (Personal pronoun)

৩০২। প্ৰাকৃত : অস্মদ্ শব্দ (First personal pronoun)

ত্ৰিলিঙ্গ (হেমচন্দ্ৰৰ মতে)

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	মি, অমি, হং, অহং, অহং	অম্হ, অম্হে, অম্হো, মো, বয়ং, ভে
২।	মে, ণং, মিং মং, মমং, অমি, অম্হ, মম্হ, মিং, অহং	অম্হে, অম্হো, অম্হ, মে
৩।	মি, মে, মই, মএ, মমং মমএ, মমাই, মমাই, মে	অম্হেহি, অম্হাহি, অম্হ, অম্হে, মে
৪।	মন্তো, মইন্তো, মমন্তো, মহন্তো, মজ্জান্তো	মমন্তো, অম্হাহিংতো, মমাহিংতো, মামন্তো, অম্হন্তো, অম্হাংন্তো, মমামন্তো, অম্হেংন্তো
৫।	মে, মই, মম, মহং মজ্জা, মজ্জাং, অম্হ, অম্হং	মে, মে, অম্হ, অম্হাং, অম্হো, অম্হং, অম্হে, মমাং, মহাং, মজ্জাং
৬।	মি, মই, মমাই মএ, মে, অম্হমি, মহমি, মমমি, মজ্জমি	অম্হম্, মমম্, মহম্, মজ্জম্, অম্হাম্

৩০৩। অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃত : অস্মদ্ শব্দ (I)

ত্ৰিলিঙ্গ (হেমচন্দ্ৰৰ মতে)

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	হউম্	অম্হে, অম্হইম্
২।	মই	অম্হে, অম্হইম্
৩।	মই	অম্হেহিম্
৪।	x	x

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
৫।	মহ হোংতউ, মজ্জু হোংতউ	অম্‌হহম্ হোংতউ
৬।	মহ, মজ্জু	অম্‌হহম্, অম্‌হাৰা ^১ , মহাৰা ^২
৭।	মই	অম্‌হাস্

৩০৪। হিন্দী : মৈ শব্দ (I) : উভয় লিঙ্গত

বিভক্তি	একবচন	মৌলিক বহুবচন	যোগিক বহুবচন
১।	মৈ	হম্, হমৈ	হম্‌লোগ্
২।	মো-কে, মৌ-কে, মুঝে, মুঝ্‌কো	হম্‌কে, হম্‌কো, হমৌকো	হম্‌লোগ্‌কে, হম্‌লোগন্‌কে
৩।	মো-সে, মৌ-সে, মৈনে	হম্‌সে, হম্‌নে, হমৌনে	হম্‌লোগসে, হম্‌লোগন্‌সে
৪।	মো-কে, মৌ-কে, মুঝে, মুঝ্‌কো	হম্‌কে, হম্‌কো, হমৌকো	হম্‌লোগ্‌কে, হম্‌লোগন্‌কে
৫।	মো-সে, মৌ-সে, মুঝ্‌সে	হম্‌সে, হমৌ-সে	হম্‌লোগ্‌সে, হম্‌লোগন্‌সে
৬।	মো-ৰ, মো-ৰা, মো-ৰী, মো-ৰে, মে-ৰা, মে-ৰে, মে-ৰী	হমাৰ, হমৰা, হমাবী, হমাৰে -ৰী, -ৰে	হম্‌লোগকৈ,—কে, হম্‌লোগনকৈ—কে
৭।	মো-মে, মৌ-মে, মোৰে- মে, মুঝ্‌মে, মুঝ্‌পৰ	হমমে, হমৰে-মে, হমৌমে, হম্পৰ, হমৌপৰ	হম্‌লোগমে, হম্‌লোগন্‌মে

৩০৫। (ক) উৰিয়া : মু শব্দ (I) : উভয় লিঙ্গত^৩

বিভক্তি	একবচন			বহুবচন		
	প্রথমাকার	দ্বিতীয়াকার	তৃতীয়াকার	প্রথমাকার	দ্বিতীয়াকার	তৃতীয়াকার
১।	মু	আম্‌হে	মু	মোমান্‌	আম্‌হেমান্‌	আম্‌হে
২।	মো-তে	আম্‌হকু	মো-তে	মোমান্‌কু	আম্‌হমান্‌কু	আম্‌হকু

১। অস্মাকম্ কাস্তঃ—অপভ্ৰ. অম্‌হাৰা কংজু, হেমচ. ৪।৪৩৪।৩৪৫

২। অস্মাকম্ কাস্তঃ—মহাৰা কংজু, হেমচ. ৪।৪৩৪।৩৫১

৩। E. C. B. Hallam's Uria Grammar

বিভক্তি	একবচন			বহুবচন		
	প্ৰথমাকাৰ	দ্বিতীয়াকাৰ	তৃতীয়াকাৰ	প্ৰথমাকাৰ	দ্বিতীয়াকাৰ	তৃতীয়াকাৰ
৩। মো-দেই	আম্হৰাৰা	মোৰাৰা	মোৰাৰা	মোমানৰুৱাৰা	আম্হমানৰু- ৱাৰা	আম্হৰুৱাৰা
৪। মো-তে	আম্হকু	মো-তে	মো-মানকু	আম্হমানকু	আম্হকু	
৫। মোঠাক মোঠু	আম্ঠাক	মোঠাক	মোঠাক	মোমানৰুঠাক, আম্হমানৰু- ঠাক	আম্হকু- ঠাক	ঠাক
৬। মোৰ মোহৰ	আম্হৰ	মোৰ	মোহৰ	মোমানৰুৰ	আম্হমানৰুৰ	আম্হৰুৰ
৭। মোঠাৰে মোৰে	আম্হঠাৰে	মোঠাৰে	মোঠাৰে	মোমানৰুঠাৰে, আম্হমানৰু- ঠাৰে	আম্হকু- ঠাৰে	ঠাৰে

৩০৫। (খ) বঙ্গালী : মুই বা আমি শব্দ (I) : উভয় লিঙ্গত

বিভক্তি	একবচন		বহুবচন	
	সম্ভাৰ্থে	তুচ্ছাৰ্থে	সম্ভাৰ্থে	তুচ্ছাৰ্থে
১। আমি	মুই	আমি	মোৰা	
২। আমাকে,	মোকে,	আমাদিগকে	মোদিগকে	
আমায়	মোৰে		মোদেৰে	
৩। আমাৰ দ্বাৰা,	মো-দ্বাৰা	আমাদেৰ দ্বাৰা,	মোদেৰ দ্বাৰা,	
আমা দ্বাৰা	মোৰ-দ্বাৰা	আমাদিগেৰ দ্বাৰা	মোদিগেৰ দ্বাৰা	
৪। আমাকে	মোকে	আমাদিগকে	মোদিগকে	
৫। আমা হইতে	মো হইতে	আমাদেৰ হইতে, আমাদিগেৰ হইতে	মোদেৰ হইতে, মোদিগেৰ হইতে	
৬। আমাৰ	মোৰ	আমাদেৰ, আমাদিগেৰ	মোদেৰ, মোদিগেৰ	
৭। আমায়, আমাতে	মোতে	আমাদিগতে	মোদিগতে	

৩০৬। পুৰণি অসমীয়াৰ সম্পূৰ্ণ ৰূপ ইয়াত দিয়া বৰ্তমানত আমাৰ পক্ষে অসাধ্য, কিয়নো তেনে কৰিবলৈ হলে বহুত পুৰণি পুথি পঢ়িবৰ আৱশ্যক। তলত যথাসাধ্য ৰূপ দিয়া হ'ল।

পূৰ্ণি অসমীয়া : অসম্ভৱ শব্দ (মই বা মঞি — I) : উভয় লিঙ্গত

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	মঞি ^১ , ময়ি, মই ^২ , আমি ^৩	আহ্মি, আমি, আমিসৰ ^৪ , আমাসৰ, মোৰা, মোৰাসৰে, আমাৰা ^৫ , আমৰা ^৬ , আমাসৰ ^৭ ।
২।	মোক ^৮ , মোহোক ^৯ , আমাক ^{১০}	আহ্মাক, আমাক, আমাসাক ^{১১} , আমাহাক
৩।	মঞি ^{১২} , মোক-দি,-দিয়া, মোৰ হাৰা	আহ্মা-, আমা-, আমাসা- (ক দি,-দিয়া), আহ্মাব-, আমাব-, আমাসাব-(হাৰা)
৪।	মোক, মোক লাগি মোহোক, মোহোক লাগি, আমাক, আমাক লাগি	আহ্মাক, আমাক, আমাসাক, আমাহাক, আহ্মাক লাগি, আমাক লাগি, আমাসাক লাগি, আমাহাক লাগি
৫।	মোত হস্তে ^{১৩} , মোৰ পৰা, আমাত হস্তে, আমাব পৰা	আমাত হস্তে, আমাব পৰা
৬।	মোৰ, মোহোক, মোহোৰ, আমাব	আমাসাব ^{১৪} আমাক, আমাসাবৰ, হামাব আমাব ^{১৫} , আমাঠেৰ
৭।	মঞি, মোত ^{১৬}	আমাত

১। কহিলো কথা মঞি তমু ঠাই।—দুৰ্গাবৰ। ২। মই কাৰ লমে বুদ্ধ কৰিম।
—ভ. দে.। ৩। তোমাক কাটয় যদি স্তম্বাইব আমি।—দৈ.। ৪। আমিসৰ বামৰ
লগত চলি যাইবো।—মা. ক.। ৫। নিষ্টে বোলো তেজিবো আমাৰা।—দৈ.।
৬। আৰাক মাৰি আমৰা জীৱাক ইচ্ছা নকৰিম।—ভ. দে.। ৭। ন যাইবো আমাসৰ।
—দৈ.। ৮। মোক আগে কাটে নাম স্তম্বাইবা তুমি।—দৈ.। ৯। এৰি যাইবো মোহোক
বিকল কৰে মন।—মা. ক.। ১০। আমাক ভজিয়া চণ্ডালো তৰে সংসাৰ।—মা. দে.।
১১। কৈক যাহা মাৰ আমাসাক পৰিহৰি।—মা. ক.। ১২। মঞি দস্ত ফলে বিনাশী
হয়।—ভট্ট. দে.।

১৩। মোত হস্তে হৰে চৰাচৰ।—মা. দে.

১৪। আমাসাব জীৱিকা বাজাত কহি পুহ।—দৈ.

১৫। ভীষৰ বলে আমাব বল।—ভ. দে.

১৬। তাক মোত কহা।—ভ. দে.

৩০৭। বৰ্তমান অসমীয়া : অস্মদ্ শব্দ—মই (I) : উভয় লিঙ্গত

বিভক্তি	একবচন	মৌলিক বহুবচন	যৌগিক বহুবচন
১।	মই (মৈ, ময়)	আমি	আমালোক, আমালোকে, আমিবা
২।	মোক	আমাক	আমালোকক আমিৰাক
৩।	মোৰে, মোৰ দ্বাৰা, মোকদি	আমাৰে, আমাৰ দ্বাৰা, আমাকদি	আমালোকেৰে, আমালোকৰ দ্বাৰা, আমালোকেদি, আমালোককদি, আমিৰাকদি
৪।	মোক, মোলৈ, মোক লাগি	আমাক, আমালৈ, আমাক লাগি।	আমালোকক, আমালোকলৈ, আমালোকক লাগি আমিৰাক
৫।	মোৰ পৰা	আমাৰ পৰা	আমালোকৰ পৰা, আমিৰাৰ পৰা
৬।	মোৰ	আমাৰ	আমালোকৰ আমিৰাৰ
৭।	মোক	আমাত	আমালোকেত আমিৰাত

লাগি বিভক্তি নামনি আসামত হে চলে। ওপৰৰ ৰূপৰ পৰা দেখা যাব যে অস্মদ্ শব্দৰ সৰল আকৃতি (direct form) একবচনত ‘মই’ (মৈ বা ময়) আৰু বহুবচনত ‘আমি’। ইয়াৰ তিৰ্যক আকৃতি (oblique form) একবচনত ‘মো’ (যেনে—মো-ক, মো-ৰ, মো-লৈ, ইত্যাদি) আৰু বহুবচনত ‘আমা’, (যেনে, আমা-ক, আমা-লোক, ইত্যাদি) হয়। একবচনৰ সৰল আকৃতি অসমীয়া, বঙ্গালী, উৰিয়া আৰু হিন্দী আয় একে—অ. মই (মৈ বা ময়), ব. মুই, উ. মূ আৰু হি. মৈঁ। অসমীয়া পুৰণি বৰ্ণবিন্যাস ‘মঞি’, হিন্দী ‘মৈ’ৰ উচ্চাৰণৰ অনুরূপ। তিৰ্যক আকৃতিৰ (অৰ্থাৎ ২য়াৰ পৰা ৭মী

লৈ) একবচনতো প্ৰায় তেনে—মৈথিলী, বঙ্গালী, উৰিয়া আৰু অসমীয়াত ‘মো’ আৰু হিন্দীত ‘মো’ বা ‘মু, হয়।

৩০৮। একবচনৰ মূল (Derivation of singular forms)

(ক) সবল আকৃতি (Direct forms)

সংস্কৃত ‘অহং’-ৰ পৰা অসমীয়া কোনো শব্দ ওলোৱা নাই। মাগধী প্ৰাকৃতত তৃতীয়া আৰু সপ্তমীৰ একবচনত অস্মদ্ শব্দৰ ৰূপ ‘মই’ বা ‘মএ’ হয়^১ (§ ৩০২)। ইয়াৰ পৰা ভাবিব পাৰি যে অসমীয়া ‘মই’ প্ৰাকৃতৰ তৃতীয়াৰ একবচনৰ পৰা আহিছে। লেচেন আৰু ডাক্তৰ কেলোগেও তেনে অনুমান কৰে। কিন্তু ডাক্তৰ হৰ্ণলিৰ মতে ‘মই’ বা ‘মৈ’ তৃতীয়াৰ পৰা নহয় ঙ্গীৰ পৰা হৈ নামিছে আৰু তিৰ্যক আকৃতি প্ৰথমাতো চলিছে^২। তেওঁ কয় যে প্ৰাকৃতিক ভাষাত তিৰ্যক আকৃতি (একবচনৰ) প্ৰাকৃতৰ ঙ্গীৰ একবচন ‘মই’, ‘মহ’ বা ‘মহ্’ৰ ৰূপান্তৰ মাত্ৰ^৩। ‘মই’ পদ মাহাৰাষ্ট্ৰী প্ৰাকৃতত সম্বন্ধ, অপাদান, কৰণ আৰু অধিকৰণ কাৰকৰ একবচনত প্ৰয়োগ হয়^৪। আকৌ অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত ‘মই’ শব্দ কৰ্ম, কৰণ আৰু অধিকৰণৰ একবচনত প্ৰযোজ্য^৫। ইয়াৰ পৰা সহজে ভাবিব পাৰি যে ‘মই’টো তিৰ্যক একবচনৰ সাধাৰণ চিন ৰূপে চলিছিল। এই কথা নিঃসন্দেহে কব পাৰি যে ‘মই’ পদ ‘মহি’ৰ সঙ্কোচিত আকৃতি আৰু ‘মহি’, ‘মহ্’ আৰু ‘মহ’ শব্দ অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতৰ ঙ্গীৰ বা তিৰ্যক একবচনৰ চিন ‘হি’ ‘হ্’ আৰু ‘হ’-ৰ সংযোগত লব্ধ। কেতিয়াবা অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতৰ ঙ্গীৰ বহুবচনৰ চিন ‘হিং’, ‘হ্ৰং’ ‘হং’ ও একবচনত প্ৰয়োগ হয়^৫। সেই দেখি কেতিয়াবা কেতিয়াবা আমি অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত ‘মই’ (মই = মঞি = মহিং), মহ্ৰ আৰু মহং বিকল্পে একবচনতো চলা দেখোঁ। অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতৰ ‘মই’ বা ‘মই’য়েই অসমীয়া মই, মঞি, বঙ্গলা মুই, হিন্দী মৈ আৰু উৰিয়া মু। অসমীয়া ময়, ময়ি প্ৰাকৃত মই, মএ-ৰ ৰূপান্তৰ মাথোন।

১। cf. কিং মএ কিং—স. কিং ময়া কৃতং (মালবিকাগ্নিমিত্ৰ)। অলং ময়ি শিণেহেণ —অলং ময়ি স্নেহেন (Ibid)।

২। See his Comp Gramm. § 430.

৩। হেমচ. ৩।১০২, ১১১, ১১৩, ১১৫

৪। ‘ট্যঞম্মা মই’, হেমচ. ৩।৩৭৭

মই উটান্তিঃ। মই। ময়ি ময়া মাং স্বার্থঃ। মাৰ্কেণ্ডেয়, Hornle § ৪৩০

৫। হেমচ. ৪।৩৪৩, ৩৪৭

(খ) তিৰ্যক আকৃতি (Oblique forms)

অপভ্ৰংশ ‘মহ্’-ৰ পৰা পুৰণি অসমীয়া ‘মোহো’ (যেনে, মোহো-ৰ, মোহো-ক) হৈছে। ‘মহ্’ৰ হ ইং হলে ‘মো’ হয় (§ ৭০)। সেইদৰে অপভ্ৰংশ ‘মহ্’-ৰ পৰা হিন্দী, বঙ্গলা, উৰিয়া আৰু অসমীয়া ‘মো’ (যেনে, মো-ক, মো-ৰ, মো-ত) ও ওলাইছে। এইটোৱে তিৰ্যক আকৃতি। অপভ্ৰংশ ‘ম+হ্’-ৰ মূল বৈ. ‘ম’ (যেনে, ম-য়া, ম-হা, ম-দ্, ম-ম, ম-য়ি) পালি “ম” (যেনে, ম-ন্, ম-য়া, ম-ম, ম-য়ি) আৰু প্ৰাকৃত ম, মি, ম্ (§ ৩০২)।

৩০২। বহুবচনৰ মূল (Derivation of plural forms)

প্ৰাকৃতিক ভাষাবিলাকত বহুবচনৰ আকৃতি প্ৰায় একে। সৰল আকৃতি—যেনে, অসমীয়া ‘আমি’, হিন্দী ‘হম্’, উৰিয়া ‘আম্‌হে’, মাৰাঠী ‘অম্‌হী’, গুজৰাটী ‘অমে, হমে’, সিন্ধী ‘আমী’, পাঞ্জাবী ‘আমী’, পুৰণি অসমীয়া আমি, আম্‌হি, আহ্মী। তিৰ্যক আকৃতি—যেনে, অসমীয়া আমা, বঙ্গলা আমা, হিন্দী হম্, হমন্, হমনি হমোঁ, হমৈ, মা, গুজৰাটী অম, অমে, হমে, অমা, পাঞ্জাবী অমা, মমা, সিন্ধী অমঁ, অম্‌াহে, অমাহ্ঁ, পুৰণি অসমীয়া—আমি (যেনে, আমিসৰ), আমা (যেনে, আমাসৰ, আমাঠেৰ), মো (যেনে, মোৰা), মোৰা (যেনে, মোৰাসৰ), হামা (যেনে, হামা-ৰ, হামা-ৰা), আমাসা (যেনে, আমাসাক)।

(ক) সৰল আকৃতি (Direct forms)

কোনো কোনএ পালি ‘ময়ন্’ৰ পৰা অসমীয়া মই আহা বুলি ভাবে ; কিন্তু এই অনুমান ঠিক নহয়। স্বৰ-বিকৃতিৰ নিয়মে পালিত ‘বয়ন্’ৰ ঠাইত ‘ময়ন্’ হলেও প্ৰাকৃতত আৰু অসমীয়াত শব্দৰ আদিতে থকা ‘ব’ৰ ঠাইত ‘ম’ হোৱা দেখা নাযায়। আকৌ ‘ময়ন্’ পালিত কেতিয়াও একবচনত ব্যৱহৃত নহয়। প্ৰাকৃতিক আন ভাষাতো ‘বয়ম্’-ৰ চিন বৰ্তমানত নাই। এনে স্থলত অসমীয়া ‘মই’, পালি ‘ময়ন্’, বা সংস্কৃত ‘বয়ন্’-ৰ পৰা আহিছে বুলি ভাবিব নোৱাৰি। প্ৰাকৃতিক ভাষাৰ ‘হম্’, ‘আম্‌হে’ ‘আমি’ আদি আকৃতি বাস্তৱিকে প্ৰাকৃত অম্‌হ, অম্‌হে, অম্‌হো^১, অপভ্ৰংশ অমহে, অম্‌হ^২, পালি, অহমে,

১। অম্‌হ অম্‌হে অম্‌হো বয়ম্ ভে জস।—হেমচ. ৩।১০৬

২। হেমচ. ৪।৩৭৫-৩৮১

অহম্ (I, we কাচ্চা. § ১২০), সংস্কৃত ‘অস্ম্য’ আৰু বৈদিক ‘অস্মে’-ৰ পৰা আহিছে। তলত দিয়া ৰূপৰ পৰা এই কথা বুজিব পাৰা যাব।

বৈদিক	সংস্কৃত	পালি ^১	বহুবচন প্রাকৃত	অপভ্রংশ	অসমীয়া
১। বয়ম্	বয়ম্	অহ্মে	অম্‌হে, অম্‌হ,	অম্‌হে, অম্‌হইম্	আমি। (আমালোক)
(অস্মে ?)।					
২। অস্মান্	অস্মান্	অহ্মে, অহ্মন্	অম্‌হে	অম্‌হে, অম্‌হইম্	আমা-ক
(ঋ. ১।৮।১৬)		অহ্মাকন্			
অস্মা ^২					
(ঋ. ১।৪।৫)					
৩। অস্মাভিঃ	অস্মাভিঃ	অহ্মেহি	অম্‌হেহিম্	অম্‌হেহিম্	আমা-বে
৪। অস্মে	অস্মভ্যম্	অহ্মাকন্	—	—	আমা-ক
(ঋ. ১।৪।৭।৬, ঋ. ১।২৩।১২)					
৫। অস্ম্যৎ	অস্ম্যৎ	অহ্মেহি	অম্‌হাহিংতো	অম্‌হহম্- হোন্তউ	আমাৰ-পৰা আমাত হস্তে
(ঋ. ১।৪।৭।৬)					
৬। অস্মে	অস্মাকম্	অহ্মাকন্	অম্‌হ, অম্‌হে, অম্‌হো	অম্‌হহম্	আমা-ৰ
(ঋ. ১।৭২।২)					
৭। অস্মে	অস্মাস্থ	অহ্মেস্থ	অম্‌হস্থ, অম্‌হেস্থ	অম্‌হাস্থ	আমা-ত
(ঋ. ১।৬৫।৭)					

বৈদিক অহম্ (I) টোৱে ইন্দু-এৰিয়ান “অস্ম্যং”-ৰ ৰূপান্তৰ (cf. Zend azem, L. ego, Germ. ich)। ইয়াৰ পৰা বুজা যাব যে অসমীয়া ‘আমি’ পূৰণি অসমীয়া ‘আম্‌হি’, ‘আহ্মি’ বাস্তৱিকে প্রাক-বৈদিক ‘অস্মে’, পালি ‘অহ্মে’, প্রাকৃত ‘অম্‌হে’ৰ পৰা ওলাইছে; কেৱল ‘এ’-ৰ ঠাইত ‘ই’ হৈছে আৰু ‘হ’ লোপ হৈছে। ই বাস্তৱিকে বৈদিক ৬ষ্ঠীৰ বহুবচন ‘অস্মে’ আৰু প্রাকৃত ৪ষ্ঠীৰ বহুবচন ‘অম্‌হে’ৰ ৰূপান্তৰ আৰু বাস্তৱিকে তিৰ্যক আকৃতি। পালি ‘অহ্মে’ যি প্রাক-বৈদিক ‘অস্মে’ৰ ৰূপান্তৰ তাত সংশয় নাই।

(খ) তিৰ্যক আকৃতি (Oblique forms)

তিৰ্যক আকৃতিৰ অৰ্থাৎ ‘আমা’ৰ মূলো বৈদিক অশ্মা, সংস্কৃত অশ্মান, পালি অহ্মা-কন, প্রাকৃত অম্হা আৰু অপভ্রংশ অম্হ-হং। পু. অ. আমাহা, আমাসা অপভ্রংশ অম্হম্-ৰ পৰা আৰু পু. অ. ‘মোৰা’ অম্হাৰ-ৰ (হেমচ. ৪১৪৬৪) পৰা ওলাইছে।

৩১০। ওপৰৰ কথাৰ পৰা তিৰ্যক আকৃতি যে ষষ্ঠী বিভক্তিৰ ৰূপ তাক সহজে বুজিব পাৰি। ডাক্তৰ Kellogএ এই মত স্বীকাৰ কৰে। ডাক্তৰ হৰ্ণলিএ কয় যে প্রাকৃতিক ভাষাবিলাকত অশ্মদ্ শব্দৰ বহুবচনৰ আকৃতি প্রাকৃতৰ ষষ্ঠী বা তিৰ্যক আকৃতিৰ ৰূপান্তৰ মাত্ৰ। প্রাকৃতৰ তিৰ্যক আকৃতি এই :—(১) অম্হ, অম্হি বা অম্হে ; (২) অম্হাং ; (৩) অম্হং ; (৪) অম্হ-হিং বা অম্হইং বা অন্ত (হেমচ. ৪১৪১২)। এইবিলাকৰ ভিতৰত প্রথম বিধ অৰ্থাৎ অম্হ, অম্হি, অম্হে এই তিনিটি প্রাকবৈদিক তিৰ্যক ৰূপ ‘অশ্মে’-ৰ ৰূপান্তৰ মাথোন। এইবিধৰ ‘অম্হ’ আৰু ‘অম্হে’ প্রাকৃতত সম্বন্ধ পদ, কৰ্ম, কৰণ আৰু কৰ্তাৰ ব্যৱহৃত হয় (হেমচ. ৩১১৪, ১১০, ১০৮, ১০৬) আৰু অম্হে অপভ্রংশত কৰ্তা আৰু কৰ্মত প্ৰয়োগ হয় (হেমচ. ৪১৩৭৬)। প্রাকৃত আকৃতি অম্হি বা অশ্মি বাস্তৱিকৈ বহুবচনৰ তিৰ্যক আকৃতি ‘অম্হে’ বা ‘অশ্মে’ৰ ৰূপান্তৰ। কিন্তু প্রাকৃতৰ সময়তে ই একবচনত প্ৰয়োগ হৈছিল (হেমচ. ৩১০৫১০৭)। তাৰ পৰা অসমীয়া ‘আমি’ ওলাইছে। কিন্তু বৰ্তমানত ই বহুবচনত প্ৰযোজ্য। পুৰণি অসমীয়াত ই উভয় বচনত চলিছিল।

৩১১। প্রাকৃত : যুস্মদ্ শব্দ (thou or you)

(Second personal pronoun)

ত্ৰিলিঙ্গ

(হেমচন্দ্ৰৰ মতে , কাৰ্য্যায়নো দেখা)

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	তং, তুং, তুতং, তুহং, তুমং	তে, তুঙে, তুম্হ, তুত্ত, তুম্হে, উম্হে তুন্মো, তুম্হে

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
২।	তুং, তুং, তুমং, তুং, তুহ, তুমে, তুএ	ভো, তুত্ত, তুত্তে, ভে, তুজো, তুম্হে, তুম্হে, উম্হে
৩।	ভে, দি, দে, ভে, তুমং, তুমাই, তই, তএ, তুমএ	ভে, তুত্তেহিং, উত্তেহিং, উম্হেহিং তুম্হেহিং, উম্হেহিং, তুজোহি, তুম্হেহি
৪।	—	—
৫।	ভন্তো, তইন্তো, তুমানো, তুমাছ, তুমাহি, তুৰন্তে, তুন্তে, তুমন্তো, তুহন্তো, তুম্হন্তে, তুজান্তো, তুম্হ, তুত্তা, তহিংতো, তুম্হ, তুজা	তুত্ত, তুম্হ, উম্হ, উম্হ, তুন্তন্তো, তুম্হন্তো, উম্হন্তো, তুম্হন্তো, তুজান্তো, আৰু ইলবৰ লগত যোগ—তো, ছ, হি হিংতো, স্মন্তো
৬।	তুৰ, তুমং, তুহ, তুং, উম্হ, উজা, তুজা, তুম্হ, তই, তু, ভে, তুমে, তুমো, তুমাই, দি, দে, ই, এ, তুত্ত, উত্ত, উম্হ	ৰো, তু, তুজাণ, তুম্হাণ, ভে, তুত্ত, তুত্তং, তুৰাণ, তুত্তাণ, তুমাণ, তুহাণ, তুত্তাণং, তুৰাণং, তুমাণং, তুম্হাণং, তুম্হ, তুজা, তুম্হং, তুজাং, তুজাণং
৭।	তুম্মি, তুম্মি, তুৰম্মি, তুহম্মি, তুমে, তুমএ, তুমাই, তই, তএ, তু, তুৰ, তুম, তুহ, তুত্ত, তুত্তম্মি	তু, তুৰ, তুম, তুহ, তুত্ত, তুম্ম, তুৰেম্ম, তুম্মম্ম, তুত্তেম্ম, তুন্তেম্ম, তুজোম্ম, তুৰম্ম, তুম্মম্ম, তুহম্ম, তুজোম্ম, তুত্তম্ম, তুম্হম্ম, তুজোম্ম, তুত্তাম্ম, তুম্হাম্ম

৩১২। অপভ্রংশ প্ৰাকৃত : যুজ্জদ্ শব্দ (thou or you)

(হেমচন্দ্ৰৰ মতে)

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	তুহ	তুম্হে, তুম্হইম্
২।	তই, পই	তুম্হে, তুম্হইম্
৩।	তই, পই	তুম্হেহিম্
৪।	—	—
৫।	তউহোংতউ, তুজাহোংতউ, তুজাহোংতউ	তুম্হম্ম হোংতউ
৬।	তউ, তুজা, তুধ	তুম্হম্ম কেবউং, তুহাৰা
৭।	তই, পই	তুম্হাম্ম

৩১৩। হিন্দী : যুগ্মদ শব্দ—তুচ্ছার্থে তৈ (thou) সজ্ঞার্থে তু (you)

বিভক্তি	একবচন	মৌলিক বহুবচন	যৌগিক বহুবচন
১।	তৈ, তু	তু, তুম্, তুম্‌হে	তুলোগ্,
২।	তো-কে, তৌ-কে, তুঝে, তুঝ্‌কে।	তোহাক, তুমকো। তুম্‌হৌকে।	তুলোগ্‌কে, তুলোগন্
৩।	তো-সে, তৌ-সে, তু-নে	তোহসে তুমনে তুম্‌হৌনে	তুলোগসে, তুলোগন্‌সে
৪।	তো-কে, তৌ-কে, তুঝে, তুঝ্‌কে।	তোহকে তুমকো তুম্‌হৌকে।	তুলোগ্‌কে, তুলোগন্‌কে
৫।	তো-সে, তৌ-সে, তুঝ্‌সে	তোহসে তুম্‌সে তুম্‌হোসে	তুলোগ্‌সে', তুলোগন্‌সে
৬।	তোব, তোবা, তোবী, তোবে, তেবা, তেবে, তেবী	তোহাব, তোহবা, তোহবী, তোহবে, তুম্‌হাবা, -বে, -বী	তুলোগ্‌-কে, -কৈ, তুলোগন্‌কে, -কৈ
৭।	তো-মে, তৌ-মে, তোবেমে, তুঝ্‌মে তুঝ্‌-পব	তোহ্‌মে, তোহাবমে, তুম্‌-মে, তুম্‌পব তুম্‌হো-মে, তুম্‌হো-পব	তুলোগমে তুলোগন্‌মে

৩১৪। (ক) উর্দু : যুগ্মদ শব্দ—তু (you) শব্দ

বিভক্তি	একবচন			বহুবচন		
	১ম রূপ	২য় রূপ	৩য় রূপ	১ম রূপ	২য় রূপ	৩য় রূপ
১।	তু	তুম্‌হে	তু	তোমানে	তুম্‌হেমনে	তুম্‌হে
২।	তোতে	তুম্‌হক্	তোতে	তোমানক্	তুম্‌হমানক্	তুম্‌হক্
৩।	তোহাবা, তোব হাবা	তুম্‌হাবা	তোব হাবা	তোমানক্ হাবা	তুম্‌হমানক্ হাবা,	তুম্‌হক্ হাবা, ইত্যাদি।

(খ) বঙ্গালীঃ যুস্মদ শব্দ—তুচ্ছার্থে তুই (thou), সম্ভ্রমার্থে তুমি (you)

একবচন		বহুবচন	
তুচ্ছার্থে	সম্ভ্রমার্থে	তুচ্ছার্থে	সম্ভ্রমার্থে
১। তুই	তুমি	তোৰা	তোমৰা
২। তোকে	তোমাকে	তোদেৰ,	তোমাদিগকে
		তোদিগকে	
৩। তোৰ দ্বাৰা	তোমাৰ দ্বাৰা	তোদেৰ দ্বাৰা	তোমাদিগেৰ দ্বাৰা, ইত্যাদি।

যুস্মদ শব্দ

৩১৫। পুৰণি অসমীয়া : তই, তঞি—তুচ্ছার্থে (thou)

একবচন	বহুবচন
১। তঞি ^১ , তয়ি, তই ^২ , তয়, তএ	তোহোৰা ^৩ , তুহন, তোসৰ, তোৰা ^৪
২। তোক, তোৰু, তোহোক ^৫	তোহাঁক, তোহাৰু, তোসৰাক, তোমাসাক ^৬
৩। তোৰ দ্বাৰা, তোক দিয়া	তোহান দ্বাৰা, তোসবাৰ দ্বাৰা, তোমাসাক দিয়া
৪। তোক, তোৰু, তোহোক ^৭	তোহাঁক, তোহাৰু, তোসৰাক, তোমাসাক
৫। তোত হস্তে, তোৰ পৰা	তোহান হস্তে, তোসৰাৰ হস্তে, তোসৰাৰ পৰা
৬। তোৰ, তোহোৰ, ^৮ তেৰি, তয়ু, তুৱা, তব	তোহাৰ, তোথেৰ, ^৯ তোসবাৰ, তোমাসাৰ, ^{১০} তোহান, তুহান
৭। তোত, তোহোত ^{১১}	তোহাত, তোসৰাত, তোমাসাত

১। হেনতে এদূৰ তঞি কৰ মন্দকৰ্ম। কালীক পূজিলে তোৰ হৈব কোন ধৰ্ম ॥

—তুৰ্গাবৰ

- ২। ভাল জী নহৈল তই ভালৰ নোহ চাৱ। —তুৰ্গাবৰ
 ৩। তোহোৰা সে জানা সৰে আশুটি কুসটি। —মা. ক.
 ৪। কিনো তোৰা অধোগামী। —শঙ্কৰ।
 ৫, ৭। তোহোক নিঠুৰ হেন বুলিতে নহাৰি। —মা. ক.
 ৬। দিলো তোমাসাক মই ইটো মহা দান। —মা. দে.
 ৮। বাৰণৰ বংশক তোহোৰ নাকি শঙ্কা। —মা. ক.
 ৯। ব্যাপি আছে জগতক তোঠেৰ সখ্যাতি। —ম. ক.
 ১০। তোমাসাৰ সঙ্গে মোক কৰিলে নিখল। —মা. দে.
 ১১। শুন মাভা জানকী তোহোত নাই কাম। —মা. ক.

৩১৬। পুৰণি অসমীয়া : তুমি—(মাণ্যার্থে—you)

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	তুমি ^১ , তুহ্মি,	তোমোৰা ^২ , তোৰা ^৩ , তোৰাসৰ ^৪ , তোহৰা, তোমাসৰ ^৫ , তুহ্মি বা তুমিসৰ ^৬ , তুমিলোক ^৭ , তোমৰা ^৮ , তোমৰাসৰে
২।	তোমাক ^৯ , তোহাক,	তোমাসাক ^{১০} , তোহ্মাক, তোমাহাক, তোহ্মাক
৩।	তুমিএ (-য়ে), তোমাৰ ছাৰা, তোমাক দিয়া।	তোৰাই, তোৰাসৰে, তোমাসৰে, তুমিসৰে, তোমাসৰৰ ছাৰা, ইত্যাদি।
৪।	তোমাক তোহ্মাক লাগি বা -লাগিয়া	তোমাসাক, তোমাসাক লাগি বা -লাগিয়া, ইত্যাদি।
৫।	তোমাত হস্তে, তোমাৰ পৰা	তোৰাত হস্তে, তোৰাৰ পৰা, ইত্যাদি।

-
- ১। ভাত খাই উঠা ঝাস্তে তুমি আমি যাওঁ।—দৈ.
 ২। তোমোৰা অনেক দিন আমাৰ খাইলাহা।—দৈ.
 ৩, ৬। তুমিসৰ মহাভাগবত শ্ৰেষ্ঠতম।
 সমস্তে লোকৰ তোৰা পূজনী উত্তম ॥—শ.
 ৪। যজ্ঞ কৰি তোৰাসৰ বুদ্ধি হৰা।—ভ. দে.
 ৫। তোমাসৰ হৰা আবে সহায় আমাৰ।—শ.
 ৭। তথাপি তুমিলোক কৰিতে নবিছে।—ভ. দে.
 ৮। তাহাস্তো তোমৰা কৰা সংশয়।—শঙ্কৰ
 ৯। ভিন্ন বুদ্ধি প্ৰভু আমি নিচিনো তোমাক।—অ. ক.
 ১০। জেন তোমাসাক দয়া সম্পদে বাজাৰ।—মা. ক.
 ১১। বৃষ্টি হাবে শস্ত্ৰপূৰ্ণ কৰি তোৰাক বুদ্ধি কৰাউক।—ভ. দে.
 ১২। তাৰে কতোগুটি আগে দিলো তোমাঠেক।—দৈ.

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
৬।	তোমাৰ ^১ , তুমি ^২ , তুৱা ^৩ , তব, তোহাৰি ^৪ , তোহৰ ^৫ , তোহ- মাৰ ^৬ , তোহোৰ ^৭	তোহমাৰ, তোমাসাৰ ^৮ , তোমাথেৰ ^৯ , তোবাসৰব, তোমবাসৰব ^{১০} , ইত্যাদি।
৭।	তোমাত ^{১১} , তোহ্মাত	তোমাসাত ^{১২} , তোমাঠেত ^{১৩} , ইত্যাদি।

যুগ্মদ্ব শব্দ (Second personal pronoun)

৩১৭। (ক) বৰ্তমান অসমীয়া : তই শব্দ (তুচ্ছার্থে—thou)

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	তই (তৈ, তয়)	তইত, তইতে
২।	তোক	তইতক
৩।	তোবে, তোৰ দ্বাৰা, তোকদি	তইতেবে, তইতৰ দ্বাৰা, তইতকদি
৪।	তোক, তোলাই, তোক লাগি	তইতক, তইতলাই, তইতক লাগি
৫।	তোৰ পৰা	তইতৰ পৰা
৬।	তোৰ	তইতৰ
৭।	তোত	তইতত

‘লাগি’ বিভক্তি নামনি অসমত হে চলে।

- ১। নধৰিলা সমুদ্রে তোমাৰ মংগু কায়া। —শঙ্কৰ
- ২। তমু নাভি কমলত ব্রজা ভৈলা জাত। —শঙ্কৰ
- ৩। তুৱা বিনে আছে আৰ তাৰক কে ? —শঙ্কৰ
- ৪। এক শৰে শ্ৰেষ্ঠ ভাই মৰিল তোহাৰি। —মা. ক.
- ৫। বাৰণে বোলয় জানো তোহৰ প্ৰতাপ। —মা. ক.
- ৬। দূতৰূপে আসি আছে তোহমাৰ চৰণে। —অ. ক.
- ৭। তোহোৰ বাপৰ ভাই জগতে বিদিত। —মা. ক.
- ৮। তোমাসাৰ দেখো আজি প্ৰসন্ন বদন। —মা. ক.
- ৯। তোমাথেৰ সঙ্গ কৃষ্ণ কথাক শুনিবো। —দৈ.
- ১০। কি কহিবো আৰ, তোমবাসৰব কথা শুনি বিমৰ্ষ। —মা. ক.
- ১১। গোসানী বোলন্ত বাপু তোমাতেসে আশ। —দৈ.
- ১২। কহো তোমাসাত সাৰ সকলো শাস্তৰ। —মা. দে.
- ১৩। তোমাঠেত বিনে গুৰু আন নমানিবো। —দৈ.

(খ) বৰ্তমান অসমীয়া : তুমি শব্দ (মাণ্যার্থে—you)

বিভক্তি একবচন	মৌলিক বহুবচন	যোগিক বহুবচন
১। তুমি	তোৰা, তুহনা (তুই), তুহন (তুহ)	তোমালোক, তোমালোকে, তোৰাসৰ, তোৰাসৰে, তুমিৰা
২। তোমাক	তোৰাক, তুহনাক (তুইক)	তোমালোকক, তুমিৰাক, তোৰাসৰক, তোমাধেক
৩। তোমাৰে, তোমাৰ- দ্বাৰা, তোমাকদি	তোৰাৰে, তোৰাৰ দ্বাৰা, তোৰাকদি, তুঁহাৰ দ্বাৰা, তুইকদি	তোমালোকেৰে, তোমালোকৰ দ্বাৰা, তোমালোককদি, তোৰা- সৰেৰে, তোৰাসৰৰ দ্বাৰা, তোৰাসৰকদি, তুমিৰাকদি
৪। তোমাক, তোমালৈ, তোমাক লাগি	তোৰাক, তোৰালৈ, তোৰাক লাগি, তুইক, তুইক লাগি	তোমালোকক, তোমালোকলৈ, ইত্যাদি
৫। তোমাৰ পৰা	তোৰাৰ পৰা, তুইৰ পৰা	তোমালোকৰ পৰা, তোৰাসৰৰ পৰা, তুমিৰাৰ পৰা
৬। তোমাৰ	তোৰাৰ, তুইৰ	তোমালোকৰ, তোৰাসৰৰ, তোমাধেৰ, তুমিৰাৰ
৭। তোমাত	তোৰাত, তুইত	তোমালোকত, তোৰাসৰত তোমাধেত, ইত্যাদি।

৩১৮। তুচ্ছার্থৰ মূল (Derivation of contemptuous forms)

সৰল আকৃতি (Direct forms) : একবচন

Dr. Killoggএ লেচেনৰ মত অনুসৰি কয় যে হিন্দী যুগ্ম শব্দৰ প্ৰথমৰ একবচনৰ ৰূপ 'তৈ' প্ৰাকৃত তৃতীয়াৰ একবচন 'তৈ' বা অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতৰ তৃতীয়াৰ একবচন 'তৈ'ৰ পৰা আহিছে। সেইদৰে অসমীয়া 'তঞি', 'তই'ও অপভ্ৰংশ 'তৈ'ৰ পৰা অহা অসম্ভৱ নহয়। কৰ্তৃবাচ্য পদক কৰ্মবাচ্যৰ সাজে ব্যৱহৃত কৰাৰ পৰা বেমেজালি ঘটাত এই দৰে

৩১৯। **তির্যক আকৃতি (Oblique forms) :** একবচন

১। তেওঁৰ যুক্তি এই :—‘তই’টো মাহাৰাষ্ট্ৰী, শৌৰসেনী প্ৰাকৃতত ঙ্গী, ঘৈী, ওয়া আৰু
৭মীৰ একবচনত প্ৰয়োগ হয় (হেমচ. ৩।২৪, ২৬, ২৯, ১০০) আৰু ‘তই’টো অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত
ওয়া, ৭মী আৰু ২য়াৰ একবচনত ব্যৱহৃত হয় (হেমচ. ৪।৩৭২) । ‘তউ’টো অপভ্ৰংশত
ঘৈী আৰু ঙ্গীৰ একবচনত প্ৰযোজ্য। ‘তুহ’ ঙ্গী, ঘৈী আৰু ৭মীত (ডিঙলিঙনাং
তুহতুহাত্ততুতাঃ স্যঃ। — মাৰ্কণ্ডেয়) আৰু ‘তুহং’ ঙ্গী আৰু ঘৈীত চলে (লেচেন § ৪৫১) ।
তুহ আৰু তুহং একে আকৃতি আৰু প্ৰথমাৰ একবচনত মাহাৰাষ্ট্ৰী প্ৰাকৃত (হেমচ. ৩।২০)
আৰু অপভ্ৰংশত (লেচেন § ৪৫১) চলে। ‘তুহ্’ অপভ্ৰংশৰ প্ৰথমাৰ একবচনত চলে
(হেমচ. ৪।৩৬৮) । প্ৰথমাৰ আকৃতি তুহ, তুহং, আৰু ঙ্গীৰ আকৃতি তুহ, তুহং একে বুলি
লেচেনেও স্বীকাৰ কৰিছে (লেচেন § 465) । See Hornle : Comp. Gram. P. 277.

পৰা 'তোহো' আৰু 'তুহ'ৰ পৰা 'তোহ' (যেনে, তোহো-ৰ, তোহ-ৰ) ওলাইছে।
তেৰি, তেৰা আদিৰ মূল স. তব কৃত (done by you), প্রা. তুহ (তই)
কেৰি, তুহ (তই) কেৰা = ত + এৰি, ত্ + এৰা বুলি বোধ হয়। স. তৰ,
প্রা. 'তুৰ'ৰ পৰা স্বাধিক প্রত্যয় 'অ' যোগত পু. অসমীয়া 'তুৰা' ওলাইছে।
স. তৰ, প্রা. 'তুজ্জা'ৰ পৰা পু. অসমীয়া 'তয়ু' আহিছে।

৩২০। তুচ্ছাৰ্থ-ৰূপৰ মূল (Derivation of contemptuous forms)

(ক) সৰল আকৃতি (Direct forms) : বহুবচন

অসমীয়া ৰূপ 'তহঁত' বাস্তৱিকে যুগ্ম শব্দৰ ঙ্গীৰ একবচনত যুক্ত সংস্কৃত
ভৱং শব্দৰ প্ৰথমৰ একবচন ভৱান্ শব্দ। যেনে, স. তদ্ ভৱান্ আগতঃ =
অপভ্ৰ.—তউ হোংতউ আগদো = অস. তোহঁত আহিলি (§ ২৩৩)। বৰ্তমানত
'তোহঁত'ৰ ঠাইত তহঁত হৈছে (§ ১২০)। সম্ভৱমৰ্থক শব্দ যোগ হোৱাত
বহুবচনৰ অৰ্থ বুজাইছে। (সংস্কৃত তদীয়), অপভ্ৰ. 'তুহাৰা'ৰ পৰা অসমীয়া
আৰু হিন্দী 'তোৰা' ওলাইছে। ই বাস্তৱিকে স. তব কৃত = তুহ্ + কেৰা =
তুহাৰ বুলি বিশ্বাস হয়। পু. অসমীয়া 'তোহোৰা' সম্ভৱতঃ অপভ্ৰংশ তুধ
(হেমচ ৪।৩৭২) বা স্বাধিক প্রত্যয় 'ক' যোগত লব্ধ 'তুধউ'ৰ ৰূপান্তৰ।
পু. অসমীয়া তুহন্ (তুহান) আৰু বৰ্তমান তুছন (তুছ), তুহাঁ প্ৰাকৃত তুহাণ
(§ ৩১১) আৰু অপভ্ৰ. তুছং (হেমচ. ৩।৩৬৮)-ৰ ৰূপান্তৰ হব পায়। হিন্দী
তোহন আৰু অসমীয়া তুহন আৰু তুছন (তুছ) একে শব্দ।

(খ) তিৰ্যক আকৃতি (Oblique forms) : বহুবচন

তিৰ্যক আকৃতি 'তোহা' বা 'তোঁহা' প্ৰাকৃত ঙ্গীৰ বহুবচনৰ ৰূপ 'তুম্হাং'
(§ ৩১১), মা. প্রা. তুম্হাই (হেম. ৪।৩০০)-ৰ পৰা ওলাইছে বুলি বিশ্বাস
হয়। তোথেৰ = তুহ + তণি (§ ২৭৫)।

১। ঙ্গিঙস্ভ্যাং তউতুজ্জাভুধাঃ।—হেমচ. ৪।৩৭২

২। যুয়াৰোদেবীমস্ত ভাবঃ।—হেমচ. ৪।৪৩৪

৩২১। সন্ত্ৰমার্থক ৰূপৰ মূল (Derivation of honorific forms)

অসমীয়া ‘তুমি’ৰ মূল ‘আমি’ৰ মূলৰ অন্তৰূপ (§ ৩০৯। ক)। সৰল আকৃতিৰ (১মাৰ একবচনৰ) ‘তুমি’ বাস্তৱিকে প্ৰাক্‌বৈদিক তুস্মে (স. যুস্মে ?), পালি তুহ্মে^১ প্ৰা. তুম্‌হে, (§ ৩১১), অপভ্ৰ. তুম্‌হে (হেমচ. ৪।৩৬৯)-ৰ ৰূপান্তৰ। তিৰ্যক আকৃতিৰ ‘তোমা’, ‘তুমি’ সেইদৰে পালি তুহ্মে, তুহ্মন, তুহ্মকন্, তুহ্মেহি^২, প্ৰা. তুম্‌হ (হেমচ. ১।২৪৬, ২।১৪৭), তুম্‌হে (হেমচ. ৩।১৪৮), তুমাণ (হে. ৩।১০০), অপভ্ৰ. তুম্‌হে (হে. ৪।৩৬৯), তুম্‌হই (হে. ৪।৩৬৯) তুম্‌হং (হেমচ. ৪।৩৭৩), তুম্‌হেহি (হেমচ. ৪।৩৭১, ৩৭৮)-ৰ পৰা ওলাইছে। এই আটাইবিলাক বহুবচনৰ ৰূপ। কিন্তু অসমীয়া তিৰ্যক আকৃতি একবচন আৰু বহুবচন উভয়তে একে অৰ্থাৎ ‘তোমা’। অসমীয়া তুহ্মি, তোহ্মাক, তোহ্মাৰ আদি শব্দৰ তিৰ্যক আকৃতি আদি-বৈদিক ‘তুস্ম’ (স. যুস্ম), পালি তুহ্ম, প্ৰা. তুম্‌হৰ ৰূপান্তৰ। প্ৰাক্‌-বৈদিক ‘তুস্ম’ পালিত তুহ্ম হয়। কিন্তু প্ৰাকৃতত ব্যত্যয় হৈ তুম্‌হ হয়। কিন্তু অসমীয়াত তুহ্ম প্ৰাকৃতৰ পৰা নহয় পালিৰ পৰা হে নামা যেন দেখা যায়। এই আকৃতি অতি পুৰণি। অসমীয়া তিৰ্যক আকৃতি ‘তোমা’ বাস্তৱিকে প্ৰাকৃত তুম্‌হং, পালি তুহ্মন, হিন্দী ‘তুম্‌হা’ৰ ৰূপান্তৰ। ‘তোমাহা’ (যেনে, তোমাহাক) ও ইয়াৰ পৰাই ওলাইছে।

৩২২। আপুন, আপুনি (you) : হিন্দীত ২য় পুৰুষত মাণ্যার্থে ‘আপ্’ শব্দ ব্যৱহৃত হয়। এই ‘আপ্’ মূলত সৰ্বনাম নহয়। ইয়াৰ মূল সংস্কৃত ‘আত্মন’ শব্দ। স. আত্মন প্ৰাকৃতত আপ্পাণো (হেমচ. ২।৫১), অপভ্ৰ. অপ্পণ, অপ্পণু (হেমচ. ৪।৪২২।১৪, ৩০২) হয়। তাৰ পৰা অসমীয়া ‘আপুন’ বা ‘আপোন’ শব্দ ওলাইছে। এই ‘আপোন’ শব্দ ২য় পুৰুষত সন্ত্ৰমার্থে ব্যৱহৃত হয়। তিৰ্যক এক আৰু বহুবচনত ইয়াৰ ৰূপ আপোনা’ বা ‘আপুনা’ আৰু সৰল আকৃতিত (১মাৰ একবচনত) ‘আপুনি’ (বিভক্তি ই যোগত) হয়।

অন্যান্য ব্যক্তিবাচক সর্বনাম (Other personal pronouns)

(২) অদূৰবর্তী নিশ্চয়বাচক সর্বনাম (Proximate demonstrative pronoun)

৩২৩। সংস্কৃত ইদম্, অ. ই (he, it) ; স. এতদ্, অসমীয়া এই (this) ;
স. অদস্, অ. সৌ, সেই (that) ; স. যদ্, অ. যি (who, which) ; স.
তদ্, অ. সি (he, it), তাই (she) ; স. কিম্, অ. কোন (who)
স. কোহপি, অ. কোনো (any one)—এই কেইটাও ব্যক্তিবাচক সর্বনাম।
তলত ৰূপ দিয়া হল।

অদূৰবর্তী নিশ্চয়বাচক : এই, ই (he, it, this : স. এতদ্, ইদম্)

মাত্ৰার্থত (উভয় লিঙ্গত) : এওঁ (he : স. এতদ্)

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	এওঁ, এখেত, ইমি	এওঁলোক, এখেতসকল ইসকল, আবা, আবাসৰ, আই, ইমিৰা
২।	এওঁক, এখেতক, ইয়াক, ইত্যাদি।	এওঁলোকক, এখেতসকলক, ইসকলক, আবাক, আবাসৰক, আইক, ইমিৰাক

তুচ্ছার্থত (পু. বা ক্লী. লিঙ্গত) : ই (he, it, this : স. ইদম্)

১।	ই	ইহঁত, ইহঁতে, ইবিলাক, ইবিলাকে, ইবোৰ, ইবোৰে, ইগিলা, ইগিলাই
২।	ইয়াক, ইত্যাদি।	ইহঁতক, ইবিলাকক, ইবোৰক, ইগিলাক

তুচ্ছার্থত (স্ত্রীলিঙ্গত) : এই (she : স. এতদ্)

১।	এই	এইহঁতে
১।	এইক, ইত্যাদি।	এইহঁতক

৩২৪। পুৰণি অসমীয়া এই, ই (he, it, this) (মাধ্যমিক—সকলো লিঙ্গত)

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	এহে ^১ , এহে ^২ , এহে ^৩ , এহেহে ^৪ ।	আহী, আবা ^৫ , আবাসৰ ^৬ , এসৰ ^৭
২।	আক ^১ , আক ^২	আহীক, আবাক ^৩ , আবাসৰক, আসৰাক ^৪ ।
৩।	আব ^১ , আন, আহান ^২	আহীৰ ^৩ আবাৰ, আবাসৰৰ, আসৰাৰ, আধেৰ ^৪ ।

পুৰণি অসমীয়া এই, ই শব্দ (তুচ্ছার্থে—পু. আৰু ক্লী. লিঙ্গত)

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	ই ^১ , ইহা, এ, এয়ি, এহি ^২	ইসৰ ^৩ , ইহাৰা, এয়িসৰ ^৪ , এসৰ ^৫ , ইত্যাদি।
২।	ইহাক ^১ , ইয়াক ^২ , এহি, ইহাক ^৩ আক ^৪	ইসৰক ^৫ , এইসৰ, এয়িসৰ (ক) ^৬
৩।	ইহাৰ, এৰ, ইহান ^৭	ইসৰৰ, ইত্যাদি।

- ১। আমিসৰ ভালে জানো এহে পতিব্রতা শাস্তী হেন নাবী নাহি সীতা সম।—মা. ক.
২। বামৰ পৰম এহেঁ সখা মহা হিত।—মা. ক.
৩, ৪। যোগীগণে বোলে এহেহেহে ব্রহ্মতত্ত্ব।
কৃষ্ণ বংশে বোলে এহেহে কুলৰ দৈবত ॥—শঙ্কৰ
৫, ৬। আবা যদি আমাক মাৰে তথাপি আবাক আমি মাৰিবে ইচ্ছা নকৰো। —ভ. দে.
৬। এই ছয় দোৰে আবাসৰ আততায়ী।—ভ. দে. ৭। আক আনৰ আগত
নকহৌ।—ভ. দে. ৮। আক নকাটিবি তই কৃষ্ণক নমাৰি।—শঙ্কৰ
১০। আসৰাক যুজ্ঞে তুৰ্জয় মালে।—শঙ্কৰ ১১। যতেক ধোবা নগৰীয়া আব।—শঙ্কৰ
১২। আহানে আগত মই, এক মায়া ধৰো আজি, যেন মতে যাহন্ত প্রত্যয়।—মা. ক.
১৩। মৰিল তনয় মোৰ আহাবেসে দোৰে।—শঙ্কৰ। ১৪। আধেৰ সাদৰ যত
লাগে মানে পাইলো।—দৈত্যাবি
১৫। ই সত্য হয়।—ভ. দে.। মঞি কাতৰে যুদ্ধ এৰিলো ই নহে।—ভট্ট. দে.
১৬। এহি মতে যুড়িয়া হুন্দৰী।—শঙ্কৰ
১৭। ইসৰ মোত যেমন হয় তেমন কৰিবা।—ভ. দে.
১৮। এয়িসৰে মোৰ প্রকৃতি।—ভট্ট. দে.। ১৯। এসৰ ব্রহ্মৰূপ প্রজাসৰ মোত
হস্তে হয়।—ভ. দে.। ২০। নগৰৰ বাজ কৰি খেদাওঁ ইহাক।—মা. ক.
২১। ইয়াক সাধুসৰে নতু কহে।—ভ. দে.। ২২। ইহাকেসে স্তম্ভস্তে প্রভু প্রাণ
যায়।—শ. ২৩। জীৱন-মৰণ দৃশ্য-অদৃশ্য ইসৰকো মোকে মানি।—ভ. দে.
২৪। এয়িসৰ সংক্ষেপে মোত হস্তে শুনি।—ভট্ট. দে. ২৫। আকে শুনি হোঁক
নিৰ্মল মতি।—শ. ২৬। ইহানে পাশতে গৈয়া নগৰী বসাইবো।—মা. ক.

পুৰণি অসমীয়া এই, ই শব্দ (তুচ্ছার্থে : স্ত্রীলিঙ্গত)

বৰ্তমানৰ দৰে

(৩) দূৰবৰ্তী নিশ্চয়বাচক সৰ্বনাম

(Far demonstrative pronoun)

৩২৫। হিন্দী আদি প্রাকৃতিক ভাষাৰ দৰে দূৰাৰ্থক নিশ্চয়বাচক সৰ্বনাম—
যেনে, হিন্দী উ, ওহ, বহ, বঙ্গলা ও, উনি—অসমীয়াত বৰ অসম্পূৰ্ণ।
অসমীয়া সৌ, সেই সংস্কৃত অদস্ শব্দৰ অনুৰূপ। তাৰ ৰূপ তলত দিলো।

সৌ, সেই শব্দ (স. অদস্ শব্দ : that)

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	সৌ, সেই	সৌবোৰ, সৌবিলাক, সেইবোৰ সেইবিলাক, সেইগিলা
২।	তাক	সৌবোৰক, সেইবোৰক, ইত্যাদি।
৩।	তাৰে, তাৰ দ্বাৰা, তাকদি	সৌবোৰেৰে, সৌবিলাকেৰে, সৌবোৰৰ দ্বাৰা, সৌবিলাকৰ দ্বাৰা, সেইবোৰেৰে, ইত্যাদি।
৬।	তাৰ	সৌবোৰৰ, সৌবিলাকৰ, সেইবোৰৰ, সেই- বিলাকৰ, সেইগিলাৰ, ইত্যাদি।

(ক) পুৰণি অসমীয়া উ বা উহা শব্দ (স. অদস্ শব্দ : that)

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	উহা, ও	উহাঁ, উহাৰা, ওসৰ, ওৰা
২।	উহাক, উহাক	উহাঁক, ওসৰক, ওৰাক, ইত্যাদি।

(খ) পুৰণি অসমীয়া সেহি শব্দ (স. অদস্ শব্দ : that)

১।	সেহি, সেই	সেহিসৰ, সেসৰ
২।	তাক, তাক	সেহিসৰক, সেসৰক, ইত্যাদি।

(৪) সাধাৰণ নিশ্চয়বাচক সৰ্বনাম

(General demonstrative pronoun)

সি, তাই, (he, she, it : স. তদ্ শব্দ)

৩২৬। এই সৰ্বনাম মাধ্যমত ‘তেওঁ’ বা ‘তেখেত’ আৰু তুচ্ছার্থত পুং-ক্লীব
লিঙ্গত ‘সি’ আৰু স্ত্রীলিঙ্গত ‘তাই’ হয়।

(ক) তেওঁ শব্দ (স. তদ্ : he, she, it)

মান্যার্থত—ত্ৰিলিঙ্গ

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	তেওঁ, তেখেত বা তেখেতে, তামি	তেওঁলোক, তেখেতসকল, তেওঁলোকে, তেখেতসকলে, তঁাহা বা তাহনা, তাহন, তাৰা, তামিৰা
২।	তেওঁক, তেখেতক, তামাক	তেওঁলোকক, তেখেতসকলক, তাঁহাক (বা তাহনাক), তাৰাক, তামিৰাক
৩।	তেওঁৰে, তেওঁৰ দ্বাৰা, তেওঁকদি, তেখেতেৰে তেখেতৰ দ্বাৰা, তেখেতকদি, তামাকদি	তেওঁলোকেৰে, তেওঁলোকৰ দ্বাৰা, তেওঁলোকেদি, ইত্যাদি।
৬।	তেওঁৰ, তেখেতৰ, তামাৰ	তেওঁলোকৰ, তেখেতসকলৰ, তাঁহাৰ, তাৰাৰ, তামিৰাৰ

দ্রষ্টব্য : তেখেত উজ্জ্বলিত আৰু তাহা, তামি, তাহন নামনিত চলে।

(খ) সি শব্দ (স. তদ্ : he, it)

তুচ্ছার্থত—পুং-ক্লীবলিঙ্গত

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	সি	সিহঁত, সিহঁতে, তাইত, তাইহঁতে, সিবিলাক, সিবিলাকে, সিবোৰ, সিবোৰে, সিগিলা, সিগিলাই, সিসৰ, সিসৰে
২।	তাক	সিহঁতক, তাইতক, সিবিলাকক, সিবোৰক, সিসৰক, সিগিলাক
৬।	তাৰ	সিহঁতৰ, তাইতৰ, সিবিলাকৰ, সিবোৰৰ সিসৰৰ, সিগিলাৰ, তাখেৰ, ইত্যাদি।

(গ) ডাই শব্দ (স. তদ্ : she)

তুচ্ছার্থে—স্ত্ৰীলিঙ্গত

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	ডাই	ডাইহঁত, ডাইহঁতে
২।	ডাইক	ডাইহঁতক, ইত্যাদি।

৩২৭। (ক) পুৰণি অসমীয়া তেঁহো শব্দ (স. তদ্ : he, she, it)

মাণ্যার্থে—ত্ৰিলিঙ্গ

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	তেহোঁ ^১ , তেহেঁ ^২ , তেস্তে ^৩ , তেস্ত, তেঁ ^৪ ।	তাৰা ^৫ , তাহাৰা ^৬ , তেসঘো ^৭ , তাবাসৰ ^৮ , তাহাবাসৰ ^৯ , তাহাবাসকল ^{১০} , তামৰা ^{১১} , তাইী, তেমৰা ^{১২}
২।	তেহৌক, তেওঁক ^{১৩} , তাহাক ^{১৪}	তাৰাক, তাসঘাক ^{১৫} , তাথেক ^{১৬} , তামবাসৰক ^{১৭} ।
৬।	তান ^{১৮} , তাহান ^{১৯}	তাৰাব ^{২০} , তাসঘাব ^{২১} , তাহাবাসৰব ^{২২} তাসৰাব ^{২৩} , তাইাব ^{২৪}

-
- ১। বশিষ্ঠৰ পুত্ৰ তেহৌ বাঘবৰ মিত্ৰ। মাঃ. ক.
 - ২। তেহেঁ জ্যোপদীৰ আগে কহন্ত সাক্ষাৎ।—মা. দে.
 - ৩। অনাদি পুৰুষ তেস্তে জগত কাৰণ।—মা. ক.
 - ৪। তেঁ পুত্ৰ দিল প্ৰজায়।—দৈত্যাবি
 - ৫। তাবাসে ভগবন্তক বৈষম্য মানে।—ভট্ট. দে.
 - ৬। বাটতে তাহাৰা দুইকো পাইলা দৰিশন।—মা. ক.
 - ৭। তেসঘো সেরন্ত কৃষ্ণ চৰণ সাদৰি।—মা. দে.
 - ৮। তাবাসৰ যুদ্ধক সম্মুখি আছে।—ভ. দে.
 - ৯। নভজে তাহাবাসৰে কমন যুগুতি।—মা. দে.
 - ১০। জগত পবিত্ৰ কৰে তাহাবাসকল।—মা. দে.
 - ১১। আপুনি গোডক গৈলা আসনত তামৰা দুইকে তুলিল।—দৈত্যাবি
 - ১২। তেমৰা যিটো কহিলা।—দৈত্যাবি
 - ১৩। প্ৰবোধ বদন তেওঁক কাতৰ কৰিল।—মা. ক.
 - ১৪। তাহাক চাই নিবন্ধিলো পদ।—শঙ্কৰ
 - ১৫। তাসঘাক প্ৰণাম কৰিল বিজ্ঞান।—মা. ক.
 - ১৬। বৰা বোলে তাথেক নলাগে মাতিবেক।—দৈ.
 - ১৭। এহি বুলি তামবাসৰক বাখিলন্ত।—দৈ.
 - ১৮। তান শৰীৰ নাশ দেখি শোক কৰো।—ভট্ট. দে.
 - ১৯। তাৰা তাহান প্ৰসাদে মুক্তি পায়।—ভট্ট. দে.
 - ২০। কিছু কিছু তাৰাবো মতকো নিবন্ধিবো।—ভট্ট. দে.
 - ২১। তাসঘাব মাজে দেবী সংসাৰতে সাৰা।—মা. ক.
 - ২২। কালো প্ৰভু নহে আৰ তাহাবাসৰব।—মা. দে.
 - ২৩। তাসৰাব ভৈল মনোবাহিত পুৰণ।—শঙ্কৰ
 - ২৪। তাইাব চিন্তত আসি প্ৰবেশি অনন্ত।—মা. দে.

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
৭।	তাস্তে ^১ , তাহাস্তে ^২ , তাস্ত ^৩ , তাহাস্ত ^৪	তাসবাত, ইত্যাদি

(খ) পুৰণি অসমীয়া 'সি' (he) শব্দ

তুচ্ছার্থে—পুং-ক্লীব লিঙ্গত

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	সি ^৫ , সেহি ^৬ , সেয়ি ^৭	সিসব ^৮ , সিসকল, সেহিসব
২।	তাক ^৯ , তাহাক ^{১০} , তাক ^{১১} , তাহাক ^{১২}	সিসবক, সেহিসবক।
৬।	তাৰ ^{১৩} , তাহাৰ ^{১৪}	তাসবাব, সিসবব, সেহিসবব, তাথেব

(৫) সম্বন্ধবাচক সৰ্বনাম (Relative pronoun)

যি শব্দ (স. যদ্ শব্দ : who, which)

৩২৮। (ক) পুং-স্ত্রীলিঙ্গৰ ৰূপ ক্লীবলিঙ্গৰ ৰূপতকৈ পৃথক। তিৰ্যক একবচনত পুং-স্ত্রীলিঙ্গত 'যা' আৰু ক্লীবলিঙ্গত যিহ্ হয়। বহুবচনত ত্রিলিঙ্গত একে আকৃতি—যি।

-
- ১। কৰোক ভকতি তাস্তে পশিয়া শবণ।—মা. দে.
 - ২। তাহাস্তে ভকতি নিতে, কৰাহা একান্ত চিত্তে।—মা. দে.
 - ৩। বায়ুধিক ভৈল তাস্ত বিশ্ৰুতি লক্ষণ।—দৈত্যাবি
 - ৪। তাহাস্তো তোমবা কৰা সংশয়।—শঙ্কৰ
 - ৫। সি সি মহামতি অতি ভৈল কৃতকৃত্য।—মা. দে.
 - ৬। সেহিলে হাতত মুকুতি পাৰে।—শঙ্কৰ
 - ৭। সেয়ি মোৰ স্বৰূপ জানিবা।—ভ. দে.
 - ৮। সিসৰ মোৰ মতে শ্ৰেষ্ঠ।—ভ. দে.
 - ৯। ভজিলে তাকো নিস্তাবন্ত হৰি।—শ.
 - ১০। তাক মহাৰথী বুলি।—ভ. দে.
 - ১১। ই কৰ্মে তাক কবিবেক কিস।—শ.
 - ১২। তাহাক নিবাক প্ৰতি প্ৰবেশিলো বন। মা. ক.
 - ১৩। তাৰ নাম শুনা।—ভ. দে.
 - ১৪। তাহাৰ যুক্তি শুনা।—ভ. দে.

যি শব্দ (who)

পুং-ল্লীলিঙ্গত

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	যি, যোনে, যেয়ে, যোনি, য়াই	যিসকল, যিবিলাক, যিবোৰ, যিসৰ, যিগিলা, যিবিলাকে, ইত্যাদি।
২।	যাক	যিসকলক, যিবিলাকক, ইত্যাদি।
৩।	যাবে, যাব আৰা, যাকদি, ইত্যাদি।	যিসকলেবে, যিসকলৰ আৰা, যিসকলেদি, ইত্যাদি।

যি (যিহ্) শব্দ (which)

ক্লীবলিঙ্গত

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	যি, যিহে	যিসকল, যিবিলাক, যিবোৰ. যিসৰ, যিগিলা, ইত্যাদি।
২।	যিহক	যিসকলক, যিবিলাকক, ইত্যাদি।

৩২৮। (খ) পুৰণি অসমীয়া যি শব্দ (who, which)

ত্ৰিলিঙ্গত

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	যি, যোনি, জি ^১ , যে, জে ^২ , যেহি ^৩ , যাহা	যিসকল, যাৰা ^৪ , যাহাৰা, যাহাঁ, যাহাৰা- সকল, যিসৰ, যেসৰ, জেসকল. জেসৰ, যেহিসৰ।
২।	যাক, জাক, য়াক, যাহাক, যাহাক	যিসকলক, য়াকক, যাহাৰাসকলক, যিসৰক, যেসৰক, জেসৰক, যিসৰাক, ইত্যাদি।
৫।	যাত হন্তে	যিসৰত হন্তে, যিসৰাত হন্তে, ইত্যাদি।
৬।	যাৰ, জাৰ, য়ান, যাহান, যাহাৰ ^৫	যিসৰৰ, যিসবাৰ, যাহাঁৰ, যাবাৰ, যাহাৰা- সৰৰ, ইত্যাদি।

- ১। জি কাৰণৰূপে সকলোকে ব্যাপী আছে। —ভ. দে.
- ২। জে বাজস তামস কাৰে মৃঢ় হয়। ভজে। —ভ. দে.
- ৩। নজানে শাস্ত্ৰৰ নয় যেহি আসে তাকে কয়। —মা. দে.
- ৪। য়াৰা তোমাক বড় বুলি সৎকাৰ কৰিছিল তাৰাৰ আগত লখু হইবা। —ভ. দে.
- ৫। যাহাৰ আছে পুণ্য অসংখ্যাত। —শঙ্কৰ

(৬) পৰস্পৰ সম্বন্ধবাচক সৰ্বনাম (Cor-relative pronoun)

সেই শব্দ (স. অদস্ শব্দ : that)

৩২৯। ইয়াৰ ৰূপ ওপৰত দিয়া হৈছে (§ ৩২৫)। ‘সো’ শব্দ ৰূপৰ পৰা বাদ দিলেই হব।

(৭) প্ৰশ্নবাচক সৰ্বনাম (Interrogative pronoun)

৩৩০। কোন শব্দ (স. কিম্ : who)

ত্ৰিলিঙ্গ

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	কোন, কোনে, কুনি, কায়	কোনবিলাক কোনবোৰ, কোনগিলা, কোনবিলাকে, কোনবোৰে, কোন- গিলাই
২।	কাক	কোনবিলাকক, কোনবোৰক, কোনগিলাক
৩।	কাৰে, কাৰ দ্বাৰা, কাকদি, ইত্যাদি।	কোনবিলাকেৰে, কোনবিলাকৰ দ্বাৰা, কোনবিলাকেদি, ইত্যাদি।

দ্রষ্টব্য :—কুনি, কায় আৰু গিলা নামনি আসামত হে চলে। তিৰ্যক একবচনত ‘কা’ আৰু বহুবচনত ‘কোন’ হয়। বাস্তৱিকে পুং-স্ত্ৰীলিঙ্গত হে ওপৰত দিয়া ৰূপ খাটে। ক্লীবলিঙ্গত ‘কোন’ শব্দক বিশেষণ কৰি ক্লীবলিঙ্গবাচক সংজ্ঞা শব্দটোৰ ৰূপ কৰা হয়। যেনে, কোন গছ, কোন গছক, কোন গছেৰে, ইত্যাদি। বিলাক সম্বন্ধার্থে আৰু বোৰ আৰু গিলা তুচ্ছার্থে ব্যৱহৃত হয়। ক্লীবলিঙ্গৰ অগ্ৰৰূপ—‘কিহ্’ তলত দেখা।

পুৰণি অসমীয়া ‘কোন’ শব্দ (উভয়লিঙ্গত)

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	কোন ^১ , কোনে ^২ , কুনি ^৩ , কে	কোনসৰ ^৪ , কাহাৰাসৰ, কোনসৰে, কাহাৰা, কাহাৰাসৰে

১। তুমি অগ্ৰৰূপ কোন আৰু মোত কহা। —ভ. দে.

২। লক্ষণ জীৱৰ কোনে জানাহা ওঁধ। —মা. ক.

৩। মাধৱে বোলন্ত বানি বিহা কৰিবাক কুনি
পাবে কজা যোৰ জোৰণৰ। —দৈ.

৪। কোনসৰ অতিশয় শ্ৰেষ্ঠ আৰু মোত কহা। —ভ. দে.

বিভক্তি একবচন

বহুবচন

২। কাক, কাহাক^২

কোনসক, কাহাবাসক

৩। কাৰ, কাহাৰ

কাথেৰ^২, ইত্যাদি

৩৩১। ‘কিহ্’ শব্দ (স. কিম্ : what, which)

ক্লীৰলিঙ্গ—সকলো অৰ্থত

বিভক্তি একবচন

১। কি, কিহে

২। কিহক

৩। কিহেবে, কিহেদি, কিহৰ দ্বাৰা,
ইত্যাদি।

} বহুবচন নাই

পুৰণি অসমীয়া কিস্ (স. কিম্ : what, which)

১। কিসে, কিস্^৩, কি^৪।

২। কিসক^৫, কিক^৬, কিস^৭।

৩। কিসে দিয়া, কিসেৰ দ্বাৰা, কিসে,
ইত্যাদি।

} বহুবচন নাই

(৮) অনিচ্ছিত সৰ্ৱনাম (Indefinite pronoun)

‘কোনো’, ‘কিছু’ (any one any, some one)

৩৩২। অনিচ্ছিত সৰ্ৱনাম ‘কোনো’ৰ দুটা আকৃতি—কোনো (হ্ৰস্ব, short) আৰু ‘কোনোবা’ (দীৰ্ঘ, long)। তলত ৰূপ দিয়া হল। কিন্তু একেলগে ৰূপ দিলেও ‘কোনো’ৰ ঠাইত কোনোবা বা তাৰ বিপৰীত হয়।

১। কাহাক কোনেবা মাৰিতে পাৰয়

কাহাক ৰাখয় কুনি।

—মা. ক.

২। কাঠেৰ এহে বুলি কথা পুছিলন্ত। —দৈত্যাবি

৩। হাহা বিধি আবেসে কিসত কিস ভৈল। —মা. ক.

৪। কৃষ্ণ বিনে কি কৰে জীৱনে। —শঙ্কৰ

৫। কিসক ভোমাৰ ভৈল হেন বুদ্ধি মোস। —মা. ক.

৬। শৰণ মাগয় তাক নিদিবাহা কিক। —মা. ক.

৭। অগতবে হৰি পৰম জৈশ। ই কৰ্মে তাক কবিকে কিস। —শঙ্কৰ

কোনো, কোনোবা শব্দ (any, any one)।

ত্ৰিলিঙ্গ

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	কোনো, কোনোৱে (-এ), কেও, কেৱে, কোনোবা, কোনোবাই, কাই	কোনোবিলাক, কোনোবোৰ, কোনোগিলা, কোনোবাৰিলাক, কোনোবাবোৰ, কোনো- বাগিলা, কোনোবিলাকে, কোনোবাৰিলাকে, ইত্যাদি।
২।	কোনোক, কোনোবাক	কোনোবিলাকক, কোনোবাৰিলাকক, কোনোবোৰক, কোনোবাবোৰক কোনো- গিলাক, কোনোবাগিলাক, ইত্যাদি।

বিলাক সম্বন্ধাৰ্থে আৰু বোৰ, গিলা তুচ্ছাৰ্থত ব্যৱহৃত হয়।

পুনৰি অসমীয়া কোনো বা কেহ (any or any one)

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	কোনো, কোনোবা কেহ, কেহো ^১ , কেয়ো ^২ , কেঞো ^৩ , কেৱে ^৪	কোনোসৰ, কোনোৱাসৰ, কোনোসৰে, কোনোবাসৰে
২।	কোনোক, কোনোবাক কেহবাক, কেহোবাক	কোনোসৰক, কোনোবাসৰক, কেহবাসৰক, ইত্যাদি।

৩৩৩। কিছু শব্দ (something)

ত্ৰিলিঙ্গ (সকলো অৰ্থত)

বিভক্তি	একবচন	বহুবচন
১।	কিছু, কিছুৱে	কিছুমান, কিছুমানে
২।	কিছু, কিছুক	কিছুমানক
৩।	কিছুৱে, কিছুৱে, কিছুদি, কিছুৰ দ্বাৰা।	কিছুমানেৰে, কিছুমানেদি, কিছুমানৰ দ্বাৰা, ইত্যাদি

১। কেহো দেই মাৰ ঘোৰ কেহো তোলে লাঠি। —মা. ক.

২। সেই কৰ্মে কেয়ো বন্ধ কেয়ো মুক্ত হয়। —ভ. দে.

৩। কেঞো অৱশেষ নৰহিব। —ভ. দে.

৪। মোৰ কৃপা বিনে মোক কেৱে নজানে। —ভ. দে.

৩৩৪। মূল (Derivation)

প্রাকৃতত যদ্, তদ্ আৰু কিম্ শব্দ প্ৰথমৰ বহুবচনত 'জ়ে', 'তে' আৰু 'কে' হয় (হেমচ. ৩।৫৮, ৭১) আৰু অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত এতদ্ শব্দ প্ৰথমৰ একবচনত 'এ' হয় (হেমচ. ৪।৩৯৯)। মাৰ্কণ্ডেয়ৰ মতে^১ যে, সে কে আদি প্ৰথমৰ একবচন। হেমচন্দ্ৰৰ মতে^২ 'সে'টো ইদম্ বা এতদ্ শব্দৰ উচীৰ একবচন। তিৰ্যক আকৃতি বা উচীৰ ৰূপ প্ৰথমাতে ব্যৱহৃত হয় বুলি ওপৰত কোৱা হৈছে (§ ২৩০)। এতেকে পুৰণি অসমীয়া জে, সে, কে, এ এইদৰে পোৱা গ'ল। আকৌ সংস্কৃত পৰিমাণবাচক সৰ্বনাম ইয়ং, তাৱং, যাৱং আৰু কিয়ং প্ৰাকৃতত যথাক্ৰমে এৱ, তেৱ, জেৱ, কেৱ বা 'এ'ৰ ঠাইত ই হলে, ইৱ, তিৱ, জিৱ, কিৱ হয় (হেমচ. ৪।৪০৭, ৪০৮)। অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত এই শব্দবিলাকৰ পিচত তদ্ধিত প্ৰত্যয় 'ড্' (§ ৪৩৫) যোগ কৰিলে পৰিমাণবাচক সৰ্বনাম এৱড্, তেৱড্, জেৱড্ আৰু কেৱড্ হয় (হেমচ. ৪।৪০৭)। কিন্তু অপভ্ৰংশত এইবিলাক সচৰাচৰ পৰিমাণবোধক সৰ্বনাম স্বৰূপে ব্যৱহৃত নহয়; সাধাৰণ ব্যক্তিবাচক সৰ্বনামৰ দৰে হে ব্যৱহৃত হয় (হেমচ. ৪।৩৬১, ৩৯৫)। পাঞ্জাবীত এ, তে, জে আদিত 'ড্'ৰ ডা যোগ কৰি এড়া, তেড়া, জেড়া আদি শব্দ সিদ্ধ কৰে। অসমীয়াতো সেইদৰে 'ড্'ৰ ঠাইত 'ৰা' যোগ কৰি আৰু এ, তে আদিৰ একাৰৰ ঠাইত বিকল্পে আকাৰ কৰি এৰা, আৰা, তেৰা, তাৰা আদি পদ সিদ্ধ কৰা হয়। পুৰণি অসমীয়াত এ, সে, জে আৰু কে ব্যৱহৃত হৈছিল। কিন্তু বৰ্তমানত আৰু কেতিয়াবা পুৰণিতো একাৰৰ ঠাইত ইকাৰ হৈছে আৰু ই, সি, যি বা জি আৰু কি বিশেষকৈ চলে। আন আন প্ৰাকৃতিক ভাষাতো এ, সে, জে আৰু কে ব্যৱহৃত হয়। তাৰ লগত তিৰ্যক একবচনৰ চিন 'হ' (অৰ্থাৎ অপভ্ৰ. 'হো' বা 'ছ'-ৰ সংকোচিত আকৃতি, § ২৩১) যোগ হলে পূৰ্বহিন্দীত (তিৰ্যক আকৃতি) এহ্, তেহ্, জেহ্ আৰু কেহ্ হয়। পুৰণি অসমীয়াতো এই ৰূপ আছিল। বৰ্তমান অসমীয়াত ইহ্ (?), তিহ্ (?), যিহ্, কিহ্ হয়। আকৌ আন প্ৰাকৃতিক ভাষাত এ, তে আদি ৰূপত তিৰ্যক বচনৰ আকৃতি 'নহ' যোগ কৰি এনহ্, তেনহ্ আদি শব্দ সিদ্ধ

কৰে^১। এই 'নহ' বাস্তৱিকৈ পালি ৬ষ্ঠীৰ বহুবচন সন্^২ (যেনে, তেসানন্, তেসন্, এতেসন্, ইমেসন্ বা ইমেসনন্, অমুসন্, অমুসনন্, যেসন্ বা যেসনন্, ইত্যাদি), মা. প্রা. আই, অপভ্র. হুম্, 'হম'ৰ সংকোচিত আকৃতি। স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় 'অ' যোগ কৰিলে ই 'নহা' হয়। অসমীয়াত পালি আৰু মা. প্রা-ৰ অনুকৰণে স্না বা 'হাঁ'ৰ ঠাইত হ্ণা হয় আৰু এহ্না (আহ্ণা), তেহ্না (তাহ্না) বা আইহাঁ, তাহাঁ আদি পদ সিদ্ধ হয়। তিৰ্যক আকৃতি হি যোগ কৰিলে অসমীয়াত এহি, সেহি, যেহি, কেহি হয় আৰু তাৰ 'হ' লোপ কৰিলে এই, সেই, কেই আদি শব্দ ওলায়।

(ক) ইদম্ শব্দ প্ৰাকৃতৰ প্ৰথমৰ একবচনত ইমো, ইমে আৰু ইমা হয় (হেমচ. ৩৭২)। তাত বা (বা ডা) প্ৰত্যয় যোগ কৰিলে নামনি অঞ্চলৰ ইমিৰা পদ পোৱা যায়। সেইদৰে 'তামিৰা', 'তিমিৰা' শব্দও সিদ্ধ হৈছে। ইমি শব্দ 'ইমে'ৰ ৰূপান্তৰ।

(খ) প্ৰাকৃতত ৬ষ্ঠীৰ একবচনত তদ্, যদ্ আৰু কিম্ শব্দৰ ৰূপ যথাক্ৰমে তীসে, তীঅ, তীআ, তিস্‌স, তিই, তীএ ; জীসে, জীঅ, জীআ, জিই, জীএ, জিস্‌স ; কীসে, কীঅ, কীআ, কিই, কীএ, কিস্‌স হয় (হেমচ. ৩৬৪)। তাৰ পৰা অসমীয়া কি, কিহে, তিহে, যিহে আদি ৰূপ হৈছে ('সূ'ৰ ঠাইত হ আৰু ই লোপ)।

(গ) অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত কিম্ শব্দ ৰূপ (হেমচ. ৪১৩৬৭), কৰণু (হেমচ. ৪১৩৯৫) হয়। তাৰ পৰা পূ. হিন্দী কৰণ, কউন, আৰু কৌন আৰু অসমীয়াত কোন আৰু কুনি হৈছে। সেই অনুকৰণে যদ্ শব্দৰ ৰূপ অসমীয়াত যোন, যোনি হৈছে। বঙ্গালী তিনি, উনি আদি ৰূপো এইদৰে ওলাইছে। প্ৰাকৃত 'কৰণ', 'কউণ'ৰ মূল স. 'কো পুনঃ' বুলি বোধ হয়। স. কো পুনঃ=প্ৰা. কো+উণ=কৰণ বা কউন। সেইদৰে যো পুনঃ=জৰণ, জউণ। তাৰ পৰা অসমীয়া কোন, কুনি, যোন, যোনি ওলাইছে।

(ঘ) ঐদৃশ (this like), তাদৃশ (such like) ইত্যাদি শব্দ সংস্কৃত গুণবাচক সৰ্বনাম। অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত ইবিলাকৰ ৰূপ এহ এহো এহু, তেহ তেহো তেহু, জেহ জেহো জেহু, কেহ কেহো কেহু হয় (হেমচ.

১। Hornle Comp. Grammar § 368 (5).

২। Kachchayono's Pali Grammar by Mason §§ 122—126.

৪১৪০২)। কিন্তু অপভ্রংশ প্ৰাকৃতত ইহঁত ব্যক্তিবাচক সৰ্বনাম স্বৰূপে ব্যৱহৃত হয়। যেনে, এতদ্ শব্দৰ পুং-স্ত্ৰী-ক্লীবলিঙ্গত অপভ্রংশত সাধাৰণ ৰূপ এহ, এহো, এহ^১। প্ৰাকৃতিক সকলো ভাষাত এই শব্দবিলাকৰ ৰূপান্তৰিতভাৱে ব্যৱহাৰ আছে। যেনে, পুৰণি অসমীয়া কেহ, কেহো আৰু বৰ্তমান অসমীয়া কেও। এহ, তেহ, জেহ, কেহ আদিত তিৰ্যক বহুবচনৰ প্ৰত্যয় 'নহ' যোগ কৰিলে এহো, তেহো, জেহো, কেহো বা ব্যত্যয় হলে এহৌ, তেহৌ, জেহৌ (?), কেহৌ (?) পোৱা যায়। কাহ শব্দ 'কেহ'ৰ ৰূপান্তৰ।

(ঙ) সংস্কৃত কিম্ শব্দ অপভ্রংশ প্ৰাকৃতত কাই আৰু কৱন হয় (হেমচ. ৪১৩৬৭, ৩৪২)। যদ্ শব্দৰ ক্লীবলিঙ্গৰ প্ৰথমা আৰু দ্বিতীয়াৰ বহুবচন 'যানি'ৰ ৰূপ প্ৰাকৃতত 'যাঁই' হয় (হেমচ. ৩২৬)। ইয়াৰ পৰাই অসমীয়া কাই আৰু যাঁই শব্দ ওলাইছে। বৈদিকত 'কায়' শব্দ প্ৰশ্নবোধক সৰ্বনামৰ ঙ্গী বিভক্তিত ব্যৱহৃত হোৱা দেখা যায়^২।

(চ) অপভ্রংশ প্ৰাকৃতত তদ্ শব্দৰ স্ত্ৰীলিঙ্গৰ তয়াৰ একবচনত 'তাএ' হয় (হেমচ. ৪১৩৭০)। তাৰ পৰা অসমীয়া স্ত্ৰীলিঙ্গৰ ৰূপ 'তাই' আহা অসম্ভৱ নহয়। কিন্তু প্ৰাকৃত তৃতীয়াৰ ৰূপ অসমীয়া প্ৰথমাত প্ৰয়োগ হোৱা দেখা নাযায়। তিৰ্যক আকৃতি 'তা'ৰ লগত অসমীয়া ১মাব একবচনৰ বিভক্তি 'ই' যোগ হলেও 'তাই' শব্দ ওলাব পাৰে। কিন্তু তিৰ্যক আকৃতিত প্ৰথমাব বিভক্তি সাধাৰণতঃ যোগ নহয়। তামিল 'তাই' বা তেলেগু 'তালি' (=mother) শব্দৰ পৰা অসমীয়া 'তাই' ওলোৱাটো হে বেচি সম্ভৱ।

(জ) সংস্কৃত তদ্, যদ্ আৰু কিম্ শব্দ প্ৰাকৃতত ঙ্গীৰ বহুবচনত তাস, যাস, কাস হয় (হেমচ. ৩৬৩)। তাত স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় 'অ' (অৰ্থাৎ ক) যোগ কৰিলে তাসা, যাসা, কাসা বা অসমীয়াত তাহা, যাহা, কাহা হয়। এই শব্দবিলাক পুৰণি অসমীয়াত তিৰ্যক আকৃতি স্বৰূপে ব্যৱহৃত হৈছিল। যেনে, তাহা-ক, যাহা-ক, কাহা-ক, তাহা-ৰ ইত্যাদি। তাস, যাস, কাস শব্দৰ 'স' ইং হলে তা, যা, কা থাকে। ইবিলাকো তিৰ্যক আকৃতিৰূপে অসমীয়াত ব্যৱহৃত হয়। যেনে, তা-ক, তাৰ, যাক, ইত্যাদি। তাস, যাস, কাস শব্দ

১। এতদঃ স্ত্ৰীপুংক্লীৰে এহ এহো এহ।—হেমচ. ৪১৩৬২

২। Macd. V. Grammar. § 113 (b)

অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত তাস্ম, যাস্ম, কাস্ম হয় (হেমচ. ৪।৩৫৮)। ইহঁতৰ ‘স্ম’ লোপ হলেও অসমীয়া তিৰ্যক আকৃতি পোৱা যায়। সংস্কৃত ইদম্ শব্দৰ ষষ্ঠীৰ একবচনত প্ৰাকৃতত অস্ম আৰু ইমস্ম হয় (হেমচ. ৩।৭৪)। ‘ইমস্ম’ৰ ম আৰু স্ম ইং হলে ‘ইআ’ থাকে। সেয়ে অসমীয়া তিৰ্যক আকৃতি। যেনে, ইয়াক (ইআক), ইয়াৰ, ইয়াত, ইত্যাদি। তিৰ্যক আকৃতি যে ষষ্ঠীৰ বিভক্তি তাক ওপৰত কোৱা হৈছে (§ ২৪১)। এতদ্ শব্দ প্ৰাকৃতত ইঅম্ হৈছিল (হেমচ. ২।২০৪)^১। এই ইঅম্-ৰ পৰা ইআ (=ইয়া) ওলোৱা সম্ভৱ। ‘যিবা’, ‘কিবা’ আদি ৰূপ অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতৰ অনুৰূপ (হেমচ. ৪।৩৩০)।

ষোড়শ আধা

বিশেষণ-সৰ্বনাম (Pronominal adjective)

৩৩৫। সৰ্বনামৰ পৰা ওলোৱা পৰিমাণ বা গুণবাচক বিশেষণ বা অনিশ্চিত বিশেষণৰ নাম বিশেষণ সৰ্বনাম। তলত পৰিমাণ আৰু গুণবাচক বিশেষণ সৰ্বনামৰ নমুনা দিয়া হল।

পৰিমাণবাচক (Quantitative)

সৰ্বনাম	পূব হিন্দী	অসমীয়া
	বিশেষণ-সৰ্বনাম	বিশেষণ-সৰ্বনাম
এই	অতেক, এতেক, অতিনা এতনা, অতহত	এতেক, ইমান, অতনা, অত (this much)
সি	ততেক, তেস্তেক, ততিনা, তেতনা, ততহত	তেতেক, তিমান, সিমান, ততনা, তত, সেইমান (that much)
যি	জতেক, জেতেক, জতিনা, জতনা, জতহত	জেতেক, যিমান (জিমান), যতনা, যত, যেই (what much)

১। যেনে, প্ৰা. অৰ্ৱো কহণু ইঅম্=স.—অৰ্ৱো কথং ষেতৎ।

সরনাম	পূর্ব হিন্দী	অসমীয়া
কি	কতেক, কেতেক, কতিনা কেতনা, কতহত	কেতেক, কিমান, কতনা, কত, কেই (how much)

গুণবাচক (Qualitative)

এই	অইসন, এহিন, এহন, এন্থ এন্থ, এনা, ইনা	এনা, এনে, এনেকুবা, এন্থা, এইচা, এইয়া, পু.—এন্থ, এন্থা, এন্থ, এন্থা এমন (like this)
সি	তইসন, তৈহিন, তেহন, তহিন, তেহন, তেন্থ, তিনা, তেনা	তেনা, তেনে, তেনেকুবা, তেন্থা, তেহুবা (?), তেইচা, সেনা, সেনে, সেইয়া, পু— তেহ, তেহা, তেহু, তেহা, তেমন (like that)
যি	জইসন, জৈহিন, জেহন, জহিন, জেহন, জৈন্থ, জিনা, জেনা	যেনা (জেনা), যেনে (জেনে), যেনেকুবা, যেন্থা (জেহুবা), যেইচা (জেইচা), যেইয়া ; পু.— যেন্থ (জেন্থ), যেন্থা (জেন্থা), যেহ (জেহ), যেহা (জেহা), যেমন (like what : as)
কি	কইসন, কৈহিন, কেহন, কহিন, কেহন, কেন্থ, কিনা, কেনা	কেনা কেনে, কেনেকুবা, কেন্থা, কেইচা, পু.—কেন্থ, কেন্থা, কেহ, কেহা, কেমন (like what : of what sort)

৩৩৬। মূল (Derivation)

(ক) সংস্কৃত ইয়ৎ (বৈদিক ইরৎ), তারৎ, যারৎ, কিয়ৎ (বৈ. কিরৎ)
(so large or so much &c) আদি পরিমাণবাচক সরনাম প্রাকৃতত
এত্তিঅম্, এত্তিলম্, তেত্তিঅম্, তেত্তিলম্, জেত্তিঅম্, জেত্তিলম্, কেত্তিঅম্,
কেত্তিলম্ হয় (হেমচ. ২।১৫৭) আৰু অপভ্রংশ প্রাকৃতত এত্তিলো, এত্তিউ,
তেত্তিলো, তেত্তিউ, জেত্তিলো, জেত্তিউ, কেত্তিলো কেত্তিউ হয় (হেমচ. ৪।৩৪১,
৩৯৫, ৩৮৩)। প্রাকৃতত দীর্ঘাকৃতি (long form § ২৮৪) এত্তিঅও, তেত্তিঅও

আদি ৰূপ হয়। মাগধী প্ৰাকৃতত এস্তিএ, এস্তিঅ, এস্তিই, তেস্তিএ, তেস্তিঅ, তেস্তিই আদি হ্ৰস্ব আকৃতি (short form) আৰু এস্তিঅএ, এস্তিঅকে, এস্তিঅকএ আদি দীৰ্ঘাকৃতি হয় (বৰ. ১১।১১)। ইসৰৰ ভিতৰত এস্তিঅম্, এস্তিঅ, তেস্তিঅম্, তেস্তিঅ আদিৰ পৰা উৰিয়া—এতে, তেতে, বঙ্গালী—এত, তত আৰু অসমীয়া—অত, তত ইত্যাদি ওলাইছে। মা. প্ৰা. এস্তিঅকে সংকোচিত হৈ পূব হিন্দীত এতিক আৰু অসমীয়াত এতেক হৈছে। অপভ্ৰংশ এস্তিলো, তেস্তিলো আদিৰ ল-ৰ ঠাইত 'ন' হোৱাত (§§ ১০।১।১৫৬) পূ. হি. এতনা, অতিনা, তেতনা, ততিনা, অসমীয়া—অতনা, ততনা আদি হৈছে। যতনা, কতনা আদিৰ কথাও তেনে। অসমীয়া ইমান শব্দ 'ই'ৰ পিচত বহুবচনৰ চিন 'মান' [§§ ২২৪ (২)] যোগত লৰু। অসমীয়া যেই (জেই) আৰু 'কেই' শব্দ সংস্কৃত যুতি, কতি আৰু প্ৰাকৃত আৰু অপভ্ৰংশ জই, কই (হেমচ. ২।২০৪ ; ৪।৩৭৬, ৪২০)ৰ ৰূপান্তৰ। ইয়াত 'ক' প্ৰত্যয় নূনান্ধক (diminutive)। এই 'ল' আৰু 'ন' প্ৰত্যয় বাস্তৱিকে স্বাৰ্থিক (§ ৪৩৪)।

(খ) সংস্কৃত গুণবাচক বিশেষণ-সৰ্বনাম ঈদৃশঃ, তাদৃশঃ, যাদৃশঃ, কীদৃশঃ শব্দ প্ৰাকৃতত এৰিসো, তাৰিসো, জাৰিসো, কেৰিসো (হেমচ. ১।১৪২) আৰু অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত অইসো, তইসো, জইসো, কইসো হয় (হেমচ. ৪।৪০৩)। তাৰ পৰা অসমীয়া এইচা, তেইচা, যেইচা আৰু কেইচা হৈছে। অপভ্ৰংশ এৰডু, তেৰডু, জেৰডু, কেৰডু (§ ৩৩৪)ৰ 'ৰ' লোপ হলে এডু, তেডু, জেডু, কেডু হয়। 'ড'ৰ ঠাইত 'ল' হলে (§ ১৫০) ইবিলাকৰ ৰূপ এলু, তেলু, জেলু, কেলু আৰু 'ল'ৰ ঠাইত 'ন' হলে (§§ ১০।১।১৫৬) হলে এলু, তেলু, জেলু, কেলু হয়। তাৰ পিচত স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় 'অ' (=ক) যোগ হলে এলুঅ, তেলুঅ, ইত্যাদি হয় বা স্বাৰ্থিক ডবল অঅ (=কক) প্ৰত্যয় যোগ হলে এলুঅঅ, তেলুঅঅ ইত্যাদি=এলুআ (এলুৱা), তেলুআ (তেলুৱা), জেলুআ (জেলুৱা), কেলুআ (কেলুৱা) হয়। অপভ্ৰংশৰ এৰডু, তেৰডু আদিৰ ৰূপ মা. প্ৰাকৃতত এৰড়ে, এৰড়, তেৰড়ে, তেৰড় ইত্যাদি হয়। তাত ওপৰত কোৱা নিয়মে 'ড'ৰ ঠাইত 'ন' কৰিলে এনে, এনা, তেনে, তেনা আদি ৰূপ হয়। এই ড, ৰ, ল আৰু ন বাস্তৱিকে স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় (§ ৪৬৪)। অসমীয়া এনেকুৱা, তেনেকুৱা (এনেকুআ, তেনেকুআ) আদি ৰূপ আচৰতে

এনে+কুআ, তেনে+কুআ (কঅম্=কৃতং, হেমচ. ১।১২৬; কয়া বা কআ=কৃত্য, হেমচ. ২।২০৪; কাউণ=কৃতঃ, হেমচ. ৪।২১৪=done)ৰ ৰূপান্তৰ। সংস্কৃত ৱৎ, মৎ, বৈদিক ৱন্ত্, মন্ত্, প্রা. বংতে, মংতে হয় আৰু বিশেষণ উলিয়াবলৈ এই প্রত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ হয়। সংস্কৃত এতদ্, তদ্ আদি সৰ্বনাম প্রাকৃতত এ, তে, আদি হয় বুলি ওপৰত কোৱা হৈছে (§ ৩৩৪)। এই, এ, তে আদি শব্দৰ পিচত মন্ত্ প্রত্যয় যোগ কৰিলে এমন্ত্, তেমন্ত্ আদি শব্দ ওলায়। ইবিলাকৰ 'ত' লোপ হলে পুৰণি অসমীয়া, এমন, তেমন আদি শব্দ পোৱা যাব পাৰে। কিন্তু বাস্তৱিকৈ এম, তেম আদি শব্দত স্বাৰ্থিক 'ন' যোগ হলে এই শব্দবিলাক পোৱা যায় [§ ৩৩৯ (৮)]। অসমীয়া আপুন শব্দৰ মূল সংস্কৃত আত্মন শব্দ। ই স্বয়ং অৰ্থত প্রাকৃতত অপ্পণো হয় (হেমচ. ২।২০৯; § ৩২২ দেখা)। ঠিক ওপৰৰ অৰ্থতে বৈদিকত 'এনা' (this sort of) শব্দ পোৱা যায় (ঋক্ ১।৩০।৩)।

৩৩৭। ইয়াৰ বাহিৰে তলত লিখা শব্দবিলাকো বিশেষণ-সৰ্বনাম ৰূপে ব্যৱহৃত হয়।

সংস্কৃত	প্রাকৃত	অসমীয়া
এক: (one)	একো	এক, এ
দ্বিত্বত: (second)	দুসলিএ	দোচোৰা, দুচৰা
সৰ্ব: (all)	সৰ্বো	সৰ
সৰ্ব:, সাৰিত: (completed, all)	সাৰও (?)	চাৰা
সৰ্ব: (all)	পালি—সব্ণ	চপা
সমুচ্চয়: (all)	সমুচ্চও	সমুচা
অপৰ: (other)	অৱলৈ, অৱক	আৰু
অন্য: (other)	অল্লো	আন
কিঞ্চিৎ খলু (some-thing)	কিঞ্চিহ	কিছু
কতিপয়ম্ (some, a few)	কইঅৱম্	কেইবা
অত্যাগ: (whole)	অন্তাএ	আতাই, আটাই
এককল:,	এক্ককলো	একল,
একল: (single, alone)		অকল ইত্যাদি।

ইয়াৰ বাহিৰে অপৰ, অমুক, উভয়, কিঞ্চিৎ, পৰ, প্রত্যেক, প্রতি, যুগল, স্বয়ং আদি তৎসম শব্দ ও বিশেষণ-সৰ্বনামৰূপে ব্যৱহৃত হয়।

সপ্তদশ আধা

ক্ৰিয়াবিশেষণ (Adverb)

৩৩৮। যি পদে ক্ৰিয়াক (§ ৩৪১) বিশেষকৈ বুঝায় তাৰ নাম ক্ৰিয়া-বিশেষণ (adverb)। যেনে, তুৰন্তে আহিবা—ইয়াত ‘তুৰন্তে’ ক্ৰিয়া-বিশেষণ। সংজ্ঞা, সৰ্বনাম, সংখ্যাবাচক শব্দ বা কৃদন্ত পদৰ পৰা ক্ৰিয়াবিশেষণ ওলাব পাৰে; নাইবা পৃথক কিছুমান শব্দ স্বাভাৱিকৈ ক্ৰিয়াবিশেষণস্বৰূপে ব্যৱহৃত হব পাৰে। ক্ৰিয়াবিশেষণ শব্দক কালবাচক, স্থানবাচক আৰু লক্ষণবাচক—এই তিনি ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি। সৰ্বনাম-ক্ৰিয়াবিশেষণ উল্লেখযোগ্য। তাৰ ৰূপ তলত দিলো।

১। সৰ্বনাম-ক্ৰিয়াবিশেষণ (Pronominal adverbs)

(ক) কালবাচক সৰ্বনাম (Pronominal adverbs of time)

সৰ্বনাম	সংস্কৃত	হিন্দী	পূ. অসমীয়া	অসমীয়া
নিশ্চয়বাচক (Demonstrative)	ইদানীং	অব, অথনী, এখন, এহিয়া, অবে, আবে	এবে, আবে, এখন, ঐমানি	অখন, অথনি, এতিয়া, এতি- য়ান, এখন, এলা (now)
সম্বন্ধবাচক (Relative)	যদা	জব, জথনী, জহিআ, জেথনি, জখন, জবে	যৈমানি (জৈমানি) যবে, য়েবে, (জবে, জেবে), জখন	যেতিয়া (জেতিয়া), জেতিআ), যেতিয়ান (জেতিয়ান), জেহনি, যাহানি, জেখন, জেলা (when)
পৰস্পৰ সম্বন্ধবাচক (Correlative)	তদা	তব, তথনী, তহিআ, তেথনি, তখন, তবে	তৈসানী, তেবে, তবে, তখন	তেতিয়া (তেতিআ), তেতিয়ান, তেহনি, তাহানি, তেখন, তেলা (then)

সর্বনাম	সংস্কৃত	হিন্দী	পু. অসমীয়া	অসমীয়া
প্রশ্নবোধক (Interrogative)	কহা	কব, কখনী, কহিআ, কখন	কৈমানি, কহে, কখন	কেতিয়া (কেতিআ), কেতিয়ান, কাহানি, কেহনি, কেখন (when)

(খ) স্থানবাচক ক্রিয়াবিশেষণ (Pronominal adverbs of place)

সর্বনাম	সংস্কৃত	হিন্দী	পু. অসমীয়া	অসমীয়া
নিশ্চয়বাচক	অত্র, ইহ	বহাঁ, য়হাঁ, হিঁআ, উহাঁ, ইহাঁ, ইঠাঁ, এতিয়াঁ, ইঠমঁ, এতে, এতয়, ইধব	এঁত, এতে, আতে, এথা, হেথা, এই	অ'ত, এনি, অলৈ, এহেলৈ, এতে, আতে, ইয়ালৈ, অহাই, ইয়াত (here)
সম্বন্ধবাচক	যত্র	জঁহা, জেঠিআ, জতয়, জতে, জেঠমঁ, জেঠাঁ, জিধব	জৈত (যৈত), জাতে, জাহাঁ, জেথা, জহিঁ	য'ত (জ'ত), যেনি, যলৈ, যতে (জতে), যাতে (জাতে), জাহাঁ (where)
পৰস্পৰ সম্বন্ধ- বাচক	তত্র	তহাঁ, তেঠমঁ, তেঠবা, তৈঠিআ, ততয়, ততে, তিধব	তৈত, তাতে, তাহাঁ, তহিঁ, মেথা (তথা)	ত'ত, তেনি, তলৈ, তেহেলৈ, ত'তে, তাতে, তহাঁই, তাত, সহাঁই (there)
প্রশ্নবাচক	কুত্র	কহাঁ, কেঠমঁ, কেঠবা, কেঠেন, কেঠা, কেঠাই, কেঠমঁ, কতয়, কতে, কিধব	কৈত, কাহাঁ, কোথা, কতি, কতু, কহিঁ	ক'ত, কেনি, কলৈ, কেহেলৈ, কতু, কহাঁই (where,)

অহাঁই, সহাঁই আদি নামনিত চলে।

(গ) লক্ষণবাচক ক্ৰিয়াবিশেষণ (Pronominal adverbs of manner)

সৰ্বনাম	সংস্কৃত	হিন্দী	পু. অসমীয়া	অসমীয়া
নিশ্চয়বাচক	ইথম্ এৱং	যুঁ, এহ্নাই, এহিনা, এহন, এনা	এনা, এমনে, এমতে, এনে	এনা, এনে, এনাই, এনেই (thus, so, in this manner)
সম্বন্ধবাচক	যথা	জুঁ, জেহ্নাই, জহিনা, জেহন, জেনা	যেনা, যেনে, যেমনে, যেমতে (জেনা, জেনে, জেমনে, জেমতে), যথা	যেনা, যেনে, যেনাই (জেনা, জেনে, জেনাই) (as, in which manner)
পৰস্পৰ সম্বন্ধবাচক	তথা	তুঁ, তেহ্নাই, তহিনা, তেহন, তেনা	তেনা, তেনে, তথা, তেমনে, তেমতে	তেনা, তেনে তেনাই, তেনেই তেও, তেস্তে, (so, thus)
প্ৰশ্নবোধক	কথম্	কুঁ, কেহ্নাই, কহিনা, কেহন, কেনা, কিএ	কেন, কিঅ (কিয়), কেনে, কেমনে, কিমতে	কেনা, কেনে, কিঅ, (কিয়) (how, in what way)

৩৩৯। মূল (Derivation)

(ক) সৰ্বনাম-ক্ৰিয়াবিশেষণৰ মূল বিশেষণ-সৰ্বনামৰ অনুৰূপ; কেৱল ইয়াত শব্দটোক ৭মী বিভক্তিত ৰাখিব লাগে। এই ৭মী বিভক্তিৰ আকৃতি অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতৰ ‘হে’ বা ‘হি’ (§ ২৭৬) অৰ্থাৎ ‘এ’ বা ‘ই’। কেতিয়াবা আকৌ এই বিভক্তিৰ আগত স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় ‘অন্’ যোগ কৰা হয় (§ ৪৩৪)। সাধাৰণতঃ পৰিমাণবাচক বা গুণবাচক বিশেষণ-সৰ্বনামৰ অনুৰূপ ৰূপ ক্ৰিয়া-বিশেষণৰো আকৃতি হয়; কেৱল এই স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় আৰু ৭মী বিভক্তি যোগ হয়। সংস্কৃত ইয়ং (ইৱং : § ১৮৯) তাৱং, যাৱং, কিয়ং (কিৱং), মা. প্ৰাকৃত এতিঅএ, তেতিঅএ, আদিৰ পৰা অসমীয়া কালবাচক সৰ্বনাম-ক্ৰিয়াবিশেষণ এতিআ (এতিয়া : now), তেতিয়া (তেতিয়া : then), জেতিআ (যেতিয়া : when), কেতিআ (কেতিয়া : when) ওলাইছে (§ ৩৩৬ দেখা)। ইয়াত কেৱল শেষৰ ‘ই’ লোপ হৈছে।

(খ) সংস্কৃত ইয়ৎ (বৈ. ইয়ৎ), তারৎ আদিৰ প্ৰাকৃত ৰূপ এৰ, তেৰ, জেৰ, কেৰ (§ ৩৩৪)ৰ ‘ৰ’ লোপ হলে এ, তে, জে, কে থাকে। তাত সংস্কৃত ক্ষণ (moment) = অসমীয়া খন^১ যোগ কৰিলে এখন (now), তেখন (then), জেখন (when) আৰু কেখন (when) শব্দ পোৱা যায়।

(গ) সংস্কৃত এৱং, তথা, যথা আৰু কথম্ শব্দৰ অপভ্ৰংশত এম্ৰ, যেম্ৰ আদি ৰূপ হয় (হেমচ. ৪।৬৭৬, ৪১৮) আৰু সেই শব্দবিলাকৰ পাচত ৭মী একবচনৰ বিভক্তি হিং বা হি (=ইং বা ই) যোগ হয় (হেমচ. ৫।৪২০, ৪২১)। তেতিয়া সিহঁতৰ, আকৃতি, এম্ৰইং, এম্ৰই, তেম্ৰইং, তেম্ৰই আদি হয়। সিহঁতৰ ‘ম’ লোপ হলে এৱে (now), তেৱে (then), জেৱে, যেৱে (when), কেৱে (when) (§ ৬৯) হয়।

(ঘ) প্ৰাকৃত এৱ, তেৱ, জেৱ, কেৱ বা অপভ্ৰ. এম্ৰ, তেম্ৰ, জেম্ৰ আৰু কেম্ৰ-ৰ সংকোচিত আকৃতি এ, তে, জে, কে-ৰ পিচত স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় ‘অন’ যোগ হলে (§ ৪৩৪) আৰু তাৰ পাচত সপ্তমী বিভক্তি ‘ই’ (অপভ্ৰ. ‘হি’) যোগ হলে অসমীয়া এনি (this way, in this direction), তেনি (in that direction) আদি শব্দ পোৱা যায়। কিন্তু ‘ই’ যোগ নকৰি ‘এ’ (অপভ্ৰ. ‘হে’ § ২৪০ দেখা) যোগ কৰিলে এনে (thus, like this), তেনে (like that), জেনে (like what) বা সিহঁতৰ ৰূপান্তৰ এনা, তেনা, জেনা, কেনা শব্দ ওলায়। এই কথালৈ মন কৰিব লাগে যে এনা (in this way),^২ তেনা (therefore)^৩ আদি শব্দ বৈদিকৰ সময়ত এই অৰ্থৰ ক্ৰিয়াবিশেষণ স্বৰূপে ব্যৱহৃত হৈছিল।

(ঙ) এৱ, তেৱ, জেৱ, কেৱ বা এম্ৰ, তেম্ৰ, জেম্ৰ, কেম্ৰ-ৰ সংকোচিত আকৃতি এ, তে, জে, কে-ত অপভ্ৰংশ ষষ্ঠী বিভক্তিৰ চিন ‘হে’ যোগ কৰিলে এহে, তেহে, জেহে, কেহে হয় আৰু তাৰ পিছত ৪থী বিভক্তি ‘লাগি’, (=লৈ) যোগ কৰিলে এহে + লাগি = এহেলৈ, তেহে + লাগি = তেহেলৈ আদি ৰূপ হয়। চতুৰ্থী বিভক্তিৰ পদ হলেও ইসৰৰ ব্যৱহাৰ ক্ৰিয়াবিশেষণৰ অনুরূপ।

১। ক্ষণ উৎসৱে, হেমচ. ২।২০ (চণো, খণো)।

২। Macd. Vedic Grammar, § 178 (3)

৩। Macd. Vedic Grammar, § 180

(চ) সংস্কৃত ইয়ং (ইৱং), কিয়ং, যাৱং, তাৱং এই কেইটি বংশপ্ৰত্যয়ান্ত শব্দ প্ৰাকৃতত মংশপ্ৰত্যয়ান্ত হয় (হেমচ. ২।১৫৯)। এইদৰে ইমং, কিমং, জেমং, তেমং শব্দ পোৱা যায়। তাত ৭মী বিভক্তি 'এ' যোগ কৰিলে অসমীয়া ক্ৰিয়াবিশেষণ ইমতে, কিমতে, জেমতে, (যিমতে), তেমতে (সিমতে) ওলায়।

(ছ) সংস্কৃত ততঃ, যতঃ, কুতঃ, অতঃ অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত তহাঁ, জহাঁ, কঁহা, অহাঁ (?) হয় (হেমচ. ৪।৩৫৫) এইবিলাক শব্দ ৰাস্তাৱিকৈ ৫মীৰ পদ। কিন্তু ইহঁতৰ অৰ্থ স্থানবোধক অৰ্থাৎ ৭মী বিভক্তিযুক্ত পদ। এই অহাঁ, তহাঁ, জহাঁ, কহাঁ শব্দ পুৰণি অসমীয়াত কেতিয়াবা ব্যৱহৃত হৈছিল। বৰ্তমান নামনি আসামত এই শব্দবিলাকৰ পিচত ৭মী বিভক্তি 'ই' যোগ কৰি ক্ৰিয়াবিশেষণ স্বৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়; যেনে, অহাঁই (hither), তহাঁই বা সহাঁই (thither), জহাঁই (whither), কহাঁই (whither)।

(জ) সংস্কৃত অত্র, তত্র, যত্র, কুত্র শব্দ প্ৰাকৃতত ইত্থ্, এত্থ্, ইত্তো, তত্তো, জত্তো, কত্থ্ হয় (হেমচ. ২।১৬০, ৪।২৬৫, ৩২৩)। অসমীয়া অ'ত, ত'ত, য'ত, ক'ত আৰু পু. অসমীয়া ঐত, তৈত, জৈত, কৈত (here, there, where) শব্দ তাৰ পৰা আহিছে। এত্থ্, জেত্থ্, কেত্থ্, (হেমচ. ৪।২৬৫, ৩৩০, ৪০৫)ৰ পৰা, এথা, যেথা, কোথা শব্দ ওলাইছে। এতে, আতে, তাতে আদিও এত্থ্, তত্তো আদিৰ ৰূপান্তৰ।

(ঝ) সংস্কৃত ঈদৃশঃ, তাদৃশঃ, যাদৃশঃ, কীদৃশঃ শব্দৰ অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত অইসো, কইসো আদি ৰূপ হয় (হেমচ. ৪।৪০৩)। তাত স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় 'অণ্' আৰু ৭মী বিভক্তি 'ই' (অপভ্ৰ. 'হি') যোগ কৰিলে ঐসানি, অইসানি, তৈসানি, তইসানি, যৈসানি (জইসানি), কৈসানি, কইসানি শব্দ পোৱা যায়। কাহানি, কেহ্নি, তাহানি, তেহ্নি আদি শব্দ ইসৱৰ ৰূপান্তৰ মাথোন (§§ ১৩৭, ১৬৫)।

(ঞ) সংস্কৃত ইদানীম্ শব্দ প্ৰাকৃতত এন্থিম্, এত্তাহে, ইআনিম্ হয় (হেমচ. ২।১৩৪)। 'এত্তাহে'ৰ সংকোচিত আকৃতি 'এথ' বা 'অথ'; তাত স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় অন্ বা ণ (§ ৪৩৪) যোগ কৰিলে এথন, অথন (now) হয়। তাৰ পিচত ৭মী বিভক্তি 'ই' যোগ কৰিলে এথনি, অথনি (now) শব্দ পোৱা যায়।

(ট) সংস্কৃত কথং তথা যথা শব্দ অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত তেম, তিহ, তিধ,

তিম, কেম, কিহ, কিধ, কিম আদি ৰূপ হয় (হেমচ. ৪।৪০১)। তাৰ পৰা তেৰঁ, তিহ, তিধ, তিৰঁ-ও হয় (হেমচ. ৪।৩৯৭)। 'তেৰঁ'ৰ পৰা অসমীয়া তেও (still) ওলাইছে। কিহৰ পৰা অসমীয়া কিয়, কিহেৰ পৰা কিয়ে ওলাইছে (হেমচ. ৪।৪০১)। অথবা কিম্ শব্দৰ ৭মীৰ একবচনত প্ৰাকৃত কিস্ = ঞ. কিস্, কিহ হয় (হেমচ ৩।৬৮)। 'তেম'ৰ 'অ' লোপ হলে আৰু তাত অসমীয়া ৭মী বিভক্তি 'তে' যোগ হলে অসমীয়া 'তেন্তে' শব্দ পোৱা যায় (হে. ৪।৪০১)। এম, তেম আদিত স্বাৰ্থিক ণ (বা অন) যোগ কৰিলে এমন (this sort of), এমনে (in this way), তেমন, তেমনে আদি পু. অসমীয়া শব্দ পোৱা যায়।

২। অন্যান্য ক্ৰিয়াবিশেষণ

(Other adverbs)

৩৪০। ইয়াৰ বাহিৰে সংজ্ঞা, কৃদন্তু, সংখ্যাবাচক আৰু বিশেষণ শব্দৰ পৰা ওলোৱা বহুত ক্ৰিয়াবিশেষণ আছে। সিবিলাকৰ আভাস তলত দিলো। ইয়াত দেখা যাব যে প্ৰায় ক্ৰিয়াবিশেষণেই সংজ্ঞা, বিশেষণ আদিৰ ৭মী বিভক্তিয়ুক্ত পদ। সংজ্ঞা, বিশেষণ আদিৰ পাচত 'কৰি' বা 'কৈ' শব্দ যোগ কৰিও ক্ৰিয়াবিশেষণৰ কাম কৰা হয়; যেনে, ভালকৈ পঢ়িবা।

(ক) কালৰাচক ক্ৰিয়াবিশেষণ (Adverbs of time)

ততালিকে (স. তৎকালিকে instantly, immediately : lit. at that moment)।

তিতকালে (স. তৎকালে instantly)।

আজি (স. অজ, প্ৰা. অজ্জ to-day)।

আধাকে (স. অত্যন্তিকৈ, প্ৰা. অন্তমুহিকৈ (?) coming in quick succession)।

কালি (স. কল্যাং, কল্লি, tomorrow অপভ্ৰংশ কল্লে, কল্লি, yesterday)।

পৰহি (স. পৰঃ+ধ্বস্, অপভ্ৰ. পৰসহ্ day before yesterday or day after tomorrow)।

তুৰন্তে (স. তুৰ্ণম্ **quickly, speedily** প্রা. তুৰম্তো, তুৰৰম্তো) ।

বিয়লি (স. বিকালঃ, প্রা. বিআলো **afternoon**) ।

আগে, আগেয়ে (স. আগ্ৰে, অপভ্ৰ. অগ্গই **in front of, before**) ।

পাচে, পিচে (পাছে, পিছে) (স. পশ্চাৎ, পশ্চে, অপভ্ৰ. পচ্ছই **at the back of, behind, later** : § ৪০৬ দেখা) ।

নিতৌ (স. নিত্যম্, প্রা. নিন্তম্ **every day, often**) ।

পুনৰায় (স. পুনৰ্হি, প্রা. পুণেৰইং **again** : § ৪০৭) ।

ফিৰ (স. পুনৰ্ again) ।

বাবে বাৰে (স. বাৰম্বাৰম্ **again and again**) ।

লাহে লাহে (স. লাস্তম্ লাস্তম্, প্রা. লাসং লাসং **lit dancing ; slowly**) ।

সদা, সদাই (স. সদা, সদাহি **always**) ।

সজো, সধো, সাজহতে (স. সঙ্গম্, বৈ. সঙ্গশিত্ **for the present**) ।

সোনকালে (স. সমকালম্ **in equal time ; soon**), ইত্যাদি ।

তৎসম শব্দ, যেনে, কদাচিৎ, কদাপি, তৎকাল, তৎক্ষণাৎ (তৎক্ষণম্),
অকস্মাৎ, হঠাৎ, পূৰ্বে, শীঘ্ৰে, ধীৰে, ক্ৰুচিৎ ইত্যাদিও ব্যৱহৃত হয় ।

(খ) স্থানবাচক ক্ৰিয়াবিশেষণ (Adverbs of place)

বাইজে (স. বাহ্যে, প্রা. বাজ্জে **external, exterior** : § ৪০৬) ।

পাৰে, সিপাৰে (স. পাৰে **on the opposite bank**) ।

পাজৰে (স. প্র + √চৰ্, প্রা. পজ্জৰএ **at a distance**) ।

পাশে (স. পার্শ্বে **by the side of** : § ২৭৬ দেখা) ।

বাহিৰে (স. বহিস্, প্রা. বাহিৰএ **outside** : § ৪০৬) ।

ভিতৰে (স. অভ্যন্তৰে, প্রা. অস্তিতৰে **in the interior, inside**) ।

উপৰে, ওপৰত (স. উপৰি **above**) ।

নীচে (স. নীচৈস্ **beneath, below, down**), ইত্যাদি ।

তৎসম অন্ত্ৰ, সৰ্বত্ৰ, যত্ৰ, তত্ৰ আদিও চলে ।

(গ) লক্ষণবাচক ক্ৰিয়াবিশেষণ (Adverbs of manner)

একলে, অকলে (§ ৩৩৭ ; **alone**).

জানো } [স. জ্ঞাতম্, √জ্ঞা ; প্রা. জানিউম্ known ; অ. জানো I
জন্ম } doubt I know : জান্ খাতু ; জানোৱা = জানো + ৱা । স.
জানোৱা } জানামি, অপভ্র. জানউম্ (হেমচ. ৪।৩৯১) ; I know , অ.
জানোঁ] ।

হেনো }
হুন্ } (স. ঈদৃশঃ, § ৪০৬াক ; as if) ।

বিলগে } (স. বি + লগ্, অপভ্র. বিলগ্গি separate, adv.
বেলেগে } separately) ।

বেগাই }
বেগতে } (স. বেগঃ speed ; বেগে with speed) ।

ভালে ভালে, }
ভালেতো } (স. ভদ্রকে ; অপভ্র. ভল্লএ ; well ; বৈদিক ভল indeed) ।
ভালেহে }

বৰ (স, বড় ; great, large অপভ্র. বড্ডা) ; ইত্যাদি ।

তৎসম শব্দ অধিক, অত্যন্ত, নিবন্তৰে, পৰস্পৰ আদিও ব্যৱহৃত হয় ।

(ঘ) ইচলামিক ক্রিয়াবিশেষণ (Adverbs of Arabic and Persian origin)

জৰুৰ (immediately), জলদি (quickly), আন্তে আন্তে (ৰাস্তে ৰাস্তে (slowly), খালি (only), খাতিৰে (owing to, on account of), বদলে, বদলি (in exchange for), বাবে (বাবে on account of)
•আদি অসমীয়াত প্রচলিত আছে ।

(ঙ) দেশজ ক্রিয়াবিশেষণ

লেখিয়া (-আ) (ছুটীয়া লাকিআ, like, this sort of), আকৌ (খা. নাকৌ, again), দেই (ছুটীয়া দেই now) আদিও অসমীয়াত প্রচলিত আছে ।

অষ্টাদশ আধ্যা

ক্ৰিয়া (Verb)

ধাতু (Root)

৩৪১। ধাতু (Root)

গমন, কম্পন, চলন আদি অৰ্থবোধক শব্দৰ নাম ক্ৰিয়া (verb)। ইসৰৰ প্ৰকৃতি (crude form)ৰ নাম ধাতু (root)। যেনে, হ, যা, কৰ্, ইত্যাদি। অসমীয়া ক্ৰিয়াৰ অনুজ্ঞাৰ (দ্বিতীয় পুৰুষ একবচনৰ) আকৃতিয়ে ধাতুৰো আকৃতি। যেনে, তই কাম কৰ—ইয়াত ‘কৰ্’ এই শব্দ অনুজ্ঞাবোধক ক্ৰিয়া (verb)। ই ধাতুৰো আকৃতি অৰ্থাৎ ইয়াত ধাতুটোৰ নাম ‘কৰ্’। ধাতুৰ আকৃতি একে থাকে, কিন্তু ক্ৰিয়াৰ আকৃতি বিভক্তি যোগত লবচৰ হয়; যেনে, কৰোঁ, কৰিলো, কৰিম ইত্যাদি ক্ৰিয়া আৰু ইবিলাকৰ ধাতু কৰ্। ধাতুত যি বিভক্তি যোগ হয় তাৰ নাম ক্ৰিয়া-বিভক্তি (verbal affix)।

১। মৌলিক ধাতু (Primary Roots)

৩৪২। তৎসম, তদ্ভৱ আৰু দেশজ ধাতু

মূল ধাতু তিনি বিধ—তৎসম, তদ্ভৱ আৰু দেশজ (§ ২১০)। তৎসম ধাতু অসমীয়াত অতি কম। এনে ধাতু অৱশ্যে লিখা ভাষাত কিছু পৰিমাণে পোৱা যায়; যেনে, পূজ্, চিন্ত্, পীড়্, গণ্, বচ্ ইত্যাদি। কিন্তু সৰহভাগ অসমীয়া ধাতুই তদ্ভৱ ধাতু। যদিও বহুত তদ্ভৱ ধাতুৰ স্বৰ-বিকৃতিৰ নিয়মে মূল সংস্কৃত ধাতুৰ পৰা অল্প পৰিবৰ্তন ঘটিছে তথাপি সিহঁত সংস্কৃতৰ পৰা নামিছে বুলি অনায়াসে ধৰিব পাৰি, কিয়নো সিহঁতৰ গঢ় মূল সংস্কৃতৰ পৰা বেচি লবচৰ হোৱা নাই। তেনে ধাতুক সিদ্ধ ধাতু (§ ২১০) বুলিব পাৰি। যেনে. কৰ্ (do), স. কৃ; ঘূৰ্ (to turn), স. ঘূৰ্ণ্; হাঁহ্ (to laugh), স. হস্ ইত্যাদি সিদ্ধ ধাতু। আন কিছুমান তদ্ভৱ ধাতু সংস্কৃতৰ পৰা আদিতো আহিলেও সিহঁত

বাস্তৱিকে সংস্কৃতৰ পৰা নামিছে বুলি হঠাতে চিনিব নোৱাৰি। সিবিলাকক সাধ্যমান ধাতু বুলিব পাৰি; যেনে, ফাল্ (to split), স. পাট্ ; উঘাল্ (to uproot), স. উৎ + √ঘট্ ; পাহৰ্ (to forget), স.—প্র + √শ্বৰ্ ; পোৰ্ (to burn), স. √প্লুৰ্ ; সাজ্জোৰ্ (to tie together) স. সম্ + √ঘট্ ; বহ্ (to sit), স. উশ + √বিশ্ বা √বিশ্ ; ভুল্ (to forget), স. বি + √হ্লল, ইত্যাদি। দেশজ ধাতু অতি কম; যেনে, বমলিয়া (to make a collective cawing noise in flying overhead), নগা—বমলা (to gather as cloud)। এইবিলাক মৌলিক ধাতু (Primary roots)।

৩৪৩। তদ্ভৱ ধাতুৰ মূল (Origin of Tadbhava roots)

তলত লিখা কাৰণে অসমীয়া তদ্ভৱ ধাতুৰ আকৃতি সংস্কৃতৰ পৰা লৰচৰ হয় :—

- (১) স্বৰ-বিকৃতিৰ নিয়মে বৰ্ণ-পৰিবৰ্তন (phonetic degeneration)।
- (২) সংস্কৃত বিভক্তি অসমীয়া ধাতুত বক্ষণ (assimilation of Sanskrit class-suffixes)।
- (৩) সংস্কৃত গণৰ অসমীয়াত পৰিবৰ্তন (change of Gana or class)।
- (৪) বাচ্য পৰিবৰ্তন (change of voice)।

৩৪৪। বৰ্ণ পৰিবৰ্তন (Phonetic degeneration)

সংস্কৃত ধাতু প্ৰাকৃতৰ মাজেদি বা আন বকমে প্ৰাকৃতিক ভাষালৈ নামোতে সাধাৰণতঃ স্বৰ-বিকৃতিৰ নিয়মে সিহঁতৰ অঙ্গৰ পৰিবৰ্তন ঘটে। এই পৰিবৰ্তন বিশেষকৈ আদি আৰু অন্ত্য বৰ্ণত ঘটে। সংস্কৃত ভ্ৰাদি, দিবাদি আদি গণ-বিলাকৰ নিজ নিজ প্ৰত্যয় যোগ হওঁতে ধাতুৰ অন্ত্য বৰ্ণ মাজত পৰে আৰু সন্ধি বা স্বৰ-বিকৃতিৰ নিয়ম অনুসাৰে সেই মাজত পৰা ব্যঞ্জনৰ পৰিবৰ্তন বা লোপ হয়। যেনে, সংস্কৃত ‘চি’ ধাতু; তাত স্বাদিগণীয় প্ৰত্যয় ‘লু’ যোগ কৰিলে ‘চিলু’ (চিনো) হয় আৰু তাৰ পিচত লট্ তি যোগ কৰিলে ‘চিনোতি’ হয়। প্ৰাকৃতত ‘চিনোতি’ৰ ঠাইত চিণই আৰু অসমীয়াত ‘চিঙে’ (he plucks) অৰ্থাৎ ‘লু’ৰ ঠাইত ‘ঙ’ হয় আৰু ধাতুটো ‘চিঙ্’ হয়। সেই দৰে স. ‘কৃষ্’ ধাতু (to plough) ; তাত ভ্ৰাদিগণীয় ‘অ’ প্ৰত্যয় যোগ হলে ‘কৰ্ষ’ হয় আৰু তাৰ পাচত লট্ তি যোগ কৰিলে কৰ্ষতি (he ploughs) হয় আৰু প্ৰাকৃতত

কড়ুই, কবিসই আৰু অসমীয়াত 'কঢ়ায়' হয়। সেইদৰে স. 'প্ৰচ্ছ' ধাতু (to ask), পৃচ্ছতি (তুদাদিগণীয়), প্ৰা. পুচ্ছদি, পুচ্ছই, অসমীয়া পুছে (পুচ্ছ ধাতু): স. √নৃত্ (to dance), নৃত্যতি (দিবাদি গণীয়), প্ৰা. নচ্ছই, অ. নাচে (নাচ্ ধাতু); স. √মস্থ (to churn), মথ্নাতি (ক্ৰাদিগণীয়), প্ৰা. মংথই, অ. মথে (মথ্ ধাতু); স. √পিষ্ (to grind), পিনষ্টি (কধাদিগণীয়), প্ৰা. পীসই, অ. পিহে (পিহ্ ধাতু); স. √অস্ (to be), অস্তি (অদাদিগণীয়), প্ৰা. অথি, আসি, অ. আছে (আচ্ ধাতু), ইত্যাদি। ধাতুৰ আদিতৈ থাকা ব্যঞ্জনবৰ্ণৰ কদাচিত হে পৰিবৰ্তন হয়; যেনে, স. √ঘট্ (to shape), প্ৰা. ঘটেই, গড়েই অ. গড়ে (গঢ্ ধাতু)। উপসৰ্গ যোগ হলে আদি ব্যঞ্জন বৰ্ণ শব্দৰ মাজত পৰে। তেতিয়া সেই মধ্যস্থতী ব্যঞ্জনৰ পৰিবৰ্তন বা লোপ হয়। যেনে. স. উদ্ + √গৃ (to spit out), প্ৰা. ওগ্গালই, অস. ওকালে (ওকাল্ ধাতু), স. সম্ + √ভৃ (to remember, to call to mind), প্ৰা. সম্ভৰ, সম্ভল, অস. চম্ভাল্, ইত্যাদি। কেতিয়াবা কেৱল একব্যঞ্জনযুক্ত শব্দৰ ব্যঞ্জনবৰ্ণৰ পৰিবৰ্তন ঘটে; যেনে, স. √ভূ (to be) ভৱতি, প্ৰাকৃত ছবই, হোই, অস. হয় (হ ধাতু)। সেইদৰে সংস্কৃত মূল ধাতুৰ স্বৰবৰ্ণৰো পৰিবৰ্তন ঘটে; যেনে, স. √অৰ্হ্ (to worship), অৰ্হতি, প্ৰা. অৰিহই, অস. অৰিহে (অৰিহ্ ধাতু); স. উৎ + √স্থা (to rise), উত্তিষ্ঠতি, প্ৰা. উট্ঠই, অস. উঠে (উঠ্ ধাতু); স. √ছুপ্ (to touch), ছুপতি, প্ৰা. ছিৱই, অস. ছোৱে (ছো ধাতু), ইত্যাদি। স্বৰ-বিকৃতিৰ নিয়ম ওপৰত দেখা (§§ ৯৭-১০৮)।

৩৪৫। সংস্কৃত গণৰ বিশেষ প্ৰত্যয় অসমীয়া ধাতুত বৰ্ণন

(Assimilation of Sanskrit class-suffixes)

সংস্কৃত ধাতুবিলাক ১০ শ্ৰেণী বা 'গণ'ত বিভক্ত। প্ৰতি গণৰ বিলগ বিলগ বিশেষ প্ৰত্যয় আছে। লট্ (Present), লোট্ (Imperative), লঙ্ (Imperfect) আৰু বিধিলিঙ্ (Potential) — এই চাৰি বিভক্তিত নিম্নলিখিত প্ৰত্যয় হয়।

(১) ভূদিগমীয় ধাতুৰ উত্তৰ ‘শপ্’; যেনে, ভূ + শপ্ (=অ) + তি = ভৱতি (exists)।

(২) অদাদিগমীয় ” ” ‘শপ্’; যেনে, অদ + শপ্ (=০) + তি = অত্তি (eats)।

(৬) হৃদাদিগমীয় ” ” ‘শ্লুঃ’; যেনে, হৃ + শ্লুঃ (=দ্বিঃ) + তি = জুহোতি (sacrifices)।

(৪) দিবাদিগমীয় ” ” ‘শ্যন্’; যেনে, দিৰ্ + শ্যন্ (=য) + তি = দীৰ্য্যতি (shines)।

(৫) স্বাদিগমীয় ” ” ‘শ্লু’; যেনে, স্নু + শ্লু (=নু) + তি = স্ননোতি (bathes)।

(৬) তুদাদিগমীয় ” ” ‘শ’; যেনে, তুদ্ + শ (=অ) + তি = তুদতি (strikes)।

(৭) কধাদিগমীয় ” ” ‘শ্লম্’; যেনে, কধ্ + শ্লম্ (=ন) + তি = কধ + ন + ধ্ + তি = কধন্ধি (holds up) ;

(৮) তনাদিগমীয় ” ” ‘উ’; যেনে, তন্ + উ + তি = তনোতি (spreads)।

(৯) ক্ৰাদিগমীয় ” ” ‘শ্ৰা’; যেনে, ক্ৰী + শ্ৰা (=না) = ক্ৰীণাতি (buys)।

(১০) চূৰাদিগমীয় ” ” ‘গিচ্’; যেনে, চূৰ্ + গিচ্ (=গি = ই = অ (এ)) + তি = চোৰি + তি = চোৰ্ + অ + তি = চোৰয়তি (steals)।

আন কাল অৰ্থাৎ লিট্, লুঙ্ আদিত গণসৰৰ এই বিশেষ প্ৰত্যয় নহয়। কেৱল সেই সেই কালৰ বিশেষ প্ৰত্যয় যোগ হোৱাৰ পাচত শুদ্ধা ধাতুতে বিভক্তি যোগ কৰি ধাতুৰ ৰূপ কৰা হয়। যেনে, স. পত্ ধাতু (to fall লিট্ ‘অ’ = পপাত। প্ৰাকৃতত কেতিয়াবা সংস্কৃত গণৰ বিশেষ প্ৰত্যয় যোগ কৰা হয় আৰু এই যোগত লক্ষ পৰিবৰ্তিত ধাতুটোকে এটা মূল ধাতুৰূপে গণ্য কৰি তাৰ সকলো কালতে ৰূপ কৰা হয়। প্ৰাকৃতিক ভাষাবিলাকত প্ৰায় সদা সৰ্বদা এইদৰে সংস্কৃত গণৰ বিশেষ প্ৰত্যয় ধাতুটোত বন্ধা কৰি আৰু তাকে মূলধাতু স্বৰূপে গণ্য কৰি ৰূপ কৰা হয়। যেনে, অস. কিন্ (to purchase), প্ৰা. কিণ্, স. ক্ৰী; ইয়াত সংস্কৃত ক্ৰ্যাদিগমীয় ধাতুৰ বিশেষ প্ৰত্যয় ‘না’ প্ৰাকৃত আৰু অসমীয়া মূল ধাতুত বন্ধিত হৈছে। অস. কিনে

(he purchase) প্রা. কিণেই (কাৰ্ভা. ৭১২৭). স. ক্ৰীণাতি । তেনেকৈ অস. বুজ্ বা বুঝ্ (to understand), প্রা. বুজ্জ্, স. বুধ্ । ইয়াত দিবাদিগণীয় য প্রত্যয় যুক্ত থকাৰ নিমিত্তে ‘ধা’ৰ ঠাইত প্রাকৃতত ‘জ্’ আৰু অসমীয়াত ‘জ’ হৈছে । যেনে, স. বুধ্যতি (understands), প্রা. বুজ্জাই (হেমচ. ৪১২১৭), অস. বুজে । অস. ভুজ্জ (to eat, to enjoy), প্রা. ভুম্জ্, স. ভুজ্ । ইয়াত ৰুধাদিগণীয় ‘ন’ প্রত্যয়ৰ ঠাইত প্রাকৃতত ‘ম’ আৰু অসমীয়াত ‘ঞ’ হৈছে ; যেনে, স. ভুনক্তি, ভুঙক্তে, প্রা. ভুম্জাই (হেমচ. ৪১১১০), অস. ভুঞ্জে (he eats) । এই নিয়ম প্রাকৃতিক ভাষাবিলাকত প্রায় সদাই খাটে বুলি ভাবিবৰ আৰু এটি কাৰণ আছে । প্রায় সকলো প্রাকৃতিক ভাষাই অপভ্রংশৰ মাজেদি নামিছে আৰু অপভ্রংশ প্রাকৃতত সংস্কৃতত ব্যৱহৃত নোহোৱা গণৰ বিশেষ প্রত্যয়ো কতিয়াবা পোৱা যায় । যেনে, স. জ্ঞয়তে (is head), অপভ্র. জুগ্গই, জুগ্গজ্জই ; স. জ্ঞয়ন্তে, অপভ্র. প্রাকৃত জুগ্গজ্জন্তি ; অস. জুনা যায় ; স. জ্ঞাহা, অপভ্র. জুগ্গিউণ (হেমচ. ৪১২৪১), সোউণ, অস. জুনি । ইয়াত সংস্কৃত ‘ন’ প্রত্যয় সংস্কৃত ধাতুটোত ব্যৱহৃত নহলেও অপভ্রংশত হৈছে । সেইদৰে, স. হুয়তে (হু ধাতু to worship), অপভ্র. হুগ্গিজ্জএ (হেমচ. ৪১২৪২) ; স. জ্ঞায়তে (জ্ঞা ধাতু to know), প্রা. জাগীঅই ; স. জ্ঞাহা, অপভ্র. জাগিউণ (হেমচ. ৪১৭) ; স. জ্ঞায়ন্তে, অপভ্র. জাগিজ্জন্তি, অস. জানা যায় (it is known) ; স. জ্ঞাপয়তি, প্রা. জাণাৱেই (হেমচ. ৩১৪৯), অস. জানাৱে, জনায়, জানায় (he causes to know) । হিন্দী, অসমীয়া আদি প্রাকৃতিক ভাষাত এই নিয়ম তাতো বেচি ।

৩৪৬। গণ-পৰিবৰ্তন (Change of class)

সংস্কৃত ১০ গণৰ চিন প্রাকৃতত প্রায় নোহোৱা হ'ল আৰু প্রাকৃতিক ভাষাবিলাকত একেবাৰে তাৰ চিন মৰিল । সংস্কৃত ভূদি, তুদাদি আৰু চুৰাদিগণীয় (বা প্রথম, ষষ্ঠ আৰু দশম গণৰ) ধাতুই অত্যন্ত অধিক । আন আন গণৰ ধাতু বিৰল । প্রাকৃতত কেৱল তুদাদি বা ভূদি আৰু চুৰাদি-গণীয় ধাতুহে তিষ্ঠিল, কিয়নো এই গণবিলাকৰ ধাতু সংখ্যাত বেছি হোৱাৰ বাবে সচৰাচৰ সিহঁতৰ ব্যৱহাৰ কৰিব লগীয়া হৈছিল । আন গণৰ ধাতু সংখ্যাত কম বুলি সিহঁতৰ ব্যৱহাৰ কাচিৎ হৈছিল আৰু শেষত সিবিলাকৰ

আকৃতিৰ কথা এক বকম পাহৰণ পৰিল। এনেকৈ আন গণৰ আকৃতি প্ৰায় লোপ হ'ল। সংস্কৃত দ্বিতীয় আৰু তৃতীয় গণৰ বিশেষ একো পৰিবৰ্তন হোৱা স্বাভাৱিক নহয়, কিয়নো সেই দুই গণৰ বিশেষ প্ৰত্যয় এক বকম নাই। কিন্তু সংস্কৃত ৪র্থ, ৫ম, ৭ম, ৮ম আৰু ৯ম গণৰ ধাতু প্ৰাকৃতত উক্ত কাৰণে ৬ষ্ঠ (বা ১ম) আৰু ১০ গণত পৰিণত হ'ল। এই পৰিবৰ্তনৰ কাৰণ তলত লিখা দুটি হ'ব পাৰে।

(ক) সংস্কৃত ৪র্থ গণৰ 'য', পঞ্চম গণৰ 'লু', ৭ম গণৰ 'ন', ৮ম গণৰ 'উ' আৰু ৯ম গণৰ 'না' প্ৰাকৃতত আৰু সচৰাচৰ প্ৰাকৃতিক ভাষাত প্ৰথম, ষষ্ঠ বা দশম গণৰ সাধাৰণ প্ৰত্যয় 'অ'ত পৰিণত হয়। যেনে, চতুৰ্থ বা দিবাদিগণীয় শুব্ (to dry) ধাতুৰ উত্তৰ 'য' আগম হ'লে 'শুযা' হয় আৰু তাত লট্ তি যোগ হ'লে শুযাতি হয়। প্ৰাকৃতত এই ধাতু 'সুস্' হয় আৰু বৰ্তমান কালত তৃতীয় পুৰুষ একবচনত সুসই হয় (হে. ৪।২৩৬)। অসমীয়াত এই ধাতু 'শোষ্' হয় আৰু বৰ্তমান কালৰ তৃতীয় পুৰুষ একবচনত 'শোষে' হয়। সেইদৰে পঞ্চম গণৰ তক্ষ্ ধাতু (to cut, to wound), লট্ তি = তক্ষোতি। প্ৰাকৃতত এই ধাতু তচ্ছ, চচ্ছ আৰু বৰ্ত. কাল এযাৰ ১ব.ত তচ্ছই, চচ্ছই হয় (হেম. ৪।১৯৪) আৰু অসমীয়াত চাচ্ ধাতু—চাটে হয়। সপ্তম গণৰ পিৰ্ ধাতু (to grind), লট্ তি = পিনষ্টি, প্ৰাকৃত গীসই (পিস্ ধাতু, হেম. ৪।১৮৫), অস. পিহে (পিহ্ ধাতু)। অষ্টম গণৰ কৃ ধাতু (to do), লট্ তি = কৰোতি, প্ৰা. কৰই (কৰ্ ধাতু), অস. কৰে (কৰ্ ধাতু)। নবম গণৰ মৃদ্ ধাতু (to press), লট্ তি = মৃদ্নাতি, প্ৰা. মড্ডই, মলই (মড্, মল্ ধাতু, হেম. ৪।১২৬), অ. মলে (মল্ ধাতু)। ইয়াত লু, ন, উ আৰু না-ৰ ঠাইত 'অ' হৈছে।

(গ) সংস্কৃত দিবাদি, স্বাদি, কধাদি, তনাদি, আৰু ক্ৰ্যাদিগণৰ প্ৰত্যয় যথাক্ৰমে য, লু, ন, উ আৰু না ধাতুত যোগ কৰি আৰু তাৰ পিচত আৱশ্যক মতে শেষৰ স্বৰ অৰ্থাৎ উ বা আ-ৰ ঠাইত 'অ' যোগ কৰি প্ৰাকৃতৰ ধাতু সিদ্ধ কৰিব পাৰি। যেনে, স্বাদিগণীয় ধৃ ধাতু (to shake); সংস্কৃতত উক্তগণৰ প্ৰত্যয় 'ভৃ' যোগ কৰিলে 'ধুহু' হয় আৰু লট্ তি যোগ কৰিলে ই ধূনোতি হয়। প্ৰাকৃত 'লু' প্ৰত্যয় ধাতুটোত ভুক্ত ৰাখিলে আৰু 'লু'ৰ উকাৰৰ ঠাইত ষষ্ঠ গণৰ প্ৰত্যয় 'অ' যোগ

কৰিলে তুদাদিগণীয় 'ধৃণ' ধাতু হয় আৰু তাত বৰ্তমান কালৰ ওয় পুৰুষৰ একবচনৰ বিভক্তি 'এ' (=ই) যোগ কৰিলে 'ধৃণই' হয়। অসমীয়াত ই 'ধৃন্' ধাতু হয় আৰু বৰ্তমান কালৰ ওয় পুৰুষ একবচনত 'ধৃনে' হয়। আকৌ সংস্কৃত কথাদিগণীয় ভুজ্ (to eat) ধাতুত 'ন' যোগ কৰিলে ভূন্জ্ আৰু লট তি, তে যোগত ভূনক্তি, ভুঙ্তে হয়। প্রাকৃতত 'ন' বন্ধ কৰি আৰু 'অ' যোগ কৰি ভুম্জ্ ধাতু সিদ্ধ কৰা হয় আৰু বৰ্তমান কাল ওয় পুৰুষৰ ১ বচনত ই 'ভুম্জই' হয়। অসমীয়াত সেইদৰে ভুঞ্জ্ ধাতু আৰু বৰ্তমান কাল ওয় পূ. ১ ব.ত ভুঞ্জে হয়। সংস্কৃত তনাদি তন্ ধাতু (to spread), লট্ তি=তনোতি; স. তট্ (to rise), তটতি, প্রাকৃত তডই, তণই (হেমচ. ৪১১৩৭), অস. তৰে, তনে (তৰ, তন্ ধাতু) হয়। সেইদৰে ক্ৰাদিগণীয় ক্ৰী ধাতু (to buy), লট্ তি=ক্ৰীণাতি, প্রা. কিনই (হেমচ. ৪১৫২), অস. কিনে (কিন্ ধাতু)।

(গ) অকল সেইয়ে নহয়। প্রাকৃততে ১০ম গণৰ বিশেষ প্রত্যয়ো ষষ্ঠ গণৰ প্রত্যয়ত পৰিণত হোৱা সময়ে সময়ে দেখা যায় অৰ্থাৎ দশম গণৰ 'এ' প্রত্যয় ষষ্ঠ (বা প্রথম) গণৰ 'অ' প্রত্যয় হয় (ব. ৭৭৫, ৩৩; হেমচ. ৩১৪৯, ১৫৮)। তেনেকৈ আকৌ ষষ্ঠ গণৰ 'অ' প্রত্যয়ো দশম গণৰ 'এ' প্রত্যয়ত পৰিণত হয়। যেনে, স. পঠতি (পঠ্ ধাতু he reads), প্রাকৃত পঢ়ই আৰু তাৰ ঠাইত (দশম গণৰ) পঢ়েই হয়; স. পশ্যতি (he sees), প্রা. পেচ্ছই, পেচ্ছই; স. হাসতি (he laughs) প্রা. হসই, হসেই, হসএ—ষষ্ঠ গণৰ পৰা দশম গণলৈ পৰিবৰ্তন। সেইদৰে দশম গণৰ পৰা ষষ্ঠ গণলৈ পৰিবৰ্তন—যেনে, পাটয়তি (he splits), প্রা. ফাডেই হয় আৰু তাৰ ঠাইত 'ফাড়ই', 'ফালই' হয়; স. কথয়তি (he speaks), প্রা. কহেই আৰু তাৰ ঠাইত কহই (হেমচ. ৪১২, ২৬৭) ইত্যাদি। হিন্দী, বঙ্গালী, অসমীয়া আদি প্রাকৃতিক ভাষাত এই নিয়মে চৰম সীমা পোৱা দেখা যায়। তাত প্রাকৃতৰ ষষ্ঠ (বা প্রথম) আৰু দশম গণ বুলি যি ছটা গণ আছিল সিও লোপ হৈ কেৱল এটা অৰ্থাৎ তুদাদি (বা ভূদাদি) গণহে থাকিল।

(ঘ) এইদৰে সংস্কৃতৰ ১০টা গণ প্রাকৃতত কেৱল দুটাত পৰিণত হল আৰু প্রাকৃতৰ সেই দুটাও গৈ প্রাকৃতিক ভাষাবিলাকত কেৱল এটা গণ হৈ বুল। যেনে, অ. হয় বা হৱে (is, exists)=প্রাকৃত হোই, হোৱই, স. ভৱতি; অ. উপজে বা ওপজে (is born)=প্রা. উপজেই, স.

উপজায়তে ; অ. ঘূৰে (turns)=প্রা. ঘোৰই, স. ঘূৰ্ণতে ; অস. বৰিষে (it rains)=প্রা. বৰিসই, স. বৰ্ষতি ; অ. মৰিষে (pardons)=প্রা. মৰিসই, স. মৰ্ষতে ; অ. সৰে (falls off)=প্রা. সৰএ, স. সৰতি ; অ. মৰে (dies)=প্রা. মৰএ, স. ত্ৰিয়তে ; অ. ভৰে (fills)=প্রা. ভৰই, স. বিভৰ্তি, ভৰতি ; অ. লয় (takes)=প্রা. লহই, স. লভতে ; অ. গুথে (strings or weaves together)=প্রা. গুফই বা গুত্থেই, স. গ্ৰন্থতি বা গুশ্ফতি ; অ. হৰে (steals)=প্রা. হৰই, স. হৰতি ; অ. উঠে (rises)=প্রা. উঠ্ঠই, স. উত্তিষ্ঠতি ; অ. আফালে (strikes against)=প্রা. আফ্ফালই, স. আফ্ফালয়তি ; অ. স্মৰে (remembers) প্রা. = স্মৰায়েই, স্মৰই, স. স্মৰতি ; অ. গায়, গারে (sings)=প্রা. গাই, গাঅই, স. গায়তি ; অ. খায়, খারে (eats)=প্রা. খাই, খাঅই, স. খাদতি ; অ. বিকে (sells)=বিকই, স. বিক্ৰীণাতি ; অ. বেচে (encircles)=প্রা. বেড়্চই, স. বেষ্ঠতে ; অ. থাকে (stays)=প্রা. থকই, স. থকতি ; অ. পিন্ধে (wears)=প্রা. পিংধই, স. অপিদধাতি ; অ. গুয়ায় (shines)=প্রা. সুহই, স. শোভতে ; অ. পিএ (পিয়ে), পিয়াৰে (drinks)=প্রা. পিঅহই, পিঅয়ই, পিঅই, স. পিবতি ; অ. দেখে (sees)=প্রা. দেখ্খই, দেখ্খএ, স. দৃশ্ণতে ; অ. ৰাজে (paints)=প্রা. ৰজ্জতে, স. ৰজ্জতি, ৰজতে (ৰজ্যতে). ইত্যাদি।

৩৪৭। বাচ্য পৰিবৰ্তন (Change of voice)

ঋপৰ উদাহৰণৰ পৰা দেখা যাব যে দিবাদিগণীয় ধাতুৰ সাধাৰণ প্ৰত্যয় ‘য’ আৰু কৰ্মবাচ্যৰ ‘য’ প্ৰত্যয়ে আৰু এটি গোলমাল লগাইছিল। উভয় প্ৰত্যয়ে একেৰকম হোৱাৰ কাৰণে আৰু প্ৰাকৃতত দিবাদি আৰু আন গণৰ ধাতু ষষ্ঠ বা দশম গণত পৰিবৰ্তিত হোৱাৰ কাৰণে সংস্কৃত কৰ্তৃ আৰু কৰ্ম উভয় বাচ্যৰ ধাতুকে এক গণত (ষষ্ঠ গণত) কৰ্তৃবাচ্যৰ ধাতু স্বৰূপে ধৰা হৈছিল। যেনে, স. পা ধাতু (to drink) কৰ্তৃবাচ্যত পিবতি আৰু কৰ্ম বাচ্যত পীয়তে হয় (লট্ বিভক্তিত)। প্ৰাকৃতত ‘পিবতি’ৰ ঠাইত পিঅই আৰু ‘পীয়তে’ৰ ঠাইত পিজ্জই, পিঅঅই, পিঅয়ই হয়। অসমীয়াত শেবোক্ত আকৃতিৰ পৰা অৰ্থাৎ কৰ্মবাচ্যৰ ৰূপৰ পৰা ‘পিয়ে’ হয়। কিন্তু এই ‘পিয়ে’ শব্দ কৰ্তৃবাচ্যৰ বুলি গণ্য হয়। সেইদৰে সংস্কৃত লগ্ ধাতু (to adhere, to

stick to) কৰ্তৃবাচ্যে লট বিভক্তিত লগতি, প্রা. লগই আৰু কৰ্মবাচ্যত লগ্যাতে, প্রা. লগ্গএ হয়। শেৰোক্ত ৰূপ লগ্গএৰ পৰা অসমীয়া লাগ্ ধাতু, বৰ্তমান ওয় পুৰুষ একবচনৰ ৰূপ 'লাগে' আহিছে। কৰ্তৃবাচ্যৰ 'লগই' ৰূপৰ পৰা 'লাগে' অহা নাই, কিয়নো তাৰ আকাৰ তাৰ পৰা পোৱা নাযায়; তাৰ পৰা 'লগে' শব্দহে পোৱা যায়। অসমীয়া—'দেখে' (sees), প্রা. দেক্খএ স. 'দৃশ্যতে'ৰ (কৰ্মবাচ্যৰ) পৰা আহিছে, কৰ্তৃবাচ্যৰ 'পশ্যতি'ৰ পৰা নহয়। অ. দিয়ে, দেই (gives) বোধকৰো স. দায়তে (কৰ্মবাচ্য), প্রা. দিয়াতে, দিচ্ছইৰ পৰা ওলাইছে, স. দদাতিৰ পৰা নহয়। উপৰত দিয়া কাৰণৰ পৰা জানিব পাৰি যে বাচ্য পৰিবৰ্তনো প্ৰাকৃতিক ভাষাৰ ধাতুৰ পৰিবৰ্তনৰ এটি কাৰণ।

২। ঔপাদিক বা দ্বিতীয় স্তৰৰ ধাতু (Secondary roots)

৩৪৮। ওপৰত যিবিলাক ধাতুৰ কথা কোৱা হল সেইবিলাক মৌলিক ধাতু (primary roots)। মৌলিক ধাতুবিলাকৰ আকাৰ পৰিবৰ্তনত বা সংমিশ্ৰণত আন কিছুমান ধাতু পোৱা যায়। সিবিলাকক ঔপাদিক বা দ্বিতীয় স্তৰৰ ধাতু (secondary roots) বুলিব পাৰি। সিহঁতক তিনি ভাগত শ্ৰেণীবদ্ধ কৰিব পাৰি :—

(১) পাচনী বা গিজন্ত ধাতু (Casual roots)।

(২) নামধাতু (Denominative roots)।

(৩) মিশ্ৰ ধাতু (Compound roots)।

৩৪৯। পাচনী ধাতু (Casual roots)

আন প্ৰাকৃতিক ভাষাৰ দৰে অসমীয়াতো একে মূলৰ পৰা ওলোৱা একো জোৰ ধাতু আছে। তাৰে এটা সকৰ্মক আনটো অকৰ্মক ধাতু। অকৰ্মক ধাতুটোৱে মূল ধাতু আৰু সকৰ্মক ধাতুটো সাধাৰণতঃ তাৰ পাচনী (স. গিজন্ত) আকৃতি। যেনে, অস. $\sqrt{\text{পৰ্}}$ (to fall, অকৰ্মক) = স. পত্ ধাতু। তাৰ পৰা ওলাইছে অস. পাব্ (to cause to fall, to pluck সকৰ্মক) = স. পাতি (গিজন্ত) আৰু লট তি পাতয়তি (অস. পাৰে he plucks)। ই পত্ ধাতুৰ পাচনী আকৃতি। অসমীয়া 'পাব্' ধাতুৰ (to pluck) পাচনী আকৃতি 'পাৰা' (to cause to pluck)। সেইদৰে অ. বৃ (to sink) = স.

ক্ৰড়্ (লট্ তি ক্ৰড়তি)। কিন্তু অ. বুৰা (to cause to sink or immerse, সকৰ্মক)=স. ক্ৰড়ি (নিজন্ত) আৰু লট্ তি=ক্ৰড়য়তি (অ. বুৰায়)। তেনেকৈ অ. √চৰ্ (to walk, to gaze, অক.)=স.√চৰ্। কিন্তু অ. √চাৰ্ (to cause to walk or gaze, সক.)=স. চাৰি (নিজন্ত) আৰু লট্ তি চাৰয়তি (অ. চাৰে); অসমীয়া পাচনী ধাতু 'চাৰা' (to cause to gaze); অস. √টুট্ (to be less or short)=স. √টুট্, টটতি; কিন্তু অ. টুটা (to cause to be less, shorten)=স. ত্ৰোটি ধাতু, ত্ৰোটয়তি; অ. √ফুট্ (to split open)=স. ফুট্; কিন্তু অ. ফুটা (to cause to burst, to open)=স. ফোটি (নিজন্ত), ফোটয়তি, ইত্যাদি। এইদৰে অকৰ্মক ধাতুৰ প্ৰধান স্বৰ দীৰ্ঘ কৰি এটা সকৰ্মক ধাতু উলিয়াব পাৰি আৰু শেষত 'আ' যোগ কৰি এটা পাচনী ধাতু পাব পাৰি। উলটি অসমীয়াত সকৰ্মক ধাতুৰ প্ৰধান দীৰ্ঘ স্বৰ হ্ৰস্ব কৰি অকৰ্মক ধাতুৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰি। এনে যোৰা যোৰা সকৰ্মক আৰু অকৰ্মক ধাতুৰ এটিহে অৰ্থাৎ কেৱল সকৰ্মক বা অকৰ্মক ধাতুহে সংস্কৃত আৰু প্ৰাকৃতত পোৱা যায়। অসমীয়াত এই নিয়ম বৰ বিস্তৃত আৰু কেতিয়াবাহে তাৰ ব্যতিক্ৰম ঘটে। যেনে, পগা বা পাগা (to cook, to digest)=স. পচ্ ধাতু (সক.); তাৰ পৰা অসমীয়া পক্ (to ripen) আৰু পচ্ (to rot) এই দুটা অকৰ্মক ধাতু ওলাইছে। সেইদৰে মৰ্ (to die, অকৰ্মক)=স. √ম্ আৰু √মাৰ্ (to kill, সকৰ্মক)। তেনেকৈ লৰ্ (to move) আৰু লাৰ্ (to remove, cause to move), ইত্যাদি।

৩৫০। নামধাতু (Denominative or Nominal roots)

সংস্কৃতত বিশেষ্যকে ধাতুৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা ধাতুৰ নাম নামধাতু। কেতিয়াবা কৃদন্ত শব্দকো ধাতুৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা যায়; যেনে, পুত্ৰীয়তি (behaves like son), শব্দায়তে (sounds), দমদমায়তি বা দমদমায়তে (sounds like kettle-drum) from দমদমা (kettle-drum), অ. দমদমায়; স. জিতঃ (excelled, past participle of জি), অ. জিত্ (to be victorious); স. ফুল্ল্ (to burst open) from ফুল (flower), অ. ফুল্ (to flower); স. ব্যাখ্যাতম্ (praised), প্ৰা. বক্খাণম্ (হে. ২।৯০), বক্খাণীও, অ. বখান্ (to praise); স. ধাৰা

(streaming), ধাবয়তি (?), প্রা. ধাড়ই, ধাড়েই, অ. ঢালে (pours); স. চিকণ (smooth), প্রা. চিক্‌ম্ (হে. ২।১৭৪), অ.—চিকিনা (to weed, to clear)। এইদৰে সংস্কৃত আৰু প্রাকৃতত নামধাতু সিদ্ধ হয়। প্রাকৃতিক ভাষাবিলাকত নামধাতুৰ চলতি ভাৱে বেচি। যেনে, অসমীয়া দলি (a clod of earth), দলিয়া (to pelt a clod of earth); গুৰি, গোৰ (heel, kick), গুৰিয়া (to kick); আঙ্গুলি (finger), আঙ্গুলিয়া (to point out with a finger); ছাল (skin), ছেলা (to skin, to peel); মেৰ (a loop), মেৰা (to encircle); মুখ (mouth), মোখ (to tie the border.); বোল (colour), বোলা (to paint); পিক (spittle), পিকা (to spit), ইত্যাদি।

৩৫১। মিশ্ৰধাতু (Compound roots)

গণ আৰু বাচ্য পৰিবৰ্তনৰ লগে লগে মিশ্ৰধাতুৰো সংস্কৃতৰ সময়তে সৃষ্টি হৈছিল। জটিল আৰু উচ্চাৰণ-কঠিন ধাতুৰ ৰূপ কৰা প্ৰয়াস ত্যাগ কৰিবৰ কাৰণে সৰ্বসাধাৰণ লোকে সংজ্ঞা, কৃদন্ত আদি শব্দৰ পাচত কৃ, ভূ, ধা আদি কেইটিমান সচৰাচৰ প্ৰচলিত ধাতু যোগ কৰি মিশ্ৰধাতু সৃষ্টি কৰিছিল :—

যেনে, স. ভস্মী-কৃ (to reduce to ashes), তুগী-কৃ (to make as little as straw), মনসা-কৃ (to think of), বিনা-কৃ (to separate from) : চমৎ-কৃ (to cause surprise), ভস্মী-ভূ (to be reduced to ashes), বিষয়ী-ভূ (to form the subject)। অসমীয়াতো সেইদৰে মিশ্ৰধাতুৰ সৃষ্টি হৈছে; যেনে, কাষৰ-হ (stand off.), মজা-দি (to retailiate), মূৰ-দৌৱা (to salute), মোৰ্-ভাঙ (to remove the tangle), ইত্যাদি। প্রাকৃতৰ সময়তে কিছুমান মিশ্ৰধাতুৰ অংশ এনেকৈ মিহলি হৈ গৈছে যে এতিয়া সিহঁতৰ পৃথক পৃথক অংশতো বাহিৰ কৰিব নোৱাৰিয়েই, সিহঁতৰ চিন-মোকামো ধৰা টান। উভয় অংশ মিলি সিহঁত নতুন একোটা ধাতু হৈছে; যেনে, চঁকে (frightened suddenly, or surprised), প্রা. চমক্‌ই, চমকেই, স. চমৎক্ৰিয়তে (চমৎ + কৃ); ফুকায়, ফুৰায় (blows or puffs), প্রা. ফুকেই, ফুৰ্‌ই, স. ফুৎকৰোতি (ফুৎ + কৃ) (হেমচ. ৪।৪২২); চুকায় (ceases, finishes), প্রা. চুৰ্‌ই (হেমচ. ৪।১৭৭) স. চুৎক্ৰিয়তে, ইত্যাদি (§ ৪০৪)।

উনবিংশ আধা

শাভাদেশ (substitutes of roots)

৩৫২। শাভাদেশ : সংস্কৃতৰপৰা প্ৰাকৃতৰ মাজেদি কেনেকৈ অসমীয়া ধাতু নামিছে তাক স্বৰ-বিকৃতিৰ নিয়মৰ পৰা (§§ ২৭—২০৮) জনা যাব। সংস্কৃত আৰু প্ৰাকৃত ধাতুবিলাকে অসমীয়ালৈ আহোতে অলপ গঢ় সলায়। এইদৰে পৰিবৰ্তিত অসমীয়া ধাতুক ধাতুৰ আদেশ (substitute) বুলিব পাৰি। তলত এই আদেশৰ এটি অতি সংক্ষেপ তালিকা দিলোঁ। মূল সূত্ৰবিলাক প্ৰায়ে হেমচন্দ্ৰৰ প্ৰাকৃত-প্ৰকাশৰ পৰা লোৱা হৈছে।

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্ৰ	প্ৰাকৃত ৰূপ	সংস্কৃত ৰূপ	মূল ধাতু
অনা } ওনা, }	(To listen attentively for distant sound)	বৰ্ত, ওয়াৰ ১ব হণই (৪/৫৮)	লট্-তি, -তে শৃণোতি	√শ্ৰ
আগচ্ (To intercept)	‘অভ্যাগোম্বথঃ’ (৪/১৬৫)	অভ্যাগচ্ছই (অভিমুখম্)	অভ্যাগচ্ছতি, আগচ্ছতি ইতি অর্থঃ)।	অতি + গম্
আছ্ (to exist, to stay)	‘গমিষ্ঠ্যমাসাম্ ছঃ’ (৪/২১৫)	আচ্ছই	আস্তে	√আস্ (to sit, to exist)
আছোব্ } আচোব্ }	(to scratch by nail)	‘নিষ্পাটা ০’ (৪/৭১)	আচ্ছোড়াই আচ্ছোটয়তি	আ + √হৃদ্ বা আ + √ছট্
আট্ (to suffice)	—	—	অট্য়তি	√অট্
‘আত্ (to press, to squeeze)	‘ল্লিষে: ০’। (৪/১২০)	অম্তই	অন্ততি	√অন্ত্ (to bind)
আন্ (to bring)	(হেমচ. ৪/৩৮৩)	আনঅই, আনই, আনয়তি		আ + √নী
আবন্ত্ (to begin)	‘আঞ্জে বভে ০’ (৪/১৫৫)	আবন্তই	আবভতে	আ + √বভ্
আফাল্ (to strike against)	—	আফ্ফালই	আফ্ফালয়তি	√আফল্
আৱবা (to repeat)	—	আৱড্ছেই	আৱ্ভ্যতে	আ + √ব

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্র	প্রাকৃত ৰূপ	সংস্কৃত ৰূপ	মূল ধাতু
উকিয়া' (to call loudly, to shout out)	'বাহুণে ০' (৪১৭৬)	পোকহৈ	বক্তি, বকতি	✓বচ্
উথিয়া (উথিয়া to toss- up)	'উৎকিপেৰ্ ০' (৪১৪৪)	উকথিবহৈ	উৎকিপ্যতি	উৎ + ✓কিপ্
উকা (to relapse)	'উদঘটেকগ্ ০' (হে ৪১৩৩)	উগ্গই	উদঘটতে	উদ্ + ✓ঘট্
উদাল (to uproot)	'উদঘটেকগ্ ০' (৪১৩৩)	উগ্গাডহৈ	উদঘাটয়তি	উদ্ + ✓ঘট্
উচাল (to rise up, jump up)	'উচ্ছল ০' (৪১১৭৪)	উচ্ছলহৈ	উচ্ছলতি	উৎ + ✓চ্ছল্
উয়ল্ } (to play) ওয়ল্ }	ঐদেমৌলে: (৪১২৩২)	উয়িল্লহৈ (হেমচ.	উয়িল্লতি	উৎ + ✓য়ীল্
উয়া (to blow fire or spark)	(নাম ধাতু from উয়্) (৪১৩৫৪)			cf উয়ন্
উলট্ (to turn round)	—	—	উল্লোটতি	উৎ + ✓লুট্
এৰ্ (to throw, to discharge.)	—	এবয়হৈ	ঈবয়তি	causal of ✓ঈব্
ওকাল্ (to spit out)	'বোমস্বে ০' (৪১৪৩)	ওগ্গালহৈ	উদগ্গাণতি	উদ্ + ✓গ্
ওফন্দ (to puff up, to expand)	'স্পন্দেচ্ছ ০' (৪১১২৭)	উফন্দই, ফন্দই	উৎস্পন্দতে	উৎ + ✓স্পন্দ্ (to throb)
ওপা (to float)	—	—	উপপ্লবতে	উপ + ✓প্ল্
ওভত্ } (to turn round) উভত্ }	'উৎকিপেৰ্ ০' (৪১৪৪)	উব্ভুতহৈ	উব্ভততে	উদ্ + ✓ব্ভ্
উপজ্ } (to be born) ওপজ্ }	'জনো জাজমৌ' (৪১১৩৬)	উঅজাঅহৈ	উপজায়তে	উপ + ✓জন্ পালি—উপজ্জ (কাষ্ঠা: § ২৩৩)
উচুকা (to incite)	'তিজেৰ্ ০' (৪১১০৪)	ওহুক্হই	উৎহুকয়তি	=নামধাতু from উৎহুক্

অস. ধাতু	মূল সূত্র	প্রাকৃত রূপ	সংস্কৃত রূপ	মূল ধাতু
উজ্জ্ব (to frighten or scare away)	—	উজ্জ্বই (?)	উজ্জ্বয়তি	উৎ + √ চই
উই (to float down, to flood)	—	—	উৎপ্রবতে cf স. উদীপ = flood	উৎ + √ য়
উঠ (to stand up, to rise)	‘উদঠক্কবো’ (৪/১৭)	উঠই	উত্তিষ্ঠতি	উৎ + √ ষা
উড় (to fly)	‘যুরণ্ণা গুণঃ’ (৪/৩৩৭)	উডেই	উড্ডয়তে	উৎ + √ ভী
উচ্ (to wear)	—	উঅড্‌চই উঅড্‌চেই }	উপধ্রিয়তে	উপ + √ য়
উতল্ (to boil)	—	উত্পই	উত্পতি	উৎ + √ তপ্
উথল্ (to toss, to move upward, to wave)	‘উচ্ছল উৎথল্লঃ’ (৪/১৭৪)	উৎথল্লই	উচ্ছলতি	√ উচ্ছল্
উফা (to swell, to extend)	—	উফ্‌ফায়ই (?)	উৎফায়তে	উৎ + √ ফায়
ওলা (to come or get out)	—	ওচবই (?)	অরচবতি	অর + √ চব্
ওপচ্ (to accumulate, to heap up)	—	উপচিণেই	উপচিনোতি	√ উপচি
ক (to speak)	—	কঅএ	করতে	√ কর্
কহ্ (to speak)	‘কথের ০’ (৪/২)	কহই	কথতি	√ কথ্
কচাল্ (to stir, to agitate)	‘মহ্বেৰ্ ০’ (৪/১২১)	যুসলই	—	—
কব্ (to do)	‘ক্লগ্‌কুণঃ’ (৮/১৩)	কবই কবএ	কবোতি কবতে	√ কৃ
কাড়া (to plough)	‘কৃষে ০’ (৩/১৮৭)	কড্‌চই	কবতি কৰ্ক্ষ্যতে	√ কৃষ্
কামা (to shave)	‘ক্বে কশ্’ (৪/৭২)	কশই	নামধাতু from	কশন্

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্র	প্রকৃত ৰূপ	সংস্কৃত ৰূপ	মূল ধাতু
কিন্ (to buy)	‘ক্ৰিয়: কিনো ০’ (৪।৫২)	কিণ	ক্ৰীণাতি	✓ক্ৰী
খা (to eat)	‘খাদি ধাৰ্যো ০’ (বৰ. ৮।২৭)	খাই	খাদতি	✓খাদ্
খান্ (to dig)	‘হন্ খনো ০’ (৪।১২৭)	খণই	খনতি	✓খন্
খুটিয়া (to peck, to bite)	‘তুদেস্ ০’ (৪।১১৬)	খুটুই খুড়ই	খোড়য়তি	✓খুড়্ (?)
খেল্ (to play)	—	খেলই	খেলতি	✓খেল্
খেল্, খেদ্ (to play)	‘বমে: ০’ (৪।১৬৮)	খেডুই	ক্ৰীড়তি	✓ক্ৰীড়্
গঢ়্ (to shape)	‘ঘট্টেগঢ়:’ (৪।১১২)	গড়্ হই	ঘটতে	✓ঘট্
গম্ (to think, to seek)	—	গমই (?)	গমতি (?) (to resort to, to go to the state or condition of)	✓গম্
গলতিয়া (গল্তিয়া, to push by the neck)	‘কিপেৰ্ ০’ (৪।১৪৩)	গলখই গন্তই	—	নাম ধাতু from গল (neck)
গা (to sing)	‘ধ্যাগোৰ্বা ০’ (৪।৬)	গাই, গাঅই	গায়তি	✓গৈ
গাঁঠ্ (to string together)	‘গ্রহে গৰ্ঠ’ (৪।১২০)	গৰ্ঠই	গ্রথ্ণাতি	✓গ্রহ্
গুচ্ (be off)	—	গুচ্চই গুচ্ছই	গ্নোচতি	✓গুচ্
ঘহ্ (to rub)	—	ঘসই	ঘৰ্ষতি	✓ঘৃষ্
গোৱা (to while away)	‘গুপেৰ্ ০’ (৪।১৫০, ৩৩৮)	গোৱই গুগ্নই	গোপতি	✓গুপ্
গুথ্ (to string, to weave)	—	গুথেই, গুথ্ফই	গ্রথতি গুথতি	✓গ্রথ্ ✓গুথ্

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্র	প্রাকৃত রূপ	সংস্কৃত রূপ	মূল ধাতু
ঘুমা (to sleep)	—	probably	নামধাতু from	ঘূম্ ^১
ঘূৰ্ (to turn)	‘ঘূর্ণো ঘোৰঃ’ (৭।৫)	ঘোৰাই	ঘূর্ণতে	√ঘূর্ণ্
চন্তাৰ্ (to control, to check)	—	সন্তালই	সংভৰতি	সম্ + √ভৃ
চক্ (to take fright)	—	চকই	চকতি	√চক্
চমক্ (to be frightened)	—	চমকই	চমৎক্রিয়তে	চমৎ + √কৃ
চৰ্ (to rise, to increase)	‘আকহে ০’ (৪।২০৬)	চডই	—	—
চা (to see)	—	চাঅই (?)	চায়তি	√চায্
চাখ্ (to taste)	‘আস্বাদনে’ (৮।২৫৮)	চাক্খিঅম্ (=আস্বাদিতম্)	চষ্টে	√চক্
চাঁচ্ ^২ (to cut, চাঁছ্ to chop, to hew)	‘তক্ষো ০’ (৪।১২৪)	চচ্চই	তক্ষই	√তক্ষ্
	(cf. সীদতী, √সদ্ to plunge into or √শদ্ to cut into)	তচ্ছই	তক্ষোতি	পালি √তচ্ছ্
চাই (to lick)	‘ভূজো ০’ (৪।১১০)	চড্চই	চোততি	চ্যাৎ (to moisten, to wet, to ooze)
চাট্ (to pound, to husk or cover)	‘পিষো’ ৪।১৮৫ ‘মুদো’ (৪।১২৬)	চড্চই	চটতি	√চট্
চাপ্ (to approach)	‘উপসর্পো’ (৪।১৩২)	উরসগ্নই	উপসর্পতি	উপ + √স্প্
চামিলা (to mix)	‘প্রাদের্মীলেঃ’ (৪।২৩২)	সম্মিলই	সম্মিলতি	সম্ + √মিল্
চাল্ (to shake, to sift)	‘প্রসবে ০’ (৪।৭৭)	causative of √চল্		

১। cf. ঘূৰ্ to snore.

২। cf. however Vedic—‘sasa’ (=a sword or knife, Ath. vii. 17.8.)

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্র	প্রাকৃত ৰূপ	সংস্কৃত ৰূপ	মূল ধাতু
চিঙ্ (to pluck, to gather)	‘চিঞশ্চিণঃ’ (ব. ৮।২৬)	চিণোই, চিণই	চিনোতি	✓চিঞ্
চিপ্, চেপ্ (to press dry, to grind)	(হে. ৪।৩২৫)	চপ্পই	চপতি	✓চপ্
চিলমিলা (to flash, as lightning) নাম ধাতু. স. চিলমিলিকা (lightning)				
চুকা (to settle, to fail)	‘ভ্রংশে: ০’ (৪।১১৭)	চুকেই, চুৰুই	চাৎকিয়তে	চাৎ+✓ক্
চোচ্ (to scrape, to shave)	‘মৃণ্ডে: ০’ (৪।১১৫)	চিম্চই চিম্চাই	নাম ধাতু from চোচ (bark, rind of a fruit)	
ছা (to cover, to thatch)	‘ছদেব্ ০’ (৪।২১)	ছায়ই	ছদতি ছাদয়তি	✓ছদ্
ছাব্ (to cease, to let go)	‘মুচেস্ ০’ (৪।২১)	—	সাৰয়তি causative of উৎ+স্থ or ✓স্থ—to cease, to go or move.	
ছিব্ (to cut, to split)	‘ছিদেব ০’ (৪।১২৪)	ছিদই,	ছিনতি	✓ছিদ্
ছিগ্, ছিঙ্ (to cut, to tear, to break)	—	—	ছিংস্তে	✓ছিদ্
ছো (to touch)	—	ছুঅই	ছুপতি	✓ছুপ্
জঁক্ (to be in a fit of anger, to lament, to babble)	‘বিলপে: ০’ (৪।১৪৮)	বংখই	—	—
জপ্ (to mutter)	‘কথেষ্ ০’	জপ্পই জপই	জল্পতি জপতি	✓জল্প্ ✓জপ্
জহ্ (to be exhausted)	—	জসই	জসতি	✓জস্
জন্ (to be born)	জনো জাজম্বো’ (৪।১৩৬)	জন্মই	জায়তে	✓জন্
জান্ (to know)	‘জ্ঞো জানমূৰ্ণো’ (ব. ৮।২৩)	জাণই	জানাতি	✓জ্ঞা
জাগ্ (to awake)	‘জাগ্ৰেৰ্জগ্গঃ’ (৪।৮২)	জগ্গই জাগবই	জাগৰ্তি	✓জাগ্

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্র	প্রাকৃত ৰূপ	সংস্কৃত ৰূপ	মূল ধাতু
জিন্ (to conquer)	‘ঋ-হি-জি-০’ (ব.৮।৫৬)	জিগই	জিনাতি	✓জা
জিম্, জিন্ (To satiate, to digest, to subside)	‘ভুজো ০’ (৪।১১০)	জিমই, জেমই	জেমতি	✓জিম্ (to eat)
জুপ্ (to look, to behold)	(হে. ৪।৩৩২)	জো অম্‌তিহে (=পশ্চন্ত্যা)	জারতে	✓জা
জোবোৰা, জুবুৰিয়া (—আ) (to immerse)	‘ব্রাক্‌ ০’ (৪।১২২)	চপ্পড়ই	—	—
জোকা (to provoke, to irritate)	‘সম্‌তপে ০’ (৪।১৪০)	বম্‌থই	—	—
জোকা (to taunt, to cut joke)	‘উপালন্তেৰ্‌ ০’ (৪।১৫৬)	„	—	—
ঝব্ (to ooze, to percolate)	‘শদো ০’ (৪।১৩০)	ঝবই	ঝবতি	✓ঝ্
ঝাঁট্ (to spread)	‘ভ্রমেঃ ০’ (৪।১৬১)	ঝাংটই	অধ্যাটয়তি	অধি+✓অট্
ঝাব্ (to sweep)	‘ভ্রমেঃ ০’ (৪।১৬১)	অজ্‌ঝড়েই	অধ্যাদয়তি	অধি+✓অদ্
তুট্ (টুট্ ?) (to tear, to decrease)	‘শকাদীনাম্‌ ০’ (৪।১৩০)	তুট্‌ই	ক্রটতি	✓ক্রট্
ডবা, দবা (to fear)	‘প্রসেৰ্‌ ০’ (৪।১২৮)	ডবই	দবতি	✓দৃ
ডুব্ (to sink)		ডুৰ্‌বই	ক্রডতি	✓ক্রড্ (ব্যত্যয়)
ঢাক্ (to hide, to cover)	‘ছদেঃ ০’ (৪।২১)	ঢক্‌ই	চৌকতে	✓চৌক্ (to go, approach) (or নামধাতু from ঢকা=disappearance)
ঢাল্ (to pour)	‘নিস্‌সেৰ্‌ ০’ (৪।৭২)	ধাড়ই	(নাম ধাতু from ধাৰা=stream ; (cf. হুলতি, ✓হুল্ (to shake, tremble)	
ঢেকা, ঢকা (to push forcibly)	‘ক্ষিপেঃ ০’ (৪।১৪৩)	অডডক্‌ই	ধকয়তি	✓ধক্ (lit. to destroy)
ডব্ (to stretch,	‘তনেস্‌ ০’	তড়ই	তটতি	✓তট্ (to rise)
তনা to spread)	(৪।১৩৭)	তণই	তনোতি	✓তন্ (to stretch)

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্র	প্রাকৃত রূপ	সংস্কৃত রূপ	মূল ধাতু
তিত্ (to be wet)	(হে. ৪।৪৩১) তিম্ভু=স্তিম্বিত	তিম্ভই (?)	স্তিম্বাতি	✓স্তিম্
তোল্ (to raise, to lift up)	‘তুলেবোহামঃ’ (৪।২৫)	তুলই	তোলতি তোলয়তি	✓তুল্
তোষ্ (to satisfy)	‘ক্ষয়াদীনাং ০’ (বৰ. ৮।৪৬)	তুষই	তুষাতি	✓তুষ্
থ (to place, to keep)	(হে. ৪।৩৫৭)	ঠরই	স্থাপয়তি (causal)	✓স্থা পালি✓থা
থা (to find a footing)	(হে. ১।১২২)	থাই	তিষ্ঠতি	✓স্থা
থাক্ (to stay)	‘স্থ্যথাক্ ০’ ‘ফক্স্থক্ঃ’ (৪।১৬), (৪।৮৭)	থাই, থকই বা ফকই	তিষ্ঠতি ফকতি	✓স্থা (to stay) ✓ফক্
(নীচাং গতিং কৰোতি বিলম্বয়তি বা)				
দা (to cut)	—	দাই	দাতি	✓দা
দি, দে (to give)	‘স্বৰাণাং স্বৰাঃ’ (৪।২৩৮)	দেই	দদাতি	✓দা
ভু (to milk)	‘ভোঃ ভুহলিহ ০’ (৪।২৪৫)	ভুতুই	দোন্ধি	✓ভুহ্
দেখ্ (to see, to look)	‘দৃশে ০’ (৪।৩২, ১৮১)	দক্খরই, দেক্খই	দৃশতে	✓দৃশ্
ধব্ (to hold, to bear)	‘ধৱৰ্গস্তাবঃ’ (৪।২৩৪)	ধবই	ধবতি	✓ধৃ
ধা (to run)	‘খাদধারোলু’ (৪।২২৮)	ধাই	ধারতি	✓ধাব্
ধুন্ (to stir, to shake),	‘জ-হ ০’ (ব. ৮।৫৬)	ধুণই	ধুনোতি	✓ধৃ, ধৃঞ্ (কম্পনে)
ধো (to wash)	‘স্বৰাণাং স্বৰাঃ’ (৪।২৩৮)	ধুৱই ধাৱই	ধাৱতি	✓ধাব্

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্র	প্রাকৃত রূপ	সংস্কৃত রূপ	মূল ধাতু
নাচ্ (to dance)	‘চো ব্রজনৃত্যোঃ’ (ব. ৮।৪৭)	গচ্ছই	নৃত্যতি	√নৃত্, √নৰ্চ্ পালি—√নচ্
নাশ্ (to destroy)	‘স্বৰাণাং স্বৰাঃ’ (৪।২৩৭)	নাশই	নশ্চতি	√নশ্
নাম্ (to go down, to sink)		গমই	নয়তি	√নম্
নি, নে (to take to carry)	‘যুরণশ্চ গুণঃ’ (৪।২৩৭)	নেই	নয়তি	√নী পালি√নি (to guide)
নিজ্ৰ্, নিব্ৰ্ (to drip, to per- colate)	‘ক্ষব নিজ্জাবো বা’ (৪।২০)	নিজ্জবই	নিব্ৰ্ৰতি	নি+√ব্ৰ্
নিভা (to blow, to put out)	‘বিশ্রমে ০’ (৪।১৫২)	নিব্বই, নিভুই	নিব্ৰ্ৰতি	নিব্+√ব্ৰা ^১
নিমা, হুমা (to ex- tinguish)		”	”	”
হুম্ (to wade, to sink)	‘নেঃ সদোমজ্জঃ’ ৪।১২৩	হুমজ্জই	নিমজ্জতি	নি+√মজ্জ
নিবা (to weed)	‘আক্ষিপে ০’ (৪।১৪৫)	নীবরই	নিবোপয়তি	নি+√কহ্ ^২
নিবাব্ (to prevent)	‘নিব্ৰ্পত্তো ০’ (৪।২২)	নিবাবই	নিব্ৰ্গোতি	নি+√ব্ৰ্
নিহব্ (to dry, to be void of water)	‘নিশ্ববেব্ ০’ (৪।৭২)	গীহবই	নিঃসবতি	√নিঃ+স্ব (to ooze out, to exude)
নোরা (to bathe)	‘স্নাতে ০’ (৪।১৪)	গ্হাই (caus.)	স্নাতি স্নাপয়তি	√স্না
পখাল্ (to wash)	(হে. ৪।২৮৮)	নহারই পক্খালই	প্রক্ষালয়তি	প্র+√কল্

১। cf. also নি√ভা=to shine.

২। cf. নি+√দো, caus. নিদাপয়তি, to cut or lop off.

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্র	প্রাকৃত রূপ	সংস্কৃত রূপ	মূল ধাতু
পৰ্ (to fall)	“শদিপতোৰ্ভ্যঃ” (কাত্যা. ৭।৪৮)	পৰই, পড়ই	পততি	√পত্ পা.√পড়্
পঢ়্ (to read)	(হেমচ. ১।১২২)	পঢ়ই	পঠতি	√পঠ্
পঠা (to send)	“প্রস্থাপে: ০” (৪।৩৭)	পঠৈঠাই, পঠৈঠাই	প্রস্থাপয়তি (caus.)	প্র+√স্থ
পোহৰা (to light) ১	“প্রসবে:” (৪।৭৭)	পসবই	প্রসবতি	প্র+√স্ব
পৰশ্, পৰখ্ (to touch)	“স্পৃশে: ০” (৪।১৮২)	ফৰিসই	স্পৃশতি	√স্পৃশ্
পলা (to flee)	“নশে ০” (৪।৩১)	পলাবই	পলায়তে	পৰা+ √অয়্
পা (to get, to obtain)	“বাজ্ঞনাদদন্তে” (৪।২৩২)	পাবই	প্রাপ্নোতি	প্র+ √আপ
পাঙল্ (to chew the cud)	“ৰোমহে ০” (৪।৪৩) (of নামধাতু from প্র+ঘৃণ্)	বগ্গোলই	বিগৃণাতি বিগিৰতি	বি+ √গৃ
পাজৰ্ (to stand off)	“গমেব্ ০” (৪।১৬২)	পকবই, পক্কাবই	প্রচৰতি	প্র+ √চব্
পতিয়া (to trust, to be convinced)	—	পচাঅই	প্রতায়য়তি	√প্রতী (=প্রতি) +√ই √পৃ
পাব্ (can, to be able, to perform)	“শকে ০” (৪।৮৬)	পাবই	পাৰয়তি	√পত্ (caus.)
পাৰ্, পাড়্ (to pluck, to cause to fall)	“নিৰ্ পতো ০” (৪।২২)	পাড়েই	পাতয়তি	√পত্ (caus.)
পালট্ (to turn round)	“প্রত্যাণা পলোটি:” “পর্যস:” (৪।১৬৬)	পলোট্‌ই, পল্লট্‌ই, পল্‌হত্‌ই	প্রত্যাবর্ততে	প্রতি+ আ+√বৃ

১। cf. মহাবশিষ্ঠপুঞ্জ পসবাই।

আগত কিবণে ফাড়ি যাই ॥—শঙ্কৰ

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্র	প্রাকৃত কপ	সংস্কৃত কপ	মূল ধাতু
পাহব্ (to forget)	“অবে:০” (৪/৭৪)	পয়বই, বিস্হবই, বিসবই	=প্রম্বতি =বিস্বতি	প্র+√অব্ ব্রি+√অব্
পিছল্ (to slip)	“কম্পেৰিছেলঃ” (৪/৪৬)	বিছেলই	নামধাতু from	পিচ্ছিল, বা পিচ্ছল
পিট্ (to beat)	“পিষেব০” (৪/১৮৫)	পিটেই, পিট্টই	নামধাতু from	পিষ্টে
পিহ্ (to pound)	“পিষেব০” (৪/১৮৫)	পিসই, পীসই	পিনষ্টি	√পিব্ (to grind)
পি, পিআ (to drink)	“পিরে:০” (৪/১০)	পিঅই	পিরতি	√পা
পুছ্ (to ask)	“প্রচ্ছঃ পুচ্ছঃ” (৪/২৭)	পুচ্ছই	পৃচ্ছতি	√পৃচ্ছ
পুঁছ্ (to plaster, to rub)	“মৃজে:০” (৪/১০৫)	পুম্ছই, পুম্সই	প্রোহতি	প্র+√উহ্
পিক্ (to wear , to put on)	—	পিংধই	অপিদধতি	অপি+√ধা
পেথ্ (to see, to look)	“দৃশো ০” (৪/১৮১)	পেচ্ছই	প্রেক্ষতে (পেক্খই ?)	প্র+√দৃক্ষ্
পেলা, ফেলা (to throw)	“ক্ৰিপে: ০” (৪/১৪৩)	পেল্লই	পেলতি, পেলয়তি বা ফেলতি, ফেলয়তি	√পেল্ √ফেল্
পোব্ (to burn)	“পচে:০” (৪/২০)	পোলই	পুশ্য়তি	√প্লস্
ফাল্ (to split)	“পাটে: ফাৰঃ” (কা. ৭৮)	ফাবেই	পাটয়তি	√পাই
ফুকা, ফুৰা (to blow)	(হেমচ. ৪/৪২২)	ফুকেই, ফুচ্ছই	ফুৎ+ক্রীয়তে	ফুৎ√কৃ

১। এহিমে বানৰ আমাঠেৰ লকাপোলা। মা. ক.

অনিচ্ছাতো যেন অগনি পোলে। শব্দ

Mh.—পোড়ণে=to burn, singe; to be scorched.

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্র	প্রাকৃত ৰূপ	সংস্কৃত ৰূপ	মূল ধাতু
ফুকাৰ্ (call out)	“ৰাঙ্কণে: ০” (৪/৭৬)	পোঙ্কই	—	—
ফুট্ (to break, to burst)	“ভ্রংশে: ০” (৪/১৭৭)	ফুট্‌ই	ফুট্‌তি	✓ফুট্
ফুৰ্ (to wander, to walk)	“ফুৰ্ স্পন্দনে”	ফুৰ্‌দি, ফুৰ্‌ই	ফুৰ্‌তি	✓ফুৰ্
ফিৰ্ (to turn round)	“ভ্রম্‌শে: ০” (৪/১৭৭)	ফিড্‌ই, ফিট্‌ই	—	—
ব (to carry)	“ভ্ৰো ছহলিহরহ ০” (৪/২৪৫/৪০১, ১/৩৮)	বুত্‌ই, বহিচ্‌জ্‌ই, বহই	উহতে বহতি	✓বহ্
ব (to blow, to flow)	“স্নেৰ্ ০” (৪/১৮)	বাই	বাতি	✓বাই
বক্ (to babble)	“বিজ্ঞাপের ০” (৪/৩৮)	বোঙ্কই	বঙ্কয়তি	✓বঙ্ক্
বখলা (to husk, to peel)	“বিকোশে: ০” (৪/৪২)	পক্‌খবই, বঙ্কলই	নাম ধাতু from বঙ্কল (bark),	
বৰিষ্ (to rain)	“বৃষাদীনামতোবি:” (কা. ৭/৯)	বৰিসই	বৰ্ষতি	✓বৰ্ষ্
বলা (to super- impose)	“আৰোপে বল:” “দলিবলয়োৰ্ ০” (৪/১৭৬)	বলই	বলতি	✓বল্ (to move, to cover)
বহ্ (to sit)	(হেমচ. ৪/৪৪৪, ১/২৬০)	বিসই, বৈসই	বিশতি (cf. উপবিশতি=উপ + ✓বিশ্)	✓বিশ্
বাচ্ (to select, to separate)	—	—	বিচোতি	✓বিচ্
বজ্, বাজ্ (to stick)	“বঙ্কোঙ্ক:” (৪/২৪৭)	বজ্‌ই	বজ্‌তি	✓বজ্
বাজ্ (to sound)	(হেমচ. ৪/৪০৬)	বজ্‌জ্‌ই	বাজতে, নাম ধাতু from বাজ	

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্র	প্রাকৃত ৰূপ	সংস্কৃত ৰূপ	মূল ধাতু
বাঢ়্ (to increase, to expand)	“বৃধেটঃ”	বড়্‌টই	বৰ্ধতে	✓বৃধ্
বাঢ়্, বাব্ (to apportion)	(বৰ. ৮।৪৪)	বৰ্‌ডএ ?	বৰ্‌ডতে	✓বৰ্‌ড্
বাঙ্ক্ (to tie)	(হেমচ. ১।৮৭)	বঙ্কই	বন্ধাতি	✓বঙ্ক্
বিচ্ (to fan)	“বভৃক্ষিৰিজ্যোব্ o” (৪।৫)	বীজই	বীজ্যতি	✓বীজ্ cf. ব্যজন্
বিক্ (to sell)	“ক্রিয়কিণো o” (৪।৫২)	বিক্‌ই, বিকিণই	বিক্রীণাতি, বিক্রীণীতে	বি+✓ক্রী
বিঙ্ক্ (to pierce)	“ছিদিত্‌দোন্দঃ” (৪।২১৬)	ভিন্‌ই	ভিন্‌তি অথবা, বিধাতি	✓ভিন্ ✓ব্যাধ্
বিয়ল্ (to spread, to vanish)	—	বিগলই বিঅলই	বিগলতি	বি+✓গল্
বিলা (to distribute)	(হেমচ. ৪।৩.৫)	বিলহই	বিলভতে	বি+✓লভ্
বিনা (to lament, to praise while lamenting)	“বিন্জাপেৰ্ o” (৪।৩৮)	বিন্নবই	বিন্জাপয়তি (cf. রেণতি	বি+✓জা ✓রেণ্ (to praise)
বিহব্ ^১ (to forget)	“স্মৰেঃ o” (৪।৭৪)	বিস্মবই বীসবই	বিস্মবতি	বি+✓স্ম
বুজ্, বুব্ (to understand)	“যুধিবুধ্যোৰ্‌ঃ” (বৰ ৮।৪৮)	বুজ্‌বই, বুজ্‌বএ	বুধ্যতে	✓বুধ্
বুব্ (to sink)	“মস্‌জ্‌ঃ o” (৪।১০৫)	বুড্‌ই	ব্রুডতি	✓ব্রুড্
বুল্ (to walk)	“গমেঃ o” (৪।১৬২)	বোলই	বলতি, বলতে	✓বল্
বেচ্ (to sell)	(হেমচ. ৪।৪১২)	বেচ্‌ই	প্রযচ্‌তি	প্র+✓যম্
বেচ্ (to encircle)	“রেষ্টেচ্‌” (বৰ ৮।৪০)	বেটই, বেড্‌টই	বেষ্টতে	✓বেষ্ট

১। cf. বিচূৰ্তি=স. বিস্মৃতি: (perplexity)।

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্র	প্রাকৃত ৰূপ	সংস্কৃত ৰূপ	মূল ধাতু
বো, ব (to sow)	“বপে:”	বৰই	বপতি	✓বপ্
বোল্ (to speak)	“কথৈ: ০” (৪।২)	বোল্লই	বল্হয়তি	✓বল্হ্
ভব্ (to fill)	“অস্ত্যস্বাব:” (কা: ৭।১০)	ভবেই	ভবতি, ভবতে	✓ভৃ
ভাঙ্ (to break)	“ভঞ্জেব্ ০” (৪।১০৬)	ভম্জই	ভনক্তি	✓ভঙ্
ভুক্ (to bark)	“গর্জেবুদ্ধ:” (৪।২৮)	বুদ্ধই	বুদ্ধতি	✓বুদ্ধ্ (to be angry)
ভাজ্ (to fry)	—	ভুজ্জই (?)	ভৃজ্জতি	✓ভ্রস্জ্
ভিজ্ (to get wet)	—	অত্তিজ্জই	অভ্যাৰ্জয়তি	অভি+আ+✓অর্দ্ নাম ধাতু—আর্দ্
ভুল্ (to err, to forget)	“ভ্রম্শে:০” (৪।১৭৭)	ভুল্লই	বিহ্ললতি	বি+✓হ্লল্ or নামধাতু from ভোল
ভুজ্ (to enjoy, to eat)	“ভুজোং ০” (৪।১১০)	ভুম্জই	ভুনক্তি, ভুংক্তে	✓ভুজ্
ভুম্ৰ্, ভোম্ৰ্ (to roam, to wander)	“ভ্রম্শে ০” (৪।১৬১)	ভম্ৰড্ই, ভমড্ই, ভমাড্ই	ভ্রমতি	✓ভ্রম্
ভোবভোবা, ভেব্ভেবা (to babble to prate)	“বিলপে ০” (৪।১৪৮)	বডৰড্ই		নাম ধাতু from স. ভটতট
ভেট্ (to meet, to come in contact with)	“সমাক্টিড়:” (৪।১৬৪)	অত্তিড্ই	অভিৰ্ভ্যতে	অভি+✓বৃৎ
মধ্ (to churn, to agitate)	“মন্ধেব্ ০” (ব ৪।১২১)	মম্ধই	মধ্ণাতি	✓মন্ধ্
মন্ (to discern, to look minutely)	“জ্ঞো জানমুনো” (৪।৭)	মুনই	মন্ততে	✓মন্
মব্ (to die)	“অস্ত্যস্বাব:” (কা. ৭।১০)	মবএ	ম্রিয়তে	✓ম্র

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্র	প্রাকৃত রূপ	সংস্কৃত রূপ	মূল ধাতু
মন্ (to press, to rub, pound, to wash	“মুদো লঃ” (ব. ৮।৫০)	মলই, মবএ, মলএ	মুদনাতি মুদতে	√মুদ √মুদ
মবিষ্ (to pardon, to excuse)	“বৃষাদীণামুতাবিঃ” (কা. ৭।২)	মবিসই	মৰ্ষতে	√মুৰ্ষ্
মাথ্ (to anoint, to rub)	“অক্লেণ্ ০” (৪।১২১)	মক্খই	মক্খতি	√মক্
মাগ্ (to beg, to seek, to solicit)	“শকাদীনান্ বিদ্বন্” (৪।২৩০)	মগ্গই	মার্গতি cf. মৃগ্যাতি	√মার্গ্ √মৃগ্ (to seek)
মাজ্ (to rub, to wipe off, to clean)	“মুজ্জে ০” (৪।১০৫)	মজ্জই	মার্জয়তি	√মুজ্
মাত্ (to call)	(৪।২৬০)	মন্তই (?)	মদ্রয়তে cf. প্রা. মন্তিদো=স.মন্তিতঃ	√মন্ত্
মিল্ (to agree, to join)	“প্রাদেমীলেঃ” (৪।২৩২)	মিলই	মিলতি	√মিল্
মিলা (to mix)	“মিশ্রে” (৪।২৮)	মিসালই	মিশ্রয়তি	√মিশ্র
মিহাল্		মেলারই মিস্‌সই		বৈ. √মিশ্র্
মুজ্, মুদ (to close up)	“মুধবুধ ০” (৪।২১৭)	মুজ্জই	মুদ্রয়তি	√মুদ্র্
মোকাল্ (to loosen, to set free)	(৪।৩৬৬)	মোকলডই cf.	মোকতি মোচয়তি	√মোক্ √মুচ্
মোটক্ (to squeeze, to press)	(৪।৪৪৫)	মোডম্‌তি	মোটয়ন্তি	√মুট্ (to crush)
মেল্ (to let loose, to set free)	“মুচে ০” (৪।২১)	মেল্লই	মুচ্‌তি	√মুচ্
যাচ্ (to offer, to bestow)	“গমিষ্যামাসাম্ ০” (৪।২১৫)	যচ্ছই	যচ্ছতি	√যম্

১। cf. Mar. মোকড় adv. loosely, freely, at large ; Guj. মোকড় adj. unrestrained ; Sin. মোকল leave, permisson.

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্র	প্রাকৃত ৰূপ	সংস্কৃত ৰূপ	মূল ধাতু
যুজ্, যুক্ত্ (to fight)	“যুধিবুধোৰ্ণঃ” (ব. ৮।৪৮)	যুজ্জ্‌এ	যুধ্যতে	✓যুধ্
ব, বহ্ (to stop, to stay)	—	বহট্	বহতি	✓বহ্ (to leave, to forsake)
বাখ্ (to keep)	(৪।৪২)	বকথই	বক্ষতি	✓বক্ষ্
বাজ্, বজ্ (to paint)	“বজ্জে বারঃ” (৪।৪২)	বজ্জেই	বজতি	✓বজ্
বো (to plant)	—	বোঅই	বোপযতি	✓বহ্
বেঙা (to creep, to ooze, to enter)	“প্রৱিশেৰিঅঃ” (৪।১৬৩)	বিঅই, বিগ্‌গই	বিংখতি, বিংগতি	✓বিংখ্ ✓বিজ্
বেপ্ (to cut drawing the knife back- ward and forward)	“তক্ষ্ণে: ০” (৪।১২৪)	বম্পই, বম্ফই	বিফতি	✓বিফ্ (to hurt)
ল (to take, to get)	(৪।৩৩৫)	লহই	লভতে	✓লভ্
লৰ্ (to move)	—	লৰই	লৰ্‌তি	✓লৰ্
লাগ্ (to belong, to be attached	“শক্লগ্‌শক্লে” (ব. ৮।৫২)	লগ্‌গই	লগতি	✓লগ্
লিপ্ (plaster, to anoint)	“লিপো লিম্পঃ” (৪।১৪২)	লিম্পই	লিম্পতি, লিম্পতে	✓লিপ্
লুকা (to hide)	“বিলীনৈৰ্ ০”	লুকই	লুকাতি (?)	✓লুক্ (to disappear)
লোৰ্ (to gather)	“পুঞ্জৈৰ ০” (৪।১০২)	লুডই, আৰোলই	লোটতি, আলুডতি	✓লুট্ আ + ✓লুড্
শলাগ্ (to praise, to be grateful)	“শ্লাঘঃ ০” (৪।৮৮)	সলহই	শ্লাঘতে	✓শ্লাঘ্
শিখ্, শিক্ (to learn)	—	সিক্‌থএ	শিক্তে	✓শিক্
শুঙ্ (to smell)	—	শিম্‌হই	শিংঘতি	✓শিংঘ্
শুখা, শুকা (to dry)	২।৫	শুক্‌থম্, শুক্‌ম্	শুকং	নামধাতু
শৃণ্ (to hear)	“শ্রুতেৰ্‌গঃ” (৪।৫৮)	শৃণই হণই	শৃণোতি	✓শ্র্

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্র	প্রাকৃত ৰূপ	সংস্কৃত ৰূপ	মূল ধাতু
শুৱা (to shine)	(১।১৮৭, ২৬০)	সোহই	শোভতে	√শুভ্
শো (to sleep)	“স্বপেঃ ০” (৪।১৪৬)	সুঅই, সোরই, সুৱই	স্বপিতি	√স্বপ্
শোষ্, শোহ্ (to suck, to lick dry)	“কষাদীনাম্ ০” (৪।২৩৬)	সুসই	শুষ্যতি	√শুষ্
স (to bear, to suffer)	(১।৬)	সহই	সহতে	√সহ্
সমাব্, সামব্ (to conclude)	“সমবাচৰ ০” (৪।২৫)	সমাবই, সমববই	সমবৰতি	সম্ + √ব্
সঁপ্ (to make over, to entrust)	“অৰ্পেৰ ০” (৪।৩৯)	সমপ্পেই	সমৰ্পতি (৭)	সম্ + √অৰ্প্
সমজা (to explain)	“যুধবুধ ০” (৪।২১৭)	সমবুজাই	সমবুধ্যতে	সম্ + √বুধ্
সব্ (to fall, to drop)	(কা. ৭।৪৮)	সবই, সডই	সবতি	√স্
সাব্ (to sweep)	“প্রস্রুণেঃ ০” (৪।৮৪)	সাবই	সাবয়তি	√স্ (causal)
সাব্ (to escape)	“সমাবচেষ্ ০” (৪।২৪)	সাবৰই	—	—
সাঁহৰা (to intimate or warn by sound)	“সমবুণেঃ ০”	সাঁহৰই, সাঁহট্টই	সম্বুণোতি	সম্ + ব্
সাকোব্ (to tie together, to link)	“সমোগলঃ” (৪।১১৩)	সমগলই সম্ভুডই	সম্ভটতে	সম্ + √ঘট্
সাজাব্, সাজুৰ্ (to tie together, to link)	—	সম্ভুডই	সম্ভুডতি	সম্ + √জুড্
সি (to sew)	“শকাদীনাম্ ০” (৪।২৩০)	সিৱই	সীৰ্যতি	√সিৰ্

অসমীয়া ধাতু	মূল সূত্র	প্রাকৃত ৰূপ	সংস্কৃত ৰূপ	মূল ধাতু
সিঁচ্ (to bale)	“সিচৈঃ” (৪/৯৬)	সিম্চই	সিঞ্চতি	✓সিচ্
সিজ (to succeed, to boil)	“মুধবুধ ০” (৪/২১৭)	সিঞ্চাই	সিধ্যতি	✓সিধ্
স্মৰ্ (to remember)	“স্মৰতেৰ্ভবস্মৰো” (বা. ৮/১৮)	স্মৰাই	স্মৰতি	✓স্ম
হ (to be)	“ভূরহোভূবো” ব. ৮/১	হোই হরই, হয়ই	ভরতি	✓ভূ
হব্ (to steal)	“অস্ত্যস্বাবঃ” (কা. ৭/১০)	হৰাই, হৰেই	হৰতি	✓হ
হান্ (to stab, to pierce)	“হন্থানে ০”	হণই হন্মই	হন্ততে	✓হন্
হাল্ (to droop, to bend)	—	—	নামধাতু স. হল্লনং = rolling or tossing about.	
হাঁহ্ (to laugh, to smile)	“হসেৰ্ ০” (৪/১৯৬)	হসই, হস্‌সই	হসতি	✓হস্
হাৰা, হেৰা, হৰা (to miss)	“নশেঃ ০” (৪/৩১)	হাৰৰই	হাৰয়তি	✓হ
হুলা (to pierce, to impale)	“ক্ষিপেৰ্ ০” (৪/১৪৩)	হুলই	শূলতি	✓শূল্

বিশ আখ্যা

ক্ৰিয়াৰ প্ৰকাৰ

(Kinds of Verbs)

৩৫৩। ক্ৰিয়া (Verb) : বিভক্তি আৰু কৃৎপ্ৰত্যয়যুক্ত ধাতুৰ নাম ক্ৰিয়া। ক্ৰিয়া দুবিধ—সকৰ্মক (transitive) আৰু অকৰ্মক (intransitive)। যি ক্ৰিয়াৰ পাচত এটা কৰ্ম থাকে তাক সকৰ্মক আৰু যি ক্ৰিয়াৰ কৰ্ম থাকিব নোৱাৰে তাক অকৰ্মক ক্ৰিয়া বোলে। যেনে, ৰামে ভাত খালে—ইয়াত ‘খালে’ এই ক্ৰিয়াপদৰ লগত ‘ভাত’ এই কৰ্মপদ আছে। এতেকে ‘খালে’ সকৰ্মক ক্ৰিয়া আৰু ‘খা’ সকৰ্মক ধাতু। আকৌ, ‘ৰাম আছে’—ইয়াত ‘আছে’ এই ক্ৰিয়াপদৰ লগত কোনো কৰ্ম নাই আৰু থাকিব নোৱাৰে। এতেকে ‘আছে’ অকৰ্মক ক্ৰিয়া আৰু ‘আছ’ অকৰ্মক ধাতু। অকৰ্মক ধাতুৰ প্ৰধান স্বৰ দীৰ্ঘ কৰি তাক সকৰ্মক ধাতুত পৰিণত কৰিব পাৰি। সাধাৰণতঃ ‘অ’ৰ ঠাইত ‘আ’, ‘ই’ৰ ঠাইত ‘ঈ’ বা ‘এ’ আৰু ‘উ’ৰ ঠাইত ‘ঊ’ বা ‘ঔ’ দি বহুত সময়ত অকৰ্মক ধাতুৰ পৰা সকৰ্মক ধাতু উলিয়াব পাৰি। কেতিয়াবা এই নিয়ম নাখাটে। যেনে, ‘সোমা’ (to enter) অকৰ্মক ধাতু; ‘সুমা’ (to take in, to admit) সকৰ্মক; স্ফুৰা পাচনীধাতু (to cause to enter)।

উদাহৰণ :—

মূল সংস্কৃত ধাতু	অকৰ্মক ধাতু	সকৰ্মক ধাতু
✓মৃ	মৰ্ (to die)	মাৰ্ (to kill)
✓চৰ্	চৰ্ (to graze)	চাৰ্ (to tend)
✓মৃচ্ বা গম্	গুচ্ (be off)	গুচা (to remove)
✓ফুট্	ফুট্ (to split open)	ফুটা (to pierce)
✓জল্	জল্ (to burn)	জাল্ (to kindle)
অভি + ✓আজ্	ভিজ্ (to wet)	ভিজা (to moisten)

মূল সংস্কৃত ধাতু	অকৰ্মক ধাতু	সকৰ্মক ধাতু
√ক্ৰড্	বৃব্ (to sink)	বৃবা (to immerse)
নি+√গ্	নিগব্ (to drip)	নিগিৰা (to cause to drip, to empty)
√সাধ্	সাধ্ (to persevere)	সাধা (to break)
√সিধ্	সিজ্ (toil, to be done !	সিজ্জা (to boil, to crook)
√বল্হ্	বোল্ (to speak)	বৃলা (to call, to invite)
√গল্	গল্ { গেল্ } (to liquefy)	গুল্ (dissolve)
শুক্	শুখা (to dry)	শোষ্ (to absorb, to soak), ইত্যাদি ।

কেতিয়াবা অকৰ্মক ধাতুৰ পৰা ওলোৱা সকৰ্মক ধাতু সংস্কৃত গিজন্ত (বাঁ পাচনী) ধাতুৰ বিকৃতি ভিন্ন আন একো নহয় (§৩৪৯)। যেনে, স. √চব্ (to walk)=অ. √চব্ (to graze) আৰু স. গিজন্ত ‘চাৰি’ (cf. চাৰয়তি)=অ. সকৰ্মক √চাব্ (to graze); স. √পত্ (to fall), পততি=অ. √পব্ (to fall), আৰু স. গিজন্ত ‘পাতি’ (পাতয়তি)=অ. √পাব্ (to pluck)।

কিছুমান ক্ৰিয়াৰ দুটাকৈ কৰ্ম থাকে (§ ২৬০ঘ) ; যেনে, সি তাক প্ৰশ্ন সুধিছিল। ক্ৰিয়াৰ তিনিটা পুৰুষ (person)—প্ৰথম পুৰুষ (first person) ‘মই’, দ্বিতীয় পুৰুষ (second person) ‘তুমি’ বা ‘তই’ আৰু তৃতীয় পুৰুষ (third person) ‘যি,’ ‘সি,’ ইত্যাদি। ক্ৰিয়াৰ দুটা বচন (number)—একবচন (singular) আৰু বহুবচন (plural)।

একৈশ আখ্যা

ক্ৰিয়াৰ ৰূপ (Mood)

৩৫৪। ক্ৰিয়াৰ ৰূপ (Mood)

(ক) ক্ৰিয়া প্ৰকাশৰ ৰূপ চাৰি বিধ—স্বাৰ্থ বা নিৰ্দেশক (Indicative), সম্ভাব্য (Subjunctive), অনুজ্ঞা (Imperative) আৰু তুমন্ত (Infinitive)।

(খ) মূল : সংস্কৃতত কাল (tense) আৰু ক্ৰিয়াৰ ৰূপ (mood) বুজাবলৈ দহোটা বিভক্তি আছিল—লট্, লোট্, লঙ্, বিধিলিঙ্, লৃট্, লৃঙ্, লুট্, আশীলিঙ্, লিট্ আৰু লুঙ্। বৈদিকত ইয়াৰ বাহিৰেও আৰু এটি বিভক্তি আছিল—লেট্। এই বিভক্তিবিনাকে সকলো কাল আৰু সকলো ৰূপ নিৰ্দেশ কৰিছিল^১। প্ৰাকৃত আৰু প্ৰাকৃতিক ভাষাত এই বিভক্তিসমূহ কেইবাটাও লোপ হ'ল বা একে ৰূপত পৰিণত হ'ল। যেনে,

১। “বৰ্তমানে লট্।”, পানি. ৩।২।১২৩। বৰ্তমানকালত ধাতুৰ উত্তৰ লট্ হয়—গচ্ছামি।

“পৰোক্ষে লিট্।” পানি. ৩।২।১২৫। ভূত অনন্ততন আৰু পৰোক্ষ (যাৰ সাক্ষাৎকাৰ হোৱা নাই)। অৰ্থত লিট্ হয়। জগাম।

“অনন্ততনে লুট্।”, পানি. ৩।৩।১৫। “ভৱিষ্যতনন্ততনৈৰ্থে ধাতোলুট্ শ্ৰাং”, ল. সি. কো। ভৱিষ্যৎ অনন্ততন অৰ্থ প্ৰকাশ কৰোঁতে লুট্ লকাৰ হয়—গন্তামি।

“লৃট্ শেষে চ।”, পানি. ৩।৩।১৩। ভৱিষ্যদৰ্থাঙ্কাতোলৃট্ ক্ৰিয়াৰ্থায়াং ক্ৰিয়ায়াং সত্যামস্যং বা।”, ল. সি. কো। ভৱিষ্যৎ অৰ্থত ধাতুৰ পাচত লৃট্ লকাৰ হয়, ক্ৰিয়াৰ্থা-ক্ৰিয়া বিহীন থাকক বা নাথাকক। ক্ৰিয়াৰ অৰ্থৰ নিমিত্তে যি ক্ৰিয়া তাৰ নাম ক্ৰিয়াৰ্থা-ক্ৰিয়া (gerund) ; যেনে, পঠিতুং যাতি (পঢ়িবলৈ যায়)। ইয়াত পঢ়া ক্ৰিয়া ভৱিষ্যৎ কালৰ। cf. “তুমুখুলো ক্ৰিয়ায়াং ক্ৰিয়াৰ্থায়াং”। পানি. ৩।৩।১০। লট্—গমিষ্যামি। “বিধিনিমজ্ঞণামজ্ঞণাধীষ্টসংপ্ৰশ্নপ্ৰাৰ্থনেষু লিঙ্।”, পানি. ৩।৩।১৬১। বিধি, নিমজ্ঞণ, আমজ্ঞণ, অধীষ্ট, সংপ্ৰশ্ন, প্ৰাৰ্থনা—এই অৰ্থত ধাতুৰ পাচত লিঙ্ (বিধিলিঙ্, আশীলিঙ্) লকাৰ হয়। বিধিলিঙ্—গচ্ছেম, আশীলিঙ্—গম্যাসম্।

“লোট্ চ।”, পানি. ৩।৩।১৬২। বিধি আদি অৰ্থত লোট্ লকাৰো হয়—গচ্ছ। “আশিষি লিঙ্ লোটো।”, পানি. ৩।৩।১৭৩। আশীৰ্বাদ অৰ্থত ধাতুৰ পাচত লিঙ্ আৰু লোট্ হয়।

প্ৰাকৃত বৰ্তমান আৰু ভৱিষ্যৎ অনন্ততনত হোই, হোজ্জ, হোজ্জা এনে আকৃতি হয়। সংস্কৃতত এই আকৃতিৰ প্ৰতিকৰণ লট আৰু লুট^১।

৩৫৫। (ক) স্বাৰ্থ বা নিৰ্দেশক ৰূপ (Indicative mood)

ক্ৰিয়াৰ সাধাৰণ ভাব প্ৰকাশৰ উপায়ক স্বাৰ্থ বা নিৰ্দেশক ৰূপ বোলে। যেনে, খাওঁ, খালো, খাম। সংস্কৃত লট, লঙ্, লুঙ্, লিট, ল্‌ট আৰু লুট এই ৰূপৰ অন্তৰ্গত। কেৱল লোট, লিঙ্ আৰু ল্‌ঙ্ এই উপায়ৰ বাহিৰ।

(খ) সম্ভাব্য ৰূপ (Conditional or Subjunctive mood)

সম্ভাব্য অৰ্থত ধাতুৰ পাচত সংস্কৃতত ল্‌ঙ্ হয়; যেনে, যদি বৃষ্টিৰ-ভৱিষ্যৎ তদাহম্ অগমিষ্যম্=অস. বৰ্ষণ হোৱা হলে মই গলো হেতেন (বা হয়)। সংস্কৃত ল্‌ঙ্ কেৱল ভৱিষ্যৎ অৰ্থত প্ৰয়োগ হয়। কিন্তু অসমীয়াত বৰ্তমান অৰ্থতো ইয়াৰ ব্যৱহাৰ হয়; যেনে, যদি মই পাৰোঁ এবাৰ যাম;.. যদি পইছা দিব লাগে মই নদী পাৰ নহওঁ। এই শেষোক্ত উদাহৰণত ক্ৰিয়াৰ অৰ্থ ভৱিষ্যৎ কালত; সেই দেখি সম্ভাব্য বৰ্তমানক (subjunctive presentক) নিৰ্দেশক ভৱিষ্যতো (future indicative) বুলিব পাৰি। সম্ভাব্য ৰূপ কেতিয়াবা ভূত কালতো হয়; যেনে, “সি অহা হেতেন মই তাৰ লগতেই গলো হেতেন” (বহল ব্যাকৰণ, ১৮১ পৃ.)। সম্ভাব্যৰ তিনিটি আকৃতি আছে :—(১) ‘যদি’ যোগত; যেনে, যদি তুমি পঢ়িলা হয় (বা হেতেন) তেন্তে মই বলো হেতেন (বা হয়); (২) ‘যদি’ শূন্যত; যেনে, তুমি পঢ়া হেতেন (বা হলে) মই গলো হেতেন (বা হয়); (৩) ‘হেতেন’

“অনন্ততনে লঙ্।”, পানি. ৩২/১১১। অনন্ততনভূতাত্মকৃত্ত্বোক্তো লঙ্ স্তাৎ”, ল. সি. কোঁ। অনন্ততন ভূত অৰ্থত বৰ্তমান ধাতুৰ পাচত লঙ্ হয়—অগমম্।

“লুঙ্।”, পানি. ৩২/১১০। “ভূতাত্মে ধাতোলঙ্ স্তাৎ।”, ল. সি. কোঁ। ভূত অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিবলৈ ধাতুৰ পাচত লুঙ্ হয়—অগমম্।

“লিঙ্‌নিমিত্তে ল্‌ঙ্ ক্ৰিয়াতিপন্তৌ।”, পানি. ৩৩/১৩৯। “হেতুহেতুমদভাৱাদি লিঙ্‌নিমিত্তং তত্র ভৱিষ্যত্যাৰ্থে ল্‌ঙ্ ক্ৰিয়ায়া অনিষ্পন্তৌ গম্যমানায়াম্।, ল. সি. কোঁ। ক্ৰিয়াৰ অসিদ্ধি হোৱা অৱস্থাত লিঙৰ নিমিত্ত—হেতু, হেতুমদাৰ আৰু বিধি, নিমন্ত্ৰণ আদি অৰ্থত কিবা অৰ্থ হলে ভৱিষ্যৎ অৰ্থত ল্‌ঙ্ লকাৰ হয়, অৰ্থাৎ ধাতুৰ অসিদ্ধি বুজালে সম্ভাবনা অৰ্থত (ভৱিষ্যতত) ল্‌ঙ্ লকাৰ হয়—অগমিষ্যম্।

১। “বৰ্তমানভৱিষ্যদনন্ততনাদ্যতনয়োশ্চ জ্জজ্জো বা।”, বৰক. ৭।২০।

বা ‘হয়’ শব্দ বাৰ বাৰ প্ৰয়োগ নকৰাত ; যেনে, তুমি আহিলে মই গলো হয় (বা হেতেন) । পূ. অস. উদাহৰণ :—

আন খন চিৰকালে নকৰিবি বাপে ।

প্ৰাণক তেজিলোঁ হয় তোহোৰ সন্তাপে ॥—মা. ক.

“প্ৰমাদত লঙ্কা পুৰি গৈল হুমুমে।

আমি জানিলাত গহ নঠৈলেক হস্তে ॥”

“আছিলোহো হস্তে আমি সচকিত মনে ।

কিসক কৰয় পৰাভৱ অল্পজনে ॥”—মা. ক.

যদি আজি ঘৰত আছিল হস্তে স্বামী

তেবে আসি তোমাক ৰাখিলোঁ হস্তে আমি ॥—দৈত্যাৰি

তেহে এক জন যদি গৈল হস্তে তয় ।

তেবে কি মোহোৰ স্বামী বন্ধনে পৰয় ॥—তুৰ্গাবৰ

(গ) অনুজ্ঞা ৰূপ (Imperative mood)

আদেশ অৰ্থত ধাতুৰ অনুজ্ঞা ৰূপ হয় । সংস্কৃত লোট লকাৰ ইয়াৰ মূল । সংস্কৃতত বিধি, নিমন্ত্ৰণ, আমন্ত্ৰণ, অধীষ্ট, সংপ্ৰশ্ন আৰু আশীৰ্বাদ অৰ্থত লোট আৰু লিঙ্ (বিধিলিঙ্, আশীৰ্লিঙ) হয় । কিন্তু অসমীয়াত সাধাৰণতঃ এইবিলাক অৰ্থত কেৱল লোট (অনুজ্ঞা) হয় । যেনে,

হে ঈশ্বৰ ! মোক দয়া কৰা ।—প্ৰাৰ্থনা ।

যত্ন ! তুমি বন কৰা ।—আদেশ ।

আজি যেন তেন মতে ভোজন কৰাৰ পথে ।—দৈত্যাৰি

কিয়নো মাতিলা হা ডেকাগিৰি

কথা কৰা বেলি যাই ।—দৈত্যাৰি

আশীৰ্বাদ আদি অৰ্থত ধাতুৰ পাচত সাধাৰণতঃ তৃতীয় পুৰুষত অক্ বা ওক্, পূ. অ. ইয়োক, ওক প্ৰত্যয় হয় । যেনে,

ভাল হক ।

কুশল হক ।

আয়ুত্ৰী বাঢ়ক ।—আশীৰ্বাদ ।

আশীৰ্বাদ কৰিয়োক ।

ৰামসনে ধৰিয়োক ॥

তুৰ্গতিত তৰিয়োক ।

অচিন্তাত থাকিয়োক ॥ মা. ক.

নুগুচোক বতি মোৰ তোমাৰ চৰণে ।—মা. ক.

অনুজ্ঞা ৰূপ কেৱল বৰ্তমান আৰু ভৱিষ্যৎ কালত হয় ।

(ঘ) ক্ৰিয়াকাৰ-ক্ৰিয়া বা তুমন্ত ৰূপ (Infinitive mood)

কোনো ক্ৰিয়া সম্পাদনৰ নিমিত্তে আন ক্ৰিয়া সম্পাদিত হলে প্ৰথম ক্ৰিয়াটোক ক্ৰিয়াকাৰ-ক্ৰিয়া (Infinitive mood) বোলা যায়। যেনে, পঢ়িবলৈ বা পঢ়িব যায়। ইয়াত ‘পঢ়া’ কাম সম্পাদনৰ নিমিত্তে ‘যায়’ ক্ৰিয়াপদৰ প্ৰয়োগ হৈছে; পঢ়া কাৰ্য এতিয়াও হোৱা নাই, ভৱিষ্যতে হব। সেই দেখি ‘পঢ়্’ ধাতুৰ এই ৰূপক ক্ৰিয়াকাৰ-ক্ৰিয়া বোলে। ক্ৰিয়াকাৰ-ক্ৰিয়াৰ পাচত ইব (বা ইবা), ইবলৈ (বা ইবা লাগি), অব (বা অবা), অবলৈ (অবা লাগি) প্ৰত্যয় হয়। যেনে, খাব (বা খাবা), খাবলৈ (বা খাবা লাগি)—খা ধাতু; শুব, শুবলৈ—শো ধাতু; পঢ়িব, পঢ়িবলৈ (to read)—পঢ়্ ধাতু। ক্ৰিয়াকাৰ-ক্ৰিয়া দুবিধ—(১) সাধাৰণ ক্ৰিয়াকাৰ-ক্ৰিয়া (simple infinitive) আৰু ক্ৰিয়াকাৰ-সংজ্ঞা (gerund)। সাধাৰণ ক্ৰিয়া-সম্পাদন বুজাবলৈ সাধাৰণ ক্ৰিয়াকাৰ-ক্ৰিয়া আৰু সি কৰ্মযুক্ত হলে ক্ৰিয়াকাৰ-সংজ্ঞা হয়। পুৰণি অসমীয়াত এই অব বা ইব প্ৰত্যয় ইবে, ইবা, ইবে লাগি, ইবাক, ইবাক লাগি, অবা, অবা লাগি আছিল। যেনে,

পঠাইলন্ত ৰান্ধিবাক ৰামচৰণক ।

গৈলন্ত ৰান্ধিবে এক তান্তিৰ ঘৰক ॥—দৈত্যাৰি

নলাগে দেবদ্বিজ ঋষি হুইবে ।

নলাগে সমস্ত শাস্ত্ৰ জানিবে ॥—শঙ্কৰ

মথিবাক নেদে আৱৰ দধি ।—শঙ্কৰ

শুণক অতিক্ৰমি অমৃতক পাইবাব শুনি

তাৰ লক্ষণ আচাৰ উপায়ক ভালমতে জানিতে

ইচায়ে অৰ্জুনে পুছন্ত ।—ভট্ট. দে.

বসিবাক লাগি হৰি দিয়াইলা আসন ।—শঙ্কৰ

মাৰিবে নপাৰি হস্তিগণ অন্তৰিলা ।—হেম. সব.

নামনি আসামত পু. অসমীয়াৰ দৰে অবা, ইবা, ইবা লাগি প্ৰচলিত

আছে। যেনে, মই যাবা লাগি ওলাই আছে; ফুৰিবা ধাঁও। পুৰণি অসমীয়াত 'ইতে' প্ৰত্যয়ো তুমস্ত বা ক্ৰিয়ার্থী-ক্ৰিয়াত প্ৰয়োগ হৈছিল। যেনে,

তোমাক দহিতে পাৰো পতিব্ৰতা শাপে।—মা. ক.

ৰাসক্ৰীড়া কৰিতে কৃষ্ণৰ ভৈল মন।—শঙ্কৰ

এই ৰূপ কিন্তু অতি বিৰল। বৰ্তমানত ইয়াৰ চলতি নাই।

(৬) ক্ৰিয়ার্থী-ক্ৰিয়াৰ মূল: ডাক্তৰ হৰ্ণলিৰ মতে এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃতৰ কৃৎপ্ৰত্যয় 'তব্য'। প্ৰাকৃতত এই প্ৰত্যয় অএবং বা ইঅবং^১ হয় আৰু অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত এবং, এবং বা ইবং^২ হয়। যেনে স.—কৰ্তব্যম্=প্ৰা. কৰেঅবং, কৰিবং=অপভ্ৰ. কৰিএব্‌উম্, কৰেব্‌উম্, কৰেবা। অপভ্ৰংশ 'এবা' ৰ পৰা অসমীয়া ইব (ইবা), অব (অবা) হৈছে। যেনে, কৰিব (বা কৰিবা), হাঁহিব (বা হাঁহিবা), ইত্যাদি। ক্ৰিয়ার্থী-সংজ্ঞাৰ (gerund ৰ) বিষয়ত হলে এই ইব (বা ইবা) আৰু অব (বা অবা)ৰ পাচত লৈ (বা লাগি) আৰু পুৰণি অসমীয়া লাগি বা ক লাগি যোগ হয়। যেনে, কৰিবলৈ (বা কৰিবা লাগি), পুৰণি অস. কৰিবে লাগি বা কৰিবাক লাগি, ইত্যাদি।

ভাইক মেৰাইবাক লাগি যুৰিলা উপাই।—মা. ক.

যুজিবাক লাগি ৰাজা কৰয় আদেশ।—মা. ক.

কিন্তু এই প্ৰত্যয় বৈদিকৰ পৰা অপভ্ৰংশৰ মাজেদি অসমীয়ালৈ অহা যেন হে অনুমান হয়। বৈদিকত তুমৰ্থে 'তৰৈ', 'তৰেঙ', 'তৰেন্', আদি ১৫টা প্ৰত্যয় হয়^৩। যেনে, অষ্টৰে to attain (√অংশ্), অন্তৰে to eat (√অদ্), অৱিতৰে to favour (√অব্), অন্তৰে, অন্তৰৈ to throw (√অস্), এতৰে, এতৰৈ to go (√ই), এষ্টৰৈ to desire (√ইষ্), উহিতৰৈ to remove (√উহ্), কৰ্তৰে, কৰ্তৰৈ to make (√কৃ), গন্তৰে,

১। "এক ক্ৰাতুম্‌তব্যভৱিষ্ণুং", হেমচ. ৩।২৫৭। ক্ৰাতুম্‌তব্যোৰ্ ভৱিষ্ণুংকাল-বিহিতে চ প্ৰত্যয়ে পৰতোহত একাৰশ্চকাৰাদ্ ইকাৰশ্চভৱতি। তব্য—হসেঅবম্, হসিঅবম্; ক্ৰা—হসেউণ, হসিউণ; তুম্—হসেউম্, হসিউম্।

২। "তব্যন্ত ইএব্‌উম্ এব্‌উম্ এবাঃ।" হেমচ. ৪।৪৩৮। অপভ্ৰংশে তব্যপ্ৰত্যয়ন্ত ইএব্‌উম্, এব্‌উম্, এবা ইতি এতে ত্ৰয় আদেশা ভৱন্তি।

৩। পাণিনি অষ্টাধ্যায়ী, ৩।৪।২।

গম্ভীৰৈ, to go (√ গম্), গ্ৰহীতৰৈ to seize (√ গ্ৰহ্), চৰিতৰৈ to move (√ চৰ্), দাতৰৈ, দাতৰৈ, দাৰনে to give (√ দা), নেতৰৈ to lead (√ নী), পক্ভৰৈ to cook (√ পচ্), পাতৰৈ, পাতৰৈ to drink (√ পা), পেষ্টৰৈ to crush (√ পিষ্), ভুৰৈ, ভুৰৈ, ভে, to be (√ ভূ), মস্থিতৰৈ to stir (√ মথ্, √ মস্থ), মন্তৰৈ, মন্তৰৈ to think (√ মন্), যোতৰৈ, যোতৰৈ to separate (√ যু), ওতৰৈ, ওতৰৈ, ৰাতৰৈ to wear (√ ৰা), সেতৰৈ to bind (√ সি), ইত্যাদি। অপভ্ৰংশত তুমৰ্থে এৰং, অণ, অণহং, অণাহিং প্ৰত্যয় হয়*। যেনে, স. দাতুন্ to give, অপভ্ৰ. দেৱং, অস. দিব ; স. পালয়িতুন্ to maintain, অপভ্ৰ. পালেৰি, অস. পালিব। বৈদিক প্ৰত্যয়ৰ পৰা অপভ্ৰংশ আৰু অসমীয়া প্ৰত্যয় নমোৱা কঠিন নহব।

৩৫৬। কৃদন্ত (Participle)

অসমীয়া কৃদন্ত পদ বৰ অসম্পূৰ্ণ। তাত অপূৰ্ণ কৃৎ (imperfect participle), নিত্য কৃৎ (perfect participle) আৰু অসমাপিকা ক্ৰিয়া (conjunctive participle) মাত্ৰ অনিশ্চিত ভাবে প্ৰকাশিত হয়। যেনে,

বৰ্তমান (Present)	অপূৰ্ণ কৃৎ (Imperfect participle)	হিন্দী :—মৈ পঢ়তা হুঁ। মৈ পঢ়তা বাটেঁ। মৈ পঢ়তা হৈবোঁ। অসমীয়া :—মই পঢ়ি আছোঁ। (মই পঢ়িব লাগিছোঁ) মই পঢ়াত আছোঁ। মই পঢ়িছোঁ।	I am reading
	নিত্য কৃৎ (Perfect participle)	হিন্দী :—মৈ পঢ়া হুঁ। মৈ পঢ়লে বাটেঁ। মৈ পঢ়লে হৈবোঁ। অসমীয়া :—মই পঢ়িলোঁ। মই পঢ়া (কাম) কৰিলোঁ।	I have read

ভূত (Past)	অপূৰ্ণ কৃৎ (Imperfect participle)	হিন্দী :—মৈ পঢ়তা থা । মৈ পঢ়ত্ৰ বহলো । অসমীয়া :—মই পঢ়ি আছিলোঁ । (মই পঢ়িব ধৰিছিলোঁ) । মই পঢ়াত আছিলোঁ ।	I was reading
	নিত্য কৃৎ (Perfect participle)	হিন্দী :—মৈ পঢ়া থা । মৈ পঢ়লে বহলো । অসমীয়া :—মই পঢ়িছিলোঁ । মই পঢ়া (কাম) কৰিছিলোঁ ।	I had read.

পুৰণি অসমীয়াত অপূৰ্ণ কৃতত অন্ত, অন্তে, অন্তি প্ৰত্যয় যোগ হৈছিল।
উদাহৰণ :—

বৰ্তমান অপূৰ্ণ কৃৎ (present imperfect) :—

দেৱে যেনে উপাসন্তে আছে ।

পৰিল আকাশী বাণী পাছে ॥—শঙ্কৰ

বসিয়া আছন্ত আনন্দ কৰি ।—শঙ্কৰ

আপোনাৰ তেজে বিশ্বক প্ৰকাশ কৰিবে লাগিছা ।—ভট্টদেৱ

বৰ্তমান নিত্য কৃৎ (present perfect) :—

গোপী বোলে উপকাৰ কৰি আছা ভাল ।

কিসক জগাইলি মোৰ নিদ্ৰাৰ ছৰাল ॥—মা. দে.

আদিত্যে আন্ধৰে মনুত কহিলা, মনুৰো পুত্ৰ ইক্ষাকুত কহিলা ।—ভট্ট দে.

সম্পাতিৰ বচনত খণ্ডিল বিষাদ ।

কোঁতুকে বানৰে কৰিলন্ত সিংহনাদ ॥—মা. ক.

ভূত অপূৰ্ণ কৃৎ (past imperfect) :—

ইতো ত্ৰিজগতক আছিল বক্ষা কৰি ।—শঙ্কৰ

বহিলা কান্দন্তে মুদি আখি ।—শঙ্কৰ

ভূত নিত্য কৃৎ (past perfect) :—

যাৰা তোমাক বৰ বুলি সৎকাৰ কৰিছিল তাৰাৰ

আগত লঘু হুইবা ।—ভট্টদেৱ

অসমীয়া অপূৰ্ণ আৰু নিত্য কৃতৰ তলত লিখা প্ৰত্যয় পোৱা যায়, অৰ্থাৎ অপূৰ্ণকৃতৰ ‘ই’ বা ‘আত’ আৰু নিত্য কৃতৰ ‘আ’, ‘অল্’ বা ‘ইল্’ প্ৰত্যয়।

আ-প্ৰত্যয় বিশেষকৈ কৰ্মবাচ্যৰ পৰা আহিছে; যেনে, কৰা যায় (is done), লোৱা যায় (is taken), ইত্যাদি। অপূৰ্ণ কৃতৰ অৰ্থ ক্ৰিয়ার্থ-ক্ৰিয়াৰ প্ৰয়োগ কৰিও প্ৰকাশ কৰা যায়। যেনে, পঢ়িব ধৰিছো (I am reading), পঢ়িব ধৰিছিল (He was reading)। এনে স্থলত সহকাৰী ক্ৰিয়াটো বাস্তৱিকৈ নিতা কৃৎ। তলত কৃদন্ত আৰু ক্ৰিয়ার্থ-ক্ৰিয়াৰ উদাহৰণ দিয়া হল।

ধাতু	ক্ৰিয়ার্থ-ক্ৰিয়া	অপূৰ্ণ কৃৎ	নিত্য কৃৎ
বোল্ (to speak)	বুলিব	বুলি, বোলাত	বোলা, বুলিল
মৰ্ (to die)	মৰিব	মৰি, মৰাত	মৰা, মৰিল
মিল্ (to meet)	মিলিব	মিলি, মিলাত	মিলা, মিলিল
সি (to sew)	সিব	সি, সিয়াত	সিয়া, সিল
পি (to drink)	পিব	পি, পিয়াত	পিয়া, পিল
শো (to sleep)	শুব	শুই, শোৱাত	শোৱা, শুল
হ (to be)	হব	হৈ, হোৱাত	হোৱা, হল

৩৫৭। মূল (Origin and derivation)

(ক) অপূৰ্ণ কৃৎ (imperfect participle): ইহঁতৰ মূল সংস্কৃত কৃৎ প্ৰত্যয় শত্ৰু (অত্ বা অন্ত্)। তাৰ পৰা প্ৰাকৃতত ‘অংতো’ অপভ্ৰংশত ‘ই’ (হেমচ. ৪।৪৩৯), হিন্দী—‘অত্’, ‘তা’, বঙ্গলা—‘ইত্’, উৰিয়া—‘উ’, পু. অস.—‘অন্ত্’, ‘অন্তে’ আৰু অসমীয়াত—‘ই’, ‘আত্’ হয়। যেনে, স. সহন্ (having endured) মা. প্ৰা. সহংতে, প্ৰা. সহম্তো, অপভ্ৰ. সহি; হিন্দী সহতা, সহৎ, বঙ্গলা সহিতে, পু. অস. সহন্তু: অস.—সতি, সৈ, সহাত্। ধাতু ‘ই’ যুক্ত হোৱাৰ পিচত ‘আছ্’ ধাতু যোগ কৰি তাত বিভক্তি যোগ কৰা হয়। যেনে, পঢ়ি আছে (He is reading); পঢ়ি আছিল (He was reading)।

(খ) নিত্য কৃৎ (perfect participle):—ইয়াৰ মূল সংস্কৃত কৃৎ প্ৰত্যয় ‘ক্ত’ (=ত)। তাৰ পাচত স্বাৰ্থক প্ৰত্যয় ‘ক’ যোগ হলে ‘তক’ আৰু উভয়ে

১। ‘স্তুমানো’, হেমচ. ৩।১৮০; যেনে, সহমতো।

‘শত্ৰানশঃ’, হেমচ. ৩।১৮১; যেনে, হসমতো।

লোপ হলে অঅ=আ হয়। আকৌ ‘ত’ৰ আগত প্ৰাকৃতৰ নিয়মে ‘ই’ যোগ কৰিলে ‘ইত’ হয়^১। সংস্কৃততো কেতিয়াবা ‘ত’ৰ আগত এইদৰে ‘ই’ যোগ হয় আৰু প্ৰত্যয়টো ‘ইত’ হয়। যেনে, স. পতিতম্ (পত্ ধাতু), প্ৰা. পড়িঅং (fallen); স. হসিতম্ (হস্ ধাতু), প্ৰা. হসিঅং (laughed); স. পঠিতম্ (পঠ্ ধাতু), প্ৰা. পঢ়িঅং (read)। তাৰ পিচত ‘ত’ৰ ঠাইত দ (হেমচ. ৪।২৬০), প্ৰা. ড হয় আৰু দ, ড-ৰ ঠাইত স্বৰ-বিকৃতিৰ নিয়মে ‘ল’ কৰিলে (§ ১৪৬, ১৫০, ১৫২) অসমীয়াত ‘ইল’ হয়। ডাক্তৰ হৰ্ণলিৰো এই মত^২। ডাক্তৰ কেলোগ আৰু জন বিম্চে এই মত স্বীকাৰ নকৰে। তেওঁলোকৰ মতে ‘ল’টো সংস্কৃত ‘ক্ত’ ৰ অন্তৰূপ এটা পৃথক প্ৰত্যয়^৩। এই প্ৰত্যয়টো কি ঠিক জনা নাযায়। উদাহৰণ—স. ভূতম্ (become), প্ৰা. হুঅম্, হিন্দী ছৰা, পু. অস. ছৰা, অস. হোৱা। কিন্তু স. ভৱিতম্ (?), হিন্দী ভইল, পু. অস. ভৈল, হইল, হৈল, অস. হ’ল, বঙ্গালী হইল। ডা. হৰ্ণলিৰ মতেই ঠিক বুলি বিশ্বাস হয়।

৩৫৮। ক্ৰদন্ত বিশেষণ (Participle adjective)

কৃৎ, বিশেষকৈ আ-প্ৰত্যয়ান্ত নিত্য কৃৎ, সচবাচৰ বিশেষণৰূপে ব্যৱহৃত হয়। যেনে, “তুমি জুজন্তা হে, যুদ্ধচাৰা নহা।” (You are a warrior and not war-seer.)—ভট্টদেৱ। “মৰাক বঢ়ুৱা চাউল কৰয় ভোজন।” (Eats the rice dedicated to the dead.)—দৈতাৰি। ৰোৱা ধান (planted paddy), খোৱা ভাত (rice to be eaten), পিন্ধা কাপোৰ (cloth to be worn), ভাৰ বোৱা মানুহ (man who carries load), লৰি অহা ঘোৰা (horse that comes running), ইত্যাদি। কেতিয়াবা নিত্য কৃৎ সংজ্ঞা-শব্দৰ দৰেও ব্যৱহৃত হয়। যেনে, ৰোৱা খালে (has eaten transplanted paddy), মৰাক মাৰিলে (has killed the dead), ধোৱাকে ধূলে

১। ‘ক্তে’, হেমচ. ৩।১৫৬, বৰক. ৭।৩২

“তে পৰতোহত ইঅং ভৱতি।” হসিঅং।

২। Hornle : Comp. Gramm. § 306.

৩। Beame’s Comp. Gramm. Vol. III. pp. 135-136; Kellogg’s Hindi Gramm., p. 340.

(has washed the thing already washed), ইত্যাদি। তেতিয়া হলে ইয়াৰ সংজ্ঞা-শব্দৰ দৰে ৰূপ হয়। যেনে, \sqrt{h} (to become) :

- ১মা। হোৱা
- ২য়া। হোৱা, হোৱাক
- ৩য়া। হোৱাৰে, হোৱাইদি
- ৪ৰ্থী। হোৱালৈ
- ৫মী। হোৱাৰ পৰা
- ৬ষ্ঠী। হোৱাৰ
- ৭মী। হোৱাত

অসমীয়া ভাষাত সম্বন্ধ-বাচক সৰ্বনামৰ (Relative pronoun ৰ) ব্যৱহাৰ অতি কম। তাৰ ঠাইত কৃদন্ত বিশেষণ বা সংজ্ঞা ব্যৱহৃত হয়। এই নিয়ম বড়ো ভাষাৰ বিশেষত্ব। বড়ো ভাষাত সম্বন্ধ-বাচক সৰ্বনামৰ ঠাইত সচৰাচৰ নিত্য কৃতৰ ব্যৱহাৰ হয়। কছাৰী ভাষাত তলত লিখা বাক্য, অৰ্থাৎ

কছাৰী—যি মানুহই-খো আং মিআ নু-দাংমান বি খাটুলাং-বাই।

অস.—যি মানুহটোক মই কালি দেখিছিলো সি পলাই-গল।

Eng.—Whom the man I yesterday saw he has fled away.

তেনে বাক্য কছাৰী ভাষাত তলত লিখাদৰে কলেহে স্মৰণীয় হয় :—

কছাৰী—মিআ (নুনই) মানুহইআ খাটুলাং-বাই।

অস.—কালি (দেখা) মানুহটো পলাই-গল।

Eng.—Yesterday (seen) the-man has fled away.

সেই কথাকে গাৰো ভাষাত তলত লিখাদৰে কব পাৰি :—

গাৰো—যে মান্দেখো আঙা মেজালো নিকা-চিম্ উআ খাটাঙাহা।

কিন্তু তলত লিখা দৰে কলেহে স্মৰণীয় হয় :—

গাৰো—মেজালো নিকা মান্দে খাটাঙাহা।

অস. —কালি দেখা মানুহ পলাল।

Eng.—Yesterday seen man has fled away.

এই নিয়ম বড়ো ভাষাৰ পৰা অসমীয়ালৈ আহিছে। জাৰিঙীতো প্ৰায় তেনে।

৩৫৯। কৃদন্ত ক্রিয়া-বিশেষণ (Adverbial participle)

ধাতুত ওঁতে (অন্তে), অলে (ইলে) আৰু অব (ইব) প্রত্যয় যোগ কৰি কৃদন্ত ক্রিয়া-বিশেষণ সিদ্ধ কৰা হয়। এই তিনি প্রত্যয় তিনি কালত প্ৰয়োগ হয়। যেনে,

বৰ্তমান—হওঁতে—ওঁতে

ভূত —হলে—অলে

ভৱিষ্যৎ—হব—অব

উদাহৰণ :—যেনে, সি পুথি পঢ়োঁতে হাঁহিলে (He has laughed while reading book)। সি পুথি পঢ়িলে হাঁহে (He laughs when reading book)। সি পঢ়িব যায় (He goes to read)। বৰ্তমান কৃদন্ত ক্রিয়া-বিশেষণে (Present adverbial participle) সমসাময়িক কাম, ভূত কৃদন্ত ক্রিয়া-বিশেষণে (Past adverbial participle) আগৰ কাম আৰু ভৱিষ্যত কৃদন্ত ক্রিয়া-বিশেষণে (Future adverbial participle) হেতু বুজায়। ভৱিষ্যত কৃদন্ত ক্রিয়া-বিশেষণ আৰু ক্রিয়ার্থী-ক্রিয়া একে। পুৰণি অসমীয়াতো এনে ব্যৱহাৰ আছিল। যেনে,

তোমাক দেখিলো পাছে।

দেহা প্ৰকাশন্তে আছে।—শঙ্কৰ

জলকুম্ভ ভৰান্তে বাজিল ঘটাং কৰি।—মা. ক.

মূল (Derivation) : ‘ওঁতে’ৰ মূল সংস্কৃত কৃৎপ্ৰত্যয় শত্ (=অত্ বা অন্ত্)। তাৰ পৰা অসমীয়া অতে, অন্তে=ওঁতে হয় (§৩৫৭)। ‘অলে’ৰ মূল সংস্কৃত ‘ক্ৰ’ (§৩৫৭)। ‘অব’ৰ মূল বৈদিক তৰৈ, তৰেঙ্ (§৩৫৫।৫)। সাধাৰণ ক্রিয়া-বিশেষণৰ নিচিনা প্ৰথমোক্ত দুই প্ৰত্যয়ত ৭মী বিভক্তি (এ) যোগ হয়।

৩৬০। ক্রিয়া-কর্তা (Noun of agency)

যিহে ক্রিয়া সম্পাদন কৰে তাক ক্রিয়া-কর্তা বোলে। ধাতুৰ পাচত ‘ওঁতা,’ পু. অ.—‘অন্তা’ প্ৰত্যয় যোগ কৰি ক্রিয়া-কর্তা নিৰ্দেশ কৰা হয়। যেনে, কৰোঁতা (doer), ধৰোঁতা (bearer), ইত্যাদি। “যি পণ্ডিত হয় সি জীৱন্তা মৰন্তা ছইকো শোক নকৰে।”—ভট্ট দে.। “মোৰ হাতে মৰিবি ৰাখন্তা নাহি কেৱ।”—মা. ক.।

৩৬১। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত আনশ্ (=আন্) বা শত্ (অৎ)। এই দুই প্ৰত্যয়ৰ প্ৰত্যেকে প্ৰাকৃতত ‘অন্ত্’, ‘মাণ্’ হয়^১। ‘অন্ত্’ৰ পাচত স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় ‘ক’ (=অ) যোগ কৰিলে অন্তঅ=অন্তা হয়। এই প্ৰত্যয় প্ৰাকৃতিক ভাষাত অতা, অন্তা, অত্ আদি ৰূপে ব্যৱহৃত হৈছে। অসমীয়াত আদিতে ‘অন্তা’ প্ৰত্যয় চলিছিল। বৰ্তমানত ‘অন্তা’ৰ ‘অ’ৰ ঠাইত ‘ও’ হয়, কিয়নো ই শব্দৰ মাজত পৰে (§১২৫) আৰু ‘ন’ৰ ঠাইত চন্দ্ৰবিন্দু হয় (§১৬৮)। সংস্কৃত ‘তৃচ্’ প্ৰত্যয় (=তা), যেনে, দাতা, পাতা, জেতা ইত্যাদি, ইয়াৰ মূল নহয়।

৩৬২। অসমাপিকা ক্ৰিয়া বা সংযোজক কৃৎ (Conjunctive participle)

ক্ৰিয়াৰ যি ৰূপৰ পৰা কোনো কাম শেষ হোৱা বুজা যায় সি সমাপিকা ক্ৰিয়া (finishing verb) আৰু যি ৰূপৰ পৰা কামৰ ওৰ নপৰে সি অসমাপিকা ক্ৰিয়া (Conjunctive participle)। এই শেষোক্ত ৰূপে দুটা বাক্যৰ সংযোগ কৰে। ধাতুৰ পাছত ‘ই’ প্ৰত্যয় যোগ কৰিলে অসমাপিকা ক্ৰিয়া পোৱা যায়; যেনে, পঢ়ি (reading), শুনি (hearing), কৈ, কই কে (doing)—নদী বৈ গৈ সাগৰত পৰে। পুৰণি অসমীয়াত ‘ই’, ‘ইয়া’ এই দুই প্ৰত্যয়ৰ চলতি আছিল। যেনে, “ছৰ্যোধন ৰাজা জ্ঞাণ আচাৰ্য্যৰ সমিপক গৈয়া বুলিবে লাগিলা।”—ভট্ট দে.। “অযুঁনে এই বাক্য বুলি ধনুশৰ এড়ি শোকে কম্পিত হয়৷ ৰথৰ উপৰত বসিলা।”—ভট্ট দে.। ইয়াৰ অৰ্থ স্পষ্ট কৰিবৰ কাৰণে কেতিয়াবা ‘পেলাই’ শব্দ যোগ কৰা হয়; যেনে সি গৈ পেলাই সকলো কথা কলে।

৩৬৩। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত কৃৎ প্ৰত্যয় ক্ৰ্ণ বা য। শৌৰসেনী আৰু মাগধী প্ৰাকৃতত ‘ক্ৰ্ণা’ৰ ঠাইত ‘ইঅ’ আৰু ‘হুণ’ হয়^২। বৰকচিৰ মতে ‘ক্ৰ্ণা’ৰ ঠাইত

১। “শত্ৰানাশঃ”, হেমচ. ৩।১৮১। শত্ৰানাশিত্যেতযোঃ প্ৰত্যেকম্ স্ত মাণ ইত্যে-
তাদাদেশৌ ভৱতঃ।

২। “ক্ৰো ইঅহুণৌ।”, হেমচ. ৪।২৭।১। ভৱিঅ, ভোহুণ। হৱিঅ, হোহুণ।

‘দাণি’ হয়^১। অপভ্ৰংশত ক্তৃ-প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত ই, ইউ, ইৰি, অৰি এই চাৰি আদেশ হয়^২। প্ৰাকৃত আৰু অপভ্ৰংশৰ এই প্ৰত্যয় সংস্কৃত ক্তৃ বা য-ৰ পৰা কেনেকৈ আহিছে ঠিক বুজিব নোৱাৰি। কিন্তু বৈদিক প্ৰত্যয়ৰ পৰা যে তাক নমাব পাৰি তাক বুজা টান নহয়। সংস্কৃত ক্তৃ প্ৰত্যয় সাধাৰণ ধাতুত আৰু য-প্ৰত্যয় মিশ্ৰ ধাতুত যোগ হয়। সেইদৰে বৈদিক ত্বি, ত্বা ত্বায় এই তিনি প্ৰত্যয় সাধাৰণ ধাতুত আৰু তা (বা য) প্ৰত্যয় মিশ্ৰ ধাতুত যোগ হয়। যেনে, ত্বি—কৃত্বি (having made), গত্বি (having gone); ত্বা—পীত্বা (having drunk), সুপ্ত্বা (having slept); ত্বায়—গত্বায় (having gone), যুক্ত্বায় (having yoked); য—অভিক্ৰম্য (approaching), সংগিৰ্ষ (swallowing)। ই, ইউ, ইৰি আৰু অৰি—ত্বি আৰু ত্বায়-ৰ পৰা অহা হৈ সম্ভৱ। অপভ্ৰ. ই আৰু শৌৰসেনী আৰু মাগধী ইঅ প্ৰাকৃতিক ভাষাত ৰক্ষিত হৈছে। হিন্দী, অসমীয়া আৰু উড়িয়াত ‘ই’ আৰু পু. অ. আৰু বঙ্গালীত ‘ইয়া’ হৈছে। যেনে, হি. পাই, পায়; উ. পাই; অস. পাই; পু. অ.—পাইয়া, পায়; বঙ্গালী—পাইয়া; প্ৰা. পাৰিঅ; স. প্ৰাপ্য (having got)।

১। “ক্তৃ দাণি।” ব ১১।১৬। কৰিদাণি আঅড়ে=কৃত্বা আগতঃ।

২। “ইইউইৰিঅৱয়ঃ।”, হেমচ. ৪।৪৩২। মাৰি=মাৰযিত্বা, ভজ্জিউ=ভংক্তৃ। চুম্বিৰি=চুম্বিত্বা, বিচ্ছেডবি=বিশ্লেষণ্ভা।

বাইশ আখ্যা

কাল (Tenses)

৩৬৪। কাল (Tense)

ক্রিয়াৰ কাল সাধাৰণতঃ তিনিটি—বৰ্তমান (**present**), ভূত (**past or preterite**) আৰু ভৱিষ্যৎ (**future**)। এই তিনিটি সাধাৰণ কাল (**simple tenses**)। ইয়াত বাদে আচল ক্রিয়াৰ লগত আন সহায়কাৰী (**auxiliary**) বা অসম্পূৰ্ণ (**defective**) ক্রিয়াৰ সংযোগত আন কেইটিমান কাল পোৱা যায়। ইসৰৰ নাম যোগিক কাল (**periphrastic tenses**) দিব পাৰি।

৩৬৫। বৰ্তমান কাল (Present tense)

চলিত সময়ৰ নাম বৰ্তমান কাল (**Present tense**)। ইয়াক দুভাগ কৰিব পাৰি,—

(১) নিত্য বৰ্তমান (**Real present**); যেনে, মই কৰোঁ (**I do**)।
আৰু—

(২) স্বৰূপ বৰ্তমান (**Present imperfect**); যেনে, মই কৰি আছে বা কৰিছো (**I am doing**)। এই কাল বাস্তৱিকৈ বৰ্তমান অপূৰ্ণ কৃৎ (**Present imperfect participle**) ভিন্ন আন একো নহয়।

বৰ্তমান কালৰ ক্রিয়া তিনি উপায়ে (**mood** এ) প্ৰকাশ কৰিব পাৰি—
নিৰ্দেশক, সম্ভাব্য আৰু অনুজ্ঞাৰূপে।

৩৬৬। নিৰ্দেশক ৰূপৰ বৰ্তমান (Present Indicative)

এই কালৰ নিৰ্দেশক ৰূপ সম্ভাব্য ৰূপৰ অনুৰূপ। যেনে, তুমি থাকা (**you stay**); যদি তুমি থাকা (**if you stay**)। নিৰ্দেশক আৰু সম্ভাব্য বৰ্তমানৰ বিভক্তি এই :—

বৰ্তমান অসমীয়া

পুৰুষ	বিভক্তি	উদাহৰণ
১।	ওঁ	যেনে, মই পঢ়োঁ। (I read)।
২।	অ বা আহ (তুচ্ছার্থত) আ (মাণ্ডার্থত)	} যেনে, তই পঢ় বা পঢ়াহ্ (Thou readest)। যেনে, তুমি পঢ়া (you read)।
৩।	এ	
		যেনে, সি পঢ়ে (he reads)।

পুৰণি অসমীয়া

- ১। ওঁ, উ, ওহোঁ
২। অ, আ, অস্, আহা
৩। এ, ই, অন্ত
(রে, যে, ঐ, অন্তি)

উদাহৰণ :—

শুন ভূতনাথ হৰ তুষ্ট ছয়া দেওঁ বৰ

হোক মায়া তোমাৰ অধীন।—শঙ্কৰ

তাহাক খোজন্তে আমি ফুৰ বনে বনে।—মা. ক.

মুক্তিত নিস্পৃহ যিটো সেই ভকতক নমো

বসময়ী মাগোহোঁ ভকতি।—মা. দে.

আপুনি ঈশ্বৰ ছয়া।

বোলাহা কৰিও দয়া॥—শঙ্কৰ

ত্ৰৈলোক্যৰ নাথ এড়ি তাপসিক চাস্।

পকা কণ্টকিক এড়ি ডহা ফল খাস্॥—মা. ক.

গুৰু নিশিখাইলে হেন বিমঙ্গল

বাণী বোল কোন মতে।—শঙ্কৰ

হে অৰ্জুন ! তুমি শোকৰ অবিষয় বন্ধুসৱক শোক কৰা, তাত মঞি বাধা
দিলেও পণ্ডিতসৱৰ বাদ কহা, তুমি পুত্ৰ পণ্ডিত নহা।—ভট্ট দে.

বস্ত্ৰ নিভিজয় গুথানে থাকয়

উঠন্ত পুত্ৰ জলৰ।—দৈত্যাৰি

কতো মেলি হানে গাছ।

কতো কোপে চাপে কাছ॥—শঙ্কৰ

শুনি হৰি উপৰক চাস্ত ।

ব্ৰহ্মাক আগতে ভেট পাস্ত ॥—শঙ্কৰ

বেঢ়াৰ উপৰে কতো গভুৰা বঢ়াৱে ।—মা. ক.

মোৰ কব চৰণাদি অঙ্গসৰ ভাগি যাই, মুখো শুখাই, শৰীৰো কাম্পে,
ৰোমো সিহৰয় ।—ভট্ট দে.

তাক চৌৰ বুলি । ভট্ট দে.

বিষয়সৰ সুখ-দুখ স্বভাৱে পুৰুষক শীত-উষ্ণ সুখ-দুখ দেয়ি ।—ভট্ট দে.

পশুসৰ উফৰয় নাগেও ফোফাই ।—মা. ক.

পূৰ্বদিক ধৱল কোকিল কাক ৰঙৈ ।

দিন গোটি বঞ্চে কৈত কোন কাৰ্য্য পৰৈ ॥—মা. ক.

আকাশৰ পথে য়াস্তি ।

দশ দিশে নিহালন্তি ॥ মা. ক.

ইয়াৰ পৰা দেখা যায় যে পুৰণি অসমীয়াত ওয় পুৰুষৰ বিভক্তি এ, ঐ, ই, অস্ত, অস্তি, ৰে, যি (অয়) বৰ্তমান অসমীয়াত ওয় পুৰুষ ১বচনত অকাৰান্ত বা আকাৰান্ত ধাতুৰ পাচত য় (বা ই) বা ৰে হয়। যেনে, হয়, হৰে; খায়, খাই, খাৱে। ইকাৰান্ত আৰু উকাৰান্ত ধাতুৰ পাচত যথাক্রমে 'য়ে' (এ) আৰু 'ৱে' (এ) হয়। যেনে, নিযে (নিএ) takes; ছৱে, (ছএ) milks। উকাৰান্ত ধাতুৰ পাচত কেতিয়াবা 'ই'ও হয়। যেনে, ছই milks। একাৰান্ত ধাতুৰ পাচত 'ই' বা 'ইয়ে' (ইএ) আৰু ওকাৰান্ত ধাতুৰ পাচত 'ৱ' (এ) বা 'য়' হয়। যেনে, দেই, দিয়ে (দিএ) gives; ধোৱে (ধোএ) ধোয় washes। দ্বিতীয় পুৰুষ সম্বন্ধার্থত অকাৰান্ত আকাৰান্ত, উকাৰান্ত আৰু ওকাৰান্ত ধাতুৰ পাচত বিকল্পে ৰা বা ওৱা (ওআ) হয়। যেনে, হৰা, হোৱা; চাৱা, চোৱা; ছৰা; ৰোৱা, বা হোআ, চোআ, ছআ, ৰোআ (be, see, milk, plant)। ইকাৰান্ত আৰু একাৰান্ত ধাতুৰ পাচত য়া বা ইয়া (ইআ) হয়। যেনে, পিয়া (you drink), দিয়া (দি ধাতু, you give)। হোৱা, চোৱা, দিয়া ইত্যাদিৰ ৰা আৰু য়া ৰাস্তৱিকৈ 'আ' আৰু উচ্চাৰণতো সেই (§৬৫)। তুচ্ছার্থত থৱ (thou placest), খৱ (thou eatest), পিয় (thou drinkest) আদিত 'ৱ'ৰ উচ্চাৰণ 'ওঅ' আৰু 'য়'ৰ উচ্চাৰণ 'ইঅ'ৰ অনুকপ।

৩৬৭। মূল (Derivation) :

ইয়াৰ মূল সংস্কৃত লট বিভক্তি।

একবচন

পুৰুষ	সংস্কৃত	পালি	প্রাকৃত	অপভ্রংশ	পু. অসমীয়া	অসমীয়া
১।	মি (=আমি)	মি	{ আমি অমি	{ অমি, অউ	{ অঙ, ঙ উঁ, ঙহো	{ ঙ (উ)
২।	সি (=অসি)	সি	অসি	{ অসি অহি	{ অস, ইস আ, আহা	{ অ, আ, আহ্
৩।	তি (=অতি)	তি	অই	অই	{ অই, ঐ এ	{ এ, ই (এই)

বহুবচন

১।	মস্ (=আম)	ম	{ আমো, আম্ আম, অমো অম্, অম, ইমো, ইম্, ইম	{ ইম্, ইমো ইম, অহ্	{ অঙ, ঙ, উ ঙহো	{ ঙ, (উ)
২।	থস্ (=অথ)	স	অহ, অহ্	অহ, অহ	{ অহ, অহ আ	{ অ, আ আহ্
৩।	অস্তি (=অস্তি)	অস্তি	অংতি	অংহি	{ অহিঁ, অই ঐ, এ	{ এ, ই (এই)

সংস্কৃত লট বিভক্তিয়ে অসমীয়া বৰ্তমান কাল (§৩৫৪ f. n.)। উপৰত দিয়া মতে লট বিভক্তিৰ পৰা অসমীয়া বিভক্তি কেনেকৈ নামি আহিছে তাক ধৰা টান নহব। ইয়াত কেৱল পাহৰিব নালাগে যে প্রাকৃতত পৰস্মৈপদ আৰু আত্মনেপদৰ পাৰ্থক্য লোপ হৈছিল। যেনে, স. সহতে (he bears), প্রা. সহএ, সহই; স. ভাসতে (shines), প্রা. ভাসই, ভাসএ^১। আমি ইয়াত পৰস্মৈপদৰ ৰূপকে ধৰিম।

(১) সংস্কৃত 'মি' বিভক্তি : ই লট 'মি' অৰ্থাৎ লট প্ৰথম পুৰুষ এক বচনৰ বিভক্তি। উপৰত আমি পাই আহিছো (§৩৪৬গ) যে সংস্কৃতৰ

১। "ততিপৌ বিদেতো", ব. ৭।৮

১০ গণ প্ৰাকৃতত আৰু প্ৰাকৃতিক ভাষাত লোপ হৈ কেৱল এটা অৰ্থাৎ তুদাদি বা ভাদিগণ থাকিল। আমি এইটোও জানো যে তুদাদি আৰু ভাদিগণীয় ধাতুৰ পাচত সংস্কৃতত ‘অ’ আগম হয় আৰু ব আৰু ম-ব আগৰ অ ‘আ’ হয়। এতেকে আমি ‘মি’ৰ ঠাইত ‘আমি’ ধৰি লব পাৰো। এই ‘আমি’ প্ৰাকৃতত ‘আমি’ বা ‘অমি’ হয় (হেমচ. ৩।১৪১, ১৫৪) ^১। অপভ্ৰংশত ই ‘অমি’ বা ‘অউ’ (বা উ) হয় (হেমচ. ৪।৩৮৫) ^২। ইয়াৰ প্ৰথমটো বঙ্গালী আৰু উড়িয়া ভাষাত ‘ই’ হয়। দ্বিতীয়টো (অৰ্থাৎ উ) অসমীয়া আৰু হিন্দী ভাষাত ‘ওঁ’ বা ‘উ’ স্বৰূপে ৰৈছে। পুৰণি অসমীয়াত এই বিভক্তি অওঁ, ওঁ আৰু উ আছিল। যেনে,

শুন শুন ভাই মই কহওঁ কাহিনী।—মা. ক.

এতেকে উদাসিন হেন থাকওঁ।—ভট্ট. দে.

এতেকে তোমাৰ হিতক ইচ্ছায় কহঞোঁ।—ভট্ট. দে.

ইসৰ কথাক আৱে এহিমানে থঞু।

গুৰুৰ গৃহক চলা মোৰ লগে যাঞু ॥—ৰামচৰণ

আকৌ সংস্কৃত ‘আম’ অপভ্ৰংশৰ বহুবচনত ৰিকল্পে অহুঁ (হুঁ) হয় ^৩। তাৰ পৰা অসমীয়া ওঁ (বা উ) আৰু পু. অ. অহৌ (বা অহুঁ) ওলাইছে। প্ৰাকৃতিক ভাষাত, ইমান কি অপভ্ৰংশতো, বহুবচনৰ বিভক্তি একবচনত আৰু একবচনৰ বিভক্তি বহুবচনত প্ৰয়োগ কৰাত কোনো বাধা নাই ^৪।

১। “তৃতীয়স্ত মিঃ।”, হে. ৩।১৪১। ত্যাদি বিভক্তিৰ পৰ্য্যায়পদ আৰু আত্মনেপদত ১ম পুৰুষৰ তিনি বিভক্তিৰ আত্ম বিভক্তিত ‘মি’ আদেশ হয়। যেনে, হসামি (I laugh), ৰেৱামি (I tremble)। আকৌ “মৌ বা।”, হেম. ৩।১৫৪। মি পাচত থাকিলে অ বা আ হয়। যেনে হসামি, হসমি (I laugh) ; জাণামি, জাণমি (I know), স. হসামি, জানামি।

২। “অস্ত্যত্ৰয়শ্চাদ্যস্ত উম্।”, হেমচ. ৪।৩৮৫। ত্যাঙ্গীনাং অস্ত্যত্ৰয়শ্চ যদ্ আত্মং ৰচনং তস্তাপভ্ৰংশে উম্ ইত্যাদেশো বা ভৱতি। যেনে, স. কৰ্তয়ামি, অপভ্ৰ. কট্টউম্, কট্টমি (I cut) ; স. পশ্যামি, অপভ্ৰ. দেক্খম্ (I see) ; স. কিং কৰোম্যহম্=অপভ্ৰ. কাই কৰউম্ হউম্ (What do I do?)।

৩। “বহুত্বে হুম্।”, হেমচ. ৪।৩৮৬। অপভ্ৰংশৰ বহুবচনত ‘মস্’ বিভক্তি হুঁ বা মু হয়। যেনে, অপভ্ৰ. ; খগ্গৱিসাহিউম্ জহিম্ লহহুম্ পিঅ তহিম্ দেশহিম্ জাহুম্।

স. থড্গৱিসায়িতং যশ্বিন্ লভামহে প্ৰিয় তশ্বিন্ দেশে যামঃ। পক্ষে লহিম্।

৪। See Beame's Comp. Grammar. Vol III, pp. 105-106.

(২) সংস্কৃত ‘সি’ বিভক্তি : ই লট দ্বিতীয় পুৰুষ একবচনৰ বিভক্তি। ওপৰত কোৱা নিয়মে ইয়াৰ আকৃতি ৰাস্ত্যৱিকে ‘অসি’। ই প্ৰাকৃতত ‘অসি’, ‘অসে’^১ আৰু অপভ্ৰংশত ‘অসি’, ‘অহিঃ’ হয়^২। ইয়াৰ প্ৰথমটোৰ পৰা পু. অ. অস্, অ আৰু দ্বিতীয়টোৰ পৰা অ, অহ্, আ আৰু আহা ওলাইছে। বৰ্তমানত সজ্ঞমার্থে ‘আ’ আৰু তুচ্ছার্থে ‘অ’ আৰু ‘আহা’ হৈছে। ‘অসি’ৰ ‘স’ লোপ হলে অই, অএ আৰু তাৰ ই লোপ হলে অঅ=আ হয়।

(৩) সংস্কৃত ‘তি’ বিভক্তি : ই লট ৩য় পু. ১বচনৰ বিভক্তি আৰু ওপৰৰ নিয়মে তাৰ আকৃতি ‘অতি’। প্ৰাকৃতত ই ‘অই’, ‘অএ’ হয়^৩। তাৰ পৰা পুৰণি অসমীয়াত আৰু হিন্দী আদি ভাষাত ‘অই’ হয়। পুৰণি অসমীয়াত সন্ধিৰ নিয়মে (§৬৯) ‘অই’ৰ ঠাইত ঐ বা এ হয়। তাৰ বাহিৰেও ‘অই’ৰ ঠাইত ‘অয়’, ‘অএ’ৰ ঠাইত ‘অয়ে’, ‘অৱে’, ‘এ’ৰ ঠাইত ‘য়ে’, ‘ৱে’, আদি বিভিন্ন ৰূপ হয় (§৬৫)। প্ৰাকৃতত কেতিয়াবা ‘অ’ৰ ঠাইত বিভক্তিৰ আগত ‘এ’ হয়^৪। বৰ্তমানতো এনে ৰূপ নামনিৰ ফালে চলিত আছে। যেনে, সি পঢ়ে বা পঢ়েই (he reads) ; সি দিয়ে বা দেই (he gives)। বৰ্তমানতো

১। “দ্বিতীয়স্ত সি সে।”, হেমচ. ৩।১৪০। পৰস্মৈপদ আৰু আত্মনেপদৰ ২য় পুৰুষ একবচনত লট বিভক্তিত সি আৰু সে হয়। যেনে, হসসি, হসসে (you laugh) স. হসসি ; ৱেৱসি, ৱেৱসে (you tremble), স. ৱেপসে।

২। “মধ্যত্ৰয়স্তাগস্ত হিঃ।”, হেমচ. ৪।৩৮৩। অপভ্ৰংশত ২য় পু. ১ বচনত ‘সি’ৰ ঠাইত বিকল্পে হিঃ হয়। যেনে,—

অপভ্ৰ.—বগ্নীহা পিউ পিউ তণৱি কেত্তিউ ৰঅহি হআস। পক্ষে ৰঅসি (thou criest)।

স.—চাতক পিউ পিউ ইত্যম্কাৰং কৃত্বা কিয়দ্ বোদিষি হতাশ।

অপভ্ৰ.—সায়ৰি ভৰিঅই ৱিমল জলি লহহি ন এক ই ধাৰ। পক্ষে, লহসি (thou takest)।

স.—সাগৰে ভৰিতে ৱিমলে জলে লভসে ন একাম্ অপি ধাৰাম্।

৩। “তাদীনাং আত্ৰয়স্তাগস্তেচোৰ্চো।”, হেমচ. ৩।১৩২। তৃতীয় পুৰুষ একবচনত তি বিভক্তিৰ ঠাইত ইচ্, এচ্ (=অই, অএ) হয়। যেনে, হসই, (he laughs), স. হসতি ; ৱেৱই, ৱেৱএ (he trembles), স. ৱেপতে।

৪। “অত এসে।”, বৰ. ৭।৫। হসএ, হসেই ; পঢ়এ, পঢ়েই ; নেই (he takes) ; দেই=স. হসতি, পঠতি, নয়তি, দদাতি।

এই বিভক্তি এ বা ই হয়। যেনে, খাই, খায় (eats); শোৱে, শোএ ; ইত্যাদি।

(৪) সংস্কৃত ‘মস্’ বিভক্তি : ই লট্ ১ম পু. বহুবচনৰ বিভক্তি আৰু ওপৰৰ নিয়মে ইয়াৰ আকৃতি ‘আম্’। তাৰ পৰা প্ৰাকৃতত আমো, আমু, আম, অমো, অমু, অম, ইমো, ইমু, ইম এই কেই বিভক্তি হয়^১। অপভ্ৰংশত ইমো, ইমু, ইম, অমো ইত্যাদি ৰিকল্লে লুম্ (অলুম্ বা অল্) হয় (§৩৬৭।১)। ‘অল্’ৰ পৰা অহৌ, ওহৌ হয়। অসমীয়া একবচন আৰু বহুবচনৰ আকৃতি একে। বৈদিকত মস্, মসি উভয়ে হয়।

(৫) সংস্কৃত ‘থ’ বিভক্তি : ই লট্ ২য় পু. বহুবচনৰ বিভক্তি আৰু উপৰৰ নিয়মে ই ‘অথ’ হয়। প্ৰাকৃতত ই ‘অহ’ বা ‘অইথ’ (হ, ইথ) হয়^২ আৰু অপভ্ৰংশত ‘অহ’ বা ‘অল্’ হয়। অসমীয়াত ‘অহ’ৰ ঠাইত অ, আ, অহ (অহ্) আৰু আহা হয়। কেতিয়াবা ‘অল্’ৰ পৰা বিকল্লে অউ হয়। একবচনৰ আকৃতি ‘অস্’ বহুবচনতো কেতিয়াবা ব্যৱহৃত হয়। বৈদিকত থ, থন উভয়ে হৈছিল।

(৬) সংস্কৃত ‘স্তি’ বিভক্তি : ই লট্ ৩য় পু. বহুবচনৰ বিভক্তি আৰু ওপৰৰ নিয়মে ‘অস্তি’ হয়। ই প্ৰাকৃতত অংতে, অংতি আৰু অইৰে হয়^৩ আৰু অপভ্ৰংশত অংতি, অংহি হয়^৪। ‘অংতি’ৰ পৰা পু. অ. অস্তি অন্ত হৈছিল। ‘অংহি’ৰ পৰা অই, অয়, এ (ৰে, য়ে), এ, ঐ, ই হয় আৰু একবচন বহুবচন উভয়েতে চলে (উদাহৰণ ওপৰত দেখা)। ‘অইৰে’ৰ পৰাও এ, ঐ, ই হব পাৰে। বৈদিকত অস্তি, স্তি উভয়ে হৈছিল আৰু বহুত ঠাইত কেৱল ‘অতি’ হৈছিল। ‘অতি’ৰ পৰাও এ, ঐ হব পাৰে।

১। “তৃতীয়শ্চ মোমুমাঃ।”, হেমচ. ৩।১৪৪ আৰু “ইচ্চ মোমুমে বা।”, হেমচ. ৩।১৫৪, যেনে, ভণামো, ভণামু, ভণাম, ভণিমো, ভণিমু, ভণিম, ভণমো, ভণমু, ভণম=স. ভণাম (we speak)।

২। “মধ্যমশ্চেআহচৌ।”, হেমচ. ৩।১৪৩

“স্তি-হ-থ, মো-মু-মা-বহু”, ব. ৭।৪

৩। “বহুশ্চে হঃ।”, হেমচ. ৩।৩৮৪ ; ৰিকল্লে অহ হয়।

৪। “বহুশ্চাত্তস্তি স্তিস্তে ইৰে।”, হেমচ. ৩।১৪২, ব. ৭।৪

৫। “তাদেৰাণ্যত্ৰয়শ্চ বহুশ্চে হিম্ ন বা।”, হেমচ. ৪।৩৮২

৩৬৮। **অনুজ্ঞা** (Imperative mood)। বর্তমান অনুজ্ঞা (Present imperative)

বাস্তৱিকৈ অসমীয়াত প্ৰথম পুৰুষৰ অনুজ্ঞা নাই। বৈদিকতো নাছিল^১। নিৰ্দেশক বৰ্তমানৰ বিভক্তিয়ে অসমীয়া অনুজ্ঞা প্ৰথম পুৰুষৰ বিভক্তি। আন প্ৰাকৃতিক ভাষাতো প্ৰায় তেনে। যেনে,

পুৰুষ	অসমীয়া	হিন্দী	বঙ্গালী	উৰিয়া
১।	ওঁ	ওঁ, উ	ই	ই, অই
২।	লুপ্ত অ, আ	উ, অ	লুপ্ত অ, অ	লুপ্ত অ
৩।	অক্, ওক্	ঐ, এ	উক্	অই, উ

উদাহৰণ :—মই পঢ়োঁ (I read), তই পঢ় বা তুমি পঢ়া (Thou readest or you read), সি বা তেওঁ পঢ়ক বা পঢ়োক (Let him read)।

৩৬৯। **মূল** (Derivation) : ইয়াৰ মূল সংস্কৃত লোট

পুৰুষ	সংস্কৃত	পালি	প্ৰাকৃত	পু. অসমীয়া	অসমীয়া
১।	আনি	মি	আমু, অমু	ওঁ, ওঁহো	ওঁ
২।	হি (=অহি)	হি	অম্ব, অহি, অ, ইজ্জন্ত, ইজ্জহি, ইজ্জ	অ, আ (রা) য়ো, ইয়ো (ইও), উ, ও অহ, আহা, হ অহ	হি, আহি, উ, লুপ্ত অ, আ
৩।	তু (=অতু)	তু	অউ	ওক্, উক্	অক্ (য়ক্, রক্) ওক্
১।	আম	ম	অমো, অহে, অমু	ওঁ, ওঁহো	ওঁ
২।	ত (=অত)	থ	অহ	অ, আ (রা) যো, ইয়ো (ইও), উ, ও অহ, আহা, অহ, (অহো	হি, আহি, উ, লুপ্ত অ, আ
৩।	অস্ত	অস্ত	অংতু	স্তোক, ওক্, উক্	অক্, (য়ক্, রক্) ওক্

উদাহৰণ।—মই বা আমি হওঁ (I or we be) ; তই বা তহঁত হ বা হউ (Thou be) ; তুমি বা তোমালোক হোৱা (You be) ; সি বা সিহঁত

হক বা হওক (He or they be); তই বা তহঁত পঢ় বা পঢ়হি (Thou readest, or you read); তুমি বা তোমালোক পঢ়া বা পঢ়াহি (You read); সি বা সিহঁত বা তেওঁ বা তেওঁলোক পঢ়ক বা পঢ়োক (Let him or them read); তই বা তহঁতে দে বা দেহি (Thou givest or you give); সি বা সিহঁতে দিয়ক (Let him or them give); সি বা সিহঁত শোৱক বা শোক, (Let him or them sleep); ইত্যাদি।

পু. অ. :—

বিচাৰি দেখস পামৰ মনাই এ।—মা. দে.

জগন্নাথ! অনাথক থাপিয়ো চৰণে।—শঙ্কৰ

ভাৱক ভাই! ভজ ভগৱন্ত ভক্তিভাৱে।—মা. দে.

শঙ্কৰে ৰচিলা শ্ৰীকি বোলা হৰি হৰি।—শঙ্কৰ

দেহু দেখা ৰাম নয়ন ভৰি চাঁও।—শঙ্কৰ

গোপাল কৃষ্ণ, কৰছ ত্ৰাণ।—শঙ্কৰ

নমো দামোদৰ হৰি।

নিয়োক নাথ উদ্ধাৰি ॥—শঙ্কৰ

পিয়ো পিয়ো ৰামনাম অমৃত।—শঙ্কৰ

কৰাহা নিস্তাৰ তোমাৰ চৰণে শৰণ পশিলো আমি।—শঙ্কৰ

হে দেৱবৰ! তোমাক নমস্কাৰ কৰো প্ৰসন্ন হৱা।—ভট্ট দে.

এতেকে তোমাত পুঠোঁ যি শ্ৰেয়স্ হয় তাক নিশ্চয় কৰি কহা।

—ভট্ট দে.

তাৱত ভৰত গৈয়া চাৱা ৰাজকাজ।—মা. ক.

আজি ধৰি হট বাপু অজৰ অমৰ।—হে. স.

স্বৰহ গোবিন্দ মূঢ় বলহ গোবিন্দ মূঢ়

ভজহ গোবিন্দ সৰ্বক্ষণে।—মা. দে.

শ্ৰীৰাম বোলন্ত সৱে বীৰ চলি যাহাঁ।

ৰাজকুমাৰক গৈয়া সৱেহি ৰাখাহাঁ ॥—মা. ক.

চৌধ বৰিষক লাগি বনবাস কৰ।—মা. ক.

কমলাপতি! হোক গতি।—শঙ্কৰ

তোমাৰ চৰণে মাত্ৰ থাকোক ভকতি।—শঙ্কৰ

বোলা হৰি হৰি পাপ যাউক অধোগতি।—শঙ্কৰ

সমস্ত তত্ত্বক আচৰোক

পড়োক পৰ্বতে উঠি যত

তীৰ্থত ভ্রমোক পড়োক বেদনিচয়।—মা. দে.

দেৱসৰো বৃষ্টিদ্বাৰে শস্ত্ৰ সম্পূৰ্ণ কৰি তোৰাক বৃদ্ধি কৰাউক।—ভট্ট. দে.

(১) সংস্কৃত লোট 'আনি' বিভক্তি :

প্ৰাকৃতত ইয়াৰ কোনো চিন নাই। কিন্তু প্ৰাকৃতত তাৰ পৰিৱৰ্তে অমু আৰু আমু বিভক্তি হয়^১। তাৰ পৰা অপভ্ৰংশত 'ম' লোপ হলে 'অউ' হয়। ই লটৰ আকৃতি। অপভ্ৰংশ আৰু অসমীয়াত ৰাস্তৱিকে প্ৰথম পুৰুষৰ অনুজ্ঞা বিভক্তি নাই। লট ঔ উ বা এ ইয়াৰো বিভক্তি।

(২) সংস্কৃত লোট 'হি' বিভক্তি :

এই বিভক্তি প্ৰাকৃতত অহি, অসু আৰু অ হয়^২। অপভ্ৰংশত এই বিভক্তি অহি, অই, অউ, অএ (হি, ই, উ, এ) হয়^৩। অসমীয়াত 'অহি'ৰ পৰা হি, আহি হয়, 'অসু'ৰ পৰা অস্ আৰু 'অ'ৰ পৰা অ আৰু আ হয়, 'অই'ৰ পৰা অ, য়ো (ও), 'অউ'ৰ পৰা উ বা ও আৰু 'অএ'ৰ পৰা অঅই = আ (বা ৰা) হয়। প্ৰাকৃতত ইয়াৰ বাহিৰে ইজ্জসু, ইজ্জহি, ইজ্জ এই তিনি বিভক্তিও হয়^৪। তাৰ পৰা ইয়ো বিভক্তি ওলাইছে অৰ্থাৎ ইজ্জসু = ইয়াজ্জ = ইয়উ = ইয়ও = ইয়ো। বৈদিকত তাৎ, ধি আৰু হি বিভক্তি হয়।^৫ 'তাৎ'ৰ পৰা অ, আ, 'হি'ৰ পৰা হি আৰু 'ধি'ৰ পৰা অহি, আহি, হি হোৱা সম্ভৱ। প্ৰাকৃত বহুবচনত 'অহ' আৰু অপভ্ৰংশত লটৰ দৰে 'অহু' হয়^৬। তাৰ পৰা অসমীয়াত একবচনতো অহ, অহো আৰু অহু হয়।

(৩) সংস্কৃত লোট 'অতু' (তু) বিভক্তি :

এই বিভক্তি প্ৰাকৃতত অউ (উ) হয় (হেমচ. ৩।১৭৩; বৰ. ৭।১৮) আৰু অসমীয়াত অউ বা অও (উ বা ও) হয়। তাৰ পিচত স্বাৰ্থিক 'ক' যোগ হলে অউক, অওক (বা উক বা ওক) হয়। কেতিয়াবা উ বা ও লোপ

১। "হু স্ত্ৰ মু বিধ্যাদিধেৰকস্মিঞ্জয়াণাম্।", হেমচ. ৩।১৭৩

"উ-স্ত্ৰ-মু বিধ্যাদিধেৰকস্মিন্।", বৰক ৭।১৮; যেনে, হাস্য অহং = laugh I.

২। হেমচ. ৩।১৭৩; "সোহি ৰা।", হেমচ. ৩।১৭৪; যেনে, দেহি, দেহ (Thou givest or you give).

৩। "হিস্বয়োবিদ-উদ্-এৎ।", হেমচ. ৪।৩৮৭; যেনে, মেৰি (You open), স. মুঞ্চ; ৰিলহু (You hang) স. ৰিলহু; কৰে (You do), স. কুৰ।

৪। অত ইজ্জবিজ্জহিজেণকো ৰা।", হেমচ. ৩।১৭৫

৫। Macd. Vedic Grammar. P. 125, § 131

৬। "বহু স্ত্ৰ হমো।", হেমচ. ৩।১৭৬। "বহু স্ত্ৰ হঃ।", হেমচ. ৪।৩৮৪

হলে কেৱল ক থাকে। যেনে, হওক বা হক (let it be); থাকোক বা থাওক বা থাকক (let it stand)।

(৪) সংস্কৃত লোট ‘আম’ বিভক্তি :

এই বিভক্তি প্ৰাকৃতত আমো, আম, এম হয়^১। অপভ্ৰংশত লটৰ অহুং হয়^২। যেনে স. হাসাম (laugh we), প্ৰা. হাসামো, হাসাম, হাসেম, অপভ্ৰংশ হাসহম্। পু. অসমীয়াত তাৰ পৰা ওঁ, ওঁহো, আৰু অসমীয়াত ওঁ হয়। যেনে, পু. অ. হাসোহোঁ, হাসোঁ, অস. হাহোঁ। “ৰাজ্যৰ নিমিত্তে আমি দুই ভাই যুজোঁহোঁ।”—মা. ক। অসমীয়াত ১ব আৰু বহুবচনৰ ৰূপ একে।

(৫) সংস্কৃত লোট ‘অত’ বিভক্তি :

এই বিভক্তি প্ৰাকৃতত অহ (হ), অত, এথ হয়^৩ আৰু অপভ্ৰংশত লটৰ অহুঃ অহ হয়^৪। তাত্ৰ পৰা অসমীয়া বিভক্তি ওলাইছে। যেনে, হাসত (laugh you), প্ৰা. হাসহ, হাসত, হাসেথ, অপভ্ৰংশ হাসহ, হাসছ; পু. অ. হাসহ, হাস, হাসা, হাসছ, হাসাহা; অস. হাঁহ্, হাহাঁ। অসমীয়াত একবচন আৰু বহুবচনৰ বিভক্তিৰ পাৰ্থক্য নাই। বৈদিকত অত, অতন (ত, তন) হয়। ‘অতন’ ৰ পৰা কোনো বিভক্তি অসমীয়ালৈ নামা নাই। অসমীয়া অ, আ, অহ আদি আকৃতি ঠিক একবচনৰ নিচিনাই।

(৬) সংস্কৃত লোট ‘অন্তু’ বিভক্তি :

এই বিভক্তি প্ৰাকৃতত ‘অংতু’ হয়। তাৰ পৰা অসমীয়াত ওঁ, উ আৰু স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় ‘ক’ যোগ কৰলে ওঁক, উক হয়। এই বিভক্তি একবচনৰ অন্তৰূপ।

৩৭০। অব্যয় ইঁত, ইঁক আৰু চোন (Indeclinables) :

(ক) ইঁত (Interjection—‘hant’) : অসমীয়া অনুজ্ঞাৰ ২য় পু. বহুবচনত ক্ৰিয়াপদৰ পাচত দঢ়াই কোৱা অৰ্থত কেতিয়াবা ‘ইঁত’ অব্যয় ব্যৱহৃত হয়; যেনে, যাইঁত (go, I say); কৰইঁত (do, I say)। ইয়াৰ মূল বৈদিক ‘হন্তু’। বৈদিকত ‘হন্তু’ দঢ়াই কোৱা অৰ্থত হৰ্ষবিষাদাত্মক অব্যয় স্বৰূপে (as an interjection in exhortations) ব্যৱহৃত হৈছিল। তাৰ অৰ্থ ‘আহ্’ (come); যেনে,

১। “রহষু স্ত-হ-মো।”, তেমচ. ৩।১৭৬, ব. ৭।১২

২। “রহষে হম্।”, হেমচ. ৪।৩৮৬

৩। “বহুভে হঃ।”, হেমচ. ৪।৩৮৪

৪। “রহষু স্ত-হ-মো।”, হে. ৩।১৭৬; ব. ৭।১২

যজ্ঞামহৈ যজ্ঞিয়ান্ হস্ত দেৱান্ ।—(ঋক্ ১০।৫৩।২)^১

Come, we will worship the adorable gods.

আহুঁত, আমি যজ্ঞীয় দেৱতাসৱৰ পূজাত লাগো।

হস্ত ইমং যজ্ঞং সম্ভবাম । —ঐত. ব্ৰা.

Come, we will prepare the sacrifice.

আহুঁত, আমি এই যজ্ঞ আৰম্ভো।

অসমীয়াত কেৱল বহুবচনত হে এই অব্যয় বৰ্ণিত হৈছে।

(খ) হুঁক্ (Interjection hañk) : সেইদৰে বৰ্তমান, ভূত আৰু অন্তৰ্জ্ঞাৰ প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় পুৰুষ বহুবচনত অসমীয়াত তেনে অৰ্থত 'হুঁক্' অব্যয়ৰ প্ৰয়োগ হয়। যেনে, যাওঁহুঁক্ (indeed we go); পঢ়াহুঁক্ (you do read); খালোহুঁক্ (truly we have eaten)। ইয়াৰ মূল সংস্কৃত 'ভূ'ধাতুৰ পৰা ওলোৱা 'হ'ত স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় ক যোগ কৰি পোৱা 'হক্' নহয়, কিয়নো তাৰ কোনো অৰ্থ নাই। ইয়াৰ মূল ৰাস্তাৱিক আৰ্বী 'হক্' বা 'হক্' (=true, correct, indeed) বুলি মনে ধৰে। আৰবীত ই ক্ৰিয়াৰ পাচত ক্ৰিয়াবিশেষণৰ দৰে কেতিয়াবা ব্যৱহৃত হয়। তেনেকৈ অসমীয়াতো ইয়াৰ ব্যৱহাৰ হয়। চল্লিবিদু অসমীয়াৰ নিজস্ব।

(গ) চোন : অসমীয়া 'কৰচোন,' 'ধৰচোন' আদি বাক্যৰ 'চোন' বাস্তৱিকৈ বৈদিক 'চন'=ever, even (ঋক্ ১।২৪।৬১)। 'চন'ৰ অৰ্থ বাস্তৱিকৈ চ ন (not even) আৰু negative শব্দৰ পাচত বহে। কিন্তু ই সদায় 'নহয়' (negative) অৰ্থত নচলে (ঋক্ ৬।২৬।৭ ; ১।৫৫।৫)^২। এনে অৰ্থতে অসমীয়াত ইয়াৰ চলতি আছে।

৩৭১। ভূত কাল (Past tense)

০ যি কাল অতীত হৈছে তাৰ নাম ভূত কাল (past tense or preterite)। ই তিনি প্ৰকাৰ^৩—(১) অতীতনী বা সামীপ্যভূত (Aorist or present perfect or first preterite), (২) অনতীতনী বা অদূৰভূত (Imperfect tense or second preterite) আৰু (৩) পৰোক্ষ বা স্বৰূপভূত (Perfect

১। Macd. Vedic Grammr. (§§18০।১০)

২। In a few passages even when there is no accompanying negative চন throwing off its negative sense means 'even', 'also'. Macd. V.G. § 180.

৩। Kachayano's Pali Grammar, by E. Mason § 174.

tense or past participle or third preterite)। যি কাল এই মাত্ৰ অতীত হৈছে তাৰ নাম অতীতনী। ইয়াৰ আন নাম “আজিৰ ভূত” (Preterite of to-day) দিব পাৰি ; যেনে, মই পঢ়িলো (I have read)। অনন্ততনী বুলিলে যি কাল নিশ্চিতৰূপে অতীত হৈছে তাক বুজায়। কাৰো কাৰো মতে যি কাল আজি দিনৰ আগেয়ে অতীত হৈছে আৰু কাৰো কাৰো মতে যি কাল কালি দিনৰ আগেয়ে অতীত হৈছে, কিন্তু বেচি পলম হোৱা নাই তেনে কালক বুজায়। কাছায়নে এই কালক অপূৰ্ণ কাল (Imperfect tense) বুলিছে আৰু ইয়াৰ নাম (হিঞ্জতনী) হুস্তনী। দিছে। যেনে, মই পঢ়িছো (I read)—ইয়াত পঢ়া কাম আগেয়ে শেষ হৈছে, কিন্তু বহুত দিন হোৱা নাই। অসমীয়া ক্ৰিয়াৰ এই আকৃতি কেতিয়াবা স্বৰূপ-বৰ্তমান বা বৰ্তমান অপূৰ্ণ ৰূপ (Present imperfect) স্বৰূপেও ব্যৱহৃত হয়। যেনে, মই পঢ়িছো (I am reading)—ইয়াত পঢ়া কাম চলিয়ে আছে (§§ ৩৫৬।৩৬৫)। পৰোক্ষ বুলিলে অনিৰূপিত আৰু অনিশ্চিত অতীতক বুজায়। কোনোৱে এই কালক নিত্যভূত (Perfect preterite) আৰু কোনোৱে দ্বিতীয় অতীত (Second preterite) বুলিছে। মেৰুমুলাৰে কয়—‘যি কাল অতিকৈ অতীত হৈছে’ (something absolutely past’)—সেয়ে পৰোক্ষ কাল ; যেনে, মই পঢ়িছিলো (I had read)—ইয়াত পঢ়া কাম কেতিয়াবাই শেষ হৈছিল। অতীতনী আৰু অনন্ততনীৰ পাৰ্থক্য তলত দিয়া পু. অসমীয়াৰ উদাহৰণৰ পৰা বুজা যাব।

“এই অৱ্যয় ফল যোগক পূৰ্বত মণ্ডি আদিত্যৰ আগত কহিছো। আদিত্যো আপুনাৰ পুত্ৰ আন্ধাৰে মনুত কহিলা ; মনুৱো পুত্ৰ ইন্ধাকুত কহিলা। এই পৰম্পৰায় ৰাজবিসয়ে জানিলা। পাচে অনেক কালে সম্প্ৰদায় বিচ্ছিন্ন হৈল। সেই যোগক আজি মণ্ডি তোমাত কহিলো।”—ভট্টদেৱ। “আৰুৰূঢ় পুৰুষৰ তৃতীয় অধ্যায়তে কৰ্মযোগ কহিছো ; তাক ই অধ্যায়ে প্ৰপঞ্চিলো।”—ভট্টদেৱ।

৩৭২। অতীতনী বা সামীপ্যভূত (Aorist or present perfect or first preterite) :—

এই কাল সংস্কৃত লুঙ লকাৰৰ অনুরূপ। ই সকলো প্ৰাকৃতিক ভাষাতে আছে। তলত ইয়াৰ ৰূপ দিয়া হল।

নির্দেশক ৰূপ (Indicative mood)

পুৰুষ	অসমীয়া	পু. অসমীয়া	হিন্দী	বঙ্গালী	উড়িয়া
১।	ইলো (লো)	ইলৌ, ইলোহৌ	অলো	ইলাম	ইলি
২।	ইলি, ইলা, (লি, লা)	ইলি, ইলা, ইলাহা	অলেস্, অলে	ইলি	ইল্
৩।	ইল, ইলে, ইলা, ইলাক্	ইল্. ইল, ইলা, ইলেক্,	অল, অলেস্,	ইল্	ইল্, ইলা
	(ল্, লে, লা, লাক্) ইলন্ত				

উদাহৰণ : বৰ্তমান :—

মই পঢ়িলো (I have read); মই বা আমি খালো (I or we have eaten); তই পঢ়িলি (Thou hast read); তুমি পঢ়িলা (You have read); সি বা তেওঁ বহিল (He or they have sat); সি বা তেওঁ পঢ়িলে বা পঢ়িলা বা পঢ়িলাক (পঢ়লাক) (He or they have read)।

পূৰণি :—

সকলো লোকক মঞিসে নষ্ট কৰিলো ।—ভট্ট দে.

দেখি প্ৰভু তাক ভৈলোহৌ দাসী ।—শঙ্কৰ

দেখিলাহা ইটো বিকশিত বৃন্দাবন ।—শঙ্কৰ

বুনকো দেখিল চন্দ-ৰশ্মিয়ে বঞ্জিত ।—শঙ্কৰ

মৰিল তনয় মোৰ আহাঁৰেসে দোষে ।—শঙ্কৰ

তাসৰাক বাক্যে মোহি বুলিলা মুৰাৰি ।—শঙ্কৰ

যেৰে সৰে সমীপ পাইলেক গোপ নাৰী ।—শঙ্কৰ

কৃষ্ণে হৰিলন্ত চিত্ত হবাইল চেতন ।—শঙ্কৰ

৩৭৩। মূল (Derivation) :

কৃদন্ত বিশেষণ (বা perfect participle) অল বা ইল প্ৰত্যয় সংযুক্ত ক্ৰিয়াৰ পাচত নির্দেশক বৰ্তমানৰ (present indicative mood) বিভক্তি যোগ কৰিলে এই কালৰ ৰূপ পোৱা যায় (§§ ৩৫৭।৩৬৭)। অসমীয়াত অকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ তৃতীয় পুৰুষত সাধাৰণতঃ কোনো বিভক্তি যোগ কৰা নহয়। কিন্তু সৰ্মকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ পাচত নির্দেশক বৰ্তমানৰ বিভক্তি যোগ কৰা হয়। যেনে, সি মৰিল (he has died, অক); কিন্তু সি মাৰিলে

(উ. অস.), বা সি মাৰিল বা মাৰিলা বা মাৰিলাক (মাৰলাক্ ; না. অস),
সি মাৰিলা বা মাৰিলেক (পু. অ. He has beaten)। পু. অসমীয়াত
সকলো ক্ৰিয়াৰে তৃতীয় পুৰুষ উভয় বচনত কোনো বিভক্তি যোগ
নহৈছিল। সেই দৰে বঙ্গালীত সকলো ক্ৰিয়াৰ তৃতীয় পুৰুষত আৰু
পূৰ্ব হিন্দীত অকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ তৃতীয় পুৰুষ উভয় বচনত কোনো বিভক্তি যোগ
কৰা নহয়। যেনে,

বাঙ্গালী—সে বই পড়িল বা পড়ল্ ; বেলা হইল বা হল।

উৰিয়া—সে পোখি পড়িলা ; বেলা হেলা।

পু. হিন্দী—উ পোখী পড়লেন্স্ ; বেলি হোখল বা ভইল।

অস.—সি পুখি পড়িলে ; বেলি হ'ল।

Eng—He has read book ; It has been time or time is up.

(১) প্ৰথম পুৰুষ একবচনৰ ইলোঁ, বা লোঁ (ইল্+ওঁ : ল্+ওঁ.)
বিভক্তি। 'ইল্' আৰু 'ওঁ' ৰ মূল ওপৰত দিয়া হৈছে (§ ৩৫৭ আৰু ৩৬৭)।
যেনে, অ. পড়িলোঁ, পু. হি. পড়লোঁ, ব. পড়িলাম, উ. পিড়িলি I have
read. 'ইল্' ৰ ই লোপ হলে আৰু তাত ওঁ যোগ কৰিলে লোঁ হয়।

(২) দ্বিতীয় পুৰুষ একবচনত তুচ্ছাৰ্থে ইলি (ইল্+ই), লি (ল্+ই)
আৰু মান্ধাৰ্থে ইলা (ইল্+আ), লা (ল্+আ) বিভক্তি। 'ইল্'ৰ মূল
ওপৰত দেখা (§ ৩৫৭)। 'ই'ৰ মূল সংস্কৃত লট্ সি। তাৰ স্ ইত্
হলে ই থাকে। 'আ'ৰ মূল আগেয়ে দিয়া হৈছে (§ ৩৬৭ (২))। 'ইল্'ৰ
ই লোপ হলে ল্ থাকে আৰু তাত নিৰ্দেশক বিভক্তি যোগ কৰিলে লা,
লি, থাকে। পু. অ. ইলাহা=ইল্+আহা (§ ৩৬৭ (২))।

উদাহৰণ।—

আলখনী কুজীত স্মৃথিলি তই কাজ।—মা. ক.

ভৈলাহা নাৰদ ঋষি নামে অৱতাৰ।

পঞ্চৰাত্ৰ নামে তন্ত্ৰ কৰিলা প্ৰচাৰ ॥—শঙ্কৰ

(৩) তৃতীয় পুৰুষ একবচনৰ ইল, ইলে (বা ল বা লে), ইলা (বা লা),
ইলাক (বা লাক্), ইলেক (বা লেক্) বিভক্তি।

অকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ পাচত কোনো বিভক্তি যোগ নহয়। সৰ্মক
ক্ৰিয়াৰ পাচত হে এই বিভক্তি যোগ হয়। মূল ওপৰত দিয়া হৈছে
(§§৩৫৭, ৩৬৭ (৩))। প্ৰাকৃতৰ অএ (হেমচ. ৩।১৩৯) বাস্তৱিকে অঅই=

আই = আ। ইলাক, ইলেক আদিৰ 'ক' স্বাৰ্থিক। পু. অ. ইলন্ত বাস্তৱিকে ইল্ + অন্ত। অন্ত সংস্কৃত 'অন্তি'ৰ ৰূপান্তৰ।

বহুবচনৰ বিভক্তি একবচনৰ নিচিনা।

৩৭৪। **অনন্ততনী বা অদূৰভূত Imperfect tense or second preterite)**

এই কাল সংস্কৃত লঙলকাৰৰ অনুরূপ। প্রাকৃতিক সকলো ভাষাতে ইয়াৰ চলতি আছে। তলত অসমীয়া আৰু ওচৰৰ প্রাকৃতিক ভাষাৰ বিভক্তি দিলো।

নিৰ্দেশক ৰূপ (Indicative mood) :

পুৰুষ	অসমীয়া	পু. অসমীয়া	হিন্দী	বঙ্গালী	উৰিয়া
১।	ইছো (ছো)	ইছো, ইআছো, ইছি ইছোছো, ইআছোছো	য়েঁ, য়ো, ইয়াছি, ইঅছি আ		
২।	ইছ (ছ), ইছা (ছা), ইছাহ, (ছাহ)	ইছা, ইছাহা, ইআছা, ইআছাহা, ইআছহ, ইআছহ	ঈশ্, য়ো, ইয়াছ, ইঅছ আ		
৩।	ইছে (ছে, ছি)	ইছে, ইছি, ইআছয়	ইস, য়ো আ	ইয়াছে, ইঅছই ইয়াছেন	

উদাহৰণ : মই পঢ়িছো (I read) ; মই দিছো (I gave) ; তই পঢ়িছ (Thou readest) ; তই দিছ (Thou gavest) ; তুমি পঢ়িছা (You read) ; তুমি দিছা (You gave) তই পঢ়িছাহ (পঢ়্ছাহ) (Thou readest) ; তই দিছাহ্ (Thou gavest) ; সি পঢ়িছে (He read) ; সি দিছে (He gave) ; সি দিছি (He gave)।

পু. অসমীয়া :—

কৌৰৱক অপকাৰ কৰি আছো আগে।

সিকাৰণে দাঙ্গা নিদ্ৰা নাসিবাক লাগে ॥—ৰা. সৰ।

আমাক লাগিয়া

আনি আছা যিবা

দিয়োক সখি সন্দেশ।—শঙ্কৰ

আসি আছা তুমি স্বামী।

মূৰ্তি দেখি বোলো আমি ॥—শঙ্কৰ

যি হেতু জগতস্বামী তোমাৰ লগত আমি

গুৰুগৃহে কৰিছো নিবাস ।—শঙ্কৰ

দুৰ্লভ লভিছা জন্ম ভাৰত-ভূমিত ।—মা. দে.

তুমি একেলগে ব্যাপিছা ।—ভ. দে.

চৈধ্যভুবনৰ বন্দ্যস্থান ।

যাকে কৃষ্ণ কৰিছা নিৰ্মান ॥—শঙ্কৰ

মোৰ অংশ অবিচায়ে জীৱ হয়। সদায়ে সংসাৰী হয়।

—ভট্ট দে.

বাধাই মাৰৰ হাতে দিয়াছে ভূষণ ।—মা. দে.

তাক আমি স্মৃতিত গুনিছি ।—ভট্ট দে.

যতপি আমাক বিষ দিয়া মাৰিতে চাইছে, অগ্নিয়ে

দিছে, ধনসৰ্বস্বো হৰিছে, ৰাজ্যভাৰো কাঢ়ি লৈ আছে,

ভাৰ্যাকো অপকাৰ কৰিছে, অস্ত্ৰ ধৰিও যুজিতে আসিছে,

এই ছয় দোষে আৰাসৰ আততায়ী ।—ভট্ট দে.

দেখিছা কৃষ্ণক জানো নিশ্চয় ।

কহিয়ে আমাত ছয়ো সদয় ॥—শঙ্কৰ

৩৭৫। মূল (Derivation) :

এই বিভক্তিৰ মূল সংস্কৃত ‘ক্ৰ’ প্ৰত্যয়। ধাতুত ‘ক্ৰ’ প্ৰত্যয় যোগ হোৱাৰ পিচত ‘আছ’ সহায়কাৰী (auxiliary) ধাতু যোগ কৰি তাত নিৰ্দেশক বৰ্ত্তমানৰ (Indicative mood present tense ৰ) বিভক্তি যোগ কৰিলে এই বিভক্তি পোৱা যায়। সংস্কৃত ক্ৰ (বা ত) প্ৰত্যয় প্ৰাকৃতত ‘অ’ হয় আৰু তাৰ আগত ‘ই’ আগম হয় (হেমচ. ৩।১৫৬)। বৰক. ৭।৩২ : §৩৫৭ (খ) দেখা)। এনেকৈ এই প্ৰত্যয় প্ৰাকৃতত ইঅ আৰু অপভ্ৰংশত ইঅ বা ইউ হয় (cf. স. হসিতম্ laughed = অপভ্ৰ. হসিউ, হেমচ. ৪।৩২৬)। তাৰ পৰা প্ৰাকৃতিক ভাষাত ‘অ’ ইং হলে ‘ই’ আৰু তাত স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় ‘অ’ (অৰ্থাৎ ক) যোগ হলে ইঅঅ = ইঅ (ইয়া) হয়। বৰ্ত্তমান অসমীয়াত ইয়াৰ ‘ই’ বৰ্দ্ধিত হৈছে। পু. অসমীয়াত ই, ইয়া (বা ইয়া) চলিছিল। যেনে,

ভোমাৰ মায়ায় হৰি কপট গুণক ধৰি

মোহিয়াছে আমাক সমূলি।—মা. দে.

দেখিলন্ত গৈয়া হুইতো আসিয়া আছন্ত।

সাদৰ পূৰ্বক আতি মাতি আনিলন্ত॥—দৈত্যাবি

এইদৰে কৃদন্ত বিশেষণ (perfect participle) বা নিত্যকৃতৰ (§৩৫৬)
প্রত্যয় ই বা ইয়া যোগ হোৱাৰ পিছত সহায়কাৰী ধাতু ‘আছ’ (স. অস্
to be) যোগ কৰিলে ‘ইআছ’ বা ‘ইয়াআছ’ আৰু ‘আছ’ৰ আ লোপ
হলে ‘ইছ’, ‘ইয়াছ’ (বা ইআছ) বিভক্তি পোৱা যায়। তাৰ পাছত নির্দেশক
বৰ্তমানৰ বিভক্তি ওঁ, অ বা আ, এ আদি যোগ কৰিলে ইছো, ইছ বা ইছা,
ইছে আদি বিভক্তি পোৱা যায়।

সহায়কাৰী ধাতু ‘আছ’ যোগ হোৱাৰ কাৰণে এই কাল বাস্তৱিকে
যৌগিক (periphrastic)।

৩৭৬। অনন্ততনী আৰু স্বৰূপবৰ্তমান (Imperfect tense and
present imperfect participle)

অনন্ততনিক যদিও আমি অসম্পূৰ্ণ কাল (Imperfect tense) বুলিছো
তথাপি ই বাস্তৱিকে মূলত বৰ্তমান নিত্যকৃত (present perfect
participle) ভিন্ন আন একো নহয় অৰ্থাৎ নিত্যকৃত বা অনন্ততনী আৰু
অসম্পূৰ্ণ ভূত বা অনন্ততনী উভয়ে মূলত একে, কেৱল অনন্ততনী কাল
অনন্ততনীত কৈ পিছৰ; কিন্তু তেনে হলেও কিমান পিছৰ তাৰ স্থিৰতা
নাই। উভয়ৰ মূল একে অৰ্থাৎ সংস্কৃত ‘ক্ৰ’ প্রত্যয় (§§ ৩৭৩৩৭৫) বা
অন্ততনীৰ ইলো, ইলি, ইলে আৰু অনন্ততনীৰ ইছো, ইছ, ইছে বিভক্তিৰ
মূল একে। কিন্তু অনন্ততনী আৰু স্বৰূপ বৰ্তমানৰ কথা তেনে নহয়। এই
দুই কালৰ আকৃতি একে হলেও সিহঁতৰ মূল পৃথক পৃথক। আমি ওপৰত
(§৩৭৫) পাইছো যে অনন্ততনীৰ বিভক্তিৰ মূল সংস্কৃত ‘ক্ৰ’ প্রত্যয়ৰ পৰা
ওলোৱা ‘ই’ আৰু তাৰ পাচত যোগ হোৱা ‘আছ’—নির্দেশক বৰ্তমানৰ
বিভক্তি (ওঁ, অ, এ)=ইছো, ইছ, ইছে। যেনে, মই পঢ়িছো I read,
তই পঢ়িছ thou readest আৰু সি পঢ়িছে he read। কিন্তু বৰ্তমান
অপূৰ্ণকৃত (present imperfect participle)-ৰ বিভক্তিৰ মূল সংস্কৃত
কৃৎপ্রত্যয় শত্ (অত্ বা অন্ত্) প্রাকৃত ‘অংতো’ অপভ্রংশ আৰু অসমীয়া

‘ঈ’ (§৩৫৭ক)’।^১ ধাতুত এইদৰে ‘ই’ যোগ হোৱাৰ পিছত অসমীয়া সহায়কাৰী ধাতু ‘আছ’ যোগ কৰি তাত বৰ্তমান নিৰ্দেশক ৰূপৰ বিভক্তি ঔ, অ, এ যোগ কৰিলে আমি তাৰ পৰা ইছোঁ, ইছ, ইছে বিভক্তি পাওঁ। যেনে, মই পঢ়িছোঁ I am reading, তই পঢ়িছ thou art reading আৰু সি পঢ়িছে he is reading। বিভক্তি একে হোৱাৰ কাৰণে স্বৰূপ বৰ্তমান বা বৰ্তমান অপূৰ্ণকৃত আৰু অনন্ততনী এই দুই কালৰ ভিতৰত আজিকালি অলপ গণ্ডগোল ঘটিছে।

৩৭৭। পৰোক্ষ বা নিত্যভূত (The perfect or past perfect or pluperfect or third preterite) :

এই কাল সংস্কৃত লিটৰ অনুরূপ।

এই কালো সকলো^২ প্রাকৃতিক ভাষাতে আছে। ক্ৰিয়াৰ নিত্যকৃত (বা perfect participle) ৰূপত সহায়কাৰী (auxiliary) ধাতু ‘আছ’ বা অততনী কালৰ বিভক্তি যোগ কৰি এই কাল সিদ্ধ কৰা হয়। সহায়কাৰী ধাতু যোগ হোৱাৰ কাৰণে ইয়াকো এটি যৌগিক কাল (periphrastic tense) বুলিব পাৰি। নিৰ্দেশক ৰূপত (Indicative mood ত) এই কালৰ বিভক্তি তলত লিখা দৰে হয় :—

পুৰুষ	অসমীয়া	হিন্দী	বঙ্গালী	উড়িয়া
১।	ইছিলো (=ই আছিলো)	লে বহলোঁ	ইআছিলাম	ই খেলি
২।	ইছিলি (=ইআছিলি) ইছিলো (=ইআছিলো)	লে বহলেস্	ই আছিলি	ইইখেলু
৩।	ইছিল (=ইআছিল)	লে বহলেস্, লে বহল	ই আছিল	ই খেলু

উদাহৰণ : মই পঢ়িছিলো (I had read) ; তই পঢ়িছিলি (Thou hadst read) ; তুমি পঢ়িছিলি (You had read) ; সি পঢ়িছিল (He had read)। পু. অ.—জ্ঞানপ্ৰাপ্তিৰ পূৰ্বত তেখেত কৰ্ম কৰিছিল। —ভ. দে.

৩৭৮। মূল (Derivation) :

এই কালৰ মূল সংস্কৃত নিত্যকৃত (Perfect participle) ক্ত প্রত্যয়ৰ পৰা ওলোৱা ‘অ’। প্রাকৃতৰ নিয়মে তাৰ আগত আগম হোৱা

১। “ক্ৰ। ই-ইউ-ইৰি-অৱয়ঃ”। হেমচ. ৪।৪৩৯। অপভ্ৰংশত ক্ত-ৰ ঠাইত ই, ইউ, ইৰি, অৱি প্রত্যয় হয়।

‘ই’ তাৰ আগত যোগ কৰিলে সি ‘ইঅ’ বা ‘ই’ হয়। তাক ধাতুটোত যোগ কৰি তাৰ পাছত সহায়কাৰী ‘আছ’ ধাতুৰ অতীত-ৰূপ (ইলো, ইলি, ইলে) বহুৱালে এই বিভক্তি পোৱা যায় (§§৩৫৭।৩৭৫ দেখা)। যেনে, সংস্কৃত নিত্যকৃৎ পঠিত=প্ৰা. পঢ়িঅ=অ. পঢ়িআ বা পঢ়ি। তাত ‘আছ’ ধাতুৰ অতীতনী বিভক্তি যোগ কৰিলে পঢ়ি+আছিলোঁ, পঢ়ি+আছিল—এনে ৰূপ হয়। আৰু ‘আছ’ৰ আ লোপ হলে পঢ়িছিলো, পঢ়িছিলি, আৰু পঢ়িছিল হয়। পু. অ-ত ইআ (=ইয়া)ৰ পাছত ‘আছ’ৰ অতীতনী-ৰূপ যোগ কৰা হয়; যেনে পঢ়িয়া আছিল।

৩৭৯। ভূত অসমাপিকা (Preterite conjunctive)

ভূত কালত অসমাপিকা ক্ৰিয়াৰ অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিবৰ নিমিত্তে নিত্যকৃতৰ পাছত তলত লিখা প্ৰত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ হয়। আন প্ৰাকৃতিক ভাষাতো এনে প্ৰত্যয় আছে। যেনে,

পুৰুষ	অসমীয়া	পু. অসমীয়া	হিন্দী	বঙ্গালী	উড়িয়া
১।	হেতেন, হলে (বা হলি)	অত, হন্ত (হন্তে)	অৰ্তো, অৰ্তু, অৰ্তো	ইতাম্	অংতি
২।	হেঁতেন, হলে (বা হলি)	অত, হন্ত (হন্তে)	অতেস, অতে, অৰ্তো	ইতিস্	অংতু
৩।	হেতেন, হলে (বা হলি)	অত, হন্ত (হন্তে)	অত, অৰ্তো	ইত	অংতা

অসমীয়াত ‘আ’-প্ৰত্যয়ান্ত নিত্যকৃৎ বা কৃদন্ত বিশেষণৰ পাছত (§১৫৮) ‘হেতেন বা হলে (বা হলি) প্ৰত্যয় যোগ কৰি ভূত অসমাপিকা (Preterite conjunctive) প্ৰকাশ কৰা হয়। যেনে, তুমি পঢ়া হেতেন (Had you read); মই লিখা হলে (Had I written)। পুৰণি অসমীয়াত আ-প্ৰত্যয়ান্ত নিত্যকৃৎ বা অল বা ইল প্ৰত্যয়ান্ত কৃদন্ত বিশেষণৰ পাছত ‘হন্ত’ বা ‘অত’ প্ৰত্যয় যোগ কৰি এই কাল নিৰ্দেশ কৰা হৈছিল। যেনে,

যদি আজি ঘৰত আছিল হন্তে স্বামী।

তেবে আজি তোমাক ৰাখিলো হন্তে আমি ॥—দৈত্যাবি

যুদ্ধ নকৰিলো হস্তে কোন কাৰ্য্য তাত।

প্ৰাণক ত্যজিলো হস্তে এহিতো লঙ্কাত।

হুম্মস্তে নকৰিল হস্তে হেন কাজ।

বিভীষণে কেন মতে পাইল হস্তে বাজ ॥—মা. ক.

আনো পুছিলাতে

কৈলা হস্তে তাতে

তুমি কৈলা যিতো তেহু।—দৈত্যাবি

তৌহে নেদিলাত

আমি পাইবো কৈত

বুলিলো কৰি নিশ্চয়।—দৈত্যাবি

৩৮০। মূল (Derivation) :

ওপৰত অপূৰ্ণকৃৎ (Imperfect participle)-ৰ মূল দেখা (§৩৫৭ক)। সংস্কৃত ভবন্ (√ভূ)=মা. প্ৰা. হোংতে, ভবংতে বা হবংতে, প্ৰা. হোংতো, পু. অ. হন্ত, হস্তে, অ. হেতেন। স. ভৱিত (past participle) মা. প্ৰা. ভবিদে, হবিদে ইত্যাদি=হইদে=হইড়ে=হইলে=অ. হলে বা হলি (§৩৫৭খ দেখা)। ‘অত’ৰ মূল আগেয়ে দিয়া হৈছে (§৩৫৭ক)।

৩৮১। সম্ভাব্যভূত (Preterite conditional)

(ক) ভূত অসমাপিকাৰ পাছত সদাই সম্ভাব্যভূতৰ ব্যৱহাৰ হয়। যেনে, মই খালো হয় বা হেতেন (I would have eaten it)। ই সম্ভাব্যভূতৰ বাক্য। ইয়াৰ আগত ভূত অসমাপিকাৰ বাক্য এটি (যেনে, কুঁহিয়াৰ পোৱা হলে বা হেতেন, Had I got sugarcane) অৱশ্যে থাকিব। ইয়াৰ প্ৰত্যয় ‘হেতেন’ বা ‘হয়’ (বা হই) আৰু ই সকলো পুৰুষ আৰু বচনতে চলে। যেনে, মই কোৱা হেতেন সি আহিল হয় (Had I asked he would have come) ; তুমি যোৱা হেতেন ময়ো গলোহেতেন (Had you gone I would also have come) ; সি পঢ়া হলে ময়ো পঢ়িলো হয় (Had he read I would also have read) ; ইত্যাদি। এই কালৰ ব্যৱহাৰ ভূত অসমাপিকাৰ দৰে। কেৱল পাৰ্থক্য এই যে সম্ভাব্যভূতত ‘আ’ প্ৰত্যয়ান্ত নিত্যকৃৎ ব্যৱহৃত নহৈ সদাই ইল বা অল প্ৰত্যয়ান্ত নিত্যকৃৎ (perfect participle) ব্যৱহৃত হয়। যেনে, পঢ়িলোহেতেন, খালো হয় (বা হই)।

প্রাণক তেজিলো হয় তোহোৰ সন্তাপে ।—মা. ক,

থানত থাকিয়া কহিলন্ত হস্তে য়েবে,

এক ছই যুগুতি কহিলো হস্তে তেবে ॥—দৈত্যাৰি

জ্বাদি ভাপিতক আৰ্ত্ত বুলি ; সি যদি পূৰ্ণকৃত পুণ্য হয় তেন্তে মোক
ভজ্জ : অগ্ৰথা ক্ষুদ্ৰ দেৱতাক ভজি সংসাৰী হৈল হয় ।—ভট্ট দে.

আত্মজ্ঞান-নিষ্ঠক জিজ্ঞাসু বুলি ; সিও যদি মহা পুণ্য কৰি থাকে তেবে
মোৰ ভক্তি কৰে ; অগ্ৰথা যপতপাদি কৰিল হয় । ইহলোক পৰলোক
ভোগসাধন-অর্থ-কামুকক অর্থার্থি বুলি ; সিয়ো যদি পৰম সুকীৰ্ত্তি হয় তেৱে
মোক মাত্ৰ সেৱা কৰে ; অগ্ৰথা শৈৱ-শাক্ত হৈল হয় । আত্মতত্ত্ব জ্ঞানন্তাক
জ্ঞানী বুলি ; সিয়ো উত্তম ধৰ্মৰ বলেসে মোক আৰাধন কৰে ; অগ্ৰথা
যোগধাৰণাদি প্ৰৱৰ্ত্তিল হয় ।—ভট্ট দে.

এই কালো যৌগিক (periphrastic) ।

(খ) মূল (Derivation) :

ইয়াৰ মূল ভূত অসমাপিকাৰ মূলে সৈতে একে, কেৱল 'হয়' (বা হই)-ৰ
মূল ভিন্ন । অসমীয়া হয় বা হই = প্ৰাকৃত হুও = স. ভূত (was, existed) ।

৩৮২ । অনিশ্চিত সম্ভাব্য (Indefinite conditional)

অনিশ্চিত অৰ্থত 'হবলা' বা 'হব' বা 'হব পায়' শব্দৰ প্ৰয়োগ কৰি
সম্ভাব্য কাল (conditional tense) প্ৰকাশ কৰা হয় । ই বৰ্তমান, ভূত
আৰু ভবিষ্যৎ তিনিও কালতে চলে । যেনে, সি আছে হবলা বা হব বা হব
পায় (He is probably in) ; সি আহিছে হবলা বা হব বা হব পায় (He
probably came) । হিন্দীতো এনে ব্যৱহাৰ আছে । যেনে, ৰহ আতা
হোগা (He is probably coming) ; ৰহ আয়া হোগা (He must
have come) । পু. অসমীয়াতো এনে ব্যৱহাৰ আছিল । যেনে,

মই বোলো ছইবে প্ৰাণ প্ৰিয়া গৈল মৰি ।—শঙ্কৰ

শুনি মনপুৰে লৈলা নিষ্ঠুৰ বুলিবে ।

মোক পঢ়িখান দেন্ত ছুঃখ পাইবে ছইবে ॥—দৈত্য.

সৰে ৰাজাগণে বোলে মনে মনে

মোক ৰৰিবেক পায় ।—মা. দে. "

৩৮৩। মূল (Derivation) :

‘ইব’ বা ‘অব’ৰ মূল তলত দেখা (§৩৮৫)। হবলা=হব+লা। লা প্ৰত্যয় স্বাৰ্থিক বুলি মনে ধৰে। নহলে হবলা=হব+লাগে (probably it is)। ‘লাগে’ৰ ‘গে’ লোপ।

৩৮৪। ভবিষ্যৎ কাল (Future tense)

যি কাল আগলৈ হব তাৰ নাম ভবিষ্যৎ কাল। সংস্কৃতত লুট্, লুট্ আৰু আশীৰ্লিঙ্ লকাৰে ভবিষ্যৎ কাল নিৰ্দেশ কৰে। কিন্তু অসমীয়াত কেৱল এটা ৰূপে হে এই কাল নিৰ্দেশ কৰে আৰু এই ৰূপ সংস্কৃত লুট্ (বা simple future) লকাৰৰ অনুরূপ। খাতুৰ পাচত অব্ বা ইব্ প্ৰত্যয় যোগ কৰি তাত নিৰ্দেশক উপায়ৰ বৰ্তমান কালৰ (of indicative mood present tense) বিভক্তি যোগ কৰিলে ভবিষ্যৎ কালৰ ৰূপ হয়। কেৱল প্ৰথম-পুৰুষত এই নিয়ম নাখাটে। যেনে, মই পঢ়িম (I shall read), তই পঢ়িবি (Thou wilt read) আৰু সি পঢ়িব (He will read)। তলত ভবিষ্যৎ কালৰ বিভক্তি দিলো। নিৰ্দেশক উপায়ৰ বৰ্তমান কালৰ বিভক্তি অন্ততনৌ কালত যেনেকৈ যোগ হয় (§৩৭৩) ঠিক তেনেকৈ এই কালতো যোগ হয়।

পুৰুষ	অসমীয়া	পু. অসমীয়া	পূৰ্ব হিন্দী	বঙ্গালী	উড়িয়া
১।	ইম্	ইম্, ইবো, ইবোহো	অবৌ, ইবৌ	ইব	ইবি, ইমি
২।	ইবি, ইবা	ইবি, ইবা, ইবাহা	অবৈস্, ইবৈস্	ইবি	ইবু
৩।	ইব	ইব, ইবে, ইবেক, ইবন্ত	ঈ	ইবে	ইব্

উদাহৰণ : পু. অ.—

আৰাক বধি মই পাপক পাইম।—ভট্ট. দে.

আৰাক মাৰি আমৰা জীবাক ইচ্ছা নকৰিম।—ভট্ট. দে.

তোমাৰ মনুষ্যলীলা দেখিবো হৰিষি।—শঙ্কৰ

ধনু তুলি ধৰিবোহোঁ। পৃথিবীক ফুড়িবোহোঁ ॥—মা. ক.

বিহ্লাউ প্রসাদ ভয় নকৰিবি মনে।—দৈত্যাবি
 দিবা উগ্রসেনক কংসৰ ৰাজ্যভাৰ।—শঙ্কৰ
 ৰাজ্যক লাগিয়া ভয় নকৰিবা কিছু।
 ৰাজাই অন্তায় কৰে তাক লাগি আছে।—দৈত্যাবি
 বুলিবাহা ৰামক আনিবে প্ৰতি যাওঁ।—মা. ক.
 মই ৰাজা হওঁ ৰাম যাইব বনবাস।—মা. ক.
 ৰাজ্যভাৰ বহিবে ভৰত অনুবলে।—মা. ক.
 তাক কি কৰিব ইসব দোষে।—শঙ্কৰ
 অগনি শিখাত কোনে যাস কৰিবেক।
 মোক তো নজানো এক বীৰে মাৰিবেক।—মা. ক.
 ৰামে তোক মাৰিবন্ত।
 মোৰ মান সাধিবন্ত।—মা. ক.

৩৮৫। মূল (Derivation) :

এই কাল সংস্কৃত লটৰ অনুৰূপ হলেও ইয়াৰ বিভক্তিৰ মূল সম্পূৰ্ণ লট লকাৰৰ বিভক্তি নহয়। কেৱল অসমীয়া প্ৰথম পুৰুষৰ বিভক্তি 'ইম্' হৈ সংস্কৃত লট শ্ৰামি বিভক্তিৰ পৰা আহিছে। সংস্কৃত শ্ৰাসি, শ্ৰুতি আদিৰ পৰা অসমীয়া কোনো বিভক্তি ওলোৱা নাই। অসমীয়া ইম্ ভিন্ন আন সকলো বিভক্তিৰ মূল সংস্কৃত কৃৎ প্ৰত্যয় 'তব্য'। প্ৰাকৃতৰ নিয়মে ইয়াৰ আগত ই যোগ কৰিলে এই প্ৰত্যয় 'ইতব্য' হয় (§§৩৫৫৫)। প্ৰাকৃতত এই প্ৰত্যয় এঅবং বা ইঅবং আৰু অপভ্ৰংশত এবং, এবং বা ইবং হয় (হেমচ. ৩।১৫৭; ৪।৪৩৮)^১। তাৰ পিছত এই প্ৰত্যয় পূৰ্ব হিন্দীত ইব্ বা অব্ আৰু অসমীয়াত ইব্ হল। যেনে, পঢ়িব (he will read), প্ৰা. পঢ়িঅব = স. পঠিতব্য (fit to be read : future passive participle)। এতিয়া আমি জানো প্ৰাকৃতত ব আৰু ম কেতিয়াবা অদল-বদল হৈছিল। যেনে, স. মন্থথঃ, Cupid প্ৰা. ব্ৰম্মহো (কাভায়ন ২।৩৬); স. কুমাৰঃ prince, প্ৰা. কুৰক, কুমক, অ. কোঁৱৰ, কোঞৰ। অপভ্ৰংশতো কেতিয়াবা তেনে হয়। যেনে, স. কমল lotus, অপভ্ৰ. কঁৱলু, কঁমলু; ভ্ৰমৰঃ large

১। cf. "তদা মত্ৰ পচমং সন্তগ্নিদকং" (যুদ্ধক. act VI)=তদা যয়া প্ৰথমং সন্তপ্তবাম্।

black bee, অপভ্র তাঁৰক ভমক; স. যথা in the manner stated, অপভ্র. জিঁৱ, জিম, জেঁৱ, জেম; স. তথা in that manner, অপভ্র. তিঁৱ, তিম, তেঁৱ, তেম (হেমচ. ৪।৩৯৭, ৪০১)। অসমীয়া আৰু হিন্দীতো কেতিয়াবা তেনে হয়। যেনে, স. পৃথিৱী earth, হি. পিৰথমী, অ. পিৰ্থিমী। এতেকে এই অদল-বদলৰ ফল স্বৰূপে ইব্ বিভক্তি ইম্ হোৱা অসম্ভৱ নহয়। কিন্তু প্ৰাকৃতত 'ৱ'ৰ ঠাইত 'ম' কদাচিত হে হয়; অপভ্রংশতো তেনে। অসমীয়া, হিন্দী আদি প্ৰাকৃতিক ভাষাতো 'ম'ৰ ঠাইত সচৰাচৰ 'ব' বা 'ৱ' হয়; কিন্তু 'ব' বা 'ৱ'ৰ ঠাইত 'ম' কদাচিত হে হয়। এতেকে 'ইব্' বা 'অব্'ৰ পৰা ইম্ বা অম্ আহিছে বুলি ধৰাটো যুক্তিযুক্ত নহয়। পক্ষান্তৰে ম-যুক্ত ভবিষ্যতৰ বিভক্তি সংস্কৃত লুট্ 'স্তামি' 'স্তাম'ৰ পৰা ওলাইছে বুলি সহজে ধৰিব পাৰি। প্ৰাকৃতত ভবিষ্যৎ অৰ্থত 'মিমোমুমে'ৰ আগত স্ৰ আৰু হা হয়^১ (হেমচ : ৩।১৬৭)। যেনে, স. ভৱিষ্যামি (I shall be), ভৱিষ্যাম (We shall be), প্ৰা. হোস্‌সামি, হোহামি; হোস্‌সামো, হোহামো, হোহাম; পক্ষে হোহিমি, হোহিমো, হোহিমু, হোহিম। আৰু ধাতুৰ পাচত ভবিষ্যৎ কালত 'মি' আদেশৰ ঠাইত 'স্'ও প্ৰয়োগ হয়^২ (হেমচ ৩।১৬৯); যেনে, স. ভৱিষ্যামি (I shall be), হসিষ্যামি (I shall laugh), কীৰ্ত্তয়িষ্যামি (I shall sing) = প্ৰা. হোস্‌সম্, হসিস্‌সম্, কিত্তাইস্‌সম্। পক্ষে হোহিমি, হোস্‌সামি, হোহামি, কিত্তাইহিমি, ইত্যাদি। অপভ্রংশত - ভবিষ্যৎ কালৰ 'স্ত'ৰ ঠাইত স হয়^৩ (হেমচ. ৪।৩৮৮)। যেনে, স. ভৱিষ্যতি (He will be) = অপভ্র. হোসই; স. ভৱিষ্যামি (I shall be) = অপভ্র. হোসম্। এই 'স্‌সম' বা 'সম্'ৰ স্ৰ বা স লোপ হলে অসমীয়াত 'অম্' হয়। আৰু 'ইমো,' 'ইমু,' 'ইমি,' 'ইম'ৰ পৰা অসমীয়া 'ইম' হৈছে।

১। "মিমোমুমে স্ৰ হা ন ৱা"।, হেমচ ৩।১৬৭

২। "মেহ স্ৰ"।, হেমচ. ৩।১৬৯

৩। "বত্ স্ততি স্তস্ত সঃ"।, হেমচ. ৪।৩৮৮

তেইশ আধা

বাচ্য (Voices)

৩৮৬। বাচ্য (Voice) :

ক্রিয়াৰ বাচ্য সাধাৰণতঃ তিনিটা,—কৰ্তৃবাচ্য (active voice), কৰ্মবাচ্য (passive voice) আৰু ভাববাচ্য (intransitive voice)। ক্রিয়া পদে কৰ্তাক বুজালে কৰ্তৃবাচ্য, কৰ্মক বুজালে কৰ্মবাচ্য আৰু ধাতুৰ অৰ্থক মাত্ৰ বুজালে ভাববাচ্য হয়। কৰ্তৃবাচ্যত ক্রিয়াপদটি কৰ্তাৰ অনুযায়ী হয় অৰ্থাৎ কৰ্তাৰ যি পুৰুষ আৰু বচন ক্রিয়াৰো সেই পুৰুষ আৰু বচন হয়। কৰ্মবাচ্যত ক্রিয়াপদটি কৰ্মৰ অনুযায়ী হয় আৰু ভাববাচ্যত ক্রিয়াপদটি সদাই তৃতীয় পুৰুষ এক বা বহুবচনৰ হয়। যেনে,

তুমি মোক দেখিলা (You have seen me)—কৰ্তৃবাচ্য।

মই শুলো (I have slept)—কৰ্তৃবাচ্য।

এই উভয় বাক্যত কৰ্তাৰ যি পুৰুষ আৰু বচন ক্রিয়াৰো সেই পুৰুষ আৰু বচন। সেই একে অৰ্থত বাক্য দুটিক পৰিৱৰ্তিত কৰি আন ৰকমে ৰাখিব পাৰি। যেনে,

তোমাৰ দ্বাৰা মই দেখা গলো (I have been seen by you)—কৰ্মবাচ্য।

মোৰ শোৱা হল (My sleeping has been done)—ভাববাচ্য।

প্ৰথম বাক্যত কৰ্মৰ (মই-ৰ) প্ৰথম পুৰুষ একবচন, ক্রিয়াৰো ('গলো'ৰো) সেই প্ৰথম পুৰুষ একবচন। দ্বিতীয় বাক্যত 'হল' ক্রিয়া পদটি তৃতীয় পুৰুষ একবচনৰ। ইয়াৰ বাহিৰে কৰ্ম-কৰ্তৃবাচ্য (impersonal voice) বুলি আৰু এটি আছে। তাৰ কথা পিছত কোৱা যাব, (§৩৯০।১)।

৩৮৭। কৰ্তৃবাচ্য (Active voice)

কৰ্তৃবাচ্যত কৰ্তাকাৰকত প্ৰথমা বিভক্তি আৰু কৰ্ম থাকিলে তাত দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়। যেনে, লৰাবিলাক যায় (The boys go); তুমি যোৱা (You go); মই যাওঁ (I go); লৰাটোৱে ভাত খায় (The boy eats rice); তুমি তাক মাতিলা (You have called him); ৰামে তোমাক

ছুইছে (Ram touched you); ইত্যাদি। কৰ্তৃবাচ্যত ক্ৰিয়াৰ লগত কৰ্মৰ মুখ্য সম্বন্ধ নাথাকে। সকৰ্মক আৰু অকৰ্মক উভয় ক্ৰিয়াৰে কৰ্তৃবাচ্য হব পাৰে। কিন্তু কেৱল সকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ হে কৰ্মবাচ্য আৰু কেৱল অকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ হে ভাববাচ্য হব পাৰে। যেনে, মই গুলো, ইয়াত শো ধাতু অকৰ্মক। তাক কোনো মতে কৰ্মবাচ্যলৈ নিব নোৱাৰি। তাৰ বাচ্য পৰিবৰ্তন কৰিলে সি ভাববাচ্যৰ বাক্য হব। যেনে, মোৰ শোৱা হল। সেইদৰে, তুমি মোক দেখিলা; ইয়াত দেখ্ (to see) ধাতু সকৰ্মক। সেই দেখি বাক্যটোক ভাববাচ্যলৈ নিব নোৱাৰি। তাৰ বাচ্য পৰিবৰ্তন কৰিলে সি কৰ্মবাচ্যৰ বাক্য হব। যেনে, মই দেখা গলো বা তোমাৰ দ্বাৰা মই দেখা গলো। কেতিয়াবা এই নিয়মৰ ব্যতিক্ৰম হয় (§ ৩৮৮)।

৩৮৮। কৰ্মবাচ্য (Passive voice)

(ক) অসমীয়া কৰ্মবাচ্য বৰ অসম্পূৰ্ণ। কোনো কোনোৱে ইয়াৰ অস্তিত্বকে স্বীকাৰ নকৰে। কিন্তু কৰ্মনি প্ৰয়োগ অসমীয়াত আদিৰে পৰা আছে। অৱশ্যে এই প্ৰয়োগ সম্পূৰ্ণ সংস্কৃতৰ অনুৰূপ নহয়। তলৰ কথাৰ পৰা তাক বুজিব পৰা যাব।

“ৰামে ভাত খালে” (Ram has taken rice) আৰু “ৰাম গছত উঠিল” (Ram has climbed up the tree)—এই দুই বাক্যত কৰ্তা আৰু ক্ৰিয়াপদৰ আকৃতি একে নহয়। বৰ্তমান আৰু ভবিষ্যৎ কালত এনে পাৰ্থক্য ধৰা কঠিন। কিন্তু ভূতকালত এনে পাৰ্থক্য স্পষ্ট দেখা যায়। ইয়াৰ কাৰণ কি? কাৰণ বুজিবলৈ হলে প্ৰাকৃত ৰূপলৈ চাব লাগিব। সংস্কৃত কৰ্তৃবাচ্যত অতীত কালৰ ক্ৰিয়াৰ ৰূপ বৰ জটিল। সংস্কৃত অতীত কালৰ ২৩ আকৃতি আছে। কিন্তু প্ৰাকৃতত সিবিলাকৰ ঠাইত কেৱল এটা আকৃতি হে চলিছিল। যেনে, প্ৰা, হৱীঅ (was); স. অভূত, অভৱৎ, বভূৱ; প্ৰাঃ গেণ্‌হীঅ (received)=স. অগ্ৰহীৎ, অগৃহ্ণাৎ, জগ্ৰাহ; প্ৰা. কাসী কাহী বা কাহীঅ (did)=স. অকাৰ্ষীৎ, অকৰ্শোৎ বা চকাৰ; ইত্যাদি (হেমচ. ৩।১৬২, ১৬৩)। প্ৰাকৃতত এনে ৰূপো বিৰল। সংস্কৃতৰ এই জটিলতা গুচাবৰ নিমিত্তে প্ৰাকৃতত বাক্যটো সচৰাচৰ কৰ্মবাচ্যত ৰখা হৈছিল অৰ্থাৎ কৰ্তাত তৃতীয়া বিভক্তিৰ প্ৰয়োগ আৰু কৰ্তৃবাচ্যৰ ভূতকালৰ ক্ৰিয়াটো কৰ্মবাচ্যৰ ভূতকালৰ নিত্যকৃৎ (past participle

passive) আকৃতিত ৰাখা হৈছিল। অসমীয়া আৰু আন কিছুমান প্ৰাকৃতিক ভাষাতো কৰ্ত্তাত তৃতীয়া বিভক্তি যোগ কৰি ক্ৰিয়াটোক পৰিবৰ্তিত (**inflected**) আকাৰত বা কৰ্মবাচ্যত থোৱা হয়। যেনে,

স. তে এতদ্ ন আচেকঃ (**active**), বা,

তৈব্ এতদ্ ন আচৰিতম্ বা অনাচীৰ্ণম্ (**passive**)।

=প্ৰা.^১ তেসিং এঅং অণাইল্লং।

অ. সিহঁতে ইয়াক নাখালে।

=Eng.—They have not devoured that.

প্ৰাকৃতৰ এইদৰে **past participle passive** প্ৰয়োগ কৰি কৰ্তৃবাচ্যৰ ভূতকাল নিৰ্দেশ কৰা নিয়ম পশ্চিমাঞ্চলৰ হিন্দী আৰু অসমীয়াত ৰক্ষিত হৈছে। যেনে,

প. হিন্দী—তব তো সব বেটা নে মিলকে উকো বেচা থা।

অ.—তেতিয়া সকলো বেটাএ (বেটাই) মিলি তাক বেচিলে।

Eng.—Then all the sons having joined sold it.

কিন্তু,

পূবহিন্দী—তব তো সব্ বেটা মিলকে ওকে বেচলৈঁ।

বাল্লী—তখন সব বেটা মিলিয়া ওকে বেচিল।

ইয়াৰ পৰা দেখা যায় যে পশ্চিমা হিন্দী আৰু অসমীয়াত কৰ্তৃবাচ্যৰ বাক্য কৰ্মবাচ্যৰ আকৃতিত ৰখা হয়। পূবহিন্দী আৰু বাল্লীত তেনে নহয়। অসমীয়া বাক্য, যেনে, “ৰামে ভাত খালে”, সেইদৰে বাস্তৱিক কৰ্মবাচ্যৰ। কিন্তু “ৰাম ভাত খাল” এনে হলে ই কৰ্তৃবাচ্যৰ বাক্য হব। সেইদৰে “ৰাম বহিল” (**Ram has sat**), “হৰি পৰিল” (**Hari has fallen down**) আদি কৰ্তৃবাচ্যৰ বাক্য। ৰামে ভাত খালে—এই বাক্যত ‘ৰামে’ বাস্তৱিকে তৃতীয়া বা ষষ্ঠীৰ ৰূপ, আৰু ‘খালে’ ক্ৰিয়াৰ ভাতৰ লগত অম্বয় আৰু তাৰ ৰূপ পৰিবৰ্তিত (**inflected**)। ই কৰ্মবাচ্য। এতেকে জানা যায় যে অসমীয়াত কৰ্তৃবাচ্যৰ ভাব কৰ্মবাচ্যৰ বাক্যেদি প্ৰকাশ কৰা হয়। এতিয়া আমি জানো যে শেষৰ প্ৰাকৃতত একাকাৰ

১। হেমচ. ৩।১৩৪

Hornle, Comp. Grammar, p. 217.

কৰিব খোজা নিয়মে সকলো বিভক্তি লোপ কৰি কেৱল তিৰ্যক আকৃতি ৰাখিছিল (§২৩০)। আকৌ, প্ৰাকৃতত তলত দিয়া উদাহৰণৰ পৰা, অৰ্থাৎ—

(১) স. ধনেন লব্ধঃ=প্ৰা. ধনস্ লব্ধো ;

(২) স. চিৰেণ মুক্তঃ=প্ৰা. চিবস্ মুক্তা ;

(৩) স. তৈব্ এতদ্ অনাচৰিতম্=প্ৰা. তেসি এঅং অণাইল্লং

(হেমচ. ৩।১৩৪) ;

আদিৰ পৰা জানা যায় যে প্ৰাকৃতত ষষ্ঠী আৰু তৃতীয়া বিভক্তিৰ আকৃতি একে। এতেকে তিৰ্যক আকৃতিৰ সাধাৰণ চিন ‘এ’ আৰু তৃতীয়া বিভক্তি ‘এ’ একে। তাৰ পৰা সহজে অনুমান কৰিব পাৰি যে—“ৰামে ভাত খালে”—এই বাক্যত ‘ৰামে’ৰ তিৰ্যক আকৃতি ‘এ’ তৃতীয়া বিভক্তি ভিন্ন আন একো নহয়। এতেকে “ৰামে ভাত খালে”—এই বাক্য কৰ্মবাচ্যৰ। কিন্তু এনে বাক্যক আমি সদাই কৰ্তৃবাচ্যৰ বুলি ভাবো আৰু তেনে ব্যৱহাৰ কৰোঁ।

(খ) চলিত কৰ্মবাচ্য (Current passive voice) :

এতিয়া এইদৰে কৰ্মবাচ্যৰ বাক্যক কৰ্তৃবাচ্যৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰোঁতে কৰোঁতে শেষত এনে হল যে কৰ্মবাচ্যৰ ভাব-প্ৰকাশৰ নিমিত্তে আন উপায় বিচাৰিব লগা হল। এই উপায় হৈছে কৰ্তাটোক উহু ৰখা আৰু আ-প্ৰত্যয়ান্ত কৃদন্ত বিশেষণত (past participle ত) ক্ৰিয়াপদটি ৰাখি তাৰ পিচত সাধাৰণতঃ ‘হ’ বা ‘যা’ সহায়কাৰী ধাতু যোগ কৰা। সহায়কাৰী ধাতুটিক ওপৰৰ নিয়মে কৰ্মৰ যি পুৰুষ আৰু বচন সেই পুৰুষ আৰু বচনত ৰাখিব লাগে। যেনে, এই কাম কৰা যাব (This work will be done)। এই বাক্যত কৰ্তাটো উহু আছে, ‘কৰা’ ক্ৰিয়াপদটি কৃদন্ত বিশেষণ আৰু বাক্যটি কৰ্মবাচ্যৰ। কৰ্তাটোক ভুক্ত কৰিব লাগিলে আগেয়ে তৃতীয়া বিভক্তিত থকা কৰ্তাটোকে আকৌ তৃতীয়া বিভক্তিত থব লাগে। যেনে. ৰামৰ দ্বাৰা বা ৰামেদি এই কাম কৰা যাব (This work will be done by Ram)। কৰ্তৃবাচ্যলৈ নিলে বাক্যটি এনে হব—ৰামে এই কাম কৰিব। আন উদাহৰণ; যেনে, মই চেপা গলো (I have been pressed); বা ছুৱাৰত (বা ছুৱাৰৰ দ্বাৰা) মই চেপা গলো (I have been pressed by the door)—কৰ্মবাচ্য। (ছুৱাৰে) মোক চেপিলে (The door has pressed me)—কৰ্তৃবাচ্য।

ইয়াৰ পৰা পৰ্বত খন দেখা যায় (*The mountain is seen from here*); ঘৰ পোৰা গেল (*The house has been burnt*) আদি কৰ্মবাচ্যৰ বাক্য। বাক্যাটিক ঞ্জতি-মধুৰ কৰিবৰ কাৰণে কৰ্ত্তাটোক প্ৰায় সদাই উহা বখা হয় আৰু কেতিয়াবা ‘হ’ বা ‘যা’ ধাতুৰ পৰিবৰ্তে ‘থাক্’ বা ‘পৰ্’ ধাতুৰো ব্যৱহাৰ হয়। কেতিয়াবা, বিশেষকৈ অতীত কালত, কৰ্ত্তাটোক তৃতীয়া বিভক্তিত নাৰাখি ষষ্ঠী বিভক্তিত বখা যায়। প্ৰাকৃতৰ নিয়মে (§৩৮৮ক) এই তৃতীয়া বা ষষ্ঠী বিভক্তি একে। যেনে ৰামৰ দ্বাৰা বা ৰামৰ ভাত খোৱা হল (*Rice by or of, Ram has been eaten*)। কেতিয়াবা কৰ্ত্তাটোত ৭মী হয়।

(গ) কেতিয়াবা সংস্কৃতৰ নিয়মে কৰ্মত প্ৰথমা বিভক্তি নহৈ দ্বিতীয়া বিভক্তি হয়। তেনে স্থলত ক্ৰিয়াপদটিৰ ৰূপ ভাববাচ্যৰ নিচিনা হয় অৰ্থাৎ কৰ্মৰ যি কি পুৰুষ আৰু বচন নহওক ক্ৰিয়াপদটি সদাই তৃতীয় পুৰুষ এক বা বহুবচনৰ হয়। কিন্তু বাক্যাটি ভাববাচ্যৰ নহৈ কৰ্মবাচ্যৰ হৈ হয়, কিয়নো ক্ৰিয়াপদটি সকৰ্মক আৰু তাত কৰ্ম বৰ্তমান থাকে। যেনে,

সি তোমাক মাতিলে (*He has called you*)—কৰ্ত্ত্ববাচ্য।

তাৰ দ্বাৰা তোমাক মতা হল (*You have been called by him*)

—কৰ্মবাচ্য (ভাববাচ্যৰ ৰূপ)।

তাৰ দ্বাৰা তুমি মতা গলা বা পৰিলা (*You have been called by him*)—কৰ্মবাচ্য।

আকৌ,

তুমি মোক বিচিছা (*You fanned me*)—কৰ্ত্ত্ববাচ্য।

তোমাৰ দ্বাৰা মই বিচা গৈছো বা পৰিছো—কৰ্মবাচ্য।

তোমাৰ দ্বাৰা মোক বিচা হৈছে বা গৈছে বা পৰিছে (*I was fanned by you*)—কৰ্মবাচ্য (ভা. বা. ৰূপ)।

আকৌ,

ৰামে মোক ধৰিলে (*Ram has caught me*)—কৰ্ত্ত্ববাচ্য।

ৰামৰ দ্বাৰা মই ধৰা গলো বা পৰিলোঁ বা ৰামৰ হাতত মই ধৰা পৰিলোঁ।

—কৰ্মবাচ্য।

ৰামৰ দ্বাৰা মোক ধৰা গল বা হল বা পৰিল (*I have been caught by Ram*)—কৰ্মবাচ্য (ভা. বাচ্যৰ ৰূপ)।

কৰ্মবাচ্যৰ এই আকৃতিৰ চলতি নাই, কৰ্তা সদাই উছ থাকে। এনে বাক্য কৰ্মবাচ্যত কৰ্তাটো উছ নাথাকিলে ক্ৰতি-কটু হয়। কুলিৰ দ্বাৰা ঘৰ বন্ধা হল—এনে বাক্যত কৰ্মত বাস্তৱিকৈ দ্বিতীয়া বিভক্তি।

(ঘ) অসমীয়া কৰ্মবাচ্যত অসম্মতি-সূচক বাক্যত অব্যয় 'ন' কৰ্ম আৰু ক্ৰিয়াৰ মাজত বহি তাক ক্ৰতি-মধুৰ কৰে। তেনে স্থলত ক্ৰিয়াপদটি কেতিয়াবা ইকাৰান্ত হয়। যেনে,

একোকে বা একোই শুনা নাযায় বা নুশুনি (Nothing is heard) ;

তাক মতা নহল (He has not been called) ;

মোক পোৱা নগৈছিল (I had not been found) ; ইত্যাদি।

(ঙ) পুৰণি অসমীয়াত আৰু বৰ্তমানতো তৎসম ধাতুৰ প্ৰয়োগ থাকিলে সংস্কৃতৰ নিয়মে কৰ্মবাচ্য ঐসদ্ধ কৰা হয়। যেনে,

চৰাচৰ মায়ায় কল্লিত।—মা. দে.

নানা ৰঙে বিৰচিত চৌপন্থা পছলি।—মা. দে.

হত ভৈল সামৰাজে।—শঙ্কৰ

যোগমায়ায়ে আবৃত হয়াছে।—ভট্ট. দে.

সৰ্বানন্দ দ্বাৰা ভণিত পুথি।

জড় চৈতন্যৰ পৃথকত্ব সাধিত হল।—বাঁহী

জড় পদাৰ্থৰ দ্বাৰাই জড়িত থাকি.....জীৱাত্মাই তৃতীয় খাপৰ কাৰণ শৰীৰ ধাৰণ কৰে।—বাঁহী

ইয়াৰ বাহিৰে গিজন্ত বা পাচনী-ক্ৰিয়া যুক্ত বাক্যকো কৰ্মবাচ্যৰ বাক্য বুলি ধৰিব লাগে, কিয়নো তাত কৰ্তা প্ৰায়ে উছ থাকে আৰু তৃতীয়া বিভক্তিৰ হয়। যেনে,

বিচিত্ৰ পবিত্ৰ স্থানে প্ৰতিমা থোৱাইলা।

শুভ তিথি শুভক্ষণে প্ৰতিষ্ঠা কৰাইলা॥—শঙ্কৰ

চৈতন্য শক্তিৰ দ্বাৰে ইতো জড় জগতক

ৰমারন্ত কৰ্ম অমুকাপে।—মা. দে.

৩৮৯। ভাববাচ্য (Intransitive voice)

এই বাচ্যতো কৰ্তাটো উছ থাকে বা ষষ্ঠী বিভক্তিৰ হয় আৰু আ-প্ৰত্যয়ান্ত কৃদন্ত বিশেষণ পাচত হ বা যা-ধাতু সহায়কাৰী স্বৰূপে ব্যৱহৃত হয়। কিন্তু ইয়াত কেৱল অকৰ্মক ধাতুৰ হে কৃদন্ত বিশেষণ ব্যৱহৃত হয় আৰু

সহায়কাৰী ধাতু সদাই তৃতীয় পুৰুষ এক বা বহুবচনৰ হয়। বাক্যটিত কেৱল ক্ৰিয়াৰ ভাব প্ৰকাশ পায়। যেনে, সেই বাটে যোৱা হব (lit. Travelling along that path will be done); ৰামৰ শোৱা হ'ল (Ram's sleeping has been completed); ইত্যাদি। কৰ্তৃবাচ্যলৈ পৰিবৰ্তন কৰিলে এনে বাক্যৰ—(মই) সেই বাটে যাম (I shall travel along that road), ৰামে শুলে (Ram has slept)—এনে ৰূপ হ'ব। ভাব আৰু কৰ্মবাচ্যৰ ৰূপ একে; কেৱল ভাববাচ্যত কৰ্ম নাথাকে।

৩৯০। কৰ্ম-কৰ্তৃবাচ্য (Passive-active or impersonal voice) — কৰ্তাৰ সহায় নোহোৱাকৈ কৰ্ম নিজে নিজে সিদ্ধ হোৱা বুজালে ক্ৰিয়াৰ কৰ্ম-কৰ্তৃবাচ্য হয়। এই বাচ্যত কৰ্তা নাথাকে, কৰ্মটোৱে কৰ্তা স্বৰূপে ব্যৱহৃত হয়। যেনে, ৰ'দ দিছে (lit. giving sunshine; the sun is shining); বৰ্ষণ দিছে (lit. giving rain; it is raining); জ্বাৰ লাগিছে (lit. catching cold; I am feeling cold); মোক ভাত লাগে (boiled rice is wanted for me); মোৰ ভোক লাগিছে (lit. my hunger is catching; I am hungry or I am feeling hungry); ঘড়িটো টং টং কৈ বাজি উঠিল (lit. the clock has sounded tong! tong; the clock has struck)। এইটি ব্যক্তি-বিহীন বাচ্য (Impersonal voice)। ইয়াত প্ৰকৃতিৰ নিয়ম অনুসাৰে ক্ৰিয়া আপোনা-আপুনি নিষ্পন্ন হয়। এই বাচ্যত ক্ৰিয়াৰ ৰূপ ভাববাচ্যৰ দৰে অৰ্থাৎ ক্ৰিয়াপদটি সদাই তৃতীয় পুৰুষৰ হয়।

৩৯১। মূল (Derivation):

(ক) অসমীয়া কৰ্তৃ, ভাব আৰু কৰ্ম-কৰ্তৃবাচ্যৰ মূল সংস্কৃত কৰ্তৃ, ভাব আৰু কৰ্ম-কৰ্তৃবাচ্য; কেৱল অসমীয়া ভাববাচ্যত কৰ্তা-কাৰকত সংস্কৃতৰ নিয়মে তৃতীয়া বিভক্তি নহৈ ষষ্ঠী বিভক্তি হয়। যেনে,

স.—ময়া স্থায়িত।

অ.—মোৰ থকা হয়।

Eng.—stayed by me.

সংস্কৃত ভাববাচ্যৰ বাক্য, যেনে—জলেন বৰ্ধ্যতে (increased by water) আদিৰ অনুৰূপ ভাববাচ্যৰ বাক্য অসমীয়াত নাই। তেনে

বাক্যত অসমীয়া ভাববাচ্য কৰিলে অস্বাভাৱিক আকাৰ ধাৰণ কৰে। যেনে, পানীৰ বঢ়া হয়। তেতিয়া তাৰ কৰ্তৃবাচ্যৰ ৰূপ—“পানী বাঢ়ে” হ'ব। এই শেষৰ বাক্যক কিন্তু আমি কৰ্ম-কৰ্তৃবাচ্যৰ বাক্য বুলি ভাবো।

(খ) সকলো প্ৰাকৃতিক ভাষাতে ওপৰত উল্লেখ কৰা যৌগিক কৰ্ম-বাচ্য আছে আৰু তাক সংস্কৃতৰ পৰা নমাই আনিব পাৰি। সংস্কৃতত ক্ৰিয়াৰ পাচত ক্য (=য) প্ৰত্যয় যোগ কৰি কৰ্মবাচ্য কৰা হয়। প্ৰাকৃতত এই প্ৰত্যয় ‘ইঅ’ বা ‘ইজ্জ’ হয়, (হেমচ. ৩।১৬০; বৰক. ৭।৮) আৰু প্ৰাকৃতিক ভাষাত ইয়, ই, ইজ বা অজ হয়। যেনে, স. হস্ততে (is laughed), প্ৰা. হসীঅই, হসিজ্জই; স. পঠ্যাতে (is read), প্ৰা. পঢ়ীঅই, পঢ়িজ্জই; স. দ্বিধাক্ৰিয়তে (is split into two), প্ৰা. দোহা কিজ্জই, দুহা কিজ্জই, হিন্দী দোহা কীজে; স. স্মৰ্যতে (is remembered), প্ৰা. স্মৰবিজ্জই (হেমচ. ৪।৪২৬)। তাৰ পৰা হিন্দী কীজে, কবিএ, পঢ়ি-যায়, ইত্যাদি আৰু অসমীয়াত কৰা যায়, দোহা কৰা যায়, পঢ়া যায়, হঁহা যায়, স্মৰা যায়, ইত্যাদি ৰূপ হয়। স. পঠিত (read)=প্ৰা-পঢ়িঅ আৰু স. যাতি (goes)=প্ৰা. জাই। উভয়ে লগ হলে স. পঠিত যাতি=প্ৰা. পঢ়িঅ জাই, পঢ়িঅজই বা পঢ়িঅজৈ হয়। প্ৰাকৃত ‘পঢ়িঅ’ শব্দ নিত্যকৃৎ (past participle) আৰু তাৰ লগত জাই বা জৈ যোগ দি ‘পঢ়িঅজৈ’ কৰিলে শব্দটো ‘পঢ়িজ্জই’ৰ অনুৰূপ হয়। এই সাদৃশ্যৰ পৰা বৰ্তমান প্ৰাকৃতিক ভাষাত আ-প্ৰত্যয়ান্ত নিত্যকৃৎৰ পাচত যা ধাতু যোগ কৰাৰ নিয়ম ওলাইছে বুলি বোধ হয়। এইদৰে সংস্কৃত ‘য’ প্ৰাকৃত ‘জ্জ’ প্ৰত্যয়ৰ পৰা ‘যা’ ওলাইছে আৰু বহুকালব্যাপী ব্যৱহাৰৰ ফলত পূৰ্বৰ মূল হৰুৱাই যায়টোক এটা পৃথক ক্ৰিয়া বুলি আমি ধৰিছো। এইদৰে হসিজ্জইৰ ঠাইত হঁহা যায়, ‘পঢ়িজ্জইৰ ঠাইত পঢ়া যায় আদি, ঠাইত আমি ‘যা’ এটা পৃথক ধাতু বুলি ধৰি কৰ্মবাচ্যৰ ক্ৰিয়া উলিয়াইছো^১। বৰ্তমানত ‘যা’ৰ ঠাইত ‘হ’ ধাতু বহুলৰূপে চলে। অসমীয়া ভাববাচ্যৰ অনুৰূপ কৰ্মবাচ্যৰ আকৃতি সংস্কৃততো পোৱা যায়। যেনে, গুৰুণা শিষ্যঃ ধৰ্মং বোধ্যতে বা গুৰুণা শিষ্যঃ ধৰ্মঃ বোধ্যতে (The pupil is taught Dharma by the preceptor)।

১। এইটি হৰ্ণলিৰ মত। See his Comp. gram. P. ৪২৪. See also Kellogg's Hindi Gram. § 417.

(গ) অসমীয়া কৰ্মবাচ্যৰ এই প্ৰকৃতি বড়ো ভাষাতো দেখা যায়। কছাৰী ভাষাত প্ৰধান ধাতুটোৰ নিত্যকৃৎ (past participle)ৰ পাচত সহায়কাৰী ‘হ’ (কছাৰী—জাঅহু=to be, to become) ধাতু যোগ কৰি আৰু এই সহায়কাৰী ধাতুৰ ৰূপ কৰি কৰ্মবাচ্য সিদ্ধ কৰা হয়। যেনে, কছাৰী ‘হুন’-ধাতু (to see); তাৰ নিত্য কৃৎ ‘হুনই’ (seen)। কছাৰী আং হুনই জাঅইঅ=অস. মই দেখা যাওঁ (I am seen); আং হুনই জাঅবাই=অস. মই দেখা গলো (I have been seen); আং হুনই জাঅগন্=অস. মই দেখা যাম (I shall be seen)। চুটিয়া ভাষাতো তেনে। চুটিয়া ভাষাত নিত্যকৃৎ কৰ্তৃ আৰু কৰ্ম উভয় বাচ্যতে ব্যৱহৃত হয় আৰু আচল ধাতুৰ নিত্যকৃতৰ পাচত সহায়কাৰী ‘হ’ ধাতু (চুটিয়া ‘চা’=to be) যোগ কৰি কৰ্মবাচ্য সিদ্ধ কৰা হয়। যেনে চুটিয়া—‘লৰে বা লৰি’ (to give) ধাতু; তাৰ নিত্যকৃৎ ‘লৰিবা’ (given):—

চুটিয়া. ৰাজা লা আটিগো জাকনা লৰেম।—কৰ্তৃবাচ্য
অস. ৰজাই এই গাঁও আমাক দিছে।

Eng. The king this village us gave.

চুটিয়া. ৰাজা-য়ো দিন্-হা লা আটিগো জাকনা লৰিবা চাৰোম।,
কৰ্ম-বাচ্য

অস. ৰজাৰ দিনত এই গাঁও আমাক দিয়া হৈছে।

Eng. In Rajah's days this village us given was.

এতেকে বড়ো ভাষাৰ পৰা কৰ্মবাচ্যৰ এই প্ৰকৃতি অসমীয়াত সোমাইছে বুলি ভাবিব পাৰি। কেৱল এটা আসৌৱাহ এই যে এই প্ৰকৃতি হিন্দী, বঙ্গালী আদি প্ৰাকৃতিক ভাষাতো আছে। কিন্তু বড়ো ভাষাৰ প্ৰভুত্ব একেবাৰে অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰি।

চৰিৰশ আধ্যা

ধাতু-ৰূপৰ সংক্ষিপ্ত নিয়ম (Brief rules of conjugation)

৩৯২। সন্ধি আৰু স্বৰ-বিকৃতিৰ নিয়মৰ লগত ধাতু-ৰূপৰো নিয়ম পোৱা যাব। ইয়াত আভাস মাথোন দিলো।

(ক) আ-প্ৰত্যয়ান্ত কৃদন্ত বিশেষণত অকাৰান্ত আৰু আকাৰান্ত ধাতু বিকল্পে ওকাৰান্ত হয়। যেনে, হোৱা বা হৱা (*existed, been*); লোৱা, লৱা (*taken*); খোৱা বা খাৱা (*eaten*); চোৱা বা চাৱা (*seen-*); ইত্যাদি।

(খ) অকাৰান্ত আৰু আকাৰান্ত ধাতুৰ পাচত ‘অতীতনী’ৰ ইলো, ইলি, ইলা, ইলে আৰু ভবিষ্যতৰ ইম, ইবি ইবা, ইব বিভক্তিৰ ‘ই’ লোপ হয়। যেনে, হলো, থলো, খালো, যাম, ইত্যাদি। ক্ৰিয়াকৰ্মক্ৰিয়া ‘ইব’ আৰু নিত্যকৃত (*past perfect*) ‘ইল’ৰো ই লোপ হয়। যেনে, হব (*to be*), হ’ল (*become, been*)

(গ) ইকাৰান্ত দি আৰু নি ধাতু নিৰ্দেশক আৰু অনুজ্ঞাৰ বৰ্তমান কালত (*present indicative and imperative* ত) বিকল্পে একাৰান্ত হয়। যেনে, নিওঁ, নেওঁ (*I take*); নি, নে (*thou takest*); নিয়ে, নেই (*he takes*); নিয়ক, নেক (*let him take*)। পু. অসমীয়াত সাধাৰণতঃ একাৰান্ত হয়।

(ঘ) ইকাৰান্ত আৰু ঈকাৰান্ত ধাতুৰ পাচত বিভক্তিৰ ই লোপ হয়। যেনে, পিলো (*I have drunk*); দিছা (*you gave*); নিম্ (*I shall take*); ইত্যাদি।

(ঙ) ই, ম, ব বা ল পাছত থাকিলে ওকাৰান্ত ধাতু উকাৰান্ত হয়। যেনে, শুইছে (*he is sleeping*); শুম (*I shall sleep*); শুব (*he will sleep*); শুলে (*he has slept*); ইত্যাদি।

(চ) অ, আ, এ অন্তত থকা ধাতুৰ পাচত আৰু দি আৰু নি ধাতুৰ পাচত

তৃতীয় পুৰুষৰ 'এ' গুটি 'য়' বা 'ই' হয়। যেনে, খায় বা খাই (he eats); দিয়ে বা দেই (he gives); ইত্যাদি।

(ছ) অনুজ্ঞাৰ বৰ্তমানত দ্বিতীয় পুৰুষৰ তুচ্ছার্থত ধাতুত কোনো বিভক্তি যোগ নহয়। যেনে, হ (thou beest); খা (thou eatest); নে (thou takest); ইত্যাদি।

(জ) অনুজ্ঞাৰ বৰ্তমানত তৃতীয় পুৰুষত স্বৰাস্ত ধাতুৰ পাচত 'ওক' বিভক্তিৰ ঠাইত বিকল্পে অক্ বা ক্ হয় আৰু 'অ'টো সন্ধিৰ নিয়মে (§৬৫) ৰ বা য় হয়। যেনে, হওক বা হক (let him be); খাওক বা খাক (let him eat); দিওক বা দিয়োক বা দিয়ক (let him give); শোৱক বা শোক (let him sleep); ইত্যাদি।

প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় পুৰুষ বহুবচনত বিভক্তিৰ পাচত বিকল্পে 'ইক'-প্ৰত্যয় যোগ হয়। যেনে, খাওঁইক (we eat)।

পঁচিশ আখ্যা

ধাতুকপ (Conjugation)

৩৯৩। ধাতুকপৰ উদাহৰণ তলত দিলো। অসম্পূৰ্ণ (Defective) ধাতু, যেনে, যা, আছ, আৰু সহায়কাৰী (Auxiliary) ধাতুৰ কপো তলত দিয়া হল।

কৰ্তৃবাচ্য (Active voice)

সহায়কাৰী 'হ' ধাতু (Auxiliary root 'ha'=to be)

নিৰ্দেশক কপ (Indicative mood)

বৰ্তমান কাল (Present tense)

নিত্যবৰ্তমান (Real present tense)

পুৰুষ

এক বা বহুবচন

- ১। মই বা আমি—হওঁ (I am or we are)।
- ২। তই বা তইত (তুচ্ছার্থে)—হৰ বা হ (Thou art or you are)।
তুমি বা তোমালোক (মাগ্গার্থে)—হোৱা বা হৱা (You are)।
- ৩। সি বা সিহঁত (তুচ্ছার্থে),
তেওঁ বা তেওঁলোক (মাগ্গার্থে) } —হয়, হই (He is or they are)।
- ১। মই বা আমি—হৈছো বা হৈ আছে (I am or we are being)।
- ২। তই বা তইত (তুচ্ছার্থে)—হৈছ বা হৈ আছে বা আছেহ (Thou art or
you are being)।
তুমি বা তোমালোক (মাগ্গার্থে)—হৈছা বা হৈ আছে (You are being)
- ৩। সি বা সিহঁত (তুচ্ছার্থে),
তেওঁ বা তেওঁলোক (মাগ্গার্থে) } —হৈছে বা হৈ আছে (He is or
they are being)।

ভূতকাল (Past tense)

অন্যতমী (Present perfect or ist preterite)

পূর্ব

এক বা বহুবচন

- ১। মই বা আমি—হলো (I or we have been)।
- ২। তই বা তইত (তুচ্ছার্থে)—হলি (Thou hast or you have been)।
তুমি বা তোমালোক (মাতার্থে)—হল (You have been)।
- ৩। সি বা সিইত (তুচ্ছার্থে),
তেওঁ বা তেওঁলোক (মাতার্থে) } —হল (He has or they have been)।

অন্যতমী (Second preterite)

- ১। মই বা আমি—হৈছো (I was or we were)।
- ২। তই বা তইত (তু.)—হৈছ বা হৈছাহ্ (Thou wert or you were)।
তুমি বা তোমালোক (মা.)—হৈছা (You were)।
- ৩। সি বা সিইত (তু.),
তেওঁ বা তেওঁলোক (মা.) } —হৈছে (He was or they were)।

পৰোক্ষ (Perfect or past perfect or third preterite)

- ১। মই বা আমি—হৈছিলো (I or we had been)।
- ২। তই বা তইত (তু.)—হৈছিলি (Thou hadst or you had been)।
তুমি বা তোমালোক (মা.)—হৈছিল (You had been)।
- ৩। সি বা সিইত (তু.)
তেওঁ বা তেওঁলোক (মা.) } —হৈছিল (He or they had been)।

অপূর্ণভূত (Past imperfect)

- ১। মই বা আমি—হৈ আছিলো (I was or we were being)।
- ২। তই বা তইত (তু.)—হৈ আছিলি (Thou wert or you were being)।
তুমি বা তোমালোক (মা.)—হৈ আছিল (You were being)।
- ৩। সি বা সিইত (তু.)
তেওঁ বা তেওঁলোক (মা.) } —হৈ আছিল (He was or they were being)।

ভবিষ্যৎ কাল (Future tense)

পুৰুষ

এক বা বহুবচন

- ১। মই বা আমি—হম (I or we shall be)।
- ২। তই বা তইত (তু.)—হবি (Thou wilt or you will be)।
তুমি বা তোমালোক (মা.)—হবা (You will be)।
- ৩। সি বা সিহঁত (তু.),
তেওঁ বা তেওঁলোক (মা.) } —হব (He or they will be)।

অনুজ্ঞা-ৰূপ (Imperative mood)

নিত্যবৰ্তমান (Real present tense)

- ১। মই বা আমি—হওঁ (Be I or we, or let me or us be)।
- ২। তই বা তইত (তু.)—হ, হউ' (Be thou or you)।
তুমি বা তোমালোক (মা.)—হোৱা বা হৱ (Be you)।
- ৩। সি বা সিহঁত (তু.),
তেওঁ বা তেওঁলোক (মা.) } —হওক বা হক (Be he or they or let him or them be)।

ভবিষ্যৎ কাল (Future tense)

(নিৰ্দেশক ৰূপৰ দৰে)

সম্ভাব্য ৰূপ (Potential or conditional mood)

অনিশ্চিত সম্ভাব্য (Indefinite conditional) : নিৰ্দেশক ৰূপৰ দৰে ;
কেৱল ক্ৰিয়াৰ পাচত 'হব' বা 'হবলা' বা 'হব পায়' যোগ হয়)।

অতীতপূৰ্ণ (Present perfect or first preterite)

পুৰুষ

এক বা বহুবচন

- ১। মই বা আমি—হলো হয় বা হেতেন (I would have been)।
- ২। তই বা তইত—হলি হয় বা হেতেন (Thou wouldst or you would have been)।
তুমি বা তোমালোক—হলা হয় বা হেতেন (You would have been)।
- ৩। সি বা সিহঁত,
তেওঁ বা তেওঁলোক } —হল হয় বা হেতেন (He or they would have been)।

১। স. ভৱতু=প্ৰা. হঅউ বা হঅউ। cf. আজি ধৰি হউ বাপু অজয় অমৰ।
হে. স.

বৰ্তমান আৰু ভূত অসমাপিকা (*present and preterite conjunctive*) ক্ৰিয়াৰ ৰূপ নিৰ্দেশক উপায়ৰ দৰে, কেৱল বৰ্তমান কালত বাক্যৰ আগত এটা 'যদি' শব্দ যোগ কৰা হয় আৰু ভূত কালত হলে কৃদন্ত বিশেষণৰ পাচত 'হেতেন', 'হলে' বা 'হলি' শব্দ যোগ হয়। যেনে, যদি তুমি হোৱা *if you be* ; ৰাম হোৱা হেতেন *had Ram been or had it been Ram* ; ইত্যাদি। (§§ ৩৫৫খ, ৩৭৯ দেখা)।

ক্ৰিয়ার্থা-ক্ৰিয়া (*Infinitive mood*)—

হব, হবলৈ, হবা লাগি, হবা।

পু. অ.—হইতে, হুইবে লাগি, হবাক।

সংযোজক বা অপূৰ্ণকৃৎ (*Conjunctive participle*)—

হৈ, হই, হোৱাত।

নিত্যকৃৎ (*Perfect participle*)—হোৱা, হল।

কৃদন্ত সংজ্ঞা বা বিশেষণ (*Participle adjective or noun*)—হোৱা, (হৱা)।

কৃদন্ত ক্ৰিয়া-বিশেষণ (*Participle adverb*)—হওঁতে, হলত, হলে।

ক্ৰিয়া-কৰ্তা (*Noun of agency*)—হওঁতা, (স্ত্ৰী.—হওঁতী, হঁতী)।

৩৯৪। অসম্পূৰ্ণ 'যা' ধাতু (*Defective root 'yā' = to go*)

অসম্পূৰ্ণ গতিকে 'যা' আৰু 'গম্' এই উভয় ধাতু মিহলাই সম্পূৰ্ণ ৰূপ কৰা হয়।

নিৰ্দেশক ৰূপ (*Indicative mood*)

কাল	১ম পুৰুষ	২য় পুৰুষ		তৃতীয় পু
		তুচ্ছার্থে	মাত্কাৰ্থে	
নিত্যবৰ্তমান	যাওঁ	যা	যোৱা	যায়, যাই
স্বৰূপ বৰ্তমান	গৈছোঁ	গৈছ	গৈছা	গৈছে
অন্ততনী	গলোঁ	গলি	গলা	গল
অনন্ততনী	গৈছোঁ	গৈছ	গৈছা	গৈছে
পৰোক্ষ	গৈছিলো	গৈছিলি	গৈছিলি	গৈছিল
ভবিষ্যৎ	যাম	যাবি	যাবা	যাব

অনুজ্ঞা ৰূপ (Imperative mood)

কাল	১ম পুৰুষ	২য় পুৰুষ	তৃতীয় পুৰুষ
		তুচ্ছাৰ্থে	মান্তাৰ্থে
নিত্যবৰ্তমান	যাওঁ	যা	যোৱা (যাৱা)
			যাওক, যাক

সম্ভাৱ্য ৰূপ (Subjunctive mood)

অন্ততনী	গলো হেতেন	গলি হেতেন	গলা হেতেন	গল
	বা হয়	বা হয়	বা হয়	হেতেন বা হয়

তুমুল ৰূপ (Infinitive mood)

ক্ৰিয়াকাৰ-ক্ৰিয়া—যাব, যাবলৈ, যাবা লাগি, যাবা।

সংযোজক বা অপূৰ্ণ কৃৎ—যাই, গৈ।

কৃদন্ত সংজ্ঞা বা বিশেষণ—যোৱা, (যাৱা)।

নিত্যকৃৎ—যোৱা (যাৱা), গল।

কৃদন্ত ক্ৰিয়া-বিশেষণ—যাওঁতে, যোৱাত (যাৱাত), গলত।

ক্ৰিয়া-কৰ্তা—যাওঁতা (স্ত্ৰী. যাতী)।

দেইদৰে অসম্পূৰ্ণ ‘আছ্’ ধাতুৰ (to be, to exist) ৰূপ ‘আছ্’ আৰু ‘থাক্’ (to stay) ধাতু মিহলাই সম্পূৰ্ণ কৰা যায়। যেনে, আছো, থাকিছো, থাকিলো, থাকিছিলো, আছিলো, থাকিম।

৩৩৫। ব্যঞ্জনান্ত ‘কৰ্’ (to do) ধাতু

নিৰ্দেশক ৰূপ

কাল	১ম পুৰুষ	২য় পুৰুষ	তৃতীয় পুৰুষ
		তুচ্ছাৰ্থে	মান্তাৰ্থে
নিত্যবৰ্তমান	কৰোঁ	কৰ (কৰাহ্)	কৰা
স্বৰূপবৰ্তমান	কৰিছোঁ	কৰিছ (কৰ্ছাহ্ ?)	কৰিছা
অন্ততনী।	কৰিলোঁ	কৰিলি	কৰিলা,
			কৰিলে, কৰিলা,
			(কৰলাক)

কাল	১ম পুৰুষ	২য় পুৰুষ	তৃতীয় পুৰুষ
		তুচ্ছার্থে	মাস্তার্থে
অনন্ততনু	কবিছো	কবিছ (কবছাহ)	কবিছা
পৰোক্ষ	কবিছিলো	কবিছিলি	কবিছিল
ভবিষ্যৎ	কবিম	কবিবি	কবিবা

অনুজ্ঞা-ৰূপ

নিত্যবৰ্তমান	কৰো	কৰ্	কৰা	কৰোক, কৰক
--------------	-----	-----	-----	-----------

সম্ভাব্য-ৰূপ

অন্ততনু	কৰিলো হয়	কৰিলি হয়	কৰিলা হয়	কৰিলে
	বা হেতেন	বা হেতেন	বা হেতেন	(বা কৰিলা)
				হয় বা হেতেন

তুমস্ত ৰূপ

ক্রিয়ার্থা-ক্রিয়া—কৰিব, কৰিবলৈ, কৰিবা লাগি, কৰিবা

কুদন্ত সংজ্ঞা বা বিশেষণ—কৰা।

অপূৰ্ণ বা সংযোজক কৃৎ—কৰি।

নিত্যকৃৎ—

কৰা, কৰিল।

কুদন্ত ক্রিয়াবিশেষণ—

কৰোঁতে, কৰিলে, কৰিলত।

ক্রিয়াকৰ্তা—

কৰোঁতা, কৰন্তা, (জী. কৰতী, কৰোতী)

৩৯৬। আকাৰান্ত ‘খা’ (to eat) ধাতু

নিৰ্দেশক ৰূপ

কাল	প্রথম পুৰুষ	দ্বিতীয় পুৰুষ	তৃতীয় পুৰুষ
		তুচ্ছার্থে	মাস্তার্থে
নিত্যবৰ্তমান	খাওঁ	খাহ (খাহ)	খোৱা (খোৱা)
অন্ততনু	খালো	খালি	খালা
অনন্ততনু	খাইছো	খাইছ	খাইছা
পৰোক্ষ	খাইছিলো	খাইছিলি	খাইছিল
ভবিষ্যৎ	খাম	খাবি	খাবা

অনুজ্ঞা-ৰূপ

কাল	১ম পুৰুষ	দ্বিতীয় পুৰুষ	তৃতীয় পুৰুষ
নিত্যবৰ্তমান	খাওঁ	খা	খোৱা (খাৱা) খাওক, থাক

সম্ভাব্য-ৰূপ

অতীতনী	খালো হেতেন	খালি হেতেন	খালা হেতেন	খালে হেতেন
	বা হয়	বা হয়	বা হয়	বা খালে হয়

তুমস্ত ৰূপ

ক্ৰিয়াকাৰী-ক্ৰিয়া—খাব, খাবলৈ, খাবা লাগি, খাবা।

ক্ৰদন্ত সংজ্ঞা বা বিণ.—খোৱা (বা খাবা)।

অপূৰ্ণ বৰ সংযোজক ক্ৰুৎ—খাই।

নিত্যক্ৰুৎ—খোৱা (খাৱা), খাল।

ক্ৰদন্ত ক্ৰিয়াবিণ.—খাওঁতে, খালে (খালি)।

ক্ৰিয়া-কৰ্তা—খাওঁতা, খাৱন্তা (জীৱী, খাওঁতী, খাতী)।

৩২৭। ইকাৰান্ত ‘দি’ (to give) ধাতু

নিৰ্দেশক ৰূপ

কাল	প্রথম পু.	দ্বিতীয় পু.		তৃতীয় পু.
		(তুচ্ছার্থে)	(মাণ্ডার্থে)	
নিত্যবর্তমান	দিওঁ (দেওঁ)	দিঅ (দেহ)	দিয়া	দিয়ে, দেই
অতীতনী	দিলো	দিলি	দিলা	দিলে, দিলা (দিলাক)
অনতীতনী	দিছো	দিছ (দিছাহ্)	দিছা	দিছে (দিছি)
পৰোক্ষ	দিছিলো	দিছিলি	দিছিল	দিছিল
ভবিষ্যৎ	দিম	দিবি	দিবা	দিব

অনুজ্ঞা-ৰূপ

নিত্য বৰ্তমান	দিওঁ (দেওঁ)	দে, দি	দিয়া	দিয়ক, দেক
---------------	---------------	--------	-------	------------

সম্ভাব্য-ৰূপ

অতীতনী	দিলো হেতেন	দিলি হেতেন	দিলা হেতেন	দিলে হেতেন বা হয়
	বা হয়	বা হয়	বা হয়	(দিলা হয়)

ভূমন্ত ৰূপ

ক্ৰিয়ার্থী-ক্ৰিয়া—দিব, দিবলৈ, দিবা লাগি, দিবা ।
 কৃদন্ত সংজ্ঞা বা বিণ.—দিয়া ।
 সংযোজক কৃৎ—দি ।
 নিতাকৃৎ—দিয়া, দিল ।
 কৃদন্ত ক্ৰিয়াবিণ.—দিওঁতে, দেওঁতে, দিলে (দিলি) ।
 ক্ৰিয়া-কৰ্তা—দিওঁতা (বা দেওঁতা), দিয়ন্তা ।

পুৰণি অসমীয়াৰ উদাহৰণ :—

বৰ্ত্তমান— দেঁও কত্থা বিবাহ কৃষ্ণক ।—শঙ্কৰ
 বৃক্ষে পথিকক যেন দেয় হাতবায় ।—শঙ্কৰ
 অলৌকিক জ্ঞান-চক্ষু তোমাক দেঞা ।—ভট্ট. দে.
 ভূত— ভকতৰ ছুংখ দেখি গোপাল ।
 আফোটে কৰি দিলা উৰুফাল ।—শঙ্কৰ
 স্বপ্নত ৰাজাক দেখা দিল দামোদৰ ।—শঙ্কৰ
 আপোনাৰ কত্থা আনি দিলেক কৃষ্ণক ।—শঙ্কৰ
 ভবিষ্যৎ— মনুষ্য-তুলৰ্ভ পৰম সম্পদ দিবো আন্ধ আজি আমি ।—শঙ্কৰ
 অনুজ্ঞা— হেন জানি মিত্ৰ দিয়োক আমাক
 যিবা দ্ৰব্য আছা আনি ।—শঙ্কৰ
 ভাৰ্য্যাক বোলন্ত যি পাৰা সন্দেশ
 আনি দিয়া ঝাণ্টে উঠি ।—শঙ্কৰ
 যত্নবায় চৰণে শৰণ দিয়ো ।—শঙ্কৰ
 বোলা অৰে শুন হে ।
 ঠাকুৰিয়াক দেখাই দে ॥—দৈত্যাবি
 সংযোজক কৃৎ—ডাক দি লোকক নিল ।
 বাসা ঘৰ সাজি দিল ।—দৈত্যাবি
 ক্ৰিয়ার্থী-ক্ৰিয়া—যত লাগে মানে সবে সম্পত্তিক
 এহি মুঠি দিবে পাৰে ।—শঙ্কৰ
 পুৰণি অসমীয়াৰ ৰূপ ওপৰত দিয়া হৈছে ।

৩২৮। শুকাবাস্ত 'শো' (to sleep) ধাতু

নিৰ্দেশক ৰূপ

কাল	১ম পু.	২য় পু.	৩য় পু.
*		তু.	মা.
নিত্যবৰ্তমান	শোওঁ	শোৱ, শো	শোৱা শোৱে
অতীত	শুলো	শুলি	শুলা শুলে (শুলা, শুলাক)
অনন্ততন	শুইছো	শুইছ (শুইছাহ)	শুইছা শুইছে (শুইছি)
পৰোক্ষ	শুইছিলো	শুইছিলি	শুইছিল শুইছিল
ভবিষ্যৎ	শুম	শুবি	শুবা শুব

অনুজ্ঞা-ৰূপ

নি. ব.	শোঁও	শো	শোৱা	শোৱক বা শোক
--------	------	----	------	-------------

সম্ভাব্য-ৰূপ

শুলো হেতেন	শুলি হেতেন	শুলা হেতেন	শুলে হেতেন বা
বা হয়	বা হয়	বা হয়	হয় (শুলা হয়)

তুমস্ত ৰূপ

ক্ৰিয়াৰ্থা-ক্ৰিয়া—শুব, শুবলৈ, শুবা লাগি, শোবা।

কৃদন্ত স. বা বিণ.—শোৱা।

সংযোজক ৰূং—শুই।

নিত্যৰূং—শোৱা, শুল।

কৃদন্ত ক্ৰিয়াবিণ.—শোঁওতে, শুলত, শুলে, (শুলি)।

ক্ৰিয়া-কৰ্তা—শোঁৱতা, শোৱন্তা (স্ত্ৰী শোঁৱতী)।

সকৰ্মক আৰু অকৰ্মক ধাতুৰ ৰূপ একে; কেৱল সকৰ্মক ধাতুৰ অতীতনী কালত তৃতীয় পুৰুষত 'ইল'ৰ ঠাইত 'ইলে' হয়। যেনে, সকৰ্মক—ললে (he has taken); খালে (he has eaten); দিলে (he has given); ধূলে (he has washed); সাৰিলে (he has swept); ইত্যাদি। অকৰ্মক—হল (has been); গ'ল (has gone); পৰিল (has fallen); ইত্যাদি। হাঁহ, কান্দ, আদি কিছুমান অকৰ্মক ধাতুত এই নিয়ম নাখাটে। যেনে, হাঁহিলে, কান্দিলে, শুলে, ইত্যাদি।

কৰ্মবাচ্যৰ ৰূপ Conjugation of passive verbs)

৩৯৯। সকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ আকাৰান্ত নিত্যকৃতৰ (past participle) পাচত ‘ই’ বা ‘যা’ সহায়কাৰী ধাতু যোগ কৰি সাধাৰণ নিয়মে ধাতুৰ ৰূপ কৰিলে কৰ্মবাচ্যৰ ৰূপ পোৱা যায়। Past participle ৰ ৰূপৰ পৰিবৰ্ত্তন নহয়; কেৱল সহায়কাৰী ‘ই’ বা ‘যা’ ধাতুৰ ওপৰত দিয়া মতে ৰূপ হয়। যেনে,

‘পোৰা-যা’ (to be burnt) ধাতু

পুৰুষ	নিত্য	ব.	অতীত	অনতীত	পৰোক্ষ	ভবিষ্যৎ	অহঙ্কা	সম্ভাব্যকৃত
১।	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা গলো
	যাওঁ	গলোঁ	গৈছো	গৈছিলো	যাম	যাওঁ	হেতেন	
২।	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা গলি
	যাৱ,	গলি,	গৈছ,	গৈছিলি,	যাবি,	যা,	হেতেন,	
	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা গলা
	যোৱা	গলা	গৈছা	গৈছিলি	যাবা	যোৱা	হেতেন	
৩।	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা	পোৰা গল
	যায়	গল	গৈছে	গৈছিল	যাব	যাওক	হেতেন বা	হয়

অসমীয়াত অকৰ্মক ধাতুৰো কৰ্ম (বা ভাব)-বাচ্যৰ ৰূপ হয়। যেনে, শোৱা হয়, বহা হয়, ইত্যাদি।

পাচনী বা গিৰ্জন্ত ধাতুৰ ৰূপ (Conjugation of causal roots)

৪০০। এজন আন এজনৰ দ্বাৰা কোনো কাম কৰালে ক্ৰিয়াৰ পাচনী বা গিৰ্জন্ত ৰূপ হয়। দুজনৰ ভিতৰত এনে সম্বন্ধ হলে তাক সাধাৰণ পাচনী (বা simple causal) বোলে। ধাতুৰ পাচত ‘অ’ যোগ কৰি পাচনী-ক্ৰিয়া সিদ্ধ কৰা হয়। সাধাৰণ ধাতুত এটি দীৰ্ঘ স্বৰ থাকিলে সাধাৰণতঃ সি হ্ৰস্ব হয় অৰ্থাৎ ‘অ’ৰ ঠাইত ‘অ’, ‘ঈ’ বা ‘এ’ৰ ঠাইত ‘ই’ আৰু ‘উ’ বা ‘ও’ৰ ঠাইত ‘উ’ বা ‘ও’ হয়। যেনে, সাধাৰণ ধাতু ‘কৰ’ (to do), তাত ‘আ’ যোগ কৰিলে ‘কৰা’ (to cause to do) পাচনী-ক্ৰিয়া

হয়। সেই দৰে ‘পাৰ্’ (to pluck)—পাচনী ‘পাৰা’ বা ‘পৰা’ (to cause to pluck); উছাল্ (to uproot)—পাচনী ‘উছলা’ (to cause to uproot); ‘শো’ (to sleep)—পাচনী ‘শুৱা’ (to cause to sleep); ইত্যাদি। ‘আ’ প্ৰত্যয় সন্ধিৰ নিয়মে ‘য়া’ বা ‘ৱা’ হয়। আ প্ৰত্যয় বাস্তৱিকৈ প্ৰাকৃত ‘আৰ্’ৰ ৰূপান্তৰ। কেতিয়াবা পাচনীৰ পাচনী হয় অৰ্থাৎ পাচনী ধাতুৰ অন্তত আকৌ ‘আ’ বা ‘আৰ’ যোগ কৰি তৃতীয় পক্ষৰ দ্বাৰা কোনো কাম কৰোৱা হয়। যেনে, পাৰোৱা অৰ্থাৎ পাৰা+আ=পাৰা+ৱা=পাৰ+ৱা (to cause to pluck by a third party)। ইয়াত তিনি পক্ষৰ সম্বন্ধ। ইয়াক পাচনীৰ পাচনী বা দ্বিগিজন্ত (double causal) বুলিব পাৰি (§ ৪৪৯ দেখা)।

৪০১। মূল (Derivation):

পাচনী ধাতুৰ মূল সংস্কৃত গিচ্ অৰ্থাৎ অয়্, পুক্ (আপয়্)। তাৰ পৰা প্ৰাকৃতত অ, এ, আৰ, আৰে প্ৰত্যয় হয়^১। যেনে, প্ৰা. দৰিসই=স. দৰ্শয়তি (he causes to see); কাৰেই, কৰাৱই, কৰাৱেই=স. কাৰয়তি (he causes to do); হাসেই, হসাৱই, হসাৱেই=স. হাসয়তি (he causes to laugh)। অসমীয়াত তাৰ পৰা ‘দৰশা’ (to cause to see); কৰা, কৰাউ (to cause to do); হহাঁ বা হাহাঁ (to cause to laugh); ইত্যাদি হয়। ইয়াৰ পৰা দেখা যাব যে অসমীয়া পাচনী-প্ৰত্যয় ‘আৰ্’ বা ‘আউ’ বা ‘আ’। আকৌ প্ৰাকৃতিক ভাষাত ‘আৰে’ৰ ঠাইত অৰি বা অৱ হয় আৰু বহুত ঠাইত পাচনীৰ পাচনী হয়। যেনে, অস. ক (to speak); তাৰ পাচনী ক+অৰ+আ বা ক+আ=ক+ও+আ বা ক+ৱা=কোআ (কোৱা) বা কৰা (to cause to speak)। অস. খা (to eat); তাৰ পাচনী খা+অৰ+আ=খ+অৰ+আ (ধাতুৰ দীৰ্ঘ স্বৰ হ্ৰস্ব হয়, § ৪০০) =খ+উ+ৱা (বা আ)=খুৱা (বা খুআ)। বাঙালী খাওয়া, উৰিয়া খুআ। অস. চা (to see); তাৰ পাচনী চা+অৰ+আ বা চা+আ=চ+অৰ+আ বা চা+ৱা=চ+ও+আ বা চা+ৱা=চোআ (বা চোৱা) বা চাৱা (to cause to see)। অস. নি (to take); তাৰ সাধাৰণ পাচনী

১। “ণেৰ্ অদেদাৱাৰে”, হেমচ, ৩।১৪২

“গিচ্ এদাদেৱাৎ”, কাত্য ৬।২৫; “আৰে চ”, কাত্য ৬।২৬।

নি+আ=নিয়া বা নিআ (§ ৭৫), বা পাচনীৰ পাচনী নি+অৱ+আ=নিওৱা (to cause to be taken by a third party); অস. ধো (to wash); তাৰ পাচনী ধো+আ=ধু+আ (§ ৪০০)=ধুৱা (§ ৭৫)। পাচনীৰ পাচনীও সেইদৰে সিদ্ধ হয়। যেনে. পাৰ্ (to pluck)। তাৰ পাচনী পাৰা (to cause to pluck); তাৰ পাচনী পাৰ্+অৱ+আ=পাৰ+ও+আ=পাৰোৱা (to cause to pluck through a third party)।

৪০২। পাচনী-ক্ৰিয়াৰ ৰূপ কৰ্তৃবাচ্যত সৰ্বকৰ্ম আকাৰান্ত ধাতুৰ দৰে। তলত উদাহৰণ দিলো।

সাধাৰণ পাচনী (Simple causal)

‘কৰা’ (to cause to do)

(ছজনৰ সম্বন্ধ)

পুৰুষ	নিত্য ব.	অতীত.	অনতীত.	পৰোক্ষ	ভবিষ্যৎ	অতীত	সম্ভাব্যভূত
১।	কৰাওঁ	কৰালো	কৰাইছো	কৰাইছিলো	কৰাম	কৰাওঁ	কৰালো হেতেন বা হয়
২।	কৰায়, *	কৰালি,	কৰাইছ,	কৰাইছিলি,	কৰাবি,	কৰা,	কৰালি,,
	কৰোৱা	কৰালা	কৰাইছা	কৰাইছিলি	কৰাবা	কৰোৱা	কৰালা,,
৩।	কৰায়,	কৰালে	কৰাইছে	কৰাইছিল	কৰাব	কৰাওক,	কৰালে,,
	কৰাৱে					কৰাক	

পাচনীৰ পাচনী (Double causal)

‘কৰোৱা’ (to cause to do by a third party)

(তিনিজনৰ সম্বন্ধ)

পুৰুষ	নিত্য ব.	অতীত	অনতীত	পৰোক্ষ	ভবিষ্যৎ	অতীত	সম্ভাব্যভূত
১।	কৰোঁ	কৰো-	কৰো-	কৰোৱাই-	কৰো-	কৰো-	কৰোৱালো-
	বোঁও	ৱালো	ৱাইছো	ছিলো	ৱাম	বোঁও	হেতেন

২।	কবো- ৱাৰ,	কবো- ৱালি,	কবো- ৱাইছ,	কবোৱাই- ছিলি,	কবো- ৱাবি,	কবোৱা, কবো- কবো- ৱালি, ৱউ,
পুৰুষ	নিত্য ব.	অতীত	অনতীত	পৰোক্ষ	ভবিষ্যৎ	অশুভ্ৰা
	কবো- ৱাৰা	কবো- ৱালা	কবো- ৱাইছা	কবোৱাই- ছিল	কবো- ৱাবা	সম্ভাব্যভূত কবো- ৱাৰা হেতেন
৩।	কবোৱায়,	কবো- ৱালে	কবো- ৱাইছে	কবোৱাই- ছিল	কবো- ৱাব	কবো- ৱাব হেতেন
	কবোৱাৰে					

নামধাতু

(Denominative roots)

৪০৩। অসমীয়া নামধাতুৰ ৰূপ সাধাৰণ ধাতুৰ দৰে। যেনে, দমদমাওঁ; দমদমালো, দমদমায়, ইত্যাদি।

মিশ্ৰধাতু (Compound roots)

৪০৩। মিশ্ৰধাতুৰ (Compound roots ৰ) কথা আগেয়ে কোৱা হৈছে। দুটা ধাতু লগ লাগিলে মিশ্ৰধাতু হয়। আগৰটো প্ৰধান (principal) আৰু শেষৰটো সহায়কাৰী (auxiliary) ধাতু। প্ৰধান ধাতুটোক অপূৰ্ণকৃৎ বা ক্ৰিয়াকাৰী-ক্ৰিয়া বা কৃদন্ত বিশেষণ বা সংজ্ঞাত ৰাখি তাৰ পাচত সহায়কাৰী ধাতুটো যোগ কৰিব লাগে। মিশ্ৰধাতুৰ ৰূপ কবোতে সহায়কাৰী ধাতুটোত হে বিভক্তি যোগ হয়; প্ৰধান ধাতুটো অপৰিবৰ্তিত থাকে। মিশ্ৰধাতুৰে সাধাৰণতঃ প্ৰধান ধাতুৰ অৰ্থ প্ৰকাশ কৰে। বাস্তৱিক পক্ষে ইবিলাক মিশ্ৰ ধাতু নহয়; ব্যাকৰণৰ নিয়ম মতে অপূৰ্ণ কৃৎ আদিৰ লগত আন এটা ক্ৰিয়াৰ সংযোগ মাত্ৰ। কিন্তু বৈয়াকৰণিকসকলে মিশ্ৰধাতুৰূপে ইবিলাকক বিভাগ কৰিছে বুলিহে আমিও কৰিলো।

(১) সংযোজক বা অপূৰ্ণ ক্ৰিয়াৰ লগত সংযোগ (Combination with conjunctive participles) :

এই সংযোগত প্রধান ধাতুটো অপূৰ্ণকৃতৰ আকাৰে আগত বহে। যেনে, দেখাই-দে (point out), কাঢ়ি-ল (snatch away), কৈ-পেলা (speak out), খাই-দে (eat up), গিলি-থ (swallow up), ইত্যাদি। কেতিয়াবা এনে ধাতুৱে প্রধান ধাতুটোৰ অৰ্থ স্পষ্ট কৰে। সেই দেখি ইয়াক স্পষ্ট কাৰক (intensive) মিশ্র ধাতু বুলিব পাৰি। যেনে,

Intensive compound roots

পেলা (to throw)	পেলাই-দে (to throw away)
খা (to eat)	খাই-পেলা (to eat up)
পৰ (to fall)	পৰি-যা (to fall down)
ল (to take)	লৈ-যা (to take away)
বহ (to sit)	বহি-থাক (to sit tight)
সঁপ (to deliver)	সঁপি-দে (to deliver up)
চিঞৰ (to scream)	চিঞৰি-উঠ (to scream out)
লৰ (to move)	লৰি-যা (to move fast, to run)
বাগৰ (to roll)	বাগৰি-যা (to roll down)
ছো (to touch)	ছুই-চা (to dare to touch)
উঠ (to rise, to get up)	উঠি-বা (to get up & be gone)
বাচ (to select)	বাচি-ল (to select for self)
ৰাখ (to keep)	ৰাখি-থ (to keep for self), ইত্যাদি

(২) ক্ৰিয়ার্থী-ক্ৰিয়াৰ লগত সংযোগ (combination with infinitives)

- (ক) আৰম্ভণ (Inceptives) : আৰম্ভণ বুজাবলৈ ক্ৰিয়ার্থী-ক্ৰিয়াৰ পাচত ধৰ্ বা লাগ্ ধাতু যোগ কৰা হয় আৰু তেনে মিশ্রধাতুৱে তেতিয়া ক্ৰিয়াৰ কাম আৰম্ভ হোৱা অৰ্থ প্ৰকাশ কৰে। যেনে, খাব-ধৰ্ (to begin to eat); পঢ়িব-ধৰ্ (to begin to read); হাঁহিব-ধৰ্ (to begin to laugh); কান্দিব-ধৰ্ (to begin to cry); শুনিব লাগ্ বা শুনিবলৈ লাগ্ (to begin to hear); ইত্যাদি।

(খ) অনুমতি (Permissions) : প্ৰধান ধাতুৰ ক্ৰিয়ার্থী-ক্ৰিয়াৰ

পাচত 'দি' ধাতু যোগ কৰিলে অনুমতি লোৱা অৰ্থ প্ৰকাশ কৰে। যেনে, কব-দি (let him speak); খাব-দি (permit him to eat); যাব-দি (permit me or him to go); ইত্যাদি। কেতিয়াবা এনে অৰ্থত 'খোজ্' ধাতুও যোগ হয়। যেনে, মই যাব-খুজোঁ (I wish to go); ইত্যাদি।

(গ) স্বায়ত্ত (Aquisitives): ই অনুমতি-বোধক ধাতুৰ ঠিক ওলোটা। প্ৰধান ধাতুটোৰ ক্ৰিয়াৰ্থা-ক্ৰিয়াৰ পাচত 'পাৰ্' বা 'পা' ধাতু যোগ হ'লে এই মিশ্ৰধাতু ওলায়। যেনে, তই বহিব নোৱাৰ (you cannot sit); মই যাব নাপালো (I could not go); মই খাব পাৰোঁ (I can eat); ইত্যাদি।

(৩) কৃদন্ত বিশেষণ বা সংজ্ঞাৰ লগত সংযোগ (combination with verbal adjectives or nouns):

ই সাধাৰণতঃ পৌনঃপৌনিক (frequentative) অৰ্থত চলে। পুনঃপুনঃ একে কাম কৰা অৰ্থত আকাৰান্ত কৃদন্ত বিশেষণ বা সংজ্ঞাৰ পাচত 'কৰ্' ধাতু যোগ হয়। যেনে, পঢ়া-কৰ্ (prepare the lesson); অহা-যোৱা-কৰ্ (continue coming and going); ইত্যাদি।

(৪) নিত্যকৃতৰ সংযোগ (combination with perfect participles):

কৃদন্ত সংজ্ঞাৰ নিচিনা এই সংযোগ হয়। যেনে, যোৱা-হ (consent to go); ধৰা-পৰ্ (to be caught); মৰা-পৰা (to be killed); দেখা-হ-(বা)-কৰ্ (to meet, to interview); ইত্যাদি।

(৫) বিশেষ্য বা বিশেষণৰ লগত সংযোগ (combination with nouns or adjectives):

কোনো সংজ্ঞা বা বিশেষণৰ লগত কিছুমান সহায়কাৰী ধাতু এনেদৰে যোগ হয় যে উভয়ে লগ লাগি পৃথক অৰ্থৰ নতুন শব্দ কিছুমানৰ সৃষ্টি কৰে। ইহঁতক নাম-মাত্ৰ মিশ্ৰধাতু (Nominal compound roots) বোলে, কিয়নো ইহঁত বাস্তৱিকৈ বাক্যাংশ, মিশ্ৰধাতু নহয়। তলত এটি চুটি তালিকা দিলো।

নামমাত্র মিশ্রধাতু (Nominal Compound Moots)

অবাহনা হ—To nauseate
 অপতি কৰ্—To neglect to take
 care of (as a sick or
 dependant), to abandon
 আওকাণ কৰ্—To ignore, to feign
 not to hear
 আধাব বাই—To feed (as the crow)
 আহাব দি—To give a suck
 আমোল কৰ্—To enjoy
 উজাব থা—To take a sudden fright
 (as a flock of birds)
 কাষব হ—To stand off
 কাষ চাপ্—To approach
 কাণ তাল-মার্—To deafen, to
 stun
 কাঁব চাচ্—To plot mischief or injury
 কাণ দি—To listen.
 কাঁহ পৰি-জিম্ (জীন) যা—To prevail
 dead silence.
 কৌচ পাত্—To beg alms or prasad.
 খতা দি—To ridicule, to confront
 by imputing ungrateful-
 ness
 খচ কৰ্—To make haste
 খাজ থা—To fit in, to coincide
 খাম থা—To cake
 খিলা মার্—To drive a nail
 খোজ কাঢ়্—To learn to walk
 খোঁহা মার্—To patch by thatching
 গড় লাগ্—(lit. to take shape) to
 dispose of

গব লাগ } To feel rough and
 গড় লাগ } uneven (as a bed)
 গম্ উঠ্—To acquire acceleration
 গহ কৰ্—To claim with pride
 গা উঠ্—To be eager on impulse
 গা থা—To find a footing in water
 গা ব—To escape loss or gain a little
 গা লব্—To feel delivery pain
 গা ব—To suffer from cholera
 গা মার্—To deliver, to pass child
 birth
 গা হ—To stand surety
 গাঁঠি কাই—To pick a pocket
 গাল মার্—To put into the mouth
 by handfuls
 গেবি মার্—To call by shouting
 ঘব ছা—To thatch the roof of a
 house
 ঘব-পাত্—To earn for, or establish
 a family
 ঘব ল—To solemnise the first entry
 into a new house : house
 warming
 ঘোপা কৰ্—To contract the eyes
 with anger
 ঘেব দি—To encircle
 টক থা—To shy, to start
 চপ কৰ্—To make haste
 চম্ কৰ্—To cut short
 চল চা—To await opportunity
 চহ দি—To incite, to encourage

চাত মাৰ্—(1) To dazzle, (2) to submerge under water,	চোভা কৰ্—To suspect (as an offender
(3) to put up a bamboo pole on waste land to show possession	চোৰাং চা—To spy
(cf. বৈ—চত্ৰ=hidden ; made to disappear	জঁক লাগ্—To anger, to irritate
চান থ—To keep sign (in counting)	জল পৰ্—To come out as placenta
চিঞৰ মাৰ্—To cry out	জল-পান কৰ্—To have lunch
চিঞৰ-বাথৰ কৰ্—To make a row	জাক ফুৰ্—To run in a herd to cover (as a cow)
চিটা মাৰ্—To sprinkle or scatter	জাগ দি—To keep warm in a covered receptacle (as plantains) to hasten ripening
চিন চা—To watch one's movements or ability	জাহ দি—To commit suicide (by falling into the fire)
চিপ মাৰ্—To pull suddenly upward (as a fishing line)	জাহ যা—(lit. to be digested), to contract, to subside
চিমটা মাৰ্—To prick (with finger-nail)	জীণ যা—To be quiet or silent, to be digested
চিলিয় ছিগ্—To lose the last hope	জুখা কৰ্—To separate
চুকনি লগা—To sublet	জঁট লাগ্—To mat or entangle
চুটা হ—To be made an excuse (for imitation)	জুই ধৰ্—To kindle a fire
চুৰা লাগ্—To commence impurity of <i>Ambubachi</i>	জুম বাঙ্—To assemble, to throng (as a crowd or flock)
চুপ-থাৰ কৰ্—To vanquish, to snub, to silence with cutting words	জুটি চা—To taste
চুৰা হ— To have monthly course	জিকাৰ মাৰ্—To shake as from sudden fear, to use angry words
চৈচা পৰ্—To cool down	জৈ পোত্—(lit. to put entanglements). To stop dealings
চোচা মাৰ্—To rub or scrub off	টিপা মাৰ্—To press between fingers
চোচা ল—To rush in a threatening manner	টিকি মাৰ্—To shout out
চোপা দি—To lie in ambush	টাই মাৰ্—To boast
	ঠন ধৰ্—To grow luxuriant

ঠব লাগ্—To stiffen, to be dazed

ঠাব দি—To make sign

ঠেহ পাত্—To be sulky

ভাঙব-দীঘল হ—To grow up

ভাৰোপ মাৰ্—To boast

ভকা দি—To commit dacoity

ভেও দি—To jump up

ভকা, } ফুটে—To form eddy in water
ভাকা } with rippling noise

ঢকা, } মাৰ্—To push violently
ঢেকা } from behind

ঢোক চিপ্—To swallow spittle

ঢোকা চাপ্—To go to live in
the house of one's
wife

ভাৱ দি—To heat

ভেতকি হ—To cool down

ভেঙ্গনি মাৰ্—To fry in oil

খান-খিত লাগ্—To settle down

খাপ মাৰ্—To pounce upon

থুপ, }
থোক, } হ—To assemble together
থুবুৰী, }
থুপুৰী }

দবথ, }
এৰাল, } দি—To tether

দগ দি—To dye

দাগ দি—To brand

দধি মথ্—(lit. to churn curd) to
mix thoroughly

দ'ম, }
দাম } লা—To heap together

দেউকি হ—To get frightened

দেং মেল্—To stretch the legs (to
cross something)

দাং দি—To bolt.

ধূলা জাব্—To charm the dust (to
trace a thief)

ধেক দি বা টান্—To sing the tuue

ধেন্ দি—to give birth to young (as
a cow) । cf. বৈদিক—

ধেনাঃ=a milch cow

ধেনধেনি মৰ্—To lose the last stay
or hope

নজৰ দি—Just to have a look at

নাক কাট্—(lit. to cut the nose)

To insult, to humiliate

নাম কৰ্—To do or give only in
name

নাম ডাক্—To sing the opening
prayer

নাম থ্—To make famous

নাম বাথ্—To prove worthy and
illustrious

পজাল থৰ্—To go in the wake of

পথ দি—To give diet

পহ পা—To find the way

পকরা পা—To be benighted ; to be
puzzled and lose the way

পাজৰ হ—To stand off, to move
aside

পিচ পৰ্—To lag behind

পিটু খুৱা—To press smooth	হাত বাৰ (বা বাউলি) দি—To wave the hand
পিঠি দি—To abandon	
পুশিভা হ—To attain puberty	বৰৈ কৰ্—To show pride or arrogance
কাং পাভ্—To practise deception	বীজ মাৰ্—To remove the cause (as of disease)
কাইভাং মাৰ্—To go away	
ফাক পাভ্—To play a trick	বিলাগ, } হ—To separate (as
কেৰ মাৰ্—To adjust the balance, also to contest	বেলেগ } members of a family)
ফাতৰা পৰ্—To look small ; to be lowered in reputation and public estimation	বুদ্ধি দি—To instigate, to incite
ফাট-ফোট মাৰ্—To sleep soundly and deeply	বুলন দি—To invite (to a gathering)
	বোকা, } ল—To carry on the back (as a child) -
ফিতাহি মাৰ্—To make a show of pomp through vanity or pride	বোল দি—To dye
ফুটানি মাৰ্—To boast	বেধা লাগ্—To excite affection
ফুল বাচ বা তোল্—To weave ornamental work in cloth	ভাগ ধৰ্—To excuse oneself on the score of another's failure or inactivity
বাগি ল,-দি,-মাৰ্—To plead ignorance by telling a falsehood or saying just the opposite	ভাবুকি দি—To use an empty threat
বাথৰ পাভ্—To set stones in ornaments	ভিকাচন ভাগ্—To shatter all means or hope
বাথ-ভেঙ্কি লাগ্—To be charmed or hypnotised as before a tiger	ভিটি-মৰা হ—To die one and all leaving the homestead deserted
কাট চা—To wait for	মজা দি—To retaliate
বাচ পৰ্—To be rejected as worthless	মাছুহ হ—To attain puberty
বাণ মাৰ্—To spell, to conjure	মাইব, } খা—(lit. to eat beating)
বাঙ্ক ধ—To bet, to wager	মাৰ } To be assaulted
	মৰাণ মাৰ্—To thrash paddy by allowing cattle to tread on it

মাট-মিট কব্—To compromise
 মিনা কব্—To enamel gold on
 ornament
 মুখ লাগ্—To be affected with evil
 eye
 মুখ চা—To pity, to favour
 মুখ ভেঙ্কুচিয়া, }
 মুখ ভেঁহা } —To make faces
 মুখ খোল্—To speak out
 মুগা মেল্—The cause muga silk-
 worm to climb up the
 tree for rearing
 মুঠি মাৰ্—To clench the fist
 মুঠি মেল্—To scatter seeds the first
 day in the season ; to be
 liberal in giving
 মুদ মৰ্—To be closed or shut up
 মুখা ফুট্—To become conspicuous or
 great
 মূৰ দৌরা—To bow
 মূৰ পোত্—To attend to with
 head and heart
 মোট কাট্—To skin
 মোব ধব্—To be affected with spasm
 মোহ লাগ্—To excite love or
 affection
 মেকা হ্—To emit bad smell from
 oxidation
 মেলা মাৰ্—To spear, to stab
 বগ্ চিন্—(lit. to know the pulse)
 To know the internal man
 বং কব্—To play or frolic

বং চা—To enjoy the fun ; to attend
 a gathering of sight-seers
 বহ ধব্—To ripen (said of mango)
 বাগ দি—To sign the tune aloud
 বার কাট্—To utter
 বাহি লাগ্—To make the beginning
 বিঠা-দগবা দি—(lit to beat like a
 Ritha fish) To beat
 through and through
 বেহ-রূপ চা—To watch one's move-
 ments
 বোজ দি To give daily provision
 বোল বহ্—To make a precedent
 বোহ পাত্—To show sulkiness
 লঘু হ্—To be ashamed, to be dis-
 appointed, to be dishonoured
 or insulted
 লগ ধব্—To wish to accompany
 লখন লাগ্—To have menses
 লব-চব কব্—To move
 লাগ ল বা ধব্—To overtake
 লাচ থা—To bend
 লাজ লাগ্—To feel shy
 লটা. }
 লেটা } কুণ্ডা—To hide as in a
 cocoon
 লাপা হ্—To prove false
 লালী লাগ্—To form a continuous
 line
 লাহ চবা—To decorate, to ornament
 লেঙ দি—To plaster or cover with
 a layer of mud (as cook-
 ing pot)

লৈঠা মাৰ্—To liquidate, to dispose of, to discharge

শাল মাৰ্—To drive a wedge

শিহা বাই বা কই—To make a wick

শোব লাগ্—To be afflicted with dropsy

শোহা মাৰ্—To suck

সেপ ঢোৰ্—To swallow spittle

সঙ ল—To associate with

সভা, } চা—To attend a fair or
সবাহ } social gathering

সৰা, } দি—To hang one-self by
সৰিহা } the neck

সায় লাগ্—To approach evening

সাপট মাৰ্— } To embrace, to
সাবটি ধৰ্ } catch by encircling
one's hands round
one's person

সিধা দি—To offer provision

সোপা দি—To cork

সেকা দি—To punish

হদ লৰ্—To change habit

হল্-কল্ কৰ্—To be fleshy but soft
and lovely (said of
femal breasts)

হাক দি—To dissuade

হাত কৰ্—(1) To bring under,
(2) to win over, (3) to take
possession of

হাত পাত্—To beg

হাত-যোৰ কৰ্—To fold the hands, to
salute with folded hands

হাত মাৰ্—To escape (from
difficulty or control)

হাঙাৰ } দি—To bolt, to bar
হেঙাৰ } (as a door)

হামখুৰি থা—To fall suddenly on
the face

হাই দি—To ridicule loudly

হাই কৰ্—To make a noise, to
quarrel

হাবা, }
হেবা, } পা—To find (a lost thing)
হৰা }

হাবিলাৰ কৰ্—To long for

হাবাখৰি থা—To try one's utmost,
to exert the hardest

হিয়া ধাক্ৰ্—To beat the breast in
grief

হুল } কাট্—To pick out thorn
হুল } (from the body)

হোৱা দি—To cry in imitation (as
jackals)

হঁকাৰ ধৰ্—To roar in imitation ; to
say 'yes' as a story
is being told

হুকি মাৰ্—To threaten loudly

হেঁচা মাৰ্—To press down

মিঞা খাভুৰ ৰূপ—যেনে, গেৰি মাৰৌ,
গেৰি মাৰিলো, গেৰি মাৰিছিলো, গেৰি
মাৰিম, গেৰি মাৰ, গেৰি মাৰিলো হেতেন
ইত্যাদি।

ছাৰিশ আখ্যা

অব্যয় (Indeclinables)

৪০৫। যাৰ ব্যয় বা পৰিবৰ্তন নাই বা যি শব্দ লিঙ্গ, বিভক্তি আৰু বচন অনুসৰি পৰিবৰ্তিত নহয় তাৰ নাম অব্যয় (Indeclinables)।
অসমীয়া ভাষাত চাৰি বিধ অব্যয় আছে :—

- (১) বিভক্তি-বোধক বা আনুষঙ্গিক অব্যয় (Preposition)
- (২) সংযোজক অব্যয় (Conjunction)
- (৩) সন্মতি-অসন্মতি প্ৰশ্নাদি-সূচক অব্যয় (Particles of affirmation and negation)
- (৪) ভাব-বোধক অব্যয় (Interjection)

ইয়াৰ বাহিৰে কিছুমান ক্ৰিয়াবিশেষণকো অব্যয় বুলিব পাৰি, কিয়নো তাৰো পৰিবৰ্তন নহয় (§§ ৩৩৮-৩৪০)

(১) আনুষঙ্গিক অব্যয় (Preposition)

৪০৬। বিভক্তি-বোধক অব্যয় ইংৰাজী ভাষাৰ prepositionৰ অনুরূপ, কিন্তু preposition নহয়। ইংৰাজী preposition সংজ্ঞাৰ আগত বহে ; কিন্তু অসমীয়া অব্যয় সংজ্ঞাৰ পাচত বহে। এই অব্যয়ৰ প্ৰায় ভাগেই সপ্তম্যন্ত সংজ্ঞা-শব্দ।

(ক) তলত লিখা অব্যয় কেইটি যোগ হলে সংজ্ঞা বা সৰ্বনামত বৰ্গী বা প্ৰথম বিভক্তি হয় বা কোনো বিভক্তি যোগ নহয়।

অনুসাৰে, } In accordance with, স. অনুসাৰে:
অনুসৰি }

দিশে. } Toward, স. দিক্
দিকে }

পোণে, } Toward, স. প্ৰশুণ (straight)
দিনে }

ফালে Toward, স. ফাল: (lit. a ploughshare ; separation of the hair on each side of the head)

বাগে Toward, স. বৰ্গ:, প্রা. বৰ্গগো, বৰ্গগে (side, party)

মুখে Toward, in the direction of, স. অভিমুখম্

যেন Like, পু. অ. যেনয়, যেহেন, স. যাদৃশ: (§ ৩৩৪।ঘ)

হেন Like, পু. অ. ইহেন, এহ্ন এনয়, স. ইদৃশ: (§§ ৩৩৪।ঘ, ৩৩৬।খ আৰু ব্যত্যয় § ১৮০)

বিনে Without, স. বিনা

সমে With স. সম (like)

অন্তৰে After স. অন্তৰম্

ইয়াৰ বাহিৰে সংস্কৃত অব্যয়—অৱধি, পৰ্যন্ত, পূৰ্বক, আদি, অনন্তৰ, ইত্যাদিও হয়।

(খ) তসত লিখা অব্যয় বৰ্ণ্যন্ত সংজ্ঞা বা সৰ্বনামৰ পাচত বহে। কেতিয়াবা সংজ্ঞাটো সপ্তম্যন্ত হয়।

আগে Before, in front of স. অগ্ৰে, প্রা. অগ্গই (before : § ৩৪০)

ওপৰে, ওপৰি, } Over, above স. উপৰি (above)
উপৰে, উপৰি }

তলে, Beneath, down স. তলম্ (bottom)

পিছে, } Behind, at the back, স. পিচ্ছ: (tail)
পিচে }

পাচে, } Behind, after, স. পশ্চাৎ, প্রা. পচ্ছই (behind) (§ ৩৪০)
পাছে }

দ্বাৰা Through, by means of, স. দ্বাৰ্ (a means, an expedient) দ্বাৰা
(by means of)

বিষয়ে About, in respect of, স. বিষয়: (subject)

লাগি For, for the sake of, স. লগ্ন (attached, § ২৭৩।ক)

বাহ্যে Without, স. বাহ্য (external, exterior) (§ ৩৪০)

বাহিৰে Without, স. বাহিস্ (out of, outside) (§ ৩৪০)

পাশে By the side of, near to, স. পার্শ্বে (at the side of : § ২৭৬)

কাষে Beside, along, স. কক্ষে (at the side of : § ২৭৬)

দ্বাৰ্জে In, between, স. মধ্য (within ; § ২৭৬)

ভিতরে Amid, inside, in, স. অন্তঃস্থ (interior § ৩৯০)

সৈতে With, স. সহিত (accompanied by, together with)

হতুয়াই By, by means of, স. হস্তঃ (hand)

নিচিনা Like, স. নিদর্শনা (a figure of speech)

কাৰণ, } For, because, স. কাৰণম্ (cause)
কাৰণে }

নিমিত্তে On account of, স. নিমিত্তম্ (cause, motive)

সঙ্গে With, স. সংগঃ (meeting, union)

নীচে Beneath, স. নীচ (low), নীচৈঃ (beneath, below)

অৰ্থে For the sake of, স. অর্থঃ (means)

পৰে After, স. পৰ (after)

ইয়াৰ বাহিৰে তৎসম অব্যয় ভিন্ন (except). নিকটে (near), প্রতি (to, towards), অনন্তৰ (after), হেতু (by reason of), সহিত (together with), সমান (equal to), ইত্যাদিও চলে।

ইচলামিক অব্যয় যেনে, অন্তৰে (in the interior), নজীক বা নগীচ (near), বাবত বা বাবে (on account of), বদলে বা বদলি (in exchange for, in the place of), বাদ বা বাদে (after, with the exception of), মাক্তি বা মুৱাক্কি (according to), দৰে (ইচলা. তবহ=like, in the manner of), খাতিৰ (for the shake of) আদিবো ব্যৱহাৰ হয়।

(২) সংযোজক অব্যয় (Conjunction)

৪০৭। তলত লিখা কেইবিধ সংযোজক অব্যয় প্রধান।

(ক) যোগার্থক অব্যয় (Copulative conjunction)

আব, } And, স. অপৰম্, প্রাঃ অরবং, অপত্র. অরক (again, moreover)
আক }

তবু, } Even then, also, স. ততঃ অপি, অপত্র. তো বি* বা স. 'তথাপি,
তছু } অপত্র. তো বি* (even then)

১। হেমচ. ৪।৩৪৩।২; অপত্র.—বিপ্লিঅআবো জই বি পিউ তো বি তম্ আগহি অজু
=স. বিপ্লিয়কাৰকো যদপি প্রিয়ন্ততোহপ্যনয়াক্ত।

২। হেমচ. ৪।৩৪১

তেও Even then, also, স. তথা অপি, অপত্র. তেঁৱ ৰি' (Even then ;
§ ৩৩৯টি দেখা)

তবে } But, then, স. তাৰং বা তথা, প্রা. তাৰ, তাম্ব, তেম্ব (in the
তেবে } meanwhile, now. with respect to : § ৩৩৯গ দেখা)

আকৌ Again (probably থা. নাকৌ, মিৰি-এগৌ again)

অৰ্থাৎ That is to say, in fact, namely, স. অৰ্থাৎ

ও And, also, বৈ. উ (= অক্ ১০।৮১।৩-৪) ; অথবা স. অপি চ, প্রা. অবি অ
(on the other hand)

পুনৰ, }
পুহ, } Again, স. পুনৰ্ (again)
পুনৰায় }

তো Nevertheless, then, at all events, স. তু, অপত্র. তো*
(in reality, also)

যে That স. যৎ, প্রা. জে (that)

(খ) বিপৰীতার্থক অব্যয় (Adversative conjunction)

কিন্তু But, স. কিম্+তু (but)

ববং But, rather, স. ববণম্, ববম্ (rather)

অথচ On the other hand স. অথ চ

বাকি But, ইচ্চা. বলকি (but, notwithstanding)

মগৰ But, ইচ্চা. মগ্ধব (but, except)

(গ) বিভাগক অব্যয় (Disjunctive conjunction)

বা }
অথবা } Or, স. বা, স. অথবা (or)

ন, }
না } Not, স. ন (not)

১। হেমচ. ৪।৩৯৭ ; স. তথা=অপত্র. তিৱ, তেঁৱ

২। হেমচ. ৪।৪১৭

নাই Not, স. ন+হি, প্রা. নাই^১, নহি^২, অপভ্র. নাহি^৩ (not, nil) বা স
নাহি, প্রা. নাহি (is not)

নাইবা Otherwise, স. ন বা (if not)=স. নাহি বা

নতুবা Otherwise, স. নতুবা (if not)

নহলে Else, otherwise, স. ন+✓তু (if not)

নৌ, } Not yet, স. ন তু, অপভ্র. নউ^৪ (not)
নউ }

নে, } Whether or not, স. বা, প্রা. বণে^৫ (বিকল্পে—expresses doubt)
না } নে নহয়?—প্রা. হোইবণে ন হোই^৬ (whether it is or not) Ex—হয়

কিষা Else, otherwise, স. কিষা

কি Or, not, স. কিম্ (what)

(ঘ) সম্ভাব্যার্থক অব্যয় (Conditional conjunction)

যদি If, স. যদি

যত্বপি Even if, স. যত্বপি

যদিও Even if, স. যদিচ.=প্রা. যদিও

যদিশ্রাং If, স. যদি শ্রাং

জানোবা } Lest, § ৩৪০ (গ)
জানোচা }

হেনো • possibly ; it is said, (হেন+ও : § ৪০৬ক)

(ঙ) সম্মতিসূচক অব্যয় (Concessive conjunction)

তেন্তে Therefore, then, স. তদ্, প্রা. তম্^৭ (in that way) :
তম্+তে (৭মী)=তেন্তে ।

তেনে, } then. স. তাদৃশঃ ; § ৩৩৫ (in that way)
তেনে হলে }

তথাপি Nevertheless, yet, স. তথাপি

তদনন্তর Then, after that, স. তদনন্তরম্

১। “অণ নাই নঞার্থে”, হেমচ. ২।১২০

২। “নহি বৈপরীত্যে”, হেমচ. ২।১৭৮

৩। হেমচ. ৪।৪১২।৬

৪। হেমচ. ৪।৪২৩

৫। হেমচ. ২।২০৬ যেনে, প্রা. হোই বণে ন হোই=স. ভরতি বা ন ভরতি ।

৬। “তম্ বাক্যোপস্তানে”, হেমচ. ২।১৭৫

(চ) কাৰণবোধক অব্যয় (Causal conjunction)

অতএব Therefore, hence, স. অতঃ+এব (hence; from this or that cause)
 কিয় Why, স. কিয়। স. কস্ম—প্রা. কিস্মা, কীসে। অস্ত্র বিভক্তিত কীৰ্ণ,
 কীৰ্ণা, কিই, কীএ^১। পু. অসমীয়া—কিসক। cf. also স. কথং=অপত্র.
 কিহ^২; স. কস্মাৎ=অপত্র কিহে^৩ (on what account, why
 § ১৭৫ দেখা)।

কিয়নো Because, স. কথং হু বা কস্মাৎ হু

গতিকে Accordingly, in consequence, স. গতি: (means, expedient,
 course)+ক (স্বার্থে)+এ (৭মী)

কাৰণ Because, স. কাৰণম্

এতেকে For this reason, therefore, স. ইয়ৎ: §§ ৩৩৫/৩৩৬

যেহেতু }
 যিহেতু } As, on account of, স. যদ্ব+হেতু (for which reason)

(ছ) লক্ষণবোধক অব্যয় (Attributive conjunction)

যেন As for instance, namely, স. যথা, প্রা. জেণ^৪

তেনে As, in that way, স. তথা, প্রা. তেণ^৫

যথা As for example, স. যথা

তথা So, also, স. তথা

যেন In order that, স. যেন (whereby)

(৩) সম্মতি-অসম্মতি-প্রশ্নাঙ্কিতক অব্যয়

(Particles of affirmation, negation, question &c)

৪০৮। ইবিলাকৰ কিছুমান বাস্তৱিক ভাববোধক অব্যয়। তলত এটি
 সংক্ষেপ তালিকা দিয়া হল :—

আচ্ছা Very well, বৈ. অচ্ছ good (ঋক্ ১।২২।১৭), অচ্ছা well (ঋক্ ১।২।২)
 ওঁ Yes, amen, স. ওম্ (amen), বৈ. ওম্ (amen)
 এবা Yes, so, স. ঈড়া (praise, commendation : √ ঈড়্ to praise)
 ওহৌ No, স. উহ্ (expressing dejection)
 কিনো What, স. কিম্ হু, প্রা. কিণো (what)^৬

১। “ঈড্যা: স্মা সে”, হেমচ. ৩।৬৪

২, ৩। হেমচ. ৪।৪০১

৪, ৫। “জেণ তেণ লক্ষণে”, হেমচ. ২।১৮৩

৬। “কিণো প্রশ্নে”, হেমচ. ২।২১৬; যেনে, কিণো ঘূহসি=স.—কিং ধুনোবি, কিং
 ধাহসি বা।

জানো	I doubt I know, স. √ জ্ঞ (to know)
দে	Very well, প্রা. দে (well) ^১
নে	Sure, প্রা. বশে (নিশ্চয়ে) ^২ ; যেনে, যামনে ? (Shall I go sure ?)
বাক	Oh yes, be it so, good ; স. বাচম্ (assuredly, certainly, surely, oh yes)
বেচ্	Excellent, স. ববিষ্ঠ (most excellent)
ভাল	Very good, be it so, বৈ. ভল (indeed) ^৩ । অথবা স. ভদ্রকম্, অপভ্র. ভল্লং, ভল্লা (good) ^৪
যে, } বে }	(Particles used to fill up blank). প্রা. জে, বে (পাদপূৰ্ণে) ^৫
হয়	Yes ; be it so, স. √ হু (to be)
ই	Take, receive, প্রা. হম্ (take hold) ^৬
ই।	What ? what do you say ? প্রা. হম্ (what ?) ^৭
হৌ,	Take it, receive, hold, প্রা. হম্ (take it) ^৮ , স. হম্
হৌ, হ্	What (expresses recollection, doubt or assent). স. হম্

(৪) ভাববোধক অব্যয় (Interjections)

৪০৯। ভাববোধক অব্যয় (Interjection)র ভিত্তবত ওপবত দিয়া কেইটিমান শব্দও পবে। তলত সচবাচৰ প্ৰচলিত ভাববোধক অব্যয়ৰ এটি সংক্ষিপ্ত তালিক দিলো।

১। “দে সম্মুখীকরণে চ”, হেমচ. ২।১২৬। যেনে, দে পসিঅ তার হুম্দিবি—স. দে প্রসীদ তারং স্তম্ভবি।

২। হেমচ. ২।২০৬

৩। See Macdonell's Vedic Grammar for students, P. 452/8 A (b)

৪। See হেমচ. ৪।৩৫১

৫। “ইজ্জবে পাদপূৰ্ণে”, কাভ্যা. ৮।৭ ; হেমচ. ২।২১৭

৬। “হম্ চ গ্রহণার্থে”, হেমচ. ২।১৮১

৭, ৮। “হ্ দানপূজ্ঞানিবারণেহু”, ববক. ৩।২ ; হেমচ. ২।১২৭ ; যেনে, দানে—হ্ ষ্ণেণহ্ অন্নপো ব্ৰহ্মি—স. হম্ গৃহাণাশ্বনৈব। পূজ্ঞানাম্—হ্ নাহম্ সত্ত্বারম্—স. হম্ কথং সত্ত্বারম্।

(ক) সম্বোধনবোধক অব্যয় (Vocatives)

অ'—(1) Holla, ho !	}	স. ও (1. a vocative particle=holla, ho !
(2) Oh !		2. an interjection of remembrance=oh !
(3) Ah !		an interjection of compassion=ah !),
		প্রা. ও (1. repentance : 2 intimation)'

যেনে, (১) অ' হুৰেণ ! (Halloa Suren !)

(২) অ', মনত পৰিছে মই কৈছিলো (Oh ! I remember I said so.)

(৩) অ' গুচিল (Ah ! he is lost).

অবে	}	Holloa ! ho !	}	স. অব্বে, বে (an interjection of calling inferiors =Holloa ! ho !)
বে		(in addressing inferiors		প্রা. বে, অব্বে (an interjection—1. in addressing another
				2. in amorous joking)*

হে ho ! স. হে (a vocative particle : oh ! ho !)

হেব,	}	O ! ho ! holloa !	}	স. হংডা, হংডে, হল্লা (ho ! halloa —in addressing inferiors)
হেবেই,		(হেব, হেবেই used in ad-		প্রা. হবে*, হল্লা, হলে,* অপভ্র.
হেবা,		dressing inferiors, হেবা		হলি*, হেল্লি* (an interjec-
হেবি		in addressing equals & হেবি superiors)		tion of calling=ho !)

হেই Ho ! (in addressing inferiors angrily) } বৈ. হই*, স. হই (ho !) । (a vocative particle).

১। “ও সূচনাপশ্চাত্তাপে”, হেমচ. ২।২০৩। সূচনা intimation, address ; পশ্চাত্তাপ: repentance.

২। “বে অব্বে সম্ভাষণবতিকালাহে”, হেমচ. ২।২০১। সম্ভাষণ—address, বতিকালাহ—amorous joke.

৩। “হবে ক্ষেপে চ”, হেমচ. ২।২০২। যেনে, হবে পুৰিসা=স. হে পুৰিষা:।

৪। “মামি হল্লা হলে সখ্যা বা”, হেমচ. ২।১৯৫ ; যেনে, হলে হুয়াসস=স. সখি হতাশস্ত।

৫। cf. হলি সহিএ=স. হে সখে, হেমচ. ৪।৩৫৮। ৬। cf. হেল্লি=স. হে সখে।, হে. ৪।৩৭২।৪২২

৭। Macd. Vedic Gramm. § ৪। P. 253,

হএ,	}	Halloo ! ho ! (used generally by women in addressing equals)	}	বৈদিক—হয়ে ^১ (come !— before vocative)
হয়ে,				স. হঞে, প্রা. হঞে ^২ (ho ! in addressing inferiors)
হয়ে বা				
ঐ,	}	Ho ! holloa !	}	স. ঐ. ও (an interjection of calling)
ও				প্রা. ঐ ^৩ ho ! in addressing in affection or love)

(খ) হর্ষ-বিষাদাত্মক অব্যয় (Exclamatives)

অ,	}	Ah ! alas ! স. অহহ (expresses sorrow, regret or pity)		
অহ,				
অহহ				
আ	}	Ah ! (যেনে, আ ! মই আগেয়ে জানিছিলো = Ah ! I had known it before.)	স. আ (expresses approval)	
আঃ,	}	Ah ! alas ! (expresses despondence, regret or disgust.)	স. আঃ, আস্ (expresses pain or regret)	
আহ্				
আও	}	O ! oh ! (an exclamation of wonder)	স. আয় (expresses recollection) প্রা. আয়ো ^৪ (expresses surprise)	
আই ও,	}	Oh ! woe ! woe worth the day ! (lit. O mother !— expresses pity or regret) : Ah ! (expresses surprise or pain) ।	}	কছাবী—আই, ভুটিয়া—আই, ছুটিয়া—য়োয়ো = অস. —আই, বৈ.—আপি (mother) ^৫ , তামিল —আয়ি, স. দেহিন্ (creature) । আই ও দেহি (= Alas ! the creature !)
আই ও দেহি,				
আই ঐ				

১। Macd. Vedic Gramm. § 181. P. 253.

২। “হঞে চেট্যাহানে”,

হেয়চ. ৪।২৮০

৩। “ঐ সস্তাবনে”, হেয়চ. ২।২০৫ ; যেনে, ঐ দিঅব কিম্ ন

পেচ্ছসি = স. ঐ দেবব কিং ন প্রেক্ষসে । ৪। “আয়ো আশ্চর্যে ।”, হেয়চ. ২।২০৮

৫। Rev. D. Endle's Kachari Grammar, P. 48. St. Quintin Byrne's

ইঃ, ইন্, ইহ্,	} Ah ! (expresses anger or surprise)	{ স. ইন্ (an interjection of anger pain or sorrow)				
উঃ, উন্, উহ্, ওঃ, ওহ্,			} Oh ! alas ! (expresses pain or disgust)	{ স. উঃ (an interjection of anger, command or compassion), প্রা. উঃ (expresses condemnation, throwing, wonder or wickedness)		
এঃ, এহ্,					} Ah !	{ স. এঃ (an interjection of contempt or remembrance)
ঐ বায় !	{ O Ram ! (express surprise)	{ স. ঐ (an interjection of remembrance)				
উৰা						
হিকো, হিকো	} Fie, fie ! pshaw ! সম্ভৱতঃ স. হিঃ+ক (ঝাৰ্খিক) (expresses contempt); কিন্তু স. হিঙ্ক (sneezing) হে মূল হব পায় ।					
ছি ছি, ছিহ্, ছেহ্, ছিঃ			} Fie ! fie ! pshaw !	{ স. হিঃ (expresses abuse, reproach or contempt), প্রা. ছি ছিঃ		
ছাবাহ্,	Hurrah ! ইচ্ছামিক—সাবাহ্ (well-done)					
জয় ! জয় !	Victory ! hurrah ! স. জয় (victory)					
দূব্, দূং, দেং, ধেং	} Be off ! স. দূব (lit. distance ; off)					

Colloquial Grammar of the Bhutanesse Language, § 50. Brown's Chutia Grammar, P. 6.

- ১। "উ গৰ্হাকপৰিষয়হুচনে", হেমচ. ২।১২২
- ২। "উৰা পত্ৰ", হেমচ. ২।২১১
- ৩। "ধিগ্ ধিক্ ছি ছি।", হেমচ. ২।১৭৪

দোহাই Twice a pity ! স. দ্বিধা (lit. twofold)

দেহি ঐ What a pity ! স. দেহিন্ ঐ (expresses pity or compassion)

থু, } Fie ! fie ! { স. থুংকাব (lit. the sound made in
 থুথু } (lit. to be spitted on) { spitting) ;
 প্রা. থু' (expresses contempt)

ধম্ভ Bravo ! স. ধম্ভ (praise)

ধিক্, } Fie ! shame ! { স. ধিক্ (an interjection of censure),
 ধিক্ ধিক্, } { প্রা. ধিগ্ ধিক্ (expresses censure)
 ধিকাব

ভৈয়াই } Alas ! Ah me ! { স. ভ্রাতৃক (brother), প্রা. ভাইঅ,
 } (lit. O brother !) { ভইঅ, হিন্দী—ভইয়া, ভৈয়া ।

বহ্ Hush ! hist ! স. বভ্ (to remain quiet), প্রা. বহ্
 বেচ Bravo ! § ৪০৮ ।

হেং তেবি, } Be off { স. হত (perished) + তব কৃত
 দেং তবি } { (= তেবি done by you : § ৩১৯)

হেঁকাই, } Oh ! there ! { স. হিঙ্ to make an indistinct
 হেঁকো } (express joy at the suffering of others), { sound, to injure, স. হিঙ্কা an indistinct sound.

হা হা, } Ah ! alas ! { স. হা, অহহ (an interjection
 অহহ } { expressing grief, pain etc)

হায় হায় Ah me ! woe me ! স. হা, প্রা. হদ্‌ধি^৩ (express grief or pain)

১। “থু কুংসায়াম্”, হেমচ. ২।২০০

২। হেমচ. ২।১৭৪

৩। “হদ্‌ধিহুনির্বেদে,” হেমচ. ২।১৯২

সাতাইশ আধ্য

প্রত্যয় (Suffixes)

কৃৎ-প্রত্যয় (Primary derivative suffixes)

৪১০। কৃৎ আৰু তদ্ধিত প্রত্যয় (Primary and secondary derivative suffixes)

ধাতু (root) বা প্রাতিপদিক (base)ৰ শেষত যি যোগ হৈ নতুন শব্দৰ সৃষ্টি কৰে তাৰ নাম প্রত্যয় (suffix)। অসমীয়া প্রত্যয়বিলাকক চাৰি ভাগ কৰিব পাৰি :—বিভক্তি (case and verbal affixes), স্ত্রীপ্রত্যয় (feminine affixes), কৃৎ আৰু তদ্ধিত। ধাতুৰ পিচত যি প্রত্যয় যোগ হয় তাৰ নাম কৃৎ (primary suffix)। কৃৎ-প্রত্যয়বিলাকক প্রাথমিক প্রত্যয় (primary derivative suffix) বুলিব পাৰি, কিয়নো ইবিলাকে কুদম্ব বা প্রাথমিক প্রাতিপদিক (primary base)ৰ সৃষ্টি কৰে। প্রাথমিক প্রাতিপদিক (primary base)ৰ শেষত যি প্রত্যয় যোগ হয় তাৰ নাম তদ্ধিত (secondary derivative suffix)। তদ্ধিত-প্রত্যয়ৰ যোগত দ্বিতীয় স্তৰৰ প্রাতিপদিক (secondary base) ওলায়। তদ্ধিত-প্রত্যয়ক আকৌ দুভাগ কৰিব পাৰি :—(১) স্বার্থিক প্রত্যয় (Inherent or redundant suffix) আৰু (২) মৌলিক-প্রত্যয় (Derivative suffix)। স্বার্থিক-প্রত্যয় যোগত প্রাতিপদিকৰ অৰ্থৰ কোনো পৰিবৰ্তন নহয়, যেনে; পট আৰু পটী (board); পিতা আৰু পিতাক (father); ভাই আৰু ভায়েকা (brother); ইত্যাদি। মৌলিক-প্রত্যয় যোগত প্রাতিপদিকৰ অৰ্থ লৰে। কৃৎ আৰু তদ্ধিত উভয়তে এনে হয়। যেনে, তদ্ধিত—টোল (drum), ঢুলীয়া (drummer); গাঁও (village), গাঁৱলীয়া (villager); কম (short), কমতি (shortage)। কৃৎ—নাচ্ (to dance), নাচন (dancing); চল্ (to move), চলতি (use)। বিভক্তি আৰু স্ত্রী-প্রত্যয়ৰ কথা আগেয়ে উল্লেখ কৰা হৈছে। ধাতু আৰু প্রাতিপদিকৰ পাচত যিবিলাক

প্রত্যয় যোগ দি ধাতু আৰু শব্দৰ ৰূপ (declension আৰু conjugation) কৰা হয় সিবিলাকৰ নাম বিভক্তি (case & verbal affixes)। স্ত্রীলিঙ্গত যিবিলাক প্রত্যয় হয় সিবিলাকৰ নাম স্ত্রী-প্রত্যয় (feminine affixes)। (§§২০২,২১১)।

কৃৎ-প্রত্যয় (Primary derivative suffixes)

৪১১। অসমীয়া কৃৎ-প্রত্যয়বিলাকক তলত লিখা দৰে বিভাগ কৰিব পাৰি। ওপৰত অসমীয়া ‘ইব’, ‘ইবলৈ’ (স. তুম্, বৈদিক-তবৈ, তবৈঙ্ তবৈন্), ‘ই’ (স. জ্বাচ্) আৰু ‘আ’ (স. ক্ত)-প্রত্যয়ৰ কথা কোৱা হৈছে (§§৩৫৫,৩৫৭ আৰু ৩৬২)।

প্রথম বিধ

সাধাৰণ লিঙ্গ	পুৰিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গ
১। (আত)	ওঁতা	অঁতী, ওঁতী, তী
২। অন্ত, অত	অন্তা, অতা	অন্তী, অতী

প্রথম বিধৰ ‘আত’ কদাচিত হে ব্যৱহৃত হয়। বৰ্তমানত ‘আত’ৰ ব্যৱহাৰ হলে তাৰ পিছত ‘আছ্’ ধাতু যোগ হয়। যেনে, পঢ়াত আছো (am reading)। বাস্তৱিকৈ এই প্রত্যয় বৰ্তমান কালৰ অপূৰ্ণকৃৎ (present imperfect বা present participle) উলিয়াবলৈ ব্যৱহৃত হয়। দ্বিতীয় বিধ প্রত্যয় (অন্ত, অত,) সাধাৰণতঃ পুৰণি অসমীয়াত চলিছিল। এই প্রত্যয় অপূৰ্ণকৃৎ আৰু ক্ৰিয়া-কৰ্তা (noun of agency) উলিয়াবলৈ ব্যৱহৃত হয়। স্ত্রীলিঙ্গত অকাৰান্ত আৰু আকাৰান্ত ধাতুৰ পাচত ‘তী’ হয়। ‘ই’ বা ‘ঈ’ৰ পিচত ‘আ’ৰ ঠাইত যা আৰু ‘উ’ বা ‘ঊ’ৰ পিচত বিকল্পে বা হয় (§§ ৭৫,৭৭,৭৮)। যেনে, হাঁহ্ ধাতু (to laugh)—হাঁহাত (laughing, পু. অ.—হাসন্ত (laughing), পুৰিঙ্গ—হাহোঁতো (laughing man), স্ত্রীলিঙ্গ—হাঁহতী (laughing woman), পু. অ.—হাসন্তা (laughing man), হাসন্তী (laughing woman); পঢ়্ ধাতু (to read)—পঢ়াত (reading), পু. অ.—পঠন্ত, পঢ়ন্ত (reading), পঁঢ়োতা, পঢ়ন্তা (male reader), পঢ়তী, পঢ়ন্তী (female reader), পু. অ.—পঠন্তা, পঢ়ন্তা (male reader), পঠন্তী, পঢ়ন্তী (female reader);

পি খাতু (to drink)—পিয়াত (drinking), পু. অ.—পিয়ন্তু (drinking);
 পিওঁতা (drinking male), পিওঁতী, পিয়তী (drinking female);
 পু. অ. পিয়ন্তা (drinking male), পিয়ন্তী (drinking female)।
 সেইদৰে, খা খাতু (to eat)—খোৱাত বা খাৱাত, খাবন্তু, খাবত (eating);
 খাওঁতা, খাবন্তা (male eater), খাওঁতী, খাতী, খাবন্তী (female eater);
 শো খাতু (to sleep)—শোৱাত, শোৱন্তু (sleeping), শোওঁতা, শোৱঁতা,
 শোৱন্তা (sleeping male), শোৱঁতা, শোৱন্তী (sleeping female);
 হ খাতু (to be)—হোৱাত, হৱাত, হোৱন্তু, হৱন্তু, হোন্তু (being);
 হওঁতা, হোৱন্তা, হৱন্তা, হোন্তা (becoming or existing male);
 হওঁতী বা হতী; হোৱন্তী, হৱন্তী, হোন্তী, হোতী (becoming or existing female);
 দি খাতু (to give)—দিয়াত, দিয়ন্তু (giving); দিওঁতা,
 দিয়ন্তা (male giver), দিয়ঁতী, দিয়ন্তী (female giver); যা খাতু
 (to go)—যোৱাত বা যাৱাত, যান্তু (going); যাওঁতা, যাৱন্তা (going
 man), যাওঁতী, যাতী, যাৱন্তী (going female); ইত্যাদি। পূৰ্ণ
 অসমীয়াৰ উদাহৰণ :—

কেহো বেলা হাসন্তু আহ্লাদে।

কতো গুণ গাবন্তু প্ৰহ্লাদে ॥—শঙ্কৰ

ভাৰ সংহাৰন্তা আউৰ নাহি তুমি বিনে।—শঙ্কৰ

ভজন্তাক প্ৰভু ভজা তথাপি।—শঙ্কৰ

বুলিবা তুমি যুজন্তাসে যুদ্ধচাৰা নহা।—ভট্টদেৱ

৪১২। মূল (Derivation)

বৈদিকত কৰ্তৃবাচ্যৰ বৰ্ত্তমান, ভবিষ্যৎ আৰু অনিশ্চিত কালৰ কৃদন্ত
 (present, future and aorist active participle) বুজাবলৈ অন্ত্ বা
 আত্ প্ৰত্যয় হৈছিল। ‘অত্’ লঘু (weak) আৰু ‘অন্ত্’ গুৰু (strong)।
 যেনে, অৰ্চন্ত্ (singing, √ অৰ্চ্), সীদন্ত্ (sitting, √ সদ্), সন্ত্
 (slaying, √ হন্), যন্ত্ (going, √ ই), সন্ত্ (being, √ অস্), পশন্ত্
 (seeing, √ পশ্), ইচ্ছন্ত্ (wishing, √ ইব্), ভজন্ত্ (breaking,

√ভঙ্ (knowing, √জ্ঞা), বিভাং (fearing, √ভী), দাশং (worshipping, √দাশ্), শাসং (instructing, √শাস্), দক্ষং, ধক্ষং (burning, √দহ্) ইত্যাদি। কেতিয়াবা বৈদিক পুল্লিজ আৰু জ্ঞীলিজতো ক্ৰিয়া-কৰ্তা (noun of agency) বৃদ্ধাবলৈ এই প্রত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ হৈছিল^১। যেনে, বহং, শ্ৰবং (জ্ঞী. stream), বেহং (জ্ঞী. barren cow), বাঘং (sacrificer, পু.), সচং (pursuer, from সচ্, to accompany, পু.)। কেতিয়াবা জ্ঞীলিজত এই প্রত্যয়ৰ পাচত 'ঈ' হয়^২; যেনে, ভৱন্তী (being. জ্ঞী.), উচন্তী (shining, জ্ঞী.), পুষ্যন্তী (obtaining abundantly, জ্ঞী.); জ্ঞী—হন্তী, পু.—হন্ত্ (slaying); জ্ঞী.—পিপ্রতী, পু.—পিপ্রং (furthering); জ্ঞী.—যুজ্জতী, পু.—যুজ্জন্ত্ (yoking); জ্ঞী.—পুনতী, পু.—পুনন্ত্ (purifying); ইত্যাদি। তৎপৰবৰ্তী সংস্কৃততো এই প্রত্যয় অত্ বা অন্ত্ (শত্ প্রত্যয়) আছিল। তাৰ পৰা প্রাকৃতত 'অংত' প্রত্যয় হল (বৰক. ৭।১০; হেমচ. ৩।১৮০-১৮১)। প্রাকৃতৰ জ্ঞীলিজত এই প্রত্যয় 'অতী', 'অন্তী' হয়। (হেমচ. ৩।১৮২)। প্রাকৃতত এইদৰে সা. লি.—অংত, পু.—অংতে আৰু জ্ঞী.—অংতী বা স্বার্থিক প্রত্যয় ক (=অ) যোগত পু.—অংতও, জ্ঞী.—অংতিয়া হয়। তাৰ পৰা পূৰ্বহিন্দীত সা. লি.—অং পু.—অতা আৰু জ্ঞী.—অতী আৰু অসমীয়াত সা. লি. অত, অন্ত (আৰু আত্), পু.—ওঁতা, অতা, অন্তা আৰু জ্ঞী.—অন্তী, অঁতী, ওঁতী, অতী, তী হয়। যেনে, সংস্কৃত সা. লি.—হসং, পু.—হসন্, জ্ঞী.—হসন্তী। প্রাকৃত সা. লি.—হসন্ত্, পু.—হসংতে, জ্ঞী.—হসম্তী। পূৰ্বহিন্দী সা. লি.—হসং, পু.—হসতা, জ্ঞী.—হসতী আৰু পূৰ্বণি অস. সা. লি.—হাসন্ত্, পু.—হাসন্তা, জ্ঞী.—হাসন্তী। বৰ্তমান অস. পু.—হাঁহন্তা, হাহোঁতা, জ্ঞী.—হাঁহতী, হাঁহন্তী।

দ্বিতীয় বিধ

৪১৩। সা. লি.	পুল্লিজ	জ্ঞীলিজ
১। অইয়া	অইয়া	অনী (য়নী, রনী)
(ঐয়া)	(ঐয়া)	উনী, ঐয়ানী
২। ঈয়া	ঈয়া	ঈয়ানী

১। Macd. Vedic Gramm. § 85 (b).

২। Macd. Vedic Gramm. § 95 (a).

প্ৰথম বিধ : এই প্ৰত্যয় ক্ৰিয়া-কৰ্তা (noun of agency) গঠিত কৰিবলৈ ব্যবহৃত হয় ; যেনে, খাবৈয়া (lit. eater, glutton), জী.—খাবৈয়নী, খাবনী, খাউনী, from খা (to eat); ছাবৈয়া (thatcher), জী.—ছাবনী, ছাউনী (hence, encampment), from ছা (to thatch); ঢালৈয়া (pourer), জী.—ঢালনী, ঢালুনী, from ঢাল্ (to pour); দাবৈয়া (reaper, cutter), জী.—দাবনী, দাউনী, from দা (to reap as paddy); ফালৈয়া (splitter), জী. ফালুনী, ফালনী, from ফাল্ (to split); উঠৈয়া (rider), জী. উঠনী, উঠুনী, from উঠ্ (to ride); কবৈয়া (doer), জী. কৰুণী, কৰণী ; ইত্যাদি।

দ্বিতীয় বিধ : এই প্ৰত্যয়ো ক্ৰিয়া-কৰ্তা (noun of agency) সিদ্ধ কৰিবলৈ ব্যবহৃত হয়। যেনে, পহুমৰীয়া (hunter), জী. পহুমৰীয়ানী, from পহু মাৰ্ (to hunt); পালাধৰীয়া (attendant in a temple), জী. পালাধৰীয়ানী, from পালাধৰ্ (to serve in a temple); আলধৰা, আলধৰীয়া (attendant or servant of a Bhakat), জী. আলধৰীয়ানী from আলধৰ্ (to attend); খৰিকটীয়া (wood-cutter), জী. খৰিকটীয়ানী from খৰিকাট্ (to cut fire-wood); গোবৰীয়া (cowherd), জী.—গোবৰীয়ানী, from গোবাখ্ (to tend cow); ইত্যাদি।

৪১৪। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত কৃৎ ত্ (তৃচ্) বা স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় ‘ক’ যোগত তৃক। প্ৰাকৃতত ত্ প্ৰত্যয়ৰ ‘ঋ’ৰ ঠাইত আ বা অবা হয় (হেমচ. ৩৪৬) আৰু কেতিয়াবা উ হয় (হেমচ. ৩৪৪)। যেনে, স. মাতৃ (মাতা)=প্ৰা. মাআ, মাঅবা, মাআউ, মাআও। এইদৰে প্ৰাকৃতৰ মাজেদি সংস্কৃত ‘তৃ’ৰ পৰা অসমীয়া ‘আ’ ওলাইছে। আকৌ, গিচ্ প্ৰত্যয়যুক্ত ধাতুৰ পাচত ‘তৃ’ প্ৰত্যয় হলে সংস্কৃতত তাৰ আগত ‘ই’ যোগ হয়। যেনে, পালয়িতৃ (supporter, √পাল্), দময়িতৃ (subduer, √দম্), নময়িতৃ (reverer, √নম্), ঘটয়িতৃ (one who accomplishes, √ঘট্), বচয়িতৃ (composer, maker, √বচ্), ছাদয়িতৃ (thatcher, √ছদ্), ইত্যাদি। প্ৰাকৃতত এই নিয়মে ইবিলাকৰ আকৃতি—পালঈআ, দমঈআ, নমঈআ, গড়ঈআ, বঅঈআ, ছাঅঈআ হয় (cf স. দয়িতা=প্ৰা. দঈএ বা দঈআ ;

হেমচ. ৪।৩৩৩)। এইদৰে প্রাকৃত অঙ্গীয়া অসমীয়াত ‘অইয়া’ বা ‘ঐয়া’ হৈছে; যেনে, পালৈয়া, দমৈয়া, নমৈয়া, গঢ়ৈয়া, বঢ়ৈয়া, ছাৰৈয়া। আকৌ ত্ৰ প্রত্যয় হলে সংস্কৃতত ধাতুৰ আগত ই যোগ হয়। যেনে, সংস্কৃত—চলিত্ (চলিতা mover) from √চল্; মাৰিত্ (মাৰিতা, beater) from √ম্ বা √মাব্; খাদিত্ (খাদিতা, eater) from √খাদ্; ইত্যাদি। ওপৰৰ নিয়মে সংস্কৃত ‘ইত্’ৰ ঠাইত প্রাকৃতত ‘ঙীয়া’ হয় (হেমচ. ৩।৪৬)। তাৰ পৰা অসমীয়া ‘ঙীয়া’ হৈছে। যেনে, স. চটকিকা-মাৰিতা=প্রা. চড়ইআ-মাৰিআ=অ. চৰাই-মৰীয়া। প্রাকৃততে ‘ত্’ৰ ঠাইত ‘উ’ হয়। তাৰ পিচত নী (অনী) যোগ হলে অসমীয়াত জ্বীলিঙ্গে উনী হয়। নহলে ‘অ’ৰ কপাস্তৰ ‘উ’।

তৃতীয় বিধ

৪১৫। সা. লি.	পুল্লিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গ
১। অৱাৰ	আৱৰীয়া, অৱৰীয়া	আৱৰীয়ানী, অৱৰীয়ানী
২। অৰীয়া, অৰা	অৰীয়া	অৰীয়ানী
৩। আক, অক	আক, অক	উনী, অকনী, আকনী
৪। উৰা °	উৰা	উৰী

প্রথম আৰু দ্বিতীয় বিধ প্রত্যয় একে অৰ্থাৎ ‘অৰীয়া’ (§ ৬৫ দেখা)। এই প্রত্যয়বিলাকো অভ্যাসৰ কাম-কৰোঁতা (habitual noun of agency) বুলিবলৈ ব্যৱহৃত হয়। যেনে,—

প্রথম বিধ : সাধাৰণতঃ অকাৰান্ত ধাতুৰ পাচত এই প্রত্যয় হয়; যেনে, খাৱৰীয়া (eater, glutton), স্ত্রী. খাৱৰীয়ানী, from খা (to eat), সা. লি. খোৱাৰ; লৱৰীয়া (taker), স্ত্রী. লৱৰীয়ানী from ল (to take); ইত্যাদি।

দ্বিতীয় বিধ : যেনে, পলৰীয়া (absconder), স্ত্রী. পলৰীয়ানী, from পলা (to flee, to abscond); খেলৰীয়া (gambler), স্ত্রী. খেলৰীয়ানী, from খেল (to play, to gamble); ডুবৰীয়া (diver), স্ত্রী. ডুবৰীয়ানী, from ডুব্ (to sink); ইত্যাদি।

তৃতীয় বিধ : যেনে, লেখক (writer), জী. লেখকনী, লেখনী, from লেখ্ (to write); জিকাক (conquerer), জী. জিকাকনী. জিকুনী, from জিক্ (to conquer); জাগক (riser), জী. জাগকনী, জাগুনী, from জাগ্ (to rise, to awake); লুকাৰ (hider), জী. লুকাৰনী, লুকাউনী, from লুকা (to hide); ভেটাক, ভেটক (interviewer), জী. ভেটাকনী, ভেটুনী, from ভেট্ (to meet); যুঁজাক (warrior, fighter), জী. যুঁজাকনী, যুঁজুনী, from যুঁজ্ (to fight); খেলাক (player), জী. খেলাকনী, খেলুনী, from খেল্ (to play); বাগক (roller), জী. বাগুনী, from বাগব্ (to roll); ইত্যাদি।

চতুৰ্থ বিধ : যেনে, কান্দুৰা, কন্দুৰা (crier), জী. কান্দুৰী, from কান্দ্ (to cry); হাণ্ডুৰা, হণ্ডুৰা (dyspeptic), জী. হাণ্ডুৰী, from হাগ্ (to pass stool); মূত্ৰুৰা (one passing excessive urine), জী. মূত্ৰুৰী, মূত্ৰুনী, from মূত্ (to make water); লুটুৰা (plunderer, hence covetous, greedy), জী. লুটুৰী, from লুট্ (to plunder); ইত্যাদি।

৪১৬। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়বাৰ্শিৰ মূল সংস্কৃত কৃৎ 'তব্য' + স্বাৰ্থিক-প্ৰত্যয় 'ইয়া', 'অব' আৰু 'অৰা'। সংস্কৃত তব্য প্ৰত্যয় প্ৰাকৃতত এঅবং বা ইঅবং আৰু অপভ্ৰংশত এবং, এব বা ইবং হয় আৰু প্ৰাকৃতিক ভাষাত অৱ, আৱ বা ইৱ হয় (§§ ৩৫৫১৬ আৰু ৩৮৫)। এই অৱ বা আৱ-ৰ পাচত স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় 'ইয়া', 'অব' বা 'অৰা' (§ ৪৩৪১৪৩০) যোগ কৰিলে এই প্ৰত্যয়বিলাক পোৱা যায়। যেনে,

অৱ্ + আব = অৱাৰ

আৱ্ + অব্ + ইয়া = আৱৰীয়া

অৱ্ + অব্ + ইয়া = অৱৰীয়া

অৱৰীয়া = অৰীয়া (অৱ্ লোপ)

অৱ্ + অৰা = অৱৰা (অ লোপ আৰু 'ৱ'ৰ ঠাইত উ, § ১৬৭) = উৰা

আৱ্ + অৰা = আৱৰা = আৰা (ৱ লোপ) = আক

শেষৰ কালত তবা-প্রত্যয়ৰ কৰ্মবাচ্যৰ ভাব তেনেই লোপ হ'ল আৰু ই কৰ্তৃবাচ্যৰ ভাব প্ৰকাশ কৰিব খৰিলে। প্ৰাকৃতিক ভাষাত অপভ্ৰংশৰ স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় 'অঅঅ' আৰু 'অড়অ' যোগ হোৱাৰ কাৰণে ই কৰ্তৃবাচ্যৰ প্ৰত্যয় বুলি গণ্য হ'ল। অপভ্ৰংশৰ 'অঅঅ' (অঅউ)-ৰ ঠাইত প্ৰাকৃতিক ভাষাত এয়া আৰু অড়অ (অড়উ)-ৰ ঠাইত অৰা হ'ল^১। যেনে অপভ্ৰংশ—খেলেৰ-ৰঅড়উ=অস.—খেলাক (player)।

চতুৰ্থ বিধ

৪১৭।

সা. লি.

১। অত্, অতি, অতী বা তি

এই প্ৰত্যয় কৰ্ম-সংজ্ঞা (noun of action) বা গুণবাচক বিশেষ্য গঠিত কৰিবৰ কাৰণে ব্যৱহৃত হয়। যেনে, বাঢ়তি (-ী), from বাঢ়্ (to increase, as water); বসৎ বা বসতি (ী) (dewlling, settlement), from বস্ (to dwell, to settle); চলতি (use), from চল্ (to move, to prevail); জ্বলতি বা জলতি (shining), from জল্ (to shine); খজুৱতি, খজতি^২ (itch), from খজুৱা (to itch স. খৰ্জ্); ঘাট্ (-ী) বা ঘাতি, ঘাটি (shortage), from ঘাট্ (to decrease); মান্তি (-তী) (consent, agreement), from মান্ (to agree, to respect); গন্তি (counting, enumeration), from গন্ (to count); ভৰৎ, ভৰ্ত্তি (state of being full), from ভৰ্ (to fill); ঘুমতি^৩ (sleep), from ঘুমা (to sleep); সিঁচৰতি (scattering), from সিঁচৰ্ বা সিচ্ (to scatter); ফিৰৎ বা ফিৰ্তি (return), from ফিৰ্ (to turn back); ইত্যাদি।

৪১৮। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয় বাস্তৱিকৈ স্ত্ৰীলিঙ্গৰ সংজ্ঞা উলিয়াবলৈ ব্যৱহৃত হয়। ইয়াৰ মূল সংস্কৃত কৃৎ 'তি' (ক্তিন্)। ই প্ৰাকৃততো 'তি' হয়। যেনে, স. দৃষ্টি

১। Hornle : Comp. Gramm. § 314

২। খইজ (itching) সংজ্ঞা শব্দ হ'লে, তি প্ৰত্যয় তদ্ধিত (§ ৪৭৩)।

৩। হেমকোষৰ বানান "ঘুমটি"। "ঘুম" (sleep) সংজ্ঞা হ'লে অতি বা তি প্ৰত্যয় তদ্ধিত (§ ৪৭৩)।

(sight), প্রা. দিট্ঠী : স. স্বচ্ছ (prosperity, welfare), প্রা. বিদ্ধি ; স. বৃত্তি (profession), প্রা. বিত্তী (হেমচ. ১।১২৮)। 'তি'ৰ 'ই' কেতিয়াবা লোপ হয় আৰু কেতিয়াবা দীৰ্ঘ হয়। লোপ হলে উচ্চাৰণৰ সুবিধাৰ কাৰণে তাৰ আগত 'অ' যোগ কৰা হয়। ইয়াৰ পৰা অসমীয়া তি (নী) আৰু অং পোৱা যায়। অতি আৰু অতী-ৰ অ উচ্চাৰণৰ কৰ্কশতা গুচাবলৈ যোগ কৰা হয়।

পঞ্চম বিধ

৪১৯।	সা. লি.	পুল্লিজ	স্ত্রীলিজ
	১। অ, আ	আ	ঈ বা ই

কোনো কাম কৰা বা হোৱা বুজাবলৈ এই প্রত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ হয়। যেনে, হাঁহা বা হাঁহা (laughing, সা. লি.), হাঁহি (laughter স্ত্রী.), from হাঁহ্ (to laugh); চুটি (short), from স. চুট্ বা চুট্ (to become small); ফালা (splitting), ফালি (a torn piece of cloth wrapped round the head as ribbon, স্ত্রী.), from ফাল্ (to split); ওকোলা (spitting), ওকালি (spitting স্ত্রী.), from ওকাল্ (to spit out); চুৰ (theft), চুৰি (theft, স্ত্রী.), from চুৰ্ (স. চুৰ্ to steal, to rob); মোকোলা (letting loose), মুকলি (act of making free, unrestrained), from মোকাল্ (to let loose); খেলা (play), খেড়ি (পু. অ. play), from খেল্ (to play); বাজি (instrumental music) from বাজ্ (to sound); ইত্যাদি। অসমীয়া ইকাৰান্ত শব্দবিলাক বৰ্তমানত স্ত্রীলিজত নহয়, ক্লীবলিজত হে ব্যৱহৃত হয়।

৪২০। মূল (Derivation)

এই প্রত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত কৃৎ 'অ' (অচ্) প্রত্যয়। সংস্কৃতত এই অ প্রত্যয় পুল্লিজত অঃ আৰু স্ত্রীলিজত আ হয়, বা স্বাধিক 'ক' প্রত্যয় যোগত পুল্লিজত অকঃ আৰু স্ত্রীলিজত ইকা হয়। প্রাকৃতত এই প্রত্যয় পুল্লিজত ও, অও আৰু স্ত্রীলিজত আ, ইআ হয় (হেমচ. ১।৩৭, ১।৭৭)। তাৰ পৰা অসমীয়াত পুল্লিজত 'আ' আৰু স্ত্রীলিজত 'ই, ঈ' আৰু সাধাৰণ লিজত 'অ' বা 'আ' হয় (§§ ১১৬।১১৭)। যেনে স. হস্ (to laugh),

হসঃ (laugh, laughter), হসিকা (laughter); প্রা. হস্ (to laugh), হসো (laughter), হসিআ (laughter, cf. হেমচ. ১১৪৫, ১৭৩), অসমীয়া হাঁহ (to laugh), হাঁহা (laughing), হাঁহি (laughter); চুটি (short), স. চুট্ বা চুট্ (to become small)। সেইদৰে স. কণ্ (to become small), কণঃ (an atom), কণিকা (an atom); অসমীয়া কণিআ (? to make small particles), কণা, কণ (an atom), কণী, কণি (lit. a particle ; egg), প্রা. কণিআ, কণিঅ (হেমচ. ৪১২৩৯, ৪১৯); স. চুৰ্ (to steal, to rob), চোৰিকা, চোৰিকা (theft, robbery); অসমীয়া চুৰ (stealing), চুৰি (theft)।

ষষ্ঠ বিধ

৪২১। সা. লি.

পুল্লিঙ্গ

স্ত্রীলিঙ্গ

১। অন, অনি

অন, অনা

অনি, অনী, উনী, উনি

কৰণ অর্থত ক্রিয়া-কর্তা (noun of agency) বা কৃদন্তু-সংজ্ঞা (verbal noun) সিদ্ধ কৰিবলৈ এই প্রত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ হয়। সন্ধিৰ নিয়মে ‘অ’ৰ ঠাইত য় বা ৰ হয়। যেনে, উৰ্ বা উঢ়্ (to wear)—উৰণ বা উঢ়ণ (act of wearing), ওৰণী (veil, স্ত্রী.); ভৰ্ (to fill up, make good), ভৰণ (act of filling up, compensation), ভৰণি (compensation); ধেন (birth, as a calf), বৈদিক ধেনা (a milch cow : Apte) from স. √ধে (to suck); তৰ্ (to pass over, escape), তৰণি (deliverance); বিচ্ (to fan), বিচন (fanning), বিচনী (a fan. স্ত্রী.); বাঢ়্ (to grow), বাঢ়ন (growth), বাঢ়নী (a broom, স্ত্রী.); ৰাঙ্ক্ (to cook), ৰাঙ্কন (cooking), ৰাঙ্কনি (cooking) সা. লি.), ৰাঙ্কনী (cook, স্ত্রী.); মাৰ্ (to beat). মাৰণ (beating), মাৰণ বা মৰণা (thrashing, as corn); নাচ্ (to dance) নাচন (dancing); তোল্ (to raise), তোলন (raising), তোলনি (the ceremonial bath of a girl on attaining puberty); চাল্ (to shake), চালন (shaking), চালনী (a sieve, স্ত্রী.); জান্ (to know), জাননী (notification, স্ত্রী.); বুল্ (to walk), বুলন (act of walking), বুলনী (a room through which one is to pass

before entering the main house); বোল্ (to speak), বোলন, বুলন (invitation); কাট্ (to take out), কাটন, (act of taking out or extending), কাটনী (a ladle to take out boiled paddy ; or a comb for extending warp yarn); পোত্ (to bury), পোতন (act of burying), পোতনি (deep mud, or the water under which boiled rice is preserved for future meal); দোল (to swing), দোলন (swinging), দোলনী (a sling for swinging); মাগ্ (to beg), মাগন (act of begging : alms, reward—as to musicians or players or gratification); যেনে, “বিষয় পাই নকৰিলা মাগন, বালি পাই নকৰিলা হাগন ॥” বাচ্ (to select), বাচন (selection), বাচনি (election); নোৰা (to bathe), নোৱন, নোৱনি (the ceremonial bathing for marriage); ক (to say, to speak), কৱন, কওন (speaking), কৱনি, কওনি, কউনি (thing to be said, speech), থ (to place), থোৱন (act of placing ; keeping); পা (to get), পাৱন, পাওন (act of getting), পাওনা, পাৱনা (thing to be got, dues), পাওনি, পাউনি, পাৱনি (dues); থা (to find a footing), থাউনি (bottom touched with foot in water without sinking); দা (to reap, to cut), দাৱন (act of reaping), দাউনী, দাৱনী (female cutter—as of paddy); দি (to give), দিয়ন (act of giving), দেন বা দেনা (thing to be given ; debt : cf. লেনদেন ; লেনা-দেনা—lending & borrowing, dues & debt); পি (to drink), পিয়ন (act of giving a suck, hence giving birth), পিয়নী (a suckler—said of cattle); ব (to serve), বওন (service), বউনি (term of service); ছা (to thatch), ছাৱন (act of thatching), ছান (grass fit for thatching), ছাৱনি, ছাউনি (encampment : lit. thing thatched); শো (to sleep), শোৱন (sleeping), শোৱনি (room used for sleeping); ধো (wash), ধোৱন (act of washing), ধোৱনি (ceremonial washing of a girl on first appearance of the menses); বা (to sound), বায়ন (player on musical instruments); ইত্যাদি ।

৪২২। মূল (Derivation)

এই প্রত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত কৃৎ 'অন'। প্রাকৃতত ই 'অণ' (বৰক. ৩।৪২) আৰু অপভ্রংশত 'অণু' হয় (cf. হে. ৩।৩৭০)। অসমীয়াত ই সাধাৰণ আৰু পুল্লিঙ্গত অন আৰু স্বাৰ্থিক প্রত্যয় অ (ক) যোগত অনা হৈছে। অনি আৰু অনী প্রত্যয়=অন্+স্ত্রী. ঙ্গ। যেনে, স. মৃ ধাতু—মৰণম্ (death), প্রা. মৰণং, অপভ্র. মৰণু (হেমচ. ৩।৩৭০), অসমীয়া মৰণ। সেইদৰে, স. দৃশ্ ধাতু (to see), দৰ্শনম্ (act of seeing), প্রা. দৰ্শণং (হেমচ. ১।২৬), অসমীয়া দেখন, ইত্যাদি। অনি আৰু অনী বাস্তৱিকৈ স্ত্রী-প্রত্যয় হলেও অসমীয়াত কদাচিত হে ই স্ত্রীলিঙ্গৰ প্রাতিপাদক গঠিত কৰে। 'অনি' প্রত্যয় বৈদিকতে স্ত্রীলিঙ্গ কৰ্ম-সংজ্ঞা (active noun) বা ক্ৰিয়া-কৰ্তা (agent noun) গঠিত কৰিবলৈ ব্যৱহৃত হৈছিল^১। যেনে, অৰণি (fire-stick), চৰ্ঘণি (active), বৰ্তনি (track), ইত্যাদি।

সপ্তম বিধ

৪২৩। সা. লিঙ্গ	পুল্লিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গ
১। অনিয়াৰ	অনিয়াৰ	অনিয়াৰনী
২। অনীয়া	অনীয়া	অনীয়ানী

এই প্রত্যয়ে কৰ্ম-সংজ্ঞা (noun of action) আৰু ক্ৰিয়া কৰ্তা (noun of agency) বা কৃদন্তু-সংজ্ঞা (verbal noun) গঠিত কৰিবৰ কাৰণে ব্যৱহৃত হয়। প্রথম বিধ দীৰ্ঘ আৰু দ্বিতীয় বিধ হ্ৰস্ব।

প্রথম বিধ : যেনে, দেখ্ (to see), দেখনিয়াৰ (good-looking man); মাগ্ (to beg), মগনিয়াৰ (a beggar); নাচ্ (to dance), নাচনিয়াৰ (a dancer, পু.) নাচনিয়াৰনী (a female dancer, স্ত্রী.); ফুটম্ (to detect, to discern), ফুটমনিয়াৰ (a detective, a discerning man); বিলা (to distribute), বিলনিয়াৰ (a distributor); খাট্ (to serve), খাটনিয়াৰ (a service-tenant or servant); সাঁচ্ (to save, to lay by), সাঁচনিয়াৰ (one who saves or hoards up money); ভাগ্ (to depart, to migrate), ভগনিয়াৰ (an immi-

grant, refugee), লগনিয়াৰ (back-biter) from লগা (to back-bite) ; ইত্যাদি ।

দ্বিতীয় বিধ : যেনে, মাগ্ (to beg), মাগনীয়া, মগনীয়া (beggar) ; বিলা (to distribute), বিলনীয়া (distributor) ; সাঁচ্ (to lay by), সাঁচনীয়া (things stored up or hoarded) ; বাচ্ (to select), বাচনীয়া (thing selected) ; চাপ্ (to live in another's house), চপনীয়া, চাপনীয়া (one living in another's house) ; ভাগ্ (to migrate, to depart), ভগনীয়া, ভাগনীয়া (immigrant, refugee) ; খোজ্ (to beg), খোজনীয়া (beggar) ; ইত্যাদি ।

৪২৪। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত কৃৎ অনীয় প্ৰত্যয় । সংস্কৃত অনীয় প্ৰত্যয় প্ৰাকৃতত অণীঅ (বৰক. ২।১৭, হেমচ. ১।২৪৮) আৰু অনিঅ (হেমচ. ১।১০১, বৰক. ১।১৮) আৰু অপভ্ৰংশত অণঅ, অনিঅ, অনিউ (হেমচ. ৪।৪৪৩, ৩৯৬, ৪৩৪) হয় । এই অণীঅ বা অনিঅ প্ৰত্যয়ৰ পাঁচত অপভ্ৰংশৰ স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় অ, অড় বা অড়অ (হেমচ. ৪।৪২৯, ৪৩০) যোগ কৰিলে অপভ্ৰংশত অনিঅ + অ = অনিআ আৰু অনিঅ + অড় = অনিআড় হয় । অসমীয়াত ‘অনিআ’ বা ‘অণীআ’ৰ ঠাইত ‘অনীয়া’ আৰু ‘অনিআড়’ৰ ঠাইত ‘অনিয়াৰ’ (সন্ধিৰ নিয়ম §৭৫ দেখা) হয় । যেনে, স. দৰ্শনীয় (fit for seeing), প্ৰা. দম্‌সগীঅ, অপভ্ৰ. দেক্‌খণিঅঅ, দেক্‌খণিঅড়, দেক্‌খণিঅড়অ ; অসমীয়া দেখনীয়া, দেখনিয়াৰ । শেষৰ কালত অনীয় প্ৰত্যয়ে কৰ্মবাচ্যৰ ভাব পৰিত্যাগ কৰি কৰ্তৃবাচ্যৰ অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিছিল ।

অষ্টম বিধ

৪২৫। সা. লি.

১। ইল, অল, ল

২। আ

৩। ইলে, অলে

৪। ইলত, অলত

পুল্লিজ

—

আ

—

—

ত্ৰীলিজ

—

ই, অতী

—

—

প্রথম দুবিধ ভূত নিত্যকৃৎ (**past perfect or perfect participle**), দ্বিতীয় বিধ কৃদন্ত সংজ্ঞা বা বিশেষণ আৰু তৃতীয় আৰু চতুৰ্থ বিধ ক্ৰিয়া-বিশেষণ সিদ্ধ কৰিবলৈ ব্যৱহৃত হয়। নিত্যকৃৎ ইল্, অল্, ল আৰু আ প্রত্যয়ৰ কথা ওপৰত কোৱা হৈছে (§§ ৩৫৬।৩৫৭)। আ. প্রত্যয়ান্ত শব্দ কৃদন্ত সংজ্ঞা আৰু বিশেষণ (**participle adjective & noun**) স্বৰূপেও ব্যৱহৃত হয় বুলি কোৱা হৈছে (§৩৫৮)। এই প্রত্যয় জ্বীলিঙ্গত 'জ' বা 'অতী' হয়। যেনে, গাল-পোৰা (**having a black spot on the cheek--said of a parrot**), জ্বী. গাল-পুৰী; সৰ্বজ্ঞান (**one who pretends to know everything, a diviner**), জ্বী. সৰ্বজ্ঞানী; মৰা (**fit to die, a term of abuse**), জ্বী. মৰতী; হতছিৰী-যোৱা (**one fit to perish, a term of abuse**), হতছিৰী-যাতী; চুৰা-খোৱা (**one eating impure things, a term of abuse**), জ্বী. চুৰা-খাতী; বুজা knower), জ্বী. বুজতী; ইত্যাদি। ইলে, ইলত আদি প্রত্যয় বাস্তৱিকে সংযোজক ক্ৰিয়া-বিশেষণ (**conjunctive adverb**)। (যেনে, সি আহিলে মই যাম (**after he has come I shall go**); সি আহিলত মই গলো (**after he came I have gone**)। ইয়াৰ প্ৰথমটো বৰ্তমান আৰু দ্বিতীয়টো ভূতকালত ব্যৱহৃত হয়।

৪২৬। মূল (**Derivation**)

ইল, অল, ল আৰু আ-ৰ মূল ওপৰত দিয়া হৈছে (§৩৫৭)। ইলে, অলে বাস্তৱিকে ক্ৰিয়া-বিশেষণৰ প্রত্যয়। ক্ৰিয়া-বিশেষণৰ দৰে কৃদন্ত প্রাতিপদিকৰ পিছত ৭মী বিভক্তি 'এ' যোগ কৰিলে এই প্রত্যয় পোৱা যায়। ইলত আৰু অলত বাস্তৱিকে ইল্+অত (৭মী বিভক্তি) আৰু অল্+অত (§ ৩৫৯)। জ্বীলিঙ্গ 'অতী' প্রত্যয়ৰ মূলো ওপৰত দিয়া হৈছে (§ ৪১২)।

নৱম বিধ

৪২৭। সা. লি

পুল্লিঙ্গ

জ্বীলিঙ্গ

১। অক্

অকা

অকী, অকি

এই প্রত্যয় কৃদন্ত সংজ্ঞা আৰু বিশেষণ উলিয়াবলৈ ব্যৱহৃত হয়। যেনে, বৈঠক (**a stand, a sitting**), from বৈঠ্ (**to sit**); জলক (**brilliant**

light), from জল্, জল্ (to shine), cf. শুজ্. ঝড়কবুঁ, সিন্ধী ঝল্‌কণ্ to(shine); চালাক (cunning), চালাকি (cunningness), from চাল্ (to sift); লিখক, লেখক (writer , from লিখ্, লেখ্ (to write); বমক (delightful), from বম্ (to be delighted); গণক (accountant, astrologer), from গণ (to count); ইত্যাদি।

৪২৮। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত কৃৎ ‘অক’ প্ৰত্যয়। প্ৰাকৃতত কেতিয়াবা ‘ক’ বন্ধিত হয় আৰু কেতিয়াবা দ্বিষ্ণু হয়। যেনে, স. নিঃশঙ্কঃ (fearless) =অপভ্ৰ. নিসঙ্ক (হে. ৪১৩৯৬); স. পতাকা (banner)=অপভ্ৰ. পতাকা : স. পদাতিক (foot soldier)=প্ৰা. পাইকো হে. (২১১৩৮); স. তুম্হীক (silent, taciturn)=প্ৰা. তুণ্‌হিকো (হেমচ. ২১৯৯); স. চপেটক (slap)=অপভ্ৰ. চড়ক (হে. ৪১৪০৬); স. হৃদয়কে (in heart)=মা. প্ৰা. হড়কে (বৰক. ১১১১৬); ইত্যাদি। অসমীয়াতো সেইদৰে ‘অক’ৰ ক বন্ধিত হৈছে।

আঠাইশ আধা

তদ্ধিত (Secondary derivative suffixes)

(ক) স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় (Inherent suffixes)

৪২৯। স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় (Redundant suffixes)

সংস্কৃত শব্দৰ অন্ত্য স্বৰ প্ৰায়ে অ, ই, বা উ। ইয়াৰ ভিতৰত ইকাৰান্ত আৰু উকাৰান্ত শব্দ সংখ্যাত কম আৰু সিবিলাকৰ ৰূপ কৰা কিছু ভ্ৰমসাধ্য। অকাৰান্ত শব্দৰ সংখ্যা সংস্কৃতত বেচি আৰু সেইদেখি সকলোৰে পৰিচিত। এই কাৰণে প্ৰাকৃতত সকলো শব্দকে অকাৰান্ত কৰিবৰ এটা চেষ্টা হৈছিল আৰু ইকাৰান্ত আৰু উকাৰান্ত শব্দৰ শেষত এটা ‘ক’ (অ) যোগ কৰা

হৈছিল। অৱশ্যে এই স্বাৰ্থিক (redundant) প্ৰত্যয় ‘ক’ আৰু ইয়াৰ প্ৰয়োগ সংস্কৃততে আছিল আৰু প্ৰাকৃতৰ এনে নিয়ম বাস্তৱিকে সংস্কৃতৰ অনুকৰণ। কিন্তু সংস্কৃতত ইয়াৰ চলতি বিৰল। শেষত প্ৰাকৃতৰ সময়ত ইয়াৰ চলতি ইমান বেচি হল যে অকাৰান্ত শব্দৰ শেষতো এটা ‘ক’ (অ) যোগ কৰাৰ নিয়ম চলিল আৰু এইদৰে সকলো শব্দৰ ৰূপ একাকাৰ কৰা হল। আমি ওপৰত পাই আহিছো যে শব্দ ৰূপ (বিভক্তিৰ মূল দেখা, § ২৬৮) আৰু ধাতুৰূপ (গণপৰিবৰ্তন দেখা, § ৩৪৬)-ত এনে একাকাৰ কৰিবৰ প্ৰয়াস এটা প্ৰাকৃতৰ সময়ৰ পৰা চলিছিল। তদ্ধিতৰ বিষয়তো এনে চেষ্টাৰ ব্যতিক্ৰম হোৱা নাছিল। এই একাকাৰ কৰা নিয়ম হিন্দী, অসমীয়া আদি প্ৰাকৃতিক ভাষাবিলাকতো বৰ্দ্ধিত হৈছে। সংস্কৃত আৰু প্ৰাকৃতত আৰু এটি কাৰণে স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় ‘ক’ৰ যোগ হৈছিল। তাত ঘূৰ্ণাৰ্থক ‘ক’ প্ৰত্যয় তদ্ধিত বা স্বাৰ্থিক ‘ক’ প্ৰত্যয় স্বৰূপেও কেতিয়াবা ব্যৱহৃত হৈছিল। সেই নিয়মো প্ৰাকৃতিক ভাষাত বৰ্দ্ধিত হৈছে। যেনে, অসমীয়া—চচুক (shady), from চৈচ (cold); পিতাই বা পিতাক (lit. little father), from পিতৃ বা পিতা; ইত্যাদি। অসমীয়া স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয়বিলাকক তলত লিখা দৰে বিভাগ কৰিব পাৰি।

প্ৰথম বিধ

৪৩০। সাধাৰণ লিঙ্গ	পুল্লিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ
১। অ, আ, ই, উ	আ, ই, উ	ঈ, উ
২। অক, ইক, উক,	অক, ইক, উক, এক (বা অক, ঈক, উক)	অকী, ইকা উকা
৩। অক, ইক, উক	অকা (একা, আকি, একি), ইকা, উকা	অকী, ইকী, উকী
৪। অই (ঐ)	অই (ঐ), আই	—
৫। —	আঁ, ইয়া, ঐয়া, উৱা, ওৱা	ইয়া, ঐয়া, উৱা, ওৱা

এই প্ৰত্যয় যোগ হলে অন্ত্য স্বৰৰ সাধাৰণতঃ লোপ হয় আৰু ই, উ আৰু ও-ৰ ঠাইত ইয়া আৰু উৱা বা ওৱা হয়।

প্ৰথম থৰা : এই প্ৰত্যয় সংজ্ঞা বা বিশেষণ শব্দৰ পাচত যোগ হয়।
 যেনে, অসমীয়া ঘোড়া, ঘোৰা (horse পু.), মা. প্ৰাকৃত ঘোড়এ,
 ঘোটকঃ : অসমীয়া ঘুড়ী, ঘোৰী, ঘুৰী (mare স্ত্ৰী.), মা. প্ৰা. ঘোড়ীআ,
 স. ঘোটিকা; নটুৱা, নতুৱা (dancer পু.), প্ৰা. গন্তও, স. নৰ্ত্তকঃ;
 পতুৱা (leaf, bark), প্ৰা. পন্তও, স. পত্ৰকম্ (ক্লীব); কড়া (a small
 shell used as coin), প্ৰা. কৰডডও, কৰডেডো, স. কপৰ্দকঃ, কপৰ্দঃ;
 কড়ি (a small shell), প্ৰা. কৰডিডআ (?), স. কপৰ্দিকা; কন্বল (blanket
 সা. লি.), স. কন্বলম্; কমলি (lit. a small blanket, সা. লি.), প্ৰা.
 কম্বলিঅ, স. কন্বলিকা; কুপা (a bamboo oil-vessel, সা. লি.), স.
 কুপকঃ (a leather oil vessel); কুৱা (well, সা. লি.), প্ৰা. কুৱও, স.
 কুপকঃ (a well); ছোপ্ (a sharb, a cluster), স. ছুপঃ; ছোপা
 (a bush, a cluster), স. ছুপকঃ (a shurb, bush), ছুপি (a small
 thicked); জোপা (a shrub, said of a tree), স. ছুপকঃ; জুপি
 (a small tree), স. ছুপিকা (?); বাৱনা, বাউনা (a dwarf পু.), স.
 ৰামনকঃ; বাউনী, বাৱনী (a female dwarf), স. ৰামনিকা, বামনী;
 মনা, মনিয়া (slight, small, inferior, সা. লি.), প্ৰা. মণঅম্, মণিঅম্,
 মণা (হেমচ. ২।১৬৯), স. মনাক্; মিহলি (mixed), প্ৰা. মীসালিঅম্,
 মীসম্ (হেমচ. ২।১৭০), স. মিশ্ৰম্; গুৱা (areca-nut), প্ৰা. গুৱাও,
 স. গুৱাকঃ; তিতা (wet), অপভ্ৰ. তিম্‌তউ (হেমচ. ৪।৪৩১), স. স্তিমিতকঃ;
 ভতিজা, ভাতিজা (brother's son), মা. প্ৰা. ভতিজ্জএ, স. ভাতৃজকঃ;
 নাতি, (grandson পু.), প্ৰা. নতিও, স. নপ্তকঃ; মাই, মাই (mother,
 স্ত্ৰী.), প্ৰা. মাইআ, মাইআ, স. মাতৃকা; হাতী (elephant পু.), প্ৰা.
 হথিও, মা. প্ৰা. হথিএ, স. হস্তিকঃ; মাটি (earth, স্ত্ৰী.), প্ৰা. মত্তিআ,
 স. মৃত্তিকা; সোন্ধা (sweet-scented), প্ৰা. সুঅংধও, মা. প্ৰা.
 সুঅংধএ, স. সুগন্ধকঃ; ধোঁৱা (smoke, সা. লি.), প্ৰা. ধুমও, অপভ্ৰ.
 ধুঁঅউ, স. ধূমকঃ; দিয়া (দীয়া) (island, সা. লি.), মা. প্ৰা. দীঅএ,
 স. দ্বীপকঃ; ফুলবাৰী (flower-garden), প্ৰা. ফুল্লাৱাড়িআ, স.
 ফুল্লাৱাটিকা; মৌমাখি (bee), প্ৰা. মহমক্‌খিআ, স. মধুমক্ষিকা; ছাৱ,
 ছাৱা (child, young of an animal), প্ৰা. সাৱও, স. শাবকঃ;
 গুৰা (powder, especially rice-powder), প্ৰা. গুন্‌ডও, স. গুণ্ডকঃ;

গুৰি, গুড়ি (flour, powder), মা. প্রা. গুম্‌ডিএ, স. গুংডিকা;
ফলা (a board, slab), স. ফলকম্; ফলি (a slab, tablet),
স. ফলিকা (?); মাচিয়া (a chair), স. মংচিকা; বুঢ়া (old,
old man, পু.), প্রা. বুড্‌ও, স. বুদ্ধকঃ; বুঢ়ী (old, old woman),
প্রা. বুড্‌চিআ, স. বুদ্ধিকা; বো (elder brother's wife), প্রা. বহুআ,
স. বধুকা; লৰু (goading or cowherd's stick), প্রা. লউড়এ,
স. লগুড়কঃ (a club); ঘৰ (house), প্রা. ঘৰঅম্, স. গৃহকম্ বা ঘৰঃ;
ঘৰা (house : যেনে, বাট-ঘৰা gate-house), স. গৃহকম্, ঘৰকঃ;
চলু (a handful of water), স. চলুকঃ; লাডু, লাক (a ball of
sweet-meat), স. লডুঃ, লডুকঃ; মামা (maternal uncle), প্রা.
মামও, স. মামকঃ; মামী (maternal aunt), স. মামিকা; থোপা (a
cluster, bunch), প্রা. থুরও, অপভ্র. থোরা (হেমচ. ১৭৫, ৪৩৭৬) স.
স্তরকঃ; ইত্যাদি।

দ্বিতীয় থৰা : এই প্রত্যয়ো সংজ্ঞা বা বিশেষণৰ পাচত যোগ হয়।
যেনে, অন্ধক (blind), স. অন্ধ, অন্ধক; জ্বলক (brilliant light),
স. জ্বলঃ (flame, light), বা. ঝলা (glittering light)^১; ভৰ
(weight), ভৰক (heaviness), স. ভৰঃ (load, weight); জোন
(moon), প্রা. জোণ্‌হা, স. জ্যোৎস্না (moon-light); জোনাক (moon-
light or moon-lit), জ্বী. জোনাকী (moonlit, having lustre like
moon-light); পিতাক (father), স. পিতা; মিচিক্ (gentle laugh,
smile : cf মিচিকিয়া), স. স্মিতম্ (gentle laugh) বা স্মিতিঃ (smile);
ফাইক (great number or quantity), স. ফাতিঃ (swelling,
increase), প্রা. ফাই (?); হালুক (weak, weakened), হালকা
(weak, পু.), হালুকী (weak, জ্বী), প্রা. হলুঅম্ (হেমচ. ২১২২), স.
লঘুকম্; জলা (pungent, burning), জালুক (lit. burning; hence
black-pepper), স. জ্বালঃ (burning); চৈচা (cold), প্রা. সেচ্চ, স.
শৈত্যম্; চেচুক (shady place), স. শীতকম্ (any cold thing); বাপা
(lit. father, a term of endearment), প্রা. বপ্পো, স. বপ্ৰঃ (father);
বাপেক (father : said of third person), স. বপ্ৰকঃ; পৈ. (husband),

প্ৰা. পত্নী, স. পতিঃ; পৈয়েক (husband said of third person), স. পতিকঃ। সেইদৰে ভনীয়েক (sister), গিৰীয়েক (husband); ইত্যাদি। বিশেষণ-সৰ্ৱনাম—এতেক (so much), জেতেক, (how much), ইত্যাদিতো হয় (§ ৩৩৫)।

তৃতীয় থৰা: এই প্ৰত্যয়ো সংজ্ঞা বা বিশেষণৰ পাচত যোগ হয়। যেনে, জলকা (overcast with cloud, despondent), স. জলম্ (water); হালকা (weak; ওপৰত দেখা); খৰিকা (thatch used for cleaning the teeth), প্ৰা. খড়ঙ, স. খটকঃ; চিৰিকা (a kind of small bird: যেনে, ঘৰ-চিৰিকা), প্ৰা. চড়িইআ, স. চটকিকা (sparrow); ফুটকা (spotted), স্ত্ৰী. ফুটকী, from. ফুট (a dot, a small spot), প্ৰা. ফুঅ, ফুট (cf. ফুটুই=স. ফুটতি, √ফুট, হেমচ. ৪।১৭৭), স. ফুট (বিণ distinctly visible or manifest), বা.স. ফুটিকা (স. শ. a small bit broken off, a slice); জেতুকা (Indian henna), স. জতু বা জতুঃ (a kind of red dye), cf. স. জতুকা (lac); সেৰেকা (watery, insipid), স. সাৰকম্ (water); পোটোকা (a dent), স. পুটঃ (concavity) বা পুটকম্ (a shallow cup or cavity); মাই (mother), মাইকী (woman), স. মাতৃকা (mother—ওপৰত দেখা § ২২০।খ); বাপেকি (father, or fatherhood), প্ৰা. ৰপ্পঙ, অপভ্ৰ. ৰপ্পীকী, স. ৰপ্ৰকঃ (father); ইত্যাদি।

চতুৰ্থ থৰা: এই প্ৰত্যয় সাধাৰণতঃ সংজ্ঞা-শব্দৰ পাচত যোগ হয়। যেনে, খাৱৈ (a ditch), মা. প্ৰা. খাৱএ, খাঅএ, স. খাতম্, খাতকম্ (a ditch, a moat); গড়ৈ (a kind of fish), মা. প্ৰা. গড়এ, স. গড়কঃ; মেলুৱৈ (members of a meeting), স. মেলাপকঃ; মোমাই (maternal uncle), প্ৰা. মামঙ স. মামকঃ; জোৱাঁই (son-in-law), মা. প্ৰা. জামাইএ, স. জামাতৃকঃ; পুঁৰৈ, পুঁই (a kind of potherb), স. পুতিকা; মিঠৈ (sweet, molasses), মা. প্ৰা. মিট্ঠএ, মিট্ঠকে, মিট্ঠাকে, স. মিষ্টকঃ; ইত্যাদি।

পঞ্চম থৰা: সন্ধৰ্দ্ধবাচক শব্দৰ পাচত এই প্ৰত্যয় হয়। যেনে, পৌৱা (son, said of second person) from পো (son), প্ৰা. পোৰো (হে. ১।১৭০), স. পুতৰঃ; পৈয়ঁ (husband, said of second person)

from পৈ (husband), প্রা. পঈ, স. পতিঃ (husband); ভাইয়া (your brother) from ভাই, মা. প্রা. ভাইএ স. ভ্রাতৃকঃ; বৌয়া (elder brother's wife) from বৌ, প্রা. বহুআ, স. বধূকা; জীয়া (daughter, said of second person) from জী, মা. প্রা. ধীএ [daughter, cf দাসীএ ধীএ (§ ২৩০) daughter of a maid servant], স. ধীদা (daughter, virgin) বা প্রা. জীআ (mother), স. জ্যা (§ ৮৩ আ); ইত্যাদি।

৪৩১। মূল (Derivation)

এই প্রত্যয়সর যোগ হলে সাধারণতঃ শব্দৰ অর্থৰ কোনো পৰিবৰ্তন নহয়। দ্বিতীয় আৰু তৃতীয় বিধ প্রত্যয় যোগ হলে কেতিয়াবা তুলনार्থ বুজাব পাৰে। এই প্রত্যয়সৰৰ মূল সংস্কৃত তদ্ধিত প্রত্যয় ‘ক’ (বা কণ্)। সংস্কৃতত এই ‘ক’ প্রত্যয় কেতিয়াবা নূন্যার্থে (in diminutive sense) প্রয়োগ হোৱা দেখা যায়। যেনে, স. পুত্ৰকঃ=প্রা. পুত্ৰও, পুত্ৰঅ [cf. এহি মে পুত্ৰঅ (মৃচ্ছক.)=এষ মে পুত্ৰকঃ। প্রাকৃতৰ পুত্ৰঅ আৰু অসমীয়া পুতাই উভয়ে এই অর্থত ব্যৱহৃত হৈছে]। সেইদৰে অসমীয়া—পিতাই (স. পিতৃকঃ, lit. my little father); সোণাই (স. স্তূৰ্ণকম্, lit. my little gold—a term of endearment); ভৈয়াই (স. ভ্রাতৃকঃ; my brother) ইত্যাদিতো এই অর্থ বন্ধিত হৈছে। কিন্তু সচৰাচৰ সংস্কৃতত এই প্রত্যয় স্বার্থে ব্যৱহৃত হয়। যেনে, বালএৱ=বালকঃ (boy)। প্রাকৃততো এই প্রত্যয়ৰ স্বার্থে প্রয়োগ হয়^১। যেনে ক’লা (black), প্রাকৃত-কালও, কলও, স. কালকঃ (হেমচ. ১১৬৭); পত্ম (lotus), প্রা. পত্মঅং, স. পদ্মকম্, পালি পত্মকং; দুহুৰ্দয় ৰামহিয়া (evil-minded Ram's heart), প্রা. দুহিঅএ ৰামহিঅয়এ, স. দুহুৰ্দয়ে ৰামহুদয়কে। কেতিয়াবা এই প্রত্যয় দ্বিধ হয়। যেনে, প্রা. বহুঅয়ং=বহুককং=বহু+ক+কং (sun-plant)। অপভ্রংশ প্রাকৃততো এই প্রত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ বৰ বেচি (cf. হেমচ. ৪১৪২-৪৩০)। যেনে, পহিউ (traveller), স. পথিককঃ; অগ্গিট্ঠউ (an iron frying pan), স. অগ্নিষ্ঠকঃ। অসমীয়াতো এই প্রত্যয়ৰ প্রচলন বেচি দেখা যায়। যেনে, পিতাক (father), বায়েক (elder sister), মাক

১। “স্বার্থে কণ্ ৰা”, হে. ২১৬৪; “স্বার্থে কো ৰা”, কাত্য. ৪১২৫

(mother), ভিনীহিয়েক (elder sister's husband), ইত্যাদি। প্ৰাকৃতত 'ক' প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত সচৰাচৰ 'অ' হয়। কিন্তু কেতিয়াবা বন্ধিত হয় (§ ৪২৮)। বিশেষকৈ পৈশাচী প্ৰাকৃতত 'ক' অপৰিবৰ্তিত থাকে। যেনে, পৈ. প্ৰা. বদনকে বদনকম্ সমপ্পেট্টন = স. বদনে বদনং সমৰ্পয়িষ্য (হে. ২।১৪৬)। কেতিয়াবা 'ক' দ্বিভ হয়। যেনে, প্ৰা. তুণ্হিকো = স. তুষ্ণীকঃ (হে. ২।৯৯) ; মা. প্ৰা. হড়কে = স. হৃদয়কে (বৰক. ১১।১৬ ; অপভ্ৰ. চৰক, চড়ক = চপেট (হেমচ. ৪।৪০৬), অস. চৰ (slap)। এইদৰে প্ৰাকৃতত 'ক'ৰ ঠাইত 'অ' আৰু 'কক'ৰ ঠাইত 'অঅ' বা 'আ, মা. প্ৰাকৃতত এ আৰু কএ বা (আকাবাস্ত, ইকাবাস্ত আৰু উকাবাস্ত শব্দৰ পাচত) আকএ, ইকএ আৰু উকএ হয়। এতেকে প্ৰাকৃতত আমি এইবিলাক প্ৰত্যয় পাওঁ ; অৰ্থাৎ (১) ক লোপ হলে এ বা অএ, ইএ, উএ, (২) ক লোপ নহলে অকে, আকে, ইকে, ঙকে, উকে, উকে ; (৩) ডবল প্ৰত্যয় হলে অকএ, ইকএ, উকএ বা আকএ, ঙকএ উকএ আৰু (৪) ডবল প্ৰত্যয় হলে আৰু উভয় 'ক' 'অ' হলে অঅএ, ইঅএ উঅএ। প্ৰাকৃতৰ প্ৰথম বিধ প্ৰত্যয় অসমীয়াত স্বৰ-বিকৃতিৰ নিয়মে আ, ই (ঙ) আৰু উ (উ) হয় (§§ ১১৬। ১১৮) ; যেনে, মাতা, কুৰা, মাটি, মউ। প্ৰাকৃতৰ দ্বিতীয় বিধ প্ৰত্যয় অসমীয়াত অক, ইক, উক হয় ; যেনে, ভৰক, পিতাক, ফাইক, হালুক। প্ৰাকৃতৰ তৃতীয় বিধ প্ৰত্যয় অসমীয়াত সন্ধিৰ নিয়মে অকা, ইকা, উকা হয় ; যেনে, হালকা, খৰিকা, জেতুকা। কেতিয়াবা অকা, ইকা আৰু উকা-ৰ ঠাইত আকি, ইকি আৰু উকি হয়। যেনে, চিনাকি (acquaintance) from চিনা (knowing), মাইকী (female), ভাবুকি (empty threat) from ভাব (temperament)। প্ৰাকৃতৰ চতুৰ্থ বিধ প্ৰত্যয় অসমীয়াত অঅএ = অঅই (§§ ৯৯।১১৫) = আই বা অই বা ঐ হয় ; যেনে, গৰৈ = প্ৰা. গড়অএ = স. গড়ককঃ ; খাৰৈ = প্ৰা. খাঅঅএ = খাতককঃ। প্ৰাকৃতৰ প্ৰথম বিধ প্ৰত্যয়ত স্বাধিক অণ্ প্ৰত্যয় (§ ৪৩৪) যোগ কৰিলে এণ (= এঁ), ইএণ (= ইএঁ), উএণ (= উএঁ) হয় বা 'এ'ৰ ঠাইত আ হলে (§ ১১৬) আঁ, ইয়াঁ, উৰাঁ হয় ; যেনে, পোৰাঁ, ভাইয়াঁ, বোৰাঁ। স্বাধিক জ্বলিঙ্গৰ ইকা, উকা প্ৰত্যয় ইআ, উআ = ঙ্গ, উ (§ ১১৭) বা ইয়া, উৰা (§ ৬৫) হয়। আৰু ওপৰত লিখা পুল্লিঙ্গৰ প্ৰত্যয়বিলাক আকী, ঙ্গকী, উকী আৰু অকা, কা উকা হয়।

দ্বিতীয় বিধ

৪৩২।	সা. লি.	পুল্লিজ	জীলিজ
১।	আহ্ (হ্)	আহা (হা)	আহী, আহি (হী)

এই প্রত্যয় কদাচিৎ হে ব্যবহৃত হয়। অসমীয়াত জীলিজৰ প্রত্যয় কেতিয়াবা পুল্লিজতো ব্যবহৃত হয়। যেনে, হামাহি, হামি (yawning), স. হৰ্মন্; গৰা, গাৰা, গাৰ্হা (a pit), প্রা. গড্ডো, গড্ডা (হেমচ. ২।৩৫), স. গৰ্ত্তঃ, গৰ্ত্তকঃ; ফোৰ্হা, ফোৰা (a boil), প্রা. ফোড়ও, স. ফোটকঃ; ফিতাহি (ostentation), স. ফীতকঃ (lit. swollen); ভেকাহি (loud threat) probably from স. বুক্‌নম্, বুক্‌নকম্ (barking, yelping); কপহ (having beauty), জী কপহী, স. কপকম্; ছলাহী (deceitful, cheating), স. ছলকম্; কেবাহি (oblique), স. কেববকম্ (squint-eye); ইত্যাদি।

৪৩৩। মূল (Derivation)

প্রথম বিধৰ দৰে এই প্রত্যয়ৰো মূল সংস্কৃত স্বার্থিক প্রত্যয় 'ক'। প্রাকৃতত 'ক'ৰ ঠাইত 'অ' হয় আৰু কেতিয়াবা 'অ' বা 'য়'ৰ ঠাইত 'হ' হয়^১। যেনে, স. ছায়া (shade, shadow), প্রা. ছাহা, ছায়া, ছাহী, অস. ছাঁ, ছায়া, ছাহ, ছয়া। প্রাকৃতত কেতিয়াবা 'ক'ৰ ঠাইত 'হ' হয়^২; যেনে স. ফটিকঃ (crystal), প্রা. ফলিহো, অস. ফটিয়া (cf. ফট-ফটিয়া crystal-like); স. নিকবঃ (a touch-stone), প্রা. গিহসং; স. চিকুৰঃ (hair of the head), প্রা. চিছৰো; স. শীকবম্ (the Sarala tree), প্রা. সীহবং (কাত্যায়ন. ২।৬)। এইদৰে স্বার্থিক 'ক'ৰ ঠাইত অসমীয়া 'হ' হৈছে। ডবল 'ক' যোগ হলে প্রাকৃতত অঅএ, অকএ আৰু অসমীয়াত অহ্, আহ্ বা আহা হয়।

১। "ছায়ায়াং হঃ". ববক. ২।১৮

২। "ফটিক-নিকব-চিকুৰেষু কন্ত হঃ", ববক. ২।৪

তৃতীয় বিষ

৪৩৪। সা. লি.	পুল্লিজ	স্ত্রীলিঙ্গ
১। অব, অবি	অবা, অব	অবী, অবি, অবা
২। অল, অলি	অলা, অল	অলী, অলি
৩। ইল, ইল, এল, ইব, ইব, এব	ইলা, ইলা, এলা, ইবা, ইবা, এবা	ইলি, ইলী, ইলী, এলী, ইবী, ইবী, এবী
৪। উল, উল, ওল, উব, উব, ওব	উলা, উলা, ওলা, উবা, উবা, ওবা	উলী, উলী, ওলী, উবী, উবী, ওবী
৫। অন (ন)	অনা (না)	অনী (নী)

প্ৰথম থৰা : এই প্ৰত্যয় সংজ্ঞা শব্দ বা বিশেষণৰ পাচত যোগ হয়। যেনে, মতৰা (pronunciation, mixed speech; cf. বাৰ-মতৰা mixed speech) from মাত (sound speech), স. মন্ত্ৰ (speech), cf. প্ৰা. মন্ত্ৰিদো=স. মন্ত্ৰিতঃ (said, spoken, হেমচ. ৪।২৬০); চকৰ (a round spot on the body) from চক্ (a round thing like a wheel; cf. গাৰুৰ-চক—round end of a pillow; চক-টাৰি—round mat), প্ৰা. চক্ৰম্, স. চক্ৰম্ (the wheel of a carriage, a circle, a ring); চকৰি (a small wheel), cf. বৈ, চক্ৰী (wheel, স্ত্রীলিঙ্গ, Macd. V. G. §100); চকৰা (a male silk-moth পু.), চকৰী (a female silk-moth, স্ত্রী.); বনৰী (an unchaste woman) from স. বনম্ (a forest); দমৰা, দামৰা (a bull-calf) from প্ৰা. দম্মো, স. দম্যঃ (a young bullock); দামৰি (-ৰী), দামুৰি (-ৰী) (a calf; lit. a cow-calf, স্ত্রী.); জটৰা (a male deer with branching horns) from জট (tangle), স. জটা (a branch); কালৰী (a deaf woman, স্ত্রী.) from কলা (deaf), স. কল্ল (deaf); লাহৰি, লাহৰী (graceful or lovely woman, স্ত্রী.) from লাহ, স. লাসঃ (decoration of the body); নাৱৰা, নাওৰা (a boat-shaped trough placed between two eaves to carry off rain-water)

from নাব (a boat); জীয়াবী (daughter) from জায়া (woman, daughter, virgin), প্রা. জীয়া, স. ধীদা (daughter, virgin) বা বলা (girl, daughter) or. স. জ্যা (a woman); স. দুহিতৃ ইয়াব মূল নহয়,—স. দুহিতৃ বা দুহিতা-ৰ পৰা দুইআ (= দুৱতী বা দুৱনী) হে হব।

দ্বিতীয় থৰা : এই প্রত্যয়ো সংজ্ঞা শব্দ বা বিশেষণৰ পাচত যোগ হয়। যেনে, আগল (a top, fore-part. সা. লি.), আগলা (পু.), আগলি, আগলী (স্ত্রী.) from আগ (top), অপভ্র. অগগলউ (হেমচ. ৪১৩৪১), স. অগ্রম্; পীতল (yellow, সা. লি.), পীতলা (পু.), পীতলী (স্ত্রী.) from পীত, প্রা. পীৱলম্ (হেমচ. ২১১৭৩), স. পীতক (yellow); পাতল (light, সা. লি.) পাতলা (পু.), পাতলী (স্ত্রী.), from পাত (leaf), প্রা. পত্তলম্ (হেমচ. ২১১৭৩), স. পত্রম্; অন্ধলা (blind পু.), অন্ধলী (স্ত্রী.), প্রা. অন্ধলো (হেমচ. ২১১৭৩), স. অন্ধক, অস. অন্ধ, অন্ধক; মুকাল (free, unrestrained, open, সা. লি.), মুকলি (স্ত্রী.), অপভ্র. মোকলড় (হেমচ. ৪১৩৬৬), গুজ, মোকড় (free, unrestrained), সিদ্ধি মোকল (free, loose), স. মুক্তক; আধলি (half-rupee) from আধা, স. অৰ্ধক (half); ছাৱাল, ছাৱালি (পু. অ. child), ছোৱালী (a girl, স্ত্রী.) from ছাৱা, প্রা. শাৱও, শাৱএ, স. শাৱকঃ (young of any animal); পথালি (breadth; সা. লি.), প্রা. পট্টো (?), স. প্রস্থঃ; দীঘল (long), দীঘলা (পু.), দীঘলী (স্ত্রী.) from দীঘ (length), প্রা. দিগ্ঘো, স. দীৰ্ঘ (হেম. ২১৯১); জেঠাল (husband's elder brother) from জেঠা, প্রা.—জেট্টো, স. জ্যেষ্ঠঃ (elder brother); গৰাল (stockade) from গড়, স. গড়ঃ (enclosure, fort); পুতলা (a doll; lit. a little son, পু.), পুতলী (স্ত্রী.) from পুত, প্রা. পুত্তও, স. পুত্রকঃ (little son); ধূঁৱলি (smoky, misty) from ধোঁৱা. প্রা. ধুৱও, স. ধুমকঃ (smoke); কুঁৱলী. কুঁৱলী (foggy, misty), from কুঁৱা, স. কুহা, কুহেড়ী, কুহেলিকা (mist, fog); পাচলি (vegetables) from স. পচঃ (cooking) বা স. পচেলিম (cooking, things cooked); পচলা (a bamboo sprout dressed for cooking) from স. পাচলঃ; (a thing dressed without the aid of fire); ছাগল (a he-goat,

পু.) ছাগলী (a she-goat, স্ত্ৰী.) from ছাগ, স. ছাগঃ ; ছাগলঃ ; (a goat) ; cf. “ছাগ শিম বকৰণ । তিনি পাঁচ পোন্ধৰ কীল অকাৰণ ॥” (The goat, the silk-cotton tree and the crane : three times five or fifteen blows with the elbow are without cause) ; গুফলি (horse’s mane) from গৌফ, স. গুশ্ফঃ (mustache) ; আচুৰলী (adorned with coloured yarn) from আচু (coloured thread) ; ইত্যাদি ।

তৃতীয় থৰা : এই প্ৰত্যয়ো সংজ্ঞা আৰু বিশেষণৰ পাচত যোগ হয় । যেনে পহিল (first, সা. লি.), পহিলা (পু.), মা. প্ৰা. পঢ়মিল্লে, প্ৰা. পঢ়মঙ, স. প্ৰথমকঃ, কীৰিলি (loud laughter, mirth) from ক্ৰীড়া, খেলা, প্ৰা. কীলা (হেঁমচ. ১।২০২), স. ক্ৰীড়া (sport) ; কামিলা (useful) from কাম, প্ৰা. কাম্মো, স. কৰ্মন্ (work) ; পখিলা (a winged insect, butter-fly) from পখা, পাখা, প্ৰা. পক্খো, স. পক্ষঃ (wing, feather), cf. “সপ্ত শূণ্ণ পাখা পাখা । বাণ চন্দ্ৰ কৰিবা লেখা ॥” ; মাহিলি (monthly), প্ৰা. মাসিঙ, স. মাসিক, অ. মাহী ; পেটেৰা পেটাৰি (ণী), পেটেৰি (ণী) (a cane-basket, a box) from স. পেটাকঃ ; ভেবেলা (a dull or stupid person পু.), ভেবেলী (স্ত্ৰী.) from ভেবা (a fool, block-head), স. বৰ্বৰঃ (a fool, block-head) or ভস্মঃ (lit. smoke) ; বেঙ্গেৰা, বেঙ্গা (an idiot, a dumb পু.), বেঙ্গেৰী, বেঙ্গুৰী, বেঙ্গী (স্ত্ৰী.) from পালি বঙ্গো, স. ব্যঙ্গঃ (lit. wanting a limb, deformed) ; বেছেৰা (poor creature, a term of pity. পু.), বেছেৰী (স্ত্ৰী.) from বাছা (child), প্ৰা. বচ্ছো, স. বৎসঃ (a boy, son, child) ; জেঠেৰি (wife’s elder brother) from জেঠা (?), প্ৰা. জেঠ্ঠঙ, স. জ্যেষ্ঠকঃ (elder brother) ; ইত্যাদি ।

সকলো লিঙ্গতে দ্বিতীয় পুৰুষৰ সম্বন্ধবাচক শব্দৰ পাচত তুচ্ছাৰ্থে ‘ৰ’ বা ‘এৰ’ আৰু মান্ত্যার্থে ‘ৰা’ বা ‘এৰা’ হয় । যেনে, বৌ (elder brother’s wife), তোৰ বৌৰেৰ (thy elder brother’s wife), তোমাৰ বৌৰেৰা (your elder brother’s wife) । সেইদৰে ভাই (brother), ভায়েৰ, ভায়েৰা ; মা (mother), মাৰ, মাৰা বা মায়েৰা ; সখি (friend) সখিয়েৰ, সখিয়েৰা ; ইত্যাদি ।

চতুর্থ থৰা : এই প্ৰত্যয়ো সংজ্ঞা বা বিশেষণৰ পাচত যোগ হয়। যেনে, বিজুলী (lightning). প্ৰা. বিজ্জুলা (হেমচ. ১।১৭৩), স. বিজ্জাৎ; বগুলা (Indian crane পু.), বগুলী, বগলী (স্ত্ৰী.), from বক, স. বকঃ; সূতুলী (string, thread) from সূতা, প্ৰা. সূত্তম্, স. সূত্ৰম্; ভেকোলা (a frog. পু.) ভেকুলী (স্ত্ৰী.) from স. ভেকঃ; বপুৰা (poor creature, a term of pity পু.), বপুৰী (স্ত্ৰী.) from বাপ বা বাপা, গুজ. বাপডু (poor), অপভ্ৰ. বপ্পুড়া (হেমচ. ৪।৩৮৭), প্ৰা. বপ্পো, স. বপ্ৰঃ (father); জুপুৰা (low or bushy as a thicket or tree), জুপুৰী (a small hut স্ত্ৰী.), গুজ. বুশডী, সিদ্ধী. বুপিডী (=hut), from জোপ বা ছোপ (a bush, thicket), অপভ্ৰ. বুম্পুড়া (a hut), স. ছুপঃ (a shrub, bush : হেমচ. ৪।৪১৬); কাউৰ (a crow পু.), কাউৰী (স্ত্ৰী.) from কাৰা, কোৰা (crow), প্ৰা. কাৰো, স. কাকঃ; হাতোৰা (the fore-claw or paw) from হাত, প্ৰা. হত্থুলা (হেমচ. ২।১৬৪), স. হস্তকঃ (hand); হাতুৰী (a hammer) from হাত, অপভ্ৰ. হত্থড়ু (হেমচ. ৪।৪৪৫), স. হস্তকঃ (hand); ফোঁহোৰা (a boil) from ফোঁহা, স. ফোটকঃ (a pimple); বাছুৰ (a calf) from বাছা (a child), প্ৰা. বচ্ছও, স. বৎসকঃ (a child) বা বৈদিক—বাত্ৰা (a calf, ঋক্ ১।৩২।২); থুপুৰী, থুবুৰী (collected, সা. লি.) from থুপ (a heap, or pile), প্ৰা. থুরো, স. স্তৃপঃ (a heap or pile); ছেউৰী (a cow-calf স্ত্ৰী.) from ছাৰ, ছাৰা (the young of any animal), প্ৰা. ছাৰো, ছাৰও, স. শাৰঃ, শাৰকঃ; থোৰা, থৰা (a little or few, a class), থুৰী (স্ত্ৰী.) from থোৰ (little), প্ৰা. থোঅং, স. স্তোকম্; মোতৰি (a baggage, a load) from মোত (a bundle), বৈদিক মূত (a woven basket, শতপ. ব্ৰা. ২।৬।২।১৭); ইত্যাদি।

পঞ্চম থৰা : এই প্ৰত্যয় সাধাৰণতঃ সৰ্বনামত যোগ হয়। যেনে, এনি, তেনি, কেনি, যেনি, অৰ্থাৎ এ, তে, কে আৰু যেত যোগ (§৩৩৯ঘ)। সেইদৰে এনে, তেনে, কেনে, যেনে (§৩৩৯ঘ)। এইসানি, তাহানি, কাহানি, বৈসানি (যেহ্নি), অপভ্ৰ. প্ৰা. অইসো, তইসো, কইসো, জইসো, স. ঈদৃশঃ, তাদৃশঃ, কীদৃশঃ, যাদৃশঃ (§৩৩৯ঘ)। অথনি, প্ৰা. এস্তাহে, স. ইদানীম্ (§ ৩৩৯ঞ)। এমন, তেমন, অপভ্ৰ. এম, তেম, স. এবম্, তথা

(§৩৩২ট)। এহুবা, তেহুবা, অপভ্ৰ. এবড়ু, তেবড়ু, স. ঈদৃশঃ, তাদৃশঃ (§৩৩৬খ)। অতনা, ততনা (§৩৩৬ক), ইত্যাদি।

সংজ্ঞা-শব্দতো এই প্ৰত্যয় হয়। যেনে, গোনা (a he-buffalo, an ox পু.) from স. গো (a bull, an ox পু., a cow স্ত্ৰী), প্ৰা. গোণো (হে ২।১৭৪); ছানা (a young of an animal) from স. ছা (an infant, a child) বা স. শাৰঃ, প্ৰা. শাৰো; পোনা (a fry) from পো, স. পুতৰঃ, প্ৰা. পোৰ (son); ইত্যাদি।

৪৩৫। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়বাৰ্ণিৰ মূল সংস্কৃত 'ট', 'ব' আৰু 'ল'। স্বাথে সংস্কৃতত কেতিয়াবা 'ট' প্ৰত্যয় হয়। যেনে, কৰ্কঃ (a crab) বা কৰ্কটঃ (a crab); মৰ্কঃ (an ape) বা মৰ্কটঃ (an ape)। অপভ্ৰংশ প্ৰাকৃতত 'ট'ৰ ঠাইত অ, অড় আৰু উল্ল প্ৰত্যয় হয়^১। যেনে, অপভ্ৰ. মৰ্কডু=স. মৰ্কটঃ (হেমচ. ৪।৪২৩); অপভ্ৰ. বে দোসড়া=স. দ্বৌ দৌৰৌ (twofold fault); অপভ্ৰ. এক কড়ুল্লী=স. একা কুটী (one crore)। প্ৰাকৃততো অড় হয়; যেনে, প্ৰা. কম্বকোড়ো=স. কৰ্কটঃ (a crab)। এই প্ৰত্যয়ৰ পাচত স্বাধিক 'ক' যোগ হলে অপভ্ৰংশত অড়অ, উল্লঅ আৰু উল্লড় (=উল্ল+অড়) হয়^২। যেনে, অপভ্ৰ.—হিঅড়উম্=স. হৃদয়ম্ (heart); চুড়ুল্লউ=স. চুড়কঃ (a well); অপভ্ৰ. বাহুবল্লুড়ো=স. বাহুবলম্ (strength of hand)। সংস্কৃতত ন্যূনত্বত 'ব' প্ৰত্যয় হয়; যেনে, কুটীৰঃ (a cottage, hut) from কুটি, কুটী (a cottage); শমীৰঃ (a small variety of shami tree) from শমী (a kind of tree); শুণ্ডাবঃ (an elephant's trunk) from শুণ্ডা (an elephant's trunk)। সেইদৰে অল্পাৰ্থে সংস্কৃতত 'ল' প্ৰত্যয় হয়; যেনে, বহুল (abundant) from বহু (many); শীতল (cold) from শীত (cold); শ্যামল (green) from শ্যাম (green); ইত্যাদি। প্ৰাকৃতত এই দুই প্ৰত্যয়ৰ পৰা ইল্ল, উল্ল (হেমচ. ২।১৬৪), ল্ল বা অল্ল (হেমচ. ২।১৬৫), আলীঅ (হেমচ. ২।১৭০), ব (হেমচ. ২।১৭১)

১। "অড়ড়ুল্লা: স্বাধিককলুক চ", হেমচ. ৪।৪২২

২। "যোগজাশ্চিবাম", হেমচ. ৪।৪২০। (অপভ্ৰংশে অড়ড়ুল্লানাম যোগভেদেভ্যো যে জায়ন্তে ডড়অ ইত্যাদয়ঃ প্ৰত্যয়াস্তেহপি প্ৰায়ো ভৱন্তি।)

আৰু ল (হেমচ. ২।১৭৩) হৈছে। যেনে, স. পুৰম্ (town), প্রা. পুৰিলা ; স. হস্তকঃ (hand) প্রা. হত্থুলা, অ. হাতোৰা (forepaw) ; স. এক (one) প্রা. একল্লা, অ. একল, অকল (single) ; স. মিশ্রম্ (mixed) = প্রা. মীসালিঅম্, মীসম্, অ. মিহলি ; স. দীৰ্ঘম্ (long) প্রা. দীঘ্ঘম্, দীহবম্, দীহম্, অ. দীঘল ; স. পত্রম্ (leaf) = প্রা. পত্তলম্, অ. পাতল (light) ; স. অন্ধ (blind) = প্রা. অম্ধলো, অ. অন্ধলা ; ইত্যাদি।

(১) ওপৰত লিখা অড় প্রত্যয় অপভ্র. প্রাকৃতত পুল্লিঙ্গে অড়ে আৰু জ্বীলিঙ্গত অড়ী হয় (হেমচ. ৪।৪৩১)। যেনে, গোৰড়ী (a woman of fair complexion) from গোৰী, স. গোৰী (হেমচ. ৪।৪৩১)। তাৰ লগত স্বাৰ্থিক প্রত্যয় ক (=অ) যোগ কৰিলে পুল্লিঙ্গত অড়এ আৰু জ্বীলিঙ্গত অড়িতা হয়। তাৰ পৰা অসমীয়া প্রত্যয় অৰ (সা. লি.), অৰা (পু.) আৰু অৰী, অৰি (জ্বী.) হয় ; যেনে, বতৰা, বাঁতৰা (news, tidings), বাতৰি, বাতৰী (জ্বী. from বাত (? word, welfare), স. বার্তম্, প্রা. বত্তা, মা. প্রা. বত্তাড়এ (পু.). বত্তাড়িআ (হেমচ. ২।৩০), স. বার্তা (news) ; বাহৰ (camp, encampment) from বাহ, বাহা (house, temporary dwelling), প্রা. বাসো, অপভ্র. বাস্থ (হেমচ. ৪।৪৩০), মা. প্রা. বাসড়এ, স. বাসঃ [an abode ; cf. স. বসতি = প্রা. বসই dwelling. (হেমচ. ১।২১৪)] ; লাহৰ (handsome পু.), লাহৰি, লাহৰী (lovely জ্বী.) from লাহ, প্রা. লাসও (হেমচ. ২।৯২), স. লাসকঃ (dancing, sporting, a dancer), লাসঃ (dancing as practised by woman) ; ইত্যাদি।

(২) প্রাকৃত অল্প প্রত্যয়ত স্বাৰ্থিক অ (=ক) যোগ কৰিলে মাগধী প্রাকৃতত অল্পএ (পু.) আৰু অল্পিআ (জ্বী.) হয় (হে. ২।১৬৫)। তাৰ 'ল' লোপ হলে অসমীয়াত অলা (পু.) আৰু অলী, অলি (জ্বী.) হয়। এই কথা পাহৰিব নালাগে যে প্রাকৃতৰ 'ব'ৰ ঠাইত মাগধী প্রাকৃতত 'ল' হয় (হেমচ. ৪।২৮৮)। এতেকে সেই নিয়মে অসমীয়া অৰ্, অৰা আৰু অৰী-ৰ ঠাইত অল্, অলা আৰু অলী হোৱাটো স্বাভাৱিক। কিন্তু এই প্রত্যয় বাস্তৱিকে প্রাকৃত 'অল্প'ৰ পৰাহে নামিছে ; যেনে, আজলা, অজলা (ignorant, simple, foolish), আজলী (জ্বী.) from প্রা. অজ্জো. স. অজ্জঃ (ignorant, হেমচ. ২।৮৪) ; বঙা (red, crimson) from প্রা. বগ্গও (হেমচ. ২।১০, ৮৯),

স. ৰক্তক (red, crimson, blood-red), জ্বী. ৰাঙ্গলী (crimson, blood-red); ইত্যাদি।

(৩) প্ৰাকৃত ইল্ল বা ইল্, মাগধী প্ৰাকৃতত ইল্লে (পু.) বা ইলে (পু.) আৰু ইল্লী বা ইলী (জ্বী.) হয় (cf. হেমচ. ৪৪৩১) আৰু তাত স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় 'অ' যোগ কৰিলে ইল্লিআ বা ইলিআ (জ্বী.) আৰু ইল্লএ বা ইলএ (পু.) হয়। তাৰ পৰা অসমীয়া ইল্ (সা. লি.), ইলা, ঈলা (পু.) আৰু ইলী (জ্বী.) হয়। অসমীয়া আৰু প্ৰাকৃতত 'ল'ৰ ঠাইত 'ৰ' হয় (§§১০৩।১৫৫)। এই নিয়মে অসমীয়া ইৰ, ইৰা, ঈৰা, ইৰী, ঈৰী হৈছে। আকৌ প্ৰাকৃত আৰু অসমীয়াত ই, ঈ-ৰ ঠাইত এ হয় (§১২৮)। এই নিয়মে অসমীয়া এৰা, এৰী আৰু এলা, এলী ওলাইছে। যেনে, পাতিল (an earthen pot, সা. লি. ?), পাইলা (from পাতিলা ? পু.), প্ৰা. পাস্তম্ (হেমচ. ২।১৭৩), স. পাত্ৰম্ (a vessel, pot); গঁড়িলা, গঁৰিলা (a support for a read-wall) from গড় (a support), স. গণ্ডকঃ (an obstacle, a joint) or গণ্ডু (a pillow); লিগিৰা (an attendant, page, পু.), লিকিৰা (a boy), জ্বী.—লিগিৰী, লিকিৰী from প্ৰা. লগ্গণ্ড, স. লগ্নকঃ (bondsmen); ইত্যাদি।

(৪) সেইদৰে প্ৰাকৃত উল্ল বা উল প্ৰত্যয়ৰ পৰা অসমীয়া উল (সা. লি.) উলা, উলা (পু.) আৰু উলী, উলী (জ্বী.) হৈছে। অসমীয়াত 'ল'ৰ ঠাইত ৰ হয় (§§১০৩।১৫৫) বুলি ওপৰত কোৱা হৈছে। 'আৰু উ, উ-ৰ ঠাইত 'ও' হয় বুলিও দেখুৱা হৈছে (§১৩২)। এই নিয়মে প্ৰাকৃত উল্ল বা উল প্ৰত্যয় আৰু অসমীয়া উল, উলা আৰু উলী প্ৰত্যয় ওৰ, ওৰা, ওৰী আৰু উৰ, উৰা, উৰী হৈছে। যেনে, মাজল (person or thing in the middle, সা. লি.) মাজিলা বা মজলীয়া (middle পু.), মাজুলী বা মৈজেলী (an island in a river, জ্বী.) from মাজু (middle), প্ৰা. মজ্জ্বিলও (হেমচ. ১।৪৮), মা. প্ৰা. মজ্জ্বল্লএ (পু.), মজ্জ্বল্লিআ (জ্বী.), স. মধ্যমকঃ (middle); মাউৰা (motherless or fatherless পু.), জ্বী. মাউৰী from প্ৰা. অমাউও (হেমচ. ১।১৩১, মাউআ=মাতৃকা), স. অমাতৃকঃ; খুতুৰা (a small piece) from খুতা (a small bit), প্ৰা. খুড্ডও, মা. প্ৰা. খুড্ডল্লএ (পু.), খুড্ডল্লিআ (জ্বী.), স. ক্ষুদ্ৰকঃ (small); টুকুৰা (a small piece) from টুক (?), প্ৰা. থোকম্

(হেমচ. ২।১২৫), মা. প্রা. থোকড়এ, হিন্দী টোকৰা, টোকড়া, স. স্তোকঃ (a little) ।

(৫) ওপৰত কোৱা হৈছে যে অপভ্রংশ এস্তিলো, তেস্তিলো আদি শব্দৰ 'ল'ৰ ঠাইত ন হোৱাত (§ ১০১।১৫৬) অসমীয়া অতনা, ততনা আদি শব্দ সিদ্ধ হৈছে (§ ৩৩৬ক) । ওপৰৰ দ্বিতীয় থৰা প্ৰত্যয় অল, অলা, অলৌ-ৰ 'ল'ৰ ঠাইত সেইদৰে ন হলে অন, অনা, অনী প্ৰত্যয় বা সংস্কৃত আৰু প্ৰাকৃত ল-প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত ন হলে ন, না, নী প্ৰত্যয় অসমীয়াত পোৱা যায় । প্ৰাকৃততো এইদৰে 'ল'ৰ ঠাইত ৭ হোৱা দেখা যায় । যেনে, প্ৰাকৃত অপ্লন্ম (of self, হেমচ. ২।১৬৩) অপ্লণয়ম্ (হে. ২।১৫৩), অপ্লগ্নু (হে. ২।৮৩), অপ্লগ্নিআ (হেমচ. ৩।১৪, ৫৭), অপভ্ৰ. অপ্লগ্নু (হে. ৪।৩৩৭), স. আত্মীয়ম্, অসমীয়া আপুন ।

৪৩৬। স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয়ৰ অৰ্থ (Significance of the redundant suffixes)

স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় যোগ হলে শব্দৰ অৰ্থৰ পৰিৱৰ্তন নঘটে ; কেৱল কেতিয়াবা কেতিয়াবা শব্দাৰ্থ সংকীৰ্ণ হয় আৰু কেতিয়াবা সিবিলাকে কোনো জাতিৰ বা শ্ৰেণীৰ কোনো বস্তু বা গুণক বুজায় । যেনে, চকৰা, চকৰী বুলিলে ঘূৰণীয়া দাগ থকা সকলো জন্তুক বা বস্তুক বুজাই কেৱল এবিধ পতঙ্গক অৰ্থাৎ পখিলাক বুজায় । জেঠাল বুলিলে সকলো জ্যেষ্ঠক বুজাই কেবল স্বামীৰ জ্যেষ্ঠক বুজায় । ছেউৰী বুলিলে সকলো জন্তুৰ মাইকী পোৱালীক বুজাই কেৱল গৰু বা ম'হৰ তেনে পোৱালীক বুজায় । এই স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয়সৰে কেতিয়াবা ন্যূনাৰ্থ (diminutive) প্ৰকাশ কৰে ; যেনে, পোনা বুলিলে সকলো জীৱৰ, বিশেষকৈ মাছৰ ছানাক বুজায় । দামুৰী বুলিলে গৰুৰ সৰু পোৱালীক বুজায় । কেতিয়াবা সাদৃশ্য বুজাবলৈ স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ হয় । তেতিয়া ইহঁত সাধাৰণ তদ্ধিত প্ৰত্যয় । যেনে, পাতল (light) from পাত (leaf : weightless thing) ; পুতলা, পুতলী (doll) from পুত (son) ; ইত্যাদি । এই কথাও মনত ৰাখিব লাগে যে স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় যোগত অৰ্থতকৈ লিঙ্গৰ বেচি বিপৰ্যয় ঘটে ; যেনে, পুতলা (a doll), পুতলী, পুতুলী (a small idol স্ত্ৰী.) from পুত (পু.) । এনে শব্দত পুল্লিঙ্গই বৃহৎ আৰু স্ত্ৰীলিঙ্গই ক্ষুদ্ৰ অৰ্থ প্ৰকাশ

কৰে। ওপৰত দিয়া বহুত পুল্লিঙ্গ আৰু স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দ বৰ্তমানত সাধাৰণ লিঙ্গ স্বৰূপে ব্যৱহৃত হয়।

(খ) সাধাৰণ তদ্ধিত

(Common secondary derivative suffixes)

৪৩৭। তলত দিয়া দৰে অসমীয়া তদ্ধিত প্ৰত্যয় বিলাকৰ শ্ৰেণীবিভাগ কৰিব পাৰি।

প্ৰথম বিধ

সা. লি	পুল্লিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ
১। ঙ্গ	ঙ্গ	ঙ্গিনী, ইনি

জাতি বুজালে বা কোনো কাম কৰা বা জীৱিকা নিৰ্বাহ কৰা বুজালে এই প্ৰত্যয় হয়। যেনে, ভাৰী (load-carrier) from ভাৰ (load), স. ভাৰঃ (load); দুৱাৰী, দুৱৰী (door-keeper) from দ্বাৰ, দুৱাৰ (door), স. দ্বাৰম্; সুখী (happy) from সুখ (happiness), স. সুখম্; দুখী (unhappy, poor) from দুখ (misery poverty), স. দুঃখম্; কাকতী (a writer, scribe) from কাকত (paper), ইচলা. কাগজ; ভাগৱতী, ভাগতী (a reader of Bhagavata) from, ভাগৱত (a Purana); কটকী (ambassador) from কটক (a royal capital), স. কটকঃ; দেউৰী, দেৱৰী (an attendant in a temple; distributor of offerings) from দেৱৰ, দেওৰ (a temple), স. দেৱগৃহম্; ইত্যাদি।

৪৩৮। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত তদ্ধিত প্ৰত্যয় 'ইন্'। প্ৰাকৃতত 'ইন্'ৰ ঠাইত 'ই' হয়। যেনে, হাতী (elephant), স্ত্ৰী. হাতিনী, প্ৰা. হথি, স. হস্তিন্, হস্তী; তামূলী (one who prepares the Tambula, an attendant of the king's palace who holds the betel-tray to the king), স্ত্ৰী. তামূলিনী, প্ৰা. তাম্বুলী, স. তাম্বুলিন্। সেইদৰে, বৰ্মী (shield-bearer) from স. বৰ্মিন্; ভাৰী (load-carrier) from স. ভাৰিন্; দুৱাৰী, দুৱাৰী (door keeper) from স. দ্বাৰিন্, ইত্যাদি।

দ্বিতীয় বিধ

৪৩৯। সা. লি.

পুলিঙ্গ

ত্ৰীলিঙ্গ

১। আ

আ

ই, ও, নী

তাত হোৱা বা তাৰ সম্বন্ধ বুজাবলৈ এই প্ৰত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ হয়। যেনে, বৃনা (born in, or coming from, the forest) from বন, স. বনম্ (forest); দিনা (born during the day time, পু.) দিনো (ত্ৰী.) from দিন, স. দিনম্ (day); জঙ্গলা (jungly, পু.), জঙ্গলী (ত্ৰী.) from জঙ্গল, স. জঙ্গলম্ (jungle); মৈহা, মৈষা, ভৈচা (relating to, or coming from buffalo) যেনে, মৈহা-জোক (a kind of water leech); মৈষা বা ভৈচা দুধ (buffalo-milk) from মৈহ, ম'হ, ভৈচ, স. মহিষঃ (buffalo); গঁৰা (pot-bellied) from গঁৰ, স. গোণ্ডঃ (fleshy navel); শিলা (rocky stony) from শিল, স. শিলা (stone or rock); জঁপৰা, জাপৰা (bushy), জাপৰী (ত্ৰী.), from জাবৰ (untrimmed hair, rubbish), স. যাবসঃ (a heap of grass); আহিনা (one born in Āsvin) from আহিন (the month of Āsvin), স. আশ্বিনঃ; শাওনা (one born in Śravana), শাওনী (ত্ৰী.) from শাওন, (the month Śravana); চৈতা (one born in Çaitra), চৈতী (ত্ৰী.) from চ'ত, চৈত, স. চৈত্ৰঃ (the month of Çaitra); ইত্যাদি।

৪৪০। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত তদ্ধিত প্ৰত্যয় 'ক' (কণ্) আৰু ই সাধাৰণতঃ . অকাৰান্ত বা আকাৰান্ত শব্দৰ পাচত যোগ হয়। প্ৰাকৃতত 'ক'ৰ ঠাইত 'অ' (=ও, এ) হয় (হেমচ. ১।৬৭, ৮২)। তাত হোৱা অৰ্থত সংস্কৃতত অণ্, শৃণ্ (য), কণ্ আদি প্ৰত্যয় হয়। অসমীয়া 'আ' প্ৰত্যয়ো এই অৰ্থত হয়। যেনে, কণ্ প্ৰত্যয়—স. আৰণ্যকঃ (wild, born in a forest) from অৰণ্য (forest); ধনুকঃ (one earning livelihood with a bow) from ধনুস্ (a bow)। ইয়াত এই কথা মনত ৰাখিব লাগে যে প্ৰাকৃত আৰু অসমীয়াত আদি (পদ-মধ্যবৰ্তী) আকাৰৰ ঠাইত অকাৰ হয় (§১২৬)। আকৌ প্ৰাকৃতত ঐকাৰৰ ঠাইত অই, এ বা ই (বৰক. ১।৩৪-৩৯)

আৰু ঔকাৰৰ ঠাইত অউ, ও বা উ হয় (বৰক. ১৪২-৪৫)। সেইদৰে অসমীয়াত 'এ', 'ঐ'ৰ ঠাইত ঐ, ই, এ আৰু 'ও', 'ঔ'ৰ ঠাইত ঔ, উ, ও হয় (§§২৯।১৩৪)। যেনে, বুনা (wild, born in a jungle) from প্রা. বণও (?), স. বানক, অৰ্থাৎ অসমীয়া বুন+অ=বুনা (§১২৪); শিলা (rocky, stony)=শিল+অ, প্রা. সেলাও, সেলও, স. শৈলক (rocky); প্রা. সেলা, সেলো=স. শৈল (§২৯); পুহা (born in the month of Pausa), প্রা. পউসও, পুসও, পউস্‌সাও, পুস্‌সাও (?), স. পৌষক, পৌষ্যক (? from under the asterisk পুষ্ণা) from পুষ্ণা (a constellation); চৈতা (born in the month of Çaitra), প্রা. চইত্তও, স. চৈত্রক (§২৯) from চিত্ৰা (an asterism); জঙ্গল (wild, belonging to the forest), প্রা. জৰ্ম্‌গলও, স. জাঙ্গলক (belonging to jungle) from জঙ্গলম্ (a jungle)।

তৃতীয় বিধ

৪১৩। সা. লি.

পুল্লিঙ্গ

স্ত্রীলিঙ্গ

১। উ

উ

নী, আনী, উনী, ঙ্গ

২। উৱা

উৱা

আনী, উনী, উৱানী

৩। ও

ও

আনী, উনী, উ

৪। ওৱা

ওৱা

আনী, উনী উৱানী

৫। —

—

উ, ও

এই প্ৰত্যয়বিলাক সম্বন্ধবাচক সংজ্ঞা বা বিশেষণ সিদ্ধ কৰিবলৈ প্ৰাতি-পদিকৰ পাচত যোগ কৰা হয়। প্ৰথম, তৃতীয় আৰু পঞ্চম থৰা হ্ৰস্ব আৰু, সাধাৰণতঃ সম্বন্ধবাচক সংজ্ঞা উলিয়াবলৈ ব্যৱহৃত হয়। দ্বিতীয় আৰু চতুৰ্থ থৰা দীৰ্ঘ আৰু ইসৰে সম্বন্ধবাচক বা তাত হোৱা অৰ্থৰ বিশেষণ বা সংজ্ঞা গঠিত কৰে। প্ৰথম থৰা কেৱল স্ত্রীলিঙ্গত ব্যৱহৃত হয়।

প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় থৰা: আলছ (a sluggard), এলেছৱা, আলচীয়া (idle) from আলাহ, এলাহ (idleness); পৰ্বছ (a sojourner, traveller), প্ৰবছুৱা (one journeying abroad, absent from home) from প্ৰবাস, পৰ্বাহ (journey abroad); ভাজু (one having a bend),

জী. ভাজী ; ভজুৰা, ভাজুৰা (crooked or having bend) from ভাজ (a bend) ; ভাতু (eater of boiled rice), জী. ভাতুনী ; ভতুৰা, ভাতুৰা (fit only to eat boiled rice, worthless) from ভাত (boiled rice) ; ঠানু (a handsome person), ঠানুৰা (shapely, beautiful) from ঠান (shape), ঠগুৰা (lovely, shapely), জী. ঠগো from ঠগ (beauty), স. ঠকুৰঃ (idol) ; জেঠু (one born in the month of Jaistha), জেঠুৰা (pertaining to the month of Jaistha) from জেঠ (a month) ; কেলেকু (a distressed person), কেলেকুৰা (poor, distressed) from কেলেশ, ক্লেশ (misery) ; হাটুৰা (person visiting hat) from হাট (a market) ; গোবকুৰা (born in cowdung ; a beetle) from গোবৰ (cowdung) ; সটকুৰা (having a pin or key—said of bracket) from সটাব (a key) ; ভদীয়া, ভদক (born in Bhadra) from ভাদ (a month) ; মঙ্গলু, মঙ্গলা (born on a Tuesday), জী. মঙ্গলী from মঙ্গল (Tuesday) ; মাঘু (born in Magh), জী. মাঘী ; মঘুৰা, মাঘুৰা (born in Magh) from মাঘ (the month of Magh) ; ঘৰুৰা (pertaining to house, home-born) from ঘৰ (a house) ; আহক (born in Aṣar) from আহাৰ (the month of Aṣar) ; বুহু, বুদাক (born on a Wednesday) from বুধ (Wednesday) ; সমাজু, সমজুৰা (member of an assembly) from সমাজ (assembly, society) ; দাতুৰা, দতুৰা (one having prominent teeth) from দাঁত (a tooth) ; পেটুৰা (one having a big belly) from পেট (belly) ; খাকুৰা (seasoned with alkali) from খাৰ (alkali) ; কেচুৰা (infant) from কেচা (unripe, quite raw) ; ইত্যাদি ।

তৃতীয় আৰু চতুৰ্থ থৰা : কেহো (one having abundant or beautiful hair) from কেশ, কেহ (hair) ; দৰো (timid) from দৰ (fear) ; বলো (one having strength) from বল (strength) ; পদো (a good singer of Pada) from পদ (a kind of verse) ; মেঘো (cloudy, pertaining to cloud) from মেঘ (cloud) ; শেহো (last, one born last) from শেহ (end) ; দাশো (slave, relating

to slave) from দাশ (slave) ; জালো, জালোৱা (fisherman, fowler) from জাল (a net) ; হালোৱা (ploughman) from হাল (a plough) ; ইত্যাদি ।

পঞ্চম থবা : এই প্ৰত্যয় জ্ঞীলিঙ্গত চলে । যেনে, লাহো (a foppish woman) from লাহ (decoration of the body ; lit. dancing) ; বহো (a charming woman) from বহ, বস (taste, elegance, love, charm) ; পাহো (a woman having abundance of hair or cropped edged hair) from পাহ, পাশ (edge or abundance, cf. স. কেশপাশঃ) ; বগো, বগী (a fair woman ; a white cow) from বগা (white colour) ; থুহু (a woman having large breasts) from থন, প্ৰা. ঠণ (cf. থনকোৰ a disease of the breasts) স. স্তনঃ (female breasts) ; ৰূপো (a beautiful woman) from ৰূপ (beauty) ; থগো (a woman having handsome form) form থগ (shape, beauty, form) ; দিনো (a woman born in daytime) from দিন (day) ; ইত্যাদি ।

৪৪২। মূল (Derivation)

দেখা মাথোঁ এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত উক (উকঞ্) বুলি ভ্ৰম হয় । এনে ভাবিব পাৰি যে সংস্কৃতৰ কিছুমান কাল্পনিক আকৃতিবিশিষ্ট শব্দ (hypothetical form)—যেনে, আলসুক, প্ৰৱাসুক, ভক্তুক, ভঞ্জুক, আষাঢুক, ভদ্ৰুক, মঙ্গলুক, মাঘুক, কেশুক, দৰুক, বলুক, হালুক, মেঘুক, লাসুক, বসুক, পান্ডুক, স্তম্বুক আদিৰ পৰা এই শব্দবিলাক উক্ প্ৰত্যয় যোগত সিদ্ধ হৈছে । অৱশ্যে এইটো স্বীকাৰ্য যে কথ্য সংস্কৃতত এনে কাল্পনিক আকৃতি থকা অসম্ভৱ নহয় । কিন্তু ‘উক্’-প্ৰত্যয় কৃৎ আৰু ধাতুত হে যোগ হয় । এই প্ৰত্যয় আষাঢ়, ভাদ্ৰ, মাঘ, হাল আদি সংজ্ঞা শব্দৰ পাচত তদ্ধিত ৰূপে ব্যৱহৃত হোৱা সম্ভৱপৰ নহয় । আকৌ সংস্কৃতত জ্ঞীপ্ৰত্যয় ‘উ’ কেৱল ‘ম্বজ্ঞা’ (mother-in-law) শব্দত হে প্ৰয়োগ হয় আৰু সিও নিপাতনে সিদ্ধ হয় । সেইদেখি এইবিলাক প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত ‘উক’ বুলি ভাবিব নোৱাৰি । আমাৰ বোধে এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত তদ্ধিত প্ৰত্যয় ‘ইক’ । প্ৰাকৃতত ‘ইক’ৰ ঠাইত ‘ইঅ’ হয় (হেমচ. ১৬৭, ৭০, ১৬০) আৰু ‘ইকা’ৰ (জ্ঞীলিঙ্গ) ঠাইত ‘ইআ’ হয় (হেমচ.

১১৭০)। অসমীয়াত স্বৰবিকৃতিৰ নিয়মে 'ই' 'ঈ'ৰ ঠাইত 'উ', 'ঊ' বা 'ও' হয় (§১২৭)। সেই নিয়মে প্রাকৃত 'ইঅ'ৰ ঠাইত অসমীয়াত 'উঅ' আৰু প্রাকৃত 'ইআ'ৰ ঠাইত অসমীয়াত 'উআ' হয়। অসমীয়াত অ আৰু আ লোপ হলে 'উ' থাকে। আৰু স্বার্থিক প্রত্যয় ক (=অ) যোগ কৰিলে এই প্রত্যয় উঅঅ=উআ (=উৱা) হয়। আকৌ অসমীয়াত 'উ', 'ঊ'ৰ ঠাইত কেতিয়াবা 'ও' হয় (§১৩২)। সেই নিয়মে 'উ'ৰ ঠাইত 'ও' আৰু 'উৱা'ৰ ঠাইত 'ওৱা' হয়। যেনে, হলোৱা (ploughman), প্রা. হালিও (হেমচ. ১১৬৭), স. হালিকঃ; জালোৱা (fisherman, fowler), প্রা. জালিও, স. জালিকঃ; সমজুৱা, সমাজু (members of an assembly), প্রা. সমাজিঅ (?), স. সমাজিকঃ; সামাজিকঃ; আহৰু (born in Asadha), প্রা. আসাঢ়িঅ (?), স. আষাঢ়িকঃ; পৰ্বহু, প্ৰৱসুৱা (sojourner, traveller), প্রা. পাৱাসু, পৱাসু (হেমচ. ১১৪৪), স. প্ৰৱাসিন্; প্রা. পৱাসুও, স. প্ৰৱাসিকঃ; ইত্যাদি। সেইদৰে, বহো (a graceful or charming woman) স. বসিকা; লাহো (a foppish woman), প্রা. লাসিআ, স. লাসিকা, লাস্তা; পাহো (a woman having luxuriant hair), প্রা. পাসিআ, স. পাশিকা (cf. কেশপাশঃ); থুহু (a woman having large breasts), প্রা. থণিআ (হেমচ. ১১৮৪; ৪১৩৫০, ৩৬৭), স. স্তনিকা (?); ইত্যাদি।

চতুৰ্থ বিধ

৪৪৩। সা. লিঙ্গ

পুল্লিঙ্গ

স্ত্ৰীলিঙ্গ

১।

ঈ

ঈ

ঈণী, এণী, নী, অণী

২।

ইয়া, ঈয়া

ইয়া, ঈয়া

ইয়াণী, ঈয়াণী, উণী

সম্বন্ধ-বাচক বিশেষ্য বা বিশেষণ গঠিত কৰিবলৈ এই প্রত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ হয়। প্রথম থবা হ্ৰস্ব আৰু দ্বিতীয় থবা দীৰ্ঘ। দ্বিতীয় থবা প্রত্যয় যোগ হলে সাধাৰণতঃ শব্দৰ উপধা দীৰ্ঘ স্বৰ হ্ৰস্ব হয়।

প্রথম থবা : যেনে, কপটী (hypocrite) from কপট (hypocrisy); তেলী (oilman) from তেল (oil); কাঁহী (lit. made of bell metal; a plate (from কাঁহ) bell-metal; গছী (unthrashed as paddy) from গছ (tree); কাঠী (wooden) from কাঠ; কামৰূপী

(belonging to Kamrup) from কামৰূপ; দামোদৰী (religion preached by Dev Damodar ; or commentary of Damodar) from দামোদৰ; তেজী (powerful, forcible) from তেজ (power, blood); পিতলী (brazen) from পিতল (brass); হাতী-দাঁতী (made of elephant tusk) from হাতী-দাঁত; বাঁহী (lit. made of bamboo : flute) from বাঁহ (bamboo); ভাগী (lit. sharer ; kinsman) from ভাগ (a share); বঙ্গালী (belonging to, or coming from Bengal), from, বঙ্গাল; বিলাতী (pertaining to Europe); ইত্যাদি। জীলিঙ্গত—কামৰূপিণী, কামৰূপণী, কামৰূপেণী, : ভাগিয়ণী; ইত্যাদি।

দ্বিতীয় থৰা : নানা অৰ্থত এই প্ৰত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ হয়। যেনে, দিক অৰ্থত,—এচলীয়া (slanting), এফলীয়া (one-sided), পশ্চিমীয়া (western), ইত্যাদি।

স্বভাৱ অৰ্থত,—কপটীয়া (hypocritical), কুচুটীয়া (having grudge or private ill-will)—জী. কুচুটীয়ানী, লুণীয়া (salted), লক্ষণীয়া (characteristic, indicatory), ইত্যাদি।

ভাৱ অৰ্থত,—অনুকূলীয়া (favourable), পুৰুষীয়া (relating to generation), কুলীয়া (belonging to a cast, কুল = caste), ইত্যাদি।

ব্যৱসায় অৰ্থত,—কুঠৰীয়া (wood-cutter), কৰতীয়া (sawer), খন্তীয়া (relating to a spade, cf. খন্তীয়া-বগ a bird having spade-shaped beak), দাণ্ডাশুটীয়া (one playing with a Dandaguti or a ball)—জী. দাণ্ডাশুটীয়ানী, বৰটোপীয়া বা বৰটুপীয়া (cannoneer)—জী. বৰটোপীয়ানী, ইত্যাদি।

জীৱিকা অৰ্থত,—বেতনীয়া (salaried), তেলীয়া (oilman)—জী. তেলীয়ানী, বণিয়া (trader, from বণিক)—জী. বণিয়াণী, বাণীয়া, বণিয়া (goldsmith from স. সৌৱৰ্ণিকঃ, প্ৰা. সুৱৰ্ণিণঃ—হেমচ. ১১৬০), ঢুলীয়া (drummer)—জী. ঢুলিয়াণী, কালীয়া (fifer)—জী. কালীয়ানী, আঠপৰীয়া (a whole-time attendant in a temple), ইত্যাদি।

উপাদান অর্থত,—হাতী-দাঁতীয়া (made of, or smooth like, tusk),
বাঁহ-পতীয়া (made of, or like, a bamboo-leaf), চন্দনীয়া
(made of, or from, sandal wood), ইত্যাদি ।

সাদৃশ্যার্থত,—কপাহ-গুটীয়া (resembling cotton-seed), কুকুৰ-নেটীয়া
বা কুকুৰ-লেজীয়া (lit. an animal having a tail resembling
that of a dog, leopard), ইত্যাদি ।

অবস্থা অর্থত,—বৰ-কথীয়া (a bombast)—শ্রী. বৰকথীয়াণী, সুখীয়া
(happy), দুখীয়া (poor), যুটীয়া (collected), গুটীয়া (single),
ইত্যাদি ।

যুক্তার্থত,—তেলতেলীয়া (soaked in oil, from তেল=oil), কেশীয়া
(having abundant hair), মঙ্গলীয়া (auspicious), শহা-কণীয়া
বা শহা-কাণীয়া (quick of hearing), নিয়মীয়া (moderate),
কপালীয়া (fortunate), ইত্যাদি ।

পরিমাণ অর্থত,—যোজনীয়া, (of the length of a yojana), একঠীয়
(of the capacity of a *kathā* of rice), আঠূরনীয়া (knee-
deep), ইত্যাদি ।

সম্বন্ধার্থত,—সমজীয়া, সমজুৰা (present in an assembly), বাপতীয়া
(paternal), ইত্যাদি ।

কালার্থত,—মুহূর্তীয়া (momentary), চিৰকলীয়া (old, perpetual),
দিনীয়া (daily), ক্ষণেকীয়া (lasting for a moment), বাৰমহীয়া
(lasting for 12 months), ইত্যাদি ।

মূল্যার্থত,—পোণীয়া, পুণীয়া (of the value of a pon), টকীয়া (of the
value of a Rupee), দুণীয়া (of the value of a don),
ইত্যাদি ।

স্বার্থত—উত্তমীয়া (excellent), উদৰীয়া (relating to stomach),
উপমীয়া (of the nature of a simile), উপবাসীয়া (fasting),
অলপীয়া (small little), ইত্যাদি ।

তাত হোৱা অর্থত,—আঘোনীয়া (born in Aghon), ফাগুণীয়া (born in
Falgun), পৰ্বতীয়া (belonging to, or born in, a mountain,
mountaineer), বিদেশীয়া (foreign), ইত্যাদি ।

কঁৰোতা অৰ্থত,—বিগ্ৰহীয়া (engaged in war), কন্দলীয়া (quarrelsome),
জগৰীয়া (accused), ইত্যাদি।

স্থানার্থত,—কলিঙ্গীয়া (belonging to Kalinga), গুৱাহাটীয়া, (relating
to Gauhati), তেজপুৰীয়া (born in, or relating to, Tezpur),
ইত্যাদি।

কেতিয়াবা ‘ঈয়া’ৰ ঠাইত ‘উৱা’ বা ‘ওৱা’ হয়। যেনে, সমজীয়া,
সমজুৱা (members of an assembly); জালীয়া, জালোৱা (fowler,
fisherman), ইত্যাদি।

৪৪৪। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত তদ্ধিত ‘ঈয়’ প্ৰত্যয় বুলি সহজে ভাবিব পাৰি।
সংস্কৃত ‘ঈয়’ প্ৰত্যয় প্ৰাকৃতত কেতিয়াবা ‘কেৰ’ (হেমচ. ২।১৪৭) আৰু কেতিয়াবা
‘কো’, ‘ইক’ (হেমচ. ২।১৪৮) হয়। যেনে, স. অস্বদীয়ঃ (belonging to us),
প্ৰা. অম্‌হকেৰো, অম্‌হকেৰো (হেমচ. ২।৯৯); ৰাজকীয়ম্ (belonging or
pertaining to the king), প্ৰা. ৰায়কেৰম্, ৰাইকম্ (হেমচ. ২।১৪৮); ইত্যাদি।
প্ৰাকৃত ‘ইক’ প্ৰত্যয়ৰ ‘ক’ লোপ হলে ই থাকে আৰু স্বাৰ্থক প্ৰত্যয় ‘অ’ (=ক)
যোগ হলে ইঅঅ=ইআ বা ইয়া হয়। স্বাৰ্থিক ‘ক’ যোগ হলে পূৰ্ব স্বৰ
দীৰ্ঘ হয়। যেনে, লাউণকে, লাউণাকে (loveliness), স. লাৱণ্যকঃ।
এতেকে ‘ইআ’ৰ ঠাইত ঈআ হয়। অসমীয়াত এই নিয়মে ‘ইআ’ৰ ঠাইত
ঈ বা ঈয়া হয় (§ ১১৭)। আকৌ সংস্কৃত ‘ঈয়’ৰ য় লোপ হলে ঈ থাকে
আৰু স্বাৰ্থিক ‘অ’ যোগ হলে ঈয়া হয়। যেনে, অ. পৰ্বতীয়া (belonging
to mountain, mountaineer) স. পৰ্বতীয়ঃ, প্ৰা. পৰ্বতীও; অ. দেশী
(country-made), স. দেশীয়ঃ, প্ৰা. দেশীও (?); যোজনীয়া (of the
length of a যোজন), স. যোজনীয়ঃ, প্ৰা. জোজনীও (?); ইত্যাদি।
এতেকে সংস্কৃতৰ পৰা পোণে পোণে বা প্ৰাকৃতৰ মাজেদি ‘ঈয়’ প্ৰত্যয় ‘ঈয়া’
হৈ অসমীয়ালৈ আহিছে বুলি ভাবিব পাৰি। কিন্তু ঈয়-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ
সংস্কৃতত অতি বিৰল। সেই দেখি অসমীয়া ‘ঈ’ আৰু ‘ঈয়া’ প্ৰত্যয় সংস্কৃত
‘ঈয়’ নহয়, সংস্কৃত ‘ইক’ প্ৰত্যয়ৰপৰা অহাহে বেচি সম্ভৱ। তেতিয়া সংস্কৃত
ঈয়-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ কাল্পনিক (hypothetical) ইক প্ৰত্যয়ান্ত বুলি ভাবিব
লাগিব। সংস্কৃত তদ্ধিত ‘ইক’-প্ৰত্যয় প্ৰাকৃতত ইঅ (ইও) হয়। যেনে,

স. হালিকঃ (ploughman), প্রা. হলিও, হালিও (হেমচ. ১৬৭), অ. হালোরা; স. কাংসিক (made of bell-metal, plate), প্রা. কংসিও, অ. কাঁহী; স. বাংশিকঃ (bamboo-cutter, flute-player), প্রা. বম্‌সিও (হেমচ. ১৭০), অ. বাঁহীয়া (?): স. দৌরাধিকঃ (door-keeper), প্রা. ছরাধিও, অ. ছরাধী, ছরধী; স. সৌরগিকঃ (goldsmith), প্রা. স্মরঞ্জিও (হেমচ. ১১৬০), অ. বগিয়া; স. রতীকা, বতিকা (wick of a lamp), প্রা. রত্তিআ, অ. বতীয়া; স. রতীকঃ (a string), প্রা. রঁটিও, অ. বটীয়া (a thread to be pushed into a needle); স. কার্ত্তিক (relating to কৃত্তিকা), প্রা. কত্তিও (হেমচ. ২৩০), অ. কাতীয়া (cf. স. কার্ত্তিকেয়ঃ, প্রা. কট্টিএও—কাত্যা. ৪৮)। তাৰ লগত স্বাথিক ‘অ’-প্রত্যয় যোগ কৰিলে ইঅঅ (ইঅও) হয়। ‘ক’-প্রত্যয় যোগ হলে প্রাকৃতত তাৰ পূৰ্বস্বৰ বিকল্পে দীৰ্ঘ হয়^১। এতেকে প্রাকৃতিক ভাষাত ইঅঅ = ঈঅঅ = ঈয়া হয়। স্ত্রীলিঙ্গত সংস্কৃত তদ্ধিত ‘ইকা’-প্রত্যয় প্রাকৃতত ‘ইআ’ হয় (হেমচ. ১১৭০)। যেনে, স. কন্দৰিকা (a hollow), প্রা. কণ্ডলিআ (হেমচ. ২৩৮); নৰমালিকা (a kind of jasmine), প্রা. গোমালিআ (হেমচ. ১১৭০), অ. নুমলীয়া (newly born, youngest) বা নরকলিকা (a woman newly married or one who has just attained puberty), প্রা. গোহলিঙ্গা (হেমচ. ১১৭০); স. চটকিকা (a sparrow), প্রা. চডইয়া, অ. চবাই; ইত্যাদি। এই ‘ইআ’ৰ পাচত তদ্ধিত ‘আনী’ প্রত্যয় যোগ কৰিলে ইআনী (=ইয়ানী) আৰু ‘ইআ’ৰ ঠাইত ‘ঈ’ কৰিলে (§ ১১৭) ঈআনী (=ঈয়ানী) হয়। ‘ইকা’ৰ ঠাইত ‘ই’ বা ‘ঈ’ কৰিলে আৰু তাত সংস্কৃত ‘ইনী’ প্রত্যয় যোগ কৰিলে ঈনী প্রত্যয় পোৱা যায়। আৰু ‘ইনী’ৰ ‘ই’ৰ ঠাইত ‘উ’ কৰিলে ‘উনী’ হয় (§ ১২৭)। অনী প্রত্যয় সংস্কৃত ‘আনী’ৰ ৰূপান্তৰ (§ ১২৬)।

(ক) প্রাকৃতত কিছুমান শব্দৰ আদি আকাৰৰ ঠাইত বিকল্পে অকাৰ হয়। যেনে, স. কালক (black), প্রা. কলও; স. হালিকঃ (ploughman),

১। See Hornle Comp. Gramm. § 298 where Markendeya is quoted thus:—Ind. 12, 16: “কে দীৰ্ঘো বা”। ক-প্রত্যয়পৰে পূৰ্বে দীৰ্ঘো বা ন্তাৎ। (i.e. “the vowel preceeding the suffix ক may optionally be long”). Example:—লাউণকে, লাউণকে।

প্ৰা. হালিও, হালিও (হেমচ. ১৬৭)। অসমীয়াতো এই নিয়ম বৰ্দ্ধিত হৈছে :—যেনে, কপটীয়া (hypocrite), স. কাপটিকঃ; অনুকূলীয়া (favourable), স. আনুকূলিক। সেইদৰে লক্ষণীয়া (characteristic, indicatory), স. লাক্ষণিকঃ, লাথুটীয়া (armed with a club or cudgel), স. লাকুটিকঃ; কথীয়া (speaker : cf. বৰকথীয়া), স. কাথিকঃ (a narrator of stories); মঙ্গলীয়া (auspicious, tending to good fortune : cf. বিমঙ্গলীয়া, অমঙ্গলীয়া), স. মঙ্গলিক; সমজুৰা (belonging to, member of, an assembly), স. সামাজিক; অঙ্গীয়া (pertaining to a limb), স. আঙ্গিক; বছৰীয়া, বছৰেৰেকীয়া (of the age of; annual) স. বাৰ্ষিক, বাৎসৰিক; মহীয়া, মাহীয়া (monthly) স. মাসিক; কলিঙ্গীয়া* (belonging to Kalinga), স. কালিঙ্গিক; নগৰীয়া (belonging to a town), স. নাগৰিকঃ; ইত্যাদি।

(খ) সংস্কৃত শব্দৰ আদি ঐকাৰৰ ঠাইত প্ৰাকৃতত একাৰ হয় (হেমচ. ১১৪৮)। যেনে, স. তৈলম্ (oil), প্ৰা. তেল্লম্ (হেমচ. ১১২০০; ২১৯৮), অ. তেল; স. শৈল (rocky), প্ৰা. সেলা, অ. শিলা, স. বৈতঃ (a physician), প্ৰা. বেজ্জা (হেমচ. ১১৪৮), অ. বেজ; স. সৈন্যম্ (soldier), প্ৰা. সেণম্, অ. সেনা (হেমচ. ১১৫০); স. ত্ৰৈলোক্যম্ (the three worlds), প্ৰা. তেলোকম্ (হেমচ. ১১৪৮); স. বৈৰম্ (enmity, hostility) প্ৰা. বৈৰম্; স. বৈতালিকঃ (bard, minstrel), প্ৰা. বৈআলিও; স. বৈশিকঃ (an associate of a harlot), প্ৰা. বৈসিও (হেমচ. ১১৫২); ইত্যাদি। অসমীয়াতো এই নিয়ম বৰ্দ্ধিত হৈছে (§ ১৩৭)। যেনে, বেতনীয়া (salaried), স. বৈতনিকঃ; তেলীয়া (oilman), স. তৈলিকঃ; ইত্যাদি।

(গ) সংস্কৃত শব্দৰ আদি ঐকাৰ প্ৰাকৃতত কেতিয়াবা ইকাৰ হয় (হেমচ. ১১৪৯)। যেনে, স. সৈন্ধৱম্ (a kind of rock-salt), প্ৰা. সিম্ধৱম্; স. শনৈশ্চৰঃ (saturn), প্ৰা. সণিচ্ছৰো। অসমীয়াতো তেনে হয়। যেনে, বিদেশীয়া (foreign, foreigner), স. বৈদেশিকঃ; বিদেহীয়া (belonging to, or coming from Videha), স. বৈদেহিকঃ; পিশাচীয়া (infernal), স. পৈশাচিকঃ; ইত্যাদি।

(ঘ) সংস্কৃত শব্দৰ আদি ঔকাৰৰ ঠাইত প্ৰাকৃতত ও আৰু উ হয় (হেমচ. ১১৫৯-১৬০)। যেনে, স. কৌশিকঃ (incased), প্ৰা. কোসিও;

স. যৌৱনম্ (youth), প্রা. জোৱণম্ ; স. দৌৱাৰিকঃ ; (door-keeper),
 প্রা. ছৱাৰিও, অ. ছৱাৰী ; সৌৱণিকঃ (goldsmith), প্রা. স্ৱৱণিও, অ.
 বণিয়া । অসমীয়াতো হয় (§ ১৩৭), যেনে, পুৰুষীয়া (relating to purusa
 or generation), স. পৌৰষিকঃ ; কুলীয়া (belonging to a family
 or caste), স. কৌলিকঃ ; ঢুলীয়া (drummer), স. ঢৌলিকঃ (?);
 সুখীয়া (happy), স. সৌখিকঃ ; যুটীয়া (joint), স. যৌথিকঃ ; যোজনীয়া
 (of the distance of a যোজন), স. যৌজনিকঃ ; মুহূৰ্ত্তীয়া (momen-
 tary), স. মোহূৰ্ত্তিকঃ ; উপসৰ্গীয়া (portentous), স. ঔপসৰ্গিকঃ ;
 উপবাসীয়া (fit for fasting), স. ঔপৱাসিকঃ ; ইত্যাদি । সংস্কৃত লৱণ,
 নৱমালিকা আদি শব্দৰ ‘অ’ৰ ঠাইত প্রাকৃতত ওকাৰ হয় (কাত্য, ১৭) ।
 যেনে, স. লৱণম্ (common salt), প্রাকৃত লোণং । আকাৰৰ ঠাইত
 অকাৰ হয় বুলি আগেয়ে কোৱা হৈছে । এতেকে, স. লাৱণিক = প্রা.
 লোণীঅ = অ. লুণীয়া ।

পঞ্চম বিধ

৪৪৫। সা. লি	পুল্লিঙ্গ	স্ত্রীলিঙ্গ
১। অল	অল	আলী
২। আলি, আলী	আলি, আলী	
৩। ইয়াল	ইয়াল	ইয়ালনী
৪। উৱাল	উৱাল	উৱালনী
৫। ওৱাল, ওৱালী	ওৱাল, ওৱালী	ওৱালনী, ওৱালী

সচৰাচৰ সম্বন্ধবাচক বিশেষণ সিদ্ধ কৰিবলৈ এইবিলাক প্রত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ
 হয় । প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় থবা ব্ৰহ্ম আৰু তৃতীয়, চতুৰ্থ আৰু পঞ্চম থবা
 দীৰ্ঘ । স্ত্রীলিঙ্গৰ প্রত্যয় প্রায়ে কাল্পনিক । কদাচিত্ হে ব্যৱহৃত হয় ।

প্ৰথম থবা : সংজ্ঞা শব্দৰ পাচত এই প্রত্যয় যোগ হলে বিশেষণ হয় ।
 যেনে, দৰ্পাল (proud, arrogant) from দৰ্প ; গপাল (proud) from

গপ; বসাল (juicy) from বস; জটাল (having matted hair or branching horn) from জট; তেজাল (powerful, strong) from তেজ; কৌটাল (having a mole or spot on the forehead) from কৌট; কোবাল (strong, powerful) from কোব; ধাবাল (sharp) from ধাব; পেটাল (big-bellied) from পেট; মুখাল (chief, spokesman) from মুখ; গাবাল (corpulent) from গা, গাব; গছাল (high as a tree) from গছ; ধোন্দাল (hollow) from ধোন্দ (a big hole); খঙ্গাল (angry) from খং (ছুটিয়া, খং, গাৰো খাওনাঙা = anger); ইত্যাদি।

জীলিঙ্গ :—গপালী, কোবালী, পেটালী (?) (cf. পেটুলা, পেটুলী); ইত্যাদি।

দ্বিতীয় থৰা : এই প্ৰত্যয়ো সংজ্ঞা-শব্দৰ পাচত যোগ হলে বিশেষণ ওলায়। যেনে, ভোগালি, (নী) (enjoyable, festive) from ভোগ (enjoyment); জোনালী (illuminated) from জোন (moon); বঙ্গালি, (নী) (fit for play, sportive) from বঙ্গ (sport); সোণালী, সোণোৱালী (glided, golden) from সোণ (gold); ৰূপালী, ৰূপোৱালী (silvern, made of silver) from ৰূপ; মাজালী (central, midmost) from মাজ (middle); ইত্যাদি।

তৃতীয় থৰা : ইও বিশেষণ সিদ্ধ কৰে। যেনে, কাঠিয়াল (skilful) from কাঠ (wood); হাবিয়াল (living in, or belonging to, a jungle) from হাবি; সাহিয়াল (brave, courageous), from সাহ; চাপৰিয়াল (living in a chapari), from চাপৰি; মৰমিয়াল (kind, affectionate) from মৰম (affection); ৰঙ্গিয়াল (sportive, red) from ৰঙ; ৰাগীয়াল (intoxicating) from ৰাগী (intoxication); ফাটকিয়াল (prisoner) from ফাটক (prison); নদীয়াল (fisherman) from নদী (river); বাহিয়াল (frugal, sparing) from বাহি (beginning, saving); ইত্যাদি। ইয়াৰ পৰা দেখা যাব যে সংজ্ঞা-শব্দও হয়। জীলিঙ্গ :—হাবিয়ালনী, চাপৰিয়ালনী; ইত্যাদি।

চতুৰ্থ থৰা : ইও বিশেষণ গঠিত কৰে। যেনে ভিতৰুৱাল (internal) from ভিতৰ (interior); বঙ্গুৱাল (sportive) from বঙ (sport);

বতৰাল (seasonable) from বতৰ (weather, season); পাহুৰাল (plump, fat) from পাহ, স, পাশঃ (lit. top); ইত্যাদি।

পঞ্চম থৰা: ই বিশেষ্য আৰু বিশেষণ সিদ্ধ কৰে। যেনে, আগোৱাল (rower, boatman at the prow) from আগ (head, top); ঘাটোৱাল (ferryman) from ঘাট (a landing or bathing place on a river-bank); হাটোৱাল (a visitor of a hat) from হাট (market); খাতোৱাল (a tenant in a Kha't) from খাত (an estate); সোণোৱাল (gold-washer) from সোণ (gold); লাহোৱাল (worker in lac) from লা, লাহ (lac); মতোৱাল (intoxicated) from মত্ত (intoxication); সোণোৱালী, ৰূপোৱালী, ইত্যাদি (দ্বিতীয় থৰা দেখা)।

৪৪৬। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল প্ৰাকৃত তত্ত্বিত 'আল' প্ৰত্যয়। প্ৰাকৃতত সংস্কৃত ৰং বা মং প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত 'আলু', 'আল' আদি প্ৰত্যয় হয় (হেমচ. ২।১৫৯; বৰক. ৪।২৫)। যেনে, স. ধনৱৎ (rich), প্ৰা. ধণালো; স. জ্যোৎস্নাৱৎ (lustrous; illuminated), প্ৰা. জোণ্‌হালো, জোনালী। সংস্কৃত লচ্ প্ৰত্যয়—যেনে, অংসল. মাংসল আৰু সংস্কৃত আল প্ৰত্যয়—যেনে, বাচাল এই প্ৰত্যয়ৰ পৰা পৃথক। সংস্কৃত লচ্ প্ৰত্যয়, যেনে জটাল, এই প্ৰত্যয়ৰ অনুৰূপ হলেও এই প্ৰত্যয়ৰ মূল 'ৱৎ' বুলিহে বিশ্বাস হয়। প্ৰাকৃত 'আল' স্ত্ৰীলিঙ্গত 'আলী' হয়। এই দুই প্ৰত্যয়ৰ পৰা অসমীয়া 'আল' আৰু 'আলী' প্ৰত্যয় আহিছে। 'আলী' প্ৰত্যয়ৰ পাচত স্বাৰ্থিক 'কা (=আ) প্ৰত্যয় যোগ হলে আলআ=আলী বা আলি হয়। ই যদিও স্ত্ৰীলিঙ্গৰ প্ৰত্যয় তথাপি অসমীয়াত পুঞ্জিগতো ব্যৱহৃত হয়। প্ৰাকৃতৰ সময়তে যে লিঙ্গ-বিপৰ্যয় ঘটিছিল (হেমচ. ১।৩১-৩৬, ৪।৪৪৫) সেই কথা পাহৰিব নালাগে। অসমীয়াত শব্দৰ অন্তত থকা ই বা ঙ্গ-ৰ ঠাইত ই হয় (§ ১১৩)। সেই নিয়মে 'আলী'ৰ ঠাইত ৰিকল্পে 'আলি' হয়। 'আল'-প্ৰত্যয়ৰ আগত অসমীয়া 'ইয়া' (§ ৪৪৩), 'উৱা' আৰু 'ওৱা' (§ ৪৪১) প্ৰত্যয় যোগ কৰিলে ইয়াল, উৱাল আৰু ওৱাল প্ৰত্যয় পোৱা যায়। প্ৰাকৃতত 'ৱ' স্বৰৰ প্ৰাপ্তি আৰু 'ত'ৰ ঠাইত কেতিয়াবা ৰ বা ল হয় (§ ১৪২)। এই নিয়মে

‘ৱং’ৰ ঠাইত ‘অল্’ আৰু তাৰ আগত স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় ‘অ’ যোগ কৰিলে ‘আল্’ হয়। এইদৰে ‘ৱং’ৰ পৰা ‘আল্’ ওলোৱা সম্ভৱ (§§ ১৪৬ ১৫২ দেখা)।

যষ্ঠ বিধ

৪৪৭।	সা. লিঙ্গ	পুল্লিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ
১।	অলীয়া	অলীয়া	অলীয়ানী
২।	অলুৱা	অলুৱা	অলুৱানী
৩।	অৰীয়া	অৰীয়া	অৰীয়ানী
৪।	অকুৱা	অকুৱা	অকুৱানী

এই প্ৰত্যয় যোগত সম্বন্ধবাচক বিশেষ্য বা বিশেষণ সিদ্ধ হয়। কিন্তু এই প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ বিৰল।

প্ৰথম থৰা : যেনে, গাঁৱলীয়া (*belonging to a village, a villager*) from গাঁও (*a village*); গজলীয়া (*youthful*) from গাজ (*a sprout*); মিছলীয়া (*liar*) from মিছা (*a lie*); মতলীয়া (*drunk*) from ম. মত্ত (*intoxicated*); মজলীয়া (*middle, midling*) from মাজ (*middle*); দীয়লীয়া (*people of a Diā*) from দীয়া (*an island in a river*); হাবিয়লীয়া (*wild, jungly*) from হাবি (*a jungle*); দোভাচলীয়া (*double-tongued*) from দো-ভাষা (*double language*); হাজলীয়া (*people of Hajo*) from হাজো (*name of a village*); বাথানলীয়া (*people of a Bathān*) from বাথান (*site for keeping buffaloes*); খবলীয়া (*dry*) from খব (*heat, dryness*); ইত্যাদি।

দ্বিতীয় থৰা : এই প্ৰত্যয়যুক্ত শব্দ অতি বিৰল। যেনে, বঙ্গলুৱা (*pertaining to, or born in, Bengal*) from বঙ্গ (*Bengal*); কেঁচেলুৱা (*half ripe*) from কেঁচা (*green, unripe*); গেৰেলুৱা (*pot-bellied*) from গেৰ, স. গোণ্ড : (*a fleshy navel*); কেৰেলুৱা (*a kind of worm*) from কীট, বৈ. কুকৰ্ণ (*a species of worm*), অথ. বে. II. 31. 2); ইত্যাদি।

তৃতীয় থৰা : যেনে, বনৰীয়া (*wild*) from বন (*a jungle*);

লগৰীয়া (associate, companion) from লগ (union, companionship); ভাৰৰীয়া (an actor) from ভাও (a play); নাৱৰীয়া (a boatman) from নাও (a boat); কাঠৰীয়া (a wood-cutter) from কাঠ (wood, timber); কাষৰীয়া (pertaining to a side or edge) from কাষ (side or edge); বিজ্ঞাতৰীয়া (degenerate) from বিজ্ঞাত (degraded in caste or class); ভাগৰীয়া (joint) from ভাগ (a share); ইত্যাদি ।

স্ত্রীলিঙ্গ লগৰীয়ানী, ভাৰৰীয়ানী, ইত্যাদি ।

চতুৰ্থ থৰা : যেনে, বাটকৰা (traveller) from বাট (a road); হাটকৰা (person frequenting a hat) from হাট (a market); ভাগকৰা (joint) from ভাগ (a share); বেহেকৰা (engaged in trade, a trader) from বেহা (trade); ডেকেৰা (full-grown) from ডেকা (youth); ঘাটকৰা (person frequenting a ghat) from ঘাট (a bathing or landing place on a river bank); আধকৰা (half done) from আধা : (half); ইত্যাদি ।

৪৪৮। মূল (Derivation)

সংস্কৃতত তাত হোৱা অৰ্থত য, ইক আদি প্ৰত্যয় হয় । প্ৰাকৃতত সেই অৰ্থত 'ইল্ল' বা 'উল্ল' প্ৰত্যয় হয় (হেমচ. ২।১৬৩) । ইল্ল আৰু উল্ল প্ৰত্যয়ৰ কথা আগেয়ে কোৱা হৈছে (§৪৩৫) । সংযুক্ত 'ল্ল'ৰ এটা লোপ হলে এই প্ৰত্যয় ইল বা উল হয় । অসমীয়াত 'ই' আৰু 'উ'ৰ ঠাইত 'অ' বা 'আ' হয় (§§১২৯।১৩০) । এইদৰে 'অল' প্ৰত্যয় পোৱা যায় । আকৌ 'ল'ৰ ঠাইত ৰ হলে (§§১০৩।১৫৫) 'অৰ' প্ৰত্যয় ওলায় । তাৰ পাচত অসমীয়া তদ্ধিত ইয়া আৰু উৰা যোগ কৰিলে (§§৪৪১।৪৪৩), অলীয়া, অৰীয়া, অলুৱা, অকৰা প্ৰত্যয় পোৱা যায় । এনে প্ৰত্যয় প্ৰাকৃততো পোৱা যায় । যেনে, স. গ্ৰাম্যক বা গ্ৰামিক (belonging to a village, villager) = প্ৰা. গামিল্লিঅ (হেমচ. ২।১৬৩), গামেলুঅ (মৃচ্ছক.), অ. গাঁৱলীয়া । স. মিশ্ৰম্ (mixed), প্ৰা. মীসালিঅম্ (হেমচ. ২।১৭০), অ. মিহলীয়া ; ইত্যাদি ।

সপ্তম বিধ

৪৪৯।	সা. লি.	পুল্লিজ	ত্ৰীলিজ
	১। উলা	উলা	উলী
	২। ওলা	ওলা	ওলী
	৩। উবা	উবা	উবী
	৪। ওবা	ওবা	ওবী

সম্বন্ধবাচক বিশেষ্য বা বিশেষণ উলিয়াবলৈ এই প্ৰত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ হয়।

প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় থৰা : যেনে, খহলা (affected with itch) from খহ (an itch, a pustule), ত্ৰী. খহলী ; ঠেহলা (sulky) from ঠেহ (sullenness), ত্ৰী. ঠেহলী ; পেটুলা (pot-bellied) from পেট (belly), ত্ৰী. পেটুলী ; জুটুলা (short and curly as hair, stunted) from জুট (mat, tangle), ত্ৰী. জুটুলী ; ধোন্দোলা (hollow) from ধোন্দ (big hole in the centre), ত্ৰী. ধুন্দুলী ; গোমোলা (dark as cloud) from গোমা (dark); ফোপোলা, ফোফোলা (hollow) from ফোপ, ফোফ (a hole), গুৰুলা (reduced to powder or pulp) from গুৰা (powder); ইত্যাদি।

তৃতীয় আৰু চতুৰ্থ থৰা : যেনে, মূজুৰা (weak and stunted in growth) from মূজা (closed or bent); টোটেৰা (shrivelled up, contracted) from টুটা (contracted), স. টোট (small, little); চোকোৰা, ছোকোৰা (the shell of an egg ; a scab) from চকা (?), স. শঙ্কম্ (part, rind, the scab of a fish); সোপোৰা (wrinkled, shrivelled) from সোপা (a mass); মোকোৰা (a large mouthful) from মুখ (mouth); কিন্তু মোখোৰা (a muzzle for bullock) from স. মুখবিন্ (the bit of a bridle); ইত্যাদি।

৪৫০। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয় বাস্তৱিকৈ স্বাৰ্থিক আৰু ইয়াৰ আলোচনা ওপৰত (§§৪৩৪৪৩৫) কৰা হৈছে। কিন্তু 'ভাব এই ভাব' এই অৰ্থতো ইয়াৰ ব্যৱহাৰ হয় বুলি আকৌ এই প্ৰত্যয়ৰ উল্লেখ কৰা হল। এই প্ৰত্যয়ৰ মূল

প্রাকৃত 'উল্ল' প্রত্যয় (হেমচ. ২।১৬৩ : §৪৪৮)। যেনে, স. আত্মন (self), প্রা. অল্পুল্লম্, অ. আপুন। উল্ল প্রত্যয়ৰ পাচত স্বার্থিক 'অ' প্রত্যয় যোগ কৰিলে উল্লঅ=উল্লা হয় আৰু 'ল' লোপ হলে 'উলা' হয়। 'ল'ৰ ঠাইত 'ব' আৰু 'উ'ৰ ঠাইত 'ও' হলে 'উবা' আৰু 'ওবা' হয় (§১৩২।১৫৫)। প্রাকৃতত স্বার্থে 'উল্ল' প্রত্যয় হয় বুলি ওপৰত কোৱা হৈছে (§৪৩৫)। যেনে, স. মুখম্ (mouth), প্রা. মুহুল্লম্, অ. মোকোৰা। 'ইল্ল' প্রত্যয় পালিতো আছে (কাচ্চা. §২৭৯) ; যেনে পা. তুণ্ডিল (having a large snout) from (a 'snout)=অ. ধোন্দোলা।

অষ্টম বিধ

৪৫১। সা. লি.	পুল্লিঙ্গ	ত্ৰীলিঙ্গ
১। এলা	এলা	এলী
২। এবা	এবা	এবী

এই প্রত্যয়ো বাস্তবিক স্বার্থিক। কিন্তু প্রাকৃতত তাত হোৱা অৰ্থতো এই প্রত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ হয় বুলি আকৌ ইয়াত উনিকিওৱা হল। এই প্রত্যয়ৰ যোগত সম্বন্ধবাচক বিশেষণ সিদ্ধ হয়।

প্রথম থৰা : যেনে, গেৰেলা (pot-bellied) from গৌৰ, স. গোণ্ডঃ (fleshy navel) ; গেঙ্কেলা (bad : lit having bad smell) from গন্ধ (smell) ; গেঠেলা (hardened & unripe) from গাঁঠি (a knot) ; ফেদেলা (filthy, dirty) from ফেদা (dirt) ; মেদেলা (fat, corpulent) from মেদ (fat) ; ইত্যাদি।

দ্বিতীয় থৰা : যেনে, লেতেৰা (dirty) from লাট (tattered 'clothes), স. লাটঃ (old or shabby clothes) ; হেকেৰা (oblique, crooked) from হেকা (bent) ; পেনেৰা (whimpering) from পেন (a whimper) ; লেহেৰা (inefficient) from লাহ (wanton sport) ; ইত্যাদি।

৪৫২। মূল (Derivation)

এই প্রত্যয়ৰ মূল প্রাকৃত 'ইল্ল' প্রত্যয়। তাৰ পাচত স্বার্থিক 'অ' যোগ হলে 'ইল্লা' আৰু 'ল'ৰ লোপ হলে আৰু 'ই'ৰ ঠাইত 'এ' হলে 'এলা'

হয় আৰু 'ল'ৰ ঠাইত ব হলে 'এবা হয়। ইয়াৰ আলোচনা ওপৰত কৰা হৈছে (§৪৩৫)।

নৱম বিধ

৪৫৩।	সা. লি.	পুল্লিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ
১।	ৱন্ত, ৱান	ৱন্ত, ৱান	অন্তী, ৱন্তী অতী, ৱতী, তী
২।	মন্ত মান	মন্ত, মান	মতী, অন্তী, ৱন্তী, অতী, তী
৩।	অইত, আইত	অইত, আইত	অইতনী, আইতনী

প্ৰাতিপদিকৰ পাচত এই প্ৰত্যয়বিলাক যোগ হলে সম্বন্ধবাচক সংজ্ঞা বা বিশেষণ সিদ্ধ হয়। এই প্ৰত্যয়ান্ত বেচিভাগ শব্দই তৎসম বা অৰ্ধ-তৎসম।

প্ৰথম থৰা : যেনে, ভগৱন্ত (স. ভগৱান্ glorious, illustrious, a deity) from ভগ (attributes, virtue); ভাগ্যৱন্ত (স. ভাগ্যৱান্ fortunate), স্ত্ৰী. ভাগ্যৱতী from ভাগ্য (fortune, luck); মানৱন্ত (স. মানৱান্ respectable), স্ত্ৰী. মানৱতী from মান (respect); গুণৱন্ত (স. গুণৱান্ meritorious), স্ত্ৰী. গুণৱতী from গুণ (merit); পুণ্যৱান্ (virtuous) from পুণ্য (virtue); ইত্যাদি।

এই প্ৰত্যয়ান্ত কিছুমান শব্দ সচৰাচৰ স্ত্ৰীলিঙ্গত হে ব্যৱহৃত হয় ; যেনে, লাজন্তী (স. লজ্জাৱতী a bashful woman); ফুলন্তী (স. ফুল্লৱতী (?) a woman expert in weaving ornamental work); ৰূপন্তী (স. ৰূপৱতী beautiful woman); খোড়তী, খোৰতী (a lame woman) from স. খোড়, খোৰ বা খোল (lame); শীৰতী (স. ক্ষীৰৱতী milch); লাহতী (স. লাসৱতী a graceful woman) from লাহ (decoration), স. লাসঃ (dancing); পাহতী (স. পাশৱতী a woman having luxuriant hair) from পাহ (border hair), স. পাশঃ (cf. কেশ-পাশঃ); নামতী (a woman expert in singing song (স. নামৱতী) from নাম (song); ইত্যাদি।

দ্বিতীয় থবা : যেনে, হনুমন্ত (স. হনুমান্ a well-known ape of the Ramayana) : ছিবীমন্ত, শ্রীমন্ত, শ্রীমান (স. শ্রীমান্ healthy, prosperous), স্ত্রী. শ্রীমতী; যশোমন্ত (স. যশস্বিন্ famous, illustrious), স্ত্রী. যশোমতী from যশ (fame); কাচনমতী (স্ত্রী. স. কাঞ্চনরতী a golden or beautiful woman); ইত্যাদি।

তৃতীয় থবা : যেনে, সেরাইত (votary) from সেরা (worship); ডকাইত (robber) from ডকা (robbery); গভাইত (confirmed, as a thief) from গৰ্ব (pride; cf. হেমচ. ২।১৫৯) or গভ (search); পঞ্চাইত (village arbitration assembly) from পঞ্চ (five); লিঙ্গাইত (worshipper of Siva-linga) from লিঙ্গ (male organ of generation); অঘাইত (very great) from আগ (foremost), স. অগ্রবান্ ইত্যাদি।

৪৫৪। মূল (Derivation)

এই প্রত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত তদ্ধিত প্রত্যয় ৱং আৰু মং। বৈদিক যুগত এই প্রত্যয় 'ৱন্ত' আৰু 'মন্ত' আছিল^১ আৰু সংজ্ঞা শব্দৰ পৰা সম্বন্ধ-বাচক বিশেষণ উলিয়াবলৈ ইয়াৰ ব্যৱহাৰ হৈছিল। যেনে, বৈদিক অশ্বৱন্ত (owning horses), সখিৱন্ত (having friends), ৰিষ্ণুৱন্ত (accompanied by Vishnoo), বোমণৱন্ত (hairy), পয়স্ৱন্ত (containing milk), অশনিমন্ত (possessing the thunder-bolt), গোমন্ত (rich in cows), চক্ষুৰ্মন্ত (possessed of eyes)। সংস্কৃততো কেতিয়াবা (বিশেষকৈ বহুবচনত) ৱন্ত আৰু মন্ত হৈছিল। বৈদিকৰ দৰে প্রাকৃতত প্ৰায় সদাই ৱংতো আৰু মংতো প্রত্যয় হৈছিল (হেমচ. ২।১৫৯; বৰক. ৪।২৫)। যেনে, প্রাকৃত হনুমংতো (স. হনুমান্), জীৱণমংতো (স. জীৱনৱান্ having life); সিৰিমংতো (স. শ্রীমান্ healthy), ধনৱংতো (স. ধনবান্ rich), ভক্তিৱংতো (স. ভক্তিমান্ pious)। সংস্কৃত প্ৰথমৰ একবচনত ৱান্ আৰু মান্ হয়। উভয় বিধ প্রত্যয় অসমীয়াত বৰ্দ্ধিত হৈছে। স্ত্ৰীলিঙ্গত সংস্কৃতত এই প্রত্যয়

বতী আৰু মতী আৰু প্ৰাকৃতত বংতী আৰু মংতী হয়। এই উভয় বিধ প্ৰত্যয় আৰু সিহঁতৰ ৰূপান্তৰ 'অতী' আৰু 'তী' অসমীয়াত ৰক্ষিত হৈছে। সংস্কৃত মৎ আৰু বৎ প্ৰত্যয় প্ৰাকৃতত 'ইংত' (বৰক. ৪২৫) বা 'ইন্ত' (হেমচ. ২।১৫৯) হয়। তাৰ আগত স্বাৰ্থিক ক (=অ) বা কক (=অঅ=আ) যোগ কৰিলে অইন্তো আৰু আইন্তো আৰু সবল আকৃতিত অইত আৰু আইত হয়। যেনে, স. কাৰ্য্যবান্ (having knowledge in কাৰ্য্য), প্ৰা. কৰ্ৱইন্তো, অ. কাৰ্য্যইত; স. মান্ৱবান্ (respectful), প্ৰা. মাণইন্তো (হেমচ. ২।১৫৯), অ. মানইত (?)। প্ৰাকৃত বংত বা মংত-ৰ পৰা এই প্ৰত্যয় নামিছে বুলি সহজে ধৰিব পাৰি। বংত-ৰ ৰ লোপ হলে অংত হয় আৰু অ-ৰ ঠাইত 'ই' হলে (§১২৩) ঙ্গত (বৰক. ৪।২৫) হয়। হেমচন্দ্ৰৰ মতে ইংত-ৰ ঠাইত ইন্ত হয়। এই প্ৰত্যয়ো অসমীয়াত ৰক্ষিত হৈছে।

দশম বিধ

৪৫৫।

সা. লি.

১। অম

২। আম

৩। আমি

৪। অমা, মা

এই প্ৰত্যয় অতি বিৰল। সংজ্ঞা-শব্দত আৰু কেতিয়াবা বিশেষণত এই প্ৰত্যয় যোগ কৰিলে সম্বন্ধবাচক বিশেষণ ওলায়। কদাচিত সংজ্ঞা-শব্দও সিদ্ধ হয়।

উদাহৰণ: জলম (a buffoon's dress) from জাল (a net); লেহাম, লেহেম (slow) from লাহ (slowness; lit. dancing); ফুলাম (having ornamental design) from ফুল (flower); বাখৰাম, বাখৰামি (set with precious stones) from বাখৰ (precious stone); স. ভাস্কৰঃ; গেধেমা, গধমা (thick, rough and heavy) from গাঢ় (thick, dense); লেধেমা (heavy) from লেধা (slow); লোধোমা (corpulent) from লোধ (?), স. লোদ্ধঃ (a kind of flower),

জী. লুধ্মী; লুধ্মা (stunted) from লুধা (?), স. লুংডিকা (a round mass or ball); লেজাম (situated at the tail or foot) from লেজ, নেজ, স. লজঃ (tail, foot); ভৈয়াম (plains, level ground) = ভূঁই + আম from ভূঁই, ভূমি. (land); ইত্যাদি ।

৪৫৬। মূল (Derivation)

এই প্রত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত ভক্তিভ প্রত্যয় মৎ। প্রাকৃতত ই ‘মৎ’ হয়। তাৰ ‘ং’ ইং হলে ‘ম’ থাকে আৰু তাৰ আগত স্বাৰ্থিক প্রত্যয় ক (= অ) আৰু কক (=অঅ=আ) যোগ হলে অম, ‘আম’ হয়। ‘আমি’-প্রত্যয়ৰ ‘ই’ স্বাৰ্থক (§ ৪৩০)। আকৌ সংস্কৃত ‘মৎ’-প্রত্যয় প্রাকৃতত কেতিয়াবা ‘মণ’ হয় (হেমচ. ২।১৫৯)। যেনে, প্রা. ধনমণো = স. ধনবান্ (possessed of wealth)। তাৰ ‘ণ’ লোপ হলে ‘ম’ থাকে আৰু তাৰ আগত স্বাৰ্থিক ‘অ’ যোগ হলে অম হয়। যেনে, স. লুণ্ডিকামান্ (having a round mass) = প্রা. লুণ্ডিআমণো = লুণ্ডিমণো (= লুণ্ডিমাণো) = অ. লুধ্মাণ = লুধ্মা। প্রাকৃতত মৎপ্রত্যয় কেতিয়াবা ‘মা’ হয় (হেমচ. ২।১৫৯); যেনে, হণুমা = স. হনুমান্ (well-known ape)। এই ‘মা’ৰ পৰা অসমীয়া এই প্রত্যয় আহিছে বুলি সহজে ভাবিব পাৰি।

একাদশ বিধ

৪৫৭। সা. লি.

পুল্লিজ

জীলিজ

১। ইয়াৰ

ইয়াৰ

ইয়াৰণী

সংজ্ঞা-শব্দত এই প্রত্যয় যোগ কৰিলে সম্বন্ধবাচক সংজ্ঞা-শব্দ পোৱা যায়। কদাচিত বিশেষণ হয়।

উদাহৰণ: বাগিয়াৰ (artful person) from বাগি (excuse, pretence); ঘাসিয়াৰ (grass-cutter) from ঘাস, ঘাঁহ (grass); বন্দীয়াৰ (prisoner) from বন্দী (captive); ফন্দিয়াৰ, ফন্দিয়াৰ (crafty) from ফন্দি (design); মুচীয়াৰ (tanner) from মুচী (a cobbler, a tanner); হুঁচিয়াৰ (careful) from হুঁচ (consciousness); হাতিয়াৰ (implements) from হাত (hand); বাদিয়াৰ (accuser) from বাদ (accusation); ইত্যাদি।

৪৫৮। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত তদ্ধিত 'ইক' = অ. ইয়, ইয়া + স্বার্থিক 'অব'
প্ৰত্যয়। উভয়ৰ মূল ওপৰত দিয়া হৈছে (§§ ৪৩৫।৪৪৪)।

দ্বাদশ বিধ

৪৫৯। সা. লি.	পুল্লিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ
১। অক,	অক,	অবী, আবী,
অাক	আক	উবী
২। অনু,	অনু,	অনুনী,
আনু	আনু	আনুনী

সংজ্ঞা-শব্দ বা বিশেষণত এই প্ৰত্যয় যোগ হলে সম্বন্ধবাচক সংজ্ঞা বা বিশেষণ হয়।

উদাহৰণ: লঠক (bald-headed man) from লঠা (baldness or bald) ; হোঁকক (a smoker) from হোঁকা (Hukka, an apparatus for smoking) ; বুদাক, বুদক (one born on a Wednesday) from বুধ (Wednesday) ; বাটলু (a concubine, an unchast woman) from বাট (a road) ; দয়ালু (kind) from দয়া (kindness) ; ইত্যাদি।

৪৬০। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত তদ্ধিত প্ৰত্যয় 'আলু'। সংস্কৃত 'মৎ' প্ৰত্যয়ৰ ঠাইত প্ৰাকৃতত 'আলু' প্ৰত্যয় হয় (হেমচ. ২।১৫৯ ; বৰক. ৪।২৫)। এই প্ৰত্যয় বাস্তৱিকৈ সংস্কৃত 'আলু'। যেনে, স. স্নেহৱৎ = প্ৰা. নেহালু (affectionate) ; স. দয় ৱৎ, দয়ালু = প্ৰা. দয়ালু (kind) ; স. ঈৰ্ষাৱৎ, = প্ৰা. ঈসালু (spiteful) ; স. নিদ্ৰাৱৎ, নিদ্ৰালু = প্ৰা. শিদ্দালু (sleeping) ; স. লজ্জাৱৎ = প্ৰা. লজ্জালু (bashful) ; ইত্যাদি। অসমীয়াত এই 'আলু' প্ৰত্যয় বৰ্দ্ধিত হৈছে। অসমীয়াত কেতিয়াবা 'ল'ৰ ঠাইত 'ব' হয় (§§ ১০৩।১৫৫) আৰু 'আ'ৰ ঠাইত 'অ' (§ ১২৬) হয়। এই দৰে 'আলু'ৰ ঠাইত 'অলু', 'অক' আৰু 'আক' পোৱা যায়। আলু প্ৰত্যয় তৎসম শব্দত হে যোগ হয়। এই প্ৰত্যয় কৃৎ 'আক' প্ৰত্যয় (§ ৪১৫) নহয়।

ত্ৰয়োদশ বিধ

৪৬১। সা. লি.	পুল্লিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ
১। আৰ	আৰ	আৰণী, আৰিণী
২। আৰী, আৰি	আৰী, আৰি	আৰীয়াণী, আৰিণী

ব্যৱসায় বা উপজীৱিকা অৰ্থত এই প্ৰত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ হয়। সংজ্ঞা-শব্দৰ পাচত এই প্ৰত্যয় যোগ হয় আৰু সম্বন্ধবাচক শব্দ গঠিত কৰে।

প্ৰথম থৰা : যেনে, কমাৰ (*blacksmith*, স. কৰ্মকাৰ : বা কৰ্মাৰ :) from কৰ্ম, কাম (*work*), স্ত্ৰী. কমাৰণী ; কুমাৰ, (*potter* স. কুম্ভকাৰ : from কুম্ভ (*a pitcher, pot*), স্ত্ৰী. কুমাৰণী ; চমাৰ (*a cobbler*, স. চৰ্মকাৰ :) from চৰ্ম (*leather*), স্ত্ৰী. চমাৰণী, সূতাৰ (*carpenter*, স. সূত্ৰধাৰ :) from সূত্ৰ, সূতা (*a thread*), স্ত্ৰী. সূতাৰণী ; কঁহাৰ (*belt-metal worker*, স. কংসকাৰ :) from কঁহ (*belt-metal*), স্ত্ৰী, কঁহাৰণী ; ইত্যাদি।

দ্বিতীয় থৰা : যেনে, সোণাৰি (*a goldsmith*, স. স্বৰ্ণকাৰ : , সূৰ্ণকাৰ :) from সোণ, সোণা (*gold*); পূজাৰি (*priest : worshipper*, স. পূজাকাৰিন্) from পূজা (*worship*); ইত্যাদি।

৪৬২। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত ‘কাৰ’ বা ‘কাৰিন্’। মা. প্ৰাকৃতত ‘কাৰ’ৰ ঠাইত ‘আৰো’ আৰু ‘আলে’ হয় আৰু অসমীয়াত ‘আৰ’ হয় (হেমচ. ৩।২৮৮)। সেইদৰে ‘কাৰিন্’ৰ ঠাইত অসমীয়াত আৰী, আৰি হয় ; যেনে স. কুম্ভকাৰ : (*potter*), মা. প্ৰা. কুম্ভআলে বা কুংভালে, শৌৰসেনী কুম্ভাৰো, অ. কুমাৰ ; স. পূজাকাৰিন্, মা. প্ৰা. পূজআলিএ, অ. পূজাৰি, পূজাৰী। স্ত্ৰীলিঙ্গত আৰণী সংস্কৃত তদ্ধিত ‘আনী’ আৰু আৰিণী সংস্কৃত তদ্ধিত ‘ইনি’ৰ পৰা ওলাইছে।

চতুৰ্দশ বিধ

৩৬৩। সা. লি.	পুল্লিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ
১। আল	আল	আলনী, ঈ. আলিণী
২। আলা	আলা	আলী, ঈ. আলিণী, ঈ

সংজ্ঞা-শব্দত এই প্ৰত্যয় যোগ হলে সম্বন্ধবাচক সংজ্ঞা-শব্দ ওলায়।

প্ৰথম থবা : যেনে, গোৱাল, গুৱাল (*herdsman, milkman*), জী. গোৱালী, গোৱালিনী, গোৱালনী from গো (*cow*); চকিয়াল (*guardsman*), জী. চকিয়ালী from চকি (*a picket or guard*); মৈচাল, মৈহাল (*a herdsman*) from ম'হ, মৈহ (*buffalo*); কুঠিয়াল (*keeper of a cottage*) from কুঠী, স. কুটী (*a cottage*); ইত্যাদি।

দ্বিতীয় থবা : যেনে, দুধালা (*milkman*), জী. দুধালী, from দুধ (*milk*); বোম্বেৱালা (*man of Bombay*) from বোম্বে; কটীৱালা (*baker*) from কটী (*bread*); গাড়ীৱালা (*owner of cart*) from গাড়ী (*a cart*); পানীৱালা (*water-carrier*) from পানী (*water*); ইত্যাদি। কিছুমান 'অলা'-প্ৰত্যয়ান্ত শব্দৰ 'অলা' প্ৰত্যয় বাস্তৱিকৈ 'আল' প্ৰত্যয় (§ ৪৪৫); যেনে, জঁটলা (*tangled*)।

৪৬৪। মূল (*Derivation*)

ইয়াৰ মূল সম্ভৱতঃ সংস্কৃত 'পালঃ' (*guardian, keeper*); যেনে, সংস্কৃত গোপালঃ (*herdsman*)। তাত স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় 'ক' যোগ হলে 'পালক' হয়। প্ৰাকৃতত 'প'ৰ ঠাইত 'ব' হয় (বৰক. ২।১৫)। অপভ্ৰংশতো হয় (হেমচ. ৪।৩৩৮)। যেনে, স. গোপয়তি, অপভ্ৰ. গোৱই, অস. গোৱায় (*whiles away*)। প্ৰাকৃতত পাল, পালক শব্দৰ ঠাইত ৱাল, ৱালঅ (=ৱালা) হয়। 'ৱ' লোপ হলে অসমীয়াত 'আল' হয়; যেনে, স. গোপালঃ, গোপালকঃ = প্ৰাকৃত. গোৱালো, গোৱালও = অ. গোৱাল।

পঞ্চদশ বিধ

৪৬৫। সা. লি.	পুল্লিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ
১। অই, ঐ,	অই	অনী (ৱনী, ৱনী)
ৱই, ৱৈ	(ৱৈ, ৱই)	
২। আই	আই	আনী

অধ্যক্ষ বা সম্বন্ধ অৰ্থত সংজ্ঞা-শব্দৰ পাচত এই প্ৰত্যয় যোগ হয় আৰু সংজ্ঞা-শব্দ গঠিত কৰে। প্ৰথম থবা হুন্স আৰু দ্বিতীয় থবা দীৰ্ঘ।

প্রথম থৰা :—যেনে, মেলুৱৈ (members of a mel or village assembly) from মেল (assembly) ; যাটুৱৈ, যাটে (ferryman) from ঘাট (a ferry, a landing or bathing place) ; হাটুৱৈ (a visitor of a Hat or market) from হাট (a market) ; হালুৱৈ (ploughman) from হাল (a plough) ; বহুৱৈ (workman) from বন (work) ; পমুৱৈ, পামুৱৈ (a cultivator in a Pam) from পাম (a farm, or cultivation in a distant place) ; দলৈ (manager of a temple) from দ'ল (a temple) ; ইত্যাদি।

এই বিধৰ বহুত শব্দ এই প্ৰত্যয়ান্ত নহয়। যেনে, কাৱৈ (a kind of fish) from স. কৰবী ; পেংলাই (jest) from কছা. পেংলাই ; বাটে (carpenter) from স. বৰ্ককিন্ ; বেফাই (calamity) from স. বিপদ্ (§ ১৪০) ; ইত্যাদি।

দ্বিতীয় থৰা : যেনে, বৈনাই (younger sister's husband) from বৈনী, ভনী (sister) ; মেলুৱাই (members of a meeting : ওপৰত দেখা) ; পাগোৱাই (smoker of পাণ, i.e. opium) from পাণ (betel-leaf) ; গছোৱাই (skilled in climbing trees) from গছ (a tree) ; ইত্যাদি।

৪৬৬। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত 'পতি' (owner) বুলি অনুমান হয়। সংস্কৃত পতি শব্দ আদিত থাকিলে তাৰ ঠাইৰ প্ৰাকৃত 'পই' হয় (হেমচ. ১৫)। কিন্তু কোনো শব্দৰ পিচত বহিলে সি 'ৱই' হয় (হেমচ. ১১৩৪)। যেনে, স. পিতৃপতিঃ (Yama, Pluto), প্ৰা. পিউৱই ; গৃহপতিঃ (master of the house), প্ৰা. গহৱই (বৰক. ৪১৩২)। অসমীয়াতো তেনে হয়। যেনে, স. মেলপতিঃ (councillor), প্ৰা. মেলৱই, অ. মেলৱই। আকৌ অসমীয়া শব্দৰ সৰল আকৃতিত কেতিয়াবা উপধা স্বৰ একাৰ বা ওকাৰ হয় (§ ৯৫)। এতেকে সৰল আকৃতিত 'মেলৱই' শব্দ ৰূপান্তৰিত হৈ 'মেলুৱই' বা 'মেলুৱৈ' হয়। সেইদৰে বহুৱৈ, পমুৱৈ আদি শব্দ সিদ্ধ হৈছে।

ষোড়শ বিধ

৪৬৭। সা. লি

পুল্লিঙ্গ

স্ত্রীলিঙ্গ

১। ক, কা

ক, কা, কি, কু

কী

২। কিয়া,

কীয়া,

একীয়া

সংজ্ঞা শব্দত এই প্ৰত্যয় যোগ হলে সম্বন্ধবাচক বিশেষণ ওলায়। কুদাচিত্ত সংজ্ঞা-শব্দ সিদ্ধ হয়। প্ৰথম থবা হ্ৰস্ব আৰু দ্বিতীয় থবা দীৰ্ঘ।

প্ৰথম থবা : যেনে, লাজুক (bashful), স্ত্ৰী. লাজুকী from লাজ (bashfulness); জোনাক, জোনাকী (moon-lit) from জোন (moon); মেলকি (member of a meeting) from মেল (a meeting or conference); ভেলেকা, ভেঙ্কা (dull, foolish), স্ত্ৰী. ভেলেকী, ভেঙ্কী from স. ভেল (foolish); পেটেকা (dented) from পেট (belly); কথকি, কথকু (eloquent, garrulous) from কথা (speech); বাপেকী (paternal, ancestral) from বাপ (father), স. বপ্ৰঃ (but see বাপেকি, § ৪৩০); বঙ্কী (eloquent : cf. বছ-বঙ্কী) from বোল (speech, word); চহকী (cultivator, rich) from চহ (cultivation; cf. বৈ. চক্ৰ to plough); মাহেকী (monthly) from মাহ (month); ভুমকি, ভুমুকি (lit. rising of the moon just above the horizon : light peeping) from স. ভৌম (being on the earth, light); গৰাকী (owner) from ঘৰ (a house); চানেকি (pattern) from চান (sign), স. সংজ্ঞা, প্ৰা. সঞ্জা; দেউকি (a start from fear) from দেও (a ghost); ইত্যাদি।

দ্বিতীয় থবা :— যেনে, মাহেকীয়া (monthly) from মাহ (a month); চানেকীয়া (looking like) from চান (a sign); পৰেকীয়া (fortnightly) from পৰ (a measure of time); পৰেকীয়া (lasting for a prahar) from পৰ (a measure of time); বছৰেকীয়া (annual) from বছৰ (a year); জলকীয়া (chilli) from জলা (pungent taste); ইত্যাদি।

৪৬৮। মূল (Derivation)

ক, কা, কী, কু প্রত্যয়ৰ মূল ৬ষ্ঠী বিভক্তি আৰু ষষ্ঠীৰ অৰ্থত প্ৰয়োগ হয় (§ ২৭৫)। 'কীয়া' প্রত্যয়ৰ মূল ষষ্ঠী বিভক্তি + ইয়া (§ ৪৪৩)। জ্বী-লিঙ্গত সংস্কৃত 'ঈ' প্রত্যয় যোগ হয়। সংজ্ঞা-শব্দৰ প্রত্যয় স্বার্থিক (§ ৪৩৯)।

সপ্তদশ বিধ

৪৬৯। সা. লি.

পুল্লিঙ্গ

জ্বীলিঙ্গ

১। অক

অক

মতী, অকনী

সংজ্ঞা-শব্দৰ পাচত এই প্রত্যয় যোগ কৰিলে সম্বন্ধবাচক বিশেষ্য বা বিশেষণ ওলায়।

উদাহৰণ : যেনে, ভমক (sudden outburst of anger) from ভম (sudden flame); বুধিয়ক (intelligent) from বুধি (intelligence); খেতিয়ক (cultivator) from খেতি (cultivation); ফন্দীয়ক, ফন্দিয়ক (crafty) from ফন্দী (craft, design); কাঠিয়ক (skilful) from কাঠ (wood) বা কাঠী (stick); ইত্যাদি।

৪৭০। মূল (Derivation)

এই প্রত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত তদ্ধিত 'ক' প্রত্যয়। যেনে, স. অন্তক: (Yama) from অন্ত (end); পাদক: (little foot) from পাদ (foot)। অসমীয়াত 'ক'ৰ আগত স্বার্থিক প্রত্যয় অ (= ক) যোগ কৰিলে 'অক' হয় আৰু সন্ধিৰ নিয়মে ইকাৰৰ পাচত অকাৰ থাকিলে 'অ'ৰ ঠাইত ব্লিক্সে 'য়' হয় (§ ৬৫)। এইদৰে 'অক' প্রত্যয়ৰ ঠাইত ব্লিক্সে 'য়ক' হয়।

অষ্টাদশ বিধ

৪৭১। সা. লি.

পুল্লিঙ্গ

জ্বীলিঙ্গ

১। ময়

ময়

ময়ী

এই প্রত্যয় প্ৰচুৰ, বিকাৰ আৰু অভাৱ অৰ্থত সংজ্ঞা-শব্দৰ পাচত যোগ হৈ বিশেষণ সিদ্ধ কৰে।

উদাহৰণ : ধানময় (full of paddy) from ধান (paddy); পানীময় (full of water) from পানী (water); জোনালীময়

(abundance of illumination) from জোনালী (illumination) ;
পেঁকময় (full of mud) from পেঁক (mud) ; সোণাময় (golden)
from সোণা (gold) ; ইত্যাদি ।

৪৭২। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত 'ময়ট্' প্ৰত্যয় আৰু সংস্কৃতৰ দৰেই ইয়াৰ ব্যৱহাৰ হয়। প্ৰাকৃতত 'ময়ট্'ৰ ঠাইত 'মই' হয় (হেমচ. ১।৫০)। যেনে, স. বিষময়: (dangerous, evil) প্ৰা. বিসমও, বিসমও, অ. বিষময়, বিহময়। পালিতো 'ময়' হয় (কাচ্চা. §২৬২) ; যেনে, স. অয়স্ (iron), পা. অয় ; স. অয়স্ময় (made of iron), পা. অয়ময় ; স. স্তবৰ্ণ (gold), পা. স্তবৰ্ণ ; স. স্তবৰ্ণময় (made of gold), পা. স্তবৰ্ণময়। অসমীয়া প্ৰত্যয়ো তেনে।

উনবিংশ বিধ

৪৭৩। সা. লি.	পুল্লিঙ্গ	স্ত্ৰীলিঙ্গ
১। তি, ভী, অতি	—	—
২। ভীয়া	—	—
৩। ভিয়াল, ভীয়াল	ভিয়াল, ভীয়াল	ভিয়ালনী, ভীয়ালনী
৪। ভিয়াৰ, ভীয়াৰ	ভিয়াৰ, ভীয়াৰ	ভিয়াৰণী, ভীয়াৰণী

তাত হোৱা অৰ্থত সংজ্ঞা-শব্দৰ পাচত এই প্ৰত্যয় যোগ হয় আৰু লব্ধ শব্দ বিশেষণ হয়। প্ৰথম থবা হ্ৰস্ব, দ্বিতীয় থবা দীৰ্ঘ আৰু তৃতীয় আৰু চতুৰ্থ থবা দীৰ্ঘ আৰু যৌগিক।

প্ৰথম থবা : যেনে, পুৰ্ণতি (approaching morning) from পুৰা (morning) ; বাপতি (ancestral) from বাপ (father) ; বেলেগতি (separated) from বেলেগ (separate, separation) ; আগলতী (top of a plantain-leaf) from আগল (front or fore-part), আগ (top, front) ; বাৰতি (time without number ; cf. বাৰতিকাল) from বাৰ (twelve or times) ; পাচতি বা পচতি (ceremony performed on the fifth day of Krisna's birth) from পাঁচ (five) ; ইত্যাদি।

দ্বিতীয় থবা : যেনে, বাপতীয়া (*ancestral, paternal*) from বাপ (*father*); আলগতীয়া (*separated*) from আলাগ (*unmixed*); আলাগতীয়া (*useless*) from আলাগ (*unwanted*); বেলেগতীয়া (*separated*) from বেলেগ (*separate, separation*); তলতীয়া (*inferior, subordinate*) from তল (*bottom*); পুঁৱতীয়া (*approaching morning*) from পুৱা (*morning*); শেহতীয়া (*born or produced last*) from শেহ (*end*); পাচতীয়া (*later, posterior*) from পাচ (*back, behind*); আগতীয়া (*anterior*) from আগ (*before, front*); কাষতীয়া (*pertaining to a side*) from কাষ (*side*); আগলতীয়া (*pertaining to the top of a plantain-leaf*) from আগল ; বানতীয়া (*flooded*) from বান (*flood*); ইত্যাদি ।

তৃতীয় আৰু চতুৰ্থ থবা : যেনে, লাগতিয়াল (*necessary, useful*) from লাগ (*necessity*); নামতিয়াল (*native of the plains*) from নাম (*lower part*); চাবতিয়াল (*dexterous*) from চাব (*a stroke or thump*); মাছতিয়াৰ (*a skilful fisher*) from মাছ (*fish*); ইত্যাদি ।

(ক) প্ৰথম থবা কেতিয়াবা সংজ্ঞা হয় । যেনে, কমতি (*shortage*) from কম (*less, short*); চলতি (*usage*) from চল (*use*); পচতি (*a ceremony on the fifth day of Krishna's birth*) from পাঁচ (*five*); খজতি, খজুৱতি (*itch*) from খইজ, স. খজু : (*itch*); ঘুমতি (*drowsiness*) from ঘুম (*sleep*); সঙ্গতি (*a sect*) from সঙ্গ (*companionship*); চগতি (*flesh, meat*) from সজ্ব (*a group, combination*) বা স. সা গতি : (*same fate* ; cf. মাংস=মাংস : he me=meat, flesh ; ইত্যাদি ।

কুং তি আৰু অতি প্ৰত্যয়ৰ কথা পাহৰিব নালাগে (§৪১৭) ।

৪৭৪ । মূল (*Derivation*)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত 'বৃত্ত' বা 'বৃত্তি' (*condition, mode of life, earnings, etc.*)^১ । প্ৰাকৃতত 'বৃত্তি'ৰ ঠাইত 'বট্টি' হয় (হেমচ.

১ । See Hornle : *Comp. Gramm.* §২৪৪.

২।৩০) আৰু এই শব্দ হিন্দীত বটী আৰু অসমীয়াত 'ব্' লোপ হলে অতী, অতি, তী বা তি হয়। যেনে, স. সম্বন্ধিত্বঃ (close combination), প্রা. সম্বন্ধবট্টি, হি. সৰ্গোতী (meat, flesh), অ. চৰ্গতি (meat); বপ্ৰবৃত্তিঃ (earning of father, patrimony), প্রা. বপ্ৰবট্টি, বাপবট্টি, হি. বাপবটী বা বপোটী, অস. বাপতি। 'তি'ৰ পাচত ঈয়া, ইয়াল আৰু ইয়াৰ প্ৰত্যয় (§§ ৪৪৩।৪৪৫।৪৫৭) যোগ কৰিলে আনবিলাক প্ৰত্যয় পোৱা যায়।

বিংশ বিধ

৪৭৫। সা. লি.

১। চী

২। চীয়া

তাত হোৱা বা তাৰ প্ৰকৃতি বুজাবলৈ সংজ্ঞা-শব্দৰ পাচত এই প্ৰত্যয় যোগ কৰি বিশেষণ সিদ্ধ কৰা হয়। প্ৰথম থৰা হৃস্ব, দ্বিতীয় থৰা দীৰ্ঘ।

উদাহৰণ : খৰচী, খৰচীয়া (coarse as powder) from খৰ (hard, rough, solid); ঘৰচীয়া (domestic) from ঘৰ (house); কেৰেচী, কেৰেচীয়া (half-tamed, as an animal) from স. কিৰি: ? (a hog, boar) বা কেতঃ (house); ইত্যাদি।

৪৭৬। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সম্ভৱতঃ সংস্কৃত বটী বিভক্তি^১। সংস্কৃত ৬ষ্ঠী বিভক্তি স্ত প্ৰাকৃতত স্ হয় (§২৩৪)। তাৰ 'স' ইং হলে অসমীয়াত চ (=স) হয়। তাৰ পাচত অসমীয়া তদ্ধিত প্ৰত্যয় 'ঈ' যোগ কৰিলে 'চী' আৰু 'ঈয়া' যোগ কৰিলে 'চীয়া' হয় (§§ ৪৩৭।৪৪৩)। হিন্দীত এই প্ৰত্যয় 'চা' হয়। যেনে, ঘৰচা (domestic)^২।

একবিংশ বিধ

৪৭৭।

সা. লি.

১। চ, চা, চী

২। চীয়া, চুৱা

১। ডাক্তৰ শ্ৰীশ্ৰুতবান্ধীকান্ত কাকতিদেৱে ইয়াৰ মূল সংস্কৃত 'তা' বুলি ভাবে

২। See Hornle, Comp. Gramm. § ২৪০

সাদৃশ্য বুজাবলৈ সংজ্ঞা বা বিশেষণ-শব্দৰ পাচত এই প্ৰত্যয় যোগ কৰি বিশেষণ সিদ্ধ কৰা হয়। প্ৰথম থৰা হুন্স আৰু দ্বিতীয় থৰা দীৰ্ঘ।

উদাহৰণ : আপোচ (kindred, amicable) from অপভ্ৰ. অগ্ন (হেমচ. ৪।৪২২, ৪২৩), প্ৰা. অগ্না (হেমচ. ২।৫১), স. আত্মন্ (self); তলচা (lit. almost bottom, bottom) from তল (bottom); জ্বিম-খৰিচা (rough dry powder of fermented bamboo shoot) from খৰ; টেঙচা, টেঙচী (somewhat acid) from টেঙা (acid); কালচা (blackish) from ক'লা (black); পানচা, পানচীয়া (insipid) from পানী (water); টেৰচা, টেৰচীয়া (slanting) from টেৰা (incline, slanting); স. টেৰ, টেৰক (squint-eyed); ভেমেচা (crooked) from স. ভূমিঃ (an eddy); বাংচীয়া (reddish) from বঙা (red); মৰচীয়া (blackened or rendered brittle) from মৰা (dead); বঙ'চীয়া, (almost coloured) from বং (colour); পইচা (a pice) from পাই (a pie); ইত্যাদি।

৪৭৮। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত ভঙ্কিত 'দেশীয়' প্ৰত্যয়। সংস্কৃতত ঈষৎ অসমাপ্তি (ন্যূন) অৰ্থত 'দেশীয়' প্ৰত্যয় হয়। দেশীয় প্ৰত্যয়ৰ 'দে' লোপ হলে 'শীয়' থাকে। তাত্ স্বাৰ্থিক প্ৰত্যয় যোগ কৰিলে অসমীয়াত 'চীয়া'—'চীয়া' হয় আৰু 'য়' ত্যাগ কৰিলে চী হয়। চ আৰু চা প্ৰত্যয় 'চী'ৰ ৰূপান্তৰ আৰু 'চুৰা' প্ৰত্যয় 'চীয়া'ৰ ৰূপান্তৰ।

দ্বাবিংশ বিধ

৪৭৯।

সা. লি.

১। অন

২। আন

সংজ্ঞা-শব্দৰ পাচত এই প্ৰত্যয় যোগ হলে সম্বন্ধবাচক বিশেষণ বা বিশেষ্য হয়।

উদাহৰণ : মলিয়ন (dirty) from মলি, মল (dirt), স. মল: (dirt, filth); ভাটীয়ন (down-stream) from ভাটী (down a

stream) ; গাঁঠিয়ন (a fragrant knotty root) from গাঁঠি. স. গ্রন্থি : (a knot) ; বিহুৱান (present at the Bihu festival, cloth-present of the Bihu) from বিহু, স. বিষুৱৎ (vernal equinox) ; বগুৱান (a ridge of high land) from বগুৱা (central stem of a plantain leaf) ; ইত্যাদি ।

৪৮০ । মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত তদ্ধিত প্ৰত্যয় ‘মৎ’ । প্ৰাকৃতত এই ‘মৎ’ প্ৰত্যয় ‘মণ’ হয় (হেমচ. ২।১৫৯) । যেনে, স. ধনৱান্ (rich) = প্ৰা. ধণমণো বা ধণৱংতো । শব্দৰ মাজত পৰিলে ‘ম’ লোপ হয় বুলি ওপৰত কোৱা হৈছে (§ ১৭২) । এতেকে প্ৰাকৃত ‘মণ’ প্ৰত্যয় অসমীয়াত ‘অন’ হয় বুলি সহজে ভাবিব পাৰি । যেনে, স. বিষুৱৎ (equinox) = বিস্মুৱং, বিস্মুৱংতো (?) = অ. বিহুৱান (things given at the equinox) ; স. গ্রন্থিৱৎ (having knots) = প্ৰা. গম্ঠিমণো = অ. গাঁঠিয়ন । অসমীয়া ‘আন’ প্ৰত্যয় সংস্কৃত ‘ৱান’ৰ ৰূপান্তৰ ।

ত্ৰয়োবিংশ বিধ

৪৮১ ।

স। লি.

১। অই (ঐ)

২। আই

সাধাৰণতঃ বিশেষণৰ পৰা গুণবাচক বিশেষ্য (abstract noun) উলিয়াবলৈ এই প্ৰত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ হয় ।

উদাহৰণ : বৰই (বৰৈ), বৰাই (greatness, pride) from বৰ (large, great), স. বড় (large, big, great) : cf. “ঘুমতিৰ বৰৈৰ পুৱা । তিৰীৰ সৰুমুৱা ॥” ; টাই (pride, arrogance) from টংক. (anger), স. টংকঃ (pride, anger) ; উলাই (contempt) from স. উল্লংঘনম্ (?) (disregard) ; মিঠৈ, মিঠাই (lit. sweetness : molasses) from মিঠা, স. মিষ্টম্ (sweet) ; সতাই (goodness) from সৎ (good, virtuous), বোজাই (burden of a boat or cart) from বোজা (burden) ; হোজাই (simplicity) from হোজা (simple) ; দূৰৈ (distance) from

দূৰ (distant); দোহাই (cry for justice) from দোহ (wrong, offence); পোষ্টাই (strength, plumpness) from পুষ্ট (fat, strong); লাই (indulgence) from স. লল (playful, lolling); ইত্যাদি।

৪৮২। মূল (Derivation)

এই প্রত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত তদ্ধিত প্রত্যয় ‘তন্’, জ্বলিত ‘তা’। প্রাকৃতত এই প্রত্যয় ‘দা’ হয় (হেমচ. ৪।২৬০, ২।১৫৪)। তাত স্বার্থিক প্রত্যয় অ (=ক) যোগ কৰিলে স. ‘তিকা’ প্রত্যয় হয় (জ্বলিত ‘ইকা’ প্রত্যয়; যেনে, বাখা, বাখিকা; বালক, বালিকা)। প্রাকৃতত প্রত্যয়টো ‘দিআ’ বা ‘ইআ’ হয়। তাৰ আগত প্রাতিপদিকৰ ‘অ’ যোগ হলে অইআ (=অই) আৰু তাত স্বার্থিক প্রত্যয় অ যোগ হলে অঅইআ (=আই) হয়। এইদৰে অসমীয়া অই আৰু আই প্রত্যয় পোৱা যায়। যেনে, স. বড়—প্রা. বড়ো; বা স. বড়তা=প্রাকৃত বড়আ; বা স. বড়তিকা=প্রা. বড়দিআ বা বড়ইআ=অ. বৰই (বৰৈ)²।

চতুৰিংশ বিধ

৪৮৩।

সা. লি.

১। আর

২। অনি, আনি

সংজ্ঞা বা বিশেষণৰ পাচত এই প্রত্যয় যোগ হলে গুণবাচক বিশেষ্য (abstract noun) পোৱা যায়।

প্রথম থৰা : যেনে, চাৰৰ (height) from চৰা বা চাৰা (high); উধাৰ (height) from উধৰ (high); উৰাৰ (flight) from উৰা (flying); ইত্যাদি।

দ্বিতীয় থৰা : যেনে, খাৰনি (solution of potash or soda) from খাৰ (potash or soda); তেলনি (act of frying in oil) from তেল (oil); তিলনি (a funeral ceremony in which *til* is used)

১। ডাক্তৰ শ্ৰীকৃষ্ণবাসীকান্ত কাকতিদেৱে ইয়াৰ মূল বৈদিক ‘অতি’ প্রত্যয় বুলি ভাবে। কিন্তু স্বৰ-বিকৃতিৰ নিয়মে ‘তাতি’ৰ ঠাইত ‘আৰি’ বা ‘আলি’ হে হ’ব : See Hornle, Comp. Gram. § 228.

from তিল (sesamum); ফুটানি (pride, ostentation) from ফুট (glory); ফুটনি (deficiency) from ফুট (short); জুৰণি (a cooling draught) from জুৰ (cool); জেকনি (dampness) from জেকা (damp); ইত্যাদি।

৪৮৪। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত তদ্ধিত 'ত্ব' আৰু বৈদিক 'ত্বন্' প্ৰত্যয়ঃ। প্ৰাকৃতত আৰু অপভ্ৰংশতো এই প্ৰত্যয় ত্ব, ত্বণ হয় (হেমচ. ২।১৫৪, ১৭২; ৪।৪৩৭)। যেনে, বৈ. বড়ত্বনস্ত (of greatness)=প্ৰা. বা. অপভ্ৰ. বড়ত্বণহো। প্ৰাকৃত জীলিত্ত ত্বন্ প্ৰত্যয় ত্বণিআ (=ত্বণিকা) হয় আৰু ত্ব্ ইং হলে অণিআ হয়। প্ৰাতিপদিকৰ অন্তত থকা 'অ' যোগ কৰিলে এই প্ৰত্যয় অত্বণিআ, বা অত্বইআ হয়। তাৰ পৰাই অসমীয়া অনি, আনি প্ৰত্যয় ওলাইছে। এই প্ৰত্যয় মূলত জীলিত্ত। কিন্তু আমি তাক ক্লীবলিত্তৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰো। সিদ্ধী ভাষাতো তেনে হয়। যেনে, অচ্ছাণি (whiteness), কৰাণি (blackness), বড়াণি (greatness)। আৰু প্ৰত্যয় কিন্তু জীলিত্ত নহয়। প্ৰাকৃত 'ত্ব' প্ৰত্যয়ৰ 'ত্ব' লোপ হলে আৰু প্ৰাতিপদিকৰ শেষত থকা অ যোগ হলে অঅ প্ৰত্যয় হয় আৰু প্ৰাতিপদিকৰ শেষত স্থাৰ্থিক অ (=ক) যোগ কৰিলে এই প্ৰত্যয় অঅঅ=আঅ হয়। উচ্চাৰণৰ সুবিধাৰ বাবে এই আঅ প্ৰত্যয় আৰু কৰা হয় (§ ৩২)। যেনে, স. ফুটত্বন্ (act of making famous), প্ৰা. ফুটত্বণ, জী. ফুটত্বণিঅ=ফুটঅণিআ, বা স. ফুটকত্বন্, প্ৰা. ফুটঅত্বণ, জী. ফুটঅত্বণিআ=ফুটঅঅণিআ=ফুটণিআ, অস. ফুটনি, ফুটানি। স. উত্বৰ্ভত্ম (height), প্ৰা. উত্বৰত্ব বা উত্বৰঅন্তো=উত্বৰঅও=উত্বৰাও=অস. উধাৰ।

পঞ্চবিংশ বিধ

৪৮৫।

সা. লি.

১। অনি

সমূহ বা তাত হোৱা অৰ্থত সংজ্ঞা-শব্দৰ পাচত 'অনি' প্ৰত্যয় হয়।

যেনে, বেতনি (a place abounding in cane), স. ৰেতস্বান from

২। Macd. Vedic Gramm. § ১৮২।২, যেনে, সখিৰ্ভন্ (friendship).

বেত (cane), স. বেতস্; নলনি (a place abounding in reeds), স. নড়ান্ from নল, স. নড়ং,-ড়ং (reed)। সেইদৰে, খেৰণি (ground under thatch) from খেৰ (thatch), স. খটং (grass); পটুমনি (lake or beel full of lotuses) from পটুম (lotus); কাঠনি (tree forest) from কাঠ (wood); পিটনি; (water covered with floating aquatic grass) from পিট (floating aquatic plants); দলনি (land or water covered with Dal grass) from দল (a kind of grass); নাহৰণি (a place abounding in Nahar trees) from নাহৰ (a kind of timber); ইকৰণি (a place full of Ikras) from ইকৰা (a kind of reed); চুৰনি, চুৰানি (a place where filth and refuse are thrown) from চুৰা (remnant of food or impure things); ধাননি (paddy field) from ধান (paddy); ইত্যাদি।

৪৮৬। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয় বাস্তৱিকৈ জ্ঞীলিঙ্গত ব্যৱহৃত হয়। কিন্তু আমি ইয়াক ক্লীবলিঙ্গৰ প্ৰত্যয় বুলি ধৰো আৰু সেইদৰে ইয়াৰ ব্যৱহাৰ কৰো। এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত তদ্ধিত প্ৰত্যয় ডুতুপ্ (=বান্)। যেনে, কুমুদান্, নড়ান্, বেতান্, ইত্যাদি। অসমীয়াত এই প্ৰত্যয়ৰ আকাৰৰ ঠাইত অকাৰ হয় আৰু জ্ঞীলিঙ্গৰ প্ৰত্যয় ঙ্গ যোগ হয় আৰু 'ঙ'ৰ ঠাইত 'ই' হয়। যেনে, কুমুদনি, নলনি, বেতনি, ইত্যাদি। এই প্ৰত্যয় যোগ হলে প্ৰাতিপদিকৰ ইকাৰৰ পাচত 'অ'ৰ ঠাইত 'য়' হয় আৰু উকাৰৰ পাচত 'ৱ' হয় (সন্ধিৰ নিয়ম দেখা, § ৬৫)। যেনে, হাবিয়নি (forest), উলুৱনি (ground covered with ulu grass)।

ষড়্বিংশ বিধ

৪৮৭।

স. লি.

১। অন

তাৰ এই ভাব এনে অৰ্থত এই প্ৰত্যয় যোগ হয় আৰু এই প্ৰত্যয় নিষ্পন্ন শব্দ গুণবাচক বিশেষ্য হয়। ইকাৰান্ত আৰু উকাৰান্ত প্ৰাতিপদিকৰ পাচত এই প্ৰত্যয়ৰ 'অ' ৰিকল্পে য় আৰু ৱ হয়। এই প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ অতি বিৰল।

যেনে, কালিয়ন (credit) from স. কালিকা (price of an article to be paid by instalments); পতিয়ন^১ (conviction, belief) from স. প্রত্যয়: (trust, belief); ইত্যাদি।

৪৮৮। মূল (Derivation)

এই প্রত্যয়ৰ মূল বৈদিক তদ্ধিত প্রত্যয় 'হ্নন্'। তাৰ পৰা প্রাকৃতত স্তৰ্ণ হয় বুলি ওপৰত (§ ৪৮৪) কোৱা হৈছে। 'স্তৰ্ণ'ৰ 'স্ত্' লোপ হলে 'অণ' থাকে। এই প্রত্যয় অসমীয়াত বহুত হৈছে। যেনে বৈ. স. কালিকাহ্নন=প্রা. কালিআস্তৰ্ণ=অ. কালিয়ন।

সপ্তস্বিংশ বিধ

৪৮৯।

সা. লি.

১। আলি

২। অবি, আবি

সংজ্ঞা-শব্দ বা বিশেষণৰ পাচত এই প্রত্যয় যোগ হলে গুণবাচক বিশেষ্য ওলায়।

প্রথম থৰা: যেনে, বুঢ়ালি (qualities of an old man) from বুঢ়া (old, old man); টেঙ্গৰালি (artfulness) from টেঙ্গৰ (artful); খৰালি (dry season, winter) from খৰ (drought); সোৰোপালি (idleness) from সোৰোপা (idle); বান্দৰালি (qualities of a monkey, shamelessness) from বান্দৰ (a monkey); বলিয়ালি (madness) from বলিয়া (mad); ধূৰ্ত্তালি (cunningness) from ধূৰ্ত্ত (cunning); ল'ৰালি (childishness) from ল'ৰা (a boy); ওজালি (profession of an Ojhā) from ওজা (the head of a chorus); মইমতালি (self-conceit) from মইমত (self-willed); ইত্যাদি।

দ্বিতীয় থৰা: যেনে, ভালৰি (goodness, friendship) from ভাল (good); লাটৰি (coarseness) from লাট (coarse part of *muga*

১। 'পতিয়া'ৰ পৰা ওলাইছে বুলি ধৰিলে কুং প্রত্যয় 'অন্' (§৪২১) হব। যেনে পতিয়া+অন্=পতিয়ান, পতিয়ন।

silk) ; কাষৰি (side or edge of an embankment in a rice-field) from কাষ (side, edge) ; কুষাৰি (ill-will, spite) from কোষ, স. কুক্ষিঃ (interior of anything) ; গোহাৰি (prayer) from স. গ্রহঃ (tenacity, persistence) ; সভাৰি (remuneration to an assembly) from সভা (a meeting) ; ইত্যাদি।

৪১০। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয় বাস্তৱিকৈ জ্বীলিঙ্গ আৰু গুণবাচক সংজ্ঞা-শব্দ উলিয়াবলৈ ব্যৱহৃত হয়। কিন্তু আমি ইয়াক সাধাৰণ বা ক্লীবলিঙ্গ স্বৰূপে ব্যৱহাৰ কৰোঁ। এই প্ৰত্যয়ৰ মূল বৈদিক তদ্ধিত ‘তাতি’ প্ৰত্যয়^১। বৈদিকত ‘তাতি’ আৰু ‘তাড়’ প্ৰত্যয় ‘তা’ প্ৰত্যয়ৰ নিচিনা জ্বীলিঙ্গৰ গুণবাচক বিশেষ্য গঠিত কৰিবলৈ ব্যৱহৃত হয় (Macd. Vedic Gramm. §১৮২।২)। প্ৰাকৃতত স্বৰৰ পিচত থকা ‘ত’ৰ ঠাইত কেতিয়াবা ‘ড়’ হয় (হেমচ. ১।২০৬ ; বৰক. ২।৭)। যেনে, স. প্ৰতিসৰ (dependant, subject) = প্ৰা. পড়িসৰো ; স. ৰেতসঃ (cane) = প্ৰা. বেড়িসো ; স. পতাকা (flag) = প্ৰা. পড়াআ ; স. প্ৰতিমা (idol) = প্ৰা. পড়িমা ; স. প্ৰতিকৰোতি (requites, repays) = প্ৰা. পড়িকৰই ; স. বিভীতকঃ ; (a kind of tree) = প্ৰা. বহেড়ও, অ. ভইৰা ; স. শূকৃতম্ (skilful) = প্ৰা. শূকড়ম্। এই-দৰে প্ৰাকৃতত ‘তাতি’ৰ ঠাইত ‘তাড়ি’ হয়। আকৌ প্ৰাকৃতত স্বৰৰ পাচত অসংযুক্ত ‘ড়’ থাকিলে সি প্ৰায়ে ‘ল’ হয় (হেমচ. ১।২০২ ; বৰক. ২।২০)। যেনে, স. গৰুড়ঃ = প্ৰা. গৰুলো ; স. তড়াগম্ (a tank or lake) = প্ৰা. তলায়ম্ ; স. ক্ৰীড়তি (he plays) = প্ৰা. কীলই। সংস্কৃতত ড়, ল উভয়ে হয়। যেনে, স. দাড়িমম্ দালিমম্ (pomegranate) ; গুড়ঃ, গুলঃ (molasses) ; নাড়ী, নালী (artery, tube) ; নড়ম্, নলম্ (a species of reed)। অসমীয়াতো হয় (§§ ১৪৬।১৫২)। এতেকে জনা যায় যে প্ৰাকৃতত ‘তাড়ি’ প্ৰত্যয় ৰূপান্তৰিত হৈ ‘তালি’ হয়। এই প্ৰত্যয়ৰ ‘ত’ প্ৰাতিপদিকত যোগ হওঁতে শব্দৰ মাজত পৰে। তেনে অৱস্থাত (অৰ্থাৎ পদমধ্যবৰ্তী স্বৰৰ পাচৰ অসংযুক্ত) ‘ত’ৰ লোপ হয় (হেমচ. ১।৭৭ ; বৰক.

১। ডাক্তৰ শ্ৰীযুক্ত বাণীকান্ত কাকতিদেৱে এই প্ৰত্যয়ৰ মূল বিশেষণ-প্ৰত্যয় আল+গুণবাচক বিশেষ্য-প্ৰত্যয় ই<ইকা বুলি অনুমান কৰে।

২।২)। যেনে, স. স্বিতানম্ (leisure, rest) = প্রা. বিআণম্; স. বসাতলম্ (region under earth) = প্রা. বসায়লম্; স. যতিঃ (ascetic) = প্রা. জই; স. ভূতম্ (become) = প্রা. ভূঅং। এতেকে ধৰিব পাৰি যে 'তালি' প্রত্যয় প্রাকৃততে স্বৰ-বিকৃতিৰ নিয়মে 'আলি' হৈছে আৰু এইয়েই অসমীয়া প্রত্যয়। যেনে, বৈ. জ্যেষ্ঠ-তাতিঃ (superiority) = প্রা. জেষ্ঠ-আড়ি = জেষ্ঠআলি = অস. জেঠালি (qualities of a Jetha, father's elder brother)। সেইদৰে বৈদিক সৰ্ব-তাতিঃ (complete welfare or completeness) = প্রা. সৰ্বআলি = অ. সৱালি (?)। বঙ্গালীতো এই প্রত্যয় আছে। যেনে, চতুৰালি (deception)। এতিয়া বুজিব পৰা যাব যে 'তাতি'ৰ পৰা 'তাড়ি' বা 'তাৰি' আৰু তাৰ 'ত' লোপ হলে 'আৰি' তাৰ ৰূপান্তৰ 'অৰি' শোৱা যায়।

অষ্টবিংশ বিধ

৪২১।

সা. লি.

১। আমি

গুণবাচক বিশেষ্য সিদ্ধ কৰিবলৈ সংজ্ঞা শব্দ বা বিশেষণত এই প্রত্যয় যোগ হয়। কিন্তু সচৰাচৰ অসমীয়াত এই প্রত্যয়ৰ সলনি 'আলি' প্রত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ হয়।

উদাহৰণ : দুষ্টামি (wickedness) from দুষ্ট (wicked); লুচ্ছামি (lasciviousness) from লুচ্ছা (licence, desire), প্রা. লিচ্ছা (হেমচ. ২।২১), স. লিপ্সা; ধূৰ্ত্তামি (artfulness) from ধূৰ্ত্ত (artful); লৰামি (childish behaviour) from ল'ৰা (a boy); ফাত্ৰামি (insincerity, untruthfulness, jest) from ফাত্ৰা (insincere); ইত্যাদি।

পক্ষে, দুষ্টালি, লুচ্ছালি, ধূৰ্ত্তালি, লৰালি, ফাত্ৰালি।

৪২২। মূল (Derivation)

এই প্রত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত তদ্ধিত স্ব বা বৈদিক স্বন্ প্রত্যয়। প্রাকৃতত এই প্রত্যয় 'ইমা' বা 'স্তণ' হয়।^১ যেনে, স. পীনস্বম্ (state of being plump, fleshly or thick,—said of woman's breasts), প্রা. পীণিমা

বা পীণস্তগং ; স. পুষ্পহম্ (quality of a flower), প্রা. পুষ্পক্ষিমা বা পুষ্পক্ষতগং । অসমীয়াত স্বৰৰ ব্যত্যয় হয় আৰু 'ইমা'ৰ ঠাইত আমি হয় । যেনে, পীণামি পুষ্পামি । বঙ্গালীতো এই প্ৰত্যয় আছে । যেনে, গোঁৰামি (orthodox), from গোঁৰা (origin) । এই প্ৰত্যয়ান্ত শব্দ বাস্তৱিকে জ্বীলিঙ্গ । কিন্তু আমি তাক ক্লীবলিঙ্গ বুলি ভাবো । প্ৰাকৃত 'ইমা' প্ৰত্যয়ৰ মূল বাস্তৱিকতে সংস্কৃত ইমন্ প্ৰত্যয় । যেনে, স. মহিমা, গৰিমা, ধূৰ্ত্তিমা, ইত্যাদি ।

উনত্রিংশ বিধ

৪২৩ ।

সা. লি.

১। তলী

২। থলী

তাত হোৱা অৰ্থত স্থানবাচক বিশেষ্য উলিয়াবলৈ এই প্ৰত্যয়ৰ ব্যৱহাৰ হয় ।

প্ৰথম থৰা : যেনে মাহতলী (pulse-field) from মাহ (pulse); সৰিয়হতলী (mustard-field) from সৰিয়হ (mustard); কঠীয়াতলী (paddy seed-bed) from কঠীয়া (rice-seedlings); ইত্যাদি ।

দ্বিতীয় থৰা : যেনে, বণথলী (battle-field) from বণ (battle); সভা-থলী (place of meeting) from সভা (a meeting); ইত্যাদি ।

৪২৪। মূল (Derivation)

এই প্ৰত্যয়ৰ মূল সংস্কৃত 'স্থলী' (ground or land) । প্ৰাকৃতত ই 'তলি' (হেমচ. ৩।৩৩৪) আৰু অপভ্ৰংশত 'থলী' (হেমচ. ৪।৩৩০) হয় । তাৰ পৰা অসমীয়া তলী আৰু থলী প্ৰত্যয় ওলাইছে । তলী-প্ৰত্যয় সংস্কৃত 'তল' (bottom)ৰ পৰাও আহিব পাৰে ।

ত্রিংশ বিধ

৪২৫ ।

সা. লি.

১। কুৱা

এই প্ৰত্যয় যোগত বিশেষণ-সৰ্ৱনাম পোৱা যায় । যেনে, এনেকুৱা, যেনেকুৱা, তেনেকুৱা ইত্যাদি । এই প্ৰত্যয়ৰ মূল ওপৰত দিয়া হৈছে (§৩৩৬াখ) ।

উনত্রিংশ আধা

শব্দাংশ (Particles)

৪৯৬। অসমীয়া ভাষাত কিছুমান শব্দ সূকীয়া শব্দ স্বৰূপে ব্যৱহৃত নহয়; তদ্ধিতৰ দৰে আন শব্দৰ শেষত যোগ হয়। ইহঁত বাস্তৱিকৈ তদ্ধিত প্ৰত্যয়ো নহয়, শব্দও নহয়। সেই দেখি কোনো কোনো বৈয়াকৰণিকে ইবিলাকক “উপশব্দ” বুলিছে। আমি এই নামকৰণৰ কোনো বিশেষ কাৰণ নাপাই ইবিলাকক শব্দাংশ (particle) বুলিলোঁ। এই শব্দাংশবিলাক সংখ্যাবাচক শব্দ, বিশেষ্য আৰু সৰ্বনাম শব্দৰ শেষত যোগ হয় আৰু সংখ্যা, পৰিমাণ বা আকৃতি নিৰ্দেশ কৰে। ইংৰাজী Definite articleৰ অৰ্থ ইবিলাকে প্ৰকাশ কৰে। তলত এটি তালিকা দিলোঁ। ই অসম্পূৰ্ণ।

৪৯৭। সাধাৰণ লিঙ্গ	পুৰিষ	স্ত্ৰীলিঙ্গ
১। খন, খান, খনি, খানি	খন, খান, খনি, খানি	খানী, খনী
২। খৰ, খৰা	—	—
৩। খুতা, খুতৰা, খুতুৰা	—	—
৪। গোছা, কোছা	—	—
৫। গছ, গছি	—	—
৬। গোট, গুটি	গোট, গুটি	গুটি
৭। জন, জনা	জন, জনা	জনী, জনী
৮। জোপা, ছোপ	—	—
৯। টো, টি, টা	টো, টি	টা
১০। টুকুৰা	—	—
১১। টোপ, টোপা	—	—
১২। ডাল, ডালি	—	—
১৩। ডোখৰ	ডোখৰ	ডুখুৰী
১৪। থোক	—	—
১৫। থোপা, থুপি	—	—
১৬। ধাৰ	—	—
১৭। পাট, পাটি	—	—
১৮। ফেৰা, ফেৰি	—	—
১৯। লঁদা	—	—
২০। সূত	—	—

ইত্যাদি।

ত্ৰীলিঙ্গত টী, গুটী, জনী, খনী আৰু ডুখুৰী হয়।

উদাহৰণ : পুথিখন (the book), কন্যাখানী (the bride); বস্তি-
খৰ (the candle); সাপখৰা (the snake : lit. the piece of snake);
মজহখুতুৰা,-খুতৰা (the piece of flesh); এখুতুৰা (a piece); খান-
গোছা (the bundle of paddy); খৰিকোছা (the bundle of fuel);
লেজুগছ (the piece of rope); বলধগোট (the bullock);

“ঘাৰগোট পালতায়ী এক আখি চাই।

সচকিত মনে সি আহাৰ পানী খাই॥”, মা. ক.

মানুহজনী (the woman); মানুহটো (the man); ছোৱালীটী (the girl);
মাছটুকুৰা (the piece of fish); পানীটোপা (the drop of water);
এডাল বাঁহ (one bamboo); জৰিডাল (the piece of rope); সূতা-
ডালি (the piece of thread); কাঠ ডোখৰ (the piece of wood);
তামোলখোক (the bunch of arecanuts); আঙ্গুৰখোপা (the bunch of
grapes); মণিধাৰ (the string of beads); ব’ঠাপাট (the oar);

“এক পাট শৰে বালী সঙ্কলিলা জীৱ”।, শঙ্কৰ;

বাঁহছোপ (the clump of bamboos); একেৰা চূণ (a little
lime); গোবৰলদা (the lump or mass of cowdung); বেতসূত
(the piece of split and dressed cane)। এইবিলাকৰ বাহিৰেও
চটা (flat piece), খিলা (leaf like thing), আটি (bundle), সোপা
(mass), বিৰা (leaf) আদি বহুত শব্দাংশ আছে। সৰ্বনাম বা বিশেষণৰ
লগত এনে শব্দাংশ যোগ হলে সাধাৰণতঃ সংজ্ঞা-শব্দ এটা উহা থাকে। যেনে,
এইটি (this, i.e. this thing); আগৰটো (the former, i.e. the
former man or thing); ইত্যাদি। ইকাৰাস্ত শব্দাংশবিলাক (অৰ্থাৎ
খানি, গছি, টি, ডালি, ইত্যাদি) অল্পার্থে ব্যৱহৃত হয়। যেনে, চৰাইটি
(the little bird); শেলপাটি (the small spear); ইত্যাদি।

৪৯৮। মূল (Derivation)

(ক) খন, খান, খনি, খানি—সংস্কৃত খণ্ডম্ (a piece), গ্রা. খন্ডম্, (হেমচ.
২।২৭), অপভ্র. খম্‌ডু, খম্‌ডই, (হেমচ. ৪।৩৪০, ৪৪৪), অ. খন, খান।
বাৰ্ধিক ‘ই’ যোগত খনি, খানি আৰু ত্ৰীলিঙ্গত ‘ঈ’ হলে খানী হয় (§৪৩০)।

খব, খৰা (a piece), স. খণ্ডম্, প্রা. খন্ডম্, অ. খৰ। স. খণ্ডকম্=প্রা.
খন্ডঅম্=অ. খৰা।

খুতা, খুতৰা, খুতুৰা (a small piece)—স. ক্ষুদ্রকঃ (small), প্রা. খুড্ডও, ছুট্টও
(হেমচ. ২।১৭৪), হি. ছোটা, অ. খুতা। স্বাৰ্থিক 'উৰা'-প্ৰত্যয়
(§৪৩৪) যোগত খুতুৰা আৰু 'অৰা' যোগত (§৪৩৪) খুতৰা হয়।
(§৪৩৫ দেখা)।

গোছা, কোছা (a bunch, a bundle)—স. গুচ্ছকঃ, প্রা. গোচ্ছও, অস. গোছা বা
কোছা (§১৪০)।

গছ, গছি (a tree, a progression)—স. গচ্ছঃ, অ. গছ। স্বাৰ্থিক ই' যোগত
গছি (§৪৩০)।

গোট (whole or undivided thing), গুটি (a small ball or seed)—স.
গুটিকা, গুটী (a small ball or globe), অ. গুটি, জী. গুটী। গোট
আৰু গোটী ইয়াৰ ৰূপান্তৰ (§§ ১২২।১৩২)।

জন, জনা, জনী (man, woman)—স. বা বৈ.—জন, জনি, জনী (§২২০, গ)।

জোপা, ছোপ (shrub, bush)—স. ছূপঃ (a shrub, bush), অ. ছোপ (§১৩২)।
জোপা তাৰ বিকৃতি (§১২৬)। জোপা-ৰ আকাৰ বাস্তৱিকৈ স্বাৰ্থিক
অ বা অঅ।

টো, টি, টা (the, the little)—(§২২০, গ)।

টুকুৰা (a small piece)—স. টুংটুক (small, little)। উৰা বা অৰা স্বাৰ্থিক
(§৪৩৪); বা স. স্তোকঃ (a little : §৪৩৫।৪ দেখা)।

টোপ, টোপা (a drop)—স. তিপ্ বা তেপ্ (to drop, to ooze or leak,
তেপনম্ (? a drop)। কিন্তু স. দ্ৰৱঃ (oozing, trickling)
বেচি সম্ভৱ।

ডাল, ডালি (rod, staff)—স. দাড়কম্ (a stick, staff or rod), প্রা. ডালঅম্
অপভ্ৰ. ডালইং (হেমচ. ৪।৪৪৫), হিন্দী ডালা, অ. ডাল, ডালি।

ডোখৰ (a piece)—স. দ্বিখণ্ডম্ (a thing broken into two), প্রা. দোখম্ভম্,
অ. ডোখৰ।

খোক (bunch)—স. স্তোকম্ (few), প্রা. খোঙ্ক (হেমচ. ২।১২৫), অ. খোক।

খোপা, খুপি (a cluster)—স. স্তৱকঃ (a bunch, cluster), প্রা. খুৰাও (হেমচ.
১।৭৫), অপভ্ৰ. খুৰও, খোৱা (হেমচ. ৪।৩৭৬), অ. খোপা বা স্বাৰ্থিক ই
যোগত খুপি। বা বৈ. জুপ (a tuft of hair), শ. ভা. ১।৩।৩।
সা. বে. II. ২.

ধাৰ (a continuous line or string)—স. ধাৰা (a continuous line or series), প্রা. ধাৰ (হেমচ. ৪।৩৮৩), অ. ধাৰ।

পাট, পাটি (a flat thing)—স. পট্ট: (a slab or tablet) বা স. পত্রম (a leaf), প্রা. পত্তণম্, অপভ্র. পট্টণু (হেমচ. ২।১৭৩: ৪।৩৭০, ৩৮৭), অ. পাট, স্বার্থিক ই যোগত পাটি।

ফেৰা, ফেৰি, (a bit, a small piece)—স. পিণ্ডকম্ (a lump, a clod, a morsel), প্রা. পেণ্ডঅম্ (হেমচ. ১।৮৫)=অস. পেবঅ (§ ১৪২)=পেবা, ফেবা (§ ১৪০) বা স্বার্থিক ই যোগত, পেৰি, ফেৰি।

লদা (a lump or mass)—স. লুভিকা (a round mass or ball), প্রা. লোম্ভিঅ (?), অ. লদা।

সূত (a split piece)—স. সূত্রম্ (a thread, string), প্রা. সূত্ৰম্, অ. সূত।

চটা (a flat piece) from স. চটনম্ (splitting—√চট্ (to split)); থিলা (§ ১২৩ দেখা: a whole leaf), স. অখিল (whole, entire); আঁটি (a tied bundle) from স. অন্তঃ, অন্দ: (binding: স. অন্ত্ to tie); সোপা^১ (a mass) from স. শোফঃ (a swelling, tumour); বিৰা (a leaf) from স. বিটিঃ (betel plant); cf. কছাৰী—বিলাই (leaf)।

(খ) অসমীয়া শব্দাংশ ব্যৱহাৰৰ এই লক্ষণ সংস্কৃতৰ পৰা নহয় বড়ো ভাষাৰ পৰাহে অসমীয়াত সোমাইছে। কছাৰী আৰু গাৰো ভাষাত সংখ্যাবাচক শব্দৰ ব্যৱহাৰ কৰোঁতে বস্তুটোৰ শ্ৰেণী বুজুৱা কিছুমান শব্দাংশ সদাই যোগ কৰা হয়। অসমীয়াতো তেনে হয়। ইয়াত কেৱল প্ৰভেদ এই যে বড়ো ভাষাত তেনে শব্দাংশ সংখ্যাবাচক শব্দৰ প্ৰায়ে আগত কিন্তু অসমীয়াত সংখ্যাবাচক শব্দৰ পাচত বহে। তলত এটি চুটি তালিকা দিলো। সম্পূৰ্ণ তালিকা দিয়া সম্ভৱপৰ নহয়।

গাৰো	কছাৰী	অসমীয়া	প্ৰকৃতি বা -শ্ৰেণী
চাক্	চা	জন, টা	For intelligent beings as man, god, etc.
মাং	মা	টা	Unintelligent animals, as beasts, birds etc.

১। cf. স. সৰ্ব্ (all)=পালি-সৰ্ব্ব=অস. সোপা।

গাৰো	কছাৰী	অসমীয়া	প্ৰকৃতি বা -শ্ৰণী
গে	গং, মন্	টা, খন, ইত্যাদি	For articles conceived as separate identity ; general term.
গং	থাই	টা	Rupees, pots etc.
গং	থো	ডাল	Bamboos etc.
বং	থাই	টা	Fruits, round things etc
দং	দং	খুতুৰা, ভোখৰ	Pieces of stone etc.
বল্	ফাং	জোপা, ছোপা, ইত্যাদি।	For trees etc.
খিং	গাং	খন, পাট, ইত্যাদি	For thin flat things, as cloth, leaf, etc.
খিং	মন্	খন, টা	For words, stories etc.
থে	থাই	খন, টা	Pots, utensils, etc.
থং	দং	ভোখৰ, থৰা	Parts, separated parts etc.
বং	দাং	খাৰ, থোপা, ইত্যাদি	For small round or compact things.

উদাহৰণ : গাৰো চা, কছাৰী চে = অস. এক (one)।

গাৰো	কছাৰী	অসমীয়া	English
মান্দে চাক্ চা	মানচই চা চে	এজন মানুহ	One man
মা চা ডুও	মা চে ডাও	এটা চৰাই	One bird
গে চা আচু	মন চে হাজু	এখন পৰ্বত	One hill
গে চা ব্ৰা	গং চে থাৰ	এপাট কাঁৰ	An arrow
থকা গং চা,	থাই চে থাকা	এটা টকা	One Rupee
বা, গং চা থকা			
ওৱা গং চা,	থা চে ওৱা	এডাল বাঁহ	One bamboo
বা, গং চা ওৱা			
থেগাইচু বং চা,	থাই চে থাইজো	এটা আম	One mango
বা, বং চা থেগাইচু			

গাৰো	কছাৰী	অসমীয়া	English
দং চা বিটিন্	দং চে বেদত	এখুতুৰা মজ্জ	A piece of flesh
বল্ বল্ চা	ফাং চে বংফাং	এজোপা গছ	A tree
বাৰা থিং চা	গাং চে চি	এখন কাপোৰ	A piece of cloth
মিং চা থাথা	মন্ চে থাথা	এটা কথা বা একাধাৰ কথা	A word
থে চা থৰা (বা বং)	খুৰি থাই চে	এটা বাটি	A cup
থং চা থিল্দিং	দং চে খুন্ডুং	এডাল সূতা বা এডোখৰ সূতা	A piece of thread
বং চা বিপোক্	দাং চে লো	এধাৰ মণি	A string of manis

ত্ৰিশ আধা

সমাস (Compound words)

৪৯৯। দুই বা ততোধিক পদৰ একপদীভাৱক সমাস (Compound) বোলে। আদি প্রাকৃত (বা বৈদিক), প্রাকৃত আৰু প্রাকৃতিক ভাষাত সমাস বিৰল। কিন্তু সংস্কৃত ভাষাত ইয়াৰ মাত্ৰা বৰ বেচি। বাস্তৱিকতে সমাস তিনি বিধ :—

১। তৎপুৰুষ (Determinatives)।

২। দ্বন্দ্ব (Co-ordinatives)।

৩। বহুব্ৰীহি (Possessives)।

তৎপুৰুষ সমাসক তলত লিখা দৰে দুভাগ কৰিব পাৰি, অৰ্থাৎ—

(১) প্রকৃত তৎপুৰুষ (Dependant determinative compounds).

(২) কৰ্মধাৰয় (Descriptive determinative group or appositional compounds).

কৰ্মধাৰয়ৰ ভিতৰত অব্যয়ীভাব বুলি এবিধ সমাস (Adverbial compounds) ভুক্ত আছে। আকৌ বহুব্ৰীহি সমাসৰ ভিতৰত দুবিধ পৃথক সমাস ভুক্ত থাকে, অৰ্থাৎ—

(১) **নঞ্ সমাস (Negative possessives)**।

(২) **সংখ্য সমাস (Numeral possessives)**।

সমাস হলে সাধাৰণতঃ প্ৰথম পদৰ বিভক্তি লোপ হয় আৰু শেষৰ পদৰ লিঙ্গ যৌগিক শব্দৰো লিঙ্গ হয়।

১। তৎপুৰুষ সমাস

(Dependant determinatives)

৫০০। এই সমাসৰ প্ৰথম পদটো সংজ্ঞা-শব্দ বা সৰ্বনাম হয় আৰু কাৰক বা সম্বন্ধ পদৰ অৰ্থ আৰু কেতিয়াবা আকৃতি গ্ৰহণ কৰে। শেষৰ পদটো কৃদন্ত সংজ্ঞা বা সাধাৰণ সংজ্ঞা শব্দ হয়। শেষৰ শব্দটো বিশেষ্য হলে যৌগিক শব্দটোও বিশেষ্য হয় আৰু শেষৰ পদ বিশেষণ হলে সমস্তমান শব্দটোও বিশেষণ হয়।

(১) **দ্বিতীয়াতৎপুৰুষ সমাস (Accusative dependants)**: এই সমাসত সাধাৰণতঃ শেষৰ পদটো কৃদন্ত সংজ্ঞা হয়। যেনে, বতাহ-গিলা (অৰ্থাৎ বতাহক গিলা (lit. swallowing of air: a name of a mouza); মূধা-ফুটা (lit. piercing of the ridge of a house; conspicuous, illustrious); কাণ-খোৱা (ear-eater); বাথৰ-পতা (set with stones); মাল-যুঁজ বা মাল-যুঁজা (fighting unarmed; boxing); কচু-ঘোঁটা (churning like Kachu or arum); লৰণু-চোৰ (butter-stealer—Sriksna); মাছ-ৰোকা (lit. fish-scrapper; king-fisher); তেজ-পিয়া (lit. blood-sucker; a kind of lizard); সেপ-টোকা (sallowing of spittle); দা-ধৰা (lit. holder of Da; a class of body-guards of the Ahom Rajahs); গুৱা-কটা (one who cuts areca-nuts for the Gosain); গোবৰ-খোঁচৰা (the Hoopoo); পহুলী-গুড়া (lit. one smelling gate-ways—one frequenting other people's house without necessity); ইত্যাদি।

(২) **তৃতীয়াতৎপুৰুষ সমাস (Instrumental dependants)** এই সমাসতো শেষৰ শব্দটো সাধাৰণতঃ কৃদন্ত-সংজ্ঞা হয়। যেনে, ভৰি-মৰা (অৰ্থাৎ ভৰিৰে মৰা thrashed with feet); হাতে-কটা (hand-spun);

ববলী-মাৰা মাছ (fish caught with rod and line); জুই-পোৰা (burnt by fire); বটাৰী-কটা (cut with a chisel); হাল-চহা (tilled with plough); ইত্যাদি ।

“মাছে-গৰকা আজা খাৰা ।

শাছ-গৰকা বোৱাৰী বাৰা” ॥, ইত্যাদি ।

(৩) চতুৰ্থীভংগপুৰুষ সমাস (Dative dependants) : এই সমাসত উভয় পদে সংজ্ঞা-শব্দ হয় । যেনে, দীপ-কাঠী (দীপলৈ কাঠী (lit. stick for the light or lamp—match-stick); ডেকা-চাং (অৰ্থাৎ ডেকালৈ চাং (a chang or house for bachelors); হোম-খৰি (firewood for sacrificial fire); ভকত-সেৱা (entertainment to the Bhakats); গোপাল-ভোগ) গোপাললৈ ভোগ luncheon for the cowherds); শলা-কানি (rag for the wick); গোৰখীয়া-ভাৰ (a load of presents to the cowherd boys in a marriage procession); তামোল-গামচা (a long strip of cloth for carrying areca-nuts etc. in a bundle for ready use); পিক-দান (a spittoon); পিঠা-গুৰি (pounded rice for making cake); বিধান-ধান (seed-paddy); গুৰু-ঘাত (the opening music or beating of drum in honour of the preceptor); গুৰি-বঠা (oar for the helm); জল-ভীতি (hydrophobia); জালী-গাঁত (an under-ground oven for boiling sugar-cane juice), টনি-জৰী (rope for a particular part of a loom); টাং-গুটি (a ball for a certain game); মহী-চুঙ্গা (ink-pot); পাৰ-ঘাট (a ferry); দলি-মাৰি বা -বাৰি (a mallet); ইত্যাদি ।

(৪) পঞ্চমীভংগপুৰুষ সমাস (Ablative dependants) : এই সমাসত দ্বিতীয় পদটো সাধাৰণ বা কৃদন্ত সংজ্ঞা হয় । যেনে, পাতাল-গাঞ্জনি (পাতালৰ পৰা গাঞ্জনি, a rumbling under-ground sound); ভুঁই-খোৰা (ভুঁইৰ পৰা খোৰা, pestle, a large sprout from the ground); গছ-সৰা (গছৰ পৰা সৰা, fallen off from the tree); পাতাল-ফুটা split or rent under-ground); কাণ-বাগৰা (কাণৰ পৰা বাগৰা, lit, rolled from one ear to another = hearsay); পানী-গছা (পানীৰ পৰা গছা, water spout); ইত্যাদি ।

(৫) **বৰ্জিতপুৰুষ সমাস (Genitive dependants)** : এই সমাসত উভয় পদে সংজ্ঞা-শব্দ হয়; যেনে, পানী-জোলা (পানীৰ জোলা, blister); গড়-খাৱৈ (গড়ৰ খাৱৈ, lit. ditch around a fort; a moat); পেড়া-খাট (a chest with a bedstead); ফেহুঁজালি (ফেহুঁৰ জালি, lit. crowing of Fenhu, a kind of bird,—dawn); ব-চুঙা (a tube for winding round warp-thread); হাত-বাউলি (হাতৰ বাউলি, waving of the hand); জুহাল (জুইৰ শাল, fire-place); ৰাজ-বাট (high way); মূৰ-ফুৰণি (মূৰৰ ফুৰণি, lit. whirling of brain; swoon); ম'হ বা মৈহ-খুঁটি (a place for keeping buffaloes); ইটা-খলি (brick-yard); পানী-ঘুৰলি বা জিয়লি (edge of water); তুলা-পাত (তুলাৰ পাত, lit. leaf of cotton, paper); নগা-টাৰি (mat made by the Nagas); ইত্যাদি।

(৬) **সম্বন্ধীতপুৰুষ সমাস (Locative dependants)**

দ্বিতীয় পদটো প্ৰায়ে কৃদন্ত-বিশেষণ হয়। যেনে, মৌ-সনা (মৌত সনা, mixed with honey); কপাল-কোঁটা (কপালত কোঁটা, having a spot on the forehead); ঘৰ-ওপজা (ঘৰত ওপজা, home-born); গছ-পকা (গছত পকা, ripe on the tree); আকাশ-বস্তি (আকাশত বস্তি, lit. lamp in the sky); খৰিকা-দিয়া (খৰিকাত দিয়া, roasted on a spit); ইত্যাদি।

৫০১। **মূল (Derivation)**

আদি প্ৰাকৃত বা বৈদিক যুগৰ পৰাই এই সমাসৰ চলতি আছে। কিন্তু শেষৰ (সংস্কৃতৰ) কালত হে বৈয়াকৰণিক সকলে এই সমাসৰ তৎপুৰুষ বুলি নামকৰণ কৰিছে। বৈদিকত প্ৰথম পদটো সংজ্ঞা বা সৰ্বনাম শব্দ হয় আৰু সি অৰ্থ আৰু আকৃতিত কাৰক হয়। কৰ্ম, কৰণ, অপাদান আৰু অধিকৰণ অৰ্থত শেষৰ পদটো কৃদন্ত-সংজ্ঞা হয় আৰু সম্প্ৰদান বা সম্বন্ধ অৰ্থত সি সদাই সংজ্ঞা-শব্দ হয়। শেষৰ পদ বিশেষ্য হলে সমাসো বিশেষ্য হয় আৰু সি বিশেষণ হলে সমাসো বিশেষণ হয়। অসমীয়াত এই নিয়ম প্ৰায়ে বৰ্জিত হৈছে।

(ক) **দ্বিতীয়া-তৎপুৰুষ সমাস** : শেষৰ পদটো সদাই কৃদন্ত-সংজ্ঞা হয়। যেনে, দেৱ-মাদন (ঞ্জক্, exhilarating the gods); গৰাগীৰ্ণ (অথ. বে.,

having swallowed poison); ভূৰি-দাৰন্ (ঋক্, giving much); অশ্ব-হয় (ঋক্, urging on steeds); গো-হ্ন (ঋক্, cow-slaying)। তেনেকৈ অসমীয়া—কমলি-ধৰা (lit. attendant holding the blanket : blanket-bearer); শেন-চোৰা (a falconer); পিপৰা-গুচুৰা (lit. removing of ants : a well-known old Assamese drama); চোৰ-ধৰা (lit. catching of the thief : another old Assamese drama); ইত্যাদি। পালিতো হয়, যেনে—অপায়-গতো (=অপায়ন্ গতো = gone to hell)।

(খ) তৃতীয়াতৎপুৰুষ সমাস : বৈদিকত এই সমাসতো শেষৰ পদটো কৃদন্ত সংজ্ঞা হয়। যেনে, অগ্নি-দহ্ (ঋক্, burnt with fire); অবিত্র-পাৰণ (ঋক্, crossing with oars); দেবদত্ত (= দেবদত্ত : ঋক্, given by the gods)। সেইদৰে অসমীয়া—নাওৰা-সিচা (baled out with a boat-like trough : name of a river)। পালিতো তেনে; যেনে, ইস্সৰ-কথন (= ইস্সৰেণ কথন = spoken by Issara)।

(১) অলুক সমাস : বৈদিক আৰু সংস্কৃতত কেতিয়াবা প্ৰথম পদটোৰ বিভক্তিৰ লোপ নহয়। তেনে সমাসক সংস্কৃতত অলুক সমাস বোলে। যেনে, তৃতীয়াতৎপুৰুষ—গিৰা-বৃধ্ (ঋক্, rejoicing in song); ৰাচা-স্তেন (ঋক্, theft by speech, secretly injuring by words); শুনেষিত (ঋক্, driven by dogs); বিন্য়নাপস্ (ঋক্, working অপস্ with বিন্য়না), ইত্যাদি। সেইদৰে অসমীয়াতো কেতিয়াবা বিভক্তি লোপ নহয়। যেনে, হাতে-ৰোৱা (planted with the hand), কাণে-শুনা (heard with the ear)।

(গ) চতুৰ্থীতৎপুৰুষ সমাস : বৈদিক আৰু সংস্কৃতত উভয় পদে সাধাৰণতঃ সংজ্ঞা-শব্দ হয়। যেনে, বহ্নৰাজ-সত্য (ঋক্, (faithful to the ordainers of hymns); বিশ্ব-শল্ভ (ঋক্, salutary for all)। অসমীয়াতো তেনে।

(ঘ) পঞ্চমীতৎপুৰুষ সমাস : বৈদিক আৰু সংস্কৃতত শেষৰ পদ প্ৰায়ে কৃদন্ত-সংজ্ঞা হয়। যেনে, গো-জা (ঋক্, produced from cows)। অলুক সমাস—যেনে, দিৰো-জা (ঋক্, produced from heaven); দিৰো-ৰুচ

১। See, Macd. Ved. Gramm. § 187 (2a).

(ঋক্, shining from the sky)। অসমীয়া : যেনে, খেলৰ-আলগ (খেলৰ পৰা আলগ excluded from Khel)। বিৰল। পালিতো হয় ; যেনে, চোৰ-ভয়ন (=চোৰাৰ ভয়ন=fear from a thief)।

(ঙ) ষষ্ঠীতৎপুৰুষ সমাস : বৈদিক আৰু সংস্কৃতত উভয় পদে সাধাৰণতঃ সংজ্ঞা-শব্দ হয়। যেনে, ৰাজ-পুত্ৰঃ (অথ. বে. king's son) ; ব্ৰিহ-পতিঃ (ঋক্, lord of the clan)। অসমীয়াতো তেনে। কেতিয়াবা অলুক সমাস হয় ; যেনে, জাস-পতিঃ (ঋক্, lord of a family) ; গ্ৰাস-পতিঃ (ঋক্, husband of a divine woman) ; দিবো-দাসঃ (ঋক্, servant of heaven) ; শুনঃ-শেপঃ (ঋক্, dog's tail)। অসমীয়াতো তেনে ; যেনে, কুটব-ঘৰৰ কুটি (a designer of family of roguish designers) ; বঢ়াৰ-পো (son of the বঢ়া : nickname of Madhav Dev) ; তেলৰ-ভাৰ (lit. a load of oil : Preliminary presents to a bride carried in procession with music) ; “নদীৰ হানা। পাইকৰ-খানা ॥” (the point of attack of a river and the holding of a service-tenant (are both uncertain). “গৰুচোৰৰ-গঙ্গা-স্নান।” (the bathing of a cattle-lifter in the Ganges)। পালিতো তেনে ; যেনে, ৰাজ-পুৰিসো (=ৰজাৰ পুৰিসো=men of the king)।

(চ) সপ্তমীতৎপুৰুষ সমাস : বৈদিক আৰু সংস্কৃতত শেষৰ পদটো সাধাৰণতঃ কৃদন্ত-সংজ্ঞা বা বিশেষণ হয়। যেনে, অহৰ্-জাতঃ (অথ. বে., born in the day) ; উদ-প্লত (অথ. বে., swimming in water) ; পুৰ্-ভূ (ঋক্, being in many places)। অসমীয়াতো তেনে। অলুক সমাস ; যেনে বথে-ঠা (ঋক্., standing on a car) ; গোষু-যুধ্ (ঋক্., fighting in kine)। অসমীয়াতো হয় ; যেনে, “পৰত-আশ। বনত-বাস ॥” (Hoping in others is like living in a jungle)। “পৰ্বতত-কাচ-কণী” (turtle-eggs in the mountain) ; তেলত-ভজা (fried in oil) ; ইত্যাদি। পালিতো তেনে। যেনে, সনসাৰ-দুৰ্দ্ধখন্ (=সনসাৰে দুৰ্দ্ধখন্=misery in the world)।

১। কর্মধারয় সমাস

(Descriptive determinatives)

৫০২। কর্মধারয় সমাস (Descriptive or appositional determinatives) : সি সমাসত সমস্তামান পদবিলাকে বিশেষ্য আৰু বিশেষণৰ ভাৱ গ্ৰহণ কৰে নাইবা অভেদ সম্বন্ধত একাৰ্থ-প্ৰতিপাদক হয় তাক কর্মধারয় সমাস বোলে। এই সমাসত প্ৰথম পদটোৱে শেষৰ পদটোক সংজ্ঞা-শব্দ হলে বিশেষণ স্বৰূপে আৰু কৃদন্তু-সংজ্ঞা হলে ক্ৰিয়াবিশেষণ স্বৰূপে প্ৰকাশ কৰে। প্ৰথম পদৰ লগত দ্বিতীয় পদৰ সম্বন্ধ অব্যয়বোধক বা একাৰ্থ-প্ৰতিপাদক (appositional), গুণবাচক (attributive) বা ক্ৰিয়াবিশেষণ-বোধক (adverbial) হয়। ইয়াক তিনি ৰকমে প্ৰকাশ কৰিব পাৰি :—

(১) সংজ্ঞা-শব্দৰ দ্বাৰা (by a substantive)—

(ক) শেষৰ পদটো সংজ্ঞা শব্দ হলে প্ৰথমটো গুণবাচক বিশেষণ স্বৰূপে ব্যৱহৃত হয়। যেনে, ঘোৰা-বাঁক (ঘোৰাৰ দৰে ওখ যি বাঁক, a fabulous water-demon eating fish, সি ঘোৰা-বাঁক = as tall as a বাঁক, i.e., very tall); জোন-বিৰি (জোনৰ দৰে যি বিৰি সি জোন-বিৰি = a crescent-shaped ornament worn in a necklace); বেজী-দাঁত) বেজীৰ দৰে জোজা যি দাঁত সি বেজী-দাঁত = sharp-pointed tooth like a needle); পিতল-চকু (পিতলৰ দৰে যি চকু সি পিতল-চকু = yellow eye); ধাৰা-চাপৰ (ধাৰাৰ বা সোঁতৰ দৰে যি চাপৰ সি ধাৰা-চাপৰ = a severe blow with open hand); ভেট-গুটি (ভেটৰ গুটিৰ দৰে সৰু যি গুটি সি ভেট-গুটি = a ball as small as the seed of water-lily)। সেইদৰে টাং-গুটি (a ball for playing the game of Táng with); বাঘ-জৰী (bridle : reins of a horse attached to a car); বাঘ-জালী (a hiding place for persons laying snares for birds); উকলি-পুঙা (as light as a float used in fishing : hence, unsteady and worthless : a vagrant); ইত্যাদি।

(খ) শেষৰ পদটো কৃদন্তু বিশেষণ বা সংজ্ঞা হলে প্ৰথমটো অভেদ সম্বন্ধত একাৰ্থ-প্ৰতিপাদক (appositional) হয়। যেনে, ৰিঠা-দগৰা (ৰিঠা মাছ দগৰাৰ দৰে যি কাম সি ৰিঠা-দগৰা = beating like a Rithá fish);

বাঘ-টকা বা বাঘ-ঢেকা (বাঘে মৰা টকাৰ দৰে যি টকা সি বাঘ-টকা = a sudden stroke or push from behind like that of a tiger);
 আধা-খুন্দা (আধা বা অসম্পূৰ্ণকৈ খুন্দা যি চাউল সি আধা-খুন্দা = coarse rice-flour);
 চালনী-সৰকা (চালনীত সৰকা দি যি সৰকা সি চালনী-সৰকা = riddle or a kind of game);
 কঁকাল-ছিঙা বা ছিঙা (কঁকাল ছিঙাৰ দৰে যি খেলা সি কঁকাল-ছিঙা = a kind of game);
 বাঘ-আঁছোৰা (বাঘৰ দৰে আঁছোৰে যি সি বাঘ-আঁছোৰা = a kind of thorny creeper); ইত্যাদি ।

(গ) শেষৰ পদটো বিশেষণ হলেও একার্থ-প্ৰতিপাদক (appositional) হয় । যেনে, কুকুৰ-নেচীয়া বা কুকুৰ-লেজীয়া (কুকুৰৰ নেজৰ দৰে নেজ যাৰ সি কুকুৰ-নেচীয়া = a kind of leopard); বেঙেনা-বুলীয়া বা বাঙনা-বুলীয়া (বেঙেনাৰ নিচিনা বোল বা বৰণ যাৰ সি বেঙেনা-বুলীয়া = violet); কপাহ-গুটীয়া (কপাহৰ গুটিৰ দৰে যি মেঘ সি কপাহগুটীয়া = a variety of cloud : mēmbos) । সেইদৰে—শাঁও-বৰণীয়া (slightly dark in complexion); লাউমূৰা (a man having his head shaped like a bottle-gourd); ইত্যাদি ।

(২) বিশেষণৰ দ্বাৰা (by an adjective)—

শেষৰ পদটো সংজ্ঞা-শব্দ হলে প্ৰথমটো গুণবাচক হয় । যেনে, বেজীয়া-ঘোঁক (বেজীৰ দৰে ঠোঁট যি ঘোঁকৰ সি বেজীয়া-ঘোঁক = a kind of wading bird, স. হুকঃ = owl); নেজাল-তৰা বা লেজাল-তাৰা (নেজ-যুক্ত যি তৰা সি নেজাল-তৰা = lit. a star with a tail = a comet); কলা-ঘুমতি (কলা বা কাণে নুশুনা অৱস্থাৰ যি ঘুমতি সি কলা-ঘুমতি = a light sleep or nap); গোলাপী-জামু (গোলাপৰ বৰণীয়া যি জামু সি গোলাপী-জামু = rose-apple : a kind of fruit); খুদীয়া-বৰল (খুদৰ দৰে সৰু যি বৰল সি খুদীয়া-বৰল = a smaller species of wasp); মধুৰি-আম (মধুৰ দৰে মিঠা যি আম সি মধুৰি-আম = the guava); কাঠ-হাঁহি (কাঠৰ দৰে নিৰস যি হাঁহি সি কাঠ-হাঁহি = a grin); ক'লা-আজৰ (ক'লা পৰে যি আজৰত সি ক'লা-আজৰ = black-fever : Kala-azar); বৰ-গিৰী (ভাৰ্যাত কৈ বৰ যি গিৰী বা গৃহস্থ সি বৰ-গিৰী = wife's elder brother); পথালি-কোলা (পথালিকৈ লোৱা যি কোলা সি পথালি-কোলা = lit.

breadth-wise lap : a particular mode of carrying a child on the two arms by a person); পোণ-পটি (পোণ যি পটি বা বাট সি. পোণ-পটি, lit. straight road : straight-forwardness); তৰুৱা-কদম (তৰুৱা বা ক্ষুদ্ৰ যি কদম সি তৰুৱা-কদম, a kind of tree); আগ-চালি (আগ বা সম্মুখৰ যি চালি সি আগ-চালি, a verandah); ইত্যাদি।

(৩) ক্ৰিয়া-বিশেষণৰ দ্বাৰা (by an adverb) : অব্যয়ীভাৱ সমাস (Adverbial compound) :—

এই সমাসত প্ৰথম পদটো ক্ৰিয়া-বিশেষণ, অব্যয় বা উপসৰ্গ হলেও গুণবাচক হয়। সংস্কৃতত এই সমাসৰ নাম অব্যয়ীভাব।

উদাহৰণ : সু-খবৰ (সু বা উত্তম যি খবৰ সি সু-খবৰ = good news); কু-সপন (কু বা বেয়া যি সপন সি কু-সপন, evil dream); আতি-গুৰি (অতি আদি যি গুৰি সি আতি-গুৰি, origin); পুনৰ্-বিয়া (পুনৰ বা আকৌ যি বিয়া সি পুনৰ্-বিয়া, the ceremony performed on a girl attaining puberty); পুনৰ্নৱা (পুনৰ বা আকৌ নৱ যি শাক সি পুনৰ্নৱা, the hog-weed); আও-বাট (আও বা বেয়া যি বাট সি আওবাট, wrong way); আভুৱা (আ বা ন+ভুৱা বা জ্ঞান যাৰ সি আভুৱা, unacquainted or stupid); উপবিহ (উপ বা উপৰীয়া যি বিহ সি উপবিহ, a narcotic poison); বিগঢ়ী (বি বা বেয়া গঢ় যাৰ সি বিগঢ়ী, ugly); বিজাতৰীয়া (বি বা বেয়া জাতৰ যি সি বিজাতৰীয়া, degraded in caste : degenerated); বিজুটি (বি বা নাই জুটি যাৰ সি বিজুটি, want of convenience); বিসঙ্গতি বা বেসঙ্গতি (বি বা নাই সঙ্গতি বা সুবিধা যাৰ সি বিসঙ্গতি, inconvenience); বিবুদ্ধি (বি বা নাই বুদ্ধি যাৰ সি বিবুদ্ধি, perplexity); উপৰ-চকুৱা (ওপৰৰ ফালে চকু যাৰ সি উপৰ-চকুৱা, a kind of fish); ইত্যাদি।

৫০৩। মূল (Derivation)

আদি প্ৰাকৃত বা বৈদিকত এই সমাসৰ ব্যৱহাৰ নিচেই কম আছিল। ইয়াৰ নামকৰণ সংস্কৃতৰ শেষৰ যুগত হৈছে। আদিতো পদ দুটাৰ ভিতৰত শেষৰটো সংজ্ঞা-শব্দ হৈছিল; কিন্তু কেতিয়াবা কৃদন্ত বা সাধাৰণ বিশেষণো হৈছিল। দ্বিতীয় পদটোৰ লগত প্ৰথম পদৰ সম্বন্ধ

একাৰ্থ-প্ৰতিপাদক বা গুণবাচক আছিল^১। ইয়াক তিনি বৰ্গে প্ৰকাশ কৰা হৈছিল।

(১) ত্ৰয়ো সংজ্ঞা-শব্দ হলে প্ৰথমটো দ্বিতীয়টোৰ গুণবাচক বিশেষণ স্বৰূপে ব্যৱহৃত হয়।

সংস্কৃত আৰু বৈদিকৰ উদাহৰণঃ—পুৰুষ-মৃগঃ (বা. স. male antelope = man) ; উলূক-যাতুঃ (ঋক্., owl-demon = demon in the form of an owl) ; পুৰুষ-ব্যাহ্নঃ (বা. স. man-tiger = a kind of demon) ; ধাবাক (ঋক্., sounding like a stream)। অসমীয়াতো তেনে ; যেনে, ঘোৰা-বাঁক।

পালিতো তেনে ; যেনে, বৰি-হনুস (a sun-duck) ; তক্সিল (Taxilla)।

(২) প্ৰথম পদ বিশেষণ আৰু দ্বিতীয়টো সংজ্ঞা-শব্দ হলে প্ৰথমটো গুণবাচক হয় অৰ্থাৎ প্ৰথমটো বিধেয় (predicate) আৰু শেষৰটো অনুবাত্ত বা উদ্দেশ্য (subject) হয়। যেনে, সংস্কৃত বা বৈদিক—নৱজ্বাৰ (ঋক্., new-pain)। অসমীয়াতো তেনে ; যেনে, কলা-আজৰ (black-fever) ; ক'লা-পানী (lit. black-water = transportation)।

পালিতো তেনে ; যেনে, লোহিত-চন্দন (= লোহিত-চন্দন = red sandal wood) ; মহা-গহপতি (= great house-master)।

(৩) কেতিয়াবা প্ৰথম পদটো উপসৰ্গ, অব্যয় (বা ক্ৰিয়া বিশেষণ) হয়। যেনে, সংস্কৃত বা বৈদিক,—পুনৰ্-নৱ (ঋক্., renewing itself) ; পুৰো-যাবন্ (ঋক্., going before) ; সায়ম্-ভৱ (অ. বে., becoming evening) ; সূৰসনম্ (fair garment) ; সম্-বৎসবঃ (ঋক্., full year)। অসমীয়াতো তেনে ; যেনে,—“সুফুল ফুলিছে পিন্ধোতা নাই (Beautiful flowers have bloomed but none to wear them) ; পালিতো তেনে ; যেনে, অভিক্খু (not a priest) ; ৰিমুখো (an ugly face) ; কুঅসন (bad food) ; সুগন্ধো (good smell) ; কুপুৰিসা বা কাপুৰ্সা (bad men) ; কুদাসা (bad slaves) ; তিৰ-পশ্চত (beyond the mountains)।

২। দ্বন্দ্ব সমাস

(Co-ordinative or Collective compounds)

৫০৪। দ্বন্দ্ব সমাস (Co-ordinative compounds)

দ্বন্দ্বৰ অৰ্থ যোৰা (pair or couple)। সাধাৰণতঃ দুটা বা ততোধিক সংজ্ঞা-শব্দ আৰু কেতিয়াবা তেনে বিশেষণ-শব্দ সংযোজক অব্যয় 'আৰু'ৰ দ্বাৰা যুক্ত হলে যৌগিক শব্দটোৰ দ্বন্দ্ব সমাস (Co-ordinative or collective compound) হয়। সংযোজক অব্যয় 'আৰু' লোপ হয়। যেনে, গায়ন-বায়ন (অৰ্থাৎ গায়ন আৰু বায়ন, singer and drummer = a band of musicians), চাৰি-পাটী (চাৰি আৰু পাটী, mat and fine mat = a bed); তামোল ছালি (তামোল আৰু ছালি areca-nut and bark of a certain tree = a preparation of areca-nut, pan, lime and bark of a certain tree), গৰু-ম'হ (গৰু আৰু ম'হ, cow and buffalo = cattle); হাঁহ-পাৰ (হাঁহ আৰু পাৰ, duck and pigeon = poultry); তেল-টেঙ্গা (তেল আৰু টেঙ্গা, oil and acid = a mixture of such things); চুণ-খাৰ (চুণ আৰু খাৰ, lime and soda = pungent taste like that of lime and soda); পালী-পহৰী (পালী আৰু পহৰী, persons working by turn and watchmen = guard); ৰান্ধন-বাঢ়ন (ৰান্ধন আৰু বাঢ়ন, cooking and distribution = cookery); কথন-মথন (কথন আৰু মথন, speaking and churning = conversation); "নাক-চুলি কাঁটো" (নাক আৰু চুলি কাঁটো, I cut nose and hair = expose and humiliate one); অভাল-ভাল (অভাল আৰু ভাল, want of health and health = death); আই-বোপাই (আই আৰু বোপাই, mother and father = parents); ছা-ছলি (ছা আৰু ছলি, স. ছা = an infant, a child and স. ছলি = offspring, progeny. Hence infant and offspring = children); বোৱাৰী-বেটী (বোৱাৰী আৰু বেটী, daughter-in-law and daughter = womanfolk); ল'ৰা-ছোৱালী (ল'ৰা আৰু ছোৱালী, boy and girl = children); কাপোৰ-কানি (কাপোৰ আৰু কানি, cloth and rag = clothing); ধুন-পেঁচ (ধুন আৰু পেঁচ, decoration and embellishment = decoration of

one's body); অন্ন-জল (অন্ন আৰু জল, food and drink=life, longevity); নাতি-পুতি (নাতি আৰু পুতি, grandson and son=descendants, posterity); তিৰী-ছলি (তিৰী আৰু ছলি, woman or wife and children=family); (মাহ-চাউল (মাহ আৰু চাউল, pulse and rice=an offering of eatables presented to a deity and then distributed in a religious gathering); ইত্যাদি।

(ক) একশেষ দ্বন্দ্ব (Elliptical Dvandva): কেতিয়াবা কেইবাটা নামৰ একেটা ৰাখি তাত বহুবচনৰ প্ৰত্যয় যোগ কৰি আটাই কেইটাকে নিৰ্দেশ কৰা হয়। এনে দ্বন্দ্ব সমাসক একশেষ দ্বন্দ্ব বোলে। একশেষৰ অৰ্থ শেষ এটা (remainder of one)। যেনে, ৰামহঁত (অৰ্থাৎ ৰাম, হৰি, গোবিন্দ আদি, Ram and others)।

৫০৫। মূল (Derivation)

সংস্কৃতত এই সমাসৰ চলতি বৰ বেচি। বৈদিকত সচৰাচৰ যোৰা যোৰা নাম যোগ কৰিবলৈ দ্বন্দ্ব সমাস কৰা হৈছিল^১। যেনে, মিত্ৰা-বৰুণা (ঋক্., Mitra and Varuna); ভাৱা-পৃথিৱী (ঋক্., heaven and earth); সূৰ্য্য-চন্দ্ৰমসা (ঋক্., sun and moon); ইত্যাদি। পালিতো তেনে^২; যেনে, সমণ-ব্ৰহ্মণা (সমণ চ ব্ৰহ্মণ চ, a Buddhist priest and a Brahmin); সাৰিপুত্ত-মোগ্গলনা (সাৰিপুত্ত চ মোগ্গলন চ, Sariputta and Moggalana); হন্তি-অস্‌সন্ (হন্তি চ অস্‌সা চ, elephants and horses)। অসমীয়াতো তেনে; যেনে, মাছ-কাছ (fish and turtle); ডাঢ়ি-গোঁফ (beard and whiskers)।

(ক) বৈদিক যুগতে কেতিয়াবা দ্বন্দ্ব সমাসৰ উভয় নাম উল্লেখ নকৰি কেৱল প্ৰথমটো ৰখাৰ নিয়ম চলিছিল আৰু দ্বিতীয়টো সাধাৰণতঃ পৰিত্যাগ কৰা হৈছিল। সংস্কৃতত তেনে ৰক্ষিত শব্দটোক সাধাৰণতঃ দ্বিবচনত আৰু বৈদিকত বহুবচনত থোৱা হৈছিল। যেনে, স. পিতৰো, বৈ. পিতৰা (ঋক্., father and mother); স. ভাৱো, বৈ. ভাৱা (ঋ. heaven and earth)। সংস্কৃতত এই সমাসৰ নাম একশেষ দ্বন্দ্ব।

১। Macd. Vedic Gramm. § 286

২। কাচ্চায়ন, Pali Gramm. § 185

পালিত সাধাৰণতঃ শেষৰ শব্দটো লোপ নহয়, কিন্তু সমাসটো বহুবচনান্ত হয়। যেনে, অজ্জেলেকন্ বা অজ্জেলকা (অজ্জ চ এলেকো চ, a goat and a ram)।

অসমীয়াত একশেষ দ্বন্দ্বত সদাই বহুবচন হয়। যেনে, ৰামহঁত (Ram and others)।

(খ) বিশেষণৰ দ্বন্দ্ব সমাস হলে সংস্কৃত আৰু বৈদিকত শব্দ দুটাই বিপৰীত ভাব বুজায়। যেনে, উৎকল-নিকল (বা. স., going uphill and downhill)। অসমীয়াতো তেনে; যেনে, ওখ-চাপৰ (high and low : tall and short); নাজল-নাথল (neither water nor land); উচা-নীচা (high and low)। বিশেষণ শব্দ দুটাই যদি বৰণ বুজায় তেন্তে সমাসত সিহঁতৰ অৰ্থ এটা মিশ্ৰ বৰ্ণ হয়। যেনে, নীল-লোহিত (খক্., blue and red = dark red)। অসমীয়াতো তেনে হয়; যেনে, ৰঙা-মুগা (reddish yellow); তেল-ক'লা (shining black); ক'লা-কজলা (dark purple)।

৩। বহুব্রীহি সমাস

(Possessive compounds)

৫০৬। বহুব্রীহি সমাস (Possessive compounds): বহুব্রীহিৰ অৰ্থ বহুত ধান থকা (possessing much rice)। এই সমাস হলে সাধাৰণতঃ শব্দটো বিশেষণ বা বিধেয় (predicate) হয় আৰু কে'িয়াবা নিশ্চিত সম্বন্ধ-বাচক শব্দ হয়। তাৰ অৰ্থ সম্বন্ধ-বাচক সৰ্বনামৰ দ্বাৰা প্ৰকাশ কৰিব পাৰি। শেষৰ শব্দটো সংজ্ঞা-শব্দ; কিন্তু সি সাধাৰণতঃ ৩দ্ধিত (আ, ঈ, বা ঐয়া) প্ৰত্যয়ান্ত হৈ বিশেষণ হয়। সমাসৰ পদ দুটাই নিজ নিজ অৰ্থ প্ৰকাশ নকৰি আন এটা অৰ্থ বুজায়। এই সমাস দুবিধ:—
কৰ্মধাৰয়-বহুব্রীহি আৰু তৎপুৰুষ-বহুব্রীহি।

৫০৭। কৰ্মধাৰয়-বহুব্রীহি (Karmadharaya possessive)—এই সমাসত প্ৰথম পদটো গুণবাচক বিশেষণ, একাৰ্থবোধক সংজ্ঞা বা অব্যয় হয়। সাধাৰণতঃ তুলনা অৰ্থত এই সমাস হয়। যেনে, কামী-হাড় (কামীৰ দৰে যি হাড় সি কামী-হাড়, bone like split bamboo used in tying wall cross-wise = a rib); ঢেঁকীয়াপতীয়া (ঢেঁকীয়াৰ পাতৰ দৰে ঝাঁচ যাৰ গাত সি ঢেঁকীয়া-পতীয়া, that which has stripes like the leaves of a fern = a species of tiger); পিতল-চকুৱা

(পিতলৰ দৰে চকু যাৰ সি পিতল-চকুৱা, one who has got eyes like brass = brown-eyed); নাহৰ-ফুটুকী (নাহৰৰ ফুলৰ দৰে ফুট যাৰ সি নাহৰ-ফুটুকী, that which has spots like the Nageswar flower = a species of leopard); তেল-টুপি (তেল-টুপি ঘঁহাৰ দৰে নিমজ গা যাৰ সি তেল-টুপি, that which looks spruce as though smeared with oil = the sand-marten); সাত-সৰী (সাত সাৰী যাৰ সি সাতসৰী, that which has seven strings = a necklace of seven strings); আমা-ডিমা (আমা যি ডিমা সি আমাডিমা, the egg which has just been laid = quite young); অৰাইজ (অ বা নাই ৰাজ্য য'ত = wilderness); গজমূৰা (গজৰ বা হাতীৰ মূৰৰ দৰে আঘাত পায় যাৰ মূৰে সি গজমূৰা, elephant-headed = 'unfortunate man; harbinger of evil); ইত্যাদি ।

৫০৮। তৎপুৰুষ-বহুব্রীহি (Tatpuruṣa possessive)

এই সমাসত প্ৰথম পদটো সম্বন্ধ-পদৰ আৰু কেতিয়াবা অধিকৰণৰ অৰ্থ প্ৰকাশ কৰে। যেনে, তিতা-ফুল (তিতাগছৰ যি ফুল সি তিতা-ফুল, the flower of Bahaka, a kind of bitter plant); থল-গিৰী (থলৰ যি গিৰী সি থল-গিৰী, owner or guard of the place = an evil spirit); দেওবৰ (দেওবাৰে উপজিছে যি, one who was born on a Sunday = a name); ইত্যাদি ।

৫০৯। মূল (Derivation)

এই সমাসৰ মূল সংস্কৃত আৰু বৈদিক বহুব্রীহি সমাস। কৰ্ম্মধাৰয় বহুব্রীহিত প্ৰথম পদটো গুণবাচক বিশেষণ বা একাৰ্থ-প্ৰতিপাদক^১ সংজ্ঞা বা অব্যয় হয়^২। যেনে, উগ্ৰ-বাহু (powerful-armed); অশ্ব-পৰ্ণ (horse-winged, i.e. whose wings are horses); সুপৰ্ণ (beautiful-winged)। তৎপুৰুষ-বহুব্রীহিত প্ৰথম পদটো সম্বন্ধ-পদ আৰু কেতিয়াবা অধিকৰণ হয়। যেনে,—ৰাজস্কাম (having a desire for wealth);

দ্বি-যোনি (having origin in heaven)। পালিতো তেনে^১ ; যেনে, ছিন্ন-হস্তো (ছিন্নো হস্তো, that which has cut the hand=the hand-cutting); সম্পন্ন-সস্সো (সম্পন্নানি সস্সানি, where grain has abounded=the grain abounding); ধৰ-বিন্দু (water drops)।

অসমীয়াতো তেনে।

৫১০। **নঞ সমাস (Privative Bahuvrihi or Negative possessives)**

নাই অর্থত 'ন'ৰ পাচত সংজ্ঞা-শব্দৰ আৰু কদাচিত বিশেষণৰ যোগ হলে ষি বহুব্রীহি সমাস হয় তাৰ নাম নঞ-সমাস। 'ন' বা 'নাই'ৰ ঠাইত সাধাৰণতঃ 'অ' বা 'অনা' উপসৰ্গ আদিতে যোগ হয়। যেনে, অনাহক (নাই হক যাব, that which has no claim=groundless, claimless); অখাজ (ন বা নহয় খাজ যি, that which is not eatable=prohibited food, said generally of fish); অনা-ধোৱা (নাই ধোৱা যাক, that which has not been washed=one who is not bathed immediately after birth); অনাভূৱা (নাই ভূৱা যাব, one who has no knowledge=stupid, dull); অকামিলা (নহয় কামিলা যি, good for nothing=unskilful, worthless); নাটনি (নাই আটনি যাব that which is not sufficient=insufficient, deficit); ইত্যাদি।

৫১১। **মূল (Derivation)**

বৈদিক যুগৰ পৰা এই সমাসৰ চলতি আছে। সচৰাচৰ অ, অন, নি উপসৰ্গ প্ৰথম পদ স্বৰূপে যোগ হয়। যেনে, অনপত্য (অ. বে. childless=childlessness); নিকিৰ্ণিষ (deliverance from sin)। পালিতো হয় ; যেনে, নভিক্খু বা অভিক্খু (not a priest); নঅৰিয় বা অৰিয়ো (not an Aryan)। অসমীয়াতো তেনে।

৫১২। **দ্বিগু সমাস (Numeral possessive compounds) :**

ত্ৰই বা তদুৰ্ধ্ব সংখ্যাবাচক শব্দ প্ৰথম পদ হলে আৰু সমষ্টি অর্থ বুজালে বহুব্রীহি সমাসক দ্বিগু সমাস (Numeral possessive or determinative compound) বোলা যায়। যেনে, সাতাম-পুৰুষ (সাতো পুৰুষ যি, seven generations collectively); চাবালি (চাৰি আলি য'ত, crossing of

four roads); তিনি-সুঁতি (তিনি সুঁতিৰ মুখ য'ত, junction of three streams); সাত-বিহু (সাতদিন ব্যাপি যি বিহু, seven Bihus = a festival); বাৰতি-কাল (বাৰতি যি কাল, twelve ages = all ages, always); পাঁচবজী (পাঁচ বজা যাব, a cloth of five, colour = a kind of coloured *endi* or *muga* cloth)।

৫১৩। মূল (Derivation)

ইয়াৰ মূল সংস্কৃত দ্বিগু সমাস। বৈদিক যুগতে দুইৰ পৰা উৰ্ধ্ব সংখ্যাবাচক শব্দ প্ৰথম পদ হলে আৰু সমষ্টি অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিলে সমাসটো ক্লীবলিঙ্গ একবচন হৈছিল^১। যেনে, ত্ৰিযুগ (period of three lives); দশাঙ্গুল (length of ten fingers)।

পালিতে এই সমাস আছিল। কিন্তু পালিত সংস্কৃতৰ লিঙ্গ সদাই বন্ধিত নহৈছিল^২। যেনে স. ত্ৰিলোক (ক্লীব লি.), পালি—ত্ৰিলোকি (স্ত্ৰী.) (three worlds collectively)। সেইদৰে চতু-দিসন্ (ক্লী., the four places); স. ত্ৰিনয়ন (পু. লি.), পালি তি-নয়ন্ (the three eyes); পালি পনিচ-ব্বরন্ (ক্লী., five oxen)। অসমীয়াত পালিৰ দৰে ক্লীবলিঙ্গ হয়। কদাচিত পুল্লিঙ্গ বা সাধাৰণ লিঙ্গ হয়। যেনে, বাৰ-ভূঞা (the twelve Bhuyans collectively)।

অন্ত

১। Macd. Vedic Gramm., § 189.

২। Kachch. Pali. Gramm., § 284.

শব্দ-সূচী

দফা মতে নম্বৰ

অ

অ—৪০৯।
অ'—৪০৯।
অংসল—৪৪৬।
অংৰা—২০৬, ২৯৫।
অকটুৰ—১২।
অকঠিন—১২।
অকৰণ—৬।
অকল—৯১, ১৯১, ৩৩০, ৩৪০, ৪৩৫।
অকস্মাৎ—৩৪০।
অকামিলা—৫১০।
অক্ষি—৪।
অখটি—২১০।
অখাজ—৯১, ৫১০।
অগৰু—১৩০।
অগ্নিহোত্ৰ—২৭১।
অঘাইত—৪৫৩।
অঙ্গসন্ম—৩২।
অঙ্গীয়া—৪৪৪।
অচলা—২৮৪।
অজ—৯১।
অজৰা—১৯১।
অজলা—২৮৪, ৪৩৫।
অঠৰ—২৮৯।
অঠৰই—২৯১।
অণু—২৮৬।
অত—৩৩৫।
অ'ত—৩৩৮।
অতএৰ—৪০৭।
অতনা—৩৩৫, ৪৩৪, ৪৩৫।
অত্যন্ত—৩৪০।

অথচ—৪০৯।
অথন—৩৩৮।
অর্থনি—৩৩৮, ৪৩৪।
অথন্তৰ—২১০।
অথরা—৪০৭।
অর্থিত—১৪২, ১৮০।
অদৃষ্ট—১৪।
অধিক—২৮৬, ৩৪০।
অনন্তৰ—৪০৬।
√অনা—৩৫২।
অনাধোৱা—৫১০।
অনাভুৱা—৫১০।
অনাইক—৫১০।
অনিমিষ—৩৩।
অনুকূলীয়া—৪৪৩।৪৪৪।
অনুসৰি—২৭৬, ৪০৬।
অনুসাৰে—২৭৭, ৪০৬।
অন্তঃকৰণ—৩৬।
অন্তৰে—২৮২, ৪০৬।
অন্দৰে—৪০৬।
অন্ধ—৪৩৪।
অন্ধক—৪৩০, ৪৩৪।
অন্ধলা—৪৩৪, ৪৩৫।
অন্ধলী—৪৩৪।
অন্ধজল—৫০৪।
অন্যত্ৰ—৩৪০।
অপতি+√কৰ—৪০৪।
অপচা—১২২, ২৯৮।
অপচিনী—২১৮।
অপৰ—৩৩৭।
অপায়—২৪৫।
অপ্সৰা—২১৩।

অপেশ্বৰা—৮৮।
 অবমোহ—১৪৭।
 অবাধ—১৪০।
 অবাধুনা+√হ—৪০৪।
 অবিহন—১৩০, ২০৭।
 অবদুজ—১৪০।
 অভাগা—১৪০।
 অভাল-ভাল—৫০৪।
 অভিমন্যু—১৪০।
 অমঙ্গলীয়া—৪৪৪।
 অমলা—৮৫।
 অমুক—২১০।
 অযুত—২১০।
 অৰাইজ—৫০৭।
 অৰিহা—৮৩।
 √অৰিহ—৩৪৪।
 অৰে—৪০৯।
 অৰ্থাৎ—৪০৭।
 অৰ্থাৰ্থি—৩৮১।
 অৰ্থে—২৮২, ৪০৬।
 অলপীয়া—৪৪৩।
 অলৈ—৩৩৮।
 অৰাধি—২৭৭, ৪০৬।
 অৰলা—৩২।
 অৰ্টে—২৯৩, ২৯৪।
 অসি—৩৩।
 অসুৰ—৩৩।
 অসুয়া—২৮০।
 অস্মি—৩৩, ৩০২।
 অস্মে (ঐ. ৰূপ)—৩০৯।
 অহং (প্রাঃ ৰূপ)—৩০২।
 অহহ—৪০৯।
 অহা-যোরা+√কৰ্—৪০৪।
 অহাই—৩৩৮।
 অহ্—৪০৯।
 অজ্ঞে (পাঃ ৰূপ)—৩০৯।

আ

আঃ (অব্য.)—৪০৯।

আউসী—১৬৯।
 আও (অব্য.)—৪০৯।
 আঁখি—৯২, ১৮৫, ২১৫।
 আঁজলি—১৮৭।
 √আঁট্—৩৫২।
 √আঁত্—৩৫২।
 আঁৰা—১৬৯, ১৮৮।
 আ—(অব্য.)—৪০৯।
 আই—২০৬, ২১৮, ২২০।
 আই ঐ—৪০৯।
 আই ও—৪০৯।
 আই-ও-দৌহ—৪০৯।
 আইচু—২১৮।
 আই-বোপাই—৫০৪।
 আও—১৬৭।
 আওকাণ+√কৰ্—৪০৪।
 আওখাল—৩২।
 আওঘটনা—১৬৭।
 আওচ—১৬৬।
 আওতনি—১৪২ (৩)।
 আওদুৱাৰ—১৬৭।
 আওবাট—৫০২।
 আওয়াজ—২৬৪।
 আক—৩২৪।
 আকাশ-বন্তি—৫০০।
 আকৌ—৪০৭।
 আক্ৰান্তি—২১০।
 আখা—১৩০।
 আগ (top)—৪৩৪, ৪৪৫, ৪৭৩
 —আগল ৪৩৪, ৪৭৩, আগলা,
 আগলী ৪৩৪, আগলি ১৮৭, ৪৩৪,
 আগোৱাল ৪৪৫, আগলতী, আগ-
 লতীয়া—৪৭৩।
 আগ (before)—আগতীয়া ৪৭৩।
 √আগচ্—৩৫২।
 আগলা—৪৩৪।
 আগলি, আগলী—৪৩৪।
 আগ-চালি—৫০২।
 আগলতী, আগলতীয়া—৪৭৩।
 আগে—৬৯, ৩৪০, ৪০৬।
 আগৈয়ে—৩৪০।

আগোৱাল—৪৪৫।
 আঘোণীয়া—৪৪০।
 আঙঠি—১০০।
 আঙা—১৯২।
 আঙ্ক—৩২৪।
 আঙ্গাৰ—১৮৭।
 আঙ্গুলি—১৮৭, ৩৫০।
 √আঙ্গুলিয়া—৩৫০।
 আচৰিত—৯২, ৯৭, ১৮৫।
 আচৰোক—৩৬৯।
 আচু—৪৩৪।
 আচুলী—৪৩৪।
 √আচোৰ—৩৫২।
 আছা—১৮৭, ২১০, ৪০৮।
 √আছ—৩৪৪, ৩৫২, ৩৯৪।
 —আছিলোঁ—১২।
 আছিল হস্তে—৩৭৯।
 আছাৰ—১৭৯।
 আছাৰি—৮৫, ১৮৮।
 √আছোৰ—৩৫২।
 আজৰা—১৯১।
 আজলা—আজলী (স্ত্রী.)—২৮৪,
 ৪৩৫।
 আজি—১৭৬, ৩৪০।
 আজো—১২৬, ১৩২, ১৭৬।
 আজ্ঞা—১০৭।
 আশোলে দিয়া—২৭২।
 আশ্ৰা—১৬৭।
 আটাই—৩৩৭।
 আটি—৪৯৭, ৪৯৮।
 আঠ—২৮৯, ২৯৩।
 আঠই—২৯১।
 আঠচল্লিশ—২৮৯।
 আঠদিশ—২৮৯।
 আঠপৰীয়া—৪৪৩।
 আঠ-ষষ্ঠি (-টি)—২৮৯।
 আঠ-সত্তৰ—২৮৯।
 আঠা—২৯১, ২৯৩, ২৯৪।
 আঠাইশ—২৮৯।

আঠাত্তৰ—২৮৯।
 আঠামঠৈ—২৮৯।
 আঠা-পৰ্ণিচন—২৯১।
 আঠাপন—২৮৯।
 আঠাৱন—২৮৯।
 আঠাৱনী—৪৪৩।
 আঠে—২৯৩, ২৯৪।
 আঢ়াই—২৯১।
 আঢ়া—২৯।
 আতা—২০৬।
 আতাই—৩৩৭।
 আতিগুৰি—৫০২।
 আতে—৩৩৮।
 আত্ম-জ্ঞান-নিষ্ঠা—৩৮৯।
 আথাকে—৩৪০।
 আথেৰে—৩২৪।
 আদা—১৮৮।
 আদাৰ—১২৬।
 আদি—৪০৬।
 আধা—৯২, ১৫১, ২৯১, ৪৩৪, ৪৪৭
 —আধলি—৪৩৪, আধৰুৱা—৪৪৭।
 আধা-খুন্দা—৫০২।
 আধাৰ+√বাঢ়—৪০৪।
 √আন—৩৫২।
 আন—৩০১, ৩২৪, ৩৩৭।
 আনি আছা—৩৭৪।
 আন্ধাৰ—১২৬, ১৮৮।
 আপা—২১৮, ২১৯, ২২০।
 আপি—২১০, ২১৮, ২১৯।
 আপী—২১৮, ২১৯।
 আপুন—৩২২, ৪৩৪, ৪৫০।
 আপুনি—৩২২।
 আপোচ—৪৭৭।
 আপোন—৯১, ১২০, ১২৪, ১৩২,
 ১৫৬।
 √আফাল—৩৫২।
 আফিল—২১০।
 আফু—১৪০, ২১০।
 আবু—২১০।

আজুৰা—৫০২।

আম—৯১।

আমৰা—১২৬।

আমলা—৮৫, ১৮৭।

আমাঠেৰ—২৭৫।

আমা-ডিমা—৫০৭।

আমি (প্ৰ. অ. ৰূপ)—আমৰা,

আমাক, আমাক,-(দি, দিয়া), আমাৰ,
আমাৰা, আমাক-লাগি, আমাসৰ,
আমাসৰক, আমাসৰক-লাগি, আমাত
হন্তে, আমাসৰত হন্তে, আমৰাসৰ,
আমাত, আমাসৰত, আমিসৰ, আমা-
ঠেক, আমাসক, আমাসক্ক, আমা
সৰ, আহ্মি, আহ্মাক, আহ্মাৰ,
আহ্মাত, আহ্মা (ক, দি, দিয়া),
আমাহাষ্ক, আহ্মাত হন্তে—৩০৬,
৩০৯।

আমি (ৰূপ)—আমাক, আমাক-(দি,
লাগি), আমাৰ, আমাৰে, আমাৰ-
(শ্ৰাৰা, পৰা), আমালৈ, আমাত,
আমালোক, আমালোকে, আমিৰা,
আমালোকে-(বে, দি), আমিৰাকদি,
আমালোকলৈ, আমিৰাক লাগি,
আমালোকৰ পৰা, আমিৰাৰ পৰা,
আমালোকত, আমিৰাত—৩০৭।

আমিন—আমিননী-(f)—২১৬।

আমৈ—২১৮।

আমোল+√কৰ্—৪০৪।

আম্‌হি—৩০৯।

আয়তী—২১০, ২১৩, ২৬০।

আৰ (Pr.)—৩২৪।

আৰ (conj.)—৪০৭।

√আৰম্ভ—৩৫২।

আৰা—৩২৩, ৩২৪।

আৰাক—৩০৬, ৩৮৪।

আৰাধন—৩৮১।

আৰাধ—৩২।

আৰিণ—৮৩, ১৭০।

আৰু—৪০৭, ৩৩৭।

আৰ্চি—১৮৭।

আৰ্ত—৩৮১।

আল—২১০।

আলগ, } —৪৭৩।
আলগতীয়া }

আলচীয়া—৪৪১।

আল+√ধৰ্—আলধৰীয়া, আলধৰা,
আলধৰীয়ানী—৪১৩।

আলহী—২১০।

আলাগ,—আলাগতীয়া—৪৭৩।

আলাম্‌ধ—১৮৭।

আলাহ—১৮৮, ৪৪১।

আলহু—৪৪১।

আলী—১২৬।

আলু—১১৯।

আৰখাল—৩২।

আৰতনি—১১, ১১২ (৩)।

আৰৰ—৩৫৫।

√আৰৰা—৩৫২।

—আৰলী—২২৭।

আৰৰ—১৪০, ১৪৪।

আৰে—৩৩৮, ৩৬৭।

আৰল—১৮৫।

আৰাঢ়—৪৪২।

আসি আছা—৩৭৪।

আসিছে—৩৭৪।

আসিয়া আছন্ত—৩৭৫।

আস্তাৰল—২০৭।

আন্তে আন্তে—৩৪০।

আহ্—১৬৭।

আহ্ (অব্য.)—৪০৯।

আহী—২৩২, ৩২৩, ৩২৪।

—আহী (suffix) ২৩২॥

আহীৰেসে—৩৭২।

আহান—৩২৪।

আহাৰ,—আহৰু—৪৪১, ৪৪২।

আহাৰ+√দি—৪০৪।

আহিন,—আহিনা—৪০৯।

আহি—৩০৯।

ই

ই—৩০১।
ইঃ (অব্য.)—৪০৯।
ইংরাজ—১৭৮।
ই (ব্ধ)—ই, ইয়াক, ইসব, ইহা, ইহাক,
ইহাম্ব, ইহাব, ইহাবা, ইত্যাদি—
৩২৩, ৩২৪।
ইকবা—৪৮৫।
ইকবাণি—৪৮৫।
ইচায়ে—৩২, ৩৫৫।
ইচ্ছা—২১৩, ২৮৪।
ইটা-খালি—৫০০।
ইত্যাদি—৫৭।
ইন্দ্র—৯৯।
ইমান—৩৩৫।
ইমি—৩২৩।
ইয়াত—৩৩৮।
ইয়ালৈ—৩৩৮।
ইসাদ—৫৫।
ইস্ (অব্য.)—৪০৯।
ইস্কুল—২০৭।
ইহান—৩২৪।
ইহ্ (অব্য.)—৪০৯।

ঈ

ঈর্বা—২৮০।
ঈষ—৪।
ঈহ—৩৩।

উ

উ—৩২৫।
উঃ (অব্য.)—৪০৯।
উকহ—১৩৪, ১৬৫।
উকা—৯১, ১৪৮।
√উকা—৩৫২।
√উকিয়া—৩৫২।
উখনি—১১০।
উখহা—১৮৫।

উখা (বিণ.)—৩৩, ১১১।
উখা (ক্ৰি. বিণ.)—১১১।
√উখিয়া—৩৫২।
উগা—১৪৮।
√উঘলা—৪০০।
√উঘাল্—৩৪২, ৩৫২।
উচা-নীচা—৫০৫।
√উচাল্—৩৫২।
উচুকা—১৭৯, ১৯১।
√উচুকা—৩৫২।
উছন—৯১।
উছলা—১৮৫।
উছলা-দাতা, উছলা-দাতী (f.)—২১৮।
উছর—১২০।
উছাহ—৯১, ১২০।
√উজব—৩৫২।
উজল-দাতা, উজল-দাতী (f.)—২১৮।
উজলা—১৮৫।
উজাগর—২৬২।
উজাব-√খা—৪০৪।
উজ্—৯১, ১৩৩, ১৩৫, ২১০।
উজ্জ্বল—২৮৪।
√উট্—৩৫২।
উট—৯১।
√উঠ্—৩৪৪, ৩৫২, ৪০৪, ৪১৩।
—উঠিয়া, উঠনী, উঠনী, ৪১৩,
উঠন্ত—৩৬৬, উঠিল—৩৮৮।
উঠি+√যা—৪০৪।
√উড়্—৩৫২।
উড়ন্তীয়া—১৪৯।
উড়ল—১৭৫।
উড়ী—১৯১।
√উর্—৩৫২।
√উর্, উব, উর্ফন, উবণ, ওবণী
—৪২১।
√উতল্—৩৫২।
উৎ—১১০।
উত্তমীয়া—৪৪৩।
উত্তরী—৯০।

উৎসাহ—৩৩।
 √উথল্—৩৫২।
 উদং—৯১, ২১০।
 উদবীয়া—৪৪৩।
 উদাস—৯১, ২১০।
 উদান—৯১।
 √উপজ্—৩৫২।
 উপবিহ—৫০২।
 উপবাসীয়া—৪৪৩, ৪৪৪।
 উপমীয়া—৪৪৩।
 উপৰ—৯৯।
 উপৰ-চক্ৰা—৫০২।
 উপৰি—৪০৬।
 উপৰে—৩৪০, ৪০৬।
 উপাসন্তে আছে—৩৫৬।
 উপসর্গীয়া—৪৪৪।
 √উফা—৩৫২।
 উবার—১৪৭।
 √উভত্—৩৫২।
 উভত—১৯০।
 উভয়—৩৩৭।
 উভা—৯১।
 উম—৯১, ৯৭, ১১৬।
 —উমক, উমত, উমৰ—৯৭।
 উমল—১৯০।
 √উমল্—৩৫২।
 √উমা—৩৫২।
 √উব্—১৯০।
 উৰণ—২১৩।
 উৰন্তীয়া—১৪৯, ১৭৩।
 উৰল—১৫৫, ১৭৫।
 উরা—৪৮৩।
 উবার—৪৮৩, ৪৮৪।
 উব্ধ—১৮২।
 উব্ধলি—১৫৫।
 উব্ধলি-পদুঙা—৫০২।
 উর্শী—২১৩।
 √উলট্—৩৫২।
 উলটি—৯৯।

উলাই—৪৮১।
 উল্—১২৪।
 উল্লবনী—৬৫, ৪৮৬।
 উরা (অব্য.)—৪০৯।
 উষা—৩৩, ১৯১, ২২০।
 উসাহ—৫৫।
 উস্ (অব্য.)—৪০৯।
 উহ—৩৩, ১৬৫, ২১০।
 উহা (পদ অ-ব্দপ)—৩২৫।
 উহ্ (অব্য.)—৪০৯।

উ

উনচল্লিশ—২৮৯।
 উনবিংশ—২৮৯।
 উননরৈ—২৮৯।
 উনমরৈ—২৮৯।
 উনপঞ্চাশ—২৮৯।
 উনষাঠি—২৮৯।
 উনসত্তর—২৮৯।
 উনসত্তরি—২৮৯।
 উনাশী—২৮৯।
 উনৈশ—২৮৯।
 উদার—৪৮৩।
 উধর্—৪৮৩।
 উহ—২১০।

ঋ

ঋতু—১৪।
 ঋষি—১৩৫।

এ

এঃ (অব্য.)—৪০৯।
 এ—৩৩৭।
 এই—৩০১।
 এই (ব্দপ)—৩২৩।
 এই (পদ, অ, ব্দপ)—
 —এস্তে, এসম্বা, এহে, এহেন্তে,
 এহোঁ—৩২৩, এ, এব, এনি, এহি
 ইত্যাदि—৩২৪।
 এইচা—৪৩৪।

এইয়া—৪৩৪।
 এও—১৭৫, (বৃণ) ৩২০।
 একং—২৯৩।
 এক—১৪১, ২৮৯, ৩৩৭।
 একবার—১৮৯।
 একচাল্লিশ—২৮৯।
 একঠায়া—৪৪৩।
 একত্রিশ—৩৮১।
 একল—১১, ৩৩৭, ৪৩৫।
 একলে—৫৪০।
 একবিংশ—২৯২।
 একষষ্ঠি, একষাট্টি—২৮৯।
 একা—২৯৪।
 একাদশ—২৯১।
 একাম্রের, একাম্রেষ—২৮৯।
 একারন—২৮৯।
 একাশী—২৮৯।
 একু—২৫১।
 একুশে—২৯১।
 একে—২৯৩।
 একৈশ—২৮৯।
 এখন—৩৩৮।
 একেত—৩২৩।
 এগো—২৯১।
 এঘাৰ—১৪০, ১৪৩, ১৮০, ২৮৯।
 এগা—১৯২।
 এগাৰ—১৮৭।
 এছাৰি—১৮৮।
 এটলীয়া—৪৪৩।
 ঐতারন্ত—২১০।
 ঐতিয়া—১৮৯, ২১০, ৩০৯, ৩৩৮।
 ঐতিয়ান—৩৩৮।
 এতে—৩৩৮।
 এতেক—৩০১, ৪৩০, ৩৩৫।
 এতেকে—৪০৭।
 এথা—৩৩৮।
 এদা—১৮৮।
 এনা—৩৩৫, ৩৩৮।
 এনাই—৩৩৮।

এনি—৩৩৮, ৪৩৪।
 এনুদা—৪৩৪।
 এনে—৩৩৫, ৩৩৮, ৪০৪।
 এনেই—৩৩৮।
 এনেকুদা—৩৩৫, ৪৯৫।
 এন্দুৰ—৯৯, ১৮৯।
 এম্বাৰ—১২৬, ১৮৮।
 এম্ব—৩৩৫।
 এম্বা—৩৩৫।
 এফলীয়া—৪৪৩।
 এমতে—৩৩৮।
 এম্ন—৩৩৫, ৪৩৪।
 এম্নে—৩৩৮।
 এৰ—১৮৯।
 √এৰ—৩৫২।
 এবা (অব্য.)—১৮৯, ৪০৮।
 এবাল—১৮৭।
 এবাল+√দি—৪০৪।
 এলা—৩৩৮।
 এলাহ—১৮৮, ৪৪১।
 এলেকা—১৮৯।
 এলেহুদা—৪৪১।
 এসত্তব—২৮৯।
 এরা—১৮৮।
 এরো—৩৩৮।
 এ'হা—৩৩৮।
 এহেলৈ—৩৩৮।
 এহ (অব্য.)—৪০৯।
 এহা—৩৩৫।

ঐ

ঐ (অব্য.)—৪০৯।
 ঐত—৩৩৮।
 ঐ বায়—৪০৯।
 ঐসানি—৩৩৮, ৪৩৪।

ও

ওঃ (অব্য.)—৪০৯।
 ওঁ (yes)—২১০, ৪০৮।
 ও (অব্য.)—৪০৭।

ଓକ୍ସିଜିନ—୧୧୦ ।

√ଓକାଲ୍—୩୫୫, ୩୫୨ ।

ଓକାଲ—୧୫୪, —ଓକାଲି, ଓକୋଲା—
୫୧୧ ।

ଓଧ—୧୪୫ ।

ଓଧ-ଚାପବ—୫୦୫ ।

ଓଧିନି—୧୧୦ ।

—ଓସ—୨୧୧ ।

ଓଜବ—୧୧୦ ।

ଓଜା—୧୫, ୧୨୦, ୧୫୦, ୧୧୦, ୨୦୬ ।

ଓଜା (singer),—ଓଜାଲି ୫୪୧ ।

ଓଷା—୧୫, ୧୨୦, ୧୫୦ ।

ଓଷାକ (physician)—୨୧୪ ।

ଓଟା—୧୧୨ ।

ଓଟ—୧୬ ।

ଓଟବ—୨୪୧ ।

ଓଫ—୧୧୦ ।

ଓଂ—୧୧୦ ।

√ଓନା—୩୫୨ ।

√ଓମ—୩୫୨ ।

ଓମା—୨୬୦ ।

√ଓମା—୩୫୨, ୧୧୦ ।

√ଓମା—୧୧୦, ୩୫୨ ।

ଓମା—୧୧ ।

ଓମାବ—୩୫୦ ।

ଓମା—୫୦୬ ।

ଓମା—୫୦୬ ।

√ଓମା—୩୫୨ ।

√ଓମା—୧୧୦, ୩୫୨ ।

√ଓମା—୧୧୦, ୩୫୨ ।

ଓମା—୨୧୦ ।

ଓମା—୩୫୫ ।

ଓମା—୧୨୬ ।

ଓମା—୧୧ ।

√ଓମା—୩୫୨ ।

ଓମା—୩୫୫ ।

ଓମା—୧୬୨ ।

ଓମା (no)—୫୦୪ ।

ଓମା (ଅବ୍ୟ.)—୫୦୧ ।

ଓ

ଓ (ଅବ୍ୟ.)—୫୦୧ ।

କ

√କ ୩୫୨—କର୍ତ୍ତା, କର୍ତ୍ତା, କର୍ତ୍ତା,
କର୍ତ୍ତା, କର୍ତ୍ତା—୫୨୧, କର୍ତ୍ତା—୧୫୨,
୧୬୦, ୧୧୫, କ—୨୬୦ ।

କର୍ତ୍ତା—୬୧, ୩୫୨ ।

କର୍ତ୍ତା+√କର୍ତ୍ତା—୫୦୫ ।

କର୍ତ୍ତା, କର୍ତ୍ତା, କର୍ତ୍ତା—୧୩୩ ।

କର୍ତ୍ତା—୨୧୩, ୨୧୪ ।

କର୍ତ୍ତା, କର୍ତ୍ତା—୨୩୨ ।

କର୍ତ୍ତା-ହିମା, କର୍ତ୍ତା-ହିମା—୫୦୨ ।

କର୍ତ୍ତା—୩୩୪ ।

କର୍ତ୍ତା, କର୍ତ୍ତା—୧୪୩ ।

କର୍ତ୍ତା—୧୧୫ ।

√କର୍ତ୍ତା—୩୫୨ ।

କର୍ତ୍ତା-ହିମା—୫୧୧, ୫୧୪ ।

କର୍ତ୍ତା, କର୍ତ୍ତା—୨୧୪ ।

କର୍ତ୍ତା—୨୪ ।

କର୍ତ୍ତା—୩୧ ।

କର୍ତ୍ତା—୧୨୧, ୧୫୫ ।

କର୍ତ୍ତା—୧୧୦ ।

କର୍ତ୍ତା—୫୩୧ ।

କର୍ତ୍ତା—୫୩୧ ।

କର୍ତ୍ତା, କର୍ତ୍ତା—୧୨୨ ।

କର୍ତ୍ତା—୧୫୫, ୧୫୧ ।

କର୍ତ୍ତା—୬୬ ।

କର୍ତ୍ତା, କର୍ତ୍ତା—୫୧୩ ।

କର୍ତ୍ତା—୫୩୦ ।

କର୍ତ୍ତା—୧୧, ୧୪୬, ୫୩୦ ।

କର୍ତ୍ତା, √କର୍ତ୍ତା—୫୨୦ ।

କର୍ତ୍ତା, କର୍ତ୍ତା, କର୍ତ୍ତା, କର୍ତ୍ତା—୫୨୦ ।

କର୍ତ୍ତା—୧୩୧ ।

କର୍ତ୍ତା—୧୧୧ ।

କର୍ତ୍ତା—୧୫୫ ।

କର୍ତ୍ତା—୩୩୫ ।

କର୍ତ୍ତା—୩୩୫, ୫୩୫ ।

কতি—৩৩৮।
 কত—৩৩৮।
 কতু—৩৩৮।
 (কথা), কথকি, কথকু—৪৬৭।
 কখন-কখন—৫০৪।
 কথা—২৮৪।
 কথীয়া—৪৪৪।
 কদাচিত—৩৪০।
 কদাপি—৩৪০।
 কন্দলীয়া—৪৪৩।
 কন্দুবা—৪১৫।
 কন্দ—১৪০, ১৬৯।
 কন্যা—২১৮।
 ক'পা—৩৮।
 কপট, কপটী—৪৪৩, কপটীয়া—৪৪৩,
 ৪৪৪।
 কপাল-ফোটা—৫০০।
 কপালীয়া—৪৪৩।
 কপাহ-গুটীয়া—৪৪৩, ৫০২।
 কপিপল—১৪০।
 কপিপলী—২১৩।
 কপো—১২৪।
 কপোঁএ, কপোঁরে—৬৫।
 কফ—১৪০।
 কফীন—১৪০।
 কব+√দি—৪০৪।
 কব—২৯৯, ৪১০, ৪৭৩, কবতি—
 ৪১০, ৪৭৩।
 কবলি—৪৩০।
 কবলি-খবা—৫০১।
 কমাৰ—৬৬, ২১০।
 কম্বল—৪৩০।
 কম—১৪২, ১৬০, ১৭৫।
 কম্বী—২৮।
 √কব্—২৬০, ৩৪২, ৩৪৬, ৩৫২।
 কব্ (ব্দপ) ৩১৫, কবহ্—৩৬৯,
 কবাইলা—৩৮৮, কবাউক—৩৬৯,
 কবা যাব—৩৮৮, কবাহা—৩৬৯,
 কবি আছো, কবিছো, কবিছা—

৩৭৪, কবিব, কবিবেক—৩৮৪,
 কবিবে লাগিছা—৩৫৬, কবিলে হয়
 —৩৮১, কবিলো—৩৭২, কবিলন্ত
 —৩৫৬, কবা—১৫২, কবি—১৫২
 কে, কৈ—৬৯, ২৮৬, ৩৬২,
 কবৈয়া, কবণী, কব্ণী—৪১০।
 কব (bud)—১০২।
 কবগন—১৪০।
 কবচ, কবচলি—১০৩, ১১৩, ১৫৫।
 কবণ—৬।
 কবতীয়া—৪৪৩।
 √কবা—৪০০, ৪০১, (ব্দপ)—৪০২।
 কবাই—১১৪।
 √কবাউ—৪০১।
 কবাহী—১৪৫।
 কবি (cowrie)—১৮৬।
 ক'বীয়া—১৩০, ২১০।
 √কবোরা (ব্দপ)—৪০২, ৪৫।
 কর্ম, —কাম, কমাৰ, কমাৰণী—৪৬১।
 কর্মফল—২৮৬।
 কল (plantain)—১৪০, ১৭০।
 কল (mill)—১১৪।
 কলচী—১৭৭।
 কল-ডিল, কলা-ডিল—২১০।
 কলহ—৬।
 কলা (deaf)—২১৮, ৪৩৪।
 কলা (মাহ)—১১৪।
 কলা-ঘুমতি—৫০২।
 ক'লা—১২, ১৮, ১১৬, ১৩৫, ১৪০,
 ৪৩১, কলী—২৮৪।
 ক'লা, —কালচা—৪৭৭।
 কলা-আজব—৫০২, ৫০৩।
 ক'লা-কজলা—৫০৫।
 ক'লা-পানী—৫০৩।
 কলিঙ্গীয়া—৪৪৩, ৪৪৪।
 কলিতা, —কলিতানী—২১৮।
 কলৈ—৩৩৮।
 √করা—৪০১।
 কলে—৩৩৮।

কঁঠে—১৭০, ৪৬৫।
 কঁঠটিত—২৬৪।
 কঁঠ—৩৩।
 কঁহি—৩৩৮।
 কঁহাৰ, কঁহাৰণী—৪৬১।
 কহ—১৬১।
 √কহ—৩৫২,—কহঙ, কহঞা—
 ৩৬৭, কহা—৩৬৯, কহিছো,
 কহিলা, কহিলো—৩৭১, কহিলন্ত
 হন্তে, কহিলো হন্তে—৩৮১, কৈলা
 হন্তে—৩৭৯, কহে—১৪০, ১৬০।
 কহই—৩৩৮।
 কহি—১৩৬।
 কহিট—১১৬।
 কহিব—৮৬।
 কাইম—১২৯, ১৪০।
 কাউৰ, কাউৰী—২১৩, ২১৮, ২৮৪।
 কাকত, কাকতী—১৪০, ৪৩৭।
 কাকৰা—৯৫, ১২৫।
 কাকৰাল—২১০।
 কাকিৰাল—৯০, ২১০।
 কাঁকৈ—১৩৭, ১৮৩।
 কাঙাল—১৮৩।
 কাচ—১৪০।
 কাচনমতী—৪৫৩।
 কাচৰ—১৭৯।
 কাজ—৯২, ১৭৬।
 কাজলা—২১৮।
 কাঁটা—১৫, ১১৬।
 কাটাৰী—১২২।
 কাঠ—৪৪৩, ৪৪৭, ৪৬৯, ৪৮৫,
 —কাঠনি—৪৮৫, কাঠৰীয়া, কাঠি-
 য়ক, কাঠিয়াল—৪৬৯, কাঠী—
 ৪৪৩।
 কাঠনি—৪৮৫।
 কাঠ-হাঁহ—৫০২।
 কাঠিয়ক—৪৬৯।
 কাঠিয়াল—৪৬৯।
 √কাঢ়,—কাঢ়ন, কাঢ়নী—৪২১।

√কাঢ়া—৩৪৪, ৩৫২।
 কাড়ি+√ল—৪০৪।
 কাগ—২৯।
 কাগ-খোৱা—৫০০।
 কাগ-তাল+√মাৰ্—৪০৪।
 কাগ+√দি—৪০৪।
 কাগ+বাগৰা—৫০০।
 কাগে-শূনা—৫০১।
 কাতীয়া—৪৪৪।
 কান—২৯।
 কানীয়া—২৬০।
 কান্দ—৯১, ১৩৩, ১৭৫।
 √কান্দ,—কান্দৰা, কান্দৰা, কান্দৰী
 —৪১৫, কান্দিলে—৩৯৮।
 কান্দিব+√ধৰ্—৪০৪।
 কান্ধ—১৯৪, ২৫৯।
 কাপোৰ-কানি—৫০৪।
 কাব্যহিত—৪৫৪।
 কাম (desire)—২১৩।
 কাম (duck)—১২৯, ১৪০।
 কাম (work)—১১৫, ৪৩৪, ৪৬১।
 —কামিলা—৪৩৪।
 কামৰাঙা—২১৩।
 কামৰূপ,—কামৰূপী, কামৰূপণী, কাম-
 ৰূপণী, কামৰূপেণী—৪৪৩।
 √কামা—৩৫২।
 কামাৰ—৬৬, ২১০।
 কামিলা—৪৩৪।
 কামী-হাৰ—৫০৫।
 কাঁয়—৩৩০।
 কাম—১৭৬।
 কামস্থ, কামস্থনী, কামস্থেনী—২১৮।
 কামা—২৭৬।
 কাঁৰ—৪৯৮।
 কাঁৰ+√চাঁচ্—৪০৪।
 কাৰণ,—কাৰণে—৪০৬।
 কালচা—৪৭৭।
 কালৰী—২১৮, ৪৩৪।
 কালি—৯১, ৩৪০।

কালিকা, কালিয়ন—৪৮৭, ৪৮৮।
 কালীয়া, কালিয়ানী—৪৪৩।
 কাঙ্গা—২১০, ২১৮।
 কারা, কোরা—১৪০, ২১৮, ৪৩৪।
 —কাউৰ, কাউৰী—২১৩, ৪৩৪।
 কারৈ—১৭০, ৪৬৫।
 কাষ—১৮৫, ৪৪৭, ৪৭৩, ৪৮৯,
 কাষতীয়া—৪৭৩, কাষৰি—৪৮৯,
 কাষৰীয়া—৪৪৭।
 কাষ+√চপ্—৪০৪।
 কাষৰ+√হ—৪০৪, ৩৫১।
 কাষে—২৭৬, ৪০৬।
 কাঁহ—৪৪৩, ৪৬১,—কাঁহী—১২, ১৩৫
 ৪৪৩, কহাঁৰ, কহাঁৰনী—৪৬১।
 কাহ—২৫৯।
 কাহ+পৰি+জীণ+√যা—৪০৪।
 কাঁহা—৩৩৮।
 কাহা, কেহা—১৬৫।
 কাহানি—৩৩৮, ৪৩৪।
 কাহিল—১২৩।
 কি (অব্য.)—৪০৭।
 কিছ্—৩০১, ৩৩৭।
 কিছ্ (ব্ৰূপ)—কিছ্‌ৰে, কিছ্‌মান,
 ইত্যাদি—৩৩৩।
 কিণ্ণিত্—৩৩৭।
 √কিন্—৩৪৫, ৩৪৬, ৩৫২।
 কিনো (অব্য.)—৪০৮।
 কিন্তু—৪০৭।
 কিমতে—৩৩৮।
 কিমান—৩৩৫।
 কিম্বা—৪০৭।
 কিস্ত—১৭৫, ৩৩৮, ৪০৭।
 কিস্তনো—৪০৭।
 কিৰা—৮৫, ২০৮।
 কিৰিপা—১৩৩।
 কিৰ্পা—১৩৩।
 কিস (প্ৰ, অ,—ব্ৰূপ)—কিসে, কিসক,
 কিক, ইত্যাদি—৩৩১।
 কিসক—৩৫৫, ৩৫৬।

কিহ (ব্ৰূপ),—কি, কিহে, কিহেৰে,
 ইত্যাদি—৩৩১।
 কীট—৪৪৭।
 কীৰিলি—৪৩৪।
 কীল—২১০।
 কুকুৰ-নেচীয়া, কুকুৰ-লেজীয়া—৪৪৩,
 ৫০২।
 কুচি—১১৮, ১৭৯।
 কুচুনী—২১৮।
 কুঁজ—১৫।
 কুজী—২১৩।
 কুণ্ণা—৩২, ১৫৩।
 কুঠৰীয়া—৪৪৩।
 কুঠী,—কুঠীয়াল—৪৬৩।
 কুঢ়—১৪৯।
 কুনি—১৬৭, ৩৩০।
 কুন্দ্রাক্ষ—৪।
 কুন্ডচ—১৯২।
 কুপতী—১২৪।
 কুমৰ } —৯৮, ১২৬, ২৮৪, কুমাৰী—
 কুমাৰ } ২৮৪।
 কুমাৰ (potter)—৯১।
 কুমদানি—৪৮৬।
 কুম্ভা—১৩২।
 কুম্ভ,—কুমাৰ, কুমাৰনী—৪৬১।
 কুম্ভা—২৮, ১৬৮।
 কুৰা—১২৪।
 কুৰ্দ্‌রা (eagle)—১২৪, ১৭১।
 কুৰ্দ্‌রা (east)—২১০।
 —কুল—২২৭।
 কুল—২১৫, ৪৪৩, ৪৪৪।
 কুলি (cuckoo)—১৪০, ২১০।
 কুলি, (coolie)—১৭০, ২১০।
 কুলীয়া—৪৪৩, ৪৪৪।
 কুঁৰৰী—২১৮।
 —কুৰা—১৪০।
 কুৰাং—২১০।
 কুৰেৰ—১৪০।

কুসপন—৫০২।
 কুঁহিয়াৰ—৩৩।
 কুটৰ-ঘৰ-কুটি—৫০১।
 কুড়—১৪৯।
 কুপা—২১০, ৪৩০।
 কুৰ—১৪৯।
 কুচুটীয়া, কুচুটীমানী—৪৪৩।
 কুৱা (well)—১৫, ৪৩০, ৪৩১।
 কুৱা (fog)—কুৱলী—১৭৫, ৪৩৪।
 কুপণ—১৪।
 কুপা—১৪।
 কুৰি—১৪।
 কুৰু—২১৩।
 কেই—৩৩৫।
 কেইচা—৩৩৫।
 কেইবা—১৭৫, ২১৭, ৩৩৭।
 কেও—৩৩২।
 কোঁকোৰা—১৫, ১২৫, ১৮২।
 কেখন—৩৩৮।
 কোঁচা—৪৪১, ৪৪৭, —কেচুৰা—৪৪১,
 কেচেলুৱা—৪৪৭।
 কোঁচু—১৬, ১৩১, ১৭২, ১৮২।
 কেটাৰ—১০৩, ১২৮।
 কেটেঙ্গা—২১০।
 কেতিয়া, কেতিয়ান—৩৩৮।
 কেতু—২১৩।
 কেতেক—৩৩৫।
 কেদাৰেশ্বৰ—২১৩।
 কেন—৩৩৮।
 কুৱলী—১৫০, ১৭৫, ৪৩৪।
 কেনা—৩৩৫, ৩৩৮।
 কোনি—৩৩৮, ৪৩৪।
 কেনুৱা—৩৩৫।
 কেনে—৩৩৫, ৩৩৮।
 কেনেকুৱা—৩৩৫।
 কোথ—৩৩৫।
 কোথা—৩৩৫।
 কোমন—৩৩৫, ৪৩৪।
 কোমনে—৩৩৮।

কেৰা—১৪০।
 কেৰাচিন—২১০।
 কেৰাপ—২১০।
 কেৰাহি (বিগ.)—৪৩২।
 কেৰাহী—১৪৫।
 —কেৰি—২৭৫।
 কেৰু—১৫২, ১৬৮।
 কেৰেচী, কেৰেচীয়া—৪৭৫।
 কেৰেয়া—২১০।
 কেৰেলা—১০, ২১০।
 কেৰেলুৱা—৪৪৭।
 কেৰি—১১৪।
 কেলেশ, কেলহু, কেলহুৱা—৪৪১।
 কেশ, কেহ, কেহী—৪৪১।
 কেশ-পাশ—৪৪১, ৪৪২।
 কেশৰ—৩৩।
 কেশীয়া—৪৪৩।
 কেসৰ—৩৩।
 কেহ—৩৩২।
 কেহা—১৬৫।
 কেহেলৈ—৩৩৮।
 কেহো—৪৪১।
 কেহু—৩৩৫।
 কেহু—৩৩৫।
 কেহু—৩৩৮।
 কৈ—৬৯, ২৮৬, ৩৬২।
 কৈতৰ—১৬৪।
 কৈত—৩৩৮।
 কৈসানি—৩৩৮।
 কোঙ্গা—৩১, ১০৬, ১৫৩।
 কোঁচ—২১৮, —কোঁচনী, কুচুনী—২১৮।
 কোঁচ+পাত্—৪০৪।
 কোছা—৪১৭, ৪১৮।
 কোঞৰ—৩৮, ১১৫, ১৩২।
 কোঢ়াৰী—১৪৯।
 কোঢ়াল—১৫৫।
 কোড—১৩২।
 কোথা—৩৩৮।
 কোদাল—১৩২, ১৫৪।

কোন, কুনি—১৬৭, ৩৩০।
 কোন (বৃপ)—৩৩০।
 কোন (পদ. অ.—বৃপ),—কোনে, কুনি,
 কে, কাহাক, কাথের, ইত্যাদি ৩৩০।
 কোনো,—কোনোবা (বৃপ),—কোনোকে
 কেও, কেহে, কোনোবাই কাই,
 কোনোক, ইত্যাদি—৩৩২।
 কোনো, কেহ (পদ. অ.—বৃপ),—কেহ
 কেহো, কেহো, কেহো, কেহে,
 ইত্যাদি—৩৩২।
 কোব, ১৪০, ৪৪৫,—কোবাল, কোবালী
 ৪৪৫।
 কোমোবা—১৩২।
 কোব—১৫৪।
 কোবোকা—১২৫।
 কোবর—১৫, ৩৮, ৭৮, ১৬৯, ২১৮।
 কোবাল—১৬৯।
 √কোরা—৪০১।
 কোরা, কারা—১৪০, ২১৮।
 কোষ,—কুযাৰি—৪৮৯।
 কোটি—২৯৭।
 কীড়া—৪০৪।
 ক্রোধ—২১৩, ২১৮।
 ক্রেশ—৪৪১।
 ক্রিচত—৩৪০।
 ক্রিটর—১০৮।
 ক্রন্তকীয়া—৪৪৩।

খ

খইজ, খজতি, খজদুৰতি—৪৭৩।
 খক—১৪০, ১৯৩।
 খক, খক—১০৬, ৪৪৫।
 খগাল—৪৪৫।
 খচ+√কব—৪০৪।
 খচরচর—৩৯।
 খজদুতি—১১৩।
 খজদুতি, খজতি—৪৭৩।
 √খজদুবা—৪১৭।
 খজগ—২১৫।

খতা—২১৬।
 খতা+√দি—৪০৪।
 খন (time)—৩৫৫।
 খন (picce), খান, খনি, খানি, খানী,
 খনী—৪৯৭, ৪৯৮।
 খনিদ্র—৪।
 খন্তীয়া—৪৪৩।
 খন্তীয়া-বগ—৪৪৩।
 খব (picce), খবা—৪৯৭, ৪৯৮।
 খব (hot),—৪৪৭, খবলীয়া—৪৪৭,
 খবালি—৪৮৯।
 খব (coarse)—৪৭৫, ৪৪৭,—খবচী,
 খবচীয়া—৪৭৫।
 খবগ—৮৩।
 খবি—১২, ১০৪, ১৯২।
 খবিকা—৪৩০, ৪৩১।
 খবিকটীয়া, খবিকটীয়ানী—৪১৩।
 খবি+√কাট, খবিকটীয়া, খবিকটীয়ানী
 ৪১৩।
 খবিকা-দিয়া—৫০০।
 খহু—১২৪।
 খহু—১২৪, ৪৪৯,—খহুলা, খহুলী—
 ৪৪৯।
 √খা—৩৫২, ৪০৪।
 √খা (বৃপ)—৩৯৬,—খাই, খায়, খায়ে
 খায়—৩৬৬,—খাল, খালে—৩৮৮,
 —খায়া, খোয়া, খালো—৩৯২,—
 খাওক, খাক—৩৯২,—খালে—
 ৩৯৮।
 √খা,—খোয়াত, খায়াত, খায়ন্ত, খায়ন্ত,
 খাউতা, খায়ন্তা, খাউতী, খাতী,
 খায়ন্তী—৪১১,—খায়েরা, খায়ের-
 য়ানী, খায়নী, খাউনী—৪১৩,—
 খায়বীয়া—৬৫, ৪১৫,—খায়বী-
 য়ানী, খোয়াব—৪১৫।
 খাই+√দে—৪০৪।
 খাই+√পেলা—৪০৪।
 খাজ+√খা—৪০৪।
 √খাট,—খাটনিয়াব—৪২৩।

আটি-কামী—২৬৪।
 আডা—১৯৩।
 আড,—খাতোবাল—৪৪৫।
 আতিৰ—২১০, ৩৪০, ৪০৬।
 √খান্—৩৫২।
 খান, খন, খনি, খানি, খানী, খনী—
 ৪৯৭, ৪৯৮।
 খানা—২১৬।
 —খান—২২৮।
 খানিক—২৯৭।
 খাপৰি—১৯৩।
 খাব+√দি—৪০৪।
 খাব+√ধৰ্—৪০৪।
 খাম+√খা—৪০৪।
 খাৰ—৪৪১, ৪৮৩, খাৰনি—৪৮৩,
 খাবুৱা—৪৪১।
 খাৰু—১২৭, ১৪০, ১৫২, ২১০।
 খাল—২১০।
 খালি—৩৪০।
 খালৈ—১৫০, ১৭১, ১৯৩, খালৈদি,
 খালৈয়েদি—৬৫।
 খালন—৬৫।
 খাঠৈ—১৪০, ৪৩০।
 খাস্—৩৬৬।
 খিচ—১৮০, ১৯৩।
 খিলা (pin)—১৪০।
 খিলা (piece)—১৯৩, ৪৯৭, ৪৯৮।
 খিলাপ—২১০।
 খিলা+√মাৰ্—৪০৪।
 খিলি—১৪০।
 খীৰতী—২১৩, ৪৫৩।
 √খুটিয়া—৩৫২।
 খুড়া, খুড়ী—২১৮।
 খুত—১৯৩।
 খুতা, খুতুৰা—৪৩৫, ৪৯৭, খুতুৰা—
 ৪৯৭।
 খুদীয়া-বৰল—৫০২।
 খুন্দা—১২৪।
 খম্পল—২৪৫।
 খুৱা (lcy)—১২২।
 √খুৱা—৪০১।

খেদ্রয়—১০৮।
 √খেদ্—৩৫২।
 খেৰ—১৪৯, ৪৮৫।
 খেৰণি—৪৮৫।
 খেল—২১০।
 √খেল্—৩৫২,—খেলৰীয়া, খেলৰী-
 য়ানী, খেলাৰু খেলুনী, খেলাৰুনী
 —৪১৫, খেলাৰু—৪১৬, খেলা—
 ৪১৯, খেলে—১৯৩।
 খেলা—৪৩৪।
 খেলৰ-আলগ—৫০১।
 খৈৰ—১৪০, ১৪৯।
 খৈৰা—১৪০।
 √খোজ্, খোজনীয়া—৪২৩।
 খোজ+√কাঢ়্—৪০৪।
 খোড়তী—২১৮, ৪৫৩।
 খোড়া—১৪৯, ২১৮।
 খোপা—১৯৩।
 খোৰতী—৪৫৩।
 খোৰা—১৪৫, ১৪৯।
 খোৰোং—১২৫, ১৯৩।
 খোলা—১২৫।
 খোৱা (inlaid)—১৪৪।
 খোৱাৰ—৪১৫।
 খোঁহা—১৪৪।
 খোঁহা+√মাৰ্—৪০৪।

গ

গইচ—১৭১, ২১০।
 গগৈ—২১৮।
 গগ্গা—৩১, ২১৩।
 গগ্গাধৰ—২১৩।
 গছ—১৪০, ২১০, ৪৪৩, ৪৪৫ ৪৬৫,
 ৪৯৭, ৪৯৮, গছাল—৪৪৫, গছি
 —৪৯৭, ৪৯৮, গছী—৪৪৩,
 গছোৱাই—৪৬৫।
 গছ-পকা—৫০০।
 গছ-সৰা—৫০০।
 গছাল—৪৪৫।
 গছি—৪৯৭, ৪৯৮।

গছা—৪৪৩।
 গছোরাই—৪৬৫।
 গজ—১৪০।
 গজ-মুখা—৫০৭।
 গজলীয়া—৪৪৭।
 গড়—২৯, ৪০৫।
 গর্ডীলা—৪০৫।
 গড়খারৈ—৫০০।
 গড়+√লাগ্—৫০৪।
 গড়ে—৪৩০।
 গঢ়—২৯।
 গঢ়+√লাগ্—৪০৪।
 √গঢ়—৩৪৪, ৩৫২, গড়ে—১৪৯,
 গড়েয়া—৪১৪।
 —গণ—২২৭।
 √গণ্—৪১৭, ৪২৭, গণক—৪২৭,
 গন্তি—৪১৭।
 গন্ডা—২৯৫।
 গতি—২৮৪।
 গতিকে—৪০৭।
 গন্তি—৪১৭।
 গদা—১৪০।
 গদাধৰ—২১৩।
 গধমা—৪৫৫।
 গধীৰ—১৩৫।
 গধুৰ—১৩৫।
 গন্ধ, —গেণ্ধলা—৪৫১।
 গপ—১৫৭, ৪৪৫, —গপাল, গপালী—
 ৪৪৫।
 গভুৰা—১৭১, ৩৬৬।
 √গম্—৩৫২।
 গম+√উচ্—৪০৪।
 গমন—৬।
 গৰ—৪৩৪, —গৰাল—৪৩৪, —গৰিলা
 —৪৩৫।
 গৰংগা—২১৩।
 গৰ+√লাগ্—৪০৪।
 গৰা—৯২, ১৪২, ৪৩২।
 গৰাকী—৪৬৭।
 গৰিমা—২১৫।
 গৰিহা—৮৩।

গৰু—৬, ১৩৪, ২১৩, ২৮৪।
 গৰু-চোৰৰ-গঙ্গাঙ্গান—৫০১।
 গৰুড়—২৭১।
 গৰু-ম'হ—৫০৪।
 গৰ্জ, —গড়াইত—৪৫৩।
 গৰ্জ, —গড়াইত—৪৫৩।
 গল—২১০।
 √গল—৩৫৩।
 √গলতিয়া—৩৫২।
 গল—৬৯, ১৫২, ৩৯৮।
 গহ—৩৫৫।
 গহ+√কৰ্—৪০৪।
 গা—৯০, ৪৪৫, —গাৰ গাৰাল—৪৪৫।
 √গা—৩৫২।
 গাই—১২৪, ১৪০, ২১৮, ২৮৪, —গাই-
 এৰে, গায়েৰে, গাইৰে, গাইদি,
 গায়ৈদি—৬৫।
 গা+√উচ্—৪০৪।
 গা+√থা—৪০৪।
 গা+√ব—৪০৪।
 গা+√ব—৪০৪।
 গা+√লৰ্—৪০৪।
 গা+√সাব্—৪০৪।
 গা+√হ—৪০৪।
 গাঁও—১৫, ১৬৯, ৪১০, —গাঁৱলীয়া—
 ৬৫, ৪১০, ৪৪৭, ৪৪৮, —গাঁৱলী-
 আ—৬৫।
 গাখীৰ—১৩৪।
 গাছ—২১০।
 গাজ—৪৪৭, —গজলীয়া—৪৪৭।
 √গাঁঠি—৩৫২।
 গাঁঠি—১১৩, ১৬১, ২১৫, ৪৫১,
 ৪৭৯, —গেঠৈলা—৪৫১, গাঁঠিয়ন
 —৪৭৯, ৪৮০।
 গাঁঠি+√কাট্—৪০৪।
 গাঁঠিয়ন—৪৭৯, ৪৮০।
 গাড়ী, —গাড়ীঝালা—৪৬৩।
 গাড়ু—১১১।
 গাড়, —গধমা, গেধেমা—৪৫৫।
 গাঁত—৯২, ১৪২, ১৮৬, —গাৰা, গাহাঁ,
 —৯২, ১৪২, ১৮৬, ৪৩২।

ଗାଧ—୪୦, ୧୧ ।
 ଗାଧବ—୧୧୧, ୨୧୦ ।
 ଗାଞ୍ଜିନ—୧୨୦, ୧୫୦, ୧୧୧ ।
 ଗାଞ୍ଜିନୀ—୧୨୦, ୨୧୦ ।
 ଗାନ୍ଧନ-ବାନ୍ଧନ—୫୦୮ ।
 ଗାବା—୧୨, ୧୫୨, ୧୪୬, ୫୦୧ ।
 ଗାବ—୧୧, ୧୫୨ ।
 ଗାବୋ (ବୃକ୍ଷ)—୨୫୫, —ଗାବୋର, ଗାବୋରେ
 —୬୫ ।
 ଗାହୀ—୫୦୨ ।
 ଗାଲ—୨୧୦ ।
 ଗାଲପୋବା, ଗାଲପୁରୀ—୫୨୫ ।
 ଗାଲ+√ସାବ—୫୦୮ ।
 ଗାଋ—୫୫୫ ।
 ଗାଋନ୍ତ—୫୧୧ ।
 ଗାଋଣୀଆ. }
 ଗାଋଣୀୟା } —୬୫, ୫୫୧, ୫୫୪ ।
 ଗାଋଣ—୫୫୫ ।
 ଗାହାରି—୧୦୦, ୧୧୫ ।
 ଗିଷ୍ଟିନୀ—୨୧୪ ।
 ଗିମାନ—୪୬ ।
 ଗିଷ୍ଟ—୧୬, ୧୬୧ ।
 ଗିବାତେନୀ—୨୧୪ ।
 ଗିରୀୟେକ—୫୦୦ ।
 ଗିରୀହୀତ—୧୬, ୧୬୧, —ଗିରୀହୀତନୀ
 —୨୧୪ ।
 —ଗିଲା—୨୨୧ ।
 ଗିଲି+√ଧ—୫୦୮ ।
 ଗୁହ—୧୦୫, ୧୫୦, ୧୬୨ ।
 ଗୁଚ—୧୨୫ ।
 √ଗୁଚ୍—୦୫୨, ୦୫୦ ।
 √ଗୁଚା—୦୫୦ ।
 ଗୁଞ୍ଜାବ ଥୋପା—୨୫୦ ।
 ଗୁଡ଼ି, ଗୁଡ଼ି—୫୧୧, ୫୧୪ ।
 ଗୁଡ଼ିଆ—୫୫୦ ।
 ଗୁଡ଼ି, ଗୁଡ଼ି—୫୦୦ ।
 ଗୁଣ—୨୧୫, ୫୫୧, —ଗୁଣବନ୍ତ, ଗୁଣବାନ
 —୫୫୧ ।
 ଗୁଣବନ୍ତ, ଗୁଣବନ୍ତୋ—୧୦ ।
 ଗୁଣବନ୍ତ, ଗୁଣବାନ—୨୧୪, —ଗୁଣବତୀ
 ୨୧୪ ।

√ଗୁହ—୦୫୨ ।
 ଗୁପ୍ତ—୪୧ ।
 ଗୁଫା—୫୦୮ ।
 ଗୁରା—୫୦୦, ୫୫୧, —ଗୁରୁ—୫୫୧ ।
 ଗୁରୁ, ଗୋର (kick)—୧୫୧, ୦୫୦ ।
 ଗୁରୁ, ଗୁଡ଼ି (powder)—୧୫୧, ୫୦୦ ।
 ଗୁରୁ, ଗୋର (foot)—୦୫୦ ।
 ଗୁରୁ-ବଠା—୫୦୦ ।
 √ଗୁରୁଆ—୦୫୦ ।
 ଗୁରୁ-ଘାତ—୫୦୦ ।
 ଗୁରୁ—୫୫୧ ।
 √ଗୁରୁ—୦୫୨ ।
 ଗୁରା—୫୦୦ ।
 ଗୁରା-କଟା—୫୦୦ ।
 ଗୁରା—୫୬୦ ।
 ଗୁରାହଟୀ—୫୫୦ ।
 ଗୁହ—୧୬୧ ।
 ଗୁହ—୨୧୪ ।
 ଗୁଠି—୫୫୧ ।
 ଗୁଠି—୬୧ ।
 ଗୁଠି—୫୫୫ ।
 ଗୁଠି—୫୫୧ ।
 ଗୁଠି—୫୫୧ ।
 ଗୁଠି—୫୫୧, ୫୫୧, ଗୁଠି—୫୫୧,
 ଗୁଠି—୫୫୧ ।
 ଗୁଠି+√ସାବ (ବୃକ୍ଷ)—୫୦୮ ।
 ଗୁଠି—୫୫୧ ।
 ଗୁଠି—୫୫୧ ।
 √ଗୁଠି—୦୫୦ ।
 ଗୁଠି—୬୧ ।
 ଗୁ—୫୬୦, ଗୁରା, ଗୁରାଣୀ, ଗୁରା-
 ଲିନୀ, ଗୁରାଣୀ—୫୬୦, ଗୁରା,
 ଗୁରା—୫୬୦, ୫୬୫, ଗୁରା—
 ୫୦୮ ।
 ଗୁ—୧୫୦, ୧୫୪, ୧୧୫ ।
 ଗୁ—୫୧୧, ୫୧୪ ।
 ଗୁ—ଗୁଡ଼ି, ଗୁଡ଼ି—୫୧୧, ୫୧୪ ।
 ଗୁ (assembly)—୨୧୧ ।
 ଗୁ—୫୦୮ ।
 ଗୁ, ଗୁ, ଗୁ—୨୧୪ ।
 ଗୁ—୫୦୮ ।

গোপ, গোপী, গোপিনী—২১৮।
 গোপতা—১৪০।
 গোফ, গুফলি—৪৩৪।
 গোবব, গোববদ্বা—৪৪১।
 গোবব-খোঁচবা—৫০০।
 গোববদ্বা—৪৪১।
 গোমা, গোমোলা—৪৪৯।
 গোব, গুদ্বি—১৪০, ৩৫০।
 গোবখীয়া—২৬০।
 গোবখীয়া-ভাব—৫০০।
 গো+√বাং, গোবখীয়া, গোবখীয়ানী
 —৪১৩।
 গোঁবা, গোঁবাগ্নি—৪৯২।
 গোলাপী-জামদু—৫০২।
 গোলাম—২১৬।
 √গোরা—৩৫২, গোরাগ্নি—১৪০,
 ৪৬৪।
 গোরালা—১৪২, ১৪৭, ৪৬৩, ৪৬৪।
 গোঁসাই—১৬৯।
 গোহাই—২১৮।
 গোহাৰি—৪৮৯।
 √গ্রহ—২৬০।
 গ্রহ—৪৮৯।

ঘ

ঘট—১২।
 ঘটং—৩৫৯।
 ঘব—৪৩০, ৪৪১, ৪৬৭, ৪৭৫, ঘবা—
 ৪৩০, ঘবদ্বা—৪৪১, ঘবচীয়া—
 ৪৭৫।
 ঘব-ওপজা—৫০০।
 ঘবচীয়া—৪৭৫।
 ঘব+√ছা—৪০৪।
 ঘব+√পাত্—৪০৪।
 ঘবদ্বা—১৪।
 ঘব+√ল—৪০৪।
 ঘবা—৪৩০।
 ঘবদ্বা—৪৪১।
 √ঘহ—৩৫২।
 √ঘাট, ঘাটীত, ঘাটি, ঘাতি—৪১৭।

ঘাট—৪৪৫, ৪৬৫, ঘাটদ্বা—৪৪৭,
 ঘাটোলাল—৪৪৫, ঘাটে—৪৬৫,
 ঘাটুই—২১৩, ৪৬৫।
 ঘাটীত—৪১৭।
 ঘাটদ্বা—৪৪৭।
 ঘাটি—২৯৯, ৪১৭।
 ঘাটুই—২১৩, ৪৬৫।
 ঘাটে—৪৬৫।
 ঘাটোলাল—৪৪৫।
 ঘাতি—৪১৭।
 ঘাম—৯১, ১২৯, ২০৮।
 ঘাৰ—১৪৫।
 ঘাৰ—১১৫।
 ঘাস—৪৫৭, ঘাসিয়া—৪৫৭।
 ঘাই—১৩৬, ৪৫৭।
 ঘিউ—১৪৬, ১৬৬।
 ঘিণ—১৩৩।
 ঘিৰ—১৪৬।
 ঘুড়ী—১১৭, ১৩৪, ১৩৫, ২২১,
 ৪৩০।
 ঘুম, ঘুমতি—৪৭৩।
 √ঘুমা—৩৫২, ৪১৭, ঘুমতি—৪১৭।
 ঘুমটি—২৬০।
 ঘুমতি—২৬০, ৪১৭, ৪৭৩।
 ঘুরী—৪৩০।
 ঘুরিলে—১২।
 √ঘূৰ্—৩৪২, ৩৫২।
 ঘেব+√দি—৪০৪।
 ঘৈলী—১৭১ ২১৮।
 ঘোড়া—১১৬, ৪৩০।
 ঘোড়া (বৃপ)—২৪৯।
 ঘোপা—১৭৭।
 ঘোপা+√রূ—৪০৪।
 ঘোবা, ঘোবী, ঘুরী—৪৩০।
 ঘোবা-বাক—৫০২, ৫০৩।
 ঘোষা—১২।

চ

চইত—৯৯।
 চউধা—৭০, ৯১।
 চউখ—৭০।

ଚଉମୁଦ୍ରା—୧୦ ।
 ଚକ—୧୫ ।
 √ଚକ୍—୩୫୦, ୩୫୨ ।
 ଚକ—୫୦୫, ୫୦୬, ଚକର, ଚକାରି—୫୦୫,
 ଚକା, ଚକାରି—୫୦୫, ୫୦୬ ।
 ଚକ+√ଧା—୫୦୫ ।
 ଚକର—୫୦୫ ।
 ଚକା, ଚକାରି, ଚକାରି—୫୦୫, ୫୦୬ ।
 ଚକା—୫୫୯ ।
 ଚକି, ଚକିଲା—୫୬୦ ।
 ଚକ୍ର—୧୧, ୨୧୫ ।
 ଚନ୍ଦ୍ର—୨୧୫ ।
 ଚକ୍ରକୋରି—୨୧୫ ।
 ଚଗାତି—୫୧୦, ୫୧୫ ।
 ଚଟ୍‌ଫଟ୍—୧୨ ।
 ଚଟା—୫୧୧, ୫୧୪ ।
 ଚଢ଼ାଳ—୦୪, ୨୧୪, ଚଢ଼ାଳନୀ—୨୧୪ ।
 ଚିତ—୧୧, ୧୦୧, ୫୦୯ ।
 ଚତୁର୍ଥ—୫୧୦ ।
 ଚତୁର୍ଥ—୨୧୧ ।
 ଚିତ୍ତା—୧୦, ୧୧, ୨୧୧ ।
 ଚନ୍ଦନୀୟା—୫୫୦ ।
 ଚପ+√କର୍—୫୦୫ ।
 ଚପନୀୟା—୫୨୦ ।
 ଚପା—୦୩୧ ।
 ଚନ୍ଦ୍ରଶ—୧୧୧, ୨୪୯ ।
 √ଚକ୍—୩୫୨ ।
 ଚକା—୧୦୦ ।
 ଚକା—୬୬ ।
 ଚନ୍ଦ୍ର+√କର୍—୫୦୫ ।
 ଚମ୍ପାମତୀ—୨୧୦ ।
 √ଚମ୍ପାଳ—୦୫୫, ୩୫୨, ଚମ୍ପାଳି—
 ୦୪ ।
 ଚୟ—୨୨୧ ।
 √ଚର୍—୦୫୯, ୩୫୨, ୩୫୩ ।
 ଚର୍—୧୦, ୧୫୫, ୧୫୯, ୫୦୧ ।
 ଚର୍ଚ୍ଚି, ଚର୍ଚ୍ଚି—୧୧ ।
 ଚର୍ଚ୍ଚା—୨୦୫ ।
 ଚର୍ଚ୍ଚା, ଚର୍ଚ୍ଚା, ଚର୍ଚ୍ଚା—୫୪୦ ।
 ଚର୍ଚ୍ଚି—୧୧, ୧୧୧, ୧୫୫, ୧୫୯, ୨୧୦,
 ୫୫୫ ।

ଚର୍ଚ୍ଚି—୫୫୫ ।
 ଚର୍ଚ୍ଚି—୨୧୦ ।
 ଚର୍ଚ୍ଚି—୨୧୦ ।
 ଚର୍ଚ୍ଚି, ଚର୍ଚ୍ଚା, ଚର୍ଚ୍ଚା—୫୫୧ ।
 √ଚର୍—ଚର୍ଚ୍ଚି—୫୧୦, ୫୧୧ ।
 ଚର୍ଚ୍ଚି+√ଚା—୫୦୫ ।
 ଚର୍ଚ୍ଚି—୫୧୦, ୫୧୧ ।
 ଚର୍ଚ୍ଚି—୨୧୧ ।
 ଚର୍ଚ୍ଚି, ଚର୍ଚ୍ଚି—୧୦, ୨୪୯ ।
 ଚର୍ଚ୍ଚି—୫୦୦ ।
 ଚର୍ଚ୍ଚି—୧୦, ୧୫୫ ୧୫୯ ।
 ଚର୍ଚ୍ଚି, ଚର୍ଚ୍ଚି—୫୬୧ ।
 ଚର୍ଚ୍ଚି+√ଦି—୫୦୫ ।
 ଚର୍ଚ୍ଚି, ଚର୍ଚ୍ଚି—୨୧୬ ।
 √ଚା—୩୫୨ ।
 ଚାଉଦା—୨୧୦ ।
 ଚାଉଳ—୧୧୪ ।
 ଚାକା—୬୬ ।
 √ଚାକ୍—୩୫୨ ।
 ଚାକା—୩୧ ।
 √ଚାକ୍—୧୧୪, ୩୫୨, ୩୫୬ ।
 √ଚାକ୍—୩୫୨ ।
 ଚାକା—୩୨ ।
 √ଚାକ୍ (lick)—୩୫୨ ।
 √ଚାକ୍ (pound)—୩୫୨ ।
 ଚାକ+√କା—୫୦୫ ।
 ଚାନ—୧୧, ୧୧୨, ୨୦୫, ୫୬୧,—
 ଚାନିକ, ଚାନିକା—୫୬୧ ।
 ଚାନ+√ଧା—୫୦୫ ।
 ଚାନିକ, ଚାନିକା—୫୬୧ ।
 √ଚାପ୍—୩୫୨, ୫୨୦—ଚାପନୀୟା, ଚାପ-
 ନୀୟା—୫୨୦ ।
 ଚାପ—୨୦୬ ।
 ଚାପନୀୟା, ଚାପନୀୟା—୫୨୦ ।
 ଚାପ—୧୫୫ ।
 ଚାପା—୫୫୫ ।
 ଚାପାରିଆଳ, ଚାପାରିଆଳନୀ—୫୫୫ ।
 ଚାପ—୨୪, ୫୧୦ ।
 ଚାପ, ଚାପାରିଆଳ—୫୧୦ ।
 ଚାପାରିଆଳ—୫୧୦ ।
 ଚାପା—୧୫୬ ।

চাম্—২১০।
 চামৰ—৪।
 চামাৰ—৬৬।
 √চামিলা—৩৫২।
 √চাৰ্—৩৪৯, ৩৫৩।
 চাৰৰ—৪৮৩।
 √চাৰা—৩৪৯।
 চাৰা (fourth)—২৯১।
 চাৰা (complete)—৩৩৭।
 চাৰা (high)—৪৮৩।
 চাৰালি—৫১২।
 চাৰি—৬৬, ৮৩, ২৮৯, ২৯৩।
 চাৰিয়ো—২৯৮।
 চাৰে (half)—২৯২।
 চাৰেক—৭২, ২৯৭।
 √চাল্—৩৫২, ৪২১,—চালন, চালনী—৪২১।
 √চাল্,—চালাক, চালাকি—৪২৭।
 চাল (roof)—২১০।
 চাল (tric)—২৬।
 চালন—৪২১।
 চালনী—৪২১।
 চালনী-সৰকা—৫০২।
 চালাক—৪২৭।
 চালাকি—৪২৭।
 চাৰা—৩৬৬, ৩৬৯, ৩৯২।
 চাস—৩৬৬।
 চাহী—২১৩।
 চাহেব—২১৬।
 √চিকিনা—৩৫০।
 ৯/চিঙ্—৩৪৪, ৩৫২।
 √চিঞৰ্—৪০৪।
 চিঞৰ+বাখৰ+√কৰ্—৪০৪।
 চিঞৰ+√মার্—৪০৪।
 চিঞৰি+√উঠ্—৪০৪।
 চিটা+√মার্—৪০৪।
 চিস্তশুদ্ধি—২৪৫।
 চিন—২৮, ৯১।
 চিন+√চা—৪০৪।
 চিনা—৪৩১।
 চিনাকি—৪৩১।

√চিপ্—৩৫২।
 চিপ+√মার্—৪০৪।
 চিমটা+√মার্—৪০৪।
 চিয়া—১১৯।
 চিৰকলীয়া—৪৪৩।
 চিৰিকা—৪৩০।
 √চিলমিলা—৩৫২।
 চিলমিলী—১৪০।
 চিলিম+√ছিগ্—৪০৪।
 চুকা—৩৫২।
 চুকনি+√লগা—৪০৪।
 চুঙ্গা—৩১।
 চুটা+√হ—৪০৪।
 চুটি—৪১৯, ৪২০।
 চুটিয়া—২৮৪।
 চুব—৪১৯, ৪২০।
 চুৰি—১১৯, ১৩৭, ২১৫, ৪১৯, ৪২০।
 চুৰিয়া—১৩৪।
 চুৰীয়া—১৩৪, ১৪৫।
 চুৰ্—২০৫।
 চুৰুণী—২১৮।
 চুৰনি—৪৮৫।
 চুৰা—৪৮৫।
 চুৰা-খাতী—৪২৫।
 চুৰা-খোৰা—৪২৫।
 চুৰানি—৪৮৫।
 চুৰা+√লাগ্—৪০৪।
 চুৰা+√হ—৪০৪।
 চুণ-খাৰ—৫০৪।
 চুণ-খাৰ+√কৰ্—৪০৪।
 চেঁচা—৯৬, ১৩৭, ২১০, ৪২৯, ৪৩০।
 চেঁচা+√পৰ্—৪০৪।
 চেচুক—৪২৯, ৪৩০।
 চেড়ী—১৪৯।
 চেতন—৮৩, ২১০।
 চেনেহ—৮৮, ২০৫, ২০৮।
 √চেপ্—৩৫২।
 চেৰেক—২৯৭।
 চেলেং—১২৫।
 চেলেক—২১০।
 চে—৩২।

চৈত—৯৯, ১৩৭, ৪৩৯।

চৈতা—৪৩৯, ৪৪০।

চৈতান—?২।

চৈতী—৪৩৯।

চোক—২৩৯, ২৯৪।

চোকা—৯১ (খ), ১৮৫।

চোকে—২৯৪।

চোকোৰা—৪৪৯।

চোখা—৯১ (ক)।

চোঁচ—১২৭।

√চোঁচ্—৩৫২।

চোঁচা+√মাব্—৪০৪।

চোচা+√ল—৪০৪।

চোতাল—১২৫, ২১০।

—চোন—২১০, ৩৭০।

চোপা+√দি—৪০৪।

চোভা+√কব্—৪০৪।

চোৰ—২১৮।

চোৰনী—২১৮।

চোৰ-খৰা—৫০১।

চোৰাং+√চা—৪০৪।

চোলা—১২২, ২১০।

চোঁৱৰ, চোঁৱাৰ—১২৬।

চোআ, } —৩৬৬, ৩৯২, ৪০১।

চোৱা } —৩৬৬, ৩৯২, ৪০১।

চোৱা—(tsh) ২৯২।

চোঁৱাৰ—১২৬।

চোঁচল্লিগ—২৮৯।

চোঁৱিগ—২৮৯।

চোঁখা—৭০, ৯১, ২৯১, ২৯২।

চোঁখ—৭০।

চোঁধাৰী—৯০, ২১০, ২২১।

চোঁধুৰী—২১০।

চোঁখ—৭০, ৮০, ২৮৯।

চোঁপল্লা—৩৮৮।

চোঁমুখা—৭০।

চোঁৰামৰৈ, } —২৮৯।

চোঁৰামৰৈ } —২৮৯।

চোঁৰাশী—২৮৯।

চোঁৱন—২৮৯।

চোঁৱাল্লিগ—২৮৯।

চোঁৱিষ্ট, } —২৮৯।

চোঁৱিটি

চোঁসত্তৰ—২৮৯।

ছ

ছই (cover)—১৪০।

ছই (six)—২৮৯।

ছকা—২৯৪।

ছৱ—৪।

ছম্মৰেশ—১০৯।

ছপয়—৯১।

ছয়—২৮৯, ২৯৩, ২৯৪।

ছয়ই—২৯১।

ছয়চল্লিগ—৯০, ২৮৯।

ছয়ৱিগ—২৮৯।

ছয়বৰ্ষি (-টি)—২৮৯।

ছয়সত্তৰ—২৮৯।

ছয়ী—৪৩৩।

ছয়া—২৯১।

ছয়ামৰৈ (-ঈষ)—২৮৯।

ছয়াশী—২৮৯।

ছলাহী—৪৩২।

ছলি—৯১, ২১০, ২১৯।

ছলী—২১০।

ছৱা—২৯১।

ছৱাল—৩৫৬।

ছাঁ—১৩৬, ৪৩৩।

ছা—৪৩৪।

√ছা—৩৫২, ৪১৩, ৪১৪, ৪২১।

ছাউনী—৪১৩, ৪২১।

ছাগ—৪৩৪।

ছাগল—২১০, ২১৮, ৪৩৪।

ছাগলী—২১৩, ২১৮, ৪৩৪।

ছা-ছলি—৫০৪।

ছাত্ৰ—২৮।

ছানা—৪৩৪।

ছাপন, ছাপম—২৮৯।

ছাবাহ—২০৫, ৪০৯।

ছান্না—২৮, ৪৩৩।

√ছাব্—৩৫২।

ছাল—২১০, ৩৫০।
 ছার—৪৩০, ৪৩৪।
 ছাৰ্শণ—৪২১।
 ছাৰ্শণী—৪১৩, ৪২১।
 ছাৰা—১৭৮, ২১৯, ৪৩০।
 ছাৰাল—১৭৮, ২১৩, ৪৩৪।
 ছাৰালি—৪৩৪।
 ছাৰ্শিণ—৩৩, ২৮৯।
 ছাৰ্শিণ—৩৮, ১৭৭, ২৮৯।
 ছাৰ্শিয়া—৪১৩, ৪১৪।
 ছাই—১৩৬, ১৭৫।
 ছিঃ—৪০৯।
 ছিকো, ছিকোঁ—৪০৯।
 √ছিগ্—৩৫২।
 √ছিং—৩৫২।
 ছি! ছি!—৪০৯।
 ছিটা—২০৫।
 ছিপি—১৩১, ২০৫।
 ছিয়ামবৈ—২৮৯।
 ছিয়াল্লিণ—৯০, ১২৩, ২৮৯।
 ছিয়াশী—২৮৯।
 √ছিব্—৩৫২।
 ছিবা—৩৩, ২০৫।
 ছিৰী—৮৬, ২০৫, ২০৮।
 ছিৰীমন্ত—৪৫৩।
 ছিসত্তব—২৮৯।
 ছিহ—৪০৯।
 ছাই+√চা—৪০৪।
 ছাইছে—৩৮৭।
 ছাপি—৪৩০।
 ছাবী—২৮।
 ছে'উবী—২১৮, ৪৩৪, ৪৩৬।
 √ছেলা—৩৫১।
 ছেহ্—৪০৯।
 ছে—১৪০।
 ছেএবে, ছেই, ছেবে—৬৫।
 √ছে—১৩২, ৩৪৪, ৩৫২, ৪০৪।
 ছোকোবা—৪৪৯।
 ছোকোলা—২০৫।
 ছোপ—১৯৬, ৪৩০, ৪৯৭, ৪৯৮।
 ছোপা—৪৩০।

ছোৰাৰ—১৯২।
 ছোৰালী—২১৮, ২৮৪, ৪৩৪।
 ছোৱে—১২৭।

জ

√জ'ক—৩৫২।
 জ'ক—১৯৬।
 জ'ক+√লাগ্—৪০৪।
 জখন—৩৩৮।
 জগৰ—১৪৫।
 জগৰীয়া—৪৪৩।
 জগন্নাথকি—২৭৫।
 জঙ্গল—১০৬, ৪৩৯।
 জঙ্গলা—৪৩৯, ৪৪০।
 জঙ্গলী—৪৩৯।
 জঙ্গল—১০৬।
 জ'জা—৩৮।
 জ'ট—৪৩৪, ৪৪৫, ৪৪৯।
 জটৰা—৪৩৪।
 জ'টলা—৪৬৩।
 জ'টাল—৪৪৫, ৪৪৬।
 জ'ট+√লাগ্—৪০৪।
 জড়িত—৩৮৮।
 জ'ত—৩৩৮।
 জতু—৪৩০, ৪৩১।
 জধা—১৪২ (৪)।
 জন—২১৯, ২২০, ৪৯৭।
 জনম—৮৩, ৮৫, ২১৫।
 জনা—৪৯৭।
 জনী—২১০, ২১৯, ২২০, ৪৯৭।
 জনৈক—১৩।
 √জন্ম্—৩৫২।
 জন্ম—২১৫।
 √জপ্—৩৫২।
 জপনা—১৭৭।
 জ'পৰা—৪৩৯।
 জমিদাৰ—৯১, ২১৬, জমিদাৰণী—
 ২১৬।
 জয়! জয়!—৪০৯।
 জব্দৰ—৩৪০।
 √জন্—৩৫৩, ৪২৭, ৪৩০।

জলক—৪২৭, ৪৩০।
 জলকীয়া—৪৬৭।
 জলতি—৪১৭।
 জলদি—৩৪০।
 জল+√পৰ্—৪০৪।
 জলপান+√কৰ্—৪০৪।
 জলম—৪৫৫।
 জল-ভীতি—৫০০।
 জলা—৪৩০, ৪৬৭।
 জলাকা—৪৩০।
 জলাহ—১৭০।
 জলেশ্বর—২১০।
 জরতি—২৪৫।
 জরা—১৪৭।
 জরে—৩৩৮।
 √জহ—৩৫২, ১০২।
 জহ—১৬৫, ১৯৬।
 জহাই—৩৩৮।
 জহামাল—১৪৩।
 জহি—৩৩৮।
 জা—২১৮।
 জাই—১৪০।
 জাঁক—২২৮।
 জাক+√ফর্—৪০৪।
 √জাগ্—৩৫২, ৪১৫।
 জাগ+√দি—৪০৪।
 জাগব্দ, —জাগব্দগী—৪১৫।
 জাগুনী—৪১৫।
 জাড়—২৯, ২১০।
 জাড্য—২৯।
 জাতে—৩৩৮।
 √জান্—৩৫২, ৪২১।
 জাননী—৪২১।
 জানস্তাক—৩৮১।
 জানিলা—৩৭১।
 জানিলাত—৩৫৫।
 জানো—৪০৮, ৩৪০।
 জানোচা—৪০৭।
 জানোবা—৩৪০, ৪০৭।
 জাঁপ—১৯৬।
 জাপবা, —জাপবী—৪৩৯।

জাংফাই—২১০।
 জাবব—৪৩৯।
 জামিন—২১৬।
 জাব—২৯, ২১০, ৩৯০।
 জাবিগ—১৯৬।
 জাবে—১৪৫।
 √জাল্—৩৫৩।
 জাল—৪৪১, ৪৫৫।
 জালী-গতি—৫০০।
 জালীয়া—৪৪৩।
 জালদক—৪৩০।
 জালোরা—৪৪১, ৪৪২, ৪৪৩।
 জাস্তি—২৮৬।
 জাহ+√দি—৪০৪।
 জাহ+√যা—৪০৪।
 জাহাঁ—৩৩৮।
 জাহিব—২১০।
 জি—২৬০, ৩২৮।
 √জিক্—৪১৫।
 জিকাৰ+√মার্—৪০৪।
 জিকাৰ্, —জিকাৰ্গী—৪১৫।
 জিকুনী—৪১৫।
 জিজ্ঞাসু—৩৮১।
 √জিন্—৩৫২।
 জিভা—৮০, ৯১।
 √জিম্—৩৫২।
 জিম-খিচা—৪৭৭।
 জিমান—৩৩৫।
 √জিলিক্—১২৩।
 জিলিকা—১৯৬।
 জী—২১৮।
 জীআ—৬৫, ৪৩০।
 জীগ—৯১, ৯৪।
 জীগ+√যা—৪০৪।
 জীরা—৬৫, ৮৩, ৪৩০।
 জীরাবী—২১৩, ৪৩৪।
 জীহ—৬৭।
 জীহন—২১৩।
 জীহন্তা—৩৬০।
 জীবাখা—৩৮৮।
 জুই—১৪০, ২১০।

জুই+√ধব্—৪০৪।
 জুই-পোষা—৫০০।
 জুটি—২১০।
 জুটি+√চা—৪০৪।
 জুটুলা, জুটুলী—৪৪৯।
 জুধা+√কব্—৪০৪।
 জুন্দ—৩৪০।
 √জুপ্—৩৫২।
 জুপি—৪৩০।
 জুপদা, জুপদি (বী)—১৪৯, ৪৩৪।
 √জুবদিয়া—৩৫২।
 জুম+√বাম্—৪০৪।
 জুব—৪৮৩।
 জুবনি—৪৮৩।
 জুবী—১২৪, ১৫৯।
 জুহাল—৫০০।
 জে—৩২, ৩২৮।
 জেইচা—৩৩৫।
 জেকনি—৪৮৩।
 জেকা—৪৮৩।
 জেখন—৩৩৮।
 জেগ+√পোত্—৪০৪।
 জেগা—২১০।
 জেঠ—২১৩, ৪৪১।
 জেঠা—২১৮।
 জেঠাল—১৪২, ৪০৪, ৪৩৬।
 জেঠালি—৪৯০।
 জেঠী—২১৮।
 জেঠ্—৪৪১।
 জেঠরা—৪৪১।
 জেঠেৰি—৪৩৪।
 জেতিআ—৩৩৮।
 জেতিয়া—৩৩৮।
 জেতিয়ান—৩৩৮।
 জেতুকা—৪৩০, ৪৩১।
 জেতকা—৩৩৫, ৪৩০।
 জেথা—৩৩৮।
 জেনা—৩৩৮।
 জেনাই—৩৩৮।
 জেনুয়া—৩৩৫।
 জেনে—৩৩৫, ৩৩৮।

জেম্—৩৩৫।
 জেম্ধা—৩৩৫।
 জেমতে—৩৩৮।
 জেমনে—৩৩৮।
 জেলা—৩৩৮।
 জেরে—৩৩৮।
 জেসর—৩২৮।
 জেহনি—৩৩৮।
 জেহু—৩৩৫।
 জেহু—৩৩৫।
 জৈত—৩৩৮।
 জৈসানি—৩৩৮।
 জোক—২১৩।
 √জোকা—১৯৬, ৩৫২।
 জোকাৰ—১৯৬।
 জোন—১১, ১১২, ২১৩, ৪৩০, ৪৪৫, ৪৬৭।
 জোনবাই—২২০।
 জোন-বিবি—৫০২।
 জোনাক—৪৩০, ৪৬৭।
 জোনাকী—৪৩০, ৪৬৭।
 জোনালী—৪৪৬, ৪৭১।
 জোনালীময়—৪৭১।
 জোপ—১৯৬, ৪৩০, ৪৩৪।
 জোপা—১৯৬, ৪৩০, ৪৯৭, ৪৯৮।
 √জোবোবা—৩৫২।
 জোবা—৯৫, ১২৫।
 জোবা (firebrand)—১২৯।
 জোবাই—১২৬, ২১৮, ৪৩০।
 জ্যতিসরক—৩২।
 জ্ঞান—১০৭।
 √জদন্—৪১৭, ৪২৭, ৪৩০।
 জদলতি—৪১৭।

ঝ

√ঝব্—৩৫২।
 ঝাও—১৬৯।
 √ঝাট্—৩৫২।
 ঝাপ—১৯৬।
 ঝাব্—৪।
 √ঝাব্—৩৫২।

ঝাৰ—১৪৫।
ঝাৰণি—১৯৬।
ঝাৰে—১৪৫।
ঝৰী—১২৪।

ট

টক—৪৮১।
টকলা—১৫৮, ১৮০।
টকীয়া—৪৪৩।
টক—৪।
টগনা—১৪০, ১৪৩, ১৮২।
টনি-জৰী—৫০০।
টা—৪৯৭, ৪৯৮।
টাই—৪৮১।
টাই+√মাব্—৪০৪।
টাংগ্ৰাটি—৫০০, ৫০২।
টাংগনা—১৪০, ১৪৩।
টাংগনী—২১৮।
টি—২১৯, ২২০, ৪৯৭, ৪৯৮।
টিং—১৩১।
টিংবি—৩৯।
টিকি+√মাব্—৪০৪।
টিপা+√মাব্—৪০৪।
টী—২১৯, ৪৯৭, ৪৯৮।
টুক—৪০৫।
টুকুৰা—১৪৯, ৪০৫, ৪৯৭, ৪৯৮।
√টুট্—১৯৮, ৩৪৯, ৩৫২।
√টুটা—৩৪৯।
টুটা—৪৪৯।
টেকেলি—২১০।
টেঙা—৪৭৭।
টেঙচী—৪৭৭।
টেংৰ—৪৮৯।
টেংৰালি—৪৮৯।
টেংগা—১৪৩, ৪৭৭।
টেৰা—৪৭৭।
টেৰচা, টেৰচীয়া—৪৭৭।
টো—২১৯, ২২০, ৪৯৭, ৪৯৮।
টোকন—১৩২, ১৯৯।
টোট—৪৪৯।
টোটোৰা—৪৪৯।

টোপ, টোপা—৪৯৭, ৪৯৮।
টোপোলা—১৮০।

ঠ

ঠগ—৪৪১।
ঠগুৰা—৪৪১।
ঠগো—৪৪১।
ঠন+√ধৰ্—৪০৪।
ঠৰ—৮৫, ৯১, ১৫১, ১৮৬।
ঠৰ+√লাগ্—৪০৪।
ঠাই—২৯, ৩৮, ১০০, ১৬৮।
ঠাট্টা—১৯৭।
—ঠাত—২২৭।
ঠান—৪৪১।
ঠান্—৪৪১।
ঠান্ৰা—২৮৪, ৪৪১।
ঠাৰ+√দি—৪০৪।
ঠেং—১৮৩, ১৯৭, ২৪৫।
ঠেহ—৪৪৯।
ঠেহ+√পাত্—৪০৪।
ঠেহুলা, ঠেহুলা—৪৪৯।
ঠেঁট—১৩২, ১৯৮।

ড

ডকা (bitten)—৯১।
ডকা (plunder)—৪৫৩।
ডকাইত—৪৫৩।
ডকা+√দি—৪০৪।
ডকা+√ফুট্—৪০৪।
ডগডগী—২৯।
ডজন—২১৫।
ডবা—৯২।
ডব্বৰ—১৮০।
ডৰ—১৯৯।
√ডৰা—৩৫২।
ডলা—১১৬, ১২২।
ডসং—২৯।
ডাক—২৯।
ডাকা (bitten)—৯১।
ডাকা+√ফুট্—৪০৪।

ডাঙ্কোপ+√ম্বা-৪০৪।
 ডাঙৰ, ডাঙৰ-৩১, ১২৯, ২৮৪।
 ডাঙৰ-দীঘল+√হ-৪০৪।
 ডাঙৰা-২৮৪।
 ডাঙৰী-২৮৪।
 ডাঠ-১৯৯।
 ডাঢ়ি-গোঁফ-৫০৫।
 ডামা-৯২।
 ডাল-১৫০, ১৯৯, ৪৯৭, ৪৯৮।
 ডালা-১২২।
 ডালি-৪৯৭, ৪৯৮।
 ডাঁহ-৩৩।
 ডিপো-২১০।
 ডিমৰু-১৯২।
 ডিল-২১০।
 ডুখুৰী-৪৯৮।
 √ডুব-৩৫২।
 ডুবৰীয়া, ডুবৰীয়ানী-৪১৫।
 ডুবে ১৮০,-ডুবক, ডুবোঁদি-৬৫।
 ডুবে (ৰূপ)-২৫৩।
 ডুমৰু-১৯২।
 ডুমুনী-২১৮।
 ডেঙ+√দি-৪০৪।
 ডেকা-২২০, ২৮৪, ৪৪৭।
 ডেকা-চাং-৫০০।
 ডেকেৰী-১২৮, ২১০, ২২৪, ২৮৪।
 ডেকেৰুৱা-৪৪৭।
 ডেডা-২৯।
 ডোং-২১০।
 ডোখৰ-৪৯৮।
 ডোঙা-১৯৯।
 ডোম, ডোমনী-২১৮।
 ডোৰা-১৯৯।
 ডোল-১৯৯।

ঢ

√ঢকা-৩৫২।
 ঢকা+√ম্বা-৪০৪।
 ঢক্‌ঢক্-২৯।
 ঢাক-২৯।
 √ঢাক্-৩৫২।

ঢাৰি-পাটী-৫০৪।
 √ঢাল-১৯৭, ৩৫০, ৩৫২, ৪১০।
 ঢালুনী-৪১০।
 ঢালৈয়া-৪১০।
 ঢিলা-১২০, ১২৯, ১৪০, ২০৬, ২১০।
 ঢুলীয়া-৪১০, ৪৪০।
 ঢুলীয়ানী-৪৪০, ৪৪৪।
 √ঢেকা-৩৫২।
 ঢেকা+√ম্বা-৪০৪।
 ঢেকীয়া-পতীয়া-৫০৭।
 ঢেকুৰা-২১৮।
 ঢেকুৰী, ঢেকুৰনী-২১৮।
 ঢোক+√চিপ্-৪০৪।
 ঢোকা+√চাপ্-৪০৪।
 ঢোল-৪১০।

ত

তই-১০০, ১৩৬, ৩০১।
 তই (ৰূপ),-তোক, তোৰে, তোলৈ,
 তোকলাগি, তোৰ, তোৰপৰা, তোত,
 তহঁত, তহঁতক, ইত্যাদি-৩১৭।
 তইএ-৬৫।
 তখন-৩৩৮।
 তঞি-১০০, ১৩৬।
 তঞি (প্ৰ অ-ৰূপ)-৩১৫।
 তত-৩৩৫।
 ততনা-৩৩৫, ৪৩৪, ৪৩৫।
 ত'ত-৩৩৮।
 ত'তে-৩৩৮।
 ততালিকে-৩৪০।
 তৎকাল-৩৪০।
 তৎক্ষণাৎ-৩৪০।
 তগ্ন-৩৪০।
 তথা-৩৩৮, ৪০৭।
 তথাপি-১৪০, ৪০৭।
 তদনন্তৰ-৪০৭।
 √তন্-৩৪৬, ৩৫২।
 তন্-১১৪।
 তবধ-৮৫, ২০৮।
 তব্দ-৪০৭।
 তবে-৩৩৮, ৪০৭।

তছু—৪০৭।
 তম—২১৫।
 —তম—২৮৬।
 তম (pr.)—৩০১।
 তম (অব্য.)—৩৫৫।
 তয়ে—৬৫।
 √তব্—৩৪৬, ৩৫২, ৪২১।
 তব—১৪৫, ১৪৯।
 —তব—২৮৬।
 তবণ—৪২১।
 তবণি—২১৫, ৪২১।
 তবহ—২১৬, ২৬৪।
 তব্দুয়া-কদম—৫০২।
 তল—৪৭৩।
 তলচা—৪৭৭।
 তলতীয়া—৪৭৩।
 তলিচা—১২৬।
 তলে—৪০৬।
 তলৈ—৩৩৮।
 তহাই—৩৩৮।
 তহি—৩৩৮।
 তাই—৩০১।
 তাই (ব্দপ)—৩২৬।
 তাক—৩২৫, ৩২৬, ৩২৭।
 তাকুৰ—১৮০।
 তাকুৰি—১৮০।
 তাকুৰি—২৪২।
 তাত, তাতে—৩৩৮।
 তাথেৰ—৩২৬।
 তান্দি—৩৫৫।
 তাম—৯১।
 তামুল—২১০।
 তামুলী, তামুলিনী—৪৩৮।
 তামোল—১৩২, ২১০।
 তামোল-গামচা—৫০০।
 তামোল-ছালি—৫০৪।
 তাৰ, তাৰে—৩২৫, ৩২৬, ৩২৭।
 তাৰা—২৮৪।
 তাৰা—৩২৭।
 তাৰাসৰ—২২৫।
 তালাফাল—১৫০।

তার—১৪০।
 তারায়—১৪০, ১৪১।
 তারত—৩২, ৩৩৮।
 তার+√দি—৪০৪।
 তারৈ—২১৮।
 তাহঁত—৩২৬।
 তাহনা—৩২৬।
 তাহাঁ (pr.)—২৩২।
 তাহাঁ (adv.)—৩৩৮।
 তাহানি—৩৩৮, ৪৩৪।
 তাহন—২৩১।
 তিঞহ—৩১।
 √তিত্—৩৫২।
 তিতকালে—৩৪০।
 তিতা—৪৩০।
 তিতা-ফুল—৫০৮।
 তিন—২৯৩।
 তিনা—২৯১, ২৯৪।
 তিনি—২৮৯, ২৯৪।
 তিনি-স্মৃতি—৫১২।
 তিনে—২৯৩, ২৯৪।
 তিমান—৩৩৫।
 তি'য়া—২৯৫।
 তিয়ার্লিশ—৯০, ২৮৯।
 তিৰামৰৈ (স্বৰৈ)—২৮৯।
 তিৰাশী—২৮৯।
 তিৰী—৮৬, ২১৮।
 তিৰী-ছালি—৫০৪।
 তিৰুতা—২১৮।
 তিৰ্কা—২৯৩।
 তিৰ্কে—২৯৩, ২৯৪।
 তিল—৪৮৩।
 তিলনি—৪৮৩।
 তীখা—৯৪।
 তীল্টা—১৩৩।
 তু' (উৰি-ব্দপ)—৩১৪।
 তুই (ব-ব্দপ)—৩১৪।
 √তুট্—৩৫২।
 তুম্ (প্রা-ব্দপ)—৩১১।
 তুমি—৩০১, তোমাক, তোমাত তোমাৰ
 —২২৫।

ভূমি (প. অ. ব্দপ)—৩১৬।

ভূমি (ব্দপ)—তোমাক, তোমাৰে, তোমা-
লৈ, তোমাৰ পৰা, তোমাৰ, তোমাত,
তোৰা, তুহাঁ, তুহঁ, তোমালোক,
তোৰালৰ, ভূমিৰা, তোমাথৈৰ,
ইত্যাদি—৩১৭।

ভূবন্তে—৩৪০।

ভুল—২৭৮।

ভুহ—৩৩।

ভুহঁ (অপভ্র. ব্দপ)—৩১২।

ভূপ—২০৮।

ভুলী—১৪০।

ভূলাপাত—৫০০।

ভূণ—১৪।

ভৃতীয়—২৯১।

ভূক্ষা—২১৩।

ভে—৬৯।

ভেইচা—৩৩৫।

ভেইশ—১৭৩, ২৮৯।

ভে'ও (অব্য.)—১৬৭, ৩৩৮, ৪০৭।

ভে'ও (pr. ব্দপ)—ভেখেত, তামি,
ভেঙক, ভেঙৰ, তামাৰ, ভেঙলোক,
ভেখেতসকল, তাহাঁ, তাহুন, তাৰা,
তামিৰা, ইত্যাদি—৩২৬।

ভে'ওএই—৬৫।

ভে'ক+√ই—৪০৪।

ভেকেনা—১২৫।

ভেখন—৩৩৮।

ভেচৰা—২৯১।

ভেচাঙ্গশ—২৮৯।

ভেজ—২১৫, ৪৪৩, ৪৪৫।

ভেজ-পিপা—৫০০।

ভেজপদুৰীয়া—৪৪৩।

ভেজাল—৪৪৫।

ভেজিলো হয়—৩৮৯।

ভেজী—৪৪৩।

ভেভালিশ, ভেভালিশ—২৮৯।

ভেতিয়া (ভেতিআ)—৩০১, ৩৩৮।

ভেতিয়ান—৩৩৮।

ভেভেক—৩৩৫।

ভেভেলি (-লী)—১২৮।

ভেদিশ—২৮৯।

ভেনা—৩৩৫, ৩৩৮।

ভেনাই—৩৩৮, ৪৩৪।

ভেনুৰা—৩৩৫, ৪৩৪।

ভেনে—৩৩৫, ৩৩৮, ৪০৭, ৪৩৪।

ভেনে, ভেনে হলে—৪০৭।

ভেনেই—৩৩৮।

ভেনেকুৰা—৩৩৫, ৪৯৫।

ভেন্তে—৩৩৮, ৪০৭।

ভেন্দ্ৰা—১২৫।

ভেন্থ—৩৩৫।

ভেন্থা—৩৩৫।

ভেমতে—৩৩৮।

ভেমন—৩৩৫, ৪৩৪।

ভেমনে—৩৩৮।

ভেৰ—১২৫, ১৭৫, ২৮৯।

ভেৰা (triple)—২৯৬।

ভেৰি—২৭৫।

ভেল—৯১, ৪৪৩, ৪৪৪, ৪৮৩।

ভেল-ক'লা—৫০৫।

ভেল-টুপি—৫০৭।

ভেল-টেঙ্গা—৫০৪।

ভেলত-ভজা—৫০১।

ভেলভেলীয়া—৪৪৩, ৪৪৪।

ভেলনি—৪৮৩।

ভেলনি+√মাৰ্—৪০৪।

ভেলৰ-ভাৰ—৫০১।

ভেলা (adv.)—৩৩৮।

ভেলী—১১৮।

ভেলীয়া, ভেলীয়নী—১১৮, ৪৪৩।

ভে'ৰৰ—১৬৯।

ভে'ৰেই—৬৫।

ভেৰাই—২৯২।

ভেৰে—৩৩৮, ৪০৭।

ভেৰিষ্ঠ (-টি)—২৮৯।

ভেসন্তৰ—২৮৯।

ভেহাই—২৯২।

ভেহাঁ (প্ৰ. অ. ব্দপ),—ভেহে, তান,
ভেন্ত, ভেন্তে, তাহান, ভে,
ভেহৌক, তাহাঙ্ক, তাৰা, তাহাৰা,
তামৰা, তাহাঁ, ভেসম্বো, ভেমৰা,
ভাঠেক, ইত্যাদি—৩২৭।

তেহেলৈ—৩৩৮।
 তেহু—৩৩৫, ৩৭৯।
 তেহু—৩৩৫।
 তেহুনি—৩৩৮।
 তৈ* (হিন্দী-ব্দপ)—৩১৩।
 তৈ—৩০১।
 তৈত—৩৩৮।
 তৈসানি—৩৩৮।
 তো (অব্য.)—৪০৭।
 তোণ—১৩২, ১৭১।
 তোমাক—২২৫।
 তোমাঠেব—২৭৫।
 তোমাত, তোমাৰ—২২৫।
 তোমালোক—২২৫।
 √তোল্—৩৫২, ৪২১।
 তোলন—৪২১।
 তোলনি—৪২১।
 √তোল্—৩৫২।
 তাজিলো হন্তে—৩৭৯।
 ত্রিকা, ত্রিকে—২৯৩, ২৯৪।
 ত্রিশ—২৮, ১৪০, ২৮৯।
 ত্রেপন—২৮৯।
 ত্রেসন্তব—২৮৯।

ঋ

√থ—৭০, ৩৫২, ৪২১,—থলো
 ৩৯২, থব—৩৬৬,—থোরাইলা—
 ৩৮৮।
 থউ—৭০।
 থগী—২১০।
 থগ্—২৮।
 থগ্—৩৬৭।
 থন—৪৪১, ৪৪২।
 থনকোব—৪৪১।
 থবা—৪৩৪।
 থলগিৰী—৫০৮।
 √থা—৩৫২, ৪২১।
 থাউনি—৪২১।
 √থাক্—৩৫২,—থাকট—৩৬৭,—
 থাক—৩৬৬,—থাকোক—৩৬৯।
 থাকি—২৮০।

থান—২৯, ১৬৮।
 থান-থিত+√লাগ্—৪০৪।
 থানে—৩৮।
 থাপিলো—৩৬৯।
 থাপ+√যাৰ্—৪০৪।
 থাম—৯২।
 থালী—২০৮।
 থা—৪০৯।
 থা থা—৪০৯।
 থান্দ—৪৪১, ৪৪২।
 থাণি—৪৯৭, ৪৯৮।
 থাবী—৪৩৪।
 থাপ—৪৩৪, ৯১।
 থাপাবী—৪৩৪।
 থাবাবী—৪৩৪।
 থাপ } +√হ—৪০৪।
 থাপাবী }
 থাবাবী }
 থোক—৯১, ৪৯৭, ৪৯৮।
 থোক+√হ—৪০৪।
 থোপা—১৩২, ১৪০, ৪৩০, ৪৯৭,
 ৪৯৮।
 থোৰ—৪৩৪।
 থোৰা—৪৩৪।
 থোরন—৪২১।
 থোঁ—৭০।

ঋ

দ—৮৯, ১৭৫, ১৮০।
 দগ+√দি—৪০৪।
 দগধ—৮৫।
 দগধা—৮৫।
 দতাল—২১৮, ২২০।
 দতুৰা—৪৪১।
 দধি+√মথ্—৪০৪।
 দন্ত—৪।
 √দমদমা (ব্দপ)—৪০৩।
 দমবা—২১৮, ৪৩৪।
 দম+√লাগ্—৪০৪।
 দমৈয়া—৪১৪।
 দয়া—৪৫৯।

দয়াল—৪৫৯।
 দব—৪৪১।
 দবথ+√দি—৪০৪।
 √দবশা—৪০১।
 দবা—২১৮।
 √দবা—৩৫২।
 দবিদ—১৫৫।
 দবিয়া—২১৬।
 দবিশন—৮৩।
 দবে—১৭৫, ১৯৮, ২৮২, ২৮৫,
 ৪০৬।
 দবো—৪৪১।
 দর্প—৪৪৫।
 দর্পাল—৪৪৫।
 দলং—৩৯, ২১০।
 দল—৪৮৫।
 দলনি—৪৮৫।
 দল—১৪২, ১৭৩, ৪৬৫।
 দলি—৩৫০।
 দলি-বাৰি—৫০০।
 দলি-মাৰি—৫০০।
 √দলিয়া—৩৫০।
 দলৈ—৪৬৫।
 দসং—২৯।
 দস্—৩২, ৬৯।
 দহং—২৯৩, ২৯৪।
 দহ (ten)—৩৩, ১৬৫, ২৮৯, ২৯৩,
 ২৯৪।
 দহ (deep)—৮৯, ১৭৫, ১৮০।
 দহা—২৯১।
 দই-কর্ম—২৯১।
 দহি—১৬২।
 দহীসৰো—৫৯।
 দহে—২৯৩, ২৯৪।
 দহো—২৯৮।
 দাং+√দি—৪০৪।
 দা—৯০।
 √দা—৩৫২, ৪১৩, ৪২১।
 দাউনী—৪১৩, ৪২১।
 দাগ+√দি—৪০৪।
 দাঁড় (tooth)—১৪৩, ১৫১।

দাংডাগটোয়া, দাংডাগটোয়ানী—৪৪৩।
 দাঁত—৪৪১।
 দাতুৰা—৪৪১।
 দাদুৰী—১৪০, ১৯৮।
 দাধৰা—৫০০।
 দানহ—১৬৭।
 দামবা, দামৰী—২১৮, ৪৩৪।
 দাম+√লাগ—৪০৪।
 দামুৰি—২১৩, ৪৩৪।
 দামুৰী—৪৩৪, ৪৩৬।
 দামোদৰ—৪৪৩।
 দামোদৰী—২৮৪, ৪৪৩।
 দাঁৰ (tooth)—১৫১।
 দাৰা (channel)—২১৬।
 দালিম—১৫০।
 দারন—৪২১।
 দারনী—৪১৩, ৪২১।
 দাৰাই—২১৬।
 দাৰৈয়া—৪১৩।
 দাশ—৪৪১।
 দাশো—৪৪১।
 দাসকু—২৭৫।
 দাসী—২১৩।
 দাঁহ—১৬৫।
 দাহ—২১০।
 √দি—৩৫২, ৪১১, —দিএ, দেঙ, দিয়ে,
 দেয়, দিয়—৩৬৬, দেহু ৩৬৯,
 দিয়াছে—৩৭৪ দে, দেহি ৩৬৯,
 দিছৌ, দিছ, দিছা দিছে—৩৭৪,
 দিবা—৩৮৪ দিয়ে, দেই—৩৯২,
 দিওক, দিয়োক—৩৯২, দিয়ক—
 ৩৬৯, ৩৯২।
 √দি-(বুশ)—দেঙ°, দেয়, দেঞো,
 দিলা, দিল, দিলেক, দিবো,
 দিয়োক, দিয়া, দিয়ো, দে, দি, দিস,
 দিবে—পদ অ ৩৯৭, দিলে ৩২৮।
 দিআ—৩২, ৬৫।
 দিঙ—১২।
 দিঙতা—৪১১।
 দিকে—৪০৬।
 দিন—৪৩৯, ৪৪১।
 দিনা—৪৩৯, ৪৪১।

দিনো—৪৩৯, ৪৪১।
 দিনীয়া—৪৪০।
 দিনন—৪২১।
 দিয়ন্ত—৪১১।
 দিয়ন্তা, দিয়ন্তী, দিয়ন্তী—৪১১।
 দিয়া (island)—৪৩০।
 দিয়া (given)—৩২, ৬৫, ৯০।
 দিয়েক—৬৫, ২৯৭।
 দিশে—৪০৬।
 দীঘ—৯১, ৯৪, ৪৩৫।
 দীঘল—৪০৫।
 দীঘলা, দীঘলী—৪৩৪।
 দীপ-কাঠী—৫০০।
 দীয়া (island)—৪৩০ ৪৪৭।
 দীঘলীয়া—৪৪৭।
 √দা—৩৫২, দাই, দরে, দাএ ৩৬৬।
 দাআ—৩৬৬।
 দাই—৭২, ১৪০, ২৮৯, ২৯৩, ২৯৪।
 দাইও—৬৫।
 দাইকো—২৯৮।
 দাইহন্ত—২৩৩।
 দাকু—২৯১।
 দাগো—২৯১।
 দাখ—৩৬, ৪৩৭।
 দাখী—২৮৪, ৪৩৭।
 দাখীয়া—৪৪০।
 দাগুগ—২৯৩, ২৯৪।
 দাগুগে—২৯৪।
 দাগাই—২৯৫।
 দাগীয়া—৪৪০।
 দাদ্রোহ—২৭।
 দাধ—৯১, ৪৬৩।
 দাধ-কোঁসর—২১৩।
 দাখালা, দাখালী—৪৬৩।
 দানিয়া—২১৬।
 দাবলা—৩৬।
 দাব্বা—১৯৮।
 দানি—৩২।
 দানো—৬৫।
 দাবা—১৪৯।
 দাবতী—৪৩৪।

দাবনী—২১৩।
 দাবনী-দাবনী—২১৩।
 দাববা—৯৮।
 দাববী } —১২০, ১৩৭, ৪৩৭, ৪৩৮,
 দাবাবী } ৪৪৪।
 দাবা—৩৬৬।
 দাবা—১৪২, ৪৩৪।
 দাবট—৪৯১।
 দাবটামি—৪৯১।
 দাবটালি—৪৯১।
 দাণা—৬৮, ২৯৪, ২৯৫।
 দাং—৪০৯।
 দাব (অব্য.)—৪০৯।
 দাব (বিণ.)—৪৮১।
 দাবে—৪৮১।
 দে+√মেল—৪০৪।
 √দে—৩৫২, দে, দিও—১২।
 দে (অব্য.)—৪০৮।
 দেই (adv.)—২১০, ৩৪০।
 দেউ—১৬৭।
 দেউকি—৪৬৭।
 দেউকি+√হ—৪০৪।
 দেউতা—১৬৭।
 দেউবী—৪৩৭।
 দেউল—১৪২, ১৭৩।
 দেও (sir)—১৬৭।
 দেও (ghost)—৪৬৭।
 দেওবর—৫০৮।
 দেওর (temple)—৭৭, ১৫৮, ৪৩৭।
 দেওর (husband's younger brother)
 —১৩৪, ২১৮।
 √দেখ ৩৫২, ৪২৩ দেখা, দেখি,
 দেখুয়া—৩৩, দেখিছা—৩৭৪,
 দেখস—৩৬৯, দেখিল, দেখিলাহা
 —৩৭২।
 দেখল—৪২১।
 দেখনিয়া—৪২৩।
 দেখাই+√দে—৪০৪।
 দেখা+√কব—৪০৪।
 দেখা গলো—৩৮৬।
 দেখা যায়—৩৮৮।
 দেখা+√হ—৪০৪।

দেড়—৭২, ২৯২।
 দেং (অব্য.)—৪০৯।
 দেংতৈৰি—৪০৯।
 দেন, দেনা—৪২১।
 দেৰ—২৯২।
 দেৰ—২১৫।
 দেৱৰ (temple)—৭৭, ১৫৮, ৪৩৭।
 দেৱৰ (brother-in-law)—১৩৪, ২১৮।
 দেৱৰী—৪৩৭।
 দেৱানী—৩২।
 দেহিঞ—৪০৯।
 দৈ—১৩৭, ১৬২।
 দৈৱ—১৭৭।
 দৈৱজ্ঞ—১০৭।
 দৈসদ্য—৬৯।
 দোচ—২১৬।
 দোচোৰা—২৯১, ৩০৭।
 দোণ—৯১।
 দোণা—১৯৯।
 দোভাচলীয়া—৪৪৭।
 দোভাষা—৪৪৭।
 √দোল্—৪২১।
 দোলন—৪২১।
 দোললী—৪২১।
 দোৱা—২৯৬।
 দোহাই (অব্য.)—৪০৯।
 দোহাই (N.)—৪৮১।
 দোহাৰ—১৬২, ২৪৫, ২৯৬।
 দোহাৰা—২৯৬।
 দ্রোষ—২৭।
 দ্রোহ—৪৮১।
 দ্বাৰ—৪৩৭।
 দ্বাৰা—৪০৬।
 দ্বিতীয়—২৯১।

ধ

ধইন—১৬৬।
 ধইয়ালি—৯৯।
 ধনশিৰী—২১৩।
 ধনদ—৪।

ধন্য (অব্য.)—৪০৯।
 √ধৰ্—৩৫২, ধৰিবোহোঁ—৩৮৪।
 ধৰা+√পৰ্—৪০৪।
 ধলংপলং—৩৯।
 ধলা—৯১, ২০৬।
 √ধা—৩৫২।
 ধাই—৯০।
 ধান—৪৭১, ৪৮৫।
 ধাননি—৪৮৫।
 ধানময়—৪৭১।
 ধাৰ (sharp edge)—৪৪৫।
 ধাৰ (string)—৪৯৭, ৪৮৮।
 ধাৰা-চাপৰ—৫০২।
 ধাৰাল—৪৪৫।
 ধিক—২৭৮, ৪০৯।
 ধিক! ধিক—৪০৯।
 ধিকাৰ—৪০৯।
 ধীৰা—২৮৪, ধীৰে—৩৪০।
 ধুটী—১২৪।
 √ধুন্—৩৫৬, ৩৫২।
 ধুন-পেঁচ—৫০৪।
 ধুনীয়া—২৮৪।
 ধুন্দুলী—৪৪৯।
 ধুবুনী—২১৮।
 ধুলী—২১৮।
 ধুৱা—১৭৩।
 √ধুৱা—৪০১।
 ধূর্ত—৪৮৯, ৪৯১।
 ধূর্তামি—২১৫, ৪৯১।
 ধূর্তালি—৪৮৯, ৪৯১।
 ধূলা+√জাৰ্—৪০৪।
 ধূৱালি—৪৩৪।
 ধেক+√দি
 ধেক+√টান্ } —৪০৪।
 ধেং—৪০৯।
 ধেন—৯৭, ১১১, ৪২১।
 ধেন+√দি—৪০৪।
 ধেনধেন+√মাৰ্—৪০৪।
 ধেন্দ—১২৫।
 ধেমালি—৯৯।
 ধৈমালি—৯৯।

✓ধো—৪২১, ৩৫২, ধোরে, ধোর-
৩৩৬, ধুলে—৩৯৮।
ধোঁদ—৯৭।
ধোন্দ—৪৪৫, ৪৪৯।
ধোন্দাল—৪৪৫।
ধোন্দোলা—৩৫০, ৪৪৯ খন্দদুলী—
৪৪৯।
ধোপ—১২৫, ১৫৭।
ধোবা, —ধোবানী—২১৮।
ধোরন—৪২১।
ধোরনি—৪২১।
ধোঁবা—১৬৯, ৪৩০, ৪৩৪।
ধান—২৮৬।

ন

নং—২৯৩, ২৯৪।
ন (nine)—২৮৯, ২৯৩, ২৯৪।
ন (not)—৪০৭।
নই—৬৯, ৯৯, ১৪০।
নঈ—১৩।
নউ—৯৯, ৪০৭।
নও—২৮৯, ২৯৩, ২৯৪।
নকৰিবা, নকৰিবি, নকৰিম—৩৮৪।
নকৰিল, নকৰিলো হস্তে—৩৭৯।
নগ—১৪০।
নগৰীয়া—৪৪৪।
নগা—৯১।
নগা-ঢাৰি—৫০০।
নগীচ—৪০৬।
নগৈছিল—৩৮৮।
নগলা—২১০।
নজৰ+✓দি—৪০৪।
নজীক—৪০৬।
নটা—৭৯।
নটুৱা—৮৩, ১২৪, ৪৩০।
নতুৱা (অব্য.)—৪০৭।
নতুৱা—১২৪, ৪৩০।
নদ—২৮৪।
নদী—১৩, ২৮৪, ৪৪৫।
নদী-কাষ—২৪০।
নদীয়াল—৪৪৫।

নদীৰ-হানা—৫০১।
নন্দকুন্দন—২৭৫।
নমস্কাৰ—২৮০।
নমোয়া—৪১৪।
নৰ (ৰূপ)—২৪৬।
নল—১৫০, ৪৮৫।
নলনি—৪৮৫, ৪৮৬।
নৰা—২৯১।
নৰে—২৯৪।
নৰৈ, নৰুৱৈ—২৮৯।
নহয়—৮১।
নহৰু—১৮০।
নহল—৩৮৮।
নহলে—৪০৭।
নহা—৩৬৬।
না—৪০৭।
নাই—৪০৭।
নাইবা—৪০৭।
নাও—২১০, ৪৪৭।
নাওএ, নাওএৰে, নাওও—৬৫।
নাওৰা—৪৩৪।
নাক+✓কাট্—৪০৪।
নাওৰা-সিচা—৫০১।
নাককাটী—২১৩।
নাক-চুলি—৫০৪।
নাথালে—৩৮৮।
নাগ, নাগিনী—২১৮।
নাগা—৯১।
নাঙ্গল—১০১।
নাচ—২৫৯।
✓নাচ্—৩৪৪, ৩৫২, ৪১০, ৪২৩।
নাচন—৪১০, ৪২১।
নাচনিয়াৰ, নাচনিয়াৰনী—৪২৩।
নাঙ্গল-নাথল—৫০৫।
নাঙ্গিৰ, নাঙ্গিৰনী—২১৬।
নাচনি—৫০৭।
নাড়ী—১০৪।
নাতি—১৪০, ৪৩০।
নাতি-পুতি—৫০৪।
নাথ—১৪১।
নাপালোঁ—৪০৪।

√নাম্—৩৫২।
 নাম (song)—২১৫, ৪৫৩।
 নাম (name)—৩১।
 নাম (lower)—৪৭৩।
 নাম+√কৰ্—৪০৪।
 নাম+√ডাক্—৪০৪।
 নামতিয়াল—৪৭৩।
 নামতী—৪৫৩।
 নাম+√থ—৪০৪।
 নাম+√বাথ্—৪০৪।
 নামাৰে—১২৬।
 নামে—২৭৭, ২৭৯।
 নামেৰে—২৭৭, ২৭৯।
 নায়ক—১৩।
 নাৰিকল—১৫৪।
 নাৰী—১০৪।
 নালগে—৮১।
 নালিছ—২১৬।
 নালী—১৫০।
 নার—২১০, ৪৩৪, ৪৪৭।
 নারবা (v.)—৭৯।
 নারবা (n.)—৪৩৪।
 নারবীয়া—৪৪৭।
 নারে, নারেৰে, নারো—৬৫।
 √নাশ্—৩৫২।
 নাসা—৪।
 নাহ—১৪০, ১৪১।
 নাহৰ—৪৮৫।
 নাহৰ্ণি—৪৮৫।
 নাহৰ-ফুটকী—৫০৭।
 √নি. ২৬০, ৩৫২,—নি, নিও, নে,
 নেও, নিয়ে, নেই, নিয়ক, নেক, নিম্
 ৩৯২, নিএ ৩৬৬, নিয়োক ৩৬৯।
 √নিগ্ৰা—৪০১।
 নিকট—৪০৬।
 —নিকৰ—২২৭।
 √নিগৰ্—৩৫৩।
 √নিগিৰা—৩৫৩।
 নিচাও—২১০।
 নিচিনা—২৮২, ২৮৫, ৪০৬।
 নিছা—২১০।

নিজৰা—১৪০।
 √নিজৰ্ } —৩৫২।
 √নিঝৰ্ }
 নিতৌ—৩৪০।
 নিদিয়ে—৮১।
 নিদিলে—৯৯।
 নিন্দ, নিন্দ্—১১২।
 √নিবাব্—৩৫২।
 √নিভা—৩৫২।
 নিভিজয়—৩৬৬।
 নিমথ—২১০।
 √নিমা—৩৫২।
 নিমাত—২৮৪।
 নিমাতা, নিমাতী—২৮৪।
 নিমিস্তে—২৮২, ৪০৬।
 নিম্—১২৮।
 নিয়মীয়া—৪৪৩।
 নিবন্তৰে—৩৪০।
 নিবস—২৮৪।
 √নিৰা—৩৫২।
 নিৰামবৈ (-ব্ৰৈ)—১২৩, ১৮০,
 ২৮৯।
 নিগতি—১৩০, ২১০।
 নিরিড়—১৪০।
 নিশাকৰ—১২৬।
 নিশাচৰ—২১৩।
 নিশ্চয়—৩৩।
 নিসঙ্গ—২৬০।
 √নিহৰ্—৩৫২।
 নিহালন্তি—৩৬৬।
 নীচে—৩৪০, ৪০৬।
 নীহ—১৪৪।
 নীহালি—১৬৫।
 ন্দুণ—৭০, ১০১।
 ন্দুপুৰে—৮১।
 ন্দুভাৰ—৭৯।
 √ন্দুম্—৩৫২।
 ন্দুমলীয়া—৪৪৪।
 √ন্দুমা—৩৫২।
 ন্দুমে—৮৩, ১২৭।
 ন্দুদানি—৩৮৮।

√নে ৩৫২,—নে, নেই, নেও, নেক
—৩৯২।

নে (অব্য.)—৪০৭, ৪০৮।
নেউল—১২৫, ১৪০।
নেগদুৰ—১০২, ১২৫, ১৫৫।
নেজ—১০১, ৪৫৫।
নেজাল—১০১।
নেজাল-তৰা—৫০২।
নেঠেলে—৮১।
নেদিলাত—৩৭৯।
নেপদুৰ—১৩১।
নেমাৰে—১২৬।
নেমু—১২৮।
নেৰিম—৭৯।
নেলাগে—৮১, ১২৬।
নৈ—১৩, ৬৯, ৯৯, ১৪০।
নৈবেদ্য—৩২।
নৈসৌতি—১৩৫।
নোকাল—৭৯।
নোমাল—১৫৪।
নোৰন—৪২১।
নোৰানি—২০৮, ৪২১।
√নোৱা—৩৫২।
নোৱাৰে—১৪৭, নোৱাৰ—৪০৪।
নোৱা—৮৮।
নোশোৱে—৮১।
নোঁ—৯৯, ৪০৭।

প

পাইতা—১২৬, ২১০।
পাইবিশ—৯০, ১৬৮, ২৮৯।
পাইবিস্তি—২৮৯।
পই—৬৯।
পইচা—৪৭৭।
√পক্—৩৪৯।
পকা—৯১, ১২০।
পখৰা—১২৬, ১৪০, ২১০।
পখলি—১৩৪।
পখা—৪৩৪।
পখিলা—৪৩৪।
পগলা—২৮৪।

পচপন (ম)—২৮৯।
পচৰঙ্গী—৫১২।
পচন্তৰ—৯০, ২৮৯।
পচাম্বৰে (-ৰে)—২৮৯।
পচাশী—২৮৯।
পচিশ—২৮৯।
√পচ্—৩৪৯।
পচতি—৪৭৩।
পচলা—৪৩৪।
পচিম—৯১।
পজাল+√ধৰ্—৪৩৪।
পগু—৪৫৩।
পগুম—২৯১।
পগুমী—২১০।
পগুম্ভি—২৮৯।
পগু—২৯১।
পগুহিত—৪৫৩।
পগুম্বিশ—২৮৯।
পগুশ—২৮, ২৮৯।
পট—৪১০।
পটা—৪১০।
পঠন্ত, পঠন্তা, পঠন্তী—৪১১।
পঠা—২১৮, ২২০।
√পঠা—৩৫২।
পড়োক—৩৬৯।
√পঢ়্—৩৫২,—পঢ়োঁ, পঢ়া, পঢ়ে—
৩৬৬, ৩৬৮, পঢ়ক, পঢ়োক, পঢ়,
পঢ়াই, পঢ়া, পঢ়াই—৩৬৯,
পঢ়িলোঁ, পঢ়িছোঁ, পঢ়িছিলো,—
৩৭১, পঢ়িল, পঢ়িলা, পঢ়িলে,
পঢ়িলাক—৩৭২ পঢ়িছো, পঢ়িছ,
পঢ়িছাই, পঢ়িছে—৩৭৪, ২৭৬,
পঢ়িছিলো, পঢ়িছিলি, পঢ়িছিল—
৩৭৭, ৩৭৮, পঢ়িম, পঢ়িবি, পঢ়িব
—৩৮৪, পঢ়া—২৯, ৩২, ৩৭৯।
√পঢ়্—পঢ়াত, পঢ়ন্তা, পঢ়ন্ত,
পঢ়ন্তী, পঢ়ন্তী—৪১১।
পঢ়া+√কৰ্—৪০৪।
পঢ়িব+√ধৰ্—৪০৪।
পতঙ্গ—২১০।
পতি—২০৮।

√পতিয়া—৩৫২।
 পতিয়ন—৮৬, ৪৮৭।
 পতুয়া—৪৩০।
 পথ+√দি—৪০৪।
 পথান—১১১।
 পথার—৯১, ১২৬।
 পথালি—৪৩৪।
 পথালি-কোলা—৫০২।
 পদ—৪৪১।
 পদম—৮৩, ১২৪, ৪৩৯, ৪৮৫।
 পদমনি—৪৮৫।
 পদলী—১৪০, ২১০, ৩৮৮।
 পদলী-শৃঙ্গা—৫০০।
 পদো—৪৪১।
 পদ্মনাভ—১০৯।
 পনব্দ—১৪৯, ১৫৫।
 পনি—৮৬।
 পন্তা—১২৬, ২১০।
 পমুর্বে—৪৬৫, ৪৬৬।
 পয়—২১৫।
 পয়াব—১৪০, ১৪৩।
 √পব্—৩৫২, ৩৫৩, ৪০৪,—পবে—
 ১৪৯, পবৈ—৩৬৬, পবিল—৩৮৮,
 ৩৯৮।
 পব (other)—১৭০, ৩৩৭।
 পব (besides)—২৮৩।
 পব (prohar)—৪৬৭।
 √পবথ্—৩৫২।
 পবথ—১২৯।
 পবত-আশ—৫০১।
 √পবণ্—৩৫২।
 পবণ—৮৫, ২০১।
 পবস্পব—৩৪০।
 পবাহি—৩৪০।
 পবি+√যা—৪০৪।
 পবিষাব—৩২, ১৪০।
 পব্দুয়া—২১৩।
 পব্দুয়া+√পা—৪০৪।
 পবে (অব্য.)—৪০৬।
 পবেকীয়া—৪৬৭।
 পবর্তত কাচকণী—৫০১।

পর্বতীয়া—৪৪৩, ৪৪৪।
 পর্বন্ত—২৭৭, ৪০৬।
 পর্বহু—১৮, ৪৪১, ৪৪২।
 পর্বহুয়া—১৮।
 পর্বাহ—৪৪১, ৪৪২।
 পল—২১০।
 পলবীয়া, পলবীয়ানী—৪১৫।
 √পলা—৩৪৯, ৩৫২।
 পলদ—৮৫, ২০৮।
 পল্লি—২১০।
 পশ্চিম—২৮।
 পশ্চিমীয়া—৪৪৩।
 পষ—৪৬৭।
 পষেকীয়া—৪৬৭।
 পহ—৯৭, ১২৯, ১৪০।
 পহ+√পা—৪০৪।
 পাইল—১৬০, ২৯১, ৪৩৪।
 পাইলা—২৯১, ৪৩৪।
 পহু—১৪০, ২১৩,—পহুইদি, পহুদি,
 পহুবে, পহুর্বেদি, পহুর্বেবে,
 ২৪৫।
 পহুর্মবীয়া, পহুর্মবীয়ানী—৪১৩।
 পহু+√মাব্—৪১৩।
 পাই—৮৬।
 √পা—৩৫২, ৪২১, পাই—৩৬৩,
 পাইবে হুইবে—৩৮২, পাইম—
 ৩৮৪, পাইল হন্তে—৩৭৯, পাই—
 লেক—৩৭৩।
 পাই (n.)—৪৭৭।
 পাইক—১৪০।
 পাইকর খানা—৫০১।
 পাইলা (n.)—৪৩৫।
 পাউনি—৪২১।
 পাওন—৪২১।
 পাওনা—৪২১।
 পাওনি—৪২১।
 পাকরি—১২২, ১৪৫।
 পাখন্ড—৩৩।
 পাখরা—১২৬, ১৪০, ২১০।
 পাখা—৪৩৪।
 পাগ—১৪০, ১৪৩।

পাগল, পাগলা,—পাগলী—২৮৪।
 পাগাব—১৪০, ১৪৩।
 √পাগদুল—৩৫২।
 পাঁচ—৩৮, ২৮৯, ২৯৩, ৪৭৩।
 পাঁচই—২৯১।
 পাঁচা—২৯৩।
 পাঁচে—২৯৩।
 পাচ (late)—৪৭৩।
 পাচাঁত—৪৭৩।
 পাচতীয়া—৪৭৩।
 পাচবা—১৫২, ২১০।
 পাচলি—৪৩৪।
 পাচে—৩৪০, ৪০৬।
 পাছ—৯১।
 পাছে—৬৯, ৩৪০, ৪০৬।
 পাঁজি—২১০।
 √পাজব্—৩৫২।
 পাজব+√হ—৪০৪।
 পাজবা—১৫৯।
 পাজবে—৩৪০।
 পাণ্ডা—২৯১।
 পাঞ্জা—২৯৫।
 পাট—৪৯৭, ৪৯৮।
 পাটি—৪৯৭, ৪৯৮।
 পাটের খোপা—২৪১।
 পাঠক—২১৩।
 পাঠা, পাঠী—২১৮, ২২০।
 পাঁড়ে,—পাঁড়েনী—২১৮।
 √পাড়—৩৪৯, ৩৫২, ৩৫৩, ৪০১।
 পাণ—৪৬৫।
 পাণি—৪।
 পাণেরাই—৪৬৫।
 পাঁতি—৩৮।
 পাত—৪৩৬।
 √পাত্—২৬০।
 পাতল—৪৩৫, ৪৩৬।
 পাতাল-গার্জনি—৫০০।
 পাতাল-ফুটা—৫০০।
 পাতিল—১১৩, ৪৩৫।
 পাথর—১২২।
 পানচা—৪৭৭।

পানচীয়া—৪৭৭।
 পানী—৭২, ১১৯, ৪৬৩, ৪৭১, ৪৭৭।
 পানী-গছা—৫০০।
 পানী-জিয়লি—৫০০।
 পানী-জোলা—৫০০।
 পানীময়—৪৭১।
 পানী-যুর্লি—৫০০।
 পানীঝালা—৪৬৩।
 পানৈ—১২১, ১৯২।
 পাপ—১৪০।
 পাম—৪৬৫।
 পাম্বুই—৪৬৫।
 √পাব্ (can)—৩৫২।
 √পাব্ (pluck)—৩৪৯, ৩৫২, ৩৫৩,
 ৪০১, পাঁবিলে—১৫২।
 পার, পাৰা—১৭৩, ৪০০।
 পার (বুপ)—২৪৭।
 পার-ঘাট—৫০০।
 √পাৰা—৩৪৯।
 পাৰা (n.), পাৰী—২১৮, ২২০।
 পাৰে (adv.)—৩৪০।
 √পাৰোরা—৪০০, ৪০১।
 পাৰ্গত—১১১।
 পাৰং—৯১, ১৮৩।
 √পালট্—৩৫২।
 পালা+√ধব্—৪১৩।
 পালাধৰীয়া, পালাধৰীয়ানী—৪১৩।
 পালী-পহৰী—৫০৪।
 পালৈয়া—৪১৪।
 পার—১৪০।
 পারক—১৩।
 পারন, পারনা, পারনি—৪২১।
 পাশ—৪৪১।
 পাশে—২৭৬, ৩৪০, ৪০৬।
 পাশু—৩৩।
 পাহ (mesh)—৪৪৫, ৪৫৩।
 পাহ (abundance)—৪৪১।
 পাহতী—৪৫৩।
 √পাহব্—৩৪২, ৩৫২।
 পাহাৰ—১৬০, ২১০।
 পাহুঝাল—৪৪৫।

পাহো—৪৪১, ৪৪২।
 ✓পি ৩৫২, ৪১১, পিএ, পিয়ে—৩২,
 ৩৪৬, ৩৪৭, পিব—৬৭, পিন্নো,
 পিন্নো—৩৬৯, পিন্নো—৩৯২।
 −/পিআ—৩৫২, পিন্নো—৩৪৬।
 পিঙতা, পিঙতী—৪১১।
 পিক্—৩৫০।
 পিক-দান—৫০০।
 ✓পিকা—৩৫০।
 পিচ+✓পব্—৪০৪।
 পিচে—৩৪০, ৪০৬।
 ✓পিছল্—৩৫২।
 পিছে—৩৪০, ৪০৬।
 পিট—৪৮৫।
 পিটনি—৪৮৫।
 −/পিট্—১৪৯, ৩৫২।
 পিট+✓খ্‌রা—৪০৪।
 পিঠা-গদ্বি—৫০০।
 পিঠি—৯১, ১১৩, ২১৫।
 পিঠি+✓দি—৪০৪।
 পিড়—১২৮।
 পিড়—১২৮।
 পিতল—৪৪৩।
 পিতল-চক্—৫০২।
 পিতল-চক্‌রা—৫০৬।
 পিতলী—৪৪৩।
 পিতা—৪১০, ৪২৯, ৪৩০, ৪৩১।
 পিতাই—৪২৯, ৪৩১।
 পিতাক—৪১০, ৪২৯, ৪৩০, ৪৩১।
 পিতৃ (ব-প)—২৫২, ৪২৯।
 পিতৃএ, পিতৃয়ে—৬৫।
 পিধান—১১১।
 পিনে—৪০৬।
 ✓পিন্ধ্—৩৫২।
 পিপরা, পিপীরা—১০৩।
 পিপরা-গদ্বা—৫০১।
 পিন্নতী—৪১১।
 পিন্নন—৪১১, ৪২১।
 পিন্ননী—৪১১, ৪২১।
 পিন্নন্ত—৪১১।
 পিন্নন্তা, পিন্নন্তী—৪১১।

পিন্না—৯০, ১৪২, ৩৬৬।
 পিন্নাত—৪১১।
 পিন্নাহ—৭৫।
 পিন্নালি—১৮৬, ২০২।
 পিশাচ, পিশাচনী—২১৮।
 পিশাচী—১৪১, ২১৮।
 পিশাচীয়া—৪৪৪।
 ✓পিহ্—৩৫২।
 পীগামি—৪৯২।
 পীত—২১৩, ৪৩৪।
 পীতল—৪৩৪।
 পীতলা, পিতলী—৪৩৪।
 পীরা—১৫১।
 পুং—৩৯।
 পুইন—১৬৬।
 পুখুৰী—৯১, ১২৪, ১৩২।
 ✓পুহ্ (rub)—১৫৯, ৩৫২।
 ✓পুহ্ (question)—৩৪৪, ৩৫২,
 পুহিল—৩৩, পুহিলাতে—৩৭৯।
 পুহ্—১৪০, ১৭৫।
 পুছন—১৩৪।
 পুঠী—১৩৪।
 পুণ—৩৮।
 পুণীয়া—৪৪৩।
 পুণ্য—৩৮, ৪৫৩।
 পুণ্যান—৪৫৩।
 পুত—৪৩৪, ৪৩৬।
 পুতলা, পুতলী—৪৩৪, ৪৩৬।
 পুতাই—৪৩১।
 পুতলী—৪৩৬।
 পুথি, পুথী—৯১, ৯৩, ১১৩।
 পুদনচ্-বিয়া—৫০২।
 পুদনব্—৪০৭।
 পুদনবান্—৩৪০, ৪০৭।
 পুদনবান্—৫০২।
 পুদন—৪০৭।
 পুদবি—২৭৬।
 পুদব—১৩১।
 পুদবীয়া—৪৪৩, ৪৪৪।
 পুদবিত, পুদবীয়া—৪৭৩।
 পুদা—৯০।

পদ্মকব—৩৬।
 পদ্মট—৪৮১।
 পদ্মোমি—৪৯২।
 পদ্মপিতা+√হ—৪০৪।
 পদ্মা—৪৪০।
 পদ্মই—৪৩০।
 পদ্মা—৪৬১।
 পদ্মাৰি—৬৬, ৪৬১।
 পদ্মর—৮৩, ৮৭।
 পদ্মৈ—৪৩০।
 পদ্মচন্দ্র—২৭১।
 পদ্মিমা—২১৩।
 পদ্মক—২৭৭, ৪০৬।
 পদ্মের—৩৪০।
 পদ্মিষী—১২৯।
 পদ্মক—১৫, ৩৮, ১২৫, ১৮৩, ২০০, ৪৭১।
 পদ্মকম—৪৭১।
 √পেথ—৩৫২।
 পেথ—১৮৫।
 পেথম—২১০।
 পেথদুৰা—১২৬।
 পেট—১২১।
 পেচা—২০০।
 পেট—২০৬, ৪৪১, ৪৪৫, ৪৪৯, ৪৬৭।
 পেটাবি (-বী)—৪৩৪।
 পেটাল—৪৪৫।
 পেটালী—৪৪৫।
 পেটুলা—৪৪৫, ৪৪৯।
 পেটুলী—৪৪৫, ৪৪৯।
 পেটুৰা—৪৪১।
 পেটেকা—৪৬৭।
 পেটেবা—৪৩৪।
 পেটেবী (-বী)—৪৩৫।
 পেড়া-খাট—৫০০।
 পেন—৪৫১।
 পেনেবা—৪৫১।
 পেবা,—পেবী—২১৮, ২২০।
 পেলাই—২১০, ৪৬৫।
 √পেলা—২০৯, ৩৫২, ৪০৪।

পেলাই+√দে—৪০৪।
 পেলা—১২৮।
 পেগম—২১০।
 পেহা—২১৮।
 পেহী—৭৩, ২১৮।
 পৈ—৬৯, ১৪০, ২১৮, ৪৩০।
 পৈ-ঘৰ—১৩৫।
 পৈয়া—২৩২, ৪৩০।
 পৈয়েক—৪৩০।
 পৈলাথ—১৪৬।
 পো—২১৮, ৪৩০, ৪৩৪, ৪৬৬।
 পোটোকা—৪৩০।
 পোণ—৯১, ২১০।
 পোণ-পটি—৫০২।
 পোণীয়া—৪৪৩।
 পোণে (measure)—২৯২।
 পোণে (অব্য)—৪০৬।
 √পোত্—৪২১।
 পোতন—৪২১।
 পোতনি—৪২১।
 পোনা—৪৩৪, ৪৩৬।
 পোন্মধ—১৮০, ২৮৯।
 √পোব্—১৭৪, ৩৪২, ৩৫২।
 পোবা+√ষা (ৰূপ)—৩৯৯।
 পোলা—১২৫, ১৩২, ১৪০।
 পোলোঙ্গা—২১০।
 পোরা—২৩২, ৪৩০, ৪৩১।
 পোরা (measure)—২৯২।
 পোরাভী—২১৩।
 পোরাল—১৪০।
 পোরালি, পোরালী—২১৩।
 পোষ্টাই—৪৮১।
 পোষ্য-পুত্র—২৬০।
 পোহ—৩৩।
 পোহৰ—১০২।
 √পোহবা—৩৫২।
 পোহা—১২৫, ১৭১।
 পোহাবী—২১৩।
 প্রকৃতি—২৭৯।
 প্রতি—২৮০, ২৮২, ৩৩৭, ৪০৬।
 প্রত্যয়—৪৮৭।

প্রত্যেক—৩৩৭।
প্রথম—২৯১।
প্রথমতঃ—৩৬।
প্রপীণলো—৩৭১।
প্রবর্তিত হয়—৩৮১।
প্রবল—১৪০।
প্রবসরা—১২৭, ১৭৭, ৪৪১, ৪৪২।
প্রবাস—৪৪১, ৪৪২।
প্রশান্ত—২১৩।

ফ

ফটিকা—২১০।
ফটিয়া—৪৩৩।
ফট্ ফটিয়া—৪৩৩।
ফণী—৪।
ফন্দিয়ক—৪৬৯।
ফন্দিয়া—১৪০।
ফন্দিয়াব—৪৫৭।
ফন্দী—৪৫৭, ৪৬৯।
ফন্দীয়ক—৪৬৯।
ফন্দীয়াব—৪৫৭।
ফলা—৪৩০।
ফলি—৪৩০।
ফাৎ+√পাত্—৪০৪।
ফাইক—৪৩০, ৪৩১।
ফাইডাৎ—৩৯, ২১০।
ফাইডাৎ+√মার্—৪০৪।
ফাক+√পাত্—৪০৪।
ফাঁক—১৮২।
ফাকতি—১৪০, ২০০।
ফগদুনীয়া—৪৪৩।
ফাঁচ—৩৩, ২০০।
ফাঁছ—২০০।
ফাটক—৪৪৫।
ফাটকিয়াল—৪৪৫।
ফাট-ফোট+√মার্—৪০৪।
ফাটা—৯১।
ফাড়িবো—২৪৫।
ফাতবা—৪৯১।
ফাত্ বা+√পৰ্—৪০৪।
ফাত্ বামি—৪৯১।

ফাত্ বালি—৪৯১।
√ফাল্—১০৪, ৩৪২, ৩৫২, ৪১৩।
ফালনী—৪১৩।
ফালা—৪১৯।
ফালি—৪১৯।
ফালদুনী—৪১৩।
ফালে—১৫৪।
ফালে (অব্য.)—৪০৬।
ফালৈয়া—৪১৩।
ফিকা—২১০।
ফিছা—১৩১।
ফির্তাহি—৪৩২।
ফির্তাহি+√মার্—৪০৪।
ফিৰ—৩৪০।
√ফিৰ্—৩৫২, ৪১৭।
ফিৰৎ—৪১৭।
ফিৰতি—৪১৭।
ফিৰিগতি—১৩১।
√ফ্ৰকা—৩৫১, ৩৫২।
√ফ্ৰকাৰ্—৩৫২।
√ফ্ৰট্—৩৫২, ৩৫৩।
ফ্ৰট (spot)—৪৩০।
ফ্ৰট (glory)—৪৮৩।
ফ্ৰট (short)—৪৮৩।
ফ্ৰটনি—৪৮৩, ৪৮৪।
ফ্ৰট+√মন্—৪২৩।
ফ্ৰট-মনিয়াব—৪২৩।
√ফ্ৰটা—৩৪৯, ৩৫৩।
ফ্ৰটানি—৪৮৩, ৪৮৪।
ফ্ৰটানি+√মার্—৪০৪।
ফ্ৰট্কা, ফ্ৰট্কা—৪৩০।
√ফ্ৰর্—২০৮, ৩৫২, ফ্ৰর্বিবোহেী
—৩৮৪, ফ্ৰর্দ।
ফ্ৰল—৪৫৫।
√ফ্ৰল্—৩৫০।
ফ্ৰলতী—২১৮।
ফ্ৰল+√তোল্—৪০৪।
ফ্ৰলন্তী—২১৮, ৪৫৩।
ফ্ৰল+√বাচ্—৪০৪।
ফ্ৰলবারী—৪৩০।
ফ্ৰলন্ত, ফ্ৰলন্তী—২১৮।

ফুলাম—৪৫৫।
 √ফুদা—৩৫১, ৩৫২।
 ফেঁচা—২০০।
 ফেঁচা, ফেঁচী—২১৮।
 ফেদা—৪৫১।
 ফেদেলা—৪৫১।
 ফেব—১৪৯।
 ফেব+√মাব্—৪০৪।
 ফেবা, } —৪৯৭, ৪৯৮।
 ফেবি
 ফেলা—২০১।
 √ফেলা—৩৫২।
 ফেহ্—১৭০।
 ফেহ্—জালি—৫০০।
 ফোঁট—৪৪৫।
 ফোঁটাল—৪৪৫।
 ফোড়া—১১৬।
 ফোপ, ফোফ—৪৪৯।
 ফোপোলা, ফোফোলা—৪৪৯।
 ফোফাই—৩৬৬।
 ফোবা, } —৪৩২।
 ফোহাঁ
 ফোঁহা—৪৩৪।
 ফোঁহোবা—৪৩৪।

ব

√ব (to flow)—১০৫, ৩৫২।
 √ব (to carry)—৩৫২।
 √ব (to sow)—৩৫২।
 √ব (to serve)—৪২১।
 বইনাই—৭১।
 বইনামা—১৬৬।
 বইনী—১১৩, ৪৬৫।
 বইহাগ—৯৯।
 বউ—৭০, ১১৪, ১১৭।
 বউনি—৪২১।
 বওন—৪২১।
 বক—৪৩৪।
 √বক্—৩৫২।
 বকলি—২৭।
 √বখলা—৩৫২।

√বখান্—৩৫০।
 বখানা—৯১।
 বগলী—১৪৩, ২১৩, ২১৮, ৪৩৪।
 বগা—১৫৮, ১৭২, ২১৮, ৪৪১।
 বগী—২১৮, ৪৪১।
 বগদা—১৪৩, ২১৮, ৪৩৪।
 বগদলী—২১৮, ৪৩৪।
 বগদুৱা—৪৭৯।
 বগদুৱান—৪৭৯।
 বগো—৪৪১।
 বঙহ—১৮৪।
 বঙ্গা—৩৯, ৪৪৭।
 বঙ্গলুৱা—৪৪৭।
 বঙ্গহ—১৮৪।
 বঙ্গাল—৪৪৩।
 বঙ্গালী—৪৪৩।
 বঙ্গেশ্বর—১৩।
 বচ—১৪০, ২১০।
 বচুগা—৫০০।
 বছৰ—৯১, ৪৬৭।
 বছৰীয়া—৪৪৪।
 বছৰেকীয়া—৪৪৪, ৪৬৭।
 √বজ্—৩৫২।
 বজা—৩৮।
 বটালী-কটা—৫০০।
 বটীয়া—৪৪৪।
 বঢ়াৰ-পো—৫০১।
 বণিজক—২৭৮।
 বণিয়া (goldsmith)—২০৬, ৪৪৩, ৪৪৪।
 বণিয়া (trader)—৪৪৩।
 বণিয়ালী—৪৪৩।
 বতৰ—১৫২, ৪৪৫।
 বতৰা—৪৩৫।
 বতৰুৱাল—৪৪৫।
 বতাহ-গিলা—৫০০।
 বতীয়া—৪৪৪।
 বট্টিশ—২৮৯।
 বদতি—২৫৯।
 বদলি } —৩৪০, ৪০৬।
 বদলে

বদিল্লাহ—৪৫৭।
 বধু—২৪৫।
 বন (jungle)—৩২, ৪৩৯, ৪৪০,
 ৪৪৭।
 বন (work)—২০৬, ৪৬৫।
 বনত-বাস—৫০১।
 বনরী—৪৩৪।
 বনরীয়া—৪৪৭।
 বন্দুকে—৪৬৫, ৪৬৬।
 বন্দী—২১৮, ৪৫৭।
 বন্দীয়া—৪৫৭।
 বন্দু, বন্দুগ—২১৮।
 বন্দুবা—১৪৯, ৪৩৪।
 বন্দুৰী—৪৩৪।
 বয়ন (face)—২৭১।
 বয়ন (speech)—২১৫।
 বয়ান—১৫২।
 বরং—৪০৭।
 বর (bridegroom)—২১৮, ২৬০।
 বর (great)—১০৫, ১৪৯, ৩৪০,
 ৪৮১।
 বরই—৪৮১, ৪৮২।
 বর-কথীয়া—৪৪৩, ৪৪৪।
 বর-কথীয়ানী—৪৪৩।
 বরগনি—২১০।
 বর-গিঞ্জনী—২১৮।
 বর-গিৰী—২১৮, ৫০২।
 বরগনি—১৮০, ২১০, ২৬০।
 বরচলা—২১০।
 বরচলা—২১০।
 বরটুপীয়া—৪৪৩।
 বরটোপীয়া, বরটোপীয়ানী—৪৪৩।
 বরলা—২১০।
 বরশী-মাঝা-মাছ—৫০০।
 বরা—১৭৫, ২২০।
 বরাহ—২৪৫।
 বরবিক পান্ন—৩৮২।
 √বরিস—৩৫২।
 বরুণ—১২৪, ২১০।
 বরুণ, বরুণনী—২২১।
 বরৈ—৪৮১, ৪৮২।

বরৈ+√কৰ্—৪০৪।
 বরী—৪৩৮।
 বরগ—৩৩, ৩৯০।
 বর—৪৪১।
 √বরু—৩৫২।
 বরাদ—২১৮, ২৮৪।
 বরহ—৩৬৯।
 √বরা—৩৫২।
 বলিয়া—৪৮৯।
 বলিয়ালি—৪৮৯।
 বলো—৪৪১।
 বরু—৪৬৭।
 বরু—১০৫।
 √বস্—৪১৭।
 বসৎ—৪১৭।
 বসতি—৪১৭।
 বসু—৬।
 বহ—২৬০, ৩৪২।
 √বহ—৩৫২, ৪০৪, বহিবে—৩৮৪,
 বহিল—৩৭২, ৩৮৮, বহে—৬৯।
 ব'হাগ—৬৯, ৯৯, ১৪০।
 বহা হয়—৩৯৮।
 বহি+√খাক্—৪০৪।
 বহুত—১৪০, ১৬৪।
 বা (wind)—১৪৬।
 বা (অব্য.)—৪০৭।
 √বা—৪২১।
 বাই—২১০, ২১৮।
 বাইচ—১৭৮।
 বাইজ—৯২, ১৭৬, ২১০।
 বাইজে—৩৪০।
 বাইনা—১৬৬।
 বাইশ—২৮৯।
 বাউনা, বাউনী—৪৩০।
 বাও—১৪৬।
 বাকল, } —৮৩, ১২২।
 বাকলি
 বাকি (অব্য.)—৯৯, ৪০৭।
 বাখর—১৬৪, ৪৫৫।
 বাখর+√পাত্—৪০৪।

বাথৰ-পতা—৫০০।
 বাথৰাম—৪৫৫।
 বাথৰামি—৪৫৫।
 বাথানা—৯১।
 √বাগৰ্—৪০৪, ৪১৫।
 বাগৰি+√ঘা—৪০৪।
 বাগৰু—৪১৫।
 বাগি—৪৫৭।
 বাগি+√দি—৪০৪।
 বাগি+√ম্বাৰ্—৪০৪।
 বাগিয়াৰ—৪৫৭।
 বাগি√ল—৪০৪।
 বাগুৰী—৪১৫।
 বাগে—৪০৬।
 বাঘ—৯১, ২০৩, ২১৮।
 বাঘ-আছোঁৰা—৫০২।
 বাঘ-জৰী—৫০২।
 বাঘ-জালী—৫০২।
 বাঘ-ঢকা—৫০২।
 বাঘবৰ—২১৩।
 বাঘ-ভৌক্ষিক+√লাগ্—৪০৪।
 বাঘিনী—২১৮।
 বাঘেশ্বৰী—২১৩।
 বাঙনা—৯৫।
 বাঙনা-ব্দলীয়া—৫০২।
 √বাচ—১২৯, ৩৫২, ৪০৪, ৪২১, ৪২৩।
 বাচন—৪২১।
 বাচনি—৪২১।
 বাচনীয়া—৪২৩।
 বাচ+√পৰ্—৪০৪।
 বাচল্লিশ—২৮৯।
 বাচাল—৪৪৬।
 বাচি+√ল—৪০৪।
 বাছা—৯২, ২০৩, ৪০৪।
 বাছুৰ—৪০৪।
 √বাজ্ (to stick)—৩৫২।
 √বাজ্ (to sound)—৩৫২, ৪১৯।
 বাজ্—৯২, ১৭৬, ২১০।
 বাজন—২১৮।
 বাজনা—১৪০।

বাজা—৩৮।
 বাজি—৪১৯।
 বাজে—২৭৭, ২৮৩, ৪০৬।
 বাট—২১০, ৪৪৭, ৪৫৯।
 বাট্ (ৰূপ)—২৫৭।
 বাট+√চা—৪০৪।
 বাটৰুৱা—৪৪৭।
 বাটলু—৯২, ৪৫৯।
 বাটি—২০০।
 বাটিলি—৯২।
 √বাড়্—৩৫২।
 বাঢ়—২১০।
 √বাঢ়্—৩৫২, ৪১৭, ৪২১।
 বাঢ়তি (-তী)—৪১৭।
 বাঢ়ন—৪২১।
 বাঢ়নী—৪২১।
 বাঢ়ে—১৫১।
 বাঢ়ে—১৫১, ২১৮, ৪৬৫।
 বাঢ়েয়নী—২১৮।
 বাণ+√ম্বাৰ্—৪০৪।
 বাণীয়া—৪৪৩।
 বাত—৪৩৫।
 বাতৰা—৪৩৫।
 বাতৰি, বাতৰী—৪৩৫।
 বাথান—৪৪৭।
 বাথানলীয়া—৪৪৭।
 বাদ (n.)—২০৬।
 বাদ (অব্য.)—৪০৬।
 বাদুলি—১৪০, ১৪৬,—বাদুলিএৰে
 বাদুলিদি, বাদুলিয়েদি—২৫৪,
 বাদুলিয়েৰে, বাদুলিৰে—৬৫,
 ২৪৫।
 বাদে—২৮৩, ৪০৬।
 বান—৪৭৩।
 বানচ—৮৫, ৮৯, ১৭৯, ১৮০।
 বানতীয়া—৪৭৩।
 বান্দৰ—১৮০, ২১৮, ৪৮৯।
 বান্দৰালি—৪৮৯।
 বান্দৰী—২১৮।
 বান্দী—২১৬।
 √বান্ধ্—৩৫২।

বাব্ব+√থ-৪০৪।
 বাপ-৪৩৪, ৪৬৭, ৪৭৩।
 বাপতি-৪৭৩।
 বাপতীয়া-৪৪৩, ৪৭৩।
 বাপ-৪৩০, ৪৩৪।
 বাপেক-৪৩০।
 বাপেকি-৪৩০, ৪৬৭।
 বাপেকী-৪৬৭।
 বাবত-৪০৬।
 বাবে-৩৪০, ৪০৬।
 বামুগ-৯১, ২১০, ২১৮।
 বামুগনী, বামুগী-২১৮।
 বায়ন-৪২১।
 বায়েক-৪৩১।
 √বার্-৩৫২।
 বার-৩৩, ১৪০, ২৮৯, ৪৭৩।
 বারতি-৪৭৩।
 বারতি-কাল-৫১২।
 বার-ভূঞা-৫১৩।
 বার-মতরা-৪৩৪।
 বার-মহীয়া-৪৪৩।
 বাৰিষা-৮৩।
 বাবী-৭৫, ১০৪, ১৪০, ১৪৯, ৪৩৪।
 বাব্দ (অব্য.)-৪০৮।
 বাবে বাবে-৩৪০।
 বালীদৈ-১৪২।
 বালুকাই-২৭২।
 বাল্লা-২১০।
 বাব্বন-২৮৯।
 বাব্বনা, বাব্বনী-৪৩০।
 বাব্বিষ্ঠি (-টি)-২৮৯।
 বাসন্তর-২৮৯।
 বাই-৩৮, ২১৩, ৪৪৩, ৪৪৪।
 —বাই-২২৮।
 বাই-পতীয়া-৪৪৩।
 বাই-৪৪৩, ৪৪৪।
 বাহ-৪৩৫।
 বাহব-৪৩৫।
 বাহা-৪৩৫।
 বাহিষে-২৮২, ৩৪০, ৪০৬।
 বিক-১২।

√বিক্-৩৫২, বিকে-৭৭।
 বিকট-৩২।
 বিগড়ী-৫০২।
 বিগৰে-১৪০।
 বিগ্রহীয়া-৪৪৩।
 √বিচ্-৩৫২।
 বিচন-৪২১।
 বিচনী-১২৩, ১৪০, ৪২১।
 বিচা গৈছে, বিচা গৈছোঁ, বিচা পরিছে,
 বিচা হৈছে-৩৮৮।
 বিচিছা-৩৮৮।
 বিচী-২৯৫।
 বিছা-৯১, ১১৮, ১২৭, ১৭৮,
 ১৮২।
 বিজাত-৪৪৭।
 বিজাতবীয়া-৪৪৭, ৫০২।
 বিজুলী-৭৫, ১৪০, ৪৩৪।
 বিজুটি-৫০২।
 বিড়গ-২১০, ২৫৯।
 বিত-১৪২(৪)।
 বিতোপন-২৮৪।
 বিস্তি-১৩৫।
 বিদা-৮৩।
 বিদায়-৩২।
 বিদেশীয়া-৪৪৩, ৪৪৪।
 বিদেহীয়া-৪৪৪।
 বিধান-ধান-৫০০।
 √বিনা-৩৫২।
 বিনা-২৮৩।
 বিনে-২৭৭, ৪০৬।
 √বিন্ধ্-৩৫২।
 বিবী-২১৬।
 বিবৃদ্ধি-৫০২।
 বিমঙ্গলীয়া-৪৪৪।
 বিয়পা-২০৩।
 √বিয়ল্-৩৫২।
 বিয়লি-১৩৫, ১৪৩, ২০৩, ৩৪০।
 বিয়া-৭৫, ১৭৫।
 বিয়াতা-১৬৭।
 বিয়ালিশ-৯০।
 বিয়াল্লিশ-৯০, ২৮৯।

বিবচিত্ত—৩৮৮।
 বিবাহ—৪৯৭, ৪৯৮।
 বিবাহমণ্ডে (বৈশ্ব)—২৮৯।
 বিবাহী—২৮৯।
 বিবিক্ত—৮৬।
 বিলগ+√হ—৪০৪।
 বিলগে—৩৪০।
 বিলনিয়া—৪২৩।
 বিলনিয়া—৪২৩।
 √বিলগ—৩৫২, ৪২৩।
 —বিলগ—২২৯।
 বিলগী—৪৪৩।
 বিলগ—১০২।
 বিল—৩৩, ১৪০, ২৮৯।
 বিশে—২৯১।
 বিশেষ—২৭৭।
 বিষ—৩৩।
 বিষময়—৪৭২।
 বিষয়ে—৪০৬।
 বিসংগতি—৫০২।
 বিস্ময়—৩৬।
 √বিহর—৩৫২।
 বিহী—২৯৫।
 বিহ—১০৫, ৪৭৯।
 বিহরান—৩৩, ৪৭৯, ৪৮০।
 বীজ+√মার্—৪০৪।
 বীণ—১১২।
 বীণা—৪।
 বীবসন—৩৩।
 বৃজ—৩৩।
 √বৃজ—৩৪৫, ৩৫২।
 বৃজতী—৪২৫।
 বৃজা—৪২৫।
 √বৃজ—৩৪৫, ৩৫২।
 বৃজ—৯১।
 বৃঢ়া—৩২, ৯১, ১২০, ১৩৩, ১৫১,
 ২১৮, ৪৩০, ৪৮৯।
 বৃঢ়ালী—৪৮৯।
 বৃঢ়ী—২১৮, ৪৩০।
 বৃডা—১৩১।
 বৃডামা—২৮০।

বৃদবৃ—৪৫৯।
 বৃদাবৃ—৪৪১, ৪৫৯।
 বৃদ—৪৪১।
 বৃদ্বি—২১৩।
 বৃদ্বি+√দি—৪০৪।
 বৃদ্বিমন্ত, বৃদ্বিমন্তী—২১৮।
 বৃদ্বিমান—২১৮।
 বৃদ্বি—২১৩, ৪৪১, ৪৫৯।
 বৃদ্বি—৪৬৯।
 বৃদ্বিয়ক—৪৬৯।
 বৃদ্বা—৪৩৯, ৪৪০।
 বৃদ্বী—২১৮, ২২০, ৪৫৭।
 √বৃদ্ব—১৪৯, ৩৫২, ৩৫৩, বৃদ্ব
 ১৮০।
 √বৃদ্বা—৩৪৯, ৩৫৩।
 √বৃদ্ব—৩৫২, ৪২১।
 বৃদ্বন—২৬০, ৪২১।
 বৃদ্বন+√দি—৪০৪।
 বৃদ্বনী—৪২১।
 √বৃদ্বা—৩৫৩।
 বৃদ্বি—১৩৫।
 —বৃদ্ব—২২৭।
 বৃদ্বিমন্তাবে—২৪৫।
 বৃদ্বিমন্তি—২১৩।
 বৃদ্বি—১৩৫।
 বৃদ্বা—৩৯, ১২৫, ১৩৬।
 বৃদ্বী—২১৩।
 বৃদ্বিতে—৩৪০।
 বৃদ্বাই—৩৪০।
 বৃদ্বা, বৃদ্বী—২১৮।
 বৃদ্বেনা—৯৫।
 বৃদ্বা, বৃদ্বী—৪৩৪।
 বৃদ্বাবৃ—২১৮, ৪৩৪।
 বৃদ্বেনা-বৃদ্বালী—৫০২।
 বৃদ্বাবৃ, বৃদ্বাবৃ—৪৩৪।
 বৃদ্ব (price)—১১২।
 √বৃদ্ব—৩৫২, বৃদ্বিলে—৩৮৮।
 বৃদ্ব (অব্য.)—৪০৮, ৪০৯।
 বৃদ্বি—২৮৬।
 বৃদ্বি—৪৩৪।
 বৃদ্বাবৃ—৪৩৪।

বেজ—১১, ১০৪, ১১১, ১৪০, ১৪৯,
৪৪৪।

বেজী—১৭৮, ২১০।

বেজী-দাঁত—৫০২।

বেজীয়া-ঘোঁক—৫০২।

বেটা—২১৮।

বেটী—১১৭, ১২৮, ২০০, ২১৮।

√বেড়—৩৫২, —বেড়ে—১৫১।

বেত—১৭৪, ৪৮৫।

বেতনি—৪৮৫, ৪৮৬।

বেতনীয়া—৪৪০, ৪৪৪।

বেথা+√লাগ—৪০৪।

বেফাই—১৪০, ৪৬৫।

বেল—৯৫, ১১১, ১২৮।

বেলি—২৫৯।

বেলেগ—৪৭৩।

বেলেগতি—৪৭৩।

বেলেগতীয়া—৪৭৩।

বেলেগ+√হ—৪০৪।

বেলেগে—৩৪০।

বেসঙ্গতি—৫০২।

বেহা—৪৪৭।

বেহার—২১০।

বেছেবুঝা—৪৪৭।

√বৈঠ—৪২৭।

বৈঠক—৪২৭।

বৈদূর্ষ—২৭২।

বৈনাই—৭১, ২১০, ৪৬৫।

বৈনী—১১৩, ৪৬৫।

বৈহাগ—৬৯, ৯৯, ১৩৭, ১৪০।

√বো—৩৫২।

বৌকা—২০০।

বোকা+√ল—৪০৪।

বোকোচা+√ল—৪০৪।

বোজা—৪৮১।

বোজাই—৪৮১।

বোল্লা—২১৩, ২১৮, ২২০।

বোপাই—২১৮, ২২০।

বোম্বে—৪৬৩।

বোম্বেয়ালা—৪৬৩।

—বোম্বে—২০৯, ২২৯।

√বোল্—৩৫২, ৩৫৩, ৪২১, বোলাহা
—৩৬৬, বুলিলা—৩৭২।

বোল (speech)—৪৬৭।

বোল (colour)—৩৫০।

বোল+√দি—৪০৪।

বোলন—৪২১।

√বোলা—৩৫০।

বৌজতী—১৬৬।

বোরাবী—২১৮।

বোরাবী-বেটী—৫০৪।

বোঁ—৭০, ১১৪, ১১৭ ১৩৫, ১৪০,
২১৮, ৪৩০।

বৌয়েব—৪৩৪।

বৌয়েবা—৪৩৪।

ব্যাগিছা—৩৭৪।

ব্রহ্মপুত্র—২১৩।

ভ

ভইবা—১৩৪, ১৭৫, ২০২, ৪৯০।

ভকত-সেবা—৫০০।

ভক্তি—২৮৪।

ভগ—৪৫৩।

ভগনিয়াব—৪২৩।

ভগনীয়া—৪২৩।

ভগবন্ত—৪৫৩।

ভগা—১১৬।

ভজন্তা—৪১১।

ভজহ—৩৬৯।

ভজুয়া—৪৪১।

ভগিত—৩৩৮।

ভতিজা—৪৩০।

ভতুয়া—২৮৪, ৪৪১।

ভদব্দ—৪৪১।

ভদীয়া—৪৪১।

ভনী—২১৩, ৪৬৫।

ভনীয়েক—৪৩০।

ভন্ন—৪৬৯।

ভন্নক—৪৬৯।

ভন্নসন্তে—২৪৫।

ভব—৪৩০, ৪৩১।

ভবক—৪৩০, ৪৩১।

✓ভব্—৩৫২, ৪২১।

ভবণ—৪২১।

ভবণি—২৬০, ৪২১।

ভবৎ—৪১৭।

ভবলী—২১৩।

ভবান্তে—৩৫৯।

ভবি-ম্বা—৫০০।

ভবে—৬৯।

ভব্তি—৪১৭।

ভল—২৯১।

ভাই—১২, ২১৩, ৪১০, ৪৩০।

ভাইয়া—২৩২, ৪৩০, ৪৩১।

ভাও—৪৪৭।

ভাগ—৪৪৩, ৪৫৩।

✓ভাগ্—৪২৩।

ভাগতী—৪৩৭।

ভাগ+✓ধব্—৪০৪।

ভাগনীয়া—৪২৩।

ভাগব—২১০।

ভাগবীয়া—৪৪৭।

ভাগবুয়া—৪৪৭।

ভাগবত—৪৩৭।

ভাগবতী—৪৩৭।

ভাগী,—ভাগীয়নী—৪৪৩।

ভাগ্য—৪৫৩।

ভাগ্যবতী—৪৫৩।

ভাগ্যবন্ত—৪৫৩।

✓ভাঙ্—৩৫২।

ভাঙ্—১৫, ৪৪১।

✓ভাঙ্—৩৫২।

ভাজী—৪৪১।

ভাজ্—৪৪১।

ভাজুয়া—৪৪১।

ভাটী—৪৭৯।

ভাটীয়ন—৪৭৯।

ভাটো,—ভাটোরনী—২১৮।

ভাটো,—ভাটোরনী—২১৮।

ভাড়া—১৪৯।

ভাষ্টা—২৯১।

ভাত—৪৪১।

ভাতিজা—৪৩০।

ভাডু—২৮৪, ৪৪১।

ভাডুনী—৪৪১।

ভাডুয়া—২৮৪, ৪৪১।

ভাদ—৪৪১।

ভাদ্র—৪৪২।

ভাপ—৯১, ১১১, ২০২।

ভাফ—২০২।

✓ভাব্—২৬০।

ভাবুকি—৪৩১।

ভাবুকি+✓দি—৪০৪।

ভায়েব—৪৩৪।

ভায়েবা—৪১০, ৪৩৪।

ভাব—৪৩৭।

ভাবা—১৪১, ১৪৯।

ভাবী—৪৩৭, ৪৩৮।

ভাল—২৮৪, ৪৮৯।

ভাল (অব্য.)—৪০৮।

ভালবি—৪৮৯।

ভালুক,—ভালুকী—২১৮।

ভালেতো—৩৪০।

ভালে ভালে—৩৪০।

ভালেহে—৩৪০।

ভারবীয়া,—ভারবীয়ানী—৪৪৭।

ভাষা—২৮৪।

ভিকহু—৮৫।

ভিক্যচন+✓ভাগ্—৪০৪।

✓ভিজ্—৩৫২, ৩৫৩।

✓ভিজা—৩৫৩।

ভিজ্—১৯২।

ভিঠি-ম্বা+✓হ—৪০৪।

ভিতব—১৯২, ২১০, ২৭৬, ৪৪৫।

ভিতবুয়াল—৪৪৫।

ভিতবে—২৮২, ৩৪০, ৪০৬।

ভিনীহি—২১৮।

ভিনীহিরেক—৪৩১।

ভিন্দা—১৩১।

✓ভুক্—৩৫২।

ভুগিছে—১৩।

ভুজ—১৪০।

✓ভুজ্—৩৪৫, ৩৪৬, ৩৫২।

ভূতি—১৩৩।

ভূমুকি—৪৬৭।
 ✓ভূম্ব—৩৫২।
 ভূবা,—ভূবী—২১৮।
 ✓ভূল্—৩৪২, ৩৫২।
 ভুলে—২১০।
 ভূই—১৬৯, ৪৫৫।
 ভূইক'প—১৫।
 ভূই-খোৰা—৫০০।
 ভূঞা—৩১।
 ভূত—২১৮।
 ভূতদায়ী—২৭১।
 ভূতনী—২১৮।
 ভূতুনী—২১৮।
 ভূমি—৪৫৫।
 ভূমুকি—৪৬৭।
 ভূয়া—২৮।
 ভূধ—১২।
 ভূষণ—৩৩।
 ভেক—৪৩৪।
 ভেকাহি—৪৩২।
 ভেকুলী—৪৩৪।
 ভেকোলা—৪৩৪।
 ভেঙ্গুচালি—১৩১।
 ✓ভেট—৩৫২, ৪১৫।
 ভেট-গুটি—৫০২।
 ভেটব্দ—৪১৫।
 ভেটাব্দ,—ভেটাব্দগী—৪১৫।
 ভেটুনী—৪১৫।
 ভেবা—৪৩৪।
 ভেবেলা,—ভেবেলী—৪৩৪।
 ভেমেচা—৪৭৭।
 ✓ভেব ভেবা—৩৫২।
 ভেল (raft)—২১০।
 ভেল (স. foolish)—৪৬৭।
 ভেলেকা,—ভেলেকী—৪৬৭।
 ভেলেকী—২১৩, ২১৮।
 ভেলকা,—ভেলকী—৪৬৭।
 ভৈচ—৪৩৯।
 ভৈচা—৪৩৯।
 ভৈয়াই (ন.)—৪৩১।
 ভৈয়াই (অব্য.)—৪০৯।

ভৈয়াম—৪৫৫।
 ভৈবব—২১৩।
 ভৈল—৩৮৮।
 ভৈলা—২৭৬।
 ভৈলোহী—৩৭২।
 ভোক—১৩২, ২০২, ২০৬।
 ভোগ—১৩, ৪৪৫।
 ভোগালি (—লী)—৪৪৫।
 ভোট—২০২, ২০৬।
 ভোদা—১৭২, ২০২।
 ✓ভোমব—৩৫২।
 ✓ভোবভোবা—৩৫২।

ম

মই—১০০, ৩০১, ৩০৬, ৩০৭।
 মই (ব্দপ),—মোক, মোকদি, মোকলাগি,
 মোত, মোব, মোব পবা, মোব ম্বাৰা,
 মোবে, মোলৈ, ইত্যাদি—৩০৭,
 ৩০৮।
 মই (প্ৰ. অ. ব্দপ),—মোক, মোকদি,
 মোকদিয়া, মোকলাগি, মোত,
 মোত হন্তে, মোব, মোব ম্বাৰা, মোব
 পবা, মোবা, মোবাসৰে, মোহোক,
 মোহোব, ইত্যাদি—৩০৬, ৩০৮।
 মইও—৬৫।
 মইমত, মইমতালি—৪৮৯।
 মইৰা—৯৯।
 মইলা—৬৯।
 মইহ—৯৯।
 মউ—১৩, ৭০, ৯৯, ১৭৫, ৪৩১।
 মকৰা—১৪৯, ২১৩।
 মখনা—২১৮, ২৮৪।
 মখা (clotted curd)—১২৯, ১৯২।
 মখা (multitude)—২২৮।
 মগনিয়াৰ—৪২৩।
 মগনীয়—৪২৩।
 মগৰ (ন.)—১৪৩।
 মগৰ (অব্য.)—৪০৭।
 মগ্ধ—৯৯।
 মঘ্ধা—৪৪১।
 মঘোন—১৩।

অঙহ—১০৬, ১৮৪।
 অঙাল—৩১, ৪৪১।
 অঙালা, অঙালী—৪৪১।
 অঙালীয়া—৪৪৩, ৪৪৪।
 অঙালু—৪৪১।
 অঙহ—১০৬, ১৮৪।
 অঙালীয়া—৪৩৫, ৪৪৭।
 অঙাঠি—১১৩, ১২৯।
 অঙা+√দি—৩৫১, ৪০৪।
 অঙদুৰ—২১৬।
 অঙদুৰি—৯৯।
 অঞি—১০০, ৩০৬।
 অঞি (বুপ)—৩০৬।
 অঠ—১৪১।
 অণি—২১০।
 অতৰা—৪০৪।
 অতলীয়া—৪৪৭।
 অতা (male)—১৫২, ২১৩, ২১৮,
 ২১৯, ২২০, ২৪৫।
 অতা (called)—১৪১, অতা গল, অতা
 হল—৩৮৮।
 অতি—২৪৫।
 অতে—২৭৭।
 অতোৱাল—৪৪৫।
 অন্ত—৪৪৫, ৪৪৭।
 √অথ—৩৪৪, ৩৫২।
 অথা—১০২।
 অথু—১৩।
 অথুৰ—২৮৪।
 অথুৰবো—২৬৪।
 অথুৰি-আম—৫০২।
 √মন—১৩০, ৩৫২।
 অনা—৪৩০।
 অনিমা—৪৩০।
 অনিৰা—২৬১।
 অন—৩০১, ৩০৭।
 অনি—৩০১, ৩০৮।
 অনো—৬৫।
 √অব—৩৫২, ৩৫৩, ৪২১, অবিল
 —৩৭৩।
 অবচীয়া—৪৭৭।

অবণ—২১৩, ৪২১।
 অবণা—৪২১।
 অবতী—৪২৫।
 অবন্তা—৩৬০।
 অবম—২১৫, ৪৪৫।
 অবমিমা—৪৪৫।
 অবা (beaten)—১২৬।
 অবা (dead)—৪২৫, ৪৭৭।
 অবাণ+√আব—৪০৪।
 অবা+√পব—৪০৪।
 অ'বা—৯৯।
 √অবিব—৩৫২।
 √অন্—৩৪৬, ৩৫২।
 অল (bud)—৭০, ১৩০।
 অল (dirt)—৪৭৯।
 অলা—১২৬।
 অলি—৪৭৯।
 অলিলন—৪৭৯।
 অলুৱা, অলুৱানী—২১৮।
 অলে—১৫৪।
 অহা—১৫৮, ১৮২।
 অহি—১৩০, ২১০।
 অহ—৬৯, ৯৯, ২২০, ৪৩৯, ৪৬৩।
 অহ-খুটী—৫০০।
 অহাণি—২৪৫।
 অহী—১৬৫।
 অহী-চুঙা { —৫০০।
 অহী-চুঙা
 অহীয়া—৪৪৪।
 অহোষি—১৩।
 অহা—৪০৪।
 অাই (m. aunt)—২১৮।
 অাই (mother)—৪৩০।
 অাইকী—২১৩, ২১৮, ২১৯, ২২০,
 ৪৩০, ৪৩১।
 অাইব+√আ—৪০৪।
 অাই—৪৩০।
 অাইত—৭১, ১৬৭, ২১০।
 অাইবা, অাইবী—৪৩৫।
 অাক—৪৩১।

মাকু—১৪০।
 মাকো—১৪০।
 √মাখ—৩৫২।
 মাখনা—২১৮, ২৮৪।
 মাখি—৯২, ১৮৫।
 মাখুন্দী—২১৩, ২১৮, ২২০, ২৮৪।
 √মাগ—৩৫২, ৪২১,—মাগোহৌ
 ৩৬৬।
 মাগন—৪২১।
 মাগনীয়া—৪২৩।
 মাঘ—২১৩, ৪৪২, ৪৪৩।
 মাঘী—৪৪১।
 মাঘু—৪৪১।
 মাঘুদুয়া—৪৪১।
 মাচিয়া—৪৩০।
 মাছ—৩৩, ৯১, ১২৭, ১৪০, ২১৩,
 ৪৭৩।
 মাছ-কাছ—৫০৫।
 মাছতিয়া—৪৭৩।
 মাছ-বোকা—৫০০।
 মাছে-গরকা—৫০০।
 √মাজ—৩৫২।
 মাজ—৯১, ৪৪৫, ৪৪৭।
 মাজত—২৭৬।
 মাজল—৪৩৫।
 মাজালী—৪৪৫।
 মাজলা—৪৩৫।
 মাজু—১৬৯, ১৭৬, ৪৩৫।
 মাজুলী—৪৩৫।
 মাজে, মাঝে—২৭৬, ৪০৬।
 মার্টিমট+√কব—৪০৪।
 মাটি—৯২, ১১৭, ৪৩০।
 √মাত—৩৫২, মাতিলা ৩৮৭,
 মাতিলে—৩৮৮।
 মাত—৪৩৪।
 মাতা—২১৩, ২১৮, ২১৯।
 মাতা—৪৩১।
 মাতী—২১৩, ২১৮।
 মাড়—৩১।
 মাথোন—১২৫, ১২৬।
 √মান—৪১৭।

—মান—২২৮।
 মানইত—৪৫৪।
 মানুহ+√হ—৪০৪।
 মানে—৩৮।
 মান্তি—৪১৭।
 মান্য—৪৫৩।
 মান্যরতী—৪৫৩।
 মান্যরন্ত—৪৫৩।
 মাফিৎ—৪০৬।
 মামা, মাম্মী—২১৮, ৪৩০।
 মায়েরা—৪৩৪।
 √মাৰ—৩৪৯, ৩৫৩, ৪২১,—মাৰি-
 বস্ত—৩৮৪ মাৰিলা, মাৰলাক,
 মাৰিলেক, মাৰিলে—৩৭৩।
 মাৰ (your mother)—৪৩৪।
 মাৰ (blow)—২৬০।
 মাৰ+√খা—৪০৪।
 মাৰণ—৪২১।
 মাৰহট্ট—১৮০।
 মাৰী—৪৩৪।
 মাৰা—১২৬।
 মাল-মুজ—৫০০।
 মাল-মুজা—৫০০।
 মালা—১২৬।
 মালিনী—২১৮।
 মালী (বুপ)—২৫০।
 মালী—১১৮, ২১৩, ২১৮।
 মালীক—২১৬।
 মালেন্নেবে, }—৬৫।
 মালেন্বে
 মাংসল—৪৪৬।
 মাহ (pulse)—৩৩, ৪৯৩।
 মাহ (month)—৪৩৪, ৪৬৭।
 মাহ-চাউল—৫০৪।
 মাহতলী—৪৯৩।
 মাহিলি—৪৩৪।
 মাহী (monthly)—৪৩৪।
 মাহী (aunt)—২২১।
 মাহীয়া—৪৪৪।
 মাহেকী—৪৬৭।
 মাহেকীয়া—৪৬৭।

মিচিক—৪৩০।
 মিছলীয়া—৪৪৭।
 মিছা—৯৯, ৪৪৭।
 মিঠা—৪৮৯।
 মিঠাই—৪৮৯।
 মিঠে—৪৩০, ৪৮৯।
 মিনা—১২৩।
 মিনা+√কব্—৪০৪।
 মিৰি, মিৰিয়নী—২১৮।
 √মিল্—৩৫২।
 মিল—১২।
 √মিলা—৩৫২।
 মিহলীয়া—১৩৫, ১৬৫, ৪৪৮।
 √মিহাল—৩৫২।
 মদ্র (উ. ব্ৰূপ)—৩০৫।
 মদ্রই (ব. ব্ৰূপ)—৩০৬।
 মদ্রই—২৪২।
 মদ্রঈ—১৪০।
 মদ্রকলি—৮৩, ৪১৯, ৪৩৪।
 মদ্রকাল—৮৩।
 মদ্রকুতা—৮৭।
 মদ্রখ—৩৫০, ৪৪৫, ৪৪৯।
 মদ্রখ+√খোল্—৪০৪।
 মদ্রখ+√চা—৪০৪।
 মদ্রখ+√ভেঙ্গাচিয়া—৪০৪।
 মদ্রখ+√ভেংহা—৪০৪।
 মদ্রখ+√লাগ্—৪০৪।
 মদ্রখাল—৪৪৫।
 মদ্রখে—৪০৬।
 মদ্রগ—৮৩, ৯১।
 মদ্রগা+√মেল্—৪০৪।
 মদ্রগুথ—৮৪।
 মদ্রচ—৩৮।
 মদ্রচী—৪৫৭।
 মদ্রচীয়া—৪৫৭।
 √মদ্রজ্—৩৫২।
 মদ্রজা—৪৪৯।
 মদ্রজ্জ্বা—৪৪৯।
 মদ্রটি—৯১।
 মদ্রটি+√মাব্—৪০৪।
 মদ্রটি+√মেল্—৪০৪।

মদ্রদ্—৩৫২।
 মদ্রদ+√মব্—৪০৪।
 মদ্রনি—১২।
 মদ্রনিহ—৯৭।
 মদ্রনীন্দ্র—১২।
 মদ্রবাৰ্—২৭৫।
 মদ্রবায়িক—৪০৬।
 মদ্রহাদি—১৪০।
 মদ্রহৃতীয়া—৪৪৩, ৪৪৪।
 মদ্রত—৪১৫।
 মদ্রতুনী—৪১৫।
 মদ্রতুৰা-মদ্রতুৰী—৪১৫।
 মদ্রখচ—৯৪।
 মদ্রখা—৯৪।
 মদ্রখা+√ফট্—৪০৪।
 মদ্রখা-ফট্—৫০০।
 মদ্রব+√দৌরা—৩৫১, ৪০৪।
 মদ্রব+√পোত্—৪০৪।
 মদ্রব-ফট্—৫০০।
 মদ্রবুখ—৮৭।
 মদ্রবুতি—৮৭।
 মেকা+√হ—৪০৪।
 মেকুব—২১৮।
 মেকুবী—২১০, ২১৩, ২১৮।
 মেখেলা—১২৫, ১৪০।
 মেঘ—১৪০, ১৪১, ৪৪১।
 মেঘো—৪৪১।
 মেচেকা—২১০।
 মেতব—৯১, ২১৬।
 মেতবনী—২১৬।
 মেতান—১২৬।
 মেথান—১২৬।
 মেদ—৪৫১।
 মেদেলা—৪৫১।
 মেনা—২১০।
 মেব (bend)—১১১।
 মেব (limit)—১২৮।
 মেব (ram)—১৪২।
 মেব (loop)—৩৫০।
 √মেবা—৩৫০, মেবাইবাক লাগি—
 ৩৫৫।

যাঁওতা, যাঁওতী—৪১১।
 যাকু—২৭১।
 যাকেরি—২৪৫, ২৭৫।
 √যাচ্—২৬০, ৩৫২।
 যাঞ—৩৬৭।
 যাতী—৪১১।
 যান্ত—৪১১।
 যান্তি—৩৬৬।
 যাব+√দি—৪০৪।
 যারত—৩২।
 যারন্তা, যারন্তী—৪১১।
 যারাত—৪১১।
 যাহানি—৩৩৮।
 যাহাকু—২৭১।
 যি—৩০১।
 যি (ৰূপ)—৩২৮, যাঁই, যাকদি, যাবে,
 যিগিলা, যিবোৰ, য়েয়ে, যোনি,
 যোনে, ইত্যাদি—৩২৮।
 যি (পদ অ-ৰূপ)—৩২৮, যি, যাহা,
 যাক, যাহাক, যাহাক্, যারা, যাহাঁ,
 যাহারা যে, যোঁই, ইত্যাদি—৩২৮।
 যিমান—৩৩৫।
 যিহ (ৰূপ)—৩২৮।
 যিহেতু—৪০৭।
 যদগ—১২, ৯১।
 যদগল—৩৩৭।
 √যদজ্—৩৫২, ৪১৫।
 যদজন্তা—৩৫৮, ৪১১।
 যদজাব্দ, যদজাব্দনী—৪১৫।
 যদজ্দনী—৪১৫।
 √যদব্—৩৫২, যদ্বাবে—৩২।
 যদটীয়া—৪৪৩, ৪৪৪।
 যদ্ব—৮৩, ৯১।
 যদ্ব-চারা—৩৫৮।
 যদ্বান—৯১, ৯৩, ১৩৪।
 যে (অব্য.)—৪০৭, ৪০৮।
 যেই—৩৩৫।
 যেইচা—৩৩৫।
 যেইরা—৩৩৫।
 যেতিয়া—৩৩৮।
 যেতিয়ান—৩৩৮।

যেন—৪০৬, ৪০৭।
 যেনা—৩৩৫, ৩৩৮।
 যেনাই—৩৩৮।
 যেনি—৩৩৮, ৪৩৪।
 যেন্দুরা—৩৩৫।
 যেনে—৩৩৫, ৩৩৮, ৪০৭।
 যেনেকুরা—৩৩৫, ৪৯৫।
 যেস্থ—৩৩৫।
 যেস্থা—৩৩৫।
 যেমতে—৩৩৮।
 যেমন—৩৩৫।
 যেমনে—৩৩৮।
 যেৱে—৩৩৮।
 যেহেতু—৪০৭।
 যেহু—৩৩৫।
 যেহা—৩৩৫।
 যৈসানি—৩৩৮, ৪৩৪।
 যোগ—১২।
 যোজনীয়া—৪৪৩, ৪৪৪।
 যোন্ধা—২১৩।
 যোৰ—২৯৫।
 যোৰা—২৯৫।
 যোৱা—৩৮৭।
 যোৱাত—৪১১।
 যোৱা+√হ—৪০৪।
 যোহন—৫৯।

ৰ

ৰং—৪৭৭।
 ৰং+√কৰ্—৪০৪।
 ৰং+√চা—৪০৪।
 √ৰ—৩৫২।
 ৰকত—৮৫।
 ৰগ+√চিন্—৪০৪।
 ৰঙ (color)—৪৪৫।
 ৰঙচীয়া—৪৭৭।
 ৰঙচুৱা—৪৭৭।
 ৰঙা—১৮২, ৪৩৫, ৪৭৭।
 ৰঙামুগা—৫০৫।
 ৰংগ (sport)—৪৪৫।
 ৰংগালী (-লি)—৪৪৫।

বাগ্মাল-৪৪৫।

বাগ্মাল-৪৪৫।

বাঁচিয়া-৪১৪।

বাঁহি-২১৫।

বাঁহিমী-৮৪।

বজতোহি-২৭২।

বজা-১২৬।

বজ্জ-৪।

✓বজ্জ-৩৫২।

বড়-৩৬৬।

বণ-৪৯৩।

বণথলী-৪৯৩।

বতন-৮৩।

ব'দ-১৩৭, ৩৯০।

✓বম্-৪২৭।

বমক-৪২৭।

বমবমনি-৫৪।

বমলিয়া-২১০, ৩৪২।

বমরন্ত-৩৮৮।

বস-৪৪১, ৪৪৫।

বসা-৩৩।

বসাতল-১৪০।

বসাল-৪৪৫।

বহ্ (অব্য.)-৪০৯।

বহ্ (juice, grace)-৪৪১।

✓বহ্-৩৫২।

বহ+✓ধব্-৪০৪।

বহন-৫৪।

বহন-১৮০।

বহো-৪৪১, ৪৪২।

• বাণ্টায়া-৪৪৭।

বাইজ-২৬০।

বাও-১৪০।

বাক্স-২১৩, ২১৮, -বাক্সী-২১৮

বাক্সিনী-২১৩।

✓বাখ্-৩৫২, ৪০৪-বাখাহা-৩৬৯

বাখন্তা-৩৬০।

বাখি+✓ধ-৪০৪।

বাখিলো হন্তে-৩৭৯।

বাখে-৯২।

বাগ+✓দি-৪০৪।

বাগী-৪৪৫।

বাগীয়া-৪৪৫।

বাঙ্গালী-৪৩৫।

✓বাজ্-৩৫২।

বাজবাট-৫০০।

বাজা-১২৬।

বাতি-৯২।

✓বান্ধ-৪২১, -বান্ধবাক, বান্ধবে
-৩৫৫।

বান্ধন-৪২১।

বান্ধন-বাটন-৫০৪।

বান্ধনি (পদ্ম)-৪২১।

বান্ধনী (স্বামী)-৪২১।

বামআহা-২৩২।

বামক নাম-২৭৫।

বামনাম-২৪০, ২৬৪।

বামহ'ত-৫০৪, ৫০৫।

বার+✓কাট্-৪০৪।

-বাশী-২২৭।

বাহিয়াল-৪৪৫।

বাহি+✓লাগ্-৪০৪।

বাহু-২১৩।

বিঠা-দগবা-৫০২।

বিঠা-দগবা+✓দি-৪০৪।

বিণ-১৩৩।

বিতু-১৪।

বিদি-১৩৫।

বিহা-২০৬।

বুটী-৪৬৩।

বুটীরালা-৪৬৩।

বুধ্-২৬০।

বুধলি-২৭২।

বুপ-৪৪১, ৪৪৫।

বুপন্তী-৪৫৩।

বুপরতী-২১৮।

বুপরন্ত-২১৮।

বুপরান-২১৮।

বুপহ, -বুপহী-৪৩২।

বুপালী-৪৪৫।

বুপে-২৭৭।

বুপো-৪৪১।

ব্দপোষালী—৪৪৫।
 ব্দহ—২১৬।
 বে (অব্য.)—৪০৮, ৪০৯।
 বেঘা—১৪০।
 √বেঙা—৩৫২।
 √বেপ—৩৫২।
 বেহ+ব্দপ+√চা—৪০৪।
 √বো—৩৫২।
 বোআ—৩৬৬।
 বোজ+√দি—৪০৪।
 বোল+√বহ—৪০৪।
 বোঝা—৩৬৬।
 বোহ+√পাত্—৪০৪।
 বো—১৪০।
 বো (ব্দপ)—২৫৬।
 বোদ—৯৯, ১৩৭।

ল

লং—১৭৩।
 √ল—১৭৫, ৩৫২, ৪০৪।
 লই—৬৯।
 লইন—৮৬।
 লক্ষণীয়া—৪৪৩, ৪৪৪।
 লক্ষ্মীমদুব—১০৮।
 লক্ষ্য—৩৩।
 লিখমী—৮৪, ৮৬।
 লখীমপদুব—১০৮।
 লক্ষ্মী—১০৮।
 লগ—৮৩, ৪৪৭।
 লগ+√ধব্—৪০৪।
 লগনিয়াব—৪২৩।
 লগবীয়া—৪৪৭।
 লগবীয়ানী—৪৪৭।
 লগা—৩৮।
 লগুণ—১০১।
 লগে—৩৪৭।
 লঘন+√লাগ্—৪০৪।
 লঘ+√হ—৪০৪।
 লঙ—১৭৩।
 লঙগ—৪।
 লঠব্দ—৪৫৯।

লঠা—৪৫৯।
 লড়—২১০, ৪৩০।
 লতাই—২৫৯।
 লতাত—৬৫।
 লদা—৪৯৭, ৪৯৮।
 √লব্—৩৫২, ৪০৪।
 লবচব+√কব্—৪০৪।
 ল'বা—৬, ১২, ১৪৯, ২১৮, ২৮৪,
 ৪৮৯, ৪৯১।
 ল'বা-ছোলালী—৫০৪।
 ল'বামি—৪৯১।
 ল'বালি—৪৮৯, ৪৯১।
 লবি+√যা—৪০৪।
 লব্দ—৬, ২১০, ৪৩০।
 লল—৪৮১।
 ললে—৩৯৮।
 লরনু-চোব—৫০০।
 লরবীয়া, লরবীয়ানী—৪১৫।
 লরবীয়া—৬৫।
 লরা—৩৯২।
 লহ—১৪০।
 লা—৪৪৫।
 লাই—১০৩।
 লাই—৪৮১।
 লাউ } —১৪০, ১৪১, ১৯২।
 লাও
 লাউএবে, লাউত, লাউবে লাউরোবে—
 ৬৫।
 লাউপানী—২১০।
 লাউমুদা—৫০২।
 লাকম—১৪০।
 লাখ—২৯০।
 লাখুটি—১৪০, ২১০।
 লাখুটীয়া—৪৪৪।
 √লগ্—৩৫২, —লাগিছে, লাগে—
 ৩৯০।
 লাগ—৮৩, ৯১, ৪৭৩।
 লাগতিয়াল—৪৭৩।
 লাগ+√ধব্—৪০৪।
 লাগ+√ল—৪০৪।

লাগা—৩৮।
 লাগাম—১৪০।
 লাগি—১১৫, ৪০৬।
 লাগল—৪, ১০১।
 লাচ+√খা—৪০৪।
 লাজ—৪৬৭।
 লাজতী—৪৫৩।
 লাজ+√লাগ্—৪০৪।
 লাজুক, —লাজুকী—৪৬৭।
 লাট—৪৫১।
 লাট—৪৮৯।
 লাটী—৪৮৯।
 লাটা+√কুজা—৪০৪।
 লাঠী—৭৫, ২১০।
 লাড—১২২।
 লাড়—১১৮, ৪৩০।
 লাড়ো—২৯।
 লাগা+√হ—৪০৪।
 √লাব্—৩৪৯।
 লাঝকা—১৪৯।
 লাঝ—১১৮, ৪৩০।
 লালী+√লাগ্—৪০৪।
 লাহ—১০২, ৪৩৪, ৪৪১, ৪৪২, ৪৫১,
 ৪৫৩, ৪৫৫।
 লাহ (Iac)—৪৪৫।
 লাহ+√চবা—৪০৪।
 লাহতী—৪৫৩।
 লাহব—৪৩৫।
 লাহবি (-বী)—৪৩৪।
 লাহে লাহে—৩৪০।
 লাহো—৪৪১, ৪৪২।
 লাহোবাল—৪৪৫।
 লিকচো—২১০।
 লিকিবা, —লিকিবা—৪৩৫।
 √লিখ্—৪২৭, —লিখিম, লেখিম—
 ৯৯।
 লিখক—৪২৭।
 লিখা—৩৭৯।
 লিগিবা, —লিগিবা—২১৮, ৪৩৫।
 লিগ—৪৫৩।
 লিগাইড—৪৫৩।

লিটিকাই—২১০।
 √লিগ্—৩৫২।
 √ল্কা—৩৫২।
 ল্কাব, —ল্কাউনী, ল্কাবুগী—৪১৫
 ল্কা—১২৭, ৪৯১।
 ল্কাহিম—৪৯১।
 √ল্কাট্—৪১৫।
 ল্কাটী—৩৮।
 ল্কাট্কা, —ল্কাট্কা—৪১৫।
 ল্কাগী—৪৪৩, ৪৪৪।
 ল্কাগী—৪৫৫।
 ল্কাগী—৯১, ৯৩, ৯৫, ১০৩, ১০৪।
 ল্কা—৪৫৫।
 ল্কাব, —৪৫৫, ৪৫৬।
 লেও—১৪০, ১৪৭।
 লেও+√দি—৪০৪।
 লেংটি—২১০।
 √লেখ্—৪১৫, ৪২৭, লেখিম—৯৯।
 লেখক—৪২৭।
 লেখাব, লেখাবুগী—৪১৫।
 লেখিয়া—১৪০, ২১০, ৩৪০।
 লেখনী—৪১৫।
 লেঙা—১০৬।
 লেঙা—১০৬।
 লেঙাব—১০১, ১২৫, ১৫৫।
 লেজ—১০১, ৪৫৫।
 লেজাম—৪৫৫।
 লেজাল—১০১।
 লেজাল-তা—৫০২।
 লেজ—১২৫।
 লেটা+√কুজা—৪০৪।
 লেটা+√মাব্—৪০৪।
 লেতেবা—৪৫১।
 লেধা—৪৫৫।
 লেধেমা—৪৫৫।
 লেব—১৪৭।
 লেহাম, } —৪৫৫।
 লেহেম
 লেহেবা—৪৫১।
 লে—৬৯।

লৈ+√যা—৪০৪।
 লোই—১৪০।
 লোক—১৪০।
 —লোক—২২৭।
 লোণ—৭০, ১০১, ১২৫।
 লোধ—৪৫৫।
 লোধা—৪৫৫।
 লোধোমা—৪৫৫।
 লোধ—৪৫৫।
 লোভ—১০৪।
 লোব—১৮০।
 √লোব—৩৫২।
 লোৱা—৩৯২।

ব

বচ—২৭।
 ৭—৩৩।

অ

অ,
 অও } —১৬৬।
 অকত—৮৩।
 অগুন—১৪০।
 অতুব—৮৭।
 অপত—১৪০।
 অবদ—৮৫।
 অব—১৪০, ২১৮।
 অবাধ—৯১।
 অবীৰে—২৭৬।
 অলা-কানি—৫০০।
 অলাগ—৮৩, ১৪০, ২০৮, ২৮০
 √অলাগ—৩৫২।
 অৱেক—২৯৭।
 অশধৰ—৩৩।
 অহা—৩৩, ১২২।
 অহা-কণীয়া, } —৪৪৩।
 অহা-কানীয়া }
 অহুৰ—৩৩, ২১৮।
 অঁও (curse)—১৪১, ১৪২।

অঁও (dark colored)—১৬৭।
 অঁও-বৰণীয়া—৫০২।
 অওন—৪৩৯।
 অওন, —অওনী—৪৩৯।
 অঁকিনী—১৫৮।
 অখা—১৪১।
 অঁখিনী—১৫৮।
 অান্ত, অান্তা, অান্তী—২৮৪।
 অামুদ—২১৩।
 অাবগ—৮৩।
 অাবী—১৬৮।
 অাল+√মাব—৪০৪।
 অালিকা—২৮৪।
 অাস্—২৬০।
 অাহ—১১২, ২১৮।
 অাহ-গৰকা—৫০০।
 অিং—২৮, ১৩৩।
 √শিক্—৩৫২।
 অিকল—১৪০।
 অিকা—২১০।
 অিকিয়া—৩৩।
 √শিখ্—৩৫২, অিখান্ত—২৫৯,
 অিখিলা—২৪৫।
 অিঙুগ—১৪০।
 অিঙাৰি—২১০।
 অিতান, } —১৪০, ১৬১।
 অিথান
 অিপা—১৪০, ১৬৩।
 অিপিনী—২১০।
 অিফা—১৪০, ১৬৩, ২১০।
 অিমলা, } —৯১।
 অিমল্ল
 অিমাল—৭৫, ১১৫, ১৪০, ২১৮।
 অিমালনী, } —২১৮।
 অিমালী
 অিৰ—৩৩।
 অিল—২১৩, ৪৩৯।
 অিলা—১৩৪, ৪৩৯, ৪৪০, ৪৪৪।

শিষ্য—২৮, ৩৩,—শিষ্যক, শিষ্যদি—৬৫

শিষ্য (ব্দপ)—২৫১।

শিষ্য-লীলা—২৪০।

শিহা—১৪০, ১৫৮।

শিহা+√বট্, }
শিহা+√বাট্ } —৪০৪।

শিহু—৩৩।

শীঘ্ৰে—৩৪০।

শূদ্র—১৪০।

√শূদ্রা—৩৫২, ৩৫৩।

শূদ্রকান, }
শূদ্রান } —৯১।

শূকুলা—৮৭, ১২৭।

শূক্ৰ—২১৩।

√শূখা—৩৫২, ৩৫৩,—শূখাই—৩২।

শূঙ—১২৭।

√শূঙ্—৩৫২।

শূদা, }
শূধা } —৩৩।

√শূদন—৩৪৫, ৩৫২,—শূদনি—৩৩,
১১১, শূদনিছি—৩৭৪।

শূদনিব+√লাগ্ }
শূদনিবলৈ+√লাগ্ } —৪০৪।

শূরনি—১৪২, ১৬৪।

√শূরা—৩৫২,—শূরায়—১৪০।

√শূরা (causative)—৪০০।

শূদিব—৮৬।

শেঙদন—১৪০।

শেজা—৯১।

শেতা—৩৩।

শেন-চোরা—৫০১।

শেলাই—১৩৭।

শেলুক—৩৩।

শেলুরৈ—১৩৭।

শেয়ালী—১৪০, ১৪১, ১৪২, ১৬৩।

শেহ—৪৪১, ৪৭৩।

শেহতীয়া—৪৭৩।

শোহা—৪৪১।

√শো—১২, ৩৫২, ৪১১, শূইছে—
৩৯২, শোক—৩৯২, শূম, শূম—
৩৯২, শূলে—১২, ৩৯২, ৩৯৮,
শূলো—৩৮৬, শোরক, —৩৯২,
শোরা হয়—৩৯৯, শোরা হল—
৩৮৬, শোরে—১২৫, শোরাভ,
শোরন্ত—৪১১।

√শো (ব্দপ)—৩৯৮, ৪০০।

শোধ—২৬০।

শোব+√লাগ্—৪০৪।

শৌভতা, }
শৌরিতা, } —৪১১।
শৌরিতা

শৌরিতা—৬৫, ৪১১।

শৌরিন, শৌরিনি—৪২১।

শৌরিতা—৪১১।

√শোব্—৩৪৬, ৩৫২, ৩৫৩।

√শোহ্—৩৫২।

শোহা+√মাৰ্—৪০৪।

শ্রী—১২, ২৮।

শ্রীগালেবো }
(শ্রীগালেবো) } —৩২।

শ্রীমতী—২১৮, ২৮৪, ৪৫৩।

শ্রীমন্ত, }
শ্রীমান } —২১৮, ২৮৪, ৪৫৩।

শ্রীমান

শ্রীসূৰ্য—২১৩।

শ্রেণী—২৮।

শ্রেষ্ঠ—৩৩।

শব্দশূৰ—৩৩।

শ্বেত—২১৩।

ষ

ষোল—১৭৫, ২৮৯।

ষোল্ল—৩৩, ১৭৫, ২৮৯।

স

সংহ—১১০।

√স—৩৫২, ৩৫৭।

সইন—৮৬।

—সকল—২২৭, ২৮৬।
 সঙ্কলিতা—২৬৫।
 সঙ্কল—২৭৭।
 সঙ্কুল—২২৭।
 সখি—৪৩৪।
 সখিআহাঁ—২০২।
 সখিয়েব—৪৩৪।
 সখিয়েবা—৪৩৪।
 সখিহুন—২০১।
 সঙ্+√ল—৪০৪।
 সঙ্গ—৪৭৩।
 সঙ্গতি—৪৭৩।
 সঙে—২৭৭, ৪০৬।
 সঁচবুৱা—৪৪১।
 সঁচা—১৫, ৩৯, ৯৬।
 সঁচাব—৪৪১।
 সজ—২৮৪।
 সগা—৩৯।
 সগাবি—৩৮।
 সঢ়া—১৪৯।
 সৎ—৪৮১।
 সতৰ—২৮৯।
 সতাই—৪৮১।
 সত্ৰি—১৫২, ২৮৯।
 সত্যবাদী, সত্যবাদিনী—২৮৪।
 সদা—৩৪০।
 সদাই—১৬৬, ৩৪০।
 সদৃশ—২৭৭।
 সদ্যে, } —৩৪০।
 সদ্যে }
 সন্দেশ—২৭৩।
 সন্ধর—৯৯।
 √সপ্—৩৫২, ৪০৪।
 সপ্পি+√দে—৪০৪।
 সপন—৮৩, ১২৭, ১৩০, ২০৮।
 সপোন—১৩০, ২০৮।
 সন্ত-সিন্ধর—৩৩।
 সন্তাশী—২৮৯।
 সফল—১৪০।
 সবাহ—১৪০, ১৪১, ১৬৪।

সবাহ+√চা—৪০৪।
 সভা—১৪১, ৪৮৯, ৪৯৩।
 সভা+√চা—৪০৪।
 সভাথলী—৪৯৩।
 সভাবি—৪৮৯।
 সম—২৭৭।
 √সমজা—১৫৯, ৩৫২।
 সমজীয়া—৪৪৩, ৪৪৪।
 সমজুৱা—৪৪১, ৪৪২, ৪৪৩, ৪৪৪।
 সমাজ—৪৪১, ৪৪২।
 —সমাজ—২২৭।
 সমাজ্—৪৪১, ৪৪২।
 সমান—৪০৬।
 √সমাব্—৩৫২।
 সম্ভা—৩৩৭।
 —সম্ভদাই—২২৭।
 —সম্ভহ—২২৭।
 সম্ভলি—২৭৬।
 সম্মে—৪০৬।
 সম্ভরে—৩৮।
 √সব্—৩৫২।
 সৰৱজান—১১৩।
 সৰস্বতী—৩৩।
 সবা+√দি—৪০৪।
 সৰি—৯৮, ১২২, ১৪০, ১৭৪, ২৭৮।
 সৰিয়হ—৪৯৩।
 সৰিয়হতলী—৪৯৩।
 সৰিহা+√দি—৪০৪।
 সৰ্—২৮৪।
 সৰ্বজান—১১৩, ৪২৫।
 সৰ্বজানী—৪২৫।
 সৰ্বগ্র—৩৪০।
 সলথ—১৪০।
 সর—৯১, ৩৩৭।
 —সর—২২৮, ২৮৬।
 সৰকহু—২৭১।
 সরালি—৪৯০।
 সস্যা—৩৩।
 সংহারতা—৪১১।
 √সহ—৩৫৭।

সহাই—৩৩৮।
 সহিত—২৭৭, ৪০৬।
 √সাপ্পোৰ্—১৫৮, ৩৪২, ৩৫২।
 √সাঁচ—৪২৩।
 সাঁচনিয়াৰ—৪২৩।
 সাঁচনীয়া—৪২৩।
 সাজ—১১২, ১৭৬।
 √সাজাৰ্, } —৩৫২।
 √সাজ্জৰ্
 সাড়াই—২৬০।
 সাঁতৰ—৩৮।
 সাত—২৮৯, ২৯৩।
 সাতই—২৯১।
 সাতচল্লিশ—২৮৯।
 সাত-দ্বিশ—২৮৯।
 সাত-বিহু—৫১২।
 সাত-ষষ্ঠি (-টি)—২৮৯।
 সাত-সত্তৰ—৮৯।
 সাত-সৰী—৫০৭।
 সাতা—২৯১, ২৯৩, ২৯৪।
 সাতাইশ—২৮৯।
 সাতাস্তৰ—২৮৯।
 সাতাল্লিখৈ (ষৈ)—২৮৯।
 সাতাপন—২৮৯।
 সাতাম-পদ্ম—৫১২।
 সাতারন—২৮৯।
 সাতাশী—২৮৯।
 সাতে—২৯৩, ২৯৪।
 সাতো—২৯৮।
 জাদাহতে—৩৪০।
 সাম্ধা—১২২, ২০৮।
 √সাম্—৩৫৩।
 √সাম্ধা—৩৫৩।
 সাধিত হল—৩৮৮।
 সাধিবলত—৩৮৪।
 সাধু—১২, ১৪০, ১৪১, ২১৮।
 সাধুৱনী—২১৮।
 সানা-পোতকা—২১৪।
 সাপট+√মার্—৪০৪।
 সাৰ্জটি+√ধৰ্—৪০৪।

√সামৰ্—৩৫২।
 সাৰ—১১২, ১৭৬।
 সাৰ+√মাগ্—৪০৪।
 √সার্ (to sweep)—৩৫২, সাৰে—
 ১৫৫, সাৰিলে—৩৯৮।
 √সার্ (to escape)—৩৫২।
 সাৰী—১৬৮।
 √সাঁহৰা—৩৫২।
 সাহ—২১০, ৪৪৫।
 সাহিয়াল—৪৪৫।
 √সি—২১০, ৩৫২।
 সি (pr.)—৩০১।
 সি (ৰূপ)—৩২৬।
 সি (পদ্ম-অ-ৰূপ),—সেহি, সেয়ি—৩২৭
 সিক্ত—১৩।
 সিক্ত—২৭, ৩৮, ৮০।
 √সিচ্—১২, ৩৫২, ৪১৭।
 সিচনী—১২।
 √সিচৰ্—৪১৭।
 সিচৰতি—৪১৭।
 √সিজ্—৩৫২, ৩৫৩।
 √সিজা—৩৫৩।
 সিটা, } —৯১।
 সিঠা
 সিদ্ধেশ্বৰী—২১৩।
 সিধা+√দি—৪০৪।
 সিদ্দৰ্—৯৯, ১২৮।
 সিদ্ধি—১২৩।
 সিদ্ধ—৩৩।
 সিপাৰে—৩৪০।
 সিমান—৩৩৫।
 সিয়ান—১৭৫।
 সিংহ—৩৮, ২১৮।
 সিংহ (ৰূপ)—২৪৮।
 সিংহাসন—১১০।
 সিংহিনী, } —২১৮।
 সিংহী
 সিহৰয়—৩৬৬।
 সদ্ধ—১৪০, ৪৩৭।

স্দখবৰ—৫০২।
 স্দখী—৪৩৭।
 স্দখীয়া—৪৪৩, ৪৪৪।
 স্দত,—স্দতনী, স্দতুনী—২১৮।
 স্দন্দৰ,—স্দন্দৰী—২৮৪।
 স্দফল—৫০৩।
 √স্দমৰ্—৩৫২।
 √স্দমা—৩৫৩।
 স্দবা—৩৩।
 স্দৰৰি—১৬৯।
 স্দৰাগ—১৬৪।
 স্দশাসন—১৩৪।
 স্দত—৪৯৭, ৪৯৮।
 স্দতা—১২, ৯৪, ১১৬, ৪৩৪, ৪৬১।
 স্দতাব,—স্দতাবনী—৪৬১।
 স্দতুলী—৪৩৪।
 স্দহ—৪৬১।
 স্দৰ্ঘ—৮৭।
 স্দৰ্ঘ—২১৩।
 স্টি—৩৩।
 সেই—৩০১।
 সেই (ব্দপ)—৩২৫।
 সেইমান—৩৩৫।
 সেইয়া—৩৩৫।
 সেওতা—১২৮।
 সেকা+√দি—৪০৪।
 সেচক—১২, ১৩।
 সেচন—১২, ১৩।
 সেতু—২৬০।
 সেথা—৩৩৮।
 সেনা—৩৩৫।
 সেনা—৪৪৪।
 সেন্দুৱা (?)—৩৩৫।
 সেনে—৩৩৫।
 সেল্ধৰ—৯৯, ১২৮।
 সেপ—১৬৩।
 সেপ+√ডোক্—৪০৪।
 সেপ-ডোকা—৫০০।
 সেৰেকা—৪৩০।
 সেৱা—৫৪৩।
 সেৱাইত—৪৫৩।

সেইহ (ব্দপ)—৩২৫।
 সেইতে—২৭৭, ৪০৬।
 সেইধৰ—৯৯।
 সেই—১৬৯।
 সেগ—১১৯, ৪৪৫, ৪৬১।
 সেগা—১১৯, ৪৫৯, ৪৬১, ৪৭১।
 সেগাই—৪৩১।
 সেগাময়—৪৭১।
 সেগাৰি—৪৬১।
 সেগাব্দ—১৪০, ১৭৩।
 সেগালী—৪৪৫।
 সেগোৱাল—৪৪৫।
 সেগালদ—১৪০, ১৭৩।
 সেগোৱাল—৪৪৫।
 সেগোৱালী—৪৪৫।
 সেইত—১৬।
 সেতৰ—২৮৯।
 সেইধা—৭৪।
 সোনকালে—৩৪০।
 সোন্ধা—৪৩০।
 সোপা—৪৪৯, ৪৯৭, ৪৯৮।
 সোপা+√দি—৪০৪।
 সোপোৰা—৪৪৯।
 সোম—৩৩।
 √সোমা—৩৫৩।
 সোৰোপা—৪৮৯।
 সোৰোপালি—৪৮৯।
 সোৱাগ—১৬৪।
 সৌ—৩০১, ৩২৫।
 স্তন—৪৪১।
 স্তৱক—৪।
 স্নেহ—২১৩।
 স্নৰহ—৩৬৯।
 সন্মন্তক—২৪৫।
 স্বজ্ঞানে—২৭৬।
 স্বয়ং—৯১, ৩৩৭।
 স্বব্দপে—২৭৭।

হ

হ—৪০৮।
 √হ—৩৪৪, ৩৫২,—হ ৭০, ৩৬৯,

হয়, হরে—৩৬৬, হম—৯৭, হ'ল—
৩৯২, ৩৯৮, হলে—৩৬৯, হলোঁ—
৩৯২।
√হ—৪১১, —হরা ৩২, ৬৬, ৩৬৯.
৩৯২।
√হ (ব্.প)—৩৯৩।
—হই—৩৮১।
হউ—৭০, ৩৬৯।
হউম্ (অপভ্র.-ব্.প)—৩০৩।
হংএ—৩৮।
হএ—৪০৯।
হও—১৬৭, ৩৬৯।
হওক—৩৬৯, ৩৯২।
হওঁতা, হওঁতী—৪১১।
—হ'ক (particle)—৩৭০।
হক (n.)—৯১।
হক (v.)—৩৯২।
হগ্ধা—৪১৫।
হজ্জা—২১০।
হঞে—৩৮।
হঠাৎ—৩৪০।
—হ'ত (particle)—৩৭০।
—হ'ত (suffix)—২৩৩।
হতাশ্বী-যোরা, —হতাহ্বী-যাতী
—৪২৫।
হতী—৪১১।
হতুরাই—২৮২, ৪০৬।
হদ—৯১।
হদ+√লব্—৪০৪।
হনুমন্ত—৪৫৩।
হন্ত, হন্তে—২৩৩।
—হন্ত—৩৭০।
হন্তি—২৭।
হন্তে—৩৫৫।
—হন্তে—৩৮০।
হব (Inf.)—৩৯২।
হব (conditional)—৩৮২।
হব পাল্ল—৩৮২।
হবলা—৩৮২।
—হয়—৩৮১।
হয়—(অব্য.)—৪০৮।

হয়াছে—৩৭৪।
হ'য়ে—৩৮।
হয়ে, } —৪০৯।
হ'য়েবা }
√হব্—২৬০, ৩৫২, —হবিছে ৩৭৪।
হবষ—৮৫।
√হবা—৩৫২, —হবাইল—৩৭২।
হবা+√পা—৪০৪।
হবিষ—৮৩, ৮৫।
হ'ল—৩৭৩।
হলফল+√কব্—৪০৪।
—হ'লি, } —৩৭৯, ৩৮০।
—হলে }
হরাত—৪১১।
হরে—৩২, ৩৬৬।
√হহাঁ—৪০১।
হ'হা—৪১৯।
হ'হাত—৪১১।
হাঁ—৪০৮।
হাইজা—২১০।
হাই+√কব্—৪০৪।
হাই+√দি—৪০৪।
হাইবান—১৬৬।
হাক+√দি—৪০৪।
√হাগ্—৪১৫।
হাগ্ধা, —হাগ্ধবী—৪১৫।
হাঙাৰ+√দি—৪০৪।
√হাঁচ্—২৫৯।
হাজলীয়া—৪৪৭।
হাজাৰ—২৯০।
হাজো—৪৪৭।
হাট—৪৪১, ৪৪৫, ৪৪৭,
৪৬৫।
হাটব্দা—৪৪৭।
হাটব্দা—৪৪১।
হাটব্দে—৪৬৫।
হাটোঝাল—৪৪৫।
হাত—৯১, ৪৩৪, ৪৩৫, ৪৫৭।

হাতদি, }
হাত প্ৰাৰা, }
হাতৰ প্ৰাৰা, }
হাতেদি } —২৪৫।

হাত+√কৰ্—৪০৪।

হাত+√পাত্—৪০৪।

হাত-বাউলি—৫০০।

হাত-বাউলি+√দি—৪০৪।

হাত-যোৰ+√কৰ্—৪০৪।

হাত+√সাব্—৪০৪।

হাতিনী—৪৩৮।

হাতিয়াৰ—৪৪৭।

হাতী—৯১, ২২০, ৪৩০, ৪৩৪।

হাতী-দতীয়া—৪৪৩।

হাতী-দাঁত—৪৪৩।

হাতী-দাঁতী—৪৪৩।

হাতীমূৰা—২১৩।

হাতুৰী—৪৩৪।

হাতে-কটা—৫০০।

হাতেদি—২৪৫।

হাতে-বোৱা—৫০১।

হাতোৰা—৪৩৪, ৪৩৫।

হাথী—৯১।

√হান্—৩৫২।

হাবাৰ্ধ+√খা—৪০৪।

হাবি—৪৪৫, ৪৪৭।

হাবিয়নি—৬৫, ৪৮৬।

হাবিয়লীয়া—৪৪৭।

হাবিয়াল,—হাবিয়ালনী—৪৪৫, ৪৪৭।

হাবিলাৰ+√কৰ্—৪০৪।

হামখুৰি+√খা—৪০৪।

হামাৰ—৩০৬, ৩০৯।

হামাৰা—৩০৯।

হামাব্—২৭৫।

হামাহি—৪৩২।

হামি—৪৩২।

হায়! হায়!—৪০৯।

√হাৰা—৩৫২,—হাৰায়—১২৬।

হাৰা+√পা—৪০৪।

√হাল্—৩৫২।

হাল—৪৪১, ৪৪২, ৪৬৫।

হালকা—৪৩০, ৪৩১।

হাল-চহা—৫০০।

হালধি—১২২, ১২৯, ১৫৪।

হালদুক—১৪০, ১৮০।

হালদুক—৪৩০, ৪৩১,—হালদুকী—
৪৩০।

হালদুৰে—১১৮, ১২৭।

হালদুৰে—১১৮, ১২৭, ৪৬৫।

হালোৱা—১১৮, ১২৭, ৪৪১, ৪৪২,
৪৪৪।

হাসন্ত—৪১১।

হাসন্তা,—হাসন্তী—৪১১।

হাই—২১৯, ২৫৯।

√হাঁহ্—৩৪২, ৩৫২, ৪১১, ৪১৯,—
হাঁহিলে—৩৯৮।

হাঁহতী—৪১১।

হাঁহ-পাৰ—৫০৪।

√হাঁহা—৪০১।

হাঁহা—৪১৯।

হাঁহি—৪১৯।

হাঁহিব+√ধৰ্—৪০৪।

হাঁহোতা—৪১১।

হিচাব—১৬৭।

হিমালয়—২১৩।

হিমা—৬৬।

হিৰা,—হিৰালী,—হিৰেণী—২১৮।

হন্—৪০৮।

হন্ইৰে—৩৮২।

হন্কাৰ—২১০।

হন্কাৰ+√ধৰ্—৪০৪।

হন্কি+√মাৰ্—৪০৪।

হন্কুম—২১৬।

হন্চ্—৪৫৭।

হন্চিমাৰ—৪৫৭।

—হন্—২৩১।

হন্দ্—৩৪০।

হন্দিয়া—২৬০।

হন্—৩৩।

হন্+√কাচ্—৪০৪।

√হন্লা—৩৫২।

হন্সন্ত—৪১১।

হুসুলতা, —হুসুলতী—৪১১।

হুল+√কাঢ়—৪০৪।

হে—২৪৫, ৪০৯।

হেই—৪০৯।

হে'কাই—৪০৯।

হে'কো—৪০৯।

হেকা—৪৫১।

হেকৈবা—৪৫১।

হেঙাৰ+√দি—৪০৪।

হে'চা—৯১।

হে'চা+√মাৰ্—৪০৪।

হেং তেৰি—৪০৯।

হেতু—৪০৬।

—হেতেন—৩৮০, ৩৮১।

হেথা—৩৩৮।

হেন—৪০৬।

হেনো—৩৪০, ৪০৭।

হেপাহ—১৬৭।

হেৰ—৪০৯।

হেৰা—২৪৫, ৪০৯।

√হেৰা—৩৫২, —হেৰায়—১২৬।

হেৰা+√পা—৪০৪।

হেৰি—৪০৯।

হেৰেই—৪০৯।

হেলিচ—১২৮।

হৈল—৩৭১।

হৈল হয়—৩৮১।

হোঁ—৪০৮।

হোআ—৩৬৬, ৩৯২।

হোক—৩৬৯।

হোকিৰু—৪৫৯।

হোঁকা—৪৫৯।

হোজা—৪৮১।

হোজাই—৪৮১।

হোতী (?)—৪১১।

হোন্ত—৪১১।

হোন্তা, হোন্তী—৪১১।

হোম-খৰি—৫০০।

হোৰা—২১০।

হোৰন্ত—৪১১।

হোৰন্তা, —হোৰন্তী—৪১১।

হোৰা—৩২, ১৪০, ৩৬৬, ৩৬৯, ৩৯২

হোৰা (ৰূপ)—৩৫৮।

হোৰাত—৪১১।

হোৰা+√দি—৪০৪।

হোৰে—৩২।

হোঁ—৭০।

পৰিশিষ্ট

‘অসমীয়া ব্যাকৰণ আৰু ভাষাতত্ত্ব’ সম্পৰ্কে কেইটিমান অভিমত

জয়ন্তী, ২ জানুৱাৰী, ১৯৩৮

মই নৰিয়াত পৰি থাকি ডিব্ৰুগড়লৈ আহোতে বাটত গুৱাহাটী বেল ষ্টেচনত মেধি ডাঙৰীয়াৰ মানুহ এজনে কিতাপখন মোৰ হাতত দি যায়হি। লেলেতিয়া নৰিয়াত পৰি থকাৰ নিমিত্তে ইমান দিনে কিতাপখন মই পঢ়িব পৰা নাছিলো। সম্প্ৰতি পটি শেষ কৰিছোঁ। কিতাপখনৰ আকৃতি, কাকত আৰু ছপা ভাল ভাল বিলাতী কিতাপৰ দৰেই। ভিতৰত থকা আলচৰ বিষয়-বস্তু আৰু প্ৰণালীও তেনেকুৱাই। মুঠতে বিদেশী বা দেশী যেই সেই পণ্ডিতৰ হাতত কিতাপখন বুকু ফিন্দাই তুলি দিবলৈ অলপো শংকা নহয়।

কিতাপখনৰ প্ৰত্যেক পাততে গ্ৰন্থকাৰৰ পাণ্ডিত্য ফুটি ওলাইছে। ইংৰাজীতে লেখা Introduction ডোখৰ বহুমূলীয়া সমল, তাৰপৰা শিকিবলৈ, জানিবলৈ আৰু জানি থকা জ্ঞান বহুলাই লবলৈ বিস্তৰ বস্তু পোৱা যায়। মই পটি গৈ থাকোতে মেধি ডাঙৰীয়াৰ প্ৰতি মোৰ অন্তৰৰপৰা ওলোৱা শলাগৰ ধাৰ ছিগা নাছিল। Introduction আৰু পিছত কিতাপৰ গাৰ আচল বস্তু অসমীয়াত লিখা ব্যাকৰণৰ অংশতো গ্ৰন্থকাৰে তেওঁৰ পাণ্ডিত্যৰ প্ৰচুৰ চিনাকি দিছে। কোনো কোনো ঠাইত অৱশ্যে তেওঁৰে সৈতে মোৰ মতৰ মিল হোৱা নাই, সেহিটো নকলেও হব। তথাপি তেওঁৰ ব্যাখ্যা, উদাহৰণ আৰু গবেষণাই তেওঁৰ লিখাৰ ফালে মোৰ গভীৰ শ্ৰদ্ধা আকৰ্ষণ কৰিছে। বাস্তবিকতে, অসমীয়া ভাষাতত্ত্ব আৰু ব্যাকৰণ সম্পৰ্কে গ্ৰন্থকাৰৰ এই কীৰ্ত্তি ইংৰাজীৰে কবলৈ গলে *monumental*; এইখন যে লেখত লবলগীয়া এখন গ্ৰন্থ তাত সন্দেহ নাই।

লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা

MAN IN INDIA

Vol. XVIII No. 1 : January-March, 1938, page 80

So far as we know, this is the first exhaustive scientific grammar of the Assamese Language written in the Assamese tongue. In an elaborate introduction of 124 pages the author discusses the origin and antiquity of the Assamese Language, the different component elements in the language and culture of the Assamese people, and the history and characteristics

of Assamese literature. Although in the light of more intensive research some of the conclusions or inferences arrived at by the author, such as the racial affinities of the Kolitas, may perhaps require to be revised. The present volume will long remain the standard grammar of the Assamese language. It is indeed a valuable contribution to Indian linguistics.

(*Rai Bahadur*) *Sarat Chandra Roy*

ORIENTAL LITERARY DIGEST

Vol. I, No. 9 : March 1938, page 12-13

The present work is due to the labours of a busy civil servant in the midst of his manifold official activities and as such is a monument to the industry and application of a bygone generation of civilians. Whatever faults there are in this work are offset by the amount of properly arranged raw material in the Assamese field for a better linguistic approach to this branch of Indo-Aryan.

The Introduction which is in English gives a short account of Assamese grammar and origin of the language. The first section deals with the origin of the language and the second with the different elements in its vocabulary; the third and fourth are devoted to the history of Assamese literature. The main part of the work is in Assamese and deals solely with a descriptive and at times historical grammar of the language.

The usefulness of the book is beyond question as it is a careful collection of all available Assamese material, but is limited by the author's own admission of his ignorance of modern research in Indo-Aryan Linguistics. The documentation in the Introduction shows that the author has spent the best part of his life with the older generation of scholars. References to I-A are to MAX MULLER'S books while there is absolutely no mention of the fundamental work in the I-A field by Bloch, Chatterji or Turner. Despite these limitations and lack of proper training on the part of the author this work has a unique value on two counts at least :—(a) it is the most comprehensive descriptive grammar of Assamese upto now published and (b) it is the sincerest effort of pure selfless love accomplished under difficult circumstances. We congratulate the author on the first count and offer him our unstinted homage on the second. Such selfless work in the cause of the motherland is worth its weight in gold in spite of other limitations. May it open the eyes of the younger generation and those who have the requisite training but not the enthusiastic interest !

S. M. Katre

Sir E. A. Gait, writes :

Park Hill.
Ealing, W. 5,
7.2.37

"..... I will only say that it is evident that you have devoted immense labour to your task and have produced a very valuable work. I only wish such a book has been in existence when I went to Assam.

"I was especially interested in your account of the affinities of the language and the influence on it of other forms of speech. I did not notice any reference to the characteristic change of the vowel of the negative to agree with that of the verb e.g., *na gal, na jam, ni dile, nu sunile* etc., though no doubt it has been mentioned somewhere. Nor did I see reference to the perfect participle *pleai*

Mr. G. Geary, Secretary to Sir George Grierson writes :

Camberley, Surrey,
27.4.1937

"..... He, however, asks me to tell you that Sir Edward Gait very kindly showed him a copy of the work some time ago, and though he was then also unable to study it as it deserves, he was greatly interested in it, and would congratulate you on its successful completion. Such a work has long been wanted."

Dr. J. H. Hutton, I.C.S.

Professor, Cambridge writes :

Dalau R.S.O.
Radnor, Cambridge,
31.1.1937

"Very many thanks for so kindly sending me your Assamese Grammar with its very interesting introduction. Most of the matter I am quite unqualified to criticise, but I am doubtful whether the hypothesis of an immigration via Tibet and the Himalayas (p.v.) is sound. The country is too difficult. It would be easier to postulate an extension eastward from the Punjab of the earliest wave of Indo-Aryan invaders. Another possible hypothesis would be that the population constituted a branch of the early Caucasian drift to the east which is found by many writers to have affected the population of the hills and islands of S.E. Asia, and that the language was adopted later as result of contact with the earliest of the 'Outer Band' of the speakers of Indo-European tongues. Such a hypothesis might account for the apparent longheadedness of the Assamese as contrasted with the roundheadedness of most of the 'Outer Band' popula-

tions, though I am bound to say that I put little faith in this hypothesis without none to support it and I am by no means certain that the Assamese might not turn out to be roundheaded after all."

"P.S. When you run to a second edition, as I have no doubt you will, you might note that your printers have let you down with some bad misprints."

(*Rai Bahadur*) *S. K. Bhuyan*,
Lecturer, School of Oriental Studies writes :

London,
19.3.1937.

"... It was really very good of you to send me a copy of your very valuable treatise on Assamese Language. You have done a magnificent service to the entire Assamese nation by imparting a just and critical estimate of their language which has been vilified and misrepresented by unscientific writers of the propagandist type. We should be grateful to you for doing your bit for our race"

Lt. Col. P. R. T. Gurdon, C.S.I.,
Lecturer, School of Oriental Studies writes :

Monte Carlo, Monaco
17.3.1937

"..... Really a competent philologist is required to do justice to your admirable work, which I have found so intensely interesting..."

Dr. R. L. Turner, M.C., M.A., Professor of Sanskrit, Cambridge, Director of the School of Oriental Studies, London, writes :

Bishop's Stortford
Herts
1.3.1937

"It is indeed most kind of you to have sent me a copy of your big book on the history of the Assamese language.

"I have been reading it with the greatest interest and in particular making notes of a number of etymologies suggested. I have for many years been engaged in preparing an etymological dictionary of the Indo-Aryan languages.. That, however, is a parenthesis in my thanks for your 'Asamiya Vyakaran aru Bhasatattwa' of which I hope to make *very much* use."

THE JOURNAL OF THE ROYAL ASIATIC SOCIETY OF GREAT BRITAIN AND IRELAND

Fourth Quarter : October, 1937

It is perhaps a matter for surprise that the Assamese language should have had to wait so long for a full and comprehensive grammar although other languages in India have been so fully dealt with by competent scholars.....Mr. Medhi's work could hardly be improved upon ; it has been very fully documented throughout, and from the well reasoned discussions it contains shows the immense amount of industry and care which have been exercised in its preparation. Mr. Medhi is to be heartily congratulated on the result of what must have been many years' labour.....There are four introductions covering CXXIV pages of print, all in English. These are most interesting and deserve careful study.....Much more could be written on the subject of pronunciation, and indeed generally regarding this most interesting and valuable work, but unfortunately space does not permit.

In conclusion, may I commend this grammar to all students of the Assamese language and philologists and ethnologists generally.

P. R. Gurdon

JOURNAL OF THE ASSAM RESEARCH SOCIETY

October, 1936, Vol. IV. No. 3

This is a monumental work which does great credit to the learned author. The Introduction, which deals exhaustively with the origin of the Assamese language, is a masterly production although it contains statements and theories which may not be accepted by all. According to the author, though the Assamese language may be classed as a member of the Magadhi group, its relationship with the western group of Aryan languages such as Guzerati, Sindhi, Punjabi and western Hindi is close while it is also, to some extent, allied to the languages of Dardic origin. It would seem, therefore, that the author's conclusions do not necessarily postulate the intrusion of a non-Vedic horde of Aryans into India prior to the advent of the Vedic Aryans. On the other hand, the invasion by tribes of Aryan-speaking round-headed Alpines from the table-land of Iran, long before the entry of the Vedic Aryans, will not only support the conclusions of the author but will also be corroborated by the recent findings of the Anthropologists.

The author's supposition that Pisaci or Paisaci was the Aryan language as spoken by the non-Aryans of India with an admixture of their own speech is not correct. The Paisaci languages are even now spoken

in the North-West Frontier of India and they are all of Aryan origin though belonging to what is known as the Dardic group. Some scholars maintain that the Indian Aryan languages of Sir George Grierson's 'Outer Band' are of Pisaci origin.

(*Rai Bahadur*) K. L. Barua.

**English translation of the extract from
BULLETIN OF THE LINGUISTIC SOCIETY OF PARIS**

Volume 38 : Year 1937

Most of the volume is covered by the grammar, which is in Assamese ; but the clarity of the plan and the fact that the words cited as examples are translated into English, make the consultation of the work sufficiently easy. Each series of facts is followed by a derivation which can be accepted without any liability.

The insufficiency of the linguistic doctrine shall appear from the Introduction which is in English. Here certain catalogues, such as those of the ancient evidences, such as those of the differences in vocabulary between Assamese and Bengali, and such as the similarities with the Kachari would be useful ; but the author has himself very humbly admitted his shortcoming in the technical preparation concerning the development of the matter.

Jules Bloch.